

M. Gasler

כנמת ישראל

ספר שנתי לתורה ולתעודה

כולל בתוכו מאמרים כתובים בידי חכמי ישראל וסופריו בכל מקצעות התורה והחכמה :
חקירות דברי הימים ובקרת הספרות, הליכות עולם, כלכלת העם ונימוסי המדינות,
חכמת חרשים עם ציורים ותמונות אנשי שם, והשקפות החיים והחברה בישראל ובאדם :

בשני חלקים ראשיים :

החלק השמושי :

- (א) הליכות עולם : (ה) במרחבי הבל, (ז) במשכנות יעקב.
(ב) קורא הדורות ובינה לעתים.
(ג) ידיעות המסחר וכלכלת העם.
(ד) הלכות מדינה וידיעות נחוצות לכל איש יהודי בתור
אזרח הארץ.
(ה) חכמת הספרות, או חשבוננו של עולם המעשה בכל
פנות החיים.
(ו) ראשי פרקים מחכמת הרפואה ושמירת הבריאות.
(ז) חשבון ודעת המעשים בהנהגות הקהלות השונות.
(ח) זכר עולם לכל פועלי טוב בקרב עמם.

החלק הספרותי :

- (א) בינה במקרא, הלמוד, אגדה ומדרשים.
(ב) פרקים בדברי הימים לב"י.
(ג) מאמרים בכל ענפי המדעים הכלליים.
(ד) השקפות החיים וכל עניני בני עמנו במקומותיהם
למושבותיהם.
(ה) בקרת הספרות החדשה והישנה.
(ו) תולדות אנשי השם מדור העבר וההווה.
(ז) ספורים נעלים לשעשועים.
(ח) שירים, משל ומליצה.

עם לוח השנה והידיעות הנספחות אליו והודעות מכוחרים ואנשי מעשה .

שנה שניה . ה'תרמ"ח

יוצא לאור על ידי

העורך | שאול פינחס ראבינאוויץ
והמ"ל : | יהושע יהודה איש תורוויץ .

ווארשא

ברפוס אפרים בוימריטמער וחתנו נפתלי גאנשאר , רחוב ביעלינסקע № 16

שנת תרמ"ח לפ"ק

КНЕСЕЦЪ ИСРОЕЛЪ

Общественно-промышленный и научно-литературный сборникъ на древне-еврейск. языкѣ.

ВЫПУСКЪ II.

ВАРШАВА.

1907 4

1887.

BM
1
K5
v.2

Дозволено Цензурою.
Варшава, 2 Октября 1887 г.

Въ Типо-Литографіи Баумриттера и Гонсіора, Бѣлянская 16.

המחשבה בצדקת, יציאת בני ישראל מתוכם הצד ושנוי נמרץ בארצות חיים. (ג) ימי הבכורים לספרותנו החדשה. המאמץ, הסופרים והמליצים הראשונים, העתקת התורה ע"י בן-מנחם והיוצאים בעקבותיו. החקיקה את ספרות העמים. (ד) ספרות ישראל בשפת עם לוועז. שכתה שפה עבר סבני דור הולך. אהבת התורה חזרה ונעזרה בלב יהודי הדור. בנין בית חכמת ישראל בשפת אשכנז. אור וצללים. (ה) הספרות החדשה בשפת עבר. צמיחת הספרות העברית בתמונתה החדשה בין היהודים יושבי ארצות הפלאווים בימי המאה הנוכחית, העדר השימוש בעבודתה, העדר מסרה ידועה בחיים והעדר פעולת הספרות על העם. (ו) בין ישראל לעמים. הנסיות החדשות בין בני עמנו, ההתאמצות להגיע לזכויות הנוכחיות, הספרות מתלבשת בתמונת החיים, דוברת דברי המפלגות השונות. החיים והיהדות. (ז) עולם ישראל. הדת וחיי האדם במקורו הראשון, שפת עבר ונצח ישראל, התנוק ברוח דעת ותקומת הדת והאוכל, הבת ציון ותולדותיה.

45—96

מאת א. א. סיראמקין

חקר דבר הערה והארה במקרא.

96 מאת מין שמאלצאנבקי

שאלת הרבנות ופתרונה בזמן הזה. בשני פרקים: (א) סוגות הרבנות ופעולתה על חנוך העם, הרבנים שהרב צריך להיות מצוין בהם. מה העם דורש מרבניו? (ב) עצה ותחבולה להרים קרן הרבנות בכבוד.

97—111

מאת משה ריינעס

גנהות מאפל. פרק בדברי ימי עמנו על ברית שלום ואהבה בין שלומי אמוני ישראל וחכמי אוטות העולם, נכתב מאת ד"ר א. ברלינער ומתורגם

111—127 מאת א. שיינהויז

עולי גולה בסוף האלף החמישי. פרק בדברי ימי עם ישראל

128—132 מאת א. קאמינקא

דור ישרים יבורך. תולדות הרב זקן רבני דורנו רבי נתן דאקסאר אדלער ובנו הרב ר' נפתלי המנונה הערמאנן אדלער רבני לונדון ומדינת בריטאניה ותמונותיהם: מאת י. י. הירשביין. 133—138

ראש ישיבת עין החיים. תולדות הנאון ריש

מתיבתא דוואלאוין רבי נפתלי צבי יהודה ברלין ותמונתו מאת י. קוק. 138—142

רב פעלים מקבצאל. תולדות סופר בדברי ימי ישראל הרב החכם הגדול רבי צבי הירש דאקסאר גראסין. לכבוד יום חג היוכל במרחשון הבא. ותולדות הרב החכם המנוח רבי זכריה פראנקל ותמונותיהם

143—157 מאת א. י. יפה.

נאון יעקב. תולדות הנאון החכם רבי יעקב בארי"ם הנקרא רבי יעקב קאוונער מוילנא וחבנותו

157—162 מאת העורך

קהלות יעקב:

עדת ישראל בקאוונא. מספר בני ישראל,

תוכן הענינים.

ספר השנה "בנסת ישראל". וקבר והיה לששה ראשים או מתלקות, בסיכונים ביוחסים לכל מחלקה על פי הפדר הזה:

I העבר והתורה: כולל בתוכו מאמרים ע"ד שאלות הזמן, השקפות החיים, תולדות אנשי עם, פרקים מדברי ימינו, הליטות חיי העדה בקרב קהלות יעקב, דורש לציון, לדעת את הנעשה בדבר הישוב בא"ק.

II בית המדרש. כולל בתוכו מאמרי תורה וחכמה ומחקר, בינה במקרא, בדרש הלכה ואגדה וחזון הספרות (בקרת בה"ע ובפרקים חדשים) עם השקפה ביבליוגרפית.

III שיר ומליצה. חזיונות (פאעמען) ושירים גדולים וקטנים מגדולי המליצים והמשוררים בזמננו עם הפרק "מיפיותו של יפת", הכביל בקרבו מאמרים ע"ד הנעים והנשגב בשיר ומליצה ומלאכת מחשבת בישראל ואדם.

IV ספורים. אריגינאליים והעתקות, כלם יסודתם בספר תולדות ישראל ומעשים שהיו, וגושיאיהם נפשות חיות ופעולות על חיי עמנו פנימה וחוצה.

V אורות מאפל. אוצר כתבייד עתיקים, כתבי העדה והרשות להפיץ אור על תולדות ישרון בכל ארצות תפוצותיו.

VI החלק השמושי. כולל בתוכו השקפה על דברי ימי השנה במרחבי תבל ובמשכנות יעקב, קורא הדורות, הסאמטיסטיק העברית והכללית, מאמרי מדע, כלכלת המדינה ודרכי המסחר עם לוח השנה ויתר ידיעות מועילות ונחוצות.

העבר והתורה.

13—16 פתח דבר. מאת העורך

מה לפנינו ומה לאחור. מאמר ראשי:

(א) רועי ישראל; או השקפה על דרכנות והכנסות לפנים והיום. (ב) תורה ועבודה; או חוב פעולת רועי ישראל לעת כואת. (ג) חבת ציון; על תקף פעולת רעיון הישוב להחזיק את רוח האחדות בין בני עמנו והתעוררות חפץ העבודה למובת כלל האומה.

17—44 מאת העורך

ישראל ואוריינתא. השקפה עיונית ע"ד פעולת הספרות על החיים בחמישים שנה האחרונות בארצנו ובארצות המערב. מאמר גדול בן שבעה פרקים (א) הספרות העברית. בראשית צמיחתה בדרות הטקרא, בעלי כנסת הגדולה, המשנה והתלמוד עד ימי הדור הנוכחי והותם התקופות השונות הכבוע על הספרות הגדולה הזאת. (ב) ימי הדור. שנות המאה ה"ח למה"נ. ודברי ימי הדורות מימי נשדיו של בן-מנחם עד אחרי

- באור דברי חז"ל. מאת י. א. שאצקעס. 77—78
- מקור מנהגים מאת דובער באמפי 79—30
- הבריתות ויהוסן למשנתנו. מאת חיים אפפענהיים. רב דקהל מהארץ 81—98
- (הערה) במקום הזה נשתרבה מעות ותחת המספרים 81 עד 96 נדפס בסעות 49 עד 64, כן.
- גרגירים אחדים. מאת פנחס ראזאווסקי רב בפאלאנקא 98—99
- ברכת השיר מאת אריה ליב פיינשמיין 100—103
- באור במדרש מאת יוסף קוקעס רב במשערסקוב 104
- דברים אחדים בדבר המסורה מאת עזרב 105
- שאלה ללומדי תורה מאת יהושע לעוויןזאהן 105 106
- הערה בתנחומא מאת נפתלי הירש הופנאגעל 106
- חזון הספרות (מאמרי בקרת ושינוי עין על ספרים חדשים). המסדרונה. קבוצת כללים ויפירות בהלכה ואגדה דקרוק והגיון יוצא לאור בירושלים על ידי חיים הירשענזאהן 107—109
- שני המסות על שלחן ערוך יו"ד הלכות כבוד אב ואם מאת נפתלי הלוי בלוגרין 110—112
- Paul de Lagard's Jüd. Gelehrsamkeit, eine Erwiderung von Prov. Dr. David Kaufmann. לקורות הגזרות על ישראל. ע"י ח"י גורלאנד 115—116
- Die Bedeutung d. Heb. Sprache für das Judenthum von S. Fuchs. 116
- חמשה ספרים מבוקרים מאת העורך:
- משפט הספרים: (א) קורות הפילוסופיא החרשה מאת פאכיוס מיוזס 117—127
- (ב) ספרא דאגדתא מאת שלמה באכער 127—128
- (ג) ספר שבלי הלקט השלם מאת הנ"ל 128—129
- (ד) ספרים היוצאים לאור ע"י הברית "מקיצי גרדמים" מאת הדאקטאר י. א. עהרליך. 129—131
- דברים אחרים על ספר מקדמוניות היהודים להרב הח' רא"ע פשמיין 132—136
- מאת יעקב רייפמאנן

תלמוד תורה, בית החולים, חברת סופך נופלים, תומכי שבת, שוחרי תושיה, חברת קדישא.

מאת י. ה. פראווערמאן 163—176

היהודים בגאליציה. פעולת האגנציפציה על היהודים בגאליציה, מספרם ביחס יתר החושים, מצב השכלתם, האמנציפציה מפי הכתב וזכויות הכוונה במעשה, ספורות העברים בגאליציה לעריה ופליכה.

מאת יצחק אהרן בערנפעלד 176—186

על לאדו ועל יושביה, השקפה על חרשת המעשה במדינתנו והשתתפות ישראל בה, קהלת ישראל בלאדו, מעשי הצדקה: בית החולים, בית ת"ת, בחי גמילות חסדים, חברת עזרי המסחר וכו' וכו'. מאת אבי"ה 187—203

הירש לציון.

חשבוננו של עולם הישוב. בחמשה פרקים: (א) השקפה כללית ומנישת חוב"צ, חות דעתם והחלטותיהם, (ב) בוא הגורב לאה"ק ופעולת הרבר הזה על התחזקות דבר הישוב. (ג) דברי ימי התנועה לישוב אה"ק במשך כל ימות השנה החולפת, (ד) זיכרונות אחרונות בחיובשנות. (ה) אחרית דבר. 203—216

ראש פנה. תולדות הכושב הזה, התפתחותו, תכונתו בכל פרטיו ומשפסיו, בארבעה פרקים. מאת אחד הקולוניסטים הרא-הוא 217—224

בית המדרש.

משנה ברורה. הערות ובאורים על ששה סדרי משנה (לרומא). 1—27

מאת שמואל יוסף פין 1—27

תשובה בהלכה מאת ל. לובעצקי רב לערת דו"ס בפאריז 28

ספר יצירה. ע"ד הפער ושיטתו בהפילוסופיא האלחית, מאמר מחקרי. מאת יוסף ראזענמהאל 29—48

עת כנוס. מאמר פובליציסטי-ומדעי ומכיל בקרבו שני אנרות בקרת, מאת הרב רבי שלמה הכהן מ"ץ בוויילנא. והדרכה יהל"ל בקיוב, ותשובת הכותב אליהם. מאת נפתלי הלוי 49—68

מאמר שסתום במקומו ומפורש במקום אחר. מאת העורך 69

ארם וארמי. מכתב ספרותי. מאת וואקף יעב"ץ 70—73

לפרש מקרא סתום. מאת מאיר"י 73—76

אורות מאפל .

כולל בקרבו : א) גנזי ישראל בפאריז : 1) ריב
התלמוד והפילוסופיא, 2) שער המשקלים,
3) סאטור השלשול, 4) כתב מליצה מהרמ"ז, 5) שיר
השלום מרבי אליה הלפן מאת י. א. גאלדענבלום 38—1
ב) לקוטים מפנקס הקהל של מדינת
ליטא מלפנים 48—38

החלק השמושי

הצופה ומביט השקפה על דברי ימי השנה ;
א) בטרחבי תבל . ב) משכנות יעקב,
מאת העורך 14—1
הארץ ומלואה . הסמאטיסטיקא הכללית והעברית
תשלום לספר קורא הדורות 25—15
קדוות מלכת השמים 42—26
מאת יוסף ליב זאזניץ 47—43
הצעצועים שחוק השח"מט
מאת יהושע רייצעסזאהן 64—48
מכתמים : א) בן ששים ב) על סופרי
ישראל . מאת 'שנ"ה יאנאס 64
חקי הוועכסעל
מאת יהודה ליב לעווין 96—65
לוח השנה .
הודעות ;

אברהם בן יוסף . ספור מחיי היהודים בפולין
מלפנים בשנות המאה השלישית לאלף החמישי
כתוב מאת ל . לעוואנדא
ומתורגם ע"י שמואל ליב צימראן 336—179
קודם כל נדרי שיר מאת . מ. האשקעס 337
אנטונינוס ורבי ספור .
מאת שמואל ראפאלאוויין 346—338

שורה בוכים .

כהן מורה לצדקה קינה על מות המשורר והמליץ
רבי זאב הכהן קאפלאן מאת העורך 350—346
מות יהודה אשר גבר באחי' קינה על מות
הגביר והשוע רבי יהודה (לעאן) ראזענסהאל
מאת א. י. יפה 354—351
ציון לנפש המצייר מ. מאנע 355
ליב (לעאפאלד) קאמפערט מאת העורך 356
רבי גבריאל יהודה ליכטענפעלד
מאת ח. י. בארנשטיין 360—357
יקרא דשכבי . זכרון עולם למתי השנה 370—361

פתח דבר.

זאת לנו הפעם השניה, שהננו מדברים עם הקהל הגדול, קהל קוראי הכנסת ומברכים לאל הנומר עלינו שקימנו והגיענו לראות בגמר בנין בית הכנסת לישראל, משוכלל ככל משפטו וחקתו, תכניתו ותכונתו אשר התוינו לפנינו לפני גשתנו אל המלאכה הגדולה הזאת. בפעם הזאת לא נרחיב אמרים ולא נרבה דברים על טיב "הכנסת", מגמת פניה ומטרתה, כי הוותה מוכיח עליה, חותם תכנית הכנסת לישראלית שבוע עליה וכל מאמריה עולים בקנה אחד, מחשבה אחת ורעיון יסודי אחד הוא רוח החיה בכל חלקי הספר הזה, והרוח רוח אהבת האומה בדעת צדק ומישורים, בהכרת עצמנו ודעת העולם אשר נתן ה' בלבנו, בדרישת ההשכלה באמת וחפץ כביר לחדש בקרבנו רוח נכון, רוח טוב טעם ודעת את היהדות הצרופה ידיעה שלמה וברורה. הודות לאל מעוזנו, כי פעלנו נתקבל באהבה ורצון מאת כל חכמי ישראל וגדוליו ומכל הקהל הגדול קהל קוראי עברית, מכל המפלגות ובעלי השיטות והנטיית השונות, אף כי לא נסינו לנשות מדרכנו אשר התיצבנו עליה אף נטיה קלה ולא נסינו להמעיט דמות מפעלנו הספרותי על ידי כרוכרים וסלסולים, הסברת פנים והרכנת ראש לכל צד; כאז כן עתה, וכן נהיה כל עוד יוכנו ה' לעבוד עבודתנו לרבים, נאמנים לדגלנו, דגל היהדות הצרופה והלאומית המהורה מכל סיגיו השנאה לאנשים ועמים וזולתו, הלאומית המהורה מכל התלהבות יתרה, ממחשבות זרות ודעות מבהילות ומפליאות. לאומיתנו היא אהבת זכויות האומה מימי קדם בהלה עוד נר ההצלחה על ראשה והכרת עצמנו וכבוד אומתנו פנימה ונעם תקותה לשוב לתחיה בעת מן העתים. חבת ציון אשר שמנו על נסנו, היא חבת הקדש אשר לא הניא את היהודי מחובתו הקדושה לארץ מבורתו ולא הפריעהו מקנין השלמות בכל ענפי הדעת וההשכלה האמתית; על כן מלבד שלא הסב מפעלנו זה ממנו את לב שלומי אומי עמנו ברוב ארצות פורויו, כי אם גם משך עליו חוט של חסד, חן ואהבה מאת החכמים והסופרים שאינם עומדים עמנו בשורה אחת בכמה וכמה עקריים נכבדים. גם אלה שעל פי נטיות שונות ובלבולי הדעות השורר בקרבנו עוד לא באו בקהל תיכבי ציון, גם הם נתנו כבוד להאמת ולא חשכו תהלה מאת ספרנו השגתי וישמחו לקראתו כעל חוק ספרותי בלתי נפרץ בינינו.

בתחנו היום את הספר השגתי "כנסת

ישראל" לפני קדאינו, הננו מסירים את דינה אל דעת קהל הסבינים בעם, והם ידעו לערוך את כל העבודה הרבה והעצומה, אשר עבדנו טרם מצאה ידנו למלא אוצר בלום כזה במאמרי תורה והכמת ישרון, דעת הנעים והנשגב, חקירות דברי הימים, אספת חמר רב הערך לבנין בית ספר תולדות יעקב בארצנו, שירים וחזיונות, אשר זה רבות בשנים לא נראו כמוהם ליופי ונעם לנעלה ונשגב בספרותנו, וספורים המושכים לב הקוראים בחבלי אהבה אל עמו וכל קורותיו והמוצאות אותו מעורו עד היום. — הרברים אשר שמנו לנו למטרה במפעלנו הספרותי היו: התעוררות חבת ציון ואהבת האומה, פתיחת שערי ידיעות חדשות ודעת דרכי הנעם והנשגב וחקי הטעם הטוב לפני בני עמנו קוראי עברית, ואספת חמר רב הענין לבנין בית ספר תולדות יעקב בהארצות, אשר לא זרחה עליו שמש צדקה עד היום. אל המטרה המשולשת הזאת התאמצנו לבא עד מקום שיר האפשרות היתה מגעת: המאמרים וההשקפות וגם דברי תורה וחכמה בכללם, מתאימות אל חפץ קיום רוח כנסת ישראל, מתחיתה והתחדשות רוח נכון בקרבה. חזיונות "בארץ הפלאות", "בת הבוגד", "לפלגות בישראל" והשירים הבודדים מטובי משוררינו לא נראו בשפתנו לנעם ויופי, לעשר הרעיון ותפארת המליצה זה שנים רבות. בהספור "דמעות עשוקים" הכנסנו לספרותנו תמונה חדשה, תמונה ספרותית רצויה ומקובלת בכל ספרות העמים הנאורים והיא הנקראת בשפת אשכנז "ציט ראמאן", אשר הנפשות הפועלות בהספור חיות הנה, והקורא יטעם טעם הערב עם המועיל. ספורים כאלה נחוצים לנו מאד מאד, כי על ידם נפיק דעת תולדות ימינו. בהספור הזה הפורש לנו כשמלה קורות עם ממושך ומרט בעשרים שנה האחרונות בארץ רומניה יחזה כל קורא גם את הגות לבו, וכבני מרון יעברון לפני תמונות ידועות וגלויות, יחזה צמיחת הרעיון הנשגב רעיון ישאי בין בני הנעורים וצאתו לאויר העולם, ונבון דעת ידע להקיש מן הפרט על הכלל ולהוציא לאמת משפט, להבין במראה וחזון הימים הבאים. . . כמו כן יגולל הספור "אברהם בן יוסף" אור מפני חשך התקופה הרחוקה מאתנו בזמן וקרובה במקום, בהיות ניא החזיון בארץ אשר שם רוב פניו ובנין כנסת ישראל עד היום ועל כל הספור כלו האמת ההיסטורית מכועה על מצחו.

בהפרק הגדול "מיפיותו של יפת" פתחו סופרינו פתח גדול, להראות לבני עמנו מעט מהרב, המאור הננו במליצת בני יפת, והיתה זאת לאות? "חבת ציון" כי לב להם להשכיל ולקנות קניני הדעת

והרוח מאת בני היונים שרבים מהם היו קרובים לארחא דמהימנותא, וכי רחוקים אנתנו מהסתרת פנים מאור והשכלה, כאשר הוכיחו ללא צדק מתנגדינו היודעים האמת ומתכונים למרד בה. כל עין רואה את מפעלנו תעידנו, כי די והותר עברנו בשנה אחת להגדלת והרחבת ספרותנו, בשני ספרי "הכנסת" והתוספת כעיקר הוא הספר היקר, "שיחות מני קדם" אשר בו סלל החכם המחבר דרך חדשה לחנוך בנינו ושיטה ישרה לביאור אנדותינו, הספר אשר שמחו עליו כל חכמי ישראל וסופרי העתים המבקרים בעלי טוב טעם ויענדותו בזה תהלה. תקותנו כי גם מנחתנו השניה תערב לפני קוראי הכנסת, אף כי לא אשר קו לראות יראו. — ערנו בשחק, כי עשינו כל מה שבכחנו לקים נדרנו, בדבר התשורה השניה, אך הננו כלנו חיים על פי תנאי המקום והזמן, דמינו כי עד עת הוצאת "הכנסת" תעלה בירינו להוציא כאור משפט, המחברת, אשר על פי תוכנה ותעודה יבינו הקוראים מרעתם, את כל המכשולים אשר פגשו על דרכנו, אך תקותנו לא באה ולא נהיתה. בגלל הדבר הזה אחרת הכנסת לצאת בחדש תמיס, ועל כן אמרנו לכפר פני קוראינו במנחה יקרה שהיא גם כן "לוית חן" לכנסת ישראל, בספור יקר בתכנו, נעים בשפתו ונשגב במטרתו, בחקר קדמוניות אשר יהיה לכל איש ישראל חפץ לדעתו, במאמר משל ומליצה מציר פלא ומליץ נשגב אשר נקטף באביב ימיו, והיתה "לוית-חן" כזאת די שלומים לקוראינו על ספר "משא ישראל", אשר מסכות גלויות וידועות לא יכול עוד לראות אור בידך עם "הכנסת".

הנה כי כן ארבעה ספרים גדולי וקמני הכמות, אך כלם רבי האיכות נפתחים על ידינו לפני חובבי הספרות העברית וכל זה במחיר מצער ובמשך שנה אחת נקוה כי קהל המבינים ירצה את פעלנו, וידע לערוך את כל עמלנו.

אמנם רחוקים אנתנו מהחזקת טובה לעצמנו, כותב הטורים האלה יודע בנפשו כי לא בירו טובו, כי כל הטוב אשר הנהו משפיע על הקוראים מידי אבירי הסופרים וטובי החכמים באו לו ומאד יצר לו, כי קצרה ידו להגיש לקוראי הכנסת את כל הברכה אשר העניקו לה גדולי החכמים והסופרים, כעשרים גליונות בדפוס הנם מסודרים ומהותכים בטבלאות, ולא חסר להם כי אם הדפוס והנייר, כלם מאמרים גדולים ובתוכם מאמרי החכם הרבני נ"י ועוד גדולי הזמן וסופרים יקרים, אבל בכל חפצם להשפיע רוב טובה על קוראינו לא יכלנו להכפיל את כמות, הכנסת" אשר בלא זה תעלה עם התשורות קרוב לתשעים באנען בדפוס, על כן אמרנו לעשות חדשה בספרנו השנתי: תעודת הספר השנתי היא, להא להובבי הספרות

תנאי החתימה, איכות "הכנסת", ומהותו וכל יתר הפרטים נודע בהודעה מיוחדת, ועתה נאמר רק כי העבודה הזאת גם כן הניע כמעט למרום קצה ונחל ונכלה את עבודתנו ברצות ה' דרכנו זמן כביר לפני הזמן אשר נקבנו במקום הזה.

לא נצא מאת פני הקוראים עד הביענו תודתנו אל החכמים והסופרים, אשר תמכו אותנו ביסין צדקם, יודעים הננו כי לא בשלנו כל החיל הזה לכנסת ישראל, וטובת עין חכמינו וסופרינו היא גם כן לא לנו, כי אם להרעיון העקרי והרעה אשר היא נר לרגלי פעולתנו ואור לנתיבתנו. כותב הטורים האלה ימצא חובה בנפשו לבקש במקום הזה סליחת טובי הסופרים, כי לא החיש לענות מפני הכבוד כיאות לאנשי הדות ואנשי המעלה במכתביהם אליו, יודעים אחינו אלה את נפש האיש עובר לרבים כמנוי ועצבו ועמלו, כי מקצר רוח ועבודה קשה לא היה סיפק בידינו לדבר דבר עם אוהבי אשר בכבודם אתימר ואתם הסליחה. לא אצא מזה עד אם ברכתני את גבר עמיתי אשר היה זרוע לי בהוצאת "הכנסת" שנה זאת, האיש היקר והנעלה רבי יהושע יהודה איש הורוויץ נ"י אשר לולא הוא שהקדיש אונו והונו להמפעל הזה, כי עתה לא ראתה הכנסת אור עד היום הזה ומירו היתה זאת לכותב הטורים האלה ולכל קהל הקוראים, כי הכנסת תקום ותעמוד בעזה"ש מעתה לארך ימים.

שאל פנחס ראבינאוויץ

ווארשא למועד צאת שנת תרמ"ז לאלף השישי.

מה לפנינו ומה לאחר

א

הרבנות והפרנסות.

יִשְׁעוּ צִאֲנִי בְּכָל הַתְּהִרִים וְעַל
כָּל גְּבֻעָה רָמִיָּה וְעַל כָּל פְּנֵי
הָאָרֶץ נִפְצוּ צִאֲנִי וְאֵין דֹּרֶשׁ וְאֵין
בְּהִקְשׁ: (יחזקאל ל"ד ו')

בְּיוֹם שִׁנְעוּ שְׂמִיָּהּ סִבִּית
וְהִתְעַנְתּוּ אֲנָשֵׁי הַתָּלַי ... וְחִשְׁבוּ
הָרִאיוֹת בְּאֲרָבוֹת: (קטל"ב ג')

אין בעל בטחון כבעל נסיון" האיש המנוסה
בנסיונות החיים ומלומד בצרות לא יתרפה ביום צרה
ולא יאבדו עשתונותיו גם למראה אסונות איומים אשר
כתמם יבואו עליו. גלי החיים העוברים על ראשו, אם
רק לא יסחפוהו בשטף זרמתם, בגלויים ומשברי מים
כבירים הם, המחזקים את רפויי העצבים, משיבים
גהה ומעלים ארובה לחלושי המוג; דעת נפש האיש,
אשר מצאה ירו להחזיק מעמד על מערכת החיים, כי
מצא עזרתו בו ודי כח ואיל בנפשו לשאת ולסבול את
פנעי הזמן, להתגבר על אויבים רבים ועצומים ממנו
ולנצח באריכות אפים כל שטן ופגע רע, הרעת הזאת
לבדה תדריכהו על במתי אויביו ולא תתן למטר רגליו, היא
תתן ליעף כח ותצמיח קרן אורה ותקוה בבתי נפשו.
האיש אשר רבות סבל בימי חייו הכלו גם אם יפול לא יושל
כי תקותו תעוררהו ותסעדהו ובמנוחה נכונה ישא ויסבול
את עמל החיים ויחכה לימים טובים מאלה. אמנם
הסבלנות היתרה הזאת שהיא תולדות הנסיונות, כרוב
טובה לחוק ידים רפות, כן רעה רבה כרוכה בעקבותיה
אם תמסוך בקרב האדם רוח השקט ובטחה גם למראה
צרות חרישות משונות מהראשונות, אם תלמדהו
להשליך כל יתבו על המקרה, המדה הזאת תביאהו
להתיאש מן הפורעניות, להסיח דעתו מעבודה שלמה
וראגה לאחריתו. האיש אשר פעמים אין מספר נושע
מצרותיו באופן מפליא עלול מאד לפול בפח
ההתרשלות הרוחנית; את כל עולמו הוא רואה בחיי
שעה עוברת וכל אסונות החיים הוא תולה בגזרה
קדומה (פאטאליות). איש כזה לא יתעורר לעמוד על
נפשו להנצל מהרעה והאבדון הנשקפים לו, עין בעין
יראה את האסון הנורא המתרחף על ראשו ולא ימצא
די און בנפשו להלחם בעד קיומו. הבטחון ההולל הזה

היתה הנסכה לנפילת העמים הקדמונים: מצרים
ואשור, פרס וערב אשר כחם וגבורתם היה מלא עולם
ויתנו חתיתם בכל ארצות החיים, אבל לרגלי הבטחון
ההולל נרדמו על ברכי העצלות וכאשר הקיצו כבר
נשתה אמונתם בכח ידם, רפה רוחם ונסע יתרם במ
ועל כן כאשר הוטלו לא עוד קמו ויהיו בלא היו.
הנה כי כן טוב לגבר המלומד בצרות לשאת עול
החיים במנוחה נכונה, אך גם להיות חכם רואה
את הנולד, צופה ומביט מראשית אחרית,
חכם בעל נסיון, אשר לו הכח והתעצומה להתיצב
נגד פנעי הזמן ולקדם פני המוקדים המתרגשים לבא...
משפט אחד לגוי ואדם יחד... מכל אומות העולם
ישראל גוי אחד בארץ המלומד בצרות ומנוסה באלפי
נסיונות. זה כאלפים שנה, אשר העולם הזה חשך
בעדו, חי הוא חיי זכרון ותקוה. זכרונות העבר ותקוה
לימים טובים מאלה כמל של תחיה הם להעצמות
היבשות. הצרות אשר מצאו את האומה באלפי שנות
גדודה למדו אותה להביט בהשקט ובבטחה על כל
סערות הזמן. רבת צררוני מנעורי יאמר נא
ישראל. רבת צררוני מנעורי גם לא יכלו ל"י,
בהמלים האלה כלולים כל רגשי התקוה והנחמה, אשר
בהם ישיקט העברי את לבבו הסוער ובהם ימצא נחם
ומנוחה היהודי הנצחי בימי עניו ומרודו מראש ימות
עולם. היהודי הנצחי הזה התכונן לשנות דור ודור,
אל גורל עמו הנפלא, אשר פעמים אין מספר עמד על
עברי פי פחת ויצא למרחביה לאור באור חיים חדשים,
ויוציא לאמת משפט, כי כח טמיר ונעלם שוכן בקרבו
אשר לא יתן למוט רגלו, הכח הזה הוא נצח ישראל,
נשמת האומה וחלקה מאלות ממעל, וזה כחו לאלהיו,
להתקים לעד ולעולמי עולמים ולעמוד תכן כסלע בלב
ימים נגד כל הרוחות הרעות הסוערות להפיצו.

אמנם כהטובה הרבה אשר הביאה לנו האמונה
בנצח ישראל תולדות הנסיון בן אלפים שנה, האמונה
בחסן ישועתנו ואריכות ימי ישראל סבא כימי השמים
על הארץ, הנה גם רעה אחרת הביאה בעקבותיה,
אשר רשומה ניכר כמעט בכל דברי ימי עמנו
וברוב ארצות פזורנו, רושם בלתי נעים לכל
חובבי עטם ותורתם באמת ובתמים. האמונה בנצח
ישראל נטעה בלב רבים מאתנו רוח השקט ובטח גם
למראה סכנות גלויות המרחפות על ראשי האומה
ותולדותיה היו לפרקים: היסח דעת מכל מפעל
כביר אשר לא יתן פריו בעתנו, העדר-החפץ לעשות
דבר אשר תדרו יראה על פני פעולתו לדור אחרון,
שפלות-ידיים, תמהון וקפאון הרוח ואפיסת כל חזון-
לב והניון נעלה. — האמונה בנצח ישראל תחוק ידים
רפות וברכים כושלות תאמץ, אך תהפך לדועץ אם

כי גוי אחד הוא בארץ, כי יש עין צופיה על קיום אומתו ותורתו, כי יש דואג לאחריתו; העם שם מבטחו ברועי אמונה והרועים שתו לבם לעדרים וקורא להם בספר דברי ימינו: גודרי פרץ, מחויקי בדקי בית ישראל ומשובבי נתיבות התורה והמסור.

האחרות הזאת נהרסה עתה בימינו ולעינינו, ספינת ישראל תחוג ותנוע בלב ים, אין מחזיק כן תרנה ואין תופש משוטיה, ככדור משחק היא בידי הרוחות המנשבות והסערות הסוערות להפיצה, אין שלום בעצמינו ואין אחרות בקרבנו ורבה העוובה בכל מתנו: ישראל כי אולת יד ואפס עצור ועווב... כדבר הזה לא היה עוד בישראל מיום גלותו מעל אדמתו, נסיונות החיים אשר קנינו לנו בשנות אלפים אינם יכולים לתת תקוה בלבנו, כי המחזה המעציב הזה הוא אך חלי ונשאנו, יחיר הוא במינו והפעם הראשונה מיום היות ישראל לגוי ובמסה הזה עוד לא נתנסה ישראל סבא. מכל הרעות אשר הפניעו בנו דברי ימי השנים האחרונות הרעה היותר גדולה ועצומה היא כי יתומים נשארונו באין תומך וסועד, אין מנהיג ודָּבָר לעם ובה נחזה הסכנה העצומה המרחפת על היהדות.

נברר נא את דברינו: שני דברים עמדו להם לישראל יושבי ארצות הסלאווים בשלש מאות שנים האחרונות: הרבנות והפרנסות. שתי המשרות האלה היו תולדות מחויבות בטבע החיים, ועמדת הכנסיה הישראלית אל בני עמי הארצות האלה ואורח ממשלתם. עם ישראל מצא מנוחה בארצות אירופא המורחית באותה העת אשר דמו נשפך כמים בכל נאות אירופא המערבית, פה מצא היהודי כר נרחב לפניו ופה מנוח לו מרדפו מעניו ונוגשיו. אמנם גם בני עם הארץ אשר נתנו לישראל לשבת בארצם ויהנו לו גם לסחור בארץ להיות המוציא והמביא את תבואת הארץ ומערבה, לא שמו לבם לרומם את רוחו ולהעלותו למעלה למשכיל בתפארת אדם וחבר להחברה הנאורה. בעת ההיא עוד לא באה ההשכלה האירופאית לארצות הסלאווים ורק בני האצילים מעט מעט מפרי עץ הרעת. הממשלה בימים ההם לא שמה לב לא גורל אלפי אלפים אורחי הארץ אשר בשם יהודים נקראו ועם ישראל היה גוי לבדד יושב ובתוך עמי הארץ לא התחשב. הממשלה לא התערבה בעניני היהודים בינם לבין עצמם ותמסור כל דבריהם אל פרנסי הדור, אשר רבים מהם היו להם מהלכים בחצרות חורי הארץ ונסיכיה. הפרנסים שקמו או בעמנו היו בכל עת מצוינים במדות תרומיות, במסר ודרך ארץ, בדעת העולם ובאהבה רבה לעמם ואמונתם וביותר בצדקת

ממנה יצא הפאטאליזם הנורא, המכחיד מקרבנו כל חוץ-יקר והניקין לב נשגב ונעלה.

אם נשים עין על קורות בית ישראל בכל ימי פורנו ודברי ימי הדור הנוכחי או נראה, כי לא היו עוד ימים לישראל מיום גלותו מעל אדמתו כהימים האלה. "איש לא הלך לישראל, זה הוא חותם תכנית חיי העברים בזמן הזה. ארון הנביאים, הרועה הנאמן לכנסת ישראל בספרו לדור דברי ימי עם עולם מן העולם ועד העולם בשירתו הנשגבה יאמר: "כי ידין ה' עמו ועל עבדיו יתנחם, כי יראה כי אולת יד ואפס עצור ועווב. זאת האלה של אפיסת עצור ועווב לא נתקמה בישראל עד הדור האחרון. שבעים דורות עברו להאומה הישראלית מיום אברהם את החסן הלאומי ובכל העת ההיא לא היה דור יתום לישראל כדורנו זה. בכל דור ודור עמדו להם לישראל רועיו הנאמנים אנשי הרוח, שונאי בצע אשר לא פנו אל רהבים ולא הספיקו בשמי כוב, אנשי הרוח נושאי דגל מחנה יהודה לראשונה, מאורי אור הדעת והאמונה המהורה. מימי משה הרועה הנאמן עד דורות התנאים עמדו לישראל הנביאים אשר ברוח שפתם המיתו רשע והזקנים והסופרים אנשי כנסת הגדולה אשר החזירו עמדת האמונה ליושנה, הוונות בבית שני, אשר מכל משמר נצרו מהרת דת ישראל נגד הבוגרים בעם, ההיליניסטים, הצדוקים ובעלי ברית החדשה ועם חרבן הבית השני והריסת החסן הלאומי קמו בעלי המשנה והתלמוד ויבנו בית גידול לתורה ולתעודה, וגם בימי הבינים, כאשר מלאה כל הארץ מוטה. בימי ממשלת אגרוף ושלטון האדם באדם לרע לו, אז כאשר התנגשו האיתנים מצוקי ארץ, בעת ההיא עשה ישראל חיל וגבורי התורה בצרפת ואירי חקר אלוה בספרד היו למאורות הגולה, אליהם הביטו כל בני עמנו ונהרו, עיני העם היו רואות את מוריו, המה היו רבי החובל לספינת ישראל ותופשי משוטיה, מחויקי תרנה ומוליכיה אל נמל שקט ובטוח. רבי החובל אלה היו גם עבדיה ומלחיה, לא שררה בקשו לעצמם אבות הכנסיה הישראלית כי אם עבדים היו להעם אשר נשאו את טרחו ומשאו, מחויקי ברקי ביתו וגודרי פרצותיו. מאז ומעולם לא היתה התורה ירושה לרבני הדור, רועי-אמונה לא היו בעמנו אנשים העומדים על העם, לא ככהנים שואפי ממשלה ארצית, כי אם כאנשים מקרב העם ובתוך העם הם יושבים; כל איש בעל בעמיו אשר הצמיין בכח מעשיו הטובים, ברוחו הכביר, בדעת התורה ואהבה לעם מחצבתו היה למאור הגולה ולעתים גם למליץ יושר לפני כסא מלכים ושרים, אז רק אז ידע ישראל,

פורנס, בכל הונם ואונם בנפשם ומאדם היו מסורים אל טובת הכלל בלי כל נמיה ופניה, בלי כל רדיפה אחרי כבוד מדומה ותאות השררה. פרצוף פני פרנסים כאלה הננו רואים בכל פרנסי הדורות הראשונים בשנות המאה הרביעית והחמישית לאלף השני, מן רבי מרדכי מייזל בפראג עד רבי יהודה סו"ד בוויילנא. ובעצה אחת עם הפרנסים היו אז הרבנים, אשר אמנם לא התרוממו מעל זמנם, אבל גם בשבתם באהלה של תורה היטיבו לדאות גם את כל הנעשה בעולם המעשה וידעו ללכת נגד החיים. הן אמנם כל שיחם והגיונם היה התלמוד, אך מי האיש אשר לא יודה כי התלמוד היה הוה ויהיה ספר הספרים להיהדות ההיסטורית או הלאומית, וכל הפורש ממנו כפורש מן חיי הלאום הישראלי. השקפת הרבנים בעת ההיא היתה שונה מהשקפתנו אנחנו על החיים אך הם היו בני דורם ורוח העת ההיא טבעה עליהם את תותמה ובכל זאת הכירו כל רבנינו וידעו, כי תעורת רב בישראל איננה החוג הצר של הוראת איסור והיתר. ידעו והכירו, כי חובת הרב היא להיות צופה לעמו ומתבונן על כל דרכיו; עליו החובה הקרושה לשמור את היהדות במהרהרה ותחת ידו כל המכשלה בדרכי החנוך, בחיי הקהלות, בחזוק הדת והרמת קרן התורה, בשמירת דרכי המוסר וטהרת חיי המשפחה. הרבנות והפרנסות היו שתי כהונות המשמשות יחד כהיכל היהדות בלי כל קנאה ותחרות, בלי צרות עין והסגת גבול. רבים מהפרנסים היו גם גדולי התורה ובעשרם לא גבה לבם ולא רמה עינם. וכמוהם כהרבנים היו יושבים בתוך עמם ויתענו בכל אשר התענתה האומה כלה. גם אלה אשר בעת האחרונה הכירה הממשלה את פעלם ותכר אותם לטובה אף לא חשכה מהם אותות הכבוד ותהלה גם הם לא לקחו להם בגדולתם קרנים לרדות בעמם, והיו לנו לעדה אחרוני הפרנסים מדור העבר כרבי יהושע צייטלין, רבי זלמן פונד, רבי חיים נחמן פרנס ועוד רבים. הנה כן היו הרבנות והפרנסות משתמשות כמעט בכתר אחד, ושתייהן היו בעצה אחת לשמור מכל משמר את טהרת המדות ודרכי המוסר של האומה הישראלית. אם בקראנו כמה דברים מתקנותיהם אשר כמו זר נחשבו לנו, עלינו להיות יודעי בינה לעתים, לדעת כי הממשלה בימים האלה לא היתה ערוכה בכל במשטרים וסדרים ישרים; בעת ההיא כל נפרד מעדת ישראל היה רודף הכנסיה ודורש דמים וע"כ היתה האחרות הפנימית כתרים בפני הפורעניות מחוץ ולמלשינים לא היתה אז תקוה, והקהל, אשר שמו היה

לחנא היום היה תקון גדול בשעתו ובמקומו*). כן היה הרבר נוהג עד כחמישים שנים לפנינו. מהעת ההיא עד היום נהפך האופן על שתי המשרות האלה. אין לך דבר בעולם הנותן יד לקלקלת השורה ככח ותעצומה בידי אנשים שאינם מהוגנים, ככח הזרוע והיכלת להשתרר על הצבור. עד העת ההיא היתה הפרנסות רק ההשתמשות באיצטלא, אשר נתנה לבעליה כבוד ותהלה. פרנס העדה היה איש מורם מעם ורק בשביל מעלות רוחו ועסקו בצרכי צבור באמונה בטח בו לב העם, ויהי הוא לאב ולפטרון לכל נגש ונענה ותומך וסועד לכל כושל וקשה יום. משנת 1835 הושם לחק כי הפרנסים מקבלים עליהם אחריות להעמיד אנשים לצבא מכל קהלה וקהלה, עוד קודם לזה כאשר באו המחוזות המערבים תחת ממשלת רוססיה נתנה הקיסרית יעקאטערינא כתב הרת, כי פרנסי הקהלות ערבים בעד המסים והארנוניות לסלק להממשלה. בשני הרברים האלה העלאת מסים והעמדת אנשים לצבא שמסרה הממשלה לפרנסי הקהלות נתנה להם מורא וייראו אותם כל העם ולא הוסיפו עוד לכבדם. עוד מעט וכל נכבדי הקהלות משבו ידם מהמשרות האלה, כי לא אבו להכניס ראשם לדון דיני נפשות בזמן הוה ולחרוץ משפט על חיי משפחות. אז רבו ההדיוטים הקופצים בראש, כבוד הפרנסות ירד עד הדיוטא התחתונה וגול משפט ועוות הדין היתה ראשית חמאה עד כי במלה הממשלה את "הקהל" ותעביהו מן הארץ בדברי פי מלך משנת 1844. בעת ההיא הלך גם כבוד הרבנות הלוך ורל, תקופת ההשכלה באה גם ליהודי רוס"פ, הממשלה בחפצה לקרב לבם של ישראל לאורחי הארץ חפשה עצות ותחבולות, איך להרכיב זמורת הדעת בכרם בית ישראל. המשכילים מבני עמנו, אשר היו להם מהלכים במקום גדולים חוו דעתם, כי רק על ידי רבנים משכילים בהשכלת אירופא רק על ידיהם נוכל להסיע את העם ממקומו, לפתוח את לבו לההשכלה האירופאית ולהכשירו אל זכוי הזכויות במדה אחת ככל אורחי המדינה. על חשבון הקהלות נוסדו בתי ספר ובתי מדרש לרבנים, הזמן עשה דרכו בסופה וסערה, העם התרחק מעל תופשי התורה ואלה האחרונים לא השכילו ללכת נגד החיים, זה כארבעים שנה אשר יצאו הרבנים הראשונים מבתי המדרש לרבנים ולא אחד בהם זכה לשני כתרים לכתר תורה וכתר הרבנות ממעם הרשות. הרבנים

*) עיין במאמרו של ההכם ארשאנסקי בהפסד Евр. Библиотека חלק שני.

הישראלים שגשגו באין תומך וסועד מצד הפרנסים שעברו ובטלו מן העולם, הרבנים שראו עצמם בעולם חדש ורעתם היתה קצרה להבין את השנויים הגדולים שעשה הזמן במשך שנות מספר, לא מצאו ידיהם ורגליהם לעמוד במערכות המלחמה. רבים מהם בדעתם הקצרה לא השכילו לראות מראשית אחרית ובה היתה התורה הולכת ודלה עד ימינו אלה. בהירידה הזאת לא הרבנים לבדם אשמים, כי אם עוד יותר מזה המשכילים, אשר גם מהם רבים בשכלם המצומצם העלו הכזרת על כל מדה נכונה ועל כל התקנות הקבועות בישראל ונתקדשו בקדושת הרת. המשכילים האלה לא הביאו חכמה בלבם, שאין לך דבר הנחוץ לפקוח נפש אומה, המפוררת בארבע פנות הארץ, כדגל אחד רגל התורה וכי מחזיקי הדגל הזה המה רבנינו, אשר על כן אנחנו מחויבים לכבדם, כי יותר נקל להרוס ולעקור נטוע מלנטוע ולבנות בית חדש. ובעת ההיא נמצאו משכילים רבים אשר רוח השלילה לבשתם ובאפם תקשה הרסו ולא חמלו וידמו כי בבטול הרבנות תתבטל התורה והתלמוד ועמם כל התלאות וכל החקים שבני ישראל מצוינים בהם מיתר האזרחים. זכות-אורח היתה המטרה האתת אשר אליה ערגה נפש כל משכילי הדור ההוא, אשר לאשרנו לא על כלם ואף לא על רובם נחה רוח השלילה המוחלטת והמבוסס והמתונים שבהם הכירו עותתם ויהיו הראשונים לשוב ולבנות את אשר הרסו. אך המדה הזאת להתהפך מן הקצה אל הקצה, לדרת עד לעפר ולעלות עד לכוכבים, המדה הזאת היא האלה הרובצת על בית יעקב. מיום היותו לגוי עד היום, ובכן ירדה הרבנות הישנה ותאבד כבודה מימי קדם, בעוד אשר הרבנות החדשה היתה בנפל אשת וכל איש אשר לו מוח בקדקדו ידע והכיר, כי הניכי בתי מדרש הרבנים לא יהיו לעולם רועי ישראל, כי כבר מהם הדבר לנהל עדת ישראל משלומי אמוני עמנו בעוד אשר ערומים הם מדעת התלמוד ותיהדות המקובלת וגם חכמתם ודעתם אשר קנו להם בבית המדרש ביתר ענפי החכמות לא היתה במדה כזאת שירכשו להם כבוד העם אשר בראשו יעמדו; ואחרי כל אלה, לו היו גם התלמידים ראויים לאותה איצטלא, אבל העם אשר מאות בשנה חשב את הרבנות לעמדת כבוד וצבי תפארה לבחירו רצתה נפשו בו, ההוא יקבל עליו האלוף אשר הרכיבו לראשו, אלוף אשר נבדל מהם בדרכי החיים ובכל מעשיו היה נאה דורש ואין נאה מקיים.

בדברינו אלה לא נאבה לתת מקום למעות ולאמר, כי רואים אנחנו את הרבנות בתמונתה לפני מאה שנה לתמה וברה נקיה מכל שמין דופי. לא ולא; כלנו יודעים אשר בשלש מאות האחרונות התכנסה כנסת ישראל יושבת ארצות הסלאווים אל קרבה, ותסנור בעדה לכל יחדיו אליה קרני האור מבעד להחלונות אשר נפתחו בארצות האלה אל אירופא. כל פעולות העת רבת העלילה הזאת לא הרעישו את לב אחינו הקופאים על שמריהם בערי פולין מלפנים והרוח שאינה מצויה אשר נשבה ברב כח בכל אירופא לא חדר אל מעונות הערים הגדולות והקטנות לטהר את האויר המעופש מרוב ימים. נוסף על זה במאה שנה הראשונות אחרי מות המשיח השקר "שבתי צבי" פלסו ההולכים בעקבותיו חמס יריהם בארצות אלה ויצודדו גם נפשות יקרות בחרמם תחת הלמוד המיושר השכל ומעורר הלב נולד הפלפול המביש את הטוח וממית ההרגשה; תחת דעת התורה הנלית, רבו בעלי ההסתר והסוד ונצניי הבששטנו"ת כבר נראו בארץ. יודעים הננו כי מלבד אחדים ממאורי הגולה כהנאוונים הש"ך, בעל תו"ט ובעל חוט השני, במשך ב' מאות שנה מהרמ"א עד הגר"א לא פרץ קו אור אחד להגיה נבכי תהו, אמנם לא על זה אנחנו דנים עתה, הרבנות בשעתה ידעה את תפקידה ותמלא משלחתה באמונה, לא התרוממה על העם, לא חולכה אותו בנתיבות חדשות, אך גם ידעה מה העם דורש ממנה ותעש כל מה שבכחה לפי השגתה ולפי תכונת העת ההיא; עקרה כל שרש פורה ראש השחתת המדות מקרב עדת ישראל ותפריח את הטוב והמעיל לפי השגתה ובה בנתה. אמנם במה שנוגע להפדנסות, אין איש שיאמר אשר לא הביאה טובה רבה בשעתה. מי האיש אשר יערוך תכונות אלופינו ופרנסינו בדורות עברו אל גבירינו ואילי הזהב אשר בקרבנו היום, או רובי הגבירים היו גם למודי ה', בעקבותיהם הלכו בעלי בתים שקבעו עתים לתורה, לרבים מהם היוו בתי-עקד לספרי ישראל וכלם שמו כל מעינם להגדיל תורה ולהאדירה, וגבירינו היום רובם ככלם במה הם עוסקים וכמה נראה הדרם על פני פעלם? לא נדרוש מהם כי ישקדו על דלתות התורה, אחרי כי בני דורם הם, בני דור מהור בעיניו, אשר דעת התורה הוא למשחק לו; לא נדרוש מהם, כי יכוננו בתי עקד לספרי ישראל, אחרי כי כרובם לא ידעו ולא יחפצו לדעת את הכתוב בהספרים. אך מדוע לא יחנונו את צעירינו אשר חננם אלהים דעת וכשרון להשתלם בחכמת חרשים ובדבר חכמת בינה? האם יעניקו מכספם ליסוד בתי-עקד לחכמת-ישראל?

האם יפזרו אף אחד אחוז מעשרה מהכסף אשר יפזרו על ענינים שונים להתהפך ולהתפאר בהם לפני בני עם הארץ, ליסד בתי-מדרש ובתי-ספר לבני עמנו? האם יחישו בצערם של בני עמם ואם יש בהם חולה על שבר עמו? התשובה על השאלות האלה אך למותר היא, כי גלויה וידועה היא לכל בני עמנו גם מבלי אשר נוסף לדבר בהן.

בעצם העת שנתבטלה הפרנסות מטעם הרשות, כמעט שעלה הכורח גם על הרבנות, לא מפני שנתבטלה בדבר מלך שלטון, כי אם שנתכרכמו פניה מפני צרתה, כי רבנות חדשה נולדה בישראל, רבנות אשר לא שערה אבותינו ובנינו אשר יקומו מאחרינו גם כן לא יאמינו למראה עיניהם כי היתה כזאת בישראל, נולדה הרבנות מטעם הרשות, אשר תכונתה גלויה וידועה לכל קוראינו והרחבת הדברים עליה איננה נכנסת בגבול אשר הצבנו למאמרנו הנוכחי.

פה נאמר רק, כי אם גם לא הצליחה הרבנות מטעם הרשות לרחות משאתה את הרבנות הישנה הנה בכל זאת הועילה להותה ותביל בה וזהבא אשר לא תוכל להנקות ממנה עד היום: ע"י הישיבה על כסא הרבנות מטעם הרשות, ההמלה את עצמם על הצבור ושיטת הרכבת אלוף לראש העדה על אפה ועל חמתה היו למעשים בכל יום. המחלה הזאת התדבקה גם בהרבנות הישנה והרדיפה להתמנות כמו שיאמר האשכנזי "שטעללעניאָנערין" הוא המחזה אשר ראו עינינו גם במחנה הרבנים הישנים, עד שבכמה וכמה ערים קטנות נמכרה הרבנות בהכרזה וכל המרכה במהירה ישב על כסאה; הרבנות מטעם הרשות נתנה מקום להרבנים הישנים לפטור עצמם מקניית דעת במדה נחוצה לכל איש דבר לעם, גם אלה אשר על פי כשרונם היה הנקל להם לרכוש היריעות הנחוצות וביחוד שפת הממשלה למען דעת איך לצאת ולבוא לפני העם, גם אלה בראותם כי ישנם אנשים אשר היו להם לפה ולמליץ, הלכו אחרי ההבל ויהבלו להבדל מישובו של עולם, הסיעו מלבם את הארץ אשר הם יושבים עליה ואת בני האדם וירעו מאד לנפשם ולעמם. בכלל הביאה השתמשות שני אנשים בכתר אחד ערבוניא גדולה במוח בני הקהלות ואנדרלמוסיא בכל צרכי העדה והצבור העברי, ומה זה יפלא אם רוב הקהלות הגדולות בישראל, אשר מהן יצאה תורה ואורה לכל בני הגולה הן עתה כאלמנות מבלי רב רועה אמונה, כי פג מטעם הרבנות וריתה נמר, מהעת אשר חדלו המורים האלה ללכת לפני העם להיות מוריו ומאוריו, מורכיו ומחנכיו.

הננו שבים עתה אל דברינו בראש מאמרנו.

הבטחון שכלנו בוטחים בנצח ישראל, בקיום האומה לעד ולעולמי עולמים, בעמידת היהדות, קיומה ונצחיותה, הבטחון הזה הוא תולדת הנסיון, כי כל לשון קמה עם היהדות למשפט הרשיעה וכל כלי יוצר על האומה הישראלית לא יצלה. אמנם המחזה האחר אשר יעיר בלבנו מרד ופחד הימים הבאים, הוא המחזה, אשר עוד לא נראה מיום גלות יהודה מעל אדמתו, כי אפס עצור ועווב. הרועים שקמו להם לישראל בכל דור ודור תמו ספו בדורנו. בעינינו נראה העוובה הרבה ובאוננו נשמע דברי החווה יחזקאל לאמר: "ישגו צאני בכל ההרים.... ואין דורש ואין מבקש". הפרנסות בתמנותה מדורות עברו עברה ובטלה מן העולם ועמדתה לקחו היום בכמה וכמה ערים עשירים בעלי הנאה אשר דרך השכלה לא ידעו והיהדות מזוהה להם, הרבנות ירדה מכבודה ותהי לשפחה חרופה להפרנסים מתמונה החדשה, עד כי עוד מעט והמחזה אשר נראה באשכנז, שהרבנים שם כפופים תחת יד הפרנסים ודורכים עליהם ברגל גאווה, המחזה הזה יראה גם בארצנו. עוז לא אבדו הרבנים את כחם מכל וכל, למרות כל הנניחות והרחיפות מחוצה להם עוד דברי רבם כדבר האורים בעיני העם. הרבנות אשר מוצאה ממעין המפְּהָ מבית ה', מהתורה רוח אפנו ונשמת אומתנו, לא תוכל למוט מיתה חסופה כהפרנסות, עוד כח בידה ועוז בימינה לעשות גדולות ונצורות, אבל בעלי הכח בעצמם אינם מכירים בכחם והמה כאנשים נדהמים וכנבזים לא יוכלו להושיע, והמכירים את כחם משתמשים בו לדברים קלי הערך גם לפי חוג השקפתם, מכלים הם כחם לריק ופעולתם לבהלה וכל עבודתם היא כעבודת האיש הגולל אבן על ראש ההר וממלא מים חבית שנקבו שוליה. ויש ביניהם גם אלה אשר רוח הנצחון תעירם לסכל ברעת נפש כל עצה טובה וכל רעיון יקר אשר הורה והוגה איש שאיננו מבני עדתם הם אנשים נדהמים וכנבזים לא יוכלו להושיע, מכלים המה כחם לריק ופעולתם לבהלה, כי מה רבה הריצותם ומה כביר כח לבם עת ירחיקו מלחמה על דבר קל שבקלים, על דקדוק קטן, כמה מרח ומסירת נפש הננו רואים מצדם עת יביא להם הזמן דבר ממחלוקת רבנים ושוחטים, או איזה ענין אשר מחוג-משפטם הצר יחשבוהו לצורך בכנפיו רעה להדת, הלא אז יחגרו שארית כחם ולא ינחו עד הקימם את מומות לבבם; שוכחים המה החובה הגדולה הרובצת עליהם בהיותם עתה היחידים הבאים בכח הכלל, כי פרץ הזמן פרץ נבעה בחומת בית ישראל ואין נושא דגל יהודה מלבד השירידים היחידים האלה, ואם הם מתעסקים בדברים של מה

ההלוואה לא ישתמשו לתקן מצבם העקונומי, כי אם יוציאוהו על תענוגות בני אדם ושחוק הקוביא והיה ביום השלם ותסוב נחלת האפרתים להמלוים, אשר בעבור זה רב חרון אף בעולם נגד האומה הישראלית, ובכן ידרוש הרי"ט מאת רבני מחוזו להתאסף ולהטיל גורא דרבנן על הפושעים האלה להבדילם מקהל ישראל וכו'. דברי הרי"ט אמנם נאמרים במועצות ודעת אך בנדרון שלפנינו הניח מקום למתנגדיו לחלוק ויצא לדון בפרט אחר מן הכלל הגדול שהוא חוג פעולת הרבנים בזמנינו. נברר נא את דברינו: התקופה הזאת שאנו חיים בה היא תקופת ההגשמה, צרכי הגוף בכל משלה, המותרות נעשו להכרחיות בזמנינו, לא על פת לחם יפשע גבר, כי אם גם על מרכבה וסוסים, על כלי בית יקרים ולפעמים גם למלא תאות נמכזות ונמאסות על כן התגברה מלחמת החיים ביתר שאת ועו; האיש הדורש כסף ימצאהו בחפצו לתת רבית מאה למאה וכל אונס וכפיה רוחנית לא יועילו לעצור בעד העסק המביא שכר לבעליו בלי כל עמל; עסק הרבית בדרכי הישוב תוצאותיו מקלקלת דרכי הישוב ומכת מדינה כללית יסודתו במועט העבודה וחרשת המעשה בהתרשלות בעלי האחוות לעבוד ולשמור את אדמתם, ובהשחתת המדות של האצילים אוהבי ימים לראות טוב, שאינם יודעים לאסור תאותם ולחשוך מפיהם ליום מחר. הקלקלה בדרכי הכלכלה לא נהי' יודים יצאה, העצלות ושפלות ידים הנה המגרעות אשר נהלו האצילים מאבותיהם ואבות אבותיהם, וכל עוד אשר לא תסור הסכה לשוב נתאמץ לחסור המסובב, גם היהודים אשר כל דרכי החיים נגדרו בפניהם, כל מצינות הפרנסה נסתמו ולא נשאר להם כי אם הכסף הזה, מה יעשו אם לא יסתרו בכספם? ואם נאמר גם כן להגביל את הנשך והמרבית על גבול ידוע ומדה קבועה אשר אין לעבור אותה, הנה איה סופר ומונה אשר ישגיח אל דרכי המלוה והלוה, שוה האחרון לא יחתום על שטרי חוב פי שנים ושלשה מאשר יקבל. ואין נוכח לעשות תקנה על דבר שאי אפשר להשגיח על קיומה, מלבד זה הרבנים צריכים להתרחק עתה מכל דבר הנראה ככפית הר כניגית על איזה יחיד באופן נורא שהציע החכם ר"ט. ידוע הוא שאין אדם משים עצמו רשע וגם המלוה ברבית הפושט עור הלוה מעל עצמותיו בקש וימצא לו תואנות רבות להצדיק נפשו. ברוב הפעמים אנשים כאלה הם העומדים בראש הקהלות והם המעטים אשר תספיק להם העת להכניס ראשם בעניני הצבור ואז הלא המלאנה כל הקהלות אך ריב ומצה והיה רק זועה והצל לא נציל את כבוד ישראל אשר היה לשמצה ע"י חדלי - אדם

בכך בעת יהמו יחמרו הגלים הנוראים לבלע את היהדות, אם הם נותנים להשטף הנורא הזה לעשות דרכו מבלי להתוות לפניו את דרך מרוצתו, אז הם עתידים ליתן את הדין לפני יעקב וחמאתם ואת תהיה חקוקה על לוח ספר תולדות כנסת ישראל. החובה הזאת עוד תגדל ביותר בהעלותנו על לבנו, כי עם בני ישראל הוא עם שכלו סוחרים, כלם טבועים בעמק המלחמה בער חייהם, אין בנו מפלגות בעלי נכסים ונושאי משרה גדולים הנוונים כאוכלי מן ודעתם ושעתם פנויות לעיון והשכלה לרבים, לפקח על צרכי צבור ולדאוג לעניני הכלל. לו היו בינינו אנשים כאלו שיכולים להקדיש כל כחם להעבודה לרבים כי אז אולי לא היתה כל כך נחוצה פעולת הרבנים, אבל בני עמנו כלם סוחרים, מרודים ושקועים בדאגות ביחוד בצוק העתים האלה, כל איש פונה לדרכו וגם העשיר לא ידע אם יחיל טובו בירו, צנורות הפרנסה נסתתמו, הננו טובעים בבאר צרה ואין מעמר, כל איש עומד על נפשו, ואם אין היחידים האלה, אשר על פי מצבם ומעמדם, בהיות לחמם נתן ומימיהם נאמנים ועל כן גם דעתם צלולה, אם היחידים האלה לא יוכלו או לא יחפצו להיות שלוחי הצבור מקצר דעת או קצר רוח מי אתנו?

בשנה החולפת נודעו העולם הקטן - עולם הרבנות - ועזוע קל. אחד מהתורנים והמשכילים המצוינים שבקרבתנו, איש אשר נאמן עם ה' ותורתו נעץ קנה בקן הרבורים בקריאתו הגדולה "אל רועי ישראל", ובמכתביו אל גדולי הרבנים אשר בסביבות עיר מושבו. לקול הקורא הזה עמר קול המולה גדולה. הרבה דברים של טעם נשמעו מפי הח' ר"י ראווענטהאל והמשיבים עליו; אך בדברי הרב החכם ר"י ר"ט הננו רואים דברים של טעם בעקרב אף כי פעמים נטה הצדה. שומעים אנהנו קול איש יהודי אשר נפשו מרה לו על שם ישראל המחולל ועל ערת ה' הנתונה לבו ולמשסה ורבים עוד מצדיקים עלינו את הדין הקשה שהננו גרונים בו בעת ובעונה הזאת בעוד אשר בדרכי מתנגדיו מבצבץ ועולה החפץ הנצוח להפטר מהשואל בתשובות מקימות או דחיות.

הח' ר"י ראווענטהאל כאיש מעולם המעשה, אשר רגשות הצדק והיושר יפעמוהו רע עליו המעשים הגעשים מרבים (לא נעשה שקר בנפשנו לקרוא את המון מלוי ברבית "בשם", "אחרים") כאחב"י להלוות כספם בנשך ורבית קצוצה, ביחוד אלה המלוים הנותנים כספם ברבית על אפותיקי לבעלי האחוות קלי - הדעת ואוהבי חיים לראות טוב, אשר בכסף

הרבר הזה שהיה נכון בעתו לגדור הפרץ הרחב בין בית הספר וחיי המשפחה, הפרץ הגדול אשר תוצאותיו נראו לרעה עצומה על התכונה המוסרית של רוב בני דור יבוא? אין פה המקום לבאר איך יכבד הדבר מההשקפה הדתית, אחרי שאין אנו עוסקים בדיני האסור והמותר, אך במה שנוגע לדרכי המוסר וכבוד היהדות בעיני בני הנעורים. אין ספק ששביתת השבת בבתי הספר הוא אחד האמצעים היותר נכבדים, הסבה לזה היא, שרבים מהם שכחו את הכתוב, ולא ידעו ממנו נדח" ויחשבו בלבם את רוח באי הגימנאזיום לאברים מדולדלים אם יחללו השבת בפרהסיא ואם לא יחללו; אמנם לו גם כדבריהם כן הוא, האם עשו ועושים רבנינו דבר וחצי דבר להשיב לתחיה את האברים המדולדלים שבהאומה? האם התעוררו המעטים (ומעטים כאלה יש גם בין רבני זמננו אשר מבלי להטיל קנאה לא נקראם בשם) בין הרבנים, אשר לא נבצרה מהם גם לדבר כן בשפת הארץ לחוש לחנוך הדתי בבתי הספר האמצעים והנאורים? האם ידעו לבון את שעת רצון שהיתה בין המשכילים בשנים הראשונות לשנות הרעם לאחיה את הקרעים ולאחר בני עם אחר בארץ? ומי מכותב הטורים האלה יודע יותר, כי מכל הרבנים בארצנו לא נמצאו רק שנים, שלשה אשר הכניסו עצמם בעובי הקורה בעת ההתעוררות הכללית לפני המש שנים, כאשר החלה התנועה לישוב אה"ק לפעם בקרב בני הנעורים, ורבים מהמשכילים התיירו? האם עשו דבר לקרב את הקרובים שנתרחקו?

האם המתקין סוד בדרך תכונות לתת תקנה ואחרית טובה להמלמדות המתוקנת, לחוק בדקי החנוך הדתי ולקדם בעד הרעה הנשקפת להיהדות משכחת התורה ביתור בהעדים הגדולות? ואם כזאת לא עשו הרבנים עד היום ולא מלאו אחרי החובה הקדושה בתור נוצרי תורה ושומרי אמונה, איכה זה ידרוש החכם ר"י ראזענטהאל מהם כי יכניסו עצמם לדין ודברים בענין העומד ברזו של עולם הכלכלה המדינית, לתקן עולם הישוב בדבר פיהם. כל דברי הח' ר"י ר"ש אל הרבנים כאל רועי אמונה בכללם מווקקים שבעתים, אך בחפצו הפרטי כי יכניסו עצמם לדון בדבר תורת אורח הקדים לבוא ועוד עבודה אחרת רבה ונכבדה ממנה לפנייהם וגם לה — לא שמו עד היום את לבם ונפשם כאשר כן תדרוש מהם משרתם הנכבדה:

והנה אם כי באמת היו יכולים הרבנים לעשות הרבה לתקן עולם היהדות לו יהיו אנשי-היל רבי פעלים כיאות לרועי האומה, אך כשהם לבדם לא

אלה. מפני שספרנו השנתי לא יוכל להביא בפלס כל דברי המשא ומתן בנושא הנכבד הזה על כן עלינו רק לברר את כבטנו על חובת הרבנים בעצם וראשונה. הרבנות היא חומה להדת, אך דת ישראל אינה אמונה פורחת באויר, נשענת היא על המעשים והפעולות על חקים ומשפטים המישרים את המדות ועושים אותנו לבני-תרבות. תורתנו היא תורת חיים ואינה מצומצמת בכותלי בית התפלה בשפך שיה וצקן לחש. הרבנים בישראל לא היו מעולם סרסורים בינם לבין אביהם שבשמים, הם היו מורים בעם וכל דבר הקשה גם בין איש לרעהו הביאו אליהם, על כן חובת הרבנים בשורה הראשונה היא העבודה להחזקת היהדות הצרופה, להרבות דעת התורה הנאמנה בהעם, להורות דבר ה' לילדי בני עמנו, לדאוג לחנוך דור יבוא, וחובתם בשורה השניה היא לפשט העקמומיות שבחיי החברה הישראלית להישר המדות בכל הדברים שבין ישראל לעמים. חובתנו זאת היא נכבדה מאד אבל היא שניה במעלה נגד החובה הקדושה המוטלת עליהם לדאוג לפקוח נפש היהדות בכללה. ואם הח' ר"י ראזענטהאל רואה התרשלות הרבנים או רפיון כחם למלא חובתם הראשונה ושעל זה הם קרואים ועומדים מבני עדתם איך יאמר לעוררם על קיום חובתם השניה? עד נאמן לדברינו המעשים משנים האחרונות: בשנת 1884, כאשר נגלה הרוח החדש בחיק הממשלה הרוססית ושיטתה בדרכי החנוך לתת ליסודות האמונה נהליים ביותר בבתי הספר, כאשר נוכחה הממשלה לרעת, כי רוח עושים אשר נחה על בני הנעורים באה מהעדר חנוך דתי ומוסרי, אז הוציא המיניסטרים שעל השכלת העם פקודה גם בדבר התלמידים באי הגימנאזיום העברים לאמר, כי הרשות ביד כל אב החפץ לפטור את בנו מכתובה ביום השבת להגיש בקשתו אל שר בית הספר וזה האחרון ימלא חפצו באופן אשר התלמיד יתחייב למלא בשקידתו את אשר יחסיר מחק הלימודים הדרושים כתיבה ורישומה. וביום המסה לא יהיה מהנחשלים בענפי היריעות הכלליות. כנודע רק אחד אחוז ממאה האבות השתמשו בהזכות הזאת ויתרם הניחו להבנים לעשות מלאכתם במקדם, לא מודון לב עשו כזאת האבות אשר כרובם המה מהחרדים וביניהם כמה וכמה אורתודוקסים המדקדקים ומהדרים במצות, אך מהתרשלות וחסרון מעוררים, ועל מי היה מוטל לעורר את בני עם מרעיתם, להושיט בקשות כאלה בהמון למען אשר בחסד הממשלה יקום הדבר הזה לחק בכדי לבטל חלול שבת בפומבי אם לא על הרבנים, אשר גם מהם לא נעלם דבר הפקודה ההיא? מי יודע את הטובה המוסרית אשר צמחה לנו ע"י

בתמונתה החדשה וביחד עם "הרבנות" תחוק ברכ האומה ותעמוד בפרץ נבעה נופל בחומת בת ציון, פעולת שתיהן תהיה להרים רגש המוסרי בלב בני דור יבוא להם חטאות ולא חוטאים ובנים יולדו להנושכים נשך היום לא יאחזו במעשי אבותיהם. העבודה הזאת אשר לפני רבני הומן ומשכיליו באמת היא: תורה או החנוך ברוח היהדות הצרופה, העבודה וחבת ציון.

ב

תורה ועבודה:

מן היום אשר הוסב עלינו האופן ומדת הדין מתוחה נגדנו, זה כשש שנים, לא יצאו לאור דברים רבי התוצאות לעולמנו הרוחני ככל הדברים אשר נקרו ויאתיו בשנה ההולפת. שאלת החנוך הדתי דורשת פתרונה בחוקה, ממעם הממשלה, עין הרשות צופיה על הליכות המלמדים, וההדרים בתמונתם הראשונה הולכים ונסגרים. רבנים אחדים נקראו לבא לעיר המלוכה מאה אלופינו שם לשכם, עצה ע"ד המלמדים, והישיבות, מוצא הדברים לא נודעו בין החיים. הממשלה הוציאה פקודה, כי כל רבני הקהלות במדינת פולין מחויבים לעמוד במסה ביריעתם את שפת רוססאי ונקבע לזה ועד - בחינה מיוחדת על יד לשכת שר הפלך; עם זה נתן תקף ועז להשלטון המקומי לחושיב רב בערים אשר היהודים בעצמם לא יבחרו להם רב. בחדשים האחרונים לחדשי השנה קם ויהי הדבר אשר על זה נבאו כל הרואים בעבים וצופים למרחוק בשאלת היהודים. הממשלה הרוממה מצאה, כי מרכים היהודים להביא בניהם לבתי ספר הכוללים והאוניווערסיטאטים, יתר רב מהערך הנכון לפי מספרם במדינה, כי עי"ז נגרע חלק היציבים ותוצא פקודה לתת קצב לתלמידי היהודים בהגימנאזיום והאוניווערסיטאט במספר שלשה, חמשה ועשרה למאה. בפקודה הזאת כמעט שנעלו שערי בתי החכמה לפני נערי בני ישראל. אלה הם הדברים שהיו לחק ולא יעבור ואין לנו רשות לתרהר אחריהם. אין כל ספק שרעת רבים מן החרדים נוחה מהפקודה הזאת, קצרי ראות וקטני המוח שבהם ידמו, כי כאשר יחדלו אחינו לשקור על דלמות בתי הספר הכוללים ושכ כח האמונה לאיתנו, גלגל העת תחזור אחרנית ואחרי עבור איזה שנים וחיי עמנו בארצנו ישובו להיות כאשר היו לפני חמשים שנה, אך למותר הוא לבאר, כי החושיבים כן המה

תעשינה ידיהם תושיה בלא עזרת החכמים השלמים והנכירים המעטים אשר עוד לבם ער לכל דברים שבקדושת האומה הישראלית, ותקומתה בזמן הזה. עם הרבנות נחוי גם לעורר לתחיה את "הפרנסות" אך לא בתמונתה בשנים האחרונות לפני בטולה, כי חלילה לנו לדרוש חסן מדיני ועז ותעצומה מטעם הרשות ליחידים על הכלל ועל הראשונות חטאות "הקהל" מלפנים אנו מצטערים, כי לא תקן העולם הווציאלי ולא ההתקשמות וההתיפות לפני בני עם הארץ תהיה תעורתה. לתקנות כאלה ממין שוכר החכם ר"י ר"ט אין הומן מסוגל עתה כלל וכלל; עתה כאשר דרך הפרנסה אינה כבושה לרבים מאחינו, מיום שנאסר לנו להתישב מחוץ לעבודה של עיר, אשר עי"ז מלבד שעלינו, להתיאש מעבודת הארמה משאת נפש כל דורש טוב לעמו, עוד נבצרה ממנו היכלת להתעסק בהחוקת בתי רחים ובתי-מלאכה כעבוד עורות ויתר עבודות אשר בבתי החצרים כגדול בהמות וחליבת פרות, עתה שהפרנסות אשר בהן מצאו אחינו מחיהם בכשרות ורוח וגם שכר המלאכה לא נהיה מהרבי המופלג מצד אחד ומצד השני מבילתי יכלת ללמוד מלאכה על בוריה ולקנות בה השלמות הדרושה מפני הברית הכרותה בין חברות האומנים שלא לתת ליהודי תלמיד וחבר דריסת הרגל בביתם, עתה שגם שערי החכמה ננעלו בפני בני ישראל, עתה לא נוכל לגזור גזרות על הצבור בעניני משא ומתן ואם נגזור לא יפן איש לגזרתנו. תעורת הרבנות והפרנסות היא לחדש פניהן לרוח היום ולעבוד שכם אחד בתקון עולם היהדות ברוח נכון ונשא, רוח אמונה צרופה והשכלה מווקה, השכלה שיוסדתה היא הבנין ולא הסתירה, קיום ישות האומה ולא בטולה, תעורת שתיהן תהיה לבנות בית ישראל ההרוס פנימה, להעלות ארוכה למחלות נפש האומה והצרעת הנושנת בקרבנו, היא הערבוביא הנוראה השולטת בכל מפעלינו בכל פנות בית חינו, לשרש מקרבנו המדה הגרועה לצאת פרצים איש נגדו מבלי להשכיל אל פעולה שלמה בצרף הכחות השונים, פעולה שלמה שאנו רוצים בה, ועבודה תמה על ידי אישים פריים לתכלית כללית, איש איש לפי מעלות רוחו והכשר דעתו בכדי להוציא מפעל כביר למענה. אם באמת רב כח הרבנים להמות לב העם אל כל אשר יחפצו, ובידיהם לתת מהלכים לדעה ישרה בין העם. הנה יפה כח המשובחים שבמשכילים במוב מעמם, בדעת דרכי החיים המתקנים וארחות ההנהגה הישרה. מערת המשכילים אשר לבם עוד רד עם אל ועם קדשי בית ישראל נאמן (אשר ת"ל לא אלמן עוד ישראל מהם) הבנה ותכונן, "הפרנסות"

חיים וישקיענו בעצבון ופחד ותמהון לב ובמענונו הצר עשו פרעות בכל הליכותינו ועלילותינו :

כשאנו לעצמנו עלינו להודות, כי אין רע במחלצ יורד מלמעלה. נעילת דלת ישיבות של מעלה ומטה לפני נערי בני ישראל הוא כמעט דבר הנחוץ לשעתו, כדי לעשות שלום בין התורה והעבודה. מעולם לא נראה צדקת המשפט של חכמינו ז"ל על תכונת האומה הישראלית, באמנם : אומה זו משולה לעפר ולכוכבים, כשהם יורדים יורדים עד לעפר וכשהם עולים עולים עד לכוכבים" כבפעם הזאת. השכלת ישראל בארצנו היתה תחלתה באונם וסופה אנוסים על פי הרב ר' חיים בלמרם את בניהם דעת ולשון המרינה, אך מכיון שנפתחה להם פתח ההשכלה בחוש של סרקית עמו כל בני העם אל בתי הספר, כבעלי לב מתנה וכחמרי לב ונעדרי הכשרון. כאז כן עתה, היתה המלאכה לתרפה להם, אין איש אשר חפץ ללמד את בנו אומנות ולעשותו לבן הרבות ועוסק בישוובו של עולם, כי אם לעשותו לרופא או עורך דין ולמצער למורה רב - נושא - משרה מטעם הרשות. מן הרוחקים את עצמם לבא לבתי הספר כרובם יצאו כל עמם שבאו ומאומה לא הביאו בעמל שנות מספר. רבים מהם היו אובדי דרכי החיים, הלכו אחרי תהו ויהיו למבלי עולם ועונותם על עצמותנו ... , גם אלה אשר שחקה להם השעה וכלי פנע יצאו מבתי המדרש ויהיו למנומים לרבים איש איש ככל מעלות רוחם, גם אלה רובם עשו את תורתם לקדרום לחפור אבל ויהיו לאנשים שאין להם בעולמם כי אם אמת בצעם וכל לבבם תלוי בכיס, אנשים שאין בהם לחלוותי הנגשה כבירה ועצומה וחפץ נמרץ לאיזה דעה ישרה. רוב הרופאים ועורכי הרין ויתר מימחים לרבים שבקרבתנו, המה אנשים אשר תורתם אומנותם, חכמתם מוצא ללחם, אשר על כן תפנו תורת אמת ומעשים מאד בינינו העוסקים בחכמה לשמה, כרובם שם ישראל היה להם לחנא, תורתו למשאות שוא ומרוחים וחכמתו לחבל שאין בו מועיל. כל זה באה עלינו מהרבו המופלג של התלמידים שאין בהם סימן ברכה והיא תוצאות ההשכלה בלי שכל טוב, בלי מוסר אב, בלי הכרה שלמה את העם אשר ממנו יצאו וכלי דעת נפש את כבוד האדם פנימה. העבודה העיונית הכריעה את קה העבודה המעשית, וקלקול פנים כזה הביא את המהומה והמגירת בכל דרכי חיינו, ואין ספק שבני דור יבוא יכירו וידעו, כי עותו אבותיהם את הישרה וישובו לשחר את המלאכה המחיה והמכבדת את בעליה. אמנם מה נעשה עתה לרבים מבנינו אשר כבר יצאו מפרודור החכמה לבא

קצרי-ראות ודלי-בינה. העת עושה את דרכה בסופה וסערה, ארחות החיים, או פני הכלכלה, הליכות העת נשתנו עתה מכל וכל, אין כח אדיר וחזק בתבל אשר יסב את מרכבת הזמן אחרנית. בני עמנו אשר כבר קלטו בקרבם השקפות החיים האירופאים, אלה שכבר טעמו מעץ הדעת וגרשו מן-ערן התמימות והפשיטות שהיו אבותינו מצוינים בהן, לא ישובו ארצה גשן לשאוף רוח וחיים בארבע אמות של עולמנו הקטן. מספר ידוע מצעירי בני הדור החדש, דלי - הרגשה ובעלי קלות הדעת, אשר מטל ילדותם כבר התרחקו מעל גבול ישראל ובבית הוריהם לא למרו לאהבה את דתם הצרופה ואומתם העלובה יפסעו פסיעה נסה.... וישימו קץ פעם אחת לכל עמלם. על העלים הנובלים האלה הנושרים מעץ היהדות לא נשים לב; עמנו כבר עמד בנסיונות קשים מאלה וישראל סבא עורנו חי וממקומו לא ימוש וגם רוח שאינה מצויה לא תהפכו על פניו, אך הרוב הגדול מבנינו אשר לבם אינונה לאומתם ואמונתם גם הם יאלצו אם לנווד למרחוק לבקר את אחלי החכמה מעל לגבולות ארצנו, או כי תאחו יריהם באומנות ומלאכת-יד כאשר כן כבר עשו רבים מטובי התלמידים בחלשכות העליונות בהגימנאזיום. אך כבר אמרנו, כי גם המלאכה הפשוטה כמו שהיא נהוגה בין בני עמנו עד היום לא תתן חיים לבעליה, וללמוד אומנות על בוריה על פי תורת המעטאניק והתכניק וראשי הידענות הכלליות נחוצים בתי - ספר - פרופסיסיאנצלים, ששם ילמדו דעת-המלאכה לכל פרטיה ומשפטיה. אך מאין לנו בתי ספר כאלה? ההק המגביל קבלת היהודים בהגימנאזיום מתפשט גם על בתי ספר הריאליים ובכלל מעטים המה בתי מדרש אלה ומה נעשה לבנינו ביום שידובר בס ללמדם תורה ואומנות? מה נעשה לצאן אובדות אלה אשר מטל ילדותם כבר למרו לדעת מה אמלל היתודי ומה דל חלקו בחיים? מה נעשה למאות התלמידים היוצאים עתה מבית מדרשם ודרכם נסתרה, האם לא יעלה מורא על לבנו, כי הרבה ילדות עושה, הרבה קלות הדעת עושה ואם חלילה יתיצבו על דרך מלאה קוצים וברקנים, אם תועי - דרך אלה ילמדו להיות גם תועי - רוח אז מה אחריתנו ומה קצנו? נורא הרעיון הזה ומי יכילנו! על זאת תרגו כנסת ישראל בארצנו ועמוריה יתפלצון; כמראה עינים ולא בהלך נפש הננו רואים דור שלם הולך וגדל, ללא תורה ומוסר אבות, ללא אמונה צרופה ומדות נכונות אף ללא השכלה ישרה ומטרה בחיים!! וכל זה בעת שהעניות מתגברת, הפרנסה מתמעטת, התלאות הרבות והצרות התכופות המיתו בקרבנו כל רגש

הנה מי לא יורה כי הארץ אשר בתחום מושב היהודים לא תשא את כלנו לשבת יחדו, המנוסה תתגבר מיום אל יום, וכרגים שבים אשר יתורו אחרי כל עמוק ומשקע מים מהורים, כן האדם עיניו צופות לקצות הארץ בראותו כי נסתמו צנורות ההשפעה בארץ מכורתו, אם כן אפוא עלינו לדאוג לבני דור יבוא, ליסוד בעדם בתי ספר עם תכן למורים אשר יכשירם למצוא לחם בכל מקום אשר תדרוך כף רגלם, כי יהיו לאנשים מן הישוב בכל מקומות הישוב. עלינו למלא אחרי חפץ הממשלה, כי בנינו יותר משהיו בעלי השכלה עיונית, יהיו אנשי-מעשה וכעלי כדות הגונות ולמוכת קיומנו ועמדתנו בתור אומה ובנסיה עלינו לדאג לאחריתם שלא יאבדו מתוך קהלנו, שיהיו בעלי ישוב, משכילים באמת ויהודים נאמנים קשירים בעבותות אהבת האמונה והמשפחה אל עמם ואלהיהם. השעה הזאת היא שעת רצון לשתי החברות האלה להראות הדרך על פני פעולתן, ואם החרש תחרשנה גם לעת כזאת, או כי העומדים בראשן יסתפקו בפעולות קלות ומצערות, פעולות בודדות כתמיכות קלות לסופר פלוני ואומן אלמוני, ככל אשר נקרא מעל ספרי חשבונותיהן אז — מה אות כי אין להם כל צדקה להקרא בשם שנתנו להן מיסריהם הראשונים ומשפט קיומן והיותם הוא דבר הכושל בספק גדול.

אמנם לא על הלחם לבדו תחיה כנסת ישראל בימי עניה ומרוריה כהמים האלה. הנסיון הורנו, כי בכל עת שרבתה הקמגוריא עלינו מבחיץ, התכנסה כנסת ישראל בבתי מועדיה ותמצא תנחומות יה בחיי הרוח פנימה. התנחומים האלה להשיב נפש שוקקה חכרנו היום. השנה החולפת היתה שנת העבור לכמה הצעות רבות וטובות בפניה זאת. שתי עצות טובות יעצו חכמי עיר ואם בישראל אודיססה לחוק הרוח הלאומי ולבנות בית מנוס לחכמת ישראל בארצנו ביסוד בית מדרש גבוה לרבנים. עד היום רק קול דברים שמענו ותמונת מעשה לא ראינו, אך מחשבה טובה תוכל להצטרף לירי מעשה אם אחינו בשאר ערי ארצנו יתנו ידם להמפעל הכביר הזה, ושתי פעולות שהן אחת, נכרך נא את דברינו: — השאלה הגדולה אשר שאל אחד מרורי מ'בת עמנו באחד מה"ע לעברים בשפת המדינה לאמר, "תורה מה תהא עליה?" לא מצאה לה תשובה עד היום הזה. כבר הוצאנו כל רוחנו בדברינו במקום הזה בשנה העברה, כי אחד הדברים המפליאים את הצופה לבית ישראל בארצנו, הוא, כי בארץ אשר שם רבו העוסקים בתורה לשמה, בארץ אשר רוב בניה המה למודי ה', אשר דעת התלמוד והפוסקים

לטרקלין, להרבה מאות, אשר כבר ראו עולמם בחייהם והנם היום שדורים כל תושיה, מה נעשה להם לבל תמוט רגלם. לאנשים האלה כמעט שאין להם דרך אחרת, כי אם לבקש ולמצוא את עין החיים בין עצי הדעת? הנוכל לעמוד על דמם ולראות ברעתם? האם אין חובה קדושה מוטלת עלינו לחנור שארית כחנו לבל ידחו ממנו נדחינו אלה? גם הדבר הזה מסור היום בידי רבני ישראל אשר לא השם ה' דעת תבל ודרכיה ופרנסיו וביד כל איש בעל בעמיו לדבר על לב אצילי ישראל ועשיריו בעלי בתי המסחר וחרשת המעשה, כי מהם יקחו לסופרים ומזכירים, יתנו אותם להשתלם באיזה ענף מענפי התכניק ואחרי כן תחת להביא ממרחק אנשי עצתם, תחת לתת לזרים חילם יתנו בביתם ובחומתם יד ושם לבני עמנו אלה ומלאכתם תהיה נעשית על ידי צעירי עמנו לטוב להם ולכנסת ישראל כלה.

אולם בדבר הזה עוד לא יושע ישראל תשועה רוחנית וגשמית. הממשלה הרוממה בחקיה בעת האחרונה רמו רמזה לנו, כי הגיעה העת שנדאג אנחנו לנו לעצמנו. רבות טפחה ורבתה הממשלה את השכלת העברים בארצנו, ועתה כאשר היינו לאנשים, יורעים בעצמם חין ערכה של ההשכלה המעשית והתרבות האנושית, עתה הגיעה העת כי תושיע ידנו לנו. כבר מלתנו אמורה-בהכנסת משנה העברה, כי שתי החברות היחידות המאשרות ומקיימות מטעם הרשות, "חברת מפציץ השכלה" וחברת "למרבח עבודת האדמה והמלאכה" צריכות שתעשינה לסמל "התורה והעבודה". על הרי ישראל בעת הנוכחית מסוגלת מאד ליסוד בתי ספר אמצעים לתורה, לחכמה ולדרך ארץ, כלומר אומנות ומלאכת יד. בתים מיוסדים ברוח עברית לעברים. התקנה הזאת היא דבר בעתו ומצות פקוח נפש כנסת ישראל דורשת זאת מאת רבנינו ואלופינו. אין איש מאתנו אשר ידע דרך הרוח המנשב היום בחיק החברה הכללית ואין חכם בקרבנו אשר יהיה רואה את הנולד ליום מחר. כל אחד מאתנו, אשר לא יהשו הטבע החוש המיוחד לכל בעלי בינה לעתים, יודע ומרגיש, כי עוד לא תמו הנסיגות שנתנסתה בהנה כנסת ישראל, בעשר שנים האחרונות. הועד אשר ישב לדון דינו כבר כלה את עבודתו, וכל משפטיו וחקותיו היו לקנין בית מועצת הממלכה. החלטותיו גלויות וידועות לכל קוראי כתבי העתים, בחיק הממשלה הרוממה הוטל עתה גורלו וממנה יצא כל משפטנו. אך גם אם תמשכנו הממשלה חסר ואהבה, אם לא תשים לבה לדברי מושיגיני ומקמרגיני ולא תצעיר את גבול מושבותינו מלפנים.

מרביתם אנשים שהתחוללה דעתם עליהם ולא נערים המתפרצים מפני אבותיהם, לו הביאו עמם דעת התורה ודעת הלמודים האחרים במדה ראויה ומספקת לבני ישיבה של מעלה ומורי הבית היו גם כן חכמים- גדולים ובני- סמכא, כי עתה אולי עוד הביאו תועלת רבה לבני עמנו ובוודאי להרחבת התורה והחכמה ושם הבתים האלה לא היה לחנא לשלומי אמוני ישראל. היוצא לנו מרבירנו שלא בית מדרש לרבנים לפרנס בהם קהלות ישראל בארצנו נחוץ לנו עתה, כי אם בית מנוח להכמת ישראל בתמונת אקאדעמיה לחכמת ישראל בית- תלמוד או ישיבה של מעלה לחכמת עמנו ותורתו. החובה על מיסדי בית כזה לאסוף חניכים במספר מצומצם מאד ואם יתאסף איזה עשרות ומצא להם על ימי דור אחד, אך אלה העשרות יהיו תלמידי חכמים אשר תורתם בתוך גֵּעֶם, אנשים שמלאו כרסם ב"ש"ם ופוסקים ויקנו ראשית דעת פלשונות החיות והיריעות הכלליות, אנשים אשר רוח העסק בתורה לשמה תפעטם, ויותר ממה שישקדו מיסדי בית כזה על רבוי התלמידים ידקדקו על איכותם ומהותם ויברקו אחריהם בשבע בריקות. לפקודת באי הבית הזה יעמוד בית עקר הספרים בכל ענפי הידיעות הכלליות ועוד יותר ויותר בכל מקצועות חכמת ישראל וספרותו הגדולה וכתתלמידים כן המורים צריכים להיות אנשי- שם ובני סמכא לכל קהל ישראל, אשר ידעו לדעות פני צאנז לשית לבם לעדר ה'. באי הבית צריכים להיות יוצאי בתי הישיבות היותר גדולים בארצנו שיש להם התרת הוראה, והם נאים דורשים ונאים מקימים, ומחנכי בית ישיבה של מעלה יוקח בזמן מן הזמנים למורים בבתי ספר לבני ישראל או גם לרבנים בקהלות מפותרות. סוף דבר, "ישיבת עין החיים" ועוד ישיבות כאלה אחרי התקונים הקלים שנעשה בה יכולה להספיק צרכי העם במורי דבר ה'. אך לקיום חכמת חכמינו, להרחבת תורת היהדות המדעית, ליסוד בית מנוח לספרותנו וחבר חכמים דורשי קורותינו נחוצה לנו "ישיבה של מעלה לחכמת ישראל", אשר מלבד שלא תנע לרעה בישיבות החיות והקימות, כי אם עוד תתחמם לאורן ותקבל השפעה מהן, או- או תהיה תקוה לבנין בית ספר תולדות ישראל בארצנו; בדבר הזה נבנה בנין-עדי-עד ונציב יד ושם לחכמת ישראל ותורת ה' לא תשתכח מבני דור יבוא. אות למובה' על רוח טהור אשר ימלא עתה לבות המשכילים הנאמנים היה לנו דבריהם והשקפותיהם על המלמדות והמלמדים. כלנו זוכרים עוד העת אשר המלמדים היו השעיר להטאת כל קהל

עם נושאי כליהם מפרשיהם ומפרשי מפרשיהם מלאה כל פנות הכנסיה הישראלית, בארץ הזאת כמעט שאין לנו מבני הדור החדש שנים שלשה חכמים בחכמת ישראל אשר הדרם יהיה נראה על פני פעלם, בארץ הזאת עוד לא נוסדה אגודה, "דורשי דברי ימי היהודים ברוססיה ואגפיה", עוד לא זכינו לכפרי קורות עמנו לא בשפת המדינה ולא בשפת עבר אשר עוד לא נשכחה מרובי שלומי אמוני בני עמנו. הרבר הזה יסודתו בהמחזה האחר, והוא שאין לנו עוסקים בתורה וחכמה לשמה, השוקרים על הלמודים, מהדרים להקדיש עצמם לעץ הדעת, אשר ממנו יהיה לחמם נמצא וכה הם משיקיעים כחותיהם בדברי יום ויום עד שהם מסיחים מלבם החפץ להיות חוקרים ועוסקים בחכמה לשמה ועל כן תפוג תורת אמת בקרבנו. לדעתנו תעורת בית- מדרש לרבנים או ישיבה של מעלה לחכמת ישראל איננה לגדל רבנים מורי הוראה בישראל, העדר בית כזה עוד לא נרגש בינינו. ת"ל יש עמנו "ישיבת עין החיים" אשר בתקונים קלים, בהוראת שעה שפת המדינה וראשי הידיעות הכלליות תוכל להשפיע שפע ברכה, ברכת התורה על כל קהלות ישראל בארצנו; העת לכונן לנו בתי מדרש לרבנים כתמונת בתי המדרש בחול עיד לא הגיעה, ומי יודע אם תגיע במהרה בימינו. לדעתנו הסבה הראשית אשר היתה בעוכרי בתי מדרש הרבנים מכבר היתה רבוי התלמידים באי שעריהם. כאמור במקום אחר היו הבתים האלה בתי גדול (מרייבהיווער) לרבנים ועם זה בית הספר למתחילים, במה היה יכול להיות יפה כח בית המדרש כזה, אשר הבאים אל הלשכה הראשונה היו נערים בני עשר שנים אשר כמעט החלו לקרוא מעל ספר החומש וזה הנער גמר חק למודו במשך שמונה שנים ויצא מוכתר בתור רב. בית ספר הרבנים היה מורכב מכל מיני בתי הספר, הוא היה בית ספר לעם, תכן למודיו בכל יגפי הידיעות ההיצוניות נשא בר בבר עם תכן הלמודים בהגימנאזיום והיוצאים ממנו נכתרו בכתר כהונה כנימרי חק למודם בהאקאדעמיה. בבית מדרש שנחשב כישיבה של מעלה עלו מספר התלמידים בכמה זמנים לשש מאות ויותר, הלזה יקרא בית מדרש לרבנים? או בית ספר לעם? או גימנאזיום עברית? ההרכבה הזאת היא שהוציאה את בית המדרש לרבנים מחוקרו ותעשהו לכוי המוטל בספק, וגם התלמידים הבאים שערי לא ידעו נפשם, אם באים הם לסגל לעצמם דעת שפת רוססיה וראשית למודי בתי ספר האמצעים, או להיות מורים בעם. לו היו הבתים האלה סגורים לפני כל הקהל, באי שעריה היו רק עשרים או שלשים תלמידים,

המעשה מפני סבות חיצוניות ומכשולים שאין בידינו להסירם. אולם אם גם העשיריה מכל מה שאמרנו תתקיים על ידי לבני הזמן, אם רק נראה כי התעוררו לתחיה, כי לא יחסר להם הרצון והחפץ הנמרץ, ההכרה השלמה, או גם אז ישובו לכבודם הראשון והעם ומשכיליו בראשו יהיו נשמעים לדבריהם. האות הראשון לתקומת הרבנות לתחיה, היה צריך להיות העבודה אשר לנו, העבודה המסורה בידינו, ואשר כבר משכה ברוב כחה את לבות המעולים שבהמשכילים, המעשה המרוצה לעם, הדבר אשר ממנו תוצאות לתורת חיים ואהבת חסד, העבודה אשר תשיב לב אבות על בנים ולב בנים אל אומתם ואמנתם, העבודה הזאת אשר בה ידגלו הרבנים, ובה יכבדו על פני העם, היא העבודה אשר לנו היא זוה שמה אשר יקראו לה:

חבת ציון.

Ein Gedanke, den die
höhere Vernunft gebär,
zehntausendmal vereitelt,
nie aufgegeben werden darf.
(Marquis von Posa)

בהציבנו בשנה העברה את הפתגם הלועזי בפתח מאמרנו ע"ד "חבת ציון" כבר נבא לנו לבנו, כי ימי העמידה ואולי גם ימי ירידה להרעיון הנשגב של יאה"ק ממשישים ובאים. אחרי ההתעוררות הנמרצה, אחרי הפעולה אשר רצון כביר היתה ברוח אפה וחיים ברצונה, הנה היתה השביתה כמעט כדבר המחויב בטבע. אמנם השביתה בהעבודה לא באה מאליה, כי גם בהענין הקדוש הזה נראתה בכל תקף עזה מחלת הנפש אשר מראש ימות עולם תאכל בכל פה את החברה הישראלית ותהי נעש לישראל וכרכב לבית יהודה. המחלה הזאת היא האינדווידואליזם אשר בו יצמינו כל בני שם, או החפץ להעמיד על דעתו, לצאת פרצים איש לעבר פניו וגבר במסלתו. עוד הפעם נראה צדקת משפטו של החכם בן-מנחם אשר ידע את עמו ידיעה שלמה ובשפטו על הכונת עם ישראל גור אמר, כי המכשולים היותר גדולים להענין הכביר (ישוב אה"ק) הוה, אינם תלויים בסבות חיצוניות כי אם בתכונת

ישראל והמלמדות היתה כקוץ מונד בעיני אחינו המטילסלים, אחינו הנאמנים בבריהם עם בנסת ישראל יודעים ומכירים עתה, כי רק מהחרדים תצא תורה. כי מורי ישראל נאים הם, אלא שהעניות, עונות הדור, השחתת הטעם ואי-הסדרים אשר דבק בכל הליכות עמנו, הם שהיו מנוולים אותם. בשני דברים תושע המלמדות ותכבד על פני כל העם: שהמלמד לא יהיה עוד אסקופה נדרסת לכל רומם ברגל גאות, והעם ילמד לכבד את מורי הדת בכבוד התורה הקדושה שהם נושאים ודורשים ופרנסתם תהיה מצויה להם בכבוד ובריוח. וזאת שנית שלא כל הרוצה ליטול את השם "מלמד" יבוא ויטול. המשרה הזאת היא קדושה, וכהונה גדולה כזאת צריכה שתמסר לאנשים של צורה, לבני בינה יתרה ומדות תרומיות; משרה כזאת לא תוכל להיות חומה פרוצה ומצר שהחזיקו בו רבים; המכשלה הזאת נחוצה להיות תחת ידי הרבנים והפרנסים די בכל אתר ואתר; ולא תהא גרועה משרת המלמד ממשרת השוחט, אשר לא יתמנה אם אין בידו הסכמה וקבלה מרב ומבלי בחינה ובדיקה יפה? הדבר הזה: תעודת ההוראה למורי בני ישראל מייעדי - הבחינה אשר יוסרו לתכלית זאת מלבד שלא תצר צעדי המלמדים, כי אם עוד תשית הוד והדר על המשרה הכבודה הזאת, וטובי המלמדים ימצאו נחת בהרבר הזה, כי ינצלו מההתחרות על ידי אנשים שאינם מהוגנים, או - אז יש תקוה שהמלמדים יחישו בנפשם, כי גם הם קרואים אדם, יחברו את כחותיהם, הם בינם לבין עצמם יתורו אחרי דרכי החנוך המתקנים, יבואו בחליפות דברים איש עם רעהו בדבוק חברים או ע"י מה"ע מיוחד לדבר החנוך הדתי, ועי"ז יניחו אבן פנה לבנין בית-תלמוד-ההוראה הנחוץ מאד לקיום התורה בארצנו בימי דור יבוא. כללו של דבר ע"י ההשגחה היתרה מצד ראשי הקהלות על המלמדות תוכל זאת האחרונה להיות למעו ומשגב להיהדות. אלה הם עמודי התורה והעבודה והענינים אשר נתן הזמן לרועי ישראל לענות בס. ומי יתן שומע להדברים האלה בין רבני הדור ופרנסיו, מי יתן ויקיצו הנרדמים האלה לקול הקורא עליהם בחזקה, ימהרו יבואו ישיתו עצות בנפשם בעד השאירית הנמצאה, ואז רק אז ידע העם, כי עוד יש לחלוחית חיים בהרבנות והפרנסות, ועוד לא ספה תמה התקוה להשיב כבוד התורה לקדמותו.

בהקוראים כמנו יודעים הננו שלא כל הדברים האמורים למעלה יכולים לצאת לפעולות ירים בשעה אחת, כי סירים סבוכים על כל דרכינו, מחשבות טובות רבות עולות בתהו, מבלי אפשרות לגשת אל

יהודים שלא נעקרו ממקום גדולם והנם אותות־תונים ומקוריים, ולמציאות מפלגה כזה תערוג נפש כל חובב עמו אשר עיניו לו לראות במראה ולהבין בחזון העתים.

כבר אמרו החכמים „אין לך דבר שאין לו שעה ואין לך אדם שאין לו מקום“ הדבר הזה נוהג גם אצל עמים שלמים. „עם שאין לו מקום“ הוא מושג-נמנע מה שקורא האשכנזי „אונדינג“, אמנם רואים הגו שעים ישראל חי וקיים, וכשם שהשמן צף על המים, כן אינם מתערבים בני עם עולם בין העמים אשר ישבו בקרבם, אך הלאומית הזאת כהלאוס בעצמו בנם היא עומדת, וכל זה מהעדר חברה ישראלית על פי רוח היהדות האמתית, חברה ערוכה בכל מפלגותיה, בכל שרשיה וענפיה. כבר אמרנו ובארנו שבהחפץ הזה אין בו אפילו שמינית שבשמינית מריח רעיון מדיני והקמת הלאוס באותו המושג שעלה על שפת לשון סופרים נמהרי לב, אשר מתנגדי הישוב שמעו וימהרו ויחלצו מהם בכדי לבנות על הרברים האלה מגדלים של שאלות ותשובות, קושיות ופירוקים. אחד החכמים בא עלינו בטענה ויאמר, כי אין לאומית ארצית לעם עולם, והביא ראיה לדבריו, בדבר ה' שהיה אל משה לאמר: „היום הזה נהיית לעם לה' אלהיך“, בעוד שלא היה להעם אף מדרך כף רגל. החכם הזה כפי הנראה לא שם על לבו שהרברים האלה נאמרו באותו היום, אשר הרועה הנאמן הביא את אומתו אל קצה ארץ חמרתו וכבר נסה גם העם את כחו במלחמת סיחון ועוג וכבוש ארצותיהם, ובאותו המעמד הנשגב אשר הרועה הנאמן הזה מסר בשם ה' את יסודי התורה המדינית, תורת חי המשפחה והחברה, הנכללת בהאזהרות „אדור מקלה אביו ואמו“, „אדור מסיג גבול רעהו“, „אדור משגה עור בדרך“ וכו', ועי' כבר „נהיה לעם“, ואמר לו „הסכת ושמע ישראל היום הזה נהיית לעם לה' אלהיך, ושמעת בקול ה' אלהיך ועשית את מצותיו ואת חקי' וכו', כי באמת רוב מצות הזכרון שנאמר בהם „זכר ליציאת מצרים“ המה להחזיק את הקשר הלאומי, כל אזהרות חכמינו לקדש עצמנו במותר לנו, כל הגדרים והסיגים היו ביום הבראש עשויים להחפץ הזה, למעט בלבנו חפץ הקיום ולא ההתבטלות; כל הדברים האלה מטרה אחת להם שלא למעט את דמות העם, שלא למחוק את רשומי ולשמור את החותם הטבוע עליו מיום היותו לנו, ועל כן ראשית חטאת המתקנים באשכנו היתה פריקת עול מצות הזכרון; כזאת יעיד גם גראַטץ, שהיהדות יררה עד תריוטא התחתונה באשכנו. בשעה שהיתה מנויה וגמורה

נפשנו ומצבנו פנימה, „יען וביען, כי נכחד מקרבנו החפץ הטבעי הנטוע בלב כל אדם לעמוד על רגליו לבדו, להיות הוא בעצרתו וידו תושיע לו, כי נעדרה ממנו התרוממות הנפש לבטל עצמנו בשביל הטובה הכללית, לפעולת כפים בעבודה תמה וחפץ נמדך לשם הרעיון הממלא את לבנו“ (הרמבם) במכתבו אשר העתק בהכנסת שנה העברה).

אמנם כיושר משפטו של בן-מנחם כן דבר אמת נצב לעד הוא פתגמו של החכם שיללער אשר הצבנו בראש הפרק הזה, כי כל דעה אשר ממקור החכמה העליונה מוצאה לא תכחד מן הארץ ואף אם תפול לא תוטל, כי כן גורה חכמת תמים דעים, ודעה כזאת היא רעיון הישוב אשר הבה שרש בלבבות חלק גדול מכלל ישראל. אשר ע"כ הגנו רואים שבעת התחלשות התנועה בקרבנו, בתקופת הקפאון והשביתה, העיר ה' ממערב גואל מושיע ורב לארצנו ושיבת לאומנו בתמונת הנדיב, אשר כמוהו לא היה עוד בישראל מיום גלותו מעל אדמתו. אמנם כן הטעם הזה בעצמו שבן-מנחם נותן הסבה, אשר בגללה קשה מאד לקוות שידי העם המפוזר והמפחד במקום, ועוד יותר ברוח, תעשינה תושיה, אותו הטעם בעצמו מחייב אותנו להחזיק במעוז הענין, אשר רק בכחו לשרש אחרי המדה הנשחתה הזאת בתכונת לאומנו. נחוץ לברוא לעמנו הוג-פעולה שתהיה עבודה תמה, עבודה אורגנית, הרורשת סבלנות יתרה, כדי לצרף בה את האומה הישראלית, לזקק את דעותיה, לברוא לה לב חדש ורוח חדשה תחת רוח כהה אשר בקרבה, ומכל העבודות אשר לנו, אך חבת ציון היא היחידה, אשר בה נקבצו באו כל הסגולות אשר להעבודה הלאומית, כימסורה היא אל כל פנות העם, כל איש ואיש מקרבנו על פי מצבו ומעמדו יוכל להשתתף בה, והדר כל בני העם יראה על פני פעולתה, כל הענין הוא אמנם שיר לעתיד לבא, אבל העבודה הזאת היא תצרף ורוחנו לכל נהיה כעמא פזיז, אשר אין לו בעולמו רק חייו העוברים, ידע ישראל, כי אך בו בעזרתו וכי עליו החובה לזרוע עונה ורע הענין הנשגב אשר ישא פרוי לתהלה באחרית הימים, עבודת הישוב בהיותה דבר מעשי ופעולה חיה ונראית לעין תעשה את היהודי לאיש חי ומכיר את עצמו ועל כן אף היא ואין בלתי, עז בירה וגבורה בימינה לחדש רוח נכון בקרב העם ולברוא לנו מפלגת יהודים יושבים על אדמתם ועובדים ושומרים אותה, ומהם תכנה ותכונן החברה הישראלית מתוקנה וערוכה בכל דברי הישוב המתוקנה לפי משאלות הזמן הנוכחי וחיה חיה-יהודי במקום הראשון, חברה ישראלית מאכרים-

רבוא בני ישראל עומדים ומצפים לעזרה ממרחק תבוא, למען תת להשכלה הנאמנה, השכלת ישראל בית מנוס לנו בארצנו, ומאלפי חובבי ציון לא נמצא איש שיעשה אחד ממאה מזה שעשה האחד ואין שני לו בכל אלופי עמנו. נורא המראה הזה ומי יכילנו!!

למשיב נפש היה לנו לשמוע, כי רבני ישראל הכירו לאחרונה את החובה הקדושה המוטלת עליהם ויתנו יד לדבר הישוב, כאשר מצאו חובבי הענין מקום להביע איש איש מהם את הגות לבם, אות לטובה, כי החלו לצאת מר' אמות של הלכה להתבונן על הנעשה וידעו ויבינו, כי לא רק להוראות איסור והיתר נקראו להיות רועים בעמם, כי מושבעים ועומדים הם בכח המשרה אשר נתן עליהם להיות מקימי סכת האומה הנופלת. מי יתן ולא תהיה לנו תקותנו האחרונה זאת למפח נפש. עד היום היינו למורים לראות גם מצדם רק סתירות ולא בנינים, תראה נא הרבנות עתה לדעת כי די און בידה גם לבנות ולנסוע, כי יש בכחה להרחיק הסבות, אשר על ידן נתרקנו מעל אדמתנו ונטל כבוד מבית חיינו: שנאת-החנם, התנצחות, פירוד הדעות והלככות ומחלוקת לשם שמים, וכמאמר תו"ל "לא הרבה ירושלים אלא שהעמידו דבריהם על דין תורה", שכאורו לפי דעתנו הוא, שנתנו לדבריהם — כלומר להפציהם הפרטיים — כח ועז כרין תורה ובשעה שנלחמו על הוות לבם וחפצם להנאתם אמרו שנלחמים המה בעבור דין תורה. — יראו נא הרבנים את כחן כי רב להרחיק הסבות האלה, אשר על ידן אבדנו חסנו הלאומי ויצא ממנו כל הדרנו. על שלשה דברים היתדות עומדת בזמנו על התורה ועל העבודה (שהיא ההשכלה הומנית והתועלתית) ועל חבת ציון (או התקוה לשוב לבבדנו הראשון), ואם שלש אלה יעשו לנו רבנינו ופרנסינו וידע העם, כי עוד לא אבדה עצה להקים סכת הכנסיה הנופלת ועוד יש תקוה גם להשיב את השיות הנדרחות למעונן, כי עוד יקום דור חדש, אשר ישים על נסו את דגל האמונה הצרופה ובשלוש ישראל יהיה גם לו שלום, כי בנינו יהיו משכילים על דבר אמת, אשר שלום עמם וטובו יקר בעיניהם משלומם וכבודו מכבודם, כי יהפוך ה' שפה ברורה גם אל מורי העם ומאשריו, יחישו גם המה את כאב האומה ויחישו לעזרתה לתשועתה, או אז לא יכנפו עוד מורינו ויקיזו בנו מקרא שכתוב: "ונתתי להם רועים כלבי ורעו אתכם דעה והשכל" ואורה ותורה תהיה לכל בני ישראל בכל מקומות מושבותיהם.

שפ"ד

בבית מדרשם של המתפלספים, כי היהדות אינה אלא כי אם כנסיה דתית המחזקת במעוז איזה משפטים הגיוניים מופשטים, הנה כן בטול מצות הזכרון הוא ראשית המאת בעלי ההתבוללות, ואבי המתקנים "האלדחיים" הרכיב כונה זרה במאמרו של שמואל (בבא בתרא נ"ג) ליסוד מוסד לתקוניו ויחפון לסעף במערכה אחת את כל פארות היהדות.

אמנם המתקנים ההם, הם למצער אנשים יהודעים את אשר לפנייהם ומעשיהם ודברי פיהם נושאים בד בבד, אמנם מה נאמר למתנגדי רעיון הישוב, בשביל לבושו הלאומית אצלנו, אם גם ביניהם נמצאו אנשים האומרים, כי מחזיקים הם "במעוז הרעיון הלאומי ומאסים בשיטתו" אף כי נפשם יודעת, שכל ההקים והמשפטים האלה, נובעים מהשיטה הזאת, מה נעשה לאלה היהודים את מחלת עמנו, שהיא רפיון רוח ורפיון ידים, וידעים הם שחובה קדושה מוטלת עלינו לרפאהו ממחלתו זאת ובכל זאת המה אומרים: "מה עשינו אנחנו? שמענו והתדרשנו, מה אנחנו חושבים לעשות? לשבת יחיל ודומם". מזה נראה כי דעת ההכם האומר כדברים האלה, שאין עבודה אחרת לישראל, כי אם להחריש, לשבת יחיל ודומם, וכפאזאליזם כזה תבוא תשועתנו? כזאת יאמר חכם ורופא, יודע תכונת עמנו הנפשית ומחלתו מאז ועד הנה.

כן הדבר צדק בן מנחם במשפטו במאמרו: "כי נעדרה ממנו התשוקה הסביעית הנטועה בקרב כל איש להיות כזוב בידו". האות והמופת על זה המה שני הענינים היותר נשגבים ואשר בהם תלויה נשמת כנסת ישראל: החנוך המוסרי והמורתי באופן מתאים לחפץ החיים בזמן הזה, וישוב אה"ק. לשני הדברים האלה נמצאו גואלים ממרחק. בשעה שהננו כותבים הדברים האלה לקחה אזנונו שמועה, שאין אנחנו ערכים על אכיתתה, כי נתעורר גביר כביר ונאור הבארגן הירש, להאציל סך גדול ליסוד בתי ספר לארנו בארצנו והיתה זאת לישועה למאות ולאלפים בני הנעורים המבקשים תורה ודעת ולא ימצאו. צדקת הנדיב המחונן עפרות קרש גם כן נודעה לכל קוראנו, השמועות הטובות האלה לא תדשנה עצמותינו, בשעה שמעלים אנחנו על דעתנו, עד כמה עלובה כנסת ישראל בארצנו ועד כמה נדחה תושיה ממנה, עד כי נחכה לעזרה ממרחק תבוא, למרות אולי הכסף אשר לא מעטים הם גם בתוכנו, למרות ההון העצום שהננו מפזרים לכל הבל וריק, לשחוק ושעשועים, למרות המראה שהננו רואים בעינינו, מראה איום ונורא: אבדן המוסר, יציאה מן הכלל, פריצת גדר, סתימת צנורות ההשפעה, רעה גשמית ומסירת טפש לבנו מהבין לאחריתנו וחמש מאות

כי ספרים רבים שבא זכרם בו אָבְדוּ מאהנו. התורה ודברי החז"ים והכתובים נכתבו מגלות מגלות, ורק מספר לא ירוב מהמגלות האלה בא לידנו. מלחמות ישראל, שקוצי אפרים וגלילי יהודה, תועבות מלכיהם ועלילות כהניהם ושריהם, שרפת בית מקדשנו והרבן עיר קדשנו, נרודי ישראל וגלות יהודה — הם עשו כלה בכל עבודת הסופרים וישאירו לנו רק עוללות, רק מעט מזעיר מכל עמלם, אשר יראה לנו רק את הרוח השליט בעם, אבל לא כל פרטי מעשים במקצעות החיים השונים וענפי החכמות והמדעים של העת ההיא עם קניניהם וקניני קניניהם. כאשר רואים אנו ממה שיש בדינו, היו בראשונה על הרוב נושאי הספרות הכהנים והלויים, אשר לא עבדו עבודתם בשדה, ויתר העם עבד אדמתו וישבע לחם. אבל הדברים, אשר נשא אדון הנביאים על שפתיו, כי ישראל הוא ממלכת כהנים וגוי קדוש, היו נשועים בלב העם, וכפעם בפעם קמו אנשים מקצות העם לעמוד בפרץ עמם ולהשיע את ישראל, ברעתם בנפשם, כי לא נופלים גם הם מהבהן והלוי ולה' התשועה ע"י כל איש ישראל, אשר שאר רוח לו ויתרון הכשר נפל בגורלו. הוקנים והשופטים, בני הנביאים והחז"ים לא היו רובם ככלם מבני הכהנים והלויים, וכן גם משפחות הסופרים מוצאם מקרב העם. הדעה הנעלה, כי אב אחד לבלנו ואל אחד בראנו, הציבה תמיד גם גבולות לממשלת הכהנים והלויים, היא הזכירה תמיד את העם, כי כל העדה כלם קדושים ולא נתנה למפלגה אחת להתנשא ימים רבים על קהל ה'. בעיני סופרי ישראל כעם ככהן כלם יחד נחשבו, והם לא נשאו פנים גם לעובדי עבודת הקדש ועל עונם לא כסו. אי-שגנה שללה התורה גם מהבהן הגדול מאחיו, מאבי משפחת הכהנים, אשר הוא ובניו כאחד האדם חטאו — הוא עשה לעמו ענל מסכה ויאמר אלה אלהיך ישראל, ובניו הקריבו אש זרה ונדונו בשרפה. הכהן, אשר שפט את ישראל ארבעים שנה, לא הוריש משמרתו לזרעו אחריו, כי בניו לא הלכו בדרכיו, את ה' לא ידעו ומנחתו נאצו. כל הנביאים קראו בגרון ולא חשכו אמרים להכות בשבט פיהם את הכהנים המנאצים זבח ומנחה. וגם בימי הבית השני, אשר אז יצאו שמות שתי משפחות כהנים לתפארה — בני צדוק והחשמונאים וגם החלו להתנשא על קהל ה', גם אז עד מהרה קם העם כצר נגדם וילחם בהם עד רדתם, ויפלו גם שניהם מבלי קום עור. ואחרי כי מפלגות מתנשאות לא יכלו להחזיק מעמד בקרב העם ותמיד התנשא כל איש אשר שאר רוח לו, אם כן היתה גם הספרות לקנין העם כלו ובחירי בניו מכל קצותיו היו נושאים ובונים.

ישראל ואורייתא.

א

הספרות העברית.

עתיקה וכבירת ימים היא הספרות העברית ומספר שנותיה הוא מספר שנות העם העברי יוצרה ובוראה. יסוד הספרות — הוא הכתב נתגלה בראשונה על ידי בני שם, אשר מהם יצא לכל עמי הקדם הנאורים. מתי בא הכתב לגבול בני שם העברים — לא נוכל להגיד בברור ולבון את העת, כי ראשית עם עבר רחוקה ממנו אלפי שנים ומעטים ודלים הם הרושמים הנשארים לנו מהעת ההיא. אבל ידוע לנו, כי ספרות ישראל עולה עד מועד צאתו ממצרים, והיא גם תתן עדותה, כי הכתב לא טוור היה לאבי הנביאים. שירי העם וחזיונותיו גם כן יראו ראשיתם בערש תולדתו, ומשוררים וחז"ים ילוו את העם מיום עברו ים סוף בחרבה. אבי הנביאים ותלמידו, הוקנים והשופטים, הרואה ובני הנביאים, הנביאים והחז"ים, משפחות הסופרים ואנשי כנסת הגדולה, הזוגות ותלמידי שמיא והלל, התנאים והאמוראים, רבנן סבוראי והנאונים, הרבנים והפיימנים, המפרשים והמדרקקים, הדרשנים והפוסקים — הם שלשלת ארוכה של סופרים והוגי דעות, אשר נשאו על שכמם את הספרות העברית בזמן יותר משלשת אלפים שנה ובכתב ובעל פה חיו מעת לעת את רוח העם בקרבו ויאירו את מחשבו. ועליהם נוספו סופרי ישראל בלשונות ארם, יון רומא וערב, אשר לצורך השעה, משנשתכחה שפת עבר בפי עמם או למען הוציא את אור חכמת ישראל מנרתקו להאיר לארץ ולדרים עליה, הלכו לנוע על שפות העמים וירביצו תורת ישראל וחכמתו ברבים. בשם עם הספר נקרא ישראל, והשם הזה נאה ויאה לו ולזרעו אחריו. מעטים ורעים היו ימי חיי העם על אדמתו, ושנות אלפים היתה רק ספרותו אדמתו וממלכתו. מכל ספרותו בימי קדם — ראשית התפתחותו — נשאר לנו כאור מוצל מאש ספר אחד מעט הכמות ורב האכיות, אשר כבר כבש את כל העולם, ומה שלא הצליח בידי לגיונות רומא המרוכים פעל ועשה הספר הקטן הזה. אין לנו אלא מה שעינינו רואות, אבל הספר הקטן הנשאר לנו לפליטה יעיד לנו במקומות רבים, כי ספרות ישראל לא היתה מצומצמת בו בעת ההיא,

על זאת יעירו לנו רושמי העת ושיריה, כי במקום שהיה להם איזה יחס להתורות והחקים או לדרכי המוסר בא זכרם ורשומם נכר. מאז ומקדם טרם ידעו בני האדם לחרות בצפורן שמיר דעותם וילדי רוחם, טרם נגלה אור הרפוס וגם חזון הכתב לא נפרץ, היו רוב הלמודים בעל פה. ברחובות ובשוקים, בבתי כנסיות ובבתי מדרשות הרביצו מורי העם תורה והכמה וישיפו דברי מוסר ודעת וינבאו על ארצות ולאומים בשער בת רבים, ורק מעט מזעיר מרובי תורתם נרשם לזכרון עלי ספר בירי המורים או בירי תלמידיהם. ועל כן לא יפלא בעינינו, כי כל ההרפתקאות דערו על יהודה בימי הבית השני וחרבן הבית והריסות ערי מושבותיו וטלמוליו הקשים הם גם הסבו בנפש ספרותו, עד כי רובה ככלה אבר זמרה ורק חלק קטן ממנה הנוגע לתורה וסגולות ישראל הוציאו על שכמם בחירי העם מתחת לאפר המקדש והעיר, מתחת חרבות ארצם ושממותיה. מכל ההלכות הקדומות וספרות ישראל בימי הבית השני נשארו רק עוללות, כי המהומות והמכוכות הרבו את השכחה, וגם בנוגע להמעט השמור בזכרונות העם ובמעשיו נשכח מקורו ונעלמו הסבות הראשיות. שמות הסופרים, אנשי כנסת הגדולה והזוגות רובם נשכחו, והמעטים הנשארים על דל שפתינו רק השם הוא העיקר הנודע לנו, ובנוגע לזמנם, חייהם ופעולותם נגששה באפלות והרושמים המעטים שהגיעו לידנו לא יציגו לפנינו המונות שלמות. אחרי חרבן הבית מצאו צרות ורעות רבות את יתר הפליטה, ורבים יראו לנפש האומה ותורתה פן תשתכח מהם מרוב עוני ומצוקה. אז למורי ה' נוסדו יחד ובחירי החכמים נאספו וישימו כל מעינם בתורת עמם לזכור נשכחות ולהשיב את העמרה ליושנה, ואז גם החלו לסדר משנתם ולקבוע מסמרות בדבר. אחרי הריסות בית ה' היה עוד הפעם עולם ישראל שמם ועתירה היתה תורה להשתכח מישראל, אבל עוד הפעם קמו יחידים סגולה בפרץ וימסרו נפשם על שמירת התורה ותחיתה, ומהם פנה ויתר להתפתחות התורה והתחדשות נעוריה בכל דור ודור. פזור ישראל בארצות רחוקות הועיל הרבה להותו להרבות השכחה ולפזר הבחות, אבל גם זו לטובה, כי האויב קצרה ידו לעשות כלה פעם אחת בכל המון ישראל ותורתו, ובעת אשר שמשם שקעה במקום אחד ורחה במקום השני ומצהירים קם להם חלד והתורה העניה פה היתה עשירה שם; פה שרשו ישראל ותורתו כארץ החיים ועץ תקותו יבש לפני תרבוני קיץ ועליו הנובלים נפלו בשלכת מקור וקפאון ומיד אויב ומשחית, ושם רטוב הוא לפני שמש והוא ותורתו יעלו כפורחת

מאז ומקדם היה השם הכולל של ספרות ישראל "התורה". תורת ישראל היא אספת חקים ומשפטים, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, קובץ הלכות למעשה, מצות עשה ולא תעשה, אבל התורה לא הסתפקה ברשימת החקים היבשים והמצות המעשיות, התחלת התורה איננה "מהחדש הוה", כי אך תלמד את ישראל בינה בנוגע למקורו, מצבו ותעודתו, בריאת התבל ויושבי בה, הליפות העתים והדורות וגם להביניהם לפעמים מעמי המצות והרוח המרחפת עליהן, וביחוד בנוגע למצות שבין אדם לחברו בין שהוא בן ברית ובין שאינו בן ברית יוסיף תמיד כותב התורה מלין לפעול על לב האדם ולחבב עליו את המצות והאזהרות. אמנם בכתובים האחרונים מוצאים אנו לפעמים שאלות וחקירות ביחס החיים עם כל מסבותיהם וגם ספקות בנוגע לרוח האדם ושכר וענש, אבל גם המתפלסף היותר גדול יסיים בכי טוב: "סוף דבר את האלהים ירא ואת מצותיו שמור!" יראת האלהים ושמירת מצותיו, המחשבה והמעשה, התורה והעבודה, הרעיון והמעשה — הם הנס יסודות חיי העם, הם היו דבוקים ואותוים זה בזה, הם הכו שרש בכפרותיו ובחיייו. אין אומה ולשון בתבל, אשר עלתה בידן לאחר דעותיהן עם חייהן ולהתאים מחשבותיהן עם מעשיהן, כאשר הצליח ביר עם ישראל. תורת ישראל נתנה לא למלאכי השרת כי אם לבני אדם, ובחקי העם נאמר "והי בהם" ולא שימות בהם, ובאמת קים ישראל בעצמו לחיות על פי חקי תורתו. המעשה היא העיקר והתלמוד גדול שמביא לידי מעשה; מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה ואין דנים על דברים המסורים אל הלב, ורק בפעולו ומעשהו יוכה איש את אחרו ויצדק בעיני אלהים ואנשים או יעבט ארחתיו ולפתח חמאת יריבין. זאת היא הרוח המרחפת על פני חיי עמנו ותורתו מאז ומקדם, ובזאת היה עם ישראל לנושא רעיון אחרות האלהים בחיים ותורתו — הלכה למעשה. הרוח הזה צרר בכנפיו את תורת ישראל או ספרותו גם אחרי חתום כתבי הקדש. סגולות בבל הביאו אתם היהודים, דעות חדשות ושמות המלאכים עלו עמם, אבל גם שבו אל מקורם הראשון ויצילו את יתר הפליטה מכליון חרוץ. סופרים רבים קמו אז בישראל, אשר ידעו לעות את יעף דבר בשפתם ובשפת עם נכר, אבל מכל עבודתם נשאר רק מעט מהרבה. העת הרעה תמיד לישראל שמרה בשמירה מעולה רק את כל הנוגע לקדשי ישראל, תורותיו, חקיותו, משפטי וכלליו במוסר השכל, וכל שלא יכירנו מקומו במקצוע זה כענן כלה וילך. שהחכמות והמדעים לא היו מוורים למורי העם וסופריה,

מעתיקים, אשר קנאו לכבוד שפת עבר וספרותה. בנהוג שבועלם ישראל היו מוריו וחכמיו גדולי התורה גם בעלי החכמה והמדע, והיו המלוכלכת בדם שפיר ושליא כתבה אמרי שפר גם במקצוע ההכמות והמדעים. במשך הימים מן חרבן הבית עד העת החדשה נזהרו יותר בני עמנו בשמירת ספרותם, ובאמת רבו הספרים הישנים הנשארים תחת ידינו עד העת ההיא, ובטרם עוד יצאה לאור עולם המצאת הרפואה נפוצו בישראל כתבי יד לאלפים ולרבבות וגם נשלחו עד קצות הארץ דרך איים וימים רחוקים, ארצות ולאומים שונים. ובכל זאת היו כל הדברים יגיעים ועבודתם של הסופרים הלכה תמיד לטמיון לכליון ושכחה, עד אשר לרגלי המצאת הרפואה נשתנו פני הדבר והספרות העברית גדלה ורחבה, הנשכחות נזכרו והנזכרות לא נשכחו עוד. היהודים היו כמעט הראשונים, אשר החלו להשתמש לטובת ספרותם בהמצאה החדשה במרה גדושה, ועד מהרה הקימו בתי דפוס בכל ערי אירופא הגדולות וספרים חדשים וגם ישנים יצאו לאור לאלפים ולרבבות. לכל העמים ימי המצאת הדפוס הם גם ראשית ההברלה בין האמונה להשכלה, הכהנים והעם, הדת והחיים, השמים והארץ. ובישראל נהפוך הוא, כי מהעת ההיא החלה להתפתח ספרותה הרתית והתלמודית ביתר שאת וביתר עז, והמצאת הדפוס הקלה לרבים עמלם להשתלם בלמודי התורה והדת ועל ידיה הוסיפו בני ישראל לעשות חיל ולהיות כלם למורי ה'. כל הסבות שהסבו בנפש אמונת העמים להבדילה מן החיים, לא נודעו עקבותן בעולם היהודים. גם אחרי אשר זרח אור החפש על עמים רבים עוד היו בני ישראל יושבי חשך וצלמות ואור לא נגה על מחשביהם, עורם כלואים בעריהם וברחובותיהם ונרמסים כטיט חיוצות, עורם בודדים במעדיהם ודבר אין להם עם שאון החיים בקרבם ובסביבותם; אמונתם לא הצרה צעדיהם תחתיהם ותורתם לא היתה עליהם למשא; מוריהם ורביניהם לא שמו מועקה במתניהם וגם לא התמכרו לעשות כל תועבה; צרות ורעות רבות התרגשו ובאו עליהם לא מביית כי אם מחוץ; גם ענפי פרנסתם לא רדשו מהם חנוך והכנה מראש, וכל מי שבא זמנו לעסוק בפרקמטיא בא ונמל את השם וההצלחה והברכה מאת ה' הן. ולפי המצב הזה לא נפלאה היא, כי המצאת הדפוס הועילה רק להרבות תורה ותעודה, ולכל בני ישראל הלימודים כלם תורה מימי ילדותם ועד זקנה ושיבה היה הדפוס אור למאור כמושבותם ונחלת לחמם. שנה שנה נדפסו ספרים הרבה אין קץ וימצאו תמיד קונים רבים קופצים עליהם. כמעט כל בתי העשירים

ויבואו פרי תנובה למכביר; אם יבלענו פה מקומו וכחש בו לא ראיתך, הנה שם משוש דרכו ומעפר אחר יצמח. עת רבה אחרי חרבן הבית היתה עוד ארץ ישראל מרכז התורה וחכמי האומה, אשר החלו אז לסדר משנתם. בידי רבים היו משניות מסודרות, אך על כלם עלה נשיא יהודה, אשר מפי סדורו אנו חיים עד היום. טעם הסדר היפה מוצאים אנו במשנה, והרוח החופפת עליה היא רוח ישראל, רוח התורה וההלכה למעשה, החקים שיעשה אותם כל איש ישראל וחי בהם, רוח הדעת והמוסר להשכיל ולהטיב. אחרי חתימת המשנה החלה התורה להעתיק את אהלה לבבל, ולמה נקרא שמה בבל לפי שבלל ה' את שפת החכמים. גם המשנה לא נכתבה על טהרת השפה העברית, אבל עם כל היותה רחוקה משפת ההווה, עוד רוח שפת עבר דובר בה ומלתה על לשונה; אולם שני התלמודים נכתבו בשפה זרה ושונה גם משפת מקורם, המערביים כתבו ארמית והבבליים בשפה בלולה מעברית, ארמית, פרסית, רומית ויוונית. עם חתום המשנה לא הייתה התורה כמעין תחום, כי רוח ישראל החוקר ודורש תמיד לא סר גם מהתלמוד שנבנה על יסודותיה ואשיותיה של המשנה. התלמוד ביחס סדורו וטעמו היפה הוא לגבי המשנה כגם לגבי הענק, כי בו נקבצו וכאו והשתמשו בערבוביא הלכות ואגדות, חקים ודעות, מנהגים ודברי מוסר, פלפולי התלמידים לחידודא ודברים שונים תלויים ברנז וברדש ונעמפים במעמיה השירה והמליצה והמשל. בפרטים רבים באו בו גם דעות שונות בנוגע לאמונה וחיים, מוסר והלכה, אבל הרוח הכללי השורר בו לא ישנה את תפקידו ויסודותו היא, כי הדת בו. גם התלמוד נחתם, ובכל זאת לא נחתמה עמו ספרות ישראל, אשר גם בשנות המאות הבאות אחרי כן נשאה עליה שם "תורה" ובכל דור ודור היתה לה עדנה ותחדש פניה, אף כי רוח אביה הזקן לא סר ממנה אף רגע ובכחו הלכה בצעדי און לרוח העת. התורה והחיים היו תמיד תואמים, וגם רבים מבחירי החכמים הלכו לגווע על שפות זרות, אבל על הרוב עשו כמו אלה רק בנוגע לאמונות ודעות כלליות והחכמות והמדעים הכלליים, אשר היהודים עברו שכם אחר עם העמים בסביבותם והשמות המלאכותיים של המדעים וגם התפתחותם נולדו על אדמת נכר ונשתרשו בשדה אחר, אבל ביחס הלכות למעשה וחקי החיים על הרוב היה תמיד כל כבוד ישראל פנימה בספרותו ובשפתו, וגם לספרי ישראל בכל ענפי המדעים שנכתבו בשפה זרה נמצאו בכל עת

אסוריהם מעל ידיהם. אבל האישים הפרמיים לא רק בכהניהם נחרו, כי אם גם באמונה ואל אשר בשמם ירגולו, ועד מהרה צעד האדם עוד צעד הלאה וישם לבו גם למקור רעתו השניה, והיא המועקה אשר שמו במתניו מושליו. לאומים רגשו וגוים הגו לנתק מוסרות האמונה ולהפיל למשוואות מוסדות הכמשלה, וטרם ידע עוד האדם משפט מעשיו ותוצאותיהם, חשבון חייו וחקיהם בימים 'צרו'. 'חפש האדם' היא הדעה הנשאה על שפתם של ילדי העת ההיא, ובשמה קמו רבים לחדש חדשות ולהפוך את קערת הסדרים הישנים על פיה. 'השתוות, אחוה וחפש' אלה הם יסודות הרעיון האנושי, אשר נושאו החלו להוציאו מכח אל הפעל, בטרם הכיר עוד האדם את מהותם ומיבם של יסודותיו ובטרם למד דעת את גבולות ומדתם. רבים מבלי דעת עברו את הגבול ויפרויו על המדה ומהקצה אל הקצה סבב הלך רוחם, ובכל זאת חפצם לא שב ריקם והם נתקו מוסרות עולם ובירחי ברזל גרעו ויפרקו עול קשה מעל צוארם. מתסיסת העת ההיא נולדו אחרי כן במאה שאנו חיים בה דעות לאומיות וחקי ישר ומשפטי צדק בחיי החברה, כי אחרי רוח הסערה, אשר שמה שמות בכל הבניה והגזרה של ימות עולם, נשמע קול דממה רקה ורוח דעת באה בלב האדם, אשר בלב שקט וברוח נבונה, במתינות ובמחשבה תחלה למעשה החל לעבוד עבודתו וישקול בפלס מעשיו. אולם בעצם עת התסיסה בסופה וסערה היתה דרך האדם, ובטרם ידע לחשוב חשבונות עולמו הרס ולא המל את כל העומר לשמן על דרכו וגם הוריר מכסאותם את כל האלים, אשר לפנייהם כרעו ברך מרור ודור. ידי המהרטים והמחריבים עשו תושיה וקולם נשמע בין החיים, כי הרעיון האנושי הנשא על שפתם כבר מצא לו מסלות בלב רבים וגם היה לו על מה לסמוך, יען כי האדם פרץ או בארץ ושכל את ידיו להשתמש בכחות הטבע לטובתו ולהנאתו וכבר נפלו בגורלו קנינים נעלים ונחלתו שפרה עליו להיות מושל בכל ומסיר את הכל למשמעתו. מסעי הצלב כבר קרבו עמים שונים איש אל רעהו; המצאת אבק השרפה כבר שמה קץ לחיי האיש על הרבו ולבטחוננו בכחו ועצם ידו וגם עצרה בעד שטף העמים הפראים מארצות אויה; המצאת הרפוס כבר נתנה לרוח האדם תוצאות וגם הועילה להתקרבות בני האדם ולהתפתחות חיי החברה; ועל כן לא נפלאה היא בעינינו, כי גם נבה לב האדם ויאמר אני ואפסי עוד וכאלהים שם לבו ולא ידע מעצור לרוחו, אשר במרום ימריא למעלה מכל גבול, מרה וקצב.

המאה הי"ח לא יכלה לעבור בשתיקה גם על

בישראל היו בתי עקר לספרים, ובעליהם בהם התפארו ועל ידם נחלו כבוד ותהלה, וגם כל איש מישראל אסף ספרים חמרים חמרים אל ביתו. היות הכללי בכל הספרות המרובה והגדושה ההיא, לא נשתנה והוא כבראשונה רוח התורה והמוסר, החקירה והדרישה, וגם נקובה היא כמאז ומקדם בשם "התורה". כל הספרים כלם קדושים הם, כי ממקום קדוש יהלכון והידיים העמלות בהם הן ידי גאוני הדור וגדולי התורה, וכל השוקד על דלתות הספרים האלה הוא מקיים מצות, והגית בו יומם ולילה", מצות תלמוד תורה. בספרותו מצא העברי את כל אשר תאוו נפשו: פלפולים וחקירות דקות, שירים וקניות, הלכות ואגדות, דרושים ובאורים, דברים עיוניים ועוד. הספרות הזאת התאימה עם חייו וחפציו ותענוגיו בחיים, היא השיבה את רוחו וחיתה את נפשו העייפה להורגים, היא נולדה ברוחו והיא כחו וראשית אונו וגם לכל בה חיי רוחו, היא והוא היו שני כחות פועלים ונפעלים איש על רעהו ואיש מרעהו ויחרו בתוברת היו לנפש אחת. כל ספרות ישראל הכתה שרשה עמוק עמוק בחיי היהודי ובכל פנה שפנה גורעו עקבותיה. ספרות ישראל היא התורה, כל דברי הכמיו וסופריו דברי תורה הם, והתורה היא סם חיים לישראל ואויר נשמתו כמים לרגלים.

ב

ימי הדור.

המאה הי"ח היא עת הרת תמורות רבות ושונים גדולים בחיי האדם ורעותיו, עת הוררתו ולירתו של וואלמער וסיעתו, עת המהפכה בצרפת. הימים ההם הם ימי התסיסה לרב אדם, ימי התנועה וההתעוררות התוקה, ימי החיים הסוערים והתרוממות הרוח מבלי חק, ימי השלילה והכפירה. השאיפה למטרות נעלות מבלי בקש חשבונות ברורים והרדיפה אחרי יצורי הרוח הנעלה והרמיון החזק. האדם שלח ידו בכל קדשי העבר ויאמר לעקור משרשם כל סדרי החיים הנושנים ולגרשם מן גו. בכל שנות הבינים לא היה האדם נחשב במאומה, והאישים הפרמיים היו עברי עולם למושליהם ומדרס לרגלי כהניהם. המושלים, אשר גם הם נלאו נשוא עול הכהנים, עמדו בתחלה לימין העם ויעזרו על ידם לפרוק עול ולשבר מלחעות עול, לשום חחים באף הכהנים ולנתק

היהודים וגם הראתה פעולתה עליהם, היהודים כבר עברו שכם אחד עם הערביאים נושאי החכמה והמרע בראשית ימי הביניים, בעת אשר עמי הנוצרים היו עוד שקועים ראשם ורובם בכערות ושימו חשך סתרם. אחרי כן, כאשר מימי מטעי הצלב והלאה באה חכמה בלבב הנוצרים והעבודה בשדה החכמות והמרעים מצאה לה מקום בארצותם לגוייהם וללשונותם, כפעם בפעם לקחו גם יהודים חלק בעבודתם ובכל עת ותקופה עבדו מספר יהודים בכל מקצועות החכמה והרעת. אולם בעת אשר גויי הארצות השתמשו בקניניהם ובתוצאות עבודתם לטובתם ולהנאתם, להנעים חייהם ולהרבות כבוד ביתם, היו היהודים משוללים כל טוב ונעם בחיים, אל עקרבים ישבו תמיד ולא ראו אור כי יהל באהלם, כמצורעים נשלחו מחוץ למהנה וסגורים ומסוגרים היו במבואות מסוגנים וברחובות צרות ואפלות. היהודים בהיותם תמיד המעטים בארצות גלותם בקרב שכניהם המרובים, לא יכלו גם לעבוד עבודה שלמה הנושאת פרי לבעליה, כי אם חסרו להם החיים על חשבון עצמם קצרה גם ידם להוציא ולהביא עבודה שלמה במקצוע החכמות והמרעים הדורשת רב ענין ורב בנין ורב מנין; ועל כן גם בהידיהם שבא בם הרוח יכלו רק לעבוד עבודה משותפת, היינו לעזור רק על ידי העובדים מקרב שכניהם ולקחת חלק בעבודת אחרים, ואם גם יקרה לפעמים לפניהם לעמוד בראש מניעי הגלגל ולשאת מנה אחת אפים, הנה יגיעם ועמלם לזרים יהיו ועבודתם לא למענם; המרעים והקנינים החדשים עם שמותם המלאכותיים נולדו בארץ לא להם, העובדים המרובים הביעו איש לרעהו מעלות רוחם בשפתם ובלשונם, והיהודים המעטים העוזרים על ידם דברו לכל איש כלשונו וכשפת עמו ויכלכלו תמיד את דבריהם לפי צרכי אחרים. ולפי המצב הזה גם היו היהודים וגם ספרותם לא קלטו בתוכם כל קניני העת ההולכת בצעדי און קדימה, כי מתי מספר העובדים בכרם המרעים באונם או ברצון הלכו לעבוד בשדה אחר ולפעמים גם בגדו בעמם, והמרובים היו שקועים במיש היון ומוקפים חומת יריחו מסביב להם לבלתי צאת ובוא בין אנשים חיים. אולם אם גם גרש ישראל מגו וחלק ונהלה לא היו לו בחיים ובקניניהם, הנה עם הספר לא יכול לחיות מבלי עיוני השכל ועבודה תורנית, ואחרי כי רק יחידים שהושעה שחקת להם יצאו מהונם הצר וכל העם כבר את מקומו מבלי צאת אנה ואנה, על כן גם בקשו ומצאו להם עבודה עיונית ושימו לבם לחקר ספרות העתיקה וחקי דתם ואמונתם. לפי מצב פרנסתם יכלו בני ישראל לשקוד על דלתות

התורה מימי ילדותם ועד זקנה ושיבה, וילידי הענק המלאים מכף רגלם ועד קרקדם יתרון הכשיר וריח כביר מבלי מצוא דרך אחרת לפנייהם בלו ימיהם ושנותם בפלפולים רמים ונשגבים, חדים ודקים, ומעת לעת גלו פנים חדשות בתורה על ידי דרושים ורמזים למען הרחיב גבול עבודתם ולמצוא ידיהם ורגליהם בחונם הצר. כותלי בית המדרש הקטן והצר הבילו וכלכלו כל המון בית ישראל, ומה רבו הכשרונות הנעלים אשר נקצצו באו שמה ושכם אחד עבדו להגדיל תורה ולהאדירה. ואם בימים הראשונים למדו עוד רבים גם חכמות ומדעים, הנה מעת אשר החל האדם להיות גבור ציר בארץ ולהכיר את עצמו, הורע עוד יותר כהם של היהודים ומצבם נהרס עד היסוד, כי ההמון אשר החל לפקות את עיניו היתה ראשית מעשהו לנקים נקמתו מהחלשים ולכלות כל חמתו ביהודים שנואי נפשו ולשפוך על ראשם כל מדרתו על חיוי המרים והמאדירים ועל חפשו כי נגול ממנו באשמת כהניו ומושליו, ואז נסגרה רחוב היהודים על מסגר וכל היוצא משעריה לא ינקו ודמו בראשו, ובעל כרחם הלכו כל כשרונותם אל מקום אחד והשכל הרק והחר בא עד הקצה האחרון וכמעט לא מצא עוד דרך לפניו ללכת הלאה, וכשזכו בלי חמדה על דרכו שבא בה היה עובר בטל, והבטלה מעברת את האדם על דעתו ותוליהו חשך ולא אור. כאשר כבר לא מצא השכל די ספוק בלמודי התורה באה הקבלה לעזרתו ותעמוד לימינו, ובוזה הרמיון נתן יד להשכל ואחרי כן גם גבר עליו, ומנת חלקו של ישראל היו סודות ונפלאות, זרות ותהפוכות. אבל גם בעת החשך ההיא נמצאו יחידים סגלה, אשר ראו מבעד לחור החומה המקיפה אותם אור החכמה כי יהל ומטה המדעים כי פרח, ולבם התחמץ בקרבם ומעיהם המו לשבר בת עמם היושבת גולה וסורה ולאור הטוב לעינים כי רחק מהם ומאחיהם יושבי חשך וצלמות. אחרי כן באה המאה ה"ח, אשר קרני אורה הגיעו בארצות אחדות גם עד שערי ערי היהודים, והם ההולכים בחשך אור נגה עליהם ויקומו רבים מבניהם ויעברו את הגבול אשר שמו לבו אויביהם ויצאו לעשות חיל על שדה החכמה והמרעים, וגם הכירו לדעת מערומי אבותם ואחיהם והתרחקותם מכל תנועות החיים ויצא לבם. ואחרי כי העת הזאת היא חרת דעות אנושיות ודבר לא היה לה עם דעות לאומיות שלא יצאו עוד לאויר העולם, כי מושגי לאם ועם לא היו עוד מובנים גם לחכמים, אשר עיניהם ראו בקרב האדם רק מושלים כהנים ועבדים ובהם כל בני האדם יחד נשתוו ולאם מלאם לא יפרד, וגם באמונה שמה העת הזאת תפלה אחרי

עם ואמונה, בכל זאת בתוך עמם היו יושבים וקנינו חכמתם מסרו לו לאשרו ולהצלחתו, עד כי סוף סוף הכריעה גם אז כף המזכות את כף הרעות. אולם כל מגפותיה שלחה העת הזאת אל לב ישראל, ואם לא נוכל לחדר את האמת תחת לשוננו, כי גם טובה רבה היתה כרוכה בעקבה למענו, אבל יצא שכרה בהפסדה. העת הזאת הביאה בלבב ישראל רוח חכמה ורעות ומחוננו הצר הוציאתה ותלמדנו דרכי הנימוס הטוב, הסדר הישר והמעט היפה, אבל הראשונים שנחה עליהם הרוח יצאו ראשם ורובם מחוץ לגבולם ועבודתם עברו על הרוב בשדה אחר ואת רוח החכמה והרעות לא הביאו אתם אל עדתם לחזק בו אשיות בית עמם ויסודות לאומיות—אמונתו ותורתו. כי אם נסוגו אחור מעמם או קרבו אליו לשום מחנק ליצורו ולהביא אתם רוח ההרס והסתירה, ואחרי כי הראשונים היו תמיד לעינים לבאים אחריהם, אשר מהם ראו וכמעשיהם עשו ואת דעותיהם הרימו על נס גם בעת אשר פסקה כבר התסיסה בקרב העמים ורוח נכון בא בקרבם לחזק על ידי קניני החכמה והרעות איש איש ברקי ביתו, אם כן רבה הרעה אשר עולל לנו המקרה הזה, כי התפתחותנו החרשה ויציאתנו מאורה לאפלה ולחיים הרשים החלו בעת אשר לא היה עוד רוח נכון ילב האדם ולא ירע עוד תוצאות קניניו ורעותיו וגם לא השכיל להשתמש בהן כרעה צלולה ובלב מתנה.

ג

ימי הבכורים לספרותנו החדשה.

הזמן עשה את שלו. בארצות המערב יצאו רבים מבני ישראל ממחבואיהם לאור באיר החיים ולהתענג על נגה זיו המדעים וכל קניני המין האנושי. עוד לא נתקו כפות רגלי היוצאים מאדמת הגעשטא, עוד עמדה רגלם האחת בשערי ישראל, וכבר הרחיקו ללכת בהלך נפשם ומעל לגבול ישראל נשאתם רוחם, כבר היו זרים במחשבותם לעמם ולחיי החברתיים והרתיים. אבל גם זכרונות הילדות והשהירות עוד לא נמחו מעל לוח הלבבות, עוד יד נעלמה משכה את הלבבות הנפתחים לרוחה כפתחו של אולם אל אחיהם הנרכאים והנענים, וגם נשאו עוד רבים בקרב עדתם, אשר רוחם עוד לא עשה להם כנפי נשרים וידם קצרה להשתמש בכחם ורעותם מחוץ לגבולם. מאלה ומאלה פנה ויתד לבנין בית הספרות החדשה, הם נשאו אבנים למסודות והם גם הניחו אבני פתה.

ראותה מקור כל הרעות בנושאי שמה על שפתם, גם את רוח התולדה והתפתחות העמים ועליות מדרגה מדרגה לא הכירה, והפתגם הנשוא על שפתיה היא הריסות השתות, ערוש נושנות, פריקת עול והרמת ערך האדם והשתוותו. — על כן הראשונים שיצאו מחוץ לגבול ישראל לחוות בנעם החיים ולהתענג על אור החכמה, מלבד כי נפקחו עיניהם לראות מצב עמם הפרוע וכשרונותם האובדים בתהו מבלי מצוא להם תוצאות, הנה לא מצאו קורת רוח גם בכל עבודת בית אבותם ולא ידעו להוקיר חין ערכה, כל חי עמם, דעותיו ותקותיו, חקיו ומשפטיו כמו זר נחשבו להם ורחוקים היו מלבם. החיים המרים והאוויר המעופש ברחוב היהודים הראו פעולתם לרעה גם על רוח ישראל וישחיתו בקרבן את המעט היפה הנימוס והסדר הטוב, ולחפץ העת ההיא דרוש היה להביא רוח צח ברחוב היהודים ולנקות את המבואות המטונפים, לקרוע חלונות בבתי אפל ולהפיץ בהם קרני אורה; אבל הבנים החרשים, אשר נולדו לישראל וחכמה ורעות נפלו בגורלם, לא ידעו לערוך כח ישראל בחייו הנושאים עליו חותם הלאומי והרתי ועל כן לא יכלו גם להבין לחקר עבודתם למטבת עמם ולעבור עבודה במתינות ובמחשבה תחלה למעשה. החפץ הנמוע בלבם לחיים ורעות הביא את רוח העת בם, אשר נשאתם מעל לגבול עמם ותראם עולם חדש וחיים חדשים ואזניהם שמעו גם דעות חדשות שאינן מתאימות עם חפצי עמם ותקות בית אבותם, ואל דרכם של באי העולם החדש למרו גם הם לנתוש ולנתוץ את כל הנבזה והנמאס בעיניהם באותו יום ובאותה שעה. אמנם גם בעת ההיא עוד היו רבים מבני העמים באמונתם וכל אחד רק באחיו מצא ברכה ובורים לו שם תפלה, אבל הם לא עלו מרומים ולא הגביהו לשבת, ובני ישראל המבקשים דעת ראו רק את הכוכבים המזהירים ברום שמים שלא יפלו בין עם לעם ולא ישימו פדות בין אמונה לאמונה ועל כלם אורם זרוע וכל יצור יתחמם בו, ומה גם כי רק הם קרבו גם את היהודים בימין צדקם, וכל אלה שעוד רוממות אל בגרונם פסעו על ראשי עם קדוש בגל גאווה וגם גרשום מן גו.

התנועה החזקה בין עמי הארצות היתה נסבה לשפיכת דמים ומחפכות רבות, אבל הפסדה יצאה אחרי כן בשברה, כי בעבור עת התסיסה החלו גם לבקש חשבונות רבים וגם למרו להשתמש ברוחם העשוי לבלי חת לעת הצרך וגם לכלוא אותו בקבם בשעה ששכרו יצא בהפסדו. גם עת התסיסה בעצמה היתה בעלת דו-פרצופים ותרי אנפין, כי אם הרעות הנשאות על שפת החכמים נשאו אותם למעלה מכל

דקים לכל גיית האומה, ומה גם כי בעת ההיא עוד חי חלק גדול ממנה חיים מריניים שלא השבית עוד רוח ישראל מטהרתו וטעמו עמד בו, ומצוין יצאה לפעמים תורה ודבר ה' מירושלים גם לאחוריה אלכסנדריא. אבל העת האחרונה — עת מלחמת האדם בכהני הדת — הפינה כבר ריח הדת והניסה לה האמונה, עד כי רוב העומדים על מרומי התפתחות העת ההיא לא היה אלהים כל מומותם ואם גם דברי לפעמים באמונה ודת לבם בל עמם, ועל כן כאשר מצאו רבים מבני ישראל דלתות ביתם פתוחות לפנייהם לצאת אנה ואנה, יצאו באמת בהמון רב לרעות בשדה אחר ואל ביתם לא שבו עוד וגם עפר ארמניה של רחוב היהודים נערו מכפות רגליהם. ואצבע העת נראתה גם בנוגע לתרגום ספרי הקדש בפרט ותחקירה והדרישה בהם בכלל. מעת רייכלין ולומהער היה המקצוע הזה שדה נעבר בידי הנוצרים וגם נולדה ספרות שלמה, אשר תכנה ואיכותה הם באורי כתבי הקדש וספירת אותיותיהם ועתותיהם וקירותיהם. גם תרגום כתבי הקדש יצא לאור על ידי הנוצרים בסוף ימי הביניים וראשית התקופה החדשה בחיי העמים, והתרגום הזה הועיל הרבה להוריד משאתם את הכהנים. ועל כן בהתעורר גם ישראל לחיים חדשים נאחזו בסכך הדבר הזה גם מתי מספר מבניו, אשר עוד לא יכלו או גם לא חפצו לעשות כמעשי יתר אחיהם הנאורים ולנער את חצנם מכל וכל מתורת עמם, ומה גם כי גם מעשי אבותם היו נגד עיניהם, וכבר באו תרגומים בראש כל תקופה המחדשת פני ישראל. אלה אשר ידם מושלה למו לכתוב אשכנזית הוציאו לאור העתקת התורה לשפת אשכנזי, ואחריהם החרו החוקין חבר אנשים, אשר רוחם התפתח ממסגרותיו ולשון נכריה אין עמם, והם הביעו מעלות רוחם בשפת עבר וביאו לנו באורים ופרושים לבאר ולברר את כתבי הקדש מפרש ושום שכל. כל הבאורים והפרושים, החקירה והדרישה בכתבי הקדש ובשפתם, מלבד כי החלו לבנות מחדש את בית הפילולוגיא בישראל, אשר בימי הביניים כמעט נהרס עד היסוד, עוד הטיבו את בני ישראל בלמרם אותם את דרכי הסדר והמעם היפה ולדבר כן בשפת קדש. ולולי נתלו המבארים בהמעתיקים, כי או אולי גם נקדשו בעוני העם ותועלתם היתה מרובה מבלי כל שאון והמולה, אבל אחרי כי כלם יחד עלו בחוכבת, רוח אחד צרר אותם ככנפיו ושכם אחד עבדו, על כן רבו גם אויבי המבארים וחשש טומאה ומינות מצא העם גם בהם והחמירו על נפשם ונפש בניהם. ומהעת ההיא היתה חדשה בישראל, כי רבים נתנו כתף סודרת ללמוד

אשר הכמים הגידו, כי בראש כל תקופה חדשה בהתפתחותו של עם ישראל יבוא תרגום כתבי הקדש, נתאמת גם בראשיתה של תקופת ההשכלה. אמנם לא יכלו נושאי הרעיון האנושי לבחר אמצעי יותר טוב להתקרב על ידו אל מטרתם מהעתקת כתבי הקדש. מלבד התורה אשר תצא מהם בנוגע לרום ערכם של בני האדם הנבראים כלם בצלם אלהים ושווי האישיות שאב אחד לכלם ואל אחד בראם, הנה גם הרוח השורר בהם והשם מלתו בפי החושים על דבר עת הוזהב העתירה לבוא באחרית הימים להפך ממשוררי כל העמים הקדמונים, אשר את עת הוזהב ראו מאחוריהם ולא לפנייהם, הרוח הזה התאים עם חפץ כל הנושאים דגל ההשכלה בעת ההיא, אשר רק לחדשות שאפה נפשם ועתידות טובות לבני האדם החישו. וגם עתה אף אם נאמר ביחד עם חכם עמנו „מה שהיה הוא שיהיה ואין כל חדש תחת השמש“, אף כי לא נאמין עוד כי עולם חדש יבנה, בכל זאת עוד רוח כתבי הקדש חי בקרבנו, כי סוף סוף מורים אנחנו, כי המין האנושי „הולך ומשתלם ומתפתח בכל דור ודור“, כי מדרגה מדרגה עולה הוא בסולם השלמות ועד קץ השלמות יגיע בעת הוזהב שהבוא לנו באחרית הימים. אבל המטרה, אשר היתה לנגד עיני המעתיקים את התורה בתקופה שלפנינו, היתה שונה מהמטרה, אשר שמו לפנייהם המיד מעתיקי התורה כמו בתקופת עזרא, אונקלוס, אלכסנדריא של מצרים ור' סעדיה גאון, כי בעת אשר בידי המעתיקים הקדמונים היו התרגומים אמצעים ללמד על ידיהם תורת ה' לרבים ולהביא דעתה בלב העם שנשתכחה ממנו שפתו המקורית, הנה בתקופה האחרונה עשו המעתיקים את תורתם מדרם לרגלי היוצאים מתוג חיי עמם מבלי שוב עוד והשתמשו בה למטרה צררית, כי על ידי תרגום התורה קול ללמד את העם שפת אשכנזי צחה ולקרוע חלונות בבית האפל. העת שבה יצא התרגום החדש לאור דומה היא כפרטים רבים לתקופת אלכסנדריא של מצרים, כי גם אז גבר בלב יהודי מצרים חפץ החקוי את חיי העמים והשאפה להכמות חיצוניות וגם או יצא שכן המדעים בהפסד התורה ורוח ישראל, אבל בכלל הרבתה העת החדשה להרע מאחותה הבכירה. בתקופת אלכסנדריא של מצרים לכל הפחות היה עוד רגש האכזבה חזק בלבבות העם, ועל כן אף כי חכמי מצרים זרעו כרם ישראל כלאים וממעשיהם יצא לנו העגל הזה הנודע בשם חכמת יהודי מצרים המרככת מחכמת יוון ושרידי חרבות תורת ישראל, בכל זאת עוד חיו רבים באמונתם והאבר המדולדל עוד לא נתפרד כלו ואחוז היה בקצותיו על ידי חושים

בשפת עבר צחה ולפעמים גם רוח השיר צלחה עליהם, ועל יריהם החלה לחרש נעוריה ספרותנו השירית והמליצית, אשר אם אמנם לא פסקה אף רגע בישראל ובכל עת השתפכה נפש רבים בקינות ושירות וגם הלל ושבח לאלהים נשמעו בכל דור ודור, אבל הטעם היפה נשתת בהם בדורות האחרונים ותרזוים ומלין אין מועיל בהם החשיכו מעוף הרעיון והרגש החם נתקרר על ידם.

גורל הספרות החדשה ובעליה היה מר מאד, כי עוד בראשיתה משכה עליה קו חשך ולשמעה אהוה חרדה את העם, כאמור למעלה. לפנים בישראל, בעת אשר מורי העם השתמשו בערבוביא בתורה ובחכמה, היו כל דבריהם דברי תורה וגם שיחות חולין של תלמידי חכמים צריכין היו למוד ונקדשו בעיני העם, ורק לפעמים חורע כחו של אחד החכמים מקנאת חבריו בו או משנאתם אליו וספריו נדונו בגניוה, וגם אז עד מהרה נשתקע הדבר, כי במות הקנאים הרודפים באפס איש חרמם גם שנאתם גם קנאתם אתם יחד על עפר נחתו, ומכיון שנסתם הגולל על הנעלב והנדרף הרי דינו כחכם שמת שאין מספרין אחר מותו ואין משיבין את הארי לאחר מיתה. אבל הסופרים, אשר לקחו לעצמם עמרת הספרות החדשה, נפסלו בעיני העם בראשית יציאתם לאור העולם, כי הם באו כמגע ומשא עם ההולכים לחצוב להם בארות בארות נשברים, אשר העם ראה אותם הולכים אל מקום לא ישובו עוד עד עולם. ושעת חירום היתה באמת העת הזאת, כי רבים מבני ישראל עזבו את מקורם, והחרדה אשר נפלה על העם לא חרדת שוא היתה. גם לא היו הסופרים החדשים למודי התורה וגדולי הדור, כי אם אנשים מקצות העם, וגם פני ספריהם שנו מספרי הספרות העתיקה בנקודות וקוים וסימנים הלכותיים מספרי הגוים, ואם כן תורתם לא יכלה להגן עליהם והמראה החיצוני של ספריהם העיר בפניהם כחשם וענה עונם. כל אלה הועילו להיות הספרות החדשה בעודנה בשחר מל ילדותה, כי כמעט נסתה להציג כף רגלה והנה העם כבר עומד לשטן לה על דרכה. הספרות היתה לא לפי רוח העם, כי אם למרות רוחו, ועל כן בעט בה ויקרא אחריה מלא. והסופרים בראותם, כי נבאשו בעיני העם, נחרו בו באחרונה ויחלו ללכת עמו בחמת קרי ויעלו עוד יותר את חמתו עד להשחית. המה אסרו את המלחמה עם חייו הדתיים ורעותיו המוסריות, אשר נפשם קצה בהם כבר ועתה חפשו ומצאו בהם גם מקור שנאתו את החכמה והמדע. ולרגלי המלחמה הזאת עוד גדל ורחב הפרץ בין העם ובין הסופרים, ויועל להיות שניהם. העם שם את הבערות מחסו

כתבי הקדש מפני המינים שקלקלו. עד העת ההיא לא נשמע כזאת בישראל, כי יזכר שם איש לרעה על למדו כתבי הקדש, אבל אחרי כן הביטו רבים בעין צרה על למוד כה"ק, וכל מי שקובע הוא עתים למקרא נחשר (על הרוב במה שיש בו), כי רוח הנאורים החדשים באה אליו ומינות נזרקה בו. אבל כל עמלם של החרדים והיראים נשאר מעל, בחורין ובסרקין פרץ האור לבוא, ורבים שבבר היתה נפשם יבשה, שוקקה ואין כל ראו לאור היום מים קרים נוזלים מבאר חפרות חכמים בשרה כתבי הקדש וימהרו לשבור צמאונם ולרות נפשם השוקקה. אז קמו גם סופרים חדשים בשפת עבר, אשר בהריחם מעט או הרבה ברוח ההשכלה הכללית ידעו לפעמים גם לכלכל דבריהם במשפט ולמתוח עליהם חוט של חן ויופי ולהטעיםם כפי הטעם היפה השורר בספרות העמים. הראשונים שעבדו בשרה הספרות החדשה לא עד מהרה הצליח בידם להשיג שלמות סופרים גם כמדה בינונית כי אלה שהשתלמו היטב בהשכלה האירופית ובלשונות העמים השליכו עד מהרה שפת עבר אחר גום ויצאו לעבוד בשרה אחר, וגם הראש והראשון לכל משבילי העברים סלק את ידו כמעט לגמרי משפת עבר וכל כעלות רוחו הביע בשפה נכריה, ורק אלה מערת הנאורים שהיו עוד רחוקים מההשכלה הכללית, כי רק רוחה באה בהם, רק ראשי פרקים ממנה שמעו אונייה ואותה לא ידעו היטב, הם בחפצם להביע מעלות רוחם שמו לשפת עבר פניהם, ואחרי כי ביחס ההשכלה הכללית חסרה להם השלמות הנמורה וגם הכרם שעבדו בו כבר הצמיח קוץ ודרדר וחרולים וקמשונים כסו פניו, כי החיים חסרי הסדרים והטעם היפה הולידו גם בספרותם אי-סדרים וחסרון טעם, על כן עת רבה לא יכלו הסופרים החדשים להמיש את צוארם מעול התרגל וכפעם בפעם הקדיחו גם הם תבשילים, מעמם לא עמד בהם וריחם נמר. הסופרים הראשונים היו רבים ככלם ילידי פולין, ועל הרוב בא בראשונה בהם רוח הרעת על ידי שקידתם על ספרי חכמי ישראל בשנות דור ודור. בכתבי הקדש ובתלמוד ובמדרשים כבר נמצאו פרקים שלמים שנוגעים הם בהיות העולם ובעניני חכמה ומדע. וביחוד ספרי המחקר והמליצה מתקופת חכמי ספרד הולידו בלבבות פליטי פולין הבאים בראשונה לאשכנז — את התשוקה ואת החפץ לחכמות ומדעים והם גם היו אחרי כן להם לעינים בעלותם על במת הספרות, כי מהם ראו וכמהם עשו. הסופרים החדשים שמו לבם גם הם לדעות ואמונות, למשל ומליצה ודרכי המוסר של בני האדם. בידי אחרים מהסופרים החדשים עלתה באמת לכתוב

המלחמה מפנים ומאחור: בשונאי ישראל נלחמו להגן על נפש עמם וגם להציל את כבודם הם ועל אחיהם סמכה חמתם, כי לא יאבו הלוך ברדכי בניהם הנאורים ונחלת אבות ומורשת קדומים יקרות בעיניהם מכל תענוגי העוה"ו. ולרגלי המלחמה הזאת נאלצו רבים מנאורינו להתחקות על שרשי רגלי עמם ולבחן בכור בינתם חייהם הדתיים והלאומיים. לפעמים בדברם את אויביהם בשער התמלטו מפיהם מלין בלי צדיה להלל ולשבח בפומבי את אשר כבר בוז בלבם, ואחרים אולי גם באו לידי הכרה פנימית, כי לא כל אשר לישראל הוא תפל מבלי מלח וחסר טעם, ובלכתם הלאה על דרכם לחפש מומים ולשלוח ידם בבית המנוגע, ראו למרות חפצם גם מרגינתא תוהא דהספא ואבנים טובות ומרגליות נוצצות ומבריקות באוצר ישראל ככוכבים על חוג שמי התכלת. ועל כל אלה נוסף עוד הרגש הטבעי, אשר יסודתו בקרבת משפחה ובזכרונות ימי הילדות, והוא עורר לבם לחמלה על אחיהם הנענים והנגשים ונספים מבלי משפט ומבלי שאל את פיהם משך אותם בעבותות אהבה אל עמם, ולבם הומה להם כהמות ימים ורוחם סוער לא יוכל השקט. מלחמה באויב ומתנקם, האהבה לעמם והבזו לרדכי חייו — הם הנה הסבות הראשיות של פעולות הנאורים למוצת עמם והם גם שלשת היסודות של הספרות העברית בשפת עם לועזי. בתחלה היו המעשים מפוזרים ומפורדים, ואחרי כן נוסדו גם יחד חבר אנשים ויכרתו ברית ביניהם לבנות בית לספרות העברית בשפת אשכנזי, אבל גם ה' עד מהרה הפרו את בריתם וילכו למקום שלא שבו עוד ממנו, ומכל המונס נשאר רק אחד לפליטה, אשר מלבד הרבותו לעשות חיל נפרד באחרונה גם מעל דעות כל החבורה ועד מהרה התייצב על דרך טובה ויחל להתחקות על שרשי דברי הימים לישראל, ובעקבותיו יצאו אחרי כן רבים ולאורו הלכו ויבנו בית רם ונשא לחכמת ישראל וקורותיו בשפת אשכנזי.

ארץ אשכנזי היתה מסוגלת להבנות חכמת ישראל על ארמתה, כי היא ארץ הרת הפילוסופיא והחקירות הרקות והחרות באמונה ודת. גם בתורת ישראל כבר הרבו הנוצרים באשכנזי לדרוש ולחקור ויעשו כונים לספרי הקדש וגם מהתלמוד והקבלה לא הניחו ידם. והיהודים הנאורים בראיתם כי תורת ישראל היא כבר שרה נעבר ביד הנוצרים, לא בושו גם הם לגשת אל המלאכה ולעשות כמעשיהם ביתר הכשור וביתר דעת, כי הדור הראשון היה עוד מלא רוח אבותיו ומעט או הרבה ידע מתורת ישראל ושפתו. ההפך לחקות את חיי שכניהם שאינם בני

ואי-הדעת למסך לו, והסופרים במלחמתם בו עברו את הגבול ויחלו לנתוש ולנהוץ מבלי חמלה וגם מבלי דעת.

ד

ספרות ישראל בשפת עם לועזי.

היוצאים מרחוב היהודים לעבור בשרה אחר שמו בראשונה לבם רק להשכלה הכללית והחכמות והמדעים, דבר לא היה להם עם עמם וחיי אחיהם, וכל אחד נשא נפשו רק אל מקצוע החכמה, אשר התאים עם מעלות רוחו וכשרונותיו. אבל הרגש הטבעי האצור בלב האדם פנימה מדובב לפעמים שפתיו גם למרות חפצו. רבים מנאורינו בשמעם שם עמם מנאין כל היום, הציקתם רוח בטנם, ומה גם כי מקור מולדתם נשא גם עליהם חרפה ועזי הפנים לא נשאו גם פניהם ולא חשבו מהם כלמות ורוק, ועל כן לא יכלו עוד עצור ברוחם ויצאו לפעמים לריב ריב עמם וריב נפשם מכל הנחרים בם. ולולי שמו כל שונאי ישראל פדות בין נאוריו ויתר העם, כי אז באמת לא הרחיקו הנאורים ללכת והרחיפה מחוץ יכולה היתה לתאר לפניהם את הגבול, אשר עד פה יבואו ולא יוסיפו, אבל לאסוננו גם רבים משונאי ישראל הרימו את נאוריו על גם וינטלום וינשואם על כפים, לבען אשר יוכלו לשים מעטה הצדק והישר על שנאתם לכלל ישראל ולהוסוף לרדוף עם חרמם ביתר שאת וביתר עז, אשר על כן גבה לב נאורינו בהשכלתם ודעתם ויבזו בלבם גם את אחיהם, ורק לעתים רחוקות, כעת אשר ראו את האמת נרמסת כרגל שונאיהם שבורים הם עלילות כוב ושקר וגם אותם לא ינקו, השמיעו גם הם קולם וכאלו כפאם שר יצאו ללמד זכות ברבים על אחיהם. חרפת אויב ורבת שונא עוררו אחרי כן מחשבות רבות בלב הנאורים, וזכר עמם אשר כמעט נשכה מלבם בא עוד הפעם לפניהם. הם בצאתם שער אלי קרת נשקעו עד מהרה ראשם ורכם בעולם אחר, ופתאם שמעו גם אזניהם: "יחדי השפל ור!" עיניהם ראו במקצת נמוחות, כי חמת עכשוב תחת לשון אויביהם וללא אמת ידברו, ובכל זאת תלו את הקלקלה גם בראש עמם ויצדיקו עליו את הדין, כי אם אמנם לא כהצעקה הבאה אליהם כן היא ולא כל הרבות והעלילות יסודתן באמת, אבל אמת היא, כי אשם ישראל מכל עם ובעונם ועון אבותם הם נמקים. ובכן למרות חפצם ומבלי כל ידיעה מראש היתה להם

ברית שנה פני בתי כנסיותיהם של נאורינו ופני רבניהם ומטיפיהם וגם הוציא מעשי קופים רבים לאויר העולם, אבל גם דבר טוב נמצא בחפץ הזה, כי למדו על ידו את הסדר הישר ויביאו את עניני ערתם וחנוך בניהם במשטר וסדר יפה. אמנם לא גבר עוד ישראל חיל בתורה ושפת עבר, כי את מתכנת למדו הדת בבתי הספר הכוללים ראו מורי ישראל ויחקו אותה ואת תלמידיהם הלעיטו גם הם ביסודות וכללים באמונה ודת, ובנוגע לשפת עבר כמעט נדורו עליה גרוש נמור ויתנו לה ספר כריתות או על כל פנים הסירות מנבירה, וגם רוח ישראל פג בקרבם, כי הסירו מעל הדת והאמונה כל מעטה לאומיות וכל זכרון עם ולאם וגם את התקוה להחיות עם ישראל לעתיד לבוא. אבל אחרי כל אלה עוד נשארו לפליטה לפנייהם החיים הדתיים, ואם גם כל אחד לעצמו עשה מה שלבו חפץ, אבל ביחס החיים החברתיים הודו כלם ולא בושו, כי חיים הם חיי חברה דתית, ועל כן בחקוקם מעשי שכניהם ידעו לכלכל עניני חברתם בסדר ונמוס טוב. הם בנו להם היכלי תפארה לתפלה ויקימו מורים ומטיפים לגדולים וקטנים, אשר במראם החיצוני וברוח פיהם נשתוו לכהני הפרוטסטנטים, מוריהם ומטיפיהם. קהל המטיפים והמורים קבלו שכרם מקפת העדה ויחיו חיי נחת וכבוד. ועל כן היה ספוק בידם להדמות לכהני הפרוטסטנטים גם בנוגע להחקירה והדרישה במקצוע הדת והאמונה וגם פעלם לא היה מאפע, כי הראשונים שנספחו על הקהל הזה כבר עשו בנעוריהם חיל בתורת ישראל וגם דעת והשכל נפלו להם למנה אחת אפים על אחיהם שאינם בני ברית, ואחרי הראשונים החרה החזיק גם הדור החדש של המורים והמטיפים, אשר באמת רָבם לא קנו להם דעת שלמה ונופלים היו מההולכים לפנייהם ועל כן הקדיחו לא לעתים רחוקות תבשילים ברבים, ובהיותם נשענים על חסרון ידיעתם של יהודי אשכנז את תורתם ושפת עבר, יצאו לדרוש בתורת ישראל ברוח בערות נפרוה וחסרון דעת ובינה. אבל איך שהוא ומקהל הנושאים על שכמם משרות הרבנים והמורים והמטיפים בקהלות ישראל באשכנז יצאה תורת ישראל בשפת אשכנז, והם המה היו מפלגת הסופרים, אשר הוציאו והביאו את עניניה של ספרות ישראל בשפת עם לועז, במצאם את המלאכה הזאת לפי כבודם ומתאמת עם מצבם בעדתם.

בשנות דור ודור. ואלה מהם שנמו יותר אחרי הפילוסופיא מאחרי האמונה הפריזו באמת על המדה וגם נטעו לפעמים זמורת זו אל כרם ישראל, אשר לא עשתה פרי הלולים או קרמת שלפה יבשה. ובתקופה אשר לפנינו רבה החקירה בדת ואמונה בדרך הזאת, יען כי החוקרים העברים ראו את העויה הנוצרים מתאמצים בכל עז להסיר מעל פני אמונתם את כל העיקרים שהשכל הבריאי מתנגד להם ויאמרו גם הם לעבוד עבודה כזאת על הרי ישראל. העבודה החלה והחוקרים העברים הרבו להתפלסף בעיקרים וחקים, בדעות ואמונות וכל אחד מהם בדא מלבו אמונה שכלית וימד אותה במדת שכלו ויצב לה גבולות שמצא הוא בעצמו. ההתחכמות וההתפלספות האלה הביאו רעה רבה. כי כל אלה אשר רוחם מלא מהן הבישו בבוז על חיי עמם, וכל דעותיו ומנהגיו היו להם לזרא. הם לא ראו ביהדות מקור לא אכזב, אשר מימיו לא ינתשו ולא יחרבו לנצח, ועל כל המוב הנמצא בה אמרו, כי שאול הוא מאת אחרים; חפץ החקיי היה נטוע בלב המתחכמים ואדיר כל חפצם היה, כי היהודי בחייו ובמותו, בבית תפלתו ובחנוך בניו ישתוה אל העמים שכניו וכי גם תורתו או ספרותו תדמה לתת־אולוגיה הנוצרית; המטרה היותר גבוהה שאליה נשאו את נפשם היה שווי הזכויות ויציאת אחיהם לחפשי מבית כלאם אשר סגרו עליהם דתם ואמונתם; כל מעשי שכניהם וחיהם ישרו בעיניהם ועמם נופל בערכו מהם, מוס בו ומשתחו בקרבו וענן חשך שם למסך לו; גם מקור שפלותו של ישראל הפשו ומצאו בדרכי חייו ובלכתו ככהמה בבקעה אחרי מוריו הקדמונים ותתו להם כבוד אלים. הרוח הזה צרר בכנפיו את הראשונים שהחלו לעבוד בספרות ישראל ומבצבץ ועולה הוא מכל חקירותיהם ודבריהם. אבל אם גם התתחלה היתה שלא לשמה, הנה עד מהרה היטיבו החוקרים דרכם ומתוך שלא לשמה באו לשמה. העובדים בספרות ישראל בהתבוננם הישב אל החמר אשר לפנייהם נוכחו עד מהרה לראות, כי נפרד הוא במינו מחמר אמונת העמים, כי אם כל הדתות נוסדות על דעות ואמונות ומצות המעשיות לא רבו בהנה, נבדלות מהן אמונת ישראל שהיא כלה מעשית והחקים והמשפטים הם אשר יעשה אותם העברי וחי בהם, ובמקורה הראשון לא תדע עקרים אחרים, מלבד העיקר הגדול ממציאות אל אחד בורא יש מאין. אמונת ישראל יחידה היא במינה, כי אם ראשית כל אמונה היא התגלות אלהים. הנה ראשיתה היא בהכרת הפנימית

החפץ הראשי של הבונים את בית התיאולוגיה העברית על ארמת אשכנז היה להתאים את האמונה עם חקרי לב הפילוסופים וגם עם שכל האדם הבריאי. עקבות החפץ הזה כבר נודעו במעשי גדולי ישראל

ורק אחרי כן באה התנלות אלהים. אברהם הנוסע בעדר ורועה צאן, המתרפק על חיק הטבע ועדריו סביב לו, הכיר בראשונה את בוראו ויהי ראש וראשון לכל המאמינים באל אחד. הוא נפרד מעל כל בני משפחתו ובית אביו וישמר דרך ה' לעשות צדקה ומשפט. חקי הצדק והמשפט הורוהו רק רוח מבינתו והברתו הפנימית, כי רק מצות, המול לבם כל זכר" קבל עליו ועל זרעו ע"י התנלות האלהים. ועל החקים האלה חיו בניו עד דמותם לגוי גדול ועצום, ורק בעת אשר יצאו כמצרים לרשת את הארץ אשר נשבע ה' לאבותם לתת להם, אז באה להם גם התנלות אלהים להורותם את החקים והמשפטים, אשר עליהם יחיה עם כלו עושה צדקה ומשפט, כי החקים והמשפטים הטבעיים שירשו מאבותם היו מספיקים רק למשפחה ולבית אב רועי צאן, אבל לא לגוי גדול ועצום החי על אדמתו ושריו וראשיו מקרבו יצאו, ונוסף לזה גם כל שכניו כלם סרו יחד נאלחו אין עושה טוב אין גם אחד. ואמונה כזאת, אשר גם השם אמונה לא יתכן לה, כי היא רק קובץ חקים ומשפטים ולא אמונות ודעות, ראשיתה המה חקי השכל הבריאי של האנשים המתרפקים על חיק הטבע ואחריתה הם חקים ומשפטים שעליהם יחיה עם כלו הנועד להיות למופת לכל עמי תבל — אמונה כזאת לא תירא מפני כל רוח מצויה והשכל הישר לא יפגע בה לרעה. כל זאת ראו והתבוננו חכמי לב שעניניהם בראשם ועד מהרה נגלה נגלה לפניהם רוח ישראל ואמונתו העולה למעלה בעצם טהרתו. והחכמים בלכתם הלאה בדרך הקרי לבם ראו עוד, כי הרוח הנעלה אשר נסכה עליהם אמונתם במקורה הראשון עוד לא עבר כליל וכי במשך אלפי שנים היה העם הנודד למופת לרבים ברוחו ובהיותו המוסריים. אז התעורר החפץ בלב רבים להתחקות על שרשי ימים עברו ולהבין לחקר רוח ישראל החי זה אלפי שנים ויקומו לעבוד עבודתם להביא כל איש חמר ולבנים לבנין בית התולדה של עם ישראל. ובמקצוע הזה עברו אנשים חרוצים במלאכתם, זרעו וזרעם לברכה וימצאו מאה שערים. העבודה בספרות ישראל הלכה בהמשך העת מחיל אל חיל, היתה מטפסת ועולה, עד כי הגיעה למרומי על ותבן בית רם ונשא לחכמת ישראל תורתו וקורותיו.

והפצם הוא להסיר מעל אמונתם כל דבר הנושא עליו רוח לאומי ולהלבישנה בגדיוז אחרי סדרם אותה לפי המדה שיקצוב לה שכלם ונקודת ראותם; עוד יעקמו עלינו רבים את הכתובים וישחיתו טוב מעטם בהפצם להוציא מהם זמר יוני וגם בחקים ומשפטים ישלחו ידם להראות מוצאם מעם נברי וממקור אחר; עוד ישאפו רבים לחדשות וחפץ החקוי לא יתן להם לישון וידריכם מנוחה, יען כי עוד לא נשתו לפי דעתם רכנו ישראל עם כהני האמונה השלטת ואין להם המשרה מעטם הרשות כמו לחבריהם כהני הדתות המתהלכים בארץ. עוד ידאב לב רבים, כי מדת האמונה הישראלית לא תתאים עם מדת האמונה בכלל, כי בעת אשר האמונה בכלל דבר אין לה עם זכרונות עם ועם, הנה האמונה הישראלית נשקעה ראשה ורובה בעם ישראל ובלעדיו לא תתכן ישראל ואורייתא חד הוא, ובעת אשר חגי הנוצרים הם חגים דתיים ויסודתם בחקי האמונה וזכרונותיה, הנה כמעט כל חגי היהודים הם חגים לאומיים לזכרון ימים עברו וקורות העם; עוד יתעורר בלב רבים החפץ לעשות כמעשי הגמים ולהוציא לאור מעין תקון הדת שיצא על ידי לומהער וחבריו, כי אם להעמיס בא הגואל ויתקן את דתם, מדוע זה יגרע חלק ישראל, המתקנים אין לו ואם אנשים יהודים את אשר לפניהם למוד את הכל במדת העת אין בקרבו? ובכל זאת ביחד עם הקול המתהלך בנן הספרות לרוח היום וצרכי חיי שעה ישמע גם קול המובים והמחוכמים שבקהל הסופרים, אשר ברב כחם לתושיה יתנו לנו תמיד אמרי שפר ולא יחשבו מעמל נפש לשכלל את בית אוצר היהדות ולכלול פארו והדרו, ובהבינם היטב לרוח עםם יעזרו לפעמים גם בהדיוטים הקופצים בראש ומדברים הות נפשם, וחלילה להם ממחשבה זרה להסיר כבוד אמם הזקנה, לבגוד בעמם ולהפוך ערף לדת מורשה. הם רק יריהם אמונה להרחיב דעת היהדות וקורותיה. ואם נביט על כל הבניה והגזרה של הבית הגדול לחכמת ישראל שיבנה לתלפיות וידי בוניו עמלו בו רבות בשנים, אז אחרי האנחה השוברת כל הגוף שתתפרץ מקרבנו למראה נחלתנו הנהפכה לזרים והאי שופרא דבלי בעפרא בעד כל נדחי ישראל שאינם נזקקים לאשכנזית, עוד ישתומם לבנו בקרבנו לכל העבודה הגדולה והנכבדה הזאת וכמעט נסלחה לאחינו ההם על כל הרעה, אשר הביאו עלינו רבים מהם כמעשי ההתרחקות ובפריקת עול ופריצת גדר, כי סוף סוף לא רבים יחכמו לעשות כמוהם רב תושיה ורק הם אספו די חמר ולבנים, אשר מהם בנו ביתם ויהרס גם השאירו בערנו, כי נקום אחרים ונבנה גם אנו את ביתנו על שדה ספרותנו המקורית.

ואנחנו את הטוב נקבל מהם ואת הרע לא נקבל. דעתם המרובה תרבונו גם אנו וחכמתם תהיה לאור על דרכנו, אבל חלילה לנו לאכזר כמוהם, כי שפת עבר כבר חנמיה חנמיה וספרות ספרות וחכמת ישראל בנתה לה ביתה לעולמי עד בשפת אשכנז; חלילה לנו לחשוב את העבודה בספרות ישראל כעבודת החכמים בשרה הספרות של העמים המתים שכבר אבר זכרם, אשר כל תועלתה היא רק להרחבת המדעים והבנת קורות הדורות ע"י התגלות דברים עתיקים, כי עלינו לדעת, כי הננו חיים עוד על פני הארץ ואתנו חיה תהיה ספרותנו ועבודתנו למענה לא עבודה היא בעמק רפאים, לא דרישת החיים אל המתים, כי אם עבודה הצריכה לגוף ונפש שלא נתפירו עוד, עבודת אנשים חיים ועם חי שתורתו שפרו וחכמתו צריכה להיות נשמרת בקרב לבו פנימה ועל מוצא פיהו יחיה ובהן יעשה חיל; חלילה לנו גם לעשות כמעשים המקולקלים של החכמים זרם, אשר את כל היהדות יסדו במדת היהודים יושבי ארצם, ובכתבם דברי תורה וחכמה ובהורותם דעת דברי הימים והתפתחות רוח היהדות, יעצמו עיניהם מאחיהם המרובים המפורדים והמפורדים בארבע כנפות הארץ כאלו היה כל עולם היהודים והיהדות מצומצם רק בארצם ובשפתם ובחכמתם. וכמו שלא נוכל להודות לדבריהם, כי רק היהודים יושבי ארצם הם נושאי היהדות הנאמנה והנאורה והם בחירי האומה ובהם נקבצו ובאו כל הגדולות והנפלאות של העם הנפלא וכל חסרת סגולותיו, כן לא נוכל לקבל עלינו ועל זרענו וזרע זרענו לעשות שפת עם לועז לשפת ספרותנו הלאומית ולשפת חכמתנו והגות רוחו של כל לאומנו.

ה

הספרות החדשה בשפת עבר

ספרות ישראל בשפת עם לועז עשתה חיל ומרומים שכנה, והספרות החדשה בשפת עבר הקודמת לאחותה בזמן חבקה אשפתות ולמעצבה שככה. נצני הספרות החדשה בשפת עבר נראו בארץ בעת אשר לא נודעו עוד עקבות אחותה האשכנזית, אבל הפרחים והציצים שעלו על אדמת הראשונה התנוססו עד מהרה כור תפארת בראש האחרונה ועל אדמת מטעם נרדם לא נתן ריחו וקדמת שלפו יבשו ויבולו. העובדים בכרם ספרות ישראל בשפת אשכנז היו רבם ככלם אנשים של צורה ורבי הכשרון,

בנות האלהים, הרביעי לשם המדעים וקניני העת הנאורה, החמישי לשם ההשכלה, השישי לשם הרח והאמונה, השביעי לשם העם ההולכים בחשך ומועקה במתניהם בעונם ועון אבותם, השמיני לשם אהיו הכורעים ורובצים תחת עול קבלם ששמו עליהם מוריהם ורביניהם, והתשיעי והעשירי ועוד ועוד לשם כלם.

תקופת המאספים היא תקופת הילדות של הספרות העברית החדשה; הסופרים בלדים היו מצפצפים ומהגים, קול רק השמיני וההכר אין בהם, בתקופה הזאת החלו הסופרים בראשונה לטהר את השפה ולפזות את פניה, אשר הורם הפך עליהם למשחית בידי המפולפלים והמקובלים, אשר בשומם לבם רק להתוך ולא להקליפה השתמשו שנות מאות בשפת עלנים. אבל גם מהסופרים החדשים רק בידי אחרים הצליח להשיב עטרת שפת עבר ליושנה ולכתוב על מהרת השפה ובסגנון קל ומובן לכל, והמרוכים נבבו מליצות ריקות וילקטו כתובים חמרים חמרים ולא העלו בידם אלא חרס. העבודה היותר נכבדה בעת ההיא הם הבאורים והפרושים לספרי הקדש והררישה והחקירה ברקוק השפה ובקיקה, ואם אמנם רבים מצאו למו במקצוע זה רק כר נרחב לפלפולים חדשים שהורגלו בהם בר' אמות של הלכה וכל עבודתם נשא רוח, אבל יזירי סגולה עברו עבודתם ביהרון הכשיר ורוב תבונה, ולהפילולוגיא העברית והררישה במקרא שבה תקופת הזהב של עת ההשכלה הערבית. ידים נכריות כבר עברו במקצוע זה על ארמת נבר, אבל אם סצר האחד היו הנוצרים המלומדים אנשים חמושים בכל הידיעות הכלליות הנחוצות לעבודה נכבדה כזאת, הנה מצד השני חסרה להם ידיעת ספרות ישראל אחרי חתום כתבי הקדש, אשר בלעדיה היתה השגה מצויה במעשיהם וביתם נבנה על יסודות רעועים, ורק בידי היהודים יצלה לבנות בית הפילולוגיא העברית והררישה במקרא על אשיות חזקות בל ימוט לעולם, בעת אשר רבים מהם ירכשו להם את המדעים השמושיים הדרושים לחפץ הבניה והגזרה, וראשית עבודתם כבר הביאה פרי ברכה בתקופה אשר לפנינו.

אחרי התקופה הראשונה בא הרוח בהכמי ישראל לשכור מדור לספרותם בשפת עם לועזי, ואז החלה תקופת הבקרת החפשית והבינה לשנות דור ודור. גדולי החכמים בעת הראשונה לא נערו את חצנם גם משפת עבר וכפעם בפעם הביעו מעלות רוחם גם עברית, ואחרים מהם השתמשו רק בשפת עבר לבדה ודבריהם היו לאור לכל אשר יצאו אחרי כן בעקבותם להתחקות על שרשי קורות ישראל

ובער מי לכתוב; החכמים והמלומדים עסקו במקצוע שאליו הוכשרו משכבר הימים וביחד עם חכמי העמים עברו עבודתם להגדיל הכמה ולהאדירה; הבקיאים בחכמת ישראל ובספרותו והחיים עליהן שמו לבם לבנות בית לחכמת ישראל שלא נופלת היא מחכמת יתר עטי הקדם, אשר כבר נמצאו להם גואלים הדרושים בעד החיים אל המתים; העוסקים בצרכי ישראל בעת ההוא ידעו, כי ישראל עודנו חי חי כנסית רתית, אשר האמונה היא אגודתה, ועל כן שכו לבם לצרכי הכנסיה, לחיי כהניה, חבריה ובתי אבותיה; הלוחמים לחרות ישראל ידעו, כי נלחמים הם לחרות אנשים ברואים בצלם אלהים כיתר האדם ובשום אופן לא נופלים הם מהעבדים השחורים, אשר גם לחרותם נלחמו רבים; הרקדים ריב ישראל מידי שונאיו ויריביו אמרו, כי חפצם הוא להציל את כבוד האמת הנרמסת ברגל; המתארים חיי היהודים ידעו בנפשם, כי מעשירים הם את ספרות ארצם בפנותם מקום בה גם ליהודים וחיהם, אשר גם הם אחת השרשרות בשלשלת הממלכה גלה. אבל הסופרים העברים מתקצה אל הקצה סבב הלך רוחם, לא ידעו עצמם ומעשיהם, מטרתם וכנסת פניהם, וכמעט החל האחד לדבר ויבא השני ויטפחוהו על פניו ויאמר לו: כלה נבואתך וצא, כי היא לא תצלה, לא זה המקום ולא זו המקצוע, כלך לך מדרך זו, כי לא תהי תפארתך עליה". המבארים והחוקרים חבישו בכו על יתר הסופרים; הנותבים או המעתיקים מאמרים מקוטעים ושלמים בנוגע להמדעים הכללים אמרו, כי כל מי שאיננו הולך בדרכם הרי הוא ממבלי עולם; המרבים לשאול שאלות אין קץ ביחס החיים וצרכיהם אמרו, כי מלבד השאלות האלה העומדות ברומו של עולם יתר כל דברי הסופרים ישא רוח, הבאי והבל המה ומלין אין מועיל בהם; המבקשים תקונים בדת ובחיים באו במרוניא על כל יתר הסופרים על אשר לא ישכילו כמותם לרון ברותחין את מורי הדת והאמונה; ואלה שחפצו לצאת ידי כלם, ולהיות נקראים בשם עמודי הספרות, השתמשו בערבוביא בכל המקצועות והיו כאחד חוקרים ומשוררים, מבארים ומספרים, כותבי ספרי מדע ומפלפלים בתורה, עוסקים בשאלות החיים ודורשי תקונים בדת, עד כי גם בעלי הכשרון שבהם בזבזו את כשרונם ויפורו אותו לכל רוח, ויהם לא עשו תושיה ולא ראו ברכה בעמלם. גם בנוגע למטרת הספרות, למען דעת לשם מה ולשם מי יעמלו בונה, היו רבים נבוכים ודעותיהם משובשיות. האחד אמר, כי נחוץ לכתוב רק לשם השפה העברית השרידה היחידה, השני לשם התורה והחכמה, השלישי לישם המליצה והשירה

ציה עלו אחרים מהם על אדמה לא זרועה, אשר היו באמת בעלי כשרונות נעלים ושאר רוח להם, אבל אל טל ואל ממר עליהם ומחרבני קיץ יבש לשדם, קבל פרחם ועליהם נבלו ונפלו, מחסרון כר נרחב להתפתחות כשרונותיהם ומפני הסתבכות הרברים והשתבשות הדעות והחרון דעת המטרה שאליה ישאו את נפשם אבלו נבלו גם בחירי הסופרים ולא ראו ברכה מרובה במעשיהם ומיטב עמלם היה צמח מבלי יעשה קמח. וכיחד עם נכוני דבר המעשים, אשר לפעמים הולידו לנו בעצב גם דברים נכוחים וישרים למבין ובדמעת כתבו ספריהם ומאמריהם, כן קמו גם סופרים רבים בני בלי שם ובלי תרבות ויפרו וישרצו לרוב וישקצו את פני הספרות. ככמהין ופטריות צמחו חרשים לבקרים סופרים שלא קראו ולא שנו והות נפשם דברו בקהל ועדה, בגפם באו אל היכל הספרות ובגפם יצאו, מאומה לא הביאו אתם בראשונה ובבואם בקהל הסופרים נבה לבם ויהיו ליודעי דעת הכל וכל סתום וגעלם לא נסתר מפניהם ובכל שלחו לשונם, והם הועילו עוד להיות הספרות העברית וישפילו ערכה ושקוצים על כבודה השליכו.

הספרות, אשר בראשית הנלדה היתה כבת חודגת להעם שבשפתו נכתבה, לא משכה אחריה את לב העם גם בעת אשר בוניו שנו פניה ותמונת ספרות העם תלו עליה. בעיני היראים כבר השמאה וכשקיץ משומם בהיכל התורה היתה להם ומפני כך גזרו עליה נדוי ושמתה, והעוובים את רבצם ללכת אל כל אשר ישאם רוח החיים השקיפו בילדי נכרים ולא לתורת הספרות העברית היו צריכים ואחרי חככת ישראל בכלל לא הלך לבם. ועל כן היו הסופרים העברים בעיני שניהם כמבלי עולם; אלה ראום בתור שועלים מחבלים כרם ישראל ואלה לא מצאו עבודתם צריכה לגופם ולנפשם. ובכן היתה הספרות חסרה קהל קוראים, ובלעדיהם לא יכלה להציב לה יד ושם ולהחזיק מעמד ותהי משרכת דרכה בעצלתים. כל הספרות היתה נקראת על הרוב רק מאת הסתחבאים בחורין ובסדקין וקוראים ספרים חיצונים וחולמים עוד חלומות בהקיץ, וכמעט לא הפריזו על המדה אלה האומרים שכל ספרותנו איננה אלא כדי לצוד עכברים קטנים (ה'ר ליליענבלום בשם הר"א צווייפעל). עובדי הספרות לא ראו ברכה בעמלם ועבודתם היתה מונחת כאבן שאין לה הופכים. גם טובי הסופרים לא יכלו להתמכר אל הספרות העברית ולהקדיש לה כל עתותם, כי לחמם לנפשם לא נמצא ומימיהם לא היו נאכנים, ועל כן קצרה גם ידם והושיה לרוב לא עשו, כי בעמלם כל

והתפתחות חכמתו וקניניו, אף כי הם ידם מושלה למו רק בשפת עם לועזי. עקבות התקופה הזאת נודעו בשדה הספרות העברית, והבקרת החפשית הרבתה גם בה לשום שמות בכתבי הקדש ברוח בער וכבלי דעת ובינה במקרא ולעשות כחומה פרוצה — למחות סאה ולגדוש סאה כאות נפשם של השועלים העולים בפרצות. המלחמה בכל קרשי ישראל פשטה גם כגבול הספרות העברית, והלוחמים עברו את הגבול ויפרו ברית וינאצו כל קדש. אבל גם כבודה והדרה של התקופה הזאת נראו על הספרות העברית, כי גם כוכבים מזהירים עלו על שמי הספרות ומננה נגדם האירו את חשכת הליל השוררת בספרות ישראל, ולאור ספרי שיר, רנ"ק ושר"ל הלכו וילכו רבים ומימיהם רבים שותו בצמא ורבים עוד ישתו ושמש עוד ישאר לברכה בפי דורות יבואו.

בשתי התקופות האלה היתה הספרות החדשה בשפת עבר ספרות מדעית ולא ספרות העם, כי רק יחירי סגלה שהוכשרו לעבודתם מימי ילדותם גברו חילים ועבודתם ברוב מנינה ורוב בנינה היתה מובנה רק לחכמים יודעי חן; ואם אמנם כלנו חכמים, כלנו נבונים, כלנו יודעים את התורה, וכל היוצא ממבואות האפלים להתענג על אור ההשכלה היה למבאר וחוקר ומבקר, אבל רבם ככלם, מלבד היחידים שאמרו, היה עמלם לשוא ועבודתם לא תצלח; וגם בנוגע לחלק השירי והמליצי של הספרות עוד לא באו בו חתיכות הראויות להתכבד והמעט שבא בו לא היה שוה עוד לשאת עליו שם ספרות העם. כל זאת היתה בעת אשר פליטי פולין בוני הספרות העברית נתשו מעל אדמת ארצם וילכו להתחמם לאור הכמי אשכנז וללקט עצמות ופרורין תחת שלחנם, אבל אחרי כן קמו חבל סופרים בארצות ליטא ופולין, אשר כפות רגליהם לא נתקו מאדמתם עירם ועל ארצות רחוקות לא הלכו לנוע, בתוך עמם היו יושבים ולשם עמם כתבו, והם החלו לאסוף חמר ולבנים לספרות העם. על ברכיהם נולדו כתבי העתים, הם החלו לשאול שאלות העת, הם הגדילו והרחיבו את מקצוע השירה והמליצה בספרות העברית, הם דרשו תקונים בדת ובחיים, הם יסרו מקצוע הספרות בנוגע לידיעת תבל ויצוריה ודעת כחות הטבע, הם הרבו להביא העתקות שונות משפות נכריות, הם חקרו ודרשו בקדמוניות ישראל במדה מרובה או מעטה וגם השפיקו בילדי יום וחרשות השמימי, — אך גם הם לא מצאו ידיהם ורגליהם מפני הדעות המשובשות והנפסדות שהצמיחו שרש פורה ראש ולענה בעת ההיא. כספחים בארץ

היום לבקש אכל לנפשם ממקום אחר חסרו להם תמיד המתינות והרעה הצלולה ומקצר עת לא יכלו גם להשתלם בעצמם ולפתח את כשרונותיהם במדה נאותה. הסופרים בראותם את לב העם רחוק מהם נפל גם לבם עליהם והרב מבוכתם, עד כי לא ידעו נפשם מה ידברו אליו ובמה ימצאו חן בעיניו. בתחלה נסו להצטרף ולהגן על נפשם מפני היראים ומפני הנאורים. בפני הראשונים דברו ומטרת חפצם הביעו לחבר יחד בחברת השגלה ואמונה, היים ודת, ולפני האחרונים הודו, כי קורעים הם חלונות בבית האפל ונושאים אבוקת ההשכלה במקום חשכים ואין נגה. אבל בתשובות האלה עוד לא נתקררה דעתם של השאטים אותם מסביב, והסופרים הנעלבים פעם הצמיחו חנף ובשפת חלקות דברו ופעם הציחקם רוח בטנם ויעצבו כל מררתם על ראש עמם ויתנו כל נקמתם בו ובקדושתו מובן מאליו, כי ספרות בלי קהל קוראים שאיננה מכבדת את מקומה לא תעשיר גם את בעליה, והסופרים העברים שלא נחלו כבוד בעד עמלם לא היו חוסים גם בצל הכסף. ובאמת גם טובי הסופרים שלא מצאו מקום אחר להשתכר היו חיי צער וראגה והספרות היתה להם משענת קנה רצוף, רובי ספריהם וילדי רוחם התגלגלו תחת שואה ומחסרון כסף לא ראו אור הרפוס, ואלה שעל פי מקרה טוב וכו לצאת לאור שכבו למעצבה תחת ידי בעליהם ויהיו טרף לשני העכברים. המצב המעציב הזה הכריח רבים לחזור על פתחי נדיבים ולהפיץ ספריהם, אבל זאת הועילה רק להותם והיטב לא היטיבו לא לנפשם ולא לנפש הספרות. דרך החכמים ובעלי הכשרון הוא הצנע לבת וכבודם יקר בעינם, ולפניהם קשה היה כקריעת ים סוף לדפוק על דלתי נדיבים, ורק מעטים מהם כפני ההכרה נשאו חרפה כזאת על נפשם, יאלה אשר הוצפא יתרה להם עשתה לה חכמתם כנפים במרם באה אליהם והם הציצו בישראל רק דברי הבאי והבל. או כמו בישראל סופרים נעו לב וחברי דעת, אשר השתמשו בספרות העברית לטובתם ולהנאתם ותהי להם לעסק טוב לבקש נדבות. כל אשר מצאה ידו לכתוב שתי שורות כתקנון או שלא כתקנון הדפים ספר כונב הלטאה ויעבור בערי מושב אחיו וספרו בידו, וכל אשר לא נתן על פיו לא נקה משוט לשונו, ואם השיב איש את פניו ריקם ענהו עזות והרפות וגדופים באזניו השמייע. עזי הפנים האלה הוסיפו עוד לזרות פרש על פני הספרות ולתעבה עוד יותר בעיני כל בעל הנפש היפה, והעם החל לשנוא את הסופרים והספרות יותר מבתחלה.

היו הסופרים נבוכים ותועים אנה ואנה, מרוממים בלי דעת ומשפילים בלי בינה, שואלים מבלי הבין ומשיבים בלי מעם. כל אחד מרומם את לשונו את אשר כחר לו היום ומשפיל את אשר מצא חן בעיניו אתמול ואשר גם היום עוד ימצא חן בעיני רעהו. חלוקת העבודה והתפרדות הספרות לראשים שונים לא היו מובנות להסופרים, וכל אחד חפץ להשתמש בערבוביא בכל המקצועות או לכל הפחות לשום לאל את כל שאיננו נוגע במקצוע האהוב לו: ההשתמשות בערבוביא במקצועות רבים תפעל לרעה גם על בעלי כשרונות נעלים והתפתחות שלמה, אבל עוד רבה רעתה לסופרים העברים, אשר רָבָם או השֵׁם אלוה חכמה או לא הספיקה להם השעה להניע לידי התפתחות נאותה גם במדה בינונית. ואם אמנם גם מהספרות העלובה הזאת יצאה תורה להנערים המתגלגלים תחת שואה בישיבות והדרים, יען כי למרות חסרונותיה הרבים עוד הרחיבה חוג מבטם ותפתח לפניהם עולם חדש, אבל גם עמהם לא הרבתה להיטיב, כי רק אלה מהם שגם ידי סבות היצוניות היו עליהם לטובה ויביאום אל היכל ההיים או החכמה, מצאו את דרכם בחיים ויציבו להם יד ושם, ואת הנשארים החרידה רק מרצם ותדריכם מנוחה וכאומה לא הביאה להם. האחרונים על הרוב לא נסו כל ימי חייהם להציג כף רגלם בעולם המעשה, מבית התלמוד יצאו אל בית הספרות, והתשוקה לכבוד סופרים שהתעוררה עד מהרה בקרבם גברה גם על החפץ ללמוד חכמה ודעת, ומכיון שעמדו פעם רגליהם על במת הסופרים שוב לא היתה להם תקנה, כי בעולם הרמיון התערו עד מהרה כאזרח רענן ושם עברו ימיהם ושנותם ביוגן ואנחה וגם תנוחות אל המישעשעות לב כל אובד החי באמונתו רחוק מהם. אם נשים לבנו לתיצאות הספרות העברית מעת בואה תחת ידי סופרי ארצנו והיותה לספרות העם בתמונת זעיר אנפין, או מלבד התיבות הראויות להחכבר שהביאו לנו יחירי סגולה היוצאים תמיד מן הכלל, בכל פנה שאנו פונים עינינו תראינה פעולות בלי חשבון ודעת ומעשים שלא ישאו פרי ישוה לנו. אם כל המכשולים ואבני הנגף אשר היו על דרך הספרות מצד שנאת העם אליה גרמו לה נזק ורעה רבה, אבל הרעה היותר גרולה היא דעתם הקצרה של הסופרים וחסרון דעת רוח העם שכל מרחם איננו אלא בשבילו ומטרת הספרות שהם עמלים בה. הנע בעצמך, סופרים נוסדו יחד לחיות למורי דרך לכל העם והם לעצמם עוד לא בררו איזו דרך ישרה יבור לו העברי; הם קמו לבנות בית הספרות ועוד לא ידעו מה יהיה משפט הספרות החדשה, מקצוע פעולתה,

מחסרון השקפה באספקלריא המאירה על עתידות ישראל בכלל ומטרת הספרות החדשה בפרט

הננע עמד בעיניו בבית ישראל, אבל פעולות כל הדברים האלה היתה רק בשלילה ולא הביאה לירי מעשים חיובים ורק מלאה לבות רבים מינא על עמם והקימה שונאי מקור מחצבתם במספר מרובה. ובכלל היו ירי הסופרים מלאות עבודה בדברים טפלים שתועלתם מוטלת בספק ואת העיקר שכחו אז רבי הסופרים שהביטו על הספרות העברית כשפחה חרופה לספרות. כל ספר בשפת עם לועזי שבא תחת ידי סופר עברי היה ראוי להעתקה. יען כי בספרות העמים שכבר הוכשרו לזכויות אנשים יסודתו וכל דבריהם תורה היא וללמדם אנו צריכים. לכל שאלות החיים שעלו על שלחן הסופרים האירופים פנו הסופרים העברים מקום בספרותם, כי אם שם יכירן מקומן מדוע זה יעדר פה? כן נצברו חמרים חמרים ומלאו את כל בית הספרות העתקות חסרות טעם ושאלות ללא הועיל, ואיש לא ענה בישראל צדקן ולא פקר עין העמים וגם לא זכר שעמו כבר חדל לחיות חיים מדיניים ואיננו עומד ברשות עצמו.

כה הרבו הרעות המשובשות והמוטעות לשום שמות בשרה ספרותנו ולכלות עמל שנים רבות לריק; וכל זאת באתנו מפני שלא ידעו סופרינו לִמְד מִדַּת יכלתם, מפני שלא הבינו לחקר שני הכחות — ישראל וספרותו — הפועלים ונפעלים זה על זה וזה מזה ואחרים ורבוקים הם יחד סימות עולם ושנות דור ודור, ואם הרעות המשובשות בנוגע לישראל וספרותו הראו פעולתן לרעה גם על הספרות העברית בשפת עם לועזי, אבל היא בכללה כספרות מדעית נוסדה על יסודות חזקים שלא ימוטו מפני שגיאות ההוקרים בהשקפות ודעות ובאמת בנתה ביתה לחכמת ישראל וקורותיו ועמלה עשה פרי ישוה לה; מה שאין כן בנוגע לספרות העם, אשר שם לא החמר הוא העיקר אלא הצורה והכל תלוי בשקול הרעת ודעה נפסדת אחת תהרוס לפעמים את כל הבנין עד היסוד, ועל כן כל הרעות הנפסדות ששלטו ברוח סופרינו הרבו להשחית ולעקור את הכל ולברוא רק עולם הפוך תחתונים למעלה ועליונים למטה.

ח

בין ישראל לעמים.

ימי הבינים חלפו עברו להם, וחיי העמים והממלכות שנו פניהם. התאחדות חלקי הממלכה והשתנותם במדה מרובה או מעטה היתה לתל שכל הממשלות פונות אליו, ושויי החובות והזכויות של

מה יורו ומה ישמיעו, לשם מה ולשם מי כל עמלם; מספר הסופרים היה גם מספר הרעות על אדות חיי העם ומטרת הספרות ואיש לא שמע שפת רעתו. הסופרים העברים ראו את הספרות בכלל פועלת על רוח העמים ומישרת ארחות דרכם ויחשבו להשתמש בכח הזה גם בנוגע לעם ישראל מבלי דעת גבולותיו של הכח הזה ומדת יכולתו. לו השתמשו בכח הזה ביריעה תחלה וברעה צלולה, כי אז היטיבו עשו, אבל הם מדרו את הכל במדת אחרים או גם לא הבינו לחקר הדבר כל עיקר. ראשית כל שכחו, כי לא בריאה חרשה נבראה על ידם, כי גם בלעדיהם הית ישראל עם הספר וספרותו לא תמול נולדה ועתיקת יומין היא כמו העם מולידה, ועל כן גם לא שמו אל לבם לחקור ולדרוש, במה היה עד כה כח הספרות גדול, עד כי היה ישראל וספרותו שנים שהם אחד; ולו לָנו בעומקה של הלכה, כי אז נצלו משגיאות הרבה ומטרה ברורה היתה נגד עיניהם ולא עשו את העיקר למפל והמפל לעיקר. סופרי ישראל גם לא הבדילו בין ישראל המפוזר והמפירד שמדת חייו לא על פיו היא נחתכת לעמים שחיים הם על אדמתם ומלכיהם ושריהם מקרבם יצאו; הם חשבו למשפט, כי רק הגה מפהם יצא והעם ייטיב את דרכו, אבל מלבד כי על הרוב גם הם בעצמם תעו מני דרך ולא ידעו מה טוב לעמם, הגה גם שכחו ולא זכרו, כי אגודת החיים החברתיים של עם ישראל כבר התבוססה וגם לא סמנו נסבה לכל הצרות המוצאות אותו ולא שליט הוא בחייו להמיתם לרוח חפצו. הסופרים ראו את ישראל ורע לו ויחליטו, כי ישראל איננו צדיק גמור ועליו לפשפש במעשיו ולשפרם כדי שיוכה לכל הטוב שממנו נהנים כל בני האדם ואדיר כל חפצם היה להכשיר את ישראל לחיי יתר האדם. ולמטרה זאת החלו הסופרים להשתמש בספרות העברית ורבים הגידו ולא כחדו, כי הספרות העברית היא רק פרוודור, אשר בה יכשירו את עצמם בני עמם למען אשר יוכלו לבוא למרקלין הספרות של העמים החיים, ובזאת קנו להסיר מעליה תלושת שונאיה ומגריה הרבים, אשר בזו לעגו לה ויאמרו כי אך למותר הוא להעלות מתים מקברם ולכתוב בשפה מתה. וההשקפה על הספרות העברית כעל אמצעי לתכלית ידועה וכעל מעברה לחוף אחר היתה בעוכרית, והיא הסבה את פעולת הסופרים בשלילה שרחבה ונסבה מאד. דברי המחפשים כומים והעוסקים במקצוע חיי העם וצרכי גופו ונפשו למען הראות כי משחתם הם ומלאים הם חכרונות ומגרעות וצריכים הכשרה לא שבו ריקם וימצאו מסלות בלב רבים שעניהם נפקחו לראות את

עוד להתבודד במועדיהם כבראשונה, כי אם זכויות אין כאן, אבל גם חיים חברתיים בתוך ממלכה בתוך ממלכה אין כאן. גם החיים בכללם שנו תכלית שנו, כי בעת החדשה יציב לו איש יד בחיים בכחו וברוחו הנמצאים לו על ידי החנוך וההכשרה מראש מימי ילדותו, ואם כן לא יוכלו עוד כל בני ישראל לשבת בד' אמותיה של התורה וללון בעומקה של הלכה. גם הרגש הדתי קצתם בלב והאמונה בנסים ונפלאות סר רוחה מעליה, ואם כן גם תקות הגאולה ע"י נסים ונפלאות עשתה לה כנפים וכחה לא היה חדש עמה. כה החל להנתק בפעם אחת החוט המשלש של החיים החברתיים, למדור התורה ותקות הגאולה, ובמה יגבר עתה ישראל חילים להוסיף לחיות חיי נצח כבראשונה? במה כחו גדול לשמור גם עתה מכל משמר ירושת אבותיו ונחלתו אשר שפרה עליו? במה יתגבר עתה היהודי בהיותו מותר האדם ומה יהיה חותמם הטבוע עליהם? מה טובם של חיי היהודים בעת החדשה, חוג פעולותיהם וגבולותיהם? מה הוא הגבול, אשר יוצב לכל איש ישראל ואשר בעברו אותו תכלה היותו בתור יהודי? על השאלות האלה נסו רבים לענות בקצרה: "היה יהודי בביתך ואדם בצאתך, ואז גם ארץ ימים וגם שנות חיים בימיך, אז תאריך ימים בתור יהודי ותחיה בטוב ובנעימים בתור אדם". אבל האם תשובה מכפפת היא? האין כל קשר ויחס בין הבית ובין החוץ, בין החיים הפנימיים ובין החיים האזרחיים והמדיניים? הבאמת לא תפגוש היהדות מבשולים על דרכה בהתהלכה לרוח החיים, ואם תעצור היהדות כח להחזיק מעמד אף בבית, בעת אשר הרוחות הסוערות מחוץ לה תסתערנה עליה ברב כח?

אחינו הנאורים במערב איירופא כבר נתחבטו בשאלות האלה, וכאנשים בעלי הגיון ושבלי ישר לא יכלו לראות בעיניהם תהפוכות בחייהם ויאמרו להתאים את היהדות עם חייהם המדיניים ולהחדש רוח נכון בקרבה לפי מצב הענינים ותנאי החיים בעת החדשה, לבל תפול בנופלים ותוכל עמוד בפני החיים שפניעתם רעה לה בנוסחתה העתיקה, אבל הם בחפצם הטוב להציל את היהדות משני הכליון טעו בשקול הדעת ובחשקפתם העקרית על יסודותיה ותעודתה, ולפרות רצונם כרו בעצמם. קברה וידיהם שכלו רק להציב לה מצבת כבוד ותפארת. הם אמרו, כי כה היהדות חדש עמה ובכחה זה ובטהרת קרשית העקריים שבהם תברל לטובה מיתר האמונות -- חיה תחיה חיי נצח לא בתור קשר לאומי ודתי יחד, כי אם בתור אמונה לבדה, ואחרי כי היהדות העתיקה

כל המפלגות היא הממרה שאליה יהינו השליטים בעיני העם. מפלגות העם המרובות, אשר בימי הבינים היתה כל אחת מהן בודדת במועדיה כממלכה בתוך ממלכה עם חובותיה וזכויותיה המיוחדות, נתקרבו באונם או ברצון אשה אל רעותה, אחרי אשר חובותיהן וזכויותיהן נשתוו ומדת חיי כלן נחתבה על פי חקים שווים ומשויים. היהודים מעת צאתם בגולה להיות נודדים בארץ לא להם היו בכל עת כמפלגה מיוחדת בכל ארץ וממלכה, ואם זכויות מיוחדות נפלו בגורלם רק לעתים רחוקות, הנה חובות מיוחדות המילו תמיד עליהם וברחובות מיוחדות שמו גם משבנם. לפי מצבם בממלכה נברלו תמיד היהודים לטובה או לרעה מכל שכניהם, ורתיהם היו שינוי מכל מפלגות העם. בתור מפלגה שלמה החוסה בצל חקים מיוחדים התבודדו גם היהודים במועדיהם ומדת חייהם הפנימים נחתבה על פי ראשיהם ומנהיגיהם היוצאים מקרבם. לפעמים היה הכח בידי ראשיהם גם לרדף דיני נפשות, ובנוגע לדיני ממנות ולדברים שבין אדם לחברו בן בריתו היו היהודים תמיד תלויים ברעת עצמם וברעת ראשיהם אשר שמו עליהם. הרוח הנעלה, אשר נסכו בהם מחוקקיהם ומוריהם הראשונים, נתן להם כח ועז להחזיק מעמד ולהשתלם במסר ומדות הישר גם בעת אשר כל האדם השתית את דרכו על הארץ וגם לא נתנם לגפול בנופלים ולהמחות שמם בין החיים. החיים החברתיים המיוחדים להם היו תמיד החבל המרתק את כל אישי החברה בעת טובה ובעת רעה, ועליהם נוספה גם תורתם, כי כל בני ישראל לפי מצבם ואחרות חייהם יכלו או להיות למודי ה', וגם השקפתם על החיים בארצות לא להם כעל גלות ארוכה, אשר בוא יבוא הקץ לה אף אם יאחר. שלש אלה היו החוט המשלש, אשר לא במהרה יכול היה להנתק ובקשר של קיימא חבר את היהודים בכל מקום שהם ויעש אותם לאגודה אחת. אבל פתאם נשתנה מצב הענינים וימים טובים ורעים גם יחד באו לבני ישראל -- טובים להם בהיותם אנשים ורעים בהיותם יהודים, טובים ליהודים ורעים ליהדות. החומות והמגדלים שנבנו מסביב לכל אחת המפלגות בממלכה נהרסו ממוסד עד המפתח, החקים השווים ומשויים שמו קץ לכל ממלכה בתוך ממלכה, לכל חיים חברתיים שונים בפנים הממלכה, וגם רחוב היהודים נתפשטה לאט לאט בכל פנות הממלכה וחיהם ומשפטיהם בעולם החיים לפתו ארמות דרכם ביחד עם כל חיי הממלכה. בארצות רבות יצאו היהודים באמת מאפלה לאור גדול ונשתוו כליל עם שכניהם, וגם בארצות שזכויות אנשים עוד רחקו מהם לא יכלו

ישכור לו ישראל בספרות ארץ מולדתו ובשפתה בעד צרכי הכנסיה של אמונתו ובעד קדמוניותו; היהדות חיה תהיה בתור אמונה כל עת אשר לא תאבד עוד האמונה מלב אדם, ותעוררת היא ללמד לכל באי עולם את האמונה באל אחד המהורה והנקה מכל שמץ תערובות והזיות. זאת היא התורה, אשר שמו לפנינו אחינו שבמערב אחרי עבוד גם עליהם רבות בשנים במסכות ותהפוכות שונות, בהתרחקות מהקצה אל הקצה, בספקות ובשאלות אין קץ, בעלילות ופעולות מתנגדות. אחינו אלה כישראלים נמורים התאמצו לקיים את תורתם זאת ולחיות על מוצא פיה, ואם האחד בקש לעקור את הכל ולהניח למשמרת רק יסודות וכללים אחדים והשני לא הרבה לבקש כמוהו והשלישי דבר כמו פיו גם טובות על כל מנהגי קדומים ונחלת אבות, הנה בעצם חייהם על הרוב לא נפרדו ויתאחדו יחד, ובנוגע לחנוך דור יבוא ותלמוד תורה האדוקים בנושנות והמתקנים כלם יחד נשתוו בשלילה. השעה שחקה לפניכם להשיג את החפש וזכויות אדם, וחיש מהר מצאו דרכם בחיים ויהיו לעם אחד עם שכניהם וגם הראו רב כשרונם וגדל רוחם בכל פנות חי הממלכה. כאנשים בעלי הגיוס הטוב והטעם היפה ידעו גם הם להביא סדרים טובים בביתם פנימה ובהנהגת קהלותיהם וכלכלת צרכי אמונתם, ובדברים רבים היה להם לאור דבר כלכלתם של צרכי הכנסיות האחרות, וגם בנוגע למצב הכנסיה העברית בממלכה ולכבוד כהניה או רבניה דאגו; הכל היה מסודר ומתוקן וטוב, כל עניני הכנסיה באו בסדר ומשמר, והכל על מקומו בא בשלום.

אולם האם תנוח דעתנו בכל אלה? הלאות תקרא התרת הקשר, ואם לא חתוך הקשר בסכין או נתוקו ביד חזקה הוא? מלבד כי כל החיים האלה הנוסדים על שווי הזכויות והחפש טובים הם לנפש בעליהם רק בעת אשר ההצלחה עוד תאיר להם פנים, ומי יודע מה ילד יום, ומה נעשה אנחנו, אשר החיים סמנו והלאה וידנו תקצר להחזיק מעמד גויתנו וגם לעשות מאומה בעד נפשנו ידינו אסורות, מלבד כל אלה הנה בוגדים נהיה ברוח לאומיותנו ותורתנו, אם נאמר כמוהם לתאר חוג צד להיהדות שלא יהיה לה עוד דבר עם החיים ושיהיה רשומה נכר רק באיזה מנהגים טפלים; שלא תהיה עוד מקור חיים לכל העם כלו וקנינו מימי ילדותו ועד זקנה ושיבה ורק כמשחק בידי כהנים אחרים, אשר הות לבם ידברו וככל העולה על רוחם יעשו; שלא תהיה עוד תורת חיים בפי נער וזקן בלתי אם גויה חנוטה, אשר רק אנשים נשכרים בכסף בעד שכר טוב ישפלו

טבועה גם בחותם הלאומי, על כן ראו חובה לנפשם לנער ממנה עפר ימים קדומים ולחתוך מרתה במדת יתר האמונות. יסודות האמונה בכלל הם דברים המכורים אל הלב ועקרים שונים, וחקה ומצותיה המעשיות ישנתו המיד לצורך השעה, האמונה איננה תלויה בארץ ובממלכה, בעם או בשבט ואין לה דבר עם התקות הלאומיות והחפצים הפרטיים של איזה עם; ואם עד העת החדשה לא הספיקה השעה לאמונת ישראל להטביע את החותם הזה עליה ולמחות מספרה חקים רבים שכבר אבד עליהם כלל ולא יצליחו עוד לחיים, הנה בקום דור חדש וחיים חדשים לכל העולם בכלל ולישראל בפרט הניעה גם העת לתקן המעוות ולמנות החסרון. בפיהם דברו אחינו שבמערב ובידיהם מלאו ויקומו לגעת בכל קדשי ישראל ולשנות ולפחות פני אמונתם למען אשר תוכל עמוד בסוג אחד ובשורה אחת עם כל האמונות, וגם אלה שדעתם לא היתה נוחה ממעשים אשר בסופה וסערה דרכם, גם הם לא היו פיהם ולבם שוים, חפצים ומעשיהם מתאימים, כי בחייהם פנימה לא נפרדו במאום מעל אחיהם המתקנים. רבם ככלם את חקי התורה לא שמרו לעשותם, והתקות הלאומיות לא מצאו מסלות בלבבם; שפת עבר היתה רחוקה ספיהם ומפי בניהם, ובתורת ישראל לא מצאו חפץ אבות ובנים; רבניהם הם המטיפים בהיכלי הפלגם ומורי ילדיהם הם מורי האמונה; מפי הרבנים לא תורה דרשו, כי אם מוסר השכל, וילדיהם ידעו על אדות אמונתם דק את אשר שם בפיהם ספר הקאטעכזיסם הכולל בקרבו יסודות ועקרים אחדים של האמונה; תורת ישראל היתה להכמה אלהית (תיאולוגיה) ערך לכהני האמונה נתנה והם בישראל הרבנים ומורי הדת, ודעת שפת עבר ולמוד התורה והחקירה בקדמוניות ישראל הם קניני יחירי סגולה המוצאים בהם חפץ; בתים לתורה ולתעודה לא נבנו אלא לגדל רבנים ומורים ולא למען כל תינוקות של בית רבן, וחכמי ישראל העמידו תלמידים אשר יירשו את מקומם וכמוהם יהיו ברבות הימים גם הם יחירי סגולה העוסקים בקדמוניות ישראל שלא נופלות הן מקדמוניות יתר העמים העתיקים אשר גם חכמי העמים נזקקים להם; מחוץ לנבול האמונה אין כל צרכים מיוחדים לישראל מלבד מלחמתו לחפש ולזכויות אדם שעוד לא השיג בכל הארצות בשלמות; הקשר שבין היהודים בכל ארצות התבל הוא רק קשר האמונה, והיהודי רואג לאחיו בן אמונתו וליד ארץ אחרת במדה ההיא, אשר ידאג הקתולי או הפרוטסטנטי לבן אמונתו; ספרות מיוחדת ומה גם בשפה מיוחדת לא תזכר ולא תפקד, ורק מדור מיוחד

הרתיים והכחשת תקות הנאולה, אם רק נבין לחקר רוח היהדות בשנות דור ודור וגם נדע לכלכל דברינו במשפט ולהביא בחשבון מעשינו ופעולותינו. רבים מבלי דעת רוח היהדות ובה חיותה הכביר הנו נכאים, כי היהדות העתיקה לא תסכון עוד להחיים וכבר התנצלה את עדיה ולא תוכה עוד את הנאמנים בבריתה, ולחפצה דרוש עתה שנוי מראה והרכבת מין בשאינו מינו, ואחרים מבלי דעת את חוג יכלתה וגבולותיה הרחיקו ללכת בכטחם בה ובהשענם על כחה, כי עוד תוסיף לחיות אף אם שתי קצותיה תאכל האש ותוכה יחר, ואם גם תצא נקיה מכל קניניה שרכשה לה במשך אלפי שנה וזכרונה יהיה שמור בקרבנו רק על פי הרעה המפשטת והרעיון האלהי האצור בקרבה, תוכל להחזיק מעמד בתבל וחייה לא יתמו. ואנחנו מודים אנחנו לדברי האחרונים, כי כח חיותה של היהדות רב מאוד ולא תירא בהמר עת וכחה בה להאריך ימים בכל מקום ובכל זמן, אבל בכל זאת עלינו גם לדעת במה כחה גדול ובמה האריכה ימים על פני האדמה ועל פי הדעת הזאת נכלכל מעשינו ונוציא חשבון חיינו, כי מבלי דעת נוכל לעבור את הגבול ונהיה מתחייבים בנפשה ובנפשותינו אנו. היהדות היא כח נעלה ונפלא שעליו ישתוכחו רבים, אבל איפה הוא הכח בבריאה שלא הוצבו לו גבולות ושלא ידע קצב ומדה? היהדות העתיקה נבדלה לטובה מכל האמונות ולא היתה מעולם גויה חנוטה, אסף חקים ועקרים המונחים למשמרת תחת ידי הכהנים, כי אם תורת חיים לכל העם קלו, אסף כל הגות לבו וילדי רוחו, דברי ימיו וקורותיו, מעשיו בעבר והוה ותקותיו בעתיד; ברוח ישראל ובמעשיו נולדה יהדותו, וברוחו ובמעשיו שלטה שלטת; ישראל ואוריינתא חר הוא, ישראל וספרותו שניהם כאחד הם סמל התורה והעבודה, היהודים והיהדות אחווים ורבוקים זה בזה; וזה הוא כהם לאלהיהם ובזאת יעשו גם שניהם חיל, ואם חיינו וחיי היהדות לא דבר קל הוא בעינינו, עלינו להשתמש בכח הזה מבלי הרף, עלינו לעשות חיל בתורה ועבודה. אם גם נשאר נאמנים לרוח היהדות העתיקה, לרוח התורה והעבודה, לא נחדל להיות כיתר האדם, לא ירע כחנו בחיים הכללים של האנושיות וקניניה וגם נוכל להשאר נאמנים לכל הדעות הנעלות והתקות המובנות של בני האדם ובנים נאמנים נהיה לארצות מושבותינו למלכינו ושרינו; ונהפוך הוא, כי רק בהיותנו בנים כחשים לרוח עמנו ותורתו, אז יצאו בנינו בגפם מבתנו, חסרי רוח ורגש נעלה, ויתעו לכל עבר ולכל רוח מבלי כל מטרה נעלה וחרונות קדושים, עד כי יבואו למקום המים הרעים

בה ויפרקו חוליותיה וישימו רגלם בין הרבקים לכל אות נפשם. לאשרנו ולאשר היהדות אחינו שבמערב לא רוב מנינו ורוב בנינו של עולם היהדות הם, ועל כן לא הספיקה עוד השעה לעקור משרש את כל היהדות העתיקה, אבל אם אנחנו כלנו נדמה להם בחיינו ובהשקפותינו על יהדותנו ותעודתנו, אז עד מהרה יחדר קימנו ושמנו ימחה מעל פני האדמה ובידינו נכרה לנו קבר ומותנו וקצנו נקרב, כי ישראל המעט והחלש באומות העולם חי עד כה חיים ארוכים לא בכח עקרים אחרים שונים באמונה ודת מיתר העמים, כי אם מפני שאמונתו ודתו היו לו למקור חייו, מפני שתורתו היתה גם ארצו וממשלתו, עצמו ובשרו, לאומיותו ומשאת נפשו, מרכז חייו וחוג קניניו ופעולותיו ואוצר תקותיו, ואם נשלח עתה יד להפריד בין הדת והחיים, האמונה והלאומיות, המחשבה והמעשה, התורה והעבודה, אז עד מהרה נהיה כאלה וכאלון אשר בשלכת, עלינו הנובלים ישא הרוח, וברבות הימים גם שרשנו למק היה ועין חיינו ייבש, ואז את אשר לא הצליח בידי אויבינו שהתנקשו תמיד בנפשנו וצררו לנו בנכליהם נביא אנחנו בידינו על נפשנו, ואחרי מלחמת גבורים במשך אלפי שנים נמות מות נבלים ושמנו לא יכתב עוד בספר החיים, ידעתי כי עתה עוד יתר לב רבים לשמע מות ישראל, אבל לולי הפך הזמן עלינו בלהות, לולי דאנו בעדנו תמיד אויבינו להזכירנו תמיד מקור מהצבתנו ולהראותנו נחת זרועם כי קשתה, לו הגענו עד מרום חפצנו וחפש וזכיות אדם נפלו בגורל כלנו, כי אז היה המות קרוב בפנינו ובשפתנו ובמעשינו וגם לא היה כל פחד לגנר עינינו לשמע זכרו, וגם עתה לא אחד בעיר ושנים במשפחה הם מהרסנו ומחריבינו מבית, אשר לא יבואו לדבר בקהל עם, כי רק מותנו מיתה רוחנית ולאומית יעלה ארוכה וצרי למכותינו ועצבותינו יהבש ויחלים ויבריא גותנו. ובאמת האם ירש הדרך לנגדנו ונעמוד במקום צר אשר אין דרך לגמות ימין ושמאל? האם באמת התרת כל השאלות על אדות היהדות ועמדתה ותעודתה בימינו אלה יוצאה היא מגדר האפשרות ועל כרחנו נשא וגם כול בדומיה רסוק אברינו ודלדולם והתפרקות חוליות גותנו? נתורה נא ונראה, אם כהצעה הבאה אלינו כן הוא.

אמנם חיינו שנו עתה, ואי אפשר לנו עוד להיות כממלכה בתוך ממלכה וגם לבחלי סור כל ימינו מאחלה של תורה, וגם רגש האמונה בנסים ונפלאות עקם ולא יחמם עוד את הלבבות כבראשונה, אבל אחרי כל אלה מצב הדברים אינו מכריח עוד שכחת תורתנו ושפתנו, הכרת החותם הלאומי מעל חיינו

וישיתו מהם וינורו לבשת ויביאו רעה על נפשם וגם על נפשותינו. אמנם עלינו להשתלם תמיד ולאסוף מלא חפנינו חכמה ודעת, לעשות חיל ככל האדם בכל קניני העת הנאורה ולהראות את גדלנו וידנו החזקה בכל פנה שאנו פונים; עלינו גם להשיב פנינו שקמטו בלא עת והודם הפך עליהם למשחית מפני הצרות והתלאות אשר מצאונו רבות בשנים, להחזיק טובה לכל המלמדים אותנו את הנימוס הטוב והסדר הישר וללמוד כל דבר טוב אצל המתקנים שבאומות העולם; עלינו גם לאחוז במעשיהם המתקנים של אחינו המערביים, להשיב עד מקום שידנו מגעת דרכי חיינו כבני אדם ולהביא במשטר וסדר צרכי עדתנו וקהלותינו וחונן בנינו — אבל עלינו גם להיות תמיד מתונים ונוהרים במעשינו, עלינו לבחון תמיד פעולותינו ולצרפן בכור שכלנו, לבל נהיה קובעים נפש אומתנו, לבל יצא שכר החיים בהפסד רוח תורתנו ולאומיותנו; בשעה שעובדים אנו עבודתנו כבני אדם, עלינו לזכור תמיד, כי גם יהודים אנחנו ומלבד העולם הכללי של החיים הננו חיים גם בעולמנו המיוחד רק לנו ואין אנו בני חורין להבטל מהעבודה בעולמנו זה. ואם נתן את העולם הזה בלבנו ונתהלך בחקר הגלגל החוזר המניע אותו ונרע מה הנחובותינו בגוגע אליו ומה הוא שואל מעמנו, אז עד מהרה נוכח גם לראות, כי עבודתנו בבית לא תפריענו מעבודתנו בחוץ, וכי התרת כל השאלות הכבדות ביחס חובותינו בתוך יהודים ובתוך אנשים שרבים נתקשו בהן לא בשמים היא ותלויה רק בנו ובחפצנו הטוב.

ט

עולם ישראל

על שני דברים עולם ישראל עומד על התורה ועל העבודה ומכללה של העבודה איתמר גם גמילות חסדים. כל אחת מהן כוללת פעולות תמידיות שאינן תלויות במקום ובזמן ופעולות לפי שעה שמצב הענינים באותו זמן ובאותה שעה מכריח נחיצותן. הראשונות הן תמיד אבנים למסודות ואבני הפנה, עמוד התוך שכל כבוד עולמנו נשען עליו, והאחרונות הן חוץ בדקי הבית, תקון הפרצות ושכלול ההיכל. שתי רשויות אינן בעולמנו, שני יסודותיו נחצבו מאבן אחת שלמה, אינם מתפרדים ועולים הם בקנה אחד. הפעולות התמידיות במקצוע התורה הן: העבודה בשדה חכמת ישראל, חקירת קדמוניותו, קורותיו ידברי ימי, דרישת תורת החקים והמצוות המעשיות,

בעורנו באבו, ואלה שעניניהם בראשם יתנו בינה לתועי רוח בעוד מועד. ומלבד כל אלה הנה פוזר הכחות ויעול תמיד להיות הרבר שנושאים אנו את נפשנו אליו, ואם כל אחד מאתנו יבנה לו במה כלשוננו ובשפתו, אז תהיה עבודתנו כגף היוצא מתחת הפטיש שיחלק לבמה ניצוצות, אשר ינשאו ברוח ואל מקומם לא ישובו עוד, איש לא נשמע שפת רעהו ותם לריק כחנו וידינו לא תרבינה לעשות תועיה. ואחרי כי שפת עבר, מלבד כבודה תהיה בימי קדם והעתידות הנשקפות לה בבוא עת נאולה לישראל, היא גם הברית התיכון המבריה את כל קצות העם, הקשר המחזק אגודת כל ישראל חברים, ובה גם יבוא להשתקע ויקבע דירתו מקצוע הרבור והמחשבה של העם כלו הנקוב בשם ספרות העם, על כן ראשית כל ראגתנו תהיה לשפת עבר שלא תשכח מפנינו ומפי זרענו ותהיה תמיד למשמרת בירינו לעת טובה — בבוא חיים חדשים גם לשנינו. כל העולם חי מהבל פיהם של תינוקות של בית רבן, ושפת עבר חיה תחיה, אם מעשי אבותינו יהיו גם בירינו להביא דעת השפה בלב בנינו לרבות גם הבנות מימי ילדותם ולטעת אותה שורק בקרן בן שמן. שאון החיים הוציאנו עתה מהיכל חמדתנו ולא נוכל עוד יותר להיות כל ימי חיינו סגורים ומסוגרים באהלה של תורה, אבל דעת שפת עבר שלא תכריח עוד את בנינו להבטל מהחיים איננה מן הנמנעות, ואם גם יצא לפעמים שכרה בהפסד איזה דבר בחיים, אין אנו חוששים, כי מה נעשה אם כל יהדותנו, חיינו וקימנו עולים לנו תמיד בדמים יקרים (תרתו משמע) וגם בהפסד זכויות אדם, ואנהנו כבר למדנו למשוך בעול ולשאת במנוחה את אשר נטל עלינו, וגם דעת שפת עבר שוה היא בנוק ההנאה הקמנה ביחס חלמודים ההיצוגים שהיתה יכולה לבוא להילדים הרכים בְּתֵּלְדָה. ואם כל בנינו יהיו למורי שפת עבר ואם כן גם ידעו פרק בכתבי הקדש ואמונת ישראל, אז יוכלו לעמוד בשערי ספרות העם בשפת עבר, אשר בהישיבה דרכה תגיד להם מה פעל ועשה ישראל בעבר ובהווה, מה המה החקים והתורות אשר עליהם יחיה חיים עצמיים ומה הִנֵּה תקותיו לימים יבואו, מה המה הקנינים הרוחניים של עם מחצבתם, הליכות חייו עם אלהים ואנשים ואיך ומתי רכש לו את כל אלה, ועל ידי הקריאה והשקירה על דלתות הספרות חזאת ששעריה יהיו פתוחים לפנייהם תמיד יוסיפו אמץ ללכת בדרך הקדש להבין לחקר לב עמם ודרעת את כל מעשי אחיהם וארחות חייהם ובנים נאמנים ישאר לעמם ותפארת לאבותם ואברים בלתי מקושעים ושלמים בגיית אומתם, ומהם ומהמונם תוסף להבנות גם

התורה והחכמה התמידית והיסודית נכון יהיה רק על ארמת שפת עבר.

לוחות ושבירי לוחות מונחים בארון, אשר מפתחותיו מסורים רק בידי יחירי סגלה, אבל מכתב אלהים החדות עליהם הוא רוח אפנו ונשמת חיינו, הוא קנין העם כולו, אשר מפיו הוא הי ולמצותו ייסור. אם החקירה והדרישה בקרמוניות ישראל הוא ענין רק לפני החכמים והבקאים ברבר לענות בו, אבל תוצאותיהן לכל העם כלו נתנו והידועה השטחית בתורה ובדברי הימים תהיה תמיד לעמוד האש ההולך לפני כל העם להאיר לו את הדרך ילך בה. קרמוניות ישראל לא זכרונות מתים הם, אשר החוקרים יחפרו מנמטונים ויוציאום מתחת לעפר קברם בשביל הותם הזקנה אשר עליהם והתועלת היוצאת לפעמים מהם לרעת קורות התבל ויצוריה והתפתחות רוח האדם בכלל; קרמוניותינו עד היום הזה הן עוד מאורות חיינו וככל מעשינו שמור חותמן וזכרוןן חרות בצפרן שמיר. אשר על כן תוצאות עבודתם של החכמים והחוקרים צריכות שתהיינה ידועות בראשי פרקיהן וביסודותיהן לכל העם, ולתכלית זאת צריכה שתהיה לנו ספרות העם המאירה עיני בלנו בדעת רוח ישראל וקורותיו ומשתמשת בתוצאות עבודתם של החכמים להורות אותנו את המעשה אשר נעשה ואת הובותינו לאלהינו ועמנו, לנחלת אבות ומורשת קדומים. גם ספרות העם תבנה ותכונן רק על יד מקורה הראשון, על ארמת שפת עבר שהוא שפת העם כולו, יען כי רק אז יש לה תקוה, כי תקום וגם תהיה לארך ימים, כי לא ינוס להחשעמה יעמוד בה, כי תשאר נאמנה לרוח היהדות וכל סגלותיה. שפת עבר מלבד יחוסה לזכרונותינו ועתידותינו בהיותה שפתנו הלאומית ושפת התורה והחיים, הנה גם רק היא תוכל לספור את כל דמעותינו בנארה ורק על ידה יוכל כל איש ישראל לשפוך שיהו בחיק כל אחיו המפורדים והמפורדים בכל ארבע כנפות הארץ, והיא גם נן נעול אשר רגל זר לא תבוא בו ומעין חתום בחותם צר אשר שרב וחרב לא יחריבו מימיו, היא תוכל לשמור על רוח היהדות לצרפה ולזככה ולהשאירה בעצם טהרתה וגם להגן עליה מכל תרורות הרעות המתרגשות ובאות עליה באותו מקום ובאותה שעה. אם יעבדו היהודים בכל מקום שהם שכם אחד בשדה ספרותם, אז אם-גם מפני סבות מקומיות יפוג רוח היהדות האמתית בלב אחינו באחת הארצות, לא תרבה הרעה הכרוכה בַּעֲקֵבוֹ של דבר, כי המאור שבדברי אחיהם הסופרים בארצות אחרות יהוירם עד מדרה למוטב, והחכמים הרואים את הגולד יקרמו בכל עת פני הרעה וישחיתו שרש פורא ראש ולענה

הערך, אשר ידי חרוצים יכולות לברוא ממנו יצורים נפלאים שלא יהיה ערך ליפים וגדלים, ואם הידים האלה תמצאנה לנו, אז את אשר פעלו על רוח עמנו עד העת האחרונה כותלי בית המדרש והספרות העתיקה, תוציא עתה לאור עבודת הסופרים החרוצים היודעים לעות את יעף דבר, להוציא יקר מזולל ולדלות מרגניתא מתותא לחספא. נזכירה נא למשל את החמר הרב האצור לחווים ולמשוררים בקורות ישראל ודברי ימיו, אשר עד כה כמעט לא השתמשו בו סופרינו לברוא ממנו תמונות מרהיבות עין, ומי כעמנו ישראל עם הפלאות, אשר במשך ימי חייו הארוכים פעם יראה לנו נצחונות נפלאים או מות גבורים ופעם ערמה והסתר פנים, פעם פעולות גדולות שמלא כל הארץ כבודן ופעם חוג צר ומעשי נערות, פעם לב מלא חסד ורחמים ופעם חפץ נקמה ומות רשע, פעם קשיות ערף ופעם קלות הרעת. פעם גאון וגובה בניסיונותיו הקשים ופעם לב נרכה ומשתוחח ונפש נאנחה ירוה עצבת, ואת כל אלה השליכה עד כה ספרותנו אחר גו ולא עשתה מהם מטעמים לנפש קוראיה וגם לא העשירה את אוצרה בחמדת יקר הסגלות האלה, וגם עתה עוד דלה ועניה היא בספרים והויזנים וגם סופרינו מתאוננים עוד, כי חיי עמם העניים והדלים אינם מסוגלים להיות לחמר יפה בידי המספרים והחווים. וכן הוא בנוגע לספרי החנוך, אשר המקצוע הזה כמעט חסר עוד בספרותנו, אף כי באגדת התלמוד ובמדרשים אצור חמר רב הערך, אשר יכולים היו סופרינו לבנות ממנו עולם הילדים שְׂקֵלו היה אומר כבוד וכן, נעם ויופי; ואם לא צחוק יעשו לנו אחדים מכותבי ספרי החנוך ההולכים לנוע על אדמת נכר וללקט אמרי שפר ומשלי מוכר בשוה אחר כאלו אין שבר על אדמת ישראל ונתחבטה שדרה? ומלבד כי לא שכלו סופרינו ידיהם להשתמש בחמר קורותינו וספרותנו העתיקה לבריאה חדשה, הנה גם לא הרבו ללמד את קוראיהם פרק בהלכות עולמו של ישראל, בריאתו ויסודותיו וְשִׁבְלֵי בָּל בכל דור ודור; רבים היו העוסקים בשאלות משאלות שונות וגם בשאלות של הבל, אבל בנוגע לעבודה העקרית — ללמד את ישראל דעת עצמית, גלמו ורוחו — התרשלו במעשיהם וכמעט לא עבדו במקצוע זה ידים אמונות. וכל זאת באתנו על כי לא ידענו, כי על הספרות החדשה למלא עתה מקום אחותה הבכירה היא התורה, כי היא לא אמצעי להשיג על ידה מטרות שונות ביחס החיים והמדעים הכלליים, כי אם מטרה נעלה בפני עצמה ורוח החיה באפנו, עצמנו ובשרנו בעת החדשה; ועתה בדעתנו חפצנו ומטרתנו הלא גם נדע, כי רוב

הספרות ואנשי הרוח יולדו לנו שיעברו עבודתה ויגברו חילים להרחיבה ולהגדילה ולכלול פארה ויפיה. בואו ונחזיק טובה לכל העובדים בכרם הספרות החדשה, אשר הם היו הראשונים שאספו חמר ולבנים לבנות מהם ספרות העם ובידיהם גם ירו אבן פנתה, כי על ידם היתה שפת עבר כאחת השפות החיות וכל צרכינו והגות לבנו נוכל להביע בה. אם גם הורתה ולידתה של הספרות הזאת היתה שלא בקדושה ובמסר צאתה עוד מרחם היתה למורת רוח העם ועל כן היו גם כל עניניה יגעים והספרות והסופרים לו עשו פרי ישוה למו ולא ראו ברכה בעמלם, הנה יר העת היתה בזאת שכללה את שפתנו וסכלה דעתנו, היא אחזה בערפנו ואנחנו מבלי דעת נמשכנו בכח אחריה ותמיד היה כל עסקנו בחיי שעה וחיי עולם שבחנו. אבל עתה אחרי כי העתים נשתנו ומבישים אנו באספקלריא המאירה על מטרותנו וחפצנו, תעוררתנו ומנמת פנינו, עתה אולי יצלה בידנו כרבות הימים לתקון המעות ולמנות החסרון, עתה אם רק נכלכל במשפט ובחשבון מעשינו ולא נוציא עוד את העיקר מפני הטפל, חיי עולם מפני חי שעה, אז ישוב לספרותנו תור הזהב וכל כבודה והדרה שהיו לה מימי קדם וכספרותנו העתיקה תמשול אף היא בעם וברוחו תשלט שלטת. המאורות הגדולים שבספרותנו הם אור תורה ונר מצוה, אורה בכל פנות היהדות בנוגע לקורותיה, התפתחותה, חקותיה ומשפטיה, חייה בעתים שונות, הליכותיה על פני תבל בעבר ובהווה, תקותיה ותעוררתה בעתיד. חיי עולם של ספרותנו הם דברים מעולם ישראל, צרכי עמנו בעבר בהווה ולעתיד לבוא, חייהם ועניניהם, מחשבותם והגות לבם. ספרותנו צריכה להיות ראי נאמן לחיי היהודים בתור יהודים בהווה וגם לשים בנאדה כל קורות ימים עברו והלך נפשה של האומה הישראלית, עד כי כל איש עברי ימצא בה דעת עמו וקורותיו, משרתו ותעודתו בחיים, חובותיו לאלהיו ולאחיו, לתורתו מורשה קהלת יעקב, זה הוא העיקר הגדול אשר בספרותנו, וזה הוא יסוד חייה ופעולותיה הראשיות והנצחיות. ובמקצוע זה צריכים סופרינו להשתמש בתוצאות עבודתם של המלומדים והחוקרים להסבירן ולהכשירן בקץ טעמים, למען אשר תהיינה מובנות לכל העם וכל קורא ירוץ בהן וידע להכיר ערכן ולהוציא תורה לנפשו, כי על ספרות העם נטל עתה למלאות מקום התורה או הספרות העתיקה, לפעול כמוה על רוח העם ולהבב עליו סגלות בית אבותיו והצנע לכת על פי רוח תורתו ונחלתו העתיקה. שפתנו אתנו והיא יפה וענוגה ויעלת תן, כן גם קורותינו וחיינו המה חמר רב

הצעות ותקונים כלליים שמקומם רק בעם היושב לבטח ונאגר באגודה שלמה, כי לא תמצאנה ידים בישראל לפעלם להוציאם מחוג המחשבה והרעיון.

אמנם גורל הספרות מוטל עתה בחוק הסופרים ובצוארם תלוי הקולר. הם לא הצליחו עד כה במעשיהם בבנותם בית הספרות על קורי עכביש הזמן ולנצח ישראל לא שמו לבם; הם נשאו צפעוני בחיקם, אשר עד מחרה לא נשא גם פניהם וישופם ראש ועקב; הם ישבו לחמס ביצי ברבורי המים, אשר כמעט יצאו האפרוחים לאויר העולם ויפרשו כנפיהם לשחות במים שאין להם סוף וגם לקול צעקתם של מולידהם לא שמו לבם; הם לא שמו אל לבם לבנות בנין עדי עד, ועל כן היו גם הם גולים וסורים, אבלו ונבלו וירוששו וידלו ברעת ובלחם. אבל אם יתיצבו עתה הסופרים על דרך טובה שתהי תפארתם עליה, אם יעזבו את כל מעשיהם בשלילה ויקמו לבנות בית הספרות ברעת צלולה, אם ידעו בברור את מטרתם השומה לפניהם, הפצם ומגמת פניהם; אם יחזיקו ברעה הזאת, כי הספרות העברית צריכה שתבוא עתה על מקום "התורה" מלפנים וכאחותה הבכירה תלוה את העברי מימי ילדותו ועד זקנה ושיבה ותפתח לפניו תמיד את שערי עולמו המיוחד רק לו, כי אם אי אפשר לנו להיות סגורים ומסוגרים כל ימי חיינו בד' אמות של הלכה, הנה עוד נוכל לקבל השפעתנו מספרותנו, אשר בהישיבה את דרכה ותדע מה נחזיק לעמה הכולל לפעול עלינו ועל דחנו כל ימי שני חיינו. בילדותנו תשעשע רוחנו בספרים נפלאים לקוחים מקורות עמנו והגדותיו ובהגיענו לשנות בינה תפתח לפנינו שערי אוצרן של סגולות ישראל ותתן לנו מושגים נאמנים ביחס תעורת עמנו בחיים וגלגל החזור בעולמו וגם הטעם בלבנו אהבה נאמנה ושכלית למקור מחצבתנו — אם כל זאת תצא לאור והספרות תצא ידי חובתה להיות ספרות העם במלא מובן המלה ולהציג לפנינו תמיד תמונה שלמה מהי העם בעבר. ובהווה, חובותינו אנו וחיי עולמנו, אז נעלה הוא מעל כל ספק, כי ברבות הימים תעשה ספרות ישראל חיל וכבה נעלה תמשול בעולמנו וברוחנו תשלט, כבודה והדרה שהיו לה מימי קדם ישובו אליה וגם הנחרים בה יבואו ויכלמו, ישימו יד לפה ויאלמו דומיה, שמה יצא על פני חזק לתהלה ובתוך עם מולידה יכרנה מקומה, הספרות תנחל כבוד והסופרים לא ירעבו ללחם. כל זה אמת ויציב הוא ועת גאולה לספרותנו תבוא אף אם תאחר מעט, אבל בכל זאת לא נוכל אנהנו להשליך כל ירבנו על גלגל העת מבלי עשות מאומה לטובת ספרותנו. עלינו לזכור ולהזכיר, כי ספרותנו באשמת סופריה

מנינה רוב בנינה של ספרותנו צריכים להיות רק כל יקר וסגולה אשר אך לישראל לבדו הם ואין לזרים חלק בהם ורק הדברים הנוגעים ליהודים בתור נושאי היהדות המה אבני הפנה של ספרותנו ולנצח יהיו אבני מוסדותיה. ומה שנוגע בדברשאלות החיים וצרכי כל בני האדם והמדעים הכלליים, הנה נוכל לפנות להם מקום בספרותנו רק לצורך השעה, בעת אשר רבים מאתנו ישאבו כל חכמתם רק מהספרות העברית כי לא למדו כל שפה ולשון אחרת, אבל עלינו לדעת כי כל אלה רק מצות עשה שהזמן גרמא, דברים טובים הם לשעתם וטפלים בעת אחרת, יען כי כל עת היותנו בארצות לא לנו והסותנו בצל אחרים נוכל להיות רק מסייעים לזרי העובדים במקצוע כל הענינים הכלליים ולא להעמיס את כל הכבודה על שכמנו, ואם כן לא בשפתנו ובספרותנו המיוחדת עד עת ומעור רק לעולם היהדות מן סמ. ואם כה נרד לעמקו של דבר, אז לא נעזוב חיי עולם מפני חיי שעה, והסופרים לא יבישו איש על אחיו בעין רעה וכל אחד ידע מקומו ונכול פעולותיו, וגם אנחנו נדע להזכיר פעולות איש ואיש לפני מרת התועלת היוצאת מהן ולא נבכר את פני העוסקים בהווית העולם הכללי על פני כל יתר הסופרים ולא נאמר עוד, כי רק הם עמודי ספרותנו. הפעולות התמידיות של ספרותנו שאינן תלויות במקום ובזמן הן בנוגע לדעת ישראל וקורותיו, רוחו ועצמותו, ופעולותיה התלויות בזמן ובמקום הן — מלבד מקצוע המדעים הכלליים — שאלות התקונים בחיים ובצרכי הקהלות שהורע כחן ונתקלקלה שורתן מפני סבות שונות. גם הפעולות מסוג האחרון, אשר עד כה רק הן כלאו את כל הללה של הספרות החרשה, רב תבואת בכחן וטובות ומעילות הן לשכלול בית ישראל, אבל גם בנוגע להן כשהן לעצמן שגו עד כה סופרינו והרבו לעשות מדרה, ראשית יען כי המה דנו את הכל לכף חובה כהשענם על דעתם הנפסדת, כי ישראל חגא מכל עם באשמתו או באשמת אויביו ועתה ברצון או באונס כבר נשתרש בחטא ואין לו תקנה אלא שבירה, ושנית יען כי המה למדו תמיד לדרכי סופרי העמים המדברים לעם שיריו לא אסורות וגם יש לו תמיד ראשים ומפקחים הדואגים לצרכי צבור המסורים בידם וכל מכשלה תחת ידם היא ותלויה ברצונם הטוב או הרע, בעת אשר ידי ישראל אסורות תמיד ועתה גם חיי צבור מתוקנים אין לו עוד ואין איש רואה את המכשלה תחת ידו. ועל כן אם גם עלינו להורות את העם את כל הדרוש תקן בחייו ובצרכי עדרו, אבל נעזוב נא בראשונה דרך השלילה ודעותינו הנפסדות וגם כל גרבה להביא

ומשתמשים מכלי כשרון בערבוביא בכל ענפי הספרות ומקצועותיה יבהלון ויחפזון וגם יסוגו אחור ולשונם לא תמהר לדבר ראמות, כי מקומם לא יכירם עוד ובאזניהם תכירם עד מהרה עדת הקוראים, ואז יש תקוה, כי תבוא ספרותנו ערנה אחרי בלותה, כי תשגשג ותעשה פרי למעלה ומלא כבוד כל עולם ישראל.

גדול תלמוד שמביא לידי מעשה, ועל כן מלבד התורה נחוצה לנו גם העבודה, כי תורה בלי עבודה היא כנשמה בלי גוף. אם גם תורתנו לא תשבה מפי זרענו וזרע זרענו, אם גם יצלה בידנו להעמיד את ספרותנו החדשה במקום התורה, הנה מבלי חפץ להת תוצאות לרוח ספרותנו או תורתנו בעולם המעשה, עמלנו לריק יהיה וכל פעולותינו מאפע, כי אז רוח תורתנו יצורר בכנפיו רק עפר קברות ואך גלמים מתים תראינה תמיד עינינו. דעת התורה והשפה וקורות ימינו אשר נביא בלב בנינו לא יהיה להם למקור חיים, כל עת אשר לא יראו בבית אבותם מעשים מוחשיים המתאימים עם הרוח שנחפזין לנסוך עליהם. העבודה הראשית לנו היא שמירת החקים והמצות המעשיות הנושאות עליהן חותם לאומיותנו וזכרונות ימי קדם. אין אנו אחראין, בעד כל המון החקים שרבים דשים בהם בעקבם, כי כל אלה הם דברים המסורים אל הלב שהמשפט לאלהים הוא, אבל נטל עלינו כלנו בין מאמינים אנו ובין קטני אמנה לחתום ברית קדש בבשר ילדינו ולשמור שבתותינו ומועדינו מלהללם וגם להתנהג בביתנו פנימה על מהרת הכשרות לישראל, יען כי כל אלה הם מקצתם חותמם של חיי עמנו שבהם הוא נבדל מיתר העמים ורובם קשורים בזכרונותינו בעבר ובתקותינו לעתיד. אחרי המצות המעשיות תבואנה פעולות ביחס שמירת המדות הטובות שבהן יצטיינו בני ישראל, ורחמנים בני רחמנים, ביושנים וגומלי חסדים לא יחרלו אף רגע מלעבוד עבודת הגוף והנפש שתראה בעליל, כי לא לחנם שפרה עליהם נחלתם להקרא בקריאות של חבה האלה. מרת הרחמים שתתגלגל לפנינו בדברים שבינינו ובין יתר אחינו תועיל להרכות השלום ולקרבת הלבבות; איש את אחיו לא נצור וברענו לא נבגוד בנך, כי אחים אנחנו לצרה ואב אחד לכלנו, חסד ורחמים נבקש מאת אבינו שבשמים וחנוניה נתן גם איש לאחיו, בשעה שאנו מעיינים בדינו של איש ריבנו, אשר איננו תמים דעים עמנו ולא כחפצנו יאחו ארחות דרכו בחיים, נדונוהו לכף זכות ונזכרה נא, כי הוא עצם מעצמנו ובשר מבשרנו ואעפ"י שחטא או מעה או התנהג בחסידות ופרישות יותר מדאי ישראל הוא

ודעותיהם הנפסדות כבר היתה למכשול להעם וכבודה המירה בקלון, כי גם אנחנו השפקנו עד כה רק בילדי נכרים וכבר החל הנגף במיטב בחורינו ובנינו ויצאו נקיים מכל דעת ישראל, ואם החרש נחרישה לעת בואת, מי יודע עד מתי תארך עוד העת הרעה לנו ולבנינו ולספרותנו, מי יודע כמה עוד ילכו למקום המים הרעים וישתו מהם וכמה עוד ידרו מצולה במים שאין להם סוף, ועל כן עלינו גם נטל כעת למהר לחבב את הספרות על פני העם, להציב לה יד ושם ולתקוע לה יתר במקום נאמן. על כל איש ישראל חובב עמו וספרותו החובה והמצוה להשתדל בעירו בנוגע להפצת ספרי בחירי הסופרים, להעשות אנודה אחת עם רעיו הדומים לו — ליסד בתי מקרא ובתי אסף לספרים עבריים, לקצוב פרס הגון בעד ספרים טובים — לבעליהם, לחוש לעזרת הסופרים המעולים בנפלים תחת כבל משאם ולעמוד להם תמיד בשעת דחקם ולעת זקנתם בבלות כחם, לקנות כתבי יד שרב ברכה בהם מאת כותביהם על מנת להוציאם לאור ולהפיצם בישראל, ליסד אנודות בקרב צעירינו המבקרים בבתי החכמה ללמוד קורות עמנו ולהגות בספרותו וגם לקרוא לחכמים כי ישיפו להם לקח בדעת תורת ישראל, לחבב על עשירי עמנו המנהג הישן לאכף בבתיהם ספרים מספרים שונים בכל מקצועות הספרות העברית, אשר בעונותינו הרבים חדל עתה להיות למנהג הזה ארח בבתי כל העשירים, מלבד המעטים מבני הדור הישן, אשר רק אחד בעיר ושנים במשפחה הם וגם אוספים הם על הרוב רק ספרי תורה וחכמה והספרות החדשה פסולה וטמאה בעיניהם. אם כזאת יעשו כל אלה שרוממות ציון בגרונם ותקות עמם ולאומיותם יקרה בעיניהם, אז עד מהרה רוח והצלה יעמוד לספרותנו. הסופרים הטובים בראותם שכר בעמלם יוכלו לפתח את כשרונותיהם. חבמי לב ובעלי כשרונות נעלים בדעתם כי יש שכר לפעולתם יורעו זרע ברכה בכרם ספרותנו. כל אלה שפנו עד כה ערף לספרותנו מפני שהוזהקה קטלנית ושובו לגבולם ופיצו מעינותיהם חוצה, ואחריהם יחרו יחזיקו רבים שקנו חכמה ורור סופרים חדשים וילך לנו שידעו את אשר לפנינו; ואז באהרא דיעול יקרא יעול בשרא, במקום שעברו במלנים ונכובי לב ויזרו פרש על פני הספרות וישליכו שקוצים על כבודו של סופר עברי, יבואו לעבוד נקיי הדעת ובעלי נפש היפה שידעו למתוח על מעשיהם חוט החכמה והדעת ולהטביע עליהם חותם הטעם היפה והסדר הטוב; ואז גם העדה הקוראת תלמוד עד מהרה מפי בחירי הסופרים חקי' החן והיופי והטעם היפה, והסופרים השולחים לשונם בכל והות נפשם ידברו

ומבני בניו של אברהם אבינו. הבישנות תשים מעצור לרוח התאות הנמכות והשחתת דרכי המוסר והריסות חיי המשפחה והרעות הנפסדות בכלל השולטות עוד באירופא ותסגור עליהן את הדרך לבל תבואנה גם אלינו; נחזיקה נא במהירות ופרישות ונזירות כאבותינו מלפנים, נוקיר נא את חיי המשפחה העברית, נהיה תמיד בישנים, ענוי רוח ונוחים לבריות ולא הדיוטים קופצים בראש, מחרחרי ריב ומדנים, בל נתערב עם שונים ולא נבקש לעמוד במקום גדולים שלא יכירנו מקומנו שם; לא נרחק את עצמנו כסומכוס לביהמ"ד להכנס לפני ולפנים ונדע נא מקומנו ומצבנו, נהיה נא מצניעי לכת ונלמדה לדעת, כי כל ישראל ערבים זה בזה, ואם גם יפה כחו של אחד מאחינו לדבר משפטים עם אויבו בשער ולעשות נקמה בו ולא יאונה כל רע לו; אבל נוהר נא תמיד בגוי קטן פן תתך חמת איש חרמנו הדוקדק ואיננו יכול לנגוע בנו— כאש על ראש יתר אחינו החלשים וישלח כל מגפותיו אל לבם. גמילות חסדים הוא המרגלית המובה התלויה בגלגל המה של עולמנו והיא שעמדה לאבותינו ולנו להחזיק מעמד עד היום, כי הרעות והמטבות הצפונות לישראל והבאות תמיד כאחד בעת ובעת נה אחת הן תלויות בגלגל החזור בעולמנו, ועל כן גם נצח ישראל לא ישקר ולא נכחד קימנו, כי אם עניים הננו במקום אחד עשירים אנו במקום אחר, ואם רק לא תתפרד החבילה, לא תרבינה הרעות המציאות אוחנו באותו מקום ובאותה שעה להפליא מכותינו ולהציגנו ככלי ריק, כי איש את רעהו נעזור ואיש לאחיו נאמר חוק ואחינו הרואים עולמם בחייהם יחישו לעזרת האיברים והנדרים השרוים בצער ויעמדו להם בשעת דחק, וגם במטבות הנפולות בגורלנו לא יגבה לבנו על יתר אחינו ותמיד נזכור, כי היום אנו רק סתמלאים מחרבנם של אחינו האובדים בענים ומחר ישוב הגלגל אחרנית ועלינו תעבר כוס, כי מי יודע מה יקרנו יום, מי יודע אם לא יוסב עד מהרה האופן עלינו ואחינו האובדים יבואו על מקומנו ואנחנו על מקומם, ואם נזכור את כל זאת, גם בעת טובה תהייתה תמיד ידינו אמונה לפרוס לרעב להמנו ומבשרנו לא נתעלם, להמנו נשלח על פני המים כי ברוב הימים נמצאנו. אשר על כן מלבד החובה והמצוה המוטלות עלינו לכלכל צרכיהם של עניי עירנו וחולינו הקרובים לנו עלינו גם לראג לענייני בעיר אחרת ובארץ אחרת ולדרוש את שלום אחינו בכל מקום שהם, וכל מי שיש ספק בידו לעשות מאומה לטובת אחיו בכל מקום שהם ואינו עושה אין בו מהמדות הטובות שבני ישראל מצויינים בהן ועוכר שארו הוא ומתעלם מבשרו.

ומלבד כל הפעולות האלה שתלויות הן תמיד במקום ובזמן ורשומן נכר רק בחיי שעה ועל כן גם לא נוכל לזיול ולחשוב אותן כרוכלא, כי בכל מקום ובכל זמן פנים חדשות להן, הנה ישנה לפנינו גם פעולה אחת כללית גדולה ונכבדה שעומדת היא למעלה מעל כל מקום וזמן, כי בעיקרה וביסודה נחוצה היא לשעתה ולעתיד לבוא ומקומה יכירנה בכל תפוצות ישראל. להפעולה הזאת כבר יצאו בשנים האחרונות מוניטין בעולם ונודעה לשבח או לגנאי, בשם "ישוב א"י". עבודת האדמה שעליה נוסדה גם הפעולה הראשית של ישוב א"י כבר הרבו רבים לדרשה כמין חמר ולהראות נחיצותה לנו, אבל לפי עניות דעתי לא רבים ירדו לעמקו של דבר. אם מצד התועלת החמרית נביט עליה, אז נהיה רק טועים ברבר, כי עשר העם אצור לא בעבודת האדמה, כי אם במסחרו ובבתי מלאכתו, וגם תועלת חמרית לזמנה אין לנו לקוות ממנה, כי אם יבואו לנו ימים טובים מאלה וצערינו לא יצרו תחתינו, אז גם על ידי המסחר והמלאכה שכבר החזקנו בהם נוכל להציב לנו יד ושם בחיים, ובימים א"ן חפץ בהם, בעת אשר משוללים אנו זכויות אדם ונפשנו יבשה אין כל, גם האדמה סגורה ומסוגרת לפנינו ולהט החרב המתהפכת לא תתנו לבוא בשעריה. ואם נביט עליה מצד התועלת המוסרית הכרוכה בעקבה, אז אף כי גם ביחס הזה יש לפקפק הרבה, כי לא ראי האכרים כראי העירוניים ולא ראי האחרונים כראי הראשונים והצד השווה שבהם שלכל אחת המפלגות בחיי ממלכה שלמה יש מעלותיה וחסרונותיה, אשר אין פה המקום לפרטם ואיננו יכולים להגיד בדיוק איזו היא הכף המכרעת, בכל זאת מודה אני, כי לרבים מערתנו יכולה היתה עבודת האדמה להביא רק טוב ביחס מזה המדות, אבל איפה ומתי נוכל להוציא דבר עבודת האדמה לפעולת אדם, אחרי אשר מאות בשנים עברו עלינו בחיי העירוניים ויציאתם של היהודים בהמן רב מעיר לכפר מלבד היותה מתנגדת למעשי בראשית, כי בנוהג שבעולם תנועת היציאה תגדל מכפר לעיר ולא להפך, הנה גם יחסר לה הכח המניע— הוא חפץ התועלת החמרית? ועל כן נוכל להחליט בברור, כי עבודת האדמה כשהיא לעצמה יכולה לפעמים להיות לפי צורך השעה רק ענין פרטי ועזרה לעני בשעת דחקו בחקו במדה מרובה או מעטה, אבל לא ענין כללי לכל העם כלו ולפנינו היום, לפי החקים השוררים בארצנו, אין לה יסוד כל עיקר גם בתור ענין פרטי; מה שאין כן אם נביט על עבודת האדמה מנקודת המצב של תקות הגאולה ושמירת רוח ישראל במהרתו, כי אז באמת יש לה מקום

יגיע ונחצה עד צואר במים שאין להם סוף ובנינו ובנותינו ילכו לבקש להם עבודה בשרה אחר ואלינו לא ישובו עוד; חבילת חיינו החברתיים בארצות לא לנו שנתפרדה עתה בנשוב בהם הרוח השורר עתה בכל מדינה ומדינה וצורך בכפיו הריסות המחיצות בין המפלגות השונות בממלכה ורצועת קהלותינו שהותרת בעת האחרונה — הן גם יכריחונו לבקש לנו אשיות חזקות לכל ימוש כל כבוד בית ישראל ולהיות אגודתו על ארץ נוסדה.

והפעולה הכללית במקצוע ישוב א"י ביחד עם יתר פעולות העבודה התלויות במקום ובזמן הן הנה היסוד השני של קיום עולמנו, אשר על ידיו יהיה איתן גם מצבו של היסוד הראשון הוא יסוד התורה, כי התורה והעבודה הן שתיים שהן אחת, הן החמר והרוח, הן הגוף והנשמה של עולם ישראל!

א. א. סיראמקין.

חקר דבר.

אם נשים עין על הספורים הבאים במלכים ב' מקאפיטל ב' עד קאפיטל י' נראה כי מסדר הספר אספם לאחד אחד למטרה מיוחדת לספר לדור הגדולות אשר עשה אלישע. אולם כאשר נתבונן בהספור הבא בקאפיטל ח' פ' ד' והמלך מרבר אל גחוי ג' לא נמצא בו שום גדלות וכלו רק טבעי ולא נסי; גם לא נוכל לשער כי בא להראות עד כמה היה יקר כבוד אלישע בעיני המלך, כי גודל יקרתו ערכו בעיני המלכים והשרים כבר ראינו ביתר שאת בהמשך הספורים הבאים בראשונה ובאחרונה, ומה ישימענו זה? אולם מה מאד יקל לפנינו לפתור פשר הספור הזה אם נתבונן בהספור שלפניו בקאפיטל ד' פ' י"ג ויאמר לו אמר נא אליה וגו' היש לדבר לך אל המלך וגו', אשר לכאורה נראה גם הוא כמיותר כי מה איכפת לנו איך נפלו הרברים ביניהם טרם בשרה מבשרת הבן. אבל באמת הספור הזה הוא כעין יסוד להספור הבא אחריו אשר הובא בזה להורות על גדולת אלישע לבטחונו בה' כי יקים את דברו, כי כאשר שאלה בראשונה ע"י גחוי היש לדבר לך אל המלך וכו' ענתהו בתמת נפשה "בתוך עמי אנכי יושבת" כלומר אני צריכה למלך כי אין לי על מי להתרעם, אבל לא כאשר רמזה בן היה, כי בהמשך הזמן היתה רצוצת משפט מעמה, והיתה נחוצה לעזרת המלך להצילה מירי שוסי נחלתה, ואין כ"ס אם המלך לא שמע יקרת ערכה מפני גחוי כי אז מסר משפטו בידי השופטים אבל מבין ששמע המלך כי היא האשה אשר זכתה לנס גדול כזה ע"י אלישע ע"כ מהר לעשות משפטמה. ובוה נראה באמת מגדולת אלישע שכם אחד על הנפלאות אשר הראה, כי לא לבד אותותיו אשר הגיד בהחלט נתקמו כלם כי גם דברו אשר דבר בדרך שאלה "היש לדבר לך אל המלך" נמלא בהמשך הזמן ולא נפל מכל דבריו ארצה. מ"ן שמאליצאנסקי.

ויש לה שעה, יש בה הפץ ויש לה יסוד קים. המקום הוא על אדמת ציון וירושלים ועל הררי ישראל שרבים מבני עמנו עוד יחוננו עפרם ואבניהם ירצו; השעה היא בכל עת ובכל זמן ועתה יתר שאת לה, כי גם מצב הרברים היגיעים יהיה בעווריה; החפץ כבר נראה בפעולת ידי אכרי אחינו על הרי יהודה שהראו לעין כל חריצותם ושקידתם; והיסוד הוא נחיצות מפלגת עובדי עבודת האדמה והרבות הישוב באה"ק לעם החפץ חיים על חשבון עצמו ומחבה בכל עת ובכל שעה לשיבת ציון וירושלים. מסבות העתים ותהפוכותיהן יש לפעמים לאל ידן להרחיב את חוג פעולת הישוב — ומדת נחיצותה, אבל כי הרבר בכללו טוב ונחוי. הוא בכל עת ובכל שעה נעלה הוא מעל כל ספק. בכל עת ובכל שעה נחוצה לנו עבודה כללית שתהיינה עוסקות בה ידי כל אחינו בארצות פווריהם, עבודה חשובה לכל נפש איש ישראל לחזק אגודתנו הכללית ולקרב לבותינו; בכל עת ובכל שעה עבודת האדמה חיים. בימינה לאלפי ידים עמלות ובשטמאלה מהר המדות והכשרת הלכבות לאביהם שבשמים; בכל עת ובכל שעה ארץ ישראל קרושה ומקודשת בעינינו ומחוברת עם מיטב זכרונותינו בעבר ותקנתנו בעתיד; בכל עת ובכל שעה ערש ילדותנו היא משאת נפשנו ותהקה להקמת לאומנו היא טל תחיתנו. אם רבות בשנים הפריד המקום בינינו ובין ארץ חמדתנו והשעה לא הספיקה לנו להשיב נפשנו באויר נשמות חיי ארצנו, הנה תקנתנו לא אברה וזכרונה תמיד חי בקרבנו ותמיד נשאנו את נפשנו אליה; ואם בכל עת ובכל שעה כמה מעלות טובות למקומה של א"י עלינו ואין אנו בני חורין להבטל מהעבודה להשיב הנשמות ולבנות החרבות, על אחת כמה וכמה בעת שאנו חיים בה, אשר מצב חיינו בפרט וחיי החברה בכלל וגם הרוחות הנושבות בעולם יתנו תמיד דאגה בלבנו לגורלנו ולקיומנו. רוע מצבנו וחסר פרנסתנו, הצרת צעדינו תחתינו וידינו המבקשות עבודה ואין — הם יעוררנו עתה להציב לנו יד בארצות רחוקות ולפתוח לפנינו מקור עבודת האדמה; תקות הגאולה שהיתה עד כה שארית נחמתנו בחיים ושהחיתנו וקימתנו לזמן הזה לא תוסיף עוד תה כחה לנו ולהשיב רוח הנבאה, אם לא נשתמש עתה בכחנו ובקניינינו הנעלים לעשות מאומה בכל שעת הכושר לטובת ישוב א"י, יען כי עתה גם המאמינים יודעים הם, כי ברכת ה' מצויה רק בפעל פעל איש ברוחו ובעמל ידיו וגם מלאכי השרת אינם נזקקים להיושב בחבוק ידים; החיים המלאים עבודה ומעשה ידרשו בחוקה גם מאתנו עבודה הצריכה לגופנו וגפשונו ובלי עבודה כללית כזאת שטף החיים עדינו

מן כל השאלות האחרות בערכה; ויאמרו: לא כי! שאלת החנוך היא השאלה היותר גדולה, והיא נוגעת בנפש האומה וכו'. אבל אנכי לא כן עמדי. אנכי אחשוב כי בפתרון שאלת הרבנות תלוי גם פתרון שאלת החנוך; וע"כ אתן היתרון להראשונה על השניה. אברר דברי. — שונה היא מאד שאלת הרבנות משאלת החנוך, אעפ"י שגם שתיהן "שאלות" תקראינה.

אם נוציא מפינו שתי המלות: שאלת הרבנות, כונתנו בזה על שתי שאלות: (א) האם באמת יש בהרבנות דברים הצריכים תקן, לפי שלא מעטים הם בינינו האומרים כי הרבנות — פלה שקלה נאה ואינה צריכה לא כחל ולא שרק ולא פרסום, ואם יש בה חסרונות הראויים להמנות — מה המה? (ב) איך נתקן את דרכי הרבנות ובאזיה אופן נוכל להוציא את התקונים לפעולת ידי. לא כן שאלת החנוך; באמרנו "שאלת החנוך" אין כונתנו אלא: במה נוכל להוציא את התקונים לפועל; אבל כי דרכי החנוך אבלות ובמה נוכל לתקנם ולשכללם כל זה נדע ברור, והסופרים העוסקים בשאלת החנוך, השואלים שאלות, ומשיבים תשובות, ומציעים הצעות, הם בעיני ככותבים רק משום — דרוש וקבל שכר. אני אומר כי לפתרון שאלת החנוך חסרים רק האמצעים הדרושים: כסף והשגחה, וזולת כל מאומה: כסף בעד מלמדים שהוננו בכשרון הפרדגוניה למען לא יאלצו לחיות חיים שיש בהם עניות ודחקות, ויוכלו להורות לתלמידיהם למודיהם בנפש שבעה; כסף בעד התלמידים העניים — שמהם תצא תורה — אשר אין לאל ידם להתפרנס מכספם, להלביש ולהנעיל את עצמם, ולשלם שכר למורם וכו', ובעת שישבו התלמידים על ספרי תלמודיהם לא ירעבו ללחם, ואז, רק אז, יש תקוה כי תלמודם יתקיים בידם, כי מאד נאמנו דברי הפתגם הרומי, האומר: "Mens sana in corpore sano" כלומר: בגוף בריא תשכון נפש בריאה; כסף — בעד דירה נאה ומרוחה וכל המכשירים הדרושים ללמודים. השגחה — מאת הרב ונכבדי העדה על הלמודים העברים וההיצוניים הדרושים להקבע בכל החדרים, והשגחה על סדר המחלקות והלשכות בכל חדר, ושעור הלמודים (אשר אמנם במקצוע זה לא ירדו עוד הסופרים לעמקה של הלכה; וברצות ה' את דרכי אדבר מזה בארוכה במאמר מיוחד). — ואם כן אפוא, כי לפתרון שאלת החנוך אין הדבר חסר, כמעט, כי אם הכסף וההשגחה, יש לקוות כי כאשר תפתר שאלת הרבנות תפתר מאלה גם שאלת החנוך. הרב שידע את חובותיו לעירו, ישתדל בעצמו להשיג מקורים (источники) להוצאות הדרושות לתקן החנוך והחזקו, וישים עינו ולבו על

שאלת הרבנות ופתרונה בזמן הזה.

מאת

משה ריינעס

בחמשה לחדש יאנואר שנה זו נכנסו חברי חברת "מפיצי השכלה" אשר בעיר אדעססא, לישיבה. מזכיר החברה הנכבד העורך-דין ה' מנשה מרגליות הציע שתי הצעות. האחת: למסור על יד מומחים לאותו דבר לכתוב ספר תולדות היהודים כללי בשפת רוסיא, ספר שבו המועט יחזיק את המרובה; והשניה הכי נכבדה: ליסד, באדעססא, בית ספר לרבנים בעד בני עמנו ברוסיא המתעתדים להיות רבנים בישראל. אחרי משא ומתן קצר נתקבלו שתי ההצעות הללו מאת הנאספים ברוב דעות, ויחליטו להושיב ועד מיוחד שעליו לעשות כל הנחוץ למען הוציא את הדבר אל הפועל; וסופרי כה"ע העברים הודיעו, כי כבר החלו ראשי החברה לדאוג למורים אשר יורו לקח בבי"ס הרבנים העתיד להוסד, וכי כבר נערכה גם הפרוגראמם של הלמודים וכדומה לאלו נעשו הכנות. —

אז כתבתי את מאמרי ע"ד שאלת הרבנות ופתרונה, הנתון בזה לפני הקוראים הנכבדים.

א.

לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, אמר ר' יעקב ר' מני מייתי לה מן הרא: אל תצא לריב מהר (משלי כ"ה). לרב כתיב. (פסיקתא).

אחת הסגולות היותר נכבדות, אשר בחסדי ה', נשארו לנו בכל ימי גלותנו היא — הרבנות. בחיק הרבנות צפון כל עתותי היהדות — זאת יודע כל איש יהודי. ולולא הרבנים שהיו לנו — יאמר ישראל — מי יודע מה היה לתורתנו! כי אמנם מי הם נושאי דגל התורה, מחזיקי בדרך היהדות ושומרי תומת הדת אם לא הרבנים שבכל דור ודור? — אמנם כן, רבות הנה השאלות שסופרינו הנכבדים עוסקים בהן זה שנים רבות, אבל השאלה היותר נכבדה וראויה לשאת ולהת בה, היא, בלי כל ספק אצלי, שאלת הרבנות. שאלה אחת שהיא שתיים: (א) מדוע לא יתכנו דרכי הרבנות הנכחים: (ב) במה נוכל לתקן את הרבנות ולהוציא את התקונים לפועל. — יוכל היות כי איזה סופרים יחלקו על החלטתי כי שאלת הרבנות נכבדה

רבנינו לשונם דבר רוסית, יקנו להם השלמות הנחוצה לרב מטעמיה"מ ודי להם; אבל — הכי באמת רק שפ"ר חסרה להרבנים, ובלעדי זאת כל הידיעות, והשלמות, והמעלות, והמדות, שמנו חכמים רב — וזאת לדעת: כי לרב היום יקרא לפניו חכם — יש ברבנינו עתה? נשובה ונראה!

(א) ראשית כל צריך הרב המורה להיות גדול בתורה: לדעת חלק גדול מש"ס התלמוד, ד"ח הש"ע, דרכי ההוראות באו"ה וד"מ וגו' להלכה למעשה. כי זה הוא דבר הכרחי — יבין הקורא מדעתו, וכן הפליגו מאד ע"ז חכמינו ז"ל בנואמריהם המפורסם בכל חלקי הש"ס וכו', עד אשר למותר הוא להביא ציונים וראיות מהם ע"ז. וזכרנו, בשעה שמר אבי נ"י היה עסוק ביסוד בית ישיבתו, לפני שנים אחדות בעיר ש—ן, היא הישיבה שעד מהרה יצא שמה לתהלה בכל אפסי ארצנו ומכל עברים נהרו אליה תלמידים להסתופף בצלה; היא הישיבה שהצמינה בסדר למודיה והנהגותיה שכס אחד על כל הישיבות שבארצנו; היא הישיבה שבה — כאשר יאמרו המליצים — הלכו התורה הקרושה עם ההשכלה המהורה שלובי יד ואשה לא נכונה מחופתה של חברה; היא הישיבה שעליה כלה מיסדה, מר אבי נ"י, כחו וממונו בחפצו הטוב להועיל לבני עמנו, ואשר לסוף — קנאים ופגעים, רשעים וזדים ומלככי פינכא . . . פגעו בה ונהרסה עד היסוד [1]; — באותה שעה כתב מר אבי נ"י פראגראמם הלמודים, ויהי ראשיתה: "החניך שישלים חק למודו בבית-ספר-הרבנים שיוסדנו, יהיה בעז"ה רב גדול בתורה, בקי בשו"פ כאחד הגדולים, וידע דרכי ההוראות להלכה למעשה, ככל הדרוש לרב מובהק וגדול". — ומה אנחנו

המלמדים והמורים לראות אם הם ממלאים את תפקידם באמונה, ואז החנוך הפורע לשמצה עתה — שדרכי החנוך המתוקנים מוורים לרוב העומדים בראש הרבנות בימינו, ואין מהם משים לב לזה — יתקן וישכלל, באופן שהחדרים לא יבטלו חלילה בעקדם, רק ציונם ישונה לטוב, כאשר הממשלה הרוממה דורשת מאתנו.

ומימות ש-ההשכלה הנאור אובצאָב נ"ע, שבימיו נולדה שאלת הרבנות, עד ימינו אלה כבר עברו עשרות שנים, והיא — השאלה — במקומה עומדת, וכמעט לא זוה אפילו פסיעה קלה! אומר אני זאת, כי שאלת הרבנות כאן כן עתה שאלה היא ולא מצאה כל פתרון עד הנה, להוציא מלבם של המועים, שרבים הם כיום החושבים כי שאלת הרבנות כבר החלה להפתר מאליה והשתדלותנו אנו כפתרונה אך למותר. שמועה שמעו כי בפולין יצא צו אשר על פיו לא יקובל כל רב באחת הערים מעריה, כל עוד לא יעמוד על הבחינה לתהות על קנקנו אם שפת רוסיא, שפת ארץ מולדתנו, אתו, והידיעות הנחוצות לכל איש החפץ להשתמש בכתר רב מטעם הממשלה אינן מזורות לו; שמעו זאת — ויטהרו להחליט, כדבר ברור, כי עוד מעט וגם "בכל מרחבי רוסיה" יצא החק הזה, ואז — אז אין עוד מקום לשאלת הרבנות בארצנו; כי כלום מה הממשלה מבקשת מרבנינו? אלא שיובינו שפ"ר וידעו יתר הידיעות המעטות והקלות ודי! — שונים כאלה לא מעטים כעת גם בין רבני ישראל ומוריו. אחד הרבנים המהשכלים, שזכה לראות איזה מאמרים שיצאו מעטו נדפסים באחד כתבי-העת העברים היומיים, גלה דעתו בפומבי, כי שאלת הרבנות כבר החלה להפתר בארצנו, ודורש ממי שהיכלת בידם להשתדל: כי מהנשר בעל שני הראשים — הרבנות מטעם הדת ומטעם הממשלה — יעשה רק כתר רבנות אחד, ומהר-פרצופין — פרצוף אחד, פרצוף רב מורה הוראה ודאין, והוא ימלא גם משרת רב מטעמיה"מ, אחרי שידיו יהיו רב לו בל"ר וכו', ורואה מהשנוי הזה עתידות טובות ויעודים מאשרים לישראל ותורתו כו'. מו"ל המ"ע, שבו בא מאמר אותו הרב, גם הוא מסכים לדעת הכותב בעקר הדבר, אלא שמוסיף ואומר: כי למען יהיו הרבנים המוציאים גם רבנים מטעמיה"מ, דרושים למו לא ידיעות מעטות וקלות כמו שחושב בעל המאמר הנזכר. — אני חולק ע"ז בכל לבי, וטעמי: אלו היו רבנינו רק חסרי ידיעת אותן הלמודים "החיצוניים" בלבד, כלומר: שפ"ר ויתר הידיעות הקלות; אז — אולי מקום היה להרב בעל המאמר הנ"ל והאוחזים בשיטתו (קרי: בשמותו) לאמר: ילמדו

[1] ע"ד הישיבה-של-מעלה זו, כל אשר עבר עליה ולגלה גם על מיסדה, שמות הנדיבים הנכבדים שתמכוה בכספם וכן שמות הנדיבים שהצטיחו לתמכה ולסעדה ודרכו רק להגדילה ולהאדירה ולצמוק נערו חלום ממנה, שמות המקנאים ורשעים עמנו שהשתדלו בהריסותה וכו' וכו'; אדות כל אלה אדבר אי"ה במאמר גדול מיוחד, למען השאיר להישיבה זכרון-עולם, תחת אשר, באשמת זדים אחרים, לא האריכה ימים ותמת בלא עתה, ולמען ידע דור אחרון פועל פעלו נדיבי עמנו באמת ואלה הנדיבים שרק שם נדיבים קורא עליהם, ובאמת הם נחוקים מנזקה, להזכיר לזכרה ולהלה שמות הנכבדים שהשתדלו נקיום הישיבה, ולהשאיר לדורון עולם שמות הארונים שירו זה חתיהם — המשחיתים בצל הקלה והשגחה — ואני בליסעריהם וכו'. — את המאמר הזה אדפיס, אי"ה, במחברת בפעם לחלקו ביעקב ולהפצו בישראל, ועוד חזון למועד. *

ה' עליהם יחיו, נרבנים הם, פורנים הם, רחמנים הם, ובבא לפנייהם „אברך“ לבקש מהם „סמיכה“, לא יוכלו להשיב פניו ריקם ולא יסרבו הרבה — ויתנו! — והאם לא די לכם, קוראים נכבדים, בהדגמאות המעמדות שהבאתי בזה להוכיח כי אמנם יש ויש בין רבנינו, רבנים שעמדת הרבנות אינה הולמתם? . . .

(ב) מלבד ידיעת הרב הרבה בתורה, משרתו תדרוש ממנו שיהיה איש אשר כחו בפיו למשוך אליו אבירים, שידע להטיף לפני אנשי עדתו דברים נמרצים וישרים שיקלעו אל המטרה, להעיר למוסר אונם, ולקרב את לבותיהם לאביהם שבשמים, כמו כן להבינם דעת ערך יקרת הצדקה הגמ"ח וכדומה מן העמודים שעליהם כל עיר נשענת. — בימינו אלה ידיעת הדרוש נחוצה כ"כ לרב, עד כי כמעט רב שאינו יודע פרק בדרוש — לא ישיג משרה על שבמו, מכיר ויודע אני רב אחד, והוא רב מובהק וגדול בתורה כאשר הרבנים הנודעים, ונוסף לזה רכש לו ידיעות רבות שלא כל רב זוכה להן: בקי הוא בתנ"ך ובמפרשיו עד להפליא, ורבה ידיעתו גם במחקרי הלשון (פילולוגיה) ובעצמו הנהו מבאר מצוין. קראתי את באוריו על תנ"ך — והם מפיצים אור גדול, ומחזירים ע"פ הבקרת החדשה (ועם זה: הנאמנה); נשאתי ונתתי עמדו וראיתי כי רב הדעת ומדקדק נעלה הוא ויודע, מלבד שפ"ע, גם שפת אישנו על מוריה וכו', ואחרי כל אלה מה אמלל לבי בקרבי בשמעתי ממנו עניו ולחצו, ובי אין לו מרבנותו אפילו שלשה רז"ב לשבוע וב"ב סובלים הרפת רעב! „למאשר הייתי בעיני—אמר אלי פעם ברברו עמרי על אדות מצבו הנורא — לו קבלוני לרב באחת הערים ונתנו לי משכרת — ששה רז"ב לשבוע!“ — הירעתם, קוראים נכבדים, מדוע לא ישיג הרב המצוין ההוא משרה הראויה לו בערכו? — לפי שהוא מעט כבר פה וכבר לשון וכבר עליו הדבר — לדרוש ברבים! ובשביל חסרון הכשרון הזה הוא וב"ב סובלים הרפת רעב, ובשביל זה הוא מתגורר בעיר קמנה וחשכה, ובשביל זה, סוף דבר, לא ישיג משרה! — מזה יוכלו הקוראים להבין למדי עד כמה ידיעת הדרוש נחוצה לרב. וחללי הדרוש כהרב הג"ל לא מעטים הם בקרבנו! וכמדומני שלא אפרזו על המדה אם אומר כי חלק גדול מן המתעוררים להיות רבנים לא ישיגו משרות בשביל כך. כי ידיעת הדרוש אינה נקבה מספרי הדרוש, ורק מעטים הם מאד בעלי הכשרון שכחם כפיהם להחיות אותיות מתות. — שח לי מר אבי נ"י, פעם אחת נקרה לבית תפלה אחד בוילנא, כשנכנסם — שמע קול „דרשן“ או „מגיד“

רואים עתה ברבנינו? האם לא ימצאו בהם רבנים כאלה, אשר — בלחשיה אגלה לכם — אינם יודעים להורות גם הוראה פשוטה? ! העבודה! אם לא אדע בעצמי רב אחד שאין לו בשו"א ידיעה נכונה בהוראות — ואצ"ל בתלמוד — הדרושה לרב — יהיה באיזה עיר שיהיה, כי לדינא קמנה וגדולה אחת היא — ובכ"ז הוא דן דינים ומורה הוראות! ועתה הגידו לי הכזה רב יקרא? — שוב מעשה „ברב“ אחד ששנים אחדות אמנם עמל ויגע ולמד בשקידה רבה, אבל לא את ספרות הרבנות כ"א — הצדוקאקאטית, כלומר: ההקיצה והמשפטים והתורות הנחוצים לדעת לכל עורך-דין; ובראותו כי לא יגיע למטרתו זו מה עשה? חלץ לעיר פלונית וישב בה כשנה אחת וישב ותעודת „סמיכה“ בידו ויתקבל אחר זמן קצר לרב בעיר אלמונית! שוב ספר לי איש נאמן אחד, שאין אני מסתפק אף רגע כי לא הפריז על המדה מאומה, כי לפני זמן מה נסע ביחד עם ערב-רב אחד שהלך לשבת על כסא הרבנות בעיר קמנה, א; וכאשר נשאל נשאל הערב-רב: מה הם צימות הגידין ואיה מקום תחנונים בגוף הבמה? חשב וחשב וגמגם ויתחפך בלשונו ובשו"א לא ידע להשיב נכונה! ובכ"ז — כתב „הסמיכה“ בידו! כי באמת אין הערב-רב צריך אלא הסמיכה הראשונה, ואח"כ הנקל לו להשיג סמיכות כנפשו שבעה, כי כל אחד הרבנים המסמיכים יסמוך בסמיכתו על סמיכת חברו, וכנהוג יכתוב: אעפ"י שלא היה זמני בידו לפלפל עמו הרבה בו! אך גם מן המעט וכו' וגם כי כבר הסהירו עליו הרב אלמוני והגאון האלמוני וכו' וכו'; ובכ"כ הם מורגלים בזה עד אשר גם התארים, המיטולים, כמעט בכל הסמיכות שוים, ואין בהם אלא שנוי השם — של המוסמך — בלבד, כאלו — מסמץ-אָרעטיף נתנו! עד כי לפעמים לא רחוקות בקראי סמיכות כאלה אשאל את נפשי: האמנם כל הרבנים וערבי-הרבנים כלם „רבנים גדולים“ כלם „חריפים“ וכלם בקיאים וכלם . . . ? איסי בן יהודה היה מונה שבחן של חכמים: ר"מ חכם וסופר, ר' יהודה חכם לכשירצה וכו' וכו' (גישין ס"ז ע"א); רבן יוחנן בן זכאי היה מונה שבחם: ר' אליעזר בור סוד ר' יוסי הכהן חסיד וכו' (אבות, פ"ו); רואים אנחנו כי לכל איש יש כשרון מיוחד שבו הוא מופלא מחברו, זה „סיני“ וזה „עוקר הרים“, זה כך וזה כך; אבל כי כלם הרהגים „עוקים“ וחוביים — זאת לא שמענו מפי חכמינו הקדמונים ז"ל בשעה שהיו מונים שבחם של חכמים! ורבנינו עתה בשעה שהם מונים שבחם של „חכמים“ לא יפליאו כמעט מאומה בין איש לרעהו! וכאלו שנוי נוסח להם ותחת: אם הראשונים כמלאכים אנו . . . יהפכו את הסדר . . . כי רבנינו,

דורש ומגיד מעל הבמה. כשעה שלמה עמד ועשה אונו באפרכסת לשמוע אל הדרוש, עדי הכיר כי — כל דברי הדרוש לקוחים מספרו חו"ל! כל כך שחת המגיד את דברי מר אבי נ"י המסלאים! כימינו אלה, בערי ישראל, ומה גם בערים הקטנות ששם יד החמון תקיפא ומקבלי הרב הם — החיטים והרצענים והדומים להם, אם לא ידע הרב לדרוש ברבים יהי גבהו בתורה כגבה ארוים לא יקבל לרב. החיש או הרצען, כמובן, לא ילך אל הרב להתפלפל עמו בשו"ת ולשמוע ממנו חדודיו ופולפוליו; והיה אם שמוע ישמע את הרב והנה הוא דורש דברים המתקבלים על הלכ טוב, ואם אין, אחת דתו — כל עמת שבא בן ילך!

ג) בין הידיעות הנחוצות לדעת לכל רב תמנה גם ידיעת לש"ה"ק: שידע לכתוב בה ולהיות בקי בתנ"ך, כמאמרם ז"ל (מ"ד פ' תצוה) ע"פ ויתן אל משה: „מה בעלה מקושטת כו' כך כו' צריך להיות פקח וזרזי בכ"ד ספרים" ודבר מעורר תמהון הוא ובכ"ז על כרחנו להורות כי בן הוא: בין רבנינו — מעטים הם מאד היודעים לכתוב בשפ"ע כראוי. צחוק מכאיב לב ומהולל נפש הוא לראות לפעמים בעת שהרב יאָלץ לכתוב דבר מה במ"ע עברי, הנחו מוכרח לפנות אל אחד הנערים, לאמר: „ספר תהיה לי!" — הבקי בעולם הרבנות יודע ויודה כי רבנים כאלה לא מעטים הם אצלנו. ואם בשפת עבר — שפתנו אנו — כך, בשפת רוסיא עאכו"כ! כל איש, שיש לו מוח בקרקדו, מכין כי על הרב העומד בראש העדה לדעת היטב את שפת ארץ מולדת; ועתה צאו ובדקו אם תמצאו ברבנינו עשרה למאה היודעים אותה. האם יפלא עוד בעינינו אם תמיד הננו לשחוק ולקלס בעיני העמים שכנינו? שוה לנגדך, קורא נכבד, את פני הרב בעת שיקרא לאחד הפקידים הרוססים, כמה יחד וכמה יבהל או! הפקיד ישאלהו דבר בשפ"ר; הרב, כמובן, לא יבין את שפתו ולא ידע להשיב, והנה פונה לאחד היהודים (אם נמצא באותו מעמד) וישימהו למליץ בינו לבין „השר", למשמע הדברים האלה מה יענה השר? הבינה מדעתך קורא נכבד כי לא כבד ממך הדבר . . . לא מבטני הוצאתי המלים האל, כי הם דברים מעולם המעשה שקרה בזמן מן הזמנים בעיר י"ל כידוע לקוראי המליץ משנת תרמ"א. — ואחרי שידיעת שפ"ר לרב הוא דבר חברתי, איך נוכל לקוות כי שאלת הרבנות בארצנו תפתר מאליה? אמנם כן, יצא יצא צו בפולין שכל רב לא יקובל בעיר עדי יעמוד על הכתיבה (ואך לחנם ציין ע"ז פלוני המו"ל את השאלה); אבל הכי יביא צו כזה פתרון נכון לשאלת הרבנות הכבדה? הכי

באמת כדאי הרבר להשתדל כי צו כזה יצא גם ברוסיא? — כנורע, נציגי פלכי פולין ושריה ממלאים אחרי דברי החק הנזר להיות הרב הדתי גם הרב ממעלה"מ, באמונה ובזריות יתרה, אָצים הם באנשי הערים הפנויות מרב לבחור להם רבנים כאות נפשם ובלבד — שידעו את לשון המדינה ויתר הידיעות הנצרכות לרב מטעה"מ. והיה אם כן יעשה מוטב ואם לאו — הרשות ביד שר הפלך להושיב על כס הרבנות רבנים אשר נמצאו חן בעיניו, ובכח הנתן להם מאת הרשות ע"ז, הם כופים הר כנגיית על הערים לבחור לחן רבנים שיודעים את לשון המדינה דוקא, וכן יעשה. — והנה כל הבקי בעולם הרבנות, יודע כי בין הרבנים הגדולים בתורה באמת, לא ימצא כ"א אחד מני אלף רב היודע את שפת רוסיא אל נכון, ואולי גם פחות מזה; כי הם הקדישו כל ימיהם להנות רק בתורת ה' וימלאו את ברכם בלמודי הש"ס ופוסקים והשו"ת וכו', ולא השאירו מקום להכנים בו למודים חיצוניים, ואם יש בין הרבנים יודעי שפ"ר הרי הם — פרחי הרבנים, שידיעתם בתורה מצומצמת ומוגבלת מאד, ואת המקום הפנוי וריק מתורה הם ממלאים בחשבון ודעת לשון כו'. — רבנים כאלה בעת אחרת לא היו נושאים כתר הרבנות על ראשם ועבודת הקדש על שכמם גם בערים קטנות, ועתה הם מתקבלים בערים גדולות לאלהים, בפולין, לרבנים; יען מה? יען יודעים הם שפת רוסיא. כל איש אשר עיניו טהורות ובלתי משוחדות לו, הלא יתחמץ לבבו למראה קרן התורה כי ישפל מיום ליום. בפולין, ביחוד בערים הגדולות — מקום שם כהנו פאר ראשי גאוני ישראל ומוריו, יבאו עתה על מקומם רבנים צעירים — שלא יגיעו גם לקרסולי הרבנים הגדולים בדורנו! והתורה מה תהא עליה? ? ! — לאות על דברי אעתיק בזה דברים אחרים מן המכתב שכתב הרב . . . האבד"ק פ. בפולין ביועש"ק שלח תרמ"ז, להגביר ר' מ. פ. (וזה האחרון שלחו ביחד עם צרור מכתבים אחרים ליד מר אבי נ"י, לשום עיניו עליהם) הלא כה דבריו: ובחורף העבר התהווה אשר תרה"ג דק"ר. נתקבל לרב בעיר ר. הגוב', ונדחה מכהונתו מחמת הפקודה הנ"ל וכא' אחר תחתיו שאינו מגיע לקרסולי הג' זה. ומוזה נוכח לדעת אשר כל רב כו' לא יתקבל בשו"א אף אם יהיה ג' און מוכהק בדורו וכו'. — וכל איש אשר עיניו בראשו ראה את המכשול הגדול שעשה החק בפולין בנוגע לכבוד התורה, כי — הלואי שאכזב — ימים יבאו ולא ימצא בכל גבולי פולין רב גדול בתורה אמתי אף אחד! — עוד בזמן בתי המדרש לרבנים ברוסיא,

(ד) אהבת־אדם—יסוד גדול בתורה; „ואהבת לרעך כמוך” אמרה התורה המהורה לכל ישראל, ובכ"ז מי לא יודה כי ביתר שאת החובה הזאת מוטלת על הרב דמתא, יען עליו לחבב את האדם על אחרים, על בני עדתו ולהבינם עד כמה גדול כחה של המצוה הזאת; ואם אהבת אדם לאדם כך, אהבת איש ישראל לאחיו עאכ"כ שגדולה היא! ועלינו להודות כי מעטים בקרב רבנינו אנשי־הרוח שידעו להלך כנגד רוחו של כל איש, ורבם—שנאתם להשכלה תקלקל אהבתם לאחיהם. וזו רעה חולה כי עי"ז שהחרדים דוחים בשתי ידיים את המשכילים, הנה האחרונים ירחיקו את עצמם מן הראשונים, וכה יתנכרו מעט מעט מאחיהם לגמרי. — אמנם הרב בעל המאמרים שבאו במכה"ע פלוגי, שעלי להגיד את האמת כאשר עמ לבבי, כי לא מצאתי בם כמעט רעיון בריא אחד, וזלתי פראַועָאלאניא נוראה, מבטח לנו כי „חכמי־המדות בקאזאנא (!!) יחנכו את הפרושים הלומדים שם באהבת אדם” (! sic) וכו'; אבל אנכי — ואקוה כי רבים עמדי מן הקוראים הנבונים והמשכילים על דבר — אודה ולא אבחד כי מקמני אמנה אנכי להאמין בדברים האלה. ההמון יאמר: „וכי בשביל שאיננו חפץ להגיד את האמת כמו שהוא — אנוס אנכי לשקר? אָדום!” לו ידע הרב הכותב את הפתגם הזה, כי עתה מוטב היה לו לשתוק ותהי לו זאת לזכמה. מטעם מוכן לקרוא מבין לא אוכל לדבר ע"ד הפרושים ואהבתם לאדם — ואודה ולא אבויש כי אך הפעם שמעתי „מחכמי המדות” והפילנטרופים החדשים האלה; — אך באהבת הפרושים לא אחיהם — מאד לא נאמנו דברי הרב. לא פעם ולא שנים זכיתי לשמוע מחכמי המדות האלה — חרפות וגדופים קללות ונאצות על אחיהם המשכילים! באוני שמעתי את אחד מחכמי הדת האלה — והוא פרוש ככל פרושיך. — מקלל ומכזה את הרב המופלא והחכם הר"ר מרדכי פלונגיאן ו"ל בשביל — שעל עדת המשכילים נחשב. „מן הראוי היה לאסור את המ... שהמרפסים... הערימו לכתוב כי הפ'... „רב מופלא” חברו, ובאמת מחברו האמתי הוא — האפיקורוס ההוא ימ"ש! אלה הדברים אשר דבר „חכם המדות”! ואתם, קוראים נכבדים, היו במוחים כי הפרוש „החכם” הזה, שגם „רבי” יתקרי בכתב העודת סמיכתו, לא יגיע אף לקדסולי הרמ"פ בידיעתו בתורה, ובכ"ז העיז את פניו לספר אחרי מותו, והטיח דברים בלפי חכמים אחרים שכבר מתו והחיים עדנה אתנו היום, וחכמי־המדות כאלה—היו לרבנים בישראל בימים יוצרו!! — לא חסיד מחסיד „ההשכלה” אנכי, ורחוק רחוק מלבי

בווילנא, ובוויטאמיר, נועצו או טובי עמנו ויסבו פני הדבר כי תחצה הרבנות ואדרתה יקרע לגזרים. רבים מקצרי הראות התאוננו אז עי", אבל באו ימים — ויטפחו על פניהם והראו לדעת כי שגו ברואה. סופו מוכיח על תחלתו כי אלה שדרשו או רבנות כפולה — היטיבו לראות מאד. ועלינו לשמוח כי נתן ה' בלב המלכות והשרים לעשות עמנו טובות — וליחד רב מיוחד לעיני העדה הנוגעים להממשלה, ולתת מדור בפני עצמו לכהן הדת. הרבנות הכפולה היא שעמדה לנו כי רוב גאוני ישראל הגדולים עתה הם ברוסיא, זה ברור אצלי. וכן חדין בנוגע להרבנות בפולין, אם תבא עת לחננה, ובית מדרש לרבנים ברוסיא יוסד ויכונן על תלו — כאשר נקוה — ותניכיו יהיו גדולים בתורה וביראת ה' מהורה, ועם זה ידעו את שפ"ר ויובלו לכהן בתור רבנים מטעמ"ה ג"כ — ישמח לבנו ותגל נפשנו; אבל עד אז עלינו לחזק את הרבנות הכפולה, רב הדת לחוד, ורב מטעמ"ה לחוד, והרבנים בנושאים עליהם גם כתר רב מטעמ"ה, הם בעלי הרכבה חימית אשר הכח האחד יחליש את השני . . . . (2). — ובכן גם הצו שיצא בפולין לא יקרב מאומה את הפתרון לשאלת הרבנות ועוד ירע. — ובין כה וכה והרבנים — אם לא כלם, אבל רבים מהם — לא ידעו את שפ"ר ולא עוד אלא שאינם מבינים גם כן נחיצותה לנערי ישראל. אאמת את דברי. — הגביר והנדיב הנכבד ויר"א ה' ל. פ. בספ"ב שלנו אך טוב לישראל וחפץ באשרו באמת ובתמים, פנה לפני זמן מה אל רבים מרבנינו לשאל את פיהם אם מסכימים הם כי בהישיבה שבעיר מ. יעשה לחק ללמוד שפת רוסיא ויתר היריעות הנחוצות לכל אדם, ואז יקבל עליו לתמכה ולסעדה בכספו כיד ה' הטובה עליו, תחת אשר עתה הנה עוובה ושממה. השמעתם מה ענו לו הרבנים? רבם ככלם התנגדו לחפצו הטוב; זה נתן טעם זה, וזה — זה, ובין כה כל עמל הגביר הישר באדם ההוא, וכל דבריו הנכחים והישרים עליו לע"ע בתהו. — העוד לכם אותות ומופתים עד כמה—לדאבון לבבנו, רבים מראשי רבנינו רחוקים מדעת מה עמנו דורש בעת הזאת? ! . . .

(2) ולדעתי החובה והמנוסה על הרבנים הגדולים שפולין, שרידי הדור העבר לשכם עולה בעיני הגדול הזה, ולהשתדל כי לע"ע, מקום גם בפולין רבנות כפולה כאשר ברוסיא, ובאופן זה נקוה כי יסיים כבוד התורה לפולין, והתורה תחזור על אכסניה שלה. לחשוב כי דברי המעטים האלה יספיקו לעורר את הרבנים לפעול ולעשות כזה עד מקום שידם מגעת, להעמיד על תלו את כבוד התורה והדת.

ב.

באמרי כי שאלת הרבנות מימי אובאראב עד עתה במקומה עומדת, אין בנתיק כי עצם השאלה לא נפתרה מאומה; אבל באפני השאלה ותנאיה, אמנם קבלה פנים חדשים, שונה מאד מצב שאלת הרבנות עתה מכפי שהיתה או בימי אובאראב: (א) או דרשה הממשלה מרבנינו כי ילמדו לשון רוסאי כו'; (ב) למען תהא השכלת הרבנים כאבן-חן למשוך אחריה את העם, שהיה אז עוד נעדר מכל השכלה. כל מה שגדולים עושים הדור עושה (מ"ר דברים פ"ו), ומי המה גדולי הדור אם לא הרבנים עיני העדה בכל אהר ואתר? ע"כ ברצות הממשלה להביא השכלה בקרב ישראל ראתה ראשית לה להשכיל את הרבנים, בתקוה כי מהם יראה העם וכן יעשה. שר ההשכלה אובאראב היה איש נאור ודואג להשכלת כל לאומי-רוסי, ובראותו שפלת מצב השכלת היהודים שם פניו לאחדים ממשכילינו אז, לשאול את פיהם: מדוע זה מצב השכלת אחיהם ברע הוא; והם ענו ואמרו: הרבנים אשמים בדבר, כי יען המה מאשרי העם לכן יביט עליהם ללכת בדרכיהם ולעשות כמעשיהם, ובראותו כי הרבנים נעורים מדעת וריקים מתושיה לא ילמד גם הוא חכמה והשכלה; ולכן — הוסיפו דבר — אם יש את נפש הממשלה לשום עיניה לטובה להביא השכלה בישראל, עליה להשכיל מקודם את הרבנים. — כזה היה מצב שאלת הרבנות אז. לא כן עתה; — עתה לא הממשלה דורשת מרבנינו כי יהיו משכילים, ולא למען ישיבילו הרבנים את העם. הממשלה אחת היא לה אם יהיה הרב מטעמה גם הרב המורה ודאין אם לא; ולהממשלה אין עוד חפץ לבקש תחבולות ועצות איך לקרב את לבותיהם של ישראל להשכלה; רוחות גדולות וחוקות ממערב אָתוּ וישאו את בני הנעורים להשכלה במספר רב ועצום, והלואי שלא תחבול תחבולות איך להרחיקם ממנה. — אשר על כן עלינו עתה החובה להשתרל עוד ביתר שאת ויתר עז בפתרון שאלת הרבנות, שממנה פנה ממנה יסוד לקיום היהדות בדורנו, דור חכם בעיניו, החושב את רבנינו, שרבים אין למו כל ידיעה בשפה זרה ויד בחכמה חיצונית, כנחשלים, וע"כ לא יוכלו הרבנים להוכיח לעדתם בשכט מוסר כי כמוהו כאין הוא — הרב — בעיני בני עדתו המשכילים, ויאמרו: דין ריש קטיעא ימלא? וע"כ תפוג תורה ותופר יראה!

„לכל זמן" אמר הקהלת, ואמנם כן הוא. גם לשאלת הרבנות שרבים חשבוה לשאלה עולמית, שער

מלקנא את קנאתה; לבי לא יועף על סמאלענסקין ושוולמאן על כי השכינו לעפר כבוד מענדלסזאהן, כמו שהמה אין לי על הסופרים הנלהבים המרימים את מענד. עד לשמים בדברים של הבל; כלל גדול הוא ביד: ילך לו כל איש בדרכו ובמסלתו. אבל במה דברים אמורים באיש פרמי; לא כן ברבי-העדה שממנו יראה העם וכן יעשה, ממנו, הרשות בידנו לדרוש כי לא יהיה מעדת היעזואימים... ובמאמרם ז"ל (מ"ר פ' פינחס) ע"פ קח לך את יהושע בן-נון: „קח לך כו' איש אשר רוח בו שיכול להלוך כנגד רוחות של כל אחד ואחד!" (ה) הרב צריך להיות מורם מעם גם במדותיו והנהגותיו, ורק אז נוכל לקוות ממנו — כי ימלא את משרתו באמונה. ומה מאד ישרים דברי הספרי בהעלותך, ע"פ ולקחת אותם אל אהל מועד: אמר לו קחם בדברים, תהלה אמור להם שבח וכו' וחזור ואמור להם דברי פגם, הוו יודעים שסרהגנים וסרבנים הם על מנת כן תדויו מקבלים עליכם שיהיו מקללים אתכם וסוקלים אתכם באבנים וכו', וכן בפ' נצבים: „אל תקפיד עליהם על מה שעושים, אף רבונם לא תקפיד כו' " — המדה הזאת, מדת הסבלנות דרושה מאד לרב מרא דאתרא; ולדאבון הלב רבים מן הרבנים רחוקים ממנה. בעיר צ' עמר פלוני הרצען ועכב את הקריאה; אמר לו הרב: „רב לך, לך רר! הניחה ויפתחו את הארון!" הרצען כי מרה עליו נפשו, וגם כי רצען הוא, לא נעתר עד מהרה לבקשת הרב; מה עשה הרב בההיא שעתא? לא דבר עוד עם הרצען דבר וירד ללחיו, כלומר: סמרו על לחיו! הרצען, כמובן, גם הוא לא נאלם דם ויזלול את הרב בפני כל העדה, וימצא — שם שמים נתחלל. מעשים כאלה (שהבאתי, שהוא מעשה שהיה) אינם בודדים; והם מראים עד כמה חסרו לרבנינו המדות הדרושות לרב, ועד כמה הן נחוצות!

יש ויש עוד מדות וכשרונות וידיעות ושלמות הדרושות לרב-העדה, ושבלעדם לא יוכל למלאות תנאי משרתו באמונה; אולם אָמוּ כי רוכלא איוול ואחשוב אותן? אחשוב למשפט צדק כי גם מן הדוגמאות המעטות שהבאתי בזה יוכחו הקוראים הנבונים לדעת כי בלעדי בית-החנך לרבנים ששם יחנכו המתעתדים להיות רבנים מראשית שחר מל ילדותם בידיעות ובמדות הנחוצות להם בהגיעם למשרת רב — לא נוכל לקוות כי דרכי הרבנות הנכחים האבולות יתקנו וישכללו.

אשר כל אלה הנני שב להחלמתי הראשונה: מימות אובאראב עד הנה שאלת הרבנות עדנה בשאלתה, ודורשת פתרונים.

הרף כהמשעשרה שנה ורק או יזכה הלומד להגיע למעלת מו"צ, אשר מכאן אמנם אין עוד ראייה על ידיעתו הרבה בתורה; ואצלם, הנה הנער שימנה בין תלמידיו המחלקה הראשונה בהגימנאזיום וידיעותיו קטנות מאד, ובכל זאת במשך שמונה שנים כשהוא גומר חק למודו, הנה יודע שפ"ר ובקי בכל חדרי ספרותה וכל המתיתם לזה עד להפליא, יודע שפות אשכנזי, צרפתי, רוסי, ויון, חכמת החשבון הנשגב, דברי ימי עולם, מחקרי ארץ, תורת הדת, פהזיק וכו' (5). — שמא תאמר: התלמידים יושבים ועוסקים בלמודם יומם ולילה; לא אדוני הקורא. הלא ידעת כי כשלושה חדשים בשנה לא יראה התלמיד את פתח הגימנאזיום כלל, דל עור ימי המנוחה השבתות והימים המנוחים וכו' ישר בידך כמעט חצי שנה לשנת הלמוד, וגם זה הם לומדים רק מן השעה התשיעית בבקר עד השעה השלישית בצהרים, ובינתיים יש עתותי מנוחה כשעה שלמה — ובכ"ז כרסם מלא הרבה חכמה ודעת; וכל זה למה? בשביל שאצלם יש סדר למשנה, ואצלנו אין סדר למשנה! — ועתה, אם יתנהג בימה"ר העתיד להבנות, בסדרים קבועים, כי אז מלבד שהידיעות החיצוניות לא יכבירו על התלמידים ולא יפריעוהו מלמודי התלמוד והפוסקים; עוד יקל מעליו העבודה במדה מרובה, כי — הסדר חצי למוד.

אחדים מסופרי כה"ע התנגדו לההצעה ל"סדר בימה"ר באדעססא, ואמרו: לא זה המקום, אעפ"י שלא פירשו לנו מעמו של דבר, בכל זאת נקל להבין כי יראים הם מפני רוח החפז המושב באדעססא, פן יעקר את בית המדרש שיוסד על אשיות הארתדכסיה, ובדבר זה לדעת לא צדקו דבריהם מאד. כי הכי יעשו בני העיר, שבה יעמוד ביה"מ, איזה רושם ופעולה על ביה"מ? ביה"מ שיהיה בוילנא, ושהיה בברלין יוכיחו! העיר ויילנא זאת הבת, "ירושלים דליטא" כנודע הנה עיר מלאה אנשים יראי אלהים וחרדים אל מצותיו; ובכ"ז האם לא יצאו רוב הניכוי בימה"ר — אנשים שבהם זרה להיהדות? ולהפך ברלין אתונא הגרמנית, הלא היא הממפרולין של ההשכלה, החפש והדרור, ובכ"ז הלא רוב תלמידי בימה"ר שבה הנם שלומי אמוני ישראל! זה הדבר אשר אמרתי, כי העקר תלוי

עולם לא תמצא לה פתרונים, גם להשאלה הכבדה והכבדה הזאת באה העת והגיע הזמן להפתר; כי הנה, כפי שנודע כבר להקוראים, יש עם לבב ראשי חברת "מפייזי השכלה" באדעססא ל"סדר ב"מ לרבנים — ושאלת הרבנות הפתח. "Experientia est oplima" כלומר: הנסיון — הוא המורה היותר טוב, יאמר הפתגם הרומי; ואמנם כן הוא, אין חכם כהנסיון, וע"כ בחפצנו לעשות דבר מה עלינו לשאול בעצת החכם מכל אדם הוזה — הנסיון. בתי מדרש לרבנים ברוסיה הוא דבר שכבר היה לעולמים, הלא הם במה"ר שנסדו בוויילנא ובויטאמיר, ואשר בשנת 1873 נסגרו. נחקור לדעת: מי הסב בסגירת ביה"מ האלה, ומדוע לא קלעו את מטרם; והיה אם נמצא פתרון נכון להשאלה הזאת, טוב לנו כי ממצא תצא תורה בנוגע לפשר שאלת הרבנות בימינו העומדת על הפרק. — שלשה דברים גרמו להם, לבמה"ר, לפי דעתי להסגר על מסגר: (א) רבוי כמות הלמודים החיצוניים; (ב) מעוט כמות הלמודים הדתיים; (ג) חסרון מורים מובהקים כל אחד לאותו דבר שהורה.

מבתי מדרש הרבנים "שהיו" נובל ללמוד תורה בנוגע לבמה"ר "שיהיו", כי רק אז יתקיימו: (א) אם עקר הלמודים יהיה: התלמוד והפוסקים בשעור הדרוש לרב הראוי להשתמש בכתר הרבנות; (ב) אם הלמודים החיצוניים יקבעו בשעור קטן כמו: ידיעת שפ"ר על בוריה לכתוב לדבר ולהדפיס בה, ראשי יסודות חכמת החשבון, דברי ימי עולם בקצרה וביחוד דה"ה לממלכת רוסיה, מעט מחקרי ארץ וכו' ודי. מובן כאלו כי אין למחות בידי התלמידותיק שיחפץ ללמוד, בפ"ע, עוד איזה שפה אירופית, כמו שפת אשכנזי שבה דברו ספרים הרבה בחכמת ישראל, וספרותה עשירה מאד, ונקל לאיש יהודי להשתלם בה בהיותה קרובה הרבה ללשון זשארגאן השגור בפינו; ובלבד שעי"ז לא יגרע חלק למודו מן התלמוד וכו' (ג) כי מורי בית המדרש יהיו מומחים כל אחד לאותו דבר שילמד, והמשגיחים והמפקחים — רבנים נכבדים נודעים לשם ביראתם הקודמת לחכמתם, ועל הלמודים החיצוניים יפקחו חכמים ומשכילים אמתים. גם ילמדו בבמה"ר שפת עבר וקדוקה וחכמת התגיון (לאגיק), ויחנכו את החניכים בהמדות והמעלות שתפארת הן לאדם והכרחיות — לרב וכו'.

"הסדר הוא חצי חשבון" פתגם שגור הוא לשון הסוחרים; כמובן זה אומר אני: הסדר הוא חצי למוד. בא וראה, קורא, מה בינינו לבין אוה"ע. אצלנו נערי בני ישראל יושבים כל היום לרבות הלילות, ראשם כפוף כאגמון ועוסקים בתורה בלי

5) См. Сборникъ вѣхъ программъ и т. д. отъ Вхачоняова Ст. 77—124.

להם על בני דורם ויריחו ברוח האמת ואהבת הדעת מלאה את כל לבם—גברו על כל משפטי-און להבלי קדומים במקום עת לעשות להרבות דעת החכמה ולהרחיב חוג פעולת רוח האדם העולה למעלה. ויהי כאשר היו דרושים לחפצם אנשים בעלי הכשר דעת לבנות כמו רמים בנין המרע לא נסוגו אחור למצוא את הדעת בכל מקום שבקשוה ולא נמנעו מבוא בבית אהבה ורעות גם את היהודים לבקש תורה מפיהם לחבר ולצרף גם פרי רוחם ועבודת נפשם למרבה המרע והתבונה. מי פתי יבוא ויכחיש זאת אשר עי'ו בטח לב חכמי עם אחר בישראל ורוח חכמי ישראל נאמנה את העם אשר בקרבו הם יושבים ונחת רוח נמצאה לשני הצדדים; הקנין רב הערך אשר קנתה עי'ו המרע יוכל להכחיש רק איש כזה אשר כל דבר הישר לא ישר בעיניו וכל נכון אין נכון לו.

אחרי הדברים והאמת ההולכים לפנינו, נערכה בזה פרקים אחדים מדברי ימי ההשכלה והתפתחות המדעים בימות הבינים ואשר מהם תצא לנו תורה איך מצאה הסבלנות קן לה בלבות חכמי העמים וחסידיו אומות העולם משנות דור ודור לכרות ברית מלח עלי תורה ותעודה למטרות נשגבות ונעלות. בהשקפתנו זאת נשים עין ראשונה על ארצות איטליא ואשכנז ונקוה לשוב בענין הזה אל ארצות נאורות אחרות.

הדוגמאות הראשונות מביאות לנו מעשים אשר יהודים התחברו את חכמים שאינם בני ברית ללמוד מהם. דוגמא כזאת קשורה ואחוזה את זכר הרב ר שבתי דונולו ז"ל הקדמון לכל חכמי היהודים אשר באירופא; דרך שלמותו הוא נותן בההקדמה לפירוש ספר יצירה הנקרא ספר חכמוני, ושמה אנו מוצאים בפרט גם מכל המוצאות אותו (1) ואת דברי הקדמתו הגנו נותנים בזה כמו שהם:

„כל זה נסיתי בחכמה, אמרתי אחכמה והיאו רחוקה ממני. אני שבתי ב"ר אברהם המכונה שמי דונולא הרופא בעזרת אל חי לעד, הנותן חכמה ותבונה ודעת, בקשתי למצוא חפץ ונוהרתי לעשות ספרים הרבה, ונתתי את לבי לדרוש ולתור בחכמה, על אשר גרמו העונות והגלית מעיר אג'רס ארץ מולדתי על ידי חיל ישמעאלים, בשני בשבת בשעה רביעית ליום בכוכב מאדים בט' ימים לירח

בעצם הנהגת הבית ובמוריו וראשיו, ואם הם יהיו יראי אלהים, מובטחני שכל הרוחות החזקות של הפש המנשבות בעיר, לכותלי ביהמ"ד לא יגיעו, ולא יזיווהו ממקומו.

סוף דבר, הצעת ה' מרגלית ליסד בית מדרש לרבנים באדעססא, באופן שאמרנו לעיל, טובה ונכחה וברכה בה; ומי יתן וימהרו ראשי החברה במעשיהם, לכבוד ישראל ותפארתו.

לידא, ר"ה טנחם אב התרמ"ז.

גהות מאפל.

ברית שלום ואהבה שהיתה כרותה בין אחדים משלומי אמוני ישראל עם חכמי אומות העולם בימי הבינים.

מאת

ד"ר א. ברלינער.

מתורגם ע"י

א. ל. שיינהויז.

האיש הרואה חזון ברוח על ימי הבינים תעבורנה לפניו כבני מרון מאות רבות בשנים כלילא אריכתא, ליל אפל וחשך אשר כסה הארץ, ואף קרן אורה אחד לא שלח קוי נגדו מבעד לערפל. אם נשוה לנגד עינינו העתים הרעות הן בפרוע פרעות בארץ והשחתת המדות שלמה שלטת באדם לרע לו, משפט האגרוף ורשע כסל משלו ממשל רב, ממשלת כהני און ונוזרים קנאים ונוקמים שמה משטרה בכל הארץ ותשבור חקה על נוי ועל אדם יחד, אמונת הבל בשדי שחת ושעירים מרקדים מלאה כל איירופא מקצה; בכל מקום השליך ערפל וימש חשך ואפלה מנורח. כן הוא הרמות אשר נערך לימי הבינים, אבל אם נחפז נצדקה או עלינו לתת כבוד וגדל להאמת ולהודות כי לא בכל מקום ובכל שעה היו שחורים כעורב ימי הבינים. על חשבת פני רקיע השמים עינינו ראות זעיר שם זעיר שם נקודות אורה עולות ושבות לבדד כעין מראות הטבע. (מעמעארע), ונגה להן להאיר הערפל כדברי הכתוב והמשכילים יוהירו כוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד" (דניאל י"ב); ההוד וההדר, שהפצו סביבם האנשים ההם, — אשר שאר רוח

(1) אך זה מקרוב יצא אור ממסמכים פירוש של הקדמון דונולו ע"י הרב הפראפ' דוד קאשטילי בפלארענץ, (ונלוה גם בס' יצירה אשר יצא אה"כ עם כל נושאי כליו בבית הדפוס של ר"י גאלדמאן בווארשא).

הכוכבים וחשבונות של מזלות, וכו'. — ואחרי למדו מן החכם ההוא ונסיתי בחכמה והבנתי בחון את הרשום בכתב אמת, שמתי שכלי לפרש את הספרים כולם שבאו לידי, ואגדתי כל חכמתם עם חכמת החכם הבבלי ולמדו, וכתבתים. בבאור בספר הנקרא חכמוני". ר' שבתי דונולו מסיים דברי הקדמתו עם חשבון מחזור של כוכבים של שנת ארבעת אלפים ושבע מאות ושיש לב"ע (946). — כאשר בהדגמא הראשונה הזאת בקש חכם עברי איטאליאני חכמה מפי חכם בבלי, כן בהדגמא השניה נכיר חכם עברי מבבל אשר על פיו היתה שומה כי מלומד נוצרי מארץ איטליה בא לבאר דבר תורה.

רבי יוסף עקנין תלמידו של הרמב"ם יביא ראייה לזכריו, שמצוה וחובה על איש ישראל ללמוד תורת אמת גם מפי אינם בני ברית, מרברי חז"ל (במגילה ט"ז) שכל האומר דבר חכמה אפילו נכרי נקרא חכם. רבי יוסף הנ"ל מצינו למופת לבני דורו את רבי שמואל הנגיד, אשר בספרו "העשר" הביא באורי חכמי הנוצרים על כתבי הקדש ובאחד ממאמריו מביא דברי המכתב אשר ערך אליו — אל רבי שמואל הנגיד רבי מצליח בן אלכזר דין בסיציליא אחרי שובו מבגדד. במכתב הזה יתנה רבי מצליח תקף תהלות רב האי גאון. במרוצת הדברים יספר רבי מצליח — כי פעם אחת נתחבטו בני ישיבתו של רב האי על ביאור הכתוב בתהלים קאפ' קמ"א ה'. "שמן ראש אל יני ראשי", אז הראה רב האי גאון את הרב מצליח על הכהן הגדול (קאטהאליקאס) שהיה נודע לפרשן ופושמן בכתבי קדש לשאול אותו ע"ד באור הכתוב. דברי רב האי לא הפיקו רצון רבי מצליח, רב האי הרגיע רוחו בהורותו אותו על אבות העולם אשר לא נמנעו לקחת לקח גם מפי אינם בני ברית וגם מהרועים למדו לפתור פירוש איזו מלות בכה"ק. מצליח הלך אל ראש הכהנים וישאלוהו לפתור לו פירוש הפסוק והקטוליקוס נתן לו את העתקת הפסוק בשפת סורית.

נתמהמה עוד מעט באיטליה התחתונה ונביא עוד דוגמאות חרשות מאחתה ורעות אשר שררו בין יהודים ונוצרים. והנה מופיע לנו שורה הראשונה כוכב נוגה מזרח כעין החשמל, הוא פרייריך השני לבית האהענשטויפן נשיא אשר כרברי רוימער בספרו על אדות בית מלוכת האהענשטויפן (חלק 3 צד 276), יקר וגדולה יאתה לו משנה וערכו נכבד מאד, באשר מימי קארל הגדול ואלפרד מאנגליה לא היה כמוהו קיסר אשר הרים כבוד המרע ותתבונה למעלה ראש ויתן להם יתר שאת על כל ענין ומעשה במדינות ממשלתו. אהבת הקיסר פרייריך להחכמה

תמוז בשנת ארבעת אלפים ושיש מאות ושמנים וחמש לבריאת עולם בשנת י"א למחזור רמ"ז, ונהרגו עשרה רבנים חכמים וצדיקים זכרם לברכה: ר' חסדאי ב"ר הנגאל הגדול הצדיק וצ"ל קרובנו קרוב לזקני הנקרא ר' יואל נ"ע, ור' אמנון, ור' אוריאל רבי הצדיק, ור' מנחם, ור' חייא ור' צדוק, ור' משה, ור' דוד, ור' ירמיה, ור' נוריאל, וזקנים חסידים מהקהל ומנהיגי הדור תלמידים רבנים ו"ל כולם לחיי העולם הבא, אמן. ואני שבתי נפריתי במרנשו מממון אבותי בן י"ב שנה, והגלו את אבותי ואת קרובי בארץ פלרמו ובארץ אפריקא, ואני נשארתי בארצות שתחת מלכות רומיים, ופניתו אני בכל מעשי שעשו ידי ובעמל שעמלתי לעשות, כי לא היה מלאכת מעשה שראו עיני שלא עשו ידי, והנה הכל הבל ורעות רוח ואין יתרון תחת השמש, וראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות כיתרון האור מן החשך, כי בצל החכמה בצל הכסף ויתרון דעת החכמה תחיה בעליה, כדבר ה' הנותן חכמה. על כל ינעתי מאד להתלמד ולהבין חכמת הרפואה וחכמת הכוכבים והמזלות, וכתבתי לי ספרים מספרי חכמי ישראל הקדמאים, ולא מצאתי חכם ישראל בכל אלו הארצות מבין בהם, אלא מקצת חכמי ישראל היו אומרים על ספרי המזלות הכתובים ביד ישראל שאין בהם ממש על שלא היו מבינים בהם, והיו אומרים כי ספרי חכמת המזלות והכוכבים בין העמים הם, והם הספרים אינם כתובים כרעת הספרים שביר ישראל. על זה סבותי אני בלבי לדעת ולתור ולבקש חכמת היונים וחכמת הישמעאלים וחכמת בני בבל והדור, ולא שלותי עד אשר כתבתי ספרי חכמת יון ומוקדון בכתבם ובלשונם ופירושם, וחקיתי אותם ומצאתים שוים בכל דבר חכמת הכוכבים והמזלות עם ספרי ישראל, ודעת כולם שוה ונכונה, וגם בינותי בספרים כי כל חכמת הכוכבים והמזלות מיוסדת בברייתא דשמואל הדורש, וגם ספרי חכמי העמים מסכימים עמה; אך סתם שמואל עד למאד את הספר שלו. ולאחר שכתבתי את הספרים סבבתי בארצות למצוא חכמי העמים היוודעים חכמת המזלות והכוכבים להתלמד מהם, ומצאתי אחד ושנים, ואחרי כן מצאתי מהם אחד חכם מבבל ושמו בגדש, והיה יודע חכמת הכוכבים והמזלות לרוב מאד, וגם לעשות מעשה חשבון להבין באמת מה שהיה ושהיה ולהבין במזלות ובכוכבים, וכל חכמתו היתה מסכמת עם ברייתא דשמואל ועם כל ספרי ישראל ועם כל ספרי היונים ומוקדונים, אך חכמת החכם ההוא היתה פתוחה ומפורסמת ביותר".

"ואחרי ראיתי נסיונות רבות בחכמת אותו האיש, אז רציתיו בהון רב ומתנת נדולות ללמדני מסורת

ושופטיו ושוטרי, ומאכל שלהנו ומושב עבדיו, והכל תלוי במזל. ואני מתפלל לאל יתברך בכל יום להחבירני בארצו שלו ושמה, כן יה'ר מלפניו אמן". בסוף ח"א מחבורו הפלוסופי, אשר הנהו אוצר נחמד מלא כל טוב צנא מלא ספרא, ומבונה בהעתקתו העברית הנמצאה ערנה בכתובים בשם "מדרש החכמה", כתב: "בתחלה חברתי זה הספר בלשון ערבי ובשנתגלגל הדבר ויורתי למוסקא בארץ איטליה, פייסו אותי חברי להעתיקו ללח"ק. בטח טובות הקיסר פֶּרִידֶרִיך אשר משך את ר' יהודה בן שלמה חסר, הביאוהו לצאת מעירו וארצו לעיר מוסקאנא באיטליה לשבת שם כל הימים ולהיות מרואי פני המלך" (3).

מאד נעלה ונכבדה ביותר בכל האופנים היה התקשרות הקיסר הפלוסוף הזה עם עור איש יהודי ספרא רבינו יעקב אנטולי. הקיסר קראהו ממדינת פרובינצא לעיר נעאפאל קרית מלכותו וימלא את ידיו להעתיק לפניו כפרי חכמה מלשון ערב, ובשכר זה כלכלו המלך כיו מלכות, כאשר נשמע מדברי ר' אנטולי בעצמו בסוף העתקתו את באור אבן רשד אשר לספרי אריסטו, ואלה דבריו: "אני יעקב בר אבא מארי ב"ר שמשון בר אנטולי ברוך ה' אשר לא הסיר תפלתי וחסרו מאתי והחליף את כחי, להשלים באדר שני בשנת תתקצ"ב (1232) בעיר נפולי את העתקת באורי הפלוסוף הערבי אבן רשד. וטרם אתחיל להשלים יתר הספרים בחכמה הזאת, אלמד בתחלה בעזרת אלהים לתכלית ההעתקה כדי לתקן המעותות לפי כחי, ואחר יכן אבוא ואשלים הכתבים תהם — בעזרת העוזר אשר נתן בלב ארדונינו האנפרדור (האימפערטור) פֶּרִידֶרִיך אוהב החכמה ודורשיה לזון אותי ולכלכל לשבעה. חסד ה' יהופף עליו כל הימים לנשאו על כל הנשויים, בימיו ויפיע הגואל ועינינו תראינה" (4).

רבי אנטולי היה יוצא ונכנס בחצר הקיסר המהלל הזה ונושא ונותן עמו בדברי חכמה, ושמעו חולך בין כל החכמים. בספרי "מלמד התלמידים" האוצר דרשות מחובמות על התורה הוא מביא הערה מאת הקיסר בענין הקרבנות (פרשת ויקרא) בזה"ל: "וארדונינו המלך הגדול האנפרדור פֶּרִידֶרִיך שיחיה ויאריך ימים נתן מעם מדוע צוה ה' להקריב קרבן ממין הבקר והצאן ולא צוה להקריב שום מין ממיני חיות, ואמר,

וקנאתו להפיצה ולגדל כבודה, מתנוצצת לגד עינינו ממכתבו אשר הריץ להאנויווערויטאָט בבאלאגנא: "המדע היא אבן פנה להמשרה, תורת החקים והנהגת המלחמה, שלשת הדברים האלה צפויים אלי סערות החיים ופנעי בני אדם, ובלעדי המדע על יד ימין, תשתקענה בין העצלות או באין סדר תעבורנה הגבולים גבלו מעולם, לזאת מעורי דרשתי את המדע המאיר לארץ ולדרים עליה כשמש צדקה ומרפא לננועי הנפש. דאגות הממשלה אמנם הסכו את לבי מהם, אבל כל רגע ורגע אשר יכלתי לקרוא לי דרור מעבודתי לרבים לא הוצאתי לבטלה, מבלי לבלות למקרא ספרים יקרים בחשק נמרץ ובשום לב, למען אשר תמלא הנפש אור יקרות ע"י השגת המדעים אשר בלעדם חיי האדם הם צלמות ולא סדרים, באין חרות וחיים. וכו' וכו'...

מאויי של פֶּרִידֶרִיך ואהבתו להמדעים המציאו לו נתיבות שונות להגיע על ידן לתכלית הנרצה. כאשר יעיד *Storia dei consiliani in Sicilia* (Amari III) אחו בחקירות ורריות ערביות על עניני תורה מדע והשכל למצרים, סוריא, תימן ולאחרונה לארצות מחמד שבמערב. נכון וברור כי מאת הקיסר פֶּרִידֶרִיך היתה שומה להעתיק את ספר המורה להרמב"ם ללשון לאטיני, ולפי מה שנחקר ונתבאר אחרי חקירות חדשות, ההעתקה הזאת היא האצילה מרוחה גם על הספרות הפלפולית (השאלאסטית). ר' משה בן שלמה מסאלערנה בבאורו מביא מקומות אחדים מההעתקה הזאת, גם מביא הנהו בדבריו אמרי נעם מפֶּרִידֶרִיך ומעור חכמים נוצרים אנשי שם אשר התהלך ותתרועע אתם יחד בדרך הקדש (2) — התרועעות יותר קרובה עם פֶּרִידֶרִיך השני אנחנו מוצאים ברבי יהודה בן שלמה אבן מתקה (מאטקא) מעיר תולידה תלמיד להרב הנודע רבינו מאיר הלוי אבואלעפאי. בהיותו עוד צעיר לימים כבן שמונה עשרה שנים והוא עורנה בספרך בא בחליפות מכתבים עם הקיסר בלשון ערב על עניני פלוסופיאה וחשבון ודעת, ובסוף העתקה אחת ללח"ק הוא מוסיף הרברים האלה: "וכשהרצו הדברים לפני הקיסר שמה מאד בתשובתי ועוד היו בינינו שאלות רבות ותשובות ואין להאריך בזה הספר יותר, ואח"כ כמו עשר שנים נתגלגלו עלי דברים ויורתי לארצות של קיסר וראיתי תבונת מעשיו ועניניו, והכמיו, וזקניו, וסופריו

(3) עיין אוצר נחמד II צד 234. והח' גרעץ, דה"ל לבי VII צד 93.
(4) קאד. פארוי נומר 920.

(2) עיין הח' פערלעס בספרו אדות העתקה "המורה" הראשונה שנמצאה בכ"י מינכן. והח' שטיינשיידער בהביבליא-גראפיה העברית שנת XV צד 86.

בהערכת מהות המספרים אין תועלת לברם ואך למותר להרחיב דברים ארוטם, יהי די מה שהבאתי עד כה (אדות המספרים) על פי דעתי ובפקודת אדוננו מלכנו הגדול יהיה לעד בכבוד בהשקט ובטחה". גם בתחלת פרק אחר בהלכות החשבון הנהו אומר: "פה נלך ברעת מלכנו אדוננו הגדול שיאשר בכל אשר יפנה".

שיח ושיג פרטי עם המלך היה לר' יהודה גור אריה המכונה לעא הרמאני, אשר ר' משה ריאשי ז"ל כתב אדותיו: "יהודה גור אריה והוא הנקרא ליאני, חכם גדול מאד בפלוסופיא, באר והעתיק וחבר וקבל מאלבירטו מאגניו, כי היה בקי בלשון נוצרי (לאמין), והוא היה רבו של מלך רובירטו, וספרו לי שקרא עמו עשרים וארבע בלשון הקדש". אין כל ספק כי המלך האציל רב טוב על עבודת החכמה של ר' יהודה לעא ראמאנא. אדות כתביו הרבים והעתקותיו מביאים ידיעות נכונות צונן (8) ושטיינשניידער (9).

עוד יהודי שלישי חכם ונבון נשא חן וחסד לפני ראבערש. והוא ר' שמריה האיקריטי מניגרופונמא אשר בשנת 1328 הגיש את באורו על בראשית ושיר השירים לכבוד המלך. המלך אשר דבק מאד לאהבה את תורת משה וישראל ואת כל ספרי חכמי היהודים — הוא האיש, מושל באדם צדיק, אשר העיר את רוח ר' שמריה לבאר ספרי הקדש כאשר יספר בראשית באורו. הדברים לכבוד המלך בראש הבאור אשר שלח לו, היו בזה"ל: "לאדוני המלך הנעלה והמרום, מלך רובירטו המוכתר בכתר החכמים על כתר מלוכה כמלך שלמה. שמריה הישראלי ספר מפורש ומעוין... שכל ספרי הקדש מפורשים מאתו במצות המלך ומדינו, והנני שולח לאדוני פירוש פרשת בראשית עם פירוש שיר השירים" (10).

אולם לא בכל עת היו נסיכי בני אדם נושאי נזר וכתר ישועה, אשר העירו ואמצו את חכמי ישראל בעבודתם להמרים, וישו אליהם חסד; גם שם משורר מרוסם מוכתר לתהלה נוכל לקרא, אשר התרועע עם אנשים חכמים מישראל. ראשונה מאת הה' לוצאטמא ואח"כ גם ממקורים אחרים נחלט בראיות ברורות, כי היהודי מאנועללא, — אשר אליו כאל אוהב ראנטי הנאמן, שלח הירוע חק ומשפט

לפי שכוונת הקרבן לעשות בו רצון לבורא ואין אדם מרצה אחר בדבר שאינו שלו, ומיני הבקר והצאן הם ביתות והם נכסי בעלים אשר טרח בהם או בדמייהם, ומיני החיות הם מדבריות ואין להם בעלים ואינו טורח בהם, והם כאלו אינם שלו על כן לא צוה להקריב אליו לרצון על מזבח ומיני החיות, והראיה על זה כי לאשר לא השיג ידו צוה להקריב ממיני העוף בני יונה ותורים לפי שהיה נהוג לגדלם בבית" עכ"ל. — בכ"י רבים מובא גם באור פרידריך על חקת פרה ארוכה (במדבר י"ט), ועוד הערות והארות מאירות הנותנות כבוד לתורתנו וחכמתנו. עוד אחת להעיר כי ר' אנטולי בהקדמתו להחבור הנ"ל אומר, לא היו לי רק שני מורים בהכמות הותני ר' שמואל אבן תבון והחכם הגדול מיכאל הנוצרי, אשר ע"פ דעת הד"ר שטיינשניידער הוא מיכאל סקאטום אחד מגדולי חכמי הנוצרים, אשר מספרו תולדות טבע החיות נמצא בכ"י העתקה ללה"ק. ראגאר באקיו מספר בננות — מיכאל כי כל העתקותיו נעשו על ידי יהודי אחד אנדרי. והוא לא זכר אף בשמו, ולכן חזו ישר לבב ר' אנטולי כאשר נזדמן לו להביא דבר חכמה אשר קבל ממיכאל כתב בכל פעם בשמי בהקדמות מלין: החכם אשר נתחברתי עמו וכו' (5).

עוד נשיא וראש באיטליה מפואר לתהלה כיריד התבונה וכמקיור ורחים הספרות היהודיה, — הוא ראבערט מאנשוי מלך נעאפאל, וגם הוא הקריב אליו חכמי ישראל בדורו ויעזור להם במפעלות הגות רוחם. בשנת 1320 קרא אל עבודתו את הנשיא ר' קלונימוס בן ר' קלונימוס — הוא המשורר האלהי וחכם הלבב כאחד החכמים הגדולים אנשי השם מעולם. (נולד בשנת ה"א מ"ז 1287, ונפטר בערך ה"א פ"ז 1337. כאשר המשורר הרומי עמנואל כותב ואומר על אודותיו (מחברת כ"ג): החכם הגדול הפלוסוף האלהי ר' קלונימוס בן כבוד גדולת קדושת החכם הגדול הנשיא ר' קלונימוס זלה"ה, עומד על משמרת מלאכת עבודת אדונינו המלך, רובירטו שיחית אשר בצלו נחיה. בחסדי המלך הקדיש א"ע ר' קלונימוס להעתיק ספרי חכמה, גם חבר ספרים (6).

בספרו "ספר המלך" אשר חבר, ותוכנו עניני חשבון ותכונה (7). ובו יראה לפנינו בקיאותו הרבה ויור החזקה בחכמה, יסיים באלה הדברים: "אחרי כי

(8) וויסענשאפטליכע צייטשריפט לנייגער II צד 327.

(9) יהודה ראמאנא, נאציציא ר. מ. שטיינשניידער רומא 1870.

(10) הח' דוקעם בשירי שלמה II הקדמה צד IV; החלוק

II צד 159; והמכ"ע החדשי האיטליאני מאזע שנת 1879 צד 457.

(5) הח' שטיינשניידער בספרו ע"ד דונולו צד 83—82; הח' נרעפץ, דה"י VII צד 104; הח' פערלעס, אדרת צד 68.

(6) עין הח' צונן, וויסענשאפטליכע צייטשריפט II צד 313. הח' שטיינשניידער, יידישע צייטשריפט VIII צד 118.

כאשר מצאנו ראינו עד עתה באיטליה, אמנם הרבר הזה תלוי כי בימים ההם היה מועד המודעים בארצות אשכנז בסתר המדרגה. תחית הרוח אשר נראתה באשכנז באחרית הימים היתה נכרת גם בזאת כי בכל זמן ועת לכל חפץ לבקש דעת, השתמשו בעזרת כחות רוח חכמי ישראל.

ראשונה בזמן ובמעלה נקרא את שם יאהאנן רייכלין (14). אשר באהבתו הרבה לחכמת וספרות ישרון לא חס על כל עמל לבא בבית אהבה עם נושאים חכמי ישראל. במשך שבתו בלינץ בחצר הקיסר הזקן פֶּרִירֶדִיך III (1492) הכיר דעת את האציל ורופא נפש המלך ר' יעקב ב"ר יחיאל לֶאָאָנס, והחכם היהודי הזה היה רבו בלשון וחכמת ישראל. אהבה נאמנה נוסדה מני אז בין המורה היהודי ותלמידו הנוצרי. רייכלין כנהו בכל עת בשם, לֶאָאָנס שלי", וישמור לו בריתו כל הימים. בחצר המלך מצא רייכלין עת מצוא להתודע אל עוד נבוני יהודה. גם מפי ר' עובדיה ספורנו, חכם ונבון ומפרש התורה מהלל נודע לשם, למד רייכלין כללי התורה במשך ימי שבתו ברומא (1500—1498) כעיר נאמן של הקורפירסט מפֶּאָרֶץ. — לזאת אפוא כאשר הממור הרשע פֶּאָעֶרְקָאָן הביא רעה לבית ישראל ומוזות יעץ לשרוף כל ספרי היהודים, נקרא רייכלין כבר סמכא ויודע בדבר אשר ידיו רב לו בשפת קדש לחות דעתו ומשפטו אמת ומישרים. ביום 6 אקטאבער לשנת 1510 השלים חקו, וע"י ההנכון ממאינץ אשר נאמנה רוחו בדבר הזה, נמסרה חות דעתו אל הקיסר. דעת רייכלין, — כאשר יאמר ראנקע (דייטשע געשיכטע אים צייטאלטער דער רעֶאָרְמַאָטִיאָן) — היא: „אות זכרון לתפארת עולם ממחשבה טהורה ודעת הגיון ישר". — דברים אחרים לא יוכלו אמנם לעמוד בפני הבקרה, אולם בצדק יתרה רייכלין דעו: „על אדות אמונת היהודים, אחרי כי אינם נוצרים, אין לנוצרי לחות דעה ולשפוט שפוט, אך לה' לבדו עליהם לתת משפט. הם אינם כופרים (קעטצער), — אשר רק נוצרים שבים מאמונתם ויכול להיות נקראים בשם הזה — גם אין כל צדקה לנו לבנותם יהודים אין אמן, הלא אורחי ממלכת רומא המה כהנוצרים, חוסים אתם בידת תחת החסות משפט אורח ושלום המדינה". — בתיוו זכה עוד רייכלין, החסיד באוה"ע והישר באדם, אשר הקיסר הוציא פקודה חדשה: „להשיב להיהודים את הספרים אשר לוקחו מאתם".

בוואגע פ. אנאכביא דברי שירתו שיה על מות אוהבם הנעלה ראנטי אשר ירד אבל שאולה, — הוא המשורר היהודי עמנואל הרומי, וכן יחליטו כי האח דניאל, — אשר במחברתו הובילו עמנואל לנן עדן מקדם ויושב על כסא כבודו בין חכמים, — הוא המשורר הרם ונשא ראנטי.

ונבוא נא אל ארץ מאפליה בעת ההיא, אשר שמיה היו מכוסים בענני הבערות והקנאה ההוללה שלמה בה שלטת היא ארץ אשכנז החשוכה טלפנים והנאורה היום. באשכנז לא נראה עוד את האור אשר האיר לבני ישראל באיטליא וכדברי הנביא נקרא ונאמר: „ואל השמים — ואין אורם!"

אם אמנם נשמע קול ענות ממקרים בודדים לטובת היהודים — אך נתבונן נא אל תכונתם? נוצרי אחד נכבד השוכב במחלה אנושה, שולח לרב העדה כי ישלח לו מינו; נפשו יודעת מאד כי יין משתהו רפא ירפא ואם לא ישיגנו אז ימות בחליו. אלוף עריץ שולח לבקש מזוזה על פתח מצורתו כי ירמה בלבו לשמרה בזה מכל אסון. רבים דרשו בעצת רופאים יהודים ארוכה למחלתם, לעמת החלטות כל כנסיות הנוצריות נגד הרבר הזה, גם לנשיאים בני כרום עם הארץ היו יהודים רופאי נפש ונגד כל האיסורים הניתו א"צ להסיר יסורין ולהרפא ע"י פתקי רפואה עברים (11). לדבר נכבד נערכה לנו אשר גם שמות היהודים הנפמרים כתבו לפעמים עם שם לוייה „נ"ע". לדוגמא בהודעה קדמוניה אתת מעיר פ"פ ענ"ם משנת 1377, אשר בה כתוב לאמר: „בני זלמן נ"ע מאפפענהיים". ציון כזה, אשר על ידו ישוו לסצער היהודים אחרי מותם בידת את הנוצרים, לא יזכר ולא יפקד ברבות הימים אח"כ, בדורות חשך ואפלה אשר היהודים נחשבו לעולמים כנפשות מטומאות בעיני מנדיהם (12).

זכרון תורה בספר עברי אחד (13) שמור לזכר ראש קהלה בשמו אָסטרייכער האיש הזה אשר חיה במחצה המאה החמש עשרה בארץ השוואבען, שמו מפואר לתהלה כנושא משרה שעשה משלחתו תמיד בכל עת בצדק ובאמונה ובלי שום פניה צרדית, גם לאורחי היהודים לא הניח מימיו להסב להם רעה.

אולם נצא נבקש התחברות לתכלית של מדע

(11) המקורים כזה בספרי „אויס דעם איננערן לעבען דער

רייטשען יודען אים מיטטעלאלטער" צד 48 וההערות.

(12) קריענק, בירגערצוויפט צד 452.

(13) שו"ת ר"י וויל.

(14) עיין לודוויג גיינער, רייכלין ויין לעבען אונד ויינע

ווערקע.

במשפט את האנשים אשר השתתפו בזה, על המא מעשה עון למרות האמונה הנוצרית. היהודי אברהם נענש בכסף ענושים 400 גולדען, בוקסטארף וקאניג כ"א בכסף ענושים 100 גולדען והנוצרים האחרים הוכחו בית האזורים לשלושה ימים.

נביא עוד דוגמה קדומה מאגודה אשר נוסדה יחד בין חכמים יהודים ונוצרים לא רק לאהבה למורי קדש ותורת יה כי אם למרבה המדעים והחכמות. ר' דוד גאנו (נולד בליפשמאדט בוועסטפאלען בשנת 1541 וזכה בצאג בשנת 1613) הוא היה היהודי האשכנזי הראשון אשר חבר ועשה למורי שיעורים (מאטהעמאטיק) ודברי הימים. ובענף הזה עשה לו שם לתפארת גם במלאכת סופרים. הוא הגה בספרים כתובים בלשון לאטין והשיג השכלה גבוהה בעת ההיא. ר' דוד גאנו התקשר מעדנות בברית הידירות עם חכמי התכונה הנורעים כיאהאנעס, מיללער, קעפלער, וטיכא דע בראהע. בעד האחרון העתיק מעברית לאשכנזית חלק מלוחות אלפאנוא. הלוחות האלה נקראים בשם אלפאנוא ההכס אשר בפקודתו הכינים וחקרם (בשנת 1260) ר' יצחק אבן סייך שליו צבור בטולידא. ר' דוד גאנו אף כי באמת שמת תלמי לא נאמנה רוחו אל גבון כר' יצחק הישראלי (איזראעליט) בתולידא (חבר בשנת 1310 ספר התכונה יסוד עולם) בכל זאת היתה לו לאבן פנה ויסוד מוסר לעבודת חכמתו, גם שמת קאפערניקוס וטיכא דע בראהע, אשר לא היתה בעת ההיא שלמת ברעת הכלל, לקח לו לקו, כן עקבות ורשומים מרעות שוות להם, אשר מצא אצל מחברים אחרים, היו לו לעינים (16).

המכתב הזה אשר נביא עתה הוא לנו מכתב עדות לישראל על רוח הסבלנות הנוססת בו, המכתב (17) נמצא בכתובים שמור באוצר בית מועצות העיר לייפציג, כתוב ביום ג' פֿעברואר שנת 1660 בעיר העלישוי מאת ר' שבתי כהן, הרב הגאון המפורסם המפרש לספר שלחן ערוך המכונה ש"ך (שפתי כהן):

אבן פנה, אבן כהן; קנה בינה הוצק בו חן; הוא אהובי כלבבי הפילוסוף מאגיסטער וואלענטיני ווידריך, ישמרהו האל עד יעמוד מיכאל וינוח בשלום מעתה ועד עולם! — היום הגיעני והורי אותיות כבודך, ומאד שמחתי בראותי גלילות ירך

יאהאננעס בוקסטארף 15), ראש בית אב למשפחת סופרים מפוארה בשם הזה, ראש וראשון אשר הביא את למוד התורה בין חכמי הנוצרים, וספריו גם כיום מביאים תועלת לא מצערה לחכמי נבוני ישראל; החליף מכתבים רצוא ושוב עם חכמים יהודים בארצות שונות. לעמת המנהג בימים ההם להיות בספר במדה ובמשורה התאווה תאות נפש אשר נחשבה לו בימים ההם לאהבת דבר מותרות יקר מאד, — היא תשוקה נמרצה לספרי עבר ביהוד הנוצרים להספרות התורנית. בית אוצר ספריו ביחד עם היספות בנו ונכדו, נמכרו בשנת 1705 במחיר 1000 רייכטמאטלער להביבליאמאהק בבאוועל. מזה נקל להביא אם הכנסת בוקסטארף לא יכלה לפעמים להפיק די חפצו לספרים. יחד עם התשוקה הזאת חברה לה עור אחת אשר אף היתה לו לבסוף למעצבה. בשנת 1617 לקח אל ביתו חכם יהודי אחד ולפי דעת רבים שני חכמי ישראל את נשיהם וטפיהם וכל אשר להם וארוחתם ארוחת תמיד נתנה להם בביתו, לעזור לו להגהת העתקת התנ"ך. כי נתן לו רשות על זה הוא סימן טוב, כי כאשר יודיעו דברי הימים, נאסר לנמרי בשנת 1557 ליהודים לבא בשערי באועל לשוק הסוחרים ומחוצה לו. מקדם לכן נתן כל אחד אל עבר העיר הגבוה 5 שיללינג בעד רשיון כתוב" ואך בשנת 1615 "גרשה שנית לעבד הראשי לתת ליהודי לבא מדי חדש בחדשו ולקחת כפר מכל אחד 5 שיללינג ובעד שומר השער 1 שיללינג; אבל לא לתת לבא לא יותר מפ"א בחדש. ועל היהודים לשאת אות עליהם, ולכן נדרש היה בוקסטארף להשיג רשיון מיוחד מבית המועצה לתת ליהודים לשבת זמן ככיר בביתו. ויתנו לו חפצו בתנאי, כי יתעסקו רק בהדפסת הספר ולא יעסקו במסחרים אחרים" (באוועל כראניק). ויהי כאשר ישבו בביתו שתי שנים נולד בן זכר להחכם היהודי אברהם. בוקסטארף אדון הבית, אשר להכיר דעת מדות ודעות ומנהגי היהודים היה חפצו ומנמתו בחיים, שמח ויגל מאד על המקרה הבא לידו להיות פעם בעצמו על ברית מילה. ויטה לחפצו את עבד הראשי גלאזער מבית המועצה אשר משפטי חקי היהודים היו בידו. לתת ליהודי חוץ לבא לסדר הברית קדש, גם לקחת בעצמו חלק על סדר החג. לבד בוקסטארף היו גם חתנו המרפס קאניג והשטוד, שטעאל" קעססלער ואביו אשר ראו בקדוש ישראל ידיר מבטן; אבל מוצא השמחה הזאת תוגה. כנסת האמונה הביאה

16) עיין ערש גרובער, ענציקלאפערדיע I 53 עיין קריה נאמנה להרה"ח רש"י פין.
17) בכורי העתים X צד 43.

15) עיין קאופש, יאהאננעס בוקסטארף דער אלפערע צד 26.

הנזק מיוסדת על רצפת בהט, ושש אנכי על אמרותיך המאירים כספירים ומוזהרים כוהר הרקיע וששון ושמחה תשמע, כאשר יופי מכתבך הגיע אלי אני עבדך. ומה אני לפני הודך כי הנחת עלי ירך וכי תדרוש בשלומי, וכי תפקוד את יומי, וכי תשאל על מקומי? ומה מצאת בי, כי תבקש לראות מכתבי, ואני נער ובער אין בי מאומה, לא תורה ולא חכמה ומה אדע אשר לא תדע? וגא אדוני אל תשים עלי הטאת בהמנעי את מכתבי עד כה, והנה עדי בשמים ממעל, כי לא עשיתי זאת במרד ובמעל, והנה עתה בעצם היום הזה בואת השעה ובזו העונה, חשתי ולא התמהמהתי להשיב מענה. — ועתה יגדל נא כח אדוני, כאשר דברתי לאמר, ואת מוצא שפתי אשמור, והנה לפניך ספר, הנותן אמרי שפר, יסרו אליהו הבחור, המשיב חכמים אחר, אף כי מצער הוא ותחי נפשי בי, ותבא כמים בקרבי, ותהא מנחתי זאת כמו אצודה וצמיד, לזכרון לפני ה' תמיד, ואכפרה פניו במנחה ההולכת לפני, וגא אל ימנע אדוני המוב ממני, וישמחני עוד במעשי אצבעותיו ובשושני שפתותיו, ואמרותיו הנעימים והתמימים יהיו לי למשיב נפש ולכלכל את שיבתי, כי נעם אמריך הקשבתי, ואת דרכי חשבתי ואשיבה חורפי דבר, ידידי חמק עבר, וחסדו עלי גבר, וגם אני אהיה כמך, אערכה לעיניך כתבים ערבים בכל עת וזמן אשר יודמן, ואף גם זאת אעשה לאהבת אדוני כי יבקש ממני לקנות לו איזה ספר. (ישלח לי המעות ע"י הלוף לברעסלוי, כי שם עוברים ושבבים בתמידות, אנשי עירי אנשי מדות), ואקנה לו את אשר יודיעני, וכל אשר תאמר אלי לעשות אעשה בעזרת האל יתברך היחיד ומיוחד, הוא אחד ושמו אחד אקרא לאל גובר עלי, ובוה אתן קנזי למלך עתה הפעם, ישמרך ה' מכל צרה וועם, ותשקוש שאנן, בית רענן, כחפץ איש שלומך, הנאמן באהבתך, הדורש טובתך כל הימים. העלישוי יום ג' פעברואר הק' שבת בן הגאון רבינו מאיר הכהן (ת"ך) 1660. ולכל חבריך המקשיבים אמריך, שלום וישע רב, אליהם יקרב".

אגודה נכבדה ומאד נעלה לתכלית של מדע עשה לו החכם הנוצרי קריסטאן מיאפיל אונגער עם רבים מחכמי ישראל באשכנז ובאיטליה. אונגער, כאשר יכנהו הח' צונץ (צור נעשיכטע צד 15) "המקבצאל הנשגב בעד הביבליאגראפיה העברית", נולד 17 נאו. 1671 וימת 16 אקטאבער 1719. הוא היה פאסטור פרימאריז בהעדנלאוירשיץ וריצין במדינת שלעזיה וכל הימים ידיו אמונות בעז והדר להשכיל ושלמות, ויחליף מכתבי מדע עם חכמי דורו,

ותוכנם נעתק לרבים בביבליאוטיקה של וואלף. קבוצת כל המכתבים בכתבם, שמורה בבית אוצר הספרים אשר לעיר האמבורג 18). רב טוב בה ומצמון יקר גנוז בתוכה לקורות הליטעראטור, ואך קצת מהדברים נודעו עד היום בקהל. אגרות אחדות בשפ"ע בין אונגער ובין הרב והרופא Dr. Med. ר' יצחק חיים כהן מהחונים (קאנטאריני) נדפסו באוצר נחמד מחברת שלישית ומביאות רב טוב ומועיל. במכתב אחד מתאונן אונגער, "למה לא נמצא בירי ישראל כ"א כתבים מעמים לדברי הימים אשר יש בהם איזה זכרונות השייכים לכאורעות ישראל בכל העתים והארצות". ר' יצחק חיים קאנטאריני משיב לו ע"ז כהונן: "שלא יתמה על בלי מה לבלתי המצא בנו כותב זכרונות דברי הימים מאורעות דור דור וסופרו הכללים והפרטים והקורות במדינה ומדינה בכתבה ועם ועם כלשונו; הנה עם בני ישראל מפוזר ומפזר בארבע כנפות הארץ, גולה ונדר, היום כאן ומחר כנבר וצבי בלי צבי ובלתי צבי מודת. (אמר שד"ל) הכוונה לימר שהיהודי היום הוא כאן ומחר הוא כאיש וכצבי מודת, בלי רצוני — צבי ענין רצון — ובלתי חור והדר — צבי ענין יופי —) ונכללו בזה העניות והדלות והמגור מסביב, וכמה ספרים נכתבו ולא נדפסו, כי היתה הדפסתם מסוכנת כגון ס' עמק הבכא 19), גם רוב הקברים בשדות נחרשות חוץ מן הערים, ולכן אין להתפלא אם בנקלה אבד זכרו ובמעט נדעך נר". — לתאר מדות קאנטאריני יהיה לנו הדבר הזה. אונגער כתב אליו כי תאותו להביא לידי את המעות בעד הספרים בלי עכוב הזמן. ע"ז ענה קאנטאריני: "ועל דבר ההוצאה בספרים השלוחים או על ההעתקה לא אשאל ולא אהיה נושא ונושא משך הפרע, בא יבא ברגה לצוות וירחיב לבי ואל ידרוש סמוכים אם אבקש מאתו יקנה בעדי ספרי הרפואה לכאנמיום הוצאה החדשה, כי אינם נמצאים פה וישלחם בצרור ספרים לוויניציה ויכתוב ההוצאה ותיכף אשלח לו דמי מקהם".

"(אמר שד"ל: הצדיק הזה לא היה רוצה לקבל לא כסף ולא שוה כסף בעבור הספרים ששלח לאונגער, ובבאו לבקש ממנו ספר רפואה של Bont, בקש ממנו שיודיעהו מחירם, ולפיכך הקדים ואמר לי שלא ידרוש סמוכים אם יבקש מאתו שיקנה בערו

(18) עיין הח' שפיינשניידער, קאטאלאג מכ"י עברים בבית עקד העיר האמבורג נובר 335.
(19) ה' הזה הובר כר' יעקב הכהן בשנת 1575, ואך זה מקרוב יצאה לאור ע"י לעטעריס (1852), ובהעתקה אשכנזית ע"י ווינער (1858).

מולדתם הכללית, — בני עולה אחדים נאשמו בדברי בליעל וכלמת נצח תחשב לכל האומה האשכנזית. אך שלישיה נספרה לנו: עוד חי אלהים בשמים אשר דבריו נעים וזמירות ישראל, יאבד כל דוברי כזב איש דמים ומרמה יתעב ה'; שנית, הרוח הטוב מעם אשכנז לא ירד משה, עוד יעשה פרי למעלה ולעמית כל המון בני עולה אשר יהמיון ריק, יושיע ברב כח לקרב נצחון האמת והישר. ושלישיה, אנחנו חוסים תחת ממשלת מושל באדם צדיק אשר באור פניו חיים ולא יתן מושל לעם צדיק, לא לפניו תבא מחשבה ורה מדבר מוקש רע. לכן בל נהדלה לאהבה את ה', להתפלל ולדרוש בעד שלום ארוננו מלכנו ולהכיר חבת כל אדם וזכות כל יצור באין הברל ופדות. (כמשא ביר מלאכי ב' י').

מקום נכבד על אדות זה הנמצא כתוב הרד בהרמב"ם, לא נזכר בכל הספרים בענין זה אשר הולידה למעצבה העת האחרונה. לואת נתנהו בסוף המחברת הזאת כאות לטובה, אשר יאמר ואשר יחשב כדבר חק ומשפט רבינו המאור הגדול של כל בני הגולה בימי הבינים, אדות דרכי שלום בין ישראל לעמים, ואלה המה דברי הרמב"ם בפירושו למסכת כלים: זה אשר ירמה החמון וקצת מהיחידים, שהאונאה מותרת עם עובדי אלילים, הוא טעות ורעת בלתי אמתית, אמר הש"ת במוכר עצמו לעכו"ם "והשב עם קנהו" וענינו שידקדק עמו בחשבון, ולא יערים עליו להטעותו, ואמרו, אם כן דברך תורה בעכו"ם שתחת ירך ק"ו בעכו"ם שאינו תחת ירך, כמאמר חז"ל אסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעתו של עכו"ם (חולין צ"ד) וכל שכן בדבר שיבוא לידי חלול השם שזהו חטא גדול, ואלו הרעות כלן מהברוי והתחבולה ומוני הרמאות והאונאות והעקיפין וגנבת דעת עם אינו ישראל, באר הש"ת שהוא יתעב אותן ויתעב עושיהן, אמר כי תועבת ה' אלהיך כל עשה עול" עכ"ל. וכן כמעט כל גדולי ישראל בזמנים שונים הנו כבוד הראוי לשארי אומות ולחכמתם ויאכרו עפי דיני תורה הכתובה והמסורה להקל או לזלזל חלילה בכבוד שום אדם יהיה מאיזה עם שיהיה.

נוצרים ויהודים אלה אשר עוד לא הוטמאו בתועבות הגוים ונשארו אמונים לרוח האמת ומשפט צדק יהי לבכם שלם כלם כאחד לעקור משרש, פרה ראש ולענה זרע שקר אשר זרעו בתבל בני עולה שונאי בני-שם להפריד גבולות ארם ולשום פדות בין עמים! כ"ר.

כל הדוגמאות האלה מראים לנו הלך נפש כנסת ישראל ודרכה בקדש. — רע ומר גורל ישראל בעמים זה כשני אלפים, סחוף דחוף ומדולדל הנהו,

כפרי פלוני, והכוונה שלא יאמר כמו שהוא שולח בחנם כך אני אשלח לו בחנם, ולא יאמר מפני מה נסמכה פרשת ועל דבר ההוצאה וכו', ולא אהיה לו כנושה וכו' בא יבא לצוות וכו' לפרשת בקשת ספרי באנט, אם לא ללמדני שאשלח לו בחנם, ונראה כי החכם אינגער לא מצא כזאת ביהודים שהיה נושא ונותן עמם לקנות ספרים ולפיכך קרא לר' יצחק חיים כהן קאנטאריני כראש האגרת — "יחיד אומתו במדותיו —" — קאנטאריני יסיים מכתבו: "קנצי למלין אישים, אך אין קץ להשוקתי לעבדו וללכת בנתיב מצותיו ושיחורני תמיד לטובה ויצו ה' את הברכה. כ"ר!"

את כל אספת הדוגמאות האל נוכל לסיים בדבר טוב וחביב להוכיח באהבת לעססינג ובן-מנחם, הרבה יתר, מאשר מצאנו עד כה בקורות התקרבות פרטיות בין נוצרים ויהודים, יראה לפנינו כאשר את שני השמות האלה נקרא. הידידות אשר קשרה את שניהם מעדנות יחד — היא נעלה מאד, ירדות, אשר דור שלם גדל שעשועיה, ובה הִבְרו יחד לבקש לדרוף אחרי האמת והתבונה, ברוח ממרום אשר הערה עליהם לכל כרום ונשגב. הקשר הזה — תוכו רצוף חזון-לב (אידעאל) מאד נעלה אשר אינו מובן לכל בר נש. אך הטובים ויחידים סגלה בכל אומה ולשון יראו בכל הזמנים בקשר הזה של אהבת האדם רושם כללי בדברי ימי עולם נעלה ונכבד מאד. אמנם לעססינג ומענדלסאהן היו מעוררי השתר אשר מננה נגדו גז חיש ויעבור ליל אפל.

ממבט עין הוזה אני חושב לי לצדקה הגבול גבלו להם ספרי הלמוד לקורות הדורות בין ימי הבינים ובין עת החדשה. ולסיים המחברת הזאת, — אשר עפ"י שמה היא מיוחסת על אדות ימי הבינים, — בשני שמות אל-מות אלה. — הקורא הנבון יראה נגדי ברוח נכאה על העת האחרונה אשר ימי הבינים עוד לא חדלו. האם נאמין למראה עינינו כאשר נשקף ונחזה המקרים החדשים, כמו יראו לפנינו כל תעלולי ימי הבינים בגדלם ובציביונם בדבורם גם במפעלם; אבל נבקש לנו נחומים למראה עינינו ונדרעה כי מומות בני בליעל להבל חבל נמרץ אינן נובעות ממעין טהור ממקור הרוח היציב האמתי של לאום אשכנז. בינת עם אשכנז עומה מעמם אבל כי בלבול דעות כזה יכול לבא לעולם להוביל לידי תקלה ורעה רבה, לחזון מעשים מעציבים כאלה. אמנם כלמה תכסה את פני הבת גרמניא, נגד ארצות אחרות נאורות, אשר בקרבה ברבע האחרון כמאה הי"ט, קמו שבו ראשונה צללי ליל אפל, — גם היהודים יוגישו חרפתם זאת בתור אשכנזים, בני ארץ

עולי גולה בסוף האלף החמישי.

פרק בדברי ימי עם ישראל.

השתיקה, היא התרב אשר בה ימיתו סופרי דברי הימים וזכרונות אשר לא מצאו חן בעיניהם; העקבימיות, היא סם המות אשר יתנו כותבי העתים לתנועות בחיי עם ועם למען יאכל חצי בשרן, למען תשנינה עז פניהן ותלבשנה צורה הנאותה לכופר. אין לך דבר מסור ללב. ככתיבת זכרונות ימים עתיקים, כי בכל רבי החומר אשר ימצאו דורשי קדמוניות לענין אשר יענו בו, המעשים והפעולות אינם כי אם עצמות יבשות ועל הסופר לשום רוח בנוף אשר יבנה מהם, אך מי יאמר לו מה תעשה? אם לא יתן רוח חיים בקרב המעשים, או כי יכונן אותם ברוח טנדנציות לכל אשר יחפוץ, מי יפקוד עליו? מי ידרוש ממנו חשבון? הן הוא עשה את הובתו, לקט וצבר את המעשים, קרא בשמות האנשים, חשב את הימים והשנים, גם הוסיף הנהגות והערות ארוכות לכלות ולהתם שגיאות ולבאר אחרי כל מעות קטנה או גדולה. והרוח אשר יתנו לכל המעשה, ותמונה אשר יבראו לה? הוא דבר מסור ללב.

ובכל זאת הרוח החופף על המעשים והמפעלים המפוזרים בדברי ימי עם הוא עיקר כל זכרונותיו, וחטאים הם האנשים אשר יעקמו לעמם את העוברות או יצביעו בצבע טנדנציות. הטוב שבדברי ימי העולם היא ההתפעלות אשר יעוררו יאמר נאמה. מעוט ההתפעלות אשר לאחינו בעד עמם בזמן הזה, הוא סבת האופן אשר בו העבירו לפנינו דברי ימי קדם. מיתת רוח הלאומי בקרב בני עמנו באשכנז היא אשמת הסופרים אשר חננו דברי הימים לישראל כדברי ימי עם מת, וישימו לבם רק לתאר ערך התבוללותם בעמים אחרים. מן גראטץ הגדול עד סופרי הדיסרציות הקטנים, הרבים כחול בימינו אלה, לא כתבו חכמינו באשכנז זכרונות חיי ישראל, כי אם דברי ימי מותו, לא התפתחות הפנימית מצד כחו הלאומי, לא תנועתו מצד חפץ עצמו, כי אם ערך התפוצץ שלשלת האחדות, אופן כבוי הנחלת הלאומית והתרפקות כנסת ישראל על עמים זרים, לאמר: ספחוני עליכם. בעלות איש יהודי "גדולה", כלומר בהיותו נטמע בגוים ובהתרחקו מעל גבול עם ישראל, או יהי לגבור; בהתפתח מוסרות איזה קהלה, או חלק מתפוצות ישראל כי יושב טעבו

צרות רבות ורעות מצאוהו השיגוהו ורבות מכותיו מני אז בגולה הלך, והוא לא ידע, רוחו לא שמע קול נוגש; חשך פרוש למסך על כל ארחות חיי עם דל חלכה ונפש העם היה רואה אור כי יהל באור ה'; כל אברי האומה הקרומה אסורים בזקים ומאחזים בכך עין קרדומות, והרעיון והרוח חפשי הנם, הגות הרוח בישראל ינהג עז והדר "רוממות אל בגרוננו גם בעת אשר הרב מרצחו חודרת בהררי לבבו" (מליצת המליין המפואר ר"ק שולמאן); חכמי ישראל בכל דור ודור עמוסי תלאות ברלות ובקלות, תפשים המה לרוחם, להגות דעות נשגבות במיטב הניגון בחקר אלוה על כל מרום ונשגב; ובעוד את פרי רוחם קבלו באהבה, רדפו בלי חשך את עמם העם ההוגה דעות ויוצר מחשבות. הנה לפנינו במחברת זאת קיסר מהלל בימי הבינים בכל דבר חכמה ובינה, הוא פרידריך השני לבית האהנשטויפֿען, אשר מננהו אור על כל החכמות ורוע, אשר ידע ואהב בכל לבבו את ספרות עם ישראל ויכבד ויוקיר חכמיה, בכ"ו את העם כלו עם ישראל שגא בתכלית שגאה כאבותיו וירדפם בשבט עברתו; וחכמת ישראל, לקחה את לבבו ותהי ששועיו, ויהנה כבוד וגדל לה ולחכמיה. האם לא אחת מפלאי התולדה אנו רואים בזה? כן העם וכן דרכו בקדש! ומה יקרו דברי חזון בן אמוץ נביא אל: "אשר אמרו לנפשך שחי ונעבורה ותשימי כארץ נוך" (ישעיה נ"א), בבאור הרב הגאון מלבי"ם: שהם אמרו לנפשך ונשמך שחי ונעבורה עליך, אבל את בחרת יותר בענוי הגוף מן ענוי הנפש, ותשימי כארץ נוך, ששמת את נוך דומה כארץ שיעבור עליו כל הרוצה לעבור.

לקורות דוד המלך נעים ומרות ישראל אערכה קורות האומה כלה בגולה, וכמוהו תוכל כנסת ישראל להשמיע במרום קולה: "צר ומצוק מצאוני מצותיך שעשעתי" חבלי רשעים עורני תורתך לא שכחתי! (תהלים קי"ט). ומה נשגבים ואמתים דברי יה ברגש קדש אשר משים משוררנו הגדול בזמן הזה בפי מיכל אל דוד.

וּמַחֲמַת מִצִּיק מָה נִפְשָׁה תִּשּׁוּנָה?

הֵן יָד בֶּן חֵלוֹה בָּגָו אַף שִׁרְרָת

לֹא בִלְבָב אָדָם בְּרַעְיוֹן נְרוֹת—

הֵם לֹא יִדְעוּ חֵק וְחֶמֶת יָד עֲצָרָת!

גאדראא, אדר"ס 67.

וזאת התעודה לכל האומה הקרומה, אלה הם דברי נתומים ותוחלת לכל עם ישראל!

אכן תבון את „מורה הנבוכים" ור' יהודה אלהריו את „פירוש המשניות". עמו יחד עלו לארץ הקדושה שלשת רבנים נקובי שם:

רבי סעדיה, לא נודע אם הוא ר' סעדיה הנזכר בתוספות כס' יומא ט' או המשוור ר' סעדיה הנזכר בשו"ת ר"מ מרוטנבורג.

ר' טוביה. גם בשם הזה נודעו רבנים שונים בצרפת באופן שקשה להכיר את בעל הנסיעה לא"י. האחד הוא רבי טוביה מווינא (Vienne) אשר הביאו בעל הכלבו רפוס וויניציא (Venise) 1597 דף ג"א, ר' מרדכי בן הלל בספרו רפוס Kira de Trinto דף ל"א, דף צ"ב ודף צ"ג וה"ר פרץ בן אליהו בהנהגותיו לסמ"ק רפוס קרימונא 1556 דף 109. השני, ר' טוביה מבורגוניא (Bourgogne) הנודע ע"י מרוץ מכתביו עם ר' שכתה משפירא, (ע"י שבלי הלקט סי' ע"א). והשלישי ר' טוביה ב"ר אליהו אזוי ר' חוקיה בן דורו של ר' אברהם בן אפרים מחבר קצור סמ"ג. לפי דעת כרמולי, ר' טוביה העולה לאה"ק הוא ר' טוביה מבורגוניא.

והאחרון הנכבד בשלשה הוא רבינו שמואל בר שמשון. זה האחרון כתב בספר את זכרונות מסעו ותאר המצבות והקברים אשר נשתתפו עליהם, למען עורר ע"י זה את אחינו ב"י בצרפת ואנגליה לקום כאחד ולעלות אחריו.

בארץ ישראל מצא רשב"ש את הרב הגדול דוד סמאסול, ריש גלותא (1) ונכבד מאד גם בערבים, בו מצא ר' שמואל עזר לא מעט בהשתדלותו לפני מושלי ירושלים ואה"כ לפני „המלך" הנוצרי לתת מקום לקהל גדול מישראל אשר ישוב מאירופא לירושלים. בלי כל ספק רק על ידו הצליח החפץ גם לעורר את עולי הגולה, גם להטות להם את לב מושל א"י לטובה. מנמרו לא היתה מראשית מסעיו להשאר לעצמו בקרבת הקברים הקדושים כי אם להביא ולהעלות ברגליו קהל אסירי התקוה בארצות המערב. לתכלית זאת כתב את ספרו אשר לאות

על ידי חסד לאומים על ידי תנועה בעם אחר, והיה זה למעשה נכבד לקוראי הדורות; אך בהתנועע ורם חיינו ברוח עברי, בתנועה לאומית, לא ישימו לה לב או יקדישו לה הזכרת מצערה בלדבר שאינו עוה בדיו שנשפך למענו.

אך עם ישראל חי בכל העתים והזמנים ולא כלה מחיות גם בשנות האפל בימי הבונים. למרות הערפל הסוכך בעד חיהם הפנימים, או כי ארשה לי המבטא: „הפלליטיים", עוד קרני אור יחררו במקומות לא מעטים אשר אף כי מצערים הם, רבה מאד האורה אשר יפיעו על תנועת החיים בעמנו בעתים שונות.

הנני לספר עפיוודא קצרה מימי הבונים, להזכיר תנועה לאומית עזה באיכותה, אשר אף כי גרמץ לא יזכיר אותה בשם הזה ולא יקדיש לה מקום מרווח בספרו, בכל זאת לא תחדל להיות תנועה עברית אמתית וגדולה היא ליהודים יותר על מעשים רבים שאינם לא מעלים ולא מורידים ההתפעלות בדבריהם. התנועה הלאומית אשר אזכיר היא תנועת עולי גולה בסוף האלף החמישי, התעוררות רבנים רבים קהל גדול לעלות מארצות גלותנו, מצרפת ואנגליה, ולשוב להתישב בארץ אבותינו הקדושה: שלש מאות רבנים העיובים יחד לפני שבע מאות שנה את מושבם לנסוע ולהתישב בכל מכל בל באה"ק, הן הם יערכו למצער שלשת אלפים רבנים או שלש מאות אלף יהודים פשוטים לו יתעוררו בזמן הזה, זמן מסלת הברזל ואנית הקיטור, לנסוע יחד לשוב להר ציון ששמש. אמת הדבר כי למען נביאי ההתבוללות לישראל הוא מעשה אשר לא יזכר ולא יפקד, ולמען נופרי מעשים יבשים וזכרונות כאלה כתובים קטנים, אך כענקים המה בעד דורש אחרי ההתפתחות הפסיכואלגית ותנועת החיים בלב עם ועם.

בדברי על הנודדים לארץ אבותינו לא אזכיר פה את „הנוסעים" העברים הנודעים למדי, על הרבנים אשר שמו במאה ה"ב את פניהם לירושלים. לא אחקוט בכותבי העתים אם הרב ר' בנימין מטולידא (de Tudela) אור' פתחיה מראטיסבונא (ריגנסבורג) לתכלית חקירה מדעית נדרו ארצות רחוקות, או למען היות על אדמת ישראל ומקום קברי אבותינו. אך הקהל הגדול אשר בראשית המאה ה"ג התעורר לעלות לארצנו, נעלה על כל ספק כי רק רוח מדיני הוצק בו.

אחד מראשי עולי הגולה היה ר' יונתן בן דוד הכהן מלונגל, בן דורו ותלמידו של הרמב"ם ומראשי מכבדיו. ע"פ בקשתו העתיקו ר' שמואל

(1) אותו מזכיר ר' יהודה אלהריו (אשר היה במאסול בשנת 1218) בפלים האלה: „וישם ראיתי דוד ראש הגולה היהודי, וכן אחותו הודיה, אין להם שני בכני וזניהם, אין מי יעשה כמעשיהם—ותצקה לשוני לספר קצת מדותיהם". הוא היה מכבדי הרמב"ם ויהרם את ר' דניאל הבבלי על אשר קם בספריו נגד מימוני. גם את ר' דניאל הוה (בן סעדיה, תלמיד ר' שמואל הלוי) שעלה מכבל לסוריא, מזכיר אלהריו אחרי ראותו אותו בדמשק: „וישם ראיתי החכם הגדול ר' דניאל הבבלי, הוא מעין המתגבר, ובחכמתו ארום משבר, וחילום יגבר". הוא כתב השנות על משנה תורה וס' המצות להרמב"ם ופירוש לקהלה אשר בו ידחה הדעות שבמורה נבוכים.

כבדם בכבוד כנוכר בם' שבט יהודה (3) במת הניעו אותו ר' שמואל בר שמשון ור' דוד ריש גלותא. לא רחוקה ההשערה כי קוה המלך יעאן למצוא בם משען למלכותו אשר אולת יד הנוצרים לתת לו, ויד היהודים וגבורתם הרוממה בארץ הקדם היתה ידועה לכל כחולשתם ושפלותם בארצות המערב. היהודים לא לבד בעמדם על נפשם נלחמו תמיד כגבורים משכילים, לא לבד נגד לגיונות הרומים העצומים התגברו כאריות, כי גם בעזרם להפרסים ללכוד את ארץ ישראל עשו להם שם עולם בעוונם וגבורתם. גם כזר Khosru גם אַמַּאֲר גם כל הגבורים אשר מעולם עד נאפוליאן ידעו בהלחמם על ארץ ישראל למשוך אחריהם לעזרתם אנשי צבא מבני ישראל, אשר קרבת ארץ אבותיהם העירה בקרבם בכל עת גם רוח האבות (4) לולי הסכילו נוסעי הצלב להתנפל כשואה על היהודים באירופא, לו חכמו השכילו להרים קרן ישראל ולקראו את היהודים לעזרה ללכוד את ירושלים — מי יודע אם לא אז גברו והרבו חיל ואם לא במקום הממלכה המשיחית - הנוצרית בירושלים אשר בן לילה היתה וכן לילה אברה, לא התנוססה שם לדור דורים ממלכה משיחית עברית ונוצרית גם יחד, ממלכת עם אחד בארץ ואל אחד לכל הגוים *).

בחדש תמוז תרמ"ז.

א. קאמינקא.

(3) בשבט יהודה ד' אמשטרדם ש' תס"ד ג' כתוב: בשנת תתקע"א (1211) העיר ה' רבני צרפת ורבני אנגלישורא ללכת לחוף ירושלים, יו ת ד מ ש ל ש מאות, וכברם המלך ככבוד גדול ויבנה להם שם בתי כנסיות ומדרשות. גם רבינו הכהן הגדול רבי יהונתן הכהן הלך לשם (הוא ר' יהונתן מלונגיל הגדול). (4) במכה"ע האפפיציאלי לממשלת צרפת מוטן נאפוליאן (Moniteur, an VI Nr. 243) נמצאה הידיעה הזאת מיום 28 זעמינאל:

Constantinople, le 28 germinal Bonaparte a fait publier un proclamation, dans laquelle il invité tous les juifs de l'Asie et de l'Afrique à venir se ranger sous ses drapeaux pour rétablir l'ancienne Jérusalem. Il eu a déjà arme un grand nombre et leurs bataillons menacent Alep. (cité par Carmuly).

(*) יידינו הסופר הנכבד העלים עין מאבות התנועה הכבירה הזאת הלוי השר שריר ציון והרכב"ן ז"ל. עולי גולה הראשונים כימי הבינים באהרית אלף ההמישי, ציון היתה כנור לשירי הלוי והרמב"ן מנה ישוב א"י ככלל תרי"ג מצות. הם היו הראשונים לפקוד ארץ אבותינו ובעלית שני אבות העולם לאה"ק חזרה וגעורה אהבת ציון בלב בניה.

שפ"ד

אמתות תוכנו קבל את חותם המלך יוחנן מבריאנא (Jeu de Brienne) מלך ירושלים (2). קריאתו עשתה רושם בלבב אחינו בני ישראל במערב, הודות לרוח האהבה לארצנו הקדושה אשר היתה עוד בעצם תקפה, והודות גם לצרות הרבות והרעות אשר שבו וגזרו או פתאם על ראשי אחינו באנגליה. בכל דור ודור תניף ההשגחה את ידה ותעשה לנו אותות לשובב שבטי ישראל, לקום ולעלות ולחיות את חרבות ארמחנו העתיקה, כמו עם היחיד, כן יפעל אל עם הכלל, עם עמו ישראל, להשיב נפשו מני שחת, לאור באור החיים" ואם לא ישמע אל האותות, ושמע לקול הברקים והרעמים אשר אחריהם, והוכח במכאוב על משכבו...

נתקרב לשחת נפשו

ותחתיו לממיתים.

ובכן קמה או הרעה על בני ישראל אשר באנגליה, אחרי אשר נחו ושקטו עת קצרה משבט נוגש. המלך יאָהָאָן "בלי ארץ" (מלך 1199 — 1216) המה בראשית מלכותו להעם "בלי ארץ" חסר רב וירם קרן ישראל. הוא הפקיד את אחד הרבנים, ר' יעקב מלונדון, לרב הכלל וזקן היהודים בכל מדינות אנגליה (Resbyteratus omnium Judaeorum totius Angliae) גם קרא אותו "ידידי אהובי" (dilectus et familiaris noster) ויכבדו לעיני כל, אך קנה רצוץ חסר מלכים: פתאם עברה על יאהאן רוח אחרת וישב להציץ את ישראל ככל אשר לפניו, וככל שגוי פתאומי כחיים החיצונים העיר גם זה את רוח עמנו הנדרם ותנועה לאומית התלקחה בכל ארצות אנגליה וצרפת בקהלות אחב"י לעזוב את הארץ ולעלות לארץ אבותינו. שלש מאות רבנים התעוררו לקול קריאת רבינו שמואל בר שמשון, ויעלו להתישב בא"י. מובן מאליו כי העליה הזאת מאנגליה וצרפת לא"י לא היתה כעליה ונסיעה בימינו אלה, אשר מפאריז לקונסטאנטינופול יעברו במסע-הברק בשלשת ימים, וכמה שבועות וירחים נדרו, ומה העמל והמרחק ותלאות הדרך אשר סבלו אחינו אלה! אך מה המה לפני אהבת ציון אשר בלב איש יהודי? "מלך ירושלים" שמח לקראת עולי הגולה, למצער

(2) יעאן מבריאנא הבן השני להגראף ערארד II מבריאנא אשר שולח לא"י במלאכות פיליפ אויגוסט מלך צרפת בא לעכו (St. deau d'Aere) ביום 13 ספטמ' 1210 ולמחרת יום בואו לקח לאשה את מרים, בת קאנראד להמלכה איובל, וידי בימים מעשים "למלך ירושלים".

הרבה וידיעתו העמוקה בתלמוד, שרת שנים רבות בתור משנה הרב בפראנקפורט על נהר מיין. אולם ביתר שאת הצטיין אחיהם הצעיר ר' נתן אדלער. עוד בימי נעוריו נתמנה לרב הגליל בנסיכות ארבענבורג. אחרי מות אביו, נקרא הוא להאננאווער למלא את מקומו. שש עשרה שנה רעה את עדתו בעיר ההיא ויצא לו שם לתהלה ולתפארת בכל ערי המדינה וסביבותיה. עד שנת 1837 היתה נסיכות האננאווער כפופה תחת ממשלת ענגלאנד ואחי מלך בריטאניען משל בהאננאווער בתור משנה למלך. — ויהי היום והנסיכה חלתה במחלה אנושה בהקשותה בלדתה והרופאים נואשו מלגרות ממנה מזור. אז קרא הר"ר אדלער עצרה ויאסוף את כל בני עדתו אל בית התפלה ויקראו אל אלהים להציל את נפש הנסיכה מדרת שחת. אחרי ימי מספר החלה הנסיכה מעט מעט לשוב לאיתנה ותחי מחליה (*). הנסיך שלה להרב מכתב תודה וצורר כסף סך מאה פרידריכסדאר נתן לו במתנה. אבל הרב מאן לקבל את הכסף וישיבוהו אל הנסיך בבקשה לחלקו בין העניים. — בשנת 1837 כעלות המלכה וויקטאריע על כסא ממלכת ענגלאנד נפרדו שתי הארצות האלה. אחרי אשר לפי חקי נסיכות האננאווער לא יכלה המלוכה להנתן בידי אשה. אז ירד משנה המלך — הנסיך מקאמברידז מכסא ממשלתו בהאננאווער וישב ללאנדאן ועל מקומו בא הנסיך מקומבערלאנד. — בשנת 1845 מת הרב מלאנדאן, ר' שלמה צבי בערלינער, וראשי העדה החלו לבקש להם רועה נאמן, אשר ינהל את עדתו בכשרון ודעת. בהודע הדבר להנסיך מקאמברידז גלה את אונם על אודות האדם הרגול מרבבה ר' נתן אדלער, אשר ידע אותו לנבר חכם בעיו ונאמן רוח בהיותו עוד בהאננאווער. אולם מבלעדי עדותו של הנסיך כבר יצאו לו מוניטין בעולם ושמע חכמתו הגיע גם ליהודי אנגליא. בשנת 1846 נתמנה הר"ר נתן אדלער לרב הגליל בלאנדאן. בשלש השנים הראשונות נאלץ להסיף מלתו לבני עדתו בשפת אשכנז. אבל עד מהרה למד לדעת את שפת אנגלית על בוריה ובלשון צחה החל להשמיע את נעם מרברותיו בשפת המדינה. — זה כארבעים שנה עומד הרב הגדול ר' נתן אדלער על משמרתו בקרש והנהו אהוב ורצוי לכל אחיו ומכבד בעיני כל יודעי שמו מקרוב ומרחוק. בחבורו הנפלא הנודע בשם "נתינה לגר" עשה לו שם עולם בספרות ישראל. בנו הר"ח ר' הערמאנן אדלער עומד על ימינו לשרתהו והוא

דור ישרים יבורך.

תולדות אב ובנו הנאון וזקן הרבנים בדורנו ר' נתן אדלער שליט"א רב בלונדון ומדינות בריטניא ובנו הרב הגדול החכם רבי נפתלי ר' הערמאנן אדלער נ"י.

I.

שמש צדקה וחסד החופפת על כל העמים החוסים בצל ממשלת המלכה וויקטאריע תפיץ נגה אור יקרות, אור שלום ומנוחה גם על העם הקטן והרל, עם ישראל, המקור ומפרד בכל הערים והמדינות העומדים תחת ממשלת ענגלאנד וקשר אמונה ואהבת אחים יאגדו ויקשרו מעדות, לבם נאמן עם עמם וצור מחצבתם ורועה אחד לכלהם, המנהלם במעגלי צדק וארחות יושר, הוא הרב הגדול ר"ר נתן אדלער שליט"א.

הרה"ג ר"ר נתן אדלער נולד ממשפחה כבירה ועתיקה בעיר פראנקפורט ע"ג מיין ומקרבה יצאו חכמים ומלומדים רבים, אשר ענדו פאר וכבוד לעמם ויוהרו ככוכבים על שמי חכמת ישראל. — השם "אדלער" נתן להמשפחה ההיא ע"פ מקרה שקרה עם אבי המשפחה בראשית המאה השביעית.

אחרי הלכד העיר פראנקפורט בידי העריץ ווינצענץ פֶּטְטִימִילך גרשו משם היהודים ויפוצו בערים ובכפרים להסתיר מחמת רודפיהם ולוחציהם. אולם לא ארכו הימים והקושר העריץ הורד משאתו ויקבל גמולו בראשו הוא וכל אנשי עצתו. אז נקראו היהודים לשוב אל ארצם ויקבצו יחד מכל המקומות אשר נחבאו שמה ויבאו אל שערי פראנקפורט ברנה ושמחה ובקול המון חוגג ולפניהם הלך ראש העדה ובירדו תמונת "נשר", הוא דגל המלוכה, לאות כי הפצה הממשלה בשוב הגולים אל ארץ מולדתם, ועל כן נשאר שם משפחתו "אדלער" עד היום הזה.

ר' נתן אדלער נולד לפני שמונים שנה בערך בעיר פראנקפורט על נהר מיין והוא הבן השלישי לאביו הרב ר' מרדכי אדלער, אשר שרת בהאננאווער בתור רב הגליל וימת בשנת 1830. — אחיו הבכור, ר' גבריאל אדלער, איש חכם מצוין, שמש בכתר הרבנות בקהלת אבערנדראף (כמדינת ווירטמברג); אחיו השני ר' דובער אדלער, אשר נודע בחכמתו

(*) הנסיכה עורגת היה והנה בשנת התשעים לימי חייה.

מקומו. בעת ההיא עזבו הרבה מאחינו את משכנותם בטבור העיר (City) וילכו לגור במעברה של עיר מקום אשר עשירי העיר יושבים שם. ויועדו יחדו אנשים נכבדים ויגמרו אמר לבנות בית לה', בית תפלה לאביר יעקב, בחלק העיר ההוא, והפצם הצליח ביום להקים את בית הכנסת הנקרא עתה Bayswater Synagogue והרב הגאון מורנו רבי נתן אדלער חנך את בית ה' זה בשנת 1864, והנה עלה בדעת ראשי בית הכנסת ההוא להקים למו איש אשר ידרוש לפניהם בעתים מזומנים. וישימו עיניהם בהר"ר הערמאן אדלער ויפקידוהו למטיף בבית תפלתם, ודרשתו הראשונה הטיף לאנשי עדרו בשבת הגדול שנה הנזכרת, ובראותו בשנת 1865 כי רבה עליו העבודה וימצא לנכון לעזוב את משמרתו אשר עמד בתור ראש המורים כשלוש שנים בבית מדרש החכמה לעברים, ואת מקומו לקח הרב הר"ר פרידלענדער איש מלא וגדוש בתורה וחכמה. העומד על משמרתו עד היום. בשנת 1867 בא במסורת ברית ההתונה ולקח לו לאשה — אשה יראת ה' ומשכלת אל דל — את רחל בת הארון הנכבד Salomon Josephs אשר גם בני המשפחה הזאת לקחו חבל בכל עת בכל עניני עדתם ואמונתם, וירעה את בני עדרו דעה והשכל ושמו הטוב הלך הלך וגדול לכבוד ולתפארת. אולם בשנת 1879 כראות אביו הגאון הצדיק ה"ו כי הוא חלש ורפה כח ולא יוכל עוד לצאת ולבא ולשאת את משא כל העם הזה, ולמען הקל מעליו את עול העבודה ויוכל לשבת במנוחה ולא ישרת את אחיו עוד, שמו ראשי ואצילי עדת ישראל על שכם בנו הרב הר"ר הערמאן אדלער לעשות את כל אשר נטל על "ראש הרבנים" ריש גלותא לעשות: לפקח על כל צרכי הקהלה ועניני העדה ועל כל קהלות ישראל אשר בארץ בריטניא, ולהיות שלוחו של אביו כמותו. ומני אז ימלא את מקום אביו שליט"א אשר העתיק אהלו לבריטניא וכל אשר אביו הגאון נשיא ארצנו היה עושה הוא עושה, ועפ"י פקודתו ינהל את עדרו, דברו הוא לו לקו לכל דרכיו ועלילותיו, ובאשורו תאחו רגליו, ולא יט ימין ושמאל.

חכמתו ותבונתו הרחבה נודעת בשער בת רבים, כחו בדרוש הוא כמעין הנובע, וכבר הוציא לאור הרבה מדרשותיו ומצאו חן רב בעיני הקוראים, וביחוד משכו עליהן עין הקוראים הדרשות אשר דרש בעד סגל חברות "חברת נריצי תורה" פה, ומדברותיו אשר נשא פעמים רבות בתוך קהל ועדה ע"ד "שלמה בן גבירול", "היהודים בענגלאנד", "דברי חכמה ומוסר מהתלמוד", "דניאל דעראנא", "המסע

המוציא והמביא בכל עניני הקהלות, אשר שם אביו הנכבד נקרא עליהם.

II.

הרב הנכבד ר"ר הערמאן אדלער נולד בעיר האנאווער ביום התשעה ועשרים לירח מאי שנת 1839. בעת ההיא ישב אביו הגאון רבי נתן שליט"א על כסא הרבנות בעיר ההיא. אך בשנת 1845 נתקבל לרב הכולל בעיר לונדון ועל כל ארץ בריטניא, למלא מקום הרב הר"ר סאלאבאן הערשעל, ועם כל בני ביתו הובא גם הר"ר הערמאן אדלער בעורנו נער קטן לענגלאנד. בימי נעוריו הקשיב לקח בבית אביו מפי החכם הנודע ד"ר מרדכי קאליש. ובשנת 1853 החל לבקר את ביה"ס אשר הוא כפרוודור לבית מדרש החכמה הנקרא University College, Gower st. ויצק מים על ידי הפרופסאר מאלדען, ובשנת השניה קבל הפרס היותר גדול בעד אשר הצטיין בשפת יון (גריכיש), ואחר זמן קצר נכנס אל בית מדרש החכמה, ונשאר שמה עד שנת 1859, וישא משאות (prizes) מאת המורים, כי עשה חיל בלמודים בשפת יון וספרותה, שפת ענגליש וספרותה ובהניין ומחקר, וגם עמד אז בנסיון ויצא מנוצח בכתר שם טוב ובתאר B. A.; ובשנה ההיא (אשר היה כחן עשרים שנה) הטיף דרשתו הראשונה בחנוך ביהכ"נ בעיר סוואנזי. אחרי כן הלך לפראג להשתלם בחכמת ישראל, ושמה למד תורה מפי הרב הגאון החוקר ומבקר ר' שלמה יהודה ראפאפארט, וישקור על דלתי התלמוד וספרות הרבנות, ובשנת 1862 עזב את פראג וילך לדרוש חכמה בהאנוויערוויטעט בלייפציג, והיה משכיל בכל למדיו והצליח בנסיונותיו והפיק רצון מכל המורים אשר שמעו חכמתו בכל ענפי המדעים ויעמרוהו בתאר — "דאקטאר". והרב הגאון שי"ר סמך את ידיו עליו ויתן לו התרת הוראה; וישב ללונדון ויחל לכהן בעבורת ה' לדרוש בהרבה בתי כנסיות אשר במטרופולין העיר ובערי המדינה, ולחורות בבית הספר לבאי השבת לשמוע דבר ה' וללמוד תורת ואמונת ישראל. רובי הדרשות אשר הטיף בתקופה ההיא היו לפני המון אחינו היושבים במורה העיר לונדון, למען שתל על לבם ורע אמת תורה ומוסר השכל. בשנת 1863 גוע ויאסף אל עמיו הרב הג' ר' ברוך אייבראמס (שהיה רב לקהלת הספרדים) אשר היה ראש המורים בבית מדרש החכמה לעברים Jews' College פה. ויבחרו ראשי ומנהיגי הבית בהר"ר הערמאן אדלער להיות מטלא

Rab. Dr N. Adler.

תמונת הרב הגאון זקן רבני זמננו רבי נתן אדלער שליט"א
רב בלונדון ומדינות בריטניא.
נולד בשנת ה'א תקס"ו בעיר פראנקפורט ע"נ מאין.

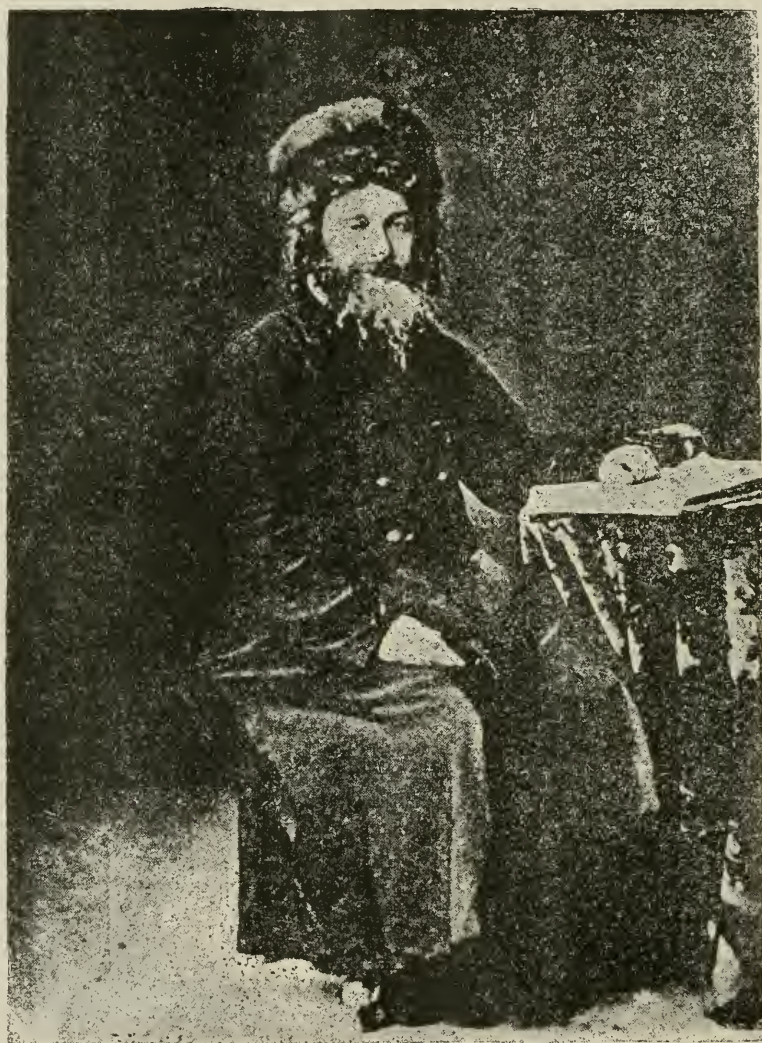

הרב הגדול הח' רבי נפתלי הר' הערמאנן אדלער שליט"א

כגן וממלא מקום אביו הגאון שליט"א ברבנות העיר לונדון ומדינות בריטאניה. נולד בשנת ה'א תקצ"ט.

הרב הגאון הגדול המרביץ תורה בישראל רבי נפתלי צבי יהודה ברלין שליט"א
ריש מתיבתא בישיבת עין ההיים בוואלאזין, נולד בשנת ה'א תקע"ז.

תראה ומהם הקיש על השאד, כי כלכל דבריו במשפט להשיב מענה נכון לסתום פית מקטרינינו. — לפני שנתים הלך במלאכות המענשען היוו לארץ הקדושה ובשובו הנה דרש דרש בשבט הארץ יגיד להשר את כל רגשי לבו, ויעוררם לתמוך בידי העובדים את אדמת אבותינו. אך השמן לב העם הזה, ועינו השע מהרעיון "ישוב ארץ ישראל" כי עוד לא מצא מסלות בלבבם, וזר הוא לרוחם, ומה יוכל עשות?

גם בשנת היובל הזאת לשבת המלכה וויקטוריא יר"ה על כסא ממלכתה, כאשר באו מלכים ורוזני ארץ שרים וסגנים לחוג את חג היובל וללכת אתה עם כל הכבודה בעצם היום ההוא. נקרא נקרא גם הרב הנכבד ד"ר הערמאן אדלער ונתכבד להיות בין המלוים אותה על דרכה, ושם ישראל נערץ בכבודו! .... י. י. הירשביין

ראש ישיבת "עין החיים".

בשימונו עין על מצב עמנו בארצנו בדורנו היתום, או הפרוץ אנהה עמקה מקרב לבנו לראות, כי המארה הגדולה הרובצת עלינו היא נטילת כבוד מבית חיינו פנימה. עוד ברור העבר נמצאו לא לבד רבנים ורועי העדה, אך גם גבירים ובעלי עסק אשר הקדישו רובי עתותם לתורה ולעיני הכלל, היו חכמים רואים את הנולד ועשו כל מה שבחכם לחזק את עמודי הדת ואת מוסרות האחרות הלאומיות בין בני עם מפורד ומפורד, בעוד אשר בימינו, אברו אנשי מעשה, אין מתעוררים בצדק לשוב נתיבות הכנסיה הישראלית וגם מראשי העם ומאשריו, עיני העדה ורבני הקהלות לא נראה, כי ישימו לב אל עתידות הדת וקיומה בעתים הללו, להקדים רפואה לעם נגש ונענה אשר באו מים עד נפשו — זו תורתו עתה כאשר נר-אלהים — נשמת כנסת ישראל טרם נכבה ועוד לא פסה התקוה לתת להתורה תקומה בארצנו, רבותינו אלה יוצאים ידי חובתם באנהה או בפטופטי דברים על ענינים שאינם לא מעלים ולא מורידים את כבוד היהדות בארצנו. בדור יתום כזה עלינו לחבב ביותר את היחידים השרידים, אשר מר' אמות של הלכה הם צופים ומביטים לאחריה הימים ובשבתם באהלה של תורה יעבדו עבודתם ברוב אונים ובהכשר דעת לקיום הכנסיה ונצחיות התורה בין בני בית יעקב וישיבי ארצנו.

לארץ הקדושה, ועוד ועוד. וזה פעמים אין מספר לחם מלחמת תנופה עם שונאי בני שם, אשר זעיר שם זעיר שם יתעוררו גם מכנפות ארץ בריטניה לתרף את מערכות ישראל כגאלדווין סמיטה, ועוד כמוהו. והרבה ממאמריו ודרשותיו הביאו במכה"ע הנודע Times. באחד ממאמריו הנכבדים אשר ענה לגאלדווין סמיטה כאותו הוא אומר: "נניח כי לפני אלף ושמונה מאות שנה ישיבו אבותינו בתוך גבעות יהודה העטופות בכרמים וזיתים, איש תחת גפנו ותחת תאנתו, האם זאת היא הנסבה כי לא נוכל להיות כאחד העם לראונו לשובת ולהצלחת הממלכה אשר אנתנו יושבים בה כעת? .... הלא בכל עת ובכל מקום אשר חורשו שבטי "העם הנרדף" הזה לאחוז באיזה משרה בכחונת ממשלתם, הקדישו את כל כחותם וכשרונותם, והראו אמונתם וחזק רוחם, ועשו כל אשר היתה לאל ידם לטובת ולאשר ממלכתם. "לא יוכלו להיות אזרחים נאמנים" — אמר גאלדווין סמיטה — האם כל חפצו רק להשליך שקוצים ולגבל שם ישראל באשכנז אשר אך זה לא כביר חרפו נפשם על שדה קטל והקריבו חייהם בעד ארץ מולדתם? ... האם לא יעשה חרפה על יהודי צרפת הנאמנים אשר יחד עם אחיהם בני הרעצובליק עמדו ביום צרה למלט את ארצם בחכמתם עת באה עד משבר ופור התפוררה ארץ? .... וגם בארצנו היקרה והברוכה "ארץ ענגלאנד" האם אנתנו היהודים נבלנו בהתנשא ואם נתנו יד ופתחון פה כי יצדק הפראפסאר אף בכל שהוא במתחו עלינו הדין הקשה ויתננו לשמצה בקמינו? .... האם הראו היהודים היושבים בבית הפרלמנט פה כי לא יוכלו לקחת חלק בחיי העם כאחד מעמי אירופה? ... האם השופטים היהודים או היהודי שהיה Master of the Rolls לא עשו משלחתם באמונה ולא שמרו לעשות משפט וצדק ככל אחיהם הנוצרים אורחי הארץ? .... וזאת אוכל להגיד בהחלט גמור, ובלי כל מגור ופחד כי יבא איש ויכזיבני ויענה כחשי על פני: כי מכל עברי ממשלתנו הרחמניה החוסים תחת צל המלכה רבת החסד, אין אף עם אחר אשר ידאוג יותר בעד כבוד שלום אשר והצלחת המדינה. אין אף כתה אחת אשר תקריב בעדה את כחותיה ופעולותיה, תענוגיה ומשוש חייה, הונה ורכושה יותר מאשר העם העתיק יומין, ראש וראשון לכל בני האמונות הנושא עליו דגל היהדות ואמונת אל אחד! ...."

הנה העתקתי פה לפניך קורא יקר אך מורים אחרים מתשובותיו הנמרצות אשר ענה למנאצינו, כי הזמן קצר ובעל "הכנסת" רוחק, לכן אפס קצתן

האחרונים. הגאון הנצי"ב בא לירי החלמה, כי רק בדעה נכונה את ראשוני המפרשים ועוד יותר את ספרי התנאים והאמוראים, כהת"כ, הספרא, התוספתא והאחרון הכביד התלמוד ירושלמי, אשר אותו עזבו רוב התלמודיים בזמנו, כי רק בידיעה נכונה בהספרים האלה נוכל לפתוח לנו שערי התלמוד הבבלי. ולפתור כל סתום וחתום בסוגיות הש"ס.

רבים ראוהו דרכי למדו כן תמהו על שיטתו החדשה ויוסיפו להתפלל על השקירה העצומה הדרושה לדרך למד כזה, ובהיותו בן עשרים ושלש שנים כבר ראה לבו הרבה חכמה ודעת בכל מקצועות תורה שבעל פה ואז החל לכתוב ספרו הגדול על "הספרי" חמדה גנוזה עמו עד היום *) למלאכה כזאת קרב רק אחרי אשר חש בנפשו, כי כבר הביא אל קרבו הבקיות העצומה בשני התלמודים וביתור בתורת כהנים אשר מקומות רבים בו מפזים אור חדש גם על דברי הספרי, כדברי תורה העניים במקום זה ועשירים במקום אחר. בימים ההם ונפש הגאון הנצי"ב ירעה לו בראותו, כי כל חבריו מעמיקים רק לדעת סוגיות התלמוד ע"י מפרשינו הרבים ומדברי אלהים חיים אשר בספרי התנאים בהתוספתות ושני התלמודים, המכילות וספרא וספרי יעלימו עיניהם, והנה נמצא לו אה בדעות ורע אהוב בנפש גאון הדור רבי דוד לוריא זצ"ל הנודע עד היום בשמו רבי דוד מביחוב הנודע עתה לשם ולתהלה כאחד מטובי המבקרים התלמודיים מדור שלפנינו. האיש הגדול אשר עשה לו שם עולם בפירושו על פרקי דרבי אליעזר. הנצי"ב שלח איזה עלים למבחן מספרו על הספרי אל הרד"ל ז"ל. זה האחרון הכיר וידע כי דרך כוכב חדש על שמי היהדות התלמודית ויספר תהלתו כקהל רב, גם חותנו הגאון ז"ל ראה ונוכח כי ישר היה את חתנו, שם הגאון הנצי"ב יצא עתה לתהלה בארץ ומני אז ועד עתה הנהו כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק וחדשים לבקרים יביא את פרי מחשבותיו מנחה לחסרות התלמודית.

בשנת תר"א מת הגאון הצדיק ר' יצחק זצ"ל חותנו ותושם משרת ראש הישיבה על שכם חתנו הבכור הגאון ר' אליעזר יצחק ז"ל וניסו הגאון הנצי"ב ג"י היה לו למשנה. ראש הישיבה הג' ר"א היה איש ידוע חולי ואיש מבאבות ויכבד עליו לנשוא העול הכבד של הנהגת הישיבה ובשנת תר"ד נאסף אל

בין היתרים השרידים האלה יתנוסס לתפארה הרב הגאון הגדול ורב פעלים לתורה ולתעודה רבי נפתלי צבי יהודה ברלין שליט"א ריש מתיבתא בישיבת "עץ החיים" בית אולפנא אשר בוואלאוין יע"א, הכית אשר עד היום הוא האחד ואין שני לו כמעט, להעמיד רבנים - תורנים בישראל וממנו יצאה אורה זו תורה אל רבים מערי המדינה.

הגאון ר' נפתלי צבי יהודה ג"י הוא חמר מגוע ישישים בעיר מיר אשר בפלך מינסק, נולד לאביו הרב הנכבד רבי יעקב ברלין ז"ל בשנת תקע"ז ובהיותו כבן ארבע עשרה שנה כבר בא בבית הנשואין עם בתו של הגאון רבי יצחק ז"ל ר"מ בוואלאוין בימים ההם.

עוד בימי נעוריו נראה, כי האיש הזה לגדולות נוצר, שקירתו העצומה, התרחקותו מכל כנעמי החיים, התמדתו הנפלאה והנטיה הישרה, להעמיק שאלה בכל מקצועות התורה, לנטות מדרך הפלפול העקום ולתור ולדעת את האמת הנכוחה בתורה, כל זה נתנו עדיהם, כי עתיד תלמיד חכם זה להיות למאיר נתיבות התורה ומישר דרכי הלמוד לרבים מבני גילו, ובימים ההם התאמצו כל תופשי התורה לשום כל מעינם בפלפולי הסוגיות בתלמוד, בתדושי גפ"ת והמהרש"א, אשר היה אז לעינים לכל הוגי התלמוד. הדרך הזאת — דרך העמקות ותחרור הפלפולי היתה כבושה לרבים וגם חותנו הגאון הגדול שהיה נודע בישרת שכלו בהכיר שם לפני הרב הגאון הנצי"ב את התורה הזאת, אך האיש הנעלה הזה, אף כי היה עוד עול ימים ולא מצא את לבבו נכון להתחרות באורו חותנו הגאון ז"ל, נטה בכל זאת מהדרך הכבושה לרבים ותחת הריקנות היתירה שאין לה בעולמה אלא ר' אבות של ההלכה שהיא עסוקה בו, שם פניו אל דעת התורה שבעל פה במקוריה הראשונים ועל פי רוח הבקרת הישרה הטבועה בלבו הכיר את אוצר החכמה והאור הגנוז בספרי שני התלמודים וירבה לשקוד על תורת כהנים, ספרי וספרא והתוספתות, אבני קדש אלה, שהיו אבני פנה לבני התלמוד הנאדר הבנוי לתלפיות. המחשבה הגדולה הזאת, לעזוב את הפלפול המחדד את השכל, אך לא ימלא דעת את הנפש השוקקה לבא עד חקר הענינים הראשיים ויסודות התורה ולאחוז במשפט הבקרת ההגיונית ובחקר ספרי הקדמונים אשר מהם יתר ופנה לדעת יסודות תורה שבעל פה, המחשבה הגדולה הזאת אשר נולדה אז בלב הנציב לא מצא מסלות בלב תופשי התורה בזמנו וגם לא הרגיעה רוח חותנו הגאון ז"ל, אך הוא באמץ רוחו לא שת לב לכל זה ולא הטא און להמתלחשים עליו לאמר, כי עד נצח לא יראה אור בהיר בהתלמוד בלי אספקלרית המפרשים

(*) הגנו מעוררים בזה את כבוד הגאון שליט"א לזכות את הרבים מתופשי התורה בהוצאת הספר היקר הזה לאור עולם ולהאיר עיני רבים ממבקשי הדעת.

בלב תלמידיו אהבת האומה וחבת כנסת ישראל, וכרוחו חנך גם את בנו אשר יפה כחו ככת האב הגאון הגדול ר' חיים ברוך שליט"א אשר כהן מלפנים בכהונת הרבנות במאסקו, ועתה הוא שוכן כבוד בעיר ביאלא בתור איש פרטי, כי חתנו ה' בעשר ואיננו משתמש בתנא. ועוד גדול בהנהגת הישיבה להגאון הנציב שליט"א היה לו חתנו הגאון ר' רפאל שי' וחתנו השני הגאון ר' חיים בנו של הגאון הגדול והחרף הנודע הר"ר יוסף דוב סאלאווייצ'ג שליט"א אב"ד בברסק דליטא. זה השני יציע שלש פעמים בשבוע שיעור בסוגיות הש"ס ורבים יתפלאו מאד על סגנונו החד ועם זה הולך למישרים בדרכי ההגיון והסברה הישרה. בשנה העברה הוציא לאור הגאון הנציב פירוש על שיר השירים בדרך הפשט וכתוב במליצת ישרון בסגנון נעים ונחמד. בקיץ התרמ"ו יצאה אש ותאכל את כל העיר וואלאוין עם בית אולפנא לישיבת "עץ החיים" או כמעט נפוץ הערר, אך לב הרועה הנאמן הנהו עשוי לבלי חת ולא התרפה ביום צר וכשלא ירחים הקים בית האולפנא על תלו. בעת ההיא הראה את כל כבודו כה לבו, כי לא פנה אל עניניו הפרטים ואל רכושו אשר הלך תמס, כי אם שקד על פתחי נדיבים ויחזיר עטרת התורה ליושנה. הגאון הנציב הוא באמת דורש השכלה נאמנה והפך כבודו של תורה שהרב הרועה עדר ה' יהיה איש בעל מדות תרומיות ובעל נימוס וידיעת התבל במדה נחוצה לתנאי החיים, ביתוד שידע שפת המדינה. ואם יתנגד לקביעות עתים ללמודי חול הוא מיראתו שלא יעשו התלמידים השכלתם קבע ותורתם עראי — בכל זאת עשה עתה תקנה גדולה שאלה מהתלמידים שכבר באה דעת התורה אל קרבם וגם התחוללה דעתם עליהם יקבעו עתים מזומנים ללמודי חול בתא מיוחד ועפ"י הדרכת מורים מובהקים — גאוננו הנציב שליט"א הוא המחזיק בכל כחו בהרעיון הנשגב של ישוב אה"ק, כמה פעמים יצא לדבר ע"ד קדושת הדעה הזאת במה"ע לב"י ומי יתן וירבו רבנים ומורים כמותו בין בני ישראל אשר בארץ רוססיה כהגאון הזה אשר זה ארבעים שנה הוא ככהן גדול משמש בכהונת התורה בישיבת "עץ החיים", וה' האוהב השערים המצוינים בהלכה יאמצהו ויחקרו להשלים כל חפצו ודור לדור יביע תהלתו כרב בעל תלמוד ומעשה כאחד.

י. קו"ק.

עמיו והגאון הנציב לקח אחרי כבוד להרביץ תורה בישראל בבית אולפנא של הגאון הגדול רבי חיים מוואלאוין וצ"ל וברוב עז והדר כהן פאר במקדש התורה, ויגבר חילים לתורה ולתעודה ותהי ראשית עבודתו לחוק סדרי הישיבה ולחרים דרכי התלמוד לאמתה של תורה, נגד הפלפול העקום. ביתוד שם לבו להרחיב ידיעת התורה והבקיאות בספרי קדמונינו. בין גאוני ארצנו הוא כמעט האחד אשר שם לבו אל ספרי התנאים הראשונים ספרא וספרי ומבילתא, המה השתות שמהם הישתתו שני התלמודים, כאמור למעלה גם התבונן על דרכי הקדמונים הגאונים שהיו קרובים בזמן אל התימית התלמוד כרב יהודאי גאון, רב אחא משבחה ורבינו האלפסי, הוא שם לו למטרה להפיץ אור על דבריהם ביהוד במקומות שגביאים דברי התלמוד בחלופי גרסאות או השטמות אשר בדבור אחר פושט הענין את צורתו הראשונה ומקבל צורה חדשה ורבים מהפלפולים נהיו כלא היו ויפלו מאליהם. ראשית עבודתו היתה להאיר עיני המעינים בהלכות גדולות ששנה לנו רבינו הגדול הר"ף ז"ל ויגל אוצר חדש מהלופי גירסאות, אשר עין רואה תעידם כי כן היתה כונת הרמב"ם בהשמיטו כמה עיקרי דינים, מצד הנוסחאות בתלמוד שהיו לפניו כמו לפני הר"ף, אשר בעקבותיו יצא על פי דרך הבקרת הזאת נתבטלו מאליהם תלי תלים של פלפולים על הרמב"ם, אשר כרובם המה חררים תלים בשערה דקה. הרעיון הזה רתף לפני רבינו ריש כתיבתא דעץ-החיים בתבירו "העמק שאלה" על שאילות דרב אחאי, אשר בררבו הפשוט והישר דלה פנינים מים התלמוד בעזרת שקידתו על הספר הקדמון הזה. בשמעו כי בהביבוליוניקה הקיסרית בעה"מ יש שאלות דרב אחאי ישן נושן בכת"י לא נח ולא שקט עד אשר בא לעה"מ ובעזרת הרב החכם הגדול ד"ר הרכבי נ"י השיג את הספר לקנין עולם ויגל חרשות ונצורות בחלופי הנוסחאות שבין השאלות בכ"י ובין הנדפס. בעת ההיא כתב גם כן ביאורו על התורה, אשר גם בו היתה לו האמת לקו והבקרת הנאמנה למשקלת וייער דברי חז"ל עפ"י הרקדוק בסגנון מליצת הכתוב. אך בכל עבודתו בתלמוד תורה היה בכל העת היא בעל-מעשה ויש שכמו לסבול עול העבודה בהנהגת הישיבה וירבה את הכנסותיה ויתמוך תמיכה רבה את בני העניים, אשר מהם תצא תורה, וה' הופיע על כל עצותיו, כי נתוספו ספסלי בבי מדרשא ומספר התלמידים עלה לארבע מאות איש (כן ירבו), גם הרגיל אותם לשנן פרשה אחת בכל יום מפרשה השבוע ויער אזנם למוסר לדעת איך ללכת נגד החיים, לבל ירום לבם על אחיהם, התאמן להשריש

איש חי רב פעלים מקבצאל .

רב פעלים מקבצאל שקבץ וריבה
בעלים לתורה (נלכות י"ח) .

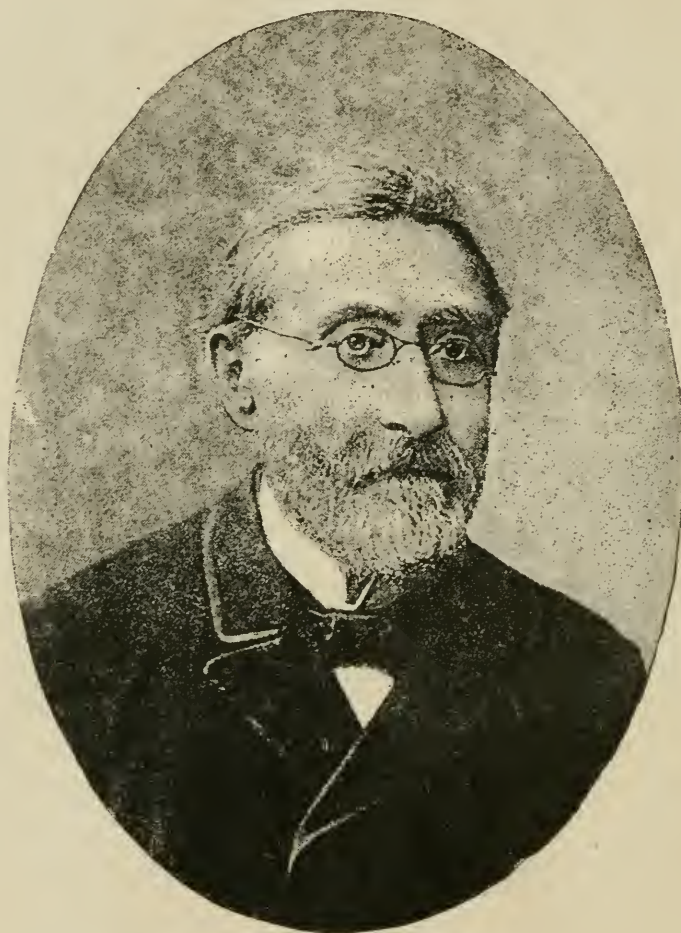
טוב שם משמן טוב . שמן טוב
יורד ושם טוב עולה , שמן טוב כלה
ושם טוב אינו כלה , שמן טוב נוהג
בהיים ושם טוב נוהג בהיים ובמיתים .
(מדרש קטל סדרה תינה) .

I.

השכל והזכרון הן שתי המתנות הטובות שזכה בהן יוצר האדם את בחיר יצורנו עלי אדמות. כספר וסוף ידרו שתי המתנות הטובות האלה מן השמים אל אדם קדמא ומהיינה במרוצת העת למאורות ברקיע האנושית. משניהם יצאו בנות הרוח: הפילוסופיא בת השכל המפשט וההיסטוריא בת הזכרון המוציא במספר צבאות המעשים שנעשו תחת השמש, צופה ומביט המון נסתרות שמבראשית עד סוף כל הדורות. שתי בנות הרוח האלה משוטטות במרחבי עולם האצילות והעשייה, בחיקו יוטל גורל עם ומשפחה מכל משפחות האדמה ומהם יצא כל משפסם, שתיהן בונות עולמות ומהריבות עולמות, מצודתם פרוסה על חיי ההשכלה של העמים החיים וקיימים עמנו היום ועל השכלת העמים הקדמונים, אשר כבר נסע יתרם מהם ויהיו עתה כלא היו. יתרון להיסטוריא על אחותה הבכירה הפילוסופיא, כיתרון החכמות אשר יסודתן בהררי הנסיון והבחינה על ההניין המפשט, אשר מוצאו משכל אנוש אנוש עלול השגיאות, אשר לרוב הפעמים רוחו בחרום תמריא, ירקיע לטחקים ואגודתו על ארץ לא נוסדה. התורה היוצאת לנו מפי ההיסטוריא היא תורה שלמה, אשר בה נחזה יד ההנהגה העליונה, על אל אלים תדבר ומלים לצד עלאה תמלל.

אחרי הרברים והאמת האלה הלא יתפלא כל משכיל על דבר אמת, מרוע לא קמו בין בני עמנו במאות שנה האחרונות קוראי הדורות, עם הרב בעל היוחסין והרב בעל צ"ד כמעט שכבה נר התולדה הישראלית עד אשר קם דור חדש באשכנז בשלשים שנה האחרונות ויחזיר את עטרת התולדה ליושנה? שאל ישאלו בצדק מה היה לעם-הספר, עם עתיק וימין, אשר כארבעת אלפים שנה הוא עומד בנס ועומד לנס עמים, עם אשר תו של תחיה כהוד גורא הקוק על מצחו, מרוע לא ישים עם כזה את לבו אל היסטוריתו, מרוע נהפכה נחלת ישראל לזרים ועוד טרם שקמו סופרים בישראל, כבר הקדימו אבותנו

קוראי הדורות מבני הנכר לרשום את כל המוצאות את היהודי הנצחי ולשום אותם בספרתם? הכמי האומות וכהניהם: באסנאוש וגרינאיר הצרפתים, דאהם ועוואלד הגרמנים המה ראו מעשי ה' ונפלאות תמים דעים עם עם סגלתו, אך ישראל לא ידע עמי לא התכונן! מרוע? האם לא היו אבותינו מחבבין את הצרות וחפצו להשכיחן מלב בניהם, אבל אם כן הרבר, הנה כל הקינות והסליחות, כל התאניות והאניות המפוררות בכל ארצות פזורנו מי הולידן ומבטן מי יצאו? על השאלה הזאת תשובת רבן שמעון בן גמליאל בצדה באמרו, אף אנו מחבבין את הצרות אלא שאם באנו לכתוב אין אנו מספיקים. באורו: נקל היה לתנא ושר התורה כרשב"ג להעמיד עצמו במערכה, להטביע את עצמו בעמק המלחמה בעד קיום הלאום והדת, להיות בונה ומיסד תורה שבעל פה, להעמיד תלמידים רבים ושלמים, במלה אחת להיות עושה ההיסטוריא ויוצרה מרחוק מלהיות סופרה ושוקלה, לעמוד כצופה ומביט על כל המעשים שנעשו להאומה מימי הקיסרים לבית פלאוויוס: אספסיוס ומיטוס, דומיציאן עד הקיסרים באי ברית החרשה; קונסטנטיין וטהודיויאס, להביא במשפט מפעלות האומה בביתה פנימה מיטת המפלגות: צדוקים, פרושים, ביתוסים, משיחיים, ודענים (גנאסטיקער) וכו' וכו'. עבודת הצופה איננה נאה ומתקבל להגבור העומד בשדה המערכה ואלה גבורי כח העושים את ההיסטוריא אם יבואו לכתוב — אינם מספיקים. תעודת סופרי דברי הימים נמסרה לגבורי הרוח אשר פניהם אינם הולכים בקרב, הם יספרו לרור את כל תקפם וגבורתם של הנלחמים בעד עם ואלהיהם ככל אשר תשים האמת בפיהם מבלי לנטות ימין ושמאל, הם הצופים ומביטים על מערכת החיים ומהארים בחרט אנוש את כל הנאמר והנעשה והם המתנבאים במחנה האנושית בשם האמת חותמו של הקדוש ברוך הוא, על כן גדול כבוד הידורות ותקודירם להיונים כקוראי הדורות אשר מעולם, מגבוריהם אנשי השם אשר מעולם והחכמים שקמו להם משנות דור ודור. וטוב שם סופרי ההיסטוריא שזכרנו משמן טוב של הפילוסופיא האפלטונית, כי שמן טוב כלה והרעות העיוניות מתחלפות חרשות לבקרים, הללו נוצצות והללו נובלות, אך שם-טוב איננו כלה ודור אחרון על עפר יקום ידע לחוקר מפעלות אנשי הרוח אשר הנחילו לדורות עולמים את ספר תולדות אדם כתוב במכתב אלהים חרות על הלוחות לקורות העתים. והנה אם קשה מאד הדבר להיות סופר דברי הימים לכל עם ועם, אשר גם עתים לטובה היו להם, עתותי מרגעה ופגותה, ואתי שעת החירוף באה עת

Dr H. Graetz.

תמונת הרב החכם סופר דברי ימי היהודים. רבי צבי גראַטץ שליט"א
נולד בר"ח כסלו שנה ה'א תקע"ז בעיר זשערקאוו במחוז פאזען.

בשנה זאת, למלאת לו שבעים שנה מיום ראיתו אור עולם. רבי צבי הירש גראָטץ הוא הבנאי אשר אותו קראנו בשם „בצלאל“ הוא היודע לצרף אותיות ההיסטוריא, וביחד עם כל בני „בנסת ישראל“ הננו עולים על במת בית „הבנסת לישראל“ לקים מצות „והדרת פני זקן“ זה שקנה חכמה ודעת בארבעים ושמונה מדות שהתורה נקנית בהם לברך ברכת שהחיינו וקימנו, להגות חיובל לבן־עניים זה אשר ממנו יצאה תורה ואורה לכל בני הגולה, את המחבר „דברי ימי היהודים“ באחד עשר כרכים וספרים רבים ומאמרים יותר ממאה ואחד, אשר פרטי שבותיהם ימצא הקורא בשולי הגליון, ועוד ידו נמויה להעשיר את ספרות ישראל. הוא האיש הדגול מרבכה אשר בו נתקיים מאמר חכמינו ז"ל „זקני תלמידי חכמים כל זמן שמקיינים דעתם מיושבת עליהם“.

„הכל תלוי במול“ ואפילו מדינות וארצות, ערים וכפרים. מעיר קטנה בפולין הפרוססית במחוז פאזען, מעיר זשערקאוו המצרעה יצא המאור הגדול לחכמת ישרון ה' י. פֿירסט, ובהעיר הזאת ראה אור עולם ביום ראש חדר כסלו שנת תקע"ז, הנער אשר נקרא שמו בישראל צבי הירש בן הרין ר' יעקב גראָטץ. רך וחלש היה הנער בשנים הראשונות, כחנה אמו של שמואל הרמתי שישבה ותיינן את בנה עד גמלה אותו ואחרי כן הביאתהו בית ה', כן שעשעה אם הנער צבי את בן סגלתה, את יונקתה הצבי הרך שהיה כל תנחומותיה בעניה ומר נפשה ובעצמה למדה אותו קרא באלפא ביתא וכדר התפלה, ועוד טרם עברו עליו חמש שנים והמורה העברי הכיר כי לגדלות נוצר הנער ואז התנכר כי עתיד הוא להיות אור המאיר בתורתו וחכמתו. כאשר הובא אל בית הספר למתחילים למד שפת אשכנז וחשבון במרוצה ועוד נותרו לו איזה שעות פנויות ביום לתלמוד ונושאי כליו. ככה עברו עליו איזה שנים בהתמרה ושקירה עצומה, בוצין בוצין מקטפיה ידיע, בעת ההיא והרב הצדיק והחכם המפורסם המשובב נתיבות היהדות באשכנז ר' שמשון רפאל הירש הי"ו מִפֿראנקפֿורט, שהשתמש אז בכתר הרבנות באלדענבורג הוציא לאור ספרו הראשון „תשע עשרה מכתבים“ מלאים רשפי־אש שלהבת ית, הסובבים את כל טעמי המצות ושלשת העמודים. תורה עבודה וגמילות חסדים. את המכתבים האלה קרא הנער צבי וימצא בהם טעם זקנים ויבוא בכתובים את המחבר ויכר רבי הירש את הבחור צבי וידע כי עתיד הוא להיות בחור מעם ויקראוהו מוֹשֶׁרֶקאוו לבא אליו להיות לו לתלמיד־חבר בעסק „דברי ימי היהודים“ וחכמת ישראל. תחת השגחת הרב הצדיק הוזה עלתה בידו „צבי“ לבקר

השלום והמנוחה. הנה ישראל סבא היה והוה איש ריב ומדון לכל עמי הארץ מן העולם ועד העולם; איה סופר את כל אשר קרה את העם — עתיק יומין זה במשך שלשת אלפים שנה, איה שוקל במאזני משפט דברי ימי העם אשר אבד הסנו הלאומי זה כאלפים שנה, מעת במל התמיד והצרות מתמידות, הורם לחם הפנים וכל פנים קבצו פארוור, איה כונס את ספי הדמעות ששפכה כנסת ישראל לשום בנאדנו ובספרתנו, ואיה מונה שבחם של הגבורים אשר הקים עם־לא־עז זה במשך ימי נדודיו, לא גבורי חרב וחנית, כי אם גבורי כח עושי דבר ה' ונותנים נפשם על דבר אמת ועונה צדק. גבורי הרוח והרעיון אשר זה כחם לאלוה לשאת ולסבול, ליחל ולחכות? גלוי וידוע היה לקורא הרורות מראש שעתידיה תורה וחכמה להשתכח מישראל ויושבי ארצות מערב אירופא, שרבים מהם יתערבו בנוים וילמדו — גם לעשות כמקולקלים שבהם, מה עשה? ברא בני היצרה ושתלן בשלשה דורות ופיזר גם אותם לארבע רוחות השמים ויעזקם ויסקלם מכל מום ופחתת ויבן להם בתי עקד הספרים, ועל כתבי־העתים שיסדו צוה שלא יטענו פירות חרשים, כי אם יאספו שבלי לקט שכחה ופאה מבעלי השדות והכרמים בקרן בן שמן קרן אורה בחכמת ישראל. שמו גבורי הרוח אלה, היחידים השרידים ולקטו בבת־עקד הספרים ויביאו איש איש את מנתהם בכלי טהור. זה הביא שוה מוריה ונדרחת מפלטי המאראנים בספר, אחד הביא סל של ערבים מלאה פרחי חמד מוֹשֶׁרֶי ציון, של רבי שמואל הנגיד, ר' יוסף בן חסדאי, בן גבירול, האחים בני עזרא ור' יהודה הלוי, האחד הביא צנא מלא ספרא מדקדוק הלשון של ר' יהודה אבן חיוג, ר"י אבן ננאח, רש"י ועוד, זה עף בכנפי דמיונו אחרי הנשר הגדול רבינו משה בן מיימון וזה צלל כעופרת במים אדירים של התלמיד והעלה פנינים ואבנים טובות ומרגליות בידו לשכלל ולקשט את בית ספר תולדות יעקב. הנה כה הקים לנו ה' ברור האחרון רועים כלבבו לאמר לבית ספר תולדות יעקב תבנה, ואז קם הבנאי הגדול, לבנות בית נכון ונשא מכל אבני־מוסדות ואבני הפנה אשר הכינו אל המלאכה אבות חכמת ישראל שהיו לפניו. עשרים ואחת שנה בנה האדריכל הזה את בית תולדות ישראל ההרוס ובשנת חמשת אלפים ושש מאות ושלישים וארבע לבריאת העולם נבנה הבית הגדול הזה ממסד עד הטפחות וכימי העצו הנצחי יעמד הבנין הנהדר הזה לברית עם — לאור־גוים, לדעת מה פעל ישראל מרורות עולמים ושנים קדמוניות.

הבנאי הזה הוא איש הי רב פעלים מקבצאל הפרוֹפֿיסור הרב רבי צבי הירש גראָטץ חתן חיובל

ולא ידעה מה הוא, הממשלה לא מצאה די כסף להנהגת בית כזה וע"כ נשבתה המחשבה הטובה הזאת וזה החכם הזריר שאוריתא היתה מרתחא ליה לא ידע שלו בנפשו ולא עצר כח לחכות וילך לעיר לאנדאבערג עפ"י בקשת מנהיגי העיר הזאת ליסד שמה בית ספר לילדי-האזרחים. במצאו מקור חיים ומעין לא אכזב לפרנסתו חפץ לראות חיים עם האשה אשר אהב זה כשלוש שנים מאז הדפים ספרו הראשון בקראטאשין; שם ראה את בת המדפים ה' מאנאש היפה-פיה ויאהבה בלבו וכאשר מצא מנוחה שלמה שהוא רוצה בה עף כינה אל ארבתו ויארשה לו לאשה בשנת 1850 — כמעט שבנה בית לשבתו וחנה שב אל עבודתו עבודת „דברי הימים לבני ישראל“. בהחלק הרביעי למספר הספרים אחר עשר כרכים מספרו הגדול, המכלכל בקרבו דברי ימי הדורות ממלחמות החשמונאים מחורבן הבית ע"י מיטוס עד חתימת התלמוד, הננו רואים את הגבר „רב פעלים מקבצא“ בכל תקפו וגבורתו בחכמת יון ורומא, בקיאותו הנפלאה בשני התלמודים וכל המדרשים. ברכי צבי גראָטין הננו רואים צ"ר חכם חרשים וחכם הונה דעות בחכמת הנפש, לדעת תכונות התנאים והאמוראים, להוציא משפט הרוץ ואמת לאמתה על פי מאמרים מלוקטים; ומי כמוהו מורה דעה במשפטי הרומאים ביחוסם אל עמים אחרים בכלל ובני יהודה בפרט; מי כמוהו יודע בינה לעתים כימי הדורות הראשונים שאחרי התגלות ברית החדשה לתור ולדעת את כל הנאמר והנכתב ע"ד בני ישראל מאבות הכנסיה החדשה, ומי כמוהו מוציא לאור תעלומה, כ"י רבים מאד, ומפיץ אור חדש על חכמה נעלמה היא הפילוסופיה של האלכסנדרונים החדשים; ומי כמוהו פותח חלונות בבית אפל ומביא משמרים וסדרים בערבוביא הנוראה מקום אור וחשך משתמשים כאחד, מקום נראה לא שני כי אם מאות הפכים בנושא אחד, עבודות וחירות הדעת, גלות ושפלות וחבת הארץ והערת נפש למות על קדושת המקדש והאומה, עם נגש ונענה, אשר אבד את נירו וקצירו וישאר מבלי שר וקצין, מבלי תומך וסוער, רובץ תחת ידי עושקיו כח. ומעבר מזה בית המדרש מלא תלמידים מון אל ון משיבי מלחמתה של תורה, וכל זה לא בחיל המריני ולא בכח בשר כי אם — ברוח אמונה — רוח-לאומי באמת ותמים.

את הנימנאזיוס, ללון בעומקה של הלכות השפות העתיקות ויצא מוכתר בכתר תהלה וכבוד, כראוי לבוא לפני ולפנים בהיכל החכמה — האוניווערזיטאט. לברעסלוי העיר שם העלם צבי את פניו, העיר המלאה אז ככלוב מלא עוף שונאי ישראל ורומסי תולעת יעקב, בעיר אשר שם הציבו לראשונה באשכנז את היהודי על עמוד הקלון על במת המשחקים לראוה בו. צאת העלם מעיר קטנה לעיר גדולה המלאה חכמים וסופרים עשתה פעולה עצומה על התפתחותו ודרכו בקרש. שם מצא את אשר בקש בעלי אספות חכמים ומשכילים, תלמודיים וחסידים, מכבדים ומוקירים את בן-מנחם ומעריצים ומקדישים את הגר"א והגאון רבי עקיבא איגר וצ"ל, אז כתב איזה מאמרים בחכמת ישראל וצורבא מרבנן זה רמז לפרצידא רתותי קלא כיון דנבט נבט. עד מהרה עשה לו שם כאיש אשר נועד להיות קורא הדורות בעמו והתשוקה גברה בו לכתוב דברי ימי עמו. ויגש אל המלאכה לכתוב את ספרו הגדול מימי מלחמת החשמונאים עד הדור האחרון. בשנת 1846 היא שנת עשרים ושש לימי חייו הוציא לאור את ספרו הראשון „הידעונים הנכנסים לפרדס והיהודים“ Gnossicismus und Judenthum ויחלק אותו בשבעה פרקים: (א) ציורפי אותיות בגיטמריאות ונוטריקון, א"ת ב"ש ואי"ק בכ"ר המפורים בתלמוד. (ב) הידעונים ומתנגדיהם, (ג) אחר — אלישע בן אבויה, (ד) בן עזאי ושטתו כאלהיות, (ה) בן זומא, (ו) רבי עקיבא בן יוסף ויצאיתו בשלום, (ז) כפר יצירה ומחברו והתפתחותו. בספר הזה הראה גראָטין את כחו ועצם ידו בתלמוד ובפילוסופיה היונית שנולדה על ברכי האמונה החדשה. ויצא לו שם בעולם המדעים, וחכמי בית המדרש בישיבה של מעלה אשר ביענא תמכו ידיו עליו להקרא בשם דוקטור, מה שלא הפצה לעשות האוניווערזיטאט בברעסלוי, כי המחבר והספר שניהם כאחד יהודים הם ועל היהדות ידברו. להחיות את נפשו קבל על עצמו העבודה להיות עורך מה"ע ויהי לו היום למשמר על המה"ע והלילה למלאכה בכתובת ספרו „תולדות היהודים“ אבל הפעם לא הצליח חפצו בידו. שנת הפקודה היא שנת 1848 הפכה כחמר חותם את כל סדרי המדינה בפרוססיה ותעש את כל אשכנז כמקרה, המה"ע אשר ערך נקמף באביב ימיו ולגראָטין נשבר מטה לחמו, אז עזב את ארץ וילך לנוע אל אויסטריא לראות פני אלוף נעוריו הרב ר' הירש, שנקרא בינתים לשבת על כסא הרבנות של הגאון רבי מרדכי בנעט ז"ל בעיר ניקלסבורג ומדינת טאָהרען כי פקדה הממשלה את עדת ישראל להכין בית מדרש לרבנים ושברעתה להעמיר אותו למורה בו. אפס כפי הנראה הלום חלמה הממשלה

בשנת 1852 כלה רבי צבי גראָטין את מלאכתו זאת וישם פניו ברלינה ואז נקרה לפניו מוכר ספרים אשר שקל על כפו כסף מחיר הספר, ואחרי מכרו את ספרו בדמים יקרים פנה ערף לבית ספרו

על גבי אדומה. הנה התקופות אשר דמי ישראל נשפכו בהם כמים, ימי מסעי הצלב, (גזרות תהנ"ו ותתקל"א); המות השחורה והטבח הנורא אשר ערכו ביהודים האבירים האכזרים חברים לכהני און הדומיניקנים והפראנציסקנים עד אשר ישבה הרשעה — האינקוויזיציה לכסא-המשפט בספרד העקובה מדם — דם בני בית יעקב שהיה לדם וכרמש הארץ אשר כל רומסיו לא יאשמו. שני ספרי גרָאָטֶץ אלה המה קינה חרשה יוצאה מקינת בן חלקיהו, שם נראה בגרָאָטֶץ את היהודי הלאומי מוריד כנחל דמעה על שבר עמו וכל דבור ודבור היוצא ממנו בוקע ויורד חדרי בטן, מרעיש הנפש ומעורר תוגה וגעגועים ואהבת עולם לעם-עולם. בשנת 1866 הוציא לאור את החלק התשיעי המכיל דברי ימי הדורות מגירוש ספרד עד יֶסֶד המעלה של היהודים האנוסים בארץ הצדקה והסבלנות הולנדא (ה"א שעי"ח). בשנת 1868 הרפס את החלק העשירי — מן העת הנ"ל עד ימי בן-מנחם והתפתחות השכלתו. בשנת 1870 הרפס החלק האחד עשר והאחרון למנון, אך התשיעי להכרכים, כולל ימי הדורות של מאת שנים האחרונות מן בן-מנחם עד שנת הפקודה לכל גויי הארצות שנת ה"א תר"ח (1848).

את שני החלקים הראשונים „דברי ימי עמו“ בהלו נר ה' על ראש האומה בימי שבתה על ארמתה; בימי חווי יה ומלכי בית דוד לא הוציא לאור, כי נדר גדול נדר רבי צבי קורא הדורות לבני ישראל לעלות להר הקדש ולראות בעיניו מקומות נגלה אלהים למאורי ומורי העם הנצחי, את נדרו זה לנסוע לארץ הקדושה קים במשך העת כאשר נספר במרוצת דבריו. „ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלימו עמו“.

בית מדרש המדעים בברעסלוי אשר מאם ביהודי לפני שנים כימי דוד אחד עד כי נאלץ לכתת רגליו אל העיר יענא להתעמר שמה בעטרת התהלה של דוקטור. בית המדרש הזה בכבורו ובעצמו שלח דברו אל היהודי צבי גרָאָטֶץ ויקחהו אחר כבור בתור פרופֶּיסור לחכמת ההיסטוריא ומשנת 1872 סופר דברי הימים לבני ישראל משתמש בשתי כהונות ובשתי ישיבות של מעלה. בהאנוווערסיטאָט הברעסלית בתור פרופֶּיסור ומורה ראשי בבית מדרש הרבנים. בעת ההיא נתן ידו אל הרב הגדול רבי זכריה פֶּראַנקל ז"ל בהוצאת מ"ע ירחי בשם Monats-Schrift für Wissenschaft und geschichte des Juden-thums המה"ע הזה לחדשו יכבר עד היום והוא אוצר נחמד חדש מלא ישן שדעת זקנים ונערים נוחה הימנו. המה"ע הירחי הזה עורר את יתר מאחינו הכמי אשכנו כאברהם העברי הר"ר ברלינער להוציא

בלאנדבערג, כי כמעט ראה הספר אור בשנת 1853 והנה יצאו מוניטין שלו בעולם הספרות ולא ארכו הימים ויכבד להקרא לברעסלוי להיות גם הוא המפקח על בית מדרש הרבנים ביחד עם חברו הזקן ממנו הגאון החכם רבי זכריה ד"ר פֶּראַנקל נ"ע, בית-גדול זה נוסד אז בנדיבת הגביר הצדיק רבי יונה פֶּראַנקל זצ"ל (אשר כמוהו עוד לא קם על נדיבות איש ישראל בכל מרחבי אשכנו ואשר לספר פרשה גדולתו נקצה מקום מיוחד בהכנסת הבא). הנה כן השנה הזאת שנת הג' תיובל למלאת שבעים שנה לחיי הגבר רב פעלים, ה' ישמרהו ויחיהו, היא גם שנת השלשים וחמש לימי השתמשו בכהונה גדולה כהונת ההוראה בבית מדרש גדול שמגדלים שם חכמים ומרביצי תורה ותושיה. כאן מצא גרָאָטֶץ מקום גדול ורחב ידים לכתוב את כל חלקי ספרו הגדול עד תמס.

בשנת 1856 הוציא לאור את הכרך השלישי לסדר הכרכים והוא הבכור מבכורי פרי עטו. מהתחלת מלחמת החשמונאים עד חרבן הבית ושיבת מיטום כמנצח בשערי רומא בראש גולים בני ציון היקרים המושבים בקרוננו. אם בחלק הרביעי הננו רואים את רבי צבי בד' אמות של הלכה, הנה בחלק השלישי הראה לנו הר"ר גרָאָטֶץ את כחו בבינה לעתים. בהספר הזה נקבצו באו יחדו ידיעות מושכלות מכל פנות החכמות ההומניות. הרבה קוראים יש להספר הזה אך מעטים אשר ירעו ויכירו כמה יגיעות ינע סופר דברי הימים לב"י האחרון בזמן וראשון במעלה, עדי עלתה בידו להוציא כלי יקר למענהו, כמה ימים החסיר נפשו מכל תענוגות בני האדם וכמה לילות גזל שנה מעיניו לעיין בספרים כתובים אשורית, פרסית ערבית רומית ויוונית; כמה שעות ישב על טפת דיו מרם רשם בה את הרעיון להוציא קורטוב אמת היסתורית מהמון הציטאטים. בהוצאת החלק הזה, נתמחה גברא ונעשה כבר סמכא, שמו הטוב הלך לפניו וכל שערי בתי העקר בערי ההכמה נפתחו לפניו ובשנת 1861 הוציא לאור החלק החמישי והששי בהקדבת שלמי-תורה לכל אבירי המדע אשר נדרשו לתמוך בימין צדקו בשלוח ספרים והעתקות כ"י. מגנזי המלכים וכתבי הרשות. החלקים האלה מכלכלים את דברי ימי הדורות של הגאונים ורבנן סבוראי, הפרחת ההשכלה היהודית בערב וספרד האיסלמית, תור הזהב לשירת ישראל וספרתו והתפתחות התלמוד בימי פרשנותא ותלמידיו בעלי התוספות.

בשנת 1864 הוציא לאור הכרך השביעי והשמיני מימי פמירת הרמב"ם עד גירוש ספרד ופורטוגאל; שני הספרים האלה כתובים באש שתורה

מתוקים מרבש ובאים כשמן בעצמות הקוראים, קיום היהירות חביבה עליו יותר מנפשו, ביהוד יהנגד בכל כחו אל מפישי הגשמיים של היהדות, המניפים חרמש על מצות הזכרון והתפצים להכחיד שם ישראל מגוי, עליהם ועל כיוצא בהם יוציא כל רוחו בחלק ה"א מספרו הגדול. בשנת 1879 נהרו המונים המונים מתלמידיו ואוהביו מכל אפסי אשכנז ומכל קצות תבל לברעסלוי לשאת ברכה לראש אלוףס ומורס ביום מלאת חצי היובל לשבתו על כסא ההוראה בבית מדרש הרבנים — במשך תשע שנים האחרונות רבה וקבץ פעלים לתורה ויוציא לאור עוד ספרים רבים ונכבדים, אשר שמותם ימצא הקורא בסוף המאמר, וברגע שהגנו כותבים הטורים האלה נקרא חתן היובל לדרך גדול שבמדינת הים ללונדון הבירה להשמיע אמריו בקהל רב ולכונן בה בית גדול שלומדים שם תורה וחכמת ישראל.

ארכו לנו דברינו במאמרנו זה, אך עוד לא נגענו גם בקצה הבקרת ושימת-עין-יפה על ספריו הרבים, מאמריו המהומים ופעולותיו הנמרצות, אשר אותם צפנתי לקוראי "הכנסת" בשנה הבע"ל אי"ה ופה הגנו רק לאמר: שאלו כתב רבי צבי את אחד עשרה הכרכים "תולדות היהודים" לברם ויגל שמים חדשים וארץ חדשה בספרי תולדות יעקב ולא העשיר את חכמת ישראל בספרים לעשרות ומאמרים למאות דיינו לקדם פניו בברכת טוב. אלו הנחיל לנו את כל הטוב הרוחני אשר חנן ה' אותו ולא הרחיב נבול התורה בתלמידים למדי ה' דיינו. אלו הרביץ תורה בין אחיו בני ישראל ולא שם מהוד חכמתו עלינו בחלקו תורה לחכמי האומות דיינו; עכשיו שרבי צבי גרצמן נתן לנו דברי ימי היהודים, הפיץ אור יקרות על קורותינו, והשתלשלות קבלתנו, נתן כבוד לעמו נגדה נא כל חכמי האומות, על אחת כמה וכמה שעל כל בני כנסת ישראל לברכו ביום שמחת לבן, ביום תהונת היובל למלאה לו שבעים שנה לאוי"ט ביום כ"ב מרחשון הבע"ל, כי עוד יחזקוהו ה' ומצהרים יקום לו חלד לחזקוהו ולאמצוהו, כי עוד יוסף לעבוד עבודתו על הרי ישראל ועיניו תחווה ראשית גאולתנו ופרות נפשנו, אמן ואמן.

II.

אחרי אשר ספרנו בשבחו של איש ה' (ויחיה לאוי"ט) רב פעלים הגני גם לערוך לפני קוראי כנסת ישראל מעט מהרבה השבחים של גבר רב פעלים

גם כן מאסף נכבד כמוהו לחכמת ישראל, הנה כן הגנו רואים את חתן היובל לכנסת ישראל משמש בשלשה כתרים, כתר חכמה בביהמ"ד למדעים, כתר כהונה בבית הרבנים, וכתר שם טוב בספרו הירחי אשר דור לדור יביע תהלתו, במקבצאל שרבה וקבץ פעלים לתורה.

הרב ר אשר אליו נשא הד"ר גרצמן את נפשו לעלות להר הקדש ולהשתטח על קברות קרשי בית ישראל מאוריני ומוריני, הרב הזה קם ויהי בשנת 1873, רבי צבי גרצמן הלך באה"ק לארצה ולרחבה ולא הניח מקום אבן על אבן מאבני זכרון להאומה הישראלית, אשר תשתפכנה בראש כל חוצות ירושלים, שלא התבונן עליה להוציא ממנה תעלוטה לאור וישב שבו — זו תורת דברי הימים אשר יצאה מציון ואשר נתן רבי צבי לפני בני ישראל בהחלק הראשון מספרו הגדול, המחזיק שני כרכים כוללים קורות הימים מימי האבות עד מלחמות החשמונאים, ותשלם כל מלאכת הבנין הנהדר הזה בשנת תרל"ה לאלף הששי.

רבים מתאוננים וכצדק על סופר דברי ימינו, כי באיזה מקומות שנגע בקורות ישראל בימים הראשונים לפני גלות בבל, בספרים אחדים על באורי מקראות נטה מהמסרת ויסרס את הכתובים וגם לא דרש אותם כמין חמר, על השנויים והחלופים האלה ידו כל הרוויים, ובכל הכבוד שחויבנו להאיש הגדול הזה, לא נוכל לעבור על פרץ נופל נבעה בחומת היהדות, אולם רבי צבי גרצמן כזקן שרעתו מתישבת עליו לבטח יכיר עותתו זאת וישיב לבצרון את פשוטו של מקרא והמסרת הקדושה לנו בקדושת התורה הכתובה; וביום הזה שהגנו מתנים תקף תהלת אור ישראל וסופר דברי ימי לא נוכל לעבור בשתיקה סבלי הביע מגנת לבנו על דבר אחד אשר כנגע נראה בבית תולדות ישראל של חתן היובל, הוא העלמת עין מכל הקורות את בית יעקב וישב רוססאי ופולניא כמאה שנה האחרונות, וחביבה עליו שיחה נאה של איזה סופר באשכנז מגורל רוב מנין ובנין כנסת ישראל בהארץ האחת אשר שם מצאה דעת התורה מקלט לה בשנות המאה הזאת. כל התנועה הרבה שהתחוללה בין יהודי רוססאי מימות הגר"א ז"ל עד היום, כל ההרפתקאות דערו עלי כנסת ישראל בארץ הצפון בשנות המאה הנוכחית היו כלא היו בספר דברי הימים לבני ישראל. תקותנו, כי חתן היובל יתאמץ גם בפנה זאת למנות החסרון ולתקן את אשר עות עלינו.

התכונה המיוחדת לספרי גרצמן; הוא רוח היהדות הלאומית השפוכה על פני כל, כל דבריו

הרב הגדול רבי זכריה פראנקל נ"ע
נולד בשנת ה'א תקס"א - נפטר בשנת ה'א תרל"ה .

את ספרו ע"ד שבועת היהודים אשר עשה או רושם גדול עד להפליא ונרפס במהדורא תנינא בשנת 1847 וע"י העביר ר"ז פֶּראַנקל את רוע הנזרה, בהספר Der gerichtlich beweis כבר הראה ר"ז את גדלו ואת ידו החזקה בשני התלמודים ובכל ספרי הראשונים והאחרונים והספרות הנימוסית של העמים הקדמונים והחדשים. בעת ההיא יסד מ"ע, לדברי ימי עמנו אשר יצא לאור עד שנת 1851, בשנת 1853 נקרא מדרעודען להיות תופש ישיבה וראש בבית מדרש הרבנים בברעסלוי, שם החל להוציא לאור ספרו הירחי ביתר עם הד"ר גראָמץ, הנקרא עד היום על שמו, ושם הפיץ רובי תורותיו בשני חבוריו הגדולים בשפת עבר, "מבוא הירושלמי" ודרכי המשנה", בספרו הראשון חשף רבי זכריה את זרוע עוז ויפתח שער לכל דורשי שלום ירושלמי ובחבורו השני הפיץ אורה על המשניות וחבורם וסדרם. ר"ז פֶּראַנקל היה היחידי בין רבני אשכנז אשר כתבו רובי תורתם בשפת עבר, בסגנונו בשפת קדשנו ויכול להיות למופת גם לחכמי רוססיא. ובכל אשכנז (למעוטי אויסטריא ואונגאריא) לא קם כמוהו רב גדול ומעמיק בהלכה בימיו, ובמותו בשנת תרל"ה לא הניח כמותו בין הרבנים הנושאים עליהם כתר שם ד"ר. מספריו היקרים שאבו כל חכמי הדור הנוכחי ודור לדור עוד יביע תהלתו וכל פרשת גדולתו לרוב תלמידיו אשר הקים. אלה הם תולדות שני רבי פעלים מקבצאל שרבו וקבצו ועשו פעלים לתורה ועל שניהם אמר שלמה בחכמתו טוב שם משמן טוב.

אברהם יהושע יפה .

אלה שמות בני-ילדי רוחיהם — פֶּראַנקל וגראָמץ תחכמים הגדולים והבוללים (פאלי־טאריקן) גבורי תורה ותעודה, "רבי פעלים מקבצאל" שרבו וקבצו פעלים לתורה, שלא הניחו ענין גדול וענין קטן בכל הספרות העברית והתלמודית שלא עסקו בו בשום לב, שלא הניחו כמותם לא בחכמי העמים ולא בחכמי ישראל סופרים מהירים בלשנים נפלאים שיכתבו ספרים אין קץ אשר בהם ישראל יתפאר. הן הנכתבים בשפה המדוברת במדינתם אשכנזית, והן הנכתבים בשפת צרפתית, אנגלית, עברית, וינית, ורומית; המאמרים שנרפסו במכ"ע החרשי שלהם הנקראת על שם, והן אותן המאמרים שנרפסו במכ"ע, "לידיעות רת ודעות" אחרות; התלמידים — רבניהם — שעזרו על ידיהם בהמכ"ע שלהם, והן אותם שבנו להם כמות לעצמם בעירות הגדולות בכל המדינות שבעולם אשר בהם בכלם ישראל יתפאר.

מקבצאל אשר גם כמותו קרוי חי, הוא האיש הגדול שהיה רע אהוב להחכם ד"ר גראָמץ וישמש עמו בכהונה אתה, הגבר הגבור בתורה שהיה אור המאיר בתורתנו הכתובה והמסורה לכל חכמי אשכנז ורבניה ושמו הוא תהלתו רבי זכריה פֶּראַנקל וצ"ל.

הרב הגדול הזה שלא הניח כמותו בתורה באשכנז נולד בשנת תקס"א בעיר גדולה של חכמים וסופרים פראג העדה העתיקה בקהלות ישראל אשר באירופא התיכונה והמזרחית. בימי נעוריו עוד חזו עיניו שירי גבורי התורה אשר מעולם, הגאונים רבי שמואל לנדא ור' אלעזר פֶּלעקעלס ועוד רבים ושלמים עוד הרימו דגל התורה וע"כ גם כל ימי שחרותו של רבי זכריה עברו עליו בלמוד התורה התלמודית ואחרי מלאו כרסו מעדניה שם פניו גם אל החכמות החיצוניות ויפליא תושיה בחכמת המאטהעמאטיק וחקירת דברי הימים. מפראג הלך לפעסט אשר בהגר להקשיב שם לקח בבית מדרש המדעים ויצא משם מוכתר בעטרת תהלה דקמור פילוסופיא ועם זה גם התרת הוראה להיות מורה ודאין בישראל. בשנת תר"ב נתקבל לרבואב"ד המדינה במחוז לייטערמערטיץ אשר בביהם המדינה וקבע משכנו בעיר מעפליץ.

בימי רבנותו בביהם ארץ מולדתו יצא לו שם גדול כרב גדול וגבור בתורה וכמורה ורועה נאמן לעדתו. ממשלת זכסוניא העיקה מאד על בני ישראל יושבי ארצה ולא נתנה להם דריסת הרגל מלבד בהערים לייפציג ודרעודען ואלה המעטים היו עמוסים במסים וארגנוניות משא לעיפה, עוד יתרה עשתה כי כסתה עליהם כלמות ותבדילים לרעה מכל יושבי הארץ בנוסה השבועה, כאלו היו היהודים טפחי כזבים ונשבעים על שקר, אנשים המויקים להישוב. העדה בדרעודען חפשה לה איש אשר יצא ואשר יבוא לפניה ובהיותו גבור בתורה יהיה גם כח בו לעמוד במקום גדולים ולהתיצב לפני מלכים ועל ישראל תהיה הדרתו, אז נקרא רבי זכריה לשבת על כסא הרבנות בדרעודען ודבריו בעת התיצבו לפני המלך עשו בעתם רושם גדול. המלך אמר אליו בבואו ביחר עם מלאכות סגל חבורה, כי מאד יחפז לתת להיהודים זכות-אורה אם רק ישליכו אחרי גוס הבלי התלמוד. הרב הגדול רבי זכריה ענה ברוח כביר דברים נמרצים לאמר: הוד מלכות! הננו מחלים פניך כי תתן משפט-גבר להיהודים יושבי ממלכתך, אך אם נחדול מהיות יהודים אין עוד מקום לבקשת רחמים, כי האשכנזים שאינם יהודים הנם בלא זה מתענגים על רוב טובה.

הרב הגדול רבי זכריה ישב על כסא הרבנות בדרעודען בשנת 1836 ובשנת 1840 הוציא לאור

ספרי פראנקעל

- (א) „דיע איידעלייטסונג דער יודען אין טהעאלאגישער אונד היסטארישער בעציהונג, נדפס בדרעדען בשנת 1840 בהוצאה שניה ומתוקנת בעיר היהא שנת 1847
- (ב) „פֿארשטודיען צור זעפטוגינטא“ בלייצגי שנת 1841
- (ג) דער געריכטליכע בעווייז נאך מאזאיש תלמודישען רעכטע” שנת . . . . .
- (ד) „איבער דען איינפֿלוסס דער פאלעסטינישען עקסעגעזע אויף די אלעכסאנדרינישע הערמענוטיק“ לייפציג 1851
- (ה) : „דרכי המשנה“ (על הספר הזה אדבר איה”ש במקום אחר באריכות ובפרטות, בעת שאדבר על כל הספרים היותר מוכחרים, ועומדים ברובו של עולם הספרות והיהדות הראוים להקרא בשם כתבי קודש) הספר הנעלה הלו נדפס בלייפציג שנת 1859
- (ו) „Achtamenta ad librum Hodegetiba in Mischnam“ „מבוא הירושלמי“ (כל מה שאמרת במספר ה' יהיו נקראים גם ב') הספר הנפלא שאין בחזיונו נפרץ בין ספרי חכמי ארץ רוסא, ומה גם בין אותן הספרים שנבנו על אשרת הירושלמי, נדפס בברעסלא לעת זקנת הגאון המחבר זל”ה בשנת הששים ותשע לימי חייו. 1870
- (ח) באור על ירושלמי מס’ ברכות פאה.. וכל סדר זרעים ב’ חלקים אחר בעיר וויען שנת 1874 והשני בברעסלא שבועות אחרים טרם מותו 1875
- (ט) „איבער פאלעסטינישע אונד אלכסאנדרינישע שריפטפארשונג“ — מחברת מזכרת לפתיחת בית מדרש הרבנים בברעסלא. 1854
- (י) „גרונדליניען דעם מאזאישען תלמודישען עהערעכטס“ 1860
- (יא) ענטוואורף איינער געשיכטע דער נאכתלמודישען רעספאונען (שו”ת) ליטעראטור . . . . . 1865.

אמר העורך :

בחפצנו היה לתת פה רשימה שלמה מכל מאמרי שני צנתרות הזהב המריקים מעליהם זהב חכמת ישורן באשכנו, אך מאפס מקום לא נוכל לעשות כדבר הזה ונשלים דברינו בזמן קרוב בה”כנסת” הבאה איה”ה, ופה נאמר רק שמהרב החכם ר”ו פראנקעל נ”ע לברו נכתבו במכ”ע הירחי-שנוסד על

ספרי גראמין

- (א) „גנאסמיצמוס אונד יודענטהום“ דרישה במעשי מרכבה בדור השני אחרי התגלות ברית החדשה אצל היהודים (ראה בפנים המאמר ובהערה), קראטאשין שנת 1846
- (ב) „געשיכטע דער יודען“ דברי ימי היהודים מזמן בריאת העולם עד שנת תר”ח. בעשתי עשר כרכים גדולים למאד. נדפסו בערי לייפציג, בערלין, ברעסלא משנת 1853 עד 1878 שכלתה כל המלאכה, אחרים מהם נדפסו בהוצאה שניה וגם שלישית בבאורים ותקונים מהח’ המחבר ואחרים נעתקו לשפת צרפת, אנגלית עברית והונגרית. —
- (ג) „Smai et Golgatah“, יחס דת נצרת לתורת משה, פאריז 1867
- (ד) „Les juifs d’Espagne“, היהודים בארץ ספרד גם הוא נדפס בפאריז וגם הוא בשפת צרפת. 1872
- (ה) „Historie of the Jews from the downfall of the Jewish state to the conclusion of the Talmud“ דברי ימי היהודים מחרבן בית המקדש עד חתימת התלמוד (העתקת חלק השלישי) בשפת אנגליא בנייארק . . . . . 1873.
- (ו) „דברי ימי היהודים“ חלק שלישי — בשפת עברית בעיר וויען שנת 1875
- (ז) „קהלת אדער : דער ואלאמאנישע פרעדיגער“ העתקת מגלת קהלת בבאור יפה ונעים 1871
- (ח) שיר — הייטרים אדער : דאס ואלאמאנישע האפליעד” 1871
- (ט) „דיע וועכטנאמאגישע געזעטצעבונג אים בעטרעפֿף דער יודען“ 1858
- (י) דויער דער געוואלטאממען העללעניזירונג דער יודען אינד דער טעמפעל ענטווייהונג דורך אנטיאכוס עפיפאנעס” 1864
- (יא) „פֿראנק אונד די פֿראנקיסמען, תולדות הקבלה וצמיחת החסידות אחרי מות שבתי צבי. 1865
- (יב) „דיע פראפֿעטיע יואל-ס אונד די גליעדערונג איהרער טהיילע” 1873
- (יג) „דאס קאָנגיריך מעוענע (באפֿריקא) אונד זיינע יידישע בעפֿאלקערונג” 1873
- (יד) „אין קריטישער קאממענטאר צו דען פואלמען“ — ב’ חלקים גדולים — 1883
- (טו) „דיע יידישע פראזעליטען אונטער דען קייווערן : דאמיציאן, טראיאן אונד האדריאן” 1884

על פי מהותה ועצמותה; חכם פלוני או סופר אלמוני השמיע איזה בטואים בעת חס לבבו בהגיגו והיו הבטואים האלה לענין להם להרים קול המולה גדולה מאת מחשבו עצה במלין אלה והיה רק זועה מבלי הבין שמועה. ואת תורת המדה הגרועה מדת בעלי ההפך שנשתרשה בקרבנו משנות דור ודור על ידי החנוך הפלפולי והדברים עתיקים. והנה רבים אומרים מה יסכן לנו רוב דברים מי יראנו רב שהוא יחזק לב המשכילים באמונה, רב היודע ללכת נגד החיים והוא בעצמו איש חי רב פעלים ואיש חיל לעמוד בקשרי-מלחמה גם ביום צרה, על כן אמרנו, לתת פה לפני קוראינו תמונת רב דומה למלאך ההשגחה אשר רבים בקשו תורת אמת ותורת חיים מפיו, רב שהיה אשכול שהכל בו ואיש הרוח שידע להלוך נגד כל רוח רוח ובכל זאת היה לבו נאמן עם היהדות הרבנית והמקובלת, לא ותר מרעותיו אף מלא השערה, לא עשה בחלקות לכל איש ויהי חכם לוקח נפשות ומקרב לב רחוקים מתורת כורשה לאביהם שבשמים ועמם בארץ. רב שאהב עבודה תמה על הרי ישראל ושנא את הרבנות וההשתררות ועשית שם למרחוק, ורב כזה היה גאון-יעקב בארי"ט. יליד פלך קאוונא ותושב העיר ווילנא. רב כזה יוכל להיות למופת לרבני זמננו ואם בעקבותיו ילכו וטוב להם ולכנסת ישראל כלה.

רבי יעקב בארי"ט ראה אור עולם בשנת תקנ"ז. עודו בימי עלומיו התנצר הנער כי לגדלות נוצר. כח זכרוננו היה עד להפליא, שכלו הישר חפש ומצא בכל עת הסברא הישרה וארח למורו מימי ילדותו ושחרותו היה מישרים ובהדרגה נכונה ממקרא למשנה וממשנה לגמרא ופוסקים. בעודו באביו כבר רכש לו דעת שפת עבר ודקדוקה. סגנונו הנעים בשפת קדש יוכל להיות למופת לרבים מטובי הסופרים בימינו; דרכו למורו היו שונים מדרכי הלמוד של המפולפלים בזמנו: הדבר הזה כי עד חצי ימיו לא חיתה תורתו אומנתו וימצא חית ידו במסחרו או בבית חותנו רחים ומוקר רבנו היה לו לישועה, כי לא נאלץ לעשות את ההוראה לקרדוס לחפר בה ויהי חפשי לנפשו לקנות דעה גם בדעת העולם ושפות החיים. מן כל הידיעות הלמודיות לקחה את לבו חכמת השעור ויהי מעמיק בספרי מאטהעמאטיק ומדידה בשפת עבר ושפות רוססית אשכנזית וצרפתית אשר הבינן לאשורן. בוויילנא התישב רבי יעקב בארי"ט אחרי שנת ת"ר וכאשר אבד כל הוננו וישאר בלי מזון ומחיה הציע לפניו ראש עדת ישראל בעיר ההיא הרב רבי חיים נחמן פרנס ז"ל כי יהיה לתופש ישיבה בבית מדרשו (של רה"פ) לפני תלמידים הגונים.

ידו בשנת 1844 והדל לצאת בשנת 1847 ונתחדש בשנת 1851. — שלשים ושב עה מאמרים גדולים שהם כספרים שלמים בכל פנות התורה התלמודית והמדעית — המכ"ע הירחי הזה שהוא אוצר בלום לתורה ולחכמה יוצא לאור עד היום ע"י הרה"ח, יברל לחיים ארוכים רבי צבי דקטור גראץ'מן נ"י והרב החכם רבי פינחס פראנקל נ"י בברלין *). מספר המאמרים הגדולים שכתב הר"ר גראץ'מן במשך העת ההיא עולה למאה וארבעים וכמעט כלם עשו רושם גדול בעולם המדעים והיהדות. די לנו לדעת כי ספריו ומאמריו של אביר סופרינו זה יש בהם למלא ביבליתיקה שלמה בכל מקצעות חכמת ישראל, ולא הניח דבר גדול ודבר קטן בהספרות העברית והתלמודית שלא נגע בהם והראה את כחו הרב ובינתו הרחבה.

גאון יעקב *

כנודע לקוראי "הבנסת" עלתה בשנה הזאת שאלת הרבנות וחוג פעולתה בקרב ישראל על שלדן הספרות. הרעה הרבה המתגברת מיום אל יום, הפרצים והבקיעים בחומת בית ישראל מהעדר מנהיג ודבר לדור, הצרות האחרונות אשר לא השכיחו את הראשונות ועוד הוסיפו לצקת טפות מרה על פצעים האנושים, כל אלה הוכיחו בעליל, כי ספינת היהדות נשואה עתה בסערות הזמן על ים זועף ואין מחוץ כן תרנה ותופש משומיה לבל תשבר הלילה מול כפים ושני סלעים. שאלת הרבנות כשאלה הנוגעת ללב הבנסיה היתה צריכה להתברר בכבר ראש ודעה מיושבת, אך ברית כרותה ללבלרים ממין ידוע להעלות אבק סופרים ולהעביב בענן כבר של דברים ופרזים על כל שאלה נכבדה מבלי תת לאיש לבררה

(*) עוד לא הספקנו להדפיס הדברים האלה והנה באה ידיעה המעניינת ממות הרב החכם הזה תל"ז"ה. אצדה גדולה אצדה דעת יהדות והצמח ישראל צמות הרב הזה אחד מהיחידים בחכמי אשכנז הכותבים עברית כנודע לקוראי מאמריו הממוכמים בהשחר. המונח היה אז בחכמת ישראל וכך צמיח ולבו היה אמונה לעמנו, שפתנו וסודותנו, אף על פי שבהעת האחרונה הרבה להתנגד להתנועה הלאומית האמתית ולא נקה מהדעות הקדומות הקשורות בלב רבים מרבני אשכנז נגד חכמי ישראל וכספריו כד"פ.

בברכת הפרידה וכל גדולי המדינה ואצילי הארץ עומדים על השר מימינו ומשמאלו, כי היתה העת ההיא הרת מקרים גדולים ועצומים בפרוץ מרידת פולין בארץ ויקם הגנערסאל וינשק להרב על ראשו לעיני כל הקהל הגדול הזה ומפעטערסבורג שלא לו תמונתו לאות זכרון ואהבת עולם.

בשנת 1868 בשבוע הרב בארי"ט מפעטערסבורג בהיותו שם בתור חבר לאספת הרבנים והנה ענן כבד רובץ על שמי ישראל במחוז צפונית מערבית, כי קם המשטין הנודע בראפמאנן איש יהודי שעזב רתו ויכתוב שטנה על כל ישראל בספרו הנודע ויעקר את חטאת, "תקהל" על כל ישראל יושב ארץ רוססיה ודבריו מצאו אז מסלות בלבבות שרי המדינה הנענ' קיפמאנן והשר באראנאו. אז היה דבר הרב בארי"ט לקרוא קריא העדה מערי ישראל אשר בפלכי ווילנא, קאוונא וגראדנא ולראש ישב השר ספאסקי, לפני היעד ההוא הניש בראפמאנן את עצמותיו. אין פה המקום לבאר בפרט את כל תהלוכות הוכחות ההם. הרבר הזה הוא פרק אחד מפרקי ספר תולדות יעקב בארץ רוססיה, אך זאת נאמר, כי היה ה' עם פי הועד אשר הרב בארי"ט ישב בראשו ושר המדינה הגנערסאל גוב' פאטאפאנו מצא תשובותיהם להמשטין בראפמאנן למספיקות ובפעם הזאת לא הפיק מומתו, אף כי בספרו הסב בכיה לדורות לכנסת ישראל.

כרוב חכמת לבו כן היה הרב ר' יעקב ירא וחרד לדבר ה' מדרקק במצות עד מאד, וגם הקנאים היותר גדולים לא יכלו למצוא בו אף שמץ דופי. כל ימיו התרחק מהוראה ויהי רק תופש ישיבה מורה תורה ודאין בין אדם לחברו, כי יריעתו הנדולה בהיות העולם כבהיות אביו ורבה, הן שפתיו ונעם מדברותיו לקחו לב כל יודעיו ועל כן בהיות כל ריב וכל סכסוך בין בעלי העסקים הגדולים ונגשו בעלי הריב אל נאון יעקב והוא ירע לפשר ביניהם ויהי "אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה". פעמים רבות באו אליו צירים מקהלות גדולות בישראל להושיב אותו על כסא הרבנות, אך הן המקום והעיר היה על יושיבו ועדת ווילנא אשר ידעה לחקור חין ערכו לא נתנה אותו לעזוב אותה ולאחרונה נתרצה להפצרת רבים מראשי העדה ויהי לאחר מגדולי ההוראה בקרבה, על רותו ויקרת נפשו המהורה יעידו דבריו המעטים במכתבו להרה"ר ר' העשיל לעווין ז"ל בקונטרס, "פליטת סופרים" (ווילנא תרכ"ג) הנכתב מפ"ב בנסעו עם ה' קאראסיק למסור את הברכה אשר הנישה עדת ישראל בוילנא אל הקיסר אלכסנדר השני ג"ע ליום מלאת אלף שנה אשר ירו מלכי רוססיה אבן פנת מלכותם במלוך

אנשים שכבר הגיעו להוראה, ביושר הגיונו לקח לב כל מקשיביו לקחו (כותב המורים האלה זכה להיות כאחד מהם ושנים רבות הייתי מהמשימים ולפתחו, מתחממים לאורו ונהנים מתורתו); רוב התלמידים אשר הקים בארבעים שנה שהיה מורה וראין (רובי תורותיו השמיע בחשן המשפט) המה עד היום לומדים על פי דרכי ההגיון הישר; ספרי הרמב"ם היו כל שעשועיו וכל תורותיו היתה הסברה הישרה נר לדגליו. את הפלפול העקום נרש מבית מדרשו ויהי אחד מיתירי הרור בתור תורני ומשכיל על דבר אמת.

פעולתו לרבים החלה משנת תר"ו. בשבת השר הצדיק רבי משה מונטיפיורי וצ"ל בוילנא בקר את הרב בארי"ט בביתו, שמה כרת ברית אהבה גם עם הרב הלוי ורבות נועץ עמו על עניני הכלל. דבריו נאון יעקב היו למונטיפיורי כדברי האורים ורובי דבריו במנהל אשר מסר לו העתיק לשפת בריטניה ויהיו לו לעינים בבקשו רחמים בעד עמו מאת הקיסר המנוח ניקולי הראשון.

הרב הנאון בארי"ט אמנם לא הסתיר דעותיו ויאמר, כי איננו רואה טובה יתרה ביסוד בית מדרש הרבנים בוילנא, ובהשכלה על פי דעת הרשות לא ראה סימן ברכה להכלל, אך בכל זה רובי המורים וביחוד טובי התלמידים הראשונים שיצאו מבית מדרש זה, ואשר המה מהמצוינים שבמשכילינו עד היום ידעו והכירו כי נעלה הוא הרב האורתודוכסי הזה במדותיו התרומיות, בזכות רעיונו ויושר הגיונו ולא חשמו ממנו כבוד ותהלה, עד כי היה לחבר ועד-הבחינה עקאמינאלקאללעניום) ופעמים רבות נשמעו לדבריו ולעצותיו. שלש פעמים נבחר לחבר לאספת הרבנים בעיר פעטערסבורג בשנות 1856, 1862, 1868. ביחוד רבה פעולתו מיום בא לוילנא השר הישר באדם הנענ' גוב' נאוימאוו נציב מחוזות המערב ברוססיה. שר המדינה זה בא לוילנא בעת רצון בשנים הראשונות לשבת הקיסר המנוח אלכסנדר השני ג"ע על כסא מלכותו. כאשר אור חדש הופיע על שמי רוססיה ושמע צדקה ומרפא זרחת גם לתולעת יעקב. השר הזה היה סמל הסבלנות ואהבת הצדק והמישרים וממנו חוץ כל בני עמנו יושבי ליטא את הרוח השורר בפמליא של מעלה. מראשית באו משך חסד להרב רבי יעקב בארי"ט ויכבדו מאד. פעמים רבות הראה לו אותות אהבה נצחת וינשאהו לעיני כל השרים ורבי המדינה, ולא היה דבר הגונע לעם ישראל אשר בא לפני שר המדינה הגענ. נאוימאוו אשר לא שאל ע"ז עצת ידידו הרב בארי"ט בכל ששת השנים מן 1856 עד 1862 לשבתו בוילנא, ובהפרד השר הישר באדם הזה ויבוא הרב בארי"ט בין הבאים לברכו

הגאון החכם הכולל רבי יעקב ברייט זצ"ל מווילנא,
נולד בשנת ה'א תקנ"ז - נפטר בשנת ה'א תרכ"ג .

לאמר: מה אנו ומה כחנו, ממנו יראה, כי יש ויש ביד הרבנים לקנות דעת גם בבואם בימים, כי ברכישת הידיעות האנושיות עוד יוסיפו אמץ בדעת התורה והיה הרב רבי יעקב באריט ז"ל להם למופת שהיה צדיק ונשגב, מדקדק במצות כחוט השערה, גבור בתורה ותופש ישיבה, אך שם לבו גם לעדרים, ידע פני צאן מרעיתו וישיביל ויבין כי ישרים דרכי ההשכלה הנאמנה וצדיקים ורבנים ילכו בהם ואז יש מקוה לישראל ואחרית טובה לתורתנו וחכמתנו בארץ הזאת.

*

*

יתר דברי חיי הרב הגאון איש המופת הזה ימצא הקורא בספר תולדתו (יקר המציאות מאד) אשר כתב בנו הרב המשכיל ר' משה באריט ז"ל, ומפני שלא היה הספר לפני בעת כתבי המורים האלה יוכל היות כי השמטתי פרטים רבים ונכבדים, והקורא ימצאם בהספר הנ"ל. פה מקום אתי להעיר את בנו היקר נ"י להוציא לאור את כתבי אביו הגאון ואספת מכתביו הרבים, כי עשי היתה עט סופר מהיר וסגנונו נעים ונחמד להפליא.

שפ"ד

רוריק הגדול בעיר נאוונאראד: וכה דבריו: .....
 „אחרי אשר הגדתי למע"ר את כל אשר קרני בדרך הזה לא אכחד גם כן להודיע צערי, אשר כמעט קט עברו כחות נפשי וגוי והוא, כי המכתב בא אלי מהארון המינסטער ביום א' דר"ה בשעה רביעית אחר חצות היום בעלות המנחה לעת האכל וירי ורגלי רופפו מאד, עד כי לא יכלתי להושיט כאבל לפי, והמקום אשר יעד לראות פניו היה בבית הקין אשר לו הרחק ממקום אבסנתי כשמונה ווערסט, דרך אשר הלוכו ושובו אך יותר מארבע שעות רצופות, עד כי עתה אתפלא איך יכלתי לכבוש הר גדול כזה, אם לא כי ה' היה בעזרי ויתן לי כח לשאת רגלי דרך רב בעת אשר כשל כתי ומעדו קרסולי.... בעת ההיא כבר הגיע באריט לימי זקנה. עשר שנים האחרונות לימי חייו כלו לו בעצר רעה ויגון, כי חפץ ה' דכאו ויחלה במחלת האפאפלעקסיה ואף כי שב ויחי, אך לא שב לאיתנו, ונר אלהים אשר בקרבו כמעט שנכבה ויאכף אל עמיו ביום כ"ו אדר א' תרמ"ג.

הרב הגאון החכם ר' יעקב באריט זצ"ל מחייב את הרבנים היושבים ספונים בבתייהם או מתעסקים בדברים של מה בכך באותה העת אשר סבת בית ישראל תחוג תנוע מרוח שאינה מצויה. הוא מחייב את הרבנים אשר ענותנותם היא כענות זכריה בן אבקום ומשוש דרכם הוא להשמיע קול ענות חלושה

שמה את תורת ה' לא ידרושו ודעת דרכיה לא יחפצון. —

בשנת תרל"ו נוסדה בעירנו חברה הנקובה בשם: "מחזיקי עץ חיים" בהשתדלות הנכבדים מקירי רבנן, ה' ווסמאן נאוויחאוויץ נ"י (אבי-הסופר הירוע לקוראי הקול, "ה' בן-נץ") והרב ר' צבי ראבינאוויץ האב"ד בעיר מיטוי. מטרתה להחזיק בידי הנערים הבאים הנה ללמוד גפ"ת, לתמכס ולסערס שיגיעו בנקל אל ממרתם. ראשי החברה הוות יסרו ארבע ישיבות ללמוד גפ"ת ויפקירו ארבעה ראשי הישיבות, משגיח אחר, מנהל ומשרת. לה גם בית מיוחד בער מספר נערים ללון בו. גם מורה שפ"ע יטיף לקחו מרי יום ביומו בהבית ההוא, וכה תלך החברה לבטח דרכה והנבאים על משמרתם יעמדו להחזיק במעוז התורה לבל תשתכח מישראל. ההכנסה היא מנדבות יחידים גם ממקור נאמן אחר. — סכום ההוצאה בכל ימות השנה הוא, לערך 2,700 ר"כ, ובוה הנני להעיר את הגבאים הנכבדים ה' נאוויחאוויץ וה' מנשה מאנישעוויץ, כי יואילו להפקיד גם מורה שילמד להנערים גם דעת שפת רוסיא. וארבעת כללי החשבון וכו' כמו שהיה לפני שנות מספר; בוה יגמלו חסד עם בני העניים שמהם תצא תורה וחכמה כאחד, כי בבואם בימים והיו לאנשים לא יהיו כפסלים אלמים אשר לא יכנוו לדבר בשפת הארץ ולקרוא ולכתוב מאומה, ולא יבוש יעקב ופניו לא יחורו גם בבואו בחברת בני עם הארץ אשר בתוכו אנחנו יושבים — וברכות האוברים על ראש הגבאים הנ"ל תחולנה.

במצבנו הגשמי נופלים אנחנו מאחינו יושבי נפות וואלין ואוקריינא. אמנם, היו ימים ליושבי עירנו אשר גבר סחרה חילים ע"י שטף יאוריה, כי סוחרים אדירים כנעני ארץ נהרו אליה, לערוב מערבה, ואניות תרן וקיסור שמו ועברו אל עבר גבול פרוסיא, וכרב למרכלתה בחוץ כן גדל המשא ומתן בעיר; ביתור דרך המלך העולה לעיר הבירה והמשתרע עד ווארשא עשה את עירנו לעיר מרכזית, ורב טוב ואשר הביא לה בכנפיו; אכן הימים הטובים כבר חלפו הלכו למו ועמדתם לקחו הימים האלה, ימים אשר אין לעירנו חפץ בהם; מסחר התבואות שהיה רוח החיה באופניה פנה והלך לו אל עולם אחר הוא חוף ליבוי, ע"י מסלת הברזל של ליבוי-ראמני, ועתה תחת שפעת אנוייה קרחה, ואנו ואבלו רוכליה ומלחיה, תופיה שוממים והיא מר לה. עתה דרכי קאוונא אבלות, שבת משוש המסחר, בחוץ עוד לא ירונן ולא ירועע, שאון עליוזים חרל ושמטת כספים לקחה עמדתם ... אם "צרת רבים חצי נחמה" — רק זאת תנחומתנו בענינו, כי הקריוזים הזה לא אך במתנינו לבד שם מועקה, כי

עדת ישראל בקאוונא.

ובתי החסד והצדקה אשר בקרבה.

מספר בני ישראל בעירנו הוא כעת, ערך שלשים ושישה אלף איש. חמשה ועשרים בתי כנסיות ומדרשים בה, מלבד מנינים; רבם בנוים לתלפיות וכלולים ביפים ובהדרם. יש מהם שהם קנין הקהל או של חברות ואגודות שונות ויש מהם ששייכים לאנשים פרטיים אשר בנו אותם בכספם. כמעט בכלם נמצאים לומדי תורה או ישיבות של בחורים ונערים אשר מרחוק ומקרב ינהרו אל עירנו לשמוע תורה ולהוסיף לקח. כל מחסוריהם של העוסקים בתורה אלה על נדיבי עם אלהי אברהם בכל ארצות פוזרו בערים שונות באירופא ובאמעריקא, הולים כסף מכיסם ומשהירים מכם בער הפרושים והנערים, מלבד אורות תמיד אשר תנתן להם מנדבות בני עירנו לבד הנאספות ע"י אנשים שונים וראוים הכה לברכה על השתדלותם הנאמנה מבלי קבלת כל פרס. אחד מאחינו מתושבי ברלין הגביר הנכבד ה' לחמן נ"י הצטיין בנדבת לבו לטובת הפרושים, כי זה מקרב קנה בעירנו בית חומה גדול והיה פרוי קדש למעשה הצדקה הלוי, מנהל הפרושים הוא הרב ר' יצחק בלאזער שהיה רב בפטרבורג והוא שולח מגידים ודרשנים בכל המקומות אשר בני ישראל נחתים שם לדרוש ברבים ולעורר את אחב"י רב"ר כי יימנו תרומה לטובת לומדי התורה היושבים לפני ה'. מהראוי כי ישתדלו הר"ב ועוזריו לפרסם חשבונות ממעשה הצדקה הנעשית על ידם, ובוה יחזקו עמודי חברתם. והכנסותיהם תרבינה ולא תצערנה; כי הדור הזה שאנו חיים בו, דורש חשבון" הוא ולא על האמונה והבטחון ביושר לבב האדם יחיה. — נעים לנו מאד בראותנו בכל בתי המדרשים בעירנו ילמדו מספר אנשים אחר תפלת השחרית ש"ס ומשניות; ובין מנחה למערב, בשעה שאינו לא יום ויא לילה, גם אחר תפלת הערבית ינהרו המון בעלי המלאכות אל בית ה' לשמוע לקח מפי רביהם, אלה תורת משה ואלה שו"ע, אור"ח, חיי אדם ועין יעקב. המחזה הנעים הזה יקר לנו מאד בימינו אלה; בדור דעה והשכל זה אשר השפחה תגרש גברתה; ההשכלה המדומית בת התפתה גברה על האמונה בת השמים ותמשל ממשל רב — ובוה שבה אני את אחינו יושבי ליטא מאחינו יושבי נפות וואלין ואוקריינא, כי

לצמצם גם בפעולותיהם למען לא תרבינה ההוצאות על ההכנסות. מהראוי כי טובי עירנו ישימו עינם ולבם אל הבית ההוא והשתדלו להרבות הכנסותיו והחזיקו את ידי המנהלים ולא תרפינה מעשות לטובת בני העניים.

האנשים הנועדים לפקח על הת"ת הגדולה הם: האדמו"ר ר' יצחק אלחנן ספקטמאן אב"ד הי"ו, ר' יעקב יחיאל זאבס, א. ב. וואלף, ר' יעקב משה קארפ, ר' מאיר בערקהוויץ ור' אליהו מערקעל. — מנהלי הת"ת מחלק עיר החדשה לא אפרוט שמותם — כי רבים המה, וכמעט כל המתפללים בבית תפלת „נחלת ישראל" נוטלים חלק בראש המצוה הגדולה הזאת — „תלמוד תורה כנגד כלם!". עלמה אחת מבנות העשירים הנאורים תמף לקח מדי יום ביומו בהת"ת של פלאן חדש ותלמדם שפ"ר ויופי הכתיבה חנם אין כסף — יהי זכרה ברוך!

בית החולים.

השנה שבה נוסדה החברה הזאת אין אתנו יודע אל נכון; בהפנקס אשר לפני הנני קורא כי בשנת תקע"ג (1813 למספר הנוצרים) התאספו ראשי הגבאים ובראשם הנכבדים ר' בנימין זאב ב"ר יחיאל סג"ל, אביו של הג' המפורסם ר' צבי נאוויאזער ז"ל, והנכבד ר' אליעזר ליבערמאן ב"ר משה שאכנאזסקי ז"ל, ופיצחו בתחברה רוח חיים ויעשו פנקס חדש תחת הישן שנאבד בשנה דאשתקד — שנת תקע"ב (1). — עד שנת 1854 התנהלה החברה בנדרבות מקריות לבר, ביה"ח היה שבור וההכנסה היתה קטנה מאד, ובשנה ההיא התעורר ר' צבי נאוויאזער ז"ל להכין את החברה ולסעדה ובהשתדלותו נבנה בית חומה מיוחד לביה"ח, והוא רק הוא היה רוח החיה באופני הנהגת החברה הזאת. בשנות השבעים נגלו פרצים נכעים בחומת ביה"ח ויתעוררו בשנת 1875 הנדיבים הנכבדים ה' תנחום חיים לעוויןסאן נ"י והג' זאב פֿרומקין נ"ע. שני מיטיבי לבת אלה נכנסו בעובי הקורה ועל ידם

באירופא כלה שורר עתה קפאון וקרח נורא, כל סדרי החיים ותנאיהם התקלקלו ומלחמת הקיום חזקה למאד, — ובחזור הגלגל בעולם החיים של הכלל כלו; בהשתנות העתים לטובה ישתנה גם מצבנו אנהנו והיינו לברכה ולא לקללה ולא נמות לשחת ולא יחסר לחמנו — אשרי המחכה ויגיע! ...

תלמוד תורה.

אחת מהחברות הכבירות לימים בעירנו היא חברת ת"ת. מספר נערי הת"ת ערך שלש מאות. לה בית הומה בעל שתי מכפלות, בו חדרים ששה, מלמדים ששה, מורים שנים, המורים קרוא וכתוב עברית ורוסית וארבעת כללי החשבון, גם משגיח אחד. ההכנסה ממכס הבשר ומנדרבות יחידים בכלל 1600 ר"כ, מלבד 15% הנתן לה מרמי קבורה לפי חקי החברה הקדושה גחש"א. דרך הלמוד בהת"ת בשיטה קדומה, כי גם המלמדים וקנים הם מבני דור הקדום, וישן מפני חדש לא הוציאו עוד. חשבון בפרטות אין באפשר להשיג כי כלל הוא בידי המנהלים והמשגיחים: „אין ברכה מצויה אלא בדבר הסמוי מן העין". — אמת שאנשים יקרים מנכבדי עירנו הכה נבאי הת"ת, אבל רק שנים יקרא עליו ואינם נכנסים לפניו מן הקלעים של פעולת הת"ת, מפני מדרותם בעסקיהם (יברכם ה'), והת"ת יתנהל ע"י אחרים אשר אין שוה לי לדבר בהנהגתם, גם לא ויעילו הדברים האחרונים כאשר לא הועילו הדברים הראשונים שנאמרו, נשנו ונשלשו עד כמה פעמים במכ"ע לב".

עוד בית ת"ת אחד בעירנו אשר אחשוב לא למותר לדבר דברים אחרים אודותיו. — הת"ת ההוא, הוא בחלק עיר החדשה (נייער פלאן). הבית אשר בו ילמדו הנערים הוא קנין המתפללים בבית תפלת „נחלת-ישראל" והקדישוהו לבית תלמוד תורה, אף יספיקו להנערים לחם לשבע. מספר הנערים המשיגים, שני מורים העושים מלאכת ה' לא רמיה הפקדו עליהם, גם אנשים ישרים מבעה"ב משגיחים על הנערים בעינא פקחא ומדריכים אותם בטעגלי יושר; ובצדק מחליטים רבים מבני עירנו כי הת"ת של פלאן חדש נעלה בערכה ובאיכותה על ת"ת של העיר! הכנסותיה מעטים כי רק מנדרבות יחידים מקריות ולא תמידיות הנה. בשנת תרמ"ז היה סכום הנדרבות 328 ר"כ, והודות להנבירים הנכבדים ה' א. ב. וואלף וה' ל. קליוואנסקי, כי בהשתדלותם קבלו מנהלי הת"ת ממכס הבשר מאתים ר"כ וכה יקבלו גם בכל שנה ושנה. בסכום מצער כזה מוכרחים המנהלים

(1) בשנת תקע"ב (1812 לספ"ג) כאשר בא נאסאלעאן עם כל חיל צבאו בעירנו כמבוא עיר מבוקעה (כי הרוסים נסוגו אחור, כידיע) נפו או כל תושבי העיר על נפשם אל כל עבר ופנה ונתבסלו או כל הנהגות החברות השונות בשעת החירום; בעת המהומה והמכוננה היתה נשרף בית אסף כתבים עתיקים, ואתו עלו על המוקד גם הרבה זכרונות יקרים, ומהם נאבדו בתהום הנשיה גם זכרונות יקרים הנוגעים לקורות עם ישרון בליסא ובפולין, וכה נאבד גם הפנקס של חברת ביה"ח. — אין אני אומר חליה קבלו דשני יוובל כל אדם לחלוק על חות דעתי זאת. הכותב

משביר ה' רייזעלינגמאן השוקד על דלתות הבית יום יום.

עזרה ותמיכה לחולי בירשטאן

שני אנשים מנכבדי עירנו לקחו על עצמם את המטרה לקבוע נדבות מנדיבי עירנו, ונותנים המה „עזרה ותמיכה" לאלה החולים העניים אשר הרופאים יצו עליהם לנסוע בירשטאן (עיר קטנה בפלך סובאלק) לשאוב ממעיני הישועה אשר שם ולרחוץ את בשרם באמבטאות של מימי בירשטאן, וקצרה ידם לשלם ככל אשר יושת עליהם לפי המחיר הקצוב. המפעל הטוב הזה הכי נכבד הוא מכל מפעלות בני עירנו לטובת העניים, כי אין לתאר את מצוקות החולה העני בשעת דחקו זה, — וכמה חולים עניים כאלה בערים אחרות נקטפו בלי עתם מארץ החיים..... לזאת ראויים לתהלה הנכבדים המשכילים ה' אברהם אבא פינס וה' משה יצחק ברלין, יושלם להם ה' כפעלם הטוב ומשכרתם תהי שלמה מאת בעל הגמולות. — למען הראות לעיני הקוראים כי הנכבדים הנקובים למעלה משתדלים בכל עו להרחיב חוג פעלם, הנני לרשום בזה חשבון בקצור נמרץ מארבעת שנים האחרונות מני אז העמיסו הנכבדים הנ"ל העבודה הלזו על שכמם. — בשנת 1883 נתנו לחמשים וישישים אנשים 1521 אמבטאות חנם אין כסף, ועלתה ההוצאה לסך 339,15 ר"כ; בשנת 1884 נתנו לחמשים ותשעה אנשים 1349 אמבטאות וההוצאה היתה בסך 342,37 ר"כ; בשנת 1885 נתנו לשישים וחמשה אנשים 1977 אמבטאות וההוצאה היתה בסך 535,27 ר"כ. ובשנת 1886 נתנו לשישים אנשים 2500 אמבטאות וההוצאה עלתה לסך 630,46 ר"כ.

סומך נופלים וגמילות דסר.

בין כל חברות הצדקה ובתי ההסד שבעירנו מצטיינת החברה „סומך נופלים" במשמריה ובסדריה הטובים. החברה הזאת נוסדה בשנת 1862 ע"י המנוח הרוקח הנכבד ה' צבי שאפיר ז"ל, וע"י הנכבד ה' יצחק זאב ז"ל אביו של הרב הג' ר' יוסף דוב נ"י אב"ד דק"ק בריסק. שני הנכבדים האלה עשו למען החברה הרבה מאד; אנשים רבים אין מספר נושעו על ידה, ולולא היא שהיתה בעזרתה להם כבר נפלו בנפולים. — רבים המה העניים אשר בהסך 40-50 ר"כ אשר השאילה להם החברה על שטר היתה לאל ידם למצא בעסקיהם מחית נפשם בכבוד ורק החברה

נבנה כמו רמים בית חומה גדול ויפארותו וישכללוהו בחוריו תאיו ואולמיו לפי טעם ב"ח הגדולים אשר באירופא; הנבירים הנכבדים הנ"ל הביאו סדרים טובים ומועילים בביה"ח, נקיות וטהרה, חדרים מרוחים להחולים וחדר רחב ידים לצורך הנתוח למרפא. מוזן לכלכלה עצהיו"ט, משרתים ומשרתים די צורך. בית מרקחת הסמים לצורך ביה"ח וגם לכל חולי העיר העניים וגן נחמד לשווא ולשאוף רוח צח. שני רופאים מומחים יבקרו דבר יום ביומו, חובש אחד עם שלשה חניכים יושבים בו ואין דבר נעדר מכל הנהוץ לחולים. בהבית הגדול ורחב ידים הזה יש שמונה לשכות, ארבע לאנשים וארבע לנשים, מספר המטות 46 ועוד 12 מטות ערוכות ושמודות בכל לעת הצורך ר"ל. —

ההכנסות הנה: מקופת מכס הבשר 9,600 ר"כ מלבד נדבות יחידים העולה בכל שנה לערך אלפים ר"כ. בשנת 1866 צוה הנביר ר' מיכל סטאריאן ז"ל לפני מותו להפקיד סך 1000 ר"כ לקרן קימת, והפירות 55 ר"כ יקבלו הנבאים בביה"ח מרי שנה בשנה. — בשנת 1885 עלתה ההכנסה לסך 11,445 70 ר"כ, וההוצאה 12 11,445 ר"כ, נשאר בקופה 58% 1 ר"כ. בשנת 1886 עלתה ההכנסה לסך 11,936 42% ר"כ, וההוצאה 11,935 02 ר"כ, נשאר בקופה 40% 1 ר"כ.

בשנת 1885 נתקבלו חולים במספר 580; מהם נתרפאו 494 איש, מתו — 53, ונשארו בביה"ח על שנת 1886 — 33 אנשים. מבית המרקחת נתנו רעצעפטן בכל ימות שנת 1885 — 30,941, מזה 7321 בעד החולים השוכבים בביה"ח. והמותר 23,620 בעד חולי עניי העיר. — בשנת 1886 נתקבלו חולים בביה"ח עם השלשים ושלשה האנשים שנשארו משנת 1885 במספר 602 איש; מהם נתרפאו 510 איש, מתו — 52, ונשארו בביה"ח על שנת 1887 — 40 איש. — רעצעפטן מבית המרקחת נתנו בכל ימות השנה: 29,522, מזה: בעד החולים השוכבים בביה"ח 5,442, והמותר 24,080 בעד חולי עניי העיר. מספר חולי העניים הבאים לשאול בעצת הרופאים בביה"ח חנם אין כסף בשנת 1886 הוא: 3364 איש.

הנבאים המפקחים עתה על הנהגת החברה הנכבדה הזאת המה: הנכבד ה' ישראל בכרך, ה' אברהם רעמבא, ה' נחמן רייזעלינגמאן, ה' פישל כהן, ה' יחזקאל יפה וה' שלמה אוינסקי. ביחוד יאתה תהלה להמשיגו הנכבד המפקח על כל צרכי הבית כיר הנסיון הטובה עליו, ה' ליבערמאן שאנאווסקי נ"י, נכדו של ר' אליעזר ליבערמאן שאנאווסקי ז"ל שהיה ראש הנבאים עוד בשנת תקע"ג, וברכות לראש

את דעתו מן החברה הזאת מעשה ידיו להתפאר — ויזכרנה גם כמותו ויאציל לה בצואתו מעובונו סך 3000 ר"כ. הצדיק סיר משה מונטיפיורי ז"ל נדב להחברה הזאת סך 150 ר"כ לזכר אשתו מרת לארי יהודית נ"ע, ומן הכסף שנאסף פה לזכרת משה, נתנו 250 ר"כ להחברה הזאת ומותר הכסף לחו"צ. לדאבון נפשנו נמצאו עתה עוד הפעם אנשים אשר לא ישרו בעיניהם מעשי החברה ויאמרו כי על החברה ללכת בדרך אשר התוה לה רשיון הממשלה — להלוות רק בעבוט ולא בשטרות. אכן תקותנו חוקה כי יבינו נכבדינו כי לא בהלוואות בעבוטים לבד יושעו העניים; כי מה יתן, העני בעבוט זולת הכר שיוציא מתחת מראשותיו? בהנתן להעני איזה סך בהלוואה על שטר, בערבות איזה חבר מחברי החברה, אשר כ"א לא מנע מהפץ הדל אשר פנה אליו וידרש לאשר שאלהו לתת בעדו ערבה (שוזרע), — היו מעמידים אותו על רגליו בטרם יפול ויזל; מה שאין סן בהאלצו לתת עבוט — נדחה תושיה ממנו ואין עזרתה לו בתחברה, כי רחוק הדבר מן האפשר שיתן החברה להעני מכלי ביתו וחפציו, עדי זהב וכסף, לתת בעבוט בנמ"ח, ובבית העני אין כל! —

בשנת 1877 היה הון החברה 5/978,82 ר"כ, ובמשך עשר שנים האחרונות נתוספו 8,285,55 ר"כ ועולה עתה בס"ה הון החברה: 14,264,37 ר"כ, מלבד הסך 3000 ר"כ מעובון הרוקה ה' שאפ"ר ז"ל אשר לא בא עוד לקופת החברה יען כי לא נחלק עוד עובונו.

המפקחים על החברה המה: הר"ר יצחק פיינבערג ראש החברה, ה' א. ב. וואלף סגנו וה' צבי ראם הסופר והמוכר, מלבד ששת הגבאים: ה' יעקב זאכס, ה' יחזקאל יפה, ה' אבא סאלאוויצקי, ה' אהרן בכרך, ה' משה שמראשון, וה' דוד שערשעווסקי. גם הנכבדים ממלאי מקום הגבאים נאספים כפעם בפעם בבית ועד החברה לפקח על צרכיה, הלא המה: ר' אברהם דעמבא, ה' נחמן רייזעליגמאן וה' מרדכי אראנאווסקי. מי יתן והיתה החברה הזאת למופת ליתר הערים, הקטנות עם הגדולות — כי ברכה בה!

הזאת העמידתם על רגליהם ותצילם מן הכליון ומן היאוש. בשנת 1874 השיג ה' שאפ"ר הנ"ל את הרשיון עליה משר הפנים, והוא בעצמו נבחר אז פה אחד מכל חברי החברה ליושב ראש. הרשיון משר הפנים היה רק, כי מותר להלוות בעבוט ולא בשטרות, ובראות ה' שאפ"ר כי לרגלי הדברהזה נתמעטו פעולות החברה ותחרל להשפיע רב טובה, התפטר ממשמרתו. ובשנת 1877 נבחר לראש הועד הר"ר המצוין ה' יצחק פיינבערג ולמשנתו סגן הראש — הגביר הנכבד ה' איסר בער וואלף נ"י וה' צבי דאנגעלעוויץ — לסופר ומוכר. אולם גם המה לא הביאו שמש צדקה ומרפא בכנפיה; גם המה נוכחו עד מהרה לדעת, כי אם תחרל החברה לתת כסף בשטרות ותשמור את תפקידה בדיוק לתת רק בעבוט, לא יתייב עוד להעניים וטטרתה ממנה והלאה! כי לא כל העניים יש להם חפצים יתרים לתתם במשכון; לזאת התאספו הגבאים וטובי החברים בשנת 1881 בבית הר"ר ה' פיינבערג, ואחדים מהם הרעיפו גשמי נדבות העולה לסך 1350 ר"כ לקרן קימת להחברה בתנאי כי מן הסך הזה ילוו רק בשטרות ולא בעבוטים, גם הושיטו אז בקשה לשר הפנים, באמצעות שר הפלך, כי יאשר את רצון הנדיבים האלה ומני אז והלאה ועד עתה עשתה החברה לבטח דרכה כבראשונה בהלוותה כסף בשטרות. בהחברה הזאת נמצאים שני מינים חברים נכבדים; אלה שעשו בפועל לטובת החברה, ואלה שנרבו להחברה לא פחות מסך מאה ר"כ. מן המין הראשון ישנם רק ארבעה, הלא המה: ה' שאפ"ר ז"ל והרב ר' יצחק זאב ז"ל מיסדי החברה, הר"ר פיינבערג נ"י והצדיק סיר משה מונטיפיורי ז"ל אשר נמנה לחבר נכבד ביום הולדתו לשנת המאה לימי חייו. ממין השני אשר נדרו סכומים גדולים הם: האנשים אשר נדבו בשנת 1881 את הסך 1350 ר"כ הנ"ל בתנאי להלוותו דוקא בשטרות: הגביר הנדיב ה' צבי פרומוסקין 1000 ר"כ לזכר אשתו נ"ע, אחיו הגביר הנדיב ה' אליהו פרומוסקין 150 ר"כ. הגביר ה' א. ב. וואלף 100 ר"כ והנדיב הנכבד ה' יעקב זאכס 100 ר"כ. בשנת 1879 שלח הגביר ה' דאמבראווסקי מאירקוטסק (סיביר) 2000 ר"כ לזכר כלתו נ"ע. הרוקה ה' שאפ"ר גם בעזבו את עירנו וישכון כבוד בווארשא לא הסח

רשימה כללית מפעולות החברה "מונך נופלים" במשך עשר שנים האחרונות.

שנה	ההלוואות בבקף		ההלוואות בעבוסים		ההלוואות		נרבות פרהסיות שנאספו בזמן אחד	נרבות מההכרית	הכנסה מרבות	נרבות מקריות		מנסת המנסחים		הוצאות כלליות	ריוח שנוסף להון החברה
	הכנסות	הוצאות	הכנסות	הוצאות	הכנסות	הוצאות						הכנסה	הוצאה		
1877	3525 64	3553 04	—	3127	2949 81	34 32	240 27	148 45	152 79	—	—	—	—	426 04	149 79
1878	3695 36	3481 73	3099 10	3099 10	3152 25	44	251 94	157 50	89 67	—	—	—	—	382 63	160 48
1879	6104 54	5377 35	4966 70	4966 70	3512 49	30 50	251 74	105	2123 09	81 72	—	—	—	410 65	2181 40
1880	6924 90	7514 81	6741 93	6741 93	5863 15	16	315 03	100	330 72	300	—	207 57	—	565 31	288 87
1881	8108 44	7893 30	6938 62	6938 62	5654 73	31	280 88	110	1731 83	300	—	200 64	—	754 04	1499 03
1882	8835 56	7330 47	6261 02	6261 02	6198 01	31	300 71	105	1775 84	425	—	228 89	—	840 56	1568 10
1883	7592 93	9655 84	7668 50	7668 50	6217 08	—	294 79	129	446 20	425	—	162 97	—	674 37	*359 51
1884	9331 49	9117 95	8097 17	8097 17	8037 30	34	293 15	129	413 04	425	—	197 92	—	822 86	273 41
1885	8514 84	8677 31	7964 54	7964 54	7183 39	22	288 91	163 37	307 17	550	—	—	—	712 77	618 68
1886	10460 90	10421 89	8644 93	8644 93	8179 53	53	344 70	196 50	887 02	600	—	230 13	—	703 28	186 28
	73094 60	73023 69	63509 51	56947 74	295 82	2862 12	1343 82	8257 37	3106 72	1228 12	6292 51	8285 55			

(* בזה נכלל גם סכום ההפסד שהגיע להחברה בשנת 1883 מכריות בפומבי הפצים שעלה לכך 98,14 ר"ב.)

תומכי שבת.

רבים המה עניי העיר כמו: נושאי סבל על כתף או על עגלות קטנות ובעלי מלאכות למיניהם, אשר חזון נפרץ הוא בצוק העתים האלה כי ילכו בטל כל היום מאפס מלאכה ועבודה, ועי"ז צרו צעדיהם וקצרה ידם לנהל את ב"ב הצאצאים והצפיעות בלחם בכל ימי השבוע אף להכין צרכי שבת המרובים: וביום הקדוש והנעלה אשר בו ישבתו מעמל ששת ימי המעשה, ורוב אחינו מתענגים על מאכלי שבת הערבים לחך היהודי הנאמן לעמו ודתו, — הנה ישנם בעירנו הרבה עניים אשר לא יבוא אכל אל פיהם אף לחם צד ומים לחץ, ע"כ יסרו בשנת תרמ"א חברה, "תומכי שבת", והחברה הזאת תחזיק בידי הנדכאים האלה הרורשים משען ומשענה, ורק בעזרתה יוכלו עמוד ויקיימו את מצות השבת כהלכתו. — ההוצאה תעלה לכל שבת ערך עשרים ר"כ, ולפני החגים ומועדי השנה עולה לחם פי שלש. נדבות תמידיות אין לחברה א כי אם מקריות. מאה ועשרים חברים להחברה הזאת, כלם מה בינונים שבעמנו. רוב חברי החברה הרביקו תבות בפתחי בתיהם ומדי ערב שבת בשבתו יאצילו איזה קשימות בהן למובת החברה. רב טוב צפון בהחברה הזאת, ומי יתן וירבו החברים לא אך מהבינונים לבר כי אם גם העשירים נמילי כסף יתנו ידם לה ואז תהי לאל ידה להרחיב חוג פעלה מאשר בכהה לעשות עתה. — על טוב יזכרו המתעסקים הראשים: ה' זלמן פארבער, ה' צבי ריינעס וה' ליב קרופפ.

שוהרי תושיה. כתר עלומים ואגודת משרתים

נוסדה בעירנו בשנה העברה בימות התרף. חברי החברה הזאת הנם כלם צעירים לימים שומרי משמרת בבתי מסחר ותנויות אשר חברו יחד לשחר תושיה, ולתכלית זאת שכרו להם מעון אשר הם נאספים בו בכל שבת ויו"ט להתפלל בצבור, ובשעת הטיוול הם מקשיבים לקח בגפ"ת וקצור ש"ע, מאת רבם ומורם המופלג בתורה ר' מאיר איסר נ"י המלמד אותם שלא ע"מ לקבל פרס, לבלתי בלותם שעותיהם הפנויות ברברים של מה בכך ולפעמים גם בקלות ראש....

ממין הזה ישנה בעירנו עוד חברה אחת הנקובה בשם "כתר עלומים" אך אליה וקוץ בה, כי אחד הפרושים מכת "בעלי המוכר" הוא המטיף להנערים מדי שבת בשבתו. מובן מאליו כי בתורתו החשכה

יחשיך מאור עיני בני הנעורים כי על כן אין את נפשי לדבר אדותיה.

עוד משרה אתה להחברה "שוהרי תושיה" — לתמוך בידי חבריה המטים לנפול; — אם יחלה איש מאנשי חברתם או אם יעזוב את משמרתו, על החברה לתמוך בידו לפי ראות עיניה. הכנסות גמ"ח זה הוא מנדבות החברים המשלמים לא פחות מחמשה קאפ' לשבוע לקופת החברה, מלבד מה שנודב כ"א בעת הכנסו בהחברה, גם מחיר "העלויות" ושאר נדבות מקריות. לפי שעה החברה עודנה צעירה, ואין עוד די כסף באוצרה כי תוכל לתמוך בידי החברים הרורשים עזרתה בתמיכה שיש בה ממש, יען כי עד עתה הוציאו כסף לא מעט על סדרי החברה, קנו ספרים ללמוד בהם וישלמו שכר מעונם ועוד הוצאות שונות כאלה, אבל עתה תקותם חזקה כי כספם ירב, מפני שההוצאות כבר חדלו והכנסותיהם הולכות ומתרבות, ואז תוכל החברה לעשות גם במטרתה השנייה — להחזיק בחבריה אשר משה ידם. ששים חברים להחברה, רובם הנם צעירים נבונים היודעים את אשר לפניהם. בסך 75 ר"כ החישה החברה ישועה לאחרים מחבריה, וסך 100 ר"כ נמצא כעת בקופת החברה. אחרי אשר בין הצעירים הללו ישנם גם כאלה דלא ידעו מאי דקאמרי רבנן וקצר מוחם להבין בגפ"ת, לזאת מהראוי כי עם הצעירים ילמד רבם ומורם גם כתבי הקדש וקורות עם ישראל בשפת קדשנו, למען ידעו להוקיר חין ערך אומתנו בבואם באנשים בהיותם שלווים ושקטים, מאשרים בחלד חלקם בחיים או בהיותם מטלטלים מטמלה גבר ומתגלגלים תחת שואה בארצות כאשר כן הוא גורל בני עמנו בעתים הללו ע"פ רוב לדאבון נפשנו. —

ממין השני נוסדה בעירנו זה שנים אחדות חברה הנקובה בשם "אגודת משרתים". אל החברה הזאת נתנו ידם גם רבים מהנכבדים שבנו, גם נמצא בקופת החברה איזה מאות ר"כ, אך לדאבון נפשנו ראשיה המה אנשים בעלי אגרוף אשר ישתמשו בהכסף לטובתם ולתועלתם ולא יטו און קשבת לדברי אחרים ממשיכילי עירנו אשר יעצום לבקש רשיון הממשלה עליה כמו שעשו אחינו בדינאבורג ובדומה, ובה תלך החברה הזאת בעצלתים חשך סתרה וערפל חתלתה!...

חברה קדישא

נוסדה בעירנו לפני חמש ועשרים שנה. עד העת ההיא לא היה בעירנו לא כבדת ארץ מיוחד לבית הקברות ולא חברה קדישא, ואחינו הובילו את מתייהם

לתאר את הצדקות הנעשות בעירנו, כמו מעות המים וקמחא דפסחא, וכדומה, רק כי אין סדרים בהן, ויתנהלו ע"י אנשים שאינם מהוגנים. יהי נעם ה' על כל עושי טוב ומעשה יריהם יכונן.

ואתה אדוני המו"ל! יוהקו נא דברי בספרך, אולי רבים מבני ערתנו בראותם כי על כל העדר מעשה טוב ויזועיל יביאם ספר דברי הימים במשפט, יתעוררו וישינו לב, יתאחדו ויתקנו המעוות, וימנו חסרן שיוכל להמנות וברכות האובדים עליהם תבאנה והיה זה שדרך ושכרי גם אני.

חיים ו. העשיל בראווערמאן.

היהודים בגאליציה.

ומצבם לרגלי תורת המדינה (קונסטיטוציא) בממלכת אוסטריא.

מאת

יצחק אהרן בערנפעלד

מורה דת בבתי-הספר בעיר סמריא.

אהרן סופרי צרפת המפוזרים אשר חי בסוף שנות-המאה העברה אמר: "על המחקקים להכין את האנשים אשר ירצו לזכותם בשווי-הזכויות, למען יהיו ראויים ומוכשרים לשאת גם את עול החפש וכבולו על שכמם, כי מבלעדי ההכנה הזאת יהיו מעשיהם אפס ותהו". על דברי האמת והצדק אוכל גם אני להוסיף עוד את המאמר הצורך: "לא רק את האנשים המקבלים שווי-הזכויות, כי אם גם את כל הלאום אשר בתוכו ישבו, על המחקקים להכין מקורם ולחנך אותם במצות הסבלנות, למען לא ישארו חוקיהם אותיות מתות מכלי כל רוח חיים, אותיות ריקות כתובות על הנייר מכלי שיצאו לעולם לפעולת אדם.

את כל זאת יראה בעליל כל איש ישר חושב, אשר ישא עין בוחנת על מצב היהודים בגאליציה ועל הפעולה אשר פעלה הקאנסטיטוציה והקי שווי-הזכויות על קהלותיהם ודרכי חייהם. היהודים בגאליציה לא היו מוכנים ומוזמנים בשום דבר שבעולם לקראת שווי-הזכויות ורבים מהחסימים גזרו תענית על "גזרת העמאנציפאצא" לשמע שווי הזכויות אשר לא ידעו פתרונו. אולם יותר מזה שריו היהודים שקועים בדרכי החיים אשר נחלו מאבותיהם ואבות אבותיהם זה שנות מאות רבות, שנות ראו רעה ועני בשבט עברתם, היו הנוצרים רגילים לבנות את היהודים כלכם ולחשוב אותם לאנשים יוצאים מן החברה. ככלל הרבר הזה לא יכלה הקאנסטיטוציה לפעול פעולה גדולה ונמרצה לטוב בית היהודים, כי מעבר האחר יעמלו החסידים, אשר הפשה נתנה להם ללכת בדרך אשר הסכימו בה מאז ומשעלם, להשיב את לב העם אחורנית מההשכלה

לקבורה בבית העלמין אשר בסלאבאדקא; ובימי האביב בהם הקרה מעל הנהר ויגברו המים ורגבי קרה כסו את פני כל הנהר עד כי לא היה באפשר לעבור גם בסירות דוגה, קרה לא אחת ולא שתים שהמת היה מוטל שמונה ימים! הרבר הזה היה רע מאד בעיני החרדים על אזהרות התלמוד לבלוי השחות את המת, ולא נחו ולא שקטו עד שעלתה בידם לקנות ככר ארץ הרחק שלש וויערסט מן העיר, ויסרו למו חברה קדישא ויתקנו תקנות כביתר הערים. שנים אחדות התנהלה החברה בלי משטר וסדר נכון, עד כי נתמנו גבאים אנשים של צורה: הנכבד ל. קליוואנסקי, ר' אליהו מערקל, ר' מאיר בערקאוויץ, ר' אברהם דעמבא ור' יוסף וויטקין. הגבאים האלה השתדלו בכל עז לבנות גדר לשדה הקברות מסביב לבלוי יהיה למשלה שור ולמרמס שה, ויבנו בית בעד שומר הקברות, בית-טהרה עם תנור להחם את המים וכדומה. לפני שנים אחדות כאשר ראו הגבאים כי עבודתם זאת קשה עליהם יותר מראי, גמרו לשכור איש-עסקן תמיד אשר יקל המשא מעל שכמם, וימנו את אחד המגידים אשר ברוחק גדול מצא לחם חקו. העסקן הזה איננו ראוי להשתמש בתגא שלו, יען כי אין בית משקה אחד בעיר אשר לא ראינוהו וישב הלום-יין ונותן בכוס עינו עד כי הרפה היא לשמור משמרת קדושה כזאת, ובראות הנוכל הזה כי כמעט הוא האחד אשר על פיו תשק כל ההכרה, השכיל למצא נתיבות להשתכר מן הצד ... ויתן תואנה בפי אחינו הנאורים ע"י הנהגותיו ... הגבאים הבינו כי נפש העם מרה עליהם בגלל העסקן, נאספו כלם בשנה העברה אל בית הארמו"ר רי"א שליט"א ונתמנו לגבאים הנכבדים: ה' מ. בראמסאן, ה' א. סאלאוויציק, ה. ו. לעווינאן, ה' י. ראבינאוויץ, ה' ל. גארדאן וה' פ. שלאפעבערסקי. ראשי הועד הנוסד להשגיח ולבקר את ספרי החשבונות מדי חדש בחדשו הם: הר"ר יצחק פיינבערג, הר"ר כהן וה' א. דעמבא. הסוכן על הכסף הוא הנכבד ה' ל. קליוואנסקי. הגבאים החדשים אמנם תקנו תקנות חדשות, וביניהן גם טובות ומועילות, אך לדאבון נפש נכברי העיר נשאר העסקן על כנו ורק גדרו מעט את דרכו בגזית. — עוד יש בקרבנו המון חברות שלא אוכל לתארן כמו שהם מפני שיארכו הדברים וביחוד מפני שכל מעשי ראשיהן בחשך וערפל חתלתם. חשבונות לא יתנו יען כי חסים הם על ממון של צדקה להוציא על הרפכת חשבון וכדומה ... לזאת הנני להזכיר רק בהעברה בעלמא: חברת לחם עניים, הכנסת אורחים, הכנסת כלה, עזרה ליולדות, מלביש ערומים, לינת צדק, חברת תהלים, פריון שבויים, חי אדם ותומכי תורה, לרוב החברות מנינים מיוחדים להתפלל. בכלל אין

(אשר יסד הבנוי ר' יוסף פערל ו"ל, באלעכאיו ופרעספיל (ה) האחרון רק בעל מדרגות שחים) ומכלעם היו עוד שלשה בתי-ספר אשר יסדו מועצות-הערים (מאניספראם) לבוב (שנים) וקראקאו. לאחינו היהודים, בראשם עומדים מנהלים עברים המבקלים שכם מקופת המאניספראם והתלמידים ישבתו בימי שבת ומועד. בשלש השנים האחרונות החלה החברה הרופסה "כל ישראל חברים" בווינן, באותה להרים את מצב השכלת היהודים בארצנו, ליסד בתי-ספר חדשים, ותחי ראשית פעולתה ליסד את בתי-הספר בסאביוש (ואלאסצע) ובסאניסלאוואו ונס "חדר כללי" בעיר לבוב, בזה האחרון ילמדו כלמרים הנוגים בין אחינו את למודי דתנו ומורים מנוסים בבית-הספר-למורים את למורי החול באופן הנהוג בכל בתי הספר, ובזה משכו אליו את כל בני היראים והחסידים בלבוב, ועוד ידה החוקה נסויה ליסד בתי ספר חדשים, ובקרב הימים יפתחו שלשה מהם: בסאמבאר, בדראהאביש ובבאריסלאוואו.

אולם ביותר נכיר את מצב ההשכלה בין יהודי גאליציה אם נערוך את מספר עורכי הדינים והרופאים היהודים לעמם מספר הנוצרים.

עורכי הדינים נמצאו בכל גאליציה 313 ומהם 107 יהודים (34,14 למאה) המתחלקים לשלשה עשר בתי-משפט הנליל אשר בארץ באופן כזה:

הנליל (קריינונעריכס)	מספר עורכי הדינים	מהם יהודים	כמה יהודים יבאו למאה (%)
1 ברועואני	5	3	60.00
2 בארנאפאל	19	10	52.63
3 רועשאוו	13	6	46.15
4 סאניסלאוואו	14	6	42.86
5 קאלאמאע	14	6	42.86
6 קאלאמאשאו	7	3	42.86
7 סאמבאר	18	7	38.89
8 וואדאוויצע	17	6	35.29
9 קראקאו	58	20	34.48
10 לבוב	87	29	33.33
11 טארנאו	22	5	22.73
12 פרועמיסל	25	4	16.00
13 גייסאנדרעץ	14	2	14.29
בס"ה	313	107	34.14

מספר הרופאים בכל גאליציה הוא בכלל 458 ובהם ישנם 120 יהודים (או מעט יותר מן 26 למאה). למחלקתם לפלגי הארץ (אשר מספרם 76) נמצא כי

בפלג אחד (לבוב) היו	23 יהודים
" " " (קראקאו)	21
" " " (פארנאפאל)	8
" " " (בארנאו)	6
בחדשה פלכים	3
בחדשה	2
בעשרים ותשעה פלכים	1
בעשרים ותשעה	אין גם אחד

אולם עוד יותר יגדל ערך הרופאים היהודים לעמם הנוצרים אם נחשוב את התירושים, המה הרופאים אשר לא כלו שנות למודם בבית-הספר, והפשה נהנה להם לרפא פצעים וחליים. מספר הרופאים האלה ילך כעת הלך וחפור, אחרי אשר יצא לפני שנים אחדות חוק כלפי הכמסלה, כי

וכל המלאכות המחיות את בעליהן (*), ומעבר השני עוד לא חללו בני עם הארץ בגאליציה לזכור את הימים הסובים, אשר בהם היו היהודים שפלים ונכים ונעז נוצרי משחק בהם בראש כל חצות, וגם לא במדרה ישבחו את הימים האלה — רק ההשכלה הוא המלאך השלוח מכרום לקרא לשבויי שנאת-הדת דרור ולאפירי קנאת-עם סקח-קוח, להשיב לב העמים השונים איש על אחיה ולחוק את אהבתם במספרות כל תפוס לעולם; תישר הדורים ותשים חקוק למישור ותקרב את כל יושבי הארץ זה לזה לזכות ברית אחים נאמנים. וכל עוד ישנו היהודים והנוצרים יושבי ארץ אחת את מחשבותיהם, כל עוד לא תרד ההשכלה האמתית עד שפל החברה ותמצא כפלות בלב הסון העם העומדים כמדרגה התחתונה, לא נוכל לקנות לימים טובים מאלה.

סימי נתון שוויו-הזכויות ליהודים בגאליציה עד עתה, ות עשרים ושש שנים, עשתה ההשכלה חיל ותפלא לה נתיב בין בני עמנו: לא נוכל כחד כי מיום ליום ומשנה לשנה ירכו התלמידים העברים בבתי הספר אשר להכמסלה, וגם נוסדו בתי ספר לשם בעד היהודים בפני עצמם כאשר אראה במשך סאמרי הנוכחי, כי כשימת עין הראשונה יאמין האיש הנכרי הבא בארץ רחוקה, כראיתו את מספר הרופאים ועורכי-הדינים כי רב הוא, כי כל היהודים המה"חכמים וגבונים נאורים באור הדעת וההשכלה. אולם באמת אפס קצה העם ראה וחציו השני עוד בשפל יהלך. היהודים בגאליציה המה כעונה בלי הפוכה, הנסונים לאחור מעבר האחד, אשר לא זו עוד ממצב עת-הבינים, והנאורים מעבר השני, אשר התרחקו כמעט מעל אפונתנו, רחוקים אלה מאלה כרחוק מוח מסער, את אשר ישאל כל הכם לב הוא רק הפצת ההשכלה בין המון העם, ולא להרבות מספר הרופאים ועורכי-הדינים. המלחמה הכבדה בין הנאורים והחסידים, אשר התלקחה ביותר בשנת 1878, בה בשנה אשר התאספו ראשי קהלות אחדות בעיר לבוב ויאמרו ליסד "אגודת הקהלות" לרוח העתידית, המלחמה הזאת היא נסבה כי עד היום הזה לא נוסד בית-הספר למורי הדת העברים, הנחוק לנו מאד אחרי אשר פלאו בתי-הספר הכללים תלמידים עברים הגדלים ללא תורה וגם הקריאה בשפת קדשנו מורה להם. והוא שעמדה לנו כי נשארו חסידיו נצמדים במצבם אשר עמדו עליו לפני שנות מאות בעת שפרצו נאורני חוק, ורבים הדוקטורים והמשכילים היהודים בקרב הארץ.

מספר יושבי גאליציה הוא מעט פחות מששה מיליאנים בעת אשר יעלה מספר היהודים בגאליציה לערך שש מאות ועשרים אלף, והמה א"כ כערכך תשעה למאה ככל יושבי הארץ. את הערך הזה בין היהודים והנוצרים בארצנו נקח במשך כאמרתנו הנוכחי לאמת המדה למוד בו את מצב בני עמנו בכל בתי-המקודות והמשרות אשר בהן נתנו להם ידים. וכעת נשוב אל דברינו על אדות מצב השכלת בני עמנו בארצנו.

בתי-ספר ליהודים היו עד לפני שלש שנים רק ששה, בהם שנים בלבוב, ואחד אחד בבאראדי, סארנאפאל

(*) המה"ע, מחוקיקי הדת" הרמים לפני שנתים ימים פאכרים רבים וגדולים, אשר בהם רצה להוכיח כי על פי דין התורה, אין הרשות ליהודים להיות אחרים עובדי אדמה ובעלי-מלאכה, כי אם לעסוק במסחר, ושם עמל וינע לעות עלינו את הכתובים וסאמרי התלמוד הכורים על ההפך.

סדרי קהלת לבוב
§ 64 בחירת הרב תהיה על ידי חמשים בוחרים הנבחרים מאת כל הבוחרים בקהלה, על ידי נבאי שלשת בתירכונסיות הגדולות ובית-התפלה לגאורים ועל ידי ראשי הקהל.

§ 9 הקהלה תנהג בעצמה את עניניה על ידי האמצעים האלו.

1 מועצת-הקהלה (קולטוס-ראסה).
2 ראשי הקהל.

3 מחלקות-המועצה (ספקציאנען).
§ 12 חברי מועצת-הקהלה

המה עשרים ואחד הנבחרים על משך שלש שנים.

§ 92 זכות הבחירה הגנה נתונה לכל חברי הקהלה מן עשרים וארבע שנה ומעלה. אשר ישלמו הרומת הקהלה: (ובקבלת אחרות: אשר ישלמו תרומה לאוצר הממשלה).

חוקי-המסלולות
§ 5 בחירת הרב תהיה בבחירת ראשי הקהל (במעמד כל היהודים אשר בקהלה הזאת) וכו'.

§ 17 בכל קהלה וקהלה יבחרו ראשים לנהל עניניה. מספר הראשים יהיה שלשה, מלבד קהלות לבוב ובראדי, אשר מספר ראשיהן יהיה חמשה.

§ 16 (מחוק מיום 13 ספטמבר 1810) בבחירת הרבנים, ראשי-הקהל וכו' יוכלו לחות דעתם אלה היהודים אשר ישלמו מכס בעד הדלקת נר-שבת (ליכטשמינער) בקהלה בעלת 100 עד 150 משפחות לכל הפחות בעד שלשה נרות; בקהלה בעלת 151 עד 300 משפחות לכה"פ בעד ארבעה נרות; בקהלה בעלת 301 עד 400 משפחות לכה"פ בעד חמשה; בקהלה בעלת 401 עד 500 משפחות לכה"פ בעד ששה ובשתיים-עשרה הקהלות היותר גדולות לכה"פ בעד שבעה נרות.

השונים האלה המה רק חלק אחד אחוז מהשונים הרבים אשר יבדילו בין קהירות-המסלולות של הקיסר יאועף השני וזמן הסדרים החדשים, ומרס ישפוט הקורא חוקי על השאר. מיכן מאלו כי נציב הארץ לא איה על הקהלות במפעיל לקבל את הסדרים החדשים, כי אם חפשה נתן להם לבחור כמות נפשו באויה מהם, לכן נדואם אנו מחלקות ודברי ריבונות בשערי הקהלות היותר גדולות במשך חמש עשרה השנים האחרונות לרגלי השונים האלה. קהלת קראקא היתה הראשונה, אשר קבלה את הסדרים החדשים עוד בשנת 1872 בשנים נמרצים ממה שהמה בהמוסע-שטאטוס. בעקבותיה הלכה קהלת לבוב, כי אחרי מלחמות כבדות וארונות משך שנים ימים נתקבלו סדרים משרי-הממשלה ביום 9 מארץ 1877 ויצאו לפעולת-אדם בה בשנה. מהן ראו יתר הקהלות הגדולות, בראדי, טאראנו, רועשאו, פועמיסל, דראהאביש, מאראנאפאל, סטאניסלאוואו, קאלאמעא וכו' וכן עשו. אכן מרבית הקהלות הקטנות (ובחוכן גם אחרות מהגדולות) נשארו עד היום הוה במצבן חקרים, ולמרות המלחמות הכבדות הן מתנהגות שד על פי חקירות-המסלולות, אם גם עברו עשרים ושש שנים מאז חללו היהודים להיות רק עושים (נעדרות-רעם) והנם אורחים שוים בזכותיהם ליתר יושבי הארץ, ורעה עוד מואת כי הממשלה בעצמה תחת לתמוך בידי אלה החפצים ללכת קדימה תעמוד פעמים לא מעטות כצר נגדם ותהיה להם לשמן ברוכס, כן לא תרצה לקבל סדרים חדשים בשום קהלה, אם לא תתבו עליהם שלשת הראשים מה אחד, דבר

מן הוא והלאה יוכלו רק מוכתרים בכתר הדוקטור להיות רופאים. מספר רופאי הפצעים הוא כעת 241 ומרם 181 יהודים (או יותר משלשת רבעים). מהם נמצאו

בפלך אחר (לבוב) (ולאטשאו)	18 יהודים
בשני פלכים	10 "
בשני "	7 יהודים בכל אחד
בחמשה "	6 "
בשבעה "	5 "
בשבעה "	4 "
בחמשה עשר "	3 "
בעשרים ושלשה "	2 "
בשלשה עשר "	1 "
	אין גם אחד

ואנב אורחא אביא בזה גם מספר המילדות העבריות בערכן אל המילדות הנוצריות בכל מדינת גאליציה. מספר המילדות בכלל הוא 1136, ומן עבריות 479 (או 42.16 למאה). למחלקותן לפלכי הארץ נמצאו:

50 מילדות עבריות	בפלך אחד (לבוב; 63)
20 "	בתשעה פלכים (עם 136)
10 — 5	בכה"פ פלכים — (187)
5 — 1	בל"ב פלכים — (93)
	בתשעה פלכים —

ועתה נפן נא אל מצב הקהלות בגאליציה בימינו אלה ונראה אם נשתנה הרבה לרגלי הקאנסטיטוציה ושווי הוכיות אשר נתנו לבני עמנו באויסטריוה בשנת 1861. קהלות היהודים בגאליציה (ונם בשאר מדינות ממלכת אויסטריוה) הנהגו על פי הקירות-המסלולות (פאלערנאן-עדיקטע), אשר הוציא לאור הקיסר הגרבי יאועף השני. בנוגע לגאליציה בפרס יצאו החוקים לאור ביום 7 מאי 1789. החוקים האלה נשתנו הרבה במשך הימים על ידי חוקים מיוחדים שיצאו מלפני הממשלה הרוסומה (האפדעקעטע) או מלפני נציגי-הארץ (גובערנאל-ערלעסעט) כפעם בפעם, באופן אשר כל הענינים המה ינעים, ואין מקיר אחד כפעם בארץ אשר יוכל מצא ידיו ורגליו בהערבוביות הזאת, עדי נראה גם היום כי את אשר יצוה הפקיד האחד יאסור השני, וכן חוקים ענינים רבים חלילה משרי-הפלך לנציגי-הארץ, וממנו לשר הממשלה וכן הלאה. רעה חולה הוא בחוקי ממלכת אויסטריוה בכלל, כי במקום להוציא לאור תקונים חדשים ישנו כפעם בפעם סעיפים אחרים. וכבר צרד כרוכיב אחד מנבחרי ועד-הארץ במאמרו על אדות אספת-הועד בשנת 1885, נדפס במה"ע החדשי, "אטענעאום" היו"ל בווארשא, על אדות כלבול-המוחות השורר בחקי הממשלה באויסטריוה:

כאשר נתנו לחקי שווי-הוכיות מהלכים באויסטריוה, הודיע נציגי-הארץ גאליציה, כי מעשה הוכות לכל הקהלות בארצנו לשנות את אופני הנהגתן על פי רוח העת החדה, ונם הוציא לפעולת-אדם תקנות-לרונא (מוספע-שטאטוס), להיות לאור לאלה הרוצים לזכות בהתקנות החדשות. חוקי-המסלולות של הקיסר יאועף השני וסדרי-הקהלות אשר הוציא נציגי-הארץ שונים המה אלה מאלה בדברים רבים וגמריים. ולרונא אציג זה לעמית זה סעיפים אחרים היותר ראויים לקחים מחוקי-המסלולות ומסדרי קהלת לבוב, אשר קבלה הקהלה הזאת בשנת 1877, אחרי אשר שנתה סעיפים רבים בהמוסע-שטאטוס:

הספר הכללים רק יהודים מעטים מכהנים פאר בתור מורים, בבית-מדרש החכמות בקראקאו ישנם ארבעה פראפסאורים ובלבוב אין נם אחד, בבתי-הספר התיכונים (נימנאווען רעאלשולען) ארבעה או חמשה מורים לפי שעה (סופפלענטען) ובבתי-הספר לעם מעטים המורים היהודים נעדר יתבסם. ואני דברתי בשנה העברה עם אחד נבחרי ועד-הארץ (לאנדמאן) הליבראליס, ויאמר לי כמסיה לפי תומי, כי כל עוד תהיה האמונה עמור התוך, אשר עליו בתי-הספר לעם ישענו, אין ליהודי לבקש שם נתיבותיו, כי לא ימצאן.

אולם למה לי לדבר בלי כל משטר ומדרים? אחר-כך למשפט כי יותר טוב יהיה אם אנהג את הקורא היקר מפקודה לפקודה וממשרה למשרה להראותו לדעת את ערך היהודים אל הנוצרים, כי בזה יוכל למצער לשער בנפשו עד היכן פעלה הקאנסטיטוציה על היהודים בערכם אל הנוצרים למובה.

ובקירבי אל המלאכה הנכבדה הזאת אחלק בראשונה את המשרות והפקודות לשתי מחות, המחנה האחת תכל בקרבה את משרות-הכבוד אשר יחלקו אותן יושבי הארץ בעצמם, בבחרם כאות נפשם את אשר יאהבו ויכבדו ואין להממשלה רשות להשתמש בהן. מהן נוכל להכיר את הלך-דרכו יושבי הארץ ומחשבותם על היהודים, והמחנה השנית תכל את הפקודות אשר תחלק הממשלה או פקידה, ומהן נוכל להכיר את תכונת הממשלה ובאי-ידיה והשקפתה על הקאנסטיטוציה. —

משרות-הכבוד היותר נכבדות אשר יוכלו יושבי הארץ לכבד בהן את כל אשר בעיניהם נכבד ארבע הנה: משרת נבחר לוועד-הממלה (רייכסמאן), לוועד-הארץ (לאנדמאן), למועצת-הפלך (בעצירקסראפה) ומשרת ראש-האזרחים.

במאליציה יבחרו לוועד-הממלה בעיר וויען 63 נבחרים. מהם עשרים אשר יבחרו בעלי הנכסים הרבים, עשרים ושבעה יושבי הכפרים והערים הקטנות, שלשה עשר יושבי הערים הגדולות ושלישה לשכונת-המסחר (האנדעלסקאמערן). היהודים המה המעטים בין בעלי הנכסים-הרבים ויושבי הכפרים והערים הקטנות, לכן נשארו להם רק הערים הגדולות ולשכונת המסחר, אשר יוכלו בהם לנסות את כחם והצלחתם. מלשכות-המסחר היהודים המה הרבים בשמים (בראדי וקראקאו) ובשלישית (לבוב) ישנה מספרם אל מספר הנוצרים, ומהערים היהודים הרבים בפליני-בחרה האלה: פליני-בחרה מספר כל יושביו מספר היהודים א"ל המה למאה

1 קאלאמנא וכו'	43,911	27,763	61
2 סאראנפאל	20,087	13,468	67
3 סטאניסלאוואו וכו'	25,728	13,228	51
4 בראדי וכו'	28,418	20,246	71

וביתר פליני-בחרה ישנה כמעט מספרם למספר הנוצרים, אכן מספר הנבחרים היהודים לוועד-הממלה הוא רק שלשה (העיר קאלאמנא וכו', לשכות המסחר בבראדי ובקראקאו) וערכם למספר כל הנבחרים הוא 4. למאה. —

בועד-הארץ בנאליציה ישבו מאה וחמשים ואחד חברים, צא מהם החברים אשר לא יבחרו עולמית, והמה שכונות הכהנים הגדולים (בישעפ) ועני ראשי בתי מדרש החכמות ונשארו לנו מאה וארבעים ואחד הנבחרים על מטף שש שנים מהם יבחרו בעלי הנכסים-הרבים ארבעים ושנים, הערים הקטנות והכפרים שבעים וארבעה. הערים הגדולות עשרים ושנים ולשכות המסחר שלשה. מלבד ששת פלכי הבחרה אשר בהם היהודים הרבים בבחירת הנבחרים לוועד הממלה ישנן עוד הערים האלה אשר בבחירה לוועד הארץ היהודים רוב המנין:

הערים	מספר יושביו	מספר היהודים	כמה המה למאה
1 דראאביטש	18,225	9181	50.21
2 רועשאוו	11,166	5820	52.22

מאד יקר בארצנו לגלג רוב הכתות הרבות אשר עשו את אחינו חבילות חבילות.

התו היותר מצוין אשר התוה העת הנוכחי על קהלות ישראל בנאליציה, המה דברי הריבות בשעריהן. אין עדה ואין קהלה כמעט בכל הארץ (וביותר אלה המתנהגות על פי חוקי הסבלנות) אשר לא ילחמו יושביה במלחמות הנופה על אדות בחירת הרב, הדיינים, השוחטים, החוננים וכו', ואם אמרתי לחשוב את כלן הייתי מהויב לחשוב את כל הקהלות בנאליציה למן קהלה קראקאו עד כפר הסרי. המלחמות הכבדות האלה פרעו פרעות בישראל וישימו את אחינו לשמסה בקמיהם, כי עד בית-המשפט יובאו דברי הרב, ולא אחת ושתיים קרה מקרה לא כהור, כי עמדו למשפט קהלות שלמות וישישים או שבעים יהודים נדונו בעונש כמון או כלא.

וביותר נרשם ריב הכתות בהביכנו על מצב הרבנים בארצנו. אין עדה בנאליציה אשר לא תמצאנה בתוכה כתות שונות חבילות חבילות, הנאור יצור את הסרי והחסיד את הנאור. חסיד הרבי הוה יקנאו את חסידו משננו וכן הלאה, וכבא עת בחירת הרב תחל מחלוקת בין הכתות האלה הנמשכה משך שנות עשר. עוד יזכרו אחינו יושבי נאליציה את המחלוקת בין חסיד ווישינצא ובאדאנווא על אדות בחירת הרב בסניאן, ששם נדרשו נם אנשים בשנת 1875, ועד היום הוה לא קמה שם הסערה לדממה. מצב הרבנים ירד פלאים ואין איש שם לב, והדבר הוה היה לרבים מקלותינו לבוש, ובכן נלחמו רבים מקלותינו היותר גדולות, כמו קראקאו, רועשאוו וכו' להשמים ידיו מבחירת הרב עד בא מועד ועד ה' נשאר מבלי רועים נאמנים ומורי האמונה למשפט וצדקה בארץ.

ובזה באתי אל החלק היותר נכבד ממאמרי, והוא לתאר בשרר אמת עלי גליון את ערך היהודים אל הנוצרים לגלג שוויי-הוכיות אשר וכו אחינו בשנת 1861. פה נכיר בהשקפת עין הראשונה כי מרחק רב יבדיל בין שוויי-הוכיות הנהגו ליהודים בהוקי הארץ ובין שוויי-הוכיות האמתי בחיי החברה והמדינה. הקי הקאנסטיטוציה יאמרו כבודו, כי מעתה הדת והאמונה לא תבדילנה בין יושבי הארץ לדעה או לטובה, וכל הוכיות אשר לבעלי האמונה האחת יוכו נם בעלי יתר האמונות מבלי הברל; אולם בנשאנו עין על מספר היהודים אשר זכו לכהן פאר באחת פקודת-הממשלה או בכל דבר שבצבור, עלינו להודות כי אם אמנם נשתנה מצב אחינו בארצנו לטובה, בכל זאת לא במהרה יצא שוויי-הוכיות מכח אל הפועל, שנות עשר רבות מלאות עבודה רבה, עמל' ויניעת בשר נחוצות לנו מרם ניגע אל המטרה הנכונה אשר לפנינו. היהודי רק בעמל רב יוכל להשתתף אל אחת הכהונות ממדרגה היותר שפלה, ואל המשרות הגבוהות עוד לא נהגוהו לבא עד הנה.

כמה מספר היהודים בנאליציה? שש מאות ועשרים אלף ועוד יותר, ובאשר מספר כל יושבי הארץ הוא מעט פחות מששה מיליאנים לכן ערך היהודים אל הנוצרים הוא 11 : 100 כמעט. ואם נערוך את המספר הוה אל מספר הפקידים היהודים בנאליציה בערכם לכל פקיד הממשלה, יצא לנו המשפט האמתי אשר אמרתי למעלה, ועוד יותר נכיר לדעת את מחיר הקאנסטיטוציה בראותנו כי בבתי פקודת-המדיניות (פאליטישע פערואואלטונג) אין נם יהודי אחד. ישנם בנאליציה שבעים וארבעה פלכים (בעצירקטיויפס-מאנשאפטען) אשר בראש כל אחד עומד שרי-הפלך ופקידים רבים ונכבדים ושפלים מהם, לפי רוב מספר יושבי הפלך, ובכל זאת לא נהמנה עוד יהודי אחד בהפקודות האלה, וכאשר ארמה לא במהרה ימצאו שמה היהודים נתיבותיהם, אחרי אשר החלו בני מרס הפולאנים להתגורר בשנים האחרונות סביב המשרות האלה, אשר כבוד גדול חופף עליהן כל היום, כן נמצאו בכתי-

פולנים 29,176 או יותר מעשרים ושמונה למאת, ורופסים 27,601 או 26.5 למאה (יותר היושבים המעטים המה אשכנזים או ארמיאנים). היותר גדולות בין הערים ההנה.

שם העיר מספר יושביה פולנים רופסים יהודים א"כ היהודים המה למאה

1	ססריא	11,036	2979	2853	5400	48.83
2	ולאמסאוו	8347	2219	9048	4066	48.12
3	פרועמיסל	22,040	6787	10,421	10,421	47.24
4	ברועואני	10,829	9729	2349	4721	43.49
5	זבאראר	8062	2254	1644	3212	39.88
6	סאקאל	7043	2406	2072	2531	36.12

ביתר שבעים ושלש הערים היהודים המה המעטים בהחלם; אולם גם שם יוכלו קחת חבל גדול בהנהגת העדות על יד כספרם הרב. מספר יושבי הערים ההנה הוא 481,015 ומהם 126,429 יהודים או 26.24 למאה.

היותר גדולות בין הערים האל הנה:

שם העיר	מספר יושביה מהם יהודים א"כ היהודים הם למאה
1 סארנאו	24,627
2 נאסאנדעץ	11,185
3 לבוב	10,3422
4 סניאטין	10,832
5 יארמסלאוו	12,422
6 האראדענקא	10,626
7 סאמבאר	12,251
8 נאדעק	10,116
9 קראקאו	59,828
10 יאוואריו	9072
11 באכניא	8550

יוויעץ (סאכוש) עם 4396 יושבים היא העיר האחת בגאליציה, אשר עד היום הזה לא ישבו שמה יהודים מרעת יושבי בה, והיהודים אשר שם ישבו בנבול העדה ואלאסצע הסמוכה להער; וידוע הוא לכל באי עולם, כי זה לפני שלש שנים הפקיד שר-הממשלה המפקד על עניני דת ודין את אחינו הדר' דראבנער לשופט (איוונקס) בעיר (סאכוש). או קמו כל יושבי העיר ויערכו מחאה נגדו, באמרו כי בזה נגע שר-הממשלה בזכות ומנהגי העיר מקדש קדמתה. אולם שר-הממשלה לא אבה שמוע אליהם, והדר' דראבנער הוא היהודי האחר בעיר סאכוש.

נראה נא את מספר הערים, אשר בהן נבחר איש יהודי לראש האזרחים (בידנעמייסער) או למשנהו, ונמצא כי בעשר ערים והנן: באראנאו, ברועואני, בושאפס, דעמביצא, הוסיאטין, קראקאוועץ, סענדושוואו, סארנאברוענ, וויעלקיע-אסני וולאדשאו (בעיר ססריא היה ער השנה העברה ראש האזרחים אחינו הדר' פיליפ פרוכסמאן; אולם מסכת השרפה הגדולה אשר חלתה בה, כפלה הממשלה את מועצת-העיר ואת ראשי-האזרחים ותשלח את אחד מפקירי הממשלה לנהל את כל עניני העיר) נבחרו יהודים לראשי האזרחים ואם-כן מספרם הוא כערכך 7.88 למאה ממספר כל ראשי-האזרחים בהערים שהזכרתי.

למשנה ראשי-האזרחים נבחרו יהודים בעשרים וחמש ערים הגדולות בהן: כראנאו, דראהאביטש, קאליש, קאלאסעא, נייסאנדעץ, ורועשאו (והם 19.43 למאה) — מה עלי להורות כי החלק הגדול מאשכנזיות הנה בזכות היהודים תלוי באחינו בעצמם. כמה ערים ישנן אשר הנוחרים היהודים המה הרבים,

ובכל זאת מספר היהודים בוודיהארץ הוא רק ארבעה (הנבחרים מהערים לבוב וססריא, ומלשכות המסחר בבראדי וקראקא) ואם כן המה 2.88 למאה מכל הנבחרים בוודיהארץ.

לסועצות-הפליטים אשר בכל פלך בגאליציה יבחרו עשרים ושלשה נבחרים, מהם אחדים מבעלי-הנכס-הרבים, אחדים מיושבי הכפרים והערים הקטנות ואחרים מיושבי הערים הגדולות ובפליטים מעטים גם אחד או שנים מבעלי בתי-המלאכה. בשבעים וארבעה הפליטים נמצאו א"כ 1924 יועצי הפליטים. מספר היועצים היהודים הוא בכלל 113 (או 5.87 למאה), מהם 13 נבחרו בעלי הנכסים הרבים, 8 נבחרו בעלי בתי-המלאכה, 90 נבחרו הערים הגדולות ושנים נבחרו הכפרים והערים הקטנות. למחקרתם לפליטי-הארץ נמצאו

בפלך אחר (סאכאניסלאוואו)	6 יועצים יהודים	23 %
בפלך אחר (באהארארסאני)	5 " "	19.21 %
בששה פליטים	4 " "	15.38 %
באחד עשר פליטים	3 " "	11.54 %
באחד עשר " "	2 " "	7.69 %
בעשרים ושלשה " "	1 " "	3.74 %

אין גם אחד:

בכל מועצת-הפלך יבחר ועד בעל חברים ששה וארבעה ממלאי מקומם לנהל את עניני הפלך בוודיהארץ (בעצירקס-אויסשום) ישבו יהודים מעטים כזה.

בארבעה פליטים נמצאו שני יהודים חברי הועד.

בעשרים " נמצא יהודי אחד בתוך חבר הועד.

בששים " אין גם אחד

בשלושה " נמצאו שני יהודים ממלאי מקום חברי הועד.

בעשרים ושנים " נמצא יהודי אחד בתוך סמל מקום חבר הועד.

בארבעים ותשעה פליטים אין גם אחד:

אולם ביותר נוכל להביר את ערך ותכונת היהודים אל הנוצרים בארצנו, בנשאנו עין על מספר ראשי-האזרחים בעדות היותר גדולות בארץ. ישנם לפנינו כמה הספרים הנחוצים ממה ועשרים ושמונה הערים היותר נכבדות בגאליציה. מספר יושבי הערים האל הוא בכלל 835,389 נפש, ומהם 336,299 יהודים, א"כ היהודים המה מעט יותר מארבעים למאה מכל יושבי הערים היותר נכבדות בגאליציה. מן הערים האלה ישנן ארבעים אשר בהן היהודים הרוב. כי מספר יושביהן בכלל הוא 249,406 ובהם 162,210 יהודים או יותר מששים ושה למאה, היותר נכבדות בתוך הערים ההנה!

שם העיר. מספר יושביה בכלל. מספר היהודים. היהודים המה למאה

1. בראדי	20,000	16,200	80.11
2. בושאפס	9,970	7,200	72.11
3. סארנאפאל	20,087	13,468	67.05
4. קאלאסעא	23,109	15,000	64.91
5. קאליש	7,210	4,266	59.16
6. דראהאביטש	18,285	9,181	50.21
7. ואלקיעו	7,147	3,995	55.85
8. סאכאניסלאוואו	18,626	10,023	53.82
9. רועשאו	11,166	5,820	52.12
10. כראנאו	7,023	4,110	58.12

במשך עשרה ערים היהודים כמני עצמם אינם הרבים; אולם אחרי אשר הנוצרים היושבים בהנה נפרדו למולנים רופסים, העוינים תמיד אלה את אלה ובאשר היהודים הרבים מכל אחד משני הלאומים האלה, לכן ביום להמות את מאוני הבחירות לאיזה צד שירצו כחפצם ורצונם. מספר יושבי הערים האלה הוא 104,968 ומהם יהודים 47,660 או לערך 45.4 למאה,

את ערך פקדי מסלול-הברזל חסרטים ואלה אשר להמשלה יציב לגוד ענינו החשבון הזה :

שם הפקודה	מספר הפקידים	יהודים	למאה
I מסלול קארל-לודוויג			
1 אינועניערים מדרגה 1 עד 6	60	3	5.06
2 אססיסענטים מדרגה 1 עד 4	81	6	7.40
3 עלמווען	91	12	13.16
4 אספראנטים	8	2	25.00
5 פקידים	448	42	9.37
II מסלול הברזל מלבוב למשעראוויסן :			
6 בפקודות הגבוהות בלבוב	68	6	8.82
7 ראשי-תחנות-מסלול-הברזל	29	3	10.84
8 יתר הפקידים	90	2	2.22
III מסלול-הברזל מקראקאו לוויען (על אדמת גאליציה) :			
9 ראשי תחנות (סאסיאנען)	10	1	10.00
10 יתר הפקידים	64	0	14.06
IV מסלול-הברזל ההגרי-גאליציאני			
11 בפקודות הגבוהות בפרועמיס	32	1	3.12
12 ראשי תחנות מסלול-הברזל	19	1	5.26
13 יתר הפקידים	24	2	8.33
V מסלול-הברזל אשר להמשלה			
14 בפקודות הגבוהות בלבוב	94	8	8.51
15 " " בקראקאו	102	6	5.88
16 ראשי תחנות מסלול-הברזל	121	10	8.25
17 יתר הפקידים	240	11	4.58
בס"ה	1581	125	7.90

כהתייב קנצי למלי עלי לשנות פה את דברי אחד היהודים העומדים בראש חיי החברה בעיר לבוב, אשר אמר במספר זה שנתים ימים; כאשר נתנו חקי שווי-הזכויות לבני עמנו בארצנו היינו כחולמים, כי דמינו בנפשנו דבר בלתי-אפשרי, כי בו ביום אשר נכתבו החקים על ספר יצאו לפעולות אדם במלא מובן המלה. אולם כעת הגנו רואים, כי עוד פעולה רבה לפנינו, עלינו לעמוד ולעבוד בלי הרף שנות עשר סרס נניע אל מטרותנו, עלינו לזכור את המשל אשר המשילו חב"ל על הספור: אבנים שחקן מים, ולבלי ניגע ולבלי ניגע ערי יצא כאור משפחנו וצדקתנו כצהרים!

ורק כאשר האחד יקנא בהשני יבחרו בנוצרי. ובצדק אוכל להבטיח נאמנה כי אם היתה היכולת לבחור בנוצרי לראש קהל עדת ישראל, כי אז היו מרבית הראשים מקרב הנוצרים.

ועתה נשים מבטנו על הפקודות והמשורות אשר תחלק המשלה או באי-יכולת ונראה את ערך הפקידים היהודים אל הנוצרים, או נמצא על נקלה כי שם יגרע עוד חלק בני-עמנו מאשר במשורות-הכבוד שהוכרתי למעלה: בפקודות הפאליטיות ובתי-הכפר כבר הודעתי למעלה כי הראשונות נסגרו בהחלט והאחרונות כמעט כלם לפני היהודים, לכן נפנה פה אל בתי-המשפט פנינו.

שערי בתי-המשפט נפתחו עד הנה לפני יהודים מעטים, אשר רק ביגיעה רבה יוכלו לכהן פאר בהנהגות היותר שפלות, כי למעלה ממלאי מקום שופט-הפלך (בעצירות-אדיונקס) ומזכיר בתי-המשפט (סערקעבאר) עוד לא באו, ומה נאמר עוד, אם עד לפני ירחים אחדים עמד בראש בתי-המשפט הגבוה בעיר לבוב איש, אשר אמר בפומבי כי לא ירצו לעשות את בתי-המשפט לחדרים, ויתן עצה נאמנה לכל יהודי הבא להסתפח אל אחת הבהגות, כי יעזוב את הדרך הוותק אשר לא תוכלו לעולם למסרת מה? — המדרגות אשר זכו בהן היהודים עד הנה הן: פראקסיקאנטים הבלתי מקבלים שכר, אויסקולטאנטים אשר חצוים אינם מקבלים שכר, ממלאי מקום שופט-הפלך ומוכירי אחד. את ערך היהודים אל הנוצרים בפקודות ההן תצייר לנו התמונה הוותק:

שם המשכרת	מספר הפקידים	יהודים	למאה
1 פראקסיקאנטים	112	18	16.18
2 אויסקולטאנטים	383	18	4.80
3 מוכרים	24	1	4.18
4 אדיונקסים בבתי-משפט הגליל	128	7	5.47
5 קאנצלריסטים	131	6	4.57
6 רופאי בתי-המשפט	90	16	15.55
7 אדיונקסים בבתי-משפט הפלך	250	20	8.00
בס"ה	1118	86	7.69

בהנהגות סופרי הקהל (נאמארע) אשר יפקיד שר-הכניסלה על פי הצעת חבר-הסופרים יכהנו תשעה יהודים בכל הארץ, כעת אשר מספר כל סופרי הקהל הוא 191, והנם א"כ 4.12 למאה.

בתי-מרכת סטירופאה ישנם בכל הארץ 237 ומהם ליהודים עשרים ושלושה, מעט פחות מעשרה למאה:

מכל פקודות המשלה פתוחים לרוחה ביותר לבני עמנו בתי-הדואר והדלונ-רב ופקודות מסלול-הברזל, שרי-המשלה המפקד על עניני המסחר יפקיד כפעם בפעם יהודים לפקידים, ובכל זאת גם שם מספרם לא ישנה מאד, כאשר יראה החשבון הזה:

שם המשכרת	מספר הפקידים	יהודים	למאה
בבתי-הדואר אשר להמשלה:			
1 אפיציאלים	213	11	5.18
2 אססיסענטים	213	19	9.08
3 פראקסיקאנטים	52	10	19.33
בבתי-הדואר הפרטים:			
4 מנהלי בתי-הדואר	352	12	3.44
5 פקידים	130	8	6.15
בס"ה	960	60	6.25

כל יושבי העיר הואת רובם ככלם נהונים נהונים המה להמסחר ולהעבודה ולכל בהם חיירותם; וכיהודי וכאשר איננו יהודי הגם חרוצים במלאכתם ויעבדו שכם אחר ועמלים ימים כלילות עבודת-הגוף והרוח להביא תועלת להתפתחות ולהשתלמות חרשת המעשה והמסחר פה, ואינם מפנים את לבם לבטלה מהם. לא נוכל לחדר תחת לשוננו, כי האשכנזים אשר החישבו והתאחזו פה בראשית הוסד עירנו והבנותה (בשנת 1834 הוקם על פה בית חרשת המעשה הראשון למוות צמר) היו הראשונים אשר התחילו למעט פה את נרגרי המסחר ולפתח ולשרד את תלמיו; ואלמלא הם, כי אז מי יודע אם זכתה העיר הואת לעלות בזמן קצר כזה על גרם המעלות ולהיות את אשר הנה כיום הוה! אבל גם את הדבר והאמת הואת חלילה לנו להעלים מאת הקורא, כי אחכ"י בכל מקום שהם כן גם בעיר הואת היו הם רוח החיה באופני המסחר, והועילו הרבה מאד להתפתחותו ולהשתלמותו, ולהביא אליה קונים כמרחקים. לאדו עלתה כיוון על מסעי המסחר, והחלה לעלות הלך וגדול בצעדי ענק בשנת 1866. כי אז נתחברה את מסלת הברזל הווארשויאיוועיני, ע"י המסלה הנעשתה מפה לקאושק. — בעלי בתי חרשת המעשה הגדולים והמפורסמים בעירנו ומחוצה לה הם, האדון קארל שייבלער (בעל חמשה בתי חרשת המעשה גדולים), היינצל, גייער, (זה האחרון הנהו אחד מהראשונים אשר הקים לו בית חרשת המעשה פה); והגדול מבעלי בתי חרשת המעשה מאחינו, הוא הגביר לאחיו ר' ישראל פאזנאנסקי, אשר אודותיו תסוף עוד מלתנו כאשר ידובר בביה"ח אשר לכני ישראל. —

ב

„היקחו בני ישראל חלק בעבודה בחרשת המעשה בתור פועלים ושכירי יום?”

על השאלה הואת נוכל להשיב: אמנם כן, המון העם מאחכ"י פה אוהבים הם את המלאכה והעבודה ככל לבנם ואינם שנואות בעיניהן, עד כי נמצא בין הפועלים העובדים בתור שכירי יום וכו' בעירנו גם אנשים של צורה אשר יד ושם להם בתורת ה' ועמלים הם כן אור הבקר, כאשר יתעוררו מקול שריקות וצפצוף בתי חרשת המעשה, עד הערב, למצוא פרנסתם וחית-נפשם. אמנם בבתי חרשת המעשה אשר יתנועעו בכח הקיסור ואשר בעליהם הם בני-בריתנו, נמצאים פועלים יהודים אך מעט מזער, לא באשמת הבעלים, יען כי בתי חרשת המעשה האלו לא ישבתו כל הימים זולת ככל ימי הראשון בשבוע וגם ימי חגים, והיהודי הנאמן לעמו ולדתו, הן לא יתפזר לעשות את שבתו חול, אם גם יצטרך לבריות!... אבל לעמט זה נמצאים פה הרבה פועלים מאחינו בבתי האריגה והמסוה שהסחורות נעשות בהן בכונות-יד (1) מהם נמצא אורגים ורוקמים ובע"מ ואוכנות שונות. אף עוריהם המסחר ורואי-חשבון ומוכרים (פערקופער) מבני ישראל נמצא פה כמעט בכל

(1) יודע אני בתי אריגה אחרים אשר כל פועליהם ואף האומנים וכו' בהם, הגם מאחכ"י, ומספרם בכל אהר עולה יותר ממאה.

על לאדו ועל יושביה.

(מכתב להמו"ל).

בקריאה של חכה קראתני, אדוני המו"ל, לערוך לפני קוראיק הנכבדים כמחווה את פרשת העיר „לאדו", וביחוד ע"ד החבל בחרשת המעשה אשר יקחו אחינו בעיר העבודה והמרכלת מאונעסמער אשר בפולין המדינה, ועוד ענינים רמים ונכבדים הראוים להתפרסם ברבים, לעשות רצונך חפצתי, ואצלתי גם לך אדוני, את עתי ועמי; אבל זאת עלי להניד לך חביבי, בפומבי, כי נורתך קשה משל פרעה; הגע בעצמך, כשהיו אבותינו במצרים ועבדום וענו אותם בפרך, נתן להם לכל הפחות חמר ולבנים וכו'; אבל לעברך גם חמר גם לבנים לא נתן, ועלי היה לצבור את החמר בעצמי, וביגיעה רבה עלתה בידי ללקט ולקבץ אך מעט מהרבה; כי אין סדרים במקצוע הזה בעירנו; כל חברה בונה לה במה בפ"ע, ואין זכר להן בלשכת הקהל וכו'; אשר ע"כ כבדה עלי המלאכה אשר העמסת על עמי פירשנים; ואולי לא תמצא עוד הפעם בדברי אלה את כל אשר אותה נפשך, כי אז אתך הסליחה. ונכון הנני לשרתך ולמלאות לקוראיק החסרון בפעם אחרת אי"ה. ואתה וקוראיק שלום! —

ידידך המנבדך אבי"ה.

א

השקפה קמנה על חרשת המעשה בלאדו ותפתחותה.

לאדו! עיר הערים במדינתנו, עיר חרשת המעשה והמסחר אשר אליה ינתרו סוחרים מכל אפסי הארץ לסחרה, תספור ותמנה קרוב למאה וחמשים אלף תושבים, אשר החלק החמישי מהם (כשליש אלף, או כעשרת אלפים משפחות) על בני ישראל יתחשבו. העיר הואת נודעת היא למדי על ארץ רבה בבתי חרשת המעשה הרבים והגדולים הנמצאים בה ובהערים אשר סביבה; ובסוחריה כנעני ארץ אשר השכילו להרחיב ולהאדיר את המסחר וכו' לכל ענפיו; וכבר קנתה לה שם-עולם על פני חוץ בטיב סחורותיה, אשר תנמרגה ותעשינה בה מדי שנה בשנה במספר רב ועצום. — מספר בתי חרשת המעשה המתנועעים בכח-הקיסור הנמצאים בלאדו, עולה, כפי שבנו אותם בשנת 1885, לערך 161 מלבד אלו בתי חרשת המעשה הגדולים אשר ב„אקציען" יסודתם; וזולת זה נמצאים בלאדו במספר עצום ורב מאד בתי חרשת המעשה שרוקמים ואורגים בהם הסחורות המתנועשות ביד ובגדל כאחד (וועב-שבוהלע) שמספרם ביחד עם הקודמים עולה בערך שבע מאות! בשנה העברה (86) הוצאו מעירנו חומי-צמר וצמר-גפן וסחורות שונות מתוצאות בתי-המלאכה בעירנו כמספר הזה: (א) סחורת ככותה וכו' הוצאו מדי שבוע בשבוע (בחישוב הממוצע) 38,530 פור; (ב) חומי צמר (גארן) 2,893 פור. —

ק. קהלת ישראל בלאדו.

העיר הזאת היא עיר דכולא כה; בה תמצאנה כתות מכתות שונות ומפלגות הרבה: חסידים ואנשי-מעשה, מתנגדים, בע"פ פשוטים, משכילים, נאורים, בני "קדמא ואלא" (Poste-powey) וכו'... וכו'... שלום בעצמיהם, ושלוחה בין מפלגותיהם, אינם קוראים לרבי ולמהלכות כנורב ערי ישראל בארצו, ואין אשה מתקנת בירך חברה, וחיים הם היים של-שלוחה ומנוחת-השקט; כי המסחר הוא יאגדם ויחברם עד כי הקשר אינן וחוק ביניהם: העושה שלום בכל מפלגות ישראל בעירו הוא הראש והראשון לכל השומרים משמרת הקודש בעירו ואוכיז לברכה את הרב לעדת ישרון פה, הוא דה"ר ר' אליהו חיים מייזל הי"ו, הוא הרובר שולם לעמו ורצוי לכל אחיו, ואשר נכון הגנו בכל עת מצוא לעורר את בני עדתו לעשות ולפעול צדק; וכמעט שלא נמצא בין רבני מדינתנו שש לעשות צדק במסירת נפש כהרה"ה הוה, ואין די מלים בפי עמי להביע את חין ערך הרב היקר הוה והנכבד בעני כל יודעיו ומכיריו, ואשר כסלאך ה' צאנות יגלה לכל נדבא ונענה, ואת אשר פעל למות עירו כמשך העת מיום היותו פה. — שני בתי כנסיות לחפלה להבע"ב נמצאים בעירו; האחד הוא "בעיר הישנה", והשני הוא בחלק העיר הנקרא "וויילק"; אבל וולחם נמצאים עור בעירו הרבה בתים פרטיים לחפלה ובתי-סדרים ובתי-יודע (קולויון, או שטיבלעך) לחסידים כמספר רב. — גם עדת הנאורים מאחבי בעירו בנו להם בית הפלה כמו רמים, אשר זה שנות מספר עוסקים הם בבנינו ויבנו ווייל הרבה כפי מכוסם עליו, לשכללו וללארו ככל מיני פאר וצעצועים, והבית הוה יהיה נכון ונשא ותפארת לעירו! חנוכה-הבית נכון להיות עוד לפני "מים הנוראים" הבע"ל, והוצאות הבניה עליו תעלינה בהנדרו, עד ל ש ל ש מ א ו ת אלף ר"כ! — ההכנסות של הקהלה (עמאם) תעלינה בש"ו 15,499 ר"כ עם 17 קאפ, ומוה יקבלו שכרם העובדים משמרת הקדש בעירו, כמו הרב, המוציאים השצ"ם והשוכ"ם וכו', ומהכסף הנשאר יתנו תמיכה גם לחברה, בקור הוליס" ומסייעים בירי חולים עניים לנסוע למעינות הרפואה, ועוד.

ראשי-העדה ופרנסיה הם: הנכיר לאחיו ר' ישראל ק. פאזנאנסקי, ר' ישעיה ראזענבלאט ור' יעקב דאבראניצקי, ועוד נוספו להם שבעה מובי העיר מנכבי עירו אשר על פיהם ישק כל דבר בנוגע לצרכי הקהלה וכו'.

אין עדה כמעט בישראל אשר תצטין כה בצדקת פורונותיה ובמסעיה-הצדקה כעדת ישראל בלאדו; הנבירים ובעלי-היכולת פה, נכונים הם ככל עת מצוא לפתוח את צדורות כספם ולהושיע לכל איש אשר צד ומצוק לו, אם אך יקרא לעזרה; ומשתתפים הם בכל דבר שבצדקה באין הבדל אם הנצרך הוא חסיד, מתנגד וכו', אבל לראונו לב, אין סדרים נכונים בתרבה דברים שבצדקה, אשר לו הואילו ראשינו ונבירינו לעיין בהן, כי או יכלו להשפיע הרבה טובה יותר להמכבילים את הצדקה מאשר כיום, והיו להתפאר! לא אובה לפרוט וליולו ולהשוב כרוכלא את כל "עניני הצדקה" אשר טוב היה להושיע עליהם נהרה, אבל די לי אם אוכיר כוה למשל חברה, "הכנסת כלה", והחברה הנקראה "ארמנעפראיין": בהראשונה למשל אינם יוצאים ליד בתמיכתם את בנות ישראל העניות שהנני פרקן להנשא ואי"ש (כאשר אדבר להלן), ובהשניה אין סדרים בנתינת הצדקה ובהחלוקה, ודי להגובר הראשי ולהמתעסקים בה לחכימא

בית מסחר וכו', ואף כבתי-המסחר הגדולים אשר לשאינם בני-כרית פה, נמצאים הרבה עוורים ורואי-השכון מאחינו, אשר לפעמים יתנו להם גם היתרון, כאשר הכירו את בור לבכם וכשרונם והרציותם בכל דבר. בכלל עינו הרואות, כי אחינו בני ישראל מביאים תועלת לא מעט להמסחר פה, ויצמינו בכשרונם עד להפליא.

פה מקום אתי להציג יד ושם להאגודה החרדשה שנוסדה בש"ו בעירו, והוא "אגודת העוורים והמשרתים בבתי המסחר" (Towarzystwo subiektów handlowych) אשר העדרה היה נרגש מאד בקרב עירו. החברים הגם בני כרית ושאכ"ב ומסרת החברה הזאת ומנמט פניה היא: לתמוך את כל עזר ומשרת בבית מסחר אשר ימנה בין חברי האגודה, אם יעזבו את משמרתו מפני סבה היצונית שאיננה תלוי בישרת לבו וכו', ולא יהיה לו כמה לענות ולהחיות את נפשו, או אם יפול למשכב וכו', כי אז החובה מוטלת על החברה לתת לו מקופתה חצי הפרס אשר קבל עד העת ההוא בבית המסחר ששרת בו, וכל החבורה תדאג כעוד למען ישיג בענלא ובוכן קרוב איוה שירות וכוונה. בראש החברה הזאת עומדים אנשים נכבדים ונשואי-יפים, אשר יד ושם להם בהלכות המסחר וכו', והגם עוורים ורואי-השכון בבתי חרשת המעשה והמסחר הגדולים. לע"ע הנהו מספר החברים של האגודה החרדשה הזאת יותר ממאתים איש. כל חבר אשר יחפוץ להיות נסנה בין החברה עליו לשלם ולהביא להחברה לא פחות מהמנשה ר"כ לשנה. בהאספה הכללית הראשונה שהיתה זה לא כביר, נבחר ליושנ-ראש האגודה ר' בערסאן, ולמשגיח-ראשי נבחר ר' אבקין ולמוכיר (ספקרעטער) נבחר ר' יוסף לעווין. מלבד זה בחרו עוד כאנשים נכבדים לפקח על החברה ולשים עליה עין, כי תתנהל במשטרים, כמו את הנה"ר מ' שלאסמבערג, המכהן בבית המסחר הגדול של האדון שייבלער ואשר הוא הגהו המוציא והמביא בו וכל דבר-עסק ישק על פיהו, איש המעלה אשר ערות הוא לישראל עד כמה רבה אמונת טובי הנוצרים אל אחב"י, כי זה האדון שייבלער תשר והראש לכל בעלי בתי המלאכה פה, האמין בו אמונה כלי מצרים ויעשהו להשלים על כל עסקיו ובו כמה לב כל בעלי הפירמא הגורעת בתבל ארצה, חוון יקר בימינו. — כמעט כל הנכבדים למשגיחים וכו' על החברה (שנבחרו כרוב-דעות), הגם מאחינו, וכפי הנשמע צרה עין רבים מחברי החררה שאינם ב"ב כדבר הוה; ומי יודע אם לא יתפרדו לשתי מחנות, ויבנו להם ככה כפ"ע? ...

התקוה תשעשענו, כי האגודה הנכבדה הזאת שעתידה להשפיע הרבה טובה לחבריה, תפרש את מוסות כנפיה בעירו וחבריה ירבינו; תשגשו ותהיה מוע להתפאר! —

הנה הצגתי לפניך אחובי הקורא, כקצור נמרץ את מצב העיר הזאת בנוגע לישוכו של עולם וכו'; ועתה הואילא נא ובוא אחי ואראך לדעת, כי אף שבני העיר הזאת עוסקים כל הימים בעניניהם ובעסקיהם, אשר לא יתנו להם מנוח, וטורדנים ושקועים הם בהם, "על ראשם ועל קרבם" ...; הנה בכ"ו תמצאנה בקרבה הרבה דברים שצדקה שיסוד היהדות נשען עליהם ואשר תפארת הם לעושיהם ולמסוריהם; אבל כסרם כל אציג לפניך כבמחזה את הכונת אחינו בני ישראל פה בכלל ומצבם כפרם. —

שלשה ר"כ לכל אחד, שהוא 141 ר"כ; שבר המארמא 7 ר"כ, וביחד עם הקודמים 229 ר"כ. —

(2) בית בשול נוסד אשר בשך כל ימי החג נתנו ארוחות הצהרים והערב לכל העניים אשר הודיעו את חפצם, כי חפצים הם ליהנות מזה למלאות נפשם אשר יחסר. כן להאסירים בבית המאסר פה נתנו הארוחות האלו חנם אין-כסף בכל ימי החג. ביחד נוונו ונתכללו מבית בשול הזה בימי חג הפסח העבר 152 איש! ההוצאות להכין את כל הנחוק לזה היו כזה: (א) 61 פוד קמח; (ב) כסף מוזמן לשכר אפית המצות, הבשר, השומן, תפוחי אדמה, כלים ועוד ועוד בס"ה 446 ר"כ עם 34 קאפ'. (3) תמיכה לבית החולים 6 פוד קמח ושכר אפית 13 ר"כ. (4) עורה ומשען כסף נתן לאלף ארבע מאות שבעים ושלוש משפחות עניות קבלו תמיכה (מן ר"כ) אחד עד כ"ה ר"כ) בס"ה 7,081 ר"כ ועם הקודם 7,156 ר"כ. —

(5) הוצאות הניר והדפוס וכו' עלו 24 ר"כ; ביחד עלו כל ההוצאות 7,868 ר"כ עם 34 קאפ'. —

תמיכה להרחש בון (בילאנס) היא כזה:

הוצאות הו!	7,929	ר"כ עם	45	קאפ' ;
ההוצאות :	7,868	"	34	"
נשאר	61	ר"כ עם	11	קאפ' .

החשבון הזה יצא באושר ומקום בח"י ראשי העדה פה ונתפרסם כמה-ע-בעירו .

ה

בית החולים לבני ישראל בלאדו .

ביום 7 (19) פברואר לשנת 1882 נפתח בלאדו, בהסכמת שר-הפלך מפיטרקוב מיום 30 טען יאנואר שנה ה"ל, "בית החולים לפי שעה" בעד בני ישראל, ובו היו עשרים ממות, עשרה לאנשים ועשרה לנשים; אבל כאשר נוכחו לרעה בירח אפריל בשנה ההיא, כי המסות האלו אינן לפי מספר החולים באי הבית, הוסיפו עוד ארבע ממות; ולפ"ו היו בבית"ה בסוף שנה ה"ל כ"ד ממות.

ביה"ח הנוסד, לפי שעה" מקומו הוא בבית אחד בעל שתי מכפלות ברחוב דרעוואווסקא אשר שכרו לזה, וישלמו שכר המעון אלף ר"כ לשנה. בית החולים נתחלק באופן כזה:

כדיוטא התחתונה (פארסער) אשר להבית המצא: "לשבת הכתיבה" (קאנצלריא) החדר אשר בו יקבלו הרופאים פנים את החולים הבאים שמה אכטולאטוריום; מרקחת-קסנה; אוצר בנדי לבן (וועשע); בית-השול, עם חדר להפקיד בו כל צרכי אכל נפש וכו', וגם מעון רמכלכל את הבית (עקאנאם) ועל יד הפתח הראשי הוקם בנין של עצים למען יתעכבו שם החולים הבאים לבית החולים. —

לרופא על ביה"ה נתמנה הד"ר מאקסימיליאן כהן, אשר יקבל פרס מציה"ח 300 לשנה: החובש של ביה"ח הוא ה' פיאסקאווסקי, שכרו לשנה הוא מאה ר"כ, והמכלכל (עקאנאם) של הבית הוא ה' י. קויפמאן, אשר יקבל שכרו לשנה 450 ר"כ. לבד זה עוד נתמנו עוורים ופשוטנים על החולים וכו'.

בשנת 1882 עשה בית החולים את פעולתו מן יום 8 (20) פברואר עד סוף השנה, שהוא 327 יום; ובהימים האלו נתקבלו ונתכללו בבית"ה 279 חולים, ובהאמבולאטוריום באו לדרוש בעצת הרופאים בשך הזמן והוא 4,611 חולים ודוים אשר

כרמיוא... וכן הדין עוד בעניני צדקה רבים, אשר אף כי לא יחסר כסף להוציא כל מפעל למענו, ככ"ו אי-סדרים בהן; ומי יתן ויהיו דברי חכמו"ל לעינים להם בדרושם על המקרא, "אשרי משכיל אל דל" .. "נותן ל דל" אין כתיב כאן, אלא אשרי משכיל וכו'. הוי מסתכל בו האיק לזכות עמו!" (ויקרא רבה...) ולא בנתינה לבד סני; כי גם שכר הבתעק והמעין בעניני צדקה לא יקופח... אם אך יתכון לש"ש. —

אקוה, כי בני עדהנו וראשיה, אשר כונתם היא רצויה, ושושים ומשמים הם לעשות צדקה כפועל, בל יזקק לבם חלילה על דברי אלה הנאמרים באמת ובצדקה, ואדרבה, ישמו לב להיטיב להשכיל אל דל, ויהיו לברכה בפי כל! —

ד

מעשה הצדקה בעירנו .

בעירנו ישנה אנודה אחת אשר תקרא כפי כל באי שער עירנו בשם "ארטענעראייך", אשר יאספו כסף תועפות מאת חבריה לחלק להעניים ולהאביונים לכל יהיו נאלצים לכתת רגליהם בחוצות ובשוקים ולחור על הפתחים לבקש נדבות. הנותנים והנמנים בין חברי החברה הזאת הנם כמעט כל בני עירנו, ועל כל דלת ומוזזה של החברים נדבקה פתקא של רקועי-פחים שעליה כתובים איזה דברים בשפת ארצנו לאות, כי משתתפים הם באנודה, האקבענעפראייך" ופמודים הם מעול העניים המחזירים על הפתחים... הנזכר הראשי של האנודה הזאת ואשר יתעסק בה זה וכן כביר הוא הג' ה' זאכס; אבל למננת לב אין סדרים נכונים "בהארטענעפראייך" ולו שמו את לבם איזה מנכדי עירנו לזה, כי אז יכלו להרחיב את חוג פעולותיה של האנודה הזאת ולחושיע לאנשים רבים אשר לרושע הם צריכים....

בש"ו, כדרכה מימים ימימה עשתה עדת ישראל פה צדקות שונות את עניי העיר: בחורף העבר חלקה עדתנו בערך שמונת אלפים כור (קארוען) נחלייאבן להעניים והאביונים, וגם נתנה משען כסף כפעם בפעם להבאים לבקש עזר וסעד; לפני חנה-הפסח העבר אנפו נדבות וכו' "מקטמח דפסחא", ויחלקון להעניים והאביונים; וזה הוא החשבון הנכון, מהכסף הנאסף להיות למשען להעניים לחנה-הפסח:

ההכנסה :

(1) נדבות אשר נדבו הנותנים מרצונם הטוב: (א) כסף מוזמן 4,135 ר"כ עם 45 קאפ'; (ב) מיני אוכל נפש, נתקבלו מאת ה' קראפיווניצקי ששים פוד קמח; בעורת הרב אב"ד דמתא שבעה פוד קמח.

(2) נדבות ממה שהוסיפו על מחיר הקמח כאשר קנו אותו למצות אצל ה' קראפיווניצקי: 3,455 ר"כ ואצל ס. אבערבוים 339 ר"כ שהוא ביחד 3,794 ר"כ ועם הקודם 7,929 ר"כ עם 45 קאפ'.

ההוצאה :

(1) תמיכה ביד אחינו השוכדים בעירנו כצבא: כ"ו אנשי היל קבלו כל אחד שלשה ר"כ — ביחד 81 ר"כ; מ"ו אנ"ח השרנו (להם גשלת הכסף ע"י הפאסט למקום שהם שם) ג"כ

ה"ה הנביר האדיר השש לעשות צדקה בקרב עתו, ר' ישראל ק. פאזנאנסקי הי"ו! עוד לפני שנות מספר נדבה אותו רוחו הטובה (וגם אשתו הנבירה השתתפה עמו בהמצוה הזאת) ליסד ביה"ח לבני ישראל בעירו, אשר אהבת האדם בכלל וחיבת עמו בפרט תמצאנה מסלות בו; וידר ישראל נדר להקדיש לביה"ח חוליים סך מאתים אלף ר"ב; אבל בראות ה' הרודף צדקה ועושה חסד לאלפים הוה, כי בין כה וכה יארכו הימים עד אשר יצא בנין הבית לפעולות אדם, וחוליים העניים מתרגלים בעיר ואין ביה"ח לקלום אותם; לכן נמר אמר ליסד ביה"ח לפי שעה" (אשר פעולותיו הן בזה לעין הקורא), עד אשר יבנה ויגמר ביה"ח אשר אליו הוא נושא את נפשו! —

וביום 23-סען מאי שנה ראשית, הונחה בעירו ע"י ה' הנ"ל האבן-למסדות (נרדשמיין) לביה"ח בטעמד שריהפלך (נברנאסאר) מפעסקרב ועוד שרים ופקידים נבונים; וישראל נהל כבוד ויקר מאת כל הפקידים והשרים הנבונים ונכבדי העדה אשר התאספו ובאו לקחת חלק בהתנן הוה.

ואני תפלה, כי יתן ד' וירכו עושי צדקות וזורעיהם בעמנו כהג' ה' פאזנאנסקי הי"ו, אשר מפעלות צדקותיו תעמודנה לדור דורים! —

1:

חברת בקור חולים.

החברה הזאת עודנה צעירה לימים בעירו, כי נוסדה ביום התשיעי לירח אפריל שנת 1881 ויתרון רב לה על חברות רבות שהן אשר כבר קנו ולא עמד טעמם בה! ...

היושב-ראש של החברה הזאת הגביר ה' מארקוס זילברשטיין אשר יעמול בהחברה לשם מצוה, לעודד חולים עניים בבני ישראל, וממלא מקומו הוא ה' פרידלענדער. הסוכן עליה (קאסטר) הוא ה' מארימץ היימאן וחברי הקאמיטט הם: ה' אוינוסם ברוך. ה' ב. בירנצווייג (עורך-דין) גערסאן פאמיליער. לעאן פלאטא. ח. ב. פרישבערג מ. ליכמענפעלד. מ. ספאקארני (רוקח), והמוכיר הוא, ה' סמ. גאלדסאבעל. — אף יש להחברה איוה רופאים אשר יבקרו חולים לעת מצוא חנם, מבלי שתשלם להם שום שכר והם: הר"ר מ. כהן. והר"ר א. וואהלבערג. —

עתה הנני לתת "דין-וחשבון" מפעלות חברת "בקר"ח" בשנת 1886 ומסנו יראו הקוראים ויכירו לדעת עד כמה גדלה החברה וזאת בעירו והרהיבה את חוג פעילותה, עד כי בצדק ראויה היא לשאתה על נס, למען תהיה למופת לערים רבות בישראל, וממנה ילמדו ליסד חברות כמות בקרב עתה! —

(2) הבית הזה דומה יהיה בתבניתו ובמראהו לביה"ח שבציר ווייען קרית-מלך רב, אשר נקרא על שם ראשה-שילד; והיה מוקף גן נחמד עם קרפף של אבנים וכו' תאורה לעינים. בנין הבית עם המקום (פלאטא) יעלה, כפי שערכו הבונים, 120,439 ר"ב עם 66 קאפ'. הבית יכיל בקרבו שמונים מסות בעד חולים, והכסף הנשאר יהיו לקרן-קיימת להוצאות ביה"ח וכו'.

נתן להם, בלי להכדיל בין ב"ב וסאב"ב, 786 רפאות-תעלה חנם איך-כסף.

הכנסות הבית היו בשנה הנ"ל: 4,881 ר"ב עם 58 ק' וההוצאות עלו ביחד עם שכר המעון: 6,487 " 33 " נמצא כי היתה עודף בשנה הנ"ל ההוצאה: 1,605 " 75 " ואת הסך ההוא נדב לביה"ח ה' הר"ר ישראל פאזנאנסקי הי"ו מהונו וכספו.

מלבד ההוצאות הנמנות בזה, נדב עוד ה' הנ"ל סך 1045 ר"ב עם 6 קאפ' לשלם שכר המעון של ביה"ח לחצי שנה, וגם לשלם שכר המשגיחים והמשרתים, בס"ה נדב ה' הנ"ל פאזנאנסקי לכלכלת ביה"ח בשנה הראשונה להוסדו סך 2,650 ר"ב עם 81 קאפ', מלבד נדבותיו לתקן את ביה"ח ולעשות בו סדרים.

ואה היתה תורת-הבית בראשית הוסדו בהשתדלות ובנדבת רוחו של ה' הנ"ל הנודע לשם ולתהלה ה' ישראל פאזנאנסקי הי"ו ואשתו הנבירה מרת לחה תחי', אשר ביה"ח נקרא על שמם; אבל לכד זה נדכו מאז ועד עתה גם אנשים יחידים איוה סכומים הנונים אשר פירוהיהם הנם קודש לביה"ח, ואלו הם:

יורשי ה' ר' י"מ ביילין ז"ל נתנו סך 8,500 ר"ב; יורשי הנבירה מרת רוייע נייטל פרענקעל ז"ע, 3,700 ר"ב; ה' משה טרייבע (ע"פ צוואתו) 450 ר"ב, והאחרון הנביר הוא ה' ר' ישראל פאזנאנסקי ז"ל נדב סך עשרים אלף ר"ב לקרן קיימת על הוצאות ביה"ח. בס"ה עולה הקרן-קיימת ההיא 32,650 ר"ב. מלבד זה נדב ה' מאקס גאלדפעדער סך ארבעת אלפים ר"ב להחזקת מבט אחת בביה"ח. והי זכר כל המתנדבים ברוך ומבורך! —

בשנת 1886 היתה מפעלות ביה"ח כזה: משנת 1885 נשארו בבית כ"ו חולים ועל אלו נוספו ובאו לביה"ח במשך השנה שלש מאות חמשים ושלושה חולים, היינו 196 גברים 157 נקבות; וא"כ נתכללו בשנה הזאת בביה"ח בס"ה שלש מאות ושמנים חולים! — מהם עזבו את הבית בתור כריאים ושלמים כנופם 322 איש, ומאשר הוסב מצב בריאותם יצאו את הבית כ"ד איש. —

במשך השנה הנ"ל באו לתור האמבולאטוריום לשאול בעצת הרופאים 14,984 איש, באין הבדל דת ואמונה, אשר נבדקו מאת הרופאים ונתן להם רפאות-תעלה וסמים למרפא. — כבשנה הראשונה וכו' להוסד ביה"ח, כן גם כש"ו היה עודף ההוצאה על ההכנסה, בסך הנוף, והנ"ל ה' פאזנאנסקי מלא את החסרון כדרכו בכל שנה ושנה:

הערה. מיום הוסד ביה"ח, לפי שעה" ועד עתה נעשו בו הרבה תקנות למכובת, גם נוספו שמונה מסות וא"כ תמצאנה כעת בביה"ח פה שלשים ושתים מסות לאנשים ונשים. — גם רופא אחר נוסף לביה"ח, ועוד הרבה דברים הנחוצים לביה"ח. —

ישראל ישימו אנשים נכבדים את לבם להדבר הזה; לבלי לתת להחברה לעשות מעשיות עוועיהם וכו'; וימנעו ע"י חלול-השם ודברי ריבות;

וראו להוכיח לטוב את המוכיר ספקרספער לעדת ישראל פה ה' **ראבערשט קארפף**, אשר היה מראשי המשתדלים להנהיג סדרים נכונים בתחברה, ואף על התקן הזה עלינו החובה להורות לו כי תקנו כזה למסור בידי הנכאים הקופות הסנורות על מסגר, שאין ידי ורים יכולות למשמש בהן, ועליהם להביא את הכסף הנקבץ כעת ההלויה והקריאה: "צדקה תציל ממות!", אשר יצרף פרופה לפרופה לחשבון, וישלח מדי שנה כשנה את הכסף הנאסף מהקופות של הח"ק, לבית "ההאספיטאל" (בבור חולים) אשר לעדת "האשכנזים הפרושים" בעיה"ק ירושלים; ובשנה זו שלח, (כפי שהראה לי כתביהקבלה מביי-הדואר פה) 22 ליטרא שמערלינג (בערך 220 ר"ב), וזרה לו אלוה וזאת לטובה! —

ח

תלמוד תורה.

התלמוד תורה" תחלק בעירנו לשתיים: (א) מחלקה הראשונה אשר ילמדו בה להנערים נמרא וכו', ואשר הנה תחת השגחת הרב אב"ד בעירנו; (ב) מחלקה השנייה אשר הנה כעת תחת השגחת ראשי ערתנו וסדר הלמודים בו הוא כזה: (1) במחלקה הראשונה והשנייה ילמדו את הנערים לקרוא כשפ"ע וחומש; (2) במחלקה השלישית יסיפו להם המורים למורי התנ"ך והשול"ע. — מלבד זה יסיפו שני מורים לנערי הת"ת ידיעות חול. — מספר הנערים אשר יבקרו את הת"ת שהנה תחת השגחת ערתנו הוא, כמאמרים. בימים האחרונים תקנו תקן חדש בו, לכלכל ולזון הרבה נערים מהת"ת אשר אין יד הוריהם משנת לכלכלם, ותנתן להם בכל יום (לששים במספר) ארוחת הצהרים, אף תלכיש והנעיל העדה את נערים רבים מהת"ת בהגיע עת החורף. הכנסות הת"ת מנדבות אשר יביאו המתנדבים מרצון טוב, תעלינה לשלש ארבע אלפים ר"ב, ואת הנותר תוסף, העדה מהכנסותיה.

כפי הנשמע, תשתדל עדת ישראל פה אצל הרשות למען יתנו להם הרשיון לקבל נדבות קבועות לטובה הת"ת מאנשים שונים, וחפצם הוא לעשותו כעין ב"ם למתחילים. אף יש את נפשו להנהיג בבית הת"ת סניף מיוחד ללמוד האומנות והמלאכה לנערי ישראל העניים, לקיים דברי חז"ל (אבות): "טוב תורה עם דרך ארץ" — ומי יתן וחפצם יצלח בידם להוציא את כל אשר יזמו לעשות לטובת בני העניים, שבהם תצא תורה!

ט

בית ספר למתחילים (עלעמענמאראשולע) לנערים ולנעורות בעירנו.

בית-הספר הזה יקרא בפי רבים בעירנו ע"ש הנכיר ה' קאנשטאדט, כי שריהשכלה כבר את ה' ה' הוא כשנת 1865 להיות משנית-ראשי על ב"ם ה'הוא, אשר תוכן הלמודים בו היה דל ומצער מאד ואי-סדרים מצאו למו מסלות בו, עד כי לפחיתת הכבוד היה לבני ישראל פה לשלוח שמה את עוליהם וילדיהם; אבל כאשר הנה' ה'נ"ל נהיה למשנית-ראשי עליו, התחיל לעשות בו סדרים נכונים ותקונים לטובה; ועתה הגתו להפארת לעירנו ככלל ולאחינו בפרט! —

ההכנסות:

- (1) נשאר מיום 19 יאנואר שנת 1886. (א) כסף מומן: 2.97 ר"ב; (ב) שפרי ערבון ששים הוא 1215.29 ר"ב;
- (2) דמי קדימה להחברה מתכבדים חדשים 53.13.
- (3) אשר שלמו החברים המגיע מהם בכל חורש 2865.77 ר"ב; (4) נדרים ונדבות 1037.91½ ר"ב; (5) נתאספו מקופות החברה העומדים בבתי מסחר 2403.96½ ר"ב; (6) אשר שלמו החברים לאנשי משמר למען ימלאו מקומם לשמור לראשי החולים וכו' 190.50 ר"ב; (7) ההכנסות מבית התפלה אשר ע"י הבק"ח 979.93 ר"ב; (8) מנדבות אשר נדבו קרואים על חתונות וברית מילה וכו' 447.96 ר"ב; (9) מצחוק שעשועים בתהיאמרון לטובת בק"ח 1886.06 ר"ב; ס"ה 11,083.49.

הוצאות:

- (1) שכר לרופאים 1577.06 ר"ב; (2) לחובשים 220.90 ר"ב; (3) למילדות 16 ר"ב; (4) כעד סמי מרפא 2316.21 ר"ב; (5) כסף מומן לתמיכת חולים 294.75 ר"ב; (6) כשר וחלב 923.98 ר"ב; (7) יין ומשקה הקאניאק 26.85 ר"ב; (8) נופת וטהע 10.88 ר"ב; (9) תמיכה להחולים לנסוע למקומות הרפואה וכו' 116 ר"ב; (10) שכר אנשי משמר השומרים לראשי החולים 333.80 ר"ב; (11) שכר הפקידים אשר להחברה וכו' 1593.70 ר"ב; (12) הוצאת הניר והדפסת חשבונו וכו' 428.73 ר"ב; (13) הוצאות של כיתא"ם אשר אצל בק"ח: (א) שכר מעון עם הקאנצעליא וכו' 360 ר"ב; (ב) לצרכי בית התפלה 252.77 ר"ב; (14) הוצאות על כלים וקופות הצדקה 38.15 ר"ב; (15) הוצאות לעתים מומנים 61.79½ ר"ב; 16 שפרי ערבון קנו לאוצר החברה, שמחירם הוא 1217.69 ר"ב; ס"ה 9,789.26½ ר"ב.
- נשאר כמזומנים 78.93½ ר"ב;
- שפרי-ערבון נשאר משה"ע 1215.29 ר"ב;
- בס"ה 11,083.49 ר"ב;
- ביחד נשארו באוצר החברה לשנת 1887 (א) כסף מומן! 78 ר"ב עם 93½ קא"ם.
- (ב) שפרי ערבון בעד 2432 ר"ב 98
- גס"ה 2511 ר"ב 91½ קא"ם.

ז

חברה קדישא.

ברוב ערי ישראל נוכל לקרוא את החברה הזאת בשם הזה בלשון "סני גהור"... כי כלנו יודעים שהעדה הזאת אינם קדושים והשם הזה איננו הולמם, אם נשפוט אותם לפי מעשיהם אשר הם עושים; כי יפשימו עור העניים מעל כשרם וכו' בשעה שמתם מוטל לפניהם... ואולי היה משפטי כן גם על "החברה קדישא" בעירנו, לו לא קמו בתוכנו לפני זה איזה שנים אנשים נכבדים אשר לראות עמל ואון בעיר לא יכלו וישנוה לטובה, ויעשו בה סדרים נכונים, כי שכרו עשרה אנשים אשר יקבלי פרס קבוע מאת ערתנו ואשר החובה רובצת עליהם להתעסק את המתים וכו' בכל עת ובכל שעה; וראש-תקונם אשר תקנו הוא, לבלי להכביר את אכפס על איש כי ירים תרומה להתחברה כפי שיקצבו ויעריכו הם, רק כל א"א יתן כפי אשר ירדנו רוחו, וכפי שירד משנת, ומהכנסות החברה יחלקו בכל שבוע צדקה לעניים שונים לפי ערכם ומעמדם וכו'; ומי יתן וגם בשאר ערי

הנזק, ונקמה, כי האפסורופסיות והמשניות ישימו לבם להגדיל ולהאדיר את הבית, אם אין כאן חסרון כים! **ראענבלאטמ**, אשר קם על נדיבות אפרו לפני איזה שנים סך עשרת אלפים ר"ב לקרן קימת לבית המחסה לנערות; ברוך יהיה.

יא

חסרון להמנות .

עד הנה הראיתי את הקורא לדעת, את אשר יש לנו, ועתה, בחתימת דברי, הנני לפרוס ולפרש את אשר יחסר לנו, ואשר כבר הניעה השעה, כי יתאוששו בני העיר הזאת לשום לב למלאות את החסרון!

אין לנו: אגודה, "לרומם קרן המסחר והסחרים", אשר נחוצה היא במאד, להרמת מצב הסוחרים והפאבריקנטים פה, אשר אבדו את כספם בענין רע בהמר העתים והיו לברות לשני העת הרעה אשר שלחה בהם את מנפותיה ... ועתה נפשם יבשה ואין להם כמה לפרנס א"ע ... והחיוב מוסלת על הסוחרים ובעלי בתי חרשת הבעשה מאחינו לכוון אגודה כזאת, אשר תוכל להשפיע הרבה טובה וברכה רבה להנפילים אשר בקרבנו ... ע"ד אופן וסדר התיסדות אגודה כזאת ותקנותיה, למותר הוא להעיר את און הסוחרים וכו', וגם בלעדי יבינו, אם ינישו ליסדה, מה חברה כזאת דורשת מאת חברה? ואיככה תוכל להביא תועלת וכו'? ולכן לא נשאר לי רק לשנות את דברי, כי כבר באה העת כי אגודה כזאת בל יפקד מקומה בעירנו עוד! ...

אין לנו: חברה, "גמילות חסדים" (במלא מובן המלה), אשר העדרה נרגש מאד מאד בקרב עירנו, ובפרם בעת הרעה הזאת, אשר אפסה האמונה (קרעדים) ונכרתה מלכות המליוס וכו', ורבים ירדו ממצבם; ולו השינו כסף מעם בלי נשך ותרביית (או גם ברביית קטנה) בהורת הלואה, כי או יכלו להשתכר ולהרויח מה; לא כן עתה כאשר מקום חברה כזאת נפקד בעירנו והמלוים-ברכית נושכים את אחיהם כפי שידם מגעת ותוקעים עמוק בבשרם את שניהם החדות וימוצו גם את לשדם ודכס (גם במשמעות השניה) עד שאין בהם כח עוד לקום על רגליהם וללכת בלי משענת ... אמנם זה פעמים רבות הציעו הצעות ועוררו את הרעיון ליסוד חברה כזאת בקרבנו; אבל לדאבון לבנו לא נשאר לנו בכל פעם רק ההצעות ודאבון-לב; ועד עתה לא עשו עוד שום דבר למען הצא ההצעה להפועלות ידים; והלואי שיתנו בקרוב את לבם לזה, והיה להם החסרון להמנות!

אין לנו ... אבל פה אשים קץ וגבול לדברי — לתפוש מרובה בפעם אחת, פן יראו עוד גבירינו והמתנדבים כעם כעירנו, את צרכי בני ישראל הסרובים והתירשלה יריהם ... לכן רב לי לפרוס את יתר החסרונות אשר נרגיש בעדתנו, וסדרם אפסר מכס, הנני מתפלל תפלה-קצרה: יהי רצון מלפני אדירי-אדירנו ואילי-הכסף — והזהב פה, כי יכנסו הדברים באונייהם וישימו אליהם לב, לפעול ולעשות עוד צרכות וחסר בעירנו; ווא או יכרכס טובים, וה' המוב ישלח להם את ברכתו ממעל עד בלי די!

אבי"ה (איש קאפואל) .

ביה"ס ההוא עלה למעלה בעל שתי מדרגות (קלאססען) וח כתשע שנים, ונחלקות הן לחמש מחלקות ונתמנו בו מורים מומחים ללמד את בני ישראל דעת והשכלה, ועתה לא יבושו עוד הבע"ב לשלוח לשמה את עוליהם, עד כי כשה"ע בקרו בו מאה וארבעים נערים מאחב"י .

— על פי מערכת המורים בביה"ס הזה יוכלו הנערים אשר יכלו את חק למורם ועמדו בנסיון, להתקבל למחלקה השלישית בבתי הגימנאזיוס, או בבתי ספר הרעאליס וכו' . —
אף ע"ז יאתה תורה להג' הנ"ל, כי דאג גם לבנות ישראל, וזה כשש שנים מאז עלתה בידו ליסד בעירנו גם ב"ס לנערות ללמד אותן דעת ותכונה, לכל יגרע חלקן ונחלקן מחלק הבנים, וגם הוצאות ב"ס ההוא תעלינה לאלף וחמש מאות ר"ב לשנה .

בית מחסה לבנות ישראל .

בשנת 1885 נוסדה בעירנו (Ochrenka) לבנות ישראל עניות, העומד תחת השגחת וכלכלת עדת ישראל פה. הבית אשר בו הנהו "בית המחסה" הנהו רחב ידיים ויכל איבעה חדרים מרווחים. בשנה העברה בקרו ונתכלכלו בו בחמשים נערות מבנות עמנו (בהבית תקובלנה אך ילדות מבנות שש עד בנות עשר שנים); כל אחת ואחת השינה בגדים ונעלים, ובכל יום ויום נתן להם ארוחות הצהרים והערב. — לבד זה הסיפו כשה"ע לקח להנערות בעניני דת ואמונה ותלמדנה אותן לעשות בכל מלאכה וכו' הנחוצה לאשה לדעת כאשר תגדל ותהיה לנכרת הבית .

האפסורופסיות של הבית ואשר ענינהו בהן לסובה כל הימים, הן: האשה הכבודה **כו' ע. גינסבערג**, והמורה **פעליציא יאראן** . —

מצבי-האוצר וההכנסות של הבית ה' בסוף שה"ע כזה: הקרן-קימת אשר להבית הוא 10,250 ר"ב והפיפות שהביא כשה"ע עלו 608 ר"ב עם 12 קאפ'; מההכנסה לשנת 85 נשאר 1337 ר"ב עם 7 קאפ'; נדרבות קבועות לחדשים נקבן סך 2,519 ר"ב; מנדרבות לעתים מומנות: 473 עם 56 קאפ'; משכר-ערבון אשר וכו' בגורל ואשר הן קיין בית המחסה 350 ר"ב; בס"ה היתה ההכנסה כשה"ע 5,287 ר"ב עם 75 קאפ' .

ההוצאה היתה: בעד שכר המעון שלמו 362 ר"ב עם 50 קאפ'; להחזקת וכלכלת הבית: 1,227 ר"ב; על צרכי אכל נפש 245 ר"ב עם 31 קאפ'; למאור ולהסקת התנורים 11 ר"ב עם 39 קאפ' (*); על ספרי הלמוד והכתיבה 11 ר"ב עם 72 קאפ'; הוצאות קטנות 3 ר"ב עם 10 קאפ'; על כלי בית שונים 6 ר"ב עם 16 קאפ'; על דיו וכו' 1 ר"ב עם 20 קאפ' . מלבד זה קנו בסוף שה"ע "שטריי-ערבון מעירנו" בעד סך 2,453 ר"ב עם 93 קאפ', ששויים הנאמניאלי הוא 2,650 ר"ב . בס"ה הוציאו סך 4,422 ר"ב עם 31 קאפ'; ולפ"ז נשאר באוצר הבית מההכנסות לשנת 1887 סך 3,419 ר"ב עם 37 קאפ'; היינו (א) כסף מוונן 965 ר"ב עם 44 קאפ'; (ב) שטריי-ערבון 2,453 ר"ב עם 93 קאפ' .

כפי שענינו רואות ילך בית המחסה לנערות בעירנו הלך והתפתח וישתלם מיום ליום, עד כי נשאר מההכנסה של שה"ע סך

(*) אשר על כן היתה ההוצאה למאור וכו' מעטה, באשר הגבירים ה' מ. וס' בערנסאן נדבו אלפים פוד נחלי אבן לבנות הבית .

בקרב בני הנעורים ויאהו את הקרעים של האימה הישראלית ויקרבו בשתי ידיים את המרוחקים בזרוע ושלוש על ישראל!

באחות להאגודות האלה נוכל לחשוב את האגודה „בית-ישראל“ אשר ירי הח"ר יצחק שלמה פֶּוֹקס והח' ה' אלבערט כ"ץ (שניהם ילידי רוסיה המה אשר באו להשתלם בלמודים בארץ אשכנז) יסדוה ויכונונה על בסיס נכון וקים. אבן פנת האגודה היא המטרה הראשית: ללמוד וללמד שפתנו הקדושה וספרותה לדעתה ולהרחיבה, ואלה הם עמודי התווך אשר הבית הזה נשען עליהם: (א) מרי שבוע בשבוע יתאספו אנשי השם אשר שפתם שפת עבר בטהרתה אתם להמפיץ לקח טוב ע"ד ספרות העברית והכמת ישרון בכלל. (ב) נוסד בית עקר ספרים ולשכת המקרא המכיל בקרבו ספרים ומכ"ע שונים לתורה ולתעודה ואשר לחברי האגודה ינתן למקרא חנם אין כסף. (ג) להחברים אשר ירעו שפת עבר החל לפעמם אך אינם יודעים את הדרך הישרה שיבזרו למו ומסלת הלמוד נעלם מהם, — להם ימצאו מורים אמנים אשר הידיעה וההסברה אור לנתיבתם והמה יאצילו מרוחם גם לתאבי הידיעה חנם אין כסף. האגודה בכלל תפרד לשלושה ראשים: (א) חברים מתעסקים והמה המשלמים לא פחות מכ"ה פֶּעֶנִיג לחרש. (ב) חברים פועלים והמה המשלמים לא פחות מחמשה מארק לשנה. (ג) חברים נכבדים והמה רק העושים פעולה ממשית לטובת האגודה בכלל וספרות העברית בפרט. האגודה הוואת אונה חקרה ותקנה תקנות טובות (שקצר פה המקום לבארן) אשר האהבה הטחורה לשפתנו הקדושה נובעת ממקור כלם ותפארת הן לעושיהן ומתקניהן! — ראש החברה הוא החכם Dr. Simon Eppenstein, Berlin Linienst. 87. S. Fuchs. Stud. phil., Berlin II Saphien str. 18.

ומי יתן והחברה הוואת תהיה כעמוד אש לבני הנעורים לנחותם הדרך ולהורותם את המעשה אשר יעשו למען ישתלמו בלמודי קדש, ויקים בנו, ואני זאת בריתי אותם — לא ימושו מפיד ומפי זרעך ומפי זרע זרעך וכו'". על כל מו"ל מכ"ע בשפת עבר ומחברים ספרי השכלה והכמה המצוה והחובה לעזור להם כפי היכלת, לשלוח להם איש איש את תנובות רוחו להשתתף עמהם בבנין „בית-ישראל“ והבית הזה יהיה עליין ויביא רב טוב לבית ישראל!

בן ציון ניימארק.

בית ישראל!

ביום ההוא אצמיה קרן לבית ישראל
(וחוקלל כ"ט, כ"ה).
ורב טוב לבית ישראל (ישעיה ס"ג, י"ז).

זה מאה שנה חלפו עברו למו מיום אשר נדעך אור ההשכלה העברית בגרמניא כמות רבינו בן-מנחם ועמו יחד כבה גם נר תורה ודעת שפת קדש בארץ אשכנז, כי קם דור חדש אשר לא ידע את המורה הגדול הזה, ויונח את שפת „התורה והמצוה“, ובני הנעורים עזבו את „השרידה היחידה“ אם לאומתנו והרת עמנו וינהו אחרי „החכמות“. האומה והיהדות בכללה לבשה צורה אחרת — ותחת שם הכולל „יהודים“ באו „הדעות והכתות“, עד כי הרבה מהם והם המתבוללים — המתפרצים (או כאשר יכנו את עצמם „המתקנים“) הכחידו את שם שפת עבר גם מבתי-מקדשם ולא זכרוה גם בתפלתם, והעלוכה הוואת היתה מונחת בקרן זוית ואין דורש לה, בניה הגולה מעל שלחנם וישפיקו בילדי נכרים, כי כמעט הונח להם וירכשו להם זכויות כאחד האזרחים שכתו את צור חצבו ומקבת בור נקרו ויהיו לאשכנזים „שומרי, או יותר טוב, עוזבי דת משה“. אך תולדתנו העתיקה תורה לנו לדעת: כי כמעט ישבו אחינו בשלוח והנה קפץ עליהם רגו של איוה צר וצורר, וממנו פנה ממנו יתר להשנאה ותולדותיה הנוראות „לכנסת-ישראל“, כן גם אחינו כאשכנזי התברכו בלבבם לאמר: „שלוש יהיה לנו, הן אשכנזים אנחנו, בעלי השכלה אשר אין לנו חלק עוד בהשפה העברית ולא נחלה בהיהדות ומי ישרד רבצנו?“ אך את אשר לא יגורו בא להם, כי ספרותם האשכנזית קלטת מלה חדשה באוצר שרשיה, ואנמיסעמיטיומוס“ שמה, והיא פקחה את עיניהם להבין כי שגו ברואה. גם המקרים הרעים והרעמים האיומים אשר כתמן יחד באו על בית ישראל בארצות פווריהם בשנים האחרונות הקיצו את אחינו האשכנזים מתרבתם — וכמו יד נעלמה הולכים לשוב לקדמותם, והרבה הרבה מבני הנעורים — הנאורים התגודדו ויסדו אגודות שונות אשר סמרתם הוא: להעיר ולעורר את האהבה לעמנו, שפתנו וארצנו, כהחברה „ציון“ בהיידעלבורג, אשר ידי הפדו"ססור יליד רוססיא רבי צבי הירש דקטר הערמאנן יסדוה, ואם כי ראשיתן של האגודות האלה מצער, אך באחריתן תשינינה מאד, כי כבר אמרו חז"ל: „כל הבא לטהר מסייעין אותו וכו'“ והיה זה שכרם כי יצלח בידם למעת בלב הדור הבא: אהבה מקורית לשפתנו הקדושה, ואהבה נאמנה לארצנו, יפריחו פרחי חמד של ההשכלה האמתית

הנדרבה הגדולה הזאת מאיש אחד ודאגתו לבני אחיו העניים - מרודים תפתח את הגליון הראשון בספר דברי הימים לתוצאת „התלמוד - תורה” לבני אנ”ח ויתומים הראשונה והיחידה כמעט ברוסיה, אשר יחבר ואשר יראה אור יחד עם החשבון השנתי הבא לשנת 1887 הבע”ל.

ועל טוב יזכרו שמות הנדיבים המפוארים, אשר המרוםם הכאראן גינצבורג סס”ט פ”ב אשר עפ”י השתדלות גבאי בית - הספר שלא מאוצרו סך מאה ר”כ לקנות כלי - בית בעד סחלקה אחת, והגביר המרוםם ה’ גוסטאו דרייפוס מפאריז אשר נדב סך שבעים וחמשה ר”כ — תהי משכרתם שלמה מאת אלהי הגמולות !

המשגיחים בדברים הנוגע אל הלמוד המה : האורח הנכבד ה’ א. מ. טירמאס והגביר הנכבד ה’ ליב בלאטינסקי (הוא גם הגזבר אשר על האוצר) וה’ אליהו מוקאמעל. והגבאים על התלמוד תורה בכלל המה : סגן הרב מטעה”מ ת. ב. דעמאנט, הגביר ר’ אהרן עסטריין, ה’ שאר, ה’ גאפלין וה’ קלאיינער.

מי יתן והיה זה לבב כל אחינו בערי מושבותם בארצות פוזוריהם להשליך הכבוד המרוםם אחרי גויהם ולדאג בעד בני העניים שמהם תצא תורה כי אז יקוים באחינו הסימפערפאלים „מגלגלים זכות ע”י זכאי” ! ויהי נעם ה’ עליהם ומעשה ידם יכוון לשום את עירם תחלה בארץ .

ווארשא, בחדש אלול תרמ”ז .

ב. ניימארק .

הישיבה ה’ לטובים !

חכמינו ז”ל אמרו „הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה !” המאמר הנשגב הזה היה למאיר נתיבות החיים לכל בני עמנו בכל המקומות והדורות ; בכח הפתגם היקר הזה מצאו רבים מחכמינו תפארת אומתנו היום את נתיבותיהם ויראו אור עולם ודעת התורה בעזרת נדיבינו ; בהמאמר הזה נזכרנו מדי ראותנו את החשבון השנתי מכית - הספר „תלמוד תורה לבני אנ”ח ויתומים אשר לעדת ישראל כסימפערפאל” . עפ”י החשבון הזה הננו רואים כי ההכנסה מר”ח אקטאבר 85 עד ר”ח אקטאבר 86 עלתה לסך 1541,83 ר”כ (נכלל בוה סך 37,07 ר”כ הנשאר משנה העברה) וההוצאה במשך העת ההיא היתה בסך 1466, 40 ר”כ (בוה : שכר למוד לשני מורים למורים עבריים 807 ר”כ ; שכר למוד לשני מורים למורים כוללים ויושר הכתיבה 270 ר”כ ושכר דירה 270 ר”כ) נשאר סך 75,43 ר”כ על הוצאות בית - התפלה לשנה הנ”ל . — שבעים וחמשה תלמידים למדו ותנכו בבית - הספר הזה וכל מחסורם על נדיבי הלב אנשי השם . לבר משען כסף נדבו אנשים שונים דברים הדרוש לבית-ספר, כמו : בגדי קיץ להתלמידים, בר לכתנות, ספרי תפלה, כלי - כתיבה, דיו, ספרים בשפת עבר ורוסיה — זכרה להם אלוה לטובה !

החשבון השנתי אשר לפנינו הוא משנת העשרים ושתים להוסד בית „תלמוד תורה” לשמחת לב כל הנוגעים בדבר הצלחת בני העניים בלמודם וחנוכם מהחדש הזה, ובקרב תסב להבית אשר בנה לשמה הראש והראשון להמפקחים על מעשה הצדקה הזאת ועוסקים בצרכיה באמונה, הגביר ר’ יהודה ליב בן אהרן בלאטינסקי הי”ו. הבנין הזה נבנה על פי כל הרברים הדרושים לחפץ בית - ספר ועל פי תורת הבריות (הינעניה) במבור משכנות הדלים והרשים בהוצאות הנדיב הנ”ל ובהשגחתו.

בעת אשר ממרומי הרי ישראל נשמע קול קורא לעזרה, קול אחינו האכרים בהמושבות „גדרה“ ו„פתח-תקוה“ ו„יסוד המעלה“ אשר נפשם ברעה התמוגגה ומצבם היה מורה מאד. וכל זה מפני מה? מפני איון פניות ונמיות צדדיות כהרדופה אחר הכבוד וכיוצא בזה של כמה בריות קטנות דלי-מעש וחרלי-הרגשה אשר אחדות הכחות אחדות ההנהגה — רוח החיה באופני כל מפעל נכבד ונשגב — היתה כקוץ מונד בעיניהם ויהאמצו בסתר ובגלוי לפתח את הרצבותיה ולקעקע את כל הבירה אשר הרבה עמלו בונייה בה. אף עמד להם חפצם זה, הוליות האחדות התפרקו וחז"צ למקומות מושבותיהם יצאו פרציט איש נגדו, ואת פרי הכחש אשר הצמיחה המהפכה: הוואת בעתה אכלו אחינו הקולוניסטים העוורים בלא לב ולב על הרי יהודה ויהי במעיהם לרעל ולמרורות פתנים לצבות במן ולנפיל ירך...

אפס אם ההרמוניה הכללית בעבודה ומעשה שבתה, לא חדלו שלומי אמוני חו"צ להתאור עז ולפעול לטובת הרעיון הקדוש של ישוב א"י במקצעות ופנות שונות. אלה רכשו נפשות לו מקרב העם על ידי הפצת חוכרות מדברות בשבח הרעיון ואלה שלחו מגידים למקומות שונים גם כן למטרה זו, לעורר הרבבות והרגשות לאהבת ציון וחבת ירושלים. ובעוד האנשים האלה נאה דורשים, נמצאו בערים שונות גם נאה מקיימים. במשך השנה העברה התנחלו על אדמת הקדש כמה משפחות עשירות הבאות מחו"ל, וכמעט אין לך אניה הבאה ליפו אשר לא ימצאו בה אנשים אחרים מאחב"י בעלי יכלת הבאים אל ארה"ק לעשות שמה מסחר וקנין או לקנות אדמה לעבדה ולשמרה. התיישבות משפחה בעלת הון בארה"ק, צעד גדול הוא בדרך הישוב. משפחה כזאת נותנת עבודה ויגיע-כפים לבמה אנשים תאבי-מלאכה ונפשות עשרה עניים תחמנה בגללה. רבר זה יוכיחנו לדעת כי רעיון הישוב כבר הכה שרש עמוק בקרב העם וכל הרוחות לא יויוהו ממקומו, כי רעיון זה כבר יצא מעולם המחשבה והדבור אל עולם המעשה וקבע לו מקום נאמן בחיינו, כי אם היה בראשית הולדו רק קנין מפלגת אנשים ידועה בשם חובבי ציון, הנה עתה היה לקנין הכלל, לקנין הלאום.

בשעה שערכתי את השקפתי על חשבוננו של עולם הישוב בארה"ק הנדפסה „בהכנסת" לשנה העברה, באותה שעה היו המושבות גדרה, פתח תקוה ויסוד המעלה תלויות ועומדות באויר ומצפות לעזרת חו"צ. אנשי שלשת המושבות האלה דרשו תמיכת כסף למורע שדותיהם, למחיות נפשם ולמאכל לסוסייהם ולהמקנה אשר להם, ובני גדרה חסרו גם בתים לשבת, כי לא היה להם הרשיון לזה, ויאכלום הקור והקרח בלילה.

דורש לציון

חשבוננו של עולם הישוב בארץ הקדושה.
בסוף שנת תרמ"ז.

לא מצאנו מקום שנקרא ישראל ציון אלא זה:
ולאמר לציון עמי אתה (יחזקלי סקלים).
עובר אדמתו ישבע לחם. אם עושה אדם עצמו
עבר לאדמה ישבע לחם, ואם לאו לא ישבע לחם.
(ספרדיון לח ע"ב).

א

פעולות חו"צ לטובת הישוב בארץ הקדושה.
הפגישה והחלטותיה.

אך מעטות ודלות הנה הפעולות אשר פעלו חו"צ, בעלי ברית אגודת מוכרת משה, לטובת רעיון י"א בשנה החולפת. מסבות שונות התהפכו בתחבולותיהן במחיצת הממפלים בענין הישוב; יד חומסי מומות וחרשי משחית מחוץ הויה בענין הקדוש ועל ידן באו להנהגה ימים של תשישת כח בחמר גם ברוח, עד כי צרו צעדיה וכל דבריה היו ינעים. המסכות האלה נתנו אותותיהן אותות עוד באחרית שנת תרמ"ז ואנכי, עורך המורים האלה, שהיה עומד לפני ולפנים ממחיצת הפעולה כבר נגעתי בהן בקצה עמי בחתימת מכתבי על דבר חשבוננו של עולם הישוב בארה"ק הנדפס „בהכנסת" לשנה העברה. הלא כה היו דברי או לאמר: לדאבון נפש כל החפץ לראות שלום החלוצים העובדים את אדמת הקדש, הננו רואים, שבמשך חמשת החדשים האחרונים נסתמו צנורות ההשפעה ובני הועד הפועל בקרבנו שבתו ממלאכתם, ע"י ההתרשלות והקפאון, אשר נראו בין אלה אשר טובנו בידם, ההתרשלות אשר מקורה בהטית און קשבת לקול מלחשים ודברי בלע ולצנות המהרסים ומחריבים כל מפעל טוב, נעלה ונשגב. תקותנו כי תקופת השביתה הזאת לא תמשך וטהור-לב יוסיפו אמץ להעמיד הישוב על בסיס נאמן ולתמכו ולסעדו במשפט וצדקה.

כן קיותי וכן יחלו כל הרורשים לציון בלא לב ולב, אבל תקותנו נשארה מעל. הרקימה בסתר מצד אלה אשר רק הוות נפשות יבקשו ואין טובת הישוב כל מומתם, ההתרשלות והקפאון הוסיפו להחזיק מעמד, הקופה נתרקנה כמצולה שאין בה דגים והנהגה היתה מוכרתת לצאת מידי מתעסקיה כרוח כביר וידי חרוצים, בשעה שהיה לפניו בר גדול ונרחב לפעול ולעשות.

(ד) אחרי אשר יגמרו חו"צ את מלאכת שכלול המושבות הישנות, תהיינה כל פעולותיהם לקנות על ידי ועד הפועל אחוזות חדשות כדי למכרן אחרי כן ליחידים.

אלה הנה החלטות הפגישה אשר נתקבלו בחבה ואהבה מכל חו"צ למושבותיהם. ראשית פעולת חו"צ אחרי הפגישה הזאת עוד מרם ראינו, בני גדרה קוראים לעזרה בקול גדול ועוד לא נענו, אבל לע"ע עלינו להשתפק בזאת כי הושבה האחרות להיות בין חו"צ כשהיתה. עתה יש תקוה כי בקומם למעשה ולעבודה כאיש אחד חברים עשה יעשו וגם יכול ויכלו, אחרי אשר בעיניהם ראו עתה כי נכונים ואמתים המה הדברים אשר דברתי בהשקפתי בשנה העברה לאמר: „אין הכרכה חלה כי אם על השלום והאחדות וכל פגימה ופקפוק בשלום ואחדות מושכים אחריהם הריסת חייהם של התלוצים הראשונים באה"ק. הנסיון המר נתן עז ותעצומה לדברינו ואשר על כן אקוה, כי גם אלה אשר מהם יצאה הריסת הענין יכם לבם עתה על מפעלם וישובו לבנות את אשר הרסו. מי יתן והיה!

ב.

ידיעות כלליות בנוגע להישוב ובהפצת הדעה הלאומית.

בכפר סלאווגאראד פלך יעקאטעריןאסלאוו התעוררו עשירים הרבה ויאספו ביניהם סך עצום כמאתים אלף רוב"כ וממרתם לקנות כבדת ארץ טובה ורחבה בארץ הצבי ולהשתקע שם לעבדה ולשמרה. האנשים האלה שלחו מקרבם אחרים לתור את הארץ גם באו בכתובים את השר הנדיב ויבקשוהו להורות להם את הדרך ולכו בה ואת המעשה אשר יעשון. אף יצא דבר הקניה הזאת לאור והאנשים העשירים הנזכרים כבר התנחלו על אדמת הקדש.

באמעריקה גוע אחד מאחב"י ה' נתן שמשון ויעזוב עפ"י צוואתו חמשים אלף דאללאר (יותר ממאה אלף רוב"כ) למוכת העניים תאבי-מלאכה היושבים בארץ הקדש. היוורשים הגישו קובלנא לבטל את הצוואה. והנה יצאו המשפט מב"ד הגליל למוכת עניי א"י.

בני חברת „נס ציונה" בא-ה הציגו על הבמה את אחד ממובי חזיונות הסופר הרוסי אסמראוסקי ג"ע למוכת ישוב א"י. ההכנסה היתה לערך שמונה מאות ועשרים רוב"כ, ואחרי נכיון ההוצאות נשארו

לו היתה אחדות ההנהגה על מזונה, לו הוסיפו חו"צ ללכת בדרך הקדש הזה אחוים ורבוקים איש באחיו כי אז אולי עשו יחד דבר ממשי למוכת הצועקים לעזרה, אולי עלתה בידם להעמיד אחת מהן לכל הפחות על בסיס חזק וקים ולחליץ לאט לאט גם את שתי המושבות האחרונות מן המצר. אבל בהאחדות כבר נראה פרץ נבעה ומיום ליום רבו בקיעה ועל כן רפו ידי ההנהגה מעשות הושיה ורק בשארית כחות צלח בידה לתמוך את גדרה באיוו מאות פרנק באמצעות בית המסחר של ה' הערצנשטיין בירושלים, ובה תמו פעולותיה למוכת הישוב בשנה זו. מובן מאלי כי הקמין לא השביע את הארי ובני גדרה נשארו בענים ומרודם כשהיה וכמותם גם בני פתח תקוה ויסוד המעלה, עד אשר התעורר באחרונה הנדיב הירוע וירא כי אולת יד ארבע מאות רבוא אחיו בארצות הצפון לעשות אחד ממאה מאשר יעשה הוא האחד ואין שני לו בחסרו הגדול, ראה כי אפס עצור ועזוב בחוב"צ, כי גבורים הם לסתור ולהרוס ולא לבנות ולגמוע ויפרוש כנפיו על „פתח תקוה" להספיק צרכיה במשך שנה המימה ועל „יסוד המעלה" אשר תבנה ותכונן כלה על ידו ורק מגדרה העלים עין לע"ע כאשר נראת בסרצות דברינו.

ויהי כאשר ראו טובי חו"צ בעליל את אשר עוללה הריסת בנין האחדות לדבר הישוב, וירע להם רעה גדולה ויגמרו אמר להקימה על תלה ולהשיבה לקדמותה. ירחים אחדים חלפו הלכו להם בחליפות מכתבים בנדון זה עד כי באו כלם לרעה אחת כי הגיעה העת להתאסף לאספה למכס עצה ולבקש תחבולות במה ואיך לתקן את המעות ולמנות החסרון, וכיום הששי לירח תמוז שנת תרמ"ו נפגשו יחד אנשים אחדים מטובי חו"צ באחת הערים הקטנות, ואחרי אשר בררו ולבנו את מצב הדברים ואת כל השאלות העומדות על הפרק בדבר פעולותיהם, באו להתחלשות אלו:

(א) על חו"צ מומלת לע"ע החובה לתמוך ולשכלל את המושב גדרה, להושיע לבני פתח תקוה ולבני יסוד המעלה. (אין כל ספק כי עוד לא ידעו אז הנאספים מפעולת הנדיב כי האיר פניו לבני שתי המושבות האחרונות).

(ב) ליסד לשכה ביפו אשר ממרתה תהיה לאסוף ידיעות נכונות וברורות על אודות הקרקעות העומדות למכירה וכיוצא בזה ולהיות לעינים ולמורה דרך לכל החפץ לקנות אדמה בא"י. בלשכה זו יהיה מנהל או איש הבינים בין המוכר והקונה ויכנס ובין הערכאות וסופר יועץ. לסופר יועץ זה נתמנה מחדש ה' אלעזר רוקח נ"י. (ג) לשכוח איש נכבד אחד לאמעריקה להפיץ שמה בין אחב"י רעיון ישוב ארץ ישראל.

הגביר הנכבד ה' הערצענשטיין עוסק עתה בתכונת בית מעשה נרות סמעארין גדול ביפו, ובעוד שני חדשים מיום ערכי את המורים האלה תחל המלאכה. בית המעשה הזה יהיה הראשון, לא בארץ ישראל בלבד, כי אם בכל תוגרמה, כי עד היום עוד לא עשו נרות סמעארין בתוגרמה, וגם — כפי הנראה — לא במצרים, והארון הערצענשטיין מקוה כי ימצאו לו קונים בכל תוגרמה ומצרים. אם יצליח הארון הערצענשטיין במעשהו, יביא ברכה רבה לארץ הקדש, כי הבית הזה בלבד ימציא עבודה לאנשים רבים, וגם ממנו יראו וכן יעשו אחרים מבעלי הכסף באחינו לנסות לעשות בא"י דבר חדש מה אשר עוד לא היה פה. כי אמנם רק זה חסר לנו היהודים, החפץ לנסות דבר חדש. בכלל ראוי הארון הערצענשטיין לתהלה ושמו יוכר לטוב בדברי ימי הישוב, כי עמל הוא בכל כחו להגדיל ולהרחיב את המסחר בארץ הקדש, ועתה הנה החל לעסוק בחרשת המעשה. יתן ה' והצליח במפעלו, לטוב לו ולארצנו הקדושה.

אחינו האכרים העובדים את ארמת הקדש בהמושב „ראש פנה" יסרו חברה בשם „זרע אברהם" העוסדת על שלשת עמודי עולם שנשתבח בהם זרע אברהם אע"ה, והם: תורה, עבודה וגמ"ח. תורה, לקבוע עתים ללמוד עם הקאלאניסטים תורה ודעת, ובעבור זה יסרו בית עקד ספרים, והאיש אשר יש לו ספרים הביאם אל הכית המיוחד לתורה, ומאחינו חובבי ציון בכל מקום שהם, חכמים וסופרים ונדיבי לב הם מבקשים לשלוח להם ספרים להגדיל תורה ולהאדירה. עבודה, לעזור איש את רעהו בעבודה ובמלאכה לחזק את לב העו בדים לאהבת ציון ולאהבת העבודה. גמילות חסדים, להשתדל להיטיב המצב החומרי של האכרים, ראשית כל לשלם את החובות העמוסים עליהם, ועל זה יתן כל אחד שליש מחק חדשו אשר יקבל מבית הפקודות אשר להגדיל המרום, וכן לעזור להיות נצרכים בהלואה בעת דחקם, ועל זה יתן כל אחד מהחברים בעשליק לכל חרש לבד נדבות. יברך ה' פעל האגודה היקרה הזאת ומעשה ידי מיסדיה ומנהליה יבונן.

בהשקפתנו „בהכנסת" שנה העברה ספרנו, כי הנדיב הידוע קנה חבל ארץ בשטח גדול סביב להקולוניא „ראשון לציון" ומטרתו בקניה זו היא לתת גאולה לארץ, היינו למכור את החבל הזה חלק חלק לאנשים יחידים מבעלי יכולת במרה הגונה ולהרבות על ידי זה את בעלי האחוות בארצה"ק. לא עברו שנים שלשה

בקופת האגודה כחמש מאות רובל. מחצית הסך הזה מסרה האגודה אל הקופה הכללית של חו"צ לתמיכת ידי העובדים את ארמת הקדש ומחציתה השניה השאירה באוצרה למטרותיה המיוחדות לה לטובת הפצת רעיון ישוב א"י ותחית האומה בקרב העם ע"י הוצאת ספרים וחוברות מעת לעת בשפת הארץ ולשון המדוברת. כן גמרו בני האגודה הזאת אמר להקדיש חלק ידוע של כסף ההכנסות הנמצאות עתה והעתידות להיות לטובת בית עקד ספרים בחכמת ישראל בכלל ובשאלת ישוב א"י בפרט אשר יש את לבכם ליסד בקרוב.

במ"ע „אד. נאָוואָסטי" נדפס דבריהם האלה: לפני ימים אחדים בא לאדעססא אחד הצעירים שנאחזו בהמושבות אשר בפלשתינה ומטרתו להודיע להמחזיקים ברעיון ישוב א"י ידיעות ברורות ע"ד מצב המושבות של היהודים בפלשתינה ואת אשר עוד יחסר להן. לדבריו, ארמת שתי הקולוניות „ראשון לציון" ו„עקרון" מלאה כרמים ובעוד שנה או שנתים יוכלו הקולוניסטים להתפרנס בכבוד מעמל כפיהם. אגודה פועלים צעירים לימים נוסדה יחד להיות לפועלים ושכירי-יום בהקולוניות כדי שלא יאמרו על הקולוניסטים כי עובדים הם את אדמתם בעזרת הערביים וילדי הארץ ומבלעדם לא יוכלו להתקיים. נעים הוא מאד לראות את הסבלנות השוררת בהקולוניות: תלמידי האוניווערסיטאט וחסידים אדוקים יושבים יחדו בשלום ושלוח ואין ביניהם לא קנאה ולא שנאה ולא תחרות ושלובי יד ילכו לעבוד את אדמתם ולהתנחל בארץ. גחלים תלה נפש של ה' ז. מרי דברו בבני המושבות הצעירים לימים ומלאים כח עומים; מהנה גום איתן ועוילין במצחם כאכרים מלדה ומבאן והריון. „כל מדרך כף רגל בארמת פלשתינה קדש קדשים הוא בעינינו — מסיים ה' ז. את דבריו — הארץ הזאת היא גורלנו בחיים, וחלקנו האחר תחת שמי ה'".

כבוד קונסול רוסיה בירושלים באו אל מושב ראשון לציון בזית הגביר הסוחר הנכבד הארון הערצענ-שטיין יהאדון אסאָוועצקי פקיד מושבות עקרון ופ"ת, לראות מה עשו היהודים בארץ ישראל. וישמח כבוד הקונסול מאד על כל אשר ראה במושבה הזאת ויאמר: „אמנם רבות עשיתם בארבע השנים האלה, ושטח אשמת מאד על הדבר; וידעתי כי רבות סבלתם, אך לא באשמת הממשלה, כי אם באשמת ההסון שאיננו יודע התועלת שהיהודים מביאים בארצות מושבותיהם. עשו והצליחו ויהי ה' אלהיכם עמכם!" —

מהקולוניסטים לא היתה נוחה זה כמה מהליכות פקידים ו' אססואועצקי אשר לפי דבריהם רדה בהם בפרך והיה זורק מרה בהם כל הימים. אם כהצעתה הבאה על ה' אסאועצקי מפי הקולוניסטים כן היא אם לא, — וזה לא נדע בבירור, ויש כזה חלוקי דעות. אלה מצדיקים את הקולוניסטים ואלה אומרים כי את אסאועצקי הצדק. איך שיהיה, הנה בין כה וכה בקשו הקולוניסטים וגם מצאו תואנה לצעוק חמס על אסאועצקי בפומבי ויתפרץ ריב גדול ותהי גם יד איש ברעהו; בני אגודת הפועלים השתערו על בני מפלגת אסאועצקי ותהי המלחמה ארוכה ואסאועצקי נאלץ לעזוב בשלי את המושבה ולחכות עד יעבר ועם. והקולוניסטים נשבעו יחד כי לא יתנו עוד לאסאועצקי לבא לראשון לציון ולהיות להם לפקיד. ותגדל המהומה מאד ותקח גם און הנריב אדון הקולוניה הזאת מדבר השערוריה וינאץ ויתעבר וחמתו עלתה על הקולוניסטים עד להשחית, כי זה האיש אסאועצקי יקר ונכבד בעיניו תמיד. סוף דבר היה כי עזב ה' אסאועצקי במצות הנריב את משמרתו בראשון לציון והי לפקיד במושב פתח תקוה ותחתיו בא ה' בן-חיים להיות לפקיד בראשון לציון. הפקיד החדש ה' בן-חיים הודיע ביום הראשון להקולוניסטים כי במצות הנריב הוא גזור עליהם שלשת הגזרות האלה: (א) לא יכוננו כל חברה במושבה בלתי אם יסכימו לזה בפאריז. (ב) איש לא יארח איש זר שלא מכני המושבה בביתו בלי רשות פקיד המושבה, יתר מארבע ועשרים שעות. (ג) שלא יקחו פועלים לעבודתם כשדה בלתי אם ברשות הפקיד. המקבלים עליהם את הגזרות האלה, תנתן להם תמיכתם כבראשונה, וכל המובות אשר חשב עליהם הנריב יעשה להם זעתידותם נכונה לפניהם, ואשר ימאנו לא תנתן להם תמיכה, ובעניני הכלל, רופא, רפואות וכדומה אין להם חלק ויעזבו לנפשם. ויחלקו אנשי המושבה לשתיים, רובם קבוצה עליהם גזר דינם, וישבו לעבודתם ולמחיתם כמקדם, ויתרם מאנו לקבל עליהם העול וישארו בני חורין. זאת אחרית הענין אשר יצרו אנשי ראשון לציון במעשיהם וזה סוף החזון המעציב, אשר בכללו הגנו רואים בו אותות המדות המגונות שנשתרשו בעולי גולה מימי גלותם ושבתם בעמק עכור.

בהיות הנריב זה לא ככיר בארה"ק, בא לפגיו מוכיר חברת חובבי ציון לראשון לציון לברכה בשם כל חו"צ, אשר תמיד תהלתו בפיהם, ויען הנריב ויאמר לו כדברים האלה: מאד שטח כבי ויגל כבודי לקבל את הברכה הזאת. הודיעה נא בשמי להד"ר פ. כי שש אנכי מאד על קיום חברת חו"צ הדרושה לנו עד

ירחים מיום הקניה, והנה כבר נמכרו כל חלקי האדמה לאנשים שונים בעלי הון אשר לא אחרו לגשת אל המלאכה וישעו כרמים ויורעו שדות ועל ידם נוסדה על יד ראשון לציון בעין קולוניה חדשה בשם "עיון", וזה לא כביר כאשר נתן מאת ממשלת תוגרמה הרשיון לבנין הבתים אשר כבר נבנו בראשון לציון, בא גם הרשיון לבנות בתים בעיון. שתי הקולוניות האלה הקרובות זו לזו בכרמיהן ובפרדסיהן הנן יפי נוף, משוש לכל רואיהן וברכה בהן לבעליהן.

אחד מטובי חו"צ דבר את הגדול בישראל האדמו"ר מקאפוסט, הראש וראשון לחסידיו חב"ד, אודות ענין יא"י; בסוף דבריו אמר לו האדמו"ר לאמר: "אמור להתרבים ולכל האנשים אשר יתעסקו בהענין הזה, כי גם אנכי מוצא תועלת לא מעטה בהתנועה הזאת, כי היא תוכל לקרב את הלבבות להיות אחד, ובכן הנני מבטיחכם כי לכל איש ואיש אשר ישאל את עצתי אם יעסוק בדבר הזה, אני אחזק את לבבו לעשות למוכנה חו"צ עד שירוי מנעה. לך בשם ה' והצלח לראות פרי בעמלך".

אגודת אנשים במאסקו אשר רוח הלאום קבצם ועיניהם ולבם לציון, פנו בקול קורא אל משוררי ישראל כאשר הם שם לחבר שיר ציון הראוי להשמע על פי כל העם בכלל ועובדי אדמת הקדש על הררי ציון בפרט, ויבטיחו לתת להאיש אשר יישר שירו בעיני האגודה פרעמיע בת חמשים ר"כ חלף עבודתו הנכבדה והקדושה. הפרעמיע הזאת נפלה לחבל בנעימים לה' דאליצקי עק שירו "על הררי ציון" שנדפס בהמליץ שנה העברה ואשר מצא חן בעיני בני האגודה.

בעיר יפו נוסדה חברה בשם "עזרת ישראל" אשר מטרתה להציל את אחב"י הבאים מחו"ל לארה"ק לכל ילכדו בפח אשר יפרשו הסרסרים הרשעים לרגלם. לעניים נתן החברה הזאת לינת לילה כאחד הבתים אשר שכרה לה. לאבסניא וגם מזון כמה סעודות עד אשר ימצאו נתיבותיהן בארץ נכריה זאת. כן תורה החברה להאורחים את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון. כפי הנראה מחשבונית החברה, רבת עשחה במקצוע וזו מיום הוסדה עד כה ורב טוב צפון בה לבני ישראל הבאים ראשונה על אדמת הקדש ותועיל הרבה להרחבת הישוב ולהרמת קרנו. מיסדי החברה הנכבדה הזאת המה: ה' אלעזר רוקח והד"ר שטיין.

ישבו להם בני המושבה ראשון לציון בשלוח, והנה סמוך לחג הפסח העבר בא השטן וערכב ובלכל את עולמם ומנותחם הפרעה. וזה הדבר: רוח אחרים

אנשים אשר התנהלו אחרי שני האורחים המפארים האלה.

ביום הרביעי שם הנדיב פעמיו היררנה לבא ולראות בעיניו את "עבר הירדן" את המקום אשר רכבו שם לפני אלפי שנים רגלי מחוקקנו האלהי. שם עשה הנוסע הנכבד ער היום החמישי, ובשעה השלישית בלילה שב ירושלימה. כל היום הששי הלכו לראות את בתי החולים ובתי הספר וגמילות חסדים ולעת ערב הלך הוא ואשתו אל ביהכ"נ של חורבת ר' יהודה החסיד להתפלל כנחה ומעריב והנדיב אמר "קדיש" לזכר נשמת אמו נ"ע.

ביום השבת ההפללו שחרית בביהכ"נ לספרדים, ולקריאת התורה ולמוסף באו אל ביהכ"נ של "ניסן ב"ק, אחר התפלה בא לראות את גדולי רבני ירושלים. בשעה הרביעית באו ראשי העיר וגדוליה אליו לראות את פניו! בראש כלם בא הפחה וישב לפניו כשעה שלמה. במ"ש שלח הנדיב את מרכבתו לשאת את הרבנים הישישים להביאם אליו, וידברו אתו ארוכות על אודות צרכי העיר ויודו לו ויברכוהו על כל הטוב אשר הוא עושה לעניי עמו. במרוצת דבריהם את הנדיב גלו לו את דעתם כי יותר טוב ויפה היה לו התנהגו הקולוניסטים היושבים במושבותיו לפי חקי היהדות ודת מורשה וישמרו את דיני התורה כחק ובהלכה, ויבטיחם הנדיב כי הן יהיה כזאת:

ביום הראשון י"ד אייר הלכו האורחים הנכבדים לראות את ברכת שלמה המלך ואחרי כן עזבו את ירושלים ויסעו אל הקולוניות. בשעה התשיעית בערב באו לראשון לציון. חמת הנדיב על עושי השערוריה ברל"צ גדלה כל כך עד כי צוה לכל יראו לו בהמושבה הזאת כל אותות כבוד וגדולה, בבאו אל הקולוניה לא נשמע כל קול וכל קשב לקדם פניו ולברכו.

ביום השני כעלות הבקר באו ה' הירש ואסאוועצקי והגנן אל הנדיב ואחרי אשר נדבר עמהם על אודות מצב הקולוניה, ישבו כלם על סוסיהם ויצאו לראות את הכרמים והפרדים אשר להמושבה, ושם דבר הנדיב את כל קולוניסט אשר מצאנו בשדה עובד עבודתו. לעת הצהרים צוה הנדיב לקבץ בבית הפקידות את כל הקולוניסטים וידבר דברי כבושין באוני אלה אשר בשלהם התחולל הרעש בהמושבה. שומעי דבריו התבוננו כי כל מלה והגה שיצא מפיו נבע מקורות לבו המהור ונאמר בדם ובמוח עצמותיו. לחמש עשרה המשפחות אשר לא לקחו חלק בשערוריה, האיר הנדיב את פניו וידבר אתם מזכות ויקרב להם אלפי תודות וברכות על שקידתם העצומה בעבודתם ויבקשם כי יוסיפו לעסוק במלאכתם כחשק נמרץ כשהיה. "אדיר כל חפצי — היו דברי הנדיב אליהם —

מאד. כתוב לו כי גם אנכי הנני אחד מחו"צ, ובתור חו"צ בכל לכבי הנני נותן תודה וברכה לכל חו"צ הנאמנים בבריתם".

ג

בוא הנדיב לארה"ק:

זה כמה אשר נשמע הקול כי הביע הנדיב את חפצו לנסוע לארה"ק ולראות בעיניו את מצב המושבות אשר כוננו ידיו ולדעת אם יש תקוה לאחריתן. והנה ביום השביעי לירח אייר העבר הפיק הנדיב את חפצו זה ובלוית רעייתו הכבודה הציג כפות רגליו על אדמת הקדש, אשר אהבה סלה. כשנים עשר ימים ישבו האורחים הנכבדים האלה בארה"ק ואחרי כן שבו לביתם שמחים ומזוכי לב בראותם כי כנה נמעה ימינם השגשג בהדר גאוניה ולכבוד ולתפארת היא להם ולכל בית ישראל. ומפני שבדאי נמצאים בין קוראי "הכנסת" אלה אשר לא קראו בעתם ככהבי העתים את כל אשר פעל ועשה הנדיב במשך שבתו בארץ הציב, ע"כ אמרנו להת' פה בקצרה את כל פעולות צדקותיו לחיי הקולוניסטים אשר עשה ברוב חסדיו בימים האלה וסדר בואו וראותו את המושבות כל אחת בפני עצמה.

ביום הראשון בשבוע ו' אייר בבא הנדיב ורעייתו ליפו סרו אל אחד מבתי המלון הנודע לשם וינחו שם מדרכם עד הצהרים, ואחרי כן נסעו שניהם ירושלימה. בדרכם סרו אל מושבת "מקוה ישראל" וישימו עיניהם על הגנות והכרמים אשר בה, והנדיב צוה לחפור את באר השיתין ולכלות את מלאכת החפירה על הוצאותיו עד אשר ימצאו מים. כשעה וחצי דבר הנדיב את פקיד הקולוניה ה' הירש ואת מנהל הקולוניות ראשון לציון ועקרון ה' אסאוועצקי על דבר עסקים כלליים.

בשעה השלישית נסעו האורחים לררכיהם ויבאו לרמלה ויילנו שם וביום השני כהיות הבקר באו ירושלימה. בבאם אל שער יפו ירדו הנדיב ורעייתו ממרכבתם וילכו ברגל אל הכותל המערבי, ומשם סרו אל בית מלון יהודי וישבו בו כל עת היותם בירושלים. ביום ההוא בא לפניהם פקיד ביה"ס של חברת כ"ח, ה' נסים בכר וישוחח אתו הנדיב כשעות אחדות. ביום השלישי ט' אייר הלך הנדיב בלוית ה' בכר, שניהם דוכבים על סוסים, לראות את העיר וכל שכיות החמדה אשר בה. אחרי הצהרים בא הנדיב וה' בכר עמו אל פחת ירושלים ואשה הנדיב ואחות ה' בכר באו לראות את אשת הפחה. אחר הלכו שניהם רגלי וישובו לראות את תוך העיר ואת כל המבואות האפלים אשר אחב"י מתחנאים שמה וכל הרחובות המו מפה לפה מאלפי

הקולוניה, ולא יקרא עוד שמה „עקרון“ כי אם „מִן־פֶּתַח־פֶּתַח־יְהוָה“ יהיה שמה, לזכר שם אמו שהלכה לעולמה. בשעה התשיעית עזבו את הקולוניה ויצאו משם שבועי רצון. בהיותם עם „ועד-אבנין“ יצאו לקראתם להקת קולוניסטים אחרים ולפידים בידיהם, ויזרקו פרחים ושושנים כמטר גשם על המרכבה. משם שבו הנדיב ורעיתו לראשון לציון. בפעם הזאת אחרי אשר נסלח להם מצאו גם בני „ראשון לציון“ את לבבם לחרות בשמחה את פני עום ומגנם ולקבלהו בכבוד הראוי לו, ויעשו גם הם שער הלפידות ויצאו לקראתו בספרי תורה ובתורה וקול וסרה. כעשרה רגעים עמד הנדיב ולא דבר, אך הכרת פניו ענתה בו כי נכמרו נחומיו ונהפך לבו אליהם, ויעל מעליהם ויבא הביתה.

ביום הרביעי יצא הנדיב להמושב „זכרון יעקב“, ובדרכו סר למושבות „פתח תקוה“ ו„יהודיה“, ומשם שם פעמיו לנהר אדושע, כי שם חכתה לו אשתו אשר באה במרכבה מראשון לציון. שם נפרד מכל ההולכים אתו לשלחו; והשיירא שמה פניה צפונה באכה „זכרון יעקב“.

ביום החמישי י"ז אייר בא הנדיב ורעיתו לזכרון יעקב ויבקרו את כל האכרים בבתיהם, ואח"כ אסף אותם אל מקום אחד וידבר עמהם דברים טובים ונחומים האכרים הכיעו להנדיב תודה וברכה בעד טובו וחסדו. הנדיב שאל אותם מה יחסר להם עוד ומה בקשהם עוד ותעש. שבועי רצון היו הנדיב ואשתו הגבירה כל ימי שבתם בזכרון יעקב. כמעט לכל האכרים נתן מהנות משלש עד ארבע מאות פראנק, ויבטיחם לעשות לטובתם ככל אשר יש לאל ידו להרחיב ברכות הימים את גבולם ולהרים קרנם בכבוד. חמשה ימים התמהמה בזכרון יעקב וסביבותיה וירא את כל ההרים אשר יקיפו את המושבה מסביב ויבא במערות ובנקיקי הסלעים לחפש עתיקות, וביום השלישי כ"ג אייר עזב את המושבה ויסע וילך לראש פנה. גם שם הפיקו הקולוניסטים רצון ממנו ויתן להם משאות מאת פניו ויפרד מעליהם באהבה וחבה.

ד

ידיעות אחרונות מהמושבות:

בהיות הנדיב בירושלים נתן שמה נדבה לצורך גמילות חסדים שונים סך שנים עשר אלף פראנק, גם השיג הרשיון מאת הפחה לבנות ברחוב המוביל אל כותל המערבי בתי משכנות חדשים ליהודים ולכנות בעד הערכים היושבים שמה כעת בתים אחרים במקום

להראות לבאי עולם כי מוכשרים ומסוגלים אנחנו לעבודת האדמה וידנו המצא להיות אכרים חרוצים... עבדו את אדמתכם ולא תחסר לכם כל, אחרי הצהרים קבל בכיתו את כל מי שהיה לו דבר אליו. לפנות ערב שב ה' הירש „למקוה ישראל“ והנדיב ורעיתו הלכו לראות את בתי הקולוניסטים וכהורים את בניהם כן דברו את כל אחד ואחד, שאלו את פיו על כל המוצאות אותו ועל כל אשר אהו, בדברי חן ונעימות פנו גם אל ילדי הבית... ואך בשעה העשירית בלילה שבו לביתם, ואז נכנס הנדיב לבית הפקידות ועסק עוד כשלוש שעות עם פקיד המושב ה' אסאוועצקי בלשכת הסופרים אשר לו.

ביום השלישי בבקר השכם יצאו הנדיב בלוית ה' אסאוועצקי וירכבו על הסוסים וילכו לבא „לעקרון“. בדרך סרו לראות את הקולוניה החדשה „ועד אבנין“ ובני המושבה קדמו פניו בלחם ומלח, ובראשם ה' לעהרער מנהל המושבה. באהבה רבה סקר האורח היקר את הגן היקר אשר בהקולוניה הזאת צומח כמה אלפים עצי אתרוגים ותפוחי זהב. בשעה התשיעית באה מרכבת הנדיב וה' הירש יושב בתיבה „מראשון לציון“, ויסעו כלם „לעקרון“. בעקרון קבלו פניו בכבוד גדול וביקר וגדולה רבה מאד. כל הקולוניסטים למקמנם ועד גדולם יצאו לבושים כלם בבגדיהם אשר שלח להם הנדיב, וילדיהם נקיים ומרוחצים למשיעי ורגלים נוססים ועמרות פרחים בידיהם, עמדו בשתי שורות מעברי הרחוב מזה ומה. עד ארגיעה בא הנדיב אל בית התפלה החדש לאמר קדיש לזכר אמו המתה. אחרי כן הלך לראות את משכנות הקולוניסטים ולשלשה קולוניסטים אשר בביתם היה נקיון וסדר טוב ויפה נתן הנדיב באותו מעמד סתנה לאיש מאתים פראנק. „שקדו על מלאכתכם — אמר אליהם הנדיב — ואנכי אדאג כי לא תצטרכו עוד לתמיכה“. בשעה השתים עשרה שבו עוד הפעם לראשון לציון ויצו לאסוף אליו שנית את הקולוניסטים ויאמר אליהם: נכמרו נחומי אליכם ולא אוכל לראות ברעתכם אם אסיר חסדי מכם וע"כ הנני נושא היום לפשעכם. הנני נעתר לבקשת ה' אסאוועצקי ולוקח אותו מעל ראשכם, יען כי קשה לו לגור בכפיפה אחת עם אנשים כמובם... אבל אם תשובו לפרוע פרעות, גרש יגרשו כל עושי השערוריה, אם איש אחד או חמשה או עשרה, מן הקולוניה ולא יעמדו בה ביום תמים“. בשעה החמישית שב הנדיב ואשתו וה' אסאוועצקי לעקרון ויבאו אל המושבה בלילה. שמה שבו וקבלו אותם הקולוניסטים בכבוד גדול ובחדוה רבה ויאירו את הלילה באורים ובאבוקות. ותהי ראשית מלאכת האורחים לבא אל בית התפלה. שם הודיע הנדיב כי משנה הוא את שם

משרתו זאת, ואין כל ספק כי רב טוב צפון בו לדבר הישוב ולעתידותיו.

ה.

אחרית דבר.

מכל הדברים אשר הבאנו עד כה, נקל הוא לראות כי דבר הישוב בארה"ק הולך ומתפתח כמעט מיום ליום ויש תקווה גדולה כי אחריתו ישנה מאד. כל המושבות עולות כפורחת, הקולוניסטים רואים פרי ברכה בעמלם, הנדיב מביט בעינים פקוחות על כל הליכותיהם וכרחם אב על בנים כן יחוננם בכל עת וידאג לכל מחסוריהם, עד כי עוד מעט "וכעקרון" אשר אינה נצרכת עוד לתמיכתו, כן לא יצטרכו עוד אליה גם בני יתר המושבות, ואז הלא ישפיע הנדיב את טובו וחסדו על דברים אחרים הנוגעים להרחבת הישוב. רק המושב "גדרה" עוד מרמס הוכן על בסיס נאמן, ואנשיה צפויים לעזרת חו"צ אשר במח לא יסתירו פניהם ממנה וישתדלו לשובתה עד כמה שירם מנעת. הן, תהלה לאל, האחרות בין חו"צ שבה לקדמותה, החברים בכל עיר ועיר שוקרים על מלאכתם בחפץ כפים, לאט לאט תתמלא הקופה ועל כן חובה קדושה מוטלת הפעם על העומדים בראש ההנהגה לבלי להחל בכל דבר וענין חדש עדי אשר יבאו בני גדרה אל המנוחה ואל הנחלה, כי כבר הגיעה עת שהצעירים המשכילים לא יוסיפו לדאבה עוד תחת עדרם במעדר בלא לב ולב ובחרף נפש על הרי יהודה זה ארבע שנה.

כן יתן שמחה בלבנו המחוזה לראות כי גם מסחר וחרשת המעשה הולכים ומתפתחים בארה"ק מעת לעת, תודות לאחינו הבאים מחו"ל. זה מקרוב נפתחו ביפו בתי מסחר אחדים לאחב"י ולאט לאט יבאו כל ענפי המסחר ויגיעו כפים ליד היהודים והישוב יתרחב ומספר המתישבים יתרבה על ידי זה ולמרבח המובה והתועלת אין קץ.

אחר. חשבון הסך הדרוש לחלוף זה עולה לסך שלשים אלף לירה.

בעיר רמלה צוה לבנות על חשבוננו עשרה בתים בעד עשרה בעלי אומנות מאחב"י אשר הושיבם שמה ה' נסים בכר לפני שנתים ימים, ואין זולתם כל איש יהודי בעיר הזאת.

בעקרון נתן סך שלשים אלף פראנק לבנות ארוות ולשאר צרכיהם. כן נתן שמה שלשה אלפים פראנק לבדק בית התפלה. בהמושבה "ועד-אחנין" נתן לה' לעהרער בהלואה סך שנים עשר אלף פראנק בתנאי כי ישיב לו את חובו זה אלף פראנק לשנה. כן פרש כנפיו על שתי המושבות "יסוד המעלה" ו"פתח תקוה" ומעתה כל מחסוריהן עליו עד אשר לא תצטרכנה עוד לתמיכה.

כן צוה לאסוף בזכרון יעקב חמשים אנשים צעירים לימים לעבוד שמה את האדמה, והיה אם יתנהנו בדרך הישר וישקרו על מעשיהם כחריצות ידים במשך שלש שנים, כי אז תנתן אחרי כן לכל אחד מהם חלקת אדמה וכל המכשירים השייכים לזה ויהיו כלם לקולוניסטים עומרים ברשות עצמם. לע"ע יקבלו בעד עבודתם בזכרון יעקב א' פראנק ליום לבד רירה ובגרים.

במושבת "גדרה" הנושאת זה כמה כל מחסור ותלאה, בא עתה הרשיון לבנות בתים ולשמחת הקולוניסטים אין קץ. עתה כל תקותם על חו"צ אשר ישתדלו בכל מאמצי כחם להמכם ולסערם עד אשר יעמדו על כסים נכון וקים, ולא יארכו הימים והקולוניה תעלה כפורחת ותהיה נס להתנוסס בין יתר המושבות אשר לאחב"י על אדמת הקדש.

זה מקרוב נתמנה הר"ר ארבעלא מי שהיה רופא הסולמאן בצאנציבאר אשר במאראקא, להיות רופא חמשת המושבות אשר להנדיב בארץ ישראל. כפי הנראה ממכתבי הר"ר ארבעלא שמח הוא על

לפרודור. כל בית ובית יש לו גם דפה מיוחד למקנה. המכסה אשר על גני הבתים יעשה בסעם הערביים: את תקרת הבית מלמעלה יכסו בערמות עפר ובאבנים גדולות העשויות לדבר ואשר בכל עת מונחות הגנה לצורך זה על הגג, ידובק העפר אל התקרה ולא יוח מסנה עוד. הקולוניסטים גוהגין לתקן את מכסה בתיהם בכל שנה כעבור חג הסוכות, לכן מן הנחיצות הוא לדבק בהאבנים את עפר התקרות אחרי ירידת גשם גדול. אבל בכל זה, הגנה אחרי כל העמל אשר יעמלו הקולוניסטים, יהפכו חדרי בתיהם לבצות ואגמי מים, כן ירבו הגשמים לדרת מן השמים. רצפת הבתים עשויה גם עת מעפר תחוח אשר יורו על פניו ככל שבוע עפר דק מחצר אדמדם בלול כמעט וכל. אולם בהיות זה לא כביר הנדיב הירוע בראש פנה ויבקר את כל בתי הקולוניסטים, צוה לעשות גנים מצופים ברזל ומרצפות אבנים. הבנין הגדול העומד בקצה המושבה לפאת נגב יכלול בקרבו את בית התפלה ושני חדרים גדולים ורחבי-ידיים בתור בית ספר לערבים ועזרות. כן ימצא בו חדר לא גדול ושם בית המרחקת ובמכללה ההתחננה נבנה בית כרחץ העדה עם המקוה. בהיות הרחובות צרים ובין הבתים ולפניהם אין שום רוח וכל מקום פנוי, מן הגמגמ הוא לנפוש עצים שונים או ציצים ופרחים נותנים ריח על ידי הבתים, וכפרסים היוצאים מכלל זה המה בתים אחרים ברחוב השני אשר יש להם גנים גדולים מאחריהם ומסביב להם עצי תאנים, עצי זית ועצי תותים ורמונים אשר נטעו זה ופן כביר בידי הערביים ולעת קנית אדמה המושבה באו לירי תיהודים. גם אצל בית הפקידות נמצא גן יפה וערונת כסעי פרחים מפיצי ריח עדנים ומרהיבים עין ביפעת חמדה. כנראה יהיו שני בתי הפקידות אשר יעסקו כעת בכנינם לעשרת תפארת לכל המושבה ויכללו את יפיה עשרת מונים. בקצה הקולוניה מפאת צפון עולה הדרך אל השדות והגנים הנמצאים במרחק חמש מאות מעטר מהמושב, ואשר מרת שפחם עולה לששה העקסארים. הגנים מוקפים גדר אבנים ומתחלקים לעלים אשר יוליכו אליהם מים מן המעינות ולתחתיהם אשר לא יוליכו המים אליהם. לנוכח פני השדות והגנים נבנו ששה בתים בסוד האחד, והמה — החלק השני של המושב, חלק קטן לעת עתה, אבל תהיה טובות נשקפות לו בעתיד כי לאט לאט יתגדל ויגדלוותו יתרחבו ע" בני אכרי הקולוניה, אשר בצאתם מרשות הוריהם ויהיו למשפחות מיוחדות יבאו ויתחילו על המקום הזה הרחק מכפר הערביים. מספר כל בתי הקולוניה עולה לפך שלשים ושבעה. מספר הנפשות אשר בהמושבה עולה לפך 203, מהם אנשים 116 ונשים 82. מספר הקולוניסטים העוסקים בעבודת האדמה עולה לפך שלשים ושלשה ויחד עם בני משפחותיהם עולה כספרם לפך 185. יתר תושבי המושבה המה: מנהלי הקולוניה, הגנן, הרוקח, (חותן אחד האכרים), מורה בית הספר (מי שהיה קאלאניס) ארבעה אנשים שלי-ימים אשר אספם הנדיב אל הקולוניה על פי השתדלות חו"צ לזמדם ידיעת הנפיעה תחת הגנה הגנן, בעל בית מרכלת (חותן אחד הקולוניסטים), משרתים ומשרתות ואנשים אחרים העובדים עבודתם בקביעות בבית הפקידות. מספר הערבים היושבים בכפר ג'ראוני עולה לפך 180 נפש.

על פי מקומות מושבותיהם ועבודתם ומשלח ידם לפני כאם אל הקולוניה מתחלקים הקולוניסטים באופן זה: ממוינעשם — 19, מבקיי — 3, מכטושאן — 3, מיאסני — 1, בס"ה מרומעני — 26, מקרעמענסשונ — 1, מווייצא — 1, מברעוואוקא — 1; בס"ה מרוססיה — 3; מצפת — 3 (לשנים מהם היתה אדמה במקום הזה עוד בטרם נוסדה המושבה) מביירו — 1, בס"ה מתונרמה — 4; חנונים ארבעה, כוחרים ששה, מיערי יין דגן בכפרים — שלשה, עוסקים במלאכת פגון הגפם — שנים, מורה שפת עבר — אחד, מורה הכותב והמכתב — 1, שוחם — 1, ששה בית התפלה — 1,

באיוו שנה	שנות הנפטרות	מספר המתים	סך הכל
תרמ"א	1—5	6	9
	16	1	
	45	1	
	80	1	
תרמ"ב	1—2	3	3
	1—2	3	
	42	1	
	60	1	
תרמ"ג	16	1	3
	70	1	
	72	1	
	0—1	4	
תרמ"ד	60	1	5
סך הכל		25	

מילדת שנמרה חק למורה בבית ספר בכל המושבה אין, ומקומה תמלאנה נשי הקולוניסטים חליפות המסבלות כפעם בפעם שבר מרחתן מבית הפקידות בסך עשרה פראנק. בן הביא המורה לידנו לראות בעליל כי גם רופא הקולוניה ה' בלירען מוכחה גדול

אין לעשות מעשיהם בשדה ולעניים המה להם בכל מקצות עבודתם. ויש שני מעשים נכבדים לדבר זה: ראשית, הנה התנאים הקשים אשר לפיהם יאלצו בזה הקולוניסטים לעבוד עבודתם (כמו הקושי והיגיעה לחרוש את האדמה המלאה אבנים ופלעים, העדר מסלות ודרכים מתוקנים), דורשים מהם אמץ לב ורוח עז במדה מרובה עד אשר יוכלו למצא חפץ בכלי מכשירן לעבודת האדמה הבאים מאיראפא, וזאת שינית מפני שקולוניסטים אלה לא ידעו עד בואם אל הקולוניה עד מה מהליכות כלכלת עבודת האדמה בבית ובשדה, ואין כי אשר יורה להם הדרך ילכו בו ואת המעשה אשר יעשו, אין מטורד אוהם להשתלם יותר ויותר במלאכתם ולהוסיף קנות דעת וחכמה רבה במלאכתם החדשה. כמעט כל הקאלוניסטים יעברו בעצמם את אדמתם, ורק לחמשה מהם אשר מפני רפיון כחם וקנותם לא יוכלו לעשות את עבודתם בידיהם, נתן הרשיון לשכור להם ערבים למלאכה, שנים — למלאכתם נעשית ע"י בניהם הגדולים, אשר אחד מהם הקולוניסט הצעיר מכל אנשי המושבה, ואין רק בן שש עשרה שנה הוא. הנער הזה חורש את האדמה בעצמו ולעת הקצירה הגדולה גם הקוצר. אבל לא כל העבודות יעברו הקולוניסטים בידיהם. שוכרים המה את הערבים למלאכת הנכירה ולפעמים גם לקצירה ולהובלת התבואה אל מקום הדישה (ההובלה הזאת תעשה פה על ידי המורים וגמלים) והדישה נעשית כפעם בפעם רק בידי הערבים. הדבר הזה הוא יען כי הדישה נוחתת פה על ידי מוסים. ולהקולוניסטים מוסים אין לא כן במושבות, וזכרון יעקב, ויכוד המעלה" שבהן נעשית מלאכת הדישה על ידי פרים וחמורים. סבת הדבר המעצב הזה היא, כי עוד לא הספיקו הקאלוניסטים להרגיל את עצמם לחיי אכרים מלירה ומכסן ועוד כיום הנה השתכרנה אצלם נסיונותיהם וחפציהם בעבר בשבתם עוד בערים הגדולות ובחיותם חיי יושבי כרכים, במקום אשר כל דבר קטן וגדול יקנה וכל עבודה ומלאכה נעשית על ידי אחרים, במקום אשר כל הרעיונות והתאוות הולכים אל חפץ אחד: להשתכר כסף ולא להמציא בעצמם צרכי חיים נחוצים ודרושים לבריות. דעת לגבון נקל כי "התמיכה" אשר יקבלו הקולוניסטים בכל חדש וחדש מעבדת גם כן את הגאולה והתמורה בחיי הקולוניסטים הנחוצות והדרושות הפעם להפרכת מצבם ולהרמת קרנם. הישתתותם לבנו אם יאלץ הקאלוניסט לעתים קרובות לשכור לו ערבים לעבודתו, בעת אשר אצל רוב המשפחות אשר בניו גדלים להן אין, עמוסה כל עבודת השדה רק על שכם ראש המשפחה, כי האשה והבנות אפילו הגדולות שבהן אינן נוקפות אפילו באצבע קטנה להקל מעט עמל אישן ואיבהן? באופן זה יש אשר מעטל עובד אחד, צריכים להיות כארבע או חמש נפשות, הלא הוא דבר שאי אפשר לדרשו ואשר לקיומו דרושים ונחוצים אווה תנאים טובים ויצאים מן הכלל. הדבר אשר לא יקחו הנשים כל חלק בעבודת בעליהן, אף רעה חולה היא במושבת ראש פנה, מי יאמין לשמועה כי אף מנשי הקאלוניסטים לא היתה בשדה אישה במשך כל העבודה בשדות? ! מטעם זה לא יפלא הדבר אם הקולוניסטים כראש פנה אשר יש להם רק החצי ממדת האדמה הדרושה ונחוצה לכל אבר, הנה גם אחרי המצאם חכש שנים בתוך המושבה, עודם מצטרפים לחמיכה כיום הזה. לכל הדברים האמורים עד כה עוד עליו להוסיף כי לבר מצרכי השדה ומדת בעל קטנה אשר ודעו הקולוניסטים בניהם, אין להם כל מיני ירקות וזרעונים, אין להם כל עץ פרי (לבר אחרים אשר קנו את אדמתם יחד עם העצים מאת הערבים) וכל פרי נ.

אבל רואה אני חובה לעצמי להעיר בזה את הקורא כי בכל דברי שדברתי עד כה לא היתה כוונתי לחלול להאשים את הקולוניסטים ולתלות את הקולר בצוארם. אנכי לרגל המלאכה אשר לפני ספרתי רק את המעשים שנעשו שכולם מטובים המה

הוא לאוהו דבר ופעם אחת היה לעור לא מעט לאשה יולדת אשר נהפכו עליה ציריה ותקש בלרתה. בבית הספר ילמדו שלשים ושנים נעורים מבני זמננו עד בני שלש עשרה שנה. עניני הלמוד המה לע"ע רק למודי קדש, וברבות הימים יסיפו להם לקח גם בשפה הערבית. עוד מן הנמנעות הוא להוציא משפס חרוץ על בית הספר הזה ולנסות עליו קן בקרת לחסד או לשבס. אחרי כי עוד לא נתבררו ולא נתלבנו לנו פעולותיו בכל מקצועותיהן השונות. אבל תקנות חוקה כי מנהל בית הספר ה' שוב, איש משכיל ונכון דבר האוהב את עבודתו וידע עת לכל חפץ, ישתדל ויחתור בכל עני לכוון את בית הספר מתאים אל העורות הנשגבה והנערים אשר ישלימו חק למודם תחת הנהגתו והשגחתו יהיו תאבי מלאכה ועבודה, שוהרי דעת וגאורים ובנים נאמנים לעמם ישראל ונכונים ללחום את מלחמותיו עם נפק דמם האחרון... בית הספר במראתו בפנים ובחוץ בנוי ברוב יופי וחן. האולם גדול ורחב ידיים ומלא אורה, בתוכו עומדים ספסלי-עץ מורים מורים, טבלא של עץ, ובפות גלילות הארץ תלויות על הקירות; התלמידים יושבים על מקומם ברגש קדש, בחיות להם דבר אל המורה יעמדו על רגליהם, הכל כמנהג בתי הספר באיראפא ולחריני הנושנים אין נה כל זכר. בית הספר לנערות נשען אל חדר הלמוד לנערים, וגם בו אולם גדול ויפה ובהכו עומדת מכוונה לתפירה. אבל כסופקים אנחנו אם יארכו ימי המחלקה אשר לנערות, אחרי כי אך לעתים רחוקות תבאנה הנערות לבקש תורה. נסבת הדבר הזה היא, כי בחיות כל עבודות הכית נתונות נהנות רק בידי הנערות לא תוכלנה לשבת משך כמה שעות בבית הספר, ועוד גם זאת כי לפי משפס ההורים אך למוהר הוא לנערות ללכת לבית הספר וללמוד שמה לשון וספר. זאת היא המכשלה האחת המונעת במושבת ראש פנה על דרך השכלת הנערות, ומי יתן ותבא חכמה בלב האבות להרים מכשול זה מעל דרכן, כי אז המיבו לעשות בזה להם וליוצאי חלציהם טובה רבה.

ג

שטח כל אדמת המושבה המוכשרה לחרישה מתחלק בשמונה חלקים, אשר כל אחד מהם נחלק שוה בשוה בכדה אחת וקצב אחד בין כל הקולוניסטים. חלק האדמה הנמצא במרחק היותר רב מהמושבה. משהדעת כמהלך שתי שעות מבנה. אדמת כל קולוניסט עולה למדת ארבעה העקטאר וחצי, היינו חצי הפדון שלא במלואו, כשטח חלק האדמה אשר יש לכל ערבי עובד אדמה (פלה), לבד זאת יש לכל קאלוניסטים שני גנים אשר מדת שניהם עולה לערך 0,1 העקטאר, וחלק קטן בהפרסם הכללי אשר יש לו בשטחו ארבעה העקטאר וחצי וכנהגים מוקף הוא גדר אבנים. מורע השדות יתחלק למורע החורף ולמורע הקיץ. וכך נוהגין הקולוניסטים: במקום אשר יורעו עליו בשנה האחת זריעת החורף, יורעו עליו בשנה הבאה זריעת הקיץ וכן להפך. זריעת החורף היא רק זריעת חטים ושעורים וזריעת הקיץ — זריעת כרשנין, פול, חמוץ, עדשים ושפן שומשמיין. בני המושבה ראש פנה לא יורעו את הפולים והעדשים. וכך הוא סדר הזריעה: שעורים, חטים (לפעמים יורעו אחרי זריעת החטים עוד הפעם שעורים), ואחרי כן תחל זריעת הקיץ, עד כי יש אשר יקרה כי בעת אשר אלה עודם עוסקים במורע החטים, כבר החלו אחרים לעסוק בזריעת הקיץ, ורק את השומשמיין יורעו קרוב לחג הפסח תמ"י אחרי ירידת הגשמים האחרונים (מלקוש): כל עבודות השדה אשר יעברו הקולוניסטים וכן כל המכונות ויתר המכשירים אשר ישמשו בהם למלאכתם, אינם מצטיינים במאומה מעבודות הערבים ומכלי עבודתם, והאחרונים היו והנם עוד כיום הנה המורים להקולוניסטים

בהמושבה בוגל, ע"כ הסך הוא די והותר להם לכל הוצאותיהם. כל המסים והארגוניות של הממשלה תשלם הפקידות מקופתה. ואלה המה המסים: החלק העשירי מכל תבואות השדה (כעת) יושלם המס הוא בכסף בלבד; חמשה ר"כ וחצי לשנה מכל פדן אדמה: 0.4% יושלם ממחיר הבתים אשר יערך מאת הממשלה לתכלית זו בהבנותם, וסך שני ר"כ וחצי לשנה מכל איש בתור פדיון מעבודת הצבא, שהמס הוא נהוג בתוגרמה רק בין יהודים וגויזרים אשר לפי חוקי המדינה לא יקרו מהם לעבוד כצבא החיל. לבד זאת ישלמו גם שלשים ושנים ק"פ לשנה מכל כבש בגדים לעבודתם וקבלו הנגדים מביט הפקידות; בשנה זו נתנה להם חליפת בגדים אחת, תחת אשר בשנה העברה קבלו שתי חליפות בגדים. הגישים לבושות בתכלית הפשיטות ורק בימי מועד וחג תראוהו עליהם עקבות שארית פליטת המאדע. בני הנעורים ילבשו בימי השבתות והחגים בגדים לפי טוב טעם אייראפא. כל הקולוניסטים יוכלו להביע הנות לבם בשפת ערבית ובני הנעורים ידעו לדרב צחות בשפה הוות. כן כאשר ידברו הקולוניסטים בינם לבין עצמם, תעלינה כמה מלות ערביות בלולות בדבריהם וגם מבמאים וגאומים שלמים לקחים משפה זאת; כל המכוונות לעבודה הקראנית בשכונות ערביים וגם שמות העבודות בעצמן. משפה זו מוצאים. התפקיד הנוגעים להחיים הפנימיים של הקולוניסטים, נחתבים על פי ועד מיוחד אשר נוסד לכבוד הנדיב ונקיב בשם "ועד אברהם". החברה הוות יש לה אוצר מיוחד וכל קאלאניס נותן לתוכו כך שלשה פיאסטר (בערך שלשה ועשרים קאפ) לכל חדש. ברבות הימים היה הועד הזה יכול להשפיע רוב מוב להקולוניסטים ולהועיל הרבה להתפתחותם ברוח גם בגויה, אבל לראובן לבנו נמצאים אנשים בזה, ככלל מקום, אשר בחרות אפס על אשר לא נבחרו לעבוד בראש הועד בתאומם העזה והנמרצה, ישתדלו ויתאמצו להשביט את סדרי החברה ולהפוך עקרלה על פיה ומתנהגים בה על פי השטה הירועה: גם לי גם לא היה, ובתוך כך כחלישים המה את כת הועד ופועלותיו תלכנה המס. עבודת ההריסה והשביתה אשר המה עובדים מושבת אהריה עוד תוצאות יותר יולות מזה, כי פועלת היא פעולתה לרעה על אנשים אחרים מבני העדה אשר יסירו את לבם במעשיהם מאחרי הסדר הישר והמשכר הנכון ואינם נוהגים להם להתרגל להנהגה ולשלטון ע"פ תורת המוסר והחק הנהוג. אפס כי בכלל שורר שלום אכזב בהקולוניה, ופיץ וצוחה לא נשמע ברחובותיה. מה שנוגע לענייני הדת ואמונה מורשה, נוהגים הקולוניסטים על פי הנשנות ואוחזים מעשה אבותיהם כדור העבר בידיהם ולא יסורו מדרךם אף כמלא השערה. בכל זאת הועילו הרבה להביא אור כמחשכי העיר צפת הקרובה אל הקולוניה ואשר נדרמה עד כה על ברכי העברות והאולת

הרא הוא

אחרי הרפסת המאמר באו לנו היריעות האלה!

(א) הנהגת המושב, ראש פנה" משתדלת לקנות ככר ארץ גדול, למען הרחב נחלת הקולוניסטים שם ולתת אחזה שלמה לשבוע צעירים חדשים בני הקולוניסטים, אשר גדלו והיו לאנשים באה"ק ובהיות הנדיב ה"ו" שם הכיר אותם למוכה בתור קולוניסטים בעלי-בית-משפחה.

(ב) הקולוניסטים ביסוה"מ" זרעו בשנה הנוכחית: 60 מרות חטים, 23 מרות שעורים, 20 מרות פוליס ושלש מרות עדשים, המקנה אשר להם היא: שורים עשירים, פרות שש עשרה, עגלים אחד עשר, חמורים חמשה, עגלות שלש, סוס אחד וחמש צאן.

(ג) התמיכה ביסוה"מ לא תהיה בתמונת פרס קצוב מדי הדש בחדשו, כי אם תמיכה לפרקים כפי מרת ההצטרפות. הקציר ביסוה"מ"ע היה כמו בראש פנה והפולים והערשים נעשו ימות בשנה זאת.

(ד) בוכרון י"ק ע"ב הניחו אבן פנה ליסוד תשעה נתיב חדשים: ברצון הנדיב בונים שם בית-אכסניא למלון ומחסה להפועלים העובדים בשדה בתור שכירי יום.

על ידי סבות מנבות שונות והשתלשלות התפתחותן לאס לאס. באמת עלינו לא למפול עין על הקולוניסטים, כי אם להתפלל הפלא ופלא על הגדולות והנצורות אשר השפיק לעשות עד כה. האם לא לפלא גדול יחשב לראות כי אנשים אשר עד שנת הארבעים לימי הייהם נמצאו ראשם ורובם בעולם המסחר והקניין ולא ידעו כל עבודה המפרכת את הגוף, האנשים האלה התמכרו אל עבודה קשה אל עבודת פרך כעבודת האדמה, מבלי הבם על כל אבני הנפק וצוריו המכשול אשר מצאו על דרכם, וכה התרגלו במשך עת קצרה לחייהם החדשים, עד כי תמצא ידם לעבוד כל היום עבודתם בשדה התת קרני שמש המורח הלוהטים על ראשיהם כנחלי רתמים ולהחיות את נפשם בלחם יבש ובצל? האם לא לפלא הוא לראות כי עולי הימים אשר באו לפה מחו"ל כבר המכינו כל כך לחיי האכרים, עד כי כמעט אין להם עוד כל מושג מחיים אחרים, ולפי התרצות והשקידה הגדולה אשר רמה עובדים בה כעת את כל העבודות הנהוגות לצרכי האדמה, יכולים אנתנו לחוש למו עתידות כי לא יארכו הימים והיו למפות בעבודתה לכל הקולוניסטים עובדי האדמה וכפלת אכריה חדשה תקום על הרי יהודה ושרדות ירושלים. וכמה חזיונות נעימים, וכמה תקות טובות צורות בכנפי בני הנעורים המתנדלים ומתחנכים עתה על ברכי המושבה, בני הנעורים אשר ארץ אחרת לא ראו מעודם, אשר לא ידעו חיים אחרים ותנאים אחרים... עוד משתר טל ילודהם תורענה עליהם עקבות חיים חדשים, דברים חדשים, חפצים חדשים ונביות חדשות! וכל הדברים האלה באו ויאתו במשך חמשת שנים, אשר חלפו עברו כשלשלת ארוכה שוורה ועבותה משניאות וחטאים שונים אשר שנו וחטאו ראשונים במעשה הישוב! מי יתן והמושבות אשר כבר נוסדו תהיינה למורי דרך למסירי קולוניות חדשות אשר הבה אלה יוכלו להמלט משניאות רבות אשר נעשו בראשית התפתחות הרעיון של ישוב ארץ ישראל! כבר הניעה העת לדעת, למשל, כי צמיחת קרן המתנהל על אדמת הקדש אינה תלויה בכמות הכסף אשר בידו, אם יש לו ארבעה, חמשת אלפים ר"כ או עוד יותר מסך זה, כי הכל תלוי בכחו ועצם ידו ובכח בני משפחתו לעבודה ולניגודים. מטעם זה ישנם אנשים אשר גם בסך אלפים ר"כ יוכלו לקנות לראות פרי ברכה בארה"ק בלי שום ספק, בעוד אשר לא תעשינה ידי רבים תושיה גם בבאם לארה"ק וכן חמשת אלפים ר"כ בידם.

בשנה זאת ורעו הקולוניסטים מסך 35 עד 40 מרות (המדה האחת עולה לערך 33 פונט) חטים ושעורים מסך 10 עד 15 מרות. ע"י מעוס ירידת הנשמים בעת גדול השבלים, היתה השנה הוות שנת בצרת; החסה נתנה שלשה, ארבעה שערים והשעורה לא נתנה אף מדה זו. בכל זאת, הנה לו היתה להקולוניסטים שטח אדמה כדי הדרוש (עד עשרה הקפארים), כי או היה להם להם די והותר לכל ימות השנה ולמשפחות קטנות גם היה למסגר לאחרים. המקנה הנחון בזה להקולוניסטים הוא שני פרים וחמור; לבד זאת גם יש לכל קאלאניס פרה אחת וחמש כבשות בערך. לקאלאניסטים אחרים יש עדר כבשים קטנים ומספרם בכל המושבה עולה לסך 400 וביניהם גם מאת הכבשות אשר קנתה הפקידות וה לא כביר לאחר מהקאלאניסטים אשר נשברה רגלו בשנה החולפת, ולא יצא עוד לעבודת האדמה ומהכבשים עתה לחמו נמצא.

ה.

הקולוניסטים מקבלים מביט הפקידות בתור תמיכה סך עשרה פראנק לחדש לכל נפש, ומפני שכל צרכי אכל נמכרים

משנה ברורה

מאת

שמואל יוסף פֵּין

הערות ובאורים על ששה סדרי משנה

(לדוגמא)

ברכות

פרק א

משנה (א) מאימתי קורין את שמע בערבית.
דרך המשנה להתחיל את ההלכה בשאלה ותשובה: כיצד מברכין (להלן פרק ו'), מאימתי מזכירין גבורות גשמים (תענית פרק א' א'), (במה מדליקין ובמה אין מדליקין) (שבת פ"ב א'), במה אשה יוצאה (שם פרק ו') וכדומה. ומלת מאימתי מקורה ארמית מלת יחס הזמן כמו קָמִי במקרא, וואָגן. כל אימת דעיילין תמן (ת"י ויקרא כ"ג מ"ב), למתי אעתיר לך, ת"א לאימתי, וי"ת לאיבת דאנת בעי (שמות ח') ה'), וסוה במשנה מאימתי קורין את שמע (פה), מאימתי מזכירין גבורות גשמים (תענית), אימתי שתרצה הביא מעות (פ"ט ה' ג'), אימתי בזמן ששניהם רוצין (כ"ב א' א'), עד אימתי נקראו נטיעות (שביעית א' א' ח'), ובגמרא תמיד בלא יו"ד השניה, עד אימת אסור, ומעיקרא מאימתי אסור (ע"ה ע"ב) ע"ד שבא בתרגום יב"ע. וממה שמצינו בגמרא ובתרגום יב"ע בחסרון יו"ד נראה כדעת הרשד"ל שהיו"ד במקום שנמצאת היא נוספת ונעלמת במבטא שכן הוא בלשון סורית, ובלשון זו באה גם כן בחסרון יו"ד הראשונה אִמְתִּי.

משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן עד כוף האשמורה הראשונה דברי ר"א (שם). זו משנת ר"א שהיה שונה כך, והיא הלכה קדומה שנשנית בזמן שהיה עוד בית המקדש קיים, וקריאת שמע היתה קבועה לחובה על אנשי המשמר והמעמדות, שעמרו על העבודה במקדש ונאספו לתפלה בבית הכנסת שהיה שם, ושעל כן נתנו סימן לזמן הקריאה, מהליכות בית המקדש, כניסת הכהנים והתקבצם לאכול סעודתם בערב, שהיו כנראה אוכלים בחבורה, וענין נכנסים כמו נאספים, נקבצים, והאשמורה הראשונה היא מן המשמרות שהיו הכהנים והלויים שומרים בבית המקדש חליפות, ומסוגיא דגמרא בבבלי נראה שהמשנה מיירי בכהנים שנממאו ומבלו והעריב שמשן והגיע עתן לאכול בתרומה ובפרש"י,

ולכון דבריהם במשנה נראה פירוש הרשד"ל. שלשון נכנס בהוראתו הראשונה בארמית הוא נדרף ללשון נאסף במקרא, וכמו שהטבא כשהוא נטהר וחוזר ומתחבר לחבריו שהיו בדלין ממנו בימי טמאתו נקרא בלשון מקרא נאסף כמו ואספתו מצרעתו (מ"ב ה' ו') כן בלשון משנה יקרא נכנס. ושעור המאמר משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן, משעה שחוזרים להתחבר עם אחיהם המזוהרים לאכול עמם תרומה. וכן מצאנו בברייתא משעה שהכהנים ממזוהרים לאכול בתרומתן, משעה שהכהנים זכאים וכו' (בה"ע תקפ"ט).

מעשה ובאו בניו מבית המשתה וכו' אמר להם אם לא עלה עמוד העזר הייבין אתם לקרות (שם).

בגמ' בבבלי (דף ט') אמרו עוד השתא לא שמייע להו הא דרז', הכי קאמרי ליה רבנן פליגי עליוך ויחיד ורבים הלכה כרבים וכו' אמר להו רבנן כוותי סבירא להו. והאי דקאמרי עד חצות כדי להרחיק אדם מן העבירה — דקדקו לומר כן מפני שהיה קשה בעיניהם שהיה רבן גמליאל מורה לעשות הלכה כדבריו ורבים חולקין עליו. וגם בירושלמי דפרקן טרהו לישב הקושיא הזאת. ועיין תרומי הרשב"א, אך בירושלמי דפכחים פ' כיצד צולין הלכה ב' אמרו בהחלט רבן גמליאל חלוק על הכמים ועושה הלכה כיוצא בו. וכן כתב הרמב"ם ז"ל, והביא דבר זה לסיוע בו ר"ג ושהוא הורה כדבריו.

ולא זו בלבד אלא כל כה שאמרו חכמים עד חצות וכו' (שם).

עין בגמרא. ולפי פשוטה של משנה נראה שזה מדברי סותם המשנה שפוסק הלכה כרבן גמליאל. ובא לפרש שאף החכמים שאמרו עד חצות בק"ש ובשאר מקומות לא אמרו כי אם להרחיק את האדם מן העבירה.

משנה ב) ר' יהושע אומר עד שלש שעות שכן דרך בני מלכים לעמוד בשלש שעות. רבינו בעל שאגת אריה, בספרו זה סיכן ה' האריך לבאר פירוש עד ג' שעות ובפלפולו הישר כדרכו העלה שפירוש עד, עד ועד בכלל. אולם גם פשט הלשון שכן דרך בני מלכים לעמוד בג' שעות, משמעו שדרבן לעמוד בהמשך כל אותן שלש שעות, וממילא שמענו ששעורו של ר' יהושע עד ועד בכלל.

משנה ד) אחת ארוכה ואחת קצרה.

הגר"א בשנות אליהו כתב אחת ארוכה כמשמעו, והכוונה שאין המשנה חוזרת לפרש את השתים שלפניה בשהרית ובערבית. וקוראת ליוצר אור ומעריב ערבים ארוכה לפי שפחותות וחוחות בברוך וכו' כפירוש הרמב"ם והרע"ב אלא שבאה לפרש את

כלשון הזה שמענו את רבי יהושע אומר על עצמו במכילתא: כבר שבתו תלמידים ביבנה ולא שבת שם ר' יהושע וכשבאו תלמידיו אצלו אמר להם מה דברים (חרשים) היה לכם כיבנה, אמרו לו אחר כך רבי, אמר להסומי שבת שם אמרו לו ראב"ע, אמר להם אפשר ששבת שם ראב"ע ולא חרש לכם דבר, אמרו לו כלל זה דרש אתם נצבים היום וכו'. אמר להם איזה דבר חרש יתר על זה, הריני כבן שבעים שנה ולא זכיתי לדבר זה בלתי היום (פרשת בא ט"ו), ובא המאמר הזה ולמר על שלפנינו שפירוש הריני כבן שבעים שנה הוא כפשוטו, וענין זכיתי גם הוא איננו מלשון נצחון כי אם מלשון זכות כפירוש הערוך והרמב"ם ז"ל.

עד שדרשה בן זומא שנאמר (דברים ט"ו) למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך, ימי חיך הימים כל ימי חיך הלילות, וחכמים אומרים ימי חיך העולם הזה כל ימי חיך להביא לימות המשיח (שם). המלה כל יש לה שתי הוראות קרובות: א) הקף כולל בכמות המתדבק להקף חלקי עצם אחד, כמו ויקח את כל ארצו מידו (במדבר כ"א) (ראם גאנצע לאנר) או הקף כל הפרטים והאישים המתדמים במין, כי מתו כל האנשים (שמות ד) (אללע). (ועיין האוצר). ובהוראה זו פליגי. בן זומא דורש כל ימי חיך כמובן הראשון שענינו כל חלקי הימים (גאנצע) והלילות במשמע, וחכמים מפרשים בהוראה השניה, הקף כל פרטי הימים והזמנים (אללע טאנע) ובא לרבות את הימים האחרונים, לימות המשיח, ואולי כוון לזה הגר"א בשנות אליהו.

פרק ב

משנה א) היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא. השם הזה התיחד אצל חז"ל לקריאת שמע ביחוד, וכן אמרו בתוספתא הנכנס לבית המרחץ מקום שבני אדם עומדים שם לבושין יש שם מקרא ותפלה (ברכות פ"ב כ"א).

משנה ב) כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה.

מליצה חדשה שנתחדשה אצלנו בימי בית שני. ובאה בתפלה ובלשון חכמים, להכרת כבוד ה' ויכלתו, וחדושה היה כנראה בעת שתקף עלינו שעבוד מלכות היונים הסוריים שהכבדו עולם עלינו מאד וגזרו גזרות ושטרות ומפני כח מלכותם הקשה הפרו רבים ברית ה'. בימי הצרות האלה ומועקות עול מלכות הסורים, התחזקה ההסכמה המובה בלב השורדים, כי עול

השתים שלאחריה, של ק"ש של ערבית כפירש"י (ועיין בתוספות), ומדבריו התוספתא למד רבינו הגר"א פירושו זה. שכן נאמר שם: למה אמרו אחת ארוכה יאחת קצרה מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר, לקצר אינו רשאי להאריך וכו' (פרק א' ז').

משנה ה) מזכירין יציאת מצרים בלילות.

הכפרשים הראשונים פירשו לענין קריאת פרשת יציאת שיש בה יציאת מצרים, ורבינו בעל שאגת אריה ז"ל (בספרו זה סימן ט') האריך להוכיח בצדק בפלפולו הישר שאין זה מכוונת המשנה ולא בפרשת יציאת מדברת, כי אם מהזכרת יציאת מצרים בכלל, אם היא חובה להזכירה בלילה. אולם פרשת ויאמר לא משום יציאת מצרים נתקנה כי אם משום מצותה. וכמו כן פירש הגר"א ז"ל בשנות אליהו בקצרה. וראיה לפירושם הנכון הזה גם מסדר המשניות — שאחרי שהזכיר התנא דין ברכות ק"ש בשחר ובערב, בא לו ליציאת מצרים. ואלו היתה הכוונה לפרשת ויאמר שהיא מכלל הק"ש, היה לו להקדים ענין חיובו תחלה — וכן יוכיח גם לשון מזכירים יציאת מצרים שלא אמר: קורין בלשון שהוא נאות אל קריאת פרשה מן התורה. והזכרון הזה הוא כברכת אבת ויציב ואמת ואמונה הנקראת גאולה ע"ש יציאת מצרים. ועל מה שדקדק הרב בעל תו"ש אמאי לא תנא וזכרון, יפה העיר כבר הרב יעב"ץ בספר להם שמים בריש תענית שהזכירה היא במחשבה לבד וההזכרה היא בפה ע"ש. וגם אמרם מזכירים יציאת מצרים בלילות ולא בערבית כמו שאמרו בק"ש כראיה שאין ענין לו לק"ש, כי אם ענין בפ"ע ומוסב על לשון דרשתו של בן זומא, ימי חיך הימים כל ימי חיך הלילות. והנה יוסף בן מתתיהו בקדמוניותיו בדברו על אדות הפלות ישראל אומר: שתי פעמים בכל יום בבקר משתצא החמה ובערב כשהולכים לישון עלינו להורות לה' על החסדים אשר עשה עמנו מאז גאלנו מעבדות מצרים למען מצוא חן וחסד בעיניו לעשות גם היום עמנו חסדים טובים (ספר ד' פרק יג). ומבלי להאריך בדקדוק דבריו ולהסכימם אל ההלכה הננו רואים שהיתה הזכרת יציאת מצרים יסוד לכל התפלות בערב ובבקר מימים מקדם. והנראה כי מאז נתקנה קריאת שמע וברכותיה, כללו בה זכרון יצ"מ, וכבר זמן רב קודם בן זומא, ודרשתו לא היתה כי אם למצוא סמך לתקנה זו בתורה, והחכמים שנתלקו עליו לא על התקנה בעצמה נחלקו כי אם על סמך דרשתו, ועיין בסמוך.

אמר ר' אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא (שם).

טרדא, ובתוספתא פ"ב אמרו עוד: השושבינים וכל בני החופה פטורים מן התפלה ומן התפלין כל שבעת הימים וחייבין בק"ש, ר' שילא אומר חתן פטור וכלבג החופה חייבין, ומשמע גם מזה שפטור החתנים מק"ש דומה לפטור השושבינים וכל בני החופה מתפלה ומן התפלין לדעת הת"ק. ולשון אם לא עשה מעשה דומה למה ששנו ביבמות: המתן עד שיעשה אחיך הגדול מעשה (יבמות ה').

משנה ח) חתן אם רצה לקרות וכו' רבן שמעון בן גמליאל אומר לא כל הרוצה לימול את השם ימול.

הנראה שלכבוד אביו אמר זה, שאביו קרא בלילה הראשון, מפני שלא רצה ליבטל מעול מלכות שמים, וע"ז אמר רשב"ג שלא כל אחד ראוי לנהוג בעצמו מנהג זה.

פרק ג

משנה א) את שלפני המטה. מלת את, ענינה במקום הוה בטעם מלת כנוי סתמי הרומו והמיוחד — כמו את שלפניה שכחה ואת שלאחריה אינו שכחה (פאה וי"ד ד'), את שהסמיך נדרו לדרב (ספרי במדבר סימן קנ"ג).

פרק ד

משנה א) תפלת השחר עד חצות רבי יהודה אומר עד ארבע שעות.

בגמרא הביאו בטעמי יסוד התפלות וזמנם לסיועיה דר' יהושע בן לוי שאמר תפלות כנגד תמידין תקנום. ברייתא מן התוספתא: מפני מה אמרו תפלת השחר עד חצות שהרי תמיד של שחר קרב והולך עד חצות ור' יהודה אומר עד ארבע שעות שהרי תמיד של שחר קרב והולך עד ארבע שעות (ברכות כ"ז ע"ב). והנה הלשון קרב והולך עד חצות או עד ארבע שעות, לא נאמר בדיוק שהרי ידוע שתמיד של שחר היה נעשה באור הבקר משהאיר פני כל המזרח, וגם זמן עבודתו לא נמשך הרבה, ובתוספתא פרק ג' נאמר שכן תמיד של שחר קרב עד חצות וחסרה מלת והולך. והנראה שלא בהלכה למעשה לכתחלה נחלקו, שלא שמענו בתמיד של שחר זמנים שונים כדרך שאמרו בתמיד של בין הערבים (פסחים ריש פרק ד'), ובירושלמי אמרו אן מעדות למד רבי יהודה דמר רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי בימי מלכות יוון היו משלשלין להן שתי קופות של זהב והיו מעלין להם שתי טליות פעם אחת שלשלו להן שתי קופות של זהב והיו מעלין להם שני גדיים

מלכות המלכים הרודים בנו כלה ואובד ואין לו עמדה כנגד מלכות ה' שאין לה קצה ותכלה, וגם בהיותנו משועבדים שעבוד הגוף למלכים עזים הננו נושאים עול אל עליון קונה שמים וארץ והוא מלכנו האמת. וכנוי שמים לה' גם הוא מליצה חדשה שנתחדשה בימי צרוף הרעות והמושגים מעצמות הש"י שהוא עצם פשוט נעלה ונשגב מכל צורה חומרית, ונהוגה המליצה הזאת גם כן בלשון הסופרים ממקור ישראל שכתבו בלשון יונית באזיליאן טו אראניאן.

משנה ד) מה שאין ראוי לעשות כן בתפלה. ראשון ש"ת מקורה ארמית ושרשה רשה. ומשקלה ע"ש בנאי מן בנה, וכאי מן זכה, ועיקר הוראתה כהוראת פעל יכול בעברית בענין היכולת לעשות איזה דבר מצד הטבע והמצב וכמו כן מצד התורה והמשפט. לא אוכל לנאול (רות ד') ת' לית לי רשן, לא יוכל לבכר (דברים כ"א ט"ז) לית ליה רשן, (בערעכטיגט זיין), ומה ראשי מי שיש לו היכולת וההתחבר לעשות איזה דבר, ופירוש אינו ראוי, אינו יכול. ובחרו חז"ל במלה ארמית זאת תחת המלה יכול מפני שהתייחדה לענין היכולת המוסרי, מצד התורה והמשפט, משא"כ המלה יכול שעיקר הוראתה רוב שמושה בענין היכולת הטבעית. אך לפעמים שמשו חז"ל בשם זה גם בטובן החיוב, זה בקשור מלת השלילה אין, לאמר שאינו מחויב אבל יכול כשהוא רוצה, כמו שזר זה עולה אומדין כמה אדם רוצה ליתן בשור זה להעלותו עולה אף על פי שאינו ראוי (ערכין דף כ"ח ע"ב) שאינו חייב עולה (ועיין פרש"י שם), ומה פירשו התוספות מאמרם אין בעלי אומנית ראויים לעמוד מפני ת"ה בשעה שעוסקים במלאכתם (קדושין ל"ג א', חולין ג"ד ע"ב) שאינם מחויבים אבל יכולים כשהם רוצים, (עיין בתוספות בכורות דף נ"ח ד"ה עד שלא).

משנה ה) חתן פטור מקריאת שמע בלילה הראשון עד מוצאי שבת אם לא עשה מעשה.

בגמרא (דף ט"ז ע"א) הביאו ברייתא, ת"ד בשבתך בביתך פרט לעוסק במצוה ובלכתך בדרך פרט לחתן מכאן למדו הכונס את הבתולה פטור ואת האלמנה חייב וכו', אולם בתוספתא דמכילתא פרק א' אמרו סתם החתנים וכל העוסקים במצות פטורים מק"ש ומן התפלה ומן התפלין שנאמר בשבתך בביתך פרט לחתנים ובלכתך בדרך פרט לעוסקים במצות. ולא הבדילו בין הכונס את הבתולה לבין הכונס את האלמנה וגם מלשון החתנים והעוסקים במצות נראה שפטור החתנים הוא משום מצוה ולא משום

זמני התפלה כנגד הקרבנות איננה כי אם דרך אגדה .

(שם) פלג המנחה

נקוד מלת קלל הפ"א בשוא והיא ארמית וְלָגַל עֵדֶן (רניאל ו' כ"ה) ועיין בלחם שמים שמרר להעמיד נקוד השם מסברא .

משנה ב' ב' בכניסתי אני מתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידי .

בגמרא ת"ר בכניסתו מהו אומר יהי רצון מלפניך ה' אלהי שלא יארע דבר תקלה על ידי ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי וכו' ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם (ברכות כ"ח ע"ב) ופרש"י ולא אכשל ולא ישמחו חברי על כשלוני הרי רעות שתיים שיבואו על ידי שאגרום להם שיענשו עכ"ל, ודחוק לשמוע שיהיו חברי רבי נחוניא שמחים בכשלונו והוא ישמח בכשלונו . ואפשר לפרש שכוונת תפלתו היתה שלא יכשל בדבר הלכה וישמחו חבריו בו במה שלא נכשל וכן ישמח הוא בהם שלא נכשלו וזוהי שמחת חברים כשרים וטובים . (והרב ר' משה שמעון אנטאקאלסקי העירני כי כן פירש המהרש"א בחדושי אגדות) .

משנה ד' רבי אליעזר אומר העושה תפלתו

קבע אין תפלתו תחנונים .

הגמרא שאין מאמרו זה של ר"א מאמר מוסרי להעיר את המתפלל שתהא תפלתו תחנונים כי אם מאמר הלכה ומתיחס אל מאמרי החכמים הקודמים שמתייבים להתפלל בכל יום י"ח או מעין י"ח וכנגדם אמר העושה תפלתו קבע היינו העושה תפלתו חוב מוטל עליו לעשותו בכל הנאוי אף שאינו יכול לבזון את דעתו, אין תפלתו תחנונים איננה רצויה ומקובלת בתפלת תחנונים שיוצאת ממקור הלב ומנפש נשברה, ויהיה פירוש מלת קבע במאמרו זה כמעט אמרם תפלת הערב אין לה קבע חוב מותנה תלוי בזמן. אבל מאמרו של רבי שמעון, שהוא רבי שמעון בן נתנאל חברו של רבי אליעזר, מתלמידי רבן יוחנן בן זכאי (באבות פרק ב' משנה י"ג) הו' זהיר בק"ש ובתפלה וכשאתה מתפלל אל תעש תפלתך קבע אלא רחמים ותחנונים הוא בדרך הערת מוסר . ועיין בס' מגן אבות לרשב"ץ על משנה זו שרש"י כתב לא גרסינן בתפלה וכן באבות דרבי נתן אין שם בתפלה .

משנה ו' היה יושב בספינה או בקרון או

באסדרא יכוין את לבו כנגד בית קה"ק .

מפורש בגמרא ירושלמית, היא אסדרה היא אסכריא (כצ"ל ולא אסכריא) היא רפסודית (פֶּלֶאסֶס) וכן פ' הערוך ורש"י ולשון יוגית הוא Exedra והרב בעל מוסף הערוך נוזרו מלשון רומית Esseda ענלה וקרון קל (לייכטער וואגען) וזה כנראה מפני סמיכותו אל קרון אבל במשנה שבגמרא ירושלמית חסרה מלת

באותה שעה האיר הב"ה עיניהם ומצאו שני מליים מבוקרים בלשכת המלאים, על אותה שעה העיר רבי יהודה בן אבא (בבא) על תמיד של שחר שקרב בארבע שעות (ברכות פרק ד' הלכה א'), והעדות הזאת נשנית במס' עדיות (פ"א א') וצריכים אנהנו לאמר שחכמים החלוקים על רבי יהודה חלוקים גם על עדותו של בן בבא . והראב"ד ז"ל בפירושו למשנה זו כתב וז"ל: ונ"ל דהאי עדות דתמיד מפי שמועה העיר ולא מפי מעשה שאם ראה תמיד שקרב בארבע שעות מאי סהדותיה דלמא כי אשתהי נמי לחמש שעות או לשש שעות הכי מקרבי ליה עכ"ל . וכוונתו שעל המעשה ההוא העיר ר' יהודה בן בבא מה ששמע מפי השמועה, מסכים למה שהיה מקובל בפירוש השם בקר שנאמר בתמיד של שחר בתורה, ותהיה א"כ עיקר המחלוקת שבין חכמים ור' יהודה במשנתנו לדברי ר' יהושע בן לוי מיוסדת על פירוש השם הזה, שלדעת חכמים כולל השם בקר את כל הזמן מעלות השחר עד חצות ולדעת ר' יהודה איננו נמשך כי אם עד ארבע שעות .

וממה שדקדקו בגמרא בבבליה ואמרו דרך שאלה ותשובה מאן תנא להא דתניא (במכילתא פ' בשלח) וחם השמש וגמם (שמות ט"ז) בארבע שעות וכו' מני לא רבי יהודה ולא רבנן, אי רבי יהודה עד ארבע שעות נמי צפרא הוא אי רבנן עד חצות נמי צפרא הוא . אי בעית אימא רבי יהודה אי בעית אימא רבנן וכו' (ברכות כ"ז ע"א), נראה שפירשו את הברייתא דמכילתא, שזמן לקיטת המן היתה עד שעה שלישית, אולם בירושלמי בענין הנ"ל פירשו את הברייתא הזאת באופן שזמן לקיטת המן היתה עד ארבע שעות, ואמרו בסתם מרביר תורה למר רבי יהודה (פירוש השם בקר) דתני רבי ישמעאל וחם השמש וגמם בארבע שעות וכו', והרמב"ם ז"ל בהלכות תמידין ומוספין כתב: ואימתי זמן שחיטתן, של בקר שוחטין אותו קודם שתעלה החמה משיאור פני כל המזרח ופעם אחת דחקה השעה את הצבור בבית שני והקריבו תמיד של שחר בארבע שעות ביום (פרק א' ב'), ורש"י ז"ל בפירושו למשלי על הפסוק משא אשר יסרתו אמו (משלי ל"א א') כתב כשהתחתן שלמה את בת פרעה ביום חנוכת ב"ה והכניסה לו כמה כלי זמר ונעזר כל הלילה וישן למחרת עד ד' שעות כדאיתא בפסיקתא והיו מפתחות ביה"מ תחת מראשותיו ועל אותה שנינו על תמיד של שחר שקרב בד' שעות ונכנסה אמו והוכיחתו על המעשה הזה עכ"ל (ועיין תוספות מנחות ד' ס"ב ב' ד"ה ועל) ומכל האמור כזה, וכמו כן בזמן תפלת המנחה שאינו מכוון גם הוא לזמן הקרבת התמיד של בין הערבים נראה שסמיכות מעם קביעות

בקרן והיא לדעתנו הנוסחא הנכונה כי מי שיושב בקרן יכול לדרת ואינו עריך מן הדוכס על החמור שדברו בדינו במשנה הקודמת, וכן מצאנום במקומות אחרים סמוכים זה לזה. הוב והטור שישבו בספינה או באסדה (ובים ג' א'), בית הבנוי בספינה או באסדה (נגעים י"ב א') לפי גרסת הערוך הנכונה, ולפנינו באסקריא או באבסנרריא וכבר העיר ע"ז תר"ב בתוספות ראשון לציון.

משנה ז) רבי אלעזר בן עזריה אומר אין תפלת המוספין אלא בחבר עיר
הערוך בערך הבר כתב פירוש גדול העיר אשר יועדו עליו כל הזקנים שנאמר כל אלה חבירו. פירוש אחר ציבור מקום שמתחברין בו בני העיר להתפלל בו ע"ל. ולפי שני הפירושים השונים האלה ישתנה נקוד השם. לפי הפירוש הראשון יהיה הַקָּר עיר. ולפירוש השני יהיה הַקָּר עיר. ורש"י ז"ל פירש כאן כפירוש הראשון חבורת העיר, צבור. ובשאר מקומות כפירוש השני. והרמב"ם ז"ל כמו כלל שני הפירושים ואמר ופירוש חבר עיר חכם המדינה והוא כנוי בעד תפלת הקהל שלא יתקבצו אלא לפני החכם שבהם.

והנראה כי התייחד השם חבר עיר לא לצבור סתם כי אם לצבור של חכמים מדרקקים במצות, ומתנהגים במנהגי חסידות בתפלה במעשי המצות ובגמ"ח — והיחיד מהם נקרא חבר. ויודע ענינו במשנה (דמאי פ"ב ג') ועל בתי כנסיות של החברים האלה הנקראים חבר עיר, אמרו לענין תקיעות שופר: כשהוא שומען שומען על הסדר ועל סדר ברכות במה דברים אמורים בחבר עיר אבל שלא בחבר עיר שומען על הסדר ושלא על סדר ברכות (ראש השנה ל"ד ע"ב), ובנשיאות כפים, כהן שיש מום בפניו בידיו וברגליו הרי זה לא ישא את כפיו מפני שהעם מסתכלין בו ואם היה חבר עיר מותר (תוספתא מגלה פרק ג' ט"ז), והעם מפני שהחברים האלה בכנסיתם מכוונים לבם לתפלה ואין פונים לדברים אחרים, והשעור ואם היה שם חבר עיר; ובתפלת המוספין שבמשנתנו שאינה תפלה קבועה נחלקו בה אם יש לקבעה חובה על כל אדם מישראל או שרק חברי חבר העיר קבלוה עליהם מפני שהם מדרקקים במצות. (מדברי הרא"ג בתוספתא באור). ולהשלמת הענין ראינו להעיר על מה שאמרו ז"ל לא ילך אדם לבית האבל ובירדו לגין המקשקש ולא ימלאנו מים מפני שמתעוהו. ואם יש שם חבר עיר מותר (הולין צ"ד) ופירש רש"י ז"ל חבורת עיר שיש בה רבים וזה מכוון להחשיב את האבל שיאמרו כמה חשוב זה שמכברו כל כך מותר. גדול כבוד

הבריות ע"ל. ופירושו איננו מובן לנו. והנה במסכת שמחות אמרו הכל מעלין לבית האבל קלוסקיות (גלוסקאות) בשיר ודנים ובחבר עיר ירק קטניות ודגים (סוף פרק י"ד), השואת שני המאמרים יבואר ענינם דמירי בסעודת הבראה שהיו החברים עוסקים בגמ"ח כאלה ובמו שאמר ר' אלעזר בר' צדוק כך היו חבורות שבירושלמי נוהגין אלו לבית המשתה (סעודת מצוה) ואלו לבית האבל אלו לסעודת ארוסין ואלו לסעודת נשואין אלו לשבוע הבן ואלו ללקוט עצמות (תוספתא מגלה פרק ג' ח'), ואמרו שלבית האבל מעלין דברי מאכל ומשקה חשובים אבל בחבר עיר שאירע האבל לאחד החברים וחבריו באים להברותו, רשאים להעלות גם דברים פחותים (ירק וקטניות) מפני שהם יודעים איש את אחיו ואינם מקפידים זה על זה. וזה מה שאמרו לא ילך אדם לבית האבל ובירדו לגין המקשקש היינו לגין ריקן או בלגין של מים שמתעה בזה את האבל אבל בחבר עיר שכל אחד יודע בחברו וכלם יודעים לאנשים מתנהגים בחסידות, אין מקום לחשד כזה ומותר. ונראה עוד שעל פי רוב היו בני החבורות האלה מן הבטלנים העניים, ואין להחמיר עליהם להביא דברים חשובים דוקא, והם יוצאים ירי חובתם במה שיש להם לפי כוונתם הרצויה. ומצאנו שהותירו את החברים האלה לטובה בחלוקת צדקה כמו שאמרו מעשר עני אין פורעין ממנו מלוה וכו' ואין נותנין ממנו דבר לצדקה וכו' ונותנין אותו לחבר עיר בטובה (תוספתא פאה פרק ד') ואמרו עוד בני העיר שהלכו לעיר אחרת ופסקו עליהם צדקה נותנים וכשהן באים (שבים לעירם) מכיאיין אותה עמהם, כד"א בשאין שם חבר עיר אבל יש שם חבר עיר תנתן לחבר עיר (מגלה כ"ו כ"ח) עיין רש"י. ולפי דרכנו יפורש שהעניים ההגונים העוסקים במצות קודמין:

פרק ה

משנה א) אפילו המלך שואל בשלומי לא ישיבנו וכו'.

הנראה שהוא סוף המאמר הקודם. וארישא קאי דחסידים הראשונים היו עושים כן וכן כתב בעל לחם שמים. אלא שלשון לא ישיבנו ולא יפסיק שבא בלשון יחיד אינו מתיישב היטב.

(שם) לא יפסיק

רבינו יונה כתב לא יפסיק בדבור דאלו הליכה לא מצאנו בשום מקום שנקרא הפסק. והרב בעל לחם שמים העיר מדרגותיה בחרתי ולא כריך ותני אפילו המלך שואל בשלומי ונחש כרוך על עקבו

שתפסו בה טובעו מטבע הברכות, שאצל הפירות בכלל נאמר במקרא פרי האדמה, ויבא קין מפרי האדמה (בראשית ד' ג'), ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך (דברים כ"ו ב' ושם י"ד), ובפת נאמר להוציא לחם מן הארץ (תהלים ק"ד י"ד), ובהברל שבין אדמה וארץ במקרא יענין בספרנו האוצר.

משנה ב) אם אמר שהכל נהיה יצא. הרב בעל מגן אברהם באורח חיים סימן כ"ד אות י"ד הביא בשם חכמת מנחת שיש לאמר נהיה בסגול תחת הויד שהוא לשון בינוני ולא בקמץ שהוא לשון עבר. דרוב הברכות נתקנו בלשון בינוני ויש לילך אחר הרוב. עכ"ל. והרב בעל שרת מעיל צדקה סי' ט"ב אחרי שהביא ומחוק דברי בעל חכמת מנחת ומיישב קושית בעל מג"א שהקשה עליו בסי' קס"ז אות ח' מסיים ואומר אבל שמעתי כי גם ג' נהיה בקמץ פירושו בינוני ואדרבא בסגול הוא לשון בקשה כמו ונהיה אנחנו וצאצאינו. והתימה על רב גדול וחכם כמותו שהאמין לשמועה כזאת ולא פנה לראות כי לשון נהיה בקמץ שבמקרא הוא לשון עבר ולא זכר את משפטי גורת נחי ל"ה שהעבר בקמץ והבינוני בסגול.

משנה ג) ועל הנובלות. לשון מקרא הוא ונובלת מתאנה (ישעיה ל"ד) וממקומו מוכרע שהוא הפרי הנושר מן האילן קודם זמנו. וכדעת מאן דאמר בגמרא, תמרי דיוקא (ברכות מ"ם ע"ב) וכן פירשו בירושלמי (ועיין תפארת ישראל) וכן נראה ממה שהשתמשו בו על דרך ההשאלה ואמרו שלש נובלות הן, נובלות מיתה, שינה. נובלות נבואה, הלום. נובלות העולם הבא, שבת (בראשית רבה פ' י"ד), דמעמו דבר שהוא מעין רוגמא של דבר גדול ממנו בערכו ומעלתו. משל לפרי שנשר קודם זמנו שהוא רק מעין הפרי ממינו השלם שנגמר בשולו.

משנה ה) בדרך על הפרפרת שלפני המזון פטר את הפרפרת שלאחר המזון.

לפי הנראה מפירוש רש"י שני מיני פרפרת היו מביאים בסעודה, בתחלה מביאים פרפראות להמשיך האכילה כגון פרגיות ורגים ואח"כ מביאין השלחן ולאחר גמר סעודה יושבים ושותים ואוכלים פרפראות כגון כיסני דמעלי לליבא ולחמניות, ובתוספות הקשו על פירוש רש"י והחזיקו בפירוש רבינו חננאל, דפרפרת היא פת צנומא בקערה דלית בה תוריתא דנהמא דמברכין עליה בורא מיני מזונות. והרב בעל הצליח נדחק לפרש שזו היא גם דעת רש"י ודבריו דחוקים. והנראה לנו לקיים פירוש רש"י ממה שאמרו

לא יפסיק: נראה ששונה בזה שני ענינים שונים, למלך השואל אמר לא ישיבנו, ולנחש שאין צריך בדבור נקט הפסקה סתמא דכל הפסק במשמע והיינו לבטל התפלה ולעסוק בעסק ההצלה מן הנחש בכל ענין. ונראים דבריו.

משנה ב) מזכירין גבורות גשמים בתחית המתים.

ענין בתוי"ט, והנראה לנו שנקראה ירדת הגשמים בלשון זה בסמך על הכתוב ורעם גבורותיו מי יתבונן (איוב כ"ו י"ד) שיתכן שהשם גבורות במקרא זה כנוי לגשמים וכמו שנאמר במקום אחר גשם מטרות עזו (שם ל"ז ו"ו).

משנה ד) ואם אין שם כהן אלא הוא לא ישא את כפיו.

ענין בתפארת ישראל ובהגהות רש"י שדקדקו במה דלא אמר שם אפילו. ולדעתנו כיאחר שבבא הראשונה מיירי בענית אמן אחר הכהנים ולא בנשיאות כפים, אין כאן מקום לשנות אפילו שאינה באה כי אם בהמשך אל הקודם לרבות או למעט.

משנה א) כיצד מברכין על הפירות. בגמרא אחרי שרצו למצוא מקור לברכות הפירות לפנייהם מן התורה העלו ואמרו אלא סברא היא אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה (ברכות ל"ה ע"א), ובתוספתא תנינא לא ישעם אדם כלום עד שיברך שנאמר לה' הארץ ומלואה (תהלים כ"ד), הנהנה מהעולם הזה בלא ברכה מעל עד שיתירו לו כל המצות (ברכות ד' א') ועיין במפרשים. ולדעתנו מליצת שיתירו לו כל המצות היא שאולה מלשון עד שיקריב המתיר כמצותו (ובחים ב' ג') שפירשו עד שיקריב הדם שהוא המתיר את הקרבן לאכילה. ולפי שהמשילו חכמים את כל אשר ברא ה' בעולם הזה חיי האדם לקדשי גבוה ואמרו שהנהנה מעולם הזה מעל כאלו נהנה מן הקדש תפסו גם הלשון הנהוג בהקדבת הקרבנות לאכילה, שקיום המצות התלויות במזון הוא מתירו לאכילה ומוציאו מידי קדש לחול.

פרק ו

משנה א) ועל פירות הארץ אומר בורא פרי האדמה חוץ מן הפת שעל הפת הוא אומר המוציא לחם מן הארץ.

הנרא' ו"ל העיר על שנוי מטבע הברכות שבפירות הארץ אומר פרי האדמה ובפת המוציא מן הארץ. וכן העיר אחריו בעל תפארת ישראל וטרחו ליישב. ולדעתנו יסוד השנוי הוא בלשון המקרא

ולא ישבו מתחלה סחור סחור, וכמו שכתב הרא"ש בעצמו, על המשנה דהסבו אחד מברך לכלם, וז"ל בגמרא משמע דקאי אברכת המזון כעובדא דתלמריה דרב וכו'. ומה שלא נסתפקו בברכת המוציא כי לא היו עדיין קבועים או בברכת המוציא עכ"ל, ועוד יש לנו סיוע גדול לפירושם מה שהקשו בגמרא על משנתנו הסבו אין לא הסבו לא, ורמיניהו עשרה שהיו הולכים בדרך וכו' ישבו לאכול אע"פ שכל אחד ואחד אוכל מכברו אחד מברך לכלם, קתני ישבו אע"פ שלא הסבו. שאילו היה פירוש הסבו במשנה ישיבה על המטות היו מקשים סתם מי איכא מטות בדרך. ורש"י נמשך בפירושו אחרי לשון המשנה אפילו עני שבשיראל לא יאכל עד שישב (פסחים פרק י' א') שאין ענינו סבוב כי אם ישיבה בהמיה וסמיכה. ובאמת גם הוראתו זו נכללת בפעל סבב. כמו סב אתה ופגע בכהנים (ש"א כ"ב י"ח) סב דמה לך דודי (שה"ש ב' ז') שענינה פניה לאיזה צד.

והוא אומר על המוגמר אף על פי שאין מביאין את המוגמר אלא לאחר הסעודה (שם).

רש"י פירש אותו שברך על היין הוא מברך על המוגמר שהיו רגילין להביא אחר האכילה. והרשב"א הביא פירוש הראב"ד שדחה לפירוש רש"י מתוך הירושלמי דגרסינן התם על הא מתניתין מה בין מוגמר ליון יין כולהו מריחי יין אחד שהוא טועם ומוה נראה שבאמצע המזון איירי וכו' ושעל כן פירש הראב"ד דאמוגרמא הבא בתוך הסעודה קאמר וארישא דמתניתין קאי דקתני הסבו אחד מברך לכולן וקתני הבא דאותו שבצע תחלה הוא שמברך על היין לאחר המזון והוא שאומר על המוגמר המובא באמצע להרית, והא דקתני אע"פ שאין מביאין את המוגמר אלא לאחר הסעודה פירושו בעלמא הוא וכו' וכתב הרשב"א על זה. ולפי פירוש זה אין מתיישב מה שאמרו בגמרא והוא מכלל דאיכא עדיף מיניה מסייע ליה לרב דאמר רב חייא בר אשי אמר רב הנוטל ידיו באחרונה תחלה הוא מוֹמֵן לברכה ופשוטא דהא שמעתתא לכאורה משמע דהוא אומר על המוגמר על המברך בסוף קאי עכ"ל.

והנה גם רבינו בעל המאור סמך גם הוא על הירושלמי שהביא הראב"ד וגם לדעתו במוגמר שבא בתוך הסעודה דברו במשנה. וכתב פירוש אותו שבידך להם על היין שלפני המזון או שלאחר המזון הוא מברך להם על המוגמר אע"פ שחזרו והביאו להם עוד מזון ובא להם המוגמר בתוך הסעודה

מוגה אדם את אורתיו ואת פרפרותיו מפיו (שבת קמ"ח ע"ב) נראה שהשם פרפרת כולל מאכלים שונים מפלים לעיקר המזון שבאים להמשיך ולעורר תאות האכילה או לעדן ולערב המאכלים וכמו שפרש"י מיני מעדנים. ולא פת הצנומה בקערה לבר, ושנינו עוד עד שמגיע לפרפרת הפת (פסחים ק"ד ע"א) ופרש"י והרשב"ם וביתר באור בתוספות פרפרת קרוי המרור שאוכל אחר המצה (עיי"ש) והנה לדעת בעל מוסף הערוך מקורה, אם מלשון יונית *περιφορά* שעקרו סבוב והקף והושאל למאכלים שנותנים לפני האוכלים היושבים סביב השולחן, או מלשון רומית *praeparatus* דבר מתוקן ומוכן לאיזה צורך — והנראה שעקרו עברית ובא ע"ד המרובעים פרפר שהוראתו שבירה לחלקים קטנים. כמו שלו הייתי ופרפרני (איוב ט"ז) והתייחד בלשון המשנה לרסוק דבר מאכל כדי למגנו ולצלוחו יפה, כמו שאמרו שאם פרפר ביצה ונתן לתוך הרג (ביצה י"ז ע"ב) ומוה בא השם פרפרת ע"מ פלפלת (פלפלת כל שהיא) למיני מאכלים מרוסקים ומטוגנים שעשויים למעדנים (דעליקאטסען) ובכללם גם מיני ירקות הבאים ללפת את הפת.

משנה ו) היו יושבין כל אחד מברך לעצמו הסבו אחד מברך לכלם.

רבינו האי גאון פירש ישבו כגון שלא ישבו סביב הלחם הסבו שישבו סביב הלחם וכדמתרגמינן וישבו לאכל לחם (בראשית כ"ז כ"ה) ואסחרו לאכל לחמא. וישבו לפניו ואסחרו קדמוהי (שם מ"ג ל"ג) והרשב"א לא נחה דעתו בפירוש זה, ממה שספרו בגמרא מתלמידיה דרב דאמרי ניוול וניכול לחמא אנהר דנך בתר דכרכי יתבי וקא מבעיא להו הסבו דוקא תנן אבל ישבו לא או דילמא כיון דאמרי ניוול וניכול רפתא דוכתא פלניא כי הסבו דמי (ברכות מ"ב ע"ב) והקשה שאילו היה פירוש הסבו כדעת רב האי, מה מקום לספיקן ליתבו להו סחור סחור ללחמא. ומבה הקושיא הוצאת החזיק בפירוש רש"י, שענין הסבו הוא, הסבה על המטות שחיו ממין על צדיהן שמאלית ואוכלין ושותין בהסבה. והרא"ש שהביא פירוש רבינו חננאל — שגם הוא פירש שלא כפירוש רש"י וא"כ הביא פירושו של רבינו האי — (וכנראה שהם לקוחים אצלו מן הערוך ערך סב.) כתב גם הוא, ופרש"י עיקר דלכולהו קשה מתלמידי דרב. ולהפך בזכותם של שלשת הגאונים האלה. רבינו האי רבינו חננאל ורבינו נתן בעל הערוך ראינו לאמר כי מספיקן של תלמידי דרב לא קשה כלל, שהרי נזכרו להסתפק בזה אחרי שכבר גמרו סעודתם

אחת. עלו והסבו ונתנו להם לידים, אע"פ שנמל ידו אחת נותן (השמש) לשתי ידיו. וכן משמע מלשון המשנה, במסכת ידים פרק א' שנו מי רביעית נותנים לידים לאחר וכו'. ובפרק ב' משנה א' שנו נמל לידו אחת. ומצאנו לזה זכר במקרא באלישע אשר יצק מים על ידי אליהו (מ"ב נ') וטעמו שהיה עומד ומשמשו בסעודה. ומה כראיה או בזכר לדבר על קדמות המנהג הזה, ומפני רוב השמוש בלשון החטירו לפעמים את הלמ"ד ואמרו גם נמל ידיו תחת נמל לידיו, ונשאר הפעל הזה בשמושו גם אחר שנתבטל המנהג הקדום וכל אחד ואחד נותן מים על ידיו בעצמו, וכמו כן נתקבל השם נמילת ידים במטבע הברכה לזכר המנהג הקדום. ואפשר שמן המנהג הזה יצאה ההלכה בנמילת ידים לסעודת שצריכין להיות מכח גברא. ועיין בתוספות הולין דף ק"ז ד"ה דלא.

פרק ט

משנה ג) מברך על הרעה מעין הטובה ועל הטובה מעין הרעה.

לפי הפירוש המוסכם קשה ליישב את הלשון אל הענין המכון והיה ראוי להיות שלא מעין. ובשטה מקובצת ראינו שבקש להטעים את הלשון וכתב: "פירוש על רעה שהיא כעין טובה מברכין כמו על רעה גמורה ועל הטובה שהיא כעין רעה רעה נמי מברך הטוב והמשיב". וכנראה לא נחה דעתו בפירושו והוסיף: "ואיכא נוסחי דכתיב בהו במתניתין מברך על הרעה מעין על הטובה וכו' והצועק על מה שעבר ואכולהו קאמר הרי זו תפלת שוא שאם בידך על הרעה כמו שמברך על הטובה וכו' דהיינו הטוב והמשיב, והיכי דמי בשקיל בדקא הרי זו תפלת שוא". וזה שלא כמפורש בגמרא ואולי יתכן לשער שכוונת המאמר הזה. הוא שמברכים על הרעה המגעת לאדם בערך הטובה שהוא עומד בה וכן להפך. לפי שכל הרעות והטובות אינן בהחלט ואינן נערכות לכל בני חאדם במדרגה אחת, כי העשיר אם יריות דבר מועט לא ישמח בו ולהפך אם יגיע לו נזק קטן לא יצטער עליו, מה שאינו כן העני.

משנה ח) דבר אחר בכל מאדך בכל מדה ומדה שהוא מורד לך הוי מודה לו במאד מאד.

ובמשנה שבגמרא ירושלמי הגירסא הוי מודה

אחד מברך על המוגמר לכולן והוא שבירך על היין שבא בין מזון למזון. ואע"פ שאין מביאין מוגמר אלא לאחר הסעודה, כך היה דרכם שלא היו מביאין אותו אלא לאחר סעודה לאחר בה"מ, ואז היה מנהגם שיברך הגדול שבהם והוא הוא מברך בה"מ אבל זה המוגמר שבא בתוך הסעודה המברך על היין שלפני המזון או בין מזון למזון הוא מברך עליו. אלא שגם הוא כבר הרגיש בקושיא שהקשה הרשב"א על פירוש זה מן הבבלי, וראה לישב ולתקן וז"ל, "ובגמרא דילן דייקן מרקאמר הוא מכלל דאיכא עדיף מיניה שהוא מוזמן לבה"מ אבל זה מאחר שזכה בברכת היין שהיא קודם גמר הסעודה וזה בכל הברכות שבתוך הסעודה. וזה לברך על המוגמר שבא בתוך הסעודה. ויש אחד גדול ממנו שמברך בה"מ כד"ה בר אשי אמר רב דאמר הנוטל יריו באתרוגה תחלה הוא מברך בה"מ, וה"ה שמברך על המוגמר שבא לאחריו שמאחר שהוא גדול שבכולן אין לאחר ליטול רשות לעצמו בפניו אלא מרעתו וזה שבירך על המוגמר שבתוך הסעודה בלא רשות לא מפני שהוא גדול אלא מתוך שזכה בברכת היין שקודם גמר סעודה וזה אף בברכת המוגמר שבא בתוך הסעודה עכ"ל, ועיין בתר"י.

פרק י

משנה ב) עד כנה מזמנין עד כזית וכו'. מלת עוד במשנתנו זאת איננה מדויקת יפה, לפי שענינה תמיד לחוראת הגבול ממקום ההתחלה, כירוע, אך כבר השתמשו חז"ל גם במובן גבול ההתחלה וכמו שאמרו וכי לא אשא לחם פנים לישראל שכתבתי בתורה ואכלת ושבעת וברכת והם מדרקקים על עצמם עד כזית ועד כביצה (ברכות ע"ב).

פרק יא

משנה ב) נומלים לידים.

עיין בתו"ט. והרב בעל לחם שמים האריך בזה. והנראה שהפעל נמל בענין זה הוא כהוראת הפעל לקח. ובמובן המצטרף אל הפעל נתן. וזה לפי שכל שמושי הסעודה בימיהם היה על ידי השמש. שהיה מביא מים בכלי ונותן ויוצק על ידי המסובין והם לוקחים את המים מידו. וכן מפורש בתוספתא דמכילתין (פרק ד') כיצד סדר הסעודה אורחים נכנסים ויושבים ע"ג ספסלים נכנסו כולם ונתנו (השמשיים) להם לידים כל אחד נמל ידו

ודבריו בשוב הדיוק הזה אינם נראים לנו, ויתכן שבמלת נשמר רצו לאמר נעבד כמ"ש בעבודת הארמה לעבדה ולשמרה. והכוונה מין זרע שצריך עבודת אדם ושמירתו, וההבדל שבין העבודה והשמירה הוא, שהעבודה להכין את הארמה ולהכשירה לזריעה, והשמירה להשגיח על הזרעים העולים לעשות להם כל צרכם ולשמרם מכל נזק. וכן יפורש אמרם שביעית (א' א') שאין כיוצא בהם נשמר. ובמעשרות (א' א') וקצת ראיה מאמרם, הסויה והאזוב והקורנית שבחצר אם היו נשמרים חייבים (שם ג' ט') שהרי בחצר אין שייך הפקר, ועיין גדה נ"א ע"א ועיין בסמוך.

(שם שם) והתבואה והקטניות בכלל הזה. ופירש הרע"ב להתחייב בפאה כשישלמו בהם כל התנאים הללו. והתו"ט תמה על זה ואמר: ודברי תימה הם, דהא ודאי שנשלמו בהם כל התנאים. והעלה שאולי משום תנאי דנשמר כתבו הרב וכו' שהרי אפשר שיפקיד תבואתו וקטניותו. והרב בעל לחם שמים תמה על תמיהת התו"ט ויישב פירוש הרע"ב ועיין שנות אליהו. ולדעתנו תתפרש המשנה על פי מה ששינוי בספרא שהוא מדרש ההלכה והמקור לסתימת ההלכה במשנה: אין לי אלא קוצר תולש מנין תלמוד לומר לקצור וכו'. אין לי אלא תבואה (שעליה הונח לשון קציר) קטניות מנין ת"ל בארצכם. אילנות מנין ת"ל שרד. יכול חירק והקשואים והרלועים והאבטיחים והמלפפונות הכל בכלל, תלמוד לומר קציר מה קציר מיוחד שהוא אוכל ונשמר וגידולו מן הארץ ולקישתו כאחת ומכניסו לקיום, יצאו ויקות אע"פ שלקישתו כאחת אבל אין מכניסו לקיום, יצאו תאנים שאע"פ שמכניסו לקיום אבל אין לקישתו כאחת. והתבואה והקטניות בכלל הזה ובאילן האוג והחרובים וכו' חייבים בפאה (קידושין פרק א'). הנראה מזה שאין מאמר, והתבואה והקטניות בכלל הזה" מאמר בפ"ע ולענין להצריך השלמת כל התנאים האלה גם בהם, כי אם סוף הקודם, והתולדה והכוונה היוצאת מבאור השם קציר המונח על הזרע שיש בו התנאים האלה שהוא אכל וכו'. והכוונה שלפי היראת השם לא יכלול בכללו כי אם התבואה והקטניות בורעים ובאילן האוג והחרובים וכו' והמשנה שלפנינו כנראה שנויה להלכה כלשון המדרש הזה בקצרה בעויבת הדרש ובאור השם קציר, ומחבורת עם המשנה שאחריה ובאילן כמו שהיא בספרא.

משנה ו) עד שימרח.

עיין ברע"ב ובתו"ט שהוא מלשון המקרא ומיתרו על השחין (ישעיה ל"ב כ"א) ופירש רש"י יחליקוהו לדבקה על השחין. וכנראה תשאל הפעל

לו מאד מאד אבל במשנה שבנמרא בבלי חסרות שתי המלות האלה. וכן הוא בספרי. ושם מיוחס המאמר הזה לרבי עקיבא. רבי עקיבא אומר אם נאמר בכל נפשך קל וחומר בכל מאדך אלא בכל מדה ומדה שהוא מודר לך בין במדת הטוב בין במדת הפורעניות (דברים ס' ל"ב). והנראה שתוספת שתי המלות במאד מאד הוא לפרש דברי רבי עקיבא ולאמר שאיננו מוציא את מלת מאד ממשמעה הראשון שהוא במעם תוספת ורבי ומפרשה בהוראת השם מדה משרש מדר כי אם בסמך על מה שנאמר בכל מאדך היה דורש כאלו נאמר במאד מאד וכמו שנמצא במקרא וארבה אותך במאד מאד (בראשית י"ז ב') במעם רבי מופלג בכל אופן האפשרי. וזה בכל מדה ומדה אפילו במדת הפורעניות ואמר מאמר בסמך לשון נופל על לשון.

(שם) ואומר אל תבזו כי זקנה אמך (משלי כ"ג) ואומר עת לעשות לה' הפרו תורתך (תהלים קיט).

כבר הרשה לו הרמב"ם לפרש את חתימת המשנה הזאת שלא כפי הנראה מן הנמרא, שהנמסק הזה איננו מוסב אל הקידם ואמר ומה שאמר אח"כ ואומר אל תבזו וכו' אינו ראיה על מה שהקדים שיהא אדם שואל את שלום חברו בשם אבל ראיה שלא יבזו וילעיגו לתקנות חכמים אע"פ שהם ישנות וכו'. ולפי דרכו נראה לנו שהפסקים השנים האחרונים האלה הם ראיה שיש כח ביד החכמים לתקן תקנות ולחזק את הברקים לפי צרך הזמן ולחדש כבוד התורה כשנתישנו איוה מן התקנות הקדומות. כדי שלא יעמרו נערים ויבזו אותם מפני זקנתם, ובידושלמי אמרו אל תבזו כי זקנה אמך אמר רבי יוסי אם נתישנו דברי תורה בפך אל תבזו עליהן וכו' אמר רבי זעירא אם נזרקנה אומתך עמוד וגוררה כשם שגשה אלקנה היה מדרוך ישראל לפעמי רגלים וכו' ועיין יפה תאר. ואף ע"פ שצורת המאמר לפי ההשקפה הראשונה ענין אחר לו, הרואה יראה כי כוונה זו שרמונו אליה טמונה וצפונה בה.

פאה פרק א

משנה ד) כלל אמרו בפאה כל שהוא אכל ונשמר וכו'.

הרע"ב פירש נשמר למעוטי הפקר שאין לו שומרים אינו חייב בפאה. והוא מפירוש הנמרא שבת דף ס"ה א' והרב בעל לחם שמים דייק בזה דמאי צריך לאשמעין כה"ג דהא לאו דידה מבי אפקריה והכי תיסק אדעתין לחייביה במאי דלאו דידה.

יורדין ונקיים מלשון כי ישל זיתך, וכתוב וגם של תשלו לה ופירושו מכון להוראת הפעלים נשל שלה שלל שענינם נפילה וירידה וביהוד ירידה דרך שלשול. ומוזה במשנה משילין פירות דרך ארובה (ביצה ה' א'), ומוזה השם שלולית לנחל קטן שנתהווה ממי נשמים שמתקבצים ויורדים במקום מדרון בשטף הזרם. ומוזה הושאל גם לזרם הנגר הבא בכח גדול. בזושו של ים ובשלוליתו של נהר (ב"מ כ"א).

משנה ב) אמת המים שאינה יכולה להקצר כאחת וכו'.

כתב הר"ש היינו שלולית דקאמר תנא קמא דבכל ענין מפיסק ואתא ר' יהודה למימר דוקא באינה יכולה להקצר כאחת, וכן פירש הרע"ב ושאר המפרשים. במשנה הקודמת הערנו בביאור השם שלולית נראה בברור שאינה אמה, וענין אמה ידוע שהיא תעלה עשויה בירי אדם להמשיך ממנה מים מן המעין או הבאר (ועיין האוצר ערך אמה), ולפירושונו לכאורה שאין כאן מחלקת כלל וכולה ר' יהודה היא, אבל בתורת כהנים קדושים פ"ב תנינא אמת המים הקבועה הרי זו מפסקת, רבי יהודה אומר אם אינה יכולה ליקצר כאחת הרי זו מפסקת. ויפה העיר הג"מ זכריה פראנקעל בספר דרכי המשנה שעל הברייתא הזאת דתורת כהנים כוונו בירושלמי, שאמרו על משנתנו: הוון בעון מימר ולא פליגין, אישכחת תני אמת המים הקבועה הרי זו מפסקת.

משנה ג) ואם היה שער כותש אינו מפיסק וכו'.

עיין ברע"ב. והראב"ד בפירושו לתורת כהנים כתב שער הענפים של אילן הם כמו השער לאדם ואם היו הענפים כותשין על הגדר כלומר שהם דוחקין אותו ומכסין עליו עד שהגדר נכתש מפני דוחק השער עכ"ל. ושער שהשתמשו בו במשנה לענפים לפי הנראה לא כל הענפים במשמע כי אם הענפים הדקים מן הדקים שנמצאים בקישות בדלעות ונפנים שכן מצאנו, ונוטה שער של זו לכאן ושער של זו לכאן (כלאים ג' ה'), והיה הופך שער שתי שורות לצד אחד (שם ד' ט').

פרק ג

משנה ח) הכותב נכסיו לעבדו יצא בן חורין.

עיין ברע"ב שפירש המחלוקת ת"ק ור"ש היא בסברא אם פליגין דבורא או לא אבל בגמרא דנישין (דף ט') במסקנת הגמרא אמר רב אשי תתם דיינו

מרח בהלכות עבודת האדמה על החלקת והשוואת פני הכרי שהיא גמר המלאכה.

פרק ב

משנה א) אלו מפסיקין לפאה.

בתורת כהנים פרשת קדושים (פרק א' י"ב) סמכו את ההלכה הזאת על הכתוב שדך לחייב על כל שדה מכאן אמרו אלו מפסיקים לפאה, וכן הוא בתלמוד ירושלמי על משנתנו שנאמר שדך ובלבד שלא יוציא משדה לחברתה.

(שם) הנחל והשלולית.

בגמרא ירושלמית אמרו שלולית כל שהיא מושכת נחל עראי שאינו מושך. ופירש בעל פני משה שלולית דקתני במתניתין כל שהיא מושכת וקבועה אבל נחל שהוא רחב ביותר אע"פ שאינו מושך נתכוון? על פני כל השדה הוי הפסק ודבריו אינם מובנים לנו. ובשנות אליהו כתב דנחל הוא נהר והשלולית היא מה שחופרים בתוך השדה להשקות ממנה השדות וכו' ונקט שלולית ונחל מפני שנחל מפסיק אע"פ שאינו מושך אלא קו וקיימי ושלולית אינה מפסקת אלא א"כ מושך, וכראיתא בירושלמי מכאן ראיה דנחל הוא נהר ולא כיש מפרשים דנחל הוא בלי מים עכ"ל. וגם פירושו זה לא זכינו להבין. כי מימי כל נחל שוטפים ומושכים ואינם עומדים על מקומם. והנראה לנו בפירוש הירושלמי נחל אע"פ שאינו מושך שייבשו מימיו שהנחל קטן מן נהר ואפשר למימיו שיתייבשו וכמו שמצאנו בתורת כהנים, אין לי אלא ימים ונחלים שמושכים בימות החמה ובימות הגשמים, מנין לרבות שאר ימים ושאר נחלים שמושכים בימות הגשמים ואין מושכים בימות החמה (שמיני פרשה ג'), ונהנו חז"ל להשתמש בפעל מושך ביחס אל מים לענין רבוי השפע, נהרות המושכין ומעינות הנובעים (ערובין) ומוזה בהפעיל מעין שהוא מושך כגדל רבה עליו והמשיכו (מקואות ה' ג') ולפי זה יתכן לשער שמה שאמרו בירושלמי נחל אף ע"פ שאינו מושך אין הכוונה לאמר שנתייבש לגמרי כי אם שאינו שוטף בשפע, ואמרם בשלולית כל שהיא מושכת שהיא שוטפת בשפע.

ובפירוש השם שלולית תפסו המפרשים בפירוש רב ביבי אמר ר' יוחנן שהיא אמת המים שמחלקת שלל ואגפיה אבל לפי גזרת השם מסתבר יותר כפירוש רב יהודה אמר שמואל שהוא מקום שמי נשמים שוללן שם (ב"ב ס"א ע"ב) ופרש"י מתקבצים. כמו השלל של ביצים (ביצה ז' א') דבר אחר לשון שלל ומלקוח דבר המקובץ, אבל הערוך פירש

משנה ה) שלש אבעיות ביום.

הרמב"ם פירש בקשות לשון אם תבעיון בעיו (ישעיה כ"א) והר"ש כתב בירושלמי מפרש מלשון נבעו מצפוניו תרגום איתגליון מטמרוהו (עובדיה) שבעל הבית מתגלה ונראה לתוך שדרו כרי שיקחו העניים פאה עכ"ל, והנכון כמו שפרש"י בישעיה על פסוק כמלונה במקשה (א' ח') את לשון התרגום כערסל מבתותא במקשיא בתר דאבעיוהי לאחר שלקמיהו לשון המשנה שלש אבעיות ביום עכ"ל כמו שהעיר הר"ר שמואל דוד לוצאטו בפירושו לישעיה, וענין שלש אבעיות כמו שלש לקיטות, ועל אמתת הפירוש הזה תעיד לשון המשנה בסמוך של בית נמר היו מלקטין על החבל (ועיין האוצר שרש בעה).

פאה פרק ד

משנה י) איזהו לקט הנושר בשעת הקצירה קצר מלא ידו תלש מלא קמצו הכחו קוץ ונפל מידו הרי הוא של בעל הבית.

בגמרא (חולין קל"א) תניא לקט קצירך ולא לקט קיטוף. רבי יוסי אומר אין לקט אלא הבא מחמת הקציר. רבי יוסי היינו תנא קמא כולה רבי יוסי היא והכי קתני שרבי יוסי אומר אין לקט אלא הבא מחמת קציר. והגר"א ז"ל בשנות אליהו בפירוש הקצר כתב: פלוגתא דרבי יוסי ורבנן רבי יוסי סבר דוקא כשקוצר חייב בלקט דכתיב כי תקצור אבל כשעוקר פטור וחכמים מחייבים אף כשעוקר ומסקנא דגמרא דידן שאף רבי יוסי לא פטר בעקירה אלא בדבר שאין דרכו לקצור אבל בדבר שדרכו לעקור חייב דהיא קצירתו. ומשנתנו סתמה לן כרבנן והכי פירושא, היה קוצר דבר שדרכו לקצור אם קצר מלא ידו או תלש מלא קומצו חייב ולא כר"י דסבר בדבר שדרכו לקצור אם תלש מלא קומצו פטור עכ"ל. ולפי פירושו ז"ל שהתלישה הוא הקיטוף משנתנו חסורי מחסרא. והנראה שמשנתנו לא באה לדרקק אופן אסיפת התבואה מן הקרקע אם היא בקצירה או בתלישה, כי אם להשמיענו שהלקט איננו כי אם הנופל מעצמו ולא מצד סבה אחרת כמו הכחו קוץ. וכמו ששינוי להלן בדיון פרט: איזהו פרט הנושר בשעת הבצירה. היה קוצר עקץ את האשכול הוסבך בעלים נפל לארץ ונפרט הרי הוא של בעל הבית (פרק ו' ג') וכן מוכח מן הספרא ששנו: ולקט קצירך ולא לקט קטוף, ולקט קצירך אין לקט אלא מחמת הקציר מכאן אמרו היה קוצר קצר מלא ידו תלש מלא קומצו הכחו קוץ עקצתו עקרב נבעת נפל מידו הרי הוא של בעל הבית

מעמא משום דלאו כרות נימא הוא ופירש רש"י ז"ל התם דאמר רב נחמן הלכה כרבי מאיר מעמא לאו משום דלא פלגינן דבורא דהא כי נמי הוכיח שם שייר קרקע פלוני דליכא פלוגתא דרבנרא קאמר רבי מאיר דלא יצא להירות אלא מעמא משום דלאו כרות נימא הוא וכו' ות"ק דמתניתין הוא רבי מאיר ובתוספתא רבי שמעון אומר האומר כל נכסי נתונים לפלוני עבדי חוץ מאחד מרובא שבהן לא אמר כלום, חוץ מעיר פלונית חוץ משורה פלונית אע"פ שאין שם אלא אותה שדה ואותה עיר וכה עבר בנכסים וקנה עצמו בן חורין וגם מזה נראה שלא משום דפלגינן דבורא הוא.

פרק ד

משנה א) הפאה ניתנת במחובר לקרקע ברלית ובדקל בעל הבית מוריד ומחלק לעניים.

ברלית פירש הר"ש גפן גדולה המורלת על גבי עצים או על גבי אילנות אחרים עכ"ל, ודומה בזה לדקל שהוא גבוה ויש סכנה בעליתם. והרמב"ם כתב בקיצור דלית שם לגפן כמו דליותיו (יחזקאל י"ז מ"י) ועיקר השם דלית כפי שמצאנו במקרא הוראתו ענף והתייחד לשריגי הגפן הדקים והארוכים שהם משתרגים וסרוחים וסועדים אותם בקנים. וכן שינוי אין מביאין מן הדליות אלא מן הרגליות (מנחות ח' ו') ובטעם משנתנו שהשונה את הרגליות אל הדקל נראה כפירוש הראב"ד שלא מפני שהוא גבוהה כמו הדקל ויש סכנה בעליתה כי אם מפני חלישותה ואם יעלו (יחזיקו) בה שנים או שלשה תשבר ויבואו לידי סכנה (תורת כהנים קדושים פ"ג).

ממז (שם) אפילו תשעים ותשעה אומרים לחלק ואחד אומר לבזו שומעין.

בתורת כהנים (קדושים פרק ג') הגירסא ואחד אומר לבזבו אפילו בריא אפילו ידיו יפות ועיין בתו"ט.

משנה ב) ברלית ובדקל אינו כן וכו' ואחד אומר לחלק.

בתורת כהנים (שם) בהוספה אפילו זקן אפילו חולה — עכ"ל. ההלכות האלה למרו חז"ל ממשמעות לשון המקרא שאמר לעני ולגר תעזב אותם (ויקרא י"ט י') כמו שדרשו בתורת כהנים, ואע"פ שהמקרא הזה נאמר בעוללות, וכן סמכו בתורת כהנים את הלמוד הזה למצוה זו לפי סדר הכתובים, השכל מחייב שהמדה הזאת מהלכת גם על הפאה.

מתקן שבלת אחת מכל חובות מתנות כהונה המוטלת עליה. ובוה נרויה שנובל לפרש המשנה בפשוטה ולא נצטרך לבקש חשבונות רבים כדאיתא בירושלמי. והאריך הר"ש בפירוש דבריהם. וכבר העיר על זה הגר"א בשנות אליהו בפירוש הארוך ואמר אין הפירוש כמו שהביאו הירושלמי שמביא ג' שבלים ומתנה וכו' אלא הכלל שכך תקנו חז"ל שיעשר לפי אומר דעתו בכדי שהדעת מועה וכו' וגם כאן אומר שהמעשר משבלת הלז שנותן לעני יהיה נקבע בגדיש תבואה שלו, ואח"כ כשיפחות משיעור מעשר בכדי השבלת הנ"ל לא איכפת לן משום דבר מועט כזה, עכ"ל. ולפי האמור בפירוש הפעל עֶזְרָ כפי שהשתמשו בו חז"ל ויתפרש אמרם מעשר שבלת אחת מתקן שבלת אחת לפטרה מחובותיה כשהוא מתקן גדישו.

משנה ג) אין מגלגלין במופח דברי ר' מאיר וחכמים מתירין מפני שאפשר.

עיי' בהרע"ב בפירושו השני וז"ל פירוש אחר אין מעלין מים בגלגל מן הבור להשקות את השדה או להרביצה וכו' וחכמים מתירין מפני שאפשר שישימום ההפסד של העניים בזה ויתן בעל השדה כפי השומא שישימו עליו עכ"ל. והפירוש הזה הוא מן הירושלמי שהביאו ברייתא מן התוספתא דפאה (פרק ב כ"א) תני המרכין את שדהו עד שלא ירד העני לתוכה אם היוקו מרובה על של עני מותר ואם היוק העני מרובה על שלו אסור. רבי יהודה אומר בין כך ובין כך מניחין על הגדר והעני בא ונוטל את שלו. ואחר הדיוק בברייתא השוו מדותיה למדות משנתנו כאלו שניהן עולות להלכה אחת שהוא שניה בפנים שונים. ולפי דבריהם פירש רבינו דניאל אחיו של רבינו נתן בעל הערוך לשון המשנה אין מגלגלין במופח שלא ירבין שדהו כל כך שתהא מופח על מנת להטפוח. ועיי' בר"ש.

ולדבריהם משנתנו משנה קטועה וחסרה, וחכמים שמתירין מפני שאפשר סתמו דבריהם ביותר מדאי, ולא רחוק לשער ולפרש שכן המשנה וכן הברייתא ענין אחד להם בולוף מים אלא שבמשנה שנו, בגלגול מים בכדי מופח לבר ולא להטפוח ובוה אמר התנא קמא אין מגלגלין במופח, כלומר בכדי מופח וזה מפני שאי אפשר לצמצם בולוף שלא יהיה בו גם בכדי להטפוח ולא יוכלו העניים ללקט. וחכמים מתירים מפני שאפשר כלומר שאפשר לצמצם בולוף שלא ירבה ויוק לעניים ולא ימנעם מלקט או מפני שאפשר, שבולוף במופח עוד אפשר לעניים ללקט שם ואינו גורם להם היוק. ובברייתא מיירי ברבין שהוא זולף מרובה שיש בו

(קדושים פרק ב'), ולמדנו מזה שני ענינים שונים קציר (א) ממעט קטוף. ב) ממעט שלא מחמת הקציר כי אם מצד סנה אחרת. אבל קצירה ותלישה אחת היא וכמו שפירש בעל קרבן אהרן ואמר: דברים שדרך להקצר ע"י תלישה כמו עדשים ואפונים, ומשנתנו אינה מדברת כי אם מדין השני הנזכר בספרא.

והראב"ד ז"ל בפירושו על הספרא כתב וז"ל שהנוסחא בת"כ מוחלפת מן הגירסא שהביאו במסכת חולין וכו' ואני תמה מאד על חלוק הגירסות מהו ומה (ומי) שסדר הגמרא במסכת חולין אם ראה הנוסחא הזאת מה ראה להקשות ר' יוסי היינו ת"ק ותיירן שר' יוסי אומר וכו' אדרבא פלוגתא איכא ביניהו דת"ק דריש ליה למעוטי קטוף ור' יוסי דריש ליה למעוטי אחד הקציר (שלא מחמת הקציר) וסיים דבריו מ"מ אני תמה מאד על הפלגת הגרסא והנוסחאות ובעל הגמרא איך לא ראה הנוסחא הזאת או שמה (שמא) ראה ונפלאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה עד יבוא מורה צדק לנו עכ"ל. אולם לישב תמיהתו הגדולה הזאת קצת ישוב יש לנו לאמר שמסדר הגמרא ראה לאחוז בנוסחא ההיא מכת התוספתא דמכלתין שאמרו איזהו לקט הנושר בשעת הקצירה ובשעת התלישה רבי יוסי אומר אין לקט אלא הנושר בשעת קצירה בלבד שנאמר ולקט קצירך לא תלקט (פאה א' ט"ז) שראינו מזה שר' יוסי הוא העושה חלוק בין קצירה ובין תלישה ומפקי ליה לקטוף בלשון תלישה. ולפי זה הברייתא שהביאו בגמרא לקט קצירך ולא לקט קטוף יש לה על מה שהסמוך ויפה דקדקו רבי יוסי היינו תנא קמא. אבל לענין משנתנו הנכון כמה שאמרנו שאינה מדברת מענין קטוף כלל. ומקורה מסוף ההלכה דספרא.

פרק ה

משנה ג) שבלת של לקט שנתערבה בגדיש מעשר שבלת אחת ונותן לו.

הר"ש דקדק על מה שאין מזכיר כאן תרומה גדולה ועל זה כתב הרא"ש שמדרך התלמוד להזכיר מעשר אבל התרומה לא חש לפי שחטה אחת פטרת הכרי כולו. והתוי"ט שהעתיק דברי הר"ש (והרא"ש) לא הוסיף בזה כלום. אבל ברמאי פרק ד' משנה א' ד"ה עד שיעשר כתב וז"ל לפי שתורמות מעשר גם היא מעשר מן המעשר לכן קראוהו בכלל מעשר. ועוד מצאנו בדברי רבי אליעזר במשנה ג' פרק ו' (במס' דמאי) מעשרות שם לכל מתנות כהונה ואף לתרומה גדולה, ועיי' פרק ז' משנה ו' (במס' דמאי) עכ"ל. ולפי דבריו יהיה פירוש הפעל מעֶזְרָ שבולת,

לפי הפירוש המוסכם יהיה נטופה תאר לזית על שם שהוא נוטף שמן ואמרם בשעתו לאמר אעפ"י שאינו נוטף בכל שנה הואיל והעלו לו שם זה על שהוא נוטף בשעתו ושכחו אינה שכחה. אך לפי זה היה ראוי להיות הנוטף בל"ז שהרי השם זית בא במין זה והערוך כתב שם עיר ושמה טופה וכו' מסתברא נטל, נטע, נטף אין הנוף עיקר עכ"ל. והתימא שאם רצה לפרש את השם נטופה במשמע שם עיר לא היה צריך לחדש שם טופה ולאמר שאין הנוף עיקר והלא מצאנו שם עיר בארץ ישראל נטופה בנוף אנשי נטפה (עזרא ב' כ"ב) אנשי בית לחם ונטפה (נחמיה ז' כ"ב) אבל פירושו מסתבר בעיקרו שהיו זיתי עיר נטופה מצוינים במינם והיו לוקחים מהם ונוטעים במקומות אחרים ויקראום זית הנטופה או נטופה, כמו שמצאנו בתוספתא (פאה פרק ג יד) ולפי זה נפרש בשעתו בעת שהיה מצוי.

ובררך זה יתפרשו שני השמות האחרים הבאים בסמוך, בשמו שהיה שופכני או בישני. והנה על בישני אמרו בירושלמי בין שאר הפרושים אית דבעי מימר בישני ממש, וכן פירש הרמב"ם שהוא שם מקום והוא לפי השערת בעל לחם שמים, הנוכר בנמרא דמגלה, חיפני וביישני לא ישא את כפיו (מגלה כ"ד ע"ב) ובנמרא ירושלמית אמרו בענין זה אנשי חיפא ואנשי בית שאן (שנתקצר השם בית למלת בי שנתחברה אל שאן). ואחרי שהגענו למצוא מקור לשני השמות נטופה וביישני בשמות מקומות, נוכל לפרש גם השם שופכני בשם מקום אף שלא מצאנו לו סעד. והנה כל מיני היותים האלה המצוינים בשם מצוינים לשבח ולא לגנאי. וכמו שכבר העיר בעל לחם שמים ושע"כ ראינו להעיר על אמרם אפילו כוית הנטופה בשעתו שמלת אפילו מיותרת בזה ומשגרת לשון המשנה הסמוכה אבל אם התחיל בו אפילו כוית הנטופה בשעתו ושכחו יש לו שכחה, באה במשנה הראשונה שלא במקומה וכן הוא בתוספתא, כל זית שיש לו שם בשדה כוית נטופה בשעתו שכחה (צ"ל שכחו) אינו שכחה — ועיין תפארת ישראל.

אבל הצעת המשנה קשה קצת מה שלא כללה את השמות שופכני וביישני בכללה הראשון כל זית שיש לו שם בשדה והוכירה אותם בבבא השניה כשהוסיפה על הקודם עוד שני תנאים אחרים במעשיו ובמקומו. וגם לשון כמה דברים אמורים אינו מדויק, דלשון זה אינו אלא למעט. והרב בעל לחם שמים מרח לישב ולא נחה דעתנו בישבו. ובתוספתא הצעת ההלכה כך היא, כל זית שיש לו

גם להטפיה ואמרו המרבץ את שדהו עד שלא ירד העני לתוכה, אם היוקו מרובה וכו' ומנין שהרבץ הוא זלוף מרובה, ממה ששנינו המרבץ את ביתו ונתן בו חטים ומננו (מכשירין ג' ד') וכן משמע מלשון הגמרא הרוצה לרבץ את ביתו בשבת מכיא עריבה מלאה מים ורוחץ פניו בזוית זו וידיו בזוית זו ורגליו בזוית זו ונמצא הבית מתרבץ מאליו (שבת צ"ה ע"א).

משנה ו') או שהוא מסייע את אחד מהן. בתורת כהנים שנינו, לא תלקט לעני לא תסייע את העני (קרושים פרק ד') ובגמרא דניטין לא תלקט לעני לא תלקט לו לעני (דף י"ב ע"א) (ופירש"י סמכניהו רחמנא לא תקלט לעני ולגר ודרשינן סמוכים לא תלקט אתה לצורך העני).

פרק ו

משנה י') תבואה שנתנה לשחת או לאלומה וכן באגודי השום.

הרע"ב פירש לאלומה לקצור כדי לאסור בה עומרים אחרים והוא מפירוש הר"ש, והרמב"ם פירש לאלומה הוא עומרים והענין הוא שיקצצה (צ"ל שיקצרה) כולה ויחלוק אותה לאלומות ואל (צ"ל ואו) יקבוץ מן האלומות ההם עומרים, כי האלומות כשיתקבצו נעשים עומרים עכ"ל וכן פירש הרא"ש. ולפי הנראה סמך בפירושו זה על הברייתא שבתוספתא דמכלתין החותך כריכות ועתיד לעמרן וכן אגודי השום (פואה ג' ה') אבל מלשון המשנה משמע כפירוש הר"ש שלשון תבואה שנתנה ענינו מיועדת ומוזמנת לאיזה דבר לפי מהותה כמו לשחת שהוא תבואה גרועה שמהדים אותה למאכל בהמה ובמעט זה יתפרש ג"כ לאלומה תבואה ששבליה דקות וצנומות ומקפלין אותן לקשור ולאלם בהן את העמרים וכן מוכח גם לשון לאלומה בלשון יתיר.

וכן באגודי השום ואגודות השום והבצלים אין להם שכחה, (שם שם).

מלשון המשנה נראה ששני ענינים ישנו כאן אגודי השום לחוד ואגודות השום והבצלים לחוד, שיש הבדל בין אגוד לאגודה וכמו שפרשו המפרשים אבל בתוספתא בענין זה תנינא וכן אגודי השום והבצלים אין להם שכחה (פאה ג' י"ג) ותו לא.

פרק ז

משנה א) כל זית שיש לו שם בשדה אפילו כוית הנטופה בשעתו.

מה שהנחתי דברי בעל ההשלמה בצ"ע בפ"א סי' א' שמדחה הראיה לדעת החולקים על הרמב"ם דס"ל דאיש ושנוי רשות קני לגמרי שא"צ להחזיר אף הרמים מהא דב"ב מ"ד בסוגיא דמכר לו פרה וכו' דאם היה חייב ליתן הרמים לנגזל אכתי נוגע בעדות הוא. ומדחה רבינו בעה"ש דהתם איירי בנזלן שאינו מפורסם דעשו בו תקה"ש ולהכי הוי נ"ב. ובתבתי בתוה"ש שם ס"ק ב' דלפמ"ש בס' או"ת בס' ל"ז דעיקר הוכחת הגמ' התם דלמ"ד רשות יורש ברשות לוקח ניהא ובירוש לא שייך תקה"ש והוי נוגע בעדות. וא"כ היא אריה שאין עליה תשובה. ובת"י הלוקח ראשקעס נ"י דעיקר מטעם הסוברים דצריך לשלם רמים הוא מטעם מויק שעבדו של חברו ובירוש אין לומר כן שהרי ממילא נעשה השנוי ע"כ.

ואנכי לא ארע מי הניר לו דמטעם הסוברים דצריך לשלם הרמים הוא מטעם מויק שעבדו ש"ח, דהא מויק שש"ח הוא רק במכיון לאווקי חייב כמ"ש בעה"ש בכלל דגרמי סוף מס' ב"ק והכא אפי' הלוקח לא ידע שגזל הוא צריך להחזיר הרמים לדעת הרמב"ם דלא מחלקי בהכי. ועוד אי מטעם מויק שש"ח נגעו בה היה לו להחזיר אף גוף החפץ דהא קודם שקנה היה ברשות הנגזל וכיון שבקנייתו הויק איך קונה החפץ. אמנם באמת כל דברינו אלה למותר המה כי עיקר דברי הח"ד אין לו שחר דהא בעה"ש קאי ג"כ על רשות יורש וגבי יורשים קאמר בהדיא דיש סוברים דצריך להחזיר הרמים דהא קאי על הגזל ומאכיל את בניו בירושה יעו"ש ופשוט הוא.

ואגב אמרתי להעיר על מה שראיתי בהכנסת שם עמוד תתק"ג. מהרח"י קרעמער פליאה בדברי התוס' ובתוס' צ"ז ש"כ דלא אפשר לקיים שניהם בעצם שיש בו מוח ע"י גומרתא. דרבא למעמיה דס"ל דלא אפשר בגומרתא משום פסידא דקדשים. דא"כ היאך אמרי' בחולין ו"א ממאי דלמא מנח גומרתא וכו' וכו' א"א שלא ישרוף מהקדוש ע"כ. ולא הבנתי מדוע הציב את התוס' מטרה לחציו ולא הקשה סוגיא דפסחים על סוגיא דחולין. והתוס' מה הוא כי ילין עליו הא רבא בעצמו ס"ל דלא אפשר בגומרתא.

אבל לפענ"ד חילוק רב יש בין מוח שבקולית שממלא כל חלל העצם ואין באפשרי לשרוף העצם שלא יתקלקל המוח ע"י האש עד שאינו ראוי לאכילה אבל המוח שבראש הוא כמונח בקופסא בתוך הקרום רחוק מעט מעצם הראש ויכול להיות שיניח גומרתא וישרוף העצם שלא יגע בקרום ומכ"ש מצד השני מצד העורף ששם העצם רחוק מהקרום, ואפשר דמעיקרא לא ס"ד שיש להוציא המוח ע"י גומרתא להכי יהיב הגמ' טעמא דלהכי נמנן על מוח שבראש משום שיכול לגוררו ולהוציאו. אבל למסקנא אפשר דה"ש דברייא דמונן על מוח שבראש משום דאפשר ע"י גומרתא משא"כ במוח שבקולית. ועוד י"ל דאף שיתחדר מעט שלא יהיה ראוי לאכילה ואיכא הפסד קדשים מ"מ לענין בדיקה שפיר יהיה ניכר אם יש שם נקב או לא ולק"מ וגם רבא לא אמר שא"א כלל רק חשש דילמא ישרוף ויבא לידי הפסד קדשים ולא שייך לומר שבוה יעכב כל אכילה הקרבן שחמת זה החשש. כל זה נלענ"ד הק' יתודה לזכר עזקי חופ"ק רז"פ בפאריש.

שם בשדה כוית נטופה בשעתו ושכחה (שכחו) אינו שכחה במה דברים אמורים בזמן שלא התחיל בו אבל אם התחיל ושכחו הרי זה שכחה עד שיהא בו סאתים (ג' י"ד).

משנה ב) כל זמן שיש לו תחתיו יש לו בראשו. רבי מאיר אומר משתלך המחבא.

הרע"ב פירש על פי הר"ש משבדק המלקט בכל מחבואי היותם או הוי הנשאר לעניים, כשאין לבעל האילן ויתם תחתיו, ולא זכינו להבין דבריהם כי מאי קמ"ל משנתנו ואיזו שכחה גדולה מזו ואימתי יוכי העניים בשכחה אם יצטרכו להמתין עד אשר יבדוק בעל האילן בכל המחבואים. והרמב"ם פירש מחבא שם עין שחובטים בויתם עד שיפול מה שנחבא בין העלים וכו', וגם באופן זה אין תקוה טובה לעניים. והנה שני הפרושים האלה מקורם בתלמוד ירושלמי אך גם דברי הירושלמי אינם מובנים כראוי, ולא נתבארו בפירושי המפרשים יפה (ועיין שנות אליהו בפירוש הארוך). והנראה לנו לפרש מחבא מלשון חובו של אילן (ב"ק פ"א) שהוא שם הענפים הנסים באילן החופין אותו בהפך מן חודו של אילן שהוא ראשו ואמירו, ובא השם מחבא לענין לקיפת הפירות מחובו של אילן וכנגד מה שאמרו חכמים כל זמן שיש לו תחתיו יש לו בראשו, בענין שכל זמן שלא הסיח בעל האילן דעתו מן הפירות הנמצאים בקצה האילן התחתון לא אבד זכותו בפירות שבראש האילן (כפירוש הר"ש). אמר רבי מאיר משתלך המחבא, ר"ל מאחר שלקט בעל האילן מחובו מקום ששם עיקר הפירות הרי כל הנשאר באילן בכל מקום שהוא תחתיו או בראשו שכחה והעניים זוכים בהם, וע"פ זה יתפרשו דברי הירושלמי בבאור יותר מחזור, ואין כאן מקומו.

תשובה כהלכה

מדרותי הרבות לא נתנוני למלאות הובתי להניש לו תודה וברכה על אשר כבדני בהכנסת שלך לכתוב ע"ד ספר ההשלמה שזכני ה' להוציא לאור על ב"ק (וכעת נגמר גם הדפסת מס' ב"מ) וגם השתעשעי בו עד שהמציא אותו גם לאוהביו. וכנס דברי אחיו הרב הגדול ר' אריה ליב ראשקעס נ"י בהכנסת שלו. יגל לבי מאד ע"ז כי באתי למטירתי כי רואה אנכי כי זכות המחבר עמדה לי, אשר לא יבושו המעיינים בס' הקדוש לשום עיניהם גם בדברי הדלים והרוים ולכתוב דברי בקורת גם על ביאורי תורת ההשלמה.

הרב הגדול ראב"ד בעמוד תתק"ח העיר על

ספר יצירה.

זה ספר תולדות השמים והארץ בהבראם לא ידענו מה הוא, ענן גדול פרוש על פני כלו ועין לא ראתה מה בתוכו, גדולי חכמי ישראל וחכמי אומות העולם נתנו את לבם להתחקות על שרשיו ולדעת מאין מוצאו ואנה הוא הולך. רבם במרס יבואו אל הספר הזה פנימה לתור ולדעת מה הנמצא בו, הצמידו כבר מביתם בהקדמות ידועות המכוונות לדרכי לבם ומעלות רוחם בכלל חכמת ישראל ובדלתו, ומאהבתם שאהבו את ההקדמות האלה השתדלו לשום להן כסא כבוד על גפי מרומי הספר הקדוש הזה למען יקרא שמו עליהן. ובכן בכל מאמצי כחם התאמצו להכניס את חזיוני לבם לספר הזה מבלי הבט כלל אם מושבם איתן שם ואם לא תמוש בנקל היתר הדקה מן הדקה שנתלו עליה לבלי היות להן תקומה עוד. — ובכן עם כל הפירושים שנצברו ובאו עליו מעת חתימת התלמוד עד עתה, לא חדל הספר הזה להיות חידה סתומה וטרקלין נעול וחתום באלף עוקין. — הרשוני אפוא רבותי לענות אף אני חלקי בשאלה הזאת ולהגיש לפניכם איזו הערות קטנות בזה. אולי ה' אותי להפיץ שנים שלשה ניצוצות בתוך החשכה הגדולה הזאת. —

ר' יהודה הלוי ורוב שלומי אמוני ישראל מיחסים ספר יצירה לאיתן אזהרה, לאברהם אבינו ע"ה. אם כונתם בזה שיסודות שיטת ס' יצירה נתקבלו איש מפי איש עד אברהם אבינו ע"ה, מבלי להאמין שהספר הזה בקומתו וצביונו, בכתבו ולשונו כמו שהוא נצב עתה לפנינו הוא מעשה ידיו של אברהם אבינו, אין לנו עסק עמם. דברים כאלה מכורים רק ללב ומרום משפט אנוש מגנדם. אולם, אם יאמרו שעצם הספר הזה יצא מפי אבינו הוקן הזה יש תשובה נצחת ומוכחת כי לא כן הדבר; כי אמנם בספר הזה מובאים פסוקים מתהלים (שנאמר עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוחם, פ"א משנה י"א) מיהוואל (ש"לכך נאמר רצוא ושוב, פ"א מ"ח) ומקהלת (גם את כל חפץ זה לעומת זה עשה האלהים, פ"ו מ"ב). גם מצאתי שבעל המחבר הזה הוציא מתהלים הוראה חדשה למלה אחת והשתמש בה בספרו בהוראה הזאת. בתהלים (ס"ו) כתוב, באנו באש ובמים ותוציאנו לרויה. ופירש מלת רויה שהיא ממוצעת בין אש ובין מים, באופן שכשארם יוצא לרויה הוא נצול מאש וממים. ומעין זה פירש באמת הראב"ע

שם ו"ל, ומעם לרויה לאויר כי באש ייבש ובמים ישמף, וכן מתאר בעל ס' יצירה את האויר, והאויר מכריע בין האש ובין המים (פ"נ מ"ג). ועל יסוד פירושו הזה השתמש בלשון רויה להורות על דבר הממוצע בין חום ובין קור ע' פרק ג' (משנה ד') שלש אמות אמ"ש בשנה: אש ומים ורוח. חום נברא מאש, קור ממים ורויה מרוח. ובעל אוצר ה' בפירושו לס' יצירה פירשו מלשון גן רוה. ואיני יודע מה ענין רוה הזה למיצוע בין קור ובין חום? —

על נכון אין אנו יודעים מתי יצא הספר הזה על הארץ. אך נראים הדברים שכבר בימי ר' עקיבא היו איזה פרקים משיטתו ידועים לכל הפחות ליחיד סגלה; כי אמנם מאמר ר' עקיבא שאמר לחבריו שנכנסו עמו לפרדס, כשאתם מניעים לאבני שיש מהור אל תאמרו מים מים — מזכיר לנו באר היטב מאמר הספר הזה, בהו אלו אבנים המפולמות המשוקעות בתהום (כמו שהעירו כבר ע"ז חכמי ישראל וכמו שיתבאר עוד יותר בדברי להלאה). ומה שכתב הח' פראנק (לפי מה שהובאו דבריו בס' מדרש הזהר צד 47) שמירושלמי סוף פ"ו דסנהדרין מוכח שכבר היה הספר הזה בעולם בימי ר' יהושע בן חנניה, אינו אלא תמוה, כי בירושלמי שם אין שום רמז וזכר מזה. ומה שמסופר שם על ר' בן חנניה שעשה מופתים גדולים וגוראים אינו מורה כלל שהשתמש בספר יצירה שלנו ואינו יכול בהכרח להורות ע"ז; כי הספר הזה אינו קובץ שמות ולחשים לעשות על ידיהם מופתים בשמים ובארץ, כי אם באור למעשה בראשית (קאסמאנאניע) על פי דרכי השכל. ומה עצמו נראה כי גם ספר יצירה המוזכר בגמרתנו (סנהדרין ס"ה ב'), רב חנינא ורב אושעיא הוו יתבי כל מעלי שבתא ועסקי בספר יצירה ומיברי להו עיגלא תילתא ואכלי ליה" או לפי הנוסח שברף ס"ז בו הלכות יצירה תחת ספר יצירה) אינו ספר יצירה זה שלפנינו כמו שחשב הח' פראנק ועוד חכמים אחרים כי אם הפירוש הנכון הוא שהתרגלו בחכמת היצירה ובהלכותיה, אך לא על פי הנחות ס' יצירה הזה ויסודותיו, כי אם על פי דרכי הכשף, כמו שפירשה שם הגמ' באר היטב שבריאת העיגלא תילתא היתה ע"י כשוף ורק באופן המותר יע"ש. —

יסוד הספר הזה ועמוד התוך אשר עליו נשענת כל שיטתו היא ההכרעה (סינשהעווע). כל בני העולם כלומנוח על שני יסודות מתנגדים שנאחדים ומתלכדים יחדו ביסוד השלישי הכלול משניהם ומסחיה את שניהם. התנועה הראשונה לרעיון הזה נתן סוד הזווג (ומכוונת באמצע כמלת לשון (לשון של מאונים

אותם בשם אמות (מיטטער). וכן מצאנו שקרא פלוטארך לפי עדותו של נאָמֶהע לכהות הטבע הנותנים נשמה וצורה לכל היקום בשם אמות. לדעת בעל הספר הזה כל דבר הנמצא בעולם הוא מרכב מחלקים דקים מאד עצמים פרידים שאינם מתחלקים עוד (אטאמען, מאנאדען) ושנוי הרברים הנמצאים בעולם הוא מפאת שנוי הצירופים.

וזאת זה, יש עוד דבר אחד גדול שצריך להקדים בכרי להבין עיקר שיטת הכפר הזה במדה שאפשר להבונה, והוא שכל הרברים הנמצאים המושגים בחושינו אינם מתגלים לנו כי אם בתאריהם המקרים הנוספים על העצם, כגון במדתם ובצבעם, אבל ההווה העצמית הרוחנית (*) (מעטאפזיש) שלהם נעלה מהשגתנו וההווה העצמית הזאת טמונה באותיות לשון הקדש. תמלות והשמות של השפה הזאת לא נולדו על פי הסכמה רצונית ומקרית של העם, כי אם מעצה עמוקה של יוצר בראשית יצאן, הוא בראן, הוא יצרן להיותן איקונין ורוח החיה לכריאה הגשמית, ולהיותן לפי זה ככוונות ומתאימות למבע ועצם הרבר שהן מורות עליו. לפי דעת בעל ס' יצירה בכל מלה צריך להבדיל בין האות העיקרית שהיא כמו מלך במלה ההיא ובין האותות השפלות שלא באורק לשרת את האות העיקרית ולשכלל את הוראתה. ע' פ'ג ה' מ' ל'ך מ'ם במים וקשר לוכת רוצרפן זו עם זו, הטלך

חקבוע באמצע בין שתי כפות המאזנים) וכמלת המעורר פרק א' מ"ג) הנהדרש בכל יום תמיד מעשה בראשית ודומה בזה לפעולת הכריאה הראשונה. חכמי האומות הקדמונים אשר דמו היוצר לצורה הכניסו סוד הווג הזה לסבה הראשונה וישחיתו ויתעיבו עלילה לשם שמים וימלאו את הארץ זמה (*) אולם, לא כן עשו חכמי ישראל, לאור אש דתי הבדילו בין חומר ליוצרו ובין המעשה לעושהו. כל החקירות וההנחות שמצאו בעולם הנשמי לא העבירו חוץ לתחומן הראוי, לא השתמשו בהן רק למען דעת מה פעל אל מני שיש אדם עלי ארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים, אבל לא למעלה ולא לרחוק מזה. ובכן היה סוד הווג בישראל כלי חפץ רק לבאר על ידו מעשה בראשית ולא מעשה מרכבה, ר"ל ענין חיבור שני יסודות מתנגדים והתעוררותם לתחיה עי יסוד אחד שלישי הכלול משניהם, אינו הכרחי ומחוייב הסציאות, כי אם כריאה מיוחדת שבדא הקב"ה ברצונו הפשוט והניחה על מכונתה בטבע להולידו ולהצמיחו עוד כל ימי השמים. — כשבא בעל ס' יצירה לירי ידיעה שסוד הווג הוא רוח החיה באופני מרכבת הטבע, השתדל למצוא בכל ענפי הכריאה דבר דומה אליו אף יגע וטצא. ע' פרק ג' מ"ג שלש אמות בעולם: "אור, מים אש וכו' שמים וכו' וארץ וכו' והאוויר מכריע" ועוד במשנה ד' "שלש אמות בשנה וכו' בנפשו וכו'". ולפי ששילשה החלקים האלה, היינו שני יסודות נפרדים ויסוד שלישי הכלול משניהם ומחיה את שניהם הם מולידים ומצמיחים את כל יצורי הטבע ומחזיקים אותם לעד לעולם, הוא קורא

(*) ידוע אשר הרבה מאמות הקדמונים וביחוד היושבים באזור החם הקדשו והעריצו סוד הווג והיו להם אלילים רבים שעבדו להם בזרמת תועבותיהם. ולפיכך היו להם אנשים ונשים שנוצרו לבשת למען עשות נחת רוח לאלילים האלה. ולפיכך היו נקראים קדושים. והשם הזה אך בחילוף התנועות לגנאי נשאר גם כלאשון עברית קדש קדשה להורות על איש ואשה המפקדים עצמם לזנות. אחד מהאלילים האלה היה בעל פער לפי עדות היראנימוס ועוד אחרים, ולפיכך נראים הדברים שפירוש מאמר הפוער עצמו לבעל פער זו היא עבודתו ("משנה סנהדרין ס' ב') הוא גילוי ערות ולא התרזה כמו שפירשה שם הנמרא. וכן באר זה הר"ם בפירוש (מ"ג פס"ה משלישי) "וכבר ידעת פרוסם עבודת פער בוכנים ההם אשר היתה בני לוי הערה" וכן מורה ע"ז הוראת מלת פער — פתח, גלה. ורש"י ז"ל נמשך אחר שמחות לשון הנמרא ופירש "הפוער עצמו מתרזרז עי בפניו" וכן בדרך ק"א על מה שכתוב שם "אל (בנות מואב) ומה איכפת לך כלום מבקשים ממך אלא פיעור פירש כך היתה עבודתו של פער שמתרזזין לפניו" אולם לא עיין בספרי בלק שמשם נעתקה כל האגדה הכתובה שם ושם כתוב: "וכי מה איכפת לך אינו אלא שהגלה עצמך לו".

(*) הרמב"ם באחד מספריו הואיל באר לנו אי זה הדרך באו אומות הקדמוניות לשרת עץ ואבן ולהת כבוד אלהים לאלילים אלמים אשר אין כל רוח בהם. לדעתו השתמשו בצורות האלילים מתחלה לא לשם עצמם רק לשם משל (סימבאל) על כחות הטבע הממונים בהם במדה יותר גדולה מהרגיל וצווי בשאר היצורים. למשל בצורת שור השתמשו להורות על כח הטבע המוציא לחם מן הארץ לאכול לשבעה להאדם, יען שכן היה מתגלה ביותר בשור שרבו בוואות בכחו. וכדומה לזה מן היצורים המצטיינים ביחוד באיזה כח מכחות הטבע, באופן ששעבדו לצורה הזאת לא עבדו לצורה עצמה כי אם לבח הרוחני שנמשל בה. אך ברבות הימים נשתכח עיקר הטעם מלב הדורות, והבנים קבלו מעשי אבותיהם בעינים עצומות מבלי דעת על מה ולמה, — ועל דעתי מראש מקדם היתה העבודה מכוננת לעצם היצורים ולא לשם משל כנ"ל: כי כאמור למעלה, כל הרברים הנמצאים בעולם יש להם הווה רוחנית בעולם העליון וכבר ידעו הקדמונים מזה. וקרובה מאד ההשערה שזה הוא שנתן לאפלטון ההתעוררות הראשונה לאידען שלו שידובר בהן להלאה בדבר, שהיו לפי דעתו האיקונין והדפוס להקב"ה לברוא על מתכנתן כל היצור וכל היקום. ואל זה כונו חז"ל במאמרם (שהובא במורה נבוכים פ"ו משני) "אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מול ברקיע". ובכן כשראו באיות יציר כח מכחות הטבע בשיעור גדול נמו האמין כי בהווה הרוחנית שלו, באידען העליונה, במול שברקיע יש שפע גדול מכח הווה, ולכן השתדלו לעבדו ולעשות לו נחת רוח למען המשיך חשפע הווה על עצמם, ומעין זה תפצא להראב"ע יוש ויקרא בסוד הקרבנות יע"ש היסב.

במקום, רק כשהתגלה החומר שנתפש, במקום או בא עמו גם קו. אמנם עדיין לא היה הקו הזה בולט ונגזר כראוי, כי בכח הרוח החיה שרחפה על החומר הזה היה כוחה והולך עד בלי תכלית (מעין חק האינערציה של האחרונים) עד שהיה מההכרח לשום חק וגבול לו מששת רוחותיו כאמור (פ"א מ"א) פנה למעלה וחתמו וכו' פנה למטה וחתמו וכו' מזרח וחתמו וכו' כל ששה הרוחות יעו"ש. וזה כונת מאמרם ז"ל (חגיגה י"ב א', בראשית רבה פ' מ"ו), מעשי בראשית היו מותחין ותולכין עד שאמר להם הקב"ה די. — ולכן קורא להקו הזה שהיה נטוי רק לפי שעה (כי עם נמית הקו הזה היו עדיין מרחיבים והולכים) בשם קו ירוק, ר"ל במצב הבוסר כמו פרי שלא נתבשל עדיין שהוא ירוק, וכמו שברוב לשונות איירופא משתמשים בשם ירוק להורות על דבר שלא נגמר עדיין בשולו. — החומר הזה מלא בכל רחבי תבל ארצנו ולכן אומר: חקקן כמין ערגה (החת), הציבן כמין חומה (צדדים). סכנן כמין כעויבה (מעלה). והנה היו המים העליונים האלה ערכוביא מן יסוד העפר שכלול ביסוד המים ונחשב אליו, ומיסוד האש שעדיין לא נבדל ממנו בפני עצמו. כי רק בספירה הרביעית נעשה זאת, באופן שהמים העליונים האלה היו כוללים בקרבם כל יסודות החומר מלבד האוויר שאיננו יסוד בפני עצמו כי אם סיגמהעזע של שניהם כאמור למעלה. — ואומר, בהו אלו אונים המפולמות המשוקעות בתהום". מה פירוש מלת מפולמות ומאין מוצאה? הערוך ערך כפלם הביא שלשה מאמרי חז"ל (כלם מחכמי המשנה והברייתא) שבהם מוכרת מלת מפולמות: א) (ביצה כ"ד ב') "דגים המפולמים", ב) (חגיגה י"ב) אונים מפולמות שלפנינו, ג) (ובחים ג"ד א') מביא חלקי אבנים מפולמות גדולות וקטנות (למלאות יסוד המזבח וכל בנינו) ופירשם: כר אים לחים וחזקים, ור"ל בריאים והיא רביצה דגים המפולמים, ור"ל דגים בריאים שחדש מקרוב נצורו כראוי שם לפי הענין יעו"ש שמדבר מדגים שניכר בהם שנצורו מקרוב; לחים, אבנים מפולמות שלפנינו שנראה מענינו שהן לחים לפי שהן חצובות ממים ומשוקעות בתהום; וחזקים, והיא דובחים, וזעם גדול יש בדבר בכדי שיעמוד המזבח לארך ימים. — אולם לא באר לנו רבינו חזק מאין מוצאות המלה? ואי זה הדרך כלולות ונדרפות הוראות חזק ולחות יחרו ומה ענין זו לזו? רש"י פירש בכל השלשה מקומות הנ"ל במלה אחת, לחים אולם תם אני ולא אדע למה הוצרכו לבנין המזבח אבנים לחות דוקא? וזוילת זה. ה"ך יתכן לחות באבנים, אחרי אשר אבנים אינן קולטות לתוכן מים, וכזה יקשה גם על הערוך? —

צד 221), וזה אינו נכון; כי התגלות הרצון בפועל ע"י דבור אינה נחוצה כלל להאדם למען הפיק זממו ולעשות את אשר חפץ, ואי אפשר אפוא להכניסו במספר הדברים הנחוצים לעשות איזה דבר. — אהר ההקדמה הכוללת הזאת בא בעל ס' יצירה לסדר לנו בריאת שמים וארץ, וחומר: אחת רוח אלהים חיים וכו' קול ורוח ודבור". קדם מפעליו צייר ברוחו העולם ומלואו וברוח הזה כלולים כבר גם קול ודבור, ר"ל קול, הוא החומר שממנו נעשה הדבור, כי בלא קול אין דבור, ודבור הוא הצורה הנאותה לקול, והוא אפוא כמו ספר ספר וסיפור, שהם בחק ה' אחד כאמור למעלה. — א"כ תיכף בספירה הראשונה היתה כבר בריאת שמים וארץ עשויה בכח ולא היה חסר רק להוציאה אל הפועל, וזה נעשה ע"י הספירות הבאות, ואומר: "שמים רוח מרוח חקק וחצב בה עשרים ושנים אותיות יסוד". כפי האמור למעלה הרוח הזה היא ההכרעה והסיגמהעזע של מים ואש, ר"ל לא מים התחתונים ואש של הדיוט שמשמשים בהם באי עולם, אך מים העליונים, הם האבנים המפולמות שיבואו באופן להלן, ואש של מעלה המיוחד לשרפים ואופנים וחיות הקדש (פ"א מ"א). ע"י הרוח העליון הזה מתעוררים היסודות האלה לתחיה, ולכן אומר: "חקק וחצב בה עשרים ושנים אותיות יסוד", ר"ל ברוח הזה חקק וחצב כל הכחות המושלים בעולם הנותנים נשמה וצורה לחומרים המתים. הכחות הטמונים בתוך עשרים ושנים אותיות לשון הקדש האלה כאמור למעלה, והם הם העמודים הגדולים שעליהם נאמר (פ"ב) "וחצב עמודים גדולים מאויר שאיננו נתפש". — הנה כבר יצאו לאור כל הכחות המושלים בעולם ורוח החיה המאחד ומעורר את היסודות המתים לתחיה (פ"ב) (*). ומעתה באה העת להוציא אל הפועל החומר המת (ספ"ר), ואומר: "שלישית, מים מרוח חקק וחצב בהן תהו ובהו, תהו זה קו ירוק, ובהו אלו אבנים המפולמות המשוקעות בתהום". החומר המת הזה נקרא בפי בעל ס' יצירה בשם תהו ובהו, יען שהוא בעצמו מבלי הרוח החיה אינו מן הישוב (עין רמב"ן ריש בראשית). אמנם אמרו, "תהו זה קו ירוק" כונתו היא שעד שלא יצא החומר לאויר העולם לא היה עדיין שום קו ומדה, כי הכחות הרוחניות אינן נתפשות

(*) הרוח הזה (שיצא מרוח אלהים חיים) הוא הספר רק בבחינה למים ואש, בעוד אשר בבחינה לרוח הראשון הוא הסיפור, כי הוא צורת החומר המת. ובבחינה הזאת רוח אלהים חיים הוא הספר יען שהוא כולל יחד החומר והצורה. —

למעלה. ולשון ר"ע הזה מדוקדק עד מאד, כי הוא ציור מעשי (פראקטישעס בילד) למושג האטאמען האלה שבעל ס' יצירה מכנס רק בשם עיוני (טהעארעטיש). כי אמנם לדעת הקדמונים יש לאבן שיש סגולה מיוחדת שהוא סגור ומסוגר בעצמו וכל רוח לא יבוא בין חלקיו (פאָרען). ע' נישין (ע' ב') איכא בניייהו דשחמיה בביתא דשישא' (ששם אין רוח כלל יעו"ש) וע' כתובות (ע"ז ב'), ומעיל ליה בביתא דשישא' (ופרשי', של שיש כלומר מקום שאין רוח שולט שם) ואי לא איכא ביתא דשישא' מעיל ליה לביתא דשב לבני ואריחא. וע' ב"מ (פ"ג ב') "אשקיהו סמא ועיילוהו לביתא דשישא' (שלא ישלום בו הרוח יעו"ש) וע' סנהדרין (ע"ז א') "האי סאן דעייליה לחבריה בביתא דשישא' ואדליק ליה שרגא ומית חייב" (ופרשי' בביתא דשישא' שסתום ביותר ונחנק שם מהבל הנר) וע"ע יומא (ל"א ב'), שערים דבית המקדש כיון דשישא' נינהו במשהו עברי להו' (ואינו צריך מעויבה עבה שלא יעברו המים דרך התקרה יעו"ש). — וליתר באור עוד הוסיף מלת טהור להורות שאין בו שום תערובות ממין אחר ואינו מתחלק כלל. על פי הדברים האלה נראה כי צדק ר"ע בהזתירו לחבריו לבל יאמרו על האבנים המפולמות האלה: מים מים, כי באמת אינם מים ממין המים התחתונים המצויים בעולם, כי אם יסוד החומרי הנמצא בכל הטבע כאמור למעלה. והוא הדבר אשר בחר לשון ערומים ולא השתמש בלשון בעל ס' יצירה, והיינו, בכדי שהלשון בעצמה תעיד כבר על הפירוש הנכון (*).

מלשונות הנמרא שהבאתי בזה בנוגע לאבן השיש אנו למדים שני דברים: אחת, שכבר ידעו חז"ל ממצאות הפאָרען בדברים גושיים כמו אבנים וכדומה. ושנית שלפידערהם היו אווה מיני אבנים כמו שיש שלא יש להם פאָרען וכל חלקיהם מדובקים

דבותינו בעלי התוספות בזכחים הסתפקו להראות לנו על הגמ' דביצה דגים המפולמים מבלי לבאר מאומה מה הוראתם. ואך בסוכה (מ"ט א' ד"ה שכל) הביאו בדרך אגב הגמ' דזכחים הג' ופירשוהו חלוקי אבנים מן הנחל שבחול הים, באופן שלדעתם שם מפולמות — לחים, אינו מתיחס לעצם האבנים ואיכותם כי אם למקום מוצאם, ע"ש שמקומם הוא במקום לח, בנחל, אך אם הפירוש הזה יצדק בזכחים וגם קרוב לשמוע שם על פי הפסוקים, חלוקי אבנים מן הנחל" (שמואל י"ז), בחלקי נחל חלקך" (ישעיה נ"ז) אין לו שום טעם באבנים המפולמות שלפנינו. בנוגע לעיקר המלה הזאת התיגעו חכמי ישראל למצאו בלשונות יוניות ורומית שבשתייהן שם פלם מורה על נחל מים. אולם המעיין בס' יצירה יראה כי המחבר השתדל בכל כחו לשמור את לשונו על טהרת לשון הקדש, ולמה לו אפוא לנוע על לשון יון ורומי ולברוא בריאה חדשה וזרה כזאת. וכי כעורה היא לשון אבנים לחים או אבני מים וכדומה? ושנית כפי האמור למעלה אבני שיש טהור שהוזכרו בחגיגה (י"ד י"ב) הם הם האבנים המפולמות שבכאן, וא"כ אם נאמר שלשון מפולמות מורה על לחות, איה הוראה כזאת בשם אבני שיש טהור? ומדוע צוה ר"ע לחבריו לבל יאמרו על האבנים האלה: מים מים, הלא באמת הם ממים? לזאת נראה לי שמלת מפולמות היא כמו מבולמות (ב"ת תחת פ"א) כמו שמצאנו הרבה דוגמאות במו"ק כמו שהביא כבר הבוגרילי בשם הריב"ם. אך פירושו שכתב, ויהיה הנרצה בזה אבנים סגורות, ר"ל שאישי ההויה מרכבים מארבע יסודות וכל עת ישיהיו סגורים בנופים יתקיימו אישי ההויה אבל ההעדר הוא שכל דבר יצא לחוץ וירצה לשוב ליסודו" — אינו נכון כלל; כי עסקים אנתנו עתה לא באישי ההויה המרכבים מן יסודות, כי אם ביסוד אחד נצב לברו. — אולם העיקר הוא שבשם אבנים המפולמות הכונה לעצמים הפרדיים שהזכרתי למעלה, אשר מצירופיהם השונים נעשו כל הדברים אשר תחת השמים כאמור למעלה. ואולם, קרא להאטאמען האלה בשם אבנים מפולמות — אבנים סגורות, יען שהאטאמען האלה סגורים הותם צר ורוח לא יבוא ביניהם כי אינם מתחלקים. ובמאמר "המשקועות בתהום" הכונה — המונחות באוצר החומרות, כי כבר נתסכל אצלו שם מים להורות על החומר, ולפיכך התהום הוא האוצר ממנו, ואשר השתמש בלשון אבנים הוא יען שמהם נבנה העולם, וכן מצאנו לו (פ"ד) שתי אבנים בונות שני בתים וכו' ואל אבנים המפולמות האלה כוון ר"ע במאמרו, כשאתם מגיעים לאבני שיש טהור אל תאמרו מים מים" שהזכרתי

(*) מהזרתו של רבי עקיבא עצמה אנו למדים כי נמצאו בדורו חכמים שחשבו שהאבנים המפולמות האלה הם מים ממש, ונראה לי שמה למדו שיש אווה יחס וקשר בין אבנים למים, ולפיכך באו להשערה שיש יכולת להכיר מאיכות האבנים הקרובות למים איכות המים ההם עצמם. ע' ירושלמי (פ"ה דשקלים ח"א) "נהנייה חופר שיחין ומערות והוה ידע הין דין כ"ף (סלע) מקורר כ"א והו דין כ"ף אית כ"ה שרברובי" (שמיטיו חמים מעם): וע"ע שבת (פ"ה א') "נהרא מכיפיה מיביריך" הוספת המים לנהר באה מכח הסלע. ולפי דרכנו למדנו שהרין כפירוש הראשון שהביא הערוך בערך כ"ף ב' שמלת כ"ף פה הוראתה סלע ולא כפירוש השני שהובא שם אשר לפיהו מלת כ"ף שבכאן פירושה, שפת הנהר. — ואולי הועיל עוד לחזק השערתם הזאת מה שמצאנו אשר משה רבינו הוציא מים מן הסלע.

מסמא שהייתי יכול לאמר במה דברים אמורים שהוב
מסמא במושבו אפילו עשר מצעות זה על גבי זה ,
כשהמצעות האלה יש להם פאָרען שדרך שם בוקעת
הטומאה מלמעלה למטה . אבל כשהכלים מונחים
תחת אבן מסמא שאין לה שום הלל ופתח ואי אפשר
להצומאה לעבור דרך גִּבִּי הפאָרען לכלים שתחת
האבן הוֹאֵת הייתי אומר שלא יטמא , תלמוד לומר :
והיושב על הכלי אשר יושב עליו הוב יטמא — המקום
שיושב עליו הוב טמא , בין שהטומאה בוקעת אל
הכלים בין שאינה בוקעת . ואל יקשה בַּיָּנִיד איך
מלאני לבי לפרש דברי המשנה באופן אחר ממה
שפירשו חכמי התלמוד , כי כבר הורו חכמי ישראל
שבמקום שאינו נוגע לדינא יש רשות לפרש דברי
המשנה באופן אחר ממה שפירשו חכמי התלמוד ו"ל ,
עין בית תלמוד לה' ווייס שנה ראשונה שהביא
דוגמאות רבות לזה משמו ומה שהביא הח' פיגליש
בס' דרכה של תורה . ואולם כאן המקום להוסיף בזה
על דברי החכמים האלה ולהראות , כי לא בלבד
במקום שאינו נוגע לדינא נהגו חכמינו הקדמונים
לשנות מפירוש התלמוד כשהפירוש ההוא לא ישר
בעיניהם — כי אם אף במקום שמשנתנה הדין
לפי הפירוש החדש מצאו היתר להם
לשנות מפירוש התלמוד . ע' לזקני הגאון
החכם צבי ו"ל ס' קס"ו שיישב קושית בעל להם
משנה על הרמב"ם בפ"ו מה' תמידין ומוספין ה"ו
וכתב שהרמב"ם לא סמך על השנויים שנאמרו בגמ'
(מנחות ע"ב ב') ובחר לו דרך חדשה שלא כהש"ס ,
ולפי דרכו החדשה הזאת פסק ג"כ הדין .
והוסיף עוד דרך כבושה מימות הגאונים הרי"ף
הרמב"ם יע"ש . וע' הרדב"ז (ח"א) לשונות הרמב"ם
סימן י"א) שכתב על מה שהקשו על הרמב"ם שפסק
כאבי נגד רבא ולא שם לבו על פסק גמרתנו (ב"מ
כ"ב ושאר מקומות) שבכל דבר הלכה כרבא נגד
אבוי זולת ביע"ל קנ"ג? וכתב ע"ז : אפשר לומר
דפסק הרב , כאבי ייטשום דמסתבר טעמיה" —
א"כ סמך הרמב"ם על שכלו להורות נגד
הגמרא . ועיין עוד ר"נ (לרי"ף פט"ז דשבת) שכתב
ובגמרא איבעיא לן גלוינן של ס"ת אי מצילין אותן
מפני הדליקה או אין מצילין . ואתנין למיפשמה מהך
בריתא דהגלוינים וספרי הצדוקים אין מצילין אותן
מפני הדליקה . ודחינן דה"ק וספרי הצדוקים הרי הן
כגלוינים ואין מצילין הילכך בעיין דגלוינן דס"ת לא
איפשטא בגמרא . והרב אלפס ו"ל הביא בפשיטות
דגלוינן אין מצילין וכן פסק הרמב"ם ו"ל בפ' כ"ז
מהלכות שבת . ותמיהני למה ? ואפשר שהם סוברים
דמאי דדחינן ספרי הצדוקים הרי הן כגלוינן דיתחיא

יחרו בדבוק נמור ובקשר אמיץ לבלתי יוכל לעבור
דרך נופס כל מאומה . ובוה יבקע לנו אור חדש
להבין דבור חו"ל אחר שלא ירדו עד עתה לסוף
באורו .

במשנה (כלים פ"א מ"ג) תנינן , למעלה מהן
מרכב (הוב) שהוא מסמא תחת אבן מסמא" ובתורת
כהנים (מצורע קל"ד) , והיושב על הכלי אשר יושב
עליו הוב יטמא אין לי אלא בזמן שיושב עליו ונוגע
בו , מנין לעשרה מושבות זה על גבי זה ואפילו על
גבי אבן מסמא ? ת"ל והיושב על הכלי אשר יושב
עליו הוב יטמא מקום שהוא יושב ומסמא יושב
הטהור ויטמא" . — מה הוא אבן מסמא ? מה הוראתו
וכאין מוצאו ? — הגמרא בנדה (ס"ט ב') פירשו
מלשון , והיתית אבן חדא ושומת על פוס גובא' (דניאל
ו') ור"ל , אבן כבדה העשויה להיגוח ואינה מיטלטלת ,
הילכך כשהיא על גבי כלים ומת נתון עליה אין זה
משא הואיל ואינה ראויה להטלטל עמר (רש"י) .
הרברים האלה לא זכיתי להבין כראוי . ויותר מהמה
מוכנים דברי התוס' (שבת פ"ב ב') ד"ה באבן מסמא
ו"ל : ומפרש ר"ת דאבן מסמא היינו אבן גדולה שהיא
כבדה ואין הכלים מרגישים כובד הוב והגדה מחמת
כבד האבן . והטעם הזה כתב ג"כ בעל כסף משנה
(פ"ו מה' מטמאי משכב ומושב ה"ה) משם עצמו
ביותר באור : ורבותא הוי אע"פ שאין נרגש כבד
הוב היושב עליה כמה שתחתיה , כי ע"י כבד האבן
אין כבד הוב מעלה ואינו מוריד לכלים שתחתיה
ואין מניע להם כבדו" עכ"ל . אולם , כל זה אינו אלא
תימא , כי על כל פנים כשיושב הוב על האבן מתרבה
עור יותר הכבד והכלים מרגישים בהכרח גם את כבד
הוב , והלא אין צריך שכבד הוב יתרמה על
הכלים באופן בולט כי אם צריך שגדע שהוב הכבד
על הכלים , וזה יודעים אנחנו בלי כל ספק בעולם
אף אם יהיה האבן מסמא כקורת בית הבד ? וזולת
זה העטימאֶלְאָנִיע של הגמרא שלשון מסמא הוא
מלשון שיטה אינה נכונה מכל הצדדים . ראשית
משקל מפעל מנחי ע"ז אינו נמצא כלל . שנית שימה
היא בשוין ובאן בס"ך . ולכל לראש , איה בלשון
שימה הוראת הגדלות והכבדות , והלא מצאנו וישם
את המצנפת , וישם כתר מלכות וכדומה שהם
דברים קטנים וקלים ? —

אולם , עיקרו של דבר הוא שמלת מסמא
יוצאת מלשון סומא — עור, שתום עינים, והוראתה
היא : אבן שהיא סתומה ואין לה שום פתח , ר"ל
שהלוקה מדויקים יחד . גשר אמיץ ואין לה שום
הלל ופאָרען , היינו אבן שיש או אבן אחרת קשה
ותומה כמותה . ומעכשיו נבין גודל תרבותא מאבן

והרי חלקיו קשורים ודבוקים זה לזה בקשר אמיץ ולפיכך הוא חזק. וכן מצאנו בלשון רומית - compac-tilis דעיקרו מורה על חיות החלקים קשורים ודבוקים זה לזה, ומה יצאה הוראת חזק ועצמה (עצם) ורומה לזה הוא עם מלת (Solidus) = חזק וקשה ששרשו הוא (solus) = אחד, ור"ל לפי שבסבת קשור ודבוק חלקיו הוא נראה כאלו הוא חתיכה אחת, וכן בלשון אשכנז, דיכטמורה על חזק ועצמה. ומה ראה גדולה להשערת הרב רש"י פין נ"י (האוצר ע' אלם) שפירוש, הקשורים ליעקב והעטופים ללכן החזקים, על שם שקישור מורה על חזק וגבורה יעריש. ור"ל לפי האמור למעלה, לא על שם שקישור אנשים יחדו לאיוו תכלית נותן להם כח וגבורה כמו שנראה מלשון ה' פין נ"י הנ"ל, כי אם על שם שקישור ודבוק חלקי הגשם יחדו נותן להדבר הגשמי ההוא חזק ועצמה. ובכן הוראת, חבן אצם בערבית היא ממש הוראת, אבן מסמא לפי פירושי, והיינו אבן שח'קיה מדובקים יחדו בקשר אמיץ ונקבי חלליו סתומים, ורק שבערבית שאלו מושג הסתימה משרש, צם שהוא מורה על סתימה ובערבית שאלו המושג הזה מושם סומא שבורה על סתימת העינים. — ולשנכתוב עוד בדבר הזה נראה כי גם שם סומא עצמו = עור סתום עינים, יצא משרש צם שהוא בקריאה העברית או הארמית סם הוה. על שם שעניו העור סתומות. והשיתוף הזה בין סתימה לעורין העינים מצאנו גם בלשונות יוונית ורומית, שגם בהן מורה שם סומא על סתימה. יעוין בספרי המלים של לשונות האלה בערך caecus וערך Tylos ומעין זה בערבית אצם = חרש כמו שכתבתי למעלה ושעור דבור, חבן אצם הוא עורת = אבן מסמא. ואם לא אשנה נראה לי עוד ששם חרש בלשון הקדש הוא פועל המהפך הוראת הפעולה כמו קלל סקל שרש ירש ורומיהם ותוא יוצא מן, חרש' המורה בקל על פתיחה וגלוי. ומה חרישת האדמה, יען שהחריש מפתח האדמה שהיתה מכוסה עד הנה: ובכן בא הפועל ומהפך הוראת הפתיחה להוראת הסתימה. וכן הדבר גם בשם עור = סומא. גם בשם הזה בא משקל פועל להפך את הוראתו העיקרית המונחת בבנין הקל שהיא פתיחה וגלוי. ומה עורה למה תישן = פתח עיניך, וכל, עור שבת בהוראה הזאת בקל ובהפעיל ומה, ערה בהוראת גלוי וחשיפה ובכן במשקל פועל מורה על סתימת העינים. — יהיה איך שיהיה זה ברור ששם סומא יוצא משרש, צם כפי הוראתו בלשון ערבית, סתימה. ומצאנו שרש

בעלמא הוא הילכך נקטין ברייתא כפשוטה — עכ"ל הר"ן. וא"כ רואים אנחנו שהר"ף והרמב"ם הרשו לעצמם לפרש הברייתא הזאת שלא כסתמא דהש"ס ולחדש על פי זה דין חדש. ובדרך אנב מהראוי להעיר כי גם הר"ף והרמב"ם גם סתמא דגמרא לא ירדו לסוף באור דברי הברייתא הזאת. כי אמנם מלת הגליונים האמורה בכאן אינה מורה על גליונות הספרים כי אם על ספרי הבר שורה הידועים לפי שמם בלשון יון. וכבר העיר ע"ז בהחלוץ ח"א ובגראטין — אחר שנתחזקה בלבי השערתו שפירוש אבן מסמא הוא אבן חזק וקשה שחלקיו מדובקים יחדו ונקבי חלליו (פארען) סתומים, ראיתי נכון לעיין מה ידובר בו בספרי מלים החדשים. והנה זה מצאתי להבלשן הגדול ה' קאהוט שכתב בע' אבן ו"ל: אבן מסמא בלשון ערבי, חבן אצם אונגעפארמטער שטיין, שטיינבלאקק ע"כ. לפי הדברים האלה נראה שפירוש הגמ' והמפרשים שאבן מסמא היא אבן גדולה וכבדה נכון ומיוסד בלשון ערבית. מתחלה נלל לבי עלי ואמרתי אבן יש אמת בפירוש המקובל, והשערת הקרובה ומיוסדת בטעם ההלכה נפלה לבירא. אולם אחרי העיון נוכחתי בכירור גמור, שלא בלבד חידושו של ה' קאהוט אינו מחליש השערתו כי אם להפך מחידוש הזה יוצא כננה שהשערתו הזאת היא אמת וצדק והפירוש המקובל ער הנה הוא בטל ומבוטל. — כי אמנם, ה' קאהוט עם כל רחב לבו וכבוד חכמתו הנשאר במקומו שנה בתרגום המלה הזאת והעיד עדות שקר בלשון ערבית. כי באמת הוראת דבור, חבן אצם בלשון ערבית איננה אונגעפארמטער שטיין, שטיינבלאקק כמו שתרגם החכם הנ"ל, כי אם אבן קשה וחזקה (פעסטער, הארטער שטיין) בין שהיא גדולה ובין שהיא קטנה, בין שהיא כבדה ובין שהיא קלה. ע' ספר מלים של הבקי הגדול בדבר זה, החכם פרייטאג (ערך צם ח"ב צד 518) שתרגם: חבן אצם — lapis durus et solidus ממש כמו שכתבתי. ואם נפשך לאמר שהשגגה בזה היא מצד ה' פרייטאג וה' קאהוט נקי, אראך כי ההוראה הזאת מוכרחת בשרש, צם ששמנו יוצאה מלת, אצם ובטעמו והוראתו. עיקר שרש, צם בערבית לפי תרגומו של פרייטאג היוצא ברור מראיותיו וממשלו שהביא, מורה — סתימה וסבירה. ממושג הכלל הזה יצאו דוראות שונות שכלן קשורות ונאחזות בידך אמן באיוו בחינה, למשל הוראת חרש, יען שאנו סתומה ורומי, ומה הוראת חזק ועצמה, יען שנקבי חלליו סתומים

המקראות האלה באופן נאה ומתקבל וכל המעשים והפליאות יוסרו משם.

ידועה לכל השאלה הישנה בפסוק, ורוח אלהים מרחפת על פני המים. מים מאן דכר שמים ומאן באו חנה? — הלא בראשית נבראו רק שמים וארץ? אשר בשביל הפליאה הזאת אמרו חז"ל במדרש שהביא רש"י ז"ל במקומו, אין הפסוק הזה אומר אלא דרשני. אין ראשית אלא ישראל וכו'. וזוהי זה קשה מאד להבין מה המונה במלת השמים שנבראו היכף בשעת התחלת היצירה, אחרי אשר לא נעשה הרקיע עד יום שני, ובשביל זה הוכרחו שוב רבותינו ז"ל לבאר יהי רקיע יהוק הרקיע, יעשה כממלית הרקיע, כמו שהביא רש"י שם. — בשביל שתי הפליאות האלה ראה בעל ס' יצירה לפרש פסוק ראשון שבתורה באופן אחר מהרגיל. והוא כי מלת בראשית הכתובה בכאן איננה תואר הפעל המבאר זמן עשיית הפעולה (adverbium temporis) והבית שבה בית המקום, כי אם פירושה הוא באמצעות הראשית (בית הכלי והשמוש) וכן פירשו הרב במונ' בשלשים משני יעו"ש. ור"ל כשרצה הקב"ה לברוא את העולם אמר רבו: (יהי ראשית!) ומיד נעשו השמים והארץ וכל צבאם. וראשית שבכאן מאמר ה' הוא. וכן פירשוהו ג"כ חז"ל (ר"ה ל"ב א') בראשית נמי מאמר הוא. והוא ספירה הראשונה, רוח אלהים חיים. ונקראת ראשית לפי שהיא התחלת היצירה וראשון לכל הנבראים, ולזה התכוון גם בעל תרגום ירושלמי שתרגם בראשית = בחוכמתא; כי ידוע אשר הניצוץ הראשון מהאין סוף הנקרא בס' יצירה, רוח אלהים חיים נקרא בפי חכמי ישראל הקדמונים בשם חכמה. ע' מיעד בביאורו ליוחנן א' מה שהביא בשם געאנדער ועוד חכמים גדולים. והשם הזה נאה לה, יען היתה חותם תכנית כל הבריאה כלה, והיתה בשביל זה ראש ותכלית כל החכמה כלה, הכלולה ומצומצמת בבחינת השנת האדם רק בד' אמות של המציאות הנבראת, ולמעלה מהספירה הזאת מעונה אלהי קדם ושם חביון עזו. — על פי הדברים האלה נראה כי שלשה שמות נקראו להספירה הראשונה: ראשית, חכמה ורוח אלהים חיים. השמות האלה מכוונים לשלשת נקודות הראות שיש להשקיף מהן על הספירה הזאת. היינו: מנקודת תוכנה וסתרונה, מבלי להשקיף על סבת

זה בקריאתו הערבית עוד בלשון התלמוד בהוראתו הזאת, והוא, מלת, צמצם" המורה על קירוב החלקים אחד אל אחד והתמעטות ע"י. זה מקום (volumen) הדבר המרכב מהחלקים התם, והיא הכפלה לחוץ ההוראה מן שיש צם הוה (כמו קלקל מן קל, בובו מן בו, שנשג מן שג ודומיהם הרבה) ומעטה — סתימת נקבי הפארען שבין החלקים, באופן שהדבר המורכב מתכווץ ומתקצר (כמקום מבלי לאבד מאומה מעצמות חלקיו. ומשרש הזה יצא עוד שם, צמים" — עריצים ואנשים קשים (ושאף צמים חילם איוב ה), יחזק עליו צמים. כמו שבערבית מורה שם, צם" ג"כ על קשיות כאמור למעלה מעמו של דבר. ממוצא הדברים האלה נלמד כי כל ערך, צמת" עם הוראותיו השונות כפי שהובאו בערוך יעו"ש שהצר השוה שבהן הוא קירוב חלקי הרבר יחד, יוצא משרש צם הוה.

הקורא הטוב יסלח לי על אשר יצאתי מעט בצדי הרכים, ומעתה אלכה אשובה אל מקומי. פירוש אבנים המפולמות = המבולמות הוא אבנים הסגורות וסתומות ואין כל פתח ונקב בין חלקיהם. וכבר מצאנו ששם אחד רק בחילוף אותיות הרגיל מורה על סגירה וסתומה, והיינו שרש סגר שהוא עצמו שרש סכר = סתימה. וזוהי, איתחם ר' אלעזר" (ויקרא רבה פ' כ"ג) — נסתתם. ודומה לזה, איסתגר בקרמיתא' (ב"ק מ' א') ומצאנו עוד שהשתמשו בשם סגירה להורות על קירוב חלקי הרבר יחדו. ע' ערוך ע' חסם (ביצה ל"ג) אין מלבנין את הרעפים מאי קא עבד? ברעפים חרשים עסקינן מפני שצריך לחסמן, פירוש לסתום נקביהן" עכ"ל הערוך. וההוראה הזאת עצמה נמצאת במלת, צירוף (המוצא מסמך לגשמים לצרפו, מכשירין פ"ה) שעיקרה חבור החלקים יחדו. והוראת הסרת הסינים מכסף וזהב המונחת בשרש צרף) היא ג"כ קשורה במושג הקשור; כי ע"י הסרת הסינים מתקרבים ומתקשרים יחדו ביותר חלקי הכסף והזהב. — ואחרי הודיע אלהים אותנו את כל זאת אשר שעור, אבנים המפולמות" הוא כמו אבנים שחלקיהם דבוקים יחדו בקשר אמיץ, נבין באור דבור, דגים המפולמים" דביצה כ"ד שהוא דגים בריאים שחלקיהם לא התחילו עוד להתפרד (צערועטצט ווערדען) לפי שנצודו מקרוב, ודבור אבנים המפולמות שבזבחים שהוא, אבנים קשות וחזקות כמובא למעלה.

כשנתבונן במקראות התורה המדברים מיצירת העולם נראה כי בעל ס' יצירה אחז לו דרך מיוחדת לעצמו בנוגע לבאורם, אשר על פיה יתיישבו פשוטי

(* הקורא ייטיב להתבונן כי עד הספירה הזאת לא היה עוד ראשית והתחלה; כי אין התחלה אלא כשקדם לה ההעדר. וזה כוננו בעל שיר החוד, ראשון ואחרון מבלי ראשית ומבלי אחרית".

הויתה שקדמה לה ותולדותיה שבאו אחריה, ואז היא נקראת חכמה, מנקודת צירופה ויחוסה להתפתחות הבריאה שבאה אחריה — ואז היא נקראת ראשית, ומנקודת סבת הויתה — ואז היא נקראת רוח אלהים חיים, לפי שהוא ית' בראה. או באופן יותר בולט וקרוב להשגת האדם מאמר, על שם שנעשה במאמרו של הקדוש ברוך הוא. — על פי שלש הנקודות האלה השתנה בזמנים שונים שם הספירה הזאת. תורתנו הקדושה כסופר דברי הימים ותולדות השמים והארץ שנקרו ובאו בהמשך הזמן, בהרה לה נקודת הראות ביחוסה אל הזמן ותקרא לה ראשית. חכמי ישראל שקדמו לפילון (משלי ח', בן סירא כ"ד) בדברם במעלת החכמה מצאו נכון להוכיח כי היא היא העמוד התוך אשר כל בני העולם הושתת עליו, וכי כל ענפי הבריאה ערוכים ומסודרים על פי חקת החכמה ומשמרה בארץ. ולזאת קראו את שמה על הספירה הראשונה הנ"ל המצבת לעינינו תמונת זעיר אנפין מהעולם ומלואו. אך בעל ספר יצירה המדבר מתולדות השמים והארץ לא בבחינת הזמן כי אם בבחינת השתלשלותם הסבתית (causal), ר"ל בהשקפה על הסבה והמסובב, קרא לה בצדק בשם רוח אלהים חיים. ומפני הטעם הזה עצמו קרא לה פילון בשם לאַנְגָּם = מאמר כאמור למעלה. — עד פילון האלכסנדרוני הזה היתה הספירה הראשונה רק מעשה ידיו של הקב"ה שנבראה בשביל להיות מקום מעבר להשפעתו לעבור דרך שם עד לעולם השפל הזה, מבלי היות לה חשיבות בפני עצמה כלל. וכאשר נראים הדברים גם בעל ס' יצירה הלך בדרך הזאת. אך כשבא פילון שגדל והתחנך על ברכי הפילוסופיה האפלטונית ויקלוט אל קרבו הרעיון העיקרי מפילוסופיה הזאת, אשר עם אלהי קדם ובמחיצתו יש אידיעען נצחיות ועומדות ברשות עצמן המשוטטות בכל מרחבי הבריאה כלה ומחיות את כל היקום — החלה החכמה העליונה הזאת הרוכה ממש לאידעען האלה (*). להתפשט מעט מעט את גברי עבודתה ולצאת לרשות עצמה. ויהי כי לא יכול פילון להבנים צרה להיכל המלכות עצמו ולשום כסא כבוד להחכמה אצל כסא כבוד ה', כי הכתוב, שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד עמד וצוח כנגדו,

הודה בעל כרחו כי מתחלה היה רק ה' אחד ושמו אחד, ואך ברצונו הפשוט ברא את החכמה להיותה רוח החיה באופני תבל ארצנו ולהנהיג את העולם כולו. — עם כל זה אמנם לא דמה הצורה ליוצרה ולא נתן כבוד אלהים לבן הבכור של האלהים הזה (לשון ידיריה הנ"ל הובא במ"ע פ"ד) ולהפך, בכמה מקומות מספריו כתב באר היטב כי בן הבכור הזה איננו עומד ברשות עצמו כלל וכל מעשיו סדורים וערוכים בנזרת אביו שבשמים, עד שבאו התלמידים שלא שמשו כל צרכם ויקבעו המשנה הזאת בטעות כידוע. אולם, חכמי התלמוד ז"ל, באותה שעה שקבלו הלכה מפי ידיריה הנ"ל שהלאַנְגָּם הזה הוא המחיה ומכלכל כל יצורי תבל, באותה שעה עצמה הניחו תנאי קודם למעשה שהוא רק מלאך שלוח מאת ה' מן השמים לשמור ולעשות ולקיים את כל דבריו בארץ מתחת. בנמרתו מצאנו איזה פעמים זכרון, שר העולם שהוא הוא השר הנדול סטטרון כמו שהוכיחו בצדק בעלי התוס' ז"ל (חולין ס' א'). ונראים הדברים שהוא הלאַנְגָּם של ידיריה הנ"ל. ואע"פ שאין ראיה נצחת לדבר שמטטרון זה הוא אחד עם החכמה של הקדמונים, זכר לדבר יש מנמרא (ע"ז ג' ב') ששם כתוב שמטטרון סלמד תורה לתינוקות של בית רבן, והוא הנאצל הראשון מהאין סוף, הבן הבכור שלו, ולא כמו שחשבו איזה חכמים ומארי דרון שהוא הנאצל האחרון (מעין הרעמיונגאם של הגנאסטיקער); וחז"ל לא ראו גחון להעמיד בין ישראל לאביהם שבשמים שורה גדולה של כרסרים ומתנווכים כמו הגנאסטיקער. ומה שמצאנו בחז"ל וזכרון מלאכי השרת מלבד המלאך הגדול שר העולם הנ"ל, אינם שכלים בזללים ממוצעים בין הבורא לברואיו, כי אם שרים ממונים על כחות מיוחדים, כמו "יורקמן שר הברד" (פסחים ק"ח א'), רהב שר של ים" (ב"ב ע"ד), מלאך הממונה על הריון לילה שמו (נדה ט"ז), מלאך הממונה על התאוה (ב"ר פ' פ"ה), מלאך הממונה על המחיקה ששמו שמישי (מגילה ט"ז) הוא כמו סמסי בסמ"ך מלשון סמסי מכאן = סחוק מכאן, וכלם כמותם. ואך סטטרון הוא המלאך הכולל על כל כחות הבריאה ביחד, ועליו נאמר (סנהדרין ל"ח ב'). ששמו כשם רבו ולפיכך נקרא "שר העולם", ר"ל שר של כל העולם כולו ולא של איזה כחות ידועים. כשנתבונן על משמרת מטטרון ותעודתו בתור שר הכולל לכל כחות השבע ביחוסו למלאכי השרת החלקיים הממונים על פרטי כחות הפבע ונרצה לבאר לנו הרבר הזה במשל ודוגמא מסדרי הצבא ומשפטיו, על פי

(*) וע' טו"ז פ"ו משני, אמרו כביכול אין הקב"ה עושה דבר עד שנמלך בפמליא של מעלה. ואחמה כואמרם סתם כל כי כזה הלשון בעצמו יאמר אפלטון שהשם יענין בעולם השכלים וישפיע סמנו המציאות — ופירש בעל גבעת המורה "שנמלך בפמליא. ר"ל כבי' מתייעץ בחכמה". אולם באסת רחוקים חז"ל מדעת אפלטון מאד כמבואר למעלה.

ברא אלהים = בספירה ראשונה ברא אלהים את השמים ואת הארץ. כל היקום וכל היצור שנמצאו בשמים ממעל ובארץ. מתחת נבראו תיכף בספירה ראשונה. אך בריאתם לא היתה עדיין שלמה וגזורה, והיה מן ההכרח להוציאם מן הכח אל הפועל לאט לאט על פי משפטי העוולוציאן שקבע האל ית' ולתכלית זאת הוציא הקב"ה רוח, היינו הכח החיוני המאחד ומחיה את יסודות המתים. בריאת הרוח הזה לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר; כי ממאמר התורה, "רוח אלהים מרחפת על פני המים" נדע, כי בעת היות תהו ובהו כבר היה הרוח בעולם. ואחר זה היתה הארץ תהו ובהו, ר"ל יסודות הגשמים אשר מהם מרכיבים כל אישי הבריאה היו תהו ובהו, לא היו גזורים עדיין במקום מיוחד ומגובל, כי עדיין היו מותחים והולכים בכח רוח אלהים המרחפת עליהם כאמור למעלה. — ואחר זה אומר, "ויאמר אלהים יהי אור" גם הפסוק הזה נתן מקום להתפלא מה הוא האור הזה שאיננו אור השמש וכוכבי השמים וכסיליהם שלא נבראו עד יום רביעי? ולפיכך פירשו בעל ספר יצירה שהוא מוסב על יסוד האש הכונה בכל גשמי הבריאה ושעור מלת, יהי הוא: יבדל ויצא מן הכח אל הפועל ממים העליונים שקדמוהו! (שלא כרעת האומרים שיסוד האש מונח בשם חשך), באופן שלדעת בעל ס' יצירה כל יסודות הבריאה היו מוכנים ומזומנים תיכף ביום ראשון בעצמיהם הפרדיים, ואך ההרכבות השונות נעשו בימים שלאחריו. וכן הוא גם דעת חז"ל. ע' מרג"פ' שלשים משני יעו"ש.

כל זה ראיתי נכון לשום לפני חכמי ישראל לא בתור הקירה מקפת כל שיטת ס' יצירה, ששנבה מבינתי ואולי גם מבינת מי שגדול ממני בחכמה ובתורה, כי אם בתור הערות פרטיות וחלקיות, אשר אקוה כי תהיינה לתועלת מעט למתחקה על קורות הפילוסופיא של דתנו.

יוסף ראזענטהאל

מאמרם ז"ל מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא (ברכות ס') ועל פי המקובל לדמות מלאכי מרום לצבאות מלחמה (אלהי הצבאות, ה' צבאות) — נראה כי מטטרון זה דומה לשר הגדול המפקד צבא מלחמה, המקף בידיעתו כל חלקי המחנה, איש איש לפי כשרונו ולפי מה שהוא ראוי לכך, וקובע ומיחד אפוא המקום הראוי לכל אחד, אשר משם יוכל לתקן תכלית המלחמה באופן היותר טוב. כמוהו כן גם מטטרון מפקד צבא השמים ומחנה אלהים וקובע ומיחד לכל אחד מהם המקום הראוי למשמרת עבודתו ותכליתו בתכל ארצנו. ומעתה נבין למה נקרא שמו מטטרון, כי הוא metator הרומי, שר הצבא הקובע ומיחד מקום לצבא המלחמה (ע' נישע בעשרייבונגדער ראמער ספר ט' פ' נ"א). וסיום ון הוא הסיום הרגיל ומצוי בשמות המלאכים, כמו סנדלפון (הגינה יג) פסקון אטמון סגרון (סנהדרין ט"ד ב') ורבות כהנה. וההוראה הזאת מכוונת ובולטת במאמרי חז"ל שהביא הרמב"ם פ' בוא פסוק אעשה שפטים, שמוזכר בהם שם מטטרון בהוראה הזאת וע"ע ב"ר פ' ה' י"ש מן הדרשנים שהם דורשים כגון בן עזאי ובן זומא (שנכנסו לפרדס) נעשה קולו (הלאנאם) של הקב"ה מטטרון לכישה בשעה שאמר לו עלה אל הר העברים (הראה לו כל המקומות שבארץ ישראל), נעשה קולו של הקב"ה מטטרון על המים הה' קול ה' על המים (הראה להם המקום שיש להם ללכת, ככתוב יעלו הרים ידרו בקעות וגו' אל מקום זה יסדת להם). — במרם אפרד מהענין הזה אעיר עוד הערה אחת קטנה כי מה שחשבו חכמים רבים שבדבור אונקלוס, מימרא דה" צפונה הכונה ללאנאם של יודיה הנ"ל לא כונו יפה, כי איננו רק יפוי לשון לסלק מה' פעולות גשמייות, כמו שמבאר זה כבר רבינו הגדול במורה הנבוכים פכ"ז מראשון יעו"ש.

נחזור לעניננו שבעל ס' יצירה מפרש בראשית

עת פגום .

תניא הלל הוקן אומר בשעת המכניסין פזר, בשעת המפזרים כנס, ואם ראית דור שהתורה חביבה עליו פזר שנאמר (משלי י"א) יש טפזר ונוסף עוד, ואם ראית דור שאין התורה חביבה עליו כנס (ברכות ס"ג ע"א). (ירושלמי ברכות פ"ט הלכה ח') וכן היה הלל אומר אם ראית את התורה שהיא חביבה על ישראל והכל שמחין בה בדר, ואם לאו כנוש. ומהרש"א פי' שקאי אתלמידים ע"ש.

סגלה נפלאה אחת נתנה לעם סגלה וכנסיה שמה. סגלת ישראל היתה מני אז בעת אשר החל רוח הפרוד לפזר את שם פוורה ישראל, נתקן מוסרות הלאום, קפד אורג חיי-אחרות היהדות, אז היתה סגלתו להתרומם מעל רוח הקטף הלזה בכח האספה והכנסיה. עוד ישראל היה לנוי, ורוח השם עוד רד עם חושים ועם נביאיו נאמן, גם אז ראה עוזר ישראל אחד, כי נתרפו חרצבות הלאום, נועכו רתוקי-היהדות ויאור עזר כנגדו לקראו כנסת גדולה הפליא להעזר עד כי חזק (*). ומשך שלש מאות שנה נמשך עזרו, ועזרנו ומגננו הוא עד עתה. גם בימי מלך מלך הורדוס האשקלוני, אשר אז עמדה האומה הישראלית בתכלית הפרוד והפזור, וחכמת סנהדרין היתה כמעט נשכחה, בפשע העריץ אשר מנר לארץ דם בחירי ישראל, נושאי דגל האומה ותורתה, גם אז התרומם מעל דורו הלל הוקן וסגלת ישראל היתה לו לאבן-שואבת, למשוך כל קוי היהדות אל נקודה אחת, אל הכנסיה. הלל הוקן היה אומר גם בדרות שלפניו בהיותה התורה עוד חביבה, והיתה "הכנסיה" סגלת כל עיר ואם בישראל, ובעת ההיא בשעת המכניסים היו רבים וכן שלמים בכל זאת היה החוב על למודי-ה' לחזור אחרי הכנסיה והמכניסים וביד מלאה לפזר כפורן וכוותרן תורת ה' תמימה חכמת סופרים וקבלה הסהורה מסיני באה, למען הוסיף תורה הוסיף לקח באומה הישראלית, מכל שכן בעתו ובזמנו, בדרותיו אשר נשמרו ראשי חכמי הסנהדרין, והתורה איננה חביבה על בני הדור המתקרבים אל הורדוס ואל רוחו המושל בעמו, המפזרים את דרכיהם לשפתי ורים להתרפק על דורת

(*) ד"ה ב', כ"ז פ"י.

העת החיה; לאלה המפזרים המפזרים ברעות ובהשכלה קרא אספה, סדר ששה סדרים על פה והכנים כנסיה ותרבה תורה בישראל (עי' סר"ה ובפמ"ז רמסכת סופרים) לזאת נקרא הוא בשם תלמידו של עזרא, ראש מיסד הכנסיה הגדולה!

בסגלה הנפלאה לעם-עולם, ראיתך חכם נכבד הנך משתמש בעת הנוכחת אשר בצדק יאמר על הדור החי שהתורה איננה חביבה עליו, — ואם לא במרת-הענקים כמדת קדמוני רבותינו ז"ל, אך בכל זאת במדת השער כמדת ימי ההוה מר"ה פעולתך אל חיק — וקראת אספה אחרי האסוף לתקופת השנה, אל חכמי הדור, אל בעלי אספות העולים משמר לעמת משמר (ד"ה"א כ"ז ט"ו) להחכנם אל כנסיה אשר היא לשם שמים, ואמרת

מה טוב ומה נעים חלקך, מאשר הנך כי ה' נתן בלבך חכמה ודעת לתת לטוב לפני יראי אלהים וחושבי מחשבות להגדיל שם ישראל, להרחיב ספרות ישראל, אשר עם האסוף לא נאספה עוד מאספי לכל המחנות בישראל, והענין רחב הוא למרבה בעת לרפא ועת לבנות, חסרון גדול בספרותנו להמנות, גם קהלת נתן ענין לאסוף ולכנוס, לזאת חשבתי מלאכתך כדבר בעתו, וכניתי במשפט עת כנוס! והנה ראיתי את הכנסיה הראשונה בספרך כנסת ישראל ואומר לך כי מצאתי בה רוח חדש מרחפת עליה, ורוח אחרת שולטת בקרבה. למדתי לדעת כי עברה עת לעקור נטוע, או אומר עת מלחמה במחנה המשכילים, העת — אשר מימית הפילוסוף בן-מנחם, לא חרלו עוד הצעירים לגשת אל החומה, לקעקע בנין העתיק, לנתק הלאה אבנים גדולות, להשליך אבנים שלמות, מוסדות, דברי חכמים כמשמרות נטועים, אבני נזר בחשן המשפט, אבני שהם ואבני מלאים, באה העת לצעירי הדור אשר רוח שוקט ירגיע את לבבם הנרתח, עת שלום שלוח שאנן ומרגוע, להיות לתורה ולקבלה בנים נאמנים, לצאת בשרה מלחמת סופרים חמושים ומזוינים, בהשכלה שווקקה בחכמה ודעת מומנים, עת לרפוא מכות ישראל הנאמנים, ועת לבנות חומת הדת והדעת להעמידן על תלן כמלפנים, להגיש אבן על אבן לבנין הלאומית בקרב השנים, באמר אחד עת כנוס אבנים!

ואתה חכם ומבין עומד על הכנסיה ברוח-נכון להיהדות הנאמנה, עומד ברעה מיושבת, אמיץ וחזק במשפט ישר מיוסד, מבלי נדוד, על כן אקראך בשם כנוס כנר!

הן ידעת גם את נפשי את מהלך רוחי, את השקפותי הכלליות על היהדות ועל הספרות, מיום

סאמועל מאנטאגוי, הנדיב פ. ד. מוקאטטו. אף הראשון הוא הפרנס של בית הכנסת דוקספלאס ומחזיק במשטו העומדים, והשני מפרנסי בית הכנסת לבית מערבי—האמצעיים—והשלישי מן ההולכים קדימה, בכל זאת שמו וישימו להם ראש אחד, אם לבנות בית לתפלה, לצדקה למחסה או לתלמוד כדי לקיים מסורת אבותינו בירינו.

ברוח האדונים האצילים אשר לעירנו לונדון, מונה הרעה לזכך את היהדות בבית ובחוץ באופן שתוכל לעמוד ברוח מצויה הסוער לרוח היום והזמן. אוהבים הם להיהדות המהורה וחובבים להסבלנות המוקקה. ואני אביט גם על אלה האצילים פה עירנו אשר מתאווים לפסוע פסיעה גסה במנהגי קדמונינו ו"ל בעין אחרת מאשר אשקף על המתאמרים בשם מתקנים במדינות השכנות לבריטניא. האציל-האנגלי, יליד ארצנו, בן בנו של יליד בריטניא הוא בעצם תמו איננו בועט בדעת ודת אבותינו, ואינו חפץ בהתבוללות בעמי הארץ, להשתוות או להתחקות על דרכי הגוים, גויי הארץ הזאת. הוא בכל מקום אשר יזכר שם יהודי, ישראלי, יתודע כי שבטו, עמו, ונחלתו הוא, ויתגאה לעיני כל לְיִדֵי הגוים, כי בשם ישראל יכונה. גם בכל קרש אשר יקדש בבלי טהור — המסורה השחורה — לא יגע לחלל, כי יראת הכבוד לו להדרת השיבה והזקנה החופפת על היהדות המסורתית אשר בירינו. אולם כל מגמתו הוא להעריך במערכה סדרי הנהגת ישראל בעבודת הצבור לפי רוח העת, לקצר בפיוטים לקמץ ביוצרות ולקרב קץ של הארכת זמן. תפלה.

מובן כאלו, כי אוציא מן הכלל, את אלה אשר הוציאו את עצמם מן הכלל, וכל הישר בעיני שכלם יעשו, כי מרבים הם בכל מדינה ומדינה, ובכל עיר ועיר, אשר יתיחסו אל שבט הבונים החפשים, לסתור ולבנות בית החפשי כפי חפשה נתן להם ממלכות הארץ, וגם את ביתם יעשו חפשי בישראל — לא מן אלה, ולא אל אלה דברתי, אך מאחינו פה האצילים האנגליים אשר יתיחסו על שבט יהודי נאמן לה' תורתו ועמו, הנני מדבר והנני שופט על רוח היהדות השורר ומושל עוד בקרב לב אחינו האנגלי. לו יוכל להיות חסרון אחר להמנות בתוך עירנו זאת, והוא, להרים מצב התורה התלמוד והפוסקים, חכמת ישראל וכל אופן ליטוטור העברית, נקשר ביחד עם רוח האנגלי, עם שפתו טבעו וערכו, בבית הרבנים אשר כבר יוסד אבן מוסד מאת הבונים של תלמידי חכמים גדולים בתוכנו, או יש תקוה להיהדות באחרית הימים פה בבריטניא מאשר בשאר המדינות!

שיצאתי (זה יותר משלשים שנה) לדבר בשער את בני עמי האהובים לי, כי לשלומי אמוני ישראל, אשר הגדילו את שם ישראל ותורתו נתחברתי ונחשבתי כאחד מהם. ומי שחנך אותו הטבע ברוח כאר, לבאר ולברר דברי רבותינו אבות הספרות, הוא לא ימצא מרגוע להמית לבבו ומחשבותיו המתרוצצות בחבו, אם לא יוציאן השערה נגד חכמים ונבונים דבר לאשורו. ומה הוא המקום היותר מוכן מבית כנסת לישראל? ואם עוד יראה בעיניו את המכניסים, והכונס עליהם אשר נדחי כתבי ישראל יכנס, נקיי הדעת בין חכמי דורנו הם, מה יגל וישמח כבודו כי במסבי אנשי כנסיות כאלה לא יפקד גם מושבו.

הן לעיני מתחפשים כמסות הגאווה, ישה כבוד מחבר אם יתכנס אל בית האספים, כי לאלה בעלי אספות יקראו מושלי בגאות-יום יום, "האספסוף התאוו תאוה", אמנם. לאלה טהורי עינים וברי לבב אשר נסך ה' עליהם רוח חכמה ודעת כל ענין לאשורו לא יבלע כבוד חובר חבר, אם יתכנס בין המקדימים ליום הכניסה לא יבלע לשמו אם יבלע פני הלוח, הלוח על מפלגות ודעות שונות, אם ירים המסכה, המסכה הנסוכה על מתחפשים ומתיהרים, אם עם מפורד ומפורד ברעות יכנס, והמסכה איננה צדה כהתכנס!

אתה חבר נכבד, בקשתני לשלוח אל הכנסת ישראל מאמר השקפתי על היהדות ועתידותיה בבריטניא, לתת לפני קוראי הכנסת תולדות גדולי רבנינו בעיר לונדון ומושג נאמן מחיי היהודים פה, על אלה השאלות הנני להשיבך הפעם לפי מבטי ולפי בחינתי אשר נראה לי ואשר ראיתי אני בעיני משך שבתי פה. ואומר לך במשפט כללי, כי היהדות בפניה החיצונית דמתה (או דוקה) בפני היהדות במדינות הללו אשר אחינו מחזיקים במסורת אבותיהם שבידיהם. כל איש נכבד יושב לונדון יכתוב ידו אל אחד מבתי הכנסיות, אשר בכללן "ק"ק כנסת-ישראל" תקראנה, ובמעט כל המפלגות, אחת הנה בדבר הנוגע לכלל היהדות לצדקה לחסד ולגונן בעד היהדות מבית ובחוץ. גוף עדת ישראל בלונדון נחלק לשלשה ראשים, ראש-האשכנזים (אשר הרב ש"י יקרא ראש Schief), ראש הספרדיים (אשר החכם ג"י יכונה ראש Schief) והראש השלישי מברקלי-סטריט סינגוגי (אשר הפראפאעסמאר יצ"ו יעלה בראש) אולם רוח אחד להחזיק מגן וצנה בעד היהדות בבריטניא, צורך הנחלקים בכנפיו! האצילים הנדיבים הנודעים לשם בעולם-היהדות כמו הלארד נתנאל די-ראמהשילר, השר (מעטבער אף פרלימנט)

חיתה, והדור הצעיר המחונך לעינינו אינו משתוקק לראותה כפורחת עלתה נצה. אך זכור אני בשנת תר"מ (Decem. 1880) נקרא נקראתי לבוא אל אספת חכמים ורוזנים נוסדו יחד, לרומם ספרותנו, שלחתי להאספה שיר, תוכו רצוף הרעיון להעלות לתחייה את השפה הקדושה.

ואתה הקורא הכסוף לדעת מה רושם עשו דברי ושירי על לב המטיפים האדונים הנאספים? אך היתקע שופר בעיר גדולה לאלהים כלונדן רבתי והעם עוד יחרדו? אריה (לאָווע) שאג מי יירא? הלוי דבר מי ילכב? כי לא עשה דבר, השיר הזה אף גלה סודו מן המטיפים הנביאים הנבים בשם ההשכלה!

גם בעל הלבנון, החכם הנאור ר' יחיאל ברי"ל זכורנו לברכה, אשר אור שארית כחו לעבוד ביער הלבנון פה על הרי בריטניא, מוכרח היה להפיל מידו את כלי אומנתו, אף כי באמת זמן נפלא היה. וצר לי מאד על אבדת אחינו זה, כי אבד דרך הממוצע ללכת לפי רוח הבריות אשר נוחה הימנו, והתגר מלחמה את גדולי ונכבדי עירנו, ומשך על עצמו ועל מלאכתו, מלאכת הקדש אף וחרון של מושכי הערה במשך חכמה מפנינים, לזאת נזר: "ימי הלבנון לא ימשכו" ונושא משך הזרע, לא ראה בהלבנון ברכה, משכרתו חיתה מחלת לב, ותוחלת ממשכה. — לולא חכמים ירידנו, וזכורנו לברכה, תמרורים או לא שתה כוס תמרורים כי מרה נפש החכם האכין הוזה כל ימי שבתו פה וכנבור חמה מר נפש נלחם בעט חרבו, שלף ולא השיב אל נדנה, עד אשר בצע אמרתו, עטו נשק ברזל, אמים יהלך וברק ממרתו!

ואתה חכם מנוסה עוד תשאלי להגיד לך עת ידו תיה של היהדות בבריטניא? אם דעתך על הויתה בעתיד וחשת עתידות לנו, הלא תשפוט מן העת הנוכחת מה יהיה באחרית הימים!

אבל מי האיש אשר על שרשי עץ-עולם יחקר, הוא יודע כי עד בלתי שמים, שרש היהדות, הזמן והרוח לא יעקר, מלחמת אור וחשך בין דורות לדורות מעולם לא תבקר, עץ-נצחני אנחנו, ונצח ישראל לא ישקר!

ועתה רדקטור נכבד קבל מירי שני מכתבים ותשובותי עליהם הנושאים ונותנים בדבר ספרי "שני המסות", והעמידם לפני קוראין המעיינים, למען ידע ישראל מה פעל פה לונדון בירת בריטניא אחד מאחייהם המתכבד להיות חבר אל הכנסיה אשר היא לשם השם תורתו ועמו.

הלמוד והשקידה בתורתנו הכתובה והמסורה לנו, ובכלל בספרותנו, הוא איננו בסאת מלא וגדוש פה קריתנו; אם יתחזקו לפעמים אנשי לבב יודעי התורה, להחזיר כבוד למוד התלמוד על יושנה, לא יקומו ימים רבים במשפט ישר כזה, כי לא רבים הם אשר עתותיהם בידיהם לבוא ולעיין; ואם רב ודיין מצויין בעירנו יהויק בכל עיו נפשו בסגל הברים ללמוד שעור עיון כסדרן, הלא הבאים הם בני תורה, וזה הוא הנקרא מחזיק בתורה בלומדיה, ולא עוד מפני ומרבה תורה בבניה הילודים פה למען תה שם ושארית לדור.

גם אהבת שפת קדש, נכבה כמעט פה מלב אצילינו הרוזנים, וכל העוסק בהרחבת גבולה, דומה בעיניו כמבלה זמן ומאבד את כשרונותיו לדעת. יש נדיבים בתוכנו אשר לבם עוד ירחש רגש קדש לסגלת שפתנו אוצר כל חמדה, אבל הם יטו און לאלה המנקרים באשפתות בתי-העקר למצוא שיר ישן נושן מלא יתדות, או מלא על כל גדותיו מיתר ותנועות, או בית מלא תנועות, לשקול כסף וזהב על ידם לקנות השיר או להוציאו לאור, ואל כותב חושב, הונה, ושונה בעת החיה, לא יפנה אפילו להשכיל במלאכתו או להזכירו בשער בעודנו חי! ואני בהיות נפשי עלי מרה על המתהללים בתהלת שפתנו, ואינם נותנים יד לעובדי בחרם (אשר הוצאתי אני לאור פה בשנת תרל"ח) שפת קדש, כתבתי שיר נוסד על שש עשרה תנועות בכל שורה, כל מלה ומלה מתחלת בתנועה, כפי טעם של הפלמוני המאמין בקדושת התנועות, כהמאמין בלחש פלוני, וקראתי בשם "שיר התלונה".

ואמרתי עת רעה היא לשפת קדשנו, אטמן בחבי כשרוני, לא אוציא עוד כתבי לא אדברה בשער ואדום, לקיים דברי הנביא (עמוס ה' י"ג) אשר נבא לנו "לכן המשכיל בעת ההיא ידם" — ומיום ההוא פניתי את לבי לעיין בשקידה יתרה במקצוע אחר, וחברתי אחרי שנים הרבה, חבורי "שני המסות", אשר אוכל להגיד בפומבי, כי ספרי זה מצא חן והכרה הגונה בעיני חכמי וגדיבי עירנו.

אמת הוא כי פה קמה לתחייה חברת מקיצי נרדמים, אשר החכם הנכבד (*) ר' מרדכי בהרב הג' מהר"ן אדל"ר נ"י כתב בהמגיד זה עשרים ושש שנים (בשנת תרכ"א נומר י"ז) כי תהיה תכליתם להפיץ ידיעת לשון הקדש ועניני דת ואמונה בין המון אחב"י. אבל אני לא זכיתי עוד לראותה עוד בחיים

(*) בן חוהם את שכו בהמגיד התרכ"א צד 83.

ע"י שליח ב"ד בהיתר וע"כ הוצרך ללא זה דלא תשכב וכמו דמפרשין בב"מ ד' ק"א דלא תשכב ועבטו אצלך].

וע"כ דהרשב"א (בתשובה) והרמ"א בהעתיקו ע"כ דלא ס"ל כתי' התוס' הנ"ל והקושיא מצדקה יתרון כתי' הריצב"א בתוס' שם דהיינו דאין נענשים ומהו הכריח באמת להרמב"ן בתשובה דקו"ל כהירושלמי בזה דאם רצו כופין בהא מ"מ עשה דצדקה בש"ס דילן בכ"ב מוכח דס"ל נ"כ כהירושלמי וא"כ תמיהת הט"ז על הרמ"א כראי מוצק.

ומה שכ' מעכ"ת נ"י לחלק בין אם כתוב בתורה הציווי במקור לחוד או אם כתיב במקור והפעול יחדו, לא נהירא דא"כ בצווי דזכור את יום השבת דנכתב במקור לבד וכמו שהביא מעכ"ת נ"י לפסוק הוזה ולפי דעת מעכ"ת נ"י אין ב"ד מוזהרין לכופ, וזה אינו דכיון דליכא מתן שכרו בצדו ב"ד כופין. וגם לפי דעתו מה מקשה הנמרא בב"מ ד' ל"א דלמה הוצרך לכתוב כפל לשון פתוח תפתח העניק תעניק ודריש מזה כמה דרשות, ולמ"ד דלא ס"ל הני דרשות הוצרך לתרין ולומר דס"ל דדברה תורה כלשון בני אדם, ולפי דעת כת"ד נ"י ע"כ הוצרך לומר כפל לשון המקור והפעל לאשמעין דב"ד כופין ע"ז ואף דהיא מ"ע שמתן שכרה בצדה, ולכן דברי כת"ד נ"י מוקשים מד' הש"ס הנ"ל לפי הנראה — ואכן לענ"ד לולא דמסתפינא מד' המדרכי והט"ז הייתי אומר דהבבלי והירושלמי לא פליגי כלל ואלו ואלו דברי אלהים חיים הם, וגם מרב מרי דחולין ד' ק"ח לק"מ ובזה יהיו עולים דברי רבינו הרמ"א ז"ל על נכון. רהנה לכאורה יש לתמוה דכיון דבזה גם הירושלמי מודה דבמ"ע שמתן שכרה בצדה אין ב"ד מצווין לכופו דהוה עונשו שאין לו קיבול שכר וא"כ היאך היו רשאין לכופו אם ירצו דכיון דליכא מצוה הרי הם עוברים בלאו דלא יוסיף ומי נתן להם רשות להכות אדם ולהבול בו מאחר דלא נצטוו ע"ז. ולכן נראה דהירושלמי לא אמר בזה רק במה שיש בה הפקעת ממון כגון במדות ומשקולת דע"ז נאמרו ד' הירושלמי, והטעם בזה דקו"ל משום דהפקר ב"ד הפקר וכמו דאמרינן בניטין ד' ל"ז דאף מה"ת שביעית משמט מ"מ תיקן הלל פרוזבול, משום דהפקר ב"ד הפקר, וכיון דראו שיש בזה תקנה משום נעילת דלת בפני לזין וגם משום תקנת עשירים שלא יעברו על הכתוב דהשמר לך וגו' ראו לתקן להוציא מן הלוח שלא כדין תורה ע"י פרוזבול משום צורך שעה. וה"נ י"ל בהא דאמר הירושלמי הנ"ל דאם רצו כופין והיינו אם ראו ב"ד שפרוצים העם במדות ובמשקלות חסרים או יכולים לכופם ולמונעם מאיסור גזל.

בעוה"י יום א', י' אדר לפרט, ליהודים היתה אורה ושטחה" לפ"ק ווילנא.

החיים והשלום וכמ"ס ישפות ה' לכבוד ידיד וכו' וידיד נפשי עז ה"ה הרב המאוה"נ חכם וסופר משכיל ועומר על לשון חכמים וסופרים ולירד לעומק כוונתם ואמתת דבריהם ... שכ"ת מ"ה נפתלי הלוי נ"י בעהמ"ח ספר שני הממות על הלכות כבוד אב ואם. ה' אלהי הרוחות ישמרהו ויוצאו לחבר עוד חבורים יקרים ויפוצו מעינות תורתו הוצה.

אחדש"ת הנני בא להתנצל לפני כבודו נ"י על אשר לא השיבותיו מיד בעת ששלח לי חבורו הנחמד "שני הממות" בצדק מכתב ארוך אשר בו הראה את ידו הגדולה להשיב על כל הערותי אשר השבתי על דבריו *) ומאוד נהניתי מכל דבריו ומפלטו הנחמד הזה והישר. אכן באמת יאמין לי ידידי כי ערכתני באמת תיכף וסידר מכתב באריכות להשיבו על כל הנ"ל כפי דרך הכבוד והיושר, אך המכתב נשאר עד היום שזכרתי שערין אני בע"ח להשיב לכבודו, וראיתי בזה לחזור על דבריו הראשונים ע"ד שהעיר על מה שכתבתי דאם היה כבר מוטל עליו מצוה אחרת וכו' וכו' וע"ז תמה מעכ"ת נ"י מד' הרא"ש בשבת פ"ה וכו' וכו' ... (ובא במקום זה פלפל ארוך אשר מקומו הוא בחלק שו"ת לספרי קדוש נפתלי על עין יעקב, א"ה).

ובאתי עתה אל הענין מה שראיתי בספרו הנחמד דף ו' ע"ב שמרר כ"ח ליישב קושית הט"ז בס"י ר"מ על הרמ"א ז"ל וכו' כת"ד נ"י ליישב ע"פ דברי התוס' בב"ב ד' ח' דבמקום דאיכא לאו כופין. תמהני דע"כ הרמ"א בהג"ה בחו"מ שהעתיק תשובת הרמב"ן דבהשבת העבט היא מצוה שמתן שכרה בצדה ואין ב"ד מוזהרין עכ"ל דלא ס"ל כהתוס' דלדעת התוס' דודאי מוזהרין ב"ד לכופ ככל המצות דהא בהשבת העבט איכא לאו מפורש בתחלה לא תבא אל ביתו לעבט עבטו.

[וראיתי בספרו דמר נ"י שהעתיק הלאו - דלא תשכב בעבטו. ולכאורה עמדתו על דבריו דאמאי לא הזכיר הלאו דלא תבוא אל ביתו. ואמנם שוב ראיתי דיפה כוון, רהנה באמת מצות השבת העבט נוהג אף דלא עבר על הלאו דלא תבוא ורק בלקח העבט

*) בכתבו הארוך מן יום ה' ער"ח סיון לסדר ולפרט וי"שמן את שמי על בני ואני אברכם" לפ"ק והשוכתי מיום ו' סיון תרמ"ו לפ"ק "שו"ת קדוש נפתלי".

רמ"א סובר אצל כבוד או"א דאין כופין יען שאינו נכתב בלאו הקודם ואח"ו במקור ופעל להראות ההכרח, כמו בצדקה, ולפי סברא (אם נחויק שזו סברת התוס') זו תוכל מצות השבת העבוט להתרמות אל כפיה בצדקה בכל עניניה, ורמ"א מחויק אדרבה בסברת התוס', דהלאו דלא תשכב בעבוטו הוא גלי קרא. ואפוא לזאת היתה בידו הוכחה גמורה לחלק מכבוד או"א ומצר זה השמים הרמ"א ז"ל. אך יש עוד לברר דברי בחקירה עיונית בכלל שהנחת (מטה הלוי צד א') אם יבא הצו בתורה במובן הכרחי ובין מושג למודי, כדי לתרץ קושי אדמו"ר נ"י שהקשה מזכור את יום השבת. יש שלטון כביר מונח בידי מושל מטבע או מנימוס על כל קנין גשמי וחומרי אם לפי חקי החברה בנוק או בשבח לזולתו, לתת לקחת או לקנוס אותו, או לפי חוקי המוסר אשר ביד שלטון נתנו המשפטים וכותים על קניני ופעולות בני אדם.

אמנם יש קנינים רוחניים אשר תלויים בנפש ורוח של אדם, האינס מקבלים במטבע אימת שלטון זרוע עליהם, ואין יד כבדה נוחה בהם רק יד רוח גדולה, והשפעת נפש דוממה מוצקת עליהן להנחותן על מי מנוחות המוסר וההשלמה העליונה!

על קנינים החומרים יבא הצו בתורתנו הקדושה במובן הכרחי, לפי טעם היחוס והמעמד של האומה הישראלית. ומהם אשר השבתי אני בספרי (צד ה') פתוח תפתח את ירך, העניק תעניק, הישב תשיבם, שלח תשלח וכדומה. ולעמדתם על קנינים הרוחניים כמו שחשבתי שמה: ואהבת לו כבוד, זכור את היום, שמור ושמעת, קדש לי כל בבור וכדומה יבא הצו במושג למודי. כי אין ההכרח שייך כלל על דבר תלוי ברגשת הנפש ובלב, כי מה תועיל הכפיה ביד במקל באגרוף אם גם אחר הכפיה עודנו בלתי מרגיש ונפשו לא תחיש את רוממות ההתפעלות, או ההשגה הנשאה, אשר תלויה במצותה. על קנין רוחני כזה שפיר נופל מצות עשה במובן למודי, מה היא טיבה וענינה של מצוה המופשטת במחשבה, וערכת הרוחני, הכל כפי מדרגת המשיג ובעל ההתפעלות מענין מרום נעלה וקדוש. לזאת אפוא לפי החלטתנו תהיה מצות זכור את יום השבת בבחינה אחת את המצוה ואהבת את ה', או ואהבת לרעך כמך, שאין מצות עשה זו בכפית ב"ד לרדותו במכות בחוקה לאהוב, ליכור ולכבד בלבן אבותיו, אם אינו בטבע שייך כמו אלה, אך מתוך עשה זו, לאו שמענו (לא תעשה) כלומר אם הוא שמראה בפועל שמחלל שבת בידים, או גזול את רעהו, או מסיר עינו מאבותיו המבקשים לחם, והם הענינים

ובש"ס דילן נמי בא תניא בברייתא בב"ב ד' כ"ה דמעמידן אנגרמין למדות וכו' ע"ש.

ומה שאמר בירושלמי דקידושין גם בכיבוד אב (וכמו שהובא במדרכי) אפשר דס"ל דמכבדו משל בן ובוה אמרינן דכופין ומוציאין ממנו ממון כדי לפרנס בהם את אביו, ואכן לפי מה דקו"ל דמכבדו בשל אב וא"כ המצוה הוא כמצוה דעלמא בין אדם למקום ואינו נוגע לממון כלל ולכן ס"ל להש"ס דאסור לכופו דבזה לא שייך הפקר ב"ד, דזה לא שייך רק על ממון דיורדין לנכסיו על כרחו ונסתלק תמיתה הש"ו כזה וגם הרמ"א יפה עשה דלא כתב דאם רצו כופין רק בהשבת העבוט דהוא דבר של ממון ואין ר"ל דכופין אותו בגופו רק דכופין אותו ומוציאין ממנו העבוט בע"כ ומחזירין ללזה — ועוד יש לי כמה אופנים לתרץ. וה' שנותיו דמר יאריך במובן ובנעימים כחפצו ורצונו ורצון נפש המכרכו בברכת כהנים.

שלמה הכהן מ"ץ דפה ווילנא.

תשובה ב"ה: פה לונדון בחדש אייר תרמ"ז לפ"ק.

ה' שהשלום שלו יפרוס סבת שלומו על ראש מאהב-נפשי, הרב האי גאון המפואר בספריו המאירים כקש"ת מורנו רבי שלמה הכהן נ"י, מורה הוראה בעיר ואם בישראל ווילנא המעטירה. שוש אשיש באדמו"ר נ"י ותגל נפשי באהבתו המהורה אלי כי נתן לי מהלכים בין הלומדים העומדים לפניו כמשא ומתן של הלכה. אמרתי אל נפשי זו תורה וזו שכרה לאיש המקדיש ימיו פה עיר קרית משוב לונדון הבירה לראות ההכרה הנכונה מגדולי וגאונים הדור כי לא לתהו ברא יצירי חקירותיו לשבת יצרן בשבת תחכמוני; וזו היא פרי עמלי אשר הוא נחשב בין הדברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה, שאני נהנה כעת הזאת שאשתעשע את גאון וגדול הדור בחדושי תורה לאמתתה של ההלכה.

ולרגלי חקירותי אני הולך גם בתשובותי לאמר דבר המתקבל אל לב מבין ואון מלין תבחן בהגיון ישר ובשכל היותר פשוט, ואען ואומר על ראשון ראשון שמש"כ כבוד אדמו"ר נ"י דע"כ הרמ"א בחו"מ צ"ו לא ס"ל כהתוס' דלדעת התוס' בוראי מזהרין ב"ד לכופו דהא בהשבת העבוט איכא לאו מפורש ע"כ. הן לפי שהנחת סברא ישרה, יש חלוק גדול בין צדקה להשבת העבוט ותוס' (ב"ב ח' ע"ב) לא מירי כלל בהשבת העבוט, ובפירוש אני בעצמי אמרתי (מטה הלוי צד י"א) רבינו הרמ"א ז"ל מצא באמת מקום והוכחה לחלק ולא מה"ט משום שהתוס' והרא"ש פליגי אהרמב"ן כמ"ש הסמ"ע (בח"מ ק"ז סעיף ב' והש"ך שם סעיף א') הירוע לכל, אך החלטתי היא

(דברים א' י"ז) והעונש מסור לב"ד לכפותו לעשותו — ע"כ לשוני.

מלבד התנחות המיוסדות על אדני תכונת הנפש וחובותיה, באו רבותינו ז"ל ולמדו אותנו עוד כלל גדול בתורה: כל מצות עשה שמתן שכרה בצדה אין ב"ד שלמטה מוזהרין עליה (חולין קי"א), לאמר בזה אף בענינים הנראים לנו כעין קנינים גשמיים, בכל זאת אם נמצא בתורה מתן שכר לעושה מצוה זו, די הוא לומר להעושה אם לא תקיימנה זהו עונשו שלא תמול שכר זה (רש"י שם), אבל אתם ב"ד שלמטה אינכם מוזהרין לכפותו בחזקה, ואחרי כלל זה, יבוא הרבר בספק כעין קנין חומרי אם יבוא לפני ב"ד, כגון ההוא גברא דלא הוה מוקיר אבוב להאכילו ולהשקהו משלו, אשר מצד אחד הוא כבוד אב התלוי במושג רוחני, אמנם יותר נראה כמושג חומרי, ודומה כמו שאומרים לו עשה סוכה ואינו עושה, עשה לולב ואינו עושה, מכין אותו עד שתצא נפשו (רש"י חולין קי"א) ובצדק אמר כפתוהו על העמוד להכריחו. אך באשר נזכר בכלל הגדול שמתן שכרה של מצות כבוד אב ואם נכתב בצדה למען יאריכון ימיה (שמות כ'), אמר להו שבקוהו שאינכם מוזהרין לכפותו.

ועתה השאלה לפנינו, אם מצוה שמתן שכרה בצדה כתוב, ובעצם הכרחית היא, אם ביד הב"ד כפי רצונם, לכפות או אינם כופין, נגד רצונם, וע"ז אנו דנין ברעת הירושלמי הרמב"ן והרמ"א לפנינו, ואמרתי אני בדרך סברא כמו שמצינו בתוס' הסברא על צדקה אף שג"ש בצדה, בכל זאת אלים הכה ההכרחי הצפון במצות התורה במקור ופעל, בהקדם הלאו המראה על השלילה, להכריח כפי ראות עיני הדיין, ולזאת אפוא מצות השבת העבוט אשר בה נאמרו כל תנאי צווי הכרחי (לשוני הוא כך במטה הלוי צד ט') לכן יכול הב"ד לכופף להשיב את העבוט בעל כרחו, לא כן הוא במצות כבוד אב ואם, שהיא רק מצוה במובן צו למודי ומוסרי, אז מן הדין הוא — שג"כ בפירוש אמרו שג"כ שכרה כתוב בצדה — שאין ב"ד כופין עליה, ולכן נוכל לומר לפי הכלל הזה שבכוונה השמיט הרמ"א ז"ל פה (יור"ד ר"מ) מה שפוסק שם (ח"מ צ"ז י"ז) אצל השבת העבוט.

ועתה נבוא אל הפירכא של כבוד יד"ג הגאון נ"י מגמרא ב"מ (דף ל"א ע"ב), מה מקשה הגמרא דלמה הוצרך לכתוב כפל לשון וכו' ולמאן דאמר דלא ס"ל הני דרשות הוצרך לתרץ ולומר דס"ל דדברה תורה כלשון בני אדם ולפי דעתי היה לו לאשמעין

והקנינים הכוללים אשר יד שלטון עליהם לשפוט את הבועט בהם, לזאת אמרה תורתנו הקדושה במ"ע הרוחניים, בשלילה, שיד ב"ד תכפה על העובר לענוש אותו כפי מדותיו.

כן הוא לפי החלמתנו עצם הרעיון המונח בטבע הענינים הנפרדים, אשר גם רבותינו ז"ל הרגישו את ההבדל היסודי ודקדקו היטב בלשון תוה"ק, מתי הוא הצווי במובן הכרחי, כלומר שיד שלטון תוכל ליגע בו, אם לרוב יבא לפני הצווי לאו (לשוני במטה הלוי צד ט') כלומר, "לא תעשה" או יהיה תקון העשה בהכרח, כמו במשלים שלפנינו כתיב לפניו (דברים ט"ז ז' ח') לא תאמין, לא תקפון ואח"כ פתח תפתח, כתיב לא תתן לו ואחריו נתון תתן לו, (יב) כתיב לא תשלחו ריקס ואחריו העניק תעניק, (שם י"ג) כתיב לא תראה ואחריו השב תשיבם, (כב ז') כתיב לא תקח האם ואח"כ שלח תשלח, כל אלה חברו יחדו אל עומק הבנת הצווי כמושג הכרחי. לא כן בכל אלה אשר הצגנו לפניך במושגיהלמוד לא תמצא שמקדים הלאו קודם להצווי, ועל כן ברוח המוסרי יסודי —.

וביתר באור על הרעיון הכרוך בחקירה זו, אמרתי שם (מטה נפתלי צד י"ג) ואוסף עוד להרחיב את הכלל המונח, לאמר אם המצוה היא ברבר התלוי ברעת ובהרהור הלב, או במחשבה בחקירה ודרישה, אז המצוה תבוא בתורת למוד, רצוני בשמוש הפעל למד, כמו העיקר הגדול ליראה את השם, באה תמיד המצוה למען תלמד ליראה את ה' (דברים י"ד כ"ג), למען ילמד ליראה את ה' אלהיו (שם י"ז י"ט), ולמדו ליראה את ה' אלהיכם (שם ל"א י"ג), ולמען ילמדו ויראו את ה' (שם ל"א י"ב); וכן ברבר הנתון אל הניון שכלי בבאור רחב לפרש את המצות הכתובות בתורה, אשר אנחנו נכנה אותם תורה שבעל פה תשמש התורה בפעל למד רצוני הצו הוא למודי (בעלעזרענד), ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים (דברים ד' ה'), אשר אנכי מלמד אתכם (שם ד' א'), ובנין אב לכלם, ואותי צוה ה' (אלה המצות המסורות לי בתורה שבעל פה, מפי ה', תורה זו) ללמד אתכם (שם ד' י"א) להסביר לכם באור המצות, וממילא מובן העונש כי לא פורש מה יעשה לו בלמודים. לא כן במצוה הבאה בפקודה מושלת והעונש ידוע, אז במצות עשה תבא על כן אנכי מצוך, כמו פתח תפתח (דברים ט"ז י"א), העניק תעניק — על כן אנכי מצוך (י"ב י"ג), שמר ושמעת את אשר אנכי מצוך (שם כ"ח), ובנין אב לכלם ואצוה אתכם בעת ההיא את כל הדברים אשר תעשון

הב"ד מפקח בכל מקום שרואים הנחנין, כי הנמ' תולין קי"א מדייק בלשונו "אין ב"ד של מטה מוזהרין עליה", כעין הירושלמי כלומר אין נענשין עליה, אבל בידם הכח כפי רשות הממשלה הרוממה לכוף ולהוציא העבוס אם רוצים בזה והשעה צריכה לכך ככה כל בית דין יפה בימי קדם כאשר הורשה להם מהממשלה הכבודה לשלם לאיש כמעשהו. ובוה אצא מלפני כבוד גאוננו באהבה נאמנה וטהורה הנני ידידי מחבבו כל הימים נפתלי הלוי.

בה' טבת, פה קיוב כבוד ידידי וידיד כל חכמי לב, הרב החכם הנאוו, וכו' וכו' כה"ר נפתלי הלוי הי"ו.

מכתבך היקר והנכבד מן י"ב כסלו הגיעני ואחריו גם ספרך האדיר והנאור, ואנכי אמרתי כי אבינה בספרך אהנה בו ואעבור על פני כלו ואחר אבוא אליך בדברי, והנה ארכו הימים ואירא פן יאבד חוון ועל כן לא אוכל להכות עוד ואחליץ נפשי ככל העבודות העמוסות עלי והנני אליך.

דברייך, גבר חכם בעז, המריצוני וילבבוני. הפעם אודה את ה' כי הקרה לפני איש כלבבי, איש דובר אמת, תופש תורה וחכמה משכיל בכל דרכיו ועם קרושים נאמן — ומה יקר חוון כזה לי בדור הפקר כזה!

והנה בדבר כפרך היקר כבר הגדתי כי לא הספיקה לי עוד השעה... ואמרתי בזה להעריך על מה שעלה בדעתי בעת קראי. בצד א' יפה דקדקת בלשון הרמב"ם וכו' וכו', ולמען הטעים דברייך יותר, עלינו לבאר מתחלה הברל לשון "שוה" מלשון "שקל". לדעתי שוה יאמר רק על ערך ההתדמיות שבין שני דברים הדומים זה לזה רק באיזה צד ולא ממש, סובין הם שוה כסף, כלומר שכמות זמן העבודה הנצרך על כמות סובין ידועה היא כומן העבודה הנצרך לכמות הכסף, אבל סובין אינם כסף ממש. למי תדמוני ואשוה אף במקצת, אף באיזה צד, מה אעריך ואשוה לך, אף במקצת. לא כן הוראת שקל לפי כוונת בעלי התלמוד המשתמשים בו, שוה יאמר על דמיון ממש, מדה במדה, אף גם זאת, שוה יאמר על הפרטים המסתעפים מעצם הדברים שיש שווי ביניהם, שקל יאמר על מעלת העצם של עקרי הדברים השקולים זה לעמת זה.

ועתה נביא נא לשון הברייתא, ת"ר כבוד וכו' השוה הכתוב כפדור אב ואם לפדור המקום וכו'. הנה כבוד או"א לכבוד הוא שם דבר הנגזר מפעל (וע"כ נקדתי: כבוד ולא כבוד) כאשר יאמר להלן מוראת,

רב"ד כופין ע"ו, לפיכך הוצרך לומר כפל לשון המקור והפעל ע"ש.

ואענה ואומר לפענ"ד, אליבא דכולי עלמא האי הכפל במקור ופעל בא להורות על ההכרח של המצוה וכה ב"ד, אך לרבא בא להוסיף כי בעצם הצויה מונה עוד המושג הרבוי שהתורה רבתה השבות הרבה, שלה תשלח מכל מקום, עווב תעווב מ"מ כו', הבול תחבול, פתוח תפתח, נתון תתן, העניק תעניק, כלם מכל-מקום, ובגמרא איננו מקשה כלל כמו שהעיר כבוד מחמדי נ"י דלמה הוצרך לכתוב כפל לשון, אך בדרך דרש אין לי וכו' ואח"ו מנין עוד גם רבוי זה, ת"ל, להניח ג"כ המושג הרבוי בתוך עצם הצויה ההכרחי הידוע ומקובל, ולא חידוש הוא בזה לאשמעינן הכפל רק להראות על מ"ע שמתן שברה בצדה, בכל זאת הכרחי הוא וכופין, כי זה ידוע ומפורסם להזהנה בעיון נמרץ כי רק באופן זה צותה התורה פתוח תפתח, נתון תתן, העניק תעניק, להורות ההכרח מכל מקום, וכן על מושג הרבוי בא אפילו לא נתברך הבית בגללו ת"ל העניק תעניק מ"מ, ובא הגמרא לר"א ב"ע דאין לומר הרבוי אך אם נתברך הבית בגללו מעניקין לו, לא נתברך הבית בגללו אין מעניקין לו, תעניק למה לי, ומשמיע ר"א בן עזריה דעתו כי דברים ככתבן (ע"י קדושין י"ז ע"ב) לאמר בזה כי בענין שלפנינו נוסף ובא המקור והפעל על דרך הלשון אשר דרכו להתחבר עם עבר בינוני ועתיד לחזק הדבור, (וע"י תל"ע ר"ט יתרון לאדם) יען כי רצון המדבר רק לחזק את עצמות ענין הפעולה לבד, ולא כל שאר המושגים הנכללים בכל פעל — "וזה הוא כלל גדול", דברה תורה כלשון בני אדם" ר"ל בדיוק הלשון על חוון והכרח הפעולה, ואין מיותר בדברים ככתבן אך הגיון הבריא לכלול בהם רק עצם הצויה ההכרחי.

לזאת דעתי מיוסדת עוד ביותר מן הגמרא ההיא, שהקשה כבוד גאוננו על דעת רבי אלעזר בן עזריה, שהיא הנוכחת מהפך להפך, ושהוא דוקא סובר כפל לשון המקור והפעל הוא לשון ושימוש הנכון אצל בני אדם הגונים, כי חלילה לא תהי התורה שלנו כשיחה במלה של בני אדם שאינם מרדקקים בלשונם.

אך בעיקרא דדינא אודה לחביבי הנאון נ"י, כי באמת נוכל לומר כי הגמרא שלנו סוברת כהירושלמי כי הירושלמי אינו אומר רק במשקולת (כאשר אני העירוני בספרי שהרמב"ן לקח רק מירושלמי זה על השבת העבוס) שיש בה הפקעת ממון, אם רצו כופין מטעם סברתנו הנוכחת האוחזת בעקב סברת כבוד אדמו"ר נ"י שעל קנן חומרי בוראי

עוד לקחת לי מועד לעבור על פני כל ספרך אך מהמעט אשר ראיתי נוכחתי לדעת כי ברכה בך וה' יאמין לבך ותחוקנה ידיך לתורה ולתעודה ויפוצו מעינותיך חוצה ונחל עדניך תשקה כל יעף דבר. ומי יתן כי תשמחני ותעננני תמיד בכל עת מצוא בדבריך היקרים וכפעם בפעם אתאמץ להשיב דבר בעתו מפני הכבוד ומפני האהבה הרבה אשר יהגה לך לב אוהבך הנאמן, מוקירך ומכבדך כערכך הרב והרם יהל"ל.

בשם השם פה לונדון בירת בריטניא.
ה' עמך נבור החיל, אחד מגבורי סופרי ישראל בדורנו, החכם הנאור וכו', נודע בשער להלל בשמו הנכבד יהל"ל נ"י.

מדי אני אקרא מעל ספר כתוב תולדות חכמי ישראל וסופריו, לא אשוב ואתפלא עוד על קורות חכמי הדור החיים אתנו פה היום. וכן לא נפלאים נפילתי על רוח התלונה השפוך על מכתבך המסלא! מני או עמדו הנבונים והשאננים בעם ללפיד בוז לעשתות אי-שאנן; רוגנים ועיונים קמו ויקימו בכל עת להשביט מנוחת נפש יפה וזכה, ועניי דעת יתקנאו תמיד בעשירי הדעת ותקצר נפשם בהם. אמנם יקירי אין נפשי אל מרי נפש אלה, אם הות נפשם ידברו, נפשם נחלים תלהט, כאויב בנפש לבלוע את כשרונם וכבודם יחד, כי אמנם כל איש משכיל יבין ויבחין כי בנפשם ידברו ארזנים האלה, ונפש העם, עם-הקוראים, תקצר בדרך הזה.

איש החכם, אשר לא נשא לשוא, לחנופה נפשו, אך לתועלת בני עמו, להרים קרן הספרות, הוא מחויב להשליך את נפשו (זינע פערזאנליקייט) מנגד, שברו אתו ופעולתו לפניו, אם ירגיש בנפשו, כי הפיק את חפצו הקדוש, חפצו הפנימי, משא נפשו, הוא הוא הפעמן המפעם בקרבו כהולם פעם, ואם הוא תולך אחרי הרוח אשר החל לפעמו, או זה הוא החלב ודשן תשבע נפשו, ואז חלקו בחיים, בחיי התורה המהורה, בתורת ה' תמימה משיבת נפש.

ועתה הנני לשרתך יקירי להגיד לך דעתי על הערותיך המאירות עינים. הן ברעית ובסברה תדבר, וכלומר על מנת ללמד ולהורות דרך ההגיון בדברי מאורינו ומורינו, באת הפעם גם להטעים את סברתי, אך נשוחח ברעות ונחרד זה את זה בהליכות עולם של המושגים מן, "השואה הכתוב" וכן, "שקל אותן הכתוב". לפי ההנחה שלך שוה יאמר רק על ערך ההתדמיות באיזה צד ולא ממש, ומה נשאר עתה להפריד ההשוואה מן הדמיון? הלא חכמי ישראל כבר אמרו הדימוי הוא רק במקצת הדבר, וההשוואה היא

ולא מורא. וזה נאמר על מלוא המצוה ואופן עשייתה בפרמיה, וע"כ אמרה הברייאת בלשון, "השואה" כי בפרמיה קיום המצוה אינו דומה (המהרש"א כח"א) כי לא יעמוד ולא ישב במקומו אין שייך אצל המקום וכו', וע"כ אמר השואה שוה שווי רק באיזה צד. ועתה נציג נא לשון הרמב"ם: כבוד או"א מ"ע גדולה וכן מורא או"א (ג"כ מצות עשה גדולה) שקל אותן (בלשון נקבה כי הרמב"ם מדבר על עצם המצות: מצות כבוד ומורא) בכבודו ומוראו, כתוב בו' כדרך שצוה על כבוד שמו הגדול כך צוה על כבודם ומוראם ע"כ. כי הרמב"ם אינו מדבר בזה על מלוא המצות וקיומן כי אם על עצם מעלתן ולכן אמר שקל אותן את המצות שוה לשון נקבה ולא את הכבוד ואת המורא שוה לשון זכר. והוסיף לבאר בלשונו הוהב: כדרך שצוה על כבוד שמו הגדול כך צוה על כבודם לאמר כי ערך המעלה שבעצם המצות שקול הוא וכחוראת שקל בכל מקום, והמצות במעלתן שקולות הנה, למשל מצות אכילת מצה ומצות ישיבת סוכה שקולות הנה בעצם מעלתן אבל בפרמיהן שונות הנה — וזה נכון לדעתי ומדוקדק בלשון הרמב"ם ובלשון הברייאת שוה קאי על קיום המצוה וזה על מעלת המצוה — ולמשפטך איחל.

עוד מצאתי להעיר בעמוד ב' וע"ז תאמר אפוא הלום ראינו כי לסברה הש"ס היתה הדעת נותנת בתחלה כי עשה של כבוד אב גדולה משארי מ"ע שכתה גדול כל כך לרחות את עשה ולא תעשה ע"כ. לדעתי עלינו להעמיק יותר בלשון הגמרא ולהטעים דברי חז"ל, כי באמת מ"ע דכבוד הוא מ"ע ככל מ"ע שבתורה, ורק סברת הגמרא כן היא. אחרי כי כל המצות שבתורה כעשה וכל"ת הוא רק לכבוד את ה' שצוה ואנחנו מקיימים דבריו. והנה אם יצויר כי אם נקיים מצוה אחת נחלל בזה כבוד ה', או, הסברה נותנת כי אין לנו לעשות כן, אחרי שמתנגדות הנה בעקרון לכוונת הקיום, כי מחללות הנה כבוד ה' המצוה את המצוה, ואם אביו אמר לו המטא או שאמר לו אל תחזיר ס"ד אמינא הואיל והוקש כבוד אב לכבודו של מקום, וא"כ אם יתחלל כבוד אב כמו שנתחלל כבוד המקום ומפני זה היו ראויות להדחות כל המצות שבתורה, קמ"ל כי ה' בכבודו ובעצמו צוה על הדבר וא"כ לא יתחלל כבוד ה' אף שיתחלל כבוד האב, וע"כ לא ישמע. ולדעתי הדברים אמתים בעומק הבינה בדברי חז"ל. והשמיעני נא דעתך.

מדברי אלה המעטים תראה למצער כי קורא הנני דברך בעיון וצר לי מאד כי עד עתה לא יכולתי

ז"ל בשנתו את מעם השוה לפעל שקל אותם הכתוב.
הכי אפשרות בעולם שיש משמעות בדברי שהרמב"ם
חולק או סותר או משנה בדבריו? אך היא הכונה
העמוקה בברייתא אשר רבינו ז"ל מבאר עצם המושג
פה. ואין כאן מקום לשום איש למעות בבאורי!

ועל פי דברי אלה, תצדק השערתך ג"כ כי
שקל יאמר על מעלת העצם של עקרי הדברים, אך
גם לא תחלק בין הבנת הברייתא יען שתשתמש
בכבוד אב כמו מוראת אב למוראת המקום, ולא
מורא, כי לפי דעתי מוראת דומה כמו מראות
(שבועות דף ב' ע"א), וכמו שנאמר מראות נגעים
שנים נרסין ולא שתיים דמראה לשון זכר הוא כרתניא
(שמות ג') את המראה הגדול הזה (תוס' שבועות ב'
ע"א בסוף הדף) כן נאמר מן מורא הגדול (דברים
ל"ב י"ב) בל"מ מוראה, ובנסמך מוראת, ודומה
לכבוד בל"ז על עצם הכבוד והמורא, כמו שהרמב"ם
מדויק (לפי סברתך הנכונה) על עצם מעלת מצוה זו.
אך הרמב"ם מתחיל במצות עשה שהנושא נקבה היא
גומר כן שקל אותן. אמנם בעיקר הענין, היא היא
עצם המצות עשה, כי לפי החלוק שלך חולק
הרמב"ם על הברייתא בכלל, הברייתא סוברת כי רק
בפרטי קיום המצוה דומה כבוד אב לכבוד המקום,
והרמב"ם סובר, שגם בעצם דומות הן, וזה אי אפשר
להיות. לזאת אני מחזיק בהסבירך היטב מעם של
שקל אשר יאמר על מעלת העצם, אבל לא לחלק
מן השוה, כי באמת דבר הברייתא והרמב"ם כשמו
והדבר נדון ובדבור אחד נאמרו. ועוד הראיתי אני
לדעת בספרי שם (מטה הלוי צד ה'), כי גם שמוש
לשון זה שאב רבינו ז"ל ממעין טהור של רבותינו ז"ל,
שרצה עוד לומר ששקל אותן הכתוב שאצל כבוד אב
ואם הקדים את האב, ואצל מורא הקדים איש, אמר
ואח"כ, "ואביו תיראו", בזה גלתה לנו התורה ששקולים
הם בערכם ואין מוקדם ומאוחר אצלם, והוא משנה
במס' כריתות (דף כ"ח ע"א) ובספרא (ויקרא ד' ל"ב
י"ט ד' בסימן רפ"ח), ועיין בהתורה והמצוה להנאון
מלבי"ם ז"ל בנות צלפחד שקולות הן וכו'.

ועל מה שהרחבת הבאר דעת הנמרא (ב"מ
ל"ב ע"א) ס"ד אמינא, לא מפני שמ"ע זו גדולה
מעשה ול"ת כי אם מפני אחרי שהוקש לכבודו של
מקום, והיתה ראויה לרחות כל המצות שבתורה,
אני מתמיה, הלא זה הדבר סבת מצות עשה זו
שגדולה היא מפני הרמיון, לכבודו של מקום, ולחיות
דוחה מ"ע ול"ת, ולא להפך, ודומה כמו שהקב"ה
אומר בפירושו עשו לכבודם כמו לכבודי ועברו על
שאר המצות כרי לקיים מצות אבות על בנים קמ"ל
וכו'. אך אני חפצתי להראות, כי לדעת הפוסקים

בכל תארי הדבר כמו פן תשוה לו גם אתה (משלי
כ"ז ד') ועיין ישעיה מ"ו ה', וכמו שהביא הנאון
מלבי"ם ז"ל באור המלות (לישעיה מ' כ"ה ועקרים ד'
י"ז). אך בכל זאת איננה פירכא ממה שתכמים אחרים
הגיהו אל הנחתך שהורית עתה, רק אנו רוצים
לנסות אם יוכל להאמר כן על פי מובן כתבי קדשנו.
ואומר אני לפי השערתך ההבדל בין שוה לשקל איננו
דוקא זה במעט וזה בעצם כלו, אך במושג "השוה"
מונח רעיון ההשתוות בפפשט ובשטחית, למשל
(משלי כ"ז ד') אל תען כסיל כאולתו פן תשוה לו גם
אתה, תבוא לכלל שמות כמוהו ובערך זה התחשב
כסיל ושוטה כמוהו. ואשת מדינים נשתוה בערך
לדלף טורד (שם כ"ז ט"ו), וכן ואל מי תדמיוני ואשוה
(ישעיה מ' כ"ה) אין ערך דמיון וההשתוות אף במובן
השטחי והמפשט. וברעיון זה אמר המקונן (איכה ג'
י"ג מה אדמה לך מה אשוה לך להיות ערכך שוה
באחת מירידת בת ציון לאחרות, כי גדול כיס שברך,
בורד הנך ואין ערך שוה לך, ובמושג הפעל שקל
להשתוות, מונח רעיון ההתרמות הכבוד והמשא
בצמצום מדויק. ואין להתחלק המושגים בהשתמשות
בפעלים הללו שלא במקומן. כמו שאינך יכול לומר
ואשת מדינים נשקלה אל הדלף כן לא תוכל
להשתמש שוה וישוה במאונים, אך שקול ישקל כעשי
והותי במאונים (איוב ו' ב'), וכן המליצה הנשגבה
בערכה של החכמה, לא יתן סנוד תתתיה, ולא ישקל
כסף מחירה, הוא בעצם התוכנית (עי' איוב כ"ח ט"ז)
ולא בשטחיות. אבל לעולם במובן הפשוט אין כל
הבדל במובן השוה לשקל אם נדבר בהלכה או
במעשה לכוון בזה החלק וזה המעט, כי בטבע הספור
והלמוד שגרא דלישנא הוא!

לזאת אפוא אומר לך מחמדי אף אודה
להשערתך כי זה הוא החילוק בין הברייתא ללשון
הרמב"ם, אבל אני לא נתכונתי לכך שרבינו
הרמב"ם חפץ לשנות מהנמרא, אך בא לבאר יותר
מה שאמרו השוה הכתוב, רצו לומר בדיוק מצומצם
שהמושג שקול שייך היטב בזה לפרש ביתר באור
כפי כבודם וערכם במשקלם דומים כמשקלות
במאונים ישאו יחד.

ועתה מונחים דברי שם, מבוררים ביותר:
מטה הלוי צד ג': "לכן נראה לנו לכוון בדברי
רבותינו ז"ל שם (קידושין ל' ע"ב) לומר כן: נאמר
כבר את אביך (שמות כ') ונאמר כבר את ה' מהונך
(משלי ג') רצונם: מן הכתובים הציונים פה רואים אנחנו
שרק בשתי הפעמים בא הצווי בתנ"ך, מזה אנו
לומדים, "שהשוה הכתוב" שוים הם במתכנתם
וכתואמים יחדו" — וזה הוא שביבנו רבינו הרמב"ם

או אהבת-עצמי. ואחרי כי תיטיב עמדי לעבור על פני ספרי מטה נפתלי ומטה הלוי, ותעמיק חקור בענינים הנפרדים אשר נשאתי ונתתי בהם, תבין כי כנים דברי וראש דברי אמת, כי רק האמת המשפט והישר אני מתחרה בכל עוז למצוא בשרה הספרות, וכמוך כמוני תלמיד הנני להבין דברי רבותינו המורים הנאורים, אשר הלכו לפנינו, ולהורות לאחרים אשר נעלמה מהם דרך קדמונינו, וחבר הנני לאיש משכיל נאמן מחזיק בשתי ידים בהתורה והמסורה המקודשות לנו ומתחזק בכל כשרונות נפשי כחכמה המיוסרה ובהשכלה מוזקקה להפיץ אור על מאמרי רבותינו הנפלאים מאתנו ללקט אורות, בשרה שתי התורות!

והנני מקיר פעולותיך ומכיר ערך מדותיך בלבב אש לבבי נפתלי הלוי.

מאמר שסתום במקומו ומפורש במקום אחר.

בפסחים דף נ' איתא: אמר רבי יהושע בן לוי עתיד הקב"ה להוסיף על ירושלים עד שהסוס רץ ומציל. הורות במאמר הזה גלויה מאד. רש"י לא פירש מאומה מה כונת ריב"ל בהגבולתו שהגביל עד שהסוס רץ ומציל, ורק על המאמר של רבי יוחנן האומר כל ביהו שבזוין ישראל עד שעה שהסוס רץ ומציל הוא מכאן: ומציל ועושה צל שהוא חצי היום שצלו של האדם תחתיו וכו' יעווי"ש.

לדעתי כונה ריב"ל בדברים אלה היא על מקום ידוע מחוץ לחומות ירושלים, הככר ששם היו סמיתין הרוני ב"ד והרוני מלכות. בכרית החדשה נקרא „גולגותא“ ובכלל היה המקום הזה ידוע בימי חז"ל והוצרכו רק להוכיחו ברמזיה קלה. והנה בסנהדרין שנינו „נגמר הדין היו מוציאים אותו לסוקלו, בית הסקילה היה חוץ לב"ד (ולפי ביאור הגמרא שם חוץ לשלש מחנות), אחד עומד על פתח בית דין והסודרין בידו וסוס רחוק ממנו, אמר אחד יש לי ללמד עליו זכות הלה מניף בסודרין והסוס רץ ומעמיד. עפ"י קבלת חז"ל חוץ לשלש מחנות היה בהרחק ארבעה מילין ממקום המשכן ואולי ג"כ ממקום המקדש, בכל אופן היה ידוע להם בדיוק מקום ההרעה לחיבי מיתות שהיה רחוק מאד מעבורה של עיר, וע"כ אמר ריב"ל עתיד הקב"ה להרחיב את ירושלים עד (כלומר עד המקום) שהסוס הידוע רץ ומציל, כלומר עד מקום בית הסקילה באופן אשר העיר ירושלים תתפשט ותתרחב עד אותו המקום ששם כלתה רגל בני ירושלים והיה נועד למקום התופת ושדה ההרעה. אקוה שכל הידוע אורח מליצות חז"ל יסכים לדברי אלה.

תרי עשה דוחה ל"ת ועשה, הכי נבי כבוד אב ג"כ תרי עשה, כבר ותיראו. ועל כל פנים עומדת עשה זו בגדולה, ולפיכך מטעים רבינו הלשון מצות עשה גדולה.

וידענו היטב שרבינו הרמב"ם ז"ל לא כתב אף מלה אחת בהלכה, אם לא כוון בזה למאמר נודע בגמרא, ובוה הרמב"ם איננו מקוריי, אך מעתיק. (עי' ג"כ יד מלאכי כללי הרמב"ם ב'), ובמשנה למלך (פי"ח מה' מעשה הקרבנות וב"י יור"ד סי' קצ"ז) כתוב שהרמב"ם אינו בזה בספרו אלא מה שמבואר בגמרא. ולזאת לקח רבינו יסוד למ"ע זו לקרותה גדולה, כמו גדולה מילה שרוחה את השבת המורה (או החמורה) עי' רש"י דכתיב וביום השמיני ימול (ויקרא ט') ואפילו בשבת; (נדרים ל"א ע"ב, שבת ק"ל ע"א, קל"ב ע"א), ור' נחמיה אומר גדולה מילה שרוחה את הנגעים (ואע"פ שיש שם בהרת יקוץ, רש"י תוס' ורמב"ם פ"א ה"ט מהלכות מילה) כלומר מילה בזמנה, ובשבת יש מצות עשה ולא תעשה וכן בקציצת הנגע, ורמזיון אחר גדול השלום דירחה עשה (חולין קמ"א ע"א) ורצונו ג"כ על עול"ת כמו מחזקת השם עובר בלא תעשה וכו' ובפרשת סוטה יש הזכרות הרבה ואפ"ה ימחו. ומצינו ג"כ גדולה תורה (אבות פ"ו מ"ו) ר"ל גם כן מצות תלמוד תורה גדולה היא כנגד כלם — ועל סמך זה כתב הרמב"ם ג"כ אצל מצות עשה של כבוד, גדולה, והוא היה אמינא דגמרא דמצות עשה גדולה זו דוחה באמת את העשה ולא תעשה, ולא דוקא כמו שפרשנו אנחנו במובן הדמיון. אך הסברה היא פה ההשתוות והשקול במאזנים ישאו יחד!

הן יודע אני כי כל מחבר חושב הרבה על מה שהוא כבר קבע בדפוס, מאשר הקורא או השונה יכבר ויעריך, אך אינו דומה מחבר ספרים לקורא אותם במעוף עין, לחובר חבר בדינים והלכות להבין ולהורות. האחרון אינו כותב בלבד, אך יושב ושונה. מהפך בעניניו הפך במ והפך במ עדי שיגיע לכתבם ולבררם לדפוס. ולכן עם מחבר זה אני שואל מאת ההוגה והמעין כי במדה כזו ימדור גם לי במתינות יתרה ובלב מנוח והשקט ישקל בפלס התבונה (ניכטערנען-פערשטאנד) את אשר כתבתי להורות בספרי, ואחרי התבוננות יתרה יראה בעיניו כי פליאותיו הנשקפות בראשית מבטיו, כבר ראיתי אני ובמרוצת הלשון רמותי עליהם במלך אחרים, ותרצתי אני, או החלשתי אותם, והוצאתי דברים מבוררים מיוסדים על אדני ההגיון ישר, דבר דבר על אפניו. ובמות אני שחכם כמותך אשר הוגה חושב כותב ומחבר ימצא דברי נאמנים, ואין בהם יהירות וגאות

שלא ירד יעקב לארס, אלא לאובר ומעלה על לבן הארמי כאלו אברו" — ולרבקה אח ושמו לבן רב יצחק אמר לשבח: פרדוכס, ור' ברכיה אמר לגנאי: מלובן ברשע (ב"ד ס'). לפי דברי המפרשים וגם המשביר בתוכם המתרגמים פרדוכס, לבן ביותר" לא ידעתי מה שבת יש כאן? אין זאת כי אם כל היושב ואינו מספר בגנותו מעלה אני עליו כאלו ספר בשבחו. שם ארמי היה להם לחגא עד כי נאמר בתנחומא (סוף ויצא) „בלעם זה לבן... ועל שבקש לכלות את ישראל נקרא ארמי שנאמר כן ארם ינחני, ולכה ועמה ישראל". בוודאי שם קוראו „מרא חרשין" לאמר: ארון המכשפים גם זה רמו לבלעם בן בעור הקוסם. בתנחומא (וישלח) יאמר עליו „לבן שהוא אב לרמאים". הכבוד הזה הוא נוהל כמעט בכל מקום הזכור, „לבן רבהון דרמאי" (ב"ד ע"ה). כל מדה טובה לא הניחו לו, נשיקותיו נעדרות, מחבוק אהבתו — מחנק נפש. „ויחבק לו אמר... דילמא דינרין בחרציה"? וינשק לו: דילמא מרגליות בפומיה.. כיון דלא חמא כלום אמר אך עצמי ובשרי אתה (ב"ד ע'). בת בתואל אחות לבן הארמי, מה הלמוד לומר? — אלא אביה רמאי ואחיה רמאי וכל אנשי מקומה רמאים. והצדקת הזאת למה היא דומה? לשושנה בין החוחים (ב"ד ס"ג). את לבן הארמי הצינו למשל עמו לחותם תכנית כליל הרמיה והמרמה. „פרנה ארם אל לבן הארמי מלמד שכלן כללן ברמאות" (שם). אך לא על מדת הרמאות חרה בעם הזה אף חכמינו כי אם על הרמאות העסקנית (פראקטישע), ומנהמת לב אמרו זקני ישראל: צפה הקב"ה מה לבן עתיד לעשות ליעקב אבינו (ב"ד ע"ד), אף הורו לה' חסרו כי בכל הרעה אשר הדיח העם הזה על ישראל לא מצאה ידו לכלות בו כל חמתו: „אל תתן ה' מאווי רשע, אמר (יעקב) כשם שהיתה ברעתו של לבן לעשות עמי רעה ולא עזבתו.. אף מחשבות עשו וכו' הפר דעתו (ב"ד ע"ה).

בכל המאמרים האלה לא נמצא אף זכר לרומי, והמאמר האחרון המבדיל בין לבן ובין עשו יוכיח כי ארם האמורה בכל מקום היא ארם ממש, לא רומי. ובכל זאת אף כי תוכחת זאת נראה סותרת למראית עין את דעת אדוני באמת היא מסכמת ומשלמת לה. אך נשימה נא ראשונה עין על תולדות עם ארם אשר לבן איננו כי אם אות ודגומא לו. אם ניטיב להתבונן נמצא כי בכל אשר היה עמלק הראשון אשר קרה את אבותינו במדבר בדרך בציאותם ממצרים כן היה כושן רשעתים מלך ארם ראש לכובשים את ישראל בארצו (שופטים ג' ח'). שלש תקופות עברו על ארם ובכלן היתה יתד תקועה לישראל. בראשונה בעודה בעין בריתה ובעצם תמה בלי שום תערוכות היתה לנו כאבן

ארם וארמי.

מכתב

שלום לאיש שלום לרודי הכהן החכם, מבין דבר לאבתו, ועומד על סוף דעתו, מר"ה משה הכהן נ"י.

קטנתי מכל הכבוד אשר עשית לי, כי אתה כהן שומר דעת, בקשת תורה מפי קטן ממך גם בהכמה גם בשנים, ואני לא נסיתי מעודי לדבר לפני מי שגדול ממני, אך יען כי נעלית מאד בעיני ובעיני יודעי ערכך לא אעבור על דברי מוריני הקרמונים אשר הורו לנו ברעתם הנקיה: „אין מסרביין לגדול" ואבגן את השמועה אשר למדתי מפי כתבך אל מאמרי רבותינו הירועים לי.

אתה אדוני אמרת למצא בפרשת ארמי אובר אבי הגדרשת בהגדה של פסח גם רמו וזכר לרומי חיבתא המכתבת שירונאי, על יעקב הקטן והדל, בימי חכמי המשנה וגם אחרי כן, ותהן טעם לדברך כי בשם לבן הארמי מרומי שדה הלבן הרומי Albalonga אשר משם הושחת הגוי המר והנמהר המכה עמים בעברה. — שיחה נאה היא שעליה נאמר ועלהו לא יבול זו שיחת תלמידי חכמים — אף לדבר הזה יסלח לי אדוני אם לא אפקוד עלהו, כי אם אשית לב אל פרוי להבשילו ולבכרו בשמש צדקה ומרפא שנוציא מנרתק של רפואות שמסרו לנו חכמי ישראל, למען יהיה פרוי למאכל גם כתם פרח.

לפי ידיעתי הקלה לא אוכל להעלות על לבי מתלמוד בבלי בלתי אם שני מאמרים המספרים בגנות לבן הארמי, ואלה הם: „אמרה לו רחל ליעקב: אבא רמאי הוא ולא יכלת ליה ברמאות" (מגלה י"ג); „כל טובתן של רשעים רעה היא אצל הצדיקים ענאמר השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע" (גיור כ"ג); וגם שני המאמרים האלה לא לחכמי בבל הם כי אם לחכמי ארץ ישראל. זה שבגיור הוא לר' יוחנן אשר הוכחתי עליו במאמרי „הבדלה ממש" כי דובר שלום וחובב עמים היה מאין נבחרו. וזה שבמגלה נראה מגלגלי דבריו שהוא לר' אלעזר תלמידו. וגם בבראשית רבה שהיא, אגדת ארץ ישראל" (רש"י בראשית מ"ז ב') אשר ידיענו בחכמיה כי נוחים ועלובים הם רבו מאד הרברים השנונים על לבן ועל עמו. אך נתחיל נא בראשון למדרשים הקודם בשמועותיו גם למשנתנו. בספרי פיסקא ש"א הוא אומר: „ארמי אובר אבי מלמד

נגף ומימות רזון בן אלידע באחרית ימי שלמה המלך עד רצין מלך ארם בימי אחז אשר עלה הגלת פלאסר מלך אשור ויגל את ארם קירה (מ"ב מ"ז, ט') לא סר שבט הנוגש הזה מירושלים ומשמרון. בתקופתה השניה כאשר נכבשה ארם לפני סלקוס שר צבא אלכסנדר מוקרון ותלבש בגדי יון הלא ידענו את תעלוליה אשר עוללה לאבותינו בימי אנטיוכוס הרשע, ואחרי אשר החלה יד רומי ללכת הלך וקשה על יהודה נמלה היא תמיד חלק בראש כי מיד היונים המרכבים האלה נחלו אבותינו כל חלי וכל מכה בימי הערצנים פילאטוס ופלורוס בכתוב בספר יוסיפוס. הלגינות הרעו לפרקים ובעלי בתים חשוכים אלה שכני יהודה הרעים העיקו הציקו להם בכל עת ובכל שעה. וגם בתקופה השלישית כאשר התגצרה עסאי הקטנה כלה גם אז רק מאנמוכיאה המרשעת יצאה חנופה ותפתח הרעה לארץ יהודה. הם היו תמיד רצועת מדרות לשביה בת ציון כאשר נראה בסוף ח"ד ובראש ח"ה לגראץ. אך כאשר חזק ח"ה את ידי הערביאים שמו קץ לאנמוכיאה קן הרשעה.

ובכן ברור הדבר ומוכרע כי על כן נתנו אבותינו את ארם לחרפה ובאבוד רשעים — בימי מחד — אברה גם קנאתם ושטם כסה בחשך. ואבותינו בבבל המשתתפים בצער אחיהם בני ארץ ישראל ראו ממרחק רק את הענק הרומי לא את היתוש הארמי אשר עלה בחוטמו לנקר בטחו להלשין ולקטרג ולטול רשות להקניט ולקנטר לבז ולבזבז להשמיד ולהרוג, על כן האשימו רק את הרומאים הגמורים מבלי דעת כי הרומאים המזויפים בני ארם אשר זה מעט היו יונים מקולקלים [ענטארטעמע גריכען] רעים הרבה מאד מהם.

עוד שמור בפי אנשי המקומות אשר דבר להם עם הארמינים משל אחד אשר הוא פירוש מספיק לסמן מובהק שמסרו לנו קדמונינו על ארם והמשל הזה מונה מדרגות הערמה, ובה יאמר: יהודי אחד ימכור שני אירופיים, יוני אחד שני יהודים, וארמיני אחד שני יונים. וכן דברו גם הכמיני תמיד על רמאות ארם ומשפתי השושנים אשר נקטפו מבין החוחים אמותינו הקדושות רחל ולאה התמלט דבר אשר הוא סימן לבנים, "כי מכרנו ויאכל גם אכול (בראשית ל"א מ')."

ממשל הענטאגראדאָהי ההריוט הזה יש לנו ללמד כי העם היווני אשר בימים מקדם התהלל באיליים ויאציל מרוחו, רוח אהבת התענוגים ומנעמי החיים החמריים על כל עמי הארצות בימים מקדם עד ימי הבינים; העם אשר שתי פעמים החליף געוריו ועתה יקרא לו בשם נייגריקען, העם

הזה עודנו עומד בשנאתו לעם עולם עד היום ומעשה הגריצן בשנת ת"ר בדמשק ובשנת תר"ל באודיסא יוכיחו, כי עוד לא שככה חמתם מעם עברתם והעם הזה עודנו זוכר מעשה עולם, והבנים אוחזים מעשה אבותיהם בידיהם.

יהיו נא לרצון אמרי פי וחקרי לבי לפניך דודי החכם. ואם אולי הארכתני במקום שאפשר היה לקצר, קיטתי את מצות משגתנו, מתחיל ודורש מארמי אובד אבי עד שינמור כל הפרשה כלה" (פסחים קט"ז), ואם לא דרשתי את הפרשה כי אם פרשתי את הדרשה אקוה לקבל שבר על הפרישה כשם שמקבלין על הדרשה —.

נכד אחיך וחתן אחותך אני אוהבך בכל לב ומכבדך בכל נפש

וואלף יעבץ

לפרש מקרא סתום.

מאת מאיר י.

עוד גרגר אחד הבא ליישב מקרא סתום וחתום ע"ד היותר פשוט.

(שמות נ"ב מ'), "ומושב כ"י אשר ישנו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה".

הפסוק הזה הוא מופלא ומכוסה כידוע לכל לומדי תורה, והקושיות מבוארים במדרשי חז"ל ובכל ספרי המבארים הראשונים והאחרונים רש"י (בראשית מ"ז י"ג וגם שמות שם), רמב"ן, רשב"ם והראב"ע כלם טרחו ויגעו למצוא פתרון שיסכים עם המסורה והקבלה ועם מספר הדורות, וכלם לא מצאו דרך אחד לפרשו, כי אם להוציא אותו ממשמעות הלשון, ולומר אשר החשבון מן ת"ל שנים הוא מתחיל משעת ברית בין הבתרים, והוכרחו לתרץ הענין ע"פ מה ששינוי בסדר עולם, אשר בעת ברית בין הבתרים היה אברהם אבינו בן שבעים שנה; וזה סותר אל מה שכתוב מפורש בתורה אשר היה בן חמש ושבעים שנה בצאתו מחרן (בראשית נ"ב ד') ואח"כ נפרד לוט מעמו וישב בסדום (שם י"ב) ואח"כ נשבה לום ע"י אמרפל, ואח"כ היה ברית בין הבתרים (*); גם קשה

(* הרמב"ן ו"ל הדש מסבחתו אשר נתוספו עוד שלשים שנה על הגזירה של ברית בין הבתרים (עין מה שהאריך לחזק סברתו זאת), א"כ לפי דבריו עולה אשר מעת שירד יעקב אבינו

שנים, וכן מבואר בפנים: "שרלג את הקץ בזכות אבות" וכו'; ואם כי אלו הדברים הם דברי אלהים חיים, אמנם בכ"ז קשה לומר ע"ד הפשט, אשר בתיבת "שנה" נרמז חשבון הימים לברם, וחשבון הלילות לברנה; ומלבד כל הקושיות הידועות, יש לי עוד לדרקק מפני מה האריכה התוה"ק בשפת יתר לומר, "ומושב ב"י אשר ישבו", הלא היתה יכולה לומר, "וב"י ישבו במצרים", ועוד קשה, הרי המובן מן השם "מושב" הוא לסמן מקום הישיבה, וא"כ איך יתכן לומר שהמקום אשר ישבו שם ב"י היה ת"ל שנים, מה ענין מקום למספר השנים? היתכן לומר: המשכב אשר שכב עליו, המרכב אשר רכב עליו, היה כך וכך ימים? (הרמב"ם) בתרגומו הרגיש בזה, ודחק עצמו לתרגם תיבת "ומושב", דיא וואהנצייט, גם בעל אוצ'ה"ש שרש, "ישב" התחכם לבאר תיבה זו על הומון שהוא בעין העכבה, "אויפֿענטהאלט", אבל מ"מ הוא שפת יתר). ובשביל לתרץ כל הקושיות הנ"ל יערב לבי לחות דעי הקלושה, אחרי אשר הרשות נתונה לנו לבאר דברי תוה"ק לפי רוח מבינתנו, אך ורק שלא יתנגד הפירוש לאיזה עיקר מעיקרי האמונה, או לאיזה דבר הלכה, ואענה אף אני חלקי אולי יתקבלו דברי אל לב השומע. ומתחלה אבאר עצם המושגים של השם "מושב" ושל השם "שנה". השם "מושב" הונח מתחלה על המקום שיושבים עליו, ואח"כ הושאל ג"כ על ההתעסקות בישובו של איזה מקום, והוא מה שנקרא קולטיווירונג בלע"ז (Cultiwirung) ועל המובן השני מתבאר כל מקום שנאמר עיר מושב, מושבות, ארץ נושבת, כלם ענינם מקום שבני אדם עוסקים בו בישובו, והעד לזה שנאמר (שמות מ"ו ל"ה) עד בואם אל ארץ נושבת, שבא להוציא מכלל מושב, כל זמן שישבו במדבר, הגם שנאמר (יהושע כ"ד ו') ותשבו במדבר; ונגזר מזה גם השם "תושב" על מי שעוסק בישובו של מקום (ע' רש"י ויקרא כ"ה מ'). השרש "שנה" הונח בעצם וראשונה על מספר השני הבא אחר האחד, ובא על משקל פע כמו עץ מן עצה בן מן בנה, והיו"ד הוא יו"ד היחס כמו מן "לזה" גלוי וכמנו הושאל על כל מיני שניות, הן על השתנות הדברים והן על השנות הדברים, [וכן מצינו בלשון אשכנז אשר מן שמות המספר צווייא, אנדערע, הושאל על השתנות "אנדערן", ועל השנות צווייא פֿאך] ובספרי מחקרי לה"ק מבואר ביתר באור ואין פה המקום להאריך.

והונח ג"כ השם "שנה" על השנות של ארבע תקופות הזמן והם: קור וחם קיץ וחורף (ווידערהאלונג דער פֿיעריאהרעפֿצייטען), גם עולה הגימטריא מן שנה י"ב פעמים של מגין הימים מן חדשי הלכנה שהם כ"ט

מאד להבין מפני מה נאמר הלשון "בני ישראל", באם שכונת הכתוב למנות החשבון מימי אברהם בעוד שלא היו לו בנים כלל; והגם שמצינו במדרש רבה פ' תולדות (פרשה ס"ג) אשר גם אברהם נקרא "ישראל" וסמכו דבריהם על זה הכתוב (ע"ש). ואפשר להסביר דבריהם אשר בראשית התישבות העולם, היו נקראים האבות על שם המשפחה היותר גדולה שיצאה מהלציהם, ולכן נקרא חם בן נח, בשם בנו כנען בשעה שקללו אביו, יען כי כנען היתה המשפחה היותר גדולה מצאצאי חם, אבל אח"כ בדורות האחרונים נקראו הבנים על שם אבותם, כמו ראובני שמעוני, בכ"ז הקושיא במקומה עומדת למה נאמר בני ישראל, ולא ישראל סתם; גם קשה איך נאמר בארץ מצרים, באם שלפי הבאורים האלה נכללו המושבות שגרו אבות העולם גם בשארי ארצות, אשר ע"כ הוכרחו השבעים וקנים להוסיף מדעתם אלו התיבות, ובשארי ארצות, והלילה לנו לומר שהתוה"ק המכונה בירינו חסרה היא אפילו אות אחת; והנה הרבה יותר מכל התרוצים שגדחקו בהם הפשטנים, מתישב זה הכתוב ע"פ מדרש תו"ל בפרקי דר' אליעזר הגדול (פרק מ"ה) וז"ל: ר' אלעזר בן עזריה אומר לא ישבו ישראל במצרים אלא רד"ו שנים, תדע לך שהוא כן ב', וכאן הוא אומר: ועברום וענו וגו' ? א"ל ר' אלעזר בן ערך לא אמר הקב"ה לאברהם אלא משעה שהיה לו זרע כנ"ל, (ותירץ בזה מה שכתוב בגרית בה"ב ד' מאות שנה), אמר לו ריב"ז, והלא כתיב ומושב ב"י גו' ת"ל שנה? (וא"כ מה טבען של אותן למ"ד שנים יתרות), אמר לו רד"ו ישבו ישראל במצרים, וחמש שנים עד שלא בא יעקב למצרים, נולדו לו שני שבטים ליוסף, הרי רמ"ו שנים, ימים ולילות הרי ארבע מאות ושלשים שנה" ע"כ. ופירש המפרש: כמו דאיתא במדרש שמות פ' א', שלא הניחום לילך לבתיהם וישנו בשרדה, לכן צירף גם הלילות בחשבון; ופירושו אינו עולה יפה, כי כפני טה נחשבו הלילות של ה' שנים קודם שבא יעקב למצרים, וגם בכל השנים אחרי כן קודם שהתחיל השעבוד, שעלו יותר מן ע"א שנים, שהרי התחלת השעבוד היה אחר שמתו כל השבטים ויוסף היה בן ל"ט כשבא יעקב למצרים, ומת בן ק"ש שנה הרי ע"א שנה שבהן לא נשתעבדו ב"י; לכן לא אמצא טעם בטעמו של המפרש, והאמת הוא כי דעת ר' אלעזר ב"ע, אשר הקב"ה ברוב חסדיו צירף לחשבון גם את הלילות, בשביל להשלים המספר של ת"ל

למצרים עד שיצאו ב"י, היה ר"מ שנים, והוא נגזר דעת תו"ל והכסורה שהיתה בידם שזמן ההוא היה רק רד"ו שנה.

אבינו (ע' רש"י בראשית מ"ו י'), או בשביל שבזמן שלא עלה נהר נילוס על גדותיו, אזי השקו ב"י את השרות ברגליהם, כמבואר (דברים י"א י'); (ב) אשר לפי מספר התבואות נחשב להם מספר שנות העבודה, יען כי משנה שכר שכיר עבדו את מצרים, ודבר זה נוכל ללמוד מיתורא דקרא שנאמר אח"כ: "ויהי מקץ ת"ל שנה" להורות שאלו ת"ל שנה נכללו בחשבוננו של עולם כשנים שלמות לפי מנין של שנות העבודה. (ג) להוכיח את רשעת אנשי מצרים, שלא לבד שלא החזיקו טובה לב"י, אלא שעוד הרעו להם וימדרו את חייהם, וגזרו עליהם להשמדם ולכלותם כנהוג בכל זמן ועדן. ומעתה בנקל יתישב המקרא הלו דבר דבור על אפניו. הפסוק מתחיל בתיבת "ומושב", כי זהו כלל גדול בלה"ק, אשר כל תיבה הבאה ראשונה, היא היא העיקרית של כונת המאמר כלו, ופה עיקר הכונה להודיע מהתעסקות הישוב שעסקו ב"י במצרים, ותיבת במצרים נמשכת לכאן ולכאן, היינו במצרים נמנו ת"ל תקופות של שנות תבואות, ושעל כן נחשבו לת"ל שנות עבודה, וזהו תרגומו: אונד דיא קולטיווירונג וועלכע דיא זאָהנע ישראל'ס אין מצרים קולטיווירטען, וואר פֿיער הונדערט אונד דרייסיג ערנטעפערראדען.

ואם ישאלני השואל מדוע לא תרגמו עפ"י הבאור הזה גם השבעים וקנים לפני תלמי המלך, אשר בלא ספק היה ידוע להם המנין שהיו המצרים מניין במצרים לפי מספר שנות תבואות, ע"ז אענהו שלא חפצו לתת מקום לשוטים לאמר שגם השנים הנזכרות בתורה אצל עשרה דורות והאבות וכדומה שהמה חצאי שנים, כאשר כבר נסה לעשות מתפלסף אחד והכחו הרלב"ג על קדקדו כמבואר בפרשת נח ע"ש.

והגני להביא באורי עוד על כתוב אחד שהוא מתבאר היטב על דרך הפשט, בלי שום דוחק ושום דורות עפ"י ההסבר על תיבת "שנה" הזובא לעיל, הוא (תהלים ק"כ כ"ה): אומר אלי אל תעלני בחצי ימי, בדור דורים ענותיך", אשר לפי הפרושים הראשונים שהמובן מן "שנותיך" היא שנים שלך, קשה מאד להבין טעם הכתוב כידוע לכל; וע"כ מסתבר לי לבאר תיבת "שנותיך" מעין המושג העיקרי שהוא "שנוי" אבאָנדרונג, ויהיה טעם הכתוב, שמבקש מהקב"ה, אשר בשעה שהוא כשנה מספר הדורות מדור לדור, אזי ירחם עליו לבלי העלות אותו בחצי ימיו, וזהו תרגומו: איך שפרעכע אָ מיין גאט, ראפֿעֶע מיך ניעט וועג אין דער מיטטע מינער טאָגע, ביא דיינער געשלעכט אום געשלעכט אבאָנדרונג.

ימים י"ב שעות ותשצ"ג חלקים, שעולה שנ"ד ימים ורבע ומקצת היום ככלו, היינו שנה ימים; והנה הגם אשר התחלת השנה וראשיתה, הוקבעה אצל כל אומה ולשון על יום שבו אירע המאורע היותר חשוב שאירע להם, כי אנחנו עם ב"י נצטוונו למנות השנים מן ר"ח ניסן שבו יצאנו ממצרים, כמו שנאמר החדש הזה לכם וגו', ולפיכך באה הקבלה אשר למלכי ישראל כניסן מנין (ר"ה ג'), ואומות הראשונים קבעו התחלת שנותם מיום שמנו להם מלך חדש (שם), והנוצרים קבעו ראש השנה שלהם ללדת משיחם, אבל עם כל זה עיקר תחלת השנה הוקבע לעת האסיף של תבואת השנה, לפי אשר השנות של הורע והקציר והאסיף שבהם הליום חיי האדם ומונו, היא העת היותר חשובה לקבוע אותה לראשית השנה, ולכן מצינו מפורש בתורה (שמות כ"ג ט"ז) וחג האסיף בצאת השנה, גם (שם ל"ד כ"ב) וחג האסיף תקופת השנה, הגם שבפירוש נאמר (ויקרא כ"ג ל"ד ל"ט) אשר חג הסוכות הוא בחדש השביעי, ולא בחדש האחרון של צאת השנה מן י"ב חדשים, וכן מצינו מפורש אשר נמנו השנים על פי אספת התבואות, שנאמר (ויקרא כ"ה ט"ז) במספר שני תבואות "ערנטעיאָהרען"; ועפ"י אלו ההקדמות מסתבר לומר, אשר הגם שבכל התורה"ק בא השם שנה רק על היקף של י"ב חדשים שלמים, בכ"ז בזה המקום מורה השם שנה על השני תבואות שנמנו בארץ מצרים. וזה דבר ידוע ומפורסם, אשר בארץ מצרים ברוב השנים בזמן שהנילוס עולה ומשקה כהוגן, אזי תעש הארץ תבואותיה שתי פעמים בשנה, ולפעמים גם שלש פעמים בשנה, וע"כ אין מן התימה אשר המון העם היו מונים מספר הזמנים לפי מספר שנות תבואותיהם, ואולי גם ב"י בעת שנשתקעו שם הורגלו למנות כמו כן את מספר השנים, לפי מספר הורע והקציר שנתחדשו. ומעתה מתבאר לנו טעם הכתוב בטוב טעם ורעת, אשר התורה"ק באה להשמיענו, אשר כל זמן שישבו בני ישראל במצרים ועסקו בישובה בעבודת השרות, אזי עשתה הארץ תבואותיה ה"ל תקופות של שני תבואות במשך רד"ו שנים, או במשך רי"ט שנה אם נוסף עוד לזמן רד"ו את התשע שנים שמלך יוסף קודם ירידת יעקב אבינו ועסק ג"כ בישובה של מצרים; וצא ולמד כמה ידיעות חשובות נוכל להוציא מזה הכתוב: (א) אשר לפי משפט צדק היה לב"י הזכות להקרא תושבים גמורים בארץ מצרים, יען שעסקו בישובה ולא חיו על חשבון אחרים. ועוד להפך אשר לרגלם באה הברכה לארץ מושבתם אשר לא פסקה הארץ מתת את יבולה כל משך ימי שבתם, או בשביל ברכת יעקב

ביאור דברי חז"ל.

גופא רב אמר קבל דוד לשון הרע, דכתיב (שמואל ב' ט') ויאמר לו המלך איפה הוא ויאמר ציבא אל המלך הנה הוא בית מכיר בן עמיאל בלו דבר, וכתיב (שם) וישלח המלך דוד ויקחהו מבית מכיר בן עמיאל מלו דבר, מכרי חזייה דשקרא הוא, כי הדר אלשין עליה מ"ט קבלה מיניה, דכתיב (שם ט"ז) ויאמר המלך ואיה בן אדוניך ויאמר ציבא אל המלך הנה יושב בירושלים וגו', ומנ"ל דקיבל מיניה, דכתיב (שם) ויאמר המלך לציבא הנה לך כל אשר למפיבשת (שבת נ"ו).

המאמר הזה הוא כ"כ זר ופלא שאין כמוהו בשני התלמודים בבלי וירושלמי ומדרשים, כי מנין ראה דוד כי ציבא הוא שקרן? הלא מצא את מפיבשת בבית מכיר כאשר אמר ציבא. ולמען לישר הדורים כמו אלה, הנני רואה כמוכרה לתקן את המאמר ולהוסיף בו את הנחסר בשניון המעתיקים, וכך היא הנוסחא הנכונה, קבל דוד לשון הרע, דכתיב (שמואל ב' ט') ויאמר לו המלך איפה הוא ויאמר ציבא אל המלך הנה הוא בית מכיר בן עמיאל בלו דבר, וכתיב ויהי כבוא דוד מהנימה ושבי בן נחש מרבת בני עמון ומכיר בן עמיאל מלא דבר וברולי הגלעדי מרגלים משכב וכפות וכלי יוצר וכי' כי אמרו העם רעב ועיף וצמא במדבר (שם י"ז כ"ז כ"ח כ"ט) מכרי חזייה דשקרא הוא, כי הדר אלשין עליה מ"ט קיבל מיניה? דכתיב (שם י"ט ל') ויאמר לו המלך למה תדבר עוד דברך אמרתי אתה וציבא תחלקו את השדה, והיכן אלשין? דכתיב (שם ט"ז ג') ויאמר המלך ואיה בן אדוניך, ויאמר ציבא אל המלך הנה יושב בירושלים כי אמר היום ישיבו לי בית ישראל את ממלכות אבי, וזה הוא באור המאמר: החכם והנאור רב, הבין וראה בתשובתו של ציבא אל דוד, "הנה הוא בית מכיר בן עמיאל בלו דבר" עקיצו דברים ודברי מלשינות, כי אחרי ששמעו איך המלך דורש אחרי ציבא, הבין איך מיד יתהפך מאדון לעבד, ואשר ע"כ הטמין בתשובתו, כי זה מפיבשת הוא מתחבא זה כבר בבית מכיר, כאומר איך גם שניהם חורשים רעה על המלך, כי מצא מין את מינו, אך המלך בחכמתו שמר את כל אלה בלבבו, חסל על מפיבשת להיותו נשאר מכל משפחת בית שאול, וגם את מכיר לא רצה להעבירו לעת כזאת תחת שבט הבקרה ואך הביט עליו מרחוק בעינא פקיהא, כי נכנסו הדברים באוזניו כי אולי דבר מדיני היה יצוק בישיבת מפיבשת בבית מכיר, אבל כאשר בעת ברת דוד מפני אבשלום, וזה מכיר בן

עמיאל הביא אליו מכל אשר הביא אלוה בידו, הלא היה לו לדוד לפקוח את עיניו לראות כי לחנם מתח ציבא קו חשד על זה האיש מכיר כי הוא חורש רעה על המלך וגם ידו בקושרים, וא"כ יש לשפוט כי גם מפיבשת הוא נקי מכל חשד, אחרי כי ציבא הוא מלשין ומשקר, ועכ"ז כאשר אחרי כי נתודע הדבר לדוד כי מכיר הוא אוהבו באמת וציבא הוא דובר שקרים, אמר למפיבשת בירושלים, "אתה וציבא תחלקו את השדה" ולא מלבי באתי לשער כי רב ראה בתשובתו של ציבא אל המלך דברי מלשינות על מפיבשת ומכיר ומני אז היה דוד עוין את מכיר והביט בו בעינא בישא, וכך הוא מפורש במדרש שוה"ט מוזמר ק' כיון שראה דוד בן (ר"ל כי ראה את המביאים אליו מכל טוב אשר בידם) התחיל אומר, "אלו הייתי מתירא והשלימו לי". התראו איך בעל המאמר הזה מנלה לנו כי דוד היה מתירא מפני מכיר כי החזיקו לשונא, והוא הכל מהמלשינות של ציבא? אמת הוא כי המלשינות על מפיבשת היתה קודם ביאתו של מכיר, ואז עור לא ידע כי ציבא הוא שקרן, ואשר ע"כ בחרון אפו אמר לציבא, "הנה לך כל אשר למפיבשת" אבל אחרי כי ראה את אהבתו של מכיר אליו, ואז ראה כי ציבא הוא דובר שקרים ע"ד מכיר, וכמו היה לו לשפוט כי גם ע"ד מפיבשת אין ממש בדבריו, וא"כ מדוע בעת שב דוד לירושלים ומפיבשת התנצל לפניו לאמר, "עברי רמני וגו' וירגל בעבדך אל אדני המלך וגו'" לא שת לבו לכל אלה ואמר לו, "למה תדבר עוד דברך, אמרתי אתה וציבא תחלקו את השדה". ראו קוראים נבונים איך המלך שנה בעצמו מעט את משפטו, כי בעצמו הרגיש איך יצא ממנו משפט מעקל, אך להיותו נוטה לדברי המלשינות של ציבא, לא רצה לבטל מכל וכל את אשר אמר לציבא ועשה פשר לחצאין, ומפיבשת אשר ידע את משפטו מלפנים כי יכול לקמרי מנחלתו, כמו שנראה כי ידע ג"כ את אשר הלשין עליו ציבא, הזכירו בדרך רמז את משפטו הקודם, במה שאמר לו, "גם את הכל יקח". ומה מאד התמרמר רב על משפטו זה אף אחרי שידע בעצמו כי ציבא הוא שקרן ומלשין, וברוב זעפו עליו חרץ משפטו, כי מן משפט מעקל כזה נשמע הר קול משפטו של השית"ב, "רחבעם וירבעם יחלקו את המלוכה", ומוזה רואים אנתנו את טהרת לבבו של החכם רב איך לא נשא כנים גם לדוד ולא כחד תחת לשונו את רחשי לבבו, כי את האמת אהב יותר מכלם.

משה אהרן שאצקעס.

הנשים האלמנות אף מי שאין להן בנים מהבעל המת נושאות בגדי אבל שנה, ולדעתי הטעם כי הנשים בעצמן בעת ישראל החמירו על עצמן יותר מן הדין ממרידות לבן על מות אישן אהובן לשאת בגדי אבל שנים עשר חדש, כמו שמצאנו בנות ישראל החמירו על עצמן שאפילו רואות טפת דם כחרדל יושבות שבעה נקיים (ברכות ל"א א'), וגדול המנהג כי מימי האבות ושבטי-יה והנביאים הוא.

מנהג מו.

מנהג כל ישראל לעשות את יום הושענא רבה כיום כפור וכן מובא בשו"ע או"ח סי' תרס"ד להרבות בנרות גמול"ה ולטבול קורם עלות השחר כמו בערב יוה"כ וערב ראש השנה, כן כתוב בדרבי משה, והרב המחבר בית יוסף ז"ל כתב הטעם לזה לפי שבחג נדונים על המים וכן כתב המזי הטעם והכל הולך אחר החתום (ויום הושענא רבה הוא סוף החג), אבל הפוסקים לא כתבו כל מקור לזה מהגמרא שיהיה הושענא רבה מעין ר"ה ויו"כ ואיך אפשר שהמנהג לא היה בימי זוגמרא ומאין בא. אמנם גם הרמב"ם לא היכיר המנהג. אבל אחת אמרתי כי כל מנהג ישראל היתה נמצא גם בימי התנאים והאמוראים ואולי עוד גם בימי הנביאים. ואם כי הראשונים הטור ובית יוסף והרמ"א לא הביאו המקור לזה מש"ס, וגם הגאון החסיד ר"א ז"ל מוילנא אשר לפניו נגלו כל תעלומות בבלי וירושלמי יותר מהגאונים אשר לפניו גם הוא לא הביא כל סמך להמנהג הזה המובא בשו"ע מן הש"ס בבלי וירושלמי או בא' מן המדרשים כדרכו תמיד בביאורו לשו"ע רק הביא טעם הטור הנ"ל. ומקום הניחו לי מן השמים כו' כי בעזר ה' אורו עיני למצוא סמך גדול לזה המנהג מן הירושלמי מס' ר"ה פרק ד' הלכה ט' ראתא שם וז"ל ואימר אף בתקיע לית כל עמא תמן (פי' שגם בר"ה לתקיעות לא יהיו כל הצבור בביהכ"נ) אמר ר' יונה כתיב ואותי יום יום ידרושון זו תקיע וערבה. פי' שני הימים האלו מיוחדים כמו יוה"כ שבאים כל העם להתפלל בביהכ"נ בצבור ע"ש. הרי נראה מזה שגם בימי הירושלמי היה מנהג ישראל לעשות את יום הושענא רבה ליום הדין לבוא כל הצבור לביהכ"נ להרבות בתפלה ולהתפלל יחד כמו בר"ה ויוה"כ. ואף שלא נודע לנו על ברור הטעם בזה אבל די לנו אם נמצא המנהג הזה בימי קדם בימי חכמי הירושלמי ואסמכוהו אקרא לחוקו ולהעריצו וקדוש יהיה לנו. וכן נמצא גם בזוהר פ' צו וביומא שביעאה דחג הוא סיומא דרינא דעלמא וכו' ע"ש.

דובער באמפי

מקור מנהגים.*

מנהג יד.

המנהג בישראל שהנשים האלמנות המתאבלות על בעליהן לשאת בגדי-אבל שנה שלמה שנים עשר חדש אם לא תנשא טרם כלות השנה. דבר זה לא נזכר בספרי הפוסקים הראשונים והאחרונים ומדינא אין אבלות שנים עשר חדש רק על אב ואם בלבד ועל שאר קרובים ובתוכם גם בעל רק חדש ימים. ומה שנשים אסורות להנשא עד עבור שלשה חדשים ממיתת הבעל הוא רק משום הבחנה אחת אלמנות ואחת נרושות הדין כן (יבמות מ"א מ"ב) ע"ש. ומאין בא המנהג להנשים לשאת בגדי-אבל עד שנה. והט"ז ביו"ד סימן שצ"ב ס"ק ג' הביא המנהג הזה ותמה עליו וזה לשונו: והנשים נוהגות שמתאבלות שנה תמימה על בעליהן ואיני יודע להם סמך וראיה ואולי עושות בשביל בניהם שמתאבלים שנים עשר חדש על אביהם. ואנכי מצאתי סמך גדול וראיה נכונה למנהגן מן המקרא והמדרש, בראשית ל"ח י"ב כתיב וירבו הימים וגו' ואמר המדרש ע"ז (בראשית רבה פ' פ"ה) וירבו הימים שנים עשר חדש (ובלי ספק כי כן היה להם בקבלה) פירוש ממיתת בעלה אינן וכתוב שם פסוק י"ד ותסר בגדי אלמנותה ושם פסוק י"ט ותלבש בגדי אלמנותה, מזה נראה כי אז בימי האבות היה מנהג אלמנות כבודות לשאת בגדי אבל על מיתת בעל שנים עשר חדש, ותמר היתה באותו מעשה בסוף שנים עשר חדש לכן הלבשה עוד בגדי אבלה, ועור ראייה מן המקרא (שמואל ב' י"ד ב') ולבשי בגדי אבל והיית כאשר זה ימים רבים מתאבלת על מת (פי' על בעל כי על מת אחר לבד אב ואם אינן מתאבלות ימים רבים) ולפי המדרש הנ"ל ימים רבים הם שנים עשר חדש. נראה כי היה מנהג הנשים גם אז בימי דוד ויואב לשאת בגדי אבל על בעל שנים עשר חדש, ואם אמנם נזכר לאמר שהאשה התקועית הראתה כי היא כמתאבלת ימים רבים על אב ואם, כי כתוב סתם מתאבלת על מת, אבל שם פסוק ה' מפורש: ותאמר אבל אשה אלמנה אני וימת אישי, נראה מזה שגם אז בימי דוד ויואב היה מנהג הנשים לשאת בגדי אבל על בעל שנים עשר חדש. והטעם לזה לא נודע עדן מדוע נושאות נשים בגדי אבל יותר משלשים יום כי כל דיני אבלות אינן רק שלשים יום על כל הקרובים חוץ מאב ואם, ולפי טעם הט"ז הנ"ל לא היה לנשים להתאבל שנה על בעל רק מי שיש להן בנים מן המת והמנהג הוא שכל

(*) מספרי אשר אתי בכתובים ב. ב.

מדרשי המקראות כעין המכילתא ושאר ספרי דבי רב, וידוע שלהתנאים האחרונים היתה ע"פ רוב משנת דר"ע לעינים, ומן המשנות של סוג הראשון נשקעו רובן במשנת דרבי, רק שהוא הוכיר פעמים איוה מדרשות ומעמי הלכות. והנה בנדרים (מ"א) אמרו על דרך ההפלה (עיין בחי' מהרש"א שם) דרבי הוי גמיר תלת עשרי אפי הלכתא, ופ' רב שרירא גאון (באגרת כיצר נכתבה המשנה) דרבי היה למד י"ג סדרי משנה של חכמים שונים, והוסיף הגאון לומר, אחרי שראה שיש בהם שנויים גדולים סדר את משנתו כי היכי דלגרוסו רבנן פה אחד ולשון אחד ולא לגרוס כל חד וחד לישנא לנפשיה עיין שם. וממעט זה כינו לאותן סדרי המשנה וכמו כן לפרטי הלכות שבהן אשר לא נזכרו במשנת דרבי בשם משנה חיצונה או ברייתא, דמנחת רבי היתה דעיקר הלמוד לא יהיה רק משנתו, אמנם יש להשתמש בברייתות במקום שהן מועילות לתרץ את המשנה או לפרשה או להגבילה או לעמוד על ההלכות שלא נזכרו במשנתו, וכעין זה מצאתי בירושלמי (סוף מס' שבועות), דשם נאמר על הכלל שנשנה במשנה כל הנשבע להקל על עצמו חייב וכו' תני לא להקל ולא להחמיר חייב אמר רבי מתניתא אמרה כן, ואח"כ הציע את הברייתא כמו שהיא שנויה בתוספתא ועיין בפני משה ובתוספות יו"ט שם. הרי לן שכמו שהוציא רבי מן ההלכות שהביא במשנתו את הכלל כל הנשבע להקל על עצמו חייב, להחמיר על עצמו פטור, כך הוציא מן ההלכות שנשנו בתוספתא את הכלל לא להקל ולא להחמיר חייב, ואין ספק שממעט זה הוסיפו תלמידיו במשנתו את הכלל לא להקל ולא להחמיר חייב ובמשנה שביירושלמי לא נזכר הכלל השני ובעל התוספתא הרכיב את שני הכללים יחד, ואין צריך להעיר שגם התנאים הראשונים היו מביאים ראיה מתוך הלכה ישנה להלכות שנתחדשו להם, כגון בהוריות (ח'): דקסבר ר"ע שהנשיא חייב בבולן חוץ משמיעת קול שהמלך לא דן ולא דנין אותו לא מעיד ולא מעידין עליו, וזו היא הלכה ישנה שנקבעה בימי שמעון בן שטח כמבואר בסנהדרין (י"ט): וכיוצא בזה בכמה מקומות כשהשתמשו בלשון "שהרי אמרו".

(ב) הנה ידוע שרבי קיצר פעמים את סדרי המשנה שהיו קודם זמנו, והשמיט כמה הלכות שנשנו בהם, פעמים מפני שלא נראו בעיניו או בעיני חכמי בית מדרשו ופעמים בחשבו שאין תועלת כל כך להוכיח באשר שלפי דעתו כבר נרמזו הדברים בהלכות ששנה במשנתו, כמו שאמר אילפא (תענית כ"א): שכל מה שנשנה במתניתא דר"ה וד' אושעיא יש

הברייתות ויהוסן למשנתנו

מ א ת

היום אפפנהיים

רב דקהל טהארן.

תורתן של הראשונים היתה בעיני חכמי התלמוד כאבן בתן, אשר בו יבחנו הדעות והשמועות, אשר נתחדשו מפי האמוראים, וכמו כן פירושי המשנה והגבלות ההלכות אשר הוציא מתוך שקלא וטריא, וכמעט מצינו שבכל מקום שהודיעו האמוראים את ילידי רוחם במדרש או בהלכה הביאו בגמרא ראיה מן המשנה או מן הברייתא הן לסתור את דעתם, הן לחזקה הן לתקן את דבריהם, כי שניהן היו בעיניהם כיתר תקועה במקום נאמן, אשר עליו יסובב גלגל הסברות ומ"מ של ההלכה. והנה מן משנתנו ידענו שרבי יהודה הנשיא סדרה, לא כן הברייתות, אשר מקורן פעמים באפל יאבד, יש מהן שנתיסדו קודם זמנו של ר"י הנשיא, ויש מהן שנתחדשו בימים מאוחרים, אף שפעמים נראה שהן ענין בפני עצמו, וכמו כן השתמשו בלשונות מיוחדות בזכרם את הברייתות, הנה את המשנה הציעו בלשון תנן או תנינן, אמנם הברייתות הציעו בלשון ת"ר או ותני עלה או תניא או תנא ר' פלוני או תנא דבי ר' פלוני או תנא ר' פלוני קמיה דר' פלוני או במתניתא תנא, וכבר השתדלו מחברי ספרי כללי הש"ס לפרש את הלשונות וההבדל שביניהם. אמנם המעיין בספרים הללו יראה שעוד לא יצאו ידי חובתם, ועוד לא באו אל עמק השוה בכמה דברים שצדיכין תלמוד, וגם לא שמו עיניהם על ההבדל שיש בענין זה בין שני התלמודים הבבלי והירושלמי. והנה אם יש את נפשנו לברר את השאלות והספקות שנתעוררו בזה, נכון הדבר, לילך מן הידוע והמבורר אל שאינו ידוע ומבורר כל כך, באשר שרק ע"ד זה תלו לנו איוה דברי חפץ.

(א) אין ספק שרובם מן התנאים סדרו משניות כפי דעתם ומהלך נפשם, דכמה פעמים הוכירו בתלמוד משנת דר"ע או דר' מאיר או דר"א בן יעקב או דר' נתן ודומיהן, וגם רבי הוכיר במשנתנו את המשנה ראשונה ואת המשנה אחרונה, ואלה סדרי המשנה רובם כוללים רק הלכות מופשטות וקצתם כוללים ג"כ

ת"ח, וכיוצא בו בכמה מקומות, ובפרט במשנות ישנות. ואל תשיבני מהא דאיתא בירושלמי (ברכות פ"א ה"ח) אמר שמואל כל ההיא הולכתא דרישא דפירקא אתרייא דנדה להלכה אבל לא למעשה, דמשמע דבשאר מקומות יש לומר, דבאמת נשנו המשנות כדי להורות הלכה למעשה, דשם בנדה יש מקום לחשוב, שהמשנה נאמרה לכוונת קביעת הלכה, מפני שהזכירה פלוגתא דב"ש וב"ה וקאמר שמואל דאין לסמוך בזה על ב"ה. וכן אין ספק שעיקר כוונת מסדרי המשנה הראשונים וכמו כן מסדרי הבריות אחר זמנו של רבי לא היתה לחבר ספר החקים כי עיקר הוראת ענין תנא (1) אינו אלא השנות הדברים ששמע או שנאמרו, והרבה פעמים מצינו בגמ' (כ"ט) תנא לה ולא סבר לה, והכי איתא בביצה (כ"ט) השתא דאמר שמואל אסור ותני דבי שמואל מותר, שמואל הלכה למעשה אתא לאשמעינן, פי' דשמואל סבר שאין לסמוך על הבריותא ששנה, וכה"ג בשבת (נ"ד) וכן אמרו בירושלמי (סנהדרין פ"ד ה"ו) שהמשנה והבריותא דר"ח נאמרה להלכה והמימרא למעשה וכיוצא בו בכתובות (פ"א ה"ו), ומצינו ג"כ בירושלמי (עירובין פ"ז ה"ח) מתניתא דשמואל פליג עליה פי' על שיטתו של שמואל. אך אפשר שבימים המאוחרים היתה דעתם של איזה ת"ח נוטה לומר שהמשנות והבריות נאמרו רק לתכלית קביעת הלכה, לכן התאוננו עליהם באמרם (סוטה כ"ב) שהתנאים שמדין הלכה מתוך משנתם מבלים את העולם (2), וידוע מה שאמרו בירושלמי (פאה פ"ב ה"ה) בשם שמואל אין מדין הלכה לא מן ההלכות (פי' המשנות) ולא מן ההגדות ולא מן התוספות אלא מן התלמוד, ומאמר זה אינו סותר למה שאמרו בבבלי (נדה ז'): על דעתיה דשמואל דאין למדין הלכה מן הגמרא (פי' תלמוד של התנאים) דכבר הוכחתי בתולדת המשנה דבירושלמי היו קורין פעמים את התוספתא או מה שנתוסף למשנה בשם תלמוד, מפני שאין ספק שרבי התוספות הן תמצית תלמודם של התנאים שסדרו את המשנה.

(ד) ומטעם זה ברור הדבר שמסדרי המשנה שנו ג"כ את ההוספות בבית מדרשם או שתלמידי כל אחד ואחד מן התנאים שסדרו את המשנה אספו את התוספות למשנתו של אותו התנא, והיא היתה תמצית תלמודו ושקלא וטריא של משנתו ופעמים נשתנה על ידה גירסת המשנה ופירושה כמו שמצינו

לפשוט ממתניתין, ובפרט מפני שכוונתו היתה ג"כ בסדרו את המשנה להקל התלמוד מעל התלמידים, וכבר הוכחתי בחיבורי תולדת המשנה (פ"ג ופ"ד בית תלמוד ח"ב) שגם ר' עקיבא השמיט כמה משנות בסידור המשנה שלו מכת מעטים הללו, ואותן הלכות היו נחשבות בעיניהם כעין משנות חיצונות כמו שאמר רב שריא גאון על משנת דר' יוחנן בן זכאי ודומיהן, שהן לא איקבעו למגריסין לכולי עלמא ואין ספק שכונת התנאים שסדרו את המשנה או משניות של פרטי מסכתות היתה ג"כ כדי שתהיה משנתם לכה"פ משנה ידועה לכל באי בית מדרשם, ושאר הלכות היו בעיניהם כעין משנות חיצונות, ומימתי ר' מאיר שאמר (קידושין מ"ט) שהמשנה לא תכלול רק הלכות, הורגלו לחשוב את מה שנשנה בשאר ספרי דבי רב כאותן משנות שהשמיטו בסדרי המשנה שלהם, אמנם נראה שקורם זמנו של רבי לא הורגלו להשתמש בשמות בריותא או משנה חיצונה.

(ג) מנמת רבי לא היתה שתהיה משנתו כעין ספר החקים אלא כסדר אולפנא של הלכה, כי כמה פעמים הזכיר במשנתו הלכות שכבר נתבטלו כאמרם בהרבה מקומות (כגון בתעלין ל"ב): כאן קודם חזרה וכאן לאחר חזרה ומשנה לא זוהי ממקומה, וכן מבואר בירושלמי (שביעית פ"א ה"א ופ"ב) וכבר הארכתי בענין זה בתולדת המשנה, אך פעמים הראה רבי מקום להיכן הדין נוטה כגון ששנה את המשנה סתם או בשם המרובים וכיוצא בו כמבואר בתשובות חות יאיר (סי' צ"ד), אמנם זה לא היה עיקר תכלית סידור משנתו כמו שאמר רב שריא גאון רבי לא כוון אלא כדי שתהיה משנתו משנה ידועה לכל, ומטעם זה ברור הדבר שלא רצה לשנות או להגיה אותן משנות שהיו בודאי שגורות בפי ת"ח כגון הק' משנה דאלו מרפות שמנה ח"י מרפות ושנאן כלשונן וסגנון כמו שנתקבלו מפי הראשונים, וכיוצא בו המשנה מאימתי קורין את שמע בערבית שנתנו החכמים כמה שעורין בזה (ברכות ב'): אשר קצתן דומין לשעורא דמתניתין וקצתן אינן דומין עכ"ל שנה רבי השעור שבמשנה ישנה משעה שהכהנים נכנסין לאכול בתרומתן מפני שאין ספק שהיו הדברים שגורים בפי רבי ת"ח מימים קדמונים. ועוד ראיה שכמה פעמים מצינו שרבי שנה את המשנה סתם אף שהוא פליג עליה כגון בברכות (כ"ח): היה רוכב על החמור ירד להתפלל וכו' ובגמ' (ל"י) הביאו בריותא היה רוכב וכו' רבי אומר בין כך ובין כך ישב במקומו ויתפלל, הרי שהוא חולק על המשנה, וכמו כן שנה רבי סתם דיני ממונות בשלשה אף שהוא חולק ע"ז וסבר דדיני ממונות בחמשה (סנהדרין ג'): ובודאי מפני שהיו הדברים שגורים בפי

(1) עיין מנחות (י"ט) דתנא כי קרא פי' שהחיד הכתוב לומר.

(2) וכ"מ בבריות (י"ג): יכול אף המשנה ת"ל ולהורות

עין בפי' רש"י שם.

שהאמוראים הביאו הלכות ומדרשות משמן של איזה תנאים שהיו קודם זמנו של רבי, אך פעמים נשנו בלשון ברייתא ופעמים העתיקו אותן רק כעין מימרא, כגון ר' יוחנן שאמר הרבה מאמרים במדרש בהלכה ובהגדה משמו של ר' שמעון בן יוחי ואע"פ כן לא מצינו במקום אחד שהעתיקו בנמ' בלשון תנא ר' יוחנן ר' שמעון אומר אמנם הציעו את הדברים בלשון אמר ר"י משום רשב"י, הן אמת שרק מה שאמרו החכמים בבית מדרשם ונשאו ונתנו בהם ברייתא יהשב ושאר דברים אינן רק כעין מימרא או שמועה כמו שהוכחתי בתולדת המשנה מכמה ראיות, א"כ יש מקום לומר שמה שהזכיר ר' יוחנן בשם רשב"י לא נאמר בבית מדרשו של ר' שמעון, רק שר"י קבל את הדברים שאמר במקום אחר ובפרט שר"ש היה זמן רב קודם שנולד ר' יוחנן, עכ"ל כמה תשובות יש בדבר, דהא כמה הלכות גדולות הערך אמר ר"י משמו של ר"ש כגון ביבמות (כ"ג:) ובשבועות (י"ה:) ובגדה (כ"א: מ"א: נ"י) ובקידושין (ג"י) ושם (ע"ה:) נ"כ משמו של ר' ישמעאל, וכמו כן כמה מעמי הלכות משמו של ר"ש כגון בסוכה (כ"ט:) ובסוטה (ל"ב:) ובכתובות (נ"ב:) ועוד בהרבה מקומות, וכמעט מסכימין כולן למה שנאמר במשנה ובברייתות בענינים הללו, ומי בעל דברים יגש לאמר שכולן לא אמרן ר"ש בבית מדרשו, ועוד ברירושלמי (סוטה פ"ט ה"ב וה"ח) אמר ר' יוחנן על איזה דברים שנשנו בברייתא משמו של ר"ש בעגלה ערופה שהם יחידיא ולא סמכין עליהם, ומשמע דשאר דברים שאמר משמו הלכות ברורות הן ובפרט שהאמוראים היו משבחים מאד הלכותיו של ר"ש כמבואר בגיטין (ס"י), ומשמע זה אני אומר שלא העתיקו את ההלכות והמדרשות שנאמרו באחד מבתי מדרשות של התנאים ואפי' של התנאים שהיו מפורסמים בדורם בלשון ברייתא רק במקום שהאומר את הדברים בשם אמרם היה אחד ממסדרי הברייתות או שהיה בקי בהן ונתמנה במתיבתא של האמוראים להציע לפניהם הברייתות כדרך של התנאים שהיו בימי האמוראים; כללו של דבר אם לא היה מאותן חכמים שהיו ראויים להקרא בעלי משנה, אמנם מר' יוחנן ידענו שכל כתי ותקפו לא היתה רק בתלמוד, והוא גם הוא מנה חכמים בבית מדרשו, אשר פקודתם היתה להציע לפניו את הברייתות כמו שמצינו במקומות אין מספר בשני התלמודים, ומשום כן לא העתיקו את הדברים שאמר בשם אמרם בלשון ברייתא, מפני שר' יוחנן בעל תלמוד יתקריא אבל לא בעל משנה.

(ו) היו יודע שהכינויים תנא ברא או ברייתא או משנה היצוניה לא היו שגורים בפי חכמי הירושלמי,

ביומא (ע"י) או ר' עקיבא כדתוספתא שפירושו כמו שנשנו דברי ר"ע בתוספתא והרבה פעמים העתיקו בתלמוד את ההוספות למשנה בלשון והני עלה, ובפרט במקום שהן הנבלות ההלכה, ואין צריך להעיר שאין זה התוספתא שלפנינו, שהיא נתיסדה בימים מאוחרים, והמאספה קבץ כמה הוספות למשנות שיצאו מתוך תלמודם של חכמים שונים, כי אין ספק שהיו להם כמה קבוצי הוספות למשנות, כמו שמצינו בירושלמי (פסחים פ"י ה"א) שרבי אבהו ראה תוספתא עתיקא ושמה בה, והכי איתא באבות דר' נתן (פכ"ח) אבן פספס כיצד זה תלמיד ששנה מדרש הלכות הגדות ותוספתות, וכמו כן בקהלת רבה (בפסוק ויתרון ארץ בכל) דברים שתראה שהם מיותרין בתורה כגון תוספות של בית רבי ותוספות של ר"ג וכו', וכיוצא בו במדרש שיר השירים אשכול הכפר איש שהכל בו מקרא משנה תלמוד תוספתות והגדות, דכבר בימי האמוראים היו רגילין להבריל בין שני המושגים דהיינו בין התלמוד שהוא הרחבת השקלא וטריא ומ"מ של הלכה ע"י היקשות ופירוין שיצאו להם בהתדמם משנות שונות זה לזה ורמו דרירי' אדירי' ובין התוספתות שהן רק תמצית מ"מ של הלכה ותלמודם של התנאים. אמנם מה דאיתא בירושלמי (סנהדרין פ"ב ה"ב) ר' שמואל דתוספתא (וגירסא זו נראה שהיא עיקרית רק שבברכות פ"ג ה"א העתיקו ברייתא זו בשם רבי שמעון דתוספתא) כוונתם על ר' שמואל שחיבר או שאסף תוספתות או שהיה בקי בהן כדרך שאמרו בדמאי (פ"ב) ופוק ושאל לר"ח בן שמואל דתניתא, שפירושו שסידר ברייתות, כמו הנך אמוראים שהיו בקיין בברייתות והיו שונים אותן קמא דחכמים בתיובתות של האמוראים והיו נקראים בשם הנאי, כמו שנאמר בכ"מ בבבלי תנא ר' פלוני קמיה דר' פלוני אז תני תנא קמיה דר' פלוני, וכח"ג מצינו ג"כ בירושלמי כגון בשבת (פ"ז) תני ר' זכאי קמיה דר' יוחנן ובסנהדרין (רפ"י) תנא שמואל הוקן קומי דר' אחא. וע"י זה נתפשט הדבר שהיו רגילין להבריל בין בעלי משנה ובעלי תלמוד כמבואר בסנהדרין (ק'): ובהגיגה (י"ד) ועוד במקומות, דאף שגם בעלי תלמוד שקלו וטרו מאד מאד במשנות, עכ"ל לא היו בקיין בהן כל כך כאותן שהיו נקראים בעלי משנה או תנאים אשר ע"פ רוב היו יודעין את משניות של חכמים שונים בסדרן וכפי גירסתן, ועל ידם נתעוררה פעמים השקלא וטריא בבית המדרש בהציעם איזה ברייתות אשר פעמים סותרין למשנתנו או למעמי הלכות ולפירושי המשנה ולסברות שאמרו בעלי תלמוד.

(ה) ודבר זה יאיר לנו נתיב, להבין דרכו של התלמוד בענין העתקת הברייתות; דהנה מצינו

מקומות ולדוגמא בב"מ (פ"ה): דמתניתא דר' חייא היינו תוספתא דר"ה, וזה הוא לפי דעתי ההבדל שבין מתניתא לשאר ברייתות כפי מה שהורגלו בבבלי להשתמש במושגים הללו, המתניתא כוללת המשנה עם הוספתה ופעמים נשתנה על ידה גירסת המשנה, וברייתא היא מה שאין לה יחס למשנתנו או שלא נשנה ביחס או בהמשך עם משנתנו, מפני שיצאה מסדורי המשניות של שאר חכמים. וראיה לזה מסוגית ההלמוד בשבת (צ"ב:) דשם נשנו במשנתנו ב' אופנים בהוציאו שתים אם חייבין או לא, וע"ז אמרו בנכ' בכתניתא תנא וכו' ושם נתרבה ההלכה ע"י ששנו בה שלשה אופנים בענין זה, ונשתנה קצת גירסת המשנה ואח"כ אמרו תניא נמי הכי וכו' פ' שהברייתא מסכמת עם המתניתא, הרי שהמתניתא היא המשנה עם מה שהוסיפו עליה (בדרך שמצינו בתוספתא שלפנינו שנשנו כמה משניות שבמשנתנו עם הוספת דברים או הוספת מחלוקת ופעמים ג"כ בשנוי נוסחת המשנה) וברייתא שהציעו בלשון תניא נמי הכי היא ברייתא אחריתא שלא נשנה בהמשך למשנתנו, ואם נרקדק במקומות דאיתא בבבלי בכתניתא תנא יבורר לנו שכמעט כולן הן הוספות למשנה כגון הנך מתניות שהבאתי לעיל, וכיוצא בו המתניתא שהעתיקו בתמורה (י"ז:) כל האשכולות שעמדו להם לישראל וכו' אשר בודאי נאמרה בהמשך למתניתין משמת יוסי בן יעזר וכו' בטלו האשכולות, וכמו כן בנדה (כ"א:) דשם נאמר במשנה המפלת חתיכה אם יש עמה דם טמאה ובמתניתא איתא המפלת חתיכה שחורה ירוקה ולבנה אם יש עמה דם טמאה, וכמו כן המתניות שהזכירו שם (ה':) ובבכורות (י"ז:) ובקידושין (פ"א:) ועוד במקומות. ומטעם זה נראה שכינו למתניתין בערכין (י"ח:) מתניתא מפני שנראה באמת שהיא כוללת ג"כ הוספת דברים למשנה ישנה, דשם שנו במשנה שלשים יום כלמטה הימנה וכו' ואח"כ הביאו ראיה לזה ממדרשי המקראות על דרך רחבה מאד, אשר לא הורגלו במשנתנו. ומתניות כאלה נתיסרו מן לוי (עיין לעיל) וכן ר' חייא ור' אושעיא וכן בר קפרא שהיה הראשון שבבבלי, ולפי דעת רש"י נתיסרו ג"כ משמואל (וכן משנע בירושלמי עירובין פ"ה ה"ה), ולפי דעתי כל דבי ר' פלוני היא כעין תוספתא (ב"מ ל"ד ביצה כ"ט) רק דתני דבי ר' ישמעאל משמע שאינה תוספתא (רש"י שבת ק"ד.) ולכה"פ אינה תוספתא למשנתנו ופעמים הזכירו מתניתא דבר קוא (כתובות ק"ד.) ומתניתא דחוקיה (ירושלמי חלה פ"א ה"א) וכמו כן המתניות שהביאו מדרומא ומנהרדעא (4), ורובן מן

וכמדרומא לי שלא מצינו רק בחמשה מקומות שהשתמשו בשמות הללו, ואלו הן: בחלה (פ"ד ה"א) על דעתיה דהך תניא ברייא וכיומא (פ"ו ה"ז) תני ברייא ובנזיר (פ"ה ה"ד) ברא תני ר"י אומר משום ר' טרפון וכו' ובנדה (פ"ג ה"ג) מתניתא בעבורין וברייתא בצלולין ובקידושין (פ"א ה"ט) הא אנן קיימין במחיצה וכו', אמנם דרכו של הירושלמי לכנות משנתנו בשם מתניתא וזה מפני שתרגום משנה מתניתא, וכמו כן דרכו לכנות את הברייתות שהזכירו האמוראים בשם מתניתא, ומצינו שכינה כן את הברייתות שבספרי כגון בסנהדרין (פ"ז ה"א) ואת הברייתות שבתורת כהנים כגון ברה"ה (פ"ג) רק שהציע את משנתנו בלשון רבים כגון תנן או תמן תנינן ואת הברייתות בלשון יחיד כגון תני, אך הרבה פעמים היה קורא למשנתנו מתניתין כגון מתניתין צריכה למתניתא דר' חייא ומתניתא דר"ה צריכה למתניתין (שבת פ"א ה"ב, יבמות פ"ט ה"ט), ופעמים ג"כ במקום שאינו צריך להבדיל בין שניהן כגון בשבועות (פ"ו ה"ח) מתניתין צריכה למה דאמר ר' לעזר ובכתובות (פ"ה ה"ד) מתניתין לא כמשנה ראשונה ולא כב"ד שלאחרי' ועיין שקלים (פ"ו ה"ב) ועוד במקומות, ופעמים כינה למשנתנו משנה סתם כגון בדמאי (פ"ה) אין המשנה אמורה על סרר ועוד בב"מ (8); ועתה נעיין איך היתה דרכו של הבבלי בענין זה, הבבלי כינה בכל מקום משנתנו בשם משנה או מתניתין והמשנות שלא נזכרו במשנתנו כינה בשם ברייתא או מתניתא. עכ"ז נראה שהבדיל פעמים בין מתניתא לשאר ברייתות כגון בקידושין (ע"י) ר"א בר אבהה תני וכו' ואח"כ נאמר במתניתא תנא וכן בנדה (מ"א:) תני ר' זכאי וכו' ואח"כ נאמר במתניתא תנא, ובבכורות (י"ד:) תנא דבי לוי וכו' וכן תנא דבי לוי במתניתא וכיוצא בו בברכות (ג"ג:) תנו רבנן שמן מעכב וכו' אמר ר"נ בר יצחק אנא לא וילאי ולא ויואי ולא וזהמאי ידענא אלא מתניתא ידענא. וכעין זה מצאתי בירושלמי (ברכות פ"ו ה"א) תני ר' יהושע בורא מיני דשאים מתניתא דר' אושעיא פליג עליי. ונראה לי שהיו רגילין לכנות אותן משנות שכוללן מה שנשנה במשנתנו עם מה שהוסיפו עליה ונאמר פעמים בלשון ותני עלה בשם מתניתא, והכי משמע בקידושין (כ"ה:) דאיתא התם מתניתא בעו מינך דתנן עשרים וארבעה וכו' ותני עלה בבבלי עבד יוצא לחירות רבי אומר וכו' ועל הך הוספה שקלו וטרו שם בנמ', הרי שהיו קורין לאותה משנה עם הוספתה מתניתא, ומטעם זה נראה כתב רש"י בהרבה

(3) ופ"א קורא לברייתא משנה והוא בכתובות (פ"ו ה"ו)

כל המשניות מחבורות במשנה זו עיין שם.

(4) אין זה נהרדעא שככל אלא שהיתה עיר אחת

דשקלו וטרו במעם למה אין תוקעין בגבולין בר"ח שחל להיות בשבת וקאמרו שהוא משום גזירה שמה יעבירו ד' אמות בר"ח. ובירושלמי איתא תני רשב"י והקרבנות במקום שהקרבנות קריבין וכיוצא בו בחולין (קל"ד:) בהיכא דליכא עניים למישקל לקט וקאמר רב ששת כתיב לעני ולגר תעזוב אותם ולא לעורבין ולעמלפין, וזו היא ברייתא השנויה דברים ככתבם בירושלמי (פיאה רפ"ח) ועוד בכ"מ. ומאחר שחכמי הירושלמי היו בקיאים יותר בענין זה ידעו ג"כ אם המשנה ששנה רבי היא מן המשניות ישנות של החכמים מסדרי המשנה שהיו קודם זמנו, או אם היא ממקור ההוספות לאותן משנות חוצבה. אמנם אעפ"י כן דרכו של הירושלמי בענין זה עדיין צריך תלמוד. אך זאת ראיתי להעיר עוד בזה, האחר שפעמים לא דקדקו חז"ל כל כך בשמות הנדרפים והשני שפעמים נשתבשה ג"כ הנוסחא בירושלמי שלפנינו כידוע, לכן אם תמצא שהירושלמי קרא לאיזה משנה מתניתא אע"פ שנראה שהיא עיקר המשנה ואינה הוספה למשנה ישנה, אל תפליגה לדבר אחר, דכמה פעמים הגירסא אינה מדוקדקת, ופעמים ג"כ נשתבש הדבר ע"י המעתקים שקצרו את המלה מתניתין וכתבו אפס קצרו מתנית עם הציון על ראשה כזה ' והמרפסים שינו את המלה כפי דעתם עד שפעמים נרפס מתניתא במקום מתניתין.

(ז) לשון תני מורה פעמים על ברייתא עצמה, דהיינו מה ששמע אותו החכם מפי רבו (רש"י חולין כ"ג:) או שנשנה בבית מדרשו ופעמים מורה ג"כ על גירסת המשנה או הברייתא כמו שנאמר בהרבה מקומות תני כך וכך שפירושו כך יש לגרוס או להגיה במשנה, וכן מצוי בברכות (ל"ה:) ר' חייא ור' שמעון ברבי חד תני כרם רבעי וחד תני נמץ רבעי פירוש שפליגי בגירסת המשנה כדמשמע ג"כ בירושלמי (מעשר שני פ"ה ה"א) וכן בפסחים (י"ג:) תני תנא קמיה דר' יהודה על גב האיציטבא א"ל וכי להצניען הוא צריך תני על גב האיציטבא, וכיוצא בו ביומא (מ"ה:) תני ר' חנניה ב"מ ברבי ר"א בן יעקב וכן בכתובות (ק"ד:) תני ר' יהודה בר קוא במתניתא דבי בר קוא ובב"ב (ג"ב:) תני ר' אושעיא בקידושין דבי לוי וכן בהרבה מקומות וכן כתוב בספר שבלי הלקט (הוצאת החכם ר"ש באבער סי' קצ"ח) ומגיהה בירושלמי תני אין מדקדקין בטעויותיה, אך פעמים השתמשו בלשון תני להוראת פירוש המשנה ומובן המלות שבה כמו שמצינו בנדרים (מ"ו:) תני ונודר מחבירו הנאה, וכמו כן השתמשו בלשון תני להוראת פירוש לישנא דקרא כגון בברכות (ג'): תנא אין תיכונה אלא שיש לפניה ולאחריה. והא דאיתא בבכורות (ס'): תנאי תנא קמיה דר' הא מני

ובפרט של ר"ח ור' אושעיא נשקעו בתוספתא שלפנינו כידוע. ונראה שבימים מאוחרים הרגילו לכנות ג"כ את ההוספות למשנה אע"פ שאינן הוספות למשנתנו בשם מתניתא ומה שלא נשנה ביחס או בהמשך עם איזה משנה ישנה ונראה שהוא מאמר בפני עצמו כינו ברייתא כגון הך דתנו רבנן בכתובות (ז'): מברכין ברכת חתנים בעשרה כל שבעה ואח"כ הביאו שם (ח') ההלכה חתנים ואבלים אינם מן המנין, וכינו אותה הלכה בשם מתניתא מפני שהיא הוספה להך משנה ישנה דלעיל מברכין ברכת חתנים וכו' וכמו כן בגיטין (י'): דקאמרו בענין הכתובים שצריכין שרטוט במתניתא תנא שלשה כותבין ארבע אין כותבין אף שאלה ההלכות בענין ברכת חתנים ובענין שרטוט לא נזכרו במשנתנו וכעין זה בחולין (פ"ו:).

והנה הירושלמי שיכנה הרבה פעמים למשנתנו מתניתא, אפשר לומר שסברו שאותן הלכות הוציא רבי מן ההוספות שנאמרו לפרטי משנות של מסדרי המשנה שהיו קודם זמנו והיו לו לעינים באותו הענין, כי החכמים מסדרי המשנות שנו ג"כ את ההוספות למשנתם או שתלמידיהם שנו אותן, וכבר הראיתי לעיל שרבי השתמש באותן מתניות (ירושלמי סוף מכתב שבעות) ובפרט שלפי דעת בעל ספר הקנה (שהעתיקתי בתולדת המשנה פ"ו) היו באמת גם אלה ההוספות לרבי לעינים רק שהוא קצרן, אבל אין ספק שלא השמיט כולן, ולפי דעתי כוונתו ג"כ בירושלמי על אותן ההוספות כאמרם (שבת פט"ז ה"א) שרגי שקע רוב משניות במשנתו, אשר מעם זה היתה משנתנו בעיניהם בערך התלמוד, כי ההוספות למשנות ישנות ששקע רבי במשנתו הן תמצית תלמודם של החכמים שסדרו את המשנה קודם זמנו. ובאמת היו חכמי הירושלמי בקיאים מאד במשניות ומקורן ותולדותן והשתלשלות קבלתן יותר מן חכמי בבל כמו שהוכיח במישור הרב ר' זכריה פֿראנקעל ז"ל במבוא הירושלמי והביא ראיה לזה מהא דמציען בהרבה מקומות בבבלי אמר ר' פלוני ואמרי לה במתניתא תנא, הרי שנסתפק פעמים אם האמר הוא מן המתניתא או שיצא מפי אמוראי שהוא חידשו, ויש להוסיף ראיה ע"ז, דפעמים לא ידעו האמוראים שבבבל את הברייתות שהיו ידועות לחכמי הירושלמי, כגון בפסחים (פ"ח:) דקאמר על הא דשנו במשנה שכת רבו מה אמר לו וכו' לא שנה אלא ששכח לאחר זריקה וכו' וזה הוא דעת ר' נתן בתוספתא ובירושלמי שם הוזכרו דברי ר' נתן, וכן בר"ה (כ"ט:)

בדומא של ארץ ישראל ונקראת נהרדעא וקצת משמע מן ממה שאמר ר' יוחנן לר' שמלאי את מלכו ומותכך נהרדעא (פסחים ס"ב:).

ר"א ב"ר שמעון הוא אפשר לומר רבונתו היתה דרך יש לפרש המשנה .

(ח) יש ברייתות שהעתיקו בבבלי בלשון תניא , ויש שהעתיקו בלשון תנו רבנן , וכתב הרב ר' מנחם עזריה (בתשו' כ"ה) שכל תנו רבנן הוא ברייתא ששגורה בפי הכל ומקובלת מן המרובים ושאר ברייתות דיחידאי הן , ובה"ג כתב רב שרירא גאון והני ברייתא ר' חייא ור' אושעיא עדיפי מכולהו ולקמינהו רבנן ותנינהו בי רבנן ועליהן אמרין בנמרא תנו רבנן וכו' ועל שאר ברייתות אמר הגאון דלא קביעין למגרסינהו כ"ע כדאקבעי ברייתא דר"ה ור' אושעיא ולא אמרין מינייהו תנו רבנן אלא תניא או תנא תונא וכו' , ועוד כתבו בעלי כללי הש"ס דברייתות דתורת כהנים נשנו בלשון תנו רבנן , וכבר השיגו עליהם , דמציינו הרבה ברייתות שהן מן התורת כהנים ואעפ"כ לא שנו אותן בלשון תנו רבנן , ואין צריך להאריך בזה . אמנם גם דברי ר"ש גאון צריכין תלמוד , דהנה מצינו פעמים שאמרו על ברייתא שהעתיקו בלשון תנו רבנן דמשבשתא היא כגון בגיטין (ע"ג) דאיתא התם על ברייתא כזה כיון דקטיא רישא אסיפא לא איתמר בי מדרשא ומשבשתא היא , ולפי דעת הגאון הני ברייתא תריצי ר' חייא ור' אושעיא וכן מצינו בפסחים (נ"ט) דמקשו אברייתא דת"ר ומסקו תניא כי קושיין , הרי שדחו ברייתא דת"ר מכמה ברייתא שהעתיקו בלשון תניא משום דמקשו עליה , ועוד מאיזה טעם יש לומר שהברייתות שנאמרו בלשון תניא לא היו ידועות לכל , הנה מצינו בתלמוד דיש ברייתות . נאמרו בלשון זה ויש ברייתות שהציע תנא אחד בישיבה של האמוראים , ועל כרחק צריכין אנו לומר , שהברייתות של סוג שני היו בקבלה רק לאותו התנא שנתמנה בישיבה , והברייתות של סוג ראשון היו ידועות לרובם של ת"ת , ואף אם תימצי לומר דמטעם זה שנו אותן בלשון תניא מפני שלא ידעו מי היה הראשון ששנאן או שקבלן והציעו לפני האמוראים , הנה גם בברייתות דתנו רבנן מצינו שתנא אחד בזמן האמוראים הציע בישיבה כגון בע"ז (ס"א) דאיתא התם תנו רבנן אחד הלוקח ואחד המוכר וכו' ואח"כ נאמר אמר ר' יוחנן לתנא תני אע"פ שאין מפתח וחותרם בידו , וכמו כן בכוף מסכת סוטה ת"ר וכו' בשמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא וכו' , א"ל ר' יוסף לתנא לא תיתני ענוה דאיכא אנא א"ל ר' נחמן לתנא לא תיתני יראת חטא דאיכא אנא . אמנם נראה שהברייתות שנשנו בלשון תנו רבנן בודאי היו ידועות ושגורות יותר משאר ברייתות שנאמרו בלשון תניא , עכ"ז עיקר מעלתם היתה מפני שנשנו בישיבות גדולות כגון בישיבות של הנשיאים , שהיו איפות רוב חכמי הדור , ומטעם זה חשבו שיש

לסמך עליהן יותר מעל שאר ברייתות , ומשום כך שני אותן בלשון תנו רבנן . ובאמת יש להביא ראיה על כמה ברייתות דת"ר שנשנו באותן ישיבות כגון הברייתא דת"ר (הוריות י"ג) : כשהנשיא נכנס וכו' דקאמר שם שנשנה בישיבתו של רבן שמעון בן גמליאל שהיה נשיא , ור"מ ד' נתן לא היו בבית המדרש כשהדרשו אותן הלכות , וכן הך דת"ר (ראש השנה ז') באתר בגיטין וכו' ויש אומרים אף לשכירות בתים בודאי נשנה באותה ישיבה , דהנה במכילתא (פ' בא פ"א) איתא שר' נתן קאמר אף לשכירות בתים , וידוע שאחד המחלוקה שהיתה לר' מאיר ור' נתן עם רשב"ג הציג שם הלכותיו של ר"מ בשם אחרים והלכות של ר' נתן בשם יש אומרים (הוריות שם) וכמו כן בתולין (י"ג) תנו רבנן שחיטת מין וכו' וכיוצא בו בשבת (קכ"ח) שהברייתא דת"ר כוללת וימות שהיה לו לרשב"ג עם ר' נתן בהלכה , וכן בב"מ (ל"ג) ובב"ק (צ"ד) : שאמרו על הברייתות שהעתיקו שם בלשון ת"ר שנשנו בימי רבי וכאלה הרבה . והנה ידעתי גם ידעתי שאף אם אציע חמשים ברייתות דת"ר ואעידה לי עדים נאמנים , שיצאו מבית מדרשם של הנשיאים , עדיין יש מקום להרהר אחר השערתי מפני שמספר הברייתות דת"ר בודאי עולה עד אלף , מ"מ דבר זה יועיל לנו לחזק דעתי של ר"ש גאון שכתב שהברייתות שנאמרו בלשון ת"ר תריצי ר' חייא ור' אושעיא , ובאמת החכמים הללו שמעו אותן ברייתות בבית מדרשו של רבי ושם נשנה ג"כ מה שנאמר בבית מדרשו של ר' שמעון בן גמליאל , וביותר לפי מה שפירש ר"ש גאון לישנא רגמרא בגדרים (מ"א) שרבי היה שונה י"ג סדרי משנה של חכמים שונים , דשם הוסיפו לומר , ששבעה מהם היה מלמד את ר' חייא , וזה בודאי מפני שאותן שבעה סדרי המשנה היו נראין בעיניו שהן מבוררין ומרוקרקין יותר . והנה רבי השמיט כמה וכמה הלכות מהם בסדרו את המשנה ופעמים שנה אותן בלשון אחר או שקצרן , אמנם רבי חייא (ואחריו ר' אושעיא) קיבץ אותן משנות מן השבעה סדרים שלמד אצל רבי , שנשמטו במשנתו של רבי ותרין אותן ואסף אותן , וכן עשה ר' אושעיא , והן הן המשניות גדולות של ר' חייא ור' אושעיא שהזכירו בירושלמי (סוף מסכת הוריות) , והן הן שנשנו ע"פ רוב בלשון ת"ר מפני שהן מבוררין יותר מן המשנות של שאר סדרי המשנה שלא למדו אצל רבי , ולפ"ז יצאו מידי ר' חייא ור' אושעיא (בדמשמע מן הירושלמי שם דמפליג בין התוספתות ומשניות גדולות , ומרברי רש"י בכ"ט) שתי אסיפות : המתניתא שזכרנו לעיל , והמשניות גדולות , שבה נאספו רבי המשנות של שבעה סדרים שלמד ר"ה אצל רבי וכן המשנות שנשנו בבית מדרשם של

הראשון ענש כרת ועל השני אינו ענש כרת ואית תניי תני בין על הראשון ובין על השני ענש כרת וזו היא מחלוקת רבי ור' נתן ור"ח בן עקיבא שנוכרה בתוספתא והעתיקו אותה בבבלי (שם צ"ג) בלשון תנו רבנן. הרי שהירושלמי לא דקדק להבדיל בין ברייתא לברייתא בסגנון העתקתה (רק ע"א לאיזה מהן מתניתא) אם לא שנדחק לומר שחשבו חכמי הירושלמי שאינו דעת עצמן של אותן חכמים אלא שכך קבלו או שכך נרכו במשנה ישנה, דלשון תני מורה פעמים על גירסת המשנה ישנה. אמנם מצינו בירושלמי (שבת פ"ט ה"א) על הא דתנן במתניתין אמר ר"ע מצוין לע"ז שהיא מטמאה במשא כנדה וכו' אית מתניתא אמרה ע"ז כנדה ומשמישה כשרץ, ומתניתא שניה נזכרה בבבלי (שם פ"ג), וזה ראייה להשערתנו דלעיל דמתניתא היא ע"פ רוב המשנה עם הוספתה דהך ומשמישה כנדה היא הוספה למשנת דר"ע שנתחברו כמה מתניות או תוספות כאלה, והירושלמי שאב כאן מן תוספות שונות.

(ט) אלה הברייתות והמתניות כמו שהיו בציונים ויצאו מידי המסדרים נאבדו לנו בצוק העתים חוץ מן המסכתות חיצונות וברייתא דשמואל ודומיהן, רק שפרמי מאמרים שהן נזכרו בשני התלמודים ובספרי מדרשי הגדי, ופעמים נזכרו בספרי מדרשי הגדי כגון בתנחומא ובתנא דבי אליהו ובפרקי דר"א ודומיהן איזיה ברייתות ברבר הלכה אשר לא נמצאו בתלמוד (עיי' במבוא להתנחומא להחכם ר"ש באבער ובבית תלמוד ד"א במאמרי על התנא דבי אליהו, ובהקדמת ר"ד לוריא לתשובת הגאונים). והנה בתשובת הגאונים (לייפציג תר"ח ס' קמ"ג) נאמר בשם ר' נחשון גאון שהיה לחכם אחד סדר משנה תוספות על סדרי משנה שלנו הוא לא זכה להעתיקו והביא ממנו מאמר הגדי (5). אמנם ספר זה לא ידענו מה היה לו ובודאי לא היה רק אסיפת איזה מדרשים מסדרים עתיקים, דממה שאמר הגאון רב האי בתשובה (שם ס' ק"ט) משמע באמת שסדרי הברייתות והמתניות שממנו העתיקו בשני התלמודים את המאמרים בלשון תניא או תנו רבנן כבר לא היו בימיו בעולם.

(י) והנה אין ספק שהברייתות והמתניות נתיכדו בארץ ישראל ובדרומא עסקו הרבה בייסוד המתניות כמבואר בכ"מ שהביאו מתניות מדרומא, ומאריך

הנשיאים, אמנם לא מצאו להם יד ושם במשנתנו רק שפעמים נרמזו הרברים במשנתנו כמו שאמר אילפא, וכן מצינו לר' יוחנן בירושלמי (יבמות פ"א ה"א) שגם דעתו נומה, שהכל נרמז במשנתנו וקרא עליה הקרא הולים זהב מכים וגו'. ובמשניות גדולות אפשר נשקעו גם כן איזה מדרשות מן המכילתא ושאר ספרי דבי רב ובפרט אותן שנשנו בהמשך להלכות ישנות כדי לסמכן אקרא כדמצינו בכ"מ שסיימו המדרש באמרם, מכאן אמרו, וכמו כן נראה שהברייתות שכוללות איזה ספורי מעשה או דברים הנוגעים לתולדות ישראל נשנו ג"כ בבתי ועד של הנשיאים, לכן נאמרו רובן בלשון תנו רבנן, כגון בסוף מס' סוטה ובשבת (כ"א:) ובפסחים (ס"ו) ובכ"מ. אך ראוי להעיר שפעמים לא דקדקו חז"ל בלשונות ת"ר או תניא או שנשתבשה הגירסא ונאמר תניא במקום ת"ר וכן להיפך, כגון במנחות (ק"ז) שהעתיקו ברייתא אחת בלשון תניא ובשבת העתיקו ברייתא בלשון ת"ר (שם צ"ג), ואפשר שהעתקתם במסכת שבת עיקרית היא לפי שנראה שנשנה בבית מדרשו של רשב"ג דשם נשנה ואחרים אומרים וע"פ רוב אחרים היינו ר"מ, שהיו קורין אותו כן בישיבת רשב"ג אחר המחלוקה, וכן העתיקו בפסחים (פ"ה) ת"ר שה לבית וכו' ור' תנאל בפירושו שם גרס תניא נמי הכי, ומהמשך השקלא ומריא של הנמרא שם יש ללמוד שגירסת ר"ח נכונה היא.

והנה הירושלמי לא הבדיל בין ברייתא לברייתא, וגם הכלל שנאמר בבבלי כל מתניתא דלא תניא בי ר"ח ור' אושעיא משבשתא היא ולא תותבו מינה בבי מדרשא לא נזכר בירושלמי, אמנם אמרו משום ר"ש בן לקיש (עירובין פ"א ה"ו) כל משנה שלא נכנסה לחבורה לא סמיכין עליה. וע"פ רוב זויתה דרכו של הירושלמי להעתיק את הברייתות בלשון תני ופעמים ג"כ לשנות מחלוקת החכמים בפירוש משנה והגבלתה בלשון זה כגון בשבת (פט"ז ה"א) גבי הגליונים וספרי המינים אית תני קורא אוכרותיהן ושורפן ואית תניי תני שורפן הן ואזכרותיהן וזו היא מחלוקת הת"ק ור"י הגלילי בתוספתא ובבבלי (שם קמ"ז), ופעמים העתיקו ג"כ מחלוקת החכמים בתלכה בלשון זה כגון בפסחים (פ"ג ה"ד) אית תני בחטין ג' קבין ובשעורין ד' קבין ואית תניי תני בחטין ד' קבין ובשעורין ג' קבין וזו היא מחלוקת ר' ישמעאל בנו של ר"י בן ברוקא ור' נתן בשם ר"א שנשנה בתוספתא שם, הרי שהתניי שהוזכרו פה בענין זה שאבו ממשנות שונות האחד ממשנתו של ר' ישמעאל בנו של ריב"ב והשני ממשנת דר' נתן, וכיוצא בו אף במקום שהבבלי העתיק הפלוגתא בלשון תנו רבנן כגון שם (פ"ט ה"ג) אית תני על השני ענש כרת ועל הראשון אינו ענש כרת ואית תניי תני על

(5) ובבבלי הלך (ס' רל"ח) בשם תשובת הגאונים הביא "תני ר' אושעיא ימים שיש בהן קרבן מוסף כגון וכו' ואומרים מענין המאורע בעבורה ואם לא אמר מחזירין אותו, ובלשון זה לא נמצאה הברייתא בתלמוד.

חכמי זמננו, יש אומרים שהיא כוללת רק ההוספות למשנתנו שיצאו מפי ר"ח ור' אושעיא וכבר השיג עליהם ועל שאר השערות כאלה החכם בעל דור דור ודורשיו (חלק ב') בראיות נכונות, ואין להאריך עוד בזה. ובכנסת ישראל (חלק א' 358) הוכחתי שבתוספתא שלפנינו נשקעו כמה משנות של חכמים שונים, אמנם אין טעם לומר, שבה נזכרו רק המשנות ממשנתו של ר' מאיר, שהשיטת רבי בסדרו את המשנה. ולדעתי ברור הדבר שהתוספתא נתיסרה בימים מאוחרים, והמאספה קיבץ כמה וכמה הוספות לסדרי המשנה של חכמים שונים, ופעמים היה יודע מה ששקלו וטרו בתלמוד באיזה משנה, ושקע תמצית של השקלא וטריא בתוכה, ולדוגמא בשבועות (פ"ו) נשנה רבי אומר אומר אני שאין פועלין נשבעין אלא במעמד החנוני ובבבלי (שם מ"ז ובב"מ ז"י) איתא דתניא רבי אומר פועלין נשבעין לחנוני וכו' ומסיק רבא דה"ק פועלין נשבעין במעמד חנוני, הרי שבתוספתא שנו דברי רבי כמסקנת רבא, וכן בברכות (פ"א) ר' נתן אומר ג' משמרות בלילה שנאמר לראש האשמורת התיכונה ואין תיכונה אלא שיש לפניה ולאחריה, והמעין בבבלי (שם ג') ובירושלמי יראה שמן המלה "שנאמר" עד סוף המאמר לא היה בברייתא, רק שהמאספה הוסיף זה מתוך שקלא וטריא של התלמוד, ואף שבעלי תוספות מסרו לנו כלל גדול, שפעמים ידעו האמוראים רק רישא דברייתא, מ"מ דבר נפלא הוא, שבברייתא זו יהיה נעלם הק' שנאמר וכו' מעיני האמוראים שבבבלי ושבארץ ישראל, וכיוצא בזה בב"ק (פ"ח) כל האשכולות שעמרו להן לישראל וכו' אמרו עליו על ר' יהודה בן בבא וכו', וכל המעיין בסוגית התלמוד בתמורה (י"ז:) ימצא שמאמר ראשון כל האשכולות הוא מן ההוספות למשנה, ומאמר שני אמרו עליו על יהודה בן בבא הוא ברייתא, אמנם בברייתא נאמר מעשה בחסיד אחד וכו' ובעל התוספתא תיקן לשון הברייתא וגרס אמרו עליו על ר"י בן בבא, כמו שפירשו את הדברים בתלמוד. ואם נדקדק היטב בתוספתא (פסחים פ"ב) בענין פלוגתא דר' ישמעאל בנו של ר"י בן ברוקא ור' נתן שהבאתי לעיל, יבורר לנו שהמאספה הרכיב פה משנות שונות למשנה אחת. דהנה בירושלמי נשנו הדברים בלשון אית תני וכו' אית תניי תני וכו' ולפי דעתו לא נחלקו ר"י בנו של ר"י בן ברוקא ור' נתן כמבואר שם מ"ד בחמין ג' קבין בשיש בהן שמנונית בשעורין ד' קבין בשאין בהן שמנונית מ"ד בחמין ד' קבין דאינון חמין בשעורין ד' קבין דאינון רטישין, הרי דהירושלמי סבר מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי והמאספה סבר דבאמת פליגי, אמנם אין ספק שלא מצא ברייתא

ישראל הובאו הבריות והמתניות לבלל, ופעמים הלכו בבבלי לארץ ישראל ללמוד שם הבריות. אמנם המתניות נתיסדו גם כן בבבלי דשמואל היה בבבלי. והנה הרב ר' זכריה פראנקעל כתב במבוא הירושלמי (24) שכמה ברייתות נתיסדו בבבלי, וכן דעת החכם בעל דור דור ודורשיו. וראיתי להביא ראיה להשערה א' מן הברייתא שהוזכרה בשבת (כ"א:) תנו רבנן גר תנוכה מצוה להניחה על פתח ביתה וכו' ובשעת הסכנה מניחה על שלחנה וכו' ופירש רש"י הסכנה שהיה להם להפרסיום חיק ביום אידם שלא להדליק נרות רק בבית ע"ז שלהם, ומשנת דנשנה ברייתא זו בבבלי כי בשנת 226 עלה משפחת בית הסאסאנידים בבבלי למלוכה והאמגושים היו יועצי המלכים והם הדיחו אותם להרשע ע"ז של הפרסיום כמו שהיה בימים הראשונים ובשנה היא כבר היו רב ושמואל זמן רב בבבלי. אמנם אחרי שובי וחזרתי על הענין נחמתי, דהן אמת שאין להשיב על פירוש רש"י בזה, מ"מ אחרי שאין לנו ראיה לדבר, שבאמת הוא דשעת הסכנה, שנאמר פה בברייתא היתה בימי הפרסיום, אין לנו לבנות ע"ז השערה גדולה כזו ולומר שגם בבבלי נתיסדו ברייתות ובפרט ברייתות שנשנו בלשון תנו רבנן ולבטל מתוך זה דעתו של רב שרירא גאון דכמה וכמה גזרות ושמדות עברו על ראשי בני עמנו בימי התנאים, וכן מצינו משנה בר"ה (ל"ב:) בענין תפלה בשעת הסכנה, ועוד הנה במדרש איכה יסופר לנו שגם בימי מראיאנוס הרשע היתה שעת סכנה באשר שהלשינו את היהודים מפני שהיו מתאבלים בתשעה באב ובאותו היום נתפשטה השמועה שנולד לו בן, והדליקו נרות בימי חנוכה ובאותו הזמן מת בנו של הקיסר, ואמרו שמתוך שנאה עשו זאת, וגם מה שהביא ר"ז פראנקעל ראיה מאמרם בירושלמי (מעשר שני פ"ב) תמן אמרין בשם ר' חסדא ולא ידענו אם מן השמועה או מן המתניתא, אינה ראיה כלל, דשם לא נאמר רק שלא ידעו אם היא דעת עצמו של רב חסדא או שלמדה מאיזה ברייתא ששמע או שהיתה בקבלה אצלו ומנ"ל לומר שהיתה ספק אצלם אם היא ברייתא שנתיסרה בבבלי, וגם ר' אליהו מפולדא פירש הדברים כמו שכתבתי, ובאמת נתפשטו פעמים בבבלי איזה ברייתות או שמועות ע"י חכמי ארץ ישראל שהיו גרים שם, כמבואר בירושלמי (ערלה ספ"ג) מערבייא דתמן אמרינן מר' יוחנן, פ' חכמי ארץ ישראל שהיו בבבלי אמרו דבר זה משום ר"י, וכמה פעמים נאמר בבבלי במערבא אמרי. סוף דבר אין לנו ראיה ברורה לומר שנתיסדו ברייתות בבבלי רק שנתחדשו שם הוספות למשנה כמו שאמרנו.

(א) בדבר התוספתא שלפנינו והתיסדותה נזכרו

בסי' קל"ז העתיק תוספתא דידים פ"ב אבל הנוטל והנותן לחבירו בחפניו ידיו טמאות שמא מתחלה לא נטל מן הכלי וגם כלשון זה לא נמצא המאמר בתוספתא שלפנינו. אך ע"פ רוב נשתנה או נתקצרה הנוסחא ע"י שלא דקדקו היטב המעתיקים. אמנם מצאתי בשבלי הלקט (סי' ר"ז) שהעתיק לשון ספרי סוף פ' עקב שני צריפין ברומא צריף גדול של רומי ס"א צריף גדול של איטליא ובספרי שלפנינו לא מצאתי מאמר זה. ועתה אשים קנצי למלין וברצות ה' את דרכי אוסיף לדבר מענין זה.

גרגירים אחרים.

(א) אבות פ"ה מ"ה עשרה דברים נבראו בע"ש בה"ש ואלו הן וכו' הכתב והמכתב והלוחות. והמשנה הוואת הובאה בכ"מ משונה בנוסחתה. כמו פסחים נ"ד ספרי פ' וזאת הברכה פ' כי שם חלקת מחוקק מכלתא פ' בשלח. אבל בענין זה שזה הלשון בכל המקומות. הכתב והמכתב מהלוחות. והנה לפרש שלשת אלה על הלוחות, הכתב מהלוחות והמכתב מהלוחות כפי' הרע"ב, יקשה מאוד מדוע שלש בשלשה ענינים להגם שבלוחות ולא די לו באחת והלא גם בהגן היו הרבה נסים עי' יומא ע"ח. ולדברי הרמב"ם שהכתב הוא ענין אחר ע"פ במכתב והלוחות הורה ששניהם מענין הלוחות. ועד"ז יקשה לפירשי' שם במשנה, ולכן אשר שאך לשלשה דברים נפלאים למעלה מדרך הטבע, כמו נסים כיון התנאי והמה ג' נפלאים מובדלים, כי הנה נמצא בבה"ק עוד שני דברים נפלאים למעלה מדרך הטבע והוא דבר נברל בעצמו וראוי באמת לחשבו עד עשרת הדברים האלה שנבראו בעה"ש בה"ש וכמו הקשת והמטה ודומיהם והפ' א' הנזכר בדניאל פ' ה' בהגלות פתאם לעיני המלך בלשצר פס ידא די כתבא, והמלך נבהל מאוד וקרא למכשפים כשדים כל אינש די יקרה כתבא דנא וכו' ארגונא ילבש. והדבר הנפלא ההוא קרא התנא בשם "והכתב" ל. "כתבא" שבדניאל כנזכר. ועוד דבר נפלא מה שמסופר בדה"ב כ"א י"ב ויבא אליו מכתב מאליהו, שבא מכתב ליהורם מאליהו אף שכבר עלה אליהו בסערה השמימה ולא נמצא בשרו באדמה, גם זו היא מרבדים שלמעלה מן הטבע, והתנא חשבו פה בלשון והמכתב. וא"כ נשלם בשם אלה עשרת הדברים שהם למעלה מהטבע המורגלה שהשבם במשנה ודוק. —

שהיתה כוללת פלוגתא זו אלא שהוציא את הדברים ממשנות שונות דהיינו ממשנתו של ר"י בנו של ריב"ב וממשנת דר' נתן. וכיוצא בו בתרומות (פ"ג) מאימתי תורמין את הויתים משיטעינו ור' שמעון אומר משיטחינו ר"י בר' יהודה אומר משיביוא וזיתים בקופה ונותן לתוך המטל ומחלך בהם שתי וערב אמרו לו אינה דומה וכו', ובירושלמי (שם פ"ג ה"ג) נאמרו הדברים כך מאימתי תורמין את הויתים אית תני משיטעינו ואית תני משיטחינו, ושקלו וטרו בזה ואח"כ אמרו תני ר"י בר' יהודה אומר וכו', הרי שלא היתה לו להירושלמי ברייתא זו בציונה כמו שהיא בתוספתא, והדעת יטתה לומר, שהמאסף הרכיב גם כאן משנות של חכמים שונים.

וראיתי בספר שבלי הלקט השלם (סי' כ"ח) שכתב, "דרך התוספתא באלף מקומות ליקח קצת מן המשנה לזכרון דברים. אמנם לפי השערותנו יבורר הדבר על נכון. דלפי דעתנו נשקעו בתוספתא כמה מתניות וע"פ רוב כוללות המתניות המשנה עם תוספתא, רק שפעמים קצרו המעתיקים את הלשון והעתיקו רק את המלות הראשונות של המאמר, וכאלה עשו המעתיקים בכמה ספרים להקל מעליהם טורח הכתיבה, וכבר העירו החוקרים ובעלי כללי הש"ס, שלא לבד שנתקצרו פעמים המאמרים אלא שנשתבשה גירסת התוספתא בכמה מקומות, וכן אין ספק שהיו לפני החכמים בימי הביניים גירסות שונות, אשר פעמים אינן מסכימין עם גירסת כ"י ערפורט, כגון בתוספות (חולין ל': ד"ה החלוד) שהקשו על ר"ת מן התוספתא שחט מיעוט ושט ושהה כדי שחיטה פסולה, אמנם הגירסא בספרי התוספתא שלפנינו כך היא: שחט מיעוטו של הושט ושהה כדי שחיטה ואח"כ שחט שניהן או שניקב הושט ואח"כ שחט את שניהן טריפה ושחיטתה מטהרתה. ולפי גירסא זו אין מקום למענתם של בעלי תוספות על שיטת ר"ת, וכן מצאתי בשבלי הלקט (הוצאת ר"ש באבער) כמה שינויי גירסות בתוספתא, ואעתיק קצתן: בתוספתא (פסחים פ"ב) י"ד שחל להיות בשבת מבערין את הכל מלפני שבת ואופה לו מצה מערב שבת, ובשבלי הלקט (סי' ר"ג) היתה הגירסא ואופה לו מצה מערב שבת מתרומה טהורה. בכלאים (פ"ג) נשנה כל המוציא עליו מעיקרו הרי זה מין ירק וכל שאינו מוציא עליו מעיקרו הרי זה אילן, ובשבלי הלקט (סי' קנ"ט) העתיק: כל שמוציא עליו מעיקרו עשב הוא ובורא פרי האדמה מברכין עליו וכל שאינו מוציא עליו מעצי אילן הוא ובורא פרי העץ מברכין עליו. בסי' ק"א העתיק לשון תוספתא בענין בתים שבספינה ולוחין שבספינה, ורק שמץ מנהו הוא בתוספתא בעירובין.

ברכת השיר

במשנה פסחים פ' יו"ד. רביעי גומר עליו אה ההלל, ואומר ברכת השיר. ובגמ' מאי ברכת השיר? ר' יהודה אומר יהללך ה' אלהינו, ור' יוחנן אומר נשמת כל חי.

במעם השם ברכת השיר, נחלקו שם הרשב"ב והתוס'. הרשב"ם מפרש המעם לפי שגומרין בו בא"י מלך מהלל בתשבחות וזו היא ברכת השיר דמתניתין, כלומר ברכת השבחה, והתוס' כתבו וקורא נשמת כל חי, ברכת השיר לפי שבשבתות אומרים אותו. אחר פסקו דזמרא, (מעם זה נופל רק על נשמת לדעת ר' יוחנן, ומה המעם על יהללך?). והר"ן כתב מעם אחר לפי שברכת יהללך בלילי פסחים, אינה באה על קריאת ההלל, ולכן קראוהו ברכת השיר, כלומר, שאינה באה על קריאת ההלל (מעם זה נופל רק על יהללך, ולא על נשמת, אם לא שנחבר מעם הר"ן עם מעם התוס', והיו לאחדים). עכ"פ שונות הדעות, בעצם ענין ברכת השיר, ובמעם קריאת שמו. ואולם לפי סתימת לשון המשנה, ואומר ברכת השיר, מבואר היות שם זה שגור ומפורסם בימי חז"ל, עד שהיה כבר נודע שמו ואל מה יזמון מלוי? וגם זה נפלא בעינינו שבמאמר נשמת כל חי, יבאו כמה ענינים בכפל ושלוש ולהג הרבה בלי חבור והצטרפות, ודורשים באור בפרטות, ולכן ברצוננו לבאר המאמר נשמת כל חי שלפנינו ולחבר עצם אל עצמו, מוכרחים אנחנו להתחקות על שרשי המאמר, מוצאו ותולדותיו, ועל השם אשר יקראו לו, ברכת השיר, לנתח המאמר לחלקיו, כדי לבארו בפרטות בעזרי.

והנה מבואר, כי מאמר נשמת כל חי הוא קרמון, נהוג בימי המשנה, ונמצא חלק ממנו גם במקומות אחרים בברכות פ' הרואה: על הגשמים מאי מברכין, ור' יוחנן אומר אלו פינז מלא שירה כים, אין אנחנו מספיקים להודות לך עד תשתחוה (ולפי גירסת הרי"ף עד וירוממו שמך מלכנו) ברוך אתה ה' רוב ההודאות, ובתענית מוזכר ג"כ מאמר זה לענין ברכת גשמים רק בשני קצת. ואולם תלמידי רבינו יונה (ברכות פ' אין עומדין) כתבו ומה שלא הזכיר הודאה של נשמת, מפני שאין אמירת נשמת כל חי מבורר כמו הלל וברכה"ז, אלא מנהג הגאונים לפיכך לא הזכיר אלו, והוא נגד המשנה ונמרא עדוכה שהבאנו. ולכן הוכחנו במ"א, שמאמר נשמת כל חי ומאמר אלו פינז מלא גו' אף שהיו עדוכים מקדם ונהגים בימי התלמוד, לא היו מסודרים בתחלה בצורה וסדר שהם לפנינו, רקב"א היה בודר במעודיו; מאמר נשמת כל חי עה

(ג) עוד אמרתי לשאל לחכמי ישראל הבקאים בספרי הראשונים להגיד מתי התחילו בני ישראל להניח אות ע' תחת ההברה e בלשונות אירופא, בשמות שאינם בלה"ק. וכמו עד"ם שנמצא בהג"ה אה"ע קב"ט סעי' ל"א, וו"ל, אמנם בשם אשה שקורין רעכלין עכ"ל, והוא ממהר"י עיי"ש. נראה שגם בימי מהר"י הי' כבר המנהג הזה, והמהר"י הי' בשנת ר"ך עי' סה"ד. והנה עד"פ דרכי לה"ק אך אותיות אר"י הם אמות הקריאה — וואקאלע — ואות ה"א אך בסוף התיבה כדברי הה' שטיינבערג. אבל אות ע' הוא קאנזאנאנט וכמו עד"ם האות פ"א שכנו. והאם נכון היו אם לו הצגנו האות פ' תחת נקודת הסגל e בלשונות אירופא. וידוע הוא עד כמה דקדקו חכמי ישראל בלשון הגט ובכ"ז הצינו אות הע' במקום נקודת הסגל הלא דבר הוא, וכל לשון בלע"ז שברשי ו"ל לא נמצא מעולם אות ע' לנקודת סגל, ורק את היו"ד נמצאו לפעמים בשמוש נקודה זו היינו באמצע המלה ורק-אות הוא בתנועה לא בשנ"ת, ד"מ כבר עיין בישעיה א' פירש"י ו"ל וו"ל כברי אדם שהוא כבר פישנ"ט בלע"ז והוא pesant בל' צרפת. וכן שם בישעיה פ' ל"א לפצוץ הרגס רש"י ו"ל אישטנצילא בלע"ז וחוא étnicelle בל"צ, ועד"ז כל בלע"ז שברש"י דוק ותמצא, וכן ראיתי בסדרי שמות אנשים בסדרי הגט המחוברים מחכמי מערב אירופא איטאליא וטורקי, ועד"ם כמו הר"מ אב"ן חביב לא ערכו מעולם שם פרטי בעין תחת נקודת סגל. וכן הם השמות הנמצאים בגאיי עינים, אירורומו להערעדאט, גוולינו לגאלענוס ציכר לצעזאר, עיי' בו. ומל' הש"ס יבמות ס"ג א' כנגדא כניגדו, נראה ג"כ דהשתמשו ביו"ד במקום נקודת הסגל. וכן ממהלך כללי הרקדוק נראה כי הציירי שהוא אז הסגל הוא מושך יו"ד והחכם פירשט הביא בראש אות ע' שהשבעים שמשו בהע' המובא בשמות עצמים פרטים פעמים כמו הנקודה o ופעמים כמו e עיישה"ט, והדברים שם נראים כמופלאים. —

פנחס ראזאווסקי חופק"ק פאלאנקא

• אשר במדינת ליטא •

לא על רבוי מיני התשבחות, שהם באמת חובה ומצוה, ולכן חותם בו: מלך מהלל בתשבחות, (וגם על ישתבח, נופל לשון חתימתו, אל מלך גדול בתשבחות" מטעם זה, כמו שיבואר). ולפי' מטעם הרשבים' על השם ברכת השיר לפי שגומרין בו מלך מהלל בתשבחות, וברכת השיר ר"ל ברכת השבח, ומטעם התוס' לפי שאומרין אותו על פסוקי דזמרה צדקו יחרו, על ברוך שאמר, שעליו הונח עיקר השם. אולם שאלת הגמרא כאן מאי ברכת השיר, ותשובות האמוראים הוא על ברכת השיר שבמשנה שלנו, שאין לפרשו על ברכת פסוקי דזמרה, שאין להם מקום כאן, כי הנהו רק קודם התפלה, ומאי ברכת השיר דמתניתין? ע"ז משיב ר' יהודה, יהללך ה' אלהינו, כי גם מאמר יהללך, נקרא בדרך השאלה ברכת השיר, לפי שבו מרובר ג"כ מרבוי התשבחות שמחוייבים החסידים והצדיקים וכל בית ישראל, לתת לה' כבוד ותהלה, בכל מיני תשבחות, כמ"ש ביהללך, וחסידיך צדיקים כו' וכל עמך בית ישראל, ברנה יודו ויברכו וישבחו ויפארו וירוממו ויעריצו כו', וחזקת ג"כ מלך מהלל בתשבחות, ונאות לו ג"כ שם ברכת השיר, ר"ל ברכת השבח, כמטעם הרשבים', ור' יוחנן אומר נשמת כל חי (ופי' הרשבים' אף נשמת כל חי) שגם למאמר נשמת כל חי, יאות לקראו ברכת השיר לפי שבו נאמר ג"כ מרבוי התשבחות כמו בב"ש ויהללך, כמ"ש בנשמת, ורוח כל בשר תפאר ותרום וזכר כו' (ובסופו נאמר, נהללך ונשבחך ונפארכך ונברך את שם קדשך על רבוי התשבחות, והיה חותם במאמר המהלל ברוב התשבחות שהיה בנוסח ברכה, בא"י מלך מהלל ברוב התשבחות כמו שיבואר להלן), ור' יוחנן על פי דרכו מצא ראוי ונכון להוסיף אמירת נשמת, שהיה יקר וחביב בעיניו מטעמים שיבוארו — בלילי פסחים, שמצוה אז להרבות בשבחות וזמירות כמ"ש במשנה שלפניה, לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר ולברך לעלה ולקלם כו'. ואולם הגאונים קבצו יחד המאמר שבמשנה עם מאמרים המאוחרים לו, ועשו ממנו מאמר, כולל ענינים שונים, וחברו לו מאמר ישתבח בסופו, עם חתימתו, וקבעוהו אחר פסוקי דזמרה, ותקנו לאמרו בשבתות ויו"ט, לפי שאנו מרבים בפסוקי דזמרה, לכבוד השבת ומועד, שעליהם אנו נותנים לה' שבח והודאה. ובחנם יגע הח' ר"י רייפמאן, למצוא מטעם אמירת נשמת בשבת ויו"ט, בדרך רחוק, כי לפי דרכנו, הטעם פשוט ומתקבל (ראה בס' הגיזן לב).

ועפ"י יבואר, כי מאמר נשמת השלם הנמצא עתה בידינו, הוא מורכב ומחובר, משלשה חלקים, שיצאו ממקורים שונים, בזמנים שונים, וכ"א נאמר על ענין מיוחד, רק מפני הצטרפותם, בענין חיוב רבוי

המהלל ברוב התשבחות, נתקן לדעת ר' יוחנן לאמרו בליל פסח אחר ההלל והוא ברכת השיר שבמשנה כמו שיבואר, ומאמר אלו פינו מלא שירה היה אומר על הגשמים, אך הגאונים צרפו שני המאמרים יחד, וגם הוסיפו עליהם מאמרים שאחר וירוממו שמך מלכנו, ועשו ככלם מאמר שלם ומתוקן כמו שהוא לפנינו, ולכן צדקו דברי ה"ר יונה, שמטעם זה לא הזכירו בברכות הודאה של נשמת, והוא מאמר ולך לבדך אנחנו מודים, לפי שאמירת נשמת בכללו, הוא מנהג הגאונים, ומאמר ולך לבדך אנחנו מודים, נתוסף או נשתנה בימיהם לפי ענינו, כמו שיבואר.

ואולם אריכות הלשון של רבינו יונה, שאין אמירת נשמת מבורר כמו הלל וברכת המזון אלא מנהג כו', יורה משמעותו, לא על צירוף וחבור המאמרים לבד, רק גם על גופי המאמרים, שהם מעורבבים, ואין לו נוסח מבורר כהלל ובהמ"ו שיש להם קטע ונוטה קבוע, ואין לשנותו בשו"א, יען כי התחלת אמירתו, היתה מנהג הגאונים, ולכן נפלו בו שנויים וחלופים, ככל מנהג שדרכו להשתנות במקום ובזמן. וכל מעיין יראה באמת, כי לבד החלופים שבין נוסח הספרדים והאשכנזים, במאמר זה, יש בו עוד כמה חלופים, וכמה מאמרים נצטקו ממקומם כמו שיבואר, והוא הוספת מטעם לשבח. ומה שלא הזכירו הודאה של נשמת, לפי שאין אמירתו כבורר מפני החלופים שבנופו.

ובמטעם השם ברכת השיר, שכפי שאמרנו, משמעות המשנה שהיה מוצאו מקדם, נאמר, כי שם זה הונח בעצם וראשונה על ברכת ברוך שאמר, שאומרים לפני פסוקי דזמרה, שהיתה ערוכה מקדם קרמנה (כמ"ש הט"ז בשם תולעת יעקב שאנשי כנה"ג תקנוה), כי עיקר הפסד"ז הוא להרבות בשבחו של הקב"ה קודם התפלה, כאמרו ז"ל: לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה ואח"כ יתפלל, ולכן הוקבע לפנייהם מאמר ברוך שאמר, שמדובר בו מענין רבוי התשבחות, שעלינו בית ישראל מוטל חוב מיוחד, להרבות תהלות ה', בכל מיני תשבחות וברכות, לפי שהוא מלכנו ויושענו, כמ"ש המהלל בפה עמו, משובח ומפואר בלשון חסידיו כו' נהללך ה' אלהינו בשבחות ובזמירות נגדלך ונשבחך ונפארכך כו' וגמליכך, ונזכיר את שמך, לאזרות על רבוי התשבחות למיניהם. ומה שהקפיד ר' חנינא (ברכות פ' אין עומדין) על הש"ץ שעבר לפני התיבה, ואמר האל הגדול הגבור והנורא והאדיר העוז והיראי כו' ואמר לו סיימתנהו לכולהו שבחי דמך, קפידתו היתה רק על רבוי התארים, שעברו על דל שפתיו, שמכאי קצת בני אדם לחשוב שיש לו תארים רבים, כמ"ש הרמב"ם במורה ח"א פ' ס"א,

ביאור במדרש

ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו, קופרא טובא לפומיה, כסא טבא לפומיה (אם היה מוצא נתח בשר טוב, וכוס משקה טוב היה מוציא לאביו) (מר"ר בראשית פס"ג). סגנון הלשון של המדרש הוא כעין חז"ל קלון בלב יצחק אבינו והנפש היפה לא תסבול כל זאת. ולדעתי הדברים האלה מתאימים יחד עם המאמר השני במדרש והובא ברש"י: "ציד בפיו, אבא היאך מעשרין את המלח? והאיך מעשרין את התבן? ונראה שחז"ל פרשו אור על כל הענין הזה בדברים קצרים, להבין מה היתה כונת יצחק בדצותו לתת את הברכה לעשו ולא ליעקב? יען כי באחת שגה אבינו הוקן, בחשבו ששני בניו כאחד, טובים הם לבנות את הבית, ולהיות לעם סגלה, כי לא יתכן להקים עם סגלה וגוי קדוש, ואנשים היושבים לפני ה' ובתורתו יהגו יומם ולילה, כי אם בהמצא בקרבו גם אנשי עבודה העוסקים בישובו של עולם, רק באופן זה: שיהיו גם הם אוהבי תורה ומחויקים את הכוהנים בעם, כמו שהיה באמת אחרי כן בקרב בני ישראל באמת; אמנם באהבת אב לבניו שנג יצחק אבינו, כי גם בנו עשו לא יגרש מהסתפח בנחלת ה'; ואם אמנם לא לגדולות נוצר להתענג על ה' ועל זיו כבודו בלמוד תורתו וחכמתו, אבל ידו תכן עם אחיו לכלכלם בלחם ומזון, למען יפנו לבם לשבת ולשקוד על דלתות התורה יום יום, וכדי לתת ידים לההשערה הזאת מציא עשו מקום להתעות את אביו במה שהיה מהרר תמיד לחלוק לו ממונו את החלק היפה, שהוא יושב לפני ה' תמיד; וגם הכתוב צוה כן: ולא תשארו עליו חטא בהרימכם את חלבו ממנו, ולמען עשות תועה ליצחק אביו, להראות כי באמת לבבו ישר ונאמן לקיים מצות הרומה ומעשרות לכותן היה שואל בכל פעם שאלות גדולות בענין זה; אבא היאך מעשרין את המלח? והאיך מעשרין את התבן, ובזה נגב את לבב אביו לפטור א"ע מלמוד התורה, ולצאת ידי חובתו בתחוקו ידי לומדי תורה; ובאמנם אם הוא המטה למשוק בעול העבודה, לכן ישר בעיני יצחק אבינו, לתת את הברכות לעשו ולהצליחו בעבודתו בשרה ובמשלח ידו.

משעריקוב בפלך מאהילוב.

יוסף קוקעס בעהמ"ס עלי הגיון חופ"ק הנ"ל

התשבות וההודאות לה' חברום הגאונים יחד, ומאמר ישתבח שמך עם חתימתו שמו כחותם תכנית לכל המאמר בכללו, כי מאמר זה האחרון תיקן ג"כ אחד מהגאונים, כמו שחביא בעל הגיון לב בשם האגורה. שלשה חלקי המאמר הם: א) מאמר נשמת כל חי, עד אלו פינו מלא, הוא ברכת השיר שבמשנתנו, שמדבר מחיוב כל הברואים והנשמות, לברך שם ה' לפאר ולרומם זכרו, מצד גדולתו ואלהותו, הנראית בכל אפסי תבל, ומחויב בית ישראל בפרט, להרבות תהלה בכל מיני תשבות, מצד שהוא מלכנו והוא מושיענו תמיד, והפריה התיכון שבו הוא לשון שבח, שהוראתו היא על השבח והמעלה הנמצא בדבר ע"צ יתרון ותוספת (יריעות שלמה יריעה ג') והיה חותם בברכה, מהלל ברוב התשבות, ר"ל ברבוי תשבות, (ראה בבאור הח' היינהיים בסדרו, ובבאורו למחזור). והיה נקרא לדעת ר' יוחנן ג"כ ברכת השיר, ר"ל ברכת השבח. ב) מאמר אלו פינו מלא שירה כים, עד כי כל פה לך יודה הוא מאמר ר' יוחנן על הנשמים, ורוח המאמר, הוא החיוב שעלינו, להרבות הודאה להקב"ה על הטובות שעשה עם אבותינו ועמנו. ממצרים גאלתנו כו' ברעב זנתנו כו' מחרב הצלתנו, ומדבר מלאתנו ומחליים רעים כו', כהוראת לשון הודאה על החזקת טובה, להמשיב, בשביל הטובה שבאה ממנו להמקבל (יריעות שלמה שם). ומטעם זה הונח לברכת הגשמים שהתחילה במאמר מודים אנחנו לך, וחותמת ברוך אל ההודאות, או רוב ההודאות ר"ל רבוי ההודאות, ובתוכו סמוך לחתימתו, הן הם יודו ויברכו (וישבחו) כו', לפי שברכת הגשמים באה בדרך הודאה, על הטובה של ה' בנתינת מטר על הארץ להוציא תבואתה, (רק אחר צירוף המאמרים יחד, נשטט מאמר מודים אנחנו לך על כל טפה כו' שהיה בנוסה ברכת הגשמים, והתחילו ממאמר אלו פינו מלא של ר' יוחנן. ג) הוא הוספת הגאונים, ממאמר כי כל פה לך יודה עד עברך משיח, שבו מדובר ג"כ מרבוי התשבות וההודאות יחד. ועיקר כונתו על החיוב והמנהג שלנו להרבות שבות וזמירות ברכות והודאות, בקהל עם ובפרסום, ובשירות ותשבות שיסד דוד בן ישי עבד ה' ומשיתו, וזא כרומז על אמירת פסוקי דזכרה, שבו כלולים מזמורי דוד שבתהלים, כמ"ש שם, ובמקהלות רבבות עמך בית ישראל ברנה יתפאר כו', שכן חובת כל היצורים, להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר לברך כו' על כל דברי שירות ותשבות דוד בן ישי עבדך משיח, וחותם במאמר ישתבח, שמדובר בו מרבוי מיני התשבות והם מ"ז בנספח, ובברכה, אל מלך גדול בהשבות אל ההודאות, על שני ענינים שבמאמרים הקודמים יחד. אריה ליב פיינשטיין.

פאה מתנהגת דאינו בכלל המתקיים כראיאת התם.
ויל' כיון דאיכא אילנות טובא שאין חייבין בפיאה
כגון האוג והחרובין השניים במס' פאה (פ"א מ"ה)
לא שייך למיתני שוה לירק. והנה מה נאמר ומה נדבר
וכמעט לא נאמין למראה עינינו, אם נפתח המשנה
ממסכת פאה ונראה שם ההפך כי הלא זה לשון המשנה
(שם) „ובאילן האוג והחרובין האגוזים והשקדים
הגפנים והרמונים והיתים והתמרים חייבין בפאה”!
אתמהא!

ואין לומר כי נוסחא אחרינא היתה במשנה
ההיא לפני בעלי התוספות ז"ל, באשר המשנה ד'
מפרק ב' דפאה מראה לדעת בפירוש כי החרובין
חייבים בפאה, כי הלא נאמר שם (מ"א) „אלו מפסיקין
לפאה וכו' „ולחרובין כל הרואין וא"ו, אר"ג נוהגין
היו בית אבא נוהגין פאה אחת וכו' ולחרובין כל
הרואין וא"ו. ר"א בר' צדוק אומר משמו אף לחרובין
שהיו להן בכל העיר”.

אמנם הנני רואה כראש כי בעלי הפלפול יאבו
לתרץ בפלפולם „כיון דאיכא אילנות טובא שאין
חייבין בפאה כגון (כלומר אך הפרט) האוג והחרובין
וחבריהם השניים במס' פאה (שאך המה חייבין) אולם
הנותרים הרבים אינן חייבין. אך לא לתרוצי לחץ זה
הדחק כאלה אשא את נפשי, ואולי ימצא איש אשר
יוכל ליישב, ותחשב לו לצדקה.
יהושע לעווניזאהן.

הערה בתנחומא

(א) במדרש תנחומא וישלח ה' העיר הח' באבער,
כי בסנהדרין צ"ח ע"א ברש"י ד"ה „השער הזה, של
עיר שבעיר היה אותו שער” ע"ב חסר מלת „רומי”.
ולדעתי אין כל משגה, כי סתם „עיר” בתלמוד היא
„רומי”, יען היתה אז עיר נודעה לכל. ואל נכון
המכו חז"ל יתדותיהם על לשון רומית כי ברומית
urbs עיר, וסתם urbs (אשר לא נזכר באיזה עיר
ידבר) היא „רומי”. ועיין מעילה י"ז ע"ב „אני ראיתיה
בעיר והיו עליה כמה טיפי רמים” אילי כתב שם אחר
המנהיגים לתוספת באור מלת „רומי” (יען ביומא נ"ז
נמצא זה המאמר „ראיתיה ברומי”). והערך הוא, כי
המלה הזאת היא בשני חצאי מרובע [ ] וברש"י כתב
„בעיר” ולא יותר — עוד תענית י"ח ע"ב „עד שבאו
דיופלי מהעיר” ובצדו כתוב צ"ל „מרומי” — וכן פסחים
ק"ט ע"א „ועדיין מונח בעיר” — עוד אבות דר' נתן
פ"ד „עד שבא אליו דיופלא מעירו” (*). ומליצת חז"ל
רחפה תמיד על שפתי רש"י, וקירוב לשמוע כי גם פה
שמוש רש"י במליצת חז"ל.

נפתלי הירץ הופנאגעל.

דברים אחרים בדבר המסורה.

בהשלימי ספר ישע"י שמתי לבי לדברי המסורה
שכתב וסכום פסוקי ישעיה 1295 וסימנו: אמת ארצה
וחציו... וקאפיטוליו ס"ז; וסדריו כ"ו... ומאוד אתפלא עליו
אי' הרמו לסכום הפסוקים? הלא „ארצה” אינו עולה אף
לחצי המספר? גם מה המה קאפיטולים ומה המה
סדרים? ואים הכ"ו סדרים?

ואחרי העיון יובן הכל הרמו לסכום הפסוקים
מתיבת „ארצה” נכון הוא, אך המדפיסים השמימו
הנקודה שהיו על אות א' לסמין הגדלת המספר א'
לאֵלף. — ובדבר הקאפיטולים והסדרים, הלא זאת כבר
נודעים ומפורסמים דברי ר' אלי' בחור בהקדמת ספרו
„הבחור” וזה תוכן דבריו: חלוקת הקאפי' איננו מקובלת
אצלנו מבעלי המסורה, אבל הוא המצאת המעתיק
הראשון מלשון עברי ללשון רומי, בעהמ"ח „מאיר
נתיב” והוא ר' יצחק בר נתן; בשנת קצ"ח לאֵלף
הששי..... והמדפיסים אחזו גם דרך זה....” והא לך
חלוקת הסדרים:

מתחילת הספר עד קאפ' ה' 1 והסבה אשר
הביאני לזה כי בכל מקום סיום סדר מסיים ישע"י
בטובות ובנחמות. עד י"ג 2, — מ"ז צ — י"ז 4, —
כ' 5, — כג 6, — כה 7, — ל' 8, — ל"ד 9 —
ל"ז 10 — מ' 11 — מ"ב פסוק ה' 12 — מג פ' י"ד
13, — כ"ד פ' ו' 14, — מ"ב פ' כ"ב 15 (כי משם
מתחיל ישע"י לרבר דבריו אל כורש) — מ"ז 16 כט
17 — נ' 18, — יב 19, — נ"ד 20 — נה 21 —
נ"ז 22 — נח 23 — ס' 24 — ס"א 25 ועד סופו
26. ועיין בבכורי העתים שנת קצ"ח בדברי ה'
שלעווניגער על דברי רש"י באיוב י"ט ג' עשר
פרשיות יש עד כאן. —
עורך

שאלה ללומדי תורה. *

גרסינן במסכת קידושין „אתרוג שוה לאילן בג'
דרכים וכו' ולירק בדרך אחד וכו' מה ירק דרכו ליגדל
על כל מים ובשעת לקיטתו עישורו אף אתרוג דרכו
ליגדל על כל מים ובשעת לקיטתו עישורו”. והקשו
התוספות (דף ג' ע"א בר"ה מה ירק) „וא"ת אמאי לא
חשיב ששוה לירק בשני דרכים כגון לענין פאה דלא
מחייב אתרוג בפאה משום שאין לקיטתו כאחד
דלענין פאה בעינן לקיטתו כאחד וכו' ובירק גמי אין

(*) ומהו נקראה גם ירושלים בשם „עיר” (סנהדרין כ', סופה פ"ט).

(*) ההערות האלה אחרו לבא וע"כ נקבעו במקום הזה. העורך.

התלמוד ונושאי כליו ולתת סדר למשנה. עדות היותר נאמנה על פעולת צדיק „לחיים” בירושלים הנה ארבעת החוברות הראשונות לשנה שניה, אשר כהחלכות לפניהן הן מלאות מאמרים רבי הערך לכללי הש"ס וגדרי התורה המסורה

מהמאמרים הנכבדים שבאו בהמשכים משנה העברה הוא מאמר „אמה כליא עורב” המורה דרך הסברה והבינה הישרה בדברי חז"ל; באותות ומופתים יוכיח הכותב, כי לא היו חכמינו עבדים נרצעים להמלות, כי הסברה היתה העיקר והדרש מפל אליה אצל חז"ל, שזאת היתה דרכם לתת משפט הבכורה להחלטה הנספגית, והכלל הגדול שדרכי התורה המה דרכי נעם היה להם לקי-המדה בכל הליכותיהם ונתנו לה היתרון על כל היקשי ההגיון המפשט. פה מקום להוסיף על דברי הרכ המעריך בבארו דברי חז"ל בפתגמיהם, איך אהבו לדבר בן כלשון נופל על לשון, והחרוד הקאלאמכורי היה חביב עליהם לבשם בו את דבריהם כמו „לא מצאתי לגוף טוב משתיקה” אשר השם „משתיקה” הוא פה הוראה משותפת: השתיקה כמשמעה וסם יפה לגוף כרפואה והוא שרש עץ הנקרא כלשון חז"ל „משתיקי” ועפ"י הדרך הזה הוא הולך ומבאר איזה פתגמי חז"ל. לדעתי נראים הדברים שעל כן בנו חז"ל את עול פרנסת המשפחה בשם „רחיים” על ציורו (קידושין כ"ט), יען חפצו בהלצה הקאלאמבורית לאמר כנגד המקרה שכתוב: „ראה חיים עם אשה”. אמרו הם שראית החיים האלה הם „רחיים” על ציור אבי המשפחה. ישר ונחמד מאד הוא המאמר „הסדרים בההלכה והחכמות החיצוניות” אשר עיקרו נעוץ בפרק ג' שם, ופתרונו בדברי חז"ל „תורה מגלה מגלה נתנה”, שאורח ההתבוננות על עיקרי תורה שבע"פ הם מן פרטי המעשים אל כללי הגדרים, רובי ההלכות נשנו על שם המאורע ובתלמוד יצאו הלכות גדולות ממעשים בכל יום כהאי גברא וכבחי דינים והסנהדראות שהיו קבועים בכל עיר ופלך, כידוע דרך ההתבוננות באופן הזה מן הפרט אל הכלל מהנסיון אל ההיקש ההגיוני הוא קשה מאד בבחינת הסדר למשנה ודרכי ההנחות הראשונות, וזה הוא המעם שקשה מאד למצוא כללים וגדרים ולעשות משנתנו סדורה מהלמוד וההגיון בעצמם, מה שאין אנחנו רואים בחכמות וידיעות אחרות. המאמר מאבי המו"ל הגאון ר' מרדכי הירשענוואה נ"י המכונה בשם „שמות הנדרפים בהלכה” ו„שערי עזרה” מהגאון ר"ע הילדעסהיימער שליט"א, והמאמר „מומרים של הלולים מהחכם יעב"ץ” הן גופי תורה, ביחוד נפלאה מאד הסברה של הגאון הילדעסהיימער נ"י בדבר טעות צריכות כונה לחלק בין המצות שפעולתן עוברת אחר עשייתן כשופר, אכילת

חזון הספרות

מאמרי בקרת ושימת עין על הספרים שיוצאו לאור בימי השנה החלפת.

המסדרונה

קבוצת כללים ויסודות כהלכה ואגדה דקדוק והגיון וכי יוצא לאור בירושלים עה"ק ע"י הרב רבי חיים הירשענוואה נ"י.

כבר הרבינו לדבר בשנה העברה על הפעולה היותר נכבדה מתנועת ישוב אה"ק. הפעולה הזאת היא תחית השפה והספרות העברית בארץ אבותינו וערש אומתנו. היו עתים לישראל, גם אחרי אשר נשבתה משרתו הלאומית, אשר מציון יצאה תורה ואורה ודבר ה' זו הלכה מירושלים. עוד לפני שלש מאות שנה מר"י קארו עד ר"י חאגיז נמצאו מאורות הגדולים באה"ק אשר האירו ליל בני הגולה באור תורתם, גם לפני חמשים שנה נסו אחרים מתלמידי הגר"א ז"ל לנמוע ממע התורה על ארמת אה"ק. אך בימי הדור האחרון נהפך הגלגל וזיו התורה פנה מארץ קדומים, מיום שרבתה העליה לאה"ק מאלה שציר להם המקום לשבת בחז"ל, מהעליה הזאת שהיא ירידה לכבוד הארץ וישובה נתרבתה המחלקת שאינה לשם שמים ועל עליה כזאת אמר אא"י הגאון רבי שמעון זרחי ממאוראג ז"ל, אשר מיום שנפתחה המ"ס של „ושערי ירושלים פתוחים” נסתמה המ"ס של לסרכה המשרה ולשלום אין קץ. תחת הגדלות התורה והאדרתה בעה"ק קול שופר שמענו מאת הנוהגים טובים עמנו לחרם ועמנו וארצנו לבז למשל ולשינה כפי כל שונאי ציון. אולם מקרי הימים האחרונים הולידו הרעשה רוחנית אשר ממנה נודעוה כל ארץ ישראל, למודי ה' אשר בקרבה לבשו עז ויתעודדו להשיב לבצרון את שפתנו העתיקה, לחדש פניה כהוד עלומים, נצני הדעת נראו על הרי יהודה, ובהר ציון היתה עתה פליטה לדעת דרכי התורה הכתובה והמסורה, שני מה"ע שבועים, ספר שנתי וספר ירחים יוצאים לאור בעיר הקדש ומלאים דברי תורה וחכמה כרמון, רוח ההגיוני, רוח מלא אהבת תורה וחכמה נאמנה מרחף על כל מאכריהם ובעינינו נראה איך אנשי לבב מתאמצים לעשות את שיערי ציון למצוינים בהלכה ואגדה ולהאיר כמורה את אור התורה השוקק וזורר בארצות המערב.

מן כל הספרים העתיים היוצאים לאור בירושלים הכי נכבד הוא ספר הירחי „המסדרונה”, אשר מטרתו היא לעשות אונים לתורה, להציב ציונים וגדרים בלמוד

ספר שני הממות על שלחן ערוך

יורה דעה הלכות כבוד אב ואם .

מאת הרב הגדול החכם ר' נפתלי הרץ נ"י בלונדון .

כאשר נשים עין על ספרי השלחן ערוך אשר ממנו תורת חיי הדת לכל בני עמנו, נראה כי לא שוה היא המדה שמדרו אחרוני הפוסקים לכל הלכות הש"ע וכשם שרבו הפירושים, ההגהות וההערות, החדושים והשו"ת על הלכות או"ה ודיני ממונות עם דיני האישות, בכלל על ההלכות של החלק התורני והמצוות (קוויסתיק), כן מעשים המה המפרשים את ההלכות אשר יסודתן המה הרגש המוסרי והמושג המדורי (עטהישער בענגריה) והיה לנו ספר "יורה דעה" לעד, שכשם שרבו בהחלק הראשון המפרשים עם מפרשי מפרשיו, עד אשר כמעט לא הניחו לתלמידיו-ומנו מקום עוד להתגדר, כן מעשים המה מפרשי ההלכות שבחלק שני כהלכות כבוד אב ואם, תלמוד תורה וכו'.

סבת הדבר הוא לדעתי, מפני שהאמיתיות שאין להרהר אחריהן נראין לבעלי ההוראה כדברים מובנים מאליהן. רובי רבנינו רואים בההלכות האלה דברים פשוטים מאד בעיניהם, אינם רואים בהן כל ספקות שידרשו הרהר וכל עקוב הוא להם למישור. אמנם חכם אמתי חוקר וכל וסוקר את ההלכה בעין הבחינה והבקרה, יגלה המון דברי חפץ וגם במקצוע זה שנו רבותינו הקדמונים הלכות גדולות בדעת פרטי הדינים וגרריהם, ולאות על הדבר הזה הוא שם הספר היקר אשר לפנינו, שמחברו החכם יגע ומצא בר נרחב לחקירת תורת חיים והלכתא רבזותא, אשר שרשם בדברי חז"ל בשני התלמודים ויסודתן — בירורי המדות וחק המשפחה עם מהרת המדות שהיא אבן פנה להיתדות הנימוסית.

שני הפירושים, משה נפתלי" ו"מטה הלוי" מכונים שניהם לתכלית כפולה: להעלות מקור הדינים בחוכחות וראיות נכוחות מתורה נביאים וכתובים וקדמוני החכמים וגם לברר מוצא הדינים והלכות גדולות שחדש הרב המחבר השנון בסברא עפ"י הנחות צורקות מקדמות חיי האומה הישראלית בשבתה עוד על אדמתה. בשניהם הננו רואים את המחבר החכם מחדש דברים יקרים ומסיק שמעתתא אליבא דהלכתא בפלפול ישר והנינוני.

אמנם בכל החבה היהרה שנודענו להספר הזה כמעשה ידי תלמורי, אשר ההגיון הישר הוא לו יסוד

מצה. סבה ולולב וכדומה ובין המצות שפעולתן קימת היום ולאחר זמן כמצות מילה, וההלכה מצות צריכות כונה היא רק על מצוה עוברת, בהחדוש הזה נוכל לעשות למישור כמה סתירות גלויות בדברי חז"ל. המאמר, "אם הבבלי ראה את הירושלמי" הוא מלא חקירה הגיונית ובקרה היסטורית של סדור התלמודים והחלפת המחבר שהבבלי לא ראה את הירושלמי קרובה אל האמת בכללה. אך בכמה פרטים הניח מקום לחלוק שהרי בכמה מקומות מצינו "מעברא" ומדברי הגמרא נראה שמאמרי "מעברא" כבר היו שגורים בפי התלמידים. כאכן נור בתוך אבני חן מהנוסס המאמר הגדול, מערכת לשון חכמים" מאת המנוח שד"ל נ"ע אשר הביאו מנחה לה מסדרונה הרב הגדול המוציא לאור העלומה אברהם העברי ר"ר ברלינער נ"י, בחברת ד' לא באו רק וזמשה ערכים, אך גם בהמעט הזה מצאנו חדשות יגצרות, כהוראת שתי הפעלים קרה וקרא אצל חז"ל, ביאור כל גררי המלה שעה.

אלה הם מעט מהרבה המוכה אשר הביאה לנו המסדרונה בראשית השנה השניה. אך בכ"ז לא נוכל להעלים עין גם המגרעות שנמצאו ברוב המאמרים הכתובים מאת המו"ל. החכם והתורני המופלא הזה כלו מלא תורה כרמון והוא כמעין המתגבר ועל כן לא ישים מעצור ברוחו, ובכל דבור ודבור הננו רואים את נוטה לצדי דרכים והעניקים שהוא מבאר בדרך אגב והואיל דאחי לידיה המה מרובים מעקרי ההלכות, בכלל עלינו להעיר את הרב המעריך שבספר כזה, אשר כל עיקרו לא נוצר כי אם להורות את הסדר בלמוד ההלכה, הננו רואים ערכוביא גדולה. הציונים שיסדר על המאמרים למספר המימרות מש"ס שיביא הסופרים איני יודע מה טיבם. מהמון המאמרים וגכוב הדברים קשה מאד גם על הקורא המעיין למצוא הקשר ההגיוני המחבר ומאחר את למודיו, הקורא יתעה בהמון דבריו ולא יבוא עד חקר ההנחות של המחבר ויקשה עליו גם לדעת את מסקנותיו והוכחותיו. הדבר הזה עושה את הספר סתום וחתום לרוב המעינים ועל המגרעות האלה נכון לשום לב ואז תהיה המסדרונה לכלי שרת בקדש להפיץ תורה שלמה ובהר ציון תהיה פליטה לחכמת ישראל ודעת תורתו התמימה והצדופה.

והיתה ההחזקה בתורת ה' אחוזה ודבוקה במצות כבוד-
אב כאשר החכם בספר משלי ירבה לספר בשבח תורת
אבות ומוסר אם, אבל הדברים האלה נושאים עליהם
חותם זמן מאוחר ואינם ענין ליסודות התורה.

כמו זר נחשבו לנו דברים רבים בפלפולו של
הרב המחבר על דין ודברים שהיו בין דוד מלך ישראל
ושמע' בן גרא איש ימיני בע' קל"ט וק"מ. במרוצת פלפולו
לא נמלט מדחוקים רבים והשערות שאינן מתקבלות
על לב דורש ישוב המקראות על פי הפשט הפשוט,
וכמו זר נחשבו לנו דבריו שאבישי רצה לדון את
שמעי בסקילה דוקא וכי מקלל מלך הוא כסבךר השם
שמיתתו בסקילה, השערה קלושה מן האויר, יתר
יותר הפליא אותנו בדבריו הכתוב, רמך
בראשך" שהתרה שלמה בשמע' אם יצא מן העיר,
לאמר שמיתתו בסקילה וכ"ז מפני הגזרה שזה ששנויה
בסנהדרין פרק ארבע מיתות, שכל מקום שנאמר דמיהם
בם מיתתן בסקילה", תמיהני על חכם שכמותו שידון
גזרה שזה כזאת מעצמו, אף שדברי תורה לחוד ודברי
קבלה לחוד והגזרה שזה התלמודית אינה אלא, כי אם
סער להלכה מקובלת לראשוני התנאים ואינו ענין כלל
לדברינו, זה הוא החפץ להוציא הכתובים ממשמעותם.
מקומות כאלה נפגוש בהספר הגדול הזה לא מעט
וחפץ המחבר להרכות בדרוש מפיל מעט מאור פני
הספר. אמנם מלבד הנמיה הזאת, הספר בעצמותו
יקר מאד והוא אוצר בלום בחקירת הלשון ופתרון
דברי קדמונינו, וביחוד בהתאמצו למצוא הנקודה
המוסרית לדיני תורה שבעל פה, והקוהנו, כי הרב
החכם התורני הזה יוסיף שנית ידו להמציא לנו רובי
חדושו על הלכות התורה, אשר נושאן הוא הרגש
המוסרי ואשר רובי הזמרים העלימו עין מזה ומקום
הניחו לו חכמי תעודה להתגדר בו וספרים כאלה
ירבו בישראל להגדיל התורה הרבנית ולהאדירה.

PAUL de LAGARD'S

Jüdische Gelehrsamkeit

eine Erwiderung von David Kaufmann.

שונה היא מאד ש נ א ת בני יפת לבני שם באשכנז
ארץ חוגי דעות ממפעלות חבריהם אנשי עצתם
באירופא המזרחית. שונאי ישראל באירופא המזרחית
המה בעלי נפש רחבה. אנשי מעשה, לבם לא
יחנם להעמיק שאלה להציב גדרים וגבולות בתורת
המולדת, נגשים הם על עבודתם עבודת הרס
ואבדן, יוצרים הם חקי עמל על עם עברתם לגדור

ושרש המחקר בללכה, הננו רואים בו גם אותות
ספולפל, הפונה הצדה ובכמה מקומות הוא יוצא
מעין הראשי לענין אחר ותוקע עצמו להלכות שאין
להם כל יחס לכבוד אב ואם; ובלולים יעלה אל מטרותיו
וכדרך הלכות הוא מנגב מאמרים ומוסיף לבאר עד
שרוב הקוראים לא יוכרו עוד את הענין הראשי שבו
עיקר עסק של החכם המחבר. מלבד זה הננו רואים בו
נפיה יתרה לחשערות דקות כשערות ולדון דבר מתוך
דבר אחר שלא נתברר יפה וערכך ערכא צריך. —
כן בעמוד א' סעיף א' בחפצו לבאר סבת מתן שכר
שנקבה התורה למכבד אב ואם, אריכות ימים בארץ או
על האדמה אשר נתן לנו ה' אלהינו, הוא אומר: "מלבד
שתורתנו הקדושה נתונה רק לבני בריתה ולמדינה
ערוכים בכל לאיש ואיש יולד בה, היא מורשה לאומה
כלה ובנויה על יסוד שמת החזקה במעשי אבות
(קאנוערואטיף) וכבוד תקנות אבות אשר גבלו לנו
הראשונים". הדברים האלה טובים בעיקר הרעיון,
כלומר שהיעוד, והארכת ימים על האדמה", כונתו
לאמר, שיסוד חברה מתקונה הוא חק-משפחה הנוסד
על המושג המדומי של הכרת-טובה מצד הבנים
לאבותם, כי הכרת הטובה למטיבים הוא הרגש
המוסרי הטבוע בלב כל איש וממנו תוצאות לכבוד
אוי"א, כי מטיביו היותר גדולים המה הורינו אשר
נמלו ונשאו אותנו בכל ימי ילדותנו, ומדברי הנביאים
למרנו כי קללת אלהים רובצת על החברה אשר בה
ירבה הער זקון וכן קם באביו, בת כאמה וכלה
בחמותה, וע"כ אמרה התורה במצות כבוד או"א למען
ישוב לך והארכת ימים על האדמה, היא הטובה הפרטית לכל משפחות האומה והטובה
הכללית לחוק מוסרות החברה הלאומית, אחרי שאין
בכלל אלא שבפרטי האישים בקבוץ המדיני. אל
הדברים האלה כנראה כוון המחבר החכם אבל באמרו
שהיסוד הקונורטיווי הונח ליסוד תורת משה, לא כוון
יפה ולדברים האלה אין שחר. המושגים קונסער-
וואטיים (החזקה בנשנות או שמירת המושגים והמנהגים
שכבר נשתרשו בחברה) ופרוגרים אינם מושגים
מוחלטים ואינם יכולים להיות יסודות לאיזה תורה
מתורת המדינה או החברה, כמושגים מצטרפים
(רעלאטיווע) הם תולדות העת וגולדים על ברכי הזמן.
לא כמושגים ואותיות כלליות. כי אם כמושגים וכהן
הנשמע מכלל לאו (אנטישהעזען) והמחוקק אלהי שאין
לפניו לא זקנה ולא בחרות לא שם אבן פנה לתורתנו לא
את הקונסערואטיזם ולא את הפרוגריזם, כי האמת
חותמו של הקב"ה, ואך בהמשך הזמן בעת זנח ישראל
את עמו ויטוש צור עושהו, או העירוהו למוסר וקניו
וסוריו להועיל הנביאים הקדושים על "תורת אבות"

בשפת עבר הנלחם בעד תורתו בקסת הסופר ומנן גבורים רבי דוד פרופים קויפמאן נ"י במחברתו הנקובה בשמה בראש מאמרנו.

לא חדשה היא עמנו לדאות מחוה מעורר שחוק מכאיב לב מלומדים בני נכר מחזיקים טובה גדולה לנפשם אם יגיעו בדעת שפת עבר למעלה הנינוק-עברי דלא חכים ודלא טפש ובשביל ידיעה קלה כזאת חכים (דקטור) יתקרי וכדבר הזה קרה לאחד מפרחי התלמידים בגאטטינגן. הפרחה הזה וטענען שמו מיצא בלוי-מחזור בכ"י וכתוב פירוש ובאור על איזה פיוטים ועל שמות מחבריהם ויתעטר בעטרת דקטור. הפרופיסור דקטור קויפמאן בקראו את מחברת הפרחה הזה קרא לשפתנו ולקדמוניותינו ויכתוב מאמר בספר-עתי אשכנזי לחבמת בני קדם וירא לדעת שאינו יודע כן ימינו לשמאלו ויקרה שני המלומד-ההדיוטי הרן ע"ד מנהגי ישראל. אך הפרחה הזה הוא מתלמידיו של לא-גאָרד ויקנא זה האחרון קנאת כבודו ויוציא מחברת בשם Die Jüd. Gelehrsamkeit לחרף מערכות חכמי ישראל בכלל והמנוח היקר החכם צונץ ז"ל בפרט. במחברת ההיא יתאמץ לא-גאָרד להראות בקיאותו בשירות ותפלות היהודים וכיוצא בפיטוי הקליר. והנה אם באנו לפרוט את כל טעיותיו של המלומד הזה אין אנו מספקים, די לנו לדעת כי החרו "שתיה לרוממה" היא מעתיק Tränkung zur Hochziehung ולא ידע מה שתינוק קטן יודע כי המלה שתיה מוסב על האדמה ותרגומו באשכנזית Grundveste. לא ידע שהשם ארקיס ג"כ כנוי על ארץ, מהמלה עני הוא עושה עֵינִי. מחברתו של לא-גאָרד מלאה חרפות וגדופים לא על החכם צונץ לבדו כי אם על מנהגי ישראל בכלל. והנה אנחנו בני ישראל אשר בארצות הסלאווים, אנו אשר שפת עבר עורנה שגורה בפינו, אין אנו נזקקים כלל וכלל למגלות עפות כמגלתו של המייטני המלומד ההדיוטי הזה. אבל אחינו באשכנז אשר שפת אבותינו נשכחה מהם הם יוכלו להכשל בדברי המנאץ הזה, לתת אמון לרבניו, אשר יאמר כי תפלות ישראל מלאות נאצות ודברי תפל; על כן בואו ונחזיק טובה לאביר החכמים רבי דוד קויפמאן נ"י אשר רציץ ראש הנין ויקדש שם שמים וישראל במחברתו זאת. ר"ד קויפמאן הוא ממתי מספר אחינו באשכנז הכותבים עברית לעברים, ומי יתן ורבו שם כמותו רבנים ומורים, אשר לא יתנו לזרים חילם; יחדלו נא להפיץ רובי תורתם בשפת האנטיסמיטים וידברו עברית אל אחיהם העברים ונחלתנו לא תהפך לזרים ולא עוד יבואו כני-בל-שם להיכל ספרתנו לחלל יפעתה ולהוציא ממנה כל הדרה ואז אולי תהיה אחרית ותקוה טובה להיהדות גם באשכנז.

בפניהם דרכי החיים ובלי כל הקדמות עיוניות ואמתלאות הם חורצים דין כליה על האומה הישראלית. לא כן מוריהם באשכנז, המה לא ירעו בלתי אם לא יתפלספו, מתעטפים המה בחלוקא דרבנן ומרומי הקהדרא יביעו באוני מקשיבי לקחם את תורת המולדת, וחותרים לתת לשנאתם פנים מסבירות ושיטה מדעית. את המנוול הזה, האנטיסמיטיות בכל המנות הנאלחה הננו פוגשים בבית המדרש, ומאתים שנה קדמה האריכה הכבושה כלבות מלומדי אשכנז להתגלות תורת כני-בל-שם בהמנתה המבהילה היום - מימי אייזנמנגער - אשר כתלמידו המובהק בימינו אהו בקרנות ארמון אלי הארץ מבית האהענצאללערן, עד היום נראה כי מבתי מדרשם של המלומדים יצאה החנופה על כל הארץ, המלומדים אשר עם כל ידיעותיהם המה בעלי קטנות דמוחין ושקועים באבק סופרים. לפני מאה וחמשים שנה כאשר דרך לראשונה כוכב על שמי אשכנז והחסיד שבחכמיהם אפרים ירדיה לעססינג הוציא לאור חיוויו "היהודים", ששם הציג את היהודי בתפארת אדם המעלה ובעל מדות תרומיות, נורעוועו החכמים היושבים בקתדרא לחבמת בני-שם ביישיבה של מעלה אשר בעיר גאטטינגן נען וידברו תועה על החווה חיוונית הגאור, על כי העיו להציג לפני האשכנזים חוון שאינו במציאות - יהודי - בן תרבות וישר באדם! השנאה ההוללה מתנחלת היא להאשכנזים משנות דור ודור. מהפילוסופים הוגי דעות היה פֵיִלְטֵט אבי האנטיסמיטיות הלאומי, ונושאי דגל תורתו בימינו המה: הפילוסוף הכופר בהכל דוהרינג והתועה בדרכי החיים הארמאן. כפי הנראה גם הזכות לגדל פרופיסורים אנטיסמיטים באה בירושה לבית המדרש אשר בגאטטינגן. שם ישב בקתדרא מלומד אחד ולא-גאָרד שמו, חכם בחבמת בני קדם וגם רבים מאחינו התורנים באשכנז הקשיבו לקח מפיו, אך שנאתו יותר גדולה מחכמתו והיא תקלקל את שורת ביתו. כאומן השונא בני אומנתו עינו צרה באבירי הדעת היהודים, והוא גם בעל נפש שפלה; בהיות יד נאפוליון השלישי תקיפה התרפס לפני שונא ארצו ועמו ויסב שמו האשכנזי לשם צרפתי והיום הוא עבד נרצע להנסיך ביסמארק ומתרצה לפני אדונו זה בהרביצו ברבים תורת המולדת על פי שיטת האנטיסמיטיות. המלומד הזה בהשליכו נעל על חכמי ישראל איננו אחוז במעשיהם לתודות על האמת. חכמינו אמרו: "אם יאמר לך אדם יש חכמה בעמים תאמין, יש תורה בעמים אל תאמין" והוא אומר "אין תורה בישראל", ויעיו לעפר בעפר ולסקול ארוננו של חכם עמנו המנוח רייטל צונץ ז"ל. זאת ראה האחד המיוחד בחכמי אשכנז הנודע לנו במאמריו המחוכמים

הענין הזה כדאי והגון שיטפלו בו כל חכמי ישראל בארצנו וראוי ונכון היה לאסוף סוד חכמים יודעי בינה לעתים לצרף ולזקק את כל החומר הרב ולהוציא דבר אמת בספר קורא הדורות. לחמש מאות רבוא אחב"י יושבי ארצות הסלאונים. דבר כזה הוא למעלה מכל איש אחד לבדו אם כל קהל החכמים לא יצאו לו לעזרה. לרעתנו היה ראוי לספח אל הספר שבדעת החכם חיו"ג להוציא לאור גם כתבי הרשות והידיעות הפרטיות הרבות מאד, הנוגעות לקורות העתים בשנות 1794, 1795 והטבח הגדול שהיה אז באילנא (אשר עד היום קובעים שם העניית עם פדיון לזכר דעהרגים) ובווארשא ועוד בערי ישראל, ראוי ונכון לצרף לזה גם מעשי הקדושים בראוניו. מהקונטרס אשר לפנינו לא נוכל לשפוט דבר על תכונת ספרו של הח' חיו"ג, הכ"י שבאו בו אינן מפיצות גם אור כזה על המעשים ותקונתו על חבר שבמותו שיצא מת"י דבר מתוקן וברכת חובבי קורות ישראל ומחבבי צרותיו עליו תבא.

Die Bedeutung der heb. Sprache für das Judenthum von Salomon Fuchs Berlin 1887.

הקונטרס היקר הזה בא לדינו בעת התימת "הכנסת" וע"כ יהיו דברינו עליו אך מעטים. הכליתו הוא להוכיח מעלת השפה העברית וחין ערכה להיהדות. מחברת כזאת תוכל להיות כתובה בשפת אשכנז כשכיל הרבנים הדוקטורים באיזה קהלות הערומים ברעת שבעים ושבע חכמות וערומים מרעת היהדות וחין ערכה ממקרה הראשון, רבנים ופרנסים כאלה החפצים למחוק את רשומי היהדות ולהכחיד את ישראל מגוי הורדו את כבוד היהדות עד הדיומא התחתונה, וכשם שישראל היה להם ללא-עם כן היתה אמונתנו להם ללא-דת. על כן בכל המובה שאנו מחזיקים להספור על הוכחותיו הנמרצות, הנה לנו יושבי ארצות הסלאונים אף לבעלי ההתבוללות כל עוד שלא פנו ערף לדת אבותיהם כל הענין הוא מן המפורסמות שאינן צריכות ראייה. והתחזקות דת ישראל בלי ידיעה נכונה בספרי הנביאים ואבות הכנסיה הישראלית בשפת קדשנו היא לנו כדבר נמנע במנע. במקום אחר נדבר על "בית ישראל" אשר יסדו ירי החכם בעל המחברת אשר לפנינו ואחות מרעיו בני הנעורים ילדי ארצנו המקשיבים לקח בישיבות של מעלה בברלין, גם על הערותיו המחכמות וביחוד תשובתו הנצחת להפרופסור לאצארוס הממעט דמות האומה הישראלית במחברתו Was heisst National? נדבר במקום אחר בפרק ההשקפה על דברי ימי השנה בין יהודי חו"ל, ופה נביע רק הפצנו כי דברי המחברת הזאת ימצאו מסלות בלב רבני ופרנסים הקהלות באשכנז וידעו ויבירו כי כל עוד אשר המכשלה הזאת—העדר ידיעת שפת קדש—תחת ידם, כל אספותיהם ומועצותיהם בדבר חזק האמונה בלבבות בני הנעורים הכל וכל תחבולותיהם בסדרי תפלות המנחה בשבת אחר חצות ודרשנים מחזרים בעירות ישא רוח. כי רק דעת התורה במקרה הראשון תחדש רוח נכון בלב בני דור יבוא ורק על ידה יבנה "בית ישראל" בדור הולך ובא על מוסדות אמונה ישרה והשכלה נאמנה מעתה ועד העולם.

שפ"ד

לקורות הגזרות על ישראל

קונטרס כולל : א) טבח אומאן בימי גאנמא בשנת תקכ"ח 1768. ב) גזרות ישראל בימי המיל בשנות ת"ח ות"ט 1648-49. ג) שתי קצות ותפלה על גזרות ת"ח ות"ט. ד) לקט ושכחה, או ענינים שונים הנוגעים לקורות הגזרות האלה.

יצא לאור ע"י

ח"י גורלאנד.

מי כתב מגלת העניית ? חנניה וסיעתו שהיו מחבכין את הצרות אמר רש"ג אף אנו מחבכין את הצרות אלא שאנו באים לכתוב אין אנו מספיקים. (שם י"ג)

הקונטרס הזה אין צריך למודעי. המדינות שלפנים נקראו בשם אוקריינא ופאדאליען המה מהמקומות המוכנים לפורעניות לכנסת ישראל, בשנים האחרונות לרגלי המאורעות הנוראות בימי סופות בנגב וסערות תימן חזרו ונעורו זכרונות המעשים הנוראים שנעשו על אדמת המקום הזה לפני שנות מאות. לראבון נפשנו קורות הדורות לכנסת ישראל בארצות הסלאונים היא פנה גדולה שעוד לא חלו בה ידי חכמים יודעי בינה לעתים. החכמים רש"י פ"ן והד"ר, ר"א"ה הרבני ג"י עם ההכם בערשארסקי נגעו בקצה הענין הגדול הזה, אך החמר הרב והעצום הזה הוא מפורר בכל ארבע פנות ארצנו הגדולה. באירופא המערבית מעטים מאד בין אחינו היהודים לשונות הסלאונים ולא יוכלו לבא עד חקר המקורים הראשונים, עד כי החכם גראמץ דבר על גזרות ת"ח ות"ט בהעברה בעלמא ומטבח גאנמא לא הוזכר דבר, ואת אשר לא זכר גם כותב הקונטרס אשר לפנינו הוא הטבח הגדול ליהודי ליטא בעיר ווילנא בשנת תמ"ו, כאשר נכבשה העיר לפני המלך אלקסיי, אשר על המקרה הזה העיר לראשונה החכם קורא הדורות רש"י פ"ן, ואשר אז נמלצו מווילנא לאירופא המערבית אבות ההוראה הש"ך ובאר הגולה, הראשון למדינת מאהרען והשני לאמשטרדם, וראוי ונכון היה למלקט אבני זכרון לבנין בית התולדה לאחב"י ברו"פ לשום לב גם אל הדבר הזה.

הקונטרס הזה אשר לפנינו הוא רץ מבשר להספר הגדול ההולך אחריו וע"כ לא נמחר לחרוץ עליו משפט רק נעיר שבאיוה מקומות אשר המחבר חשב הקינות והשירים כל"י והם ידועים ומפורסמים, כן ידועה ומפורסמת תפלת אל מלא רחמים על הרב ר' יחיאל מיכל מק"ק נעמירוב הגדולה שנהרג בשנת ת"ח ונדרסה בסדר התפלה ברפוס סלאוויטא (השנה לא אוכזר) והוא הביא אותה בתור העתקה מפנקס יושן נושן ככ"י.

הדבר שהחכם חיו"ג אומר לעשות גדול מאד וכבוד כל בית ישראל יושב ארצות הצפון תלוי עליו,

זאת היתה תעודתו, אבל ברבות הימים רחבו ונסבו חיי גוי וגוי וחפציהם למעלה ראש. וכאשר ירבו דברי החיים להקריב ממלכה אל עם אחר להיות חברים יחדו, כן יעמלו חכמי המסרה והחכמים הבאים אחריהם רואי רעה ודאגו לנפש בת ציון פן הכחד ותאבד בקהל העמים, וכן ייגעו ויחזקו בן תקנותיהם להרחיב את הפרץ אשר בינה ובין יתר גווי הארץ, ויהי ישראל עם תורה ולא עם בינות. מידו מלכבו ומפיהו רחקה כל מלאכת מחשבת וכל חכמה בלתי חכמת תורתו, כלי נשמע קולן ומליהן נחבאו.

ותדל שפתנו מקצר רוח ומכל הרעות אשר עברו עליה, אפס כי לא אלמן ישראל מאנשי הרוח מוסרי דור ודור יקראו, ויורונו את הדרך נלך בה לפלס נתיב ללשונונו לגזור גזרות חדשות אשר ברוח השפה יסודן ולאסוף אל אוצרה מכתמים חדשים מקרוב באו מלשונות העמים הנודעות לכל הארץ ותקנה גם היא מהן. רק נקדר מאד לבלתי נודע זמורת זר אשר לורא היא לה ולבלתי ירחק חק רוחה, כי אם נאמר למעת רוח אחרת בה ונשמט זר תחיה אותה, והיה הנוטע עוקר והופך משרש, והתחיה תהיה מות עולם. אף גם זאת בקחתנו לנו מלים חדשות הדרושות לחפצנו, לא נוכל לקחתן מלשון העם אשר אנחנו יושבים בקרבנו ואשר אחינו שבגולה לא ישמעו אותה, כי שפה כוללת שפתנו ומחברת היא את העצמות הפזורים לכל רוח אשר בקצוי ארץ ואיים רחוקים והיא מקרבת את כלם בזרוע. בעבור זה לא תעזר בלתי אם כלשון המשנה התלמוד והמדרשים (ואיש איש ימצא באור הדברים בספר הערוך וכיוצא בזה) או בלשונות העתיקות הכוללות אשר ידיעתן נתפשטה על פני כל הארץ מאז, לשונות יון ורומי, ובפרט בכל דבר חכמה.

יתר מאד דללה שפתנו בשימוש חכמת הפילוסופיאה. גדולי עמנו כתבו הרבה ספרי חכמתם כלשון העמים אשר הם יושבים בקרבם, אם מפני דלות שפתנו וחסרונה אשר יצרו צעדיהם בדבר הזה, ואם בעבור ישימיעו בחוץ קולם וכל העמים יבינו וישיחו לבם לדעתם. באמת אמרו דברה תורה כלשון בני אדם, כי היה חפצה להורות את העם דעה ולהבין שמועה וראו את הקולות ועל פיהם יעשו. לא כן הפילוסופיאה, קשה לשונה כשהיא לעצמה, כאלו דברים שלמעלה מן הנהוג והרגיל דבר יום ביומו צריכים להיות נשמעים בשפה שאינה רגילה ובלשון אחרת תדבר אל העם. המעתיקים החכמים ובראשם משפחת אבן תבון (ר' יהודה ובנו ר' שמואל ובנו ר' משה) ור' יהודה חריוי נסו להביא מתוכות חכמינו אל אוצר הקדש בכלי מדור כלשון קדשנו. יש אשר חטאו

משפט הספרים

אשר שפט

הרי דר' אברהם אבלי עהרליך.

I.

קורות הפילוסופיאה החדשה אשר און וחיקר והבין פֶאביוס מיעזס.

Fabius Mieses, Geschichte der neuern Philosophie. Leipzig 1887 VIII u. 160 SS. 8°.

ראה זה דבר חדש הוא ספר שלא היה כבר לעולמים כמוהו אשר ישב איש על כסא דין בהיכל הפילוסופיאה ופיו מדבר אלינו עברית על כל המוצאות אותה בימינו, ימים רבים לישראל ללא תורת הפילוסופיאה, מאז חלפה שעת הבושר בשבת אבותינו על ארמט ספר מולדת בחירי הכמיני אנשי הרוח, הלכה שבי לפני צר אשר בצר רוח נגידים ויגיענה עד שאול תחתית. לא תכון מלאכת הרוח במצר, וחפצה לא יצלה בלתי במרחביה, כי היא תתנער מעפר ועל תבל תתנשא, אך מרומים תשכון, תשית בשמים פיה ולשונה תהלך על חוג הארץ. אין השכינה שורה אלא מתוך שמחה של מצוה בשעה אשר רחב לבנו ולא בשעה אשר שחה לארץ נפשנו דבקה בגוש עפר בטננו. הוא הדבר אשר שפט ישראל את החכמה ההיא וימשנה, כי עת צרה ליעקב ואיך ירומם. שתיים רעות עשו לנו ימי חשך ואפלה: מלבד אשר השכיחו בקרבנו מועדי הרוח, עוד הפכו לנו את הברכה לקללה, כסו בצלם את האור אשר העלו עמודי האש בימי קדם ימי מחמדנו, ויכבוהו כלו וישפכו עליו ערמות עפר ונטל חול ולא יכירנו עוד מקומו, או יאמר ליעקב לא זו המסלה ולישראל הא דרכך לפניך דרך צלמות ולא סדרים, אין מול לישראל, אל תשמח אל גיל כאדם על אור השמש אשר זרח ועל התבונה כי תשרוק לך. ויהי היום ויבקע שביב נר מתוך האפל כי גבר מאד והתבונה כאוב מארץ תתן קולה, ויאספו עליהם נכים ומרעים מורדי אור, ויועדו יחדו כל בעלי רוח כהה ועיניהם רכות כי יגורו מפני קרני החמה פן יחררו להם אל גן, יתגודדו יתהוללו יתגודדו ויאמרו לא הם כל האדם כוזב.

מלבד כל אלה עם ישראל הגו עם ה' ומלכות שדי משלה בו מימי קדם. הברילו המחוקק מגויי הארץ אשר מסכים לו ויסגור עליו הארץ למען יעמוד ימים רבים. הן עם לבדד ישכון, על תורתו ובאמונתו יחיה!

אשכנו ומוסיפי לקח הפילוסופים מתוך ספריהם ישבעו נחת בקראם בספרו של מיוזים וימצאו הועלת לנפשם כי היו יהיה בידם כעין מפתח פותח שער לפניהם. אף בא המחבר לברר וללכך ולצרוף בדברים במובן טעם השכל ודעת, מוען מענות מחכמות, שואל כענין ומשיב כהלכה כמעט באין יוצא מן הכלל ויעש מטעמים לנפשנו. ולא עוד שהאריך במקום אשר המחברים הכותבים בלעז קצרו מפני רוע עינם, ר"ל בדברי הפילוסוף מימון אשר היו עוינים אותו אף כי מפתו אכלו ומדשן ביתו וריוון. בצדק תמה הרב המחבר על החפץ כי גם חכמי עמנו העלימו עינם ממנו והתייחסו "חכמת המסכן בויה". ברכת טוב תבוא על מוכיח בשער כמוהו בריבו את ריב העשוקים ובתוכחתו את בני עמו (99 — 104), ושפתים ישק משיב דברים נכחים בדברי הערתו הגדולה והנכבדה (100 — 103) אשר דבר על חנפת שפינוצא בוגד בגד. אלו לא נברא הספר אלא בשביל ההערה הזאת דיו.

הנה כי כן בלא לב ולב ובנפש חפצה אנכי כותב את ידי לרוב משפטי המחבר ומעשהו אשר כתב על ספר את נתיבות הפילוסופים. גם דרכו אשר בחר ואשר אוה לו לשום לפני בני עמו תיטב בעיני כל מבין דבר לאשורו. אך לא כן הצליח תמיד בבנין השמות החדשים אשר היה מוכרח לבראם ברוח פיו לרגל המלאכה אשר לפניו, לבר מאשר הרבה לחטוא לדקדוק הלשון. [אפס כי לא אחד מהקורא אשר המשפט הזה משפט יחיד הוא משפטי אני. ואולם רבים במה"ע אשר לעמנו חולקים עלי, כי הם אומרים להפך כי נפלא מאד כל נאם אשר נאם המחבר ואין נפתל ועקש. ? אלו יכלתי להאמין כי השופטים ההמה קראו בספרו במתון ובישוב הדעת, ככל אשר שאל ממנו המחבר בהקדמתו, ולא רק את שער הספר את המכתבים וההקדמה לבדם או לכל היותר בהעברה בעלמא וסרוגין כדרך רוב השופטים במה"ע אשר בקפיצת הדרך מהלכם כי העושים במלאכה נוגשים אצים לאמר כל מעשיכם, — אלו יכלתי להאמין כדבר הזה, כי עתה אולי אמרתי יחיד ורבים הלכה כרבים והם רשאים ולא אני] ואני לא כי רובלא. איזיל אחשב כל הדברים הצריכים תקון לדעתי ואש" הייתי מבקש לשנותם להיטיב כי רבים הם. אעפ"כ לא אוכל להתאפק לבלתי הרבות כאן לשונות כאלה אשר לא ישרו בעיני. כי עוד אני אומר שיש חלוק בין כותב דברי הפילוסופיה באחת הלשונות ובין הכותב בלשון עברי. שהכותב בלעז הוא עורך דבריו אל בעלי אותה המלאכה, ואם הוא משתמש בכבוד פה סופו שישמע לפי שהם רגילים בכך, וגם הכותב בלעז החפץ להיות דבריו נשמעים להמון העם הלא ירד אליהם ודבר את דבריו

לה ולרוחה ופי נכרי אכף עליה. אבל מפני אשר לשונות ערב ועבר אחיות הנה וקרובות להשמע, לא היה עונם גדול מנשוא. אף כי בכבדות ינהגו לשונם, יודום טובים פעלם כי רב ועמלם כי ברכה בו. ואולם רב יתר מאד מלשון הפילוסופיה הישנה הקשתה החדשה ללדת בארץ אשכנו ולברוא ניב שפתים שאי אפשר להשמע לבני אדם פשוטים. ומי בעל דברים יבוא הנה וקרב לתרגם מכמאים ונאומים כאלה עברית מתוך לשון אשר רחקה דרכה ממנה כרחוק מורח ממערב? ובפרט כי הכא לכאן צריך שיהיה תלמודו בידו איש מלא דעת הפילוסופיה כרמון מכיר נתיבותיה ויודע למצוא עד תכונתה מתהלך בה לארכה ולרחבה ורגלו לא תתעה מני דרך.

על כן לא נגש איש אל הערפל להאיר מחשבו ולא יפלא אפוא בעינינו "שלא נמצא בספרותנו ספר כזה עד היום הזה", כאשר תמה המחבר על החפץ (עמוד VII). עד שקם בתוכנו האדם הגדול וענקים לגרורותיו החכמות ועל שפתותיו חן שפת קדשנו, האיש הנודע בישראל וגדול בקרב העמים שמו הר"ר פאביוס מיעז עם יצ"ו אשר לו יאתה העבודה הזאת. כי לכל הכלית הוא חוקר וימצא חקר הפילוסופיה, כבן בית הוא לה, כל מסתריה ומצפונייה גלויים לו, והוא צופה ומביט עד קצה ועיניו המשוטטות בכל לא תשענה. ויגל מסך הפילוסופיה הפרוש על עין הארץ מימות קאנט ואילך, בפעם הזאת נתן המחבר לפנינו את החלק הראשון לספרו אשר ראשו ורובו (1 — 82) ידבר על אבי הפילוסופיה החדשה על קאנט, וטעמו ונימוקו עמו ככל אשר דבר בתחלת דבריו (עמוד I). אחר כן הוא נוקב בשמות את תלמידיו קאנט והמתנגדים לו, ומתם יוציא לפנינו הפעם את יאקאבי ריינהאלד פריעז שולצע, וירב לדבר על שלמה מימון במקום שקצרו אחרים, ויערוך לפנינו את שפת פייכטע, וסוף דבר הוא פרש ופרש שמת שעל לינגל כל מחלקותיה גם הקדומה גם המאוחרת ואשר עוד יוסיף שנית ידו לדבר בה בחלק השני לספרו אשר יאמר עליו (158) כי הוא מוכן לדפוס.

גדולי הדור העידו על יקר הספר ורב ערכו, ואולם הספר הוא "עדות נאמנה לעצמו לכל הקוראים אותו באמת" ככל אשר דבר המחבר בהקדמתו. עקרו של ספר כזה בלה"ק לא נוצר אלא לאנשים שאינם יודעים לקרוא את הדברים בשפה אחרת שהוא תחלת בריאתם, ומחברו הקדיש אותו לשם חברה, מרבי השכלה בישראל אשר ברוסיה, כי מידה היתה זאת על פי הגכיר החכם המנוח מו"ה ליאון רוינמל ע"ה לעזר לו להדפיס את הספר. אכן גם שומעי שפת

המאחרת אין אנו מבינים קנין הנפש או חלק הנפש אלא דבר אשר הנפש בו או שהוא כעין נפש, והקורא לפי חמובות נפשיים יאמר אל לבו אין זה כי אם כל כח וכח הוא נפש בפני עצמו ר"ל כחות שהם נפשות, ובאמת לא אבה המחבר כי יבינו את דבריו כך. — וכן הוא אומר הכח השכלי (6) תחת "כח השכל". מה זה ועל מה זה? הלא במקום גדולתו של הרב המחבר שם ענותנותו, לא יחמוד לשון מדברת גדולות לשון בלתי נהוגה ללבוש אדרת חכמה ולעמף שיה אדם גדול משכמו ומעלה גבוה מכל העם. אין זה אלא הרגל ונטיית לב משחית מעם השפה ללא צורך. כלך לך מדרך זה! — כה יתרגם "פיוקא" לאמר החכמה הטבעית (6), ואי אפשר לדבר כן בלתי אם היתה כוונתנו לאמר "החכמה שהיא תולדת הטבע" [ואם כן נכונה דבר בשורה הבאה אחרי כן לאמר הדברים הטבעיים ר"ל הדברים אשר בטבע יסודם, וכן "המשפט הטבעי" (131), ואולם החכמה שהיא מדברת על הטבע ומורה דרכו תקרא בשם "חכמת הטבע" או "דעת הטבע". וכן הוא עצמו קורא לה בשם חכמת הטבע (8). מדוע אפוא שנה בלשונו ולא החזיק בה? ככה גם בשמות אחרים הוא משנה בלשונו ומדבר פעם כך ופעם כך, וכן לא יעשה פן יתעה הקורא בתהו לא דרך, בלתי אם הכין את לבו בתחלה לקראת הלשונות מהלשונות השונות. — ככה אי אפשר לאמר לדעתי החכמה ההגיונית (6) שאין מובן לה כי אם חכמה ההגיון כשם שהוא עצמו אומר פעם אחת (8). לכתחלה מאי קא סבר והור מאי קא סבר? — בעמוד 16 הוא אומר הסדר הזמני ובעמוד 21 סדר הזמן ובעמוד 82 החוקרים הזמניים! — נלאיתי לכלל המדע הנסיוני (8), ולא ישר בעיני החוק המוסרי או החוק המדתי (45) תחת "חק המוסר, משפט המדות". וכן "האיש המדתי" (74)! — האם ברוח לה"ק בנה לו (בראש עמוד 4) רכושנו התבוני? [עכ"פ היה לו לאמר "התבונית"! וכן ככל שאר השמות כיוצא בו לשון נקבה. ואף אם תמצא לומר כי יש מן הקדמונים פתחו לך שער אל האבה ואל תשמע להם, אנחנו בל נוריש את בנינו שגגות כאלה כאשר הנחילנו אבותינו כי אצלנו התיינה עולות ודון]. הלא מובן לנו להרחיב מעט את דבורנו לאמר "הרכוש אשר רכשנו בתבונה, החלק והנחלה אשר לנו בתבונה", ואין לקצר במקום שראוי להאריך. — קצה נפשי בדבור חקיים תוריים (קרי בה "תורתיים") ויסודיים (74), עיקר אמוני "אמונת" (קרי) (128), עקרים אמוניים (60) תחת "עקרי האמונה",

בלשון שהכל שומעים, והוא הנקרא סופר פפולארי. ואולם על כל כותב עברית לדבר בלשון קלה בעבור ישמע כל העם בדבריו עמו בי זה כל ישע המחבר וזה כל חפצו. אף המחבר שלנו חפץ כזה כאשר נשמעו מדבר אלינו בהקדמתו כי נחוצה מאד ידיעת תולדות הפילוסופיות בכלל וספרו בפרט ועל כן שנים הרבה עבר בספר הזה "עבודה תמה" והכין וסדר אותו בעבורנו, בעבור כלב, בבאור מספיק ובשפה צחה וברורה". כבר אמרו ו"ל לשון תורה לעצמה לשון חכמים לעצמן (חולין קלו ב') וידעתי אני כי אי אפשר להשלים חפצנו בשפתנו העניה וביחוד בענינים נשגבים כאלה וכל האומר לנו כי עשה יעשה וגם יכול ויכול הרי זה מכמיחנו על שקר. בכל זאת עלינו לשקוד ולנצור על דל שפתנו ועל כל מוצא פינו פן נשגח כרגע כי אל העם נשא את דברנו, ואם לא יצלה כלו אפם קצהו יצלה. והיה במקום אשר בלבנתנו יצר צעדנו הלא מובן לנו לכת בעקבות ר"ל ובעקבות יתר הלשונות להשתמש בתבנות לוועיות ובסוף הספר או בתחלתו נתן רשימת כל התבנות האלה ונבארן לפני הקורא. רק נזהר מאד מאד לבלתי נברא לנו לעני שפה פילוסופית ולא נחוש גם ללשונות רעות הנמצאות כבר עמנו מידי סופרים ראשונים כשאין הצורך מכריחנו. אחרת חרדה גדולה אל רוח שפתנו ולא אתן להמיר אותה ברוח אחרת. ועל כן אמרתי אעיר און למחבר על כמה דבורים, דלמא מניה ומני הסתייע מילתא. כי אולי ירכין וינענע לי ראשו אל איזה מהם, והיה אם יהיה אלהיו עמו ויזכנו לראות את החלק השני לספרו יוצא אור ויתקן את אשר עות בראשון לפי דעתי.

למה זה נטה המחבר מדרך העברי הסלולה בענין סמיכות שם על שם אף במקום שאין כאן חשש ספק או טעות או חסרון הבנה ובמקום שאין צורך כלל וכלל לכבוש את השפה עמה בבית? בעבור זה יש אשר שפכו אשוריו ויט עקלקלותיו ופעמים רבות יִשְׁנֶה המעם ותשחת הכוונה. — למה הוא אומר בדרך נסי (130) ולא בדרך נס? — מדוע זה לא ישר בעיניו לאמר "כח הנפש, כחות הנפש" אשר כל איש ידע הוראת הלשון, ויאמר כח נפשי (87), כחות נפשיים (6. 3). ההיטיב לדבר בזה? הלא גם קאנט יקרא לכח הדמיון ולכח הווכרון והדומים להם בשם "זעעלענקראַפֿטע" ר"ל "כחות הנפש", כלומר הכחות העומדים לשרת את השכל והחקים הדרושים לו למען ימצא את חפצו והנסיון יורה את דרכם. אמנם אומר אמור האשכנזי גם "זעעלישע קראַפֿטע" ובלשון "זעעליש" וכן לאמר דבוי הנקנה לנפש ושייך לה, "אשר נחלה הנפש חלקה". אכן בלשון נפשי

„התבונה הנקיה“? ראה נא מה יענה העברי לו בשם נקי? הלא זאת חקת המלה הזאת לאמר „מורה וחק ממשע וכל חוב“. גם לא לשון חכמים לחוד כי על פיה הוראת הבה זו „חק וריק“. אמור מעתה אין לנו לתרגם נאם קאנט אשר נאם „ריינע פֿערנונפֿט“ אלא בלשון „תבונה פשוטה“ (*). וכן אתה אומר הרצון „הפשוט“ ולא הנקי (44) וכו'. — מדוע זה אמר שלילי (13) לשון פעול ולא „שולל“ לשון פועל; וכן תחת „האמונה המחויבת“ (130) צ"ל „המחיבת“. — מה זו לשון הגשר מעברה (53)? המבלי אין דינו לאמר הגשר או מעברה? — מי יאות לו לאמר כמוהו מרידה רוחנית (82) במקום „גייסטיגע אומוואַלצונג“? — שם צחצחות פירושו ארץ ציה וצחת צמא, וא"כ אין הבין בלשון ויש בע צחצחות בחיים רוחניים (83). — הסופרים המדמים דבר לדבר והאומרים להלביש את התבות הלועזיות צורה חדשה והאמין העם כי ממי יהודה יצאו, הרי אלו מתעים את העם הזה ומאשריהם מבלעים. לכן אני כותב מעודי „בולירא“ ולא „חל-רע“, „פרומוקול“ ולא „פרמי-בל“ (ואדרבא אין כאן פרט אלא כלל) וכיוצא בהם. אין לנו לילך אלא בדרכם של חז"ל, כשהם היו חפצים לאמר „שאַלאַסטיקער“ היו אומרים אסכולסטיקא (בראשית רבה שלהי פ' ס"ד), וידע כל העם כי תבה ורה היא. ומה אפוא לנו ולבעלי האשכולות (139)? —

אוהב הוא להחליף את הבנינים איש באחיו. להעריך מלין (VII) צ"ל „לעריך“. וכן העריך מלחמה (100), מפעיל, הפעילה, הפעילו (8. 115. 123), מקשירים (8), להרכיש (99). ולהאצים (141, sie), החדיל (156), נמניע, להמניע (77. 160), הסדירו הגמיר (158). ולעמית זה: לסבור פנים (2); ונשקוף, לשקוף (5. 4) צ"ל בבנין נפעל או הפעיל (אם תהיה רוחנו נוחה מן שמוש הפעל הזה).

רבות הן חטאות דקדוק הלשון. אין מספר

ועקריה האמוניים (51) תחת „ועקריאמונתה“, כי בכל אלה לא היתה הכוונה לומר „עקרים שהם האמונה“. — האהבה האנושית (75) היתה נכונה לו חפץ הכותב לאמר „האהבה אשר במבט אנוש יסודה“, אכן פה ערינו לדבר ולאמר „אהבת אדם“. כן תחת הכחות האנושיים (95) אומר אני „כחות אנוש“. מכאן נמצא אתה למד על השאר.

בהקדמתי דבר לנו הרב המחבר כי אולי יספח אל החלק השני עוד „ערך מלין פילוסופי“. הלואי שהיה עושה כן לכתחלה מרס בואנו אל שער ספרו העברי לכל הפחות למען השמות הללו אשר בדא מלבו או חרש פניהם וישנה את מעמם, כי עתה לא היה צריך להפסיק כפעם בפעם בתוך הרבור ולתרגם כל מלה ומלה פעמים רבות. עד כמה פעמים הוא מתרגם את שם נושא ר"ל זוביעקט, את שם נושא ר"ל אביעקט (ואף כי בעל מלאכת ההגיון יקרא בשם נושא לאשר יקרא המדקדק הערבי בשם ספור ההתחלה ר"ל פרידיקאט — בכתוב בתחלת באור מלות ההגיון — ככל זאת גם אני מסכים עם המחבר שהפעול יוכל להקרא בשם נושא), כח המדמה וכח הדמיון, ידיעת עצמנו, סימן מובהק וכיוצא בהם.

לראשונה כאשר קראתי בספר לשון מחישה לשם אשר קרא לו קאנט „זינגליכקייט, זינגליכעס אַנשוואונגספֿערמאָגען“ (sensualität), ישבתי משמים משתאה איך יוכל איש לגזור נורה כזאת משרש חוש. אולם עוד גדלה תמיהתי אחרי ראיתי כי גזר מכאן פעל מחש ויאמר מתמחש (127), התמחשות (18, 131). בריאה חדשה כזאת לא אוכל שאת. — שמוש הַיִּיִּת שם (2) אינו נכנס לאוני. מדוע לא אחז תמיד את השם שהכל דשין בו ר"ל הויה אשר הוא בעצמו השתמש בו כה וכה (138. 144. 146)? — תחת נמצא בפועל (21) אינן לאמר „נמצא ממש“. — „אין ווירקליכען לעבען“ לא הייתי מתרגם כמוהו בפועל החיים (49) כי אם „במציאות“. — היטיב אשר העתיק „ספֿאַנטאַן“ לאמר ברצונו (13), ר"ל מלבו, אין אונם; אבל לא כן ברדי לרוח העברי באמרו על עצם הרבור הזה „כח פועל בחרות“ (6) תחת „מאליו“ או „ברצון“. גם טמטמ שלל מחופשה (74) אין אני יכול להלמה לא לפי חקי הלשון ולא כפי רוחה. — מה הבין קאנט בדבורו רייין (purum)? הלא הוא עצמו מפרש לנו את הדבר כלומר „שאיננו מעורב בדבר זר“ עוד פירש ר"ל „של עכטהיין (פשוט), איננו מעורב בגמיון או בהרגשה וא"כ כלו a priori „עכ"ל. הכי זאת תורת

(* לדעתי גם העתקת החכם המבקר אינה מכונה ועולה יפה לכונת קאנט בנאומו „ריינע פֿערנונפֿט“. הנאום העברי או התלמודי „התבונה הפשוטה“ הוא כמו השכל הפשוט או „הבינה הישרה“ שמשמעו הוא „שקול הרעת“ או „מושכל ראשון“ כלומר ההלטה „השכל הפשוט“ או „דער געזונדע מענשענפֿערשטאנד“ בלי היקשים הגיוניים ותולדות ויצאות מסתקריהגיוני. כנודע היה ברימנחם ממעריצי הבינה הישרה הזאת, אסנס כונת קאנט היא ההחלטה ההגיונית הבאה באורח מתקרי בלי בחינות ונמיונות או הרגשה, כאשר העיר בצדק החכם המבקר. מתאים לכונת קאנט היתה יותר נאותה. לדעתנו, ההעתקה „התבונה הברורה“ או „השכל הברור“ שפ"ר.

שני ויותר מספרים (8), שני ויותר ציונים (9) וע"י ובעזר מחשבות (89), ע"י ובעזר הצורות (108), וע"פ ובעזר צורותיה (105), ע"י ועם המושכל (141), ובאופן ש... או יבאופן כי (103. 98) ר"ל ואָ דאָם או illa ut, לפי ובאופן שאנו (125), וקרושתו להרמב"ם (103).

לשון שהיא ערכה לאון עם זה תועבה היא לעם אחר. ככה התעב שפת עבר ללמוד אל דרך הגרמנים וחלילה לנו לדבר כאשר ידבר המחבר באונינו לאמר מוקפים ומותפסים מהצורות (4), עכ"פ היה לו לאמר "על ידי הצורות" (כשם שהצרפתי אומר par, האנגלי by וכו'), מתרגשים מאתנו (6.5) תחת "אשר נגישם", הנקראים מאריסטו (10) צ"ל "אשר קרא אריסטו", נקרא מאתנו (שם) צ"ל "נקראהו", מכונים מקאנט (11) צ"ל "קאנט"; וכן: נקראו ממנו (שם), הניכר מאתנו (21), הנאמר מאתנו (25), והנוכרים מאתנו (74), המאוספים מקאנט (75), הנוכר מאתנו (78. 98), הנבחרים מחכמים (93), נקראו... מקאנט (97), הנאמר ממנו... הנאמר והדרוש משפינאצא (101), הנשלחים מהמחבר (104), והמהודשת ממנו... המחודשות מהן (106), המוכן ממני (118), להאמר מאפלטון (119), המבואר ממני (121) וכו' וכו'.

גם הדבור בְּשֵׁלֶה הנסיון (26) או בשדה הפילוספיה (72) לעז גמור הוא. וכן שמוש פעל תלה מצטרף עם מלת היחס מן להיות הורארו "אבהאנגנען פֿאַן עטוואַס". והמחבר הרבה לדבר כן, כמו: בלי התלות מכל תנאי... מכל סבה (44. 45). בפרט שגורה על שפתי לשון "תלוי ועומד מן", ותחת "מן" צריך העברי לומר "ב", כמה שאמר: כל הדברים תלויים ועומדים מהצורות הכלליות (4), התלוי ועומד מהנושא (60) וכו'.

הרבה מאד ממה שכתוב בספר (עמוד 159) נמצאו בו מעצתים שהם צריכים תקן. ככל הספר נאמר שיוו תחת "שווי" הרגיל והנמצא בו פ"א (23), נטויה תחת "נטויה", נקידה תחת "נקודה" הרגילה, חצון תחת חיצון וכו'.

סוף דבר הכל נשמע: קנאה גדולה קנאתי לשפת ציון וירושלים, והרבה יותר ממה שקראתי לפניכם רשום אתי בספר בכתב אמת. כל הכותבים אשר מצאו את לבם לכתוב דברי מדע וחכמה לתת לפני בני ישראל ויאמרו כי הם מדברים עםם כלשון עםם, אני שואל מהם כי ישנו משנת חכמים בלשון

לחלופי מין ובר ונקבה, והנה אנו מספיקין להביא רק משל אחר: והם בעצמן מקיפות... ועודם רחבות ופתוחות... — עבורך (VII) צ"ל בעבורך. ממנם (4) צ"ל מהם. מימיו נכזבו (3) צ"ל יִכְזְבוּ. האבן בוחן (3) לכל הפחות היל"ל אכן בוחן. השתי צורות (5) ובתוך כרי דבור הוא אומר אל נכון שתי הצורות. — הנחסר (79. 6) צ"ל החסר, וכן הנצמח (45) צ"ל הצומח, נצמחה (132) צ"ל צמחה, ונבטלה (102) צ"ל ובטלה או ונתבטלה [ולא אבחר ממך הקורא שגם נשלם (10) בכנין נפעל אני והיר מלאמרו אע"פ שגם הראב"ע לא נמנע מהשתמש בו אף בחרוזין]. — והדרך המשפט (7) צ"ל ודרך. הבעלי העקרים (128) צ"ל בעלי. שתיים עשר (10. 9) צ"ל שנים עשר. שהם ארבע... אחת מהאבות (9) צ"ל ארבעה... אחד. ופקה פלילה (59) בהערה צ"ל ופק. — הזכורים, הזכורות, הזכורה (7. 92. 83. 133) במקום "אשר נזכרו (נזכרה) או שנאמרו (שנאמרה) למעלה". — מוכרחתי (97. 109) צ"ל הוכרחתי. — בשולי היריעות מהספר (98) צ"ל יריעות הספר. וכן: מקאנט (104. 108. 119) "של קאנט" קרי. ממימון (119) "של מימון" קרי. מפיכטע (124) "של פיכטע" ק'. — אודותן (98) צ"ל על אודותיו. — המעשה הנכריה הזאת... לבארה (99) צ"ל הנכרי הזה... לבארו. וככה: המעשה תוכיח (133) צ"ל יוכיח. — בראשון (99) ר"ל "ערסטענס", צ"ל ראשונה. — נתפעלים (105) "נתראים (148. 155), נתודעים (122): בנין נתפעל בפועל בינוני איננו שגור ומצוי לנו. — ואין הגשם יעבור (108) צ"ל "ואין הגשם עובר", או "והגשם לא יעבור". — פנים חדשות כאן נמצא וכאן היה (134) צ"ל נמצאו, היו. — מי יורנו דעת דרך לשון בהתעייף עינו ממנו (135) ? —

אין דרך העברי להקדים שנים נסמכים יחדו לסומך אחד בלתי לפעמים אם ענינם שנה. ובעבור זה לא יוכל לסבול לשם ולכבוד החברה (III) וצ"ל "לשם החברה ולכבודה", בטיב וסגלת הכחות (3) וצ"ל "בטיב הכחות וסגלתם"; וכן: מקור וסגלת הכח (3), קבלת והוספת קניני (7), לתוכן וחומר המושגים (9), בתנועות יחקי הנמצאים (73). במעלת ותכונת נפשו (77) וכו'.

ואלו דברים שאי אפשר להשמע עברית ואין דעת השפה מובלתם: מתוך ושרש הענין (1),

הסבן הסבנו כל דרכו בקדש מאז .
 מדרש אבא גוריון כבר זכינו לאורו זה
 שלשים שנה וחמש שנים בבית המדרש ח"א להרב
 דר' יעללינעק . אכן הכ"י אשר הדפס מתוכו לקה בחסר
 ויתר . ועתה קם הרה"ח באבער יצ"ו ויוציאו ע"פ כ"י
 הנמצא בביבליאוטיקא קונמא אשר ברומי וע"פ חמשה
 כ"י אחרים .

מדרש פנים אחרים היה נעלם עד היום
 הזה, והמו"ל מצא אותו בכ"י אוקספורד ויחלקו לשנים
 חלקים נוסח א' ונוסח ב' . דוגמא סרוסין וסרוגין נמצא
 ג"כ בבית המדרש הג"ל .

מדרש לקח טוב יצא ע"פ שני ספרים
 כתובי יד .

כבר אמרתי במקום אחר כי מנהג הרב המו"ל
 אשר נהג בהוצאת הספרים לא ישר בעיני, ולא ירוץ
 הקורא בס . מה לנו ולחצאי העגול או המרובע הרבים
 אשר יעבטון ארחותם והם מפרעים אותנו ממעשינו
 בהגותנו בספר . ובהערה הרבה להשמיענו לאמר
 „הוספתי כמו שהוא בנרפס או בכ"י פלוני" או „תקנתי"
 כאדם המוסף משלו או תקן מלכו . אחת היא על כן
 אמרתי אל יהיה כ"י אחד לבדו לנו לקו כי אם כל
 הנמצאים בידנו כאחד, ואנחנו נביא פנימה את הנבחר
 והטוב הנכר בסימניו, ובהערה עלינו לתת דין וחשבון
 על שנויי הגרסאות .

דף ה' הערה קל"ח הביא דבור מתוך תרגום
 שני „לא הוא צביין למגני קדמוי", ופ' תבת
 למגני לשון ערבי ע"פ הרב דר' קאהוט נר"ו .
 אולם אין אנו צריכין לנו לעזרה ארצה ערב, כי פעל
 גנא הסורי הוראתו לשון משכב והסבה (Levy,
 I) גנא Chald. Wb. s. v.

דף כ"א הערה מ"א: המן זה כרובין הוא .
 אולי הוא לשון Khedive ר"ל משנה למלך, והיה
 הנסח הזה נכון .

דף ל' הערה מ"ה: מוסבת . גורה כזאת
 משרש נסב אין רוחי יכולה לעמוד בה .

III.

ספר שבלי הלקט השלם . . .

חברו רבנו צדקיה כ"ר אברהם הרופא ז"ל . . . הוצאתיו לאור
 בפעם ראשונה . . . עם תקונים . . . ועם הקדמה בראשו
 אני שרמה באבער מלבוז .

(Wilna, Romm, 1886. 8°. 42 u. 408 SS.)

הוצאת הספר הזה נעשתה ע"פ שני כ"י, יש בו
 י"ב ערוגות על ענין תפלה שבת ברכות ר"ח חנכה

המשנה והתלמוד, ואל יבראו לנו בריות משונות
 אשר לא ברוח לשון חכמים כי אם לעני שפה ולשון
 אחרת . טובה לי היות שפתנו עניה מהיותה עשירה
 בעשותה עשר לא במשפט . גם המעתיקים הראשונים
 אשר תרגמו לנו ספרי דעות הפילוסופיאה, אף כי
 היתה לשונם קשה להתעכל במעינו ופעמים רבות
 חונקת את גרונו, בכל זאת רובם שמרו את רוח
 השפה ופקודתה ובה קדשו את מוצא שפתויהם
 ודרך הקדש יקרא לו עכשו . ידעתי אני ידעתי כי
 הפילוסופיאה החדשה שנתה את טעמה שרבה דרכיה
 ולשונה ואי אפשר לפחת בה נשמת רוח חיים מתוך
 אוצר העברים ותקש המלאכה ממלאכת הראשונים
 שבעתים . אבל מפני כך בוחר אני בתבות
 לועזיות כשם שגם חכמי הפילוסופיאה משתמשים
 בהן, ועוד אני בוחר בלשון ארוכה קצת באר
 היטב . בוחר אני באלה מכבוד המון צורות חדשות
 אשר אין להם צלם אלהים ומלשון קצרה אין הבין .
 כלל גדול לשפת קדשנו שעלינו לדקדק בה כד' בנ ,
 ואנחנו חלילה לנו להיות כפויי מובה ואני מכיר
 ומחויק טובה למחבר כי הפליא לעשות בנאומים הרבה
 מאד מאין כמותו כיד ה' המוכה עליו, גם ברוך יהיה .
 גדול בעיני עד מאד הרב המחבר, אני חושב
 שמו ומכבד זכרו מרבים וכן שלמים, ולפיכך אני
 מדקדק עמו כחוט השערה ודרך חנפים רחקה ממני,
 למען יוציא החבר הזה מתחת ידו דבר מתוקן בכל
 ערוך בלשוננו ושמור בדרכו . מי יתן וראה סימן ברכה
 בעמלו הרב אשר עמל למען עמו וימהר להביא אל
 בתינו ברכה את החלק השני לספרו היקר והנחמד .
 ואנחנו נברך את שמו, שבע ביום נהללנו בתורה .

II. *

ספרי דאגרתא על מגלת אסתר . . .

עם הערות ותקונים והגהות ומראה מקומות ופתח דבר בראש
 מפני שרמה באבער מלבוז

(Wilna, Romm, 1886. XIV u. 112 SS. 8°)

הרב המו"ל הנודע בשערים הביא לנו הפעם
 מנחה משלשת, מדרשי מגלת אסתר, הלא המה:
 מדרש אבא גוריון, מדרש פנים אחרים ע"פ שני
 נסחאות, מדרש לקח טוב. את כל אלה יביא במשפט
 על כל המגיע אליהם כיד ה' המוכה עליו בפתח דבר
 אשר שלח לפניו ובהערותיו אשר על שוליהם כאשר

(*) א"א: מאפס מקום מוכרח אנכי להמעיט את דברי
 במשפט הספרים הכאים .

אפני החבורות הקודמות אף לא לשוב ולא שמו בראש כל עמוד ועמוד את כתיבת הערכים הבאים בו כאשר היתה לראשונה? — מי יתן ובעלי החברה יכירו את חובתם כלה אשר קבלו עליהם בהקראם בשם החברה למען יבצעו את כל אשר יומה לעשות גם החלה במעמדה הראשון וימלאו את החסרון אשר ביד החברים הראשונים.

(2) זכרון לראשונים. מחברת רביעית: תשובות הגאונים רב שרירא ורב האי בנו ועוד כמה גאונים ע"פ כ"י באוצר הספרים הקיסרי בפטרסבורג עם הערות ומבוא מאת אברהם אריהו הרכבי. (המשך, עמוד 201 — 328).

בעמוד 279 החל המו"ל להרגם עברית את התשובות הכתובות בלשון ערבי. בשנה הבע"ל יכלה את מלאכת ההעתקה גם יתן לפנינו את המבוא אשר דבר לנו, וחוקה לחבר כמותו שיוציא מתחת ידו דבר מתוקן בכל.

(3) סדר טהרות עם פרוש הרב רבנו משה בן ר' מימון זצ"ל בלשון ערבי על פי כ"י פאריז ואקספורד ונעתק מערבי לעברי על ידי נפתלי יוסף דירנבורג. חלק ראשון כולל הפתיחה והפירוש על מסכת כלים.

הפעם יצאו עשרה גליונות (עמוד 1 — 160), פתיחת הסדר ופי' מס' כלים עד פי"ח הלכה ה'. גוף הספר הערבי נצב לימין כל עמוד, ולעממו משמאל לעמוד התרגום העברי, ובתחתית העמוד מראה מקומות והערות. בפעם הבאה תגלה והראה החוברת השנית לחלק הראשון, והיא תכלול סוף מסכת כלים עם ההערות וההקוננים להפתיחה ולמסכת כלים והציורים השייכים למסכת הזאת. הרה"ח פרופ' יוסף דירנבורג שאל מהקוראים לבלתי יחרצו משפטם עד ראותם הדברים הנספחים אל החלק הזה, ולכן עלינו ליחל עד בוא דבריו אלינו בשנה הבע"ל וכברנום.

(4) ספר הענק הוא התרשיש לר' משה בן עזרא ז"ל, י"ל ע"י דוד בן נפתלי לבית ג'ניצבורג. מחברת א' כוללת כל שירי התרשיש.

הלא כה דבריו המו"ל ה"ה השר דוקטור ג'ניצבורג ש' אשר דבר בשער הספר לאמר: „הא לך קורא נכבד ס' התרשיש חברו פאר המשוררים רמב"ע ז"ל. ובוה תמצא רק את תורף תרזיו ומקור מחצכם בספרי קדשנו ובחבורת הבאה אעביר על פניך את כל חיל המפרשים והמסדרים והמעתיקים והמשלימים

פורים פסח עם חולו של מועד עצרת תענית ר"ה י"ה"כ סכות, ובהן שב"ע שבלים. אח"כ באו הל' שמחות טילה ציצית לרש"י ז"ל עם תשובת הגאונים ענין תפלין הל' שחיטה וטרפות. זה הוא החלק הראשון, ויש עוד חלק שני אשר הרב המו"ל דבר לנו להוציא גם אותו אי"ה ואז יוסף שנית ידו לערוך גם מראה מקומות וציורים והערות לחלק הראשון, כי מפני שהוא מרוד במלאכת הקדש לא הספיקה השעה להשלים כל חפצו הפעם.

המחבר שהיה חי במאה הראשונה לאלף הששי קרא את ספרו בשם שבלי הלכט. ואולם ספר שבלי הלכט הנמצא בידנו בדפוס עד עתה הוא אך קצור הספר אשר ערך אחד המעתיקים ויעש בחפץ כפיו ובערמה להשכיח שם המחבר הראשון. בהקדמתו עמוד 22 — 23 דחה המו"ל את השערת טהר"ם די לינואנו על אודת שם יעלה ז"ל תחת ר' יהודה, והוא פירש שכוונת המקצר לאמר יעלה וברונו לברכה. אכן יש להקשות אם כן מדוע השתמש בדבור זה דוקא על ר' יהודה ולא במקום אחר. עי' יש לספר שבלי הלכט קצור אחר, הוא הנקרא בשם ספר תניא, והוא גם הוא כחש כחד את מקורו אף השכיח ויאבד כל זכר לו. ולכן איננו מסכים עם הרב המו"ל אשר בדה י"ג תקן רודי תחת מורי הזקן; אין זה כי בודין דברו המעתיק למחות את עקבות המחבר. ואתה הקורא קרא בפך את כל הדברים המגיעים אל הספר בהקדמת הרב המו"ל ושיה לך לדעתו.

IV.

ספרים היוצאים לאור בפעם ראשונה
על ידי חברת מקיצי נרדמים.

שנה שניה תרמ"ז.

(1) פחד יצחק, ערך שאול — שיחה.

טובה כפולה ומכופלת עלינו לחברת מקיצי נרדמים אשר שבה נפשה אל קרבה ותחי אחרי גועה ותאסף שנות מספר. כי לא עושה חסדה את המתים לדובב שפתי ישנים ואת החיים בתתה להם ספרים רבי הערך במחיר מצער. ויהי אחרי חיותה ותרא ראשית לה לגמור את אשר החלה ביד אביה הראשון מוה"ר ז"ל וילבערמאן ע"ה. על כן הוסיפה להוציא את ס' פחד יצחק ממקום שפסקה שם בתחלה. למען ירוץ קורא בו השכילו המו"ל לעשות וכל הרמזים אשר נרמו עליהם באחד הערכים בולמים לעינינו באותיותיהם הנפרדות אשה מרעותה. אפס מדוע שנו עתה פניו

דברים אחדים על ספר „מקדמוניות היהודים“
אשר להרב החכם הגדול מוה אברהם
עפשטיין מוויען.

מה יקרו רעי ספר : „מקדמוניות היהודים“ מה
עצמו מפעלותיו ! במעצות ודעת יהוה פשר
הרבה דברים סתומים . וביחוד נאווה תהלה להפטר
אשר במאמר „בערה“ אור גדול יופיע וישים אפלת
הרבה קדמוניות היהודים כצהרים , מעות הרבה
ספרים יתקן והסרונם ימנה על פי כתבי יד נאמנים ,
וכלם בשפה ברורה בדרך החכמים אשר דעת שפתיהם
ברור ימללו , רובי משפטי צדקו יחדו , והדברים אשר
לא כן אך מספר המה ונער יכתבם , ואלה הם :

(6) במאמר „חדשי ושנת ישראל“ (צד 7) : והנה
כבר מצינו בתהלים ק”ד וכו’ עשה ירח
למועדים וכו’ כן תעזרה הירח הוא לסדר המועדים וכו’
ובו מדובר כבר מהירח כמסדר את המועדים עכ”ל .
בהקדמת פי’ הראב”ע על התורה (הדרך השני) כתיב :
ועניי הדעת מרורים , שמו אותותם מפסוק לאותות
ולמועדים וכו’ ואין פי’ עשה ירח למועדים כדברי אלה
שמתניהם מועדים עכ”ל . ועי’ באהל יוסף : פי’ כי הם
אומרים שפירושו שהשם עשה הירח להודיע בו המועדים
לישראל שיקדשו בו החדש . והנה הם תולים העליונים
בתחתונים , וזהו טעותם . והוא פי’ זה הפסוק במקומו
כפי’ ספר תהלות ואמר כי אחר התחבר הירח עם
השמש למועדים ידועים בסוף כל חרש יתחדש הירח
וכו’ וכפי תוספת אור הירח וחסרונו יתחדשו דברים
רבים במהכות ובצמחים ובחיים עכ”ל .

(7) שם (צד 10) : לא יפלא בעינינו אם גם היהודים
קודם מתן תורה חגו-בראש שנתם חג לשבתאי
הממונה על העת עכ”ל . מאין ימצא זה ? ואי זה
מקומו ? ולדעתי אין זה כי אם חלום חזיון לילה .

(8) שם (שם) : נשאר באומה רושם המנהגים הקדומים
כמו שיסופר אמר רשב”ג לא היו ימים טובים
לישראל כמ”ז באב וכיום הכפורים שבהן בנות ישראל
יוצאות בכלי לבן שאולין וכו’ וחולות בכרמים וכו’ וכל
זה יפלא בעינינו הלזה צום יקרא וענוי נפש . אלא
ודאי שזה שארית המנהג הקדום [לעשות חג לשבתאי]
עכ”ל , נפשי מאן תמאן ללכת בדרך הזה הרחוק מאד
בעיניה ואמור תאמר , כי מנהג יציאת בנות ירושלים
ביום הכפורים לחול בכרמים החל ביום הכפורים של
חג חנוך בית המקדש שהיה יום ששון ושמהה לדעת
רו”ל (מ”ק ט’ א’), וכאשר טעמו וראו כי טוב ונעים
המנהג הזה מאד תחזיקו בו כל הזמן שבית המקדש

ואף את תוכן הקדמת המחבר בלשון ערב ואביע
דברים על אודות ערך משקלי שיריו ונעם מליצותיו
אל שירי בני גילו במחנה ערב ובמחנה העברים ואציג
לפניך את פתרון הפסוקים ע”פ ס’ התרשיש מול פירושם
בספרי קדמונינו ואוסף עוד על אלה אי”ה לכהן פאר
למשה אביר המשוררים” .

אם כן אפוא אין לשופט אלא לחכות עד צאת
החוברת השנית , ובציפתנו נצפה כי תהיה ערוכה בכל
ושמורה דרושה לכל חפציה , היום הזה עלינו אך
לשבת ולהודות את החכם המו”ל כי זכרנו זכר טוב ,
אבל הלואי שהיתה ההגהה מהוקנת ומדויקת יותר , כי
כל פני הספר כמו שגיאאות הרבה . לדוגמא הבה נא
נשימה עינינו על עמוד 7 : תרוו ל”ג רום-קרי , ל”ז קמו
ק’ . ל”ח קמו ק’ . מ’ קבלי ק’ . מ”א תמן ק’ ותיהלו
ק’ . מ”ג ונעמו ק’ . מ”ז קלבר ק’ . מ”ז תפה ק’ נגות ק’ .
מ”ח תמן ק’ . נ’ תהרף ק’ .

(5) קובץ על יד והוא ספר האסיף כולל
דברים עתיקים נעתקים מתוך
כתבי יד .

אלה הדברים הנמצאים בספר הזה :

(א) תולדות אלכסנדר , זה ספר
אלכסנדרוס מקרון וקורותיו וגבורותיו וכו’ (XVI עמ’
82 עמודים) , יצא אור ע”י הרב ר’ ישראל לוי
בפאריו עם הקדמת המו”ל , בה הוכיח כי הספר הזה
מתורגם מלשון ערבי וספר הערבי היה מתורגם
מלשון רומי . בסוף הספר (53 — 82) המצא הערות
ותקונים מעשה ידי הרב המו”ל .

(ב) אגרת חי בן סקיץ לן’ סינא
עם פירוש תלמידו ו’ וילא העתקה
ר’ משה ב”ר . . . , הוציאה לאור ע”פ
כתב יד מורין היחיד והמיוחד דוד
ב”ר יהודה קויפמאן (VI עמ’ 29 עמודים) .
בהקדמת הרב המו”ל פרופסור דר’ קויפמאן
ימצא הקורא את כל אשר נוכל לדעת על אדית הספר
הזה , והוא השווה את העתקה עקר הספר עם יסודו
הערבי , וחבל שלא היה לפניו גם הבאור הערבי בלתי
אם שני מקומות בעבור יראה בעיניו וישפוט עד היכן
נכונה ההעתיקה .

(ג) הגהות והערות לר”א עפשטיין ,
הר”ר שוח”ה , ר”ד קויפמאן , ר”י רייפמאן , ונוספות
למורה מקום המורה לר”מ שטיינשניידער עם הערות .
בשיר 73 עמוד 1 (33) נראה לי לתקן סוגר תרוו א’ :
דוקה לעיני הוא אָלִי הַגָּבֶל . תרוו ב’ צִלְ הָכֶם לַגֶּןּ בּו
יִגְנֶן יִאֲכֹלִין . תרוו ג’ אוֹלִי צִלְ כָּךְ : אֲכָנֶם אֲנִי יִקְרָב
לַגֶּןּ בּו יַעֲשֶׂנוּ (או תבה כיוצא בה) בְּסִבְלוֹתוֹ בְּשִׁבְרֵי נֶגֶד .

היה ראוי להביא ראיה ע"ז מאשר אמרו רז"ל : אין מושיבין בסנהדרין אלא וכו' ובעלי זקנה (סנהדרין י"ז א'), ומהמסופר בברכות (כ"ח א) אמרה ליה לית לך חזרתא וכו' אתרחיש ליה ניסא ואהדרו ליה תמני סרי דרי חזרתא עכ"ל. ויעוין ע"ז פי' רש"י :

(י' שם (שם) : וכן יתמרמר קהלת על ימי הזקנה וכו' גם יאמר טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן עכ"ל, בפסוק הזה לא התמרמר קהלת על הזקנה כי אם על הכסילות, ויותר היה ראוי להביא התמרמרות חז"ל על הזקנה באמרים : לא בסבי טעמא (שבת פ"ט ב') גם היה ראוי להביא במחקר כיבוד הזקנה מאמר בר קפרא : אם חכמה אין כאן זקנה אין כאן ? (ברכות ל"ט א') המורה על מעלת הזקנה גם בהיותה לברה בלי חכמה. ועל כל זה ארבה לדבר א"ה במ"א :

(ח' במאמר "ספר יצירה" (צד 47) : בעת שנתחבר (ספר יצירה) לא ידעו עוד דבר מן

הנקודות, אחר שאינו מזכיר אותן בשמתי עכ"ל. הראיה הזאת היא אפס ותהו, הן יוכל היות וקרוב מאד אשר המחבר עצמו זכר בו את הנקודות ודבר עליהן הרבה אך קצת, כי מן הספר הזה נפל רב. והרבה מאמרים מובאים בספרי הקדמונים בשם ספר יצירה ואינם בו לפנינו, ומי יודע כמה דברים גרעו ממנו המעתיקים בודון או בשגגה, ולמשל אצינה בזה מאמרים אחרים אשר היו בו לפני הקדמונים ועתה עוד אינם בו, יעוין פי' רש"י שבת (ק"ד א' ד"ה אמר ליה אח"ס ב"ע ג"ף) : אלפא ביתא היא אצל א"ת ב"ש, וכולן סדורות בכפר יצירה עכ"ל, ובס' יצירה אשר לפנינו אין שמץ מהן, ופי' רש"י מנחות (כ"ט ב' ד"ה אחת בה"י ואחת ביו"ט) : חלק את שמו והמין מכל אות ג' מין ומאותן מין נעשו מים ואש ואויר וכל העולם כולו וכן כתוב בספר יצירה עכ"ל. ואין מזה כל מאומה בספר יצירה אשר לפנינו, ובפרס הגדול אשר לרש"י (סי' ד') : בספר יצירה למה נכרא מעשה בראשית בששה ימים ולא בפחות או ביותר ? מכאן אתה למד אלהותו של הקב"ה ששה ימים הם ג' בתים המעידים על הקב"ה ועל ישראל ועל השבת וכו' וכו' ואלו שלשה האדונים והמלכים הקב"ה וישראל והשבת חזרין שלשתן ומעידין זה על זה, הקב"ה מעיד על השבת שנבחר מכל הימים לנו בו וכו' וכמו כן הקב"ה והשבת מעידים על ישראל שהם סגלה מכל העמים וכו' (יעוין תוס' חגיגה ג' ב' ד"ה מי בעמך) עכ"ל. ואין מכל המאמר הארוך הלוה שמץ בספר יצירה אשר לפנינו, ובתניא (סי' ע"ג) "ואני והו מפורש בספר יצירה" ולפנינו אין בו זכר ממנו :

(ט' על מאמר "הגהות בדברי חז"ל ע"פ" כתבי יד וספרים עתיקים" לא יכון שם הספר : מקדמוניות

היה קיים, כי היה למו קיומו כבנינו, ע"ד אשר עשה הורדוס יום חנוך בית המקדש אשר בנה הוא ליום שמחת גיל בכל שנה ושנה. ככתוב ביוסיפון לעברים (פירק ג"ה). ועפ"ז מובן היטב הכתוב אחרי מאמר רשב"ג הנ"ל : וכן הוא אומר וכו' וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש עכ"ל. ויעוין שם פי' הר"ע מברטנורה ותו"ט :

(ד' במאמר "דחיית של שם חס ויפה, והחיות של ארבעת המלכיות" (סוף צד 32) : מסבת העלילה הזאת שנו הע"ב זקנים וברכו במקום וירכיבם על החמור (שמות ד' כ'), וירכיבם על נושא אדם כדי שלא ימצאו בתורתנו שום רמז ויסוד להעלילה הזאת עכ"ל. הוא ללא אמת, כי לפיהו היו צריכים לשנות כל "חמור" אשר בתורתנו ולכתוב תחתיו "נושא אדם", וביחוד היו צריכים לשנות ויחש אברהם את חמרו (בראשית כ"ב ג'), וישכר חמר גרם (שם מ"ט י"ד) למען לא יעלילו על אבותינו הקדושים אברהם ויעקב שהקדישו והעדיפו את החמור ולמה שנו אך וירכיבם על החמור ? והסבה האמתית משנוי על החמור לעל נושא אדם, הוא אם הכתוב בפי' הראב"ע על התורה (שמות ד' כ') : והוצרכו הזקנים לחרגם על החמור על נושא אדם בעבור שהוא דרך גרעון שהרכב אשת הנביא על חמור אחד היא ושני בניה עכ"ל, וצ"ל לפ"ז שהיו כותבים "נושא" בלשון רבים להורות על הרבה חמורים, ואם הכתוב בפי' רש"י ותוס' מנלה (ט' א') : שלא יאמר משה רבכם לא היה לו סוס או גמל ? עכ"ל. וזה מובן ע"פ האמור בשבת (קנ"א א') "רעל סוס מלך, רעל חמור בן חורין". ובסנהדרין (צ"ח א') : אמר ליה שבור מלכא לשמואל אמריתו משיח על חמרא אתי אישדר ליה סוסיא וכו' עכ"ל. ויעוין ע"ז פי' רש"י :

(ס' שם (סוף צד 35) : והנה את מארס ציירו בתמונת חזיר וכו' וע"כ ראו חז"ל בחזיר את רומי, ומסבת התיחסות הרומים אל מארס וכו' ובכלל האמינו שהחזיר הוא מסוגל לקרבן ודמו מכפר עונות וכו' ואין כל ספק שלסכה זו קראו חז"ל את רומי בשם חזיר עכ"ל. חז"ל עצמם נתנו סבה אחרת לזה. יעוין ב"ר (סדר תולדות ראש פרשה ס"ה) : יכרסמנה חזיר מיער. למה הוא מושלה [את המלכות הרביעית] בחזיר ? אלא חזיר הזה בשעה שהוא רוכץ הוא מפשיט את מלפיו כלומר ראו שאני מרוד כך מלכות הרשעה הזאת נוולת וחומסת וכו' עכ"ל :

(ו' במאמר "כיבוד הזקנה והחכמה" (צד 37) : גם בהפרק השני הזה היתה עוד הזקנה דבר נחוץ לכל חכם כדי שיהיה נכבד בעיני כל וכו' לא היתה החכמה לברה נחשבת הרבה בלא זקנה עכ"ל.

פריש) צ"ל : סינא . במקום : סירא . וכי הוא רומז אל הקאנון אשר נזכרים בו הרבה שמות פירות וסמים? (י) בראש המאמר על חבור צפנת פענח : ברך י"א ע"ב מתחיל הפירוש לבראשית ושם כתוב :

חבור צפנת פענח אשר חבר החכם ה"ר אלעזר אשכנזי בן ה"ר נתן הבבלי על סודות התורה . ואף שזה דבר זר שהבן יהיה נקרא אשכנזי והאב בבלי , בכל זאת אין ספק בזה , כי המחבר בעצמו מזכיר שמו בכמה מקומות וכותב : אמר אלעזר המחבר , גם מזכיר ששם חבורו הוא צפנת פענח עכ"ל . אמנם כי שם המחבר הוא אלעזר ושם החבור הוא צפנת פענח . אולם אמת ויציב , כי מלות : „אשכנזי בן ה"ר נתן הבבלי" הן אך שגגת זכרון אחר המעתיקים . כי התחלף לו צפנת פענח זה בצפנת פענח אשר לר' אליעזר אשכנזי ב"ר נתן המכונה ראב"ן והוסיף בעבור זה על שם מחבר צפנת פענח זה מלות : „אשכנזי ב"ר נתן והוסיף גם בבבלי בעבור אשר התחלף לו גם נתן אשכנזי בנתן הבבלי הנזכר בספר יוחסין . ויעוין מאמרי הגדול :

שגגת הזכרון אשר בסוף המחברת הרביעית מהמכתב החדשי : כצפה המון שגגות הזכרון שיצאו מלפני שליטים גדולים מרבבה . ואוסף פה עוד שתי שגגות זכרון נצחות מאד . א) בספר כלי יקר על התורה (פרשת בשלח פסוק או ישיר) כתוב : וכדי ליישב יתור „השירה הזאת" כי היה לו לומר או ישיר משה וכני ישראל ודי כמ"ש בשירה הנאר כי לא נאמר שם „את השירה הזאת" עכ"ל . ובאמת גם בשירת הנאר כתוב „את השירה הזאת" . יעוין במדבר (כ"א י"ז) . ב) בספר שמחת הרגל להחכם ר' משה יצחק אשכנזי (צד 54) כתוב : ויפה אמר קהלת קנאת סופרים תרבה חכמה עכ"ל . ובאמת לא קהלת אמר המאמר הזה כי אם אחד מבעלי תלמודנו יעוין ב"ב (כ"א א') : רב דימי מנהרדעא אמר כל שכן דגרים טפי , קנאת סופרים תרבה חכמה עכ"ל . ובכל ספר קהלת אין שמץ מנהו . ומחבר צפנת פענח שידובר בו פה לא היה אשכנזי כי אם ספרדי או איטלקי כאשר יוכיחו למבין הדברים המובאים ממנו פה . ועל היות להראב"ן ספר בשם צפנת פענח יעיר נכדו הרא"ש בתשובתו . יעוין בהן (כלל פ"ד סי' ג') „ובחבור קני ראב"ן הנקרא צפנת פענח" :

יקרת החלק הראשון מהספר היקר הזה תחולל בקרבי תשוקה בוערת כאש לראות עד מהרה את החלק השני ממנו ויתר ספריו החבושים עוד בטמון . ואני תפלה כי יחוננהו ה' להוציא כל אשר אתי בכתובים לעיני השמש למען הפרה ותרבה הושיה בארץ :

יעקב רייף מאגן

שעברשין ר"ח מנחם אב תרמ"ז

היהודים כי הגהות ספרים והגות סיגיהם בכלל לא תבאנה בסוד . חקרי קדמוניות" (אלמערטהומסקונדע) וביחוד לא יכון השם ההוא להגהות ספרים אשר אינן עפ"י מחקר והגיון כי אם עפ"י כתבי יד וספרים עתיקים : (י) בסוף מאמר פאפערס עברי : המזמור הזה נתחבר בהמאות הראשונות של המנין הרגיל בעת שהיו קיימים בתי המדרש של הסאפהיסמען ושם סאפהיסט היה עוד שם הכבוד עכ"ל . לא כן הוא כי אם להפך , המזמור הזה נתחבר בעת אשר הוקנים משער שבתו , ושם סאפהיסט נהפך לשם בוז וקלון (טרונפערנונפאלער , פערנונפסטמיישער , בלענדוויזער) . כי אך עפ"י מובנים היטב המור השביעי והמור השמיני אשר במזמור הזה . וכה באורם : מאכיל רעבים ושומר אמונים אשר רמיה לא יעשו , ומלות „נמר פיסמין" אשר בסוף המור השביעי דבקות במור השמיני . והוא כאלו היה כתוב במור אחד : נמר פיסמין די סופיסמוס לית עבדין , ומאד צר לי על אשר אין כל המזמור הזה לנגד עיני :

(6) רבי הרברים אשר במאמר „אלפא ביתא דבן סירא" הלא הם כתובים כבר ביתר שאת וביתר עז על מאמרי הגדול ורחב ידיים : תכונת סדר אלפא ביתא דבן סירא אשר יצא לאור בהכרמל החדשי שנה שנית יעו"ש . וצר לי מאד על אשר עין המחבר לא שופתו עוד :

(י) שם (סוף צד 123 וראש צד 124) : גם ר' יצחק לטיף מזכיר את הבן סירא הקטן באגרת התשובה שלו . וז"ל : כאשר רמו בן סירא המכונה בשם יחיאל בן עזריאל . כי כונת חבורו לרמוז על הענין הזה והוא כי מן האפשר הוא שמהתמונות היסודות יולד בריה נקיה שתוכל להגיע בשכלה עד הסבה הראשונה (קובץ על יד שנה ראשונה 48) וכונתו בזה להמסופר שבן סירא נולד בשנים ובדבור ומלא חכמה (דף ט"ז) עכ"ל . בתקונים לאגרת התשובה אשר בקובץ על יד כתוב בשם החכם ד"ר דוד קויפמאן , כי בכתב יד מינלעך כתוב : סינא במקום : סירא . וגם אנכי הגהתי כן מדעתי . והוא הרופא הערבי אבו עלי אלחסין בן עבד אללה בן סינא , יעוין שפתי ישנים (שם אבן סינא ושם קאנון) ושמות : יחיאל בן עזריאל הם כעין נוסחא אחרת משמות : אבו עלי אלחסין בן עבד אללה . ויעוין הערת ד"ר ד"ק שם . ומאד אתמה על הרב החכם הגדול המחבר איככה עלה על לבו שהפלוסוף הגדול ר' יצחק לטיף הביא ראיה מבן סירא הקטן אשר באמת לא היה ולא נברא וספר המספר תולדותיו הוא מלא שקרים וכזבים והבלי הבלים על כל גדותיו . והוא לרואי בעיני כל החכמים . ובעבור זה חרצתי משפטי בשכבר הימים . כי גם בערוך (ערך

בעצמו, דרכו להביא המון ציטאטען והשקפות גדולי החוקרים, אך גם הוא לא יסתיר פניו, ובטקסט שמתנגדים הם לדעתו והצדו, יפתח שפתו וישימיענו דברי טעם בשכל הר ובניה וישרה — שפתו אתו, שפה צחה וברורה, קלה ונעימה, ודבריו נהנים עמוק ללבב הקורא פנימה.

לא נוכל לתת תוצאות מספרו, כי דברים וענינים רבים אצורים בו, אשר לא נוכל לכבר את האחד על משנהו להביאו לדוגמא, כן כבד עלינו לנתח את הספר בתער להביאו משפטי במשפט, אחרי אשר רובו ככולו הוא המון ציטאטען ומשפטים כוללים (גענערעלל) אשר אם נבוא לדבר בס יארכו הדברים עד כדי ספר שלם. אך לא נחל מהעיר בקצרה את המחבר, אשר אולי יגיש אל המלאכה הזאת שנית, על המגוונות שנמצאו, לדעתנו, בספרו זה שלפנינו, והם: (א) לא דקדק המחבר בסידור מאמריו, למשל, מאמרו הרביעי שבני ידובר ע"ד התרת שאלת ההנוך וכו' בכלל, היה לו להציגו קודם המאמר השני והשלישי שבם ידובר רק ע"ד ההנוך הרתי. (ב) במאמרו השני, הוא סביא דברי ההכמים המתנגדים להנוך הרתי, אשר המחבר לוחם בעדו ומגין עליו בכל עז, למען דעת מה להשיב עליהם וכפי דבריו צד 6-7, והוא סביא במספר שש שאלות והשקפות נגד ההנוך הרתי — ובמאמרו השלישי שבו הוא משיב עליהם אנו מוצאים תשובה רק לארבע שאלות, ועל השאלה השלישית והשישית לא השיב מאומה — ואין זה מדרך החכמים; (ג) לפעמים הוא מאריך בדברים שאינם נוגעים כלל להענין שהוא עוסק בו, למשל, מה ענין ריני העברים השמישה והיובל (מצד 24) אל השאלות שהוא עוסק בתשובתם? (ד) אך השקפות שונות ומשפטים, כוללים ושימיענו המחבר, שקרא ושנה הרבה, ולא השתדל לרדת לעומקה של הלכה לתת לנו איזה שיטה מוגבלת לדעת הדרך אשר נלך בה בדרכי ההנוך, והמעשה אשר עלינו לעשות, והתנצלותו על זה איננה מספקת.

ובכל זאת רבה התורה והתועלת היוצא מדברי הספר היקר הזה, וביחוד נפלא המאמר התשיעי, ולא בשקר יתהלל המחבר "כי ערך בספרו את רוב עקרי ההנוך ושרשיו, ולא חדל מנגוע גם בקצת סמיפיו וענפיו", ומי יתן והתעוררו חכמי ונדיבי עמנו לשום לב אל הענין הגדול הזה אשר בו צפון אשר עמנו ועתידותיו.

המאמר "לקוי המאורות" שבא בסוף הספר, לא בא בשביל שלא להוציא הנייר הלק, אך בשביל הדברים אורות דתנו ותורתנו הצרופה שבאו בו, השייכים אל דברי הספר. המאמר הזה שהוא ביאור דברי חז"ל (סוכה כ"ט) אם אמנם רחוקים אנחנו להאמין שבאמת כוונת חז"ל את הרעיון שהוא מליץ ברבריהם, אך דבריו כשהם לעצמם הם דברי חן, ומתקבלים אל הלב.

תקנתו חזקה כי כל הקוראים המבינים יכירו וידעו ערך הספר הזה ותועלתו, ויחזיקו רב טוב למחברו.

שלמה צייטלין

(*) על דברי המנכר הנכבד לא נשאר לנו רק להעיר, רק על דבר אחד המקטין ערך הספר סיקר כללנו, וסוף כי המחבר הסכים נשען ביותר על הפוזיטיוויסטיס, וימיהו כי לו הסכים באקל לעינים, כנודע מתקד סתוליו הם הוא חזק, אך רובו נעניו נוסדים על חזני הספסרה ומסקנותיו והמלסותיו פורחות באויר, כי בכל תקימותיו היו לגד עיניו רק המושג והנרגש, שיטתו הסכימטוריא היא שיטת הסגשמה והתועלת הנראית לעינים, אל לרכי סופס המרגש לא ישים לב כלל וכלל, וע"כ לא הניח את, וסידורו" ויוזאט משפט מוקל על מורת משה, ולא בא עד חקר תכליתם של תורתנו הקדושה. נוסף לזה לא נגע בחלק המעשי של ההנוך עצמו, וזו היא סנס סיומר נכבדס כשהלם הגדולס סוף, שאלה נשמתם סידות תלויס כפתורס.

(העורך שפ"ר)

עשרה מאמרות לשאלת ההנוך, ונלוה למו מאמר לקוי המאורות, מאתי משה קאלמאנסאהן, ווארשא תרמ"ז.

שם הספר הזה ריו למשוך עליו עיני קוראים רבים, שאלת ההנוך היא עתה מהשאלות היותר גדולות בשאלות התיים, כל אב לבנים הדוגא לאחריהם והפך באשרם לא יוכל להתעלם מבקש פתרון לה — ומי זה האיש אשר באשר בנינו ואחריהם לא יקחו כל לבו נפשו ומאור? גם כל אדם, באשר הוא אדם, פרש מן כלל מין האדם כולו, נושא בעול הוהות החברה והכנסיה לא יוכל לבלי לשום לב אל השאלה הנכבדה הזאת אשר לפתרונה תוצאות גדולות אשר עז בירן לפלס נתיב לחיי דור יבוא, ואם גדולה ונכבדה השאלה הזאת בכללה, גדולה היא ביחוד אלינו בני ישראל אשר מצב ההנוך אצלנו עומד על מדרגת נמוכה אשר כמעט אין למטה ממנה. הימים הראשונים אשר התפתחו במן אחינו בלמודי התלמוד, בלי סדר ומשטר, כבר הלפו הלכו למו — ובתי הספר והמדרעים הכוללים מלבד אשר כל איש ישראל זוכה לכונס בהם ולצאת מהם בשלום, מנסבות בלתי תלויות בנו, מלבד זאת, אינם בתי ספר לישראל. יחזיקי הבתים האלה מלבד אשר יצאו משם בורים מבורים מתורת ישראל והחכמה, ענין יפשונו מעליהם את הבגדים היקרים, הכירות הטובות שישראל מצוינים בהן, וגם למטרת חסרית יגיע מהם אך אחד ממה: את כל זאת הורה הנסיון באותות ובכחותים וביד חזקה, וע"כ לא יפלא אם עיני כל אחינו נשואות אל חכמי וסופרינו, ואזינים פקחות לשמוע עצתם שיחם והיגים בענין הגדול הזה, אך למורת רוחם וראבון לבם, ההכמים האלה כמעט אינם אומרים כלום, וגם המאמרים אשר נפגוש לפעמים הנוגעים בשאלה הזאת, הנה הם נוגעים ואינם נוגעים, דבריהם מקושעים, והשקפותיהם צרות וקצרות, כמציץ מן ההרכים, עד אשר לא רק פתרון השאלה סמגו והלאה, אך גם השאלה בעצמה לא נשאלה כראוי, והננו כיננו וידעים לשאול, אשר ע"כ ישמח לבנו לראות סופר מובהק מוציא לאור ספר שלם, שנברא בעשרה מאמרות, וכולו לא נברא אלא לשאלת ההנוך.

הן אמנם בגשתנו אל הספר אך צעד אחד ונקרא את דברי המחבר אל הקורא, נראה כי אך לשוא ניחל למצוא תשובה מבורה לשאלת ההנוך, אחרי אשר הוא בעצמו אומר מפורש, "כי לא דמיתי ולא עלה על לבי לפתור במאמרי הנכחי את כל פרטי שאלת ההנוך וכו' (בהקדמתו צד 8) — אולם כמקום ענותנותו של המחבר אשר אנו רואים גדולה שאיננו מקיל דעתו בהחלטה החברתית שהוא עוסק בה, ואיננו חושב לצאת ידי חובתו בשהים שלש מלים ולגמור את מלאכתו להכבדה גם בעשרה מאמרות — אשר ע"כ עוד יותר ראוי להתבונן עליו, ולשמוע מה בפיו.

ואמנם כן, רבות נהיה בו, דברים רבים העומדים כרומו של עולם ההנוך נשמע מפיו, הוא יפתח לנו חלונות להשקף על ענין התנור השקפה כללית, הוא יתן לנו מושג נאמן ונכון מוכנו, אשר זאת היתה מטרת הספר. הוא אסף השקפות ודעות שונות ע"ד ההנוך, מבחירי הסופרים וגדולי חכמי עולם, וכל רואי דבריהם יכירו וידעו עד כמה המורה ההלכה הזאת, ועד כמה עתידו ליתן את הרין אלה הנהגין בה קלות ראש להורחה למעשה בלי כל הכנה, כשרון למוד וידיעה, רק ע"פ הקבלה שקבלו מפיו קמני-אדם, חסרי מרע ונסימן — ואלמלי לא בא הספר רק בשביל זה ריינו! —

אנחה כבדה תתפרץ מלבנו כאשר נקרא את דברי החכם ספענסער (המועתקים בספר הזה צד 40) האומר, "מה יש לנו ליחל בעת אשר אתה מן החירות הכתובות יאבו לפתור אנשים חסרי דעה אשר יסבלו חריעות הדרושות לפתרונה; לדעת לתפור מניעלים, לבנות בתים, לנהל אינוה הקיטור, נחזיק ללמוד זמן ארוך; האמנם דבר התפתחות כחות האדם התמריים והרוחניים הוא דבר פשוט כל כך עד אשר יוכל כל איש להתחקות עליו ולבוא עד תכליתו מבלי שום הכנה ולמוד?"

מעטות אמנם התדרשות אשר הרה והגה לב המחבר

אגרת בקרת מאת יצחק שלמה פוקס.

..

Die Ethik in der Halacha

von Rabb. Dr. Bloch.

מן העת אשר למוד התלמוד ונושאי כליו נעשה בין אחינו היושבים בארצות המערב לחזון יקר, והתורה בכלל כוננת בקרן זוית, נפרצה ביתר שאת הדרישה והחקירה הכללית בשדה התלמוד, ע"ד תולדות חכמי התלמוד, ע"ד כללים שונים הנוגעים לתלמוד, ע"ד זמן חיבתו וכדומה, וביחוד החלו לבקר לבחון ולברוק את ערך התלמוד בכלל ובפרט. חכמים אשר בהפקירא ניהא להם, מהרו להוציא משפט, כי כבר אבד עלינו כלל ואיננו שוה עוד להניחו לאבן הפנה להידרות בזמננו הנאור; ולעמחם כמו חכמים המתונים בין וישתדלו בכל עוז להחזיק במעוז התלמוד ולהוכיח מעלתו וערכו הרב; ובאשר כי תורת המוסר (עשהיק) היתה בזמננו לחל שהכל פונים אליו, כמאמין בחוקר, שבו האחרונים ביהוד לב על הדעות המסוריות הכלולות בתלמוד ועל רוח הצדק והמשפט החופף עליו בכלל. והנה אם נביט על הספר אשר לפנינו מצד התועלת והתכלית ששם המחבר לפניו להראות כי הלכה נוסדה על אדני המוסר, אין ספק כי נעלה הוא על כמה ספרים המתחדשים לבקרים בספרותנו. אולם אם נביט אל ערכו המדעי תחת כור הבחינה, על נקלה נמצא, כי אין רב ברכה בו. בקראנו את שם הספר "העשהיק בהלכה" קיינו למצוא בו השקפות והערות על רעיונות הצדק, והמוסר הצפונים בהלכות והדינים אשר במשנה ותלמוד — בכלם או במקצתם — אשר לפי מראיתן החיצונית הם אך חקים ומשפטים, מנהגים וגמוסים שאין להם יחס הרביע עם העשהיק. אבל מה נשתנום לראות אחרי קראנו איזה דלתות מהמחברת, כי שגינו מאד בתקוננו, כי לא נמצא אף הלכה אחת שאין תכליתה המוסרית ידועה לכל בר ברבי, כי לא נגבו דברים בעלמא ממצות התורה הכתובה והמסורה וביחוד מס' "יד ההזקה" להרמב"ם ו"ל, אשר על פיו חלק המחבר את ספרו ל"ד חלקים ולא נטה ממנו ימין ושמאל. — השגנה היותר גדולה אשר בהספר הוא, כי לא נתברר להמחבר מושג ההלכה, "הכולל בתלמוד כל דבר שכבר מקובל בכלל האומה, שהולך ומתנהג העם אחריה לא יטו ממנו ימין ושמאל, אם מצד הדין ואם מצד החיוב או המנהג והרגל וכדומה" (*). לו שם המחבר לב לזה, כי אז משך אולי את ירו מחבור הספר, באשר כי ראה ונוקח, כי עבודה קשה היא למצוא את התוכן המוסרי אשר בהלכות והדינים: אולם המחבר כראותו בה"ד החזקה "חזות הכל, נתעה לחשוב, כי כל הדברים המובאים בתוכן מראש ועד סוף הם הלכות, ולא ראה וחכיר, כי הוא כעין ענציקלופדיע מכל הענינים הנוגעים לת משה וישראל, כי נקבצו ובאו בו כל הדינים המפורשים בתורה, באוריהם ופרטיהם לפי התורה שבעל פה, כל הגזרות והסויגים, התקנות והמנהגים, האמונות והדעות הכלולות בתלמודים ובמדרשים, וגם דעות פילוסופיות וכדומה.

והנה אף כי כל הספר יוכל להוכיח להקורא מאמת משפטי, שלא ידע המחבר את אשר לפניו, בכ"ז לא למותר אחשוב להביא איזה דוגמאות ממנו ולהעיר על איזה דברים פורטים, למען אצא את הובת בקרת.

בפ"א — המתאים לס' המדע של הרמב"ם — ידבר ע"ד מצות "קדוש השם" תלמוד תורה, בכוד הורים ומורים, ע"ד מוסר ומוריה ומגורם וכדומה, והנה כל הדברים האלה הלא גופי תורה הם, כלומר ענינים המפורשים בתורת משה ואין מקומם בין ההלכות לפי מובנן הפשוט; גם כמה דברי אגדה מעורבין בתוך דבריו, כמו הדברים האלה: "לאהבה

את ה' בכל לבבנו ולאהוב את רענו כעצמנו, תדרוש ממנו תורת משה וכן גם תורת המוסר, עלינו לאהוב את ה', מקור הצדק והמוסר, ולהתנהג במדותיו: מה הנה חגנו אף אתה חנון, מה הוא רחום וכו', עלינו לשמור חסד ורחמים, ענות וצדק, משפט ויושר, אמת ואמונה, אהבה ושלום כלבבנו, בדברינו ובמעשינו! זאת היא הובתנו מצד ההלכה ומצד המוסר" (צד 9).

בפ"ב ידבר ע"ד קבלת עול מלכות שמים וק"ש, ע"ד התפלה, ברכת כהנים, תפלין, מזוזה, ציצית, כתיבת ס"ת, ברכות וסילה. והנה טבל הדברים האלה איננו מוזכר כמעט כל הלכה כ"א ידבר עליהם בדרך כלל, אולם בהערותיו בשולי הגליון הוא מראה לנו מקום ההלכות בש"ס וברמב"ם.

בפ"ג ידבר ע"ד השבת ומועדי ה', ויודיע לנו הענין המוסרי הכלול בכל אחד מהם, והנה השבת הלא לאות ברית בינינו ובין ה' וזכר ליציאת מצרים, כי חג הפסח הוא זמן חרותנו, וחג השבועות הוא זמן מתן תורתנו, ועוד דברים חדשים כאלה, ולא ישכח להראות לנו בהערותיו את מקורי ההלכות, הדינים, כל המסכתות: שבת, עירובין, פסחים, חגיגה, ביצה, ר"ה, יומא, סוכה, ויד החזקה ח"ג! — אמנם כפי הנראה הרגיש המחבר בעצמו, כי כל דבריו גלויים וידועים לכל יודע ספר וע"כ הוסיף במשך דבריו איזה גרעינים מרילה, למשל "כי מצות שבת החלק לב' חלקים, לנענאטופי ופוזיטופי, לשמור וזכור, למנוחה ממלאכה גופנית ועבודה רוחנית, למען הריחב חוג ידועותינו, לחוק כח העיון והמחשבה שלנו, לגדל דעתנו המוסרית וכו' וכו' (צד 23). והנה אם גם נכונים הדברים האלה מצד עצמם, לא אדע איזה מקור ההלכה הזאת, כן נפלא ממני מקור דבריו (שם): "הגר המודלק (בע"ש) ביד האשה האוהבת (ליעבענער גאטמין) והאם העריכה (צאטמליכע מוטטער) יפין את קרני אור אהבת האדם למרחוק וכו'". לענ"ד לא נמצא הטעם הזה למצות הדלקת הנר, לא אך בממאמרי ההלכה כ"א גם לא בא זכרו בכל מאמרי אגדה, כי לפי דעת היו"ל, המוסיפים והמוסמכים ביותר לחוות דעה בטעמי המצות, שנתנו לנו הם ז"ל בעצמם, טעם מצות הדלקת נר הוא משום עונג שבת (שבת כ"ה ע"ב "הדלקת סעודה בשבת חובה" ופירש"י "כבוד שבת הוא שאין סעודה חשובה אלא במקום אור" וכו' ע"ש, והפירוש הזה מוכרח מהמאמר הסמוך בגמרא שם מאי והתנן מש"ל נשפי, אמר ר' אבהו זו הדלקת נר בשבת. — והנה אם לא התפק המחבר בטעם חז"ל ונמצא טעם חדש על פי הסוד והרמז למצות נר שבת, אין להתלונן עליו מאומה, כי כן נהגו כמה חכמים וגדולים: אולם לפי דעתו יצמח לנו גם דין חדש, כי הנר ידלק אך ביד האשה (אם גם נגיה ש"אשה אוהבת" ו"אם עדינה" לא לעבוכא) וזה הוא לא כמשמעות דברי המשנה: "שלישה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו וכו' הדליקו את הנר", ולא נאמר "הדליקו", ואם גם נאמר "על שלישה דברים נשים מתות וכו'" הוא אך משום שהאשה היא נבחרת הבית ועליה לראות בעד צרכי עונג שבת ביתר שאת. אולם אם הדליק אחד את הנרות גם כן יצא.

והנה אם אמרתי לדבר על כל פרק ופרק יארכו הדברים הרבה, גם לא נמצא כל דבר חדש לתכליתנו, באשר אף כי תוכנם ועניניהם שונים זה מזה, הצד השווה שבהם שאינם הלכות, כי אם השקפות כלליות על המצות וחקי התורה, אשר רוח המוסר שפוך עליהם ונגלה לעין כל. ואציג בזה אך עוד איזה הערות פרטיות:

צד 1 הוא משווע דעת התלמוד בנוגע לעשיית המצות לשמן, לדעת קאנט האומר, "כי לא ידע להאדם אם יעשה מעשיו כדת וכמשפט כי אם יעשה להם לשם חובתו, והיינו מרגש הכבוד להדה והחק", ומעיר על זה המחבר בשולי הגליון "בכרכות ט"ז ע"א". ולא אדע באיזה דפוס או באיזה כ"ש של מס' ברכות מוצא המחבר שם, כי "המצוה צריכה להעשות לשמה", כי לפנינו נמצא שם ההפך ממש ע"ש, דאך בפרק ראשון (או בפסוק ראשון לבד, לדעת התוס' ד"ה אף בפרק ראשון ע"ש) בעי כונה והטעם משום קבלת עול מלכות שמים (לפי דעת רבא דק"ל כותיה), אולם בכל המצות ק"ל כרבה כר"ה דאין צריכות כונה.

צד 2, "לאהבה (להצציית) היה בראשונה חלק אחד של חוטמים לבנים וחלק אחד של תכלת, כי כתוב תורה, וראיתם

(*) נית יסודת ח"כ (41), ועי' בדוד דוד ודושיני ח"ג מזד 194 וכלה, מתמאים עניק דנציו לדנני יציל, אף כי לא יצונו.

להגיע למשרתו בזמננו הנכחי? — על השאלה הא' משיב על פי הכתובים: "יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה, אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם וגו' (במדבר כ"ז, י"ז)", כי הבהן במקשר דת ישראל מוכרח להיות איש הרוח, איש אשר רוהו נאמן לה' ולתורתו, ולא ישעה לדעת ההמון הנפתה ללכת אחרי הבלי הזמן. אך ביד איש כזה הכח והעז ללחום נגד דעות השקר שנפרצו אצל בני ההמון ומצאו קן בלבם ונגד המנהגים הזרים שנשרשו בקרבם, להעיר ולעורר את הכח המוסרי הצפון עמוק עמוק בלבם, לרומם את רוחם ולנשואם מעל. "על הרב ומנהל העדה החובה לצאת ולבוא לפני העדה ולא לאחריה", עליו להיות לעמוד האור לצאן מרעייתו בתבונה לבו וברוחו העשוי לבלי חת. — לתכלית פתרון ובכסף ובנכונות ה' יתאר המחבר החלה בצבעים בהירים את חששן העומד לנגד להדת והאמונה בזמננו, "האויב הנורא של האמונה — הוא רוח-הזמן (צייט-גייסט)", אולם רק רוח הזמן, נגד אין לו מות וסוף, הרוח הפונה קדימה ושואף אך להגדיל ולהרחיב גבולי הקולטור והציוויליזאציה, מכלי פנות מאומה אל יתר רגשות וחפצי האדם. אמנם היהדות תדרוש ממנו כי נוקר ונכבד את ההשכלה בכלל ואת חרשת המעשה והחכמות והמדעים בפרט, אות נאמן על זה הם הדברים שכתבה התורה על בצלאל, "ואמלא אותו רוח אלהים... לשלוש בזה ובכסף ובנכונות", והוכרחה שצו לנו חז"ל לכרך בראותנו איש מצויין באיזה חכמה, אם גם הוא מאומה העולם. "הרגנו לא תעמוד מנגד להתפתחות כשרונות הרוח, כי אם עור תתן לו ערך מוסרי ותכונה תורתית, כל התפתחות השכל, כל השתלמות הטעם, כל התעלות (פערערעלונג) הרגש וכל תקון עצמנו, מה שנקרא בשם: "קולטור וציוויליזאציה" היא לדעת תורתנו פועלה מוסרית".

אולם אין לנו לשכוח, כי ההשכלה היא אך צד אחד מהשתדלותנו, ואין לה לשלוט עלינו שלטת בלי מצרים ולמלא גם מקום הדת והאמונה, לגש הצדק והמוסר: באופן הזה תהפך ההשכלה לאויבת בנפשו להרעיון הדתי ומלחמה כבדה תתלקח ביניהם, ועל כן על הבהן במקשר דת, ללחום כנגדו ההשכלה ולהקים את האמונה מעפר שפלוחה. אולם מצד השני, עליו להמך ולעורר בכל כחו ביד ההשכלה האמתית, ולא ישפך אם לא יתנגד לההשכלה, כי אם "עליו גם ללחום בעדה, לפעול ולעבוד לטובת הקולטור, לטובת הענינים אשר הזמן דורש ממנו, למען יוכל לפעול גם כן לטובת הדת והאמונה, עליו ימצא חפץ העת בכל מקום אשר הצדק והמשפט אתה, למען יעצר כח לבקר אחרי חפצי הזמן במקום שאינם צורקים ואינם דרושים". "על הרב והמטיף לחבר ולקשר כאחד את דרשות החיים הואציאליות והרתיים ולעזור קדימה בידו עם רוח הזמן, אך בתוך שטף מצולת הזמן עליו לתת עז ותעצומות להרעיון המוסרי והדתי", עליו להיות איש, אשר יוציאם לתכלית התליכה לפנים ביחד עם אנשי המעלה בזמן הנאור, ואשר יביאם וישיבם אל חיק דת מורשת אבותיהם, אשר יוציאם למען אשר יביאם, אשר יעשה מה שהזמן דורש ממנו למען יוכל להתחוק בעד קיום הדת. אחרי דבריו אלה בדרך כלל יפוש המחבר את פרטי מעשי הרב והמטיף לחזק הדת והאמונה: לראוב בעד תפודנה, כמאמר חז"ל יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, להשתדל מצדו כי עבודת ה' תהיה סדורה וערוכה ע"פ רוח הדת. בטוב טעם יבאר בזה המחבר כי מאמר חז"ל (מד"ל) שיהיו השירים פ"א, "והבית אשר היו בוים אין כתיב כאן אלא והבית בהבנותו, מאליו היה נבנה", כי כוונת המאמר הוא "כי כל כלי הבית וסדורו, אם גם נעשו בתכלית היופי וההדר, נתקנו ונעשו אך באופן השלם לתכלית הבית מבלי הקוט מעשי זרים ונכרים, עד כי כמעט כל תכנית הבית ומעשהו נכלל כבר בעצמו ומותו", וכן גם בזמננו על הרב לראוב כי קדושת בתי כנסיותינו תשאר כעצם מטהה, לכל יתפזר חילתה לבתי תיאטרות. מאד צדק המחבר בתארן אח"כ את הסבות שעוררו כמה קהלות ישראל לחקים מפלצת בבהב"ח בתור הארגעל והקאהר של משרותיה, כי כל ישען והפצן היה לעשות בזה נחת רוח לשכניהם האורחים ולהתקרב להם. מלבד הענינים האלה על הרב להטיף דברי מוסר לבני עדהו ולשעת בלבם נשעי נעמנים, אך עליו להזהר לבתלי השקט אך דברי מליצה

אותו, הביטו וראו על הרכבת החוסים והכירו לרעת, כי רק תמת לב והתמורה המוסרית יכולה להתקשר ולהתחבר עם השמים, ועל זה הוא מראה מוקם למס' מנהגות (מ"ג ע"ב), והנה מרחתי ועמלתי למצוא איזה יחס לאחר מהאמרים הרבים המובאים שם עם הרעיון שהשמינו המחבר ולא עלתה בידו, כי מה ענין לרעיון ההרכבה הרוחנית, המובן אך לידועי הן, עם מאמרים צרופים וזכים, כמו: וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה', שקולה מצוה זו כנגד כל המצות כלן; וראיתם אותו וזכרתם ועשיתם, ראה מביאה ליד זכירה, וזכירה מביאה ליד עשיה; כל הוריו במצוה זוהי ומקבל פני שכניה וכו'? אמנם נזכר שם, כי תכלית דומה לרקי, אך שמעשה מרכבה לא בא את רמו קל. ובכלל ראוי דבר כזה לבוא בספר שיהיה נקוב בשם, "מדות המצות" אך לא בספר, העמתיק בהלכה", כי אין זה לא עמתיק ולא הלכה...

צד 84 מביא את ההלכה שאסור להלוות כסף כי אם בעדים או בשטר, משום ולפני עור לא תתן מכשול. והנה אם גם באמת הביאו הרמב"ם, הרי"ף והרא"ש את המאמר של ר"י אמר רב (ב"מ ע"ה ע"ב) "כל מי שיש לו מעות ומלוה אותן שלא בעדים עובר משום ולפני עור וגו'" לדונא, בכ"ז קשה הוא מאד לחשוב את המאמר הזה למאמר הלכה, ויותר נראה לפרשו בתור אותרה ועצה טובה בעלמא חל המאמר פשוט נכלה בשוק וכו' וכדומה, ונמצא גם לשון "עובר" שהוא לא דוקא כמו "כל הקורא לאברהם אברים עובר בעשה", ועיין פספלא חריפתא של הרא"ש שם.

לפני שומי נקצי למלין אוכיר עור, כי מחבר הספר שלפנינו הוא המחבר של ספר "שערי תורת התקנות" אשר כבר בקרוהו על נכון, החכם אטאלס בהאסף ש"א, והחכם אלכסנדראו במחברתו "מס' נגעים" יעו"ש, וכפי הנראה רוח אחד להספר ההוא עם הספר אשר לפנינו:

ב.

Religiöse Zeitfragen

von Rabb. Dr. L. Münz.

אם בספר הקודם שמתי לב אך על ערכו המדעי, ולא בקרתי אותו מצד התועלת שיכול להביא להמון העם ע"י דברי המוסר הרבים הכלולים ואצורים בתוכו — באשר כי עלינו לשפוט על כל ספר וספר ע"פ התועלת שיתן לו המחבר ולא לתת לו תועלת אחרת — נביט על הספר השני אשר לפנינו, אך מנקודת-הראות האחרונה, כי תועלתו היא להעזי ולעורר את רגשי הדת והאמונה בלב בני הדור החדש והמכונה את עצמו בשם "נאור". בספר הזה אין לנו לבחון ולברוק את התדושים שחדש המחבר מלבן, כי אם לראות, אם נאמנו דבריו וראויים לעשות רושם לטובת על כל קוראיהם, אם ערוכים הם בסדר ומשטר נכון וכתובים בשפה צחה, אם הם דברים היוצאים מן הלב, וכדומה. והנה אחרי קראי את כל החמש דרשות הכלולות בהספר מתלהלן ועד כופן נוכחתי לראות, כי טובות (נעלות) הנה (מלבד הדרשה החמישית, שעליה אדבר עוד למטה) הן מפאת תוכנן והן מצד צורתן, וכמעט לא בא כבושם הזה בספרות הדרשות (פרעדיגטע-ליטראטור), כי מלבד אשר נושא הענין של כל דרשה נכבד מאד וממנו יתד וממנו פנה לכמה שאלות אחרות הנוגעות להיהדות, עזת תצטיינה הדרשות בסגנון צח וקל וברעיונות געלים, ולמטן יעשה לנו הקורא מושג ברור מערך הדרשות אציג נא בזה תוכן הדרשה הא' בקצרה.

נושא הדרשה הזאת הוא: "תעורת הרב והמטיף" (בזמננו זה). את הענין הזה יתקן המחבר לשתי שאלות: (א) מה הוא תעורת הרב והמטיף בכלל? (ב) באיזה אופן יוכל

(*) בלשונות כחז, "זעלוארגער" ולא שם סמכזר לב, כי אין לסיודים, "זעלוארגער" כמו לדתי בני סאורחים, כי על כל איש ואיש משהלך לראוב כעצמו כעד אוסר שמעו, ודל". יע"ש

ג.

Gesichte der Juden in England

von Dr. Goldschmidt

הספר הזה הוא ממין הספרים המכונים בשם: "דיסטפער-טאציאנס-שריפטען", הנכתבים ע"פ רוב לא למען העשיר את החכמה והבורע בתוצאות חקירות חרשות באיזה ענין למודי, כ"א למען יעמך מהברים בכתר החכמה לעיני העם וישגי את התאר "דאקטאר". דעת לנכון נקל, כי מספרים כאלה לא יספורים אהיים מולקטור וצבורות בסדר חדש, למען יאמר עליהם: ראה זה חדש הוא! ומעט החרשות הנמצאות בתוכם הן פרי כסר שאין, לברך עליהם ברכת הנהיגין. כחזון הזה נראה בספר אשר לפנינו, המחבר לא הביא כל חקירות חרשות בתולדות היהודים באנגליה ע"פ מקורים שלא שאבו מהם הראשונים, כי כבר נכעו מצפונייה היטב בספרי חכמי הנוצרים באנגליה. גם ההכם מרגליה, רב באנגליה, הוציא כבר לאור בשנת 1846 ספר יקר בשם: History of the Jewish Collegiate Institution on the Antiquities of the Jews in Great-Britain, in England, בו פרש כשמהלך בששה חלקים (בתור דרשות) את כל דבריו ימי היהודים באנגליה, והפך אור לא אך על חיים המדיניים כ"א גם על חיים הרוחניים. אולם כאשר כי בשפת אשכנז לא נכתב עוד בפרוטרוט על הענין הזה — כי הדברים שהובאו ע"י היהודים באנגליה בהעניקאלאפדיע של ערש עש גרובער, ובתה"ל גראטץ מעטים מועירי המה — השתמש ה' גאלדשמידט במקרה הזה וימלא את החסרון, אך לא סצא לנכון להעתיק את הדברים כצורתם משפת אנגלית — כי אז הלא לא השיג ספרו את כשרתו הנ"ל — כי אם סדר וערך את הדברים על פי ספרים שונים ויתן להם צורה חדשה, ובאמת עלה ביד המחבר הצעיר לימים לתאר היטב את המצב החומרי של היהודים באנגליה בשנות המאה ה"א וה"ב. אמנם מעטים הם המקורים שהשתמש המחבר בהם, ופניו עצמו בהקדמתו לא ראה גם את המאמרים שבאו ע"י היהודים באנגליה במסכה"ע האנגלים, וכיחוד לא השתמש מאומה במקורים עברים — והשעם מוכן מאליו — ואך איזה פעמים מזכיר שמות ספרים עבריים, שהביאם כבר כותבי דה"א אחרים. הדבר האחרון הזה הוא לדעתי הסבה שלא כתב כמעט מאומה ע"י החיים הפנימיים, הרוחניים והמוסריים של יהודי אנגליה, כי לו היו ספרי ישראל גללים וידועים להמחבר כי עתה לבטח מצא בהם חומר, אם מעט ואם הרבה, לחולדות החיים הרוחניים של היהודים באנגליה, כי "גיתתי ולא מצאתי אל תאמין", אולם לא כאשר לא שם לב לספרי ישראל הוכרח לכתוב (צד 30): "בעוד אשר הענינים הוצאצאליים של יהודי אנגליה נודעים לנו היטב, נדע אך מעט מועיר מחייהם הדתיים והרוחניים", ומאר אתפלא על המחבר שלא השתמש בהספר של הר"ח מרגליות הנ"ל, ויחשבהו לספר שאין בו כל תועלת לענינו (כאשר כתב בפירוש בהקדמתו) ...

והנה במסר הפרדי מעל הספר הזה אעיר נא עוד איזה הערות:

צד 13 בדבריו על אדות עלילת הדם הראשונה שהיתה באנגליה בימי סטפן, שכן המחבר כפי הנראה ע"י אהבתו הרבה להאביעקסיפישט, כי יהודי הגחו, כי לולא ואת לא האריך שם ב' דלמות (צד 14-13), להוכיח כי העלילות בשוא יסודן, מפני כי לא ענשו היהודים אף פעם אחת, בעוד אשר התגוללו עליהם בדבר האשמה הואת פעמים רבות, ומפני אשר במאה ה"ב לא נמצא כל עליה; גם לא היה בחזקתו "להוכיח", כי היהודים לא גנבו נער נוצרי ועכבותו אצלם כחשי ימים, מפני כי, האפשר הוא לחשוב, שהיה ביכלת היהודים לעכבו אצלם זמן ארוך כזה ולא הוכרחו להוציא הו'?

צד 36 (והאלה) הערה 68 מפלפל בארובה נגד גראטץ בתה"ל ח"ו צד 241 (צד 259 הערה 3 בהוצאת הא'), שכתב, כי לשקר עשו עש המופרים שהחליטו, כי המלך ריכארד נתן צו ליהודים שלא ידאו לפניו ביום עלותו על כסא המלוכה (ביום ג' ספטמבעבר 1189) והיהודים עברו על מצותו ועל כן

הערכים לחך השומעים, כי אם דבריו יהיו חוצבי להכות אש דת: עליו להשתדל כי דרשותיו תהינה יפות ונהדרות מצד צורתן וזכותן ונעלותן מצד תוכן, כי אך באופן הזה יעלה הפצו בידו לעורר בלב קהל עדתו דגשות דת ואמונה, כמאמר הז"ל "כל מי שאומר דברי תורה ברכים ואינם ערבים לשומעיהו נוח לו שלא לאמר" (שה"ש רבה על פ' נפת תמונה), זה הוא תוכן הדרשה הזאת בקצרה, הערכה בשפת צחה ונעימה, באופן המתאים לדבריו בענין הזה וכן ערוכות גם יתר הדרשות, שאביא בזה לתכלית הקצור אך את שמונת: (ב) באיזה אופן אפשר בזמננו להשריש בלב בני הנוצרים דעות ואמונות דתיות (רעליגיוזע געזיגונג); (ג) מאיזה סבה ירד פלאים בעת החרשה הרוח הדתי אצל היהודים? (ד) עדות התולדה (געשיכטע) על ערך עם ישראל; (ה) האכל התקופה של ישראל. על הדרשה האחרונה לא אוכל להתאסר מלהעיר, כי לא קלע המחבר אל משרת האמת בדבריו, וכי יתנגדו בכלל להרות השורר ביתר הדרשות, עד כי יתביע המחבר בפניו בדרשה הזאת כמטיף "נאור" על פי המאדע החדשה בכל פרטיו ודקויו; הדרשה הזאת תתן לנו תשובה על ב' השאלות: מה הוא סבת אבלנו הלאומי? ומה הוא ענין תקנתו הלאומית? מכילי שום לב להצרות הרבות והנוראות שאפס את עמנו מיום גלוהו מארצו והתרחקו מעל אדמתו, ולהמצב האיום של רוב אחינו בארצות מפוריות גם בעת הנכבדות, ימצא המחבר את סבת אבלנו הלאומי אך בשפלות מצבנו הרוחני לעמט תעודת ישראל בתור אמצעי להשיג דעת האחדות בארץ, ויני"ע תחלש ותרפה כרוח עם ישראל הדעת את עצמותו, כי בני ישראל יביטו על עצמם כמו על אנשים זרים, אך עצם הנושא דעה נשגבה וקדושה ולא יותר, לפי אין לנו להתאבל על אבדן האומה כ"א על אשר נושא הדעה הרמה אבד ערכו הרב ועומד בשפל המדרגה בעיני שכניו ויתר האומות". "עם ישראל לא יתאבל על חרבן ממשלתו בימי קדם, על הריסות מצבו הלאומי בקשו נא בכל הקנינות ובכל שירי האבל אשר נראה במ' באב, אם תמצאו קינה כזאת — הוא יתאבל אך על חרבן ביהמ"ק, שהיה המרכז לחייו הרוחניים וכו'". אקוה כי יכיר הקורא המבין מעצמו, כל דבריו כנתיים על אדני שוא, כי באמת בכל העתים והזמנים התאבל גם ישראל לא אך על חרבן ביהמ"ק כ"א עוד ביתר שאת על הגלות. ומאר אתפלא על הרב המחבר שלא שם לב על הפלונטינג שנחפלו ג' פעמים בכל יום, תתקע בשופר גדול לחרותנו ושא נס לקצץ גליותינו וכו', השיבה שופטינו כבדאשונה וכו', ואח"כ "ולירושלים עופה ברחמים תשוב וכו'", וכל קינת ירמיה הראשונה ועד סופה כוללת שירי אבל על אבדן ארצנו וממלכתנו ועל הצרות הנוראות שמצאו את ישראל, גם רוב הקנינות וביחוד הציון של ר"ה הלוי יכילו בהי וחי על הריסות ממשלתנו ועל חרבן ארצנו. הוא תוכן החלק השני של הדרשה לא אחשוש לנחוק להעביר לפני הקורא, כי מוכן מאליו, כי אחרי אשר סבת אבלנו הלאומי היא אך שפלות מעמדנו בעיני העמים, אם תבטל אפוא הסבה הזאת, אם יחלו העמים להכיר ולחוקק את ערך ישראל ותורתו ויהנו לאורו, אז רב לנו רב, אז השגנו "תעודתנו", ונוכל לרדת מעל הכמה! ... אמנם בדעתו את הרב המחבר לאהר מגדולי שולמי אמני ישראל באשכנז, לא אומר חלילה, כי הוא מסכים בלבן לדעת הממספים הכופרים בהגאולה העתידה ובתחייה הלאומית של ישראל, אף כי כמעט כל דבריו דרשותו האחרונה ערוכים לפי ורום — לדעתי הכיר המחבר את מקומו וקהלתו שלא תרע מחסור חומרי ולא תשתוקק לגאולה חומרית, כאשר כי תתענה על מכוני השלום ומשפטי אורה ככל עם הארץ אשר בתוכה תשב, וע"כ השילו המחבר לדבר דבריו באופן שיתאימו גם לרוחה (למרות דבריו בדרשות הא'), כי על המשיג לצאת לפני העם ולא לאחוריו ולהראות ליהודי אשכנז כי גם להם קלות למצער לגאולה רוחנית ולא למחות מלבם תקות ישראל מכל וכל — אם קלעתי בהשערתו זאת אל משרת האמת או לא, לא אדע, אך בכל אופן ראוי הרב המחבר לדנוהו לקבוצת, ומי יתן וירבו כמותו בישראל רבנים משכילים ויראי ה'!

זכו להזכר מהמחבר, גם ראשי המשכילים והסופרים המובהקים ברוסיה, הריב"ל, אד"ס הכהן, אב"ג, מאפו וכר לא סתרו כלל. אולם על זה נוכח לרוננו לכך זכות, כי הוא לקח את כל דבריו מספרים אשכנזים וביחוד מספר תה"י של הח' גראטץ, וכפי הנודע לא זכו חכמי רוסיה בעיני חכמי אשכנז בכלל וגראטץ בפרט, ואם רבי לא שנה ר' חייא מניין ליה? אולם מצד השני האריך המחבר פעמים רבות בדברים שאינם נוגעים כלל לחכמית הספר, למשל בצד 14 בהערה מתאר את מצב לעס"ג שהיה רע מאד בעת שהכר את ספרו "בתן החכם", וזה הלא נודע לכל היודע מעט מתולדות חי לעס"ג. אמנם נמצאו בו גם מאמרים ערוכים בטוב טעם, וביחוד המאמר הראשון על דבר מענדלסזאהן ובני בריתו, אך בראשית דבריו הוא מפריז על המדה ומפליג יותר מדאי כשכתב בהשוואת את בן מנחם לברקמס! — בכלל ראויים ספרים כאלה שירי היוזם מפרץ אצל היהודים באשכנז, כי בכחם להעיר את דגש האהבה לעמם אשר עומם בלבם, ומי יתן והיה!

ה.

Un procès dans la famille des Ibn Tibbon par Isidore Loeb.

אם מתולדות אנשי שם ורמי המעלה תצא הועלת גדולה ונכבדה מאד, כאשר כי תהינה לאור מאיר לכל ההנהגה בהן ומהן תצא תורה ומוסר לאדם רב, נוכח מצד אחר למצוא הפך גם בתולדות אנשים רעים וחטאים שעשו להם שם ע"י תועבותיהם ועלילותיהם הרעות, כי מלבד אשר יהיו לאות לבני מרי, ולמשל ולשנינה בפי ישרים ותמימי דרך עוד תארינה קורותיהם דרך על דרכי הורו אשר בימי חייו. הדבר הזה ימריץ את כותבי דברי הימים, אשר אך האמת להם לקו ולמשקלת תמיר, להביא במשפט גם אנשים גדולים ומפורסמים ולהשקיף את חסרונותיהם לנין השמש, כי אין משוא פנים לפני כסא הסופרים הנאמנים ועל כל איש ואיש כקטן כגדול לתת דין וחשבון לפני התולדה על מעשיו ותהלוכותיו. והנה המתבונן על פסוקי דברי הימים לבי"י ימצא כי לכותבי קורותינו יתר שאת ויתר עז באהבת האמת והצדק על סופרי העמים, וכתבו ספריו את כל המעשים שקרו בתוכנו כמו שהם בלי כחל וכלי ספק ולא ישתור כל לזה, אם הם לנו לכבוד ולתהלה או לקלון וחרפה. אמנת הדבר הזה נראה לא רק כה"ק אשר יכלו כמה דברים מרים כלענה נגד כנסת ישראל בכלל וספרי מעשים מגונים הנוגעים בכבוד כמה יקירי ונכבדי אומתנו בפרט, כי אם גם כמעט בכל דור ודור לא נשאו סופרינו פנים להגדולים והמנונים והמיוחסים בקרבנו, כי האמת לבדה היתה תמיד נר לרגלם ואור לנתיבתם.

בדרך הזה יאחו גם החכם החוקר הגדול ה' איזר אר לא ב במחברתו הנקובה בראש דבריו, שבה יתאר בצבע אמת מעשה זר ומגונה שקרה בתוך המשפחה הכבודה והרמה, משפחת אבן תבון, הנודעת לשם ולתהלה על ידי החכמים הגדולים, ר' יהודה אבן תבון (בקצה המאה ה"ב), בנו ר' שמואל אבן תבון (בתחלת המאה ה"ג), ונכדו ר' משה אבן תבון (שחי עוד בשנת 1274), שהעתיק לנו ספרי ההכמח היותר מפורסמים בזמנם והציגו אור והשכלה באקספור, בכל עולם היהדות. יסוד ומקור הספור אשר בהמחברת שלפנינו הוא בתשובה הנמצאת בקיבוץ "שו"ת הרשב"א והרבנים אחרים זצ"ל" כ"ב בהביבליאטשהקן הבאדליאנית באקספור, אשר הדפס ממנו החכם אד' גייביוער איזה דוגמאות ממנו בהרדע"י נומרא 23, אולם שם נזכרו אך ראשי פרקים מהמשפט, והח' לאב הפיק עליו אור ותאר את כל הענין לאשורו כיד חכמת הבקרת המובה עליו, וזה הוא תוכן הדבר בקצרה.

ל"י משוא אבן תבון היתה אחות ושמה כילה, אשת ר' יעקב כהן וישבה בנעמאאל, ול' יעקב ובילה בן אהרן ורש"ל בנות ושם הצעירה ביוגורדא (Bonno-juive), ולא ארכו

מצאחם הרדיפה הגדולה וההרג הרב בימים האלה, והנה כל מי שישוה דברי גראטץ לעמת דברי המחבר המשיג עליו, יראה ויוכח: א) כי כמעט כל דבריו הארוכים שכתב בשם המפורסם הנוצרים להוכיח, כי ההריגה לא היתה בבית התפלה של הנוצרים, כי אם בארמון המלך, כלולים בדברי גראטץ שם, אך ה' גאלדשמיט הגדול את כמות הציטאטים שהביא גראטץ בהוסיפו את הדברים שלפניהם ושלאחריהם, שאין בהם כל תועלת להענין. ואגב אעיר כי כן דרכו בכל הערותיו להביא ציטאטים ארוכים מהמקורים ששאב, בעוד אשר די היה לו להראות אך את מקומם, כמו שיעשה גרעמץ בספריו. ב) כי לא צדקו דבריו בתמכו יתדותיו על דעת שני סופרים נוצרים (בענדליקש והאידען) שכתבו: כי שלוח היהודים באו אל המלך נגד פקודתו; ויעש עצמו כמת עלם מהמקור הנאמן שהביא גרעמץ (שם) לחוק דעתו, כי אך באלדואין, הנהגן הראשי מקאמערבורג, בראותו כי ביהודים באו לקדם במנחה את פני המלך הסית את המלך לגרשם מעל פניו, יען כי על ידי חטאיהם אינם ראויים לחסד הזה. ולפי זה ברור כי לא היהודים בעצמם הסכו את הרעה שקרתם כי אם באלדואין הקנאי, אחר מבני המרתא הנמצאים בכל דור ודור, ומי זה לא יבין, על אך תולדות הדברים היא מצד המופרים להצדיק על היהודים את הדין, כי הועלה על הדעת שהיהודים הרהיבו עין בנפשם ללכת אל המלך, בעוד אשר צוה עליהם שלא היונו לקרב אליו?

עד 40 הערה 70 מבטל המחבר בהכל פיו את דבריו "הסופרים העבריים" שכתבו, כי הריגת היהודים בלאנדאן ה"ל היתה בשנת ר' אלפים תתק"ן, וכתב ע"ז בזה"ל: "דאם איזט נאטירליך פאלש", מפני כי השנה הזאת מתאמת לשנת 1190 ונודע כי נכתב ריבאדך למלך ביום 3 זעפטעמבער לשנת 1189. נעלם ממנו, כי בחדש זעפטעמבער מתחלת שנה חדשה לישראל וא"כ אפשר ששני החשבונות צדקו יחדו, דהיינו 1189 ותתק"ן, וכן כתב הח' וויענער בהערתו לס' עמק הבכא לר' יוסף כהן (לייפציג 1858) הערה קנ"ג וז"ל: "היינריך השני מת ביום ו' יולי 1189 (כ' תמוז) ד"א תתקמ"ט ויום עלותו על כסא המלוכה נפל בשנת תתק"ן", ואף שאין זה מתאים עם הדאטום הנ"ל, כי עוד יחסרו מיום 3 זעפטעמבער עד ר"ה עשרת ימים, בכ"ז אין להשיג על הרי"ש שחשב ע"פ השנה החדשה שכבר משמשה וכאה, ומה גם אחרי כי כוראי נמשכו הרדיפות איוזי ימים ואולי עד אחרי ר"ה; אולם בצדק העיר המחבר, כי צונץ טעה בדבריו (צור געשיכטע א. ליטעראישע 1 צד 75) שכתב, כי ר' יעקב מאורליינש נהרג בשנת 1190, מפני שנמשך אחרי דברי הסופרים העבריים והעתיק בחפזה את שנת תתק"ן לשנת 1190.

ד.

Geschichtsbilder aus der nach talmudischen Zeit v. Dr. Friedländer.

הספר הזה אשר כבר יצא טבעו בעולם על ידי ג' חלקיו הראשונים, נועד לקריאה לפני המון העם וביחוד לבני הנעורים מאח"כ וטובה ונעלה להציג לפניהם תמונות מגדולי ישראל בכל העתים והזמנים ולאמר להם: כזה ראה וקדש! — אולם גם נתבונן הישב בהחלק הרביעי אשר לפנינו, נראה כי לא בכל התולדות הכלולות בספר הצליח הפך המחבר בידו לתת להקורא מושג ברור מערך הגדולים שידבר עליהם, כי רוב הדברים נאמרו אך בקצור נמרץ, וביחוד קצרים יותר מדי הדברים על דבר רש"ל ואפאטאט, צונץ, יאטט, גראטץ, לוצאטאט, ועל שיינשניידער ר"ג קראכמאל אבי חכמי ישראל הזכיר אך כלאחר יד בהערה בשולי הגליון (צד 99) ולא שם לב להדברים היקרים שכתב החכם לעמטעריי (בתולדות ימי חייו) על אורות הענק הגדול ההוא, גם כמה חכמים ונאונים אשר שם וזכרם ראוי להיות יקר לכל איש ישראל, כמו הגר"א ותלמידיו הגדולים וביחוד ר"ח מוואלאוין וז"ל שהרחיבו ותגדלו גבולי התורה בקרב ישראל ויהיו למעון ולמשגב לזהר, לא

המשא, והמתן הזה היה לפני כ"ד במרסיליא, וכל שומע מענות שמואל מלא פיו שחוק, כי מלבד דבריו הבחתי נראים לאמת: שאברו לו שטרות הנשואין או גנבם ממנו, שרוב העדים שלו מתו כבר או שכח את שמותם או ימאנו להגיד את האמת, סתר עוד כמה פעמים את דבריו עצמו והתנצל אח"כ כי זכרונם חלש או כי נתחלו לו או להדיינים הרברים הנגועים להנשואים הראשונים והשניים בהרברים הנגועים להשלישיים ולהפך, עד כי נאלצו הדיינים לשסעהו כמה פעמים בדבריו ויבקשו לשום קץ להמו"מ. השוען מצד ביוגורא היה ר' אברהם בר לויירי בר יהונתן, ותוכן מענותו היה כי שקר הרבר שנתקדשה לו בעת היות אביו בנעאפאל, כי אז היה עוד פחותה מבט ג', גם הוכיח כי מרדכי בר יקותיאל עד שקר הוא, יען כי כמה אנשים שמעוהו אומר כי באמת לא ראה בעיניו שקדש אותה ש-י, כי אם מבלי התבוננות חתם את ידו על השטר, ומלבד זאת הוא פסול לעדות כי עבר על כמה עבירות נגד הרב והמוסר. אולם גם ש-י לא טמן ידו בצלחתו וישתדל בכל עו להכביש את עדי ביוגורא וביחוד עד אחד בשם מרדכי בר מאיר ויוציא עליו דבה כי הלשון רופא יהודי לאמר: כי נתן סמריטות לתולים נוצרים, גם מסר יהודי אחד ממרסיליא אל פרש (ריטשטער) א' מפראוואנס בימי מלחמת הפראוואנסאליס והמרסיליס ואת הנבלה הזאת עשה למען ימחול לו הפרש על חוב שהיה חייב לו, אך כל דבריו שמואל לא נוסדו על כל ראייה נכונה. פעם אחת בא איש אחד לפני הדיינים ויאמר כי נתן לו שמואל כסף למען יעיד לו עדות שקר, אולם שמואל טען כי בני ברית ביוגורא שכרוהו למען יבאיש את ריחו בעיני בית דין. כן נעשו שערוריות כפי הנראה משני הצדדים וכמה אנשים זרים צדו דגים במים העכורים האלה וכל העיר היתה כמרקחה.

פסק הדין יצא מב"ד אחר, ואף כי לא נזכר בהכ"ז באיזה מקום יושב הבית דין השני ישער המחבר על פי ראיות מתקבלות, כי זה היה במאנטעפעלער. מוכן מאליי כי בשלו הדיינים את כל מענות שמואל, אשר הותם השקר היה סבוע עליהן, גם לא הצריכו את ביוגורא לקבל גט משמואל לצאת ירי פסק, מפני כי נתברר להם על נכון כי סבבם שמואל בכחש ויפיה כזבים בבקשו תואנה לרכוש לו את העשר השמור לביוגורא.

הערות להכנסת שנה ראשונה.

להמאמר „הכללים שבמשנה ובתוספתא“.

מאת הרה"ח חיים אפפענהיים.

(א) צד 353, ומפני שאלה הכללים הם עקרי הדברים וגופן של איזה הלכה לא דקדקו בהן בעלי תלמוד לומר, כלל לאהויי מאי, ואל תשיבני מסוגית הגמרא ביבמות כי ששאלו על מה שנשנה שם כלל אמרו ביבמה וכו' כלל לאהויי מאי? דברור הדבר שלא שאלו זה רק על ליטנא כל שהוא איסור ערוה וכו' יעו"ש. נ"ב לדעתי אין לסמוך על ביריה זו, כי מה לי אם קושיה הש"ס חשוב על המלים „כלל אמרו ביבמה“ או על המלים „שלאחרהם“, כל שהוא איסור ערוה וכו', הלא בכל מקום שנמצא „כלל אמרו“ באיזה ענין, שמו הכלל אח"כ בלשון „כלל וכו'“, כמו כלל גדול אמרו בשבת כל ה שוכח וכו', ועוד כלל אחר אמרו בשבת כל הכשר להצניע וכו', כלל אמרו בפאה כל שהוא וכו', ולמה לא מרדקק הש"ס על הכלל השני, כלל לאהויי מאי? — אולם לעני"ז לא שייך כלל לדקדק למה שאל הש"ס במקום זה קשיא פלוגת ולא שאל במקום אחר, כי ברוב המקומות הקוישיא היא אך אסמכתא להתירוץ שיטורתי באיזה הלכה ישנה ומקובלת, וע"כ במקום שלא היתה ביד חז"ל הלכה שיש לתלותה בדבריו משנה וברייתא ע"פ איזה דקדוק בדבריה לא דקדקו כלל והרי זה כמו דרשות חז"ל על התורה שבכתב שההלכות קודמות להן כנודע ואכמ"ל.

הימים וינת' ר' יעקב בעוד אשר כתו זאת היתה עוד קטנה, גם הבן היחיד מת אחרי בשנת 1255 בלי בנים או בנותיו עוד פנוי ותפול לביוגורא ירושה גדולה לחבל, כי רכוש רב היה לאחיה ולאמה. הדבר הזה משך עליו את לב שאר כשרה שמואל בן דודה ר' משה אבן תבון והניעוה לעשות צעד מכוזר מאד, למען תעבור נחלתה הרבה אליו. ומעשה שהיה כך היה: ביוגורא נשאה במרסיליא (Marseille) בחדש חשירי ה"א ט"ו (1254) לאיש ושמו יצחק בר יצחק בר שמשון. וכפי הנראה בחר ר' משה אבי שמואל בעצמו את האיש ההוא לבעל לבת אחותו, גם לקח חלק במשטה הארוסין והחתונה ויכתוב בעצמו את שטר הנשואין, גם שמואל היה כפי הנראה מן הקרואים. ויהי מקץ שנת 1255 ויערוד שמואל מחאה נגד נשואי ביוגורא עם יצחק בר יצחק ויטען, כי היא אשתו, כי כבר לקחה לו לאשה שלש פעמים, למען יהי סמוך לבו ובכוחו שלא תנשא לאיש אחר. לפי דבריו קדש אותה בראשונה לפני עשר שנים בנעאפאל איזה זמן אחרי מות אביה, בעת אשר היתה (לדבריו) בת שש שנים, גם אביו יושב שם בעת ההיא ויכתוב בעצמו את הכתובה, גם שלח לה ממרסיליא ביד עס אביו מתנות בתור סבלונות וקרוביה ואפוטרופסיה קבלו בתורת קדושין. המתנות האלה היו תכשיטין ומעשה אורג לסלבושים ונתנו לעיני עדים רבים, ביניהם יצחק כהן גיסו של ביוגורא ור' יעקב אנטולי, גיסו של ר' משה אבן תבון, גם נכתב לדבריו שטר על קבלת המתנות, וכאשר שב יצחק כהן למרסיליא הכביח לשמואל, כי הלא נעשה ונגמר לפי חפצו. בפעם השנית קדשה ג"כ ע"י שליח בנעאפאל, גם נכתב שטר על הקירושין, אך השטר אבד מאתו. ע"ד זמן הקירושין האלה ואופן עשייתם (לדברי שמואל) לא נזכר מאומה. אולם ביוגורא השיבה על דבריו, כי אמנם היה אביו פ"א בנעאפאל, אך היא היתה אז אך בת ג' שנים, גם התלישה כי לא נכתב כל שטר להכלית קירושין עם שמואל, אף כי בימי ילדותה דברו בבית הוריה ע"ד השיווך הזה, גם אמרה לה אמה איזה פעמים, כי כבואם למרסיליא תנשא לי שמואל, אך הזמן ההוא היה עבר ושמואל ואביו יאשו את לבם מזה, עד כי לקח לו שמואל אשה אחרת בסקודת אביו. אך ש-י ענה ע"ז, כי זה נעשה נגד חפצו והוא מצדו לא אמר נואש אף רגע אחד ויחשוב תמיד את ביוגורא למקודשת לו כדת משה וישראל, גם טען כי לפני ג' שנים (53-1252) באו בילה ובתה לגור במרסיליא ודרו שלשה חדשים בבית אביו, שהיה גם ביתו ובמשך העת ההיא לא נפרד מביוגורא ויתהלך אחת באהבה וחבה ביום ובלילה, כמו חתן את כלתו! — בפעם השלישית קדשה לדבריו במרסיליא, והנה מענותיו ע"ד הקדושין האלה נראות נכבדות ביותר, כאשר כי תמך יתדותיו כשני עדים ואחר מהם היה מרדכי בר יקותיאל, גם טען כי אז היתה ביוגורא כבר בת י"ג וי"ד שנה וא"כ היה בכחה לקבל קדושה ברצון עצמה. העד מרדכי בר יקותיאל אמר, כי בהיותו פעם אחת בבית בילא במרסיליא ראה את שמואל מרדכי ע"ד הקירושין הראשונים וע"ד המנות והמגדנות שנתן לביוגורא, גם קרא אותה בשם „אשפושא“ (épouse), כלומר „אשתי“, גם הוציא לעיניו ולעיני יוסף בר שמואל ציץ של אבריל (*), ויתן לה לשם קידושין ויאמר לה עברית: „הרי את כבר ארוסתי ותהיה (כן הוא בהכ"ז הנ"ל) שהרפס נייביוער בהררעי, וצ"ל „תהיי“) עוד ארוסתי בדבר זה“, ואח"כ הוסיף בלשון לעז (פראוואנס-סאליט), תהיי בזה אשפושא שלי. המעשה הזה היה לדבריו בחדש תמוז ה"א י"ד, ב' חדשים לפני בוא ביוגורא בכרית עם יצחק, גם מהקדושין האלה היה שטר תחת ידו אך אבד גם הוא או גנבוהו ממנו, אולם לדבריו ראוהו אנשים רבים ממרסיליא ואם לא יחפצו לבוא לכ"ז ולתקני ע"ז הוא אך מפני יראתם מבילה ובני בריתה המפלים היתם על כל סביבותיהם, ולדעתו לא יגירו את האמת אלא אם יפחירו אותם בעונש הרם.

(*) לדעת סהסם כמחבר כוה auripel, aurpel נלשון סרלואנז-סאליט, ונלשון זרפס oripeau, וסרלואנז סנלא של נמכה מוזהבת-גס סטיר שס כי כן סיס סמוכג לאלל אנסים ססוכים סרלואנזס ונאליטלל לחס לסכלס סכשני כוס סחס סכעס קידושין, וכן קדס ילחק בר ילחק חס ביוגוראל כלין של סכפ.

ב) שם. "לכן לא דקדקו זה רק על הרישא ולא על הסיפא דכסיפא שם לא נאמר רק איסור מצוה ואיסור קדושה אבל לא נאמר כל שהוא או ושהוא וכו'". נ"ב אי משום הא לא אירא דהלל מצינו בריש מס' ערכין ודמייק' הש"ס נודרין לאתויי מאי אף דלא נאמר הכל נודרין, ואך משום דהלל דרישא קאי אכולה מתניתין כמו שכתבנו התוס' שם ד"ה נערכין, וכן קאי בודאי הלשון "כל שהוא" (ביבמות) גם אכא שניה "איסור מצוה ואיסור ערוה, דכל הכבות מקבילות זו לזו בהכרח. ואגב אעיר עוד על דבר פליאה שמשאתי בדברי החכם המחבר, כי הוא סותר בעצמו דבריו אלה תיכף בעמוד השני (354. 8) שכתב וז"ל: "אך פעמים נכללו בכללים הללו דברים שהם רק מדרבנן כגון כלל אמרו ביבמה, כל שהוא איסור ערוה לא חולצת ולא מתיבמת, איסור מצוה ואיסור קדושה חולצת ולא מתיבמת, ופירושו במשנה איסור מצוה היינו שניות מדברי סופרים", הלא מבלי משים הושב גם המחבר את הסיפא "איסור מצוה וכו' לכלל! וזה אין לוטם שכונת המחבר שהסיפא תסוב אך על הכלל דרישא ולא על הכל שהוא הסמוך לו, דמניין לו זאת?

ג) שם 354 "ועיין בגמרא שדרשו ג"כ את הקרא וכסחו בעפר ונתוכחו אם רשב"ג פליג על הת"ק או לא"י יו"ש, בקשתי בגמרא שם (תולין פ"ח) ולא מצאתי אף שמץ וכו' בדבר הזה, ואדרבה התוס' שם (ד"ה כל דבר המגרל צמחים) כתבו בפשיטות "לאו פלוגי אתא כי אם לעשות כלל לדבר" ע"ש, ולולא דמסתפאני כי יגע הדבר חלילה בכבוד הרב המחבר היקר לי, הייתי אומר כי החליף בשגגה את ההלכה הזאת בהלכה הקודמת של רשב"ג באותו הרף, "אמר רשב"ג בר"א שלא כסה דם הנפש, ושבתא כיון דעל על, ונחלק לו אח"כ רשב"ג בר' יהודה שאמר שם במשנה (דף פ"ז ע"ב) אימתי בזמן שאין שם דם אלא הוא וכו', ונתוכחו התוס' בד"ה רבנן סברי אם ר' יהודה בא לפרש או לחלוק, עיי' שם.

ד) להמאמר "דברי תורה ודברי קבלה" צד 908 עיי"ש שהקשה החכם שפ"ר על המאמר דרבינא (ר"ה ז') "רבר זה (דיסן הוא החדש הראשון) מתורת משה לא למדנו מדברי קבלה למדנו וכו' מסנהדרין י"ג שדרש ר' יהודה ר' יוסי מהכתוב וחג האסיף תקופה השנה שהאסיף צ"ל בתקופה החדשה "כלומר תקופת תשרי וכו'. ואם כן הרי נמצא מפורש בתורה שחדש השביעי זמן חג האסיף הוא תשרי וכו' והרבר צריך נגר וכו' נגר דיפקיגיה" עכ"ל, נ"ב לא נגר ולא נגר אנא וכל זה מצינו שפיר למיפק האי קושיא, ר' יהודה ור' יוסי דרשו שם שפיר את דרשתם מחג האסיף תקופת השנה אליבא דהאמת דחדש השביעי הוא בתשרי, (ולדעתי לא נסתפק בזה הש"ס כלל במס' ר"ה) דהלא בודאי היתה בידם קבלה נכונה שהיא למעלה מכל ספק ע"ד קביעא דירחי, אך בקשו שם למצוא סמך חזק להקבלה בתורה שכתב, אולם המקשן ברה"ד"ו "ואימא אירי" "ואימא אדר", "אמו רוב אביב כתיב" לא היה יכול בכל אופן להסתפק בהמקרא וחג האסיף תקופת השנה, דלפי פשט הכתוב אין הכוונה על "התקופה" כ"א באורו הוא כסוף השנה החולפת ותחלת השנה הבאה, בתרגום אונקלוס "במפקא דשנת" וכו'פירש"י ע"ש. (ולא כמו שכתב ה' שפ"ר כי דרשת ר"ו ור"י מסכמת עם פשט הכתוב) וזמן צאת השנה לא יחשב פה ע"פ חשבון הקפות כ"א ע"פ אסיפת התבואה מהשנה, וא"כ לא ידעין מזה בירור באיזה חדש הוא. ואגב אעיר כי מ"ס נפל בדברי המאמר ותחת "בין תקופה לתקופה צ"ג יום", צ"ל "צ"א יום" וכו'.

1.

Flavius Josephus und die Halacha

von Dr M. Olitzki.

אם גם רבים וכן שלמים השתדלו בעת החדשה להפיק אור על התורה שבע"פ, להוכיח אמתה, לצרף וללבן דרכיה ואופני התפתחותה ולעשות לה אונים, בכ"ז עוד מקום הניחו לתוקפים הנוקמים ויורדים עד הנהום להתגדר בו, כי עוד רבו

השאלות שלא מצאו עד הנה פתרון נכון. אחת השאלות היותר נכבדות בחקירות התורה שבע"פ היא: הדישה בהלכות הכללות במשנה ובתלמוד, בספרי ספרי וכו', איזה מהן קדומות וישנות הנה ואיזה מהן חדשות לפני התרבין ולאחריו, ואף כי הגריל לעשות בענין הזה הרב החכם ראה"ל בספרו הגדול דור דור ודורשיו, בהציבו ציונים נכונים ובהגבילו גבולים בין ההלכה הקדומה להלכה המאוחרת, (עיי' ביהוד דר"ד ח"א פרק ט' ופכ"א), בכ"ז לא נתברר עוד הדבר כל צרכו בנוגע לכל פרטי ההלכה, ועוד יש מקום להסתפק בכמה וכמה הלכות אם קדומות הנה או מאוחרות: ובאמת לא יתברר הדבר על כנון לעולם כל זמן שתשתרע הדישה והחקירה על זה, אך על המקורים המיוחדים להלכה, כי בספרותנו התלמודית כל הדברים היותר עתיקים והענינים המיוחדים בדרושת שונים משתמשים בערכוביא, וע"כ נבקל ומצא לו כל איש ואיש תמיד ראיות והוכחות לדעתו כפי חפצו ורצונו, ובכן המאמין הפשוט לא יזון מדעתו אף לזי כל שהוא, כי כל ההלכות הנמצאות בתלמוד — בלי כל הברל ופסות — נתנו למשה סיני, והחוקר התפשי אשר אין מעצור לרוחו יחזיק גם הוא בהתלמדות (בדעת רפ"א) בספרו א"ש, כי רוב ההלכות אשר בתלמוד מהורשות הנה וסותרות מן הקצה אל הקצה להלכות הקדומות. על כן אין עצה ותחבולה יותר דרושה אל החפץ ומבילה אל המטרה הנכונה, מלדרוש ולהקדים בספרים האחרים אשר לא להספרות התלמודית יתחשבו, שהניחו לנו קדמונינו מימי הבית השני למשמרת עד היום הזה, בהיותם מדברים גם על דבר חק ומרחק, או עליון להשוות דבריהם ודעותיהם עם ההלכות המסורות לנו בקבלה ונראה אם יתאימו יחד או לא. את הדרך הזה סלל כבר בימינו הרב הגדול השליט בהבנת ישראל ר' זכריה פראנקל ז"ל בספריו ובמאמריו היקרים ע"ד העתקת השבעים ועל היחס שבין דרכי המדרש בא"י ובין המדרש האלכסנדרוני או ההללניסטי, ואחריו התרו החוקרים בשנים האחרונות כמה חכמים צעירים לימים ויוספו לחקור ולדרוש ע"ד יחס ספרים שונים מקדומים שאין עיקרם ותועלתם למצד עניני הלכה, להלכה המסורה בידנו, כמו הד"ר יונגער בספרו: *Onkelos und das Verhältnisse seines Targums zur Halacha*. Berlin 1881. ד"ר רישטער בספרו: *Philo und die Halacha*. Eine vergleichende Studie mit steter Berücksichtigung des Josephus. Leipzig 1879, וכל אחד לפי דרכו וענינו והעיל הרבה לחזק את הקבלה אשר ביינו ולהגדיל את ערך ההלכה אחרי שנראה רושמים גלויים ממנה מדורות קדומים, בעוד שלא נתחברתה עדיין למשנה; גם יצאו מבריהם כמה תוצאות נכבדות להרכבה פרטי ההלכות, כי דברי תורה עניים במקום זה וכו'.

בשומנו לכ לכל האמור עד הנה, נבין היטב לדעת את טיב הספר הנקוב בראש המאמר ותכליתו, ונדע לכלכל דברינו במשפט על ערכו ותכונות. הד"ר אליצקי שם לו לדמות את ספר הד"ר רישטער הנ"ל, וכמו שערך זה כל דברי פילון היהודי הנוגעים לחקי התורה, לעמת הקבלה אשר אצלנו מערכה מול מערכה, כן השוה אליצקי את דבריו יוסף בן מתתיהו הכהן בספרו "קדמוניות היהודים" ע"ד חקי ומצות התורה עם ההלכה המסורה, ואף כי כבר נגע בענין הזה החכם רישטער בספרו הנזכר — כי מרי דברו ע"ד דעות פילון בנוגע להלכה שם לב גם לדעות יוסף בספרו הנ"ל וביתר ספריו, בכ"ז הניח עוד מקום להמחבר שלפנינו להתגדר בו, דהיינו לעשות את הדבר שהיה אצל רישטער אף טפל לעיקר, ולהאריך במקום שצדק ברוב בקרת דקדק המחבר בכל מלה ומלה במקור היוני של הקדמוניות ליוסף וערך אותן לעמת דברי חז"ל המפורים בכל רחבי ים התלמוד, ומרדשי ההלכה, אך עוד לא השפיק לגמור את המלאכה הזאת והמחברת אשר לפנינו הוא אך החלק הראשון מהספר המכיל מבוא ארוך (5-33. ס.), המתחלק לב' מאמרים: "דיעות יוסף בתורה שבעל פה", "דרך יוסף בספרו בנוגע לחקי התורה", ותורת הקרבנות כיוספון ביוחסה להלכה (34-58. ס.). בצדק יעיר המחבר בראשית דבריו על התועלת הרבה שתצא מהעיון בדברי יוספון על הענינים הנוגעים להלכה, כי מתוכם נוכח לדעת, כי התורה שבעל פה היתה כבר חיה וקיימה ברוב ביניה לפני חרבניות שני, ושקר בימין המחליט כי רוב ההלכות נולדו אח"כ וגרשו את ההלכה הקדומה מהתפתח בנחת ישראל (רא"ג, א"ש צד 156 והלאה

חזון הספרות

הרומיים, שכן בודאי הרבה הלכות שקבל מרבותיו ומעה בכמה דברים, ואם לאביר חכמי ישראל ברור ההוא, לר' יוחנן בן זכאי, קרה מקרה השכחה (ע"י המבוכה הנוראה שהיתה בא"י לפני החרבן ופרוד הלבבות שלא היה אולי כמוהו מיום היות ישראל על אדמתו), כאשר הודה בעצמו ששכת אחר החרבן מעשים שראו עיניו ושמעו אוזניו (תוספתא פרה פ"ג ואהלול פט"ז *) ליוסף על אהת כמה וכמה: אולם עכ"ל אין לנו תללות בו בוקי סריקי יותר מדאי. מלבד זאת יש הפרש גדול בין יוסף ליתר חכמי ישראל בעת ההיא, כי בעת שרוב החכמים בא"י שמו כל מעינים אך בתורה הכתובה והמסורה, הגה יוסף הרבה בספרי האלכסנדרונים ויקבל הרבה מדעותיהם, כאשר נראה ברור מדרך האלענאריע שנמצא הרבה בספריו "קדה" ו"נגד אפיו" (ע"י בלאך, קוועלען דעם יוזעפס בפרק המיוחד "ע"ד המקורים העללענטיים אשר ליוסף") וא"כ קרוב הדבר שקבל מהם גם איהו דברים שהם נגד ההלכה אשר ברינו. והנה ה"ח רישטער העיר בספר הג"ל על הרבה השתנות אשר בין יוסף ופילון האלכסנדרונים בדברי הלכה, והחליט בצדק, כי יוסף השתמש בספרי פילון שהיה ידוע לו היטב בתור מלומד גדול (ע"י קרה"י ס"ח, ח', א') וכן שערו כבר שני חכמים, החכם פרידענמאלה בספרו: Breslau 1875: Philo von Alexandrien als Aus- וה"י ויענפריער בספרו: Jena 1875. leger des alten Testaments. אולם בלאך בספרו הג"ל ישתדל לבטל את דעת החכמים האלה, ואהרי בלאך נמשך המחבר שלפנינו מבלי כל חקירה ודרישה, אם הצדק אתו לבטל בפלפולים שונים ובחשערות בלתי מיוסדות או לאהיית הרבות מאד מהשתנות פילון ויוסף, ואחפאל על המחבר שדחה בקש (צד 10 הערה 19) דברי רישטער ונתן טעם כי "ההשתנות בין יוסף ופילון בדברי הלכה, יש ליוסף גם עם ההלכה התלמודית". אמנם כל הוא ברוב המקומות, אך לא עליהם דנים אנחנו. כ"א על מ"ט הדברים שלא יסכים היוסופון לההלכה ומתאים עם פילון בזה, הלא נוכל לשער בצדק כי נמשך אחרי פילון וגם בלאך (הברסמפאל של המחבר) בענין הזה חלק על רישטער, אך שלא מפילון קבל יוסף את הדברים הנוגים מדרך ההלכה כ"א פילון ויוסף השתמשו כאחד במקור העללענטיסטי אחר. ובגדיון דיון האחר, אם מכנס פילון או אלכסנדרונים אחר יצאו הדברים, ובכל אופן יש לנו בזה יחד נאמן תללות עליו כמה שנויים שבין יוסף לההלכה ולא נצטרך תללות הכל כמעט ידועה או בהטענדענץ של יוסף הג"ל. ע"פ הדברים האלה יפלו כמעט כל היסודות של המחבר בהמבוא, ותחתם יעמדו לנו ג' טעמים אחרים ע"ד השנויים שבין היוסופון לההלכה: (א) יוסף שגה לפעמים כאדם בדבריו מסכת השכחה שגברה אז על כל חכמי ישראל בכלל ועליו בפרט כנ"ל, (ב) בכמה פרטים אפשר, או שההלכה למעשה היתה בזמנו כרעתו, או שלכל הפחות הסכימו עמו איהו חכמים, אך הדעה היתה ירדה לשמיאן אחר החרבן, ומה גם בדינים התלויים בארץ כריני הקרבנות וכיו"ב שהיו עלולים ביותר להשכח (ע"י דר"ד ח"א צד 200), (ג) באיזה פרטים נמשך יוסף אחרי דעות האלכסנדרונים שהשתמש בספריהם. זה הוא תוכן רעתי, ואין פה המקום להאריך יותר בזה ולפרש ע"פ דרכי את כל פרטי השנויים שבין יוספון לההלכה, כי הדברים האלה יעלו למאמר ארוך, וע"כ אמלא אך את הבטחתי הג"ל ואעיר אך על איהו מפרשי המחברת.

צד 15 מבוא המחבר ראה להחלטות, כי יוסף כתב כמה דברים אך ע"פ המנהג שראה לפניו ולא מפי ההלכה, מדברי יוסף על אדות קרבנות יו"ה (ס"ג פ"ג) שאיננו מזכיר את הכהן הגדול כ"א בהקרבת פר של כה"ג שהוא משול, ושער המחבר עפ"י כי בימי יוסף מסרו את העובדה של התמרון והמוספין כיו"כ לכהנים פשוטים, באשר כי הכה"ג לא היה ע"פ רוב איש הגון ובר אורין, ונמשך יוסף אחרי ההלכה הזו

וצד 454 והלאה), ואף כי קצר יוסף מאד בדבריו ע"ד חקי התורה והזכרים אך בלאחר יד בחפצו לחבר עוד על אדותם ספרי מיוחד, ונזכר בסוף הקדמוניות, בכל זה נכללו בדבריו המעשים הרבה גופי תורה המאמינים עם קבלתו, ואף לפעמים דחוקה נמצא בדבריו איהו נגוד לההלכה אשר ברינו.

והנה אם גם השכיל המחבר לגלות את מצפוני ההלכות העתיקות שבתורה שבעל פה הכלולות בהיוסופון באופן נעלה, עד כי לא הניח כל דבר (בהחלק המדבר ע"ד הקרבנות) הראוי להעיר עליו, ויעשה מלאכתו בשקידה עצומה הנאותה לענין מדעי עמוק כזה, בכ"י לא קלע בדבריו אל מסרת האמת — לדעתי — בכמה פרטים, וביחוד לא צדקו לדעתי רוב השקפותיו במבוא הספר ע"ד סבות ההתנגדות להקבלה שנמצא לפעמים בדברי היוסופון. לדעת המחבר הסבות האלה הן שתיים שהן ארבע: (א) ידיעת יוסף בתורה היתה מעטה ולא נתבשלה כל צרכה. המשפט הכללי הזה יצא להמחבר ממשפטים פרטיים ומביא על כל אחר ואחר ראיות, ואלה המשפטים: (א) יוסף ימשך ביותר אחרי המנהגים שהיו כבר קבועים בזמנו מבלי שום לב להלכה התורנית. (ב) יביא שלא כדקדוק ובשגיאות רבות את דברי החקים שלא נהגו עוד בזמנו או לא נשמרו כלל. (ג) יחשוב את המנהגים המאוחרים לחקי תורת משה. (ד) כתבו ספרו אך בעד הרומיים שגה יוסף בודן כמה דברים, למען רומם תחת לשונו כבוד דתו לעיני הנכרים אשר חללה ויכוחו. והנה אם גם נודה כי יש אולי יותר מקורשבו של אמת במשפטים האלה, בכל זה אין לנו הצדקה לדעתי להרחיבם ולהגדילם כל כך, כאשר יעשה המחבר, לקבעם ליסודות ועיקרים ולכתוב ע"י את כל השנויים שבין היוסופון להקבלה על השבון חסרונות יוסף ולהשכם לו לשגגות או לזדונות, ואם אמרתי להתוכה עם המחבר על דבר פרטי המשפט הקשה שהוציא את יוסף יארכו הדברים ויצאו מהוג בקרת ספרים, וע"כ אסתפק בזה אך לתורת דעתי בקצרה, שעלתה בידי אחרי העיון בדבר הזה, ולמען לא תראה כקלושה מן האויר אעיר עוד על פרטים אחרים בהספר אשר לפנינו שיש להם יחס לנושא עניננו, גם אוכיח כי כמה פעמים שגה המחבר ולא יוסף הכהן.

לדעתי נחמא נגד האמת אם נחשוב את יוסף, שגדל על ברכי גדולי חכמי הפרושים והיה בעצמו פרוש נאמן לעמו ולדתו, לאיש שוגה ומשגה, לאיש המוני השופט אך על פי ראות עיניו, בעור אשר כתב בהקדמתו לקדה"י (פ"ב), כי חבר אל הספר ע"פ ספרים ערבים: ואם גם הפרוי יוסף על המורה בהללו ובשבתו בספר תולדותיו (פ"ב) את כשרונו העצום וידיעותיו הרבות בתורה, עד כי בהיותו עוד בן י"ד שנה דרשו אסתפק בזה אך לתורת דעתי בקצרה, שעלתה בידי אחרי העיון בדבר הזה, ולמען לא תראה כקלושה מן האויר אעיר עוד על פרטים אחרים בהספר אשר לפנינו שיש להם יחס לנושא עניננו, גם אוכיח כי כמה פעמים שגה המחבר ולא יוסף הכהן.

לדעתי נחמא נגד האמת אם נחשוב את יוסף, שגדל על ברכי גדולי חכמי הפרושים והיה בעצמו פרוש נאמן לעמו ולדתו, לאיש שוגה ומשגה, לאיש המוני השופט אך על פי ראות עיניו, בעור אשר כתב בהקדמתו לקדה"י (פ"ב), כי חבר אל הספר ע"פ ספרים ערבים: ואם גם הפרוי יוסף על המורה בהללו ובשבתו בספר תולדותיו (פ"ב) את כשרונו העצום וידיעותיו הרבות בתורה, עד כי בהיותו עוד בן י"ד שנה דרשו אסתפק בזה אך לתורת דעתי בקצרה, שעלתה בידי אחרי העיון בדבר הזה, ולמען לא תראה כקלושה מן האויר אעיר עוד על פרטים אחרים בהספר אשר לפנינו שיש להם יחס לנושא עניננו, גם אוכיח כי כמה פעמים שגה המחבר ולא יוסף הכהן.

לדעתי נחמא נגד האמת אם נחשוב את יוסף, שגדל על ברכי גדולי חכמי הפרושים והיה בעצמו פרוש נאמן לעמו ולדתו, לאיש שוגה ומשגה, לאיש המוני השופט אך על פי ראות עיניו, בעור אשר כתב בהקדמתו לקדה"י (פ"ב), כי חבר אל הספר ע"פ ספרים ערבים: ואם גם הפרוי יוסף על המורה בהללו ובשבתו בספר תולדותיו (פ"ב) את כשרונו העצום וידיעותיו הרבות בתורה, עד כי בהיותו עוד בן י"ד שנה דרשו אסתפק בזה אך לתורת דעתי בקצרה, שעלתה בידי אחרי העיון בדבר הזה, ולמען לא תראה כקלושה מן האויר אעיר עוד על פרטים אחרים בהספר אשר לפנינו שיש להם יחס לנושא עניננו, גם אוכיח כי כמה פעמים שגה המחבר ולא יוסף הכהן.

לדעתי נחמא נגד האמת אם נחשוב את יוסף, שגדל על ברכי גדולי חכמי הפרושים והיה בעצמו פרוש נאמן לעמו ולדתו, לאיש שוגה ומשגה, לאיש המוני השופט אך על פי ראות עיניו, בעור אשר כתב בהקדמתו לקדה"י (פ"ב), כי חבר אל הספר ע"פ ספרים ערבים: ואם גם הפרוי יוסף על המורה בהללו ובשבתו בספר תולדותיו (פ"ב) את כשרונו העצום וידיעותיו הרבות בתורה, עד כי בהיותו עוד בן י"ד שנה דרשו אסתפק בזה אך לתורת דעתי בקצרה, שעלתה בידי אחרי העיון בדבר הזה, ולמען לא תראה כקלושה מן האויר אעיר עוד על פרטים אחרים בהספר אשר לפנינו שיש להם יחס לנושא עניננו, גם אוכיח כי כמה פעמים שגה המחבר ולא יוסף הכהן.

לדעתי נחמא נגד האמת אם נחשוב את יוסף, שגדל על ברכי גדולי חכמי הפרושים והיה בעצמו פרוש נאמן לעמו ולדתו, לאיש שוגה ומשגה, לאיש המוני השופט אך על פי ראות עיניו, בעור אשר כתב בהקדמתו לקדה"י (פ"ב), כי חבר אל הספר ע"פ ספרים ערבים: ואם גם הפרוי יוסף על המורה בהללו ובשבתו בספר תולדותיו (פ"ב) את כשרונו העצום וידיעותיו הרבות בתורה, עד כי בהיותו עוד בן י"ד שנה דרשו אסתפק בזה אך לתורת דעתי בקצרה, שעלתה בידי אחרי העיון בדבר הזה, ולמען לא תראה כקלושה מן האויר אעיר עוד על פרטים אחרים בהספר אשר לפנינו שיש להם יחס לנושא עניננו, גם אוכיח כי כמה פעמים שגה המחבר ולא יוסף הכהן.

(*) ע"י דה"מ ד' 16—315 שכתב בסתם בדבריו על יוסף כזה"ל:

ולכ זה האיש היה תמים עם ה' וכו' ודברי יוסף בלוי נקמוסות אין מספר להחיקי ההלכה או הספורים הנמלאים בהלכה וכו' וסוקרה ימלא בכל מקום מספריו, או הלכות יצעות או מנהגים ישנים, עכ"ל.

(*) וקף שטעל הכרייתא מסיים שם "לא שלא ה"ס יודע אלא ש"ס מנשק לנו את סתמלידיס", אין סכונת סכונת לא שכת יו"כ כלל ממש שכלו מינו ושטעו אורין, דל"כ מ"ס המילונס לנולול דכך ש"ס מפי קדוש ולדון ק"ו אשר אין לו כל יסוד ועיקר, אולם סכונת היא אף כי אם הסלס פ"ס נעשית בנגדי לכן ויזקק ואוכל ידע, אף אמר לסס מחלס הספן למען העירס חל"כ על ספקסה.

לא רבו עוד דיני נפשות (פנהדרין כ"ד ע"ב ו"א ע"א ועוד). גם ההשערה הזאת אין לה יסוד נאמן, כי הלא יורה גם המחבר (שם) שדיני נפשות נהגו לפני עמי נם אחריו גלות המהדרין מלשכת הגזית (וכן כתבו התוס' בע"ח ע"ב ד"ה אלא ע"ש) וא"כ ערבך ערבא צריך? — אולם לרעתי ברור כי זה הוא תקון מאוחר, וההלכה למעשה העיקרית היתה אך כי לא ילינו את נבלת המגדף ולא יותר (כן ישער כפי הנראה גם ריטשער בספרו משוין אותו וכו' ואין תולין אותו שהחית ש"מא יתרשלו בקבורתו ויבא לירי שכתה אלא סמוך לשקיעת החמה כדי שיקברו מיד עכ"ל, הרי מוכח דכל עיקר הדין אינו אלא מדרבנן וא"כ מתאים יוסף ע"ק ההלכה וע"י היטב בדרו"ד ח"א 200. ולולא דמסתפינא הייתי אומר כי המשנה הנ"ל מורכבת מכ' משניות, משנה ראשונה ומשנה מאוחרת, דאם נדיק השב' בהדרגה, ומתירין אותו מיד" לא נמצא להם כל המושך לא לפניהם ולא לאחריהם, גם העיקר חסר מן הספר דמשהין אותו עד סמוך לשקיעת החמה, כנזכר בברייתא, וע"כ אשר דהדביר, ואם לן עובר בל"ת שגאמר לא תלין כלומר מספיק מה זה תלוי וכו' משנה ישנה מאד יוצאה עוד מפי הסופרים, שהיה דרכם להביא כתובים ולפרשם ע"פ המדרש הפשוט (ע"י דה"מ 5, 6, שהביא דוגמאות רבות ממיין המשניות האלה) והמלים, ומתירין אותו מיד" הם הוספת אחרוני התנאים ובימי רבי נשנית משנה זו ואולי עוד לאחריו, וע"י תולדות המשנה צד 42 וצד 49. ואנכי אעיר עוד ששטות הוא ביד המחבר שהביא שם בהערה 24 מעט על הדין שממתינין עד שתחשך מדברי ר"מ משלו משל וכו' על הנראה אותו אומר המלך תלוי וכו', דהמעט היה מוסב אך על הלאו דלא תלין כדמשמע שם בגמרא שמביא הברייתא על דברי המשנה, ואם לן עובר בל"ת וכו' ומעט דממתינין וכו' הוא משום קבורה כפירוש רש"י שהבאתי לעיל, ועיקר דברי ר"מ הוא אך הוראת דברי המשנה הישנה (לפי דרכנו) בדברי מליצה ערבים ונעימים, ואכמ"ל.

צד 22 מוצא המחבר סתירה בדברי יוסף (שם פ"ג י"א ו') ע"ד סוטה, שמזכיר תהלה את חקרבן שמקריב הכהן ואח"כ השקאת מים המרים, וזהו — לדעת המחבר — נגד ההלכה סוטה י"ט ע"א דמשקה ואח"כ מקריב, וע"כ מחזק גם בזה את התלשותו ה' שמעיה יוסף בדבריו, שלא נהגו עוד בזמנו כי בימיו פסקו כבר מים המרים (תוספתא סוטה רפ"ד); והנה בהמשנה סוטה מ"ז נמצא כי ר' יוחנן בן זכאי הפסיק את מים המרים ולפ"ז תהי לנו הוכחה על ההפך ממש, שבימי יוסף, דהיינו לפני החרבן נהג עוד דין סוטה בכל פרטיו ואך ריב"ז בטלו ובזדא, היה אז כבר נשיא, וא"כ נמשך הדין עד סמוך לחרבן (ע"י לקמן), אולם המחבר הרגיש כבר זאת וע"כ העיר שם בהערה 27, כי נוסח המשנה אינו נכון, כי הלא מ' שנה לפני החרבן גלתה פנהדרין מלשכת הגזית וא"כ בלא תקנת ריב"ז לא שייך כלל לקיים דין סוטה מפני שהוצרכו להעלות אותה לב"ד הגדול שכירושלים (סוטה פ"א מ"ד) ובכן מחזיק המחבר את הגירסא של התוספתא. ריב"ז אומר משרבו הרצוחין וכו' משרבו הנואפים וכו', ולפ"ז היתה זאת תקנה ישנה בימי ריב"ז, ע"כ תוכן דבריו, ושלש עשובות בדבר: (א) אומנם מלאכה קלה היא לשבש משנה ערוכה, אך איננה קשה, דהנה מלבר שאין כל סתירה להמשנה מהתוספתא, דאם גם אמר ריב"ז בעצמו את התקנה היתה אין מזה כל הוכחה על הפסוק שם בהמשנה ערוכה (ע"י יש לשער מזה ג"כ שהוא היה גם המבטל עגלה ערופה וע"י מבוא המשנה צד 271 *), (ב) מעיקרא דרינא פירכא, דמי יימר

ולא זכר את ההלכה, כל עבודות יוה"כ אינן כשרות אלא בכהן גדול. והנה מלבד הדבר הרחוק מאד שיוסף הכהן לא ידע את ההלכה הפשוטה הזאת, לפי מה שכתב המחבר בעצמו צד 26 הערה 34 וז"ל: ידעיה ברורה ונכונה שכוונתו מחקי הכהונה והקרבנות השתדל יוסף בנדיא לרכוש לו כהירות כהן בעצמו ע"ש, מעיקרא דרינא פירכא, כי לא אראה כל ראייה שדעתו היה נגד ההלכה, כי ע"כ מה שכתב *θουαυ* (מקריבין) בל"ד אין כוונתו שהכהנים מקריבים את הקרבנות דהנזא (סוכיקעט) של המאמר הוא בהמלה *δανιστεοντος* (מתענים) שנלני זה ע"ש, כ"א פירושו הצבור מביאין, כלומר את הוהב על כל ערת ישראל להביא את הקרבנות האלה ובשבילם ומשלםם ויבאו, לא כן הפר של כה"ג הבא בשבילו ומשלו וע"כ הוציאו יוסף מכלל יתר הקרבנות של יוה"כ, ופשוט צד 19 והאלה. העיר על סתירה בין יוסף שכתב (שם ס"ד, ח' י"ב), כי בהאפק העם בירושלים כהן הכסות של שנת השמטה או יעמוד הכהן הגדול על הכמה יקרא לפני העם את התורה, ובין ההלכה (סוטה פ"ח מ"ה) שהמלך קורא את משנה התורה, וע"כ ישער המחבר שאך באשר המלך אגריפס השני שמלך בימי יוסף לא שם לב לחקות התורה ועוב דרכי הרת כנוצר ביסופין (שם פ"ב, ח') הוכרחו או למסור את מצות קריאת התורה להכה"ג. ויוסף ידע אך את המנהג האחרון הזה ויאמין כי הוא מתאים למצות התורה, זה ת"ד. אולם השערת המחבר רחוקה מן האמת, כי בפירושו נזכר במשנה שם אגריפס המלך עמד וקבל וקרא וכו' וכתב רש"י (סוטה מ"א ע"א) ד"ה אגריפס המלך, מלך ישראל מורעו והירודים הוא שגורב בה"מ בימיו עכ"ל, וכן כתב הרע"ב ולפ"ז קרא אגריפס השני את הקריאה במועד שנת השבע, וכי הראשון מת כבר בשנת הג' לממשלת קלאודיוס (קדמוניות ס"ט, ח' ב') וזה היה בשנת 44 לסה"ס שהוא יתרו מעשרים שנה לפני החרבן. אולם כמדת נראה יותר, כי המעשה ההוא היה באגריפס הראשון ששמו פקודי התורה והיה אהוב ורצוי להעם, כנודע מהיוסופין וע"כ נספחה לאמר לו: אחינו אתה! א"כ פעמים (א"ב פעמים); וכן משנה מדברי רז"ל בדה"מ צד 58 ישער ששמעון בנו של הלל אבי הדין הוא שמעון אשר מספר עליו יוסף (קדמוניות י"ט, ז' ד') שאמר בקהל עם שאגריפס אינו ראוי לבא אל הקדש, והעיר החכם הנ"ל בצדק, כי הספור הזה יסודתו במעשה קריאת התורה הנזכר במשנה שם ע"ש. והנה הרופי שמעון היו על אגריפס הראשון כבדור להמעין שם; וכן חשב גם ראה"ו בדור רי"ח ח"א צד 188 שאגריפס הראשון קרא בתורה, אך שניהם לא העירו על דברי רש"י הנ"ל הקשים להולמם *), אך בכל אופן מן הנמנע הוא לרעתי שיוסף הכהן לא ידע מאומה שהמלך אגריפס קרא את הפרשה במעמד שנת השמטה, בעוד אשר היה בנת ההיא ילד בן ה' או שש שנים וילד חכם כמוהו בוראי היה וזכר את המעשה הנכבד ההוא, ומה גם אחרי כי הוכיר את חרופי שמעון שיש להם כפי הנראה יחס לזה כנ"ל. ובנוגע לעיקר הדבר נ"ל שאין כל סתירה בין יוסף להלכה, ואדרבה ההלכה העיקרית היא שהכה"ג יקרא את משנה התורה ולא המלך, דבתורה (דברים ל"א י"י) נזכר בפירוש דמשה צוה את המצוה הזאת להכהנים [ושנה הלשון לאמר "תקרא" תחת "תקראו" באשר כי אך אחד קורא ולא רבים] ובזדא כן היה כל הימים שלא היה מלך בישראל ואך אה"כ בימי המלכים נשתנה הדבר וימחול הכהן על כבודו לכבוד המלך וסמכו זה על פירשת המלך (דברים י"ח י"ט) וכן הוא דעת הח"י על המשנה שם דמה שהמלך קורא הוא אך מדרבנן ונתן טעם טוב לזה ע"ש, וא"כ צדק יוסף בדבריו הנ"ל ונראה בהם עומק הכמות, של מרות המנהג אשר בזמנו כוון בדבריו להלכה העיקרית. ודברי התו"ש שם צ"ע.

צד 21 הוא משיג על יוסף שכ' (שם פ"ד ח' ו') שהמגדף תלוי כל הימים, מן ההלכה (פנהדרין מ"ה) שתולין אותו סמוך להשבע ומתירין אותו מיד, ומביא מזה ראיה להחלטה הב' שיוסף שנה בדברי החקים שלא נהגו עוד בימיו, כי אז

(*) סמכת מזכיר שם בפתח הדברים את ס' Die erste Misch-nah מסכת סדר' המשמטין, ויכול להיות כי דבר ע"ד הענין הו', אך אנכי לא יכלתי להשיג את ספסל כוס לענין זו.

(*) וע"י בדה"מ צד 65 ששער שחקנת ריב"ז היתה סוטה בימי רש"י. סוקן וריב"ז עמד אז במקום הכיור בענין למוד הסוכה וסמכות, וא"כ שם זה קרוב מאד לסתכן, ונראה לענ"ד שזה הוא ג"כ כוונת הש"ס כספדרין מ"א ע"א ונ"ל ל"א ע"כ כהניס, תלמודי סוכה לפני רבו סיה' דא"ל לפרש כפשוטו לפני רבו הלל דהא חיתא שם כל שטחיו של ריב"ז ק"כ שס"מ שס"ו וכו', והוכיח רז"ל שם שאין כוונתו שלמך מ' שס"א לרבו דא"ל לא הגיעו ימיו כלל עד החרבן, שהיה הלל מוס' שם לני מהרנן ולפ"ז היה כוונתו סוכה שלמך אלא הלל ראשית למודו, וזמן הנמנע הוא ששער סיה' קצנו הלכה כשמו,

להתקתה אשכנזית בזה"ל: אם 15 חשרי, וועגן זיך דיא צייט צום ווינטער זוענדעט, בעפיהלט דאס געזעטץ, אין יעדער פאמיליע צעלשע אויפצושלאגען, דאסס זיא אלס שוטץ פאר דער קאלטע דער יאהרעס צייט דיענען, ומוכיח מזה ג' דברים: (א) יוסף סובר כב"ש דהסוכה צריכה להעשות לשם החג וע"כ כתב "לבנות סכות" ולא "לשבת בסכות" ככתוב בתורה: בסכות חשבו (ויקרא כ"ג מ"ב), (ב) יוסף סובר כר' אליעזר (סוכה כ"ז ע"ב) וע"כ כתב כי על כל משפחה לעשות סוכה מיוחדת, (ג) הסוכה צריכה לדעת יוסף להגן בעד הקור, וזה מתאים להלכה דבעינן שתהי צללה מרובה מחמתה, — אולם כל הירוקים האלה מיוסדים על טעות אחת גדולה שטעה לדעת המוזכר בדברי יוסף, כי באמת לא דבר כזה מאומה ממצות כוכה כי אם מספר שצוה משה לבני ישראל במדבר שי עשו להם סכות להגן א"ע מפני קור החורף המשמש וכו', ולקח את הדברים מהכתוב "כי בסכות הושבתי את בני ישראל" וגו' (ויקרא כ"ג מ"ב), ואחר כך ידבר מהג הסכות לאמר: "ובבואם לארץ מולדתם יאספו אל העיר וגו'" ע"ש ולא חשב לנחוץ להזכיר עוד מצות סכה, אחרי שיעקר דבריו הוא בכל הפרק ההוא אך ע"ד הקרבנות. וכפי הנראה לי הטעה את המחבר להעתיקו הנ"ל הקלה: "καλέυει" שפירושה: מצוה, אולם נודע שבא בל"י ובל"ר הפעל בזמן ההווה (Praesens) תחת העבר בספור היסטורי ונקרא הזמן הזה בשם Praesens historicum וכן העתיק שם המעתיק האשכנזי קוילען, ואביא כזה כל דבריו, למען ישובו אותם הקורא עם העתקת המחבר, ז"ל: אם 15 טאגע דעסעלבען מאנאטס, דא עס אויף דען ווינטער הינגינג, בעפאהל מאיזעס יערעס איינצעלנען אין אללען שטאטמען היטשען אויפצושלאגען אונד זיך אויף דיא ווינטערקאלטע פארצוזהען, "וא"כ אין דובים ואין יער!

צד 51 מעיר על סחירה בין דברי יוסף (שם) המדבר על שמונת ימי החג להלכה (סוכה מ"ז ומ"ח), כי שמיני עצרת הוא רגל בפני עצמו, ולא דק הישב בדבריו יוסף המחלק שם, אחר כך בפירוש בין ז' ימי חג הסכות ליום השמיני, כי אחרי דברו מהקרבנות המובאות ביום הראשון יכתוב, "ובששת הימים הגנותרים" (ταῖς ἑξῆς ἡμέραις) יקריבו כבשים ואילים וגו', וביום השמיני שבתו יהיה וגו'. עתה אמת לתת את מאמרי ואעיר אך, כי בכל אופן הנזכרים לא תורידנה הרבה מעקר הספר בכלל, כי בכל אופן עלינו להזכיר מובה להמחבר בעד עבודתו הרבה לקבוץ את החומר הרב של ההלכות המפורסות הנה והנה ולהשוותן עם דברי יוסף, וזה הוא עיקר חכילת הספר.

בערלין א' מנא' תרס"ז. יצחק שלמה פוקס.

אוצר הספרים.

אורשימה כללית מהספרים הנוגעים ליהדות, שיצאו לאור במשך שנת 87—1886 (תרמ"ז—מ"ז) (*).

נערכה ונסדרה ונלוו אליה הערות בקורות

מאת יצחק שלמה פוקס.

א.

ספרים כתובים עברית.

מס' אבות דרבי נתן. בשתי נסחאות: (א) הגוססא המפורסמת בתקון והגהה על פי הרוגמאות מכ"י שונים,

(*) מלכד הספרים משנת 1886 (תרמ"ז) שנרשמו כבר בסכנות שנסקטנס.

לן דבסוכה בעיני ירושלים דוקא, ואף דמשמע כן מדברי רש"י מוטה י"ט ע"ב ד"ה מנה"מ, אבל לא כן דעת התוס' שם ד"ה מה להלן, שהקשו ג"כ קושיית הר"ר אליצקי, הלא מ' שנה לפני החרבן גלתה סנהדרין וכו' כנ"ל, אך הם לא הגיהו את המשנה כ"א תירצו שם בפשוטות דאיום לא היה מעכב ודין סוטה גוהג אף לאחר גלות ע"ש (אמנם כתב שם המחבר, ע"י בתוס' חדשים למשניות, אך געלט ממנו (כמו לבעל תו"ח) כי הקושיא באה כבר בתוס' ועל התו"ה העיר כבר הגאון ר"ש נאחאנזאהן ע"ש). (ג) באמת אין כל סחירה בזה בין ה' יוספון להלכה, והלא פלוגתא היא במשנה סוטה שם בין רבנן לר"ש אם משקה ואח"כ מקריב או מקריב ואח"כ משקה ואח"כ יוסף הכהן כר"ש, אשר גם פשוטות הכתוב, ואחר ישקה את האשה את המים (במדבר ה' כ"ז) משמע כותיה.

צד 25 הערה 31 מביא המחבר כעין חזוק לדעת האפמאנאן בספרו הנ"ל, שיוסף לא שמש תלמידי חכמים ולא היה לא מתלמידי בית שמאי ולא מתלמידי בית הלל ממה שנמצא שהוא נוטה לפעמים לדעת בית הלל ופעמים לדעת בית שמאי, כמו בגרושין ס"ל (קדמוניות ס"ג י"ב, ב') דמגרשין "מפני כל סבה שתהי" דרעת ב"ה (גיטין צ" ע"א) ובסוכה הוא מסכים לדעת המחבר — כב"ש (סוכה ט' ע"א) דצריכה להעשות לשם החג. והנה מלבד שמסוכה אין כל ראייה כאשר אבאר לקמן, לא אמצא בזה כל חשש פגם אצל יוסף, אם נראהו מסכים לפעמים לדעת ב"ש (פגם ט' ע"א) דצריכה להעשות חכמים לא התייחסו בעת ההיא דוקא לאחר מן הבתים, הלא ריב"ז תלמיד הלל קבל מהלל: משמאי (אבות פ"ב מ"ה) גם מצינו בתוספתא שבת פ"ז שזכריה בן אבקולס שחי ג"כ בזמן החרבן לא היה נוהג (בעצמות וקליפין אשר על השלחן) לא כדברי ב"ש ולא כדברי ב"ה, וע"י בדר"ו ח"א 194, וא"כ יוסף מה הוא כי נליו עלי?

צד 29 מביא ראייה להחלטתו שיוסף שנה דברים בתוך התנצלות בעד דתו ממה שכתב (שם ס"ד ד', ד') שכל בהמה טמאה צריכה פדיון נגד ההלכה (בכורות דף ה' ע"ב) חמור אתה פודה ואי אתה פודה כל בכור בהמה טמאה, וע"כ ישער המחבר ששנה זאת בדיון, למען לא ית' פתחון פה לאפיון שהוציא דבה כי יהודים יעברו בבית המקדש לראש חמור (נגד אפיון ב', ז'). אולם לדעתי ברור הוא שיוסף קבל את הדעה הזאת מהאלכסנדרונים, כמו שכתב גם פילון שהפדיון גוהג בסוסים בחמורים ובגמלים וכיוצא בהם, ואחת היא אם קבל יוסף את הדבר הזה מפילון, כאשר ישער ריטשער בספרו 121, או שניהם קבלו זאת מאיש אחר, אך כל אחד כתבה לפי דרכו. גם ג"ל שהרעה היא היתה ידועה גם לר"י הגלילי וכוון להגיד. (בכורות שם) "מתוך שנאמר אך פרד תפדה את בכור האדם ואת בכור הבהמה תפדה שומע אני אפילו פטרי סוסים וגמלים (ממש כדברי פילון) תל' פטר חמור" וכו'.

צד 40 מוכיח מדברי יוסף (ס"ג, מ' ג') שכתב, "האיש שאין ידו משגת להביא קרבנות גדולים כאלה מביא שתי תורים או שני בני יונה, את האחד יקריבו לעולה והשני ית' לכהנים לאכילה", כי מקריבין לדעתו את העולה לפני החמאת נגד ההלכה (פסחים נ"ט ע"א) והקריב את אשר לחמאת ראשונה זה בנין אב לכל המאות שיהיו קדומות לכל עולות הבאות עמהן. לדעתי אין מסדר הרברים ראייה דמקריבין את העולה לפני החמאת, והלא גם בתורה מצינו ב' פעמים עולה לפני החמאת (ויקרא י"ב ו' ח'), אולם באמת תלוי הדיון גופו אם מקריבין דוקא את החמאת לפני העולה באשלי רברבי, דהלא נראה ברור מהספר פ"א ס"ד שאין זה לענובא ומותר להקריב את העולה לפני החמאת, וכבר עמדו ע"ז הר"ש משאנץ בפירושו שם והתוס' בפסחים שם ד"ה זה כנה ב"א ע"ש, וא"כ אם גם כתב יוסף את הדברים ההם בכונתו אין לבטלם, כי מתאימים הם לדעת הספרא והמשנה קיומן פ"ב מ"ה.

צד 50 מביא המחבר דברי יוסף (שם ס"ג, י' ד')

וע"כ קרוב לדעתי לאמר שסכונוס נחלת, רכו' הוא נש"ג גשויס שסיו לו ריב"ז תלמיד חכר ונאלץ לפעמים מקומו בדברי דס ודין, כי נשכ"ג עסק בידוד ענייני סכנות סכנות, וע"י נדוד ויד' ח"א 240 ונכ"י על הסנס אכות פ"ב מ"ה, וחלמ"ל.

ספר מכפרי ישראל, הנדפס בחוף לארצו (וביתר) בארצות המערב, אז טוב יעשו לפנות אל מחבר הספר הנ"ל, אשר כל הספרים שבעולם היהודים נפתחים לפניו תיכף אחרי צאתם לאור, והמצוין בחריצות הרבה בספרו הספרים ובשירתו ואמונתו, הארדעסכט אליו: Ch. D. Lippe's Buchhandlung, Wien: II, Praterstrasse 13.]

ס' ברקאי. כולל שירים על ישראל ועל ישוב ארץ ישראל ועל המושבות אשר שר המשוור המליץ הנודע על ארמט א"י, מאת נפתלי הערץ אומבער (ליד עיר ולאטשוב אשר בארץ פולין) מחברת ראשונה, ירושלים תרמ"ו.

דיוואן לר' אברהם אבן עזרא ובתוכו אנרת הי בן מקיץ. הוציא לאור ראשונה ע"פ כתב יד אחד ואין שני לו עם הגהות והערות (בש"א) מאת ר' עקיבא ב"ר יוסף איגר המכונה D-r Egers, ברלין תרמ"ו (186 S. XX-8').

המצאות ההדפסות. קבוצת ספורי מקרי ההמצאות בחרשת המעשה ומלאכת מחשבת, אשר המציאו הכמי לב עד דורנו זה, מאת משה יעקב לעווין, ווארשא תרמ"ו (8' 145 S.).

הואיל משה. באורים חדשים לתרי עשר, מאת משה אשכנזי, טריעסט 1887 (105 S.).

זקנים עם גערים. אספת ספורים מחזות ותמונות מחיי היהודים בארץ רוסיא, מאת דאובן א' ברודס (אריב) מוילנא) י"ל ע"י אביגדור חיים שטיינבערג, וויען תרמ"ו (170 S.).

זכרונות. בחור אחד אשר מלא ידיו לכהן בהיכל דת הישראלית, הזכרונות האלה נכתבו בלשון עבר ובחזיון בלי מרה ומשקל, ונלוו אליהם מאמר קצר בלשון אנגלית על המקור והתפשטות מלאכת השיר העברי מחתימת התנ"ך עד זמננו זה, מאת יוסף שלמה, המכונה D-r Chotzner, לונדון תרמ"ו (8' 84 u. 16 S.) [אסף המזכיר ח"ב צד 40].

הוט המשולש. או עץ אבות (מכיל תולדות ר' משה סופר, ר' עקיבא איגר ור' אברהם שמואל בנימין סופר, מאת ר' שלמה סופר אבד"ק בערגנסאם (באונגארן) פאקש תרמ"ז (56-8').

ס' הקות העולם. (על כללי כלאי הכרם והצמחים וכלאי בהמה ור' אברהם הראשונים ותשובות הרבנים, מאת משה נחמיה כהנאו, ירושלים 1886 (40 u. 20 S.).

ס' היום לעולם. הוא ח"ב מכ' מוסר חיים, באורים לאבן עזרא, מאת נסים חיים, סמירנא 1886 (162 S.).

ס' הוי משה ויהודית. תולדות השיר משה מושיפיו ורעיות, מאת עזרא בינבינשי, ירושלים תרמ"ו (8' 88 S.).

המש מגלות. י"ל בקדוק ע"פ המסורה עם הערות בקרותיות מאת ש. באר ע"ס הקדמה מאת העורך בהוצאה הזאת הח' פראנץ דעלישטי. לייפציג 1886 (99 S. VIII-8').

הרונים לר' מאיר בר אליהו מנורניצא Hebräi-sche Poesien des Meir ben Elia aus Norwich (ca 1300) aus einer Handschrift in der Vaticana, herausg. und erläutert von Dr. A. Berliner. London 1887. (12 S.).

מעמי אמת בחרוים. Lehrge-dicht über die Accente der biblischen Bücher nebst Commentar v. Joseph ben Kalonymus (in der 2. Hälfte d. 13. Säculums), herausgegeben von Dr. A. Berliner zur 70-jährigen Jubiläumsfeier des Herrn Gotschalk Lewy. Berlin 1886 (8' 5 u. 6.).

יענה באש. להשיב שואלי דבר מטעם הק"ק יצ"ו על אודות מהגה שרפת המתיב הנקרא ארומאניני וכתבתי והרציתי הדברים לפני חכמי הישיבה הי"ו שעלו בהסכמה ברוב מנין לקיים ולאשר את כל הכתוב בספר, נאח אליהו בן אמוג ס"ט, ליוורנו תרמ"ו (8' 27 S.).

ס' ירושלים. שנה ב', יוכלל קבוצת מאמרים בחקירות אה"ק, מצבה, קורותיה וכל הנוגע לה בשכבר הימים ובימינו אלה, למען ידע ישראל מצב אה"ק כמו שהיא ומה היא שואלת ממנו, מאת אברהם משה לונץ, ירושלים תרמ"ו.

נוסחא עתיקא בכ"י והנוכרה בקצת ספרים ולא נדפסה עדיין, עם הערות בענין חלופי גרסאות ודוגמאות בשני התלמודים ועם באורים בדרך קצרה ועם מבווא המפיץ אור יקרות על השתלשלות המסכת הזאת ושיבה ושתי נסחאותיה יטיב הכ"י הנמצאים ממנה ומפרשיה, ונלוו לזה ארבע הוספות מבילות לקושי נסחאות מכ"י שונים ושלשה מפתחות, מפתח לפסוקי תנ"ך, מפתח לפרקי אבות, ומפתח לכל השמות שנזכרו בהן. מלאכת הרב מ"ה שניאור זלמן שעכטער בלונדון, וויען תרמ"ו.

אבל כבד ומספר תמורדים על מות הרב החכם הכולל בקי בכל ספרי ישראל פאר ישרון מו"ה מתתיהו שטראשון ז"ל נפטר אור ליום ב' לסדר וינאמרו אבל כבד זה"ו מכת תרמ"ו, הובא אל מנוחתו ביום ג' ז' שבת פה ווילנא יצ"ו. קוננתי במר נפשי וברוח נכאה אחרי חם שלשים ימי אבל, משה שמעון הכהן אנמאקאלסקי, ווילנא תרמ"ו.

ס' אברהם את ידו ח"ב, דרשות מאת ר' אברהם פאלאנגי, סמירנא תרמ"ו (173 ff.).

אגרות שיי"ר, אשר הריץ הרב שיי"ר ז"ל אל רשד"ל ז"ל (מסכת תקצ"ג עד שנת ה'ר"כ עם הערות הח' שוח"ה נ"י) ועם מבוא והערות הרא"ה הרבני נ"י, הוציא לאור שאלתיאל אייזיק גרינבער, מחברת ג' ור', פרומישל תרמ"ו.

ס' אהל מועד. (מכיל ר' ספרים: מערכת תמיד, עבודת המשכן, שמירת הקדש, ירח למערים: ס' הראשון כולל ס' אהל מועד של ר' שמואל בן משולם גירונדי ופירוש "סביב לאהל" מאת ר' חיים אברהם גאנץ, ופירוש שני, ורעיות "אהל" מאת שלמה משה חיים גאנץ, ס' הב' יכל אך את השעקט של ר' שמואל גירונדי ירושלים תרמ"ו, (עין Rev. d. Et. J. 1886, בהביבליאנראפיע של הח' איזידאר לאָב).

אורים גדולים. (הדושים על התלמוד על פי דרך התקדוק) מאת הר"ר יצחק יעקב ב"ר שלמה נפתלי ריינעס. ווילנא תרמ"ו (153 ff.).

אותות השמים. או ספר משפטי הכובבים ומשפטי המולד מר' יהודה ב"ר שלמה כהן, י"ל ע"פ כ"י מאת יעקב בן אליהו שניאור יוסף צבי ליעו ממעוערין, ווארשא תרמ"ו (24 S.).

ס' איוב. מבואר מחדש ע"פ כללי הדקדוק וחקי המליצה של שפת עבר, מאת בנימין סאלר, רב ומורה לעדת "אוהב שלום" בעיר באלטימארע במדינת אמעריקא, באלטימארע תרמ"ו.

און אהרן. (עניצקלאפעידיא לתלמוד קצרה ע"פ סדר הא"ב עם מראה מקומות), מאת אהרן עזריאל, י"ל מאת אברהם עזריאל, ירושלים תרמ"ו (106 S.).

אסף המזכיר. יכלל רשימה שלמה ומדועה ברורה מכל הספרים החבורים ומכתבי עתים אשר יצאו לאור בכל חלקי התבל במשך שנות תר"מ-תרמ"ז, ממחברת בני ברית ואינם בני ברית, הן אותן החבורים על מהרת לשון הקדש, הן בכל השפות החיות, ספרים חדשים מקרוב באו גם ספרים ישנים מחדש נדפסים, בצירוף שמות (אדרעססען) של רבנים, משיפס, מורים שלוחי צבור, מחברי ספרים, אוהבי חכמת ישראל ותומכיה, מסודר ונערך בסדר ומשטר נכון ובמערכת אלפ"א בית"א, לתועלת מוכרי ספרים בכלל, לתופשי הורה לרודשי רשימות ולקהלות עם בפרט, מאתי חיים דוד ליפא (מו"ס פה קרית וויען המעשרית) חלק שני, מחברת ראשונה, ווין תרמ"ז (96 S.). [שם המפר חלק דיו להראות תועלתו הגדולה וערכו הרב, גם כבר יצא טבעו ע"י חלקי הראשון (שנדפס בשנת תרמ"א) בכל העולם והיה לספר נחוצך ודרוש לכל העוסק בספרותו החדשה ולכל אשר יש לו איזה משא ומתן ספרותי, אולם ערך החלק הב' עוד רב על ערך החלק הא', כי בו השתלח המחבר ביתר שאת לשכלל את הביבליאגרא-פיה, לכל יחסר בה כל ספר (אמנם ימצאו גם בו חסר ויותר, אך מן הנמנע הוא לאיש אחד להביא את מלאכתו להכלית השלמות), במחברת אשר לפנינו נדפס אך עד אות II. ואנב אעיר בזה את קוראי הכנסת, כי אם יבקשו לקנות להם איזה

שערים: חזוי חזיונות, צופי נסחרות, מגיל תעלומות, חכמת הרשים, נכונות לחשים, קוסמי קסמים, הכלים שונים מאת ההכם ד"ר שלמה ראבין, וויען 1887.

משא (מסע?) בערב. Romanelli's travels in Morocco towards the end of the 18 Century, fifth Edition with preface, notes and life of the author by S. M. Schiller-Szinessy, in two parts, Hebrew and English, I. Hebrew. Text, Cambridge, Londres, Leipzig 1886 (8' 4 u 72 S.) ומסעות הח' ראמנללי במא-ראקקא בסוף המאה הי"ח, הוצאה ה' עם הקדמה, הערות וחיי המהבר, בשני חלקים: בש"ע ובשפת אנגלית; ח"א בעברית.

משלי ישכר. כתובים על טהרה שפת הקדש ומנוקדים. מאת ישכר בערוש הורוויץ. ווארשא 1887 (הוצאה מיוחדת מהאסף שנה ג').

משניות לששה סדרי משנה בנקוד האותיות מתורגמים ומפורשים כל"א (עם הערות מהכמות והקמות בש"א לפני כל מסכת). כל המשניות יצאו לאור בארבעים חוברות (במחיר 75 ס"פ לחוברת), ע"ע יצאו לאור מ' חוברות ע"י הר' צבי איצקאוויץ בבערלין [על סדר זרעים ופסחים לאור בשלמות כבר דברתי בהמגיד ש"ז גליון 3 ע"ש-ו] ועתה אוסף, כי אחרי פטירת הרב המעתיק ד"ר א. ש. זאממט ע"י ז"ל מסר המל"ה הנ"ל את העבודה הזאת ליד הרב ההכם ד"ר באנעט (רב בקראטאשין) וכפי הנראה מהחברות האחרונות (סוף מס' שבת וערובין) שיצאו לאור על ידי מלא המעתיק החדש הזה בכשרון עצום את מקום המנוח וביחוד נכבדות ויקרות התעורות הרבות שלו, אשר מטרותן לבאר ולברר כל ענין וענין בדברי המשנה על כוונתו בשפה צחה וקלה.

ספורי המזבע עם מאמר מקדמי ארץ, מאת נחמיה רוב האפפמאן ווארשא תרמ"ז (S. 154 u. 48 S.).

ספרי דאגרתא תרמ"ז. כל מגילת הספרי ה"ה קבוצת מדרשים שונים: א' מדרש אבא גוריון ע"פ כ"י ישן נושן הגנוז ברוס ונ"ע השואה עם עור המשה כתבי יד אחרים הממונים באוצרות הספרים: באקספארד, בבריתומוס, בבית"ר בלאנדאן, בקאמברידג' ובפארמא - ב' מדרש פנים אחרים ע"פ כ"י מאוצר הספרים באקספארד אשר היה לפניו בעקד הספרים של הרב ר' חיים מיכל ז"ל בהאמבורג והיה לפני בעל הילקוט - ג' מדרש לקח טוב מרבנו מנחם בר' אליעזר ז"ל ע"פ כ"י הנמצא ביד הרב הח' יעללינקע ועם השואה עם כ"י שני מאוצר הספרים במינצ'ען, נאספו לאגודה אחת עם הערות ותקונים והגהות ומראה מקומות ופתח דבר בראש מאת שלמה באבער מלכוב. ווילנא תרמ"ז (S. 112 S.).

הענין. כולל תורת וסגולת הענין (אפסאלמאלאגניע), שמירת בריאות העינים. כל המחלות אשר תקרינה על העין ותרופותיהן למיניהן לאשר ביד כל איש פרטי להשיגן - תרופות כיתות - והן אשר רק יד רופא מלומד תשיג להביא עזר על ידן. תולדות המחלות וההמצאות האחרונות בתורת העין כמו ראי העינים (אויגענשפיעעל) דבר בתי עינים למיניהם פעולתם ותועלתם מאת רופא עינים גדול, הוא ד"ר שמידט באדעסא ונעתק בהסכמתו ובהסכמת הר"ר פאריעס לש"ע ע"י ישראל האמבורג, אדעסא 1886 (S. 55 S.). (הספר הזה נעתק ג"כ מהמעתיק הנ"ל לשוארגאן, שם, בשנה התיא).

עיר תהלה. בו יכתב זכרון בספר כל הקורות לעדת ישראל שבעיר בריסק מיום הסודת ועד עתה, וזכרון הרבנים והאדמו"רים אשר השם שהיו בעיר, פקודות הממשלה הנוגעות לקהלות לימא בכלל ולבריסק בפרט וכל חשבון ומעשה שנעשה בעירנו בימי הדור האחרון, מלאכת הרבנים אריה ליב פיינשטיין ואברהם מרדכי פיינקעלשטיין מבריסק. ווארשא תרמ"ו (S. 239 S.).

עשרה מאמרות לשאלת החנוך. ונלזה למו מאמר לקוי המאורות, מאת משה קאמאנסאנה. ווארשא תרמ"ו.

פחד יצחק. מאת הרב ר' יצחק לאמפרונטי, אות ש' (23 גליונות) י"ל בפעם הראשונה ע"פ כ"י הנמצא באוצר הספרים בפאריז ע"י חברת מוקצי נדמים, ברלין תרמ"ו.

ס' הכוזרי. לר"י הלוי, המקור הערבי והעתקה העברית של ר' יהודה אבן הבון, י"ל מאת ר"ר הארמוניג הירשעלד, לייפציג 1886, (לע"ע) גרפס אך מחציתו, (S. 160 S.).

נסת ישראל. ספר זכרון הוא לבית ישראל, זכרון ראשי אלפי גדולי העם במעלות הרוח ובפועל כפים בשלמות הנפש ובכשרון המעשה מימות הגאונים עד היום הזה אשר האצילו מרוחם ומכשרונותם נפשם מאונס או מהונס לזולתם ולכבוד היו בתוכנו כחיהם ועד דור אחרון בכבודם נתימר, מאת שמואל יוסף ברייא פ"ן, י"ל ע"י נ. ג. זאקס ואברהם צוקערמאן ווארשא תרמ"ז. (הספר הזה יחזיק לערך מאה באגן ויופיע חוברת הוכרזת בחמשה באגן).

ס' כסף נדבד. כולל מאה ששים כללים בתלמוד ובדברי גדולי הראשונים והאחרונים. מאת הרב ר' ברוך בענדט גאטיין ז"ל ג"ח הוצאה חדשה לעמבערג תרמ"ז.

ס' כפי אהרן ח"ב. ירושלים תרמ"ז (f. 171).

כתאב אללמע, Le livre des Parterres fleuries, grammaire hébraïque en arabe d'Abou' Walid ihm Djanah, publié par Joseph Derenbourg. הרקמה לאבן גנאה י"ל במקורו הערבי עם מבוא גדול (כש"צ) מאת ההכם הגדול יוסף דערענבורג - Paris 1886 (8' LXIV—66-e fascicule de la Bibliothèque de l'École des Hautes Études).

לוח ארז, ח"ב מאת יצחק קונשטאדט, רב הכולל בראדוויץ (בוקאווינא) 1887.

לוח לשנת תרמ"ז עם זכרונות ירושלים ס' שנת לשנת תרמ"ז מאת מ' אדעלמאן, ירושלים 1887—14—32).

מאיר עיני חכמים. מאת הרב מ' מאיר באקאוויץ שהיה ראב"ד דק"ק ידילא במדינת אונגארין, הוצאתי לאור אני חותנו יונה מאנן וויען תרמ"ז (S. 46 S.).

מאמר בקרת ספרים ח"א. בקרת על ס' הדקדוק "מערכי לשון עבר" מאת ה' ישראל איסר גאלדלום, פאריז תרמ"ו (S. 29 S.) [ראה הוספה להמגיד גליון 30].

מדרש לקח טוב. על מגילת רות (פסיקתא זוטרות), י"ל ע"פ כ"י מינצ'ען בצרף עור שמונה כ"י עם הערות רבות (בש"א) וגם מבוא, מאת ו. באמבערגער מאינץ 1887.

מחלון וכליון. או בית החפשיית הכולל בעיר וויען, לכבוד האלופים אצילים המתנדבים בעם אלה הם ראשי חברת תומכי עניי ישראל בע"מ וויען מאת מרדכי אדלער, וויען 1886 (S. 17 u. 6 S.).

מסורת הקריאה. עם כללי דקדוק הקריאה לתועלת לפני כל ישראל הקוראים בתורה בצבור, בו נכללו ונמסרו כל כללי הדקדוק השייכים להקריאה באר היטב וכל הממורות שנמסרו במס"ק ובמס"ג ובמערכת המסורה שמסרו על תנועות והנקודות והעמשים מלעיל ומלער בכל התורה והפסוקים וחמש מגלות, הכל מפורש ומבואר בקיצור נבדק בשלשון צח וקל די באר, כל אלה חברו מאת יהודה ליב בל מרדכי ז"ל שיסלאוויץ משקלאוו כעהמ"ח ס' אוצר השמות, ווארשא תרמ"ז.

מסכת נגעים. ובו ד' פרקים: א) המכנים ידיו לבית המנוגע, ב' מראות נגעים, ג) איזהו מקומן, ד) כל ישראל, ונלוח לזה פתיחה וראשית דבר מאת המו"ל ה' יוסף אייזען-שטאדט בבאריסאוו - בקרת והערות, מאת הרה"ח שמואל אלכסנדראוו, ווארשא תרמ"ו [ראה הערתו על זה בה"דורבבל" 1887 גליון 4 בהפעלילעמאן].

מעשה נ"ם. והוא בקרת בספרות העברית, ווארשא תרמ"ו.

מעשה תענועים. על מקור וספרות כל מיני דעות נפסדות ואמונות חובות חזיונות שוא ותפל, נמוסי שמת ומנהגי הכל אשר השתרגו והשתלשלו בקרב כל הארץ, חרשים גם ישינים, בהשקפה מיוחדת על עמנו וספרותנו בשבעה

בווארשא, אברהם צוקערמאן בווארשא, אפרים דיינארד באדעסא, אהאלף מאספן כפרלין, ווי יאקאבסזאהן עט קאפ. בברעסלויא, ווילהעלם קאבענער, שם. י. קויפמאן בפראנקפורט ע"פ מאין, י. זאנענער בהאמבורג, אהרן פויטש בקראקיא. יעקב ב. בראנדרים בפראג; כל הקאטאלאגן האלה ייש להשיג בהנחם.

שבלי הלשון השלם. כולל פסקי דינים והלכות גם חדושים מגאונים קדמונים ופירושים על מאמרי חז"ל (גם פירושים על תפלות השנה והגדה של פסח ושעמי כל המנהגים ויסודם ומקורם), חברו רבינו צדקיה ב"ר אברהם הרופא ז"ל בתחלת המאה הא' לאלף השישי, היה טמון וצפון בכ"י עד כה. הוצאתו לאור בפעם הראשונה ע"פ כ"י ישן נושן, עם תקונים ע"פ השוואה עם כ"י שני ועם הקדמה בראשו, שלמה באבער מלבוש, ווילנא תרמ"ז (S. 408).

שלחן הגדול. יכלכל ששים וחמשה דרשות והספדים מאת הר"ר שלמה חזן אבר"ק צפת, ירושלים תרמ"ו (f. 154).
ס' תשערי אורה. (חקירות שונות בתולדות ישראל, כדת ואמונה במצות התורה וכדומה). מאת הר"ר יצחק יעקב רייניס. ווילנא תרמ"ז (S. 90-98) [העתקתי מן Rev. d. Ét. j. 1857].

תולדת אלכסנדר Le Roman d'Alexandre, texte hébreu anonyme, publié pour la première fois avec une introduction et des notes critique par Israel Lévi. Paris 1887. (S. XVI, 82).

תורה מציון. הוא קובץ חידושי תורה במקרא ובמשנה הלכות ואגדות ושו"ת אשר יתחדשו תמיד במשך הזמן ממרנן ורבנן גאונים וחכמי הדור היו בארץ ובה"ל (חבורת א'), ירושלים תרמ"ז.

תפארת זרב. בו נקבצו באו הגאונים וגיבם מתנ"ך גמרא אור"ב פור"א ומורשים, איש על רגלו והמאמרים אשר בכל משפט אחווים וקשורים יחד בשלשלת הרעיון יתלכדו ולא יתפרדו, עם משל ומליצה ומכתבים שונים אשר רוח הניבים בהמה, חלק ראשון אות א' כולל משפטי אהבה, אף וחמה ומכתבים, מלאכת ר' יעקב בן מרדכי גאלדמאן מפינסק, ווארשא תרמ"ז.

ס' תקון לדוד. המורה את חכמת הניקור ע"פ יסודי חכמת הניתוח, מאת ד. געלבארט, ש"ץ כבורקנגסטאדט (באיערן) 1887.

ס' תקנות עגונות וכתב חליצת מומר ובדין גט שוטה, חלק שני, אדעסא 1887.

ס' התרשיש לר' משה בן עזרא. י"ל ע"י החברה מקיצי נדרמים, בערלין תרמ"א.

ב.

ספרים הכתובים בלשונות העמים.

Aus allen Acten. Bilder aus der Entstehungsgeschichte der israel. Religionsgemeinde zu Dresden v. Emil Lehmann. Dresden 1886 (S. XVI, 77 S.).

Annuaire des Archives israelites pour l'an du monde 5648 par H. Prague (4 année) Paris 1887. [מלבד הקאלענדער יוכל הספר השנתי הזה גם רשימת כל קהלות ישראל ונושאי משמרת בהונה (קולטוסבעאמטע) בתוכן, בארצות צרפת, אלגעריע, עלואס-לאטהרינגען, בעלגיען ושווייץ, גם השקפה על השנה החולפת ועוד מאמרים שונים].

Aus antiker Weltanschauung. Die Entwicklung des jüdischen und griechischen Volkes zum Monotheismus nach den neuesten Forschungen v. Joh. Fritz. Hagen i. W. 1886 (S. VI, 433 S.).

פירוש השניות להרמב"ם. סדר שחרות בלשון ערבי ע"פ כ"י מארזי ואקספורד, ונתקן מערבי לעברי ע"י נפתלי יוסף בן ר' צבי הירש דירינבורג, חלק ראשון. כולל הפתיחה והפירוש על מס' בלאים, י"ל על ידי ח' מק"נ, כרלין תרמ"ו (10 גליונות).

ס' פקודת אלעזר, חידושים על הא"ה, ח"א מאת ר' רפאל אלעזר הלוי אבן טובו (ובראשו הספר על המחבר מאת ר' נחמן בשיטון, ירושלים תרמ"ז) (f. 5 u. 138) [רדע"י 297].

פתשגן כתב תשובה על דבר נוסח הגט הארמי המהוג וקצת ענינים הקרובים אליו מאת הרב ר' אהרן בן הר"ר דוד יהודה פריערמאן, וויען תרמ"ז (S. 40-8). [המחבר הבקי בלשון ארמית מכבד בהרצאות גדולת את הדיאלקט הארמי של נוסח הגט, ומלבד זאת הוא מוסף הערות נכונות ע"י הכתב הנכון של שמות אנשים, ומפיץ אור על כמה דיאלקטקע ומקומות שלא נתבארו כל צרכם בתרגום אונקלוס, כמרדכי תנחומא וכו', מדברי הרב קייזערלינג באצד"י 1887 גליון ט"ז].

קדושת התנ"ך. חתימתם ותיקונם על פי דרישה וחקירה במשנה מדרש הלכות ואגדות, מאת אשר שמחה ווייסמאן, וויען תרמ"ז (S. 24-8) [gr.].

מקדמוניות היהודים חלק ראשון, יכלכל א) מאמרים שונים בחקרי קדמוניות, ב) מדרש מדרש או ברייתא דר' פינחס בן יאיר, ע"פ כתבי יד עם מבוא והערות מאת הח' אברהם עפשטיין, וויען ח"ד לפאט, תרמ"ז (S. 46-138 u. 8), (תוכן הספר: חרשי ושנת ישראל, הרשימה או הרשימה לבנה? השתלשלות סוד העבור, החשבון שלנו, מרת החרש והתקופה: מרחשון, ארבע-שמא, החיות של שם חס יופת, והחיות של ר' המלכות, כיבוד הוקנה והחכמה, ספר יצירה, הספרא והתלמוד הבבלי, הספרי והתלמוד הירושלמי, מעט מקורות המדרשים הסודיים, דרשות פשוטות ודרשות למודיות, המדרשים לס' שמות, במדבר רבה, המדרשים לס' דברים, ברייתות עתיקות אודות הדגלים ואבני החשן והאפוד, הגהות בדברי חז"ל ע"פ כ"י וספרים עתיקים, דרשה ויכוחית, בערה, חיוורא דבי רבי, הגהות והוספות לס' ד"א רבה ע"פ כ"י פאפערס עברי, א"כ דבן סירא, מאמר על הכור צפת פעתה (כ"י) אשר חבר הר"ר אלעזר אשכנזי בהר"ר נתן הבבלי, מבוא למדרש מדרש, מדרש מדרש, השמנות, לוח הענינים, (אסף המזכיר ח"ב צד 55).

קובץ מבילתא דרבנן ורבי רבנן. מבילתא ב' כולל ד' קונטרסים: א) אבן לפירות וכו' ד' סימנים, ב) שאילת שלום וכו' ס"א, ג) אומר סלה וכו' ד' סימנים, ד) ויהי את פני העיר (תקנות עגונות וכו' ד' סימנים), י"ל מאת ה' מ. א. בעלינואהן, אדעסא תרמ"ז (S. 48-13).

קובץ על יד. והוא ספר האסוף, כולל דברים עתיקים נעתקים מתוך כתבי יד, י"ל בפעם ראשונה ע"י חברת מקיצי נדרמים ש"ב, בערלין תרמ"ז.

קורות עם ישראל ותולדות ספרותו מימי גלות בבל עד היום הזה בג' חלקים, מאת הרה"ח ד"ר דוד קאסעל, נעתק מש"א לש"ע מאת דוד ראדנער, ווילנא תרמ"ז (מ' באגען 16 ג').

קורות הפילוסופיה החדשה. אשר אין וחקר והכין פאביס מיועס, לייפציג 1887 (S. 8).

רב לרש"ע. ספר משנות הבינים מאת א"ש פריער-בערג (העתקת הספר Der Rabbi von Liegnitz מאת הר"ר זאמער י"ל) ווארשא תרמ"ז.

רשימת ספרים ישנים. הנמצאים לקנות בבית מסחר הספרים של הר"ר רפאל נטע ראבינאוויץ, מינכען תרמ"ז (S. 132-8). [את הרשימה הזאת הוצאתי ביחוד מפני ערכה הספרותי, כי היא מכילה ספרים ישנים מאד וגם כ"י עתיקים, אולם עוד רשימות אחרות מבתי מסחר הספרים, נדפסו בשנת 1886 ונרשמו בפרושות ב"אסף המזכיר" ח"ב באות Catalog (S. 36-38), ואזכיר בזה אך שמות המוס' שהיו"ל רשימות מספריות: האלמנה והאחים ראם בוילנא, א"י שפירא

Originalgemälde v. M. Oppenheim mit Einführung und Erläuterungen von Dr. Leopold Stein. Frankfurt a/M. 1886 (f°).

Bilder von der Ostgrenze. Studien und Skizzen, von M. Friedberg. Tilsit, Leipzig 1886. (8' IV, 92 S.)

Briefe und Responen in der vorgeordnischen jüdischen Literatur v. Dr. I. Müller. Berlin 1886. (4' 44 S.)

הוספה להשבון השנתי הרביעי של "בהמ"ר לחכמת ישראל בברלין"

Catalog der werthvollen Sammlung hebräischer und jüdischer Handschriften und Bücher. Hinterlassen von Herrn B. Duenen, weil. Oberrabbiner in Friesland. Amsterdam 1886. (8' 42 S.)

Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Jews College. London, Oxford, 1886. (8' XIII, 64 S.)

Le Comité de bienfaisance l'hôpital, l'orphelinat, les cimetières avec graveurs et plans par Léon Kahn. Paris 1886.

The comparative distribution of Jewish ability, Joseph Jacobs. Londres 1886. (8') נדפס בהושוואל של 1886. פברואר 1886. מן צד 351 עד צד 379.

La connaissance des temps évangéliques, par l'abbé Mémain Sens. Paris, Rome 1886. (8' XVI, 543 S.)

Corso di grammatica della lingua ebraica Prof. Eudes Lolli. Padua 1886. (8' VII, 414 S.)

Darstellung und Kritik der Ansichten Wellhausens von Geschichte und Religion des alten Testaments (aus den Verhandlungen der asket. Gesellschaft in Zürich) v. Prof. Rud. Finster. Zürich 1887. (8' 91 S.)

An die deutschen Juden v. Prof. M. Lazarus. Berlin 1887. (המחברת הוא כח הפ' לאצארום תלכית. Berlin 1887. הבחירה בבית המחקקם הברליני. בה השתדל לעזור את היהודים באשכנז, כי יבחרו הפעם בקאנונואטיסם, וגם באנטיזעמיסטים, אחרי כי רחם נאמנה את הממשלה ולא יארו עור לחברה את הליבראליס, מפני שיהגדו להאנטיזעמיסטיסם, כי אהבת ארץ מולדתם ראוי שתהי למעלה מכל חפץ פרטי ונטיה צדדית. הדברים האלה העלו עליהם חמת כל הליבראליס — ומה גם כי בפיו דבר ובידו מלא, וכיחר עם הפ' היהודי גאלרשמיט השתדל בכל כחו, כי יבחרו חברים קאנונואטיסם — וכתבו מרורות נגד הפ' ל. במכה"ע הליבראליס, כמו ב"פאסישע צייטונג", בערלינער צייט, "בערענקוריער" ועוד, גם המכה"ע לבני ישראל כתבו מאמרים נגדו ויוכיחוהו על משוגחו לדרוש מהיהודים כי יפרו בריח אוהבים, ראה המאמר הראשי באצד"ל גליון 11 ש"פ).

A. Diktionary of the Targumim, the Talmud Babli and Jerusalem and the Midrashie, M. Jastrow. Pars I. Londres, New-York 1887. (4' (2) 96 S.)

Elbrei in Romania si in alte state. Bucharest 1886. (8' 97 S.) (ייל מאת ג. וואלענשינעאנו, מנהל (Rev. d. Ét. I. 1887 p. 142 ע' "הרעפארס",

Einleitung in ein ägyptisch-semitisch-indoeuropäisches Wurzelbuch v. Dr. Carl Abel. London 1887.

הוספה להשבון השנתי הרביעי של "בהמ"ר לחכמת ישראל בברלין" (הוספה להשבון השנתי הרביעי של "בהמ"ר לחכמת ישראל בברלין")

Der Antisemitismus. Sein Entstehen, Wirken und Vergehen. Briefe eines Ariers an einen Antisemiten. Leipzig 1886.

Archäologische Glossen zur Urgeschichte Moses, Herodot. Mythologisches von Herm. Adolph. Thorn 1886. (8' 41 S.)

Die Armenverwaltung im alten Israel. Vortrag des Herrn Dr. D. Cassel, gehalten im academischen Verein für jüdische Geschichte und Litteratur in Berlin. Berlin 1887. (הדרשה הוא רעיונות יקרים. ונעלים ע"ד מעשה הצדקה אצל אבותינו הקדמונים. המחבר מחאר בצבעים בהירים את דום המצב התורתי בענין הוה, ומוכיח כי כוונת מחוקקו היתה לנטוע בלב כל איש פרטי מישראל אהבת ריעים והחפץ להשכיל להשיב לאחרים בכל אשר יוכל; ואם גם לא נמצא אצל קדמונינו חברות מטיבות עם טעם ורוח זמננו, כמו בתי חולים, בתי יתומים, חברה קדישא וכדומה, אין מזה הוכחה חלילה כי או לא עסקו היהודים בעבודת הצדקה בענינים האלה כמו בזמננו, כ"א אדרבה או קנן הרגש והחפץ לעזור לרעהו, עמוק עמוק בלב כל איש פרטי, וע"כ לא היתה דרושה נהוצה כל התעוררות כללית, ואך אחרי אשר שוננו פני העמים ושטף מרוצת החיים החל לשטוף כועפו את רגש הצדקה בלב בני ישראל, או החל הכלל (ראי געזאמשהייט) לראגו לשלום הגאנצוים והנאנקים, ובכן נוסדו חברות שונות למעשה הצדקה — מאד צדק במשפטו, כי "עיקר הצדקה לפי חקי תורתנו הוא להמך ביד איש אשר משה ידו, לעזור ולסעדו עד כי יתכיל להחיות את נפשו ע"י עבודתו; משה רבנו אומר להעשיר: הושיעה לאחר האביון! ולהעני: עזר! מכתנות וגדירות לעניים (אלמאנען) כמובן זמננו לא נמצא בחוקקנו מלבד נדבות לאלמנה ויתום, ובכלל לאנשים שאין לאל ידם לעבוד ולמצוא מחיתם, וע"כ ראה לפנינו הצדקה כתוח"ק כמו הלוואה".

Der Bar-Cochbaische Aufstand unter Hadrian oder der gänzliche Verfall des jüdischen Reiches von I. H. Schwarz, Rabb. in Gablonz a/N. Gablonz 1886. (8' 60 S.)

Beiträge zum positiven Aufbau der Religionsgeschichte Israels. Erstens: Die Bildlosigkeit des legitimen Jhwheultus. Leipzig 1886. (8' 32 S.)

Beiträge zur Literaturgeschichte der Karäer von Rabbiner Dr. P. Frankel in Berlin. Berlin 1887. (הוספה להשבון השנתי של "בהמ"ר לחכמת ישראל בברלין".

Berühmte Männer und Frauen. Ein illustrirter Protest gegen die Antisemiten, herausgeg. v. Dr. S. Grünfeld, illustrirt von Carl Edler v. Stur. Wien 1886.

Die Bibel und die neuesten Entdeckungen in Palästina, in Aegypten und Assyrien, von Vigouroux, Priester von Saint-Suplice. Uebersetzt nach der vierten verbesserten und vermehrten Auflage von Joh. Ibach, Pfarrer v. Villmar. Mainz 1885/86.

Bibliotheka Samaritana. Eine Sammlung samaritanischer Texte in hebr. Quaderschrift, mit Emendationen, Einleitung und Notizen. II Heft: Samaritanische Liturgie in der hebr. Quaderschrift aus den Handschriften des Britischen Museums und anderen Bibliotheken, mit Einleitungen, Beilagen, Uebersetzungen der schwierigen Texte und Scholien versehen, von Prof. Dr. M. Heidenheim in Zurich. Leipzig 1886.

Biblische Chronologie und die Zeitrechnung der Hebräer v. Dr. Ed. Mahler. Wien 1887. (8' X, 204 S.)

Bilder aus dem altjüdischen Familienleben nach

Perrean Estrato del Corriere israelitico. Trieste 1887. (8' 15 S.) „Gesch. d. jüd. Gemeinde in der Gegend von Trieste“ (1887 v. 130)

Gesinnungstüchtigkeit des jüdischen Stammes in humaner und staatlicher Beziehung und dessen Leistungsfähigkeit auf allen Gebieten des menschlichen Wissens und Könnens. Zur Wahrung der Menschen- und staatsbürgerlichen Interessen der Juden durch That-sachen erörtert von Joseph Ritter v. Wertheimer. Wien 1886. (8' 57 S.)

Grammaire hébraïque avec paradigmes, exercices de lecture, chrestomathie et indice bibliographique, par Prof. H. Strack; traduit de l'allemand par Ant.-I. Baumgartner (Carlsruhe, Leipzig, Paris, Genf) 1886. (8' XI (I), 171, 79 S.) Collection Porta linguarum orientalium, H. Petermann.

Gutachten über das jüdisch-rituelle Schlachten. Berlin 1886. (4' 29 S.)

Die Vaticanische Handschrift der Halachoth Gedoloth, besprochen und in Auszügen mitgetheilt von Dr. I. Hildesheimer. Beilage zum Jahresbericht (במחברת) des Rabbiner-Seminars für das Jahr 1886. הוא תאר לפנינו הרב המחבר את תוכן הכ"י של ההג' הנמצא בחוואטסקאן ואשר הוא עתיד להוציא לאור בשנה הבאה ע"י חברת מקיצי נדרים, וזה הוא תוכן הענינים של המחברת: (א) סדר התלכות בהג' הנדפסות ובכ"י, (ב) התכונות המיוחדות להכ"י, (ג) הערות מאנשים מאחרים והערות ע"ד זמן ובאן להכ"י, (ד) דוגמאות משניות גדולות ונכבדות בין ס' ההג' הגדפס להכ"י, (ה) קיום והוכחת השנויים ע"י הראשונים - בנוגע לפרמי הספר אשר אך על דבר אחד, שהוא לדעתו שגגה גדולה שיצאה מלפני השליש. בצד 36 הערה 8 (מפני רוב ההערות מעלה ראשונה ושניה, הוכחת ההג' להשתמש בכימנים יוניים) שואל המחבר: מהו „פריסטקיא“? כי נזכר בהג' כ"י: פריסטקיא דמלכא ונע"ז ישיב לאמר: עס פריסטקיא, שהוא חוק, מצוה, א"ל לחברו, אולי הוא דומה למלת: Priestaw, שפירושו פאליציט? (והדבר הזה יהי נכבד מאד למען דעת את ההאצאנא-לשטעט) של כותב הדברים האלה? (שהוא לדעת הרבה"ח מאוהא איש מאוחר שחי אחרי התגלות חזקוני) והנה מלבד הדבר הזה שהמלה פריסטקיא תגור מהתיבה „פריסטאור“; וה הוכחה שתצא מזה, כי הרב הכותב המלה היא בהכ"י של ההג' היה סל אווי או רוססי מליה, אחפלא מאד על הרבה"ח שבעלמו ממנו ב' דברים פשוטים: (א) כי מלה „פריסטקיא“ נגזרה ממלה יונית (השגורה בפי כל תלמיד בלמדו את הפעלים היוצאים מן הכלל אשר בשפה ההיא), דהיינו προσετιξα (שהוא העבר (פערפעקט) מן προσετιξω) שפירושו, עמוד בראש, ולפ"ז תהי התיבה „פריסטקיא“ שם הבא מן הפעל ובאורו: העומדים בראש פרי המלך, ומתאים היטב לתכונה הדרושה להענין, (ב) כי נמצאת המלה הזאת ג' פעמים בש"ס (ואולי עוד יותר), דהיינו במגילה י"ג, ב"מ פ"ז, גיטין נ"ו, וזכאון ג' המקומות האלה בהערוך ערך פריסטק ע"ש (אולם בעל הערוך נזרז המלה מהשם προσετιξω, שבאורו „תוספות“ ואין זה נכון כלל, כי הלא מוכח מב"מ פ"ו ומגישין נ"ו שפריסטקי הם אנשים שבאו מאת המלך, גם פ"י רש"י שם „שליח“ מהאיים אך עם הכוונה בהענין אך לא עם הוראת המלה כל"ס).

Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das alte Testament von Wilhelm Gesenius. Zehnte verbesserte und vermehrte Auflage, bearbeitet v. F. Muhlau und W. Volck Dr. und Professoren der Theologie an der Universität Dorpat. Mit Beiträgen von Dr. D. H. Müller, ord. Prof. der semitischen Sprachen an der Universität Wien. Leipzig 1886. (ראה המגיד 1887 גליון 26.)

בלשון ערבית ועברית יכול גם הוספות היעראגלפיות. המחבר עבר עבודתו בספר השרשים הזה שש שנים רצופות בשקרה נמרצה, אצ"ו 1887 נ' 23.

Estudios historicos. Coleccion de articulos, Fidel Fita. Madrid, Forsanet 1886. (8' 263 S.)

Historisch-kritische Einleitung in die Bücher des alten Testaments, hinsichtlich ihrer Entstehung und Sammlung v. A. Kuenen; autorisirte deutsche Ausgabe von Th. Weber. 1 Theil, 1 Stück, 2 Heft. Leipzig 1886. (8' S. 97-162.)

Elementarbuch der hebr. Sprache, eine Grammatik für Anfänger, mit eingeschalteten systematisch geordneten Uebersetzungen - u. anderen Uebungsstücken, einem Anhang von zusammenhängenden Lesestücken u. den nöthigen Wortregistern, zunächst z. Gebrauch f. Gymnasien, von G. H. Seffer. 8 Aufl. besorgt v. F. Sebal. Leipzig 1886. (8' XIV, 376 S.)

Erinnerungen an Friedrich Rückert. Lipman Zunz und seine Verehrer (aus dem 2 Bände der „Mittheilungen“ besonders abgedruckt) v. Prof. Paul de Lagarde Göttingen 1886. (8' S. 81-162)

Die Erzählungen und Religionsgesetze der heiligen Schrift. I Theil für die unteren Klassen höherer Lehranstalten. II Auflage. Lissa 1886.

Die Ethik des Jehuda Halewi. Dargestellt v. Dr. Adolf Frankl Grün, Rabb. in Kremsier. Bilin 1886. (8' 45 S.)

Die Ethik in der Halacha, v. Dr. M. Bloch, Prof. an der Landesrabbinerschule in Budapest. Budapest 1886. (8' 96 S.)

Essais sur l'origine du culte chrétien dans ses rapports avec le judaïsme; (suivis d'une Étude sur la traduction de l'Ecclesiaste par E. Renan) par S. Hermann (rabbin à Valenciennes). Paris 1886. (8' VII, 62 S.)

Zur Formenlehre des hebr. Verbs v. M. Schulze. Wien 1886. (8' 55 S.)

La France catholique, réponse à „La France juive“. Nouvelle édition avec une nouvelle Réponse au dernier libelle de Drumont. Paris. (8' 4, 64 S.) (ררע"ו)

Geschichte der Juden in Böhmen. Zum 1 Male nach archivalischen Quellen bearbeitet von Dr. M. Grünwald. Pisek 1886. 1 Theil. (8' 84 S.)

Geschichte der Juden in England von den ältesten Zeiten bis zu ihrer Verbannung v. Dr. S. Goldschmidt, 1 Theil (XI, XII Jahrhundert). Berlin 1886. (8' 76 S.)

(נרפס תחלה „בהמאנאון“ של בערלינער והאפפמאן, שנת 1885)

Geschichte und Bedeutung der Stadt Sichem (Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doctorwürde der philos. Facultät der Universität Leipzig vorgelegt) von A. Eckstein. Berlin 1886. (8' 49 S.)

Das Gesetz des Nomadenthums und die heutige Judenherrschaft von Dr. Ad. Wahrmond. Karlsruhe 1887. (8' X, 250 S.)

Glaubens- und Pflichtenlehre für die israel. Jugend der Volks- Bürger- und Mittelschulen von Oskar Waldek. Wien 1886. (8' 55 S.)

Gli Ebrei in Inghilterra nel secolo XI e XII Pietro

Lösung der Judenfrage von Emil Lehmann. Leipzig 1887 נ"ע מאמרי "מהרש"ק ומהר"ב מנחם יצחק בהמגיד 1887 גליון 11.

Ueber die jüdischen Aerzte im Mittelalter von Dr. Isak Münz. Berlin 1886. 1886 בקרת בהמגיד גליון 49.

Der jüdische Cantor in der jüdischen Geschichte, oder die Musik im Judenthum des Mittelalters von Dr. I. Goldschmidt. Wielburg 1886.

Jüdische Geschichte von der Zerstörung Jerusalems bis zur Gegenwart v. Dr. M. Steinschneider, in Müller Jahresbericht 1886. (S. 33—52)

Jüdische Hochschulen, Vortrag von Dr. I. Müller. Frankfurt a/M. 1886. (8' 13 S.) (הרפסה מיוחדת) מפאפולערוויססענשאפט. מאנאטסבלי. של ברלין.

Die jüdische Moral im 1. nachtalmudischen Zeitalter. Vortrag von Dr. I. Müller. Frankf. a/M. 1887. (8' 13 S.) [ג"כ הרפסה מיוחדת מהמכת"ע הנ"ל]

Die jüdischen Colonien in Russland. Culturhistorische Studien und Beitrag zur Geschichte der Juden in Russland von Julius Elk. Frankfurt a/M. 1886. (8' 220 S.)

Jüdisches Fremdenrecht, antisemitische Polemik und jüdische Apologetik, kritische Blätter für Antisemiten und Juden von G. Marx. Karlsruhe u. Leipzig 1886. (8' 80 S.) [הכפר הזה הוא אחר הספרים היו"ל] (הכפר הזה הוא אחר הספרים היו"ל) "ההינטיטוטום אדאאיקום", ולספרים כאלה נאמר בצדק: לא מדובשך ולא מעוקצך: כי אם גם ערוכים וכתובים הם ברוח ליבעראלי ותוכנם רצוף אהבה לישראל בכ"ז רעל ומות כתובם, כי מטרותם ותעודתם העיקרית היא לפתות את לב היהודים לעזוב את דגל היהדות].

Les Juifs dans les États français de Saint-Siège au moyen âge; documents pour servir à l'histoire des Israélites et de la Papauté par R. de Maulde. Paris 1886. (8' 194 S.)

Les juifs protégés français aux échelles du Levant et en Barbarie sous le règne de Louis XIV et Louis XV, d'après des documents inédits tirés des Archives de la Chambre de commerce de Marseille. Par Jonas Weil. Paris 1886. (הרפסה מיוחדת מהד"ע) [מהספר הזה יראה ויגלה לעינינו, כי המחסה שמצא היהודים בצרפת בחוסי הלעוואנטע והבערערייא תחת ממשלת לודוויג הי"ד ולודוויג הט"ו לא יצא ממקור אהבת אדם, כ"א הסבה הייתה באשר היו היהודים לכלי חפץ להממשלה ע"י המסים הרבים ששלמו מהכנסותיהם ולמען הניא את לבם לכל יבקשו למו מחסה ומפלט באיזה ממלכה אחרת, כמו בענגלאנד, האללאנד או ווענעדיג, וישעו את מסחרם הנפרץ על ארמה ככריה].

Leo Hebräus, ein jüdischer Philosoph der Renaissance, sein Leben und seine Lehren von B. Zimmels. Breslau 1886. (8' 120 S.)

Die letzten Tage des römischen Getto. Ein historischer Rückblick von Dr. A. Berliner. Berlin 1886. (8' 35 S.)

Libanon, Grundlinien der physischen Geographie und Geologie von Mittel-Syrien, mit einer geologischen Karte, 6 Lichtdruckbildern und 16 Textabbildungen von Karl Diener. Wien 1886. (8' X, 412 S.)

Ludwig Börne (1786—1857), eine biographisch-literarische Studie zur Feier seines 100-jährigen Geburtstages von Conrad Alberti. Leipzig 1886. (8' 208 S.)

Hebräische Schulgrammatik für Gymnasien, 2-te verbesserte u. vermehrte Aufl. von S. P. Baltzer. Stuttgart 1886. (8' XII, 135 S.)

Dem hebräisch-phönizischen Sprachzweige angehörige Lehnwörter in hieroglyphischen und hieratischen Texten v. Dr. I. H. Bondi. Leipzig 1886. (8' 130 S.)

Das Buch Hiob nebst einem neuen Commentar, v. Benjamin Szold. Baltimore 1886. (8' XXII, 498 S.)

Histoire des Juifs de Nîmes au moyen âge par Joseph Simon. Nîmes 1886. (8' 40, XXVI S.)

Histoire de la communauté israélite de Paris; 4-e partie: Les Sociétés de secours mutuels, philanthropiques et de prévoyance par Léon Kahn, avec une préface d'Isidore Loeb. Paris 1887. (18' 175 S.)

Histoire de Rabbi Joselmann de Rosheim (1478—1554) par Eli Scheid. Extraite de la Revue des Études juives. Paris 1886. (8' 34 S.)

Histoire des religions, son esprits, sa méthode, ses divisions, son enseignement en France et à l'étranger par M. Vernes. Paris 1887. (18' 277 S.)

Histoire d'un juif, par Elise Orzesko, traduit du polonais par Ladislas Mickiewicz. Paris 1887. (18' XL, 320 S.)

Hochzeits - Agende nebst Anhang Trauungs - Agende zum Gebrauche für Rabbinen und Cantoren von Lion Wolff, Prediger der B'ne-Brith-Gemeinde in Berlin. Berlin 1886. (8' 110 S.)

Hymnes and Anthems adapted for Jewish Worship. Selected and arranged by Dr. Gustav Gottheil, Rabbi of Temple Emanuel. New-York 1887.

Jehuda Halevi, poet and pilgrim, Joseph Jacobs. A Paper read before the Jews College Literary Society, march 13. Londres 1887. (8' 17 S.)

Indice alfabetico dei rebbini e scrittori israeliti di cose giudaiche in Italia con richiami bibliografici e note illustrative, Marco Mortaro. Padua 1886. (4') [את הספר הנכבד הזה הוציא המחבר] (את הספר הנכבד הזה הוציא המחבר) רב, והוא לאור בעת המלחמה לו 50 שנה לימי כהנו במשמורת רב, והוא כולל רשימה שלמה מכל הרבנים והמחברים באשליא שכתבו ספרים בש"ע עם הערות ביבליאגראפיות ונוספות, ע"פ כ"י שעסק בהם שנים רבות, ע"י רדע"י 1886 צר 146.]

Die Inschrift des Königs Mesa von Moab für academische Vorlesungen, von Smend u. Socin. Freiburg i. Br. 1886. (8' 35 S.)

Rabbi Joseph Kara und sein Commentar zu Kohelet, aus dem Ms. 104 des jüd.-theolog. Seminars zu Breslau zum 1 Male herausgeg. v. B. Finstein. Berlin 1886. (8' 60 u. 45 S.) (הרפסה מיוחדת מהמאמאין) של בערלינער וואפפמאן.]

Flavius Josephus und die Halacha von Dr. M. Olitzki. 1 Theil (Einleitung und über die Opfer). Berlin 1886. (8' 58 S.)

Isak Marcus Jost und seine Freunde. Ein Beitrag zur Culturgeschichte der Gegenwart von Dr. Heinrich Zorndorf. Cincinnati 1887. (8' 247 S.)

Le Judaïsme ou l'exposé historique et loyal de la doctrine, de la morale et des moeurs des israélites par B. Mossé. Paris 1887. (8' 267 S.)

Die Juden einst und jetzt. Ein Beitrag zur

שנמצא גאוחו ורומ לבו של לאגארדע שם נמצא גם ענותוהו--
אי-יריעתו בחכמת ישראל--.

Die Philosophie des Heracit von Ephesus im Lichte der Mysterienidee, nebst einem Anhang über heracolitische Einflüsse im alttestamentl. Kohelet und besonders im Buche der Weisheit, sowie in der ersten christlichen Literatur von Edm. Pfeleiderer. Berlin 1886. (8' IX, 384 S.)

Predigten von Dr. I. Kohn, Rabbiner in Inowroclaw 1 u. 2 Heft. Leipzig 1886. (8' 44 u 46 S.)

Die Probleme des alten Testaments und ihre neueste Lösung. Vortrag, gehalten im Berliner Unionsverein. Berlin 1886. (8' 16 S.)

Un procès dans la famille des Ibn-Tibbon. Marseille 1255-56, par Isidor Loeb. Paris 1886. (8' 18 S.)
[י"ל לכבוד הרה"ר ר"מ שטיינשניידער ליום חג הולדת השבעים שלו].

Professor Paul de Lagarde, nach seiner Natur gezeichnet von Dr. A. Berliner. Berlin 1887. [המחברת.]
הואת היא בעיקרה תשובה על הבקרת המבטלת שכתב לאגארדא בהגאמטשינגישע געלעהרשטענאנציגען על החבור של הר"ר בערלינער "תרגום אונקלוס", ואשר מתוך דבריה נכרת הקנאה העצומה הבורעת כלב לאגארדע על אשר הכירה האקארעמא של הממשלה בברלין את הר"ר בערלינער לטובה ותחמך כידו להוציא לאור את הספר הנ"ל, וע"כ בקש והפיש אחרי שניאות בדבריו ב ; אולם לא כשהנצל ומכונה צדקתו יראה לפנינו הר"ר ב. בחשבותו כ"א כלום מלחמת חפזה נגד ל. ובטוב טעם יוכיח לו רוע לבו וגאוחו היתירה].

Prolegomena eines neuen hebr.-aramäischen Wörterbuches zum alten Testamente v. Prof. Dr. Friedrich Delitsch. Leipzig 1886. (8' VIII, 218 S.)

Das Buch des Propheten Ezechiel v. Prof. Dr. C. H. Cornill in Marburg. Leipzig 1886. (8' XII, 516 S.)

Die Psychologie Mendelssohns. Aus den Quellen dargestellt und kritisch beleuchtet von Dr. Leop. Goldhammer. Wien 1886. (8' 68 S.)

Das alte Purimspiel nach neuem Schnitt und Stil (anonym). Frankfurt aM. 1887.

Le rabinat de Metz pendant la période française (1567-1871). Extrait de la Rev. d. Ét. j., tomes VII à XIII par Abraham Cahen. Paris 1886. (8' 91 S.)

Der Raschi-Commentar zu den 5 Büchern Moses (התורה) vollständig ins Deutsche übersetzt mit beigedrucktem Bibeltexte, in einem Bande, von Julius Dessauer, emer. Rabbiner in Budapest. Budapest 1887. [הפירוש של רש"י על התורה נעתק כבר לש"א 1887, על ידי הח' ל. דוקס ווא"כ שנית מאת הח' דעסמויער, ובאשר כי מפני נהיצותו וערתו הרב ספו וחמו כבר כל העק-ועמפלאים הנדפסים הוציאו המחבר שניה לאור בלית גוף (מעקסם) התורה, ע"י אנד"י 1887 צ' 378].

Real-Encyclopädie für Bibel und Talmud. Ein Wörterbuch zum Gebrauche für Theologen, Juristen, Lehrer etc. von Dr. J. Hamburger. Supplementarband zur 1 und 2 Abtheilung. Strelitz 1886. (8' 118 u. 136 S.)

Reine und Gedichte des Abraham ibn Ezra von Dr. David Rodin. Heft II. Beilage zum Jahresbericht des jüdisch-theolog. Seminars in Breslau. Berlin 1887. (8' 1000 u. X S.)

Das Machsor Nürnberg. Ein Beitrag zur Erforschung des Ritus und Commentar - Literatur des deutschen Machsor von Er. B. Ziemlich. Berlin 1886.

Materialien zu einer Statistik des jüdischen Stammes von Ed. Nossig. Wien 1886. (8' 160 S.)

Melanges de critique biblique. Le texte primitif du premier récit de la création; le deutéronome, le nom et le caractère du dieu d'Israël Jhwh par G. Fichthal. Paris 1886. (8' III, 402 S.)

Mémoire sur le Juifs, par le prince de Ligne. Tirage à part de la Revue rétrospective (année 1886?) N° 50 (S. 25-41) [128 צ' 1887 מחררע"י]

In Memoriam Rew. Dr. Isidor Kalisch of Newark 1886. [המחברת הואת חוכרה לכבוד הרב הר"ר Newark 1886. קאליש כנעוויארק אחרי פטירתו, ומלכר חולדות חייו יסופר ע"ד הכבוד שהראתה לו עדתו בקבורתו. והמספר שנשא עליו הר"ר גאמטהייל והתפלה של הרב לייכט].

Der moderne Staat und das Judenthum von Toussaint Wilh. Tried. Minden 1886. (8' 52 S.)

Moïse, Jésus et Mahomet ou les trois grandes religions sémitiques par Simon Lévy, grand rabbin de Bordeaux. Paris, Bordeaux 1887. (8' XIII, 454 S.)
[י"ל אחרי פטירת המחבר ע"י משפחתו, ע"י רדע"י 87 צ' 306]

Moses Mendelssohn, eine Schulrede von Dr. Baerwald. Frankfurt aM. 1886. (4' XIV, 24 S.)
[הוספה לכתב הקריאה, למכון הלמרי בית הספר של קהלת ישראל ב"פ ע"מ].

Nachgelassene Schriften von Salomon Plessner. III Lieferung und Yüqä. Frankf. aM. 1886. (8' 298-432 S.)

Der nationale Zwist und die Juden in Oesterreich von Dr. I. S. Bloch. Wien 1886. (8' 92 S.)

Neuhebräisches und chaldäisches Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim [חבורת כ"ן]. Leipzig 1886. (S. 337-448)

Aus dem Notizbuch des Onkel Jonas. Humoresken aus dem jüdischen Leben v. S. Cronbach. 8. Aufl. Berlin 1886. (8' X, 412 S.)

Ordenamiento formado por los procuradores de las aljamas hebreas pertenecientes al territorio de los estados de Oastilla en la asamblea celebrada en Walladolid el anno 1432. Texto hebreo rabinico, traducido, anotado e illustrado con una introduccion historica por el doctor Don Francisco Fernandez y Gonzalez. Madrid 1886. (8' 115 S.)

Outlinus of Jewish history from B. C. 586 with three maps by the autor of "About the Jews since Bible times", revidid by M. Friedländer. Londres 1886. (8' XXIV, 343 S.) [130 צ' 1887 רדע"י]

Paul de Lagardes jüdische Gelehrsamkeit. Eine Erwiderung von Prof. Dr. David Kaufmann. Leipzig 1887. [המחברת הואת היא בקרת נפלאה על המראעסאמר מאול דע לאגארדע בגאמטשינגען, אשר הוציא זה לא כבר ספר בשם Erläuterungen an Fr. Rückert (ע"י לעיל), שבו הוא מופל הטאים ושניאות על אביר חכמי ישראל הח' צונק ז"ל ועל עוד איזה חכמים החיים אתנו, ומשתדל לעולל בעפר קרנם, והנה יוכיח לנו ה"ח קיפסאן בהמחברת הנקובה, כי במקום

Als Ms. gedruckt. Frankf. a/M. 1886. (4' 8 S. u. 18 ff.)

Statistisches Jahrbuch des Deutsch-Israelitischen Gemeindebundes. Berlin 1887. (8' 2 u. 62 S.)

Die Stellung der Sklaven bei den Juden in rechtlicher und gesellschaftlicher Beziehung nach talmudischen Quellen v. Dr. S. Winter (Dissertations-schrift). Halle 1886. (8' 66 S.)

Storia degl' israeliti dallo Origini fino alla monarchia, secondo le fonti bibliche criticamente e-posti, von David Castelli. Meiland 1887. (8' CIII, 416 S.)

Symptome der antisemitischen Geistes-Krankheit von Dr. K. Lippe. Jassy 1887. הללוהו ואת הספר הזה אשר כבר הללוהו (2) מבינים במכה"ע לב"י ויאשרוהו לא ראיתי, אולם זכיתי (2) לראות בקרת עליו מאת אחד הקנאים בה"י ישרון" 1887 גליון 25, ולא למותר אחשוב להודיע הוכחה לקוראי ה"כנסת", למען יעשנו להם מושג נכון מרוח הקנאים באשכנז, מבלי שום לב לתכלית ותעודת הספר, להזקיק לעין השמש את הרשע הכסל המכונה בשם "אנטיסמיטיזמוס", ומבלי שוות לגנוד ערך ומצב המהבר, שאיננו לא רב ולא דיון ומורה הוראה בישראל כ"א יהודי האוהב עמו בכל לבו ומשתדל לשובת כלל ישראל בכל כחו, בקש ומצא המבקר חטא ועון בדברי המהבר, והוא, כי כתב במשך דבריו, לאמר: "דער יודישע שטייל דער ביבעל, דיא גרונדלאגע דעס יודענשטחוס, בעשטעהט אויס איינעם מיטהאלאגישען, גלייך אנדערען-רע-ליגיאנען (מיט דעם אונטערשייד, דאסס דיא יודישע מיטהאלאגיע דיא געזאמטסטאטור אין איינער איינציגן גאטסטייט פערהער-ליכט, וואהרענד דיא היידנישע הייגעגען יעדע נאטורערייגונג אין איינער בעזאג-דערן גאטסטייט פערהערליכט) אונד איינעם אויס-הכותב דברים כאלה איננו יודע מאומה את היהדות, או מכחיש אותה, בכל אופן לא יוכל לדבר בשם היהדות. לדבר בשם היהדות מוכשר אך האיש המשיג את היהדות בכל אמתה" עכ"ל. גם אנחנו נסכים עם המבקר כי לא צדק הד"ר ליפע בדבריו הנ"ל, שנמשך בהם אחרי מנקיית-כתבי-הקדש (ביבעל-קריטיקע) היותר חפשיים, ושבו עשה לו היה נזהר בלשונו וכתב כי ספר התורה יפרד לחלק ספורי והיסטורי, והלך דהי, וזה היה מתאים לדעתי היטב עם עיקר כוונתו ומטרת דבריו. אולם לבטל עמ"ז את כל הספר ולגרש את המהבר מעל נחלת ישראל, אולי היא וכלימה, והרי זה דומה כמעט למעשה הדאמיניקאנער וכי"ב שבקשו לבטל ולשרוף את כל ספרי ישראל בשביל איזה דברים שנמצאו בהם לפי דעתם נגד אמונתם.

Tables du Calendrier juif depuis l'ère chrétienne jusqu'à XXX Siècle. Avec la concordance des dates juives et des dates chrétiennes et une méthode nouvelle pour calculer ces tables, par Isidor Loeb. Paris 1886. (י"ל מאת הקהדה לחכמת ישראל בפאריז).

Der babylonische Talmud in seinen agadischen Bestandtheilen wortgetreu übersetzt u. erläutert von Dr. A. Wünsche. 2 Halbband, 1 Abtheilung. Leipzig 1887. (8' VIII, 378 S.)

Lehrbuch zum Selbstunterricht im babylonischen Talmud (הלמוד של בבל) II Theil, von Dr. Ph. Lederer. Pressburg 1886. (8' 104 S.)

Le Talmud de Jerusalem, traduit pour la première fois. Tome VIII: traités Kethouboth, Nedarim, Guittin, par M. Schwab. Paris 1886. (8' IV, 300 S.)

Ueber die religionsphilosophischen Ansichten des Flavius Josephus von Dr. Adolph Poznanski. Breslau 1887.

Beiträge zur Kenntnis der religionsphilosophischen Ansichten des Flavius Josephus von A. Lewinsky. Breslau 1887:

Die Religionsphilosophie des Maimonides und ihr Einfluss von Dr. Isak Münz. 1. Theil. Berlin 1887. (8' 36 S.) וע"ד הפילוסופיא הדתית של הרמב"ם הכרו בזמן האחרון ספרים שונים, ומיום שהעתיק החכם מונק את הספר מורה נבוכים לשפת צרפת ובאר את כל דבריו בטוב טעם ודעת הוסיפו עוד צעירי החכמים לברר וללבן דעות הרמב"ם ולפרשן בשמלה, וביחוד כתבו על אורות זה מאנאגראפיקן: הרב הר"ר יאעל מברעסלויא (Maimon. Breslau 1876. Die Ethik des Maimoni- (שם) וד"ר ראיון (שם) אולם הם תארו את דעות הרמב"ם אך בכלל לא דקדקו לבאר ולפרש את כל פרשניה ויניהו מקום להמהבר הר"ר מונק (העוסק כבר איזה שנים בספרי הרמב"ם וכבר כתב כמה מאמרים על אורות במכה"ע שונים) לדרת אל נומק כל ענין וענין ולהציג לפני הקוראים כל רעיוני הפילוסופיא של הרמב"ם בפרוטרוט. הן חלק הראשון מהספר אשר לפנינו הוא אך מבוא כללי, וכתוב בהשכל ודעת, ויחוד ישים המהבר לעיני הקוראים את הסבות שעוררו את הרמב"ם לחבר את ספרו מו"ז ואת חלקי הספר ותוכנם הכללי. בסוף המבוא יודיע המהבר כי תוכן מהברתו יפרד לה' ראשים: א) על דבר תורת האלהות של הרמב"ם, ב) ע"ד השקפתו על בנין העולם (קאסמאלאגיק), ג) ע"ד תורת המוסר (עטיק) שלו, ד) דעותיו בדבר מצות התורה ותכליתן, ה) על דבר הפעולה שפעלה הפילוסופיא הדתית שלו, אחרי המבוא בא עוד מאמר, שהוא כעין מבוא שני, בו ידובר ע"ד היסודות הכלליים שעליהם תשען הפילוסופיא הדתית של הר"ם, והנה אף לא נמצא הדעות ונצורות בספר הזה, בכ"ז הוא ראוי להלה ע"י צחות לשונו וע"י רוח האמונה השחורה העולה ומבצבצת מכל דבריו, ונקוה כי ישלים המהבר בקרוב את העבודה הנכבדה והמועילה הזאת.

Religiöse Zeitfragen von Dr. L. Münz, Rabbinar in Kempen. Berlin 1887. (8' 110 S.)

Die rituelle Circumcision im Lichte der antiseptischen Chirurgie, mit Berücksichtigung der religiösen Vorschriften von Julius J. Leipzig 1886. (8' 45 S.)

Sabbatreden für die israelitische Jugend über alle Wochenabschnitte des Schuljahres, von Rabl. Elias Karpel. Breslau 1887. (8' 16 S.)

Zur Säkularfeier M. Mendelssohns den 4 Januar 1886. Vortrag von S. Friedberg. Tilsit 1886. (8' 24 S.)

Samuelis ben Chofni trium sectionum posteriorum libri Genesis versio arabica cum commentario e ms. cod. bibloth. publ. imper. Petropolit. nunc primum edidit I. Israelsohn. St.-Petersburg 1886. (8' XII, 184 S.)

Das sechste Buch des Bellum Judaicum nach der von Ceriani photolithographisch edirten Peschitta-Handschrift übersetzt und kritisch bearbeitet von Dr. H. Kottke. Berlin 1886. (8' 45 u. 30 S.)

Die semitischen Sprachen. Eine Skizze von Th. Nöldeke. Leipzig 1887. (8' 64 S.)

Stammtafeln der von Liebmann Schwarzschild in Frankfurt a/M. (1555 — 94) abstammenden Familien auf Grund der Urkunden, Acten u. Register des Stadtarchivs u. des Gemeindebureaus, sowie von Mittheilungen aus der Familie, von L. Neustadt,

הערה במשנה

(מנהדרין פ"י ה"א) כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב וכו' ואלו שאין להם חלק לעוה"ב וכו' ר' עקיבא אומר: אף הקורא בספרים החיצונים. — ובגמרא (דף ק:) תנא: בספרי צדוקים, ר' יוסף אומר אף בספר בן סירא אסור למקרי וכו'. הנשר הגדול הרמב"ם ז"ל פירש בספרי צדוקים בספרי עבודה זרה (הל' ע"ז פ"ב ה"ב); ושאר המפרשים פירשו: בספרי מינים; ואולם כנודע לא היו הצדוקים לא עובדי ע"ז ולא מינים כי אם ישראלים קראים. וגם הוא בלתי מובן למה לא אמר במשנה: „בספרי ע"ז" או „בספרי מינים" כמו שהוא אומר בכ"מ? גם מה שייך ספר בן סירא לספרי ע"ז ומינים? — ולדעתי ספרים החיצונים הוראתם ספרים הנוספים, כמו שמכונים המשניות הנוספות לספר המשנה: ברייתות — משניות חיצוניות; וכן מכנים התוס' למסכתות הקטנות הנוספות לספר התלמוד: ספרים חיצונים. וגם בזה הוא: הספרים, אשר לא סדרם עזרא בין כתבי הקדש ואך הצדוקים אשר לא הבימו בפנים של אימה על המסורה של אנשי כנה"ג הוסיפו אותם אל כתבי הקדש; וכן ספחו אותם גם הנוצרים ומכונים אצלם בשם: ספרי אפוקריפא (Apokrypha, Apokryphische Bücher) ספרים הנוספים והנודעים אצלנו בשם: „כתובים אחרונים" (עיי' מה שכתב הרנה"ו ז"ל במבואו לכתובים האחרונים). וזה הוא שאמר: בספרים החיצונים, בספרי צדוקים, לאמר: הספרים שספחו הצדוקים אל כתבי הקדש; והפרושים חשבו אותם לספרי חול, באשר לא הכניסם עזרא תחת כנפי ספרי הקדש (וע"ב אסרו קריאתם); ורב יוסף הוסיף לבאר, כי אף בספר בן סירא אם כי תוכו רצוף משלים ואמרים טובים ומועילים, בכ"ז גם הוא על ספרי האפוקריפא יתחשב. — כן נ"ל בפירוש המשנה, ועל הקורא לרחק או לקרב.

דריססא י"ש אלול תרמ"ו.

ישראל ברלין.

Tomme IX: traités Guittin (fin), Nazir, Kiddouschin. Paris 1887. (8' IV, 299 S.)

Targum Arvi (תרגום ערבי). Die arabische Interpretation des Pentateuchs von Rabbi Saadia Hagaon. Ein Auszug aus einer in der grossherzoglichen Badischen Hof- und Landesbibliothek zu Karlsruhe befindlichen Edition einer authentischen Handschrift. Ins Deutsche übertragen und commentirt von Rabb. S. Schwarzstein in Karlsruhe. Genesis. Frankfurt a/M. 1886. (8' 82 u. XIII S.)

Ueber die Theologie des Xenophanes von I. Freudenthal (בחסבון השנתי של בהמ"ך לרבנים דברעסלאוו) Breslau 1886. (8' 48, XI S.)

Der theologisch-politische Tractat von Benedict Spinoza, neu übersetzt und mit einem biographischen Vorworte versehen von S. Stern. Leipzig 1886. (12' 385 S.)

Untersuchungen zur Kritik des alten Testaments, von Th. Nöldeke. Kiel 1886. (8' 198 S.)

Untersuchungen über die Textgestalt und die Echtheit des Buches Micha v. Victor Ryssel. Leipzig 1887. (8' VIII, 284 S.)

La vie juive, avec preface de gr. Rabbin Zadok Kahen et avec illustration dessinée par Alphons Lévy. Paris 1885—86.

Volkskalender von Jacob L. Brandeis (7 Jahrgang). Prag 1887. נבקצו ונאו כמה (בהקאלנדרער הוה נקבצו ונאו כמה תמונת מגרולי ישראל בליות תולדות חייהם כתובות במליצה צחה, ומלכד זאת יכיל „השקפה על שנת 1886", ספור מאת ס. קאהן „תפלי" ומאמרים קטנים).

Illustrierter israelitischer Volkskalender von Jacob W. Pascheles (36 Jahrgang). Prag 1886. נכולל מאמר היסטורי „היהודים בבאחמען", ספורים מהגהעטשא כפראג. מאת בערנהארד אויערבאך ותולדות רש"י פ"נ ותמונתו).

Die Vorschriften der Thora, welche Israel in der Zerstreuung zu beobachten hat. Ein Lehrbuch der Religion für Schule und Familie von Dr. L. Stern. 2 verm. und verb. Aufl. Frankfurt a/M. 1886. (8' XVI, 100 S.)

Das Werk der Erinnerung. Weihrede zur Eröffnung des zum Andenken S. Eminenz des Gottseligen Erzbischofs Dimitri von der Odessauer israel. Gemeinde gestifteten Waisenstipendiums. Reinertrag zur Gründung einer Handwerkerabtheilung bei der Werkschule „Kleine Jeschiva" von Rabb. Dr. S. L. Schwabacher. Odessa 1887.

Zwischen Licht und Finsterniss. Ein culturgesichtliches Bild aus Galizien von Nathan Samuely. Wien 1887 (8' 120 S.) יקר והנעים מאד, יקר ותוכן הספור היפה והנעים מאד, בראשונה יתאר המספר לפנינו את חשכת הבערות והפאנאיזמוס ששלטה בגאליציען שלטת, ומחזה הב' יציג לעינינו את מלחמת החשך והאור בעצם תקפה ואת הנצחון האחרון של ההשכלה. כל האנשים המרברים בספור הזה מתוארים היטב בהלך רוחם ובמדותיהם (כאראקטערע), עד כי כמו חיים יתיצבו נגד עינינו, גם סגנון הלשון שהשתמש בו המחבר טוב ונעלה הוא ומלא הלצות נעימות המתאימות לתוכן הספור.

תחשבת: אבל גם לב קלנו לא יחוש רוחו השפל נדמה כצל: נמשל ככתמה נדמה (קאפיטל י"ב פסוק י' ופסוק י"א): וזה הלא הוא כתוב על ספר כד. הקטן (מלת: גאון) וז"ל אין מרת השפלות נצטוינו בה שינבל עצמו בעיני ה' ואין [צל: בעיני ה' ואין] , או שיבוהו בני אדם ולא יחוש אליהם. כי אדם החביב שנברא בצלם אלהים ראוי הוא שיחוש על כבוד עצמו ועל מעלת נפשו השכלית ע"ל. וזה הוא הפך הכתוב בפ' השננית להרמב"ם (אבות פ"ד משנת מאד מאד הוי שפל רוח) בשם ספר אחד מספרי המדות יע"ש. ד) קללת חנם על ראש המקלל תחול (שם כ"ו). וזה אמר כבר החכם מכל האדם: קללת חנם לא תבא (משלי כ"ו ב') וכתוב במסורה לו קרי". ופ' רש"י לפי הקרי "למי שהוציאה בפיו" ובפ' ר' משה קמחי המיוחס להראב"ב בטענת כתוב: קללת חנם לו לכסיל המקלל תבא, וכתוב לא באל"ף להודיע כי למקלל תבא ולאשר יקולל לא תבא ע"ל. ומאד יכסלו אפוא האנשים המפחדים מקללות שונאיהם ואנשי מצותם גם כי הן חנם אין פשע ויסודתן הוא אך בשנאה ומשטמה, ולא ידעו כי נחלים חותים המקללים חנם על ראשיהם בקלותיהם. (ה) אל תשפוט רוח איש ותכונתו לפי הליכותיו חוצה בין בני אדם: לך אל ביתו פנימה ולפי משפחו שם משרים תשפוט (קאפיטל י"ג פסוק י"ב ופסוק י"ג). ועוד ר"ל אמרו: ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו (אבות פ"ב מ"ח). וע"ז במדרש שמואל בשם ריא"ב: המפרשים פירשו עד שתגיע למקומו מקומו ממש. לפי שמדותיו נכרים במקומו אם הוא טוב או רע. ואז כשיגיע למקומו וישאל לאנשי מקומו עליו או יוכל לדון אותו ולא קודם שיגיע למקומו. כי אז למראה עיניו ישפוט ואולי לא יצדק מה ששפטו ע"ל. ובדברי המחבר ובחשנו הצחה התברר יותר כונת המאמר הזה. (ו) הפרי לא יפול הרחק מן העץ ודרכו בניס מאבותם לא רחקו (שם פסוק מ"ו), והנמצא בהרבה בספרים קדומים. (ז) לא לששון גולדת אדם בחלד. כי כן בהמלא שחק פ"ד עינך דמעת (שם פסוק י"ח). וה אמר עוד המפורש שילעל. (ח) גם נספך מים כי יזל תמיד שחק ונוקב חור גם בחלמיש צור (שם פסוק כ"ד). פה הסר הנמשל אבל במקורו יש גם הנמשל. ומקורו הוא באבות דר' נתן (פ"ו) שכתוב שם: פעם אחת היה עומד על פי הברא אמר מי חקק אבן זו? אמרו לו המים שהתיר נופלים עליה וכו' מיד היה ר' עקיבא דן ק"ף בעצמו מה רך פסל את הקשה, דברי תורה שקשה ככרול על אחת כמה וכמה שיחקקו את לבי שהוא כשר ודם ע"ל. (ט) אין כליון ואבדון בכל היקום. גם המות אך משנה פנים ויחליפם (קאפיטל י"ד פסוק ד'). וה כתב הרמב"ם בספרו פהדאן. (י) הבשת תועיל יותר ממסר ולקח תמנע חמס ורצה מבעליהם (קאפיטל מ"ו פסוק כ'). זה כתוב עוד בתורת חובות הלבבות (שער הבחינה פ"ה). (יא) כן כסף וזהב לא יעמדו ימים רבים, ותעופו מיד ליד באין מעמד נאמן (קאפיטל י"ח פסוק ה'). במשלי חכמים הנספחים אל צוואת ר"י אכן תבון כתוב זה כמעט אומר "המבון גולה", ואין כל פסח כי תחת: גולה. צ"ל: גולה. וכי ר"ל נגד מאיש לאיש. והוא מתאים עם מאמר ר"ל: ולמה נקרא שמם וזוים? מפני שווים מזה לזה (במדבר רבה פרישה כ"ב). (יב) התפלה לא תשנה רצון ה' וכו' אולם בתפלה ישנה ויסהר לב איש תפלה וכו' (קאפיטל י"ט מפסוק ד' עד פסוק ט'). כן כתוב בספרים רבים. וביהוד בעקרים (כאמר ד' פ"ח). (יג) ע"ל כן נמהר הנער וכו' ובנינו הריסה וכו' על כן הזקן כחשב רוחו וכו' והוימתו בנין (שם פסוק כ"ג ופסוק כ"ה). כן כבר אמרו ר"ל: ששתית זקנים בנין ובנין נערים סתירה (מגלה ל"א ב'). (יד) עשה טוב וצדק באמונה לא יבקש שכר ותודה: וכבר עליונות נפשו בעשותו הטוב פעלתו אותו ומשכרתו

בקרת מצער

על ספר: משלי ישכר אשר להמליץ הנעלה.

הרב מ"ה ישכר בערוש איש הורוויץ הלוי.

בראש הקדמת ספר "משלים" לרבנו ירוחם תלמיד הרא"ש כתוב: כבר אמרו חכמי המחקר. כי דרישת ההכמה (יקרה) לשני פנים. האחד למעלת הנושא ואין הסדר טוב ושלם. והשני לסוב סדרה אף על פי שאין בנושאה מעלה יתרה. כי הנפש תתענג בסוב הסדר ע"ל. וכ"ה בספר מלמד התלמידים (פרשת יתרו) בשם חכם נוצרי יעוני שם. ומה רבה אפוא יקרת ספר אשר יש בו שני הפנים גם יחד וכל אחד שלם תכלית שלמות. ומה יקר ומה נכבד ספר: משלי ישכר אשר מלכר שני הפנים יש בו עוד שלישי אשר יכלול פירו ויתם הדור. והוא: שפה ברורה, שפה כמורה מורה ומפורב, שפה שקולה במאזני צדק וספוחה בפלס דעה והשכל אין ערך ואין מנרע, שפה אשר מלותיה על לשון נביאיו היו וספרי קרשנו בה נכתבו בלי כל ערב מהלמודים ומדרשים. ובעבור גדל יקרת הספר הוה שמתי מעיני בו והערות מספר עליו העירוני. ואלה הן:

(1) משליו יצאו להם בעקבי משלי שלמה ובמצעדי משלי יהושע בן סירה. ויותר אחזה גלם באשורי משלי שלמה. כי ידמו למשלי שלמה גם בעריכת הקדמה קטנה לפני המשלים המודיעה תכלית המשלים. הנה משלי שלמה מתחילים מפסוק יראת ה' ראשית דעת (א' ו'). וכל הכתוב לפניו הוא אך הקדמה המודיעה תכלית המשלים, וכן משלי ישכר מתחילים מפסוק המסה אשר נסיתי (א' ד'). והכתוב לפניו הוא אך הקדמה המודיעה תכלית המשלים. אבל משלי יהושע בן סירה הם בלי הקדמה. ובשכבר הימים שעתי כי הקדמת משלי שלמה איננה מאת מחבר הספר רק מאת מסדרי שום אנשי הוקית מלך יהודה אשר העתיקו משלי שלמה בכתוב בראש פרישה כ"ה. ושעתי כן בעבור דבר אחר אשר אין פה מקומו.

(2) רעיוני המשלים הם מחוכמים ומחכימים. כי לב חכם הרם והנמשל על פסוק אשר מבשרו חכם ושרם בקרבו כאוצר נחמד מעת הולדם עדי חקם בספר למד בהם תועי רוח בינה. כן ארח כל איש בינות למטון בחבו כל מקרה כל פגע וכל מעשה שנעשה תחת השמש אם יכשרו להוציא מהם למד מועיל ולקח טוב ולשמרם כנגוי פנינים עדי בספר יוחקן ועין כל איש תשורם. לא כן ארח המון רבה ודלת העם. כל מראה עינים כל הלך-נפש כל מעשה אשר תחת השמש אך כן דגע על דגשים יפעלו וכן דגע כמו הגה יחלופו וכצל יעבורו. ולכן לא יכשרו כל מסותיהם למד דבר להועיל לא לעצמם ולא לאחרים.

(3) רבי הרעיונים חדשים המה מלב החכם המחבר באו, ואחרים מהם ישנים המה. אולם מאד צדק החכם המחבר באמרו: ולשון חכמים גם בישנים תברא רוח חדשה, ויחדשו כשר נעוריהם להורות ולשעשע יחד (קאפיטל י"א פסוק י"ב). ואלה הישנים: (א) על האמור בקאפיטל ב' מ"ו: אוי לך כנען אם תעזוב עובדיך ביד יאחריים ועינך לא תשים עליהם לרגלים וכו' כבר העירו ר"ל באמנם: מי שהניח לו אביו מעות הרבה ורוצה לאבדן וכו' וישכור פועלים ואל ישב עמהן (ב"מ כ"ס ב'). (ב) והולך רכיל שלש נפשות (קאפיטל י"א פסוק י"ז) כבר הודיעו זה ר"ל. יעני ערבי (מ"ו ב') "לשון תלהאי קסיל תלתאי". (ג) גאון וגבהות לב בבני אדם לראשי תועבותיהם

אשר יוכלו להמית איש במראה עיניהם. גם כל יושבי ארץ שפאניען יאמינו כמו שכתב חסם אחד צרפתי זה שבועים שנה. כי יש אנשים אשר יוכלו להמית וולתם בהבטת שתי עיניהם, ויש אשר להם הכח הרע הזה רק באחת מעיניהם, ויספרו גם ממלך אחד אשר קרא לאיש כזה ויצוהו להביא אל אנשים אשר רדו מחיובי מיתה, ויהי כהביטו עליהם והנה קל מהרה כפו תמו כן בלחות ע"ל. ולי קשה ערך קשה מאד להאמין לכל הדבורים והספורים האלה הורים עד מאד למבע ולשכל, ופליגיוס איננו כי אם עד מפי עדים אשר לא נדע הכונתם. והנוסע הצרפתי דומאנט לא ספר רק אשר הפרסיים היונים הערביים והסירקען יאמינו במציאות אנשים אשר יוכלו להמית איש במראה עיניהם: ומה רבו ההבלים אשר העמים האלה האמינו בהם! ומה עצמו ראשיהם! וכן תהאם הצרפתי לא כתב כי אם אשר כל יושבי ארץ שפאניען יאמינו בכח עין רעה להשחית ולהזיק. ולעמדת המספרים האלה עומד הפלוסוף הגדול בן מיימון אשר כתב בפעלת עין רעה ואמר לא הוא. כאשר הראית במאמרי: השתוות. והרב החכם הגדול הפלוסוף הגעלה ר' ידעיה הבדרשי אמר על בן מיימון בסוף ספרו, "בחינת עולם": סוף דבר השמאלי לבי או תימין תאמין בכל מה שהאמין בו אחרון הגאונים בזמן ורשאם בחשיבות הרב המורה הגדול רבנו משה בן הרב הגדול רבנו מיימון ו"ל אשר אין ערוך אליו בכל חכמי ישראל אחר התימת התלמוד ע"ל. ואני הגני מוסף לאמר אל לבי, השמאלי לבי או תימין לא תאמין בכל מה שלא תאמין בו הרמב"ם. כי תמיד מכלל הן נשמע הלא. ואשר כתב ירדני פאללאק, אם יתכן בשנאה ובאיבה על וולתו מחרדיו ומפיל אימה ופחד עליו וכו' ולפעמים תסבב התבטת הזאת גם המיתה הפתאומית, כמו שספרו חז"ל "יהב עיניה ביה וקסליה" ע"ל, ויכל היות גם לפי חק הטבע, כי רבים חללים הפלי הפחד ועצומים כל הרוגיו. אולם זה לא יתכן כי אם בהבטת אנשים מאוימים כגנשים המסופר עליהם: אותן בני אדם והן אמה וכוונתן אמה (לי נראה כנורס: אימה תחת אסיה) ומדברים מחציתיהן וכו' אומרים כפותרו אומרים אומרים הורגין (נטיין י"ד ב'). ויתר הדברים אשר יש לי כזה אחשון לעת ולמקום אחר.

(5) מאמר אחד יש בספר היקר הזה אשר קשה במני מאד לדעת פשרו. וזה הוא: שאל עצה מפי מצליח דרכו, כי ידיר ה' הוא ואלהים עמו: לירדיו ולמכרכיו יתן ה' גם תבונה ודעת, ועצתם כעצת אורים ותמים: כל מוצא שפתיהם ישמע ה', ומכרכותיהם יברך גבר (קאפיטל י' מספוק ה' עד פסוק י"א). וזה נשגב ממני לא אוכל לו. כי הנה דרך רשעים צלחה שלו כל בגדי בגד (ירמיה י"ב א'), הכיר רשעים ובוגדי בגד ירדיו ה' המה ואלהים עמם, ועצתם כעצת אורים ותמים, ומכרכותיהם יברך גבר? ולמה אמר דוד: אל תתחר במצליח דרכו (תהלים ל"ו ו')? למה לא יתחר בירדיו ה' וברוך אלהים? ואיכה נוכל לאמר, כי למצליח דרכו יתן ה' גם תבונה ודעת כראותנו כסילים יצילו ודרכי אוילים בכל עת יחילו? יגד נא לי המחבר פשר דבריו.

(6) מחר מאמרי הספר הזה הוא לי המאמר הכתוב בסוף (קאפיטל י"ט) וזה הוא: אסיבליג השכל באדם ויקדם ובאו לפני הרגש ויעבירוהו או בעליו תמלה וחזינה תצערנה, ופעשי הצדקה וחסד יפעמו: על כרבים מאנשי שכל רחוק מעשות טוב, ואנשי דגש לא ימחרו להבחין בוגד בעל. והוא ענין מפורסם יקר ונכבד מאד. ולהבקיט כשהר אורו אערך עליו מאמר מיוחד, ובו אדברה גם על אדות התנגדותו לדעת שפינאצא האומר, כי מעשי הצדקה ותחסר אינם טובים רק בהיותם ילדי השכל ולא ילדי הרגש. סוף דבר אנכי אומר: אשרי האיש אשר כתב משלי הספר הזה על לוח לבו, כי או ילך לבטח דרכו בכל עניניו.

יעקב רייפמאן

של ח"מ (קאפיטל כ' פסוק י"ד ופסוק ט"ו). כן אמר כבר החכם הצרפתי בספרו: פאן דער גאטירליכען יאראל (פרק ט"ו העתקת וויעלאנד): פערלאנגט פיר דאס גוטע, דאסס איהר אנדערן ערווייזט, קיינע אנדערע בעלאהונג, אלס דאס פערנגיניען גוטעם געמעהן צו האבען ע"ל. ולפי דעי גם הכונה העצמית והעקרית במאמר: אל תחיו כעבדים המשמשים את הרב ע"מ לקבל פרס וכו' (אבות פ"א ב"ג). היא להיות העבודה עצמה הפרס ולא וולתה. ע"ד הכתוב בחז"ל (שער עבודת האלהים ט"ז): ומוי שוילה ממנה (מן ההערה התורית) אל העבודה שהיא מדרך הערת השכל יגיע אל מדרגת הנביאים ובחירי עליון החסידים, ויהיה גמולו בעולם הזה השמחה במתיקות עבודת ה' כמו שאמר הנביא (ירמיה ט"ז): גמצאו דברך ואוכלם ויהי דברך לי לששון ולשמחת לבבי וכו' ע"ל. (טו) גר בוער מבער נר ולא יחסר מאשו. ואיש חכם מלמד דעת וטוד יוסף לקח (קאפיטל כ"א פסוק ט"ו): כבדרש במדבר רבה פרשת בהעלותך כ"ב: אמר תאמר הוקנים שהיתה נבואתן משל משה שמא חסר משה מן נבואתו כלום. לאו, למה הדבר דומה לנר שהיה דולק והדליקו ממנו כמה נרות ואור דליקתו לא חסר אף כאן משה משלו לא חסר כלום ע"ל. והמחבר הוסיף ע"ז שכלבד שלא חסר ממנו מאומה הוא מוסיף עוד לקח. (טו) אם מפעל שלם מידי אדם אין ותהי תהלתו כי שגיא אותו ספורות (סוף קאפיטל כ"ב). כן בספר החנוך (סוף מצוה תקע"ג) כתוב: וגדול הוא מי ששגותיו ספורות ע"ל וכו' כבדורי. ולא אוכל עתה לציין מקומו בעבור שאיננו כעת בידי. (יו) בער כי יישן האדם יאמין בה' ויפקיד בידו הרוח אשר נתנו וכו' על כן חסד ה'. בבקר ואמונתו בלילות כל איש יגיד (קאפיטל כ"ו מ"א עד ד'): יעוין מדרש איכה (פסוק חדישים לבקרים רבה אמונתך).

(4) בקאפיטל י"א (מספוק כ"א עד פסוק כ"ה) הגדיל והפליג המחבר עד מאד את כח עין רעה להשחית. וז"ל אל תלעג לעין רעה ותאמר מהבליים יאמינו בה, ואל תתחכם ותשים לאל פעלה להשחית: כי כח נפלא בעיני האדם, מהן עלילות תצאנה לרעה ולטובה: רוש ורעל בראות. עין רעה ופעלתה לא תשוב ריקם: כן יש בני אדם בעיניהם לבד יאסרו חילו סוף כגדי ותיש ע"ל. וכן ירדיו הרב הגאון, החכם הגדול, מ"ה חיים יוסף פאללאק ו"ל הגדיל והפליג את כח עין רעה להזיק בבאורו לספר עקדת יצחק (ראש פרשת תזריע) ו"ל כפי הנודע יזיק מי שטבע חפרו רע מאד לוולתו אף כשיטת עינו עליו לבד, כמו שהאריכו חז"ל ושאר מחקרי הטבע הקדמונים לספר בגדול היוק עין רעה, עד שיש חיות, ואף כי נחשים ארסיים (גיפסיגע שלאנגען) הממיתים בע"ח המובטים מהם רק בהשקפתם עליהם, וכל אדם אף אם טבע חפרו טוב בכל זאת אם יביט בשנאה ובאיבה על וולתו מחרדיו ומפיל אימה ופחד עליו ומסבב לו כאב לב ועצב פנימי, ולפעמים תסבב ההבטת הזאת גם המיתה הפתאומית כמו שספרו חז"ל "יהב עיניה ביה וקסליה". ואף כי בארצות החמות יקרה מאד כדבר הזה ע"ל. ובהערה ע"ז הוסיף עוד לאמר: וכעין זה הבטית החכם החוקר הטבעי פליגיוס (רער עלטערע) ספר שביעי קאפיטל י"ב ע"פ עדות שני חכמים נכבדים ממוני. כי יש אנשים באפריקא אשר בהבטת עין אחת יכולים להוריש לביש העיני והעשבים ולהמית אנשים וגשמים וכו'. וכתב ג"כ, כי בתוך עם מריבאללעס אשר ישבו בימיו בארץ בולגאריען היו אנשים אשר לא יכול איש לעמוד נגדם, כי מדי ראו והביטו איש בעת כעסם המהוהו במקריה אחת, אף אם היה מהאנשים היותר בריאים וחזקים. וכן כתב גם החכם אויגוסטינוס, כי איננו רחוק להאמין אפשרות ההפסד הרב והנוק המסבב מעין רעה. והנוסע הצרפתי דומאנט יספר. כי הפרסיים היונים הערביים והסירקען יאמינו כלם, כי יש אנשים מלאי אדם

בני האדם, כל שפה הולכת שול בשלל את העם אשר מפיו חוזר ובמרת שדי השכלתו והתפתחותו רוחו, נוסרי כרמה יתאמלו כפעם בפעם לבצר מהוכה את הקוליס המכאניזם לה, את המלים הזרים שארית ימי נעוריה כפרס ידעה עוד חק דקדוק והגיון, את הבקוים הקשים על המבטל ואת האותיות הכפולות, וביחוד אותיות הנשימה היתרות המכלול לריק כח ודיו של המדברים והסופרים. אלאה נבחרה אם לא ראיתי

כמה סופרים עזי נפש שהעזו להסיר בזדון את האצין האצין והאצין והאצין מן המלים האשכנזים ואמא, שטאמא, בעעמ, זעעלע, לעער, מעער, שעער, קאהלען, באהלען, זאהלען, לאצא, שאצא, מאצא, הורא, רוהם, שמוהל, וכיוצא בהם הרבה, וככה תפשוט השפה את נורתה ותלבש נורה אחרת מחקופה לתקופה ומפקידה לפקידה, עד שהאשכנזי בן המאה התשע עשרה בוצע אפו יבין שפה אבי אביו בן המאה התשע עשרה. לא כאלה חלק בני ישראל, מדקדק עברי שאינו עם הארץ גמור או מומר להכעיס לא העז ולא יעז לעולם לעשות כמעשיהם. נשער בנפשו, לוא בקש איש מאתנו להסיר לו בפרסהים לתעט מספר השואים העמים והדגושים הכבדים המכבידים על המבטל, לוא חוזה נפשו לחבר כנוי על כנוי גם במקום שאפשר לעשות כזאת, ולכתוב בראיתי הולך חתה בראיתי איתך הולך, כאשר פלטה בשגנה קולמסו של הסופר יוסעלעס באתר ממכזביו בבכורי העמים, לוא חפץ איש להרחיב גבולות הבנין המרובע בשרשים שלמים על דעת האמת ועל דעת ר' וואלף היידענהיים אשר הגביל הוראחו על התשוקה לפעולה, ולומר בכתבתי בכתבתי (התאמתני לכתוב) כאשר נאמר לישנתי שופשתי יודעתי אבדתי שופשתי. או לבנות פעלים חדשים על ידי השרשת אות ספלה בתיבה, כאשר נהג העברי בזמן ספרי הקדש בפעלים התיבתי (אשר ח' י"ז) מן יהודי. התיבתי (איוז ו' כ"ה) מן בראי (קטלח מ' י"ה), תאב (הטלים קי"ט קע"ד) מן תאבתי (שם שם כ'), קש (דברים י"ב ל') מן תאבתי (משלי י' ב'), תבין (שם מ"ז ב') מן תבין (נחום ב' י'). וכן נהגו חכמי התלמוד בפעלי תרם התחיל התריע תשגן מ תרומה תחלה תרועה משכון, וכן נהג המליץ להשתמש בפעל תרם. לתת מלחמה (לא אזכור אם בפרגיה או באנגליה) מן אל תתת במרעים, לוא העז איש רשע בפניו לתבוע כזאת בפה, הלא ירקנו בפניו ונענינו בו בזיפה ודמיון אותו בשתי ידים ושחקנו על משכיו, כי גם אלה המדקדקים אחיזי הלב שאין יראת קדושת המלך לנוכח פניהם ואימת המסרת לא תבעתם משלוח יד גם בעלם ספרי הקדש, לא יאותרו לתשבות כאלה אם אין חפץם להיות לשחק בשיני חוקרי הלשון הישרים. ולא זו בלבד אלא אף התמומות השירות והכניעים הפשוטים, ידי סופר עברי הכותב על מהרה לשון הקדש אסורות מהשתמש בהם כחפץ לבו. ד"מ, הבנין תשגל מורה על קבלה פעולה קלה מיד תשגל. או על גשוח פעולה על ידי גיהם (הפעיל), על ההוראה השיית אביא עדים רבים מכתבי הקדש שעל פיהם יקום דברי, תשגל (לואתממממ-רעעע) — תשגל (תשגל) — תשגל — תשגל. תשגל.

מערכי לשון עבר

תורת לשון הקדש ערוכה בשיטה חדשה לפי חקרי הלשון בזמננו, מאת יהושע שמינבערג.

מן הספרים הנכבדים שעלו על אופקה של ספרות ישראל בימים האחרונים ימי בכורי שפת עבר, נוכל לחשוב בלדק גם את הספר היקר והנכבד "מערכי לשון עבר" של החכם המדקדק ה' שמינבערג נ"י. האיש אשר למד תורת דקדוק השפה הזאת מתוך הספרים האחרונים שחזרו בה מזמן המדקדקים הקמחיים ואילך, בוני שיטת השלש בלשונות ושיטת העשיריות במעטות, ומורת הקדמונים לא בלה בחוק משני, ובמעמקי תולדות העמים אשר עברו עליה מעת הוסדה עד היום הזה לא נסה לגלות, ובכן לא הביט בה עם לפניו ומה לאחור, חדמה שיטת הספר מערכי לשון עבר בעיניו, כשיטת זרה עזת נפש המהפכת קערת הדקדוק על פיה ומבקשת לעקור את הכל. גם סגנונה הקשה וזיכיה החדשים המקרים את השמים ילללו באוזניו באופן מוזר שלא ראה דוגמתן בעולם הדקדוק אשר הסכין עמו מנעוריו. כן הדבר, שיטת המדקדק החכם שמינבערג היא שיטת חדשה בעיני מדקדק קמחי וכן זאבי, שיטת אשר לא נקל יאותו מדקדקים רבים להוילא מפניה היכן ולבוא בבדיה אחת. ואולם המדקדק הישר אשר הרגלו לא עור את עיניו לראות שיטתו של בן זמנו כמבורה מסיי שאין להרהר אחריה, רק כמעשה בני אדם ילודי אשה העלולים לשגות כמוהו, ר' יוסף ושי בניו ר' משה ור' דוד ז"ל ירו אכן פתח והבאיהם אחריהם פתח אותה הפל, ובהמסרים כן ההולכים בעקבותיהם אך יד הזמן והמקום פעלה עליהם לפרוץ גדרות עולם, להסיר שיטת קדמוניהם מגבירה ולחדש מה שחדש, ולא כלל אל היו ושמו, כאשר כבר הראיתי ובררתי למדי בפומהתי לשער התנועות מספרי משפטי לשון עברית, מדקדק כזה לא יביט עוד על שיטתו של ה' שמינבערג כעל שיטה חדשה שהקפתה מחלת החדש ותפלה בהתגלות לבה, רק כעל שיטה המתאמת בכל עז להחזיר העמרה ליושנה, כלומר, להסיר מעל שפת עבר את מלבושי הנכרים אשר הלבישה בני העת החדשה, ולבשה להלבישה את הנכדים הנכדים לה על פי מעמדה בזמן ספרי הקדש, להפשט מעליה את כבוד הנעורים אשר הנחילה בני זמן ומקום שלא בלדק, ולהשיב לה את הדרת זקניה; כי כמו שהפארת בניו טוער כן הדרת זקניה שיבה. הן גם אלה אשר לבם לא יסמם להאמין בקדושת שפת קדש, מוכרחים להודות מדעתם ושלא מדעתם שהשפה הזאת כבר עמדה על מדרגת שלמותה בימי הנביאים, וכל העמים אשר עברו עליה אחרי כן לא הוסיפו לה שלמות והתפתחות, הימים הללו היו ימי גבול שלמותה אשר נבלה לה ההיסטוריה, ולא הוסיפה עוד לקנות שלמות והרצבה בלאת ישראל מארצו ובהתערבו בגוים. בוני הדקדוק הראשונים (דורות מספר לפני רב סעדיה גאון ז"ל) לא חדשו מדעתם דבר, כי כל עמלם היה אך לחקור אחרי עקבות הדקדוק שהיה כבר מאורר ונערך בזמן ספרי הקדש, ולהתחזקת על עשרי הכללים אשר היו למראה עיני הדורות הללו, וכן כל שיטות הדקדוק בשפת עבר שהמדקדקים מסדרים למענה מאז עד היום, אם בלו בסודם ואם לנוכח האמת דרכם, כבר היו מסודרות בימי הנביאים, אם נכתב או בעל פה אחת היא לנו, די לדעת שאין תלמוד ותיק ראשי ויכול ושמיר עוד לחדש את דבר מעשה. שפתו אינה כלל שפות

הוא, גם משפת המטה לא יניח ידו, ואז נכון לבן במוח כי יוצא מחסה ידו דבר מתוקן ונערך כהלכה, ומתא אחיו ישא ברכה. זאת היה פעולת קדמוני הקדמונים, המדקדקים הראשונים, הבינו במקרא, וישו חיות, וידמו מלות, וימנו מספר לשוניו התפועות וחלופין, ויוצאו משפטים, ויכללו כללים, ויחוקקו חקים, ויניחו את האבן הראשה לבני הדקדוק. ומאז עד היום הוסיפו הצונים חומר ולבנים איש כמחנה ידו, כפי מעלות רוחו וכפי הפעולה אשר פעלה עליו שפת ארצו (ראה תולדות הריק"ם לניינער אולר נחמד ראשון), ובלתיקהם הוציאו עגלים שונים שפיהם משתנים בכרסם ורוחם זרה למולדתם, עד שקם ההכם המדקדק שטיינבערג ויכר את המסכה הזרה על פני דקדוקו, ויאמר להשיב לקדמחו "למשן השיב את מורת שפת קדש אל הקיה אשר גבלו בה ראשונים בקדמחה צימי ועורים, לבחון ולנרץ את חקי השפה להעמידם על כנס ועל משפטים הטבעי, למשן היות כל אחד מיושר על המהוקה בספרתה המכוסה לנו מידי מוטרי עדותיה הקדמונים ומקביל אל מלאכות המצניות בתמונותיה וחלופותיה" (לשון המחבר בהקדמחו). ואף כי קמו גנדו רוננים רבים אשר התאוננו עליו וירגו איש צהלו (יש גם בפרומ"ן) כי צחר לו לשיטתו החדשה שמות מלאכתים חדשים הזרים לשפת דקדוקו המורגלה וקשים להולמם; אני איני רואה ממש בתלונתם, באשר אין ממש בתלונה הולית אחור לקראת כל חדש, כי כמו שערמיני ההכם שטיינבערג זרים עהה בעיניו באשר חדשים המה, כן זרו בלא ספק ערמיני הקמחיים בעיני בני דורם, וכמו שאלחנו מצינים על הנצנים, הברה פרוחה, קטועה וממלאה, תנועה עורפת, מלאכת ההבנית, שרשים בהשלים, שניים תחתיים, שניים עליים, עליים גבובים, וכיוצא בהם, בעינים זרות, כן בלא ספק הבינו בני דורם של הקמחיים על השמות "תנועה גדולה, תנועה קטנה, שוא נע, שוא נח, תחת השמות הרגילים "הברה, שוא שובן, שוא בניע". ימים עברו, שנים חלפו, דור הלך ודור בא, והגר שב להיות אורח, גם אורחי ההכם שטיינבערג ישנו להיות תושבים בקרב הימים, הניחו לנו להנפש מדרכם וישנו זכות אורח בשפה בערם ישיגו היהודים זכות אורח ברומאניע, פה חמה הוא, הרדוים זה מעט מתמור מושק, ומכוח שני אוכלים והכם, המתניו לה עד ששהקדר ותחישן מעט וסהל ראויים לאכילה ולצרכה. — האמנם לא השיג להמחבר ההכם בתלכות לגזור חומר כי שעתו הנכבדה יאסה מחמת ידו ערוכה בכל והגיעה עד מרוס קזה, זאת לא יאמין גם הרב המחבר ר"י בעצמו, הכס גדול הוא, ויודע היטב שאלמנה גדולה כזאת לא בת שנה ושנתיים היא, ולא על איש אחד לגמרה. אך נכון לבנו בעוה כי לא יעצרו עוד ימים רבים ונאדק יושר, ונבנה הביט על חלו וארמון על משפטו ישב, הבנין המפואר אשר החל ההכם שטיינבערג לבנותו בציוה יסירה וברוב דעת ומשך כצירים בכחו, ולא ישתכלל והיה להיכל תפארה, חכמי לב יסו עליו הוד והדר, יבואו ויגידו תפארתו כי הגדיל הרב אבן לעשות.

וויילנא ב"א תמוז תרמ"ו.

אריה ליב גארדאן.

(בשטווערען) — הש"ב (שווערען) — ה"ש (בראשית מ"ח י')
 הינעפֿהרען — נ"ש (שמות כ' כ"א) הינעפֿהרען — הקריב
 (במדבר ט"ז ה') נאָבב (שמות כ"ב ז'), הינעפֿהרען (ק"ט ל"ד) —
 פֿערשטערדיג מאַכען — הינעפֿהרען (שפיטע י' י"ג) פֿערשטערדיג זיין —
 הקני"ב (הגלים פ"א ט"ו) דעמיהיג מאַכען — הקני"ב (דה"ב
 ל"ג כ"ג) דעמיהיג זיין — אל תחת (נפֿעל) פֿן אַההָד
 (הפֿעל) לפֿניהם (ירמיה א' י"ז) לאַגע ריכט פֿאַר איהנען
 דאָסם איך דיך נישט פֿערלאַנגט מאַכט — הש"א (בראשית
 ג' י"ג) פֿערפֿהרען — הקני"ב (שפיטע י"ט י"ג) פֿערפֿהרען
 זיין — התפֿעז — התפֿעז (ל' תפֿעז שומד), הקני"ב — הינעפֿהרען
 הקני"ב — הינעפֿהרען — (ל' קני"ב שומד), הש"א — אינבריי
 לאַססען — הש"א — אינבריי בלייבען, נאָריקבלייבען (ל' ש"א
 שומד), הוֹתֶר — הוֹתֶר, הפֿק (זכריה י"ד י"ב) מאַדערן לאַססען —
 הפֿק (שם שם) מאַדערן — הקני"ב — זינען לאַססען — הקני"ב
 (דניאל ח' י"ד) זינען — (ל' קני"ב שומד), אל יליון שטייגֿד (משלי
 ד' כ"א) המ"ס עולה ויורדת וראוי אל יליון שטייגֿד, כלומר
 הרשעים הנזכרים אל יליון את דברי מעיניך, יליון חתה יליון דגם
 המורה נח, כמו נאָבב שמות י"ג י"ה חתה נאָבב נלוו (שם ג'
 ט"ז) פֿערלאַנגטען — הקני"ב (שפיטע ט"ז י"ד) פֿערלאַנגטען
 זיין — הוֹרִישׁ (ש"א ב' ז' ז') ארס מאַכען — הוֹרִישׁ (בראשית
 מ"ה י"א) פֿערלאַנגטען — ויש אשר יקבל הנפֿעל פֿעוֹל ל
 ההפֿעיל, כמו הפֿער (עמוס ד' ז') מקבת פעולת הפֿפֿער,
 השִׁחִית — השִׁחִית, הפֿיִל, הגִּל, ועוד רבים, וכן בתלמוד
 פֿוֹרֶץ — נאָ וכוֹנאָ (בהם 1). הנו רואים שהנפֿעל הוא תולדה
 ההפֿעיל בלד מה, ובכל זאת אינו ראוי להשתמש בו בזאת
 המאמל ולומר נאָבב נאָבב על פעולת השוֹבב והעומד ברמיזה
 הגורם, וכל כך למה, לפי שמהנו איננה עוד אִתּוֹ מִיִּס
 שפסקה נבואה מישראל, בידינו היא אך לא בפנינו. אמנם ראש
 וחובה עלינו להרחיקה, להביא בנשים ויבדים חדשים בגבולה,
 לקוחים מלשון המנהג הקדום אִלִּיה, גם מלשונות אחרות,
 ולמה לא? כל עס יתאמץ להרחיב נעדי שפתו לפי מרחב
 מאעדי מהשבוטיו והרגשות חיו, אך לא לשנות פני דקדוקים
 מאשר הוא בכחצי הקדש. כלנו של דבר, כל בנאי וניב, כל
 מדבר ונאום, המובא אלינו מן ההון, עלינו לבחון בשחלה אם
 תמונתו מסכמת אל התמונות הכלליות המקובלות בספרי הקדש,
 אם תמונתו עברית, או רשום לנו להשתמש בו לכל צרכינו,
 וכל המביא תמונה נכרית בגבולנו הרי זה מביא הולין לעזרה,
 לא נאמר לו, פגול הוא לא יראה. ויאל לנו מזה לכל הקרב
 אל המלאכה לערוך מערכת דקדוק לשפת עבר, עליו להסב
 עין מכל אשר סביבו, מן המקום והזמן, מן העם ורוחו,
 ומכל דבר אשר יוכל לעשות רושם וחקיי במהלך דעותיו
 ומלכתו, ולנאמם כל מעיניו אך בספרי הקדש ובהי העם בזמן

(*) עומק מדותי בעיני סוכנד הוס מליתי בספרי הגדול שאני עסיד
 סונואל לאור ברוח ה'.

בשפת עבר כתובים בשפה נשחלה ולשון מנומנת: מלבד ספרי החנוך שמסרתם היא ללמד נערי בני ישראל כתיבת מאמרים בשפת עבר על פי חקי הלשון ושהכל מודים בנחיצותם, יצאו לאור גם ספרי למוד אחרים, אשר חפץ בעליהם הוא, כי ישתמשו בהם המורים והתלמידים במקום התנ"ך. האמת נהנה להגיד, כי צרך הספרים האלה נולד רק בהבל רוח פיהם של המורים האחרים, אשר רעיון רוח הולכים שולל להראות נחיצות כריסטומסיות ודוטיהן. אמנם להנערים היודעים כבר פרק בלמודי שפת עבר נחוצים ספרי מקרא כתובים בשפה צחה וקלה שהכנס וחמסם לקחים מקורות וחיוו והגדותיו כדי לחבב עליהם הקריאה בספרי שפת עבר ולהוסיף עליהם לקח בשפה ולשון ודעת עמם כאמור למעלה, אבל אין כל צרך לנו בכריסטומסיות וספרי למוד הרומים להן, אחרי כי מקור חיים לפנינו שמימינו במקום קדוש יהלכנו מספר התנ"ך, אשר חלילה לנו להשכיחו ספי בנינו ובנותינו וגם אין טוב כמנו לדבר חנוך הילדים, אם רק ידעו המורים את אשר לפניהם לדלל על הפרשיות והחלקים שמוח הילד הרופס לא יוכל להשיגם או שיוצאים הם מגדר הדברים שנתנו להאמר בפני ילד רק.

לפי השקפתנו זאת, לא תמצא חן בעינינו המטרה המשלשת, אשר אליה יהיו ה' קלאצקא, והיא ללמד בתוך ספרי צעירי בני עמנו תורת אלהים, תולדות ישראל ושפת קדש, כי מלבד שעי' ספרו מעט הכמות לא יצלח בידו להגיע אל מטרתו הנה חלילה לנו לעיוב מקור היים הוא ספר התורה ולחצוב לנו בארות בארות נשברים, אבל אם כונת המחבר איננה רצויה, הנה מעשיו יכולים להיות רצוים, אם רק נביט על ספרו כבו על פרוודור המכשיר את הילדים ומביאם אל מרקלין התורה בשפתה ובשלמותה. בנוהג שבעולם ישראל, כי כפרס יחל הנער ללמוד להבין פרוש המלות והמאמרים, יתרגל בקריאת המלין לבדה במשך שתי שנים ויותר, ובמשך השנים האלה מה טוב היה לפני התורים והמורים לחבר אל הקריאה גם הבנת פרוש המלות והכשרת הנערים ללמוד התורה בשלמותה בבוא מועד — על פי ספרים כמינו של הספר אשר לפנינו. אמנם הספר "הלמוד תורה" לא נכתב בעד רוב ילדי ישראל, כי רבם בכלם בשנות השש והשבע — זמן החלטה למדיהם — אינם יודעים עוד שפת רוססאי, אבל מלבד רב רב בתוכנו גם מספר הילדים המדברים מימי ילדותם רק שפת רוססאי, הנה גם בעד רוב ילדי ישראל יוכל המורה הגבון להשתמש בשפתו של ה' קלאצקא ולהעתיק פרוש המלות והשאלות הבאות אחרי כל סעיף לשפת יהודית. המדוברת ביחס שפתו של ה' קלאצקא לא נוכל להסכים לדעתו בפרטים שונים, כי — לדעתנו — שרשי הפעלים יכבר מילדים בני שש ושבע לקלום אותם במוחם, וסוב עשה, לו במקום ספח אל ספרו כללים אחדים בנוגע לה' השאלה והדריעה ובכל"ס ויטמני נקבה ומספר רבים, ועמלו לרשום בכל פעם שרשי הפעלים אף למותר הוא. ומה שנוגע לכשרון מעשיו, הנה סדרו בכלל עולה יפה וגם השפה צחה וקלה, ורק במקומות מעטים ישנה משפת המקרא ללא צרך ולפעמים בשנותו גם ישחית את הסעם היפה, וגם משגיאות אחדות לא נקה הספר כמו: "השיא" הוא כותב בש"ן שמאלית וצ"ל מינית (צד 11, 12); "בשנת מאתים ותשעים ושתי שנים" — צ"ל ושתי שנה, ובספר מקרא לילדים יותר טוב ופשוט לכתוב רק: בשנת מאתים ותשעים ושתיים (צד 24); "מה יהיה מחלומותיו" — מה שנה ללא צרך משפת המקרא: "מה יהיו חלומותיו" וגם נכשל בכבסא ושארנאי (צד 58); "למדיה הנה בשנה האחרת" — צ"ל הבאה או השנית, כי רק בשפת רוססאי המלות *другой, второй* — גם שנות נרדפים המה (צד 31).

ספרים נפתחים.

א

תלמוד תורה

א

ספר תולדות ישראל החדש

על פי שמה חדשה מכוננה למטרה משלשת: ללמד בלשון רוססית את צעירי בני עמנו תורת אלהים, תולדות ישראל ושפת קדש.

מאת ל. י. קלאצקא

מקום כמעט הממשלה להורות בו בתי ספר לבני ישראל.

הוצאה שניה תרמ"ו.

בין כל צרכי עמנו הכרובים שחדשים הם מקרב באו בעקב השנים האחרונות, יחשב גם צרך ספרי החנוך לצעירי בני עמנו לחנוך לגער על פי דרכו בלמודי תורת אלהים ושפת קדש. סדרי הלמוד הנושנים משכבר הימים הם מלאים חסרונות ומגורעות, כי לא ילמדו את נערי בני ישראל לכתוב מאמר שלם בשפת עבר על פי חקי השפה, עד כי גם בעבור על הנער שנים רבות בלמודים לא ידע עוד לכתוב שתי שורות בתקנון, וכי גם לא תמיד ינהלו את חניכיהם לאמנם כהקל אל החמור. וככל זאת גם טובים היו לשעתם, בעת אשר כל העם יכול היה ללון בתוך ד' אמות של הלכה משחר כל ילדותו ועד זקנה ועד שיבה, כי על ידי הסדרים ההם היו כל בני ישראל למודי דעת התורה בשפתה המקורית והבנתה מפורש ושום שכל. אבל עתה אחרי אשר זה עשרות בשנים נשתנה מצב הפרנסה והכלכלה ועל פי תנאי החיים סוגרו שערי ביהמ"ד בעד המון העם המשחר למרף כל הימים, עתה לא יוכלו עוד סדרי הלמוד הנושנים למלאות שפקנו, עתה אם ימי הילדות יעברו על צעירי בני ישראל באפס ללמוד ודעת שפת עבר על בוריה, אז ישארו כל ימי חייהם נבערים מדעת תורתם ושפתם. לפי מצבנו עתה נחוינו לנו לבור דרך קצרה להוליך בה את הילדים לדעת השפה וחקי הלשון וראשי פרקים מתורת אבותם, ולתכלית הזאת נחוצים לנו גם ספרי למוד לשפת עבר ופרק מקראים בשפת עבר וספרי מקרא לילדים לחבב עליהם את השפה ולשבור דעתה בזכרונם וגם להביא כלכם לאם לאם דעת קורות עמם וחקי תורתם. למגנת לבנו הדבר הזה עודנו חסר כמעט מן הספר, כי המקצוע הזה לא יכירו עוד מקומו במדה נאותה בספרתנו החדשה. מאפו היה הראשון אשר דרש גם מכות הילדים הרבים, ובשנים האחרונות נסו גם אחרים לעסוק במקצוע הזה, וספרי למוד אחדים יצאו לאור. הספר "אמון פדגוג" יש בו סעם לשבח והוא הטוב שבספרי החנוך החדשים, אבל מלבד חסרון מאמרים להעתיקה מהשפה המדוברת לשפת עבר, הנה עוד חסרון גדול מורגש בו, כי לא ככל מקום ימלא אחרי הכלל הידוע: "מן הקל אל החמור". יתר הספרים החדשים מסוג הזה אמנם מנו את חסרון המאמרים להעתיקה, אבל מלאים הם שבויים וטעויות ובאמריהם

ב

מסעות שלמה

בארץ הודו, בירמאן וסינים

בו יספר מדרכי (?) העמים השונים וכתותיהם, מרותיהם, מנהגיהם ודרכי חייהם וכן (?) היהודים המפורים בארצות האלה, וביתר מן (?) אלה הנקראים בני ישראל וכן (?) היהודים הלכנים והשחורים בעיר קוגין (קוטשין) על חוף מלבר, אשר לא נשמע מהם עד כה בארצות אייראפא כמעט מאומה

מאת שלמה רינמאן מקינן

נסדרו עם הוספות רבות וגדולות לפי מראה עינים ועל פי ספרי קורות ימי הודו

מאת וואלק שור

הובא לדפוס בפעם הראשונה בהשחר שנה י"ב))

ווינן, הרמ"ו.

לדעת את עצמו — זאת היא המטרה, אשר אליה ישא נפשו כל עם העובד כבר על מדרגת התפתחות ידועה. אנכם אם על נקלה ישינו את המטרה הזאת העם הקופא על שמרו, אשר ראשו ורובו יחסיון בצל סכת שלומו הפרושה עליו וגם קרעו — הן כפלטותיו — מתאחים תמיד על ידי ארץ מולדתם הכללית ועל ידי הנאי חייהם וחוקותיהם ומשפטיהם הכללים, הגה קשה הרבר הזה בממד מאד לעם ישראל, אשר מפורד ומפורד הוא בארצות רבות ובין לאומים שונים וגם מדת חייו על הרוב לא על פיו היא נחתכת והלוי הוא תמיד בדת אחרים. אם נחפז לשפוט מישרים על הכונתו הכללית של עם ישראל ולהשיג ידיעה ברורה מעצמות הנוי כלו, או מלבד שתחסרנה לנו המיד ידיעות ברורות בנוגע למספר רב מבניו המפורים בארצות רחוקות, הגה גם יכבד ממנו להוציא לאור משפט אמת בכרם נדע ארחות חיהם של העמים השונים אשר בצלם יחסיון אחינו. הגה הנאורה, אשר כבר קרבה רחוקים ודברה שלחה עד אפסי ארץ מנוי אל גוי וממלכה אל עם אחר, הביאה את קרן אורה בדת קורות ישראל ומצבו בארצות המהחממות לאור השכלת העת החדשה, אבל עוד לא נגה אור על קורות אחינו המפורים בארצות אויה ואפריקא, מצבם והליכות חייהם. מפני רחוק מקום וענני החשך והבערות הפרושים על הארצות ההן, וכל הדברים ינעם עוד וערפל חתלתם. עוד בימים מקדם הרחיבו רבים מקרב היהודים עוז בנפשם לעבור ארחות ימים ולדרוש שלום אחיהם הרחוקים. שפת עבר השנורה בפי בני ישראל בכל הארצות קרבה רחוקים, כי על ידה התודע איש יהודי לאחיו בכל הכירותו ויקבלו תמיד פני אחיהם בן אומתם בודועות פתוחות. אבל כפני הלפטים וסנת הדרכים לא שבו רבים בדרך שבאו בה, ובארצות רחוקות כלו ימי שני חייהם ואהם יחד אבדו כל הידיעות אשר אספו בחפזיהם. גם המעשים השבים אל ארץ מולדתם על הרוב לא נזכר האמת היו פניהם וירבו להביא לאחיהם ידיעות כוזבות וספורים מהמיתים ותפלים. החפץ היה נבוע או כלבות אחינו נמצאו מקום שבתם של עשרת השבטים, אשר על פי הקבלה

הגלו מארצם לפני חרבן בית ראשון, והרמאים מצאו למו שעת הכושר לבדות מלבם דברים שלא היו ולא נבראו על אדותם כדי למשוך אחריהם לבות העם ולבוא על שכרם. בשנות המאות האחרונות, אחרי אשר האיירופים נתנו בים דרך ובמים עים נתיבה ובין מדברי חול והררי עולם ישרו כסלה ויחדרו לפנים ארצות ארצות נשכחות מני רגל ואהם חדר לבוא גם אור השכלתם, חצלו לבוא אלינו ידיעות רבות על אדות אחינו הרחוקים מנקודים שונים על ידי בן ברית ושאינו בן ברית. אחינו האיירופים מצאו למו כבר דרך אל הארצות ההן ובשובם אל ארץ מולדתם ספרו לאחיהם את אשר ראו ואת אשר שמעו בארצות רחוקות וחיי אחיהם בקצה תבל העלו על שפת לשונם. ואחרי כל אלה עורנו מנששים באפלה בכל הגונע לחיי אחינו בארצות הרחוקות והקורות אשר עברו עליהם ושותים אנו בצמא כל דברי הנוסעים המספרים לנו על אדות נפוצות יהודה וישראל, כי כל הידיעות הקצרות והשונות הבאות לסירוגין כפפורות וכפפורות במקומות שונים אינן מספיקות עוד לרוות צמאוננו ולהשיב נפשנו השוקקה והנאספה לדעת מה שלום אחינו בארצות פאריהם. גם הידיעות רובן אצורות בשפת עם לועז והמעט מן המעט יגיע אל מקומו הראוי וימצא לו מקום בכפרות העברית, ומספר המספרים השלמים שנכתבו במקצוע זה מעט הוא וכמעט לא יכירם מקומם בפפורותנו.

הספר אשר לפנינו כמעט יחיד הוא בפינו במקצוע הזה בפפורותנו, כי מלבד ההדשות והנצורות אשר שמיענו על אדות אחינו הרחוקים, הגה כהוב גם ברוח איירופי, ולמרות שני קרעו שאינם מהאחים, כאשר אבאר להלן, נעלה הוא על כל המספרים הרומים לו בפפורותנו בסגנונו הנחמד ובמבט מעט. ההכס סמאלענסקין שקנה לו שם עולם בפפורותנו על ידי מעשי ידיו הנפלאים, יותר שהיה חכם וכופר קנא גם קנאה גדולה לפפורותנו העלובה וכל מעשיו שם בה להרחיבה ולהגדילה ולכלול יפיה, ולהכלית הזאת משך אבירים בכחו ויאסוף לרגלו כל איש אשר ראה ברכה בו לפפורותנו. אל סמאלענסקין בא איש מארץ קוגין, אשר עבר למעיו בכל אויה ורוב אפריקא ואמריקא וחלק גדול מאירופא, ואף כי האיש הזה לא כופר ולא בן סופר הוא, אבל ה' סמאלענסקין ברוחב בינה ידע אי זה הדרך יבור לו להביא על ידי האיש הזה ברכה לאוצר פפורותנו. הוא עוררה לכתוב על ספר את כל אשר ראה ואשר שמע בארצות רחוקות ועל נפשו כעס את העבודה הקשה להעתיק את כל דבריו משפה בלולה לשפת עבר צחה ולהביאם במשבר וסדר ישר. רבי תקויה של ה' סמאלענסקין היו לאכזב, כי מות המחבר הפריע אותה פהאם כמעשהו, אבל גם המעט הנשאר מכנו הוא אוצר יקר לפפורותנו. בספר אשר לפנינו עברו ידי שלשה, כי המחבר וה' סמאלענסקין נלוה גם ההכס הנוסע ה' וואלק שור, אשר חלק גדול מהספר העתיק גם הוא וגם שם עליו הערות ונוספות רבות כיד ידיעתו המובה עליו, והודות להחום המשלש יכולים אנו עתה להתענג על קריאת ספר גדול ויקר הערך, אשר תורה רבה תצא ממנו לדעת קורות אחינו ומצבם. בכפר הזה הגנו מוצאים ידיעות רבות על אדות אחינו בארצות הודו ובירמאן, מרותיהם, מנהגיהם וארחות חייהם, וחדשות ונצורות תשמענה אונינו על דבר היהודים הלכנים והשחורים והנקראים בשם „בני ישראל“. כפר הנראה שם לו המחבר לפמרה רק לתאר מצב אחיו היהודים, ועל כן לא ירבה מלין בנוגע לדרכי עמי הודו ובירמאן, תולדותיהם ואמונותיהם; אבל יען כי להבין לחקר מצב ישראל וקורותיו אי אפשר בלי דעת תבונת העמים שבניהם וקורות ארצם מנורות, על כן פנה מקום גם לידיעות קצרות על אדות העמים השונים וקורותיהם וארחות חייהם בערך לפי מדת נחיצותם לדעת קורות ישראל ומצבו. וכה יאמר גם המחבר בעצמו: „הדברים המעטים האלה כתבתי בראש למען אלה אשר לא ידעו עוד ואת מספרי העמים למען יבינו דברי מדברי

וכן השם משה הוא אצלו תמיד מין נקבה שלא כהוגן. גם בטואים וזים ימצאו בדבריו כמו: לא בחרה הרבה בדרכיה אך להניע למחרתה (צד 33) — הפעל בחר אין כאן מקומו; כל איש חיל היה מחפש עם ארבעה קני רובה (צד 41); הראשונה עוצרת בתוכה את הספרים הנקובים... הספרים הם עוצרים בתוכם גם הגדות נפלאות (צד 52) — גם הפעל עצר אין כאן מקומו.

קנדר שפיעל

א מערקוויריגע ליעבע פֿון א געפאָסטעטען
א געבאלעוועטען א רייכען יודישען בן יחיד
(ערצאָהלונג).

פֿון שלום עליכם.

סט-פטרבורג, תרמ"ז.

"שמע בכל לשון שאתה שומע" הורגו חז"ל, ועל כן גם ספרים כתובים בשפת יהודית המדוברת (זשארנאן) יש להם מקום ויש להם שעה, אחרי כי המון העם ורוב נשי ישראל שכלם אינם נבערים מדעת קרוא וכתוב אינם שומעים שפה אחרת מבלעדי השפה המדוברת. אבל אם ספרים למקרא בעד המון העם בשפת זשארנאן נחוצים לנו, הנה נחוצה גם דעת וכשרון להכותבים את הספרים האלה, ולא כל הרוצה ליפול לו שם יבוא ויפול. לדאבון לבנו מעשים המה במאד מאד הסופרים הושראגאניסטים, אשר רכשו למו במדה גאוה את הידיעות הנחוצות לכל סופר וראויים הם לשם סופרים ולאותה איצטלא, יען כי על הרוב בעלי הנפש היפה לא ימצאו חפץ בשפה נשאתה לערוך בה מלון, והמעשים היוצאים מן הכלל, והם יחידים סגולה המבלנים על געל נפשם מפני צורך השעה, בטלים הם ברוב המצפצים והמהגים, הכותבים והמכתבים, אשר אין בהם אפילו שמינית שבשמינית מטרות סופרים וסוב מעטם ודעתם בתורה ודרך ארץ. בשפה נשחתה שלא תדע על גבול הק ומשפט ואוספת מלון ככל הבא אליה נקל לכתוב לכל היידע לדבר בה, ואחרי כי כל הרוצה לכתוב יבוא ויכתוב ואיש לא יבקש מעשי ידי הכותבים, על כן רבו מאד הספרים, אשר מלבד היותם משיחיים את הבעם היפה ומעוררים רק געל נפש, פורצים הם גם נדר הענוה והצניעות וגורמים רעה מוסרית להבין קוראיהם, וכותביהם עוד יתהללו במהת שוא ויאמרו כי הגדילו לעשות, עד כי כל ברחן יקח לנפשו עמרת מעורר וכל הורע לכפר דות והתפלות תואו כספר ספורים מאד נעלה. ובדרי הוצא לקי כרבא! באשמת רוב הושראגאניסטים שכבר הקדיחו תבשלים בריבים לא נוכל לשבת לקרוא ספרים כתובים בשפת זשארנאן מבלי כווד ראש, ומדי ראותנו ספר חדש בשפה הזאת חיישינן תמיד שמא בחר רובא אולא וקן חשד הננו נוטים על כל היוצא מתחת עטו של הכותב בשפת זשארנאן, ואשר על כן לפעמים גם תגדל ביותר שמחתנו, אם ספר טוב באמת יקרה לפנינו והורות והתהפכות שקנו להן וכות אורח בספרות הושראגאנית נבקש בכפר דהוא ולא נמצא.

ושמחה כזאת נתן בלבנו ספורו של המכונה "שלום עליכם" אשר לפנינו, כי אם גם כתבו לא נקה מלה הרבה על אדוה

אדות הארץ הזאת ועריה, אך קצתו מאד, כי לא לכפר תולדות הארץ הזאת מנחת" (צד 37). אולם ה' שור הבא אחריו הוסיף כשלו דברים ארוכים בנוגע לרברי ימי הורד וקורות האמונות השונות וביאת האירופים להורד וברמאן, ותמיד הוא יוצא בעקבות המחבר להאריך במקום שקצר. המחבר למשל הזכיר בקצרה את דבר בואם של הספורטניזם וההולנדים והאנגלים להורד, יען כי על ידיהם באו גם שנויים רבים בחיי היהודים שמה, וה' שור בא להוסיף ולספר בארוכה כל מעשה תקסם וגבורתם ומלחמתם איש ברעהו בעת הראשונה. כה יגע המחבר רק בקצה עטו בעיקרי אמונתם של היהודים, בחפצו לתת לנו מושג מדעות העמים אשר בני ישראל יושבים בתוכם, וה' שור הוסיף מדיליה דברים ארוכים על אדות תולדות האמונות והעתים שנעברו עליהן. מה ראה על ככה ה' שור לפתח לספר כתבוהו ידי איש אחר את הנוספות האלה ומה היה חפצו ומטרתו — אורה ולא אבוש, כי לא אוכל לדרת לטון דעתו. ספוריו הארוכים על אדות המלחמות והמכונות בהורד בשנות קדם ודתי ההורים ואמונתם אינם נוהגים עוד בידנו ספר דברי הימים להורד, יען כי הם מקוטעים ובלתי שלמים, ארוכים ועשירים בפרטים ורדקוקים ביחס התקופה האחת וקצרים ועניים בנוגע לתקופה השנית, וגם רוח בין הדברים ימים המיד והקפוזות שלמות של כמה מאות שנים חסרות כל עיקר, כי על הרוב יפסיק תמיד באמצע ואחרי הרבות מלון ביחס איזו תקופה יעבור בשתיקה על כל התקופות הבאות אחריה. להבנת דברי המחבר דיין הידיעות הקצרות שהביא הוא בעצמו בידך עם מקצת הערותיו של ה' שור, והנני אוטר מקצתן ולא כלן, כי גם בין הערותיו ישנן רבות שרק אנב אורחא הביאן כותבן ולא מפני נחיצותן באמת לרעת הענין והכנות, אבל לא עליהן אנחנו דנים, כי הן לא הביאנה אי סדרים וערוביאי בפנים הספר, מה שאין כן הנוספות הרבות המוכאות כננו, כי מלבד העדר נחיצותן הן גם מסכסכות את הענינים ומבלבלות את הקורא בהיותן קשורות בחסמים דקים מאד לרברי המחבר, עד כי מראה כל הספר הוא שני קרעים שאינם מתאחים לעולם. בדבר הבטחת המחבר לתאר את הארץ לגבולותיה שלא הספיקה לו השעה להקים את דברו יאמר ה' שור בעצמו, כי אך למהר הם הדברים האלה, אשר כל איש יוכל למצוא אותם כיום בספרי גלילות הארץ, אבל האם גם לא נוכל למצוא את רובי דבריו של ה' שור בספרי דברי הימים לארצות הורד, ומה גם בנוגע לאמונות ההורים, אשר גם בשפת עבר הרבה הר"ר רובין לכפר על אדוהם? להדעי יותר טוב היה לו הסתפק ה' שור רק באיזה הערותיו ובחקיקותיו ובהעתקתו את דברי המחבר, ואם חפצו גדול לכתוב על ספר קורות ארץ הורד, הלא יכול היה לכתוב ספר בפני עצמו ולספר דברי הימים בשלמותם מהחל ועד כלה ולא להכנס במחיצת אחרים ולהביא את הדבר לידי בלבול וערוביאי.

מה שנוגע לחיצוניות הספר אשר לפנינו, הנה הלך גדול לפנינו נכתב ביד סמאלענסקין, אשר סגנונו היפה ושפתו הצחה כבר נודע לשם, וגם ה' שור יודע לעת אלה דבר בשפת עבר וסגנונו נחמד ונעים ונמשך את הלב וגם שפתו צחה וקלה, ורבריו כשהם לצעם ערבים ונעימים ונפש הקורא התענג עליהם. אבל זו היא רעה חולה בספרותנו, כי גם שפתם של אחדים מסבוי סופרינו איננה נקיה משיגאות ובטואים וזים לרות שפת עבר, ומשיגאות כאלה לא ינקה גם ה' שור. למשל במקומות רבים בספר הזה (שלא נוכל לדוננו לקף זכות, כי זאת היא טעות הדפוס) הוא כותב: ה פ צ י ע, ה ת ע צ ר, ה ת ע מ ל, מ ר ה י צ י ב, נ כ ב ה, ל ש ב ו ע, וכל הפעלים האלה אינם בבנינים ההם, מלבד הפעל השבע דובא רק פעם אחת בקל והוא רק בבינוני פעול. המין מתהלק אצלו תמיד וביחוד בשמות המספר מעשרה עד עשרים,

כחוס השערה, נוכל למצוא גם בו עון אשר חטא, כי עשח כמעשיהם המקולקלים של הכספרים, אשר מבלי יכולת להחיר קשר הספור ינתקוהו בסוף ויקדעוהו ביד חזקה, וכן הביא גם הוא מיתה פתאומית על נפש רכה וענוגה ובזאת הפסיק ספורו באמצע ולא תאר לנו מחזה שלם; כן לא ימצא חן בעינינו גם כל הלהג הרב של האשה המנולת המשתתפת בצערם של הנאהבים והנעימים, ואף כי המונת האשה הזאת לקוחה כלה מעולם המציאות, ותורת לספורי אהבים הנעתקים משפת צרפת וגם לדוב הספורים הכתובים בשפת זשארנאן, נשים שונות באהבים ועגבים חזון נפרץ הוא בחוכנו, אבל שיחתן ולהגן הרב יעוררו בקרבנו אך נגל נפש ולמותר הוא להעלותם על ספר. אולם עם כל החסרונות האלה עוד חוט של חן ונעימות מתוח על פני הספור ותמונותיו מצוירות בידי אמנים. הילדים היושבים על ספסל החדר ושומעים תורת רבם, שני החתנים ושתי הכלות ביחד עם המחותנים, חיי השותפים והליכותיהם בבתים ובחנותם, שנאתן של שתי המשפחות וקנאתן אשה כרעותה, תלמידי בית הנימנאזיום השונים בתכונותיהם ובמצבם — כל אלה נקבצו באו יחד בספור הזה בשלל צבעיהם היפים והנחמדים וכלם אוכדים כבוד לכשרון המחבר וסוב מעמו. וספור כזה חזון יקר הוא כספרות הושראנאנית, ומחברו לא יבוש כי ידברו בו בשער.

א. א. סיראטקין

האהבה, שהיא העיקר והיסוד של רוב הספורים בשפת זשארנאן, אבל גם הראה לדעת טוב מעמו וכשרונו לצייר נפשות ולהאר תמונות אנשים חיים באופן נעלה. תכן הספור בקצרה הוא, כי שני אנשים ילידי עיר אחת שהיו חברים ורעים מימי נעוריהם, נודדו לפונדק אחד אחרי קחתם להם נשים ויכרתו ביניהם ברית נסחר. בעבור שנים אחדות נתפרדה החבילה והשותף החרוץ והערום סבב בכחש את רעהו העצל והטפש ויעשוק את הונו, ולבני או היו שתי המשפחות צוררות אשה לרעותה, ויהי היום ייפגשו יחד בן המשפחה האחת ובת השנית ויכרתו ברית אהבה ביניהם, ואחד מרעי האיש הצעיר ואשה שונה באהבים עורו על ידם להביאם בבית הנשואין בעיר רחוקה. אם וכלה נפלה למשכב וכרוכ יגונה מתה בדמי ימיה, ואם החתן הכליגה עלי יגונה ותשא ותסבול בטונחה כדעתה את נפש בנה, כי עד מהרה ימ שפקן וישוב אל בית אמו ואל חדר הורו. תקותה באה; הגער הפוחז עוב את רעיתו לנפשה ולא זכר אותה וישכחנה, והיא עוובה וגלמודה חכתה בכליון עינים ליום שוב אליה בחירה רצתה נפשה בו, אבל היום ההוא לא בא, כי מלאו ימי הריונה ותקש בלדתה ותמת, ואחרי כותה לא פקד אישה גם את הבה הנולדה לו. יסוד הספור, והיא האהבה בין צאצאי שתי משפחות צוררות, כבר היתה לחבר בידי משוררים ומספרים, אבל אגירי הספור כלם ראשם ורובם בעולם היהודים הם ותמונותיהם מתוארות ביהרון הכשר ובטוב טעם ודעת. אמנם אם נדקדק עם בעל הספור

מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד
 ויותר טוב ונעים שבתם אחד אחר.
 מהיר עשה ביום אחר
 את לא יעשה נרפה בימים עשרה.
 מזקנים אתבונן
 על כן פקודיה לא נצרתה.
 מפל משמר נצור לבך
 מל בך.

נ

נכוננו ללצים שפמים
 ובמו יפו ענוים.
 נגיד חסר תבונות ורב מעשקות ובוזע בצע
 יאריה ימים.
 נחלו פתאים אולת וטוב לב
 וחקמים נחלו בעת וכאב לב.
 נשיאים ורוח וגשם וכרד
 איש סר אל כל רוח.
 נאמנים בפעעי אהב
 וגם בפעעי איב יש רב תועלת.
 נעטרות נשיקות שווא
 וגם נשיקות אהב אך למותר.

ס

סבא וזולל יורש
 ואז יוסיף לשמות לשבח רישו.
 סבל ובער נפגשו
 נשיאים ורוח נשקו.
 סוד אחר אל תגל
 אף כי סודך לאחר.
 שפתי איש יפיוח להב ויעלהו
 ושפתי איש יפיוח בלהב ויכבורו.

בן-משלי

(פרדיות)

(המשך משנת תרמ"ו).

מ

מכסה פשעיו לא יצליח
 ומגלה עונו יפל ברהה.
 מפל משמר נצור לבך מאהב
 וגם מאיב אל תעצם עין.
 מקור חיים פי צדיק
 ומחסורי חיו יבקש מחסוריו.
 משל מקשיב על דבר שקר
 יפרח בימיו קוב.
 מתעשר ואין כל
 במנגנו ואין קול.
 ממת גמול אחר
 יתן תכלי תודה שבעתים.
 מים יכבו אש
 ומסחר יגבר ידידות
 מעוז לחיים עשר רב
 ומחמה לדת.
 ממחר לקחת ומאחר לתת
 לא במהרה יורש.
 משיב דבר בטרם ישמע
 מברך ברכת המזון בטרם סעד.
 מנחה תשמד עליה תבונה תנצרה
 להצילה מעשר וחון עתק.
 מי יאמר זכיתי לבי סהרתי מחטאתי
 ומי יאמר טמאתי לבי השבתי מטהרו.
 מוקש חכם יאלפהו דעת
 ומקש קמיל יאבד לבו.

פָּתִי יֵאֱמִין לְכָל דָּבָר
אֵךְ לֹא יֵאֱמִין כִּי פָתִי הִנֵּהוּ .
פָּחַם לְגַחְלִים וְעֵצִים לְאֵשׁ
מִעֲנֶה סוֹפֵר לְמַבְקֵר .
כִּי צָדִיק יָנוּב חֲכָמָה
כִּי גַם מְכַלּוֹת פִּיהוּ יַעֲרִיצוּ חֲסִידָיו .
פָּעֵלֶת צָדִיק לְתִיִּים
וְחֲסִידָיו יַעֲנוּ אֶת תִּיָּין .

צ

צָדִיק אֲכַל לְשֹׁבַע נַפְשׁוֹ
וּבָטָן חֲסִידָיו תִּתְּסֵר .
צָרְבִי אָדָם סְפוּרִים
וּלְדֹאגוֹתָיו אֵין מִסְפָּר .
צָדִיק הַצָּדִיק בְּכָל דִּרְכָּיו
אִם מוֹבִים אִם רָעִים .
צָדִיק לְעוֹלָם בַּל יִמוּט
כִּי חֲסִידָיו בְּסִמְכִי נַפְשׁוֹ .

ק

קִנּוֹת בִּינָה נִבְחַר מִכֶּסֶף
וּקִנּוֹת כֶּסֶף נִבְחַר מִבָּל .
קִנְיָה נֶפֶשׁ אֲשֶׁת־חַן
מִכָּר אֶת נַפְשׁוֹ .
קִנְיָן רַע לֹא קִנְיָן חֲפִיץ
וּלְאוֹנָאָה בּוֹ נָחַם אֵין .
קָרְבוֹ רִדְפִי זָמָה
וּרְדִפִּי חֲכָמָה יִפְרְדּוּ .

ר

רֵאשִׁית חֲכָמָה קִנְיָה כֶּסֶף
וּבְכָל קִנְיָנֶיהָ קִנְיָה כֶּסֶף .

שָׁפַתִּי צָדִיק יִשְׁמְרוּ מִהַטִּיף דָּעַת
כִּי אֵךְ תּוֹרָה יִבְקִשׁוּ מִפִּיהוּ .
סוּרוּ מִמֶּנִּי מְרָעִים
כִּי אֲנִי מִפְּנִיכֶם אֲסוּרָה אֲנִי בְּאִשְׁרֵי אֲסוּר
שָׁמָּה הַנֶּכֶם .

ע

עַל פֶּת לֶחֶם יִפְשַׁע גִּבֹּר
וְעַל מַחְלִצוֹת וּמַעֲטָפוֹת תִּפְשַׁע אִשָּׁה .
עַל שַׁחַל וּפְתָן תִּדְרֹךְ
וְלֹא עַל מִפְתָּן סָכַל וּפָתִי .
עַל כָּל פְּשָׁעִים תִּכְסֶּה אֲהַבָּה
וְכָל פְּשָׁעִים תּוֹלִיד אֲהַבָּה .
עְרוּמָה הַאֲמַת וְצִנּוּעִים בְּגִי אָדָם
עַל כֵּן יַעֲצֻמוּ עֵינֵיהֶם מִרְאוֹת בָּהָ .
עֲמוּקָה תְּתוּשָׁה
חֲשֹׁכַל יִדְלָנָה וְהַסֵּדֵר יוֹצִיאָנָה לַפֶּלַעְלָה .
עֵינֵי עֲבָדִים אֶל יַד אֲדוֹנֵיהֶם
וַיְדֵי הָאֲדוֹנִים עַל עֵינֵי עֲבָדֵיהֶם .
עֵינֶיהָ לִנְכַח יִבְיטוּ
וְעַפְעָפִיךְ יִשּׁוּרוּ אֶל כָּל עֹבֵר .
עַפְעָפִי שָׁמַר יִבְקָעוּ בַּפֹּת קָדִים
וְעַפְעָפִי סָבָא יִסְגְּרוּ בַּפֹּת מִטָּה .

פ

פָּגַשׁ כְּסִיר בְּאוֹלָתוֹ
וְאֵל כְּסִיל בְּחֲכָמָתוֹ .
פָּתִי יֵאֱמִין לְכָל דָּבָר
וְעָרוֹם יִכְחַשׁ בְּכָל דָּבָר
כִּפְסָם אֶת שְׁתֵּי רִגְלָיו הַשֶּׁקֶר
עַל כֵּן יִשְׁעוּן עַל חֲנֹף וּמִרְמָה .

רְחוּק מֵצְדִיקִים תּוֹנָה
 כִּי יִין יִשְׁמַח לָבָם תִּמְדִּיר .
 רַע יִרְוַע כִּי עָרַב זָר
 וְטוֹב יִרְוַע כִּי עָרַב אֶחָד .
 רַע רַע יֹאמֶר הַמִּבְקָר
 וְטוֹב טוֹב יֹאמֶר הַמִּתְחַבֵּר .
 רַבִּים יִהְיוּ דֹרָשֵׁי שְׁלוֹמָה
 אִם תִּתְּלִיק פִּיהַּ מִחֲמָאוֹת .
 רַבּוֹת מִחֲשָׁבוֹת בְּלֵב אִישׁ
 וְאֵת בְּלֶן יִקַּח הֶבֶל .
 רַבּוֹת מִחֲשָׁבוֹת בְּלֵב אִישׁ
 יוֹתֵר מִדֵּי מַחֲסָרָיו .
 רוֹדֵף חֲקָמָה יִשְׁתַּנֵּן
 וְרוֹדֵף כְּבוֹד יִבְרִיתָנוּ .
 רַבִּים שׁוֹמְעֵי מוֹסֵר
 וּמַעֲשִׂים לֹקְחָיו .

ש
שְׁתָּה מִמֶּנּוּ מְבוֹרָךְ
וְלֹא יִין מְבוֹרָה הֵעָד .
שְׁמֵרֵנִי אֵל מֵאֵהָב
וּמֵאוֹיֵב אֲשַׁתְּמָרָה אָנִי .
שִׁקֵּר שְׁנֵאתִי וְאֶתְעַבָּה
וַיִּשְׁנֵאוּנִי וַיִּתְּעִבוּנִי אֲהַבִּיו .
שָׂא יְדִבְרוּ שֵׁם אִישׁ אֶת הָעֵהוּ שְׁפַת חֲלָקוֹת
כִּי גַם שְׁנִיָּהֶם בָּלָב וְלֵב יְדִבְרוּ .

פרק שירה על כנסת ישראל

ביום ההוא יושר השיר הזה: (סעי' כ"ו א')

(א) הוֹלֵךְ לִנְדִיָּה מָה אוֹמֶרֶת?
פָּתְחוּ שַׁעֲרִים וּבֹא גוֹי־צָדִיק שֶׁמֶר אֲמָנִים:
(ב) צִרְפַּת מָה אוֹמֶרֶת?
לַיהוּדִים הֵיטָה אוֹרָה וְשִׁמְחָה וְשִׁשְׁן וְקִרְיָ:
(ג) בְּרִימָנִיָּה מָה אוֹמֶרֶת?
יִשְׂרָאֵלִי! אֲשֶׁר בָּהּ אֶתְפָּאֵר: וְתִהְלֶחֱךְ
בְּאֵימִים נִגְדוֹ.

(ד) אֲמִרְיָקָה מָה אוֹמֶרֶת?
וְצִמְחוּ בְּבֵין חֲצִיר בַּעֲרָבִים עַל יְבֵלֵי מַיִם:
זֶה יֹאמֵר לִי אֲנִי וְזֶה יִקְרָא בְּשֵׁם יַעֲקֹב
וְזֶה יִכְתֹּב יָדוֹ לִי וּבְשֵׁם יִשְׂרָאֵל יִכְנֶה:
(ה) אֵימָלִיָּה מָה אוֹמֶרֶת?
וְלֹא יִסִּיפוּ בְנֵי עוֹלָה (קלעריקאלען) לַעֲנוֹתוֹ
בְּאִשֶּׁר בְּרֵאשׁוֹנָה:

(ו) אֲשַׁכֵּנֵז מָה אוֹמֶרֶת?
וְהֶאֱרַץ תִּהְיֶה לַפְּנִיכָם שְׂבוּ וּסְחֲרוּהָ:
(ז) אוֹסְתְּרִיָּה מָה אוֹמֶרֶת?
יְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל רַבִּים בְּחוּל אֲשֶׁר-עַל הַיָּם
לָרֹב אֲכָלִים וְשִׁתִּים וְשִׁמְחִים:

(ח) רוֹסִיָּה מָה אוֹמֶרֶת?
וְשָׁב יַעֲקֹב וְשָׁקַט וְשָׁנְנוּ וְאִין מִחֲרִיד.
(ט) תִּגְרָמָה מָה אוֹמֶרֶת?
הֲלֹא אָב אֶחָד לְכָלֵנוּ הֲלֹא אֵל אֶחָד בְּרָאֵנוּ:
מִה־מִּזֹּב וּמִה־זָּעִים שָׁבַת אֲחִים גַּם-יָחִיד:
(י) סַפְרֵד מָה אוֹמֶרֶת?
הֲלֹא כִבְנֵי כְשִׁיִּים (מאורען) אֲתָם לִי בְנֵי
יִשְׂרָאֵל:

(יא) סוֹרִיָּה מָה אוֹמֶרֶת?
וְגַם אֲנִי נָתַתִּי לָהֶם חֲקִים לֹא טוֹבִים
וּמִשְׁפָּטִים לֹא יָחִיו בָּהֶם:
(יב) רוֹמָנִיָּה מָה אוֹמֶרֶת?
לֶךְ מִמֶּנּוּ בִּי עֲצֻמַּת מִמֶּנּוּ מֵאֹד:

(י' ר' יצחק קרמיה. ** d'Israely

(יג) לִימָה מָה אוֹמֶרֶת?

וְכָל בְּנֵי בְנֵי לְמִדֵּי יִי וְרֹב שְׁלוֹם בְּנֵיךְ:

(יד) אֲנִי טִיִּסִּי מִימֵים מָה אוֹמֶרֶת?

כָּל כְּלִי יוֹצֵר עֲלֶיךָ לֹא יִצְלַח וְכָל לָשׁוֹן
תִּקְוָם אֶתְךָ לְמִשְׁפָּט תִּרְשִׁיעִי:

(טו) מִשְׁכִּי לִי יִשְׂרָאֵל מָה אוֹמֶרֶת?

זְכוֹר יְמוֹת עוֹלָם בִּינוּ שְׁנוֹת דֹּד וְדָד: כִּי
חִלַּק יִי-עֲמוֹ יַעֲקֹב חֲבֵל גְּחֻלָּתוֹ:

(טז) בּוֹגְדֵי יִשְׂרָאֵל מָה אוֹמֶרֶת?

הִסֵּר מִשׁוֹבְתוֹ וְהִיָּה לְבָעֵר פְּרִץ גְּדֵרוֹ וְהִיָּה
לְמֶרְסָם:

(יז) יְמֵי הַבִּינִים מָה אוֹמֶרֶת?

כִּי הִנֵּה הַחֲשָׁד יִכְסֶה-אֶרֶץ וְעֶרְפֶּל לְאִפִּים
וְעֲלִיךָ יִזְרַח יִי וּכְבוֹדוֹ עֲלֶיךָ יִרְאֶה:

(יח) עַת הַחֲדָשָׁה מָה אוֹמֶרֶת?

לֹא יַעֲקֹב יֹאמֵר עוֹד שְׁמֶךָ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל
כִּי שָׂרִית עִם אֱלֹהִים וְעַם אֲנָשִׁים נִתְּוָכָל:

(יט) חוֹבְבֵי צִיּוֹן מָה אוֹמֶרֶת?

זְכְּרוּ מִדְּחוֹק אֶת יִי וִירוּשָׁלַם תַּעֲלֶה עֲלֵי-
לְבַבְכֶּם:

(כ) חֲבֵרֶת כִּי "ח" מָה אוֹמֶרֶת?

הֲרֵאִיתִי עֲמֶךָ קָשָׁה הִשְׁקִיתֵנוּ יוֹן תִּרְעֶלָה:
נִתְּמָה לִירֵאִיָּה גַם לְהַתְנוּסָם מִפְּנֵי קִשְׁט סִלָּה:

(כא) אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל מָה אוֹמֶרֶת?

וְהוֹצֵאתִי מִיַּעֲקֹב זֶרַע וּמִיְהוּדָה יוֹרֵשׁ הָרִי
וִירֵשׁוּהָ בְּחִירִי וְעַבְדִּי יִשְׁכְּנוּ שָׁמָּה: י' וְהִיָּה
הַשְׁרֹן לְגוֹה־צֶאֱן וְעַמְּךָ עֶכְשָׁר לְרִבֵּץ בְּקָר
לְעַמִּי אֲשֶׁר דִּרְשׁוֹנִי:

(כב) תוֹרָה מָה אוֹמֶרֶת?

כִּי יוֹדַע אֲנִי כִּי בְשָׁלִי הִסְפֵּר הַגְּדוֹל הַזֶּה
עֲלֵיכֶם:

(כג) קוֹרֵשָׁא בְּרִיךְ הוּא מָה הוּא אוֹמֵר?

אֲנִי יִי לֹא שְׁגִיתִי וְאַתָּם בְּנֵי-יַעֲקֹב לֹא כָלִיתֶם:
י ש ג ב

אם כזאת תשאלי, הבת נא ואתה לראשונים ראשונה ולאחרונים אחרונה.

למען תדעי, אתם הראשונים, את אשר קרה למשוררנו זה מן היגיון והאנחה, ומה ראה על ככה, הגני שם לפניכם בזה שטח דבר הספר אשר כתב אלי המחבר ביום כ"ו סיון לשנת תרל"ו, ואני עודני יושב בברלין. בימים ההם בעותי שדי ערכוהו וכאבו היה נעבר כאר, או ירחש לבו דברי שירתו זאת. הנה הכתבת הנהא לפניכם, קראוהו וראו, אם יעמוד לבכם בכס, ואם לא ירשכו עפעפים מדמעה:

"רעי יקירי, אהובי ובחירי, יושב בפתר לבבי! החרשתי ספך, אלופי ומיודעי, ולא עניתך על דבריך המעטים אשר דברת אלי לפני חג הפסח העבר, וגם אתה מחשה ולא תפקוד את עני, ואני לא ידעתי אם בנדל חסדך לא תשת עלי חסאת, או במשפט יחד אפך בי?..."

"הגני הנני, אתה רעי כאח! כי לא מרב טובה משכתי ירי ספך, כי אם מעצר דעה ויגון אשר מצאוני, ולא מרפיון ידים כלאתי את עפי. אכן כי ה' אלהים שופטים הדיסני, על כן נאלמתי דומיה לא פתחתי פי!..."

ארה, רודי ומעודי! איום ונורא הדבר אשר אנכי דובר באונך היום... אונך תצליח ולבך הסוב אלי יתר מסקמו לשמע השאת והשבר אשר באו עלי מאז באוני דברך האחרונים, ובפרם מצאתי ידי ורגלי להשיבך עליהם... יר אל וועם ננעה בי, הבמני, דכאני, השבית את גוי וישיבני שומם; משנה שברון שברני, הוה על הוה ושבר על שבר, בפרם עבר חדש ימים!

במוצאי חג הפסח השני, עלה הבית פתאום בחלונני, ויקח מעל ראשי את עברת תפארתו. היא אשת בריתי נצורת לבי ואהובת נפשי, אחרי אשר חלתה ימים שנים מחלה לא עוה, אשר אכר הרופא כי אך חלי הוא ותשאנו; וביום השבת כ"ב אייר נאסף אליה גם בני הצעיר יעקב נ"ע, בן חכם, משכיל על כל דבר טוב ותושיה, אוהב תורה בכל נפשו וחכמה בכל פאדו, נחמך להוריו וגעים למוריו בלשכה העליונה I-a בבית ספר העיסנאוים, ואהוב לבריות, אחרי אשר מלאו לו עשרים שנה ביום השלישי לתור"ם של מסח העבר.

ובכל זאת עוד לא שב אף אל וועם סמני, ועוד ירו נסויה להוריד לארץ את שארית נצחי וכן לבבי אשר אמצתי כנבוד לשאת ברוח נכון את אשר נפל עלי. והגני יושב בתה בפאת הכסה אשר בתי השניה, בת שש עשרה שנה, שוכנת עליה ומתהפכת ומתיפחת מכאב לבה אשר אכלו היגון והעצב על מות אמה ואחיה! הגני יושב ומונה מספר לנשימותיה המתנהגות בכבודות, וקול נחרת איטה היוצא מחזה יקרע את לבבי כמסרק של ברזל..... ומה אענה ומה אומר, אחרי אשר אלו מים מני עני, וגתני נחלי דמעותי דללו דרכי? כף ראשך אלמן לא נחם! תנה נוך, אב שכול, וקבל באהבה את הפכות העצומות והנוראות אשר יספיר עליך נוצר האדם באפו ובחמתו!... אל תריב ואל תלון, כי הוא בשמים ואתה על הארץ, ע"כ יהיו דבריך מעטים, והוא הסוב בעיניו יעשה!... דום, בן תמותה והתחולל לו, אולי ירחם ולא יוסיף לענותך עוד!

הנה כי בן בימים אשר אכלה נבלה נפשו, לבו התחמץ בקרבו וכליותיו ישתונן לחקר סנת חבל האדם בארץ, כי הבל יסיו, כל מעשרו סאפע ותקותיו אפס ותורו. או נקעה

ארץ הפלאות.

חזיון בעשרה שירים

מאת

זאב בן ישעיהו הבהן קאפלמן (וי"ו) *

עם "פתח דבר"

מאת הרה"ד א"א עה-ל"ך.

פתח דבר ביני את הקורא.

השירה הזאת אשר אנכי שם לפניך, קורא נכבר, שירת "ארץ הפלאות", לא כתב אותה המחבר מראש למען שלחה על פני חוץ ולמען תגלה בקהל רב. רוח המשורר נשא למרחוק בהמון מעיו, ואת מורשי לבבו כתבו אצבעותיו, לו לבדו ולמתי מספר רעיו הנאכנים, אשר ידעו את נגע לבבו ואת צרת נפשו, ויחלו על שברו הגדול אשר השבר או. ויכן כי רבר שדי לו ויחשיך בצהרים שמשו על אדמת ארץ, על כן שם כשמים מעיניו וינשא על כנפי רוח השיר והרמיון ללכת אל אשר ישאוו. כי אך זאת היתה נחמתו ביגונו, ואך כזאת אכר לחוק ולכונן את רוחו בקרבו, לכל יאכר נצחי ותקותו בה'. לכן, אחרי אשר חמל ה' עליו ויאמץ לבו להבליג על יגונו, חבש את שירתו זאת במסמן ולא יספ לרעתה עוד, עד הימים האלה. — אפס כי אנכי אשר ראיתי את יפה וסובה וגם ידעתי כי ברכתה בה, צר לי מאד על החלקה הסובה הזאת כי תשאר ספונה מעין רואה, ואדבר על לבו השכם ודבר, כי יתגנה על ידי למען אתן לה סהלכים בארץ. פתיחיה ויפת!...

ועתה הגני נתן אותה לפניך, הקורא הבבין, ונפשי יורעת מאד, כי שבע ביום תברכני, אם בעל נפש אתה ורוח יתרה בך, לחוש את היפה ואת הגעים בדברי שיר וזמרה. — ואך אם יפלא בעיניך לאמר: מה ענין השירה הזאת ומה ידומת עליה? תלך חירה היא. ומה שברה? יש אשר ימצאון בני עולם המעשה ואמרו כדרכם. אין לנו חלק בעולם האצילות, ולא נחלה בארץ הדמיון, והנה בעל החלומות הלה למה הוא בא?...!

(* השירה היקרה הזאת, אשר כל יודע-יחן, וסובי מעם הגשנב והיופי ישתוממו עליה, נשלחה אליזו מאת ידידנו הפליק הגשנב נ"ע יומים לפני עלותו על הכסה אשר לא ירד מסנה. עשר שנים היתה החכמה הזאת נגוה בידי איש חסודות זה, ולא חפץ להוציאה לאור למרות הפצרות אוהביו הרבים, ואך כהפצי לתת סטורו על "כנסת ישראל", עבר שנית על השירה הזאת ויעש בה תקונים רבים ונכבדים לשמה של תכנסת, והיא היתה שעשועיו ברנעים האחרונים לימי סטורו בארץ מאפליה לפני הלחך סאתנו לעולם שכלו טוב. המו"ל

אחרית כל אלה? אך האלהים יודע זאת!..*)

אחרי הדברים והאמת האלה הנה לא יפלא בעינינו לראות, כי חפץ גם לב הקוראים בספרים, לשגוא את כל דבר וכל ענין אשר לא יראו בעיניהם מתן שכרם בצדו, שהוא לפי דעתם רק התועלת החמרת היוצאת מהם, תועלת אשר יסודה בעולם המעשה ולא בעולם האצילות, והיה בקראם את השירה הזאת וענו ואמרו: השירה הזאת מה זו עושה? ומה החלום הזה אשר חלם מחברה?...

לחם אני אומר, כי מלבד הנעם וחיופי הרצוף ברעיון השירה, שהוא החומר, ובצחות חשפה, שהיא הצורה, יש בה גם תועלת חיצונית, יען כי ממנה תוצאות למסור השכל, אשר היה אז דבר בעתו, ולא נגזר ערכו גם בימים האלה.

הימים אשר בהם כתב המחבר את שירתו זאת, היו ימי רעה בארצנו וביתר ארצות אירופה, כי משרש נחש, הלא היא תאות המותרות עם שלמון החכר על הנפש, יצא צפע, שהוא הסאציאליזם ופריו השרף המעופף, הוא הניהליזם, אשר בא כמים המרים והמאדירים אל קרב בני הנעורים בארצנו, והמה שתו וירעלו ויתהוללו, עד כי שכחו את אלהיהם, את עמם ואת מולדתם ויתערבו עם השונים הנפוצים על פני כל האדמה, אשר בסכלותם וברשעתם אמרו לשום שפות בארץ, להרגיו גוים, להרעיש ממלכות ולהפך משרש את מוסדות חברת בני האדם, למען יהי בה כעם ככהן כעבד כדאוניו כנושה וכאשר נושה בו... רבים חללים הפיל או מטה הודון הזה בכל עיר ועיר, ועוצמים היו הרוגיו בכל שבט ומשפחה בארצנו. ולדאבון לבנו עוד גם היום לא נכון לבנו בטוח מאד כי נבחר קימו מארץ תחיים. ומה איום ונורא היה המדאא אשר הראנו או בארצנו זאת!.. כל ידים רפו וכל פנים קצבו פארוור, איש לא בטח בבנו ובבתו ואח לא האמין באחירו ובאחותו, כי דוב אורב היה המשחית לחבל הזה בעיר ובשדה, ועל כל פתחים היה החמאת הזה רובץ, כי החפץ הנודא הזה, אשר יסודתו בתאות חיי הבשרים ובחמדת התענוגים החמרים,

*) אמנם כי הרוח הרעה הזאת אשר תתעה את האדם לעווב את דבר הנפש המשכלת, ולראו רק את דאגת הבשר, לא ממי יהודה יצאה, כי אם מאת אלה אשר אין להם חלק בכל דת ואמונה, אכן הלא ידאב לבנו לראות כי הקם הקימינו את הדבר אשר דברו עלינו חכמינו וז"ל לאמר: "כמתוקנים שבהם לא עשיתם, כמקולקלים שבהם עשיתם!" כי הנה כל העמים והגוים אשר בארץ, אף כי רבו בהם האנשים אשר צר אותם רוח הרעאליזם כנפיו, לתת משפט הכמורה לצרכי הנוף על צרכי הנפש, בכל זאת עוד לא פסו אמונים מתוכם. המפלסלים את החכמות והמרוכבים ומעריצים את המלאכות היפות, השמע איש את אהר מעמי הארץ כדבר לאמר: מה יתנו לנו ספרי שילער וגנעוהו, ספרי שאקפיר וביראן או ספרי הוגא וברנושע, מורגעניעו, נעקאסאוו וכו' וכו'? מה יעילנו לנו ומרות מאצארט ובסהדאווען וכו'? ומה בצע בפסלי פרידאס ובציורי רפאל?.. ומי ימנה מספר לאלפי רכבות כסף והובא אשר יוצאו המתקנים האלה כדי שנה בשנה, למען הביא אל ביתם את הספרים, את הומיות את הפסילים ואת הציורים הישנים והחדשים אשר לא יחדלו מעשות יום יום הסופרים וחכמי החרשים בכל עם ובכל גוי אשר על פני האדמה?... ורק אנחנו בני עמ-עולם. אנחנו קוראים כגרון ולא נחשך: תנו לנו רק את המועיל כי אין לנו חפץ ביפה, ונפשנו קצה בכל-נעים ונשגב!..

ורחו מעל האדמה הזאת, ונפשו קצרה בעמל החיים היגיעם בעמק הבקא הזה, ותנבה עוף אל ארץ אחרת טובת ממנה, אשר ברא לו רוח דמיונו, ואשר שם מצא את המנוחה והמרגנה, את השובה ואת הנחת אשר הוא מבקש לו ולכל האדם אשר על פני האדמה, ואשר אם אמנם גם שם לא יסתרו מעיני האלהים האדירים, אשר בידו עתותם, ולא ימצאו מפלם מפניי הזמן, אשר תחתיהם ישוהו כל ילדי עפר, הנה ימלטו מנגעי בני אדם, הכורים שוחה איש לרעהו, ואוכלים איש את בשר אחירו, אחרי אשר כשלה כרחוב אמת וצדקה וחמלה ברגלים הרמסנה...

הכי "ארץ הפלאות" קרא המשורר לארמית דמיונו, יען כי נפלאות היא כבני אדם, ותקות מבקשה מי יסורנה? והנה הדברים האלה יספיקו להניח את רוח המעשים בקהל קוראיו בימים האלה, אשר עוד שאר כם שאר רוח נכון להבין ולדעת, כי השיר והומרה, המליצה והפיט, ככל מלאכות המחשבת הנעימות והיפהפיות, הם הכלית בעצמם, יען כי יענו את לב האדם בימים אשר בתוכם וידשנו את נפשו בנעמם אשר בקרבם, ולא אמצעי לתכלית אחרת. — ועל כי יאמר להם, כי כל יקדם וכבודם בקרבם פנימה, ולא מחוץ להם, וכל חין ערכם הוא רק היופי והנעם ולא התועלת. אף אמנם רב כחם להיות גם לעור ולהועיל לנו ולהביא אותנו גם לתכלית אחרת, בטרהם את לבנו ובנשגאם אל על את רוחנו ונפשנו. והיה בצרפם את יצר לבנו, או נדעה נרדפה לזכות ארחותינו ולהיטיב את דרכנו ומעללי ידנו... אך התועלת הזאת היא תועלת רוחנית ולא גשמית, ואם אי לו למישר, לציייר ולכל חכם חרשים, אשר יעשה את חכמתו עמרה להתגדר בה: הלא אוי ואבוי לו אם יעשנה למלאכה ולחית יד, לקרדום לחפר בה!..

למתי מספר הקוראים הישרים בלבבותם, היודעים כואת, יספיקו הרברים אשר דברתי עד כה, רוחם יבין ולבם ירגיש את הטוב ואת היפה עם הנעים אשר בשירה הזאת. אך עיני עוללה לנפשי היודעת מאד, כי מספר הקוראים כאלה מעט הוא בעת הזאת, ונער יכתבם... כי נסך ה' רות עושים על גוי ועל אדם יחד, לבכר את חיי הבשרים על פני חיי הרוח ולבטל את רצון הנפש המשכלת מפני רצון הנוף אשר בעפר יסודו. התאווה החמרת פרצה את הגדר אשר גדר היוצר בעד האדם אשר ברא בצלמו, ותקדע את המסך המבדיל בינו ובין כל החי אשר בארץ, והדרת והתבונה ואהבת הכבוד והקנאה אשר נתן ה' לאבותיו ולשפתם לצדק וליושר, לחסד ולרחמים ולאמת ולאמונה ולכל יתר המדות הטובות אשר נסע ה' בלב האדם כאשר הוא אדם, גברו על אדוניתן ועל גבירותיהן אלה, התפרצו כפניהם, נרשום מן גויים לכו תחתם!.. מעטו בני העליה העושים את הטוב יען כי טוב הוא, והבתאיים את היפה יען כי הוא יפה, ויתרם רק אחרי המועיל יתורו, אחרי המועיל לבשרם ולחמר גביהם... "מה אע"ל אם איש לבת, ומה מני יחלך אם אעקש דרכי? מה תתן לי החכמה, אם לא תרבה את הוני, ומה תוסיף לי הדעת, אם לא תנחילני עשר? כואת וכואת ידברו מרבית בני האדם בימינו אלה איש איש בלבבו, וגם איש לרעהו ולא יתבוששו!..

ואנן מה נעני אבתדירוהו?.. אוי לאונים שכך שומעות, אוי לעינים שכך רואות!.. כי על כן תפוג כל תורת אלהים וגם תורת האדם הופרה בארץ, על כן היה לרוש משפט וצדקה ללענה. כל אה עקוב יעקוב, וכל רע ערום יערים; ויהבו הנער בוקן; בת בוזה ליקחת אם, ובן ילעג לשכל אביו, כל העם פרוץ מקצתו, ואיש את רעהו יצורו חרם, ומה-ת-היה

והיוצא מאתה לכל קורא מבינ, והיה אם תסכן השירה להעלות על לב אחד מהם אך מקצת הרברים והאמת האלה, כי עתה ברכה עד בלי די נמצאת בה, וזוהי זה שכר לפעל המשורר ולפעלי אנבי המוציאה לאור עמי.

א"א דק' עהרליך.

אַחֲרֵי בְּלַתִּי חִיתָה לִּי עֲדָנָהּ

(בְּמָקוֹם הַקֶּדְמָה). *

1.

עַל שְׂפַת עֲרוֹזִין נָחַל, מִיָּמִיו נִכְבָּו,
עָמַד עַץ יָבֵשׁ מִרְסָּם בָּא אֶל פְּלַח.
עָלְפוּ דְלִיּוֹתָיו, בְּדִיּוֹ הָרְבוּ
גַם יִשְׁרָשְׁיוּ מֵאָרֶץ הַחוּצָה יָשָׁלַח.

2.

רָנַע עוֹר נָזַעו, צִמְרָתוֹ נִחְשָׁפָה,
גַם הוֹכּוֹ נָחַר, נִבְּוֵב בַּמַּפּוֹחַ;
אָדָם וּבְהֵמָה שְׂמוּהוֹ לְקִצְפָה,
אֲחֵרֵיהֶם הִחְזִיקוּ גִפְיָן וְרוּחַ...

3.

כֹּה עָמַד יָמִים, כֹּה עָמַד יָשָׁנִים,
נִעְזָב וּמִשְׁלָח מִכָּל נֶפֶשׁ תִּיהָ;
כִּי קָנָן בּוֹ מָאָס כָּל כְּנָף הָרִנָּנִים
גַם קָצַת גַּם קָפַד, לִילִית גַּם דִּיָּה.

4.

גַם יָדוֹ לֹא שָׁלַח גִּרְוֹן לְגִדִּים
עָלְיוֹ הִפְתָּה, יַעַן דָּקָבוֹן
כֹּה בּוֹ עַד לְשִׁיק לֹא יִצְלַח צֵלָה;
וּבִבְנֵי עָמֶד תִּפְתָּיו — סָמָל עֲצָבוֹן...

(*) ראה "פתח דבר".

פנים קלל, ויהי מראהו כמראה חפץ רוחני אידעאלי. על כן משך את בני הנעורים בחסרו ויפלו בשחיתותו. —

והנה מחבר השירה הזאת, אשר ביותו היה בית ועד לבחורי חמד השוקדים על דלתות בתי הלמוד והמדרש לחכמות ולמדעים אשר בעירו, הרבה לדבר על לב עולי הימים באי ביתו אלה, ולחוכית להם, כי חוקנים בעלי השטה הזרה הזאת מרביהם אנשי רשע כסל המה, ויתרם נתעו בשוא ובשקר ויתעו בתהו גם את הצעירים הפותים התולכים אחריהם כבהמת בבקעה, וכי המחשבה הרעה אשר הם חושבים, להפך את עולם המדיני לתהו ובהו ולעשות את חברת בני האדם בעדר הרחלים, אשר לא תבדלנה אשה מרעותה, לא ביתרון הכשר דעת ולא בחריצות ירים, לא ביצרי הלב ולא בהלך נפש, כי אם רק בצערן ובמשקלן, — כי מחשבת און זאת היא מחשבת שוא ותפל, והדבר הזה היה לא יהיה כל ימי השמים על הארץ. את האמת הזאת הוכיח להם מחבר השירה בחקר לב ובשפת נאמנים, כיד ה' הטובה עליו, ואני היודע ועד כי דבריו אלה הצליחו וגם עשו פרי. ומי יודע כמה מן הצעירים, אשר כבר עמדו רגליהם על עברי פי פחת, השיב מעין. ויען כי היו בתוכם גם יחירי סגלה, אשר עוד לא נשכחה מלבם התורה אשר למדו בבית אבותם, ואשר עוד הבינו קרוא עברית, על כן בחר לו את הענין הזה ליסוד עליו את שירתו זאת. והנה אנכי יודע וגם אתם הקוראים יודעים כבוני, כי למפת נפשו עוד לא כפו תמו חטאים כאלה מן הארץ, והשטה הרשעה הזאת עוד לא חדלה מהתהלך על פני תבל ארצה ולהרשיע אל כל אשר הפנה, והיתה השירה הזאת להם לעדה, וענתה כחשם בפניהם: כי רוח יורעו וסופתה יקצרו, כי הבצר יבצר מהם את אשר יזמו לעשות, והעולה על רוחם הור לא יקום לעולם! כי הנה המחבר הראה להם ארץ פלאות מלאה, אשר כל עמה כלם צדיקים וכלם ישרים, כלם תמימים וכלם מאשרים. אך עוד דם משתאים למראה עיניהם ולמשמע אוניהם, עוד הם משתוממים על החוץ הנעים והנחמד הזה, לבם יתר ממקומו מרב שמחה ונפשם תתפלץ מגיל וזוהר ותנם קוראים בקול גדול: לאמר: האח, מצאנו, ראינו!.. והנה פקח המשורר את עיניהם ויראו... כי ערומים הם! יען כי הוא בחלום ידבר בהם, לאמר: אך חלומות שוא החלמו כלכם אתם המבלעים, ורק מקדם כוב יקסמו לכם מאשרים המתעים!..

ומה מאד השכיל המשורר לכלות את ספורו הנעים במראה הגדולה אשר הראה באחרית חלומי זה, כראה מחריד נפש ומרעיש כליות ולב, הלא המה מחבדי נפשו אשר קמטו בלא עתם, ובטרם יבא יומם עובו את הארץ וישבו להתלונן בצל שדי... והנה הוא אות לבני המרי המהבילים האלה ולצעירים הפותים הנפתים אהריהם, כי לא לאדם וחי על הארץ להיות מאשר כמלאכי האלהים, אשר על כן מי האיש החפץ חיי אדם על האדמה, אוהב ימים לראות טוב בעמלו שהוא עמל תחת השמש, אל יאבד דרכו אשר תחת כפות רגליו, וזרן לבו בל ישיארו לשום בין כוכבים קנו, כי אם על אדמתו אשר הושם עליה, שם יעמוד, שם יחרוש ויורע, יסע ועשה פרי תבואה, שם יבקש וימצא חית ידו ככשרון רוחו וכתבונת כפיו, איש על מקומו וכברכת ה' אשר יצוה עליו!...

והיה אם כה יחשב כל האדם וכן גם יעשה. — או יבאו הימים אשר נבאו להם גביאי קדשנו לאמר: לא בחיל ולא בכח, כי אם ברוח ה' צבאות השופט כל הארץ!..

זה הוא הרעיון הנשגב החבוש בממון השירה הנחמדה הזאת, וזה הוא המוסר להיטיב ולהשכיל הרצוף בתוכה,

11.

אז גם הנחל, שהיה לחרבה,
ושכנו הנעזב, שהפת ישאיה,
מים מלאו עד במנם בם צבה,
ותחי בם התקנה לשוב לתחיה...

12.

אף באה תקותם: כי לא נמשו
מימי הנחל עד עבר תקציר;
גם שרשי העץ עכמים כי לבשו,
על לבושם עפר אז כסה החציר.

13.

גם צפר אחת, נדדת מקנה,
בין סרעפותיו שתה אפרחיה,
ולעתות בבקר נשאה קול רנה
ותצצף ותקרא אל אחיותיה. —

14.

ויבא הסתו, ותכל המלאכה
בשדות, בגנים ובכל הכפר;
אל גרן ויקב אספה התרבה
ומגיעו בחוץ שבת האפר.

15.

אז יתן לבו אל בדרך הבית,
לתקן הדברו ולחזק ממנונה;
ותחי כי לא מצא די שמיר ושית
ויפגע בעץ — ויסעף הפארה...

16.

ויחרד האמלך, חת ויפער:
נגזרתי נגזרותי!.. הגה בא יומי!
עתה אספה, הנה אהיה לבער —
ואקיב כי יבא — לא יפיר מקומי!..

5.

ותחי השנה ויבא החורף
עוזו גם גבר על האדמה,
ולרגלו קר גדול, קברת קשה ערף
עם אצרות שלג — נישמוה לשממה.

6.

וירחים רב האריך, לא היה כמוהו
מאז היינו, הלינו הזקנים.
גם חדש האביב לא הקיץ עליהו
כי לשבית מעוז לא מצא אונים.

7.

אך הקיץ הקיץ, השמש בגבורה
בזרוע עזו יצא על הארץ,
ובכיוז אשו הצית המדורה
אז שדר שדר, בא עליו קרץ!..

8.

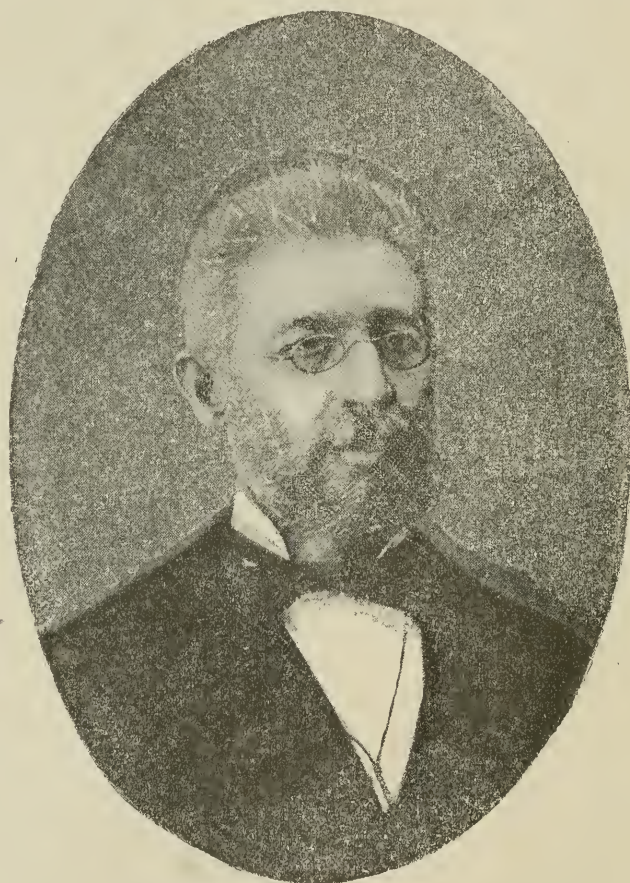
כדונג נמסו גבעות השלג
עם הרי הקרח התעלמו על מים;
לחפשי שלחו כל נחר ופלג
ופגי שדה נער ראו אור חיים.

9.

מהר מאבע, מצורי הסלעים
אלפי צנורות כפלגים גזלו,
ובשצף קצף מבינות לבכאים
על העמקים בסאון התגלגלו.

10.

לברכות נהפכו בצות ואגמים.
כל מישור ושפלה אל מקנה מים (1);
היארים ונהרות היו לימים
ולמי שחו נברו כל מי אפסים. —

המליץ העברי רבי זאב קאפלאן נ"ע.
נולד בשנת ה'א תקפ"ז - נפטר בשנת ה'א תרמ"ז .

ארץ הפלאות.

א. התלונה.

1.

בקר לא עבות. — על שדה וְנֶעַר
הוד הדבת קדש וְנָעַם שְׁמוֹת;
אך רוחי חפלה וּבְלָבִי סַעַר,
כי מְרוֹרִים שִׁבְעָתִי שְׁרָשֵׁי מְלוֹחַ,
מֵאֵז הַחֲרִיב נָוִי אֵל שֶׁמֶט צֶדֶק
וּבְאַחֲלִי הָיָה הַרְחִיב הַגִּדִיל הַבֶּדֶק...

2.

אַהֲבָה, אֵלִי, אֵלִי! מַה לִּי עֲשִׂיתָ?¹²
שָׁלוֹ הֵייתִי וּמָה פָּרַפְרַתְנִי?¹²
עַד גָּבֹול הַחֲמִשִּׁים אֵךְ אוֹתִי נָחִיתָ,
וּלְפָתַע פְּתָאם — אֵיכָה עֲזַבְתָּנִי!
וּבְמִסְרָם יַעֲבֹר־חֲדָשׁ לְמוֹת אִשֶּׁת בְּרִיתִי
לִבֵּן מִחֲמַד עֵין קָבֵר בְּרִיתִי!...

3.

אֵךְ מַה זֶה לְפָתִים אֲרֹד בְּבָכִי,
אַהֲבָא אֵל אֶבֶל? מַה אַהֲבָה וּמָה אֵילֵל?
הַטּוֹב לְאָדָם בְּאַרְצוֹ כִּי יָחִי,
אִם יֵרָאֶה אֵךְ רָעָה עַד יוֹמוֹ יִקְלָל, —
כַּעַם. עֲגִינוּ, מִכְּאוּבִים וּפָנַע,
לֹא יָדַע שָׁלוֹ, לֹא יִשְׁקָם אֵךְ רָגַע?¹²...

4.

כִּר לֹא אִם בָּדָד וּכְעֶרְעֶר בְּעֶרְבָה
יִתְחַלֵּף בְּאַרְצוֹ, אֵין בַּע אֵין חֶבֶר;
אֵךְ רַב מִזָּה יִשְׁבַּע עָטָל וּדְאָבָה
בְּקַחַל עָם אוֹ עֵדָה אִם יִחְיֶה הַנָּגֵר:
כִּי מַה חֲבָרִי אָדָם? הֲלֹא עֲדָרִי כָרִים
עַל יַד זֹאבֵי עָרֵב וּלְבָאִים אֲכֹרִים!...

17.

הִסְתֵּמוּ עֶבֶר הַלֵּךְ, חֲלָף הַחֲרָף,
וַיָּבֹא הָאָבִיב עִשָּׂה הַחֲרָשׁוֹת,
וּבְעֵצָם עֵז יָדוֹ הַשְׁלִיךְ הַפִּטְרָף,
מִשְׁנֵי הַקֹּר וַיִּחְיֶה הַנִּפְשׁוֹת.

18.

הַעִיר נִרְדָּמִים, אֲלָמִים הַשִּׁית,
וּתְקוּמָה נָתַן לְכָל מִטַּח הוֹלֵךְ שְׁחוּחַ;
הַגִּיב כָּל אֲמָלָל, כָּל נֶבֶל הַפָּרִית
וַיִּתֵּן עֲצָמָה אֵל נִרְפָּה וַל כַּח.

19.

וּלְחַמְלָה אֵז יִתֵּן גַּם שָׂבִיב עֵינָהוּ
עַל הָעֵץ הַיָּבֵשׁ הַנִּכּוֹן אֵל צֹלַע;
וּבְמִקּוֹם הָאָפֵר גָּדַע בָּרָהוּ
עָלָה הַיּוֹנֵק — וַיְהִי לְפָלָא!..

20.

הַיִּשָּׁנָא הַיּוֹנֵק, וַיְהִי לְעֵנָף?
אִם עוֹד כַּח בָּעֵץ, כִּי עוֹד יִצְלִית?
וּלְמַחֲמָה וּלְמַסְתּוֹר לְצַפֵּר כָּל פָּנָף
עוֹד יָנוּב בּוֹ עָלָה, יִצְיִין יִצְמִית?

21.

הַיִּבְרָךְ זָרְעוֹ אִם זָרַע יִזְרַע
אֵל כָּל נֶפֶשׁ חַיָּה עוֹד לְהַת פְּרִי?...
לֹא יָדַע הָעֵץ... וּמִי זֹאת יוֹדֵעַ?¹²
הוּא אָזָה — וַיַּעַשׂ... לֹא יִלֵּךְ קָרִי!..

9.

וַיֵּם כְּרָאִי מוֹצֵק, וּבְסִפּוּר לְמַחֵר
הִרְקִיעַ עָלָיו נִטְוִי כְּאַהֲל,
וּבְחִיקוֹ הַשְׁמִשׁ יָאִיר בְּצֹהַר,
וּבְלִבָּיִם תִּקְוֶעַ עֲמוּד אֵשׁ יִהְיֶה,
וּבְעֶדֶר הִרְחִילִים שֵׁם עֲנִי בְקָר
יִתְעוּ לֹא-דֶרֶךְ בְּמִרְמֵי אֵין תִּקָּר.

10.

וּלְפָנַי מִרְחוֹק עַל פְּנֵי הַמַּיִם,
בְּאֲשֶׁר בְּרוּחַ אֵם יֵדָא הָעֵיט,
תִּדְוִין וּתְכַרְכֵּר בְּמַחֲלַת מַחְנִיִּים
עַל פֶּתַח הַנְּלִים אֲנִיט שֵׁיט.
כְּפֹז גַּם וְתִתֵּן לְאוֹר שְׁמִשׁ יָאִירו
וּמִפְּרִשִׁי חֶבֶד כְּכֹסֶף יִצְהִירו.

11.

”מִהֲיִדְּלוּ מַעֲשֵׂיָהּ, אֲנִישׁ קָצֵר יָמִים,
”וּתְבוֹנוֹת בְּפִיָּהּ מֵאֹד מִהֲנִפְּלָאוֹ!
”וְדָךְ בְּשֹׁפֶל כִּיד שְׂדֵי בְּרָמִים,
”וּבִקְוִלָּהּ גַּם אֵשׁ גַּם מִים יִשְׁמְעוּ:
”בְּיָם תִּתֵּן דֶּרֶךְ, וּכְעַל יִבְשֶׁת
”עַד אוֹצְרוֹת שְׁלֵג כֹּל תִּלָּא לְנִשְׁת׃

12.

עוֹד לְבִי הִנֵּה, עוֹד נִפְשִׁי חֲשֻׁבָּת,
וּכְלוּלָה בְּהִדְרָה אֱלִי גִשְׁקָפָה
הַסְפִּינָה, אֵם הַלֹּד וְטַפּוֹף קִרְבָּת:
קִרְבָּה וְתַעֲמֹד הֵבֵן עַל הַשָּׁפָה,
נְהַמּוֹן אָדָם גָּצְבוֹ עַל גֵּן הַסְפִּינָה
וּבְגִיל הִרְעוּ וַיִּשְׂאוּ קוֹל רִנָּה. —

13.

וּבְרֹאשׁוֹ עֹמֵד אִישׁ מִרְאָה טוֹב תֹּאֵר,
הוּא כֵּב הַחֲקֵל הוּא גַּם הַמְנַצֵּחַ;

5.

יִשְׁלִי אֶהְלִים לְמִתִּי כְּסֵל רֶשַׁע,
וַיִּשְׁרִים וּנְבוֹנִים תַּחְתָּם יִשְׁחֻ
לְמָם מִרְעָהוּ אֵין חֶסֶד אֵין יִשְׁע,
עֲרָמִים וְרַעֲבִים יִהְיוּ יֶאֱנָחוּ
הַעֲבָדִים הָאֲבָדִים, וּבְרַעָה יִמוּנו,
וַיִּשְׁבְּעִים מִבְּשָׂרָם יִרְצוּ יַחְנוּ!...

6.

אֶהְיֶה, אֱלִי, אֱלִי! עַד מִתִּי, עַד אֲנָה
לֹא יֵדַע הָאָדָם, כִּי אָדָם הִנֵּה?
כִּי רוּחַ הַחַיִּים מִמָּךְ לוֹ נִתְּנָה
נִתְּנָה לְעַמִּיתוֹ לְאָדָם רַעָה?
נִבְהִים כִּי עָלָיו שְׁמִתָּ עִם שָׂרִים
לְרִיב רִיב בָּלִים, לְשֹׁפֶט מִיִּשְׂרָאֵל?

7.

עַד מִתִּי יִתְפָּרֵץ, עַד אֵן יִכְבֹּד בְּגֶד
בְּשָׂר וּבִשְׁוֹפֶט — בְּמִלָּה בְּמִסְבּוֹ?
כֹּל תּוֹרָה כֹּל מִצְוָה יִשְׁלִי מִנְּגֶד
וּלְחַק מִשְׁפֶּט לוֹ יִישִׁים אֶהּ תַּאֲוֹת לְבוֹ? ...
הוּאֵל וַיִּשְׁפָּךְ גָּא עַל כֹּל בְּשָׂר רוּחָהּ,
אוֹ תַעֲלִנִי מִזֶּה — קָחֵנִי אֱלִי!...

ב. הָאֲנִיָּה.

8.

נִפְשִׁי הִתְעַטְפָּה עָלַי הַשְׁתַּמְכָּח,
וּבְמִרְי שִׁיחִי יִבְדִּתִּי הִימָּה;
לְמִצּוֹקָת לְבִי שֵׁם הָיִתָּה הַרוּחָה
נְהַמּוֹן סַעַר רוּחִי שֵׁם קָם לְדַמְמָה
מִה נִפְלְאָתָּ יָם וּבִדְרֶךְ הַקְּסָמִים
לְרִפּא הַנְּפִשּׁוֹת וּלְחַיּוֹת עֲצָמִים!...

גיל קדֹשׁ מִלֵּאתִי, חֲדוּהָ עִם שְׁשׁוֹן
תֵּלֵא מִסְפֵּר כָּל שְׁפָה כָּל לָשׁוֹן...

18.

כְּשֶׁשָּׁר אֶל אֶכֶל, בַּחֲזָן יַעֲוֶה מִהָר
הִלָּאָה גַם הִלָּאָה הַסְפִּינָה הִלָּכָה;
נַחֲצוֹת יוֹם כִּי קָרֵב יִכְלֹתִי שְׁעָר
אֶל מִרְאָה הַשְּׁמֶשׁ עַל רֹאשִׁי וְנִרְחָה.
נֶאֱנִי מִכְּלִי מִשִּׁים נַפְשִׁי נִשְׁתִּי
מִי וּמָה אֲנִי — וּכְחֹלֶם הֵייתִי...

19.

פֶּתֶאֱם אֶל פֶּתְפִי יָד גָּבֵר נִנְעָה
נֶאֱעוֹר — וּמִנְחֲלִי מוֹלִי רֵאִיתִי;
”עֹמֵד אֲנִכִּי עָלֶיךָ זֶה שְׁעָה,
”וְשֹׁנֶתְךָ כִּי עֲרֹכָה לְגֹזֵל לֹא אֲכִיתִי;
”חֵן תִּרְעֵב גַּם תִּצְמָא, נַפְשֶׁךָ עֵינֶיךָ
”וּלְלֶחֶם הַחֲזֵהִים כֶּכֶר אִסְפָּה אִסְפָּה.”

20.

”קוֹם לָךְ, גִּלְכָּה, וּסְעֵדָה לָכָה,
”אֲזִי עָמִי גַם אֶרְצִי תִלְמֵד לְבַעַת,
”וּכְנַפְשֶׁךָ מִחֵר תִּשׁוּב אֶל אֶרְצֶךָ
”כְּבִאֲנִיתִי הַזֹּאת שְׁמָה נִסְעַת;
”אֲזִי תוֹעִיל גַּם מִחֵר שְׁבַת עֲמָדִי.”
כֹּה דִבֶּר חֵן פִּיהוּ וַיֵּאָחֵז בְּיָדִי. —

ג. לֶחֶם הַחֲזֵהִים.

21.

עֹבְבֵנו הַסְפִּינָה וְנִרְדֵּי הַחֲרָכָה
וּמִה־שֶּׁשׁ רֵאִיתִי? הַלְּסִפֵּר אוּכְלָה?
בֵּן עֵדֶן רֵאִיתִי וּפְלֹאוֹת לְרִבְכָּה! ...
עִיר שְׂאֲנָנָה וּבְנוּנָה הִיא שְׁתוּלָה;

עַל פָּנָיו הִתְאַחֲרוּ זָקֵן וְנָעַר,
עֵינָיו הִפִּיקוּ גִיל גָּבֵר צִלָּה;

כְּשֶׁפָּתְיוֹ חֲסֵד וְנָעַם הוֹצִקוּ
חֵן תָּם וַיִּשָּׁר עַל מִצְחוֹ הַחֲקוּ.

14.

”שְׁלוֹם לָךְ, אִתָּם גִּבְבְּדִי” קָרָאתִי
וּבְגִדֵי הַפְּשׁוּטָה אֵלָיו קָרַבְתִּי.
”מֵאֲזוּ מֵאֶרֶץ מוֹלֶתְתִי יֵצְאתִי
”בְּגֵר בְּאֶרֶץ גַּם גֵּרִים אֶהְבֵּתִי;
”אֵל יִחַד לָךְ אֶפּוּא אִם אֲשַׁקְלָה,
”אֲנָה זֶה תִּלְךָ? מֵאֲזוֹן בּוֹאֶךָ? ...”

15.

— מֵאֶרֶץ טוֹב אֲנִי, גַּם שְׁמָה אֵלְכָה. —
”נֶאֱלָה עֲמָךְ אֲשֶׁר תִּרְאֵה עֵינִי?”
— מִבְּנֵי זֹאת הָאֶרֶץ וְכֹאֲבִים בְּמוֹךְ,
וּלְקַחְתָּם אֶל אֶרְצִי בְּקִשׁוֹ מִמֶּנִּי.
”וּמָה הִיא אֶרְצֶךָ אֵלֶיךָ דִּרְשׁוּ?”
— שֵׁם שְׁלֹנָה וְנִתַּת יַחַד נִבְנָשׁוּ. —

16.

”תִּתְבִּיאֲנִי אֶתְךָ, וּמָה אֶתֶּן שְׂכָרְךָ?
”וּמִתִּי אֲשׁוּב אֶל אֶרְצִי וּלְבִיתִי?”
— תָּנִים אֶתְחַד, אֵף תִּשׁוּב מִחֵר. —
”תִּתְחַכֶּה עַד צִידִי אֲתִי הִבֵּאתִי?”
— עָלִי כָּל מַחְסוֹרְךָ, עֲלֶה גַם נִסְעָה,
אֶל־תִּפְמֵד אֶל־תִּשְׁתַּע, לֹא תִרְאֶה רָעָה! —

17.

וּבְדִבְרוֹ נָתַן לִי יָדוֹ וְנָאֵעַל.
וּכְנֻעַ הַחֲרָכָה מֵעֵינִי נִסְתָּרָה,
בֶּקֶם מִים מִמַּחַת וּשְׁחָקִים מִמַּעַל;
וּלְמִרְאָם שְׂכַחְתִּי יְגוֹן עִם צָרָה,

26.

וּבְרֹאֲתָם אוֹתָנוּ קָמוּ כָלָמוּ
וּלְשָׁלוֹם פֶּה אֶחָד לָנוּ קָרָאוּ ;
וַיִּשְׁיבוּנִי אֶל הַקִּיר בְּרֹאשְׁמוֹ
וַיֵּשְׁבוּ גַם הֵמָּה בְּאִשֶּׁר מִצְאוּ .
אִזּוּ יָקוֹם הָאֶחָד וַיִּבְרָךְ לְאֵלוֹהִים ,
וַיִּרְנוּ כָּלֶם וַיֹּאכְלוּ לְשֹׁבַעַ

27.

וַאֲנִי בַהֲלוֹם יוֹן תַּחְתִּי יִשְׁבְּתִי
וּלְמִרְאָה עֵינִי בְּמַאֲד הַשְׁתוֹמֵמָתִי ;
שָׁכַחְתִּי אֶת צִמְאִי גַם כִּי רַעַבְתִּי
וּמִאֲשֶׁר לִפְנֵי מְאוֹמָה לֹא מַעֲמָתִי .
וַיֵּשֶׁ אֵלַי הָאִישׁ שֶׁנִּחְנִי ,
וּבְנִיעוֹר מִשְׁנַתּוֹ כֵּן הִעִירָנִי .

28.

מִה־לֶּךָ עֲמִיתִי , כֵּן אֶרֶץ אַחֲרֵת ,
כָּל דָּבָר טוֹב כְּנוֹ לֶךָ מֶרֶם יִרְאֶה ,
עוֹד לֹא רָאִיתִי כָּל הוֹד כָּל תַּפְאֲרֵת ,
וּבְכָר תִּשְׁתוֹמֵם , תַּתְמָה , תִּשְׁתַּאֲשֶׁה ?
אֲבָל־נָא וּשְׁתָּה וּבִנְפִישָׁה שִׁבְעָה ,
אִזּוּ תִרְאֶה , תַּתְמָה אֶל מִרְאֶה עֵינֶיהָ "

29.

עוֹדְנוּ דוֹבֵר וְקָמַל הַנְּעֲצָרִים
מִסְכִּיב לְשַׁלְחָן עוֹד שָׁבַת אַחֲרוֹ ,
וּנְעִימֵי זְמֵרוֹתָם שְׁרוֹת עִם שְׁרִים
בְּשִׁמְתִי מִקְהֲלוֹת שִׁיר מִשְׁפִּיל זְמֵרוֹ .
אֲכַלְתִּי וַיֵּצְאוּ , וַנֵּצֵא גַם נַחֲנוּ
וּבְאִשֶּׁר הֵם הוֹלְכִים אַחֲרֵיהֶם הִלְכְנוּ .

30.

וּשְׁנַיִם שְׁנַיִם כֹּה הִלְכוּ בַסְּדָרִים ;
וַיְהִי מִן הַבַּיִת אַחֲרֵי רַחֲקוֹ ,

וַיִּשְׁרוֹת חוֹצוֹת גַּם רַחְבוֹת יָדִים
מִתּוֹחַ אֶל מִתּוֹחַ תַּרְהִיב עֵינַיִם .

22.

לִשְׁנֵי עֶבְרֵי הַרְחָבוֹת חֲצִין יַעֲבֹרוּ
בְּתִים לְשָׁבַת , תַּחְתִּים וּשְׁנַיִם .
אִין מְנַעוֹל וּבְרִית , כִּי לֹא יִפְגְּרוּ
וּלְכָנִים כָּלָמוּ וּמַהוֹרִים וּנְקִים .
כֵּן חֲמֵד נִטְוֶעַ לִפְנֵי כָל־בַּיִת .
שֵׁם רַמּוֹן , תָּמַר , תַּפּוּחַ וְזֵית .

23.

עֶבְרָתִי רְחוֹב אֶחָד , עֶבְרָתִי הַשְּׁנִי ,
וּשְׁלִישִׁי וּרְבִיעִי — וּכְאֶחָד כָּלָמוּ
לָהֶם קָצֵב אֶחָד אֶל כָּל־מִרְאֶה עֵינִי .
וּדְמוֹת אֶחָד לְבָתִּים , וּכְמוֹ כְּנָמוּ
אִישׁ רֹאשׁ בַּיִת אֵב אֶחָד , וּבִשְׁנֵה אַחֲת ,
וּבְתוֹכָם הוֹשִׁיב אֶדְ שׁוֹבָה וְנַחַת ! ...

24.

אֶד שֵׁם מְנַגֵּד כֹּר גְּרָחַב רֹאֲיִתִי
וּבְתוֹכוֹ בַּיִת מְדוֹת וְרַחֲב יָדִים .
שָׂא נָא כִּי כֹחַ בְּהִרְדֵּךְ עֲנִיתִי ;
וּפֹה נְסוּד לְאָכַל לָחֶם צְהָרִים ,
כֹּה דָּבָר הָאִישׁ וַיִּיטָב פְּנִיהוּ
וַיִּכַּר תַּבִּיטָה , וַאֲנִי אַחֲרֵיהוּ .

25.

הַבַּיִת מְלֹא אָדָם , זָקִנִים וְנָעָרִים ,
נָשִׁים וּבָתוּלוֹת , כָּלֶם לְבוּשֵׁי שְׁנַיִם ;
וּלְבַד הֵם יוֹשְׁבִים בְּאַרְבָּעָה תִּדְרִים ,
עַל שְׁלֹחָנוֹת עָרוּבִים עֵרֶךְ כָּל־שְׂמָנִים
שֵׁם יוֹן רַחֵק כָּל־פָּרִי וּמִגְדִּים
שֵׁם רֵיחַ כָּל־כְּנוֹן כְּפָרִים וּנְגָדִים .

לא לוח ומגלה לפני המודים ;
 רק על פני הקיר אל מול חצי הגרן
 גליונים רבים ונקדים וברדים ,
 גם לוחות , ומשוחים בששיר עליהם
 כל חיה ושרץ ועוף למיניהם .

35.

עין שדה ופרים , פלירק עשב
 ומלאכת יד אדם בתבונה נדעת ,
 וכלי מעשה כל פעל חרש וחשב ,
 לזרות ולחבר , לקצר גם למעת .
 "זה ספר תורת" , אמר המורה ,
 "בו אננין לב תציבי עת אותם אורה" .

36.

מדביר זה באנו אל לשכה אחרת :
 וגדולים מאלה שם ללמד געצרו .
 פה יתר ראיתי לחוד ולתפארת
 כי גם הספרים בזה לא געצרו .
 חקרי לב אדם כלי מעשה ומבונות ,
 עפרות חול נאבנים מאבנים שונות .

37.

תבנית שמים ומסלות כוכבים
 וגלילות הארץ תרות על לוח ;
 וגלי כל-שיח ומכל עין שבבים
 מדה לאור שמש ומשקל לרוח . —
 "על חכמה ומלאכה אם יתיה הנגר
 "אז יצלה ויאשר , לא ידע כל-שקר" .

38.

גם מזה לצאת האיש הבחילני ,
 אחר פה אחרנו שעה ושנים ,
 ולחדר אחר משם הביאני ,
 שם גמולי מחלב עתיקי משדים

ויפדרו ללכת אל כל-עברים ,
 לימים ושמאלם לפלגות נחלקו ;
 מקצותם באו אל פרמי תחת
 מקצותם לשערים לחצר נבית .

31.

אחרים גם יצאו את העיר בלה ,
 ובשדה ויער ללכת נפדרו ;
 ונערים ונערות בשאון המלה
 מסביב לזקנים יחד נועדו ;
 ובמרים אראה אנה הם פנים
 הלכו בדרכים מדרכים שונים . —

32.

מה משלח ידך ? שאלני מנהיגי ,
 — רעה צאן אדם , מורה לבני עמי . —
 "אם בן הרא תשפיל תבין חגיגי ,
 "כי תבא עמי אל בית השולמי" .
 ובדברו פנה גימ אל צדהו
 ויבר אל בית — נאני אהריהו .

ה. פתי הספר ובית החנוך .

33.

לדביר גדול באנו הרה האולם .
 שם נערים ונערות במאמים וחמשים
 ישבו במעגל , קדימה פני כלם ,
 מושבם תחתים שנים ושלשים ;
 אל הקיר בתוף על עמוד גבוה
 יעמד איש תאר , וכמלאה אלוח .

34.

לא ספר ראיתי , לא עט או צפון ,

ה. בית המלאכה ועבודת השדה.

43.

מבית זה יצאנו אל בית אחר.
פה עוד בשער לי צללו אננים
לשאון קול המלה לא ידעתי שחר,
אם הוא משק רכב או בעש רמים,
בילפות או בשיל, משור או מקבת,
או כלם גם יחד אזני קשקת?

44.

אף אמנם כן היו פלאלה גם יחד:
כי הגה זה באנו אל בית המלאכת:
שם למש כל חרש מנרון עד מחם,
חרש עץ ואבן גם ארג מסכת.
ובכל יפעלו ובהפץ בפנים,
וזמרות בגרונם, געה על אפים.

45.

עוד עיני לא שבעה לראות, ובמקום
דבר אוכלה, וכבר הוציאני
מנהיגי החוצה ובמשעול כרם
דרך פרדסים השדה הביאני:
שם בשיר יקצרו נשים וגברים,
בחורים ובתולות ישאו עמרים.

46.

בקצרים מעודי רבות ראיתי,
גם קול שרים ושרות אזני שמעה;
אף ענג כזה לחוש לא נסיתי,
ולספר במהו על כן לא אדעה:
משיר ומרים שפרון מלאתי
והמות רוח קרבי בלבל נלאיתי. —

על קרקע הבית לעשרות ישובו,
וכלי משחק לפניהם באשר אהבו.

39.

מעשי אכן גיר ומעשי עצי זית
תבנית כל בהמה ועוף השמים;
גם כלי המבשלות וכלי הבית,
תבנית כל דגה אשר במים;
גם תבנית אדם עוללי מפתים
הקרוצים מחמר ובשש משוחים.

40.

ובשקת הילדים חמרים חמרים
עיניהם עם לבם אל משחקיהם.
ומנוחה בחדר, משמר וסדרים,
כי שבע עינים צופיות עליהם
תחת יד האשה נשואת הפנים
שולמית אמנתם, היא, אם הבנים. —

41.

ובמשחק לבדו לא כלם ישפיקו:
הגדולים בהם גם ספר ילמודו,
ולמען מאמם רצון יפיקו
על דברי תורתה במאדם ישקדו:
אלה יקראו יהנו בספר פתוח
ובעט שמיר אלה יתוו על לוח.

42.

גם אל הקמנים הגדולים ישגיחו,
בל איש את אחיו ינצו יריבו,
את השאון תקמן המה ישביחו,
אף כל דבר גדול אל אפם יקריבו.
פה שם הטוב עם הנעים התאמו
ובלמדם יתעלמו ובשעשעם יחבמו! ...

51:

"את דמעה תוציא מעין צלח,
 "אף דמעת עשוקים תמחי מלחי;
 "כל גאה ורם לך ידכה יטח
 "וקשה יום ודרך על פיך חיה יחי!
 "מה יפית מה נעמית את בת השירה,
 "על כל תפארת אדם את המעטירה!..."

*

* *

52:

"אך שוא לך, בן אדם, לצקת לחש,
 "מקדשים כי תבנה, היכלי תלפיות:
 "אם נפשך לא תחוש ובלבך אין רחש —
 "ויהי בית מקדשך אך ראש חומיות!
 "שם גאון אך ירבץ ומשא פנים,
 "אך כמל הקנאה, כעס ומדנים!..."

53.

"שוא כרום עיניך וראה בשחקים,
 "ספיר גזרתם וישבו גם אחלקה;
 "שור הרי בשם ומשמן עמקים
 "בר לבשו וירק — ואלני שמה!...
 "הט אונקד ושמע קול רגנת צפרים
 "ובכי מענן גנים ושריקות עדרים".

54.

"ממשק חרלים ושאון עץ היער
 "המית זיו שדי, אנקת צפרדע: —
 "אם ממורא שדי לא תאחו שער,
 "בת עינד מרד לא תדמע דמע —
 "אל תבוא בית אל, אל תשא רנה
 "כי שמיר זה לבך, צפון מבינה!..."

47.

ובמו שם בבתים לי אמר לפי,
 כי פנים ראיתי לי לא מוזרים,
 ובכר בצהרים אתי במסבי
 ישבו כלם פזקנים פזערים:
 בן עתה בשדה כלם הברתי;
 מלון מלאתי — וברוחי עצרתי.

48.

ובמו עברה שעה אחת ושתיים
 ותבא השמש ותעמד מזרח;
 ולפתע פתאם קול המצללים
 נשמע מרחוק: "הבו מנוח!"
 אז קמו כלם וכליהם הניחו
 מיד ומפתך כל-סבל השליכו!...

ו התפלה.

49.

ולקול המצללים שנית הרוע
 המונים המונים אשר נפרדו,
 מדעתם את הקול ומה יודיע,
 אל מקום אחד חברים נועדו.
 אז קם תמנצח נעמד בראשמו
 ונען "הללויה!" ונזמרו כלמו:

50.

"מה יפית מה נעמית את בת השירה!
 "מי יגיד ויספר נפלאות תפעלי?
 "אל העבון כל נפש את המשפירה;
 "את גהה אל שבר, מרפא לחלי!
 "לב אבן חלמיש תהפכי למים,
 "ולחרד ולחלש תתני קרנים!..."

59.

"אך מרם מזה השערה נצאה
לשבת בראשכם איש בחרו הפעם;
רב לי היות הביש ולהורות דעה
כי שבת, וקנתי, הסרתי מעם..."
פה דבר נישב ויכף ראשהו
וישתי כפות ידיו שם על פניהו.

60.

החרישו השמעים, אין ענה דבר
ופניהם שמו אל האיש מובילי,
ויקם ויאמר: ומי בנו נבר
גם הם וישר דרך ממו, ברזלי?
ויקבר בק בחורנו ומה עוד נבחרה?
קומה נא, אחי, נצא השערה! —

61.

"אל לכם, אחי, אל תשאו לי פנים!
אמנם ידעתי, כי אך טוב וצדק
ירדפתי פלימי, זה רבות בשנים;
אך ישרי ממסוכה, טובי פחדק,
מאז פג בי מעם ויגם הלח
ולהוסיף עוד לקח בי פשל הכח!..."

62.

ויקבר נכשלת גס פקתי פלילה
בדבר העלמה בת איש הנחלמי,
לולא הושיעני לעשות תושיה
איש נבון וחכם זה השוחמי;
אז יבוא אל לפי מדה ולחץ
ותשואת חן חן לי לא תנקה הפחץ!..."

63.

הן לא אלמן עמי מרדפי צדק,
ותחבמים ממני הן לא תחסרו

55.

פנולותם התפלל וכתם השירה,
שבו התגודדו באשר בתחלה,
ופניהם ישימו לשוב העירה
ובמשמר וסדרים הלכו במסלה.
ואני ומנהלי אליהם נספחנו
ובאשר הם פנים פנינו גם נחנו —

56.

עודני משהאה מחריש לדעת
אנה גלכה, (כי לגדיל פלא
לא שמר ראיתי, לא סר אל משמעת
ומאשר ומאשר בהלכים אלה) —
ולפני הבית רחב הידים,
בו לחם אכלנו היום בצתרים.

ז. הבחירה.

57.

דרך השער באנו המסדרונה,
ואדם בבית לרב פארקה,
גם על השלחן באשר בראשונה
לחם ויין ומעדנים הרבה.
ולקול המצלמים ישבו כלמו,
ויאכלו וישתו, הטיבו לכמו.

58.

בבלות האכל ונקם איש שיבה,
על ראשו וזקנו השליג השער;
הבה נא, אחי, למשפט נקרכה!
ולמי מכם דבר, וקן או נער,
נגד אחינו פה דברו השמיעו;
אכן הבו תמים ואמת הודיעו.

68.

"טוב דבר חירום! פה אחד קראו
השומעים כלם וימחאו כפיים. —
ויקם אוריה. — אף דבריו לעו,
ושמרות עיניו רטבו מפנים.
ומעט רגע עמד מקשה בתמר
עד החליף רוחו — וזען ויאמר:

69.

אחי בני עמי, רב תודה אקריכה,
כי כבוד ויקר עשיתם לי עתה:
אף אם למרות פיהם עז לא ארהיכה.
משפט רמים הלא אפחד אחתה! ...
האני אשפט? מי ומה אני? ...
ותבונה ודעת אלי השני. ...

70.

"אל לך, אחי! אל כי תבחרו
כי צעיר אנכי, דל ומה ערך;
וזקנים מפני הן לא תחסרו
וידעים ונבונים ותמימי דרך;
ואני על משמרת תמיד אעמדה
וכמו הסבנתי את עמי אעבדה".

71.

ויקם ברזלי ויעמד משבת
ובשפת חכם ובגתת הבוע:
הטו נא, אחי, לי און בשבת.
ודבר משפט אחרון אתכם אודיע:
איש חוסיה על חכמה גם ענות צדק,
הוא יעמד בפרץ ויחזק בדרך".

72.

גם אתה אוריה אל תפחד פחד.
ושאת זו משמרתך אל תבעתך.

לשפט בשער ולחזק כל בך;
בחרו נא, אחי, באשר תבחרו,
ונאני למלאכתי השדה אשובה,
אעבדה את עמי ובשיבה אנובה! ...

64.

ויקם איש מדות חסן כאלונים
(ובגית המלאכה הוא המנצח)
זען ויאמר: שמעו הנבונים!
איש גבור חיל ובימיו צלח
היה ברזלי ביגנו מעודו,
ובכל לבו דרש טוב עמו וכבודו:

65.

"האותו תלאו, אם עליו תכבדו?
אם עוד בו תפצרו, את לבו תכאיבו,
הן פסל ורשע, אחי, תצמידו! ...
הנמול לנו גמל אל חיקו השיבו
לבשרו ולנפשו תנו נא כנוח,
ויחי עוד אתנו גם יתליף כח!"

66.

אף לא באשר אמר בן לו גם נעש:
לא הוא יעבדנו — וכבר יעבדנו
כל-ימיו, גם ראה עמל ובעם;
ולמען ינפש יעבדנו אנו! ...
אף באשר עד עתה ביגנו הוכיח
אל חנוה ביגנו מעתה ישיג. —

67.

אף את מי נבחר? אם אותי תשאלו, —
הנה אפנו אחינו אוריה:
אם אותו תבחרו אף טוב תפעלו.
(הוא השוחטי, הוא רב האגדה)
לו לב מלא ישר דעת ותבונה,
ולעמו ולארצו אמן אמונה! ...

77:

נָסוּ הַצִּלְלִים.... הַיָּם יָפוּת
וּבֵן כּוֹכְבֵי נִגְהָ נִרְאָה הַסֶּהַר;
גִּלְי מֵר עֵבֶר עַל כַּנְפֵי הָרוּחַ
יִזְלוּ אֶל אִפִּי מִשְׁדָּה וְיַעַר...
חֵם מִכָּל עֵבֶר, אֶדָּה עֲלִים יִשְׁאִיוֹן
גַּם גִּלְי הָאוֹבֵל כִּיּוֹגִים יִהְיִיוּ...

78.

וְאֵנִי עִם אוֹרֵיהָ עַל יַד כָּרֶם זֵית
וְתַפּוּשִׁים בְּמוֹמֹת שְׁפִי גִלְכָּה.
וּבְמָרֶם אֶרְאָה קָרְבָנוּ אֶל בֵּית
בְּגֵן עַל גִּבֵּעַ מַעְרָר לְכִרְכָּה.
שֵׁם מִטָּה הָרֵאנִי לְנוֹחַ אֲשַׁכְּבָה
שְׁכַבְתִּי וְאִישָׁן – וְשִׁנְתִּי עֲרֶכָה...

ח הַמִּשְׁפָּט.

79.

הַבֶּקֶר אֹזֵר... וְלִקְוֹל שָׂרִים עִם שְׂרוֹת
אֶל אֲזֹנֵי הַיָּע פֶּתָאם נְעוּרוֹתֵי.
פֶּתַחְתִּי אֶת עֵינִי וְאֶרְאָה אֶדָּה זֵרוֹת
וּבְתַמְחוֹן לִבִּי אֶל כָּל סְבִיבֵי בֵּיתִי.
וּבְחִיץ שָׁנוֹן פֶּתַע בָּא בְעֵיִן בְּלִבִּי,
כִּי זֶה יוֹמָם וְלֵיל גְּמִשְׁתִּי אֶת־נְוִי...

80.

אֶל זָכָר זֶה קָנִי וּמַעֲט גּוֹזְלִי
פִּלְצוֹת בְּעֵתְתִנִּי, רָחֲפוּ עֲצֻמוֹתֵי;
וּכְאֵבָן מַעֲמָסָה בֵּן הַכְּבִיד עָלִי
מוֹסֵר אֲכֹרִי יִסְרוֹנִי כְלִיּוֹתִי.
וּמוֹרָשִׁי לִבִּי עַד יִתְבּוֹלְלוּ
וְגִבָּא אוֹרֵיהָ – וּפְנִיּוֹ צִחְלוּ.

הֵן אִמֶּן בְּלִבְכָּה וְחִמְלָה גַּם יַחַד,
וְאֵלֶּהִם שְׁפָטִים גַּם הוּא יַעֲזֹרֶנּוּ;
וְיִרְדֶּה צֶדֶק צֶדֶק כְּאִשֶּׁר רִכְכָּה
יֵאָז תַּעֲבֹד אֶת עַמָּה כְּאִשֶּׁר נִכְמַכְתָּ! –

73:

וַיְהִי בֵן, אֲדֹנִי! אֲנִי אֲשַׁבֵּעַ,
כִּי נִפְשִׁי וּבִשְׂרִי לָכֶם אֶקְרִיבָה!
יַעֲדִים אִתָּם בִּי וְאֲדֹנִי הַשֹּׁמֵעַ,
בְּזֶדוֹן לֵב וּמַעַל לֵב-אִישׁ אִם אֶבְאִיבָה!
בְּקִטְמָן בְּגִדּוֹל תִּמְיֹד אֲשַׁמְעָה
וּמִשְׁפָּט אֶל אוֹרָה כְּאִשֶּׁר אֲדַעָה!

74.

אֶדָּה הֵן בַּד הַשֶּׁמֶשׁ, וּכְכָר הַיּוֹם נִטָּה
לְעֶרֶב, עַל כֵּן, אֲחִי, אֶתְכֶם אֵיעֲצָה:
אֶל אֲחֵלֹי אִישׁ גִּלְכָּה נִשׁוּבָה עֲתָה,
וּמִחֵר בִּשְׁעָר נָא נִקְבְּצָה:
הֵן חָג לָנוּ מִחֵר, יוֹם מוֹעֵד חֲדָשׁ
וּדְבַר אֶל זֶה לָנוּ וּמִלֵּאכֶת קֹדֶשׁ! –

75.

כֹּה דִבֶּר אוֹרֵיהָ, וַיְהִי כִּתְחַמוֹ
וַיַּבֵּעַ הָעָם וַיִּתְקַע כְּפָפִים.
וּבְרִזְלִי נִגַּשׁ אֵלָיו מִמְקוֹמוֹ
וַיִּשְׁקָהוּ עַל רֹאשׁ וּשְׁפָתָיו.
וַיִּפֹּן וַיֵּצֵא דֶרֶךְ הָאוֹלָם,
וַיֵּצֵאוּ אַחֲרָיו הָעַמִּידִים כָּלָם.

76.

וְאֵנִי עִם אוֹרֵיהָ שֵׁם עוֹד שְׁאֲרָנוּ,
אִישׁ אִישׁ בְּקִרְבּוֹ בְּלִיּוֹתָיו יִשְׁתַּוְּנוּ;
מִלִּין מְלֵאנוּ וּבְרוּם עֲצָרָנוּ,
אִישׁ אֶל הָעֵדֹה אֶדָּה גִבִּיט נִתְבּוֹנוּ.
וַיִּגַּשׁ אֵלַי וַיַּחֲזֹק בִּימִינִי
וּבְלִי דְבַר דְּבַר חֲחוּץ הוֹצִיאָנִי.

שם תשעה כסאות מוכנים לשבת
ליושבי על מדין, ראשי העוד:
הם ששת הזקנים, ובראשם אחד,
ושני הספרים משני קצותם יחד.

86.

ובכר על מושבם יושבו השמונה.
נעם מן הקרקע עד ראש הספחות,
ניחי פי קרננו לבוא המסדרונה
וירעש הבית מקול השמחות.
ובשבת אוריה הריעו כפלים,
עד כי השמיע את-קול המצלמים.

87:

רנע, ונקם הרעש לדממה.
— ואני הושבתי לימין השולמי, —
ונקם אוריה ונעל הבמה
ונען ויאמר: "מי בכם, עמי,
לו דבר למשפט, ודברו חניו,
אף הבו נא תמים ואמת העידו!"

88.

"הן אדם, לא אל, אנחנו כלנו;
לא נראה ללבב, רק לעינים;
גם נקי מפשע אין אחד בנו,
עד נאמן בשחק יושבי שמים!
הוא ידן, הוא ישפט כל-אדם כזב,
גם יחן וירחם כל-מודה ועזב!"

89.

"עד כן נא, אחי! אל גבוש גבלם
לשים אשם גפש ולהגיד פשע:
ודבר סתרי איש מאל לא יעלם,
ולאור שמש וציא כל-פסל רשע...
ולך, אלי, אשא גפשי בתפלה:
"מרוחק אנא עלינו האצילה..."

81:

"שלום לך, רעי, ולתמאתי שא נא,
כי בדר בבית אהך עובתי
ושנתך לגזל קראתי לרונה. —
"בליל על משכבי, ער פי שבבתי,
את-שיחה בתנומות אזני שמעה,
ומצוקת דבה הן עתה אדעה".

82.

"על כן קדמתי שחר העירותי
ולחזק תדן צויתי מלתי,
ולשובך אל ארצה הכל הכינותי.
ובעוד הבה עשים נצא אל אחי,
שכבר למשפט שם נאספו בשער
מאיש עד אשה מזקן עד נער".

83.

ובלי כל-המדה אחריו הלכתי,
כי הנחם פגעש אבל לי קרב,
את גפשות יתומי יען פי הפחתי
מאמזול בקר עד היום פערב;
אף התאפחתי, את לבי אמצתי,
כי לב אוריה הכאות לא תפצתי. —

84.

עלינו השערה. — עליה מרוחה.
על יד הקיר שלחן ומבסה בדר,
ולפנינו חין מעשהו בשבכה;
ובמעגל סביב, לשלחן מנגד
גבהה על גבהה נתנו מנרעות,
ולשבת העם שם הוכנו הצלעות.

85.

ומחזין לשבכה בכה מצבת;
אחרי השלחן, לשבכה מבעד,

94.

"וַיְהִי בְּכַשְׁל־בְּחִי וַאֲנִי נִחְלִיתִי ,
 "כִּי נִצַּחְתָּהּ בְּקֶרְבִי אִישׁ הַקְּדוֹחַת ,
 "אִזּוּ בֵּית הַחֲפָשִׁית עַל פִּיכֶם הוֹבֵאתִי .
 "וַיְהִי אֵךְ נִפְדִּיתִי מִרְדַּת שַׁחַת ,
 "וַאֲזַכֹּר עֲוֹנִי כִּי נִדְרִי חָלַלְתִּי
 "וּבֵת הַמִּתָּה כִּי לַעֲזֹב נִוְאלַתִּי ..."

95.

"וַיַּעַן אֲוִרְיָה וַיֹּאמֶר : יִדְּעֵנוּ ,
 "אֲחֹתִי אֲחָךְ , כִּי אַתָּה אִשְׁתִּי חִיל !
 "עֲיִינֵינוּ רָאוּ וּבְאֲזֵנֵינוּ שָׁמַעְנוּ
 "שְׁמַעְךָ , כִּי גֵרָךְ לֹא יִכְפֹּה בְּלִיל ;
 "עַל שְׁכַר הַשְּׁבִרָה גַם נִחְנוּ חֲלִינוּ
 "גַם הוּא אָח , הוּא רֹעַ עַל אִישְׁךָ בְּכִינוּ ."

96.

"אֵךְ שְׁקָר הַכְּבִי , גַם אֶבֶל הַכֵּל
 "וּפְעֻלַּת אִישׁ צָדִיק בָּם לֹא תִשָּׁלֵם !
 "חַיִּים וּמָוֶת הֵם שְׁנֵי קְצוֹת הַחֲכָל
 "שֶׁעָלָיו יַעֲבֹרוּ הַדְּדוֹת כָּלֵם ! ...
 "אֵךְ עִם הַמֵּתִים בְּזֹאת יַעֲשֶׂה חֶסֶד ,
 "אֵם לִשְׁאֲרֵיהֶם עֹז בָּנוּ יִסָּד ."

97.

"וּבְצִדְקַת אִישְׁךָ בֶּן לֶךְ גַּם נִשְׁכַּח !
 "יַעַן הַרְפָּא , עַד תַּחֲלִיפִי כֶחַ ,
 "מַלְעֲשׂוֹת בְּמִלְאָכָה עֲלִיךָ צוּחַ ,
 "עַל בֶּן אֲחִיךָ לֶךְ בְּקִשׁוֹ מָנוּחַ ,
 "שֵׁם אֶבֶלְךָ וַיְגֻנֶךָ אִם אִם תִּשְׁכַּח ,
 "וּבְשִׁירְךָ כִּי יִחָזַק לְמִלְאָכָה תִּצְלַח !"

98.

"אֵל בֵּית הַשְּׁוֹלְמִית עֲתָה תִסּוּרִי ,
 "שֵׁם גַם תִּלְכְּדָה בַת נִדְרְךָ תִּמְצָאִי

ט הפגרים והפושעים .

90.

"וַיָּבֵל מִדְּבַר וַיֵּשֶׁב בְּשִׁבְתָּהּ .
 "אִזּוּ תִקּוּם אִשְׁתִּי חֵן רַבָּה בְּשָׁנִים ,
 "עַל מִצְחָהּ כַּחוֹתֶם נִרְאָה עֲצָבָהּ
 "כִּי צַעֲרָהּ אֶלְמִנּוּתָהּ הַסִּירָה מִפָּנִים ;
 "וַתִּרְדַּךְ שְׁפִי מִמָּקוֹם מוֹשְׁבָהּ
 "וּלְאִם אֵל הַשְּׁבִכָה הִלְכָה קֶרְבָּה ."

91.

"אֲחִילִי אֲדֹנִי , הֵן תִּרְעוּ מִי אֲנִי ,
 "יִדַּע כָּל־עַמִּי פֹה אֶסְפוּ אֶסְפָּה ,
 "כִּי שֹׁד וְשִׁבְרֵי מִשְׁדֵּי קֶרְבִּי ;
 "הֵן תִּזְכְּרוּ אֶת אִישִׁי הָיָה לִשְׁהַפָּה ,
 "עַתָּה נִבְשׂוּ הַנְּדִיבָה הַיַּעֲרָה לַמָּוֶת ,
 "לְצִיל הַנְּפִשׁוֹת מִפִּי הַשְּׁלֵה־בֵת ."

92.

"אִיךָ הוֹצִיאָהָם עִם בִּתְּהָה עַל יָדָיו ,
 "וַיֵּשֶׁב שָׁם שְׁנִית לְצִיל עוֹד גָּעַר ,
 "וּבִרְגַע אִזּוּ נִצַּחְתָּהּ הָאִשׁ בְּבִנְיָו - ...
 "וּלְזִכָּר אַחֲרֵיתוֹ אָהָה אֲחִיו שְׁעָרִי ...
 "גַּם הָאֵם הַשְּׁכוּלָה בִּיגוּנָה גִּוְעָה
 "וַאֲנִי הָיָה נִשְׁאֲרֵיתִי לְרֹאוֹת בְּרַעְיָה ! ..."

93.

"אֵךְ אֶחָד מִצֵּאתִי נָחַם בְּצָרָה :
 "הָאוֹד הַצִּיל אִישִׁי מֵאִשׁ בְּעָרַת ,
 "הַיִּלְכָה הַיְתוּמָה עִמִּי נִשְׁאָרָה ;
 "אִמָּהּ הַפְּקִידָתָה אֶתִּי מִשְׁמֶרֶת ,
 "וּכְאִישׁוֹן בַּת עֵינֵי אֲתָה שְׁמֶרְתִּי
 "וּלְמַעֲנֶה נַפְשִׁי מִמְּנוּחָה חֲסֶרְתִּי :

103.

"חַק עוֹלָם לֹא־תִכָּבֵד לְמֹלֵא הָאָרֶץ,
גַּם צָבָאוֹת שָׁמַיִם אָרְחָם יִשְׁמְרוּ;
מִדְּרָפּוֹ לֹא יִסּוֹר כְּלִי־חַי וְשָׁרִץ,
כְּל־עֵץ כְּל־שִׁיחַ אֶת־חֻקָּם יִנְצְרוּ;
לֹא בֶן הָאָדָם, כִּי לוֹ עוֹ עִם כָּח,
תִּפְתַּח עַל טֹבַע בֶּל יִדְּקָה יִשְׁתִּי!"

104.

"אֵד לֹא שׁוֹקִי הָאִישׁ, שָׁמֶן הַזֶּרֶע,
לֹא בָם הַנָּבֵר לוֹ יִקַּח קֶרְנָיִם;
בֶּן חֲכָמָה אִם יִקְנֶה, הַשֹּׁפֵל יִדַּע,
בְּאֶרֶץ יִמְשַׁל כְּאֵל בְּשָׁמַיִם.
וְנֹאֲנִי חֲכָמָה, אֲחִי, מִצָּעֵר קִנִּיתִי,
בְּמַלְאכָתִי חֵיל עַל בֶּן לֹא עָשִׂיתִי..."

105.

"הִנֵּה אֲתֵנּוּ בֶּן לַיהוֹנָדָב,
אֲשֶׁר יָצַק מִים עַל יַד בֶּן־חֲפֹר:
בְּתִבּוּנָה וּבְדַעַת רָבוּ לוֹ יָדָיו,
לוֹ מִחֲקָרֵי אֶרֶץ נָגְלוּ בִּסְפָר:
אֲתוֹ נָא צִוּוּ עַל עוֹשֵׁי הַמְּלָאכָה,
וּבְמִשְׁלַח יָדָם תִּשׁוּב הַבְּרָכָה!"

106.

"עוֹד אֲחַת, אֲחִי, מִכֶּם אֲבַקֶּשֶׁה:
מִי־כֶרֶת פֶּלְעָלִי מֵאַתֶּכֶם נִקְבָּה
— מִסִּחַר הַנְּחֻשֶׁת מִמָּאָה הַחֲמִשָּׁה —
הֵן זֶה אֶסְפָּתִי, אֲתֵנֶנּוּ בְּנִדְבָה
אֶל אוֹצֵר עֲמִי... קַחוּהוּ מֵאִתִּי
נֹאֲנִי בְּעֶבְדִּים הֵלֵא אֶכֶל מִפִּתִּי..."

"לֹא חֲנָם תֹּאכְלִי, לֹא חֲנָם תִּנּוּרִי,
— כִּי לֶחֶם עֲצָלוֹת אֶכֹּל לֹא תִדְעִי —
לִימִין הַשְׂוֹלְמִית תִּהְיִי סִכָּנָה,
כְּמוֹתָ לְבָנִים אִם גַּם אִמָּנָה..."

99.

"וּפִשְׁעוֹ מַה הוּא? כִּי יַד אֵל בְּךָ נִגְעָה
וּמִי יִתֵּן כִּי רַק פִּשְׁעִים כָּאֵלֶּה
כְּנֹו יִמְצְאוּ. — אִזּוֹ לֹא נִירָא רָעָה.
אִזּוֹ בְּנִבּוּלָנוּ בֵּית סֹדֵר אִזּוֹ כָּלֵא
כְּאֲשֶׁר לֹא רָאִינוּ, לֹא נִרְאָה בְּאֶרֶץ.
אִזּוֹ גִּתָּם וּנְאֲשָׁר — לֹא גִדַּע פָּרֶץ."

100.

וַיִּרַע הָעָם וַיִּמָּחָא בָּפִים,
וּפְנֵי הָאִשָּׁה כִּשְׁחַר הוֹפִיעוּ;
וַתִּבְרַךְ הָעָם וַתִּקְדַּ אַפִּים.
וּלְקוֹל הַמְּצֻלָּתִים שִׁנִּית הַשְׁמִיעוּ
צִהֲלֹת הָעָם אַחֲרֵי כִּי שָׁכְבָה
אִזּוֹ נִגַּשׁ אִישׁ חֵיל אֶל מוֹל הַשְּׁכֵבָה."

101.

"זֶה שָׁנִים הוֹשַׁמְתִּי עַל עוֹשֵׁי הַמְּלָאכָה
הַחֲצִבִּים בְּהָרִים בְּרוֹל וּנְחֻשֶׁת.
וּלְבִגְלִי אֲמַנֶּם כִּי כָאָה הַבְּרָכָה
בְּסִחַר אֲרָצָנוּ וּבְמַעֲשֵׂה הַחֲרָשֶׁת:
אֲבֹן לְמַצָּעַר הָיְתָה הַעֲתֶרֶת
אֲחֵרֶיהָ זֶה שָׁנָה הִנֵּה מִנְעֶרֶת."

102.

נָתַתִּי אֶת לִבִּי הַרְבֵּיתִי חֶקֶר,
הוֹסַפְתִּי עֲבָדִים, הַכְּבִדְתִּי סִבּוּלֹתָם:
לְרִיק תַּחֲבֹלֹתִי וַיִּגְעִי שָׁקֶר:
חֶסֶר עַל חֶסֶר, נִלְאֵיתִי לְמִנוּתָם...
עָתָה בִּינֵיתִי, מִצָּאֵתִי הַחִידָה,
וְנֹאֲשָׁר רָאִיתִי אֶל עֲמִי אֲנִידָה."

עד שבו חשמינו קול המצלמים.
ולמושב הזקנים איש אחר הגיע,
ובגשתו לפניכם ספר הנזיר
נחירש רגע עד רוחו השבים.

112.

ניאמר: "הן תדעו כי מאז עשיתי
את-ספרי הזה רב בבוד נחלתי.
על פיהם, אחי, ראש מורים הייתי,
ובדפוס לחק זה פועלי פועלתי
מאתכם, אדני, היתה אז שומה
ומאוצר העם הורמה התרומה".

113.

"אף נתן הספר אל כל-שומעי לקח,
גם כל-מורה בנו על פיהו הורה.
אף מאז קם בקרבנו בן-חפר, פקח,
ובספרו (הבריאת) האדיר התורה –
עיני נפקחו – ומראות געויותי.
כי רבות תעיתי גם רבים התעיתי".

114.

"ולכלא זה פשעי בקם אפגיע,
כי ספרי יאספו כמו נדנה עמיר,
– גם ידי וזרועי בזה לי תושגע –
וישרפו בשבת בשית ובשמיר;
ואני את-הבסם המורם אשיבה
אתדל מהרות – וקול מורים אקשיבה".

115.

אז ישלח איש ידו מעל הביצע.
(פי פקח יענהו) – קרא אוריה.
ומעל הבמה פקח הביע:
מספרך, אחי, לא נדחה תושעה

107.

ויהי פי כזה נגען אוריה:
לא על רב חכמה גם לא על רב עשר
בלבד יצלח עם, גם יעש תושעה;
אם בנני לא ידעו צדק נישאר,
חכמתו תתבלע, בעתו מאפע,
משרשיו יצאו נחש וצפע!...

108.

"איש חיל אתה גם נודע פשער,
ולבבך פי ישר עתה הראית;
גם אמנם פי חכם אלכך הנער:
אף הן עוד לא נסה, באשר נסית,
במוך למנהל פי יצלח צלח
ובאדם רב לעצר פי יעצר פח!"

109.

על בן מול אחי אחנה נא דעי
אינעה: כי אלכך ילנה אליך
ומקומך אל תנח גם אתה, רעיו
אז תקר לבו ותבונת בפיך
כי יחדו יחדו – תעשו נפלאות:
וברכה אז יתן אל המושעות!..."

110.

ומעט זה הבסם, אשר צברת,
על שמה יכתב ויהי משמרת
עם אוצר עמנו, באשר רברת:
ראשו לדרות אל זכרה תפארת,
ופריו יאכל כל-שב אל העדה
זקן אין אונים מצבא העבדה. –

111.

וכפעם בפעם לי צללו אננים!
מתרועעת קול הידד העם הריע,

120.

"אך עתה, אדני, אָנֹא שְׁאוּנִי,
 "אֶל שְׁבִתְנוּ הַיּוֹם קִצָּה נְשִׁימָה
 "וּלְשַׁלַּח אֶת אֲרָחֵי הוֹאִילוֹ וְהַנּוֹנִי
 "וּדְבָרִי לֹא אַחֲלִי, כִּן אֶחֱיָה לְכַלְמָה!
 "וּבְכָר בָּאָה עַת הַצְהָרִים..."
 וַיַּעַב הָעַם וַיִּתְקַעוּ בַּפִּיִּם. —

י הפתרון .

121.

קול המון בבית וסביבי נשערה...
 פתאם נפעמתי, ומותי נמקו,
 ובקרבי נשמתי גם רוחי נעצרה.
 לבי בי נתר, גם ברבי פקו
 רגזו כל ערקי, עצמותי חדרו
 ובחרתיו עיני קמו עמדו...

122.

"חדוה עם ששון, מתחמית ובעתה
 "בזרם וגפץ עלי השתערו
 "כי תנה... הנם... שם עיני ראתה...
 "אל מולי יעמדו — ופניהם נהרו —
 "בעיני תפיתי, מִשׁוֹשׁ לְבִי וְנָוִי,
 "ובני, הֵבֵן הַיָּקִיר, מִחֲמַד לְבָבִי..."

123.

ונאחזי אורוע אלי הקריבו,
 ופניהם אור אהבה וענג הופיעו,
 ובעיניהם יונים אתי הרהיבו
 ובקולם הערב את־שמי הביעו:

"לֹא תַעֲהֶה הָיִיתָ, אֵפֶךְ לֹא הִתְעִיתָ,
 "וּבְדַרְשׁ חֲכָמָה בֶּקֶל לֹא נִבְאָתָ..."

116.

"כִּי אִישׁ יֹאמַר תְּכַלִּית חֲכָמָה מִצֵּאתִי,
 "לֹא הָיָה, לֹא יִהְיֶה תַּחַת הַשָּׁמַשׁ...
 "גַּם אֲנִי, אֶל אִפְסֵי קִצָּה אֵפֶךְ בָּאתִי,
 "אִמְאָם הַיּוֹם אֶת אֲשֶׁר בְּחִרְתִּי אִמְשׁ.
 "וּמִחֵר הַחֲדָשׁוֹת לְאַחֵד יָגִלוּ (1)
 "וּיְכִיחוּ (2) כִּי בָרִים שְׁלֹפְנָיו נוֹאֲלוּ..."

117:

בְּמוֹד הֵן שָׁנוּ כְּלִי־חֲכָמִי אָרֶץ,
 עַל פִּיהֶם לְמִדָּת, כְּתִבְתָּ, הוֹרִיתָ;
 וּבִשְׁנָה הַזֹּאת כִּי פָרְצוּ פָרֶץ
 "בְּגִדְלוֹת וּנְצוּרוֹת בְּאֲשֶׁר הָרָאתָ,
 "הַעֲלֵ כֵן נֹאמַר, כִּי כָלוּ בְּתוֹהוּ
 "עֵתָתָם עָבְרוּ, וּלְפָעֲלָם (לֹא הוּא!)?"

118.

לֹא כֵן, שְׁבַע אֲחִי, הֵן זֹאת עֲנִיתְהָ,
 לֹא עֲנוּה־צֶדֶק, אֵפֶךְ רַחֵם לֵב הַנֶּה;
 "כִּי אִם לֹא בַצִּדָּקָה תִּקְשֹׁן פִּעֲלָהּ
 "הֵן תִּחַטָּא לְחֲכָמָה וּלְכָל הַרְשִׁיָּה...
 "אֶל סִפְרָה זֶה נִאֲוֶה־כְבוֹד וְתִהְיֶה,
 "וּמַעַט הַשְּׁגִיאוֹת בֶּקֶל לְתִקֵּן הוֹאִילָהּ! —"

119.

הַשְּׁמַעְתָּם, אֲחִי, אֶת־דְּבָרִי כִּי פָקַח?
 וּשְׁמוֹ הֲלֹא תִדְעוּ כִּי גְדוֹל בַּשְּׁעָרִים
 "בֵּין חֲכָמִי אָרֶץ בַּשָּׁמֶן הַרְבֵּק;
 "וּמִי אַחֲרֵי דְבָרוֹ עוֹד יֵשִׁיב אֲמָרִים?
 "לִזְוָת אַפּוֹא, אֲחִי, אִם צֶדֶק נִחְפָּצָה,
 "עַל פִּי דְבָרוֹ זֶה גַּם מִשְׁפָּט נִחְרָצָה!"

הנה מסכת קרבו רוח עושים
זה דרות שבעים.

יתצוהו סביב מחוץ ומפית

ועלה שמיר שית

כלו כל מקצין, כלתה כל עין
וישועה אין.

וכבן באב תכאב תמיד נשמת
עלי ועל אטתי,

תבל כמדבר, ובלבי קו תהו,
מאין כמחו —

הכי יכו כל אל הפצעים יחד
בשנות גבר אחד?

אין זה כי נשמתו כבר היתה לעולמים
בשכבר הימים

ומלאה חכרות פצע ומדכאה
אל קרבי באה.

אולי נשמת הנביא הענתתי
היא המנחיה אותי

אשר גם היא התעטפה כל ימיה
מתבוססת בדמיה;

או נשמת איוב כי — איש תם וישר
הראון לכל בשר,

או רוח שאר אררי יום ונשמתן
עירי לויתן.

משאת מכאבים כאלה נגהי
טוב אשר לא אהי!

אלהי, רפא נא גפשי מפצעי
בשארית ימיה

או קח מקני את רוחי הקשה
ותנה לי חדשה.

י. ל. נאוראן.

וירועי פשמתי וארוץ אליהם,
ובכבי התנפלתי על צואריהם...

124.

.....
.....
.....
.....

האח מחמדי! מי הביאכם הלם?!"
הראתי — ואיקץ... והנה חלום!"

~~~~~

שירי נשמותי.

אלהי, הנשמה שבי נפתח
מאין לקחת?

הכי חדשה מן הגוף הוצאת
ובגופי הבאת —

איכה אפוא כה רבו פצעי
במעוט ימיה?

כי מיום היותה בי על האדמה
יוזב זוכ דמה

ומן החושים כה עד המחשבה
בק חלי ודאכה.

ראשי מאנייה חבו כלמו
ומתם אין כמו:

האהבה הופרה, התקנה בנדה,
האמונה אבדה;

ישנת-לב באדם, נקיון בפנים —
קצף על פני מים.

ובעת על עמי עיני משקפת
רוחי מתעטפת;

נצבו כמורגד, פקרח נקפאו;
עיניו מפיקות יגון ודאבון נפש
מחריהן בנקרות צור עמקו
מביטות לרגעים אל-הפתח.
בתקנה ובחרדה נסייחד
למאד תצפינה אל-בא ארת.

לפני החלון העצים ירעשו.
ובענף רצוץ, עודו בגזע,
על-הזכוכית נך כפעם בפעם
רוח קר, רוח סעה וסער...

נורא החולה, איום מראהו!
כסליו מלאו נקלה, לחיו שפו
דיו צנמות וברכיו רזפפו,
סמל שממון הוא, דמות צלמות!
אפס לחליו לא ישית לבו
ומכאביו כאין לו נחשבו.
על-דל שפתיו תלונה לא עברה
רק המליט מלין לא אחת ושתיים:
"הה, מדוע ביש לבוא הנה,
מתי יבוא, לעזרתי יחוש?"

פתאם תרד ויקשב רב-קשב...
כי מאחרי המזונה ותדלת
נשמע קול צעדי איש בלכתו שפי;
בלאט בלאט הדלת נפתחה
ואיש שיבה, גבה קומה ויפה תאר
עמה מעיל שחור — בא הביתה.

בקול חדר פליות ולבב פלח:
"הה רבי, ישעי וגואל חתי!"
מהר חיש ונקפץ מן-העדרש;
בדמעות יורדות באפיקי מים
לרגלי חזק התנפל ארצה;
"הה רבי רבי! לחיות פניך

4. III

בת הבוגד

על-פי

ס. פרוג *

מאת

ד"ר שלמה מאנדעלקערן.

א.

על-קרית פראג, בישראל רבתי
פרש הליל מפות בנפיהו,
ובבית-מקלט בהגי דת-נצרת,
ששם מרמין תקדוש עליו קרא,
השיך הם; שנה עמקה שררת.
רוח תרדמה על-כל נסכה
על-הננות ועל-הלשכות בלנה,
על-נאות מחשבים ומעונות אפל
לכמרים ועפים, עצובי רוח.

רק בלשכה אחת, שם במקצוע
בעד החלון אור פתה הופיע
מבינות לענפי אלוני זקן
אף למצער יפיץ קרנים.
בפאת מטה, ערש דיו ועני
נזיר בודד מתהפך בחלי,
אש השחפת בלבו קדחת.
פתציר גגות מחרבני קיץ
נהפך לשרדו ועצמו עששו;
יקחת קמטים כל-מצחו בפתה
וכמו על-גבו חרשים חרשו
ובמורג למענייתם האריכו,
בין אלה הקמטים גמפי ינע

*) Восходъ—Февраль -Май 1837.

פְּרוּעָה לְשִׁמְצָה שֵׁם הַתּוֹקֶנֶה
 עָרוֹם וְעָרְיָה עַל־מִשְׁאוֹת בֵּיתָנוּ.
 וּבְחֻזָּקָה אֲחֻזָּה בֵּין אֲצִבְעוֹתֶיהָ
 קָוָצַת שְׁעָר לָבָן אִזּוּ מְרֻמָּה
 מִקְדָּקֵד נִזְוֵר לֹא יָדַע בִּשְׁת
 עֵת בְּעַד תְּמֻמָּתָה לֶלֶחֶם הַתִּצְמָצָה...
 הֵה, מִחֻזָּה אִיוִּם מֵאִין כְּמֹהוּ
 כְּמוֹ נֶצֶב לִפְנֵי, עֵינֵי תְשׁוּרָנוּ
 וּכְל־קֶרְבִי יִמְלָאוּ בִּלְהוֹת שְׁחַת
 כָּל־אֲנָשִׁי בֵּית אָבִי סָפוּ תִּמּוֹ
 רַק אֲנֹכִי בְּבִדִּי חֵי נִשְׁאֲרֵתִי
 הַחֲרָפָה לְשִׁנִּינָה וְלִדְרָאוֹן נֶצַח...
 אֲהַבֵּת הַחַיִּים עֲדֵי גְבֻרָה,
 לְקוֹר מִדִּיחִי הַטִּיחִי אֲוֹן
 וּבִיּוֹנָה פוֹתָה אֵין רַב נִפְתִּיתִי;
 בְּחֻזָּקָת שְׁפָתַיִם עֲדֵי נִסְבּוֹ
 וּבִלְשׁוֹן רַבָּה עֲרִיכְבִּי דְבָרוּ.
 כְּד־הַמוֹצֵאוֹת לְשִׁכּוֹת חוֹרוֹנוּ
 גַּם דְּבֹשׁ בְּגֵד נִזְוִירִים תִּקְבְּשֵׁת
 וְהַסִּיגְר פֹּה בְּלִשְׁבֶּת עֲרֶפֶל —
 לְמַעַן לֹא יֵאבֵד נֶצַחִי וְתוֹחֲלֵתִי
 וְתִשׁוּעַת עוֹקְמִים אֲנִישֶׁע...
 . . . . .
 זֶה שְׁלֹשִׁים שָׁנָה חֲלָפּוֹ נִזְוִי
 וּבְמַעוֹן צֹר זֶה בְּדָד אֲשַׁבֶּה
 שְׁלֹשִׁים שָׁנָה בְּגֵדִי זֶה יִכְסֵּנִי
 כְּד־חֻקּוֹת בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ שְׁמֵרֵתִי.
 כְּאַחַד הַנִּזְוִירִים תְּמִיד חַיִּיתִי,
 אֶפֶס כִּאִישׁ אַחֵר לֹא נִהַכְתִּי...
 עֲמוֹק עֲמוֹק מֵאֹד בְּחֻבִּיּוֹן רַבִּיתִי
 כְּנִיצוֹץ תַּחַת עֲרֻמַּת הָאֶפֶר
 נִחְקֶת אֲהַבֵּת עָמִי בְּעֶרְבָה,
 וּמֵרֵב הַיָּמִים לֹא עָמְמָה;
 זֶה בְּמֹה פְּעָמִים חֲשָׁבָה לְהִתְלַקֵּחַ

שְׁתִּי עֵינֵי כְּמַעֵט מִיחַל כָּלוּ;
 אֵל שְׂדֵי יִגְמֹלֶה שְׁכָעֲתִים
 עַל־חֲסִדָּךְ הַגִּדּוֹר לִי הַפְּרֵאתִי!
 שְׁמַע־נָא עָדִי, אֵל מְלִי הַאֲזִינָה:
 עוֹד רִגְעִי מִסָּפֵר לַחֲנִי חֲצִצּוֹ.
 עַד־מִהֲרָה שְׁפָתִי תִּתְּלַמְּנָה,
 מֵאוּרֵי עֵינֵי כְּפִשְׁתָּה יִדְעֻכוּ
 וְאֲשֶׁר אֲשַׁכֵּב לְקוֹם לֹא אוֹסִיפָה...
 לָבָן רַבִּי הוֹאִילָה לְשִׁמּוֹעַ:
 הֲלֹא עוֹד זְכוּר תִּזְכֹּר, לֹא שְׁכַחְתָּ
 הַקּוֹרוֹת קְרוֹנוֹ בְּעִיר בְּאִזְוִילָה?
 בְּפִרוּעַ הַמּוֹנֵעִם פְּרָעוֹת קֶרֶבְנוּ,
 אִזּוּ בְּלִיל אִישׁוֹן וְאִפְלָה נִדְחַת
 פְּעָמִין הַמִּגְדֵּל נִמֵּן קוֹל רָעִם
 וְגִדּוּדִים גִּדּוּדִים כְּזֹאכֵי עֶרֶב
 לְשִׁלּוֹל שְׁלָל בַּחוּצוֹת פְּשָׁמוּ...
 הַתּוֹכּוֹר אֶת־הָאֵשׁ הַמִּתְלַקֶּחֶת?
 וְעַקֵּת שְׁכָר כְּל־הַעִיר הַקִּיפָה,
 אֲנַחְזוֹת נִזְוִירֹת, כְּעֵשׂ וְרָגֵז
 אֲנַקֵּת אֲמִלָּלִים לְמִבַּח הוֹבְלוּ
 יִלְלַת נָשִׁים וּבְתוֹלוֹת לְאִין־קֶצֶה
 צִלְצֵל נָשֶׁק, חֶרֶב וּמֵאֲכָלֶת
 הַמֵּית פְּרִיצִים הִלּוּמֵי יוֹן
 וְשִׁאוֹן עֲלִיזִים הַיָּדֵד קֶרְאוּ —
 כְּל־אֵלָה הַתְּעַרְבוּ הַתּוֹבִלּוּ
 וּלְחֻבֵּרַת אֱלֹהִים נִחַפֵּךְ הַלִּילָה...
 הַתּוֹכּוֹר אֵיךְ אֶל־הָאֵשׁ הַמִּבְעֵרֶת
 בְּשִׁצָּף קֶצֶף אֶת־אָבִי הַשְּׁלִיכוּ.
 וּכְרַגֵּעַ זֶה הַנּוֹרָא לְאִין־חֶקֶר
 גִּבְבֵּק נִלְחֵם עַם־שְׁקִיּוֹ בַּח
 נִיגַם לְצִיל אָמִי מִיֵּד טַחֲלִילָה —
 שְׁכּוֹר פְּרִיץ מֵאֲנָשִׁי הַחִיל...
 גַּם־כְּבוֹד אֲחוֹתִי בְּקִדּוֹן הַמִּירוֹ:
 יִגְדָה עֲגֻנָה עֲרֵגֵד הָאֶפֶר

לְהִתְפַּרֵּץ מִחוּצָה בְּלֶחֶב שְׁלֹהֶבֶת.
אֶךְ בְּדִי-עֶמֶל הִתְאַפֵּק יְבִלְתִּי
וּבְחִיקִי כָּל-עֲצוּבוֹתַי יִגְדֵּלְתִּי.
וּבִכְנִן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה הֵן עָבְרוּ
לְמִן-חַיִּים עֲשִׂיתִי בְּנַפְשִׁי שֶׁקָּרָא...

עֲתָה בְּחִלּוֹנִי כִּי עָלָה מָוֶת,
וּמְרוֹחַ אֶפֶס כִּי הִפִּיחַ

וּלְעֵפֶת הַשְׁחָפֶת נִצְתָה
לְאָכַל בָּקָשׁ יָבֵשׁ כְּלִיּוֹת וּבִטָּן –
גַּם זִיק אֶהְבֵּתִי לְעַמִּי וּלְאַחִי
בְּקֶרֶב דָּבִי יִבְעַר כְּאֵשׁ צָרָתָא...
אֲחַת הִיא שְׁאֵרְתִּי הִיא שְׁמִיעִי
בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל כִּי אֶקְבְּרָה,
בְּמָקוֹם שֶׁשׁ עֲצֻמוֹת אִמִּי הוֹרְתִי
גַּם אֶת-עֲצֻמוֹתַי אֵנָּה הִנִּיחוּ!

לֹא יִבְלֵתִי סְגוּר לְבִי לְקְרוֹעַ
אֲזִי רָאִיתִי רַבִּי, וְנוֹכַחַתִּי
כִּי תַחַת מַדִּי נִזְוֵר פּוֹשֵׁעַ
לֵב עֲבָרִי נֶאֱמָן הוֹפֵק בְּחוּקָה
וְעַל-מַעַל בְּאֵלֹהָיו מָלֵא נֶחֱם:

לֹא נִזְוֵר, לֹא מִפֶּר בְּרִית לְפָנֶיךָ
כִּי אִם בְּן-אֲמָלָל, יְתוֹם גָּזוּעַ
וּבְתַחֲלָאִיו עָלָיו דְּמִיּוֹ וּמִשּׁוֹ...
רַבִּי! הֵאֵם לֹא תִשְׁמַעְנָה אוֹנִיָּה
נִתְרַת הַחֲזוֹה וּשְׂאוֹן מִיתְרֵיהּ?
שִׁירַת מָוֶת הִיא, הַמָּוֶת נִבְלִיהוּ
בְּנֵהי זֶה לְבֵית עוֹלָמִי יִלְוֵנִי!
עוֹד מַעֲט נַפְשִׁי לְאֵלֹהִים אֲשִׁיבָה
וְאִרְח לֹא אֲשׁוּב מִהֵר אֵלֶיכָה...
בְּאֵלֹהִים חַיִּים הֵן אֲשִׁיבֶנְךָ
כִּי אֶל-קְבָרוֹת אֲבוֹתַי אוֹבִלָה,
עֲבָרִי גוֹלְדֵתִי וְעֲבָרִי אֲשׁוּב שְׁמָה!
גַּם מִהִתְפַּלֵּל וּמִשְׁפֹּךְ שִׁיחַ

אֶת-תְּחִלָּתוֹ בְּעֹד נַפְשִׁי הַחוּמָּאִת...
אֶת-אֶחָדִי שְׁמִים לִי אֲעִידָה
כִּי בְּדֶךְ רַבִּי נַפְשִׁי אֶפְקִידָה!

ב.

מָלֵא סַעֲפִי יָגוֹן וְרַעֲיוֹנִי עֲצֹב
מִהֵר תֵּרָב לְשׁוּב אֶל-נְוֵהוּ,
כָּל-זִקְנִי תַעֲדָה שְׁמָה נֶאֱסָפוּ
יִנְעֲצוּ יַחְדוֹ, סוּד יִמְתִּיקוּ.
הִנֵּה, אֵלֵי (הִנֵּה הָרֵב בְּרוּחַ)
לֹא לִי תִמְשָׁפֶט לְהִדְרֵךְ נַפְשִׁי
נַפְשִׁי אֲמַלֵּל תִּתְמוּגֵג בְּנַחֵם
וְאֶל-קְבָרוֹת אֲבוֹתַיִּה שְׁאֵפֶת...
הֵן אֵתָה אֵל רָאִי שׁוֹפֵט צָדֵק
בְּחֵן כְּלִיּוֹת וְלֵב תֵּלֵא תִקְרַתִּי
וְתִדַּע כִּי לֹא לְנַפְשִׁי אֲדֹאנָה
לֹא חַי וְדָמִי כְּעִינִי יִקְרוּ...

הֵן מִרְאֵשִׁית יָמֵי גִעּוּרִי עֲדֵעֶתָה
לְבִי וּבִשְׁרִי אֶךְ לָךְ הִקְבֵּשְׁתִּי;
רַבּוֹת פְּעָמִים מַעֲדָנוֹת הִלְכֵתִי
לְקִרְאָת הַמָּוֶת עַל-קְדוּשׁ שְׁמֶךָ,
לְמַעַנְךָ הִשְׁלַכְתִּי נַפְשִׁי מִנְּגֵד
מִכְּלָמוֹת וְרַק פָּנִי לֹא חִשְׁקֵתִי
וּכְל־צָרָה וְצוּקָה דּוּמָם נִשְׁאֵתִי –
אֶפֶס מִה-נִּזְרָא פִּעְלִי הַפְּעַם!

הָאֲמָנָם לֹא לִשְׂוֹא פָּחַד פָּחַד
לֹא חֲנָם פְּלָצוֹת בְּעֵתָתוֹ
וְלֹא מִרְךָ לֵב עֲצָתוֹ נִבְקָה,
אֲבֵן בְּאֶשֶׁר נַפְשׁוֹ מֵאֹד יִדְעָה
כִּי חֲבוּגָד יִתְחַבֵּא בְּמוֹ-אֶרֶב
וּבְנִמְר שֶׁקֶד יִשׁוּר עַל-דֶּרֶךְ,
בּוֹגֵד זֶה אִישׁ יְהוּדִי מִלְּדָה מִכְּטָן
הַפֶּךְ לְבֹו לְשֹׂנֵא עִם יוֹלְדֵהוּ

דָּרָךְ נִדְרֹת הַיָּנִית בַּתְּנֶה,
מִבֵּית-מִקְלָט מִרְטִין הַתַּחֲמָקוּ
וְנוֹפֶת גְּזִיר בַּכֶּתֶף יִשְׁאוּ...

בַּחֲצֵר-הַמָּוֶת דְּמָמָה וְשִׁקְטָה
וּבְדָמִי חֲלִיל יְהִים הָרוּחַ
בְּחֹלֶה בְּחֲלִיל עַל-גְּלִי קָבֵר,
וּמַעַל רִאשֵׁי הַבְּכָאִים שְׁמָה
עָלִים נָבִלִים יִנְתֵּן יִשְׁלִיךְ אֶרְצָה
וַיִּפְצֵם אֶל-כָּל-פֶּאֶה וְעָבֵר;
גַּם בְּקֶרֶן פֶּנֶה בִּירְכָתִים
שְׁנֵי חוֹפְרֵי קְבָרִים עוֹמְדִים שְׁחוּחַ
עַל-קָבֵר פְּתוּחַ יִרְיָהֶם כָּרוּ...

קָפַת חֲבֵרָה קְדוּשָׁה לֹא צִלָּה
אִין קוֹרָא: "צִדְקָה תִּצְלִי מִמָּוֶת"
גַּם-קִינַת הַסּוֹפְרִים לֹא נִשְׁמָעָה
עַתָּה גִּוִּית מֵת הַבוֹרָה הַיְדֵּדָה...
רַק לְעֵתִים מִבֵּין שְׁנֵי עֶרְפֵּל
זְעִיר שֵׁם זְעִיר שֵׁם בְּרוּחַ יִפְזֹרוּ
מִשְׁאֵי מְרוֹמֵי רִקִּיעַ הַשָּׁמַיִם
בּוֹכִים מִמְּסֻלוֹתָם נִשְׁקָפוּ
כְּעִיגֵי יְלָדִים גְּדֻהִים מִפֶּחַד
עַל-חֲצֵר-הַמָּוֶת בַּחֲרָדָה הַצִּיצוֹ;
גַּם הָרוּחַ עוֹד טָרֵם יָנוּחַ,
עָלִים נָבִלִים מִנְּשֻׁמַת אֶפְרוֹ
מַעַל-הַבְּכָאִים אֶרְצָה יִשְׁלְכוּ
וְאֶל-כָּל פֶּאֶה וְעָבֵר יִנְפְּצוּ...

שְׁעָרֵי חֲצֵר-מָוֶת כָּלִים מוֹקֵן
כָּלֵי הַשְּׁמָעוֹת קוֹל כְּמַעֲט הַגִּיפּוֹ,
וּמִן-הַמַּצְפָּה הָרֵב הַגִּים
וּבִשְׁפָל קוֹלָהוּ נָתַן אִמָּר:
אֲחִי! פֹּעַל יִדְכֶם קְדוּשַׁת גְּבוּהָה
וַיְהִי נָעַם יְיָ עֲלֵיכֶם סֶלָה!
אֶת-גַּם-זֹאת הִלֵּא תִדְעוּ תִאֲמִינוּ

לְהַתְנַפֵּל בְּאֲחִיו וּלְצוּרֵם חֶרֶם;
לְזַכֵּר הַתַּמְכֵּר בְּעֵד כְּצַע פֶּסֶף
לְצוּרֵי עֲדָתוֹ הָיָה זְרוּעַ
וּלְהַפִּיק וּמָמָם נָתַן יָדִים;
כְּעִיגֵי נֶשֶׁר אֶל-עַמּוֹ הַשְּׁגִיחַ
כְּלִצְעָדֵיהֶם עֲפַעְפִּיו בָּחֲנוּ
לְמַצּוֹא עֵז וּלְהַלְשִׁין בַּסֶּתֶר;
אֶת-לְבוֹ הָרָע בְּצוּר הַקִּשִּׁים
וּבְזַעַם לְשׁוֹנוֹ הָמִיט שְׁאֵת וְשִׁבְרָה,
שְׁחַת רַחֲמָיו אֶכּוֹל עַמּוֹ אֶכְלִלָּחֶם
וּבִאֲפֻ טָרֶף זָקֵן וְנָעַר
לֹא רַחֵם גַּם-נָשִׁים וַיּוֹנְקֵי שְׂדֵים.

לְבוֹגֵד הַדָּבָר כִּי יוֹדַע
(חֲשֵׁב הָרֵב בְּלִבּוֹ מַחֲשָׁבֶת)
הִלֵּא חֵישׁ יִגְלֶה אִין צוּרֵרֵינוּ
אִז אֲבִדְנוּ, בְּלִנּוּ אֲבִדְנוּ!
אֵלֵי, הַנוֹתֵן לִיעָף כַּח!
כָּצַל כְּנַפְיָה אֲנִי הַסְתִּירָנִי
חֲזָקָנִי וְאִמָּצְנִי אֶת הַפָּעַם!

אֶל-פֹּעַל קֶדֶשׁ הַגִּנִּי לְנִשְׁתַּת
מַעֲשֵׂה הַחֶסֶד יָדֵי תְּכַצְעֶנָּה—
מִשְׁאֵת נִפְשֵׁי-דָה קוֹרָאָה בְּשִׁמָּה
וְעַל-עַמָּה בְּרַעְדָה מִתְרַפֶּקֶת...
וְאִם אֶחָדָה, הִיא אֵלֵי, יַעֲצֵת
וּלְמַבְשׁוֹל וּלְפֹקֶה פֶּעֲלֵי יְהִי,
אִם דָּמִי עֲבָדֶיךָ לָהּ יַעֲרְבוּ
עַל-מִן-בְּחָדָה בְּרִצּוֹן מִי אֶקְרִיבָה,
אֶת עַל-נִפְשׁוֹת עֲדָתִי חוֹסֶה
כְּעוֹנֵי אֲנִי בְּלִי-יָרֵדוּ שְׁחַת!

* *

*

פָּנִי אֶרְץ וְחוֹצוֹת עוֹד פֶּסֶף חֲשֵׁךְ
וּבְחֶפְזָה עָבְרוּ אֲנָשִׁים שְׁנִים

כִּי אֲנִי לְבָדִי בַּיּוֹם אִיד וְנָכַר . . .
 אֵךְ עוֹד טָרַם כָּלָה אִמְרֵי פִיתוֹ
 הִתְחַלְחַל פֶּתַע, חָרַד וַיִּגְנוּעַ,
 כִּי קוֹל רַעַם מִצְעָדֵי גֶבֶר
 מִמּוֹל תְּהַדְרָה אֲזִינוּ שְׁמָעוּ
 וּבְהִפְּנוֹתָיו שָׁכְמוּ אֶל־הַחֲלָף
 קַל מִהֲרָה גִּידֵר צִלְמוֹ בִּירְדֵּנָה
 וּבְצֹל עוֹבֵר עֲקֻבוֹתָיו לֹא נוֹדְעוּ . . .

ג.

צֹחָה וּמִסְפָּד, אֲנָחוֹת אֶלְפִים
 רַב־שְׁאוֹן, קִינִים הִנָּה וְנָחִי
 אֶת־בֵּית־הַכְּנֶסֶת כָּלָה מָלְאוּ;
 בְּכִי וְקִנִּים שִׁבְעֵי יָגוֹן וְרִגְזוֹ
 יְלִיל נָשִׁים שׁוֹפְכוֹת דַּמְעָה בְּפִימִם
 נִהְקֶת בַּחוּרִים, רוּחַם נִבְּקָה,
 וְאֲנָקָה יְלָדִים נִבְּהָלִים מִפֶּחַד —
 הִתְבּוֹלְלוּ וְהָיוּ לְאֲנָחָה אַחַת,
 אֲנָחָה מִמְּשָׁכָה עַד לְאִין־קֶצֶה . . .
 אֲנָחוֹת כָּאֵלֶּה לְמַכְבִּיר יֵצְאוּ
 מִלֵּב עַם־עוֹלָם יֵלֵךְ לִפְנֵעַ,
 וְהָד קוֹלָן עוֹד הַיּוֹם יִשְׁמָעַ
 מִתוֹךְ עַבִּי סִבְכֵי הָרִשׁ וַיַּעַר
 שְׁמָה מוֹדֻלְקֵיו בִּקְשׁ לֹא סִתַּר,
 מִפְּתֵי כְלָאִים בְּתַחֲתִיּוֹת אֶרֶץ
 בָּהֶם הָפָה מִכּוֹת חֲדָרֵי בֶטֶן,
 מִעַל־סִלְעֵי מְגוּר וְהָרֵי נִשָּׁף
 רִגְלָיו הִתְנַפּוֹת שֵׁם הִתְנַנְּפוּ,
 מִכָּל הַמְּקוֹמוֹת עֲלֵיהֶם דָּרְכָה
 כַּף רִגְלָה נִדְּחַ מִדְּחֵי אֶל־דְּחֵי
 וּבִדְמֻעוֹתָיו הִשְׁקָה עֶפֶר הָאָרֶץ . . .
 אֵךְ מִדֹּחַ וְעַל־מִדֹּחַ יִכְבוּ עֵתָה
 וְעֲצֵת־שֹׁכֵר כָּל־הָעָם יַעֲזֶרוּ ?

הֵאֵם קָרְאוּ לְצוּם לְמִסְפָּד וּבְכִי
 לְתַנּוֹת אֶל־יוֹם עִיר קִדְשָׁם חֲרָבָה
 וְתַפְאֶרֶת עֲזָם לְשִׁמְחָה הִיָּתָה ?
 אוּ יוֹם זֶה לָהֶם יוֹם חַג וְעֲצֶרֶת
 מוֹעֵד שְׂמִיחָה מִיָּמִים יְמִימָה,
 בְּתַתְּאִסְפָּה עִם בֵּית יְיָ בִּירְגֵשׁ,
 בְּשִׁירֵי דָוִד נְעִים וּמְרוֹת וּמִלָּה
 עַל־חֲסִדֵי־אֵל אֶת־הַלֵּל יִקְרְאוּ
 עֲזוּזוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו בְּשִׁיר יִזְכִּירוּ ?
 אִזּוֹ לֹא קוֹל עֲנוֹת גְּבוּרָה יִרִימוּ,
 אֵךְ נִכְאִים יִהְיוּ, בְּכִבִּי יִרְנוּ:
 "מִן־הַמִּצָּר קָרָאתִי יְיָ
 עֲנֵנִי בְּמִרְחֻבָּהּ"
 וּבְהִמָּר עַל תַּכְבוֹר יוֹדְעֵי אֶבֶל
 בְּכִבִּי תַמְרוּרִים כָּלָם יִרְעוּ:
 "יִסְךְ יִסְרְנִי יְיָ
 וְלִמּוֹת לֹא נִתְּנֵנִי"
 וְלִקּוֹל גְּנִינָתָם לְכֻבוֹת יִמְסוּ
 כִּהְיִם דּוֹנֵג מִפְּנֵי הַשְׁלֵחֶת . . .

הֵן קָפְנִים בִּימֵי אוֹרָה כָּאֵלֶּה
 הָרַב הַמּוֹרָה לְצִדְקָה וְקִשְׁט
 מִמְרוֹם הַכְּמָה דִּבְרוּ הַבִּיעַ
 וְעַד־עַם־מִרְעִיתוֹ מִקְשִׁיבֵי לֶקַח
 הַטִּיף מִלִּין כְּרִיבִים עַד־עֶשֶׂב;
 בְּחִבְמָה נִדְּעַת וְאֲמוֹנָת אֲמֹן
 בְּשֹׁכֵר טוֹב וּבְשֹׁפֶתִי חֵן וְנֶעֱם
 הָיוּ כַּפֵּל אֲמָרוֹת מְשִׁיבוֹת נֶפֶשׁ;
 פָּנָיו בָּאוּר הִדְרַת־קֶדֶשׁ הוֹפִיעוּ
 עֵינָיו הִבְרִיקוּ כְּסִפִּיר לְטַהֵר
 וַיִּזְרְעוּ הַגִּיף בְּשׁוּבָה וְנִחַת,
 וְלִמְחָזָה עֵתָה פָּנָיו חֲמִרְמִרוּ
 וּכְפָנֵי הָרָפְאִים כְּמֹאד חֲדָרוּ,
 עֵינָיו מְזוּרוֹת דִּאֲגָה וְפַחַד
 שִׁפְתָּיו דִּקְקִים, יַחוּגוּ וַיִּגְנוּעוּ

וְכִפְּיוֹ הַצְנָמוֹת פְּרוּשׁוֹת לְמַעַלָּה.
 פַּעַם בְּמִבְשָׁרוֹת צָבָא רָב וְחָרֵב
 וּנְטוּיוֹת מוֹל צָר בַּעֲבָרָה וְזַעַם.
 וּפַעַם בְּנִשְׁוֹאוֹת לְיוֹשְׁבֵי שָׁמַיִם
 כִּי יִשְׁלַח לַעֲמּוֹ עֲזָרוֹ מִקֶּדֶשׁ?
 כִּיּוֹם זֶה רַב-הַגָּעָדָה וּנְשִׂיאֶיהָ
 קָרְאוּ עִמָּם אֶל-מִסְפָּד וְאֶבֶל
 וְאֶל-מִקְדָּשׁ מַעֲט בַּצָּפוֹר חָדְרוֹ
 לְרִצּוֹת בֵּית-יְיָ, לְחֻגּוֹן אֲבִינָהּ
 בְּמִרְם יִפְרְדּוּ מַעְלָיו לְנִצָּח
 וְדֶרֶךְ לֹא יִשׁוּבוּ-עוֹד יִתְלַכּוּ...
 אוֹיְבֵם הַבּוֹגֵד, מְלֻשְׁנֵי בִּסְתֵר
 גָּלָה מוֹד, הִלֵּךְ רָכִיל בַּעֲמִיּהוּ,
 אֶת-שׁוֹפְטֵי-הַדָּת, לָכֶם לֵב אֲכֹן,
 יָבִיא אֶל-הַקֶּבֶר שֵׁם בַּחֲצֵר-הַמָּוֶת
 עַל-יַד הַגְּדֵרָה בִּירְכָתִים —
 וּמִחֵר נָכוֹן לָמוֹ יוֹם חֲשָׁה
 בְּכִבְלֵי בְרוֹל אֶת יְדֵיהֶם יֵאָסְרוּ
 לְנַחֲשֵׁתִים רְגֵלֵיהֶם יִנָּשׁוּ
 וְאֶל-בֵּית מִקְלַט מִרְמִין יִסְתַּבּוּ.
 בַּחֲדָרֵי אָפֶל מִתַּחַת לַבַּיִת
 שׁוֹפְטֵי הָאֱמוּנָה יַעֲשׂוּ בִקְרָת
 לִפְנֵי כִסֵּאֵם שֵׁם לְמִשְׁפָּט יַעֲמִדוּ;
 שֵׁם עֹנֵם עֲלֵיהֶם בְּאֵף יִמְיטוּ
 בְּכִלֵּי-מָוֶת עַל-נַפְשָׁם יִגְדּוּ
 יִפְצְחוּ עֲצָמֵיהֶם וְעוֹרֵם יִפְשִׁיטוּ...
 אֶל-הַבִּמָּה עֵינֵיהֶם נִשְׁאוּ
 וְאֶל-דְּבָרֵי מוֹרָם בִּרְתֵת הַקְּשִׁיבוּ;
 בְּקוֹל אֲדִיר וְחֹזֶק שְׁפָתָיו צִלְּלוּ:
 רַב לָכֶם אַחֵי אֲחָיו יִרְאָה וְרָעַד,
 רַב לָכֶם עֲנֹת רוּחַ דְּרוֹר וְחִפְּשׁ
 כְּמוֹנֵי-לֵב הַנוֹאֲשִׁים מַעֲזוֹר
 וּבְאֶבְדֵי עֲצוֹת הֶבֶל תִּפְחָדּוּ!
 אֵל טוֹב וּמַטִּיב חֶסֶד מִשְׁכְּנֵי
 וּבְאַחֲרִית יָמֵי חֲלָדֵי פֹה חֲנִנִי
 עֲשׂוֹת מַפְעֵל קְדוֹשׁ, נַעֲלָה וְרַב-עֲרֶךְ
 וּמִה-מְאֻשָּׁר אֲנֹכִי וְצוֹדִחַ
 כִּי לַעֲשׂוֹתוֹ יָדִי מִצָּאָה חֵיל.
 וְאַתֶּם אַחֵי, אֶל-נָא תַעֲצִבּוּ
 אֶל-נָא תוֹסִיפוּ מִרַר בְּבָבִי
 חֵן מֵרֵאשִׁית יִדְעָתִי יָדוּעַ
 כִּי חֲתֻחִתִּים עַל-דֶּרֶךְ אֵלֶכָה
 וְכִי נָכוֹן אֲנֹכִי לְמוֹעֲדֵי רָגֶל;
 יִדְעָתִי כִּי עֵין בּוֹגֵד צוֹפֶיָה,
 הוּא יִשְׁמֹר עֲקֵבִי יוֹמָם וְלַיְלָה
 וּבְדַבָּר חַוּוֹת יִהְיֶה בְּאֶפֶל,
 כִּי פָרִי מַעְלָלֵי רַע וְמוֹר יִהְיֶה
 וְאֶל-גִּנֵּי הָעֵנֶף וְהַיַּגֵּעַ
 מְצָרֵי שְׂאוֹל וְחִבְלֵי מָוֶת נָכוֹנוּ,
 כָּל-אֵלֶּה מִמֶּנִּי לֹא נִבְחָדּוּ...
 אֵךְ הֵאֵם תִּתְפַּאֲרֶת וְחִנָּצַח,
 נִחַלַת כָּל-מַפְעֵל טוֹב וְצָדֵק,
 לֹא יִרְבוּ יִגְדְּלוּ עַל-אַחַת-שֶׁבַע
 מִדֵּי אֶת-רֹאשׁ פִּעְלֹ יִבְתִּירוּ
 לֹא בַעֲמֻרַת גְּאוֹת עָלֵי נֵיט
 כִּי אִם בְּגִיּוֹר סְלוּנִיִּם וְחוּם,
 וְיָדֵי עֲשֵׂה הַיֹּשֵׁר וְהַחֲסֵד
 לֹא מִר דְּרוֹר וְקִנְיָן בְּשֵׁם תִּמְלִיכָה,
 אֵךְ בְּדָמֵי פִצְעֵי לִבּוֹ תִּגְאֹלְכָה
 וּבְדַמְעוֹת עֵינָיו בְּחִץ תִּרְוַחְכָּה?

וְכִפְּיוֹ הַצְנָמוֹת פְּרוּשׁוֹת לְמַעַלָּה.
 פַּעַם בְּמִבְשָׁרוֹת צָבָא רָב וְחָרֵב
 וּנְטוּיוֹת מוֹל צָר בַּעֲבָרָה וְזַעַם.
 וּפַעַם בְּנִשְׁוֹאוֹת לְיוֹשְׁבֵי שָׁמַיִם
 כִּי יִשְׁלַח לַעֲמּוֹ עֲזָרוֹ מִקֶּדֶשׁ?
 כִּיּוֹם זֶה רַב-הַגָּעָדָה וּנְשִׂיאֶיהָ
 קָרְאוּ עִמָּם אֶל-מִסְפָּד וְאֶבֶל
 וְאֶל-מִקְדָּשׁ מַעֲט בַּצָּפוֹר חָדְרוֹ
 לְרִצּוֹת בֵּית-יְיָ, לְחֻגּוֹן אֲבִינָהּ
 בְּמִרְם יִפְרְדּוּ מַעְלָיו לְנִצָּח
 וְדֶרֶךְ לֹא יִשׁוּבוּ-עוֹד יִתְלַכּוּ...
 אוֹיְבֵם הַבּוֹגֵד, מְלֻשְׁנֵי בִּסְתֵר
 גָּלָה מוֹד, הִלֵּךְ רָכִיל בַּעֲמִיּהוּ,
 אֶת-שׁוֹפְטֵי-הַדָּת, לָכֶם לֵב אֲכֹן,
 יָבִיא אֶל-הַקֶּבֶר שֵׁם בַּחֲצֵר-הַמָּוֶת
 עַל-יַד הַגְּדֵרָה בִּירְכָתִים —
 וּמִחֵר נָכוֹן לָמוֹ יוֹם חֲשָׁה
 בְּכִבְלֵי בְרוֹל אֶת יְדֵיהֶם יֵאָסְרוּ
 לְנַחֲשֵׁתִים רְגֵלֵיהֶם יִנָּשׁוּ
 וְאֶל-בֵּית מִקְלַט מִרְמִין יִסְתַּבּוּ.
 בַּחֲדָרֵי אָפֶל מִתַּחַת לַבַּיִת
 שׁוֹפְטֵי הָאֱמוּנָה יַעֲשׂוּ בִקְרָת
 לִפְנֵי כִסֵּאֵם שֵׁם לְמִשְׁפָּט יַעֲמִדוּ;
 שֵׁם עֹנֵם עֲלֵיהֶם בְּאֵף יִמְיטוּ
 בְּכִלֵּי-מָוֶת עַל-נַפְשָׁם יִגְדּוּ
 יִפְצְחוּ עֲצָמֵיהֶם וְעוֹרֵם יִפְשִׁיטוּ...

ד

כָּל-הָעָם סָבִיב גְּאֻלָּם דּוּמִיָּה;
 אֵךְ לְעֵתִים הַתְּפַרְצָה אֲנִתְתָּה
 מִלֵּב נוֹאֲשִׁים שִׁפְקֵי כַּפִּים
 עַל-הַמּוֹן מַעֲיָהֶם לֹא תִבְלִיגוּ
 וְסַעֲרַת רוּחָם עֲזָרוֹ לֹא יִבְלּוּ;

ממזבחות היכל בארץ הצבי.
דמי החסידים כמים נגרו
נבחרו לו מרבבות נחלי שמן.
דמעתם ותחנונם ינעמו
משלם מריאים, מנחה ונסך
ומקטרת מור, נמף ושחלת
בכלי-טהור אל המקדש הובאו!

זה כמה ברב שרעפי הגיתי
בעלילות קדש אלה בינותי,
ועד-חקר תכליתם כי באתי
בקדושי-אל מאד קנא קנאתי,
ליוצר תכל ומלאה העתרתתי
ואל-יושבי מרום שפכתי שית
כי יפיל גם-לי בנעיקים חבל
וכנפת צוף כוסו ישקני...
קול תחנוני הגה שמע עתה,
מחר אמצא כוס יי מלא מסך
ולשתותו כלו נכון הנני!
אז תבא נפשי בסוד אנשי-קדש
בקהלם יחד כבודי גם-אני.
בדרור לעוף אפס שיא שחק.
במעון רוחות מהירות ארוה נחת.
בנוה שלום-אמת ואהבה נצחת!

ה.

עיני הרב בברקים הזוהירו
ופניו הנזעמים צהלו.
מרגע לרגע לאור הוסיפו
עד-אס-בלה דברו וידעו.
מענינו מאזרי זיקות ורשף
רסיסי מד דמעות למכביר זרמו.
על קממי לחיו הרוות נפלו,
על-קנצות וקנו לבן בפרס

איש אשר לצדקה זרע זרע
ובקול רנה יקצר אלמותיה;
איש גדל-החסד ורב העלילה
אשר תחזתו יגידו בשער
במקהלות-עם לקראתו ידעו
ובפיות רבים שם כבודו יברך
איש אשר כזה לא מעם-רק שמין
מכוס יי, כוס עדן ונחת
ערוכה מאז לקדושים בארץ,
ואך בשפתיה לשונו ננעה;
כי רק בתחיתיה מתק האשר
ובקבעתה צפונה נעימת נצח.
אותה ישטה ימצה לכד הנבר
שבעד פצל קדש ידו בוננה
כר יד עמר ותקאה תבואנו,
מחלז ומדפא באכזריות רצח
נשפט בחרב ובאש אכלת
ישא את-יסבל פרח נאלמה;
אשרי האיש שפכה גזירהו
מכוס ארחיו הוא ישבע דין
ונעננים ירוה מאשר שמסו -
לו כבודו הנצח והתפארת!

והכו נא אחי אלפי קדושינו
דהרג וקטבח נפשם מסרו,
למראה מות פניהם לא נפלו
וממזגוקי שחת לא נמוגו;
האח, מה-קבן אז עור פגיו
ובזיו יקר איך התנוסס המצח
עת מעניהם ביד חמם ורשע
את-בשרם דשו בהדוש התבן
מדם תעכר חיתם בשלח
או על-מדות אש מרם ישלכו
הה! מערכות אש ועצים האלה
קדשו בעיני יי גם-יקרו

יִרְדַּע עַל־פִּי מִדֹּדָתִי בְּהִדָּר
 גַּם־עַל־מַעֲלֹה הַשְּׁחֹר הַלֵּיל־מָשִׁי;
 וּכְזֹנֶה קִרְנִי שְׁמֵשׁ עַרְבִים
 בְּחֹמֵי זָהָב מְהֹרֵר אִזְּ נִהַר
 מִבַּעַד לְחַלּוֹנֵי בֵּית־חֲבִנְסָה.
 דְּמַעֲוֹת אֵלֶּה מִפְּנִינִים אֲדַמּוּ...
 רִגְעֵי הַשְּׁקֵט מִהָר הָלְכוּ לָמוֹ
 בְּיוֹסֵף הָרֵב קוֹלוֹ הַשְּׁמִיעַ
 וְשָׁתִי יָדָיו פְּרוּשׁוֹת הַשְּׁמִמָּה;
 לֹא עַל יִסּוּרֵי מָוֶת חֵישׁ יְבוֹאֲנֶה
 תִּדְאָב בְּנָפְשִׁי, עֵינַי יִרְדּוּ מִיָּם.
 אֵלָּיו הָלֹא כֵּן מִשְׁפָּמֶךָ תִּרְצָתִי
 מִחֲשָׁבוֹת לְבִי בַּפֶּפֶר נִגְלוּ,
 מִסְּעוֹן קִדְשֶׁךָ עֵינֶיךָ תַּחֲזִינֶה
 כִּי שֵׁשׁ אָנִי עַל־מִשְׁפָּמִי צִדְקֶךָ
 וּכְשֶׁמַּחַת צָמָא עַר־מִבּוֹעֵי מִיָּם
 לְקִרְאָת יְסוּרֵי אִשְׁוִישָׁה אֲנִילָה.
 קַח בְּנָפְשִׁי לְעוֹלָה, הִנְנִי הִנְנִי!
 אִךְ מִדּוֹעַ זֶה עַל־מִזְבֵּחַ קִדְשֶׁךָ
 בֶּקֶדְמִי לְבָדִי לֹא יִשְׁפָּכוּ?
 הֵן אָנִי לְבָדִי בְּחַפְזֵי לֵב וּנְפֶשׁ
 הַפְּעֻלָּה הַבְּבֻדָּה עֲשׂוֹת אֵינִי
 אֶפֶס הִתְלַכּוּא עָמִי מָה הִפָּה
 כִּי יִשְׁאוּ עֹנֵי בְּיוֹם עֲבָרָה וְזַעַם?
 הֲלֹא כְּגִיל יָם גִּדְּפִים בְּרוּחַ
 בָּכָה בְּמַצּוֹתֵי עֲלֵיהֶם חֲזָקָה
 אֶת־חֲפָצֵי עֲשׂוֹ, עֲצָתִי הַשְּׁלִימוּ;
 אֲנִי זֹרְעוֹתֶם תּוֹקָתִי אֲמַצְתִּי.
 וּבִפְקֻדָּתִי הֵן אֲחֵרֵי הָלְכוּ
 בְּלֶכֶת הַצֹּאן בְּיוֹם סַעַר וְדִלָּף
 אֲחֵרֵי רוֹעֵם הַמִּנְהַלִּים בְּשִׁבְמָה...
 וּבִכֵּן הַעֲבֵר־נָא אֱלֹהֵי הַחֶסֶד
 מִנְּפִשׁוֹת נְקִיִּים אֲסוּן וְפָנַע
 וּמִשְׁאֵת פֶּתֶאֱם תִּסְקֶה עֲצִימוּ;

בֶּקֶדְמִי לְבָדִי תִנְחַת יִדְדֶי;
 מִמּוֹתֵי תַחֲלָאִים הָכָה אֲמֹתָה.
 אֲכֵן אֵלֶּה הַצֹּאן מָה חֲמָאוּ
 וּבִלְא־עֵת לְמַה־זֶּה יִרְדּוּ שְׁאוּלָה.
 בְּיִרְפָּתִי קִבְּרִי לֹא אֲשַׁבּוֹן בְּטַח
 תַּחֲתִי אֲרָגוּ, לֹא אֲמַצָּא מְנוּחַ—
 מִקּוֹל רְצוּצִים בְּכָלִי גִפְזֵי יִפְתּוּ
 מִמִּנְקָת עֲשׂוּקִים נְתוּנִים לְקִרְיָן.
 מִקְּלָלוֹת אֲלֻמְנוֹת וַיְתוּסִים יַחַד
 אֶל־תּוֹךְ מַעֲמָקִי בּוֹרֵי תַחֲזִינֶה.
 עָלִי וְעַל־רֹאשִׁי בָּלָן תַּחֲזִינֶה;
 אוֹיֵה לִי, אוֹיֵה, מַה־זֹּאת עֲשִׂיתִי?
 מָה רַבָּה הִרְעָה אֲשֶׁר הִסְבֵּתִי
 אֲנִכִּי וְזָמַן שָׁבַע יָמִים וְרָגוּ
 עַל־עֲדָתִי הַבְּלָאָה וְהַנְּחָלָאָה...
 אֲנִכִּי הִרְבֵּיתִי אֶת־תַּלְלִיתִי
 הֵה, גְּדוֹל בְּיָם הַשֹּׁד וְהַשֹּׁבֵר!
 הִרְפּוּ־נָא! נִשְׁמַע קוֹל פֶּתֶאֱם לְפָתַע
 קוֹרֵא בְּכַח מִפְּתַח הַדִּלָּת
 הִרְפּוּ־נָא! מִנְּעוּ קוֹלְכֶם מִבְּכִי,
 לְכֶם לְמוֹשִׁיעַ שְׂדֵי שְׁלַחֲנִי
 אֶת־כָּלְכֶם מִמָּוֶת אֲצִיל אֲנִי!

ו

כָּל־הָעַם בְּרַנֵּעַ פָּגִייהֶם הִפְכוּ
 אֶל־הַפֶּתַח עֵינֵיהֶם נִשְׁאוּ—
 וְקוֹל פְּחָדִים נִשְׁמַע מִכָּל־עֵבֶר
 גַּם־הַמּוֹלָה גְּדוֹלָה סָבִיב נִהְיָתָה;
 בֵּין מוֹרֵי וְזִקְנִים וְזִקְנוֹת בְּתוֹךְ
 אֶת־הַבְּמָה נְתִיבָה דָּה פִּדְסָה
 עֲדָמָה אֲעִידָה לְקִמִּים וּפֶתַח תֹּאֵר.
 אִךְ אֵיזֶם וְנוֹרָא הִיָּה מִרְאָה!
 פָּגִיָּה הִפְּסִים בְּשִׁיד תָּרוּ.

וישחורים בעורב תלמליה
 בבל-סדרים ופרועים ירדו
 על-מפלי בנדה מצמר צחר
 שעל-גויתיה כהוד חטבה.
 שפתיה פתוחות בשלג הלבינו
 ומעיניה שחורות כפחם יפח
 כידודי אש פלדות התמלמו.
 בידיה לחצה את-שני שדיה
 ובמעלות עלתה הבמטה;
 כאיש אשר הקדחת אחותו
 בל-יצרי גנה מאד התחלחלו
 ובמיררות-לב רבות נאנחה...
 בשוב לדממה סערת הרגש
 מעט מעט התאוששה התעודדה.
 מעליהוה ראשה הרימה
 וכאוב מארץ ענתה אמריה:
 הנה באתי הלום. רבי שמעוני...
 לבעבור הציל אתכם הנה באתי...
 בת הבוגד לפניכם נצבת!
 אמנם כן, אבי... שמו לא אזכירה...
 הו! ארור תיום שבעים ושבע
 בו עבר עמו בשם אב כראתי...
 אך מפתחות חלדי ראו נא והביטו.
 אך בת שבע עשרה שנה אנכי
 וכבר אל-בית בלא ומהפכת
 בל-תמבל בלה לי נחפכה...
 מלפנים תרחק מזה ישבנו;
 אפי בלא יומה נפשה נפחה...
 מתגבר יד האכזר בלתה
 באביב ימיה מצאה לה קבר.
 את-מקומה ירשה אשה אחרת—
 והאכזר היה לאיש הבליער...
 את-שארית לבו אך היא גזלה
 ותשם תחתיה פתן חרש

וְאֵנָשִׁי הַמָּקוֹם מְקוֹמוֹ יָבִירוּ :
עָלְיוֹ לֹא תָרִים רֹאשׁ מִצָּבֶת אֶבֶן
אֶלֶזֶן פְּכוֹת שָׁמָּה לֹא יִצְמִיחַ
הַשּׁוֹשְׁנִים לֹא תִתְנַיֶּנָּה הַיָּם
גִּם-יִבְרַךְ דֹּשָׁא עֹשֶׁב לֹא יִכְסֶּנוּ ;
עַל-גַּם זֶה עָלָה שְׁמִיר וְשִׁית
הַדָּלִים וְקַמְשׁוֹנִים עָלָיו יִסְפְּחוּ —
כִּי אֶרֶץ זֹאת נִחַלַת קְדוֹשֵׁי עַמּוֹ
וּפֹה — זֶה חֻלְקֵנוּ וְגוֹרְלֵנוּ ...

* *
*

בְּאֵזְנֵי סִפֵּר פִּדְבָּרִים הָאֵלֶּה
אִישׁ שִׁיבָה נִכְבָּד , יָמִים שִׁבְעַ
כִּי אִשָּׁר גִּם-לֹו אֲבוֹתָיו סִפְרוּ ;
אֵךְ אִם כָּל אֵלֶּה נִקְרוּ וַיֵּאָתִיו
אוֹ כְּחֹזֶן מִקֵּב הוֹדוּ וְהוֹנוּ ,
אוֹ גַּם מַעֲשֵׂה וְחֹזֶן הַתְּפִלָּה
וּבְשִׁכְבּוֹ הַיָּמִים הַתְּלַכְדוֹ
יִחַדּוּ הָיוּ תַּמִּים , לֹא יִתְפָּרְדּוּ —
מִי חֲכָם יָבִין זֹאת , יִגִּיד פֶּשֶׁר ;
אֶפְסֹם אֶת-זֹאת נִפְשִׁי מֵאֵד יוֹדַעַת
כִּי כָל-סִפּוֹר בְּדִים אוֹ חֹזֶן רוּחַ
עַל-כּוֹס בְּתִיעָמִי , כּוֹס דְּמַעֲוִתֶּיהָ
לֹא יוֹכְרוּ הוֹסִיף גִּם-נִמְטָף אֶחָד :
עַד-בְּלִי-חֶק הַכּוֹס בְּכָר מִזָּאָה ,
וּמִדִּי תִרְחֹף רוּחַ עֲגִיָּה
שׁוֹמְפוֹת דְּמַעֲוֹת מַעַל לְגוֹדוֹתֶיהָ !
לִיפְצִיג , תַּמוֹז תַּרְמ"ו .

הָיוּ לֹא תִהְיֶה ! גְּמַרְתִּי אָמַר ...
לֹא כֵן , לֹא אוֹתוֹ יִמְצְאוּ בְּקִבְרִי !
כִּינֹרָא אֵיךְ עֲצָמוֹתֵי רַחֲפוּ ...
הֵן בַּק בְּכִבְדוֹת רוּחַ אֲשֶׁאֲפֶה ...
רַגְלֵי הַתַּעֲוִתוֹ , לִנְפֹל גְּמִיו ...
הִנֵּה זֶה בֹּא ... סֵר אֵלֵי הַמָּוֶת ...
כְּלַבְת־אֵשׁ יִזַּל בְּעוֹדִקִּי הָרַעַל ,
בְּעֵצִים יָדֵי הַכִּינּוֹתִי ... שְׁתִּיתִי ...
מִשְׁלַחְתּוֹ יַעֲשֶׂה , יִשְׁלִים פְּעֻלָּתוֹ ...
עוֹד מַעֲט מוֹעֵר אֶרְצָה יִפְלִגִּי ...
וְגִוִּיתִי ... נִבְלַתִּי ... כְּאֶבֶן
פֹּה תִשְׁכַּב יוֹמָם , קִרָּה כְּבָרַח ...
אֲזִי קַחוּנִי נָא ... הַצְפִּינוּנִי ...
וּבְהִנֵּי תֹר ... פְּתֻצוֹת הַלִּיקָה
שְׁאוּנִי וְהַמִּילְגִּי ... הַבּוֹרָה ...
תַּחַת הַנּוֹזִיר ... שָׁמָּה יָנוּחַ ...
וּבְבֹא הַשּׁוֹפְמִים ... רִיקָם יִשׁוּבוּ ...
הִה ! בֹּעֵר הָרַעַל כִּי־אֵשׁ יוֹקֶדֶת ...
קִרְסָלִי יִמְעֵדוּ ... רַבִּי , תִּמְכְּנִי ...
אֵלֵי ! הִנֵּנִי מֵתָה ... מֵתָה הִנֵּנִי ...
כִּלְהֵעוֹמְדִים נִבְהִלוּ נִדְהָמוּ
וְשִׁפְתֵי הַנֶּעֱרָה לְעַד גִּאֲלָמוּ ...
.....

ז .

בְּעִיר פָּרָא , קִרְיָה עֲתִיקָה וְרַבָּתִי
עַל-חֲצֵר-מָוֶת , עָלְיוֹ אֶבֶד כָּלַח ,
לְגַל קִבְרִי הָלֹו עוֹד יֵשׁ זֶכֶר

לפלאות ישראל.

בארץ רומניה.

יספר לאדני לדור:

לא עליהם בפרצות ותגדרו גדר על
בית ישראל לעמד במלחמה ביום יי:
(יחזקאל יג.)

א

סוד עריצים

קחל כל שרץ
צפענים נחשים
וחלי ארץ,
כמו יד נעלמה
קבצתם שמה
לקרוא עצרה
בסופה ודערה
מתהמות הארץ
מפליות האמש
פרצו פרץ
כל שרץ ורמש
כלם נעצו
במקומם שמה
משפט חרצו
לערף מלחמה
נחש בריח
ממקומו הניח
וראש פתנים
העיו פנים
בסיר מצולה
בקול המלה
ותעל הצפרצע
לחות דע

מכל עברים
גלי קברים
משאות נצח
חרבות מפלה
שד ורצח
צללי כהלה,
קול על שפיים!
משוש פראים
לענ שאננים
מנוה חנים
מצהלות אבירים
מאהלי כפירים
סופות ורעמים
מארץ הדמים
מגור ואימה
בוז ומשטמה
מצחק אכזרי
סמר בשרי! —

.....

תרונות מלחמה!
מבטן אדמה —
חבר רמשים

וכל רמש למינו
לחרץ דינו —

גם חיתו יער
אכירי בשן
בסופה וסער
העלו עשן
הם והמונם
נפתו מלשונם
והתנו שכם
לקרב ולחם
אריות ונמרים
ממדבר חררים
לקולם חשו —
והמון ואבים
במשק גבים
המו רעשו
כפירים ולבאים
צעקו פלאים
ויחד עמדם
הרימו ידם
לתקת חנפים
המון עטלפים
בתוכחות חמה
גם גדי ותיש
יחד עם ליש

גבור בבהמה
מכל אפכים
חרקו שנים
וידימו קול
כל ילדי שאול
גם בת הוענה
קראה הושענא
ובעלי קרנים
קרעו שמים —
העדה נעדה!
ויחבר הער
אך מה כל התרדה?
בשלמי הפער
האמנם להנם
חרדו מקנם
כל אלי גביות
לפרע פרעות?
מי הפך בריתו
מכלם יחד
להפיל חתיתו
שממון ופחד?
אם תאבו לדעת
מה כל הפעם
על מה נוסדה

ובפנים מתלעים
צעק פלאים
מורשיו רעשו
וקרביו התאפקו
זרון ומדון נפגשו
שד ועול נשקו

ב

לשון שקר.

הצילה נפשו משפת שקר ונו'
אמרו ישראל לפני הקב"ה כשם
שהצלתנו מן הכל כך הצילנו מזה,
ואין לנו צרה עוד, כי שפת-שקר
היא הצרה וכו'. (מדרש שוחר
טוב, מוכור ק"ב).

הנה אֲתָנוּ!
יחד בָּלָנוּ —
לִפְקֹת עֵינִים
על יצור קָטָן
העמיד לְשָׁטָן
על מִדְרֵךְ רִגְלִים
הַנִּמְלָה, הַנִּמְלָה!
תִּלְחֹךְ בַּחֲנָמָל
בְּכָר אֲכָלָה
שְׁאֵרִית כָּל עֵמָל
תַּעֲט אֶל הַשָּׁלָל
בְּכָל הִיקוֹם
בְּאֶשֶׁר יִבְעַר הַגָּלָל
לא תוֹתִיר מְאוֹם
זֶדְנָה וּמִרְשָׁעַת
מִמַּעַת נִשְׁמָם
נֶפֶשׁ חוֹטָאֵת
לָהּ קִרְגִּי רֹאם
קִפְצַת מְנַתְרַת

בְּהִתְקַבֵּצָם חֲפָעַם
מִתּוֹד הַמְרוֹמָה
לא יָדְעוּ מְאוֹמָה
עַל מָה וְלָמָּה
יִרְחוּ מִלְחָמָה
כִּי לְדוֹתָם
נִבְלָלָה יִשְׁפָּתָם
וּמִזֵּעַם וְחִרּוֹן
הָכּוּ בַּעֲוֹנוֹן
זֶה הִקִּיא מִדְרֵחוֹ
גַּם נִבְחַ בַּפֶּחַ
וַיַּז בַּחֲמָתוֹ
קָצַף לִתְחַם
וַיִּזֶּה בַּפִּעֲרָה
כְּמוֹ הַקִּיץ מִחֲלוֹם
לא יָדַע הַמִּטְרָה
לָמָּה בָּא הַלּוֹם.

....

בֵּין גְּלִי לְהַבּוֹת
קָם וַאֲבַ עֲבֹבוֹת
בְּדִרְשָׁן וּמוֹכִים
פְּתָאם הַגִּים
בֵּין מִתּוֹד הַיַּעַר
הוּא נֹדַע בַּשָּׁעַר
לִקְחַת לְבָבוֹת
עַת יִמְרֹף נִשְׁנָבוֹת
וַיִּשְׁלַח שׁוֹנוֹ
בְּדָבָר הוֹוֹת
וּבְקוֹל גְּאוֹנוֹ
נָתַן אוֹת,
וַיִּהְיֶה הָעָם
מִמְקוֹמוֹ הָרָם
וַיִּקַּח עֲמֻדָּתוֹ
לְשֵׁאת אֲמָרָתוֹ

מִדְרוֹת עוֹלָמִים
שִׁנְאָה נִשְׁנָה,
עַל לֵב הַתּוֹשָׁבִים
פְּרָאשׁ פְּרָחָה
הַבּוֹת לְשָׁבָבִים
עֲנִיָּה נִדְחָה
וּכְבֹּד לֹא אָחַת
גַּם לֹא שְׁתִּים
בְּשׁוֹבָה וְנַחַת
הַמִּבְעִיעוֹ בְּפִים —
הַמּוֹן אֲמָלִים
נִאֲבָדוּ כְּצִלִים
בֵּין מִשְׁפְּרֵי יָם
קָבַר מִצָּאוֹ
כִּי נִנְאָלוּ בְּדָם
שְׂאוֹל חֲמָאוֹ,
כִּי בָרוּם
בָּאוּ מִעֲבָרִים
לְרִשִׁית אֶרֶץ
חִלְקָם לִקְחַת
וַיִּשְׁגֹּם הַקִּרְיָ
וַיִּפְּלוּ אֶל פֶּתַח.

כֹּן הִנְדִּילוֹ הַקִּרְיָן
בְּמֵלֶא כָּל הָאֶרֶץ
בְּזַעַם נַחֲמָה
עוֹרֵר מִשְׁמָמָה
וַתִּרְכַּב הָרָעָה
לְעִמְיָה עֲזוּבָה
חֲמָאֲתָם נִדְרָעָה
בַּעֲט בְּרָזָל הִיא כְּתוּבָה
רְשׁוּמָה בְּדָמִים
בְּדָבָרֵי הַיָּמִים —
אֶף מִפְתֵּר בָּעַם

כָּל הַחֲרָדָה
מִי הִרְגִּינוּ מְנוּחָתָם
צָאֵת בֵּינָה רָמָה — ?
הָעִיר נִקְמָתָם
לְעֶרְךָ מִלְחָמָה
.....
אֵל נָא תִתְּפִלָּאוּ
אִם תִּשְׁמָעוּ
שְׂאוֹנָם עָלֶה
עַל הַנִּמְלָה!

.....

מִי יֵאֱמִין לְשִׁמּוּעָה! ?
בְּרָאוֹתוֹ הַתְּנוּעָה —
בְּקִצּוֹת כָּל הָאֶרֶץ
גְּדוֹל הַקִּרְיָן
שְׂמָה וְשִׁעְרוֹרָה
עַל אֲדָמַת רוֹמְעִיָּה!
קָפָה שָׁל שְׂרָצִים
יָצְאוּ פְּרָצִים
כָּל אֵלֵי הַיַּעַר
פָּנִים יַעֲזוּ
בְּסוּפָה וְסָעַר
תִּבְּל יִרְגִּיזוּ
וְכַךְ עַל נִקְלָה
נִצְתָּה חֲמָתָם
הַנִּמְלָה הַדִּלָּה
הִרְגִּיזָה מְנוּחָתָם —
מִאֶרֶץ חֲטָאָה!
מִמְּלִכָה שְׁפָלָה —
נִפְתָּחָה הָרָעָה
עַל הַנִּמְלָה —
בְּאֶרֶץ הַדָּמִים
בְּכָר שְׂכָנָה

וְעוֹד יִתְּבָרְכוּ בְּלִבָּם
 כִּי מִכָּל הָעַמִּים נִבְחָרוּ
 סוֹחְרֵי שָׁנִים
 עִדְנִים עַל שְׁעָרָה
 סְחָבוֹת וּמִלְחִים
 כָּלָם בְּגֵי מַלְכִים
 זֶה אֶלְפֵי שָׁנִים
 גִּזְאוֹת יִלְכָּשׁוּ
 יַעֲזִיזוּ פָּנִים
 יִחַמּוּ יִרְעִשׁוּ
 יִשְׁבִּי קָרְנוֹת
 שָׁסִים אֵת הַנִּרְנוֹת
 חֲלָבֵינוּ יִינְקוּ
 וְרִגְלֵינוּ יִדְחֲקוּ
 גַם תַּחַת הַמָּקָרְעִים
 בְּלוּיֵי הַסְּחָבוֹת
 עַדֵּי עַדִּים
 אֶלְפֵי רִבְבוֹת
 קִשְׁתוֹת וּרְמָחִים
 לֵלֵב הָאֲזֹרָחִים —
 וְעַם הָאֶרֶץ
 רַף לֵב בְּשֹׁפָן
 צָפוּי לְמָרָץ
 לְחֹסֶר וּכְפֹן
 לְחֶבֶק יָדִים
 וּלְנִקְיוֹן שָׁנִים
 כִּי כָלָם מִנְּגִד
 בְּגָדוֹ בְּגָד
 נְפוּצָה מְרַעֵם
 הַפְּרוֹת כְּרִיתָם
 כִּי יַחַד כָּלָם
 תַּחַת עֵלָם
 יִכְרְעוּ בִּרְדָּה —
 אִין אֶחָד בָּכֶם
 יִשָּׁח שָׂבָם
 לְגִדּוֹר הַדֶּרֶךְ
 קָדָם הָרָעָה
 דְּמִישְׁפָּחָה הַחֲטָאָה
 לְמַגּוֹר דִּלְתָּיִם
 לְעַם מִמָּא שְׁפָתָיִם
 לְבַל גִּפְתָּ רֹאשׁ
 לְכוֹס קִבְעָת
 קִשְׁתוֹת מִי רוֹשׁ
 מִיָּדֵי הַמְּרֻשָּׁעַת
 וּבִרְבוֹת הַיָּמִים
 תִּדְעַ הַנִּבְכָּה
 לְבָנוֹת בָּמוֹ דָּמִים
 אֵת הַיִּכְלָה
 תִּלְעַג גַּם לְעַג
 בְּלַעֲנֵי מַעוֹג
 עַל מִשְׁפָּחָתוֹ
 אִזְּ נִחְרַק שָׁנִים
 נִסְפֵּק פָּפִים
 כִּי אֲזַלַּת יָדָנוּ
 וּמִכְלִמָּה נִצָּח
 לֹא נָרִים מִצָּח

עַם לֹא עָז
 זֶה עַם עֲמֻרָה
 יִלְמֹשׁ עֵינָיו
 עַל חֲטָאָה עַל שְׁעָרָה
 עַל כָּל טוֹב שְׁמִים
 לְעֵינֵי כָּל רוֹאִים
 יִירֹשׁ שְׁלָל גּוֹיִם
 וְהִמּוֹן לְאֻמוֹם
 וּפְשִׁיט עֲרָמִים
 וּפְלִיא פְּלֹאוֹת
 בְּחִמּוֹשׁ אֲצִפְעוֹת
 לְצִבּוֹר כַּחוֹל
 חִיל עַם וּמִדְּנָה
 לְפָרֵק כָּל עַל
 וּלְתַתּוֹ לְשִׁנְיָה —
 שְׁנֵי חֲרָבוֹת
 מִאֲבָלוֹת מִתְלַעֲזוֹתָיו
 וְשִׁיּוֹת לְרִבְבוֹת
 תַּחַת פְּרִמּוֹתָיו
 יִנָּרֵם עֲצָמוֹת
 יִלַּק כַּחוֹת
 יִבְנֶה לֹא בָמוֹת
 בּוֹרֵעַ כַּחַ —
 וּבָכָר בָּאֵי עוֹלָם
 בְּמִפְלָצֹת שְׁמָחוֹ
 יִתְּנוּ עָלָיו בְּקוֹלָם
 וּמִתְבַּל יִנְדָּהוּ
 וּבִזָּה נִפְשׁ
 מִשְׁפַּל מִצָּבוֹ
 מִבְּצָה וּרְפִישׁ
 עוֹד יָרוֹם לְבָבוֹ
 וּבָכָר צוֹרֵם עֲזָבָם
 וּבְגָרִים יִתְּגַדְּרוּ

בְּכָל עֶבֶר וּפְנֵה
 כָּל גְּבוּל עֲבָרָה
 לֹא תִדְעַ חֲנִינָה
 מִשֹּׁד עֲנִיִּים
 צַדִּיקִים וְנָקִים
 תִּתְּגַדַּר נִרְעִינִים
 עֲשֻׁרֹת מוֹנִים
 חֲדָשִׁים לְבָקָרִים
 תִּמְצֵן חִיל זָרִים
 שְׁאֵרִית אוֹנִים
 מִאֲנָקָה אֲבִיוִנִים
 וְאִין עֹמֵד בְּפָרָץ
 עַת עַם הָאֶרֶץ
 יִדַּל יִגְרֹשׁ
 בְּעֵשֶׂק וּרְמִיָּה
 תִּשְׁתַּדְּרַר נִבְרָה
 בְּכָל תְּבוּאָה תִּשְׁרֹשׁ
 אִין אֶרֶץ מוֹלָדָת
 לְצִפּוֹר נִדְרָת
 תַּחַת עֵלָה
 תִּכַּל פְּלָה
 נִאֲנָחָה בְּחִמָּה
 בְּגֵי בָקָר נִבְכוּ
 כִּי יַחַד הַמָּוֶה
 יִמְעִטוּ יִשְׁחוּ
 וְרַק הַנִּמְלָה
 בְּכָל מִשְׁלָה
 תִּפְלֹס לָהּ אִרְח
 אֵל קֶצֶה הַשְּׁמָיִם
 כִּי אוֹצְרוֹת קֶרֶח
 לָהּ מִלֹּא חֲפָנִים —
 כֵּן אוֹצְרוֹת כָּר
 וּמִכְמֵנֵי פֶז
 יֵאָכֵל עַם זָר

נצא חלוצים
הצל אמללים
עשקים ורצוצים
מידי הנמלים
נגבר חילים
על הנמלים
לגרשם ולהדיחם
כי גם הטובים
אינם שנים
פה להניחם —
אז יקבל עם
גם פה נשם
יספר בשער
מאילי העיר
ובמלא הארץ
מהלל כל שרץ
כי גדולות עשו
לא חנם רעשו
ודור נולד כי יבוא
זכם יודה בלבבו .

ג

החל הנגף .

מימי בן המדחא
עת שלטה עולתה
וממשלת חיל
נברה חיל
ועת צין הודון
לעורר מדון
שד ורצח
הרימו המצח
והחיים קם

לדבא עם

מיום צורר הנמלים
הקיא מרוות
המיט על הנמלים
בבניה לדרות
יחד פתחם
לאבדם ולהחם
מיום יועץ בליעל
זה קם בחמתו
להשליך נעל
על עם עברתו
עד דרות אחרונים
עת התערבו שונים
פתות לעטים
קישתם, חרבותם
במכתבי העתים
הקיא מרוותם,
העלות גרה
בדבות נהעבות
הנגד המבערה
לחצב להכות,
המיט על הנמלה
שד ובהלה
תת מתנק לנפש —
ולהדפנה ברפש
מכל תפלה ותהלה
מאז ועד עתה
שפדאו על הנמלה
מיום ירדה מטה
מיום גבר הפרץ
בקצות כל הארץ
ותגדל הרעה
ותפלא הפוס —
עוד לא נשמעה

דבא פזות .

.....

בי אנדת תבן !
הנגד המדורה —
ובצורר אבן
מלאות המשוכה
מרות נושבת
בכליות הר געש
תתפרץ שלהבת
באימה ורעש
גם ניד שפמים
אם ימצא לו הר —
נעש כנפים
להגדיל האד ;

הקהל הרים
רים הקמרת
דברי המזכים
כאש לנערת —
וביום חשד אפלה
הפישאת החלה
ותמש המלחמה
פה גם שמה
דרכי קשת
מהרו לגשת
ובחרות אפם
הרימו כפם
כל אלי העיר
המנים, המנים
התפרצו בפער
בעד החלונות
ותחל המגפה
בקצות הארץ
חרבן ושרפה

שד וקרץ .

בנפול מגדלים
על הנמלים
מתדרים אימה
ובעם מקבות
הנחות חמה
ומבול להכות
מנקרות בפים
התפרצו בני חת
לתקת יחפים
חשופי שט
בחלמות עמלים
על עדר הרחלים
וניצצו מעיר
לקרקר קיר
כשעלים בתרבות
בחמה נפלו
תצבו לנכות
הרסו לא חמלו
באחלי בלים
חמו בגלים
אבני אלגביש
על בתי עקביש
עפו מעבריים
ומחמד וסגלה
בקול המלה
נקרעו לגזרים
נשמו אוצרות
ביום עברות ;
ממגרות נהרסו
חלונות נמצו
ברגלים רמסו
דמים מצצו, —
מכסתות וברים

פראש פל חוצות
מפל עברים
עפו הנצות ;
ותהי רק נועה
מהפכה נוראה
שקמות עולמים
ונחלי דמים ;
וגדודים נמלים
מגזמות חללים
ספקו כפים
קרעו שמים ,
דמעות פנתלים
ורמו שטפון ,
על אלפי אמללים
לכל רוח נדפו ,
אך דמעותם
פתוך הים נפלו
איש לא ראה אתם
פחת שואה התגלגלו —

ד

גלת החל .

ובראות הנמלה
פי שאונה עלה
פצעה נאמנו
טבועה ברפש
גם לא נתנו
הצדק נפש —
הראות צדקתה
לחיתו הנער
פי לא כצעקתה
יכפר בשער .

וכבר שדדה
חמה נבחה
אזלת ידה ;
אין רפאות תעלה
רעות במגורה
גם פה , גם שם
מלאה המשוורה ,
דמע ודם ;
וכעל אני שים
מפל עברים
כבר ירד העיט
על הפגרים .

.....

ויצאו תמונים
על פרשת דרכים ,
חדלי אונים
אבדים נדחים ,
העבים ללחם
וילקוט על שכם ,
מצפון ומים
מפה ומשם ,
גדודים , גדודים
מפים וישודדים ,
חתים נבחה
התמלטו כצללים ,
רעבים גם רשים
מן גו מגרשים ,
קדרות על פנים
חשבת עננים ,
יאוש בקרב
יתכפך פחך
קרפם סיר נפוח
נמסו העינים
אן יישאם הרוח ?

אן ישאו רגלים ?
זה מעט יראו
מסביב איש פלדת
ומרם ידעו
אן פנינם מועדות
הן כבר גם קאה
אדם הארץ
יום יום תרב הרעה
יגדל הפריץ ,
הישבו על מקומם
חפות לקרין — ?
לראות קשי יומם
בפרוץ בם פריץ ,

על שכיילי עולם !
חננו קולם
פרשו כפים
לכל רוחות שמים ;
שאל שאלו
אנה יגלו
איה הכל ארץ
הפטר מקרין —

וישאו רגלים !
לקצה השמים
חפש לכל רוח
מקום פטוח
נער בפכרה
קצות האדמה
אולי עוד נותרה
פה או שמה
מחוז או פנה
באיזה מדינה

על סלע וצחית
ראש להגית
עמל לשפח
ולהחליף כח .

.....

אכל הוש לאמללים
כברת ארץ
מקום ישליו אהלים
מישד וקרין ?
למו צר מעון
כל רחבת ידים
אך בוז ודראון
הנחת כל השמים
גם פה , גם שם
כבר מנוחם אברהם
לא בי היא , אמן ים
ותכל — אין גמרה !

ה

עצת נפתלים !

על עצים בפופים
עזים יוחלו —
ועל דווים וסחופים
שפטמים יתנפלו
זה פתגם הכריות !
נחזה בכל פאה
עת עינינו צופיות
תכל ומלוואה —

אם האל יניח
לאיש מצליח
יאר לו פנים ,

האלופים המסבלים
בכבודם והדרם
שָׁכְחוּ גִּוְרַל הַנְּמָלִים
הַתְּעַלְמוּ מִבְּשָׂרָם —
בְּגִאוֹת לִבָּם
שָׁכְחוּ מִצָּבָם
וְעוֹד גִּפְרִית וּמַלְחָה
זָרוּ עַל פְּצָעִים .
אֵךְ בְּרִבּוֹת הָרָעָה
עָמַל וְהִלָּאָה
וַתִּפְקַע הָאָרֶץ
וְזָעַקְתָּ קֶרֶן
לְקוֹל אֲמָלִים כְּאֹכִיב
עַל צִנּוֹר גִּרְדָּפִים
נִמְצְאוּ גַם אֲהָבִים
שְׂאֵלִים בְּתִרְפִּים
מִפֶּל עֵבֶר וּפֶאֶה
לֹא נִשְׁאַלוּ —
לְחוֹת דָּעָה
יָחַד נִקְהְלוּ
זֶה מִמְקוֹמוֹ הָרָם
עַל עֲרִשׁוֹ סְרוּת
שִׁלְחָם מֵעֵבֶר לַיָּם
מִצָּא מְקוֹם בָּטוּחַ .
וְזֶה בָּאִין בְּרָחָה
שִׁלְחָם לָאָרֶץ גִּזְרָה ,
לְמִצְוֹא מְנוּחָה
בָּאִרְץ עֲרֵבָה וְשׁוּחָה :
אֵל מִדְּבַר צִלְמוֹת
בְּעֵמֶק רַפְּאִים
עִמָּה לְשִׁכְתָּה
בֵּין שְׁנֵי לְבָאִים .
נִיאָחוּז הַחֶבֶל

עַל חֲכָמָה וְזִבְנוֹהָ
יִמְצְאוּ תְלוּנָה
זֶה שְׁנוֹת אֲלָפִים!
הֵנָּם וְנָפְסִים —
בְּגִזְלָה הִלְכוּ
בְּגִרִים יַתְגִּדְּרוּ
וְעוֹד מוֹסֵר לֹא לָקְחוּ
בְּמַחֲשָׁבִים יִבְחָרוּ —
וְעַל רֹב עֲוֹנָם
רַבָּה הַמִּשְׁטָמָה
יִחִישׁוּ אֲסוּנָם
יַעֲזִירוּ חֲמָה
בֵּן יֵשׁ בֵּין הַנְּמָלִים
בּוֹגְדִים וְנִבְלִים
כְּחֻבְלֵי כְרָמִים
הָרָשִׁי דָּמִים!
חֲמַת הָאֲזֻזִּים
יִצִּיחוּ בְּזֻזָּנָם
וְאֹבְדִים גִּדְּחִים
יִלְכְּדוּ בְּנֵאוֹנָם
בְּפִרְנָסוֹת נִתְעַכּוֹת
שִׁלְחִים יָדִים
עַת אֲלָפֵי רִבְבוֹת
חֲרָקִים שְׁנִים
זֶה עַל פֶּת לָחֶם
יִפְשַׁע מִרְחָם ,
וְזֶה בַּעֲצָלָתִים
יִחְבֹּק יָדִים ,
וּלְרֵמוֹת אֵת הַבְּרִיּוֹת
עֵינָיו צוּפוֹת
הַיִּפְלֵא אִפּוֹא
כִּי תִסְרַם רַעְתָּם ?
אִין מְזוֹר , אִין רוּפָא
אִין רְפוּאָה לְמַכָּתִם !

סָגְרוּ אֲזוּנִים
וְאוֹהֲבָיו פְּלִילִים
.....
גַּם בֵּין הַנְּמָלִים
הָאֲמָלִים
נִמְצְאוּ בָּעֵלִים
שִׁפְטִים לֹא קְרוּאִים
רָגְנוּ עַל הָאֲמָלִים
הַמְּכִים הַפְּצוּעִים
כּוֹס הַחֲמָה
רָגַע שָׁכְחוּ
כִּי גַם הֵמָּה
לֹא מַעֲפֵר אַחֵר יִצְמָחוּ
וּמִמְרוֹמֵי קָרָת
לִנְחוּל יָשָׁם תִּפְאָרֶת
לְכַת הַרְחִיקוּ
וְעַל כָּל הַעֲדָה
אַחִים מִלְּדָה
הַדִּין הַצָּדִיקוּ —
אֲשֻׁמִּים הֵמָּה !
קָרְאוּ בַחֲמָה
לֹא חָנָם בָּאָה
עֲלֵיהֶם הָרָעָה ;
כִּי בְּאוֹלָתָם
אָבְדוּ גְאוֹנָם
הַחִישׁוּ מִפְּלָתָם
קִדְּמוּ אֲסוּנָם ,
מִרוּחַ חֲבָלָה
מִחֲסֵרוֹן כַּחַ
מִדְּעַת וְהַשְׁבָּלָה
יִבְרָחוּ בָּרַחַ
מִכָּל אֹר וְנִדְעַת
יִשְׁבְּעוּ בַעַם

אִין מִמְלוֹ
הַעוֹלָם כָּל
בֵּן עֲדָנִים —
עַל כָּל מִדְּחָה וְשִׁטּוֹת
יִמְצְאוּ זְכוֹת —
הַמִּתְק כָּל רַעַל
הַצֹּדֵק כָּל רָשָׁע
גַּם דְּבַר בְּלִיעַל
וְכָל דְּבַר בְּשָׁע .
אֵךְ אוֹי לוֹ לְגִבֹּר
אִם דִּרְבּוֹ נִסְתַּרָה
אִין תִּקְוָה , אִין שִׁבְר
מִשְׁרָב צָרָה -
אֵךְ שְׂוֹא יִשְׁנַע
אִין לוֹ שׁוּמַע
אִם נָפַל בַּפֶּחַ
אִין אוֹהֵב , אִין אַח !
אִין עֲמִית , אִין רַע
לְבוֹ יוֹדַע
יְהוֹשׁ לְרוּחָתוֹ
הִרְאוֹת צִדְקָתוֹ
אוֹהֲבָיו מִלְּפָנִים
יִסְתִּירוּ פָנִים ,
בְּכָל עֲלִילוֹתָיו
יִחַפְּשׂוּ חֲסִרוֹנוֹתָיו
גַּם בְּכָל דָּעַת
יִמְצְאוּ מִגְרַעַת
וּבְחִפְשָׁם עֲוֹנוֹת
בְּפִרְשָׁם הָרִשָּׁת
גַּם שְׁנֵנוֹת גִּזְדוֹנוֹת
אֵךְ מוֹם וּפְחָתָת —
שְׂוֹא יִקְרַע שָׁמַיִם ! —
יִחַפְּשׂ לוֹ מְלִים —

בַּתְּנֻחֹמֹת הַכֵּל
כִּי פַעַמִּים
לֹא תָקוּם צָרָה
עוֹד מִצָּהָרִים
הוֹפֵעַ גִּדְרָה
.....

1

הִרְךָ לַעֲבֹד גְּאוּלִּים!

אֵךְ עוֹד לֹא כָלָה
מִשְׁלַחַת כָּל אִיד
דְּמַעֲוֹת הָאִמְלָלָה
עוֹד גִּצְבוּ כְמוֹ גֵּד
וּמִסְפָּר רָעַם
בְּפִעַם בְּפִעַם
גִּשְׁמָעוּ מַעֲבָרִים
חֲדָשִׁים לַבָּקָרִים;
מְהוּמֹת וּמְבוֹכֹת
מְדוּר תַּהֲפֻכֹת,
חֲזוֹת קִשָּׁה
וְצָרָה חֲדָשָׁה,
לֹא חֵם רִמָּם
מַעֲנֹל וְחִמָּם,
סוּפּוֹת וּרְעָמִים
עוֹד יִרְעָמוּ יִסְעָרוּ
וְזָרְמִי דָמִים
בְּפִים יִגְהָרוּ.

וּבְמִלֵּאת הַמִּשְׁנָה
לְמַעַרְה עֲנִיָּה
וּתְגַדֵּל הַמְדוּרָה
וּתְהִי שְׂאֵתָה.

6. III

לְנִמְוֶע הַנִּשְׁמָה;
לְפִתַּח הַדְּלָתוֹת
סָגְרוּ זֶה בַּמָּה
לְבָנוֹת חֲרָבוֹת
עַל נַחֲלַת אָבוֹת;
הִרְטִיב בְּדַמְעוֹתָם
אֲדַמַּת אָבוֹתָם
מִקְרָב צָרָה
לְחֻנּוֹן עֲפָרָה
בִּשְׁק אֲבִינָה
חֲרָבוֹת קְדוּמִים
וְלָרִיב בְּנִיָּה
הַמִּצִּיא שְׁלוֹמִים.

וּבָנִים מִיָּם!
מִפֶּה וּמִשֵּׁם –
מִקְנָם חֲרָדוֹ
גְּזוּזִים אֲבָלִים,
בְּעֶדֶר הִרְחֵלִים
יַחַד נוֹעֲדוּ

נִרְמָסִים בְּרָגֵל
הִרִימוּ הַדָּגֵל
עֲזוּבוּ מַעֲרָבָם
מִסְחָר וּקְנִין
וַיִּתְּנוּ לְבָבָם
חֹזֶק הַבְּגִין –
לְחַת מְרֻנֹע
לְפִלֵּם וּבִקְעָה
יִשׁוּעָה וּנְחֻמָּה
לְעִבְד אֲדָמָה
לְפִתַּח דְּלָתִים
לְקַצוּצַת כִּנְפִּים,
מִקּוֹם לְנִכְשָׁלִים
יִשְׁלִי אֱהָלִים,

פֶּה גַם שָׁמָּה
מַחוּץ וּמִכֵּית
מַגְדִּישׁ עַד קָמָה
עַד כְּרָם זֵית,
עַל לֵב הַנִּמְלָה
הַזְכָּרוֹן עָלָה
מִתְהַמּוֹת הָאָרֶץ
מִיָּם צָרָה וְקָרָץ
בְּפִרְשָׁה כְּפִים
לְקַצָּה חֲשָׁמִים
בְּצִפּוֹר נִדְדָת
מִצֵּא אָרֶץ מוֹלָתָה
מִקְבֵּת בּוֹר גִּקְרָה –
הָאִמְלָלָה זָכָרָה
צוֹר חֲצָבָה
זֶה בַּמָּה עֲזוּבָה
לְאָרֶץ גִּשְׁבָּחָה
זֶה שָׁנִים אֲלָפִים!
עֲטִיָּה גִדְחָה
נִשְׂאָה עֵינָיִם.

רַעֲיוֹן אָרֶץ אָבוֹת!
הִרְעִישׁ הַלְבָבוֹת
כְּסִיר נְפוּחַ
הִרְתִּים כָּל רוּחַ
וּכְבֹּרֶק שָׁמָיִם
הָאִיר הָעֵינָיִם.
וַיִּצְאוּ חֲלוּצִים
עֲשׂוּקִים וְרֻצָּצִים
הַמוֹנִים הַמוֹנִים
אֵל אָרֶץ אָבוֹתֵיהֶם,
עָפוּ בְּיוֹנִים
אֵל אֲרָבוֹתֵיהֶם,
לְבָנוֹת הַנִּגְהָרֹסוֹת

מִקּוֹם בָּמוֹת
מִסְעָה וְסָעַר
מִקּוֹם לֹא יִסְעַר הָרוּחַ
כִּין חִיתוֹ הַיָּעַר –
לְגָרֶם עֲצָמוֹת
בְּזוּעַם גִּקְמוֹת
מִקּוֹם לֹא יִגְדֵּל לָמוֹ
כִּי גִרִים הִנֵּמוּ
שָׁמַע שְׁבַע בָּיוֹם
הִנֵּה כִין גִּבֹּר הָאָרֶץ!
אֵל תִּגְשׁ הָלֵם
כִין יִשְׁיַנֶּה חֲקָרָן –
.....

כִין גַּם צִיּוֹנָה!
הִרִימוּ רֵאשׁוֹנָה
פְּנוֹת הַדֶּרֶךְ
לְנִכְשָׁלֵי בִרְךָ
לְעִיפֵי כַחַ
שָׁעַר לְפִתַּח
וַיִּשְׂאוּ עֵינָיִם
גִּבְעַת יְרוּשָׁלַיִם!

1

פְּלָגוֹת יִשְׂרָאֵל!

אֵךְ לֹא עַל גִּקְלָה
הַנִּמְלָה הַדְּלָה
בֵּין סָרְבִּים וּסְלוּגִים
בְּדֶרֶךְ חֻחוֹת
מִצָּהָה לָהּ אוֹנִים
יִשַׁע וּמְנוּחַ –
עַל נַחֲלַת יְהוֹדָה

שירים

מִרְשֶׁת אֲבוֹת
עֲמֻדָה גְּלֻמּוֹדָה
בֵּין זֹאבֵי עֲרֻבוֹת
כִּי גַם שָׁמָּה
עַל אֶרֶץ אֲבוֹתָם
הִרְיָחוּ מִלְחָמָה
הַשְׂאֵמִים אֹתָם;
מִחֲרֻבוֹת מִפְּלָה
מִנְחָלֵי רָפֶשׁ
נוֹלְדוּ לְכַהֲלָה
עֲזִי גִפְשׁ
וַיִּצְאוּ הַמּוֹדִים
מִן הַחֲזִירִים
וּמִגְּלִים גָּצִים
פּוֹנְנֵי חֲצִים
לִירוֹת בַּמִּסְתָּרִים
מִכָּל עֲבָרִים
וַיִּדְרֹכוּ לְשׁוֹנָם
לְמִצָּא עֲוֹנָם
בְּלֵב יוֹנָה הוֹמְיָה
בְּכִלְיוֹת נִדְחִים
קִשְׁתִּי רִמְיָה
חֲרֻבוֹת וּרְמָחִים;
וַיַּעַת רִצּוֹן
חֲמִדּוֹ לְצוֹן
רִגְנִים תַּעֲלוּלִים
מִעֵפֶר אֶרֶץ צִמְחוּ
וּמִטָּר הִתְלִים
עַל בְּנֵי צִיּוֹן שֶׁכְּבוֹ
שָׁעִיר אֵל רַעְהוּ
נָתַן יִדְיָהוּ
וְצִיִּים אֶת אֵיִים
יַחַד נִפְגְּשׁוּ
הַרְבוֹת תִּבְקָעִים

חֲמוּ רַעְשׁוֹ
רְפוֹת יָדַיִם
בְּלוֹזֹת שְׁפָתַיִם
לְעוֹרֵר מְדוֹן
מִצֵּץ בְּנִפְּיִם
בְּמִרְי וְדוֹן
רְמוֹס בְּרִגְלִים
סָבָה נִפְלֹת
כֹּאֲלָה נִבְלֹת –
מִנְעֵרֶת לְצִים
מִלְאָה הַמְשׁוּרָה
אֵשׁ הִיא עַל קוֹצִים
וּכְשָׁמֶן עַל מְדוּרָה
מִרְיָבוֹת שְׁפָתַיִם
חֲרָבָה יְרוּשָׁלַיִם!
מְדוֹן פְּרִיצִים
בֵּית הַמִּרְי
עֲבָרִים גָּצִים
הִלְכוּ קָרִי
הִגְלוּ אֲבוֹתֵינוּ
מֵאֶרֶץ גִּנְרָשׁוֹ
וְאִדְמַת קִדְשָׁנוּ –
זָרִים יִרְשׁוּ
וּכְבֹּר עַד הָלֶם
בָּאֵנוּ גַם עָתָה
לְרֹדֶת יוֹם יוֹם
אֵךְ מִמָּה מָטָה
מִחֲרָסִים מִחֲרִיבִים
עוֹד לֹא תִדְלוּ
עוֹד בֵּין גְּדִיבִים
כְּסוּפוֹת יִתְגַּלְגְּלוּ
בֵּין פְּרִי קִדְשׁ חֲלוּלִים
יַעֲלוּ חֲרָלִים

בֵּין אֲרָזִים אֲלוֹנִים!
יַעֲלוּ קַמְשׁוֹנִים
אֲשַׁכֵּלֶת מְרֹת
הִמָּה לְדֹרוֹת! –
עַל כָּל צַעַד וְשַׁעַל
הִמָּה רַק הִמָּה –
יִטְיִפוּ עוֹד רַעַל
בְּבוֹס הַחֲמָה –
זֹאת הָאֵלָה!
רִבְצָת עַל תְּנִמְלָה
מִשְׁבָּכֵר הִימָּם –
הַפְּרָה בְּרִיתָהּ
לֹא זָכְרָה אַחֲרִיתָהּ
זֹה דֹרוֹת עוֹלָמִים!
גַּם פֹּה, גַּם שָׁם,
בְּכֹר נִפְלוּ פְּלָאִים
קְרוּעַ הָעֵם
לְשָׁנִים קָרְעִים
וּבִלְבוֹת הָאֲחִים
אֵינָם מִתְאַחִים
עַת מִשְׁטַח חֲרָמִים
מִחַת רִגְלִים
וְנִחְלֵי דָמִים
וְזָלוּ בְּמִיִּם;
כָּל אֲבָרֵי הַגּוֹיָה
חֲוָלִיּוֹת חֲוָלִיּוֹת יִתְפָּרְדּוּ
כְּמוֹ הָכּוּ שְׂאֵיָהּ
אִישׁ בְּאֲחִיו בְּגִדּוֹ
מִחַת צָנִים פָּחִים
שִׁכְחוּ בְּרִית אֲחִים
נִיחָלֵק הָעֵם
מִשְׁפָּחוֹת, מִשְׁפָּחוֹת
בְּנֵי אֲבֹתָם

כְּשִׁיּוֹת נִדְחוֹת
אֵין מִשְׁמֵר, אֵין סִדָּר
לְרָעִים, לְעֹדֵר –
צִלְמוֹת אֵי־סִדָּרִים
מִכָּל עֲבָרִים
זֹה קָפָא עַל שְׁמִרְי
קָר הוּא כְּכַפּוֹר;
זֹה יִנְשָׁק יָד צָרִי
עַל יֶרֶכְתִּי בּוֹר,
זֹה זָחַל עַל גַּחֲזוֹ
לֹא יֵאבֶה גַם דַּעַת
לֹא יַחֲוֹשׁ גַּם קְלוֹנוֹ
כָּל עֲמַל וְכַעַס;
וַיַּעַת יִלְמֹשׁ עֵינָיִם
כִּי־אֵשׁ שְׁמִיִם
בְּהִרְמוֹ קִינָה
בְּדַמְעוֹת עֵינָיִם;
הִבִּיאֵנוּ בְּרִנָּה
לְצִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם!
כָּל צָרוֹת הָאֵמָּה
לֹא יַחֲוֹשׁ מְאוּמָּה,
כִּי כֹבֵד נִפְתָּחָה
גַּם נִשְׁבַּחָהּ
זָכַר אֶרֶץ מוֹלֶדֶת
מִלֵּב צַפּוֹר נוֹדֶדֶת
כָּל אֲבָרֵי הַגּוֹיָה
בֶּן בְּנֵי יְהוּדָה!
לְפִלְגֻת נִפְלָגוּ
לְבַת עַמִּם הַשְׁדּוּדָה
מְאוֹס לֹא דָאֵנוּ
וּבִרְתָּהּ לְבָבוֹת
לְמִרְשֶׁת אֲבוֹת
לְעֻלוֹת שָׁמָּה –
לְעֹבוֹד אֲדָמָה

נמצאו מהפילים
סוחרים בנעוה
התקבצו למאות
נחם אבליהם
בדברים במלים
על עצמות נחרות
מלח לזרות,
כל דגיו חרקק
חגרו שק,
כל קמני הנפש
כל פה דבר נבלה
מבצה ורפש
נולדו לבחלה
לכרות שוחות
בלשון תהפכות
חדשים לבקרים
לקרע הלכות
מבני ציון הקרים
ומארגן אבות
.....
זה עמל, זה בנה
כל היום נגוע,
וזה בכונה
עקר גמנע;
פחת סתר פנים
פחת המפכה
זרקו אבנים
על עם דל חלכה,
ובקשת דרוכה
עוד חוו דע:
לא זאת המנוחה
ולא זה המרגוע;
שם יהל ערבי
יהום חלביא.

ידיו מלכות —
וזה ארבע אמותיו
מקפים לו גדר
רק רבי תורותיו
יחדש בתדר
ויהי עולם הפנה
פי עוד פנים רעמו
ולדם אחיהם השפנה
לבם לא שמו —
כן כל מושע ורכי!
התבססה בעב —
ושרי מסים
חבו על גפים
מאסו תחבולה
קרב הגאלה
כן אמר גמרו
ומדרכם לא סרו
אם אל לא בנה!
שוא ועמלו תבונים
שוא קמני אמנה
חוגרים שארית אונים
כן במליצה חידות
חשבו עמלם,
להחיש עתידות
להטיב גורלם,
לקשור חוט השני
לראות אור —
טרם יבוא העני
ורוכב על תמור —
גם בין בני חורים
אחינו הנאורים
בין עדת המשפילים

השפכים לכות
ודמעות במים
על ארג אבות
על ציון וירושלים
היושבים על ארג
ובוכים בתנים
על שד, על קרן
על לעג השאננים
בבר שכתו חובתם,
לארג אבותם
היא קרובה בשפתם
ורחוקה מכליותם —
ובפרוץ הפרץ
במלא כל הארץ
בבוא מהומה
על כל האמה
הואילו עשות ברכה
בספקם בפנים
בתקדישם אנה
בשברון מתנים.
כן גם הרועים!
התנגפו על אבן התועים
גם הרבנים
מנגד עמדו,
הסתירו פנים
ובעמם בגדו
חרש התחמקו
כמו יראו לגשת
ויתרחקו
במחמיו קשת —
זה ממקומו הרם
עתותיו לו מפחות
פי בשליה ודם

לתת מנוח
לעמי כח
מפלט ומנוחה
לשרידי חרב
לגוי קו וקו ומבוסה
מזאבי ערב —
כמה מכשולים
לנבשלי ברה
מצאו הגולים
לישמן בדרה? —
החורים הסננים!
אלופינו המסבלים
למשבר בנים
אחוזם חבלים,
חבלי יולדה
באו לראשי העדה
כמו טבלום בשחת
התעמשו בכח —
כן יד בצלחת
יאצו לשלוח —
לא עמדו בפרץ
כפות המבערה
ולישוב הארץ
לא העלו אף גרה;
שקמו על שמריהם
לנציבי קרח נקפאו
עת לעיניהם
אחיהם גועו —
ותהי זאת בריתם
רק עד פיהם!
גם היראים
תמימי הרעים

לִבִּי צִיּוֹן הַיְקָרִים!
בְּכָרוֹב סִיכָה הוֹפִיעַ
צִדְקָתוֹ בְּמִסְתָּרִים
רַב טוֹבוֹ תִּבְנֶע;
בְּמִלֵּאָה שְׁמַיִם
פָּרַשׁ בְּנִפְיִם
עַל נִחְלֵת אָבוֹת
הַנִּיף גִּשְׁם נִדְבוֹת
מִל אֲזוּרוֹת
הִפָּה לְדִרוֹת!
זֶה נָדִיב יָדוֹעַ!
הוֹפִיעַ בְּמִחְשָׁבִים
כְּאֹזֶר זֹרַע –
לְאִחָיו בְּמִרְחָקִים
נָחַל אֲתָם
עַל אֲדַמַּת אָבוֹתָם
לְתֵת מְנוּחַ
לְצִפּוֹר נִדְרֵת
לִיעָף כַּחַ
בְּאַרְץ מוֹלֶדֶת
הַשְּׁבֵת מְהוֹמוֹת
פֶּה גַם שָׁמָּה
תֵּת עֹז וְתַעֲצָמוֹת
לְעַבְדֵי אֲדָמָה
קָרַב הַלְבָבוֹת
לְתֵת יָדִים –
לְמוֹרֶשֶׁת אָבוֹת
צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם!
לֹא עַל סֵלַע וְצִחִית
צִדְקָתוֹ הַנִּיחַ
גַּם בֵּין בְּרָקִים
פָּרַחַי חֲמוֹד צִמְחוּ
גִמְעֵי נַעֲמָנִים

מִשְׁאוֹן הַמֶּזֶן קָמִים
קָחַת אֶת וּמִחְרָשָׁת
וְלִנְטוֹעַ בְּרָמִים
וּבְכָר אָכֵן לְמוֹסְדוֹת
הַנִּיחוּ בְּרֹאשׁ פִּנָּה
וַיִּזְרְעוּ שְׂדוֹת
וַיִּקְצְרוּ בְּרִנָּה;
בְּזַעַת אַפִּים
בְּשׁוּם גִּפְשׁ בִּכְף
דָּגַן שְׁמַיִם
מִצְאוּ לְפִי הַטָּף,
וְאִם בְּדַמְעָה זָרְעוּ
בְּמִקּוֹם שֶׁם בָּאוּ
אִם מִצֶּעַר רֵאשִׁיתָם
עוֹד יִשְׁגָּה אַחֲרֵיתָם –
מִחְשַׁבֶּת עֲנָנִים
מִשׁוֹאָה וְאַמֶּשׁ
פָּרַחוּ הַנִּצָּנִים
לְנִיחָה אֹזֶר שְׁמִשׁ
הַשְּׁמִשׁ מִהוֹדָה
הַאֲצִילָה מִכְבוֹדָה
וְנִפְן בּוֹקֵק נִהְפָּכָה
לְנִפְן אֲדָרֶת
לְשֵׁם וְלִבְרָכָה
לְתִהְיֶלָה וְלִתְפָּאֶרֶת
אִישׁ מִי רַב פְּעָלִים!
הָאִיר הַפָּנִים
לְנִטְעִים מְגֻדְלִים
נִמְעֵי נַעֲמָנִים –
שָׁלַם אֶת חוּבוֹ
הַאֲצִיל מִהֲדָרוֹ
עַל יִשְׂרָאֵל עִם קְרוֹבוֹ
עֲצָמוֹ וּבְשָׁרוֹ –

בְּכָר שְׁלֵמָה רַחֲמָה:

ח

נִגְהוֹת מֵאֶפֶל!

לֹא בָּא קִץ הַפְּלָאוֹת!
מָרַם עָלוּ מוֹשָׁעִים –
וּבְפֹרַע פְּרָעוֹת
הַמִּזְרִים שִׁכְבִּים
וְהַחֲמוּרִים רִכְבִּים
עַל הָעֲנָנִים –
אֵךְ שֶׁם בְּשִׁפְלָה
בְּחִשְׁבֶּת הַלֵּיל
בְּעַד הָעֶרְפֶּל
נִמְצְאוּ בְּנֵי חֵיל!
נוֹצְצִים כְּכּוֹכְבִּים
בֵּין מַפְלְשֵׁי עֲבִים
הֵם עוֹר קָרְמוֹ
עַל עֲצָמוֹת נִחְרוֹת,
נִפְשָׁם בְּכֶפֶס שָׁמוֹ
בְּיוֹם עֲבָרוֹת –
בְּרֹאשׁ גּוֹלִים יִצְאוּ,
לְפָתַח הִלָּתִים
לְמַטְרָה אַחַת קָלְעוּ,
לְצִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם!
עַל אֵף צוּרֵיָהֶם,
הָרִימוּ פַּעֲמֵיָהֶם
מִתִּי מִסְפָּר גְּמָלִים
סִבְּלוּ עֲצָתָם
וּכְנִטְעִים מְגֻדְלִים
קָמָה אֶלְמָתָם –
לֹא יִרְאוּ מִנְּשֵׁת

בְּכָר זֶה כִּמְח
הָאֲדָמָה נִשְׁמָה
כָּל נִפְן פּוֹרְיָה
בְּכָר הִכָּה שְׁאִיָּה
שְׁמִיר וְשִׁית
תַּחַת הַיּוֹת,
שָׁוֵא יִשְׁאוּ עֵינִים
לְבָנוֹת הַכְּמָה!
בְּרִיךְ הַשְּׁמַיִם –
וְנִחְשֶׁת הָאֲדָמָה
.....
כִּמְח כְּכּוֹרִים
גַּם בְּדִרְכִּים אֲסוּרִים
שׁוֹנֵאי צִיּוֹן רָקְדוּ –
לְשׁוֹן אִפְעָה שְׁלָחוּ
הַתָּלִים שִׁפְכוּ
בְּכָר אֲשֶׁר זָדוּ
גַם בֵּין הַמּוֹלִים
נִמְצְאוּ תְּרַנּוּגוֹלִים
מִכִּי עֲזָרוֹן
בְּחִשָּׁה מִשְׁשׁוֹ
קָרְאוּ בְּגִדּוֹן
דָּמוֹ רָעִשׁוֹ
וּמִכְּבִּיל דַּעַת מְאוּמָה
הָרַבּוּ הַמְּהוּמָה,
שֶׁם זֶה יוֹאֵל
הָיוֹת צוֹפָה לְבֵית יִשְׂרָאֵל –
שִׁים סֵתֶר פָּנִים
הַתְּהַפָּךְ בַּחוּתָם,
הָסֵר לֵב בָּנִים
מִבְּרִיץ אֲבוֹתָם –
כֹּן תִּרְבֵּץ הָאֵלָה
בְּבֵית פְּנִימָה –
עַת בְּהִנְמָלָה

על ארץ אבותם
 יראו אהבתם
 על פני כל העדה
 יקדמו פניו פתודה
 יריעו ינהרו
 עת מנדיהם
 לעיניהם
 פניהם יחורו —
 .....
 בשנים שנות אלה
 באפס תקוה חלפו
 כמו בים אף דלף —
 תמו גם ספו
 ולקץ הפקאות
 אין כל תוצאות
 אכל יש יום לישא
 ובידו גם טובו —
 מפור עני ינאל
 אם לא ישים עבים
 רכובו —
 לרעות רוח
 עד יומו יפוח.
 אם יפקח עינים
 לתפור הקרעים —
 יחדל מריבות שפתים
 לבל יפול פלאים,
 לאחד תלבבות
 למורשת אבות
 אז עם אמלל ינאל
 על אדמת אבותיו —
 ואידים יפדה את ישראל
 מכל צרותיו —

אדמת קדש —
 .....
 ברחוקי נדתינו
 על אדמת אבותינו
 עת מלך המלכים
 מקומו יגים —
 בבאו ציונה
 עם כל קהל עדתו
 מי אז ראשונה
 יצא לקראתו?
 השמחות לפניו
 הושיט ידים
 קדם פניו
 בשערי ירושלים
 לא מן הרבנים
 החבקים ידים
 הנושאים פנים —
 רק למראה עינים —
 לא מן החסידים —
 שכל יראתם
 גם צדקתם
 אף בגד עדים —
 לא מהאצילים
 בהדר גאונים
 גם לא מהמשפילים
 המתהפכים בלשונם
 לא הם נהמונים
 יקבלו פני אדונים
 רק מהורי לבב
 ונקיי כפים
 למושיע נרב
 וישימו ידים

גדרה, "עקרונה"
 יחד נועדו
 מאשון הליל
 מקום שם נדדו
 בני החיל
 "זכרון יעקב" יסדו
 סקלו אבנים
 גם מל תפשו
 ובאבותם מלפנים
 אדמתם יחדשו —
 עברים אברים
 נראו מעברים
 עדים הם לנו
 "יסד הפעלה" שמה —
 את לבם נתנו
 רק לעבוד אדמה
 שכתו הדר קרת
 כל צבי ותפארת
 איפה ומאונים
 בעטו ברגלים
 כל מקנה, כל עגן
 כל מסחר, כל קנן
 אחרי גום השליכו
 רק אל ארץ אבותם
 התקרבו לבותם
 שם אשרם תמכו
 רק מחשבה מהורה
 הפיצה אורה
 כסתר בחדש —
 לתת ידים
 לציון וירושלים

כהשא פרחו
 נפשים בבכס
 הם גם מפס
 פבר גם שמו
 נפשים חרפו
 אל ארצם שאפו
 קראו לא דמו —
 לשאון מתרפיהם
 אטמו אוניהם
 רק אל ארץ אבותם
 נתנו לבותם
 וכבר גם שמה
 "פתח תקוה" פתחו
 אלמנת קמה
 גם בדים שלחו
 לשבור צמאם
 על ערגת מטעם
 לשלוח פארות
 בפרם יהודה
 שארית לירות
 לבת ציון השדוקה.
 ובני ציון אלה
 עוד ידם לא תלא
 יחד בלמו
 ראשון לציון הנמו
 משנתם התעוררו
 מתוך ההפקה
 לבית יעקב אמרו
 לכו וגלגה
 המה ראשונה
 מים חרדו

רוח חרישית לרגעים
בין רכסי הר-ציון המזה.
המעתה-קול הגה נבואים,
כמו תעורר על שבירה תאגיה.

נענגים גפזרים בךממה
מתלקמים בשולי שמייה
במקוננים יסעו בךמה
לשפך דמעותם עליה...

וסביכי הזה שםמות-עולם
בשםמות עמי בעמים,
בנשופים ילילו בקולם
בין גלים ועיים גשמים!

תנים יבבו השאיה
בנות-יענה — בלחר וכל-גבע,
עמם בת ציון בכיה,
עמם כל-תוצאות הטבע...

ועמם אז אגחת תאגיה,
דממה וקול בכיה דקה...
באגחת אם רחמניה
על-אבדן יחידה מבכה,

באגחת רעיה אחובה
על-קבר בחיר-לבה נתכת
בדמית יונה עזובה
מקן גוזליה משלכת —

מחרבות הר-ציון הקשבת:
"אי נוי, אי עמי סגלתי?"
"אוי לי, כי ביתי התרבותי
ובני הגליתי מאדמתי!"

מ. מ. דאליצקי.

על-חרבות ציון.

עליתי בלילה על מטתי
נאחזתי בזרעות השנה,
ועל-כנפי תיוון בשנתי
נשאתי וארא ציונה. —

אל ציון השחורה והנאנה,
אבלי ומשושי בחלד,
הבלה מיגון ודאכה
ובלתה בעדנת חילד.

אל ציון הנקנה והרבה,
זו נבלה-וכארו רענה,
שזופת השמש וזכה,
קדרת ומאירה בלבנה...

אל ציון, לב-עמי, תיתי,
בה קשור בעבותים לבכי,
באתי על-פרוב בת-שירתי —
בלילה בחלם על משבכי.

הלכנה במרמי רקיע
נוגה בעמיה צעדת,

אור בכה על-ציון תגיה
ובגלי מי קדרון רעדת.

—רעדת הלכנה הזכה
כי תורה אל ציון מבמה,
עין השמים במבכה,
כי נגע עד שמים משפטה! —

עמה באבלים יסעו
אלפי כוכבים במחונה
בעינים לה עזרות יראו
לדלף עמה מתונה.

יִשְׁתַּכֵּךְ בָּךְ בְּנִחָלִים ;
בָּךְ , אֲחוּבָה , מַחֲשֶׁךְ צִוִּן ,
יֵאִירוּ גַם הַצִּלָּלִים .

יִפְתִּי , מַה־נִּפְלְאִים
שְׁמִי סִפִּיר עַל־הַרְיָה ,
מַה־נָּאוּ רְאִישֵׁי סִלְעִים ,
כִּי יַעֲדוּ אֹר בּוֹכְבִּיךָ ;

עַל־רֹאשֶׁם יִהְל נִצָּחִם ,
עֲטָרַת שֶׁבֶן רָמִים ,
בְּחִגְוִיהֶם , קִמְמִי מִצָּחִם ,
בְּמוֹם סוּד־עוֹלָמִים ...

מַעֲדָנוּ פָּרְחֵי מוֹר ,
מִשְׁמִי אֲבָקוֹת־אֹר
וְדַמְעַת גִּיל מַעֲיִנו
לְקַח צוֹר יִצְרָךְ
וְאַתָּם בָּעֵת רְצוֹנו
לִשְׁ-וִיחִי יַעֲפֹרְךָ .

בַּעֲפֹרְךָ זֶה כָּל־נַעַם ,
בָּךְ עֵין־אֵל לְמֹאֹר ,
בָּךְ כָּל־אֶבֶן - שֶׁהֵם ,
כָּל־אֶבֶק - כֶּתֶם טְהוֹר ;

כָּל־עֵץ בָּךְ עֵץ חַיִּים ,
כָּל־עֶשֶׂב - צָרִי כָל־מִכָּה ,
צוּף - כָּל־יֹבֵל מִים ,
כָּל־רוּחַ - תִּפְלָה וָכָה .

בָּךְ כָּל־נִיָּא - חֲזוֹן ,
כָּל־חֵר - לְאֵל הַצִּוִּן ;
וְכָלָה סִפֵּר גַּעֲמִים
צִיּוּרִים לְאַלְהֵיךָ ,
בָּךְ שִׁירֵי הַנִּפְלְאִים

אֲוִיתִיךָ ...

בַּת־צִוִּן , אֲהַבְּךָ ,
אֶת חִלְדִּי , גִּשְׁמִתִּי ;
אֲהַבְּךָ , אֶת־אֹנֶךְ ,
אֶת סִמְל־אֲהַבָּתִּי .

לָךְ נִפְשֵׁי רִגְשׁוֹתִי
תַּעֲרִגְנָה , תִּבְלִינָה ;
לָךְ נִמְפוֹת דְּמָעוֹתִי ,
אֲנֻחוֹתִי תִהְיֶינָה .

אֲוִיתִיךָ , אֲהוּבָה ,
אֲהַבְּךָ , עֲזוּבָה ,
אֶת חִלְקִי מִנֶּת־כּוֹסִי ,
חֲרָדְתִּי , שְׁלֹתִי ;
אֶת אֲבָלִי , מְשׁוּשֵׁי ,
יֵאוּשִׁי , תִּקְנִיתִי !

אֶת צֶלֶם דְּמוּת מַטְהָר ,
צֶלֶם אֵל עֲשִׂיךָ ,
עַד עוֹלָם עֲדַנְתִּי נֶעַר
לֹא תִסּוּר מֵעַל פָּנֶיךָ .

אֶת אֶרֶץ שִׁיר נְחֻמָּה ,
אֶרֶץ פָּרִי וּפְרָחִים ,
בְּנִצָּחַת הַתּוֹלָדָה
אֶת אֲבִיב נִצָּחִים .

מַה־נִּתְדָּרוּ , יְרוּשָׁלַּיִם ,
מֵאוֹרֶךְ בְּשִׁמּוֹם !
אֹר מְתוֹק מְרִיב עֵין

כי יחפו וימהר בִּבְנֵי-קֶשֶׁת בְּמִרוּצָיו ,
וַיֵּשׁ גַּם-יָמִים בָּהֶם לֹא מִחְכְּמָה שְׁאֵלָתִי
כִּי בְשׁוּבָה וְנַחַת יִתְנַהֵל בְּהַלִּיכָתוֹ ,

וּבְכָל-מִקְרָה יִקְרָנִי בַיָּמִי חַיִּי הַבְּלִי
הַמִּזֵּן דְּפָקוֹ לְרִגְעִים בְּרִגְשׁ אֲזִיזָה ,
בַּיָּמִי שְׁשׁוֹנִי וַיְגֹנִי , בַּיָּמִי גִילִי וְאֶבְלִי
צָלִיל קוֹלוֹ יִתֵּן עַל-פִּי חֲמִי הַמְּגִינָה :

עַל-קֶכֶר אָבִי הָמָּה בְּחִמְלָה נִזְרָא
וּבְשִׂאֵן דְּפָק יוֹם אֲמִי וְרַעִי עֲזוּבוֹנִי ,
קוֹלוֹ הִרְגִּין עַת יִדְ-אֶהְבֶּה בִּי נִגְעָה
וְנָה בְּחֻזְקָה אֶל-חֶפֶת דּוּדִים כִּי הוּבִילוֹנִי ,

יְשׁוּעַת עָמִי כִּי אֲשׁוּר מַעַל-גִּיא חֲזִיוֹן
בְּשִׂמְחָה וּבְצִהְלָה אֲזִי יִשִּׁיר אֶת-יִתְרוֹעַע ,
וְעַת אֲמִי נִתְּוִנִים לָבוֹ , לְמִשְׁפָּה וּלְכָלִיוֹן
יִרְגֹּז מִחֲמִדּוֹ וּבְמֹז יִחְשֹׁב לְהִבְקָע ,

זֶה שְׁנוֹת מִסְפָּר יִגְעֵשׁ יִרְעֵשׁ יוֹמָם וְלַיִל
בְּהַמּוֹת יִסְ-נֶעַף לְגִלּוֹ וּבְקוֹל הוֹלֵם פָּעַם
מִיּוֹם לְיוֹם יוֹסִיף לְדַפּוֹק בְּפִסְאוֹן , בָּעֵז וְחִיל
עַד כִּי-תִצְלִינָה שְׁתֵּי אֲזוּנֵי מִקּוֹל הָרַעַם ,

וְלִחְזֹק בְּדָק הַמְּכוּנָה אֵין אִישׁ בְּאַרְצָן
רַק אֶל-עֲשֵׂה וּמְכוּנָה נִבְעוּ מִצְפְּנֶיהָ ,
רַק בִּידּוֹ לְתַקֵּן כָּל-מַעֲוֹת , לְסָתוּם כָּל-פְּרִי
לְחֻזְקָה וְלֹא-מִצָּה , לְשׁוּב לְבָנוֹת הָרִיסְתִּיהָ ,
עוֹד אַחַת מֵעַט חִישׁ יִדְתַּק חֶבֶל הַמְּכוּנָה
אֲזִי אֲזִי אֶל-בֵּית הָאָמֶן אֶעֱוֹפָה אֲבִידָה ,
מִמַּעַל לְכוֹכְבֵי-שֶׁחַק שָׁם אֲרוֹיֵץ הָאֶרְמוֹנָה
וּבְמַעוֹן הַנֶּצַח שָׁם אֶת-פְּנֵי אֶחָדָה .

אֶל-יָדּוֹ אֲזִי אֲשִׁיבָה אֶת-מְכוּנַת הַפְּלָאוֹת ,
הַבְּמִנְיָא אֲמֹן , אִמְרָה בְּנִפְשׁ עֵז דְּרִכָּת ,
פָּעֵלְךָ לֹא שִׁחֲתִי , לֹא שִׁמְתִי בּוֹ פְּרָעוֹת
עַל-שִׁבְר עָמִי נִשְׁבַּר לִּי , עֹמֵד מַלְכָּתִי
דִּר' שְׁלֵמָה מֵאֲנֵדֶלְקֶעֶרן .

וּבְתָבוּ - נַחֲנוּ עָלֶיךָ !

בַּת צִיּוֹן , אֶהְבֶּה ,
אֶת חִלְדֵי , גִּשְׁמִתִּי ,
אֶהְבֶּה , אֶת-אֹדֶי ,
אֶת מִסְלֵ אֶהְבֶּתִּי .

לֶךְ נַפְשִׁי , רִגְשׁוֹתִי
תַּעֲרִגְנָה , תִּכְלִינָה ;
לֶךְ נִמְפּוֹת דְּמַעוֹתִי ,
אֲנַחְוֹתִי תַהֲיִמְנָה .

אִוִּיתִיךָ , אֶהוּבָה ,
אֶהְבֶּה , עֲזוּבָה ,
אֶת חִלְקִי מִנֶּת בּוֹסִי ,
חֲרָדְתִּי שְׁלוֹתִי ;
אֶת אֶבְלִי , מִשׁוּשֵׁי ,
יְאוּשִׁי , תִקְוֹתִי !

ס. מ. דאליצקי .

מִזְרָה הַיְשָׁעוֹת .

מִדִּי שְׁבִתִּי בְּבֵיתִי גַם-בְּלִכְתִּי בְּדֶרֶךְ
עַל-מִשְׁבְּבִי בְּלִילוֹת עַת אִישָׁן אָנוּחַ ,
בְּחִיקִי אֲשֵׁא תְּמִיד מִזְרָה-שְׁעוֹת יָקָר עֶרְךָ
וּבְדַפְקוֹ יִתְּנָה כָּל-רִגַע בְּאֵר עַל-לֹחַם .

אֲמֹן חֲבֵם חֲרָשִׁים , אֲמֹן יוֹעֵץ פְּלֶא
אֶת-מְכוּנָתוֹ עֶרְךָ בְּתִבּוּנָה רַבָּתִי ,
וּבְכָר שְׁנוֹת אֶרְבָּעִים יֵאָחֵז דְּרָכּוֹ וְלֹא יִלָּא
אֶף כִּי-בְמַהֲלָכוֹ לְעֵתִים עֲנָג לֹא מִצָּאתִי .

יֵשׁ יָמִים חֲשָׁקִתִּי , הִתְאַוִּיתִי בְּאֹזְלִתִּי

קִנְיַת הַמִּשְׁוֹרָר .

אף-דיק זפיתי לְבָדִי וְאַרְחִין
בְּנִקְיוֹן כְּפִי : וְאַחִי נִגְנַע כָּל-
הַיּוֹם וְתוֹכְחָתִי לְבָקָרִים :
(תהלים ע"ג, י"ג י"ד) :

פֹּה , בְּסִבְבָּה עֵץ יַעַר ,
אֶתְלָהּ , כְּגֹרֵי !
פֹּה , לְנִגְוֵה הַסֶּהַר
אֶשְׁבַּע יְגוֹנִי , מְרֹרִי .
רְחוּק מִבְּנֵי אָדָם דְּבָרִי שְׁאֵנָתִי ,
בְּרְחוּק מִלָּבָם שְׁלֵהֲבֵת אֶהְבֵּתִי .

שָׁבוּ , נֹחוּ צִפְרִים ,
כָּל-בְּעָלֵי הַכֶּנֶף !
כִּי יָדִי לֹא אָרִים ,
לְנִגְוֵעַ הָעֵנָף ,
לְהִשְׁבִּית מְנוּחָתָם , שׁוֹכְנֵי צֶל עֶפְאִים ,
יָקָר בְּעֵינֵי שְׁלֹמֹמָכֶם , שְׁלוֹם נִחְמָד וְנָעִים .

כְּמוֹכֶם כְּמוֹנִי ,
לְהִחְבֹּא בְּרַחְתִּי ;
כִּי גָדוֹל אֲסוּנִי ,
מִבְּנֵי אִישׁ גִּדְחָתִי :
כִּי אוֹכִיחֶם עַל כִּי יִשָּׁר יַעֲקֹשׁוּ ,
כְּצִפּוֹר לְצוּרֵד אֶת נִפְשֵׁי יִבְקֹשׁוּ .

עֲמַלְתִּי , יִגְעָתִי ,
כְּתִבְתִּי , חִבְרָתִי ,
הֵן אֶהְבֶּה זִרְעָתִי ,
אִף אֵיכָה קִצְרָתִי :
יַעַן זִרְעָתִי אֵל חוֹחִים וְקִמְשׁוֹנִים ,
הִדְאוֹן הָיִיתִי , וְלִבּוֹ לְגֵאִי-יוֹגִים .

מָה אוֹחִיל וְאֶשְׁבֵּר
מִכָּל בְּנֵי הָאָדָמָה ?

כִּי שְׁלוֹם אֶדְבֵּר ,
הִפָּה לְמִלְחָמָה .
תַּחַת אֶהְבֵּתִי אוֹתָם הֵם יִשְׁמְמוּנִי ,
אֲנֹכִי אֶנְשָׁקֶם וְהִפָּה יִשְׁכּוּנִי .

הֵן עָמַל וְיִגַּע
בְּגַעַם עַל לֹחַ אֲחִיק ;
וְזֹד מוֹסֵר פֶּרַע
עָלַי יִשְׁחַק שְׂחָק .
יִשִּׁית עָלַי חֲסֹאת מְלִשְׁנִי בְּסִתָּר ,
לְעוֹגִי נִכְתָּם , לֹא יִכְבֵּם בְּנִתָּר .

מִחֲרָף יִדְלֶה קִשְׁתִּי ,
יִשְׁימְנִי לְמַטְרָה ;
מִקְנֵא יִפְרֹשׁ רִשְׁתִּי ,
וְרִגְלִי לֹא נִשְׁמְרָה .
כֹּה יוֹדִים מִסְבִּיב יָכְרוּ לִי שְׂחַת ,
כִּי , עָלִיתִי מִפָּח אֶלְבֵּד בְּפַחַת ,

עַד מָתִי יִמְשַׁל כָּזָב
וְהָאֲמַת תִּהְיֶה נֶעְדָּרָת ?
הֲלִישְׁקָר עֹזֵב
אֱלוֹהֵי הַתַּפְאֲרָת ?
עַד מָתִי , הָהָ , יִשְׁתַּרֵּר בֶּן בְּלִיעֵל ,
וְעָלִי מִתְהַלֵּךְ בְּחִמּוֹ יִשְׁלִיךְ נָעַל .

עַד מָה תִּפְרַח אֲוֵלֶת
בְּעֵץ עַל יִבְלֵי מָיִם ?
הַחֲכָמָה אֵלֶּה נִבְלָת ,
לֹא תִרְוֶה כָּל שְׂמִימִם ?
עַד מָתִי יִהְיֶה לִּי אֵל גָּנִי קֹלַע ,
וְהִרְשָׁע צָדִיק מִסְּנוֹ בִּלְעֹ

עַד מָה יִשְׁמַח הִרְשָׁע
לֹאִיד גָּנִי וְחַמִּים דִּרְךָ ?
יִדְגָּה בְּרוּחוֹ הַקִּשְׁשָׁה ,

יִפְרֹא לְמִשְׁפָּחָא אֱלֹהֵינוּ יִזְכְּנוּ ,
וְהִרְשָׁע לְנֶצַח אָדוּשׁ יְהוֹשָׁנוּ .

בְּעֵרִים הַשְׁעֵרוּנִי

הֵן רֵאִיתִי , וְנִסִּיתִי .

רַעַשׁ וְשֹׁאֵן הַקְרִיָּה

תַּעֲבִיתִי וּמֵאֲסִיתִי ,

וְאֵצֶא הַיַּעֲרָה בְּקֹשׁ מְנוּחַ ,

כִּי שִׁכְחִי הָעִיר פֹּה יִחְלִיפוּ כָח .

פֹּה אֵין אֵיכָה מִשְׁלֵת ,

לֹא יַעֲזֹר בָּעַם נָקָם ;

צִאֲצִאֵי שְׂאוּל וְאוֹלֵת ,

אֵין פֹּה אֲשֶׁר חֲשָׁקָם .

פֹּה צִפְּרִים יִקְנֶנוּ , תְּמִימֵי דֶרֶךְ

וְאֵדָם אֵין בִּיעֹר לַעֲבֹד בָּם בְּפָרָה .

פֹּה רֹאשׁוֹ פֹּה יַעֲטֹר

צִפּוֹר שִׁירָה יַעֲזֹר ;

”מִבֶּד אֶל בֶּד יִנְתֹּר

אֶהָב ! אֶהָב ! מְשׁוֹרֵר” *)

לֹו בֶן אָדָם יִפְקַח עֵינָיו ,

יִלְמַד לְאַהֲבָה מֵעוֹף הַשָּׁמַיִם .

עַד מָה בְּגִי אִישׁ תִּרְדְּפוּ

רַעֲיוֹן רוּחַ-וְהֶבֶל ?

עַד מָה תִּרְבַּ תִּשְׁלָפוּ

לְהִפָּךְ לְתַחוּ תִּבְּל ?

עַד מָה תִּהְיֶה רִיק , אֶתְּהָ , בֶן-אֲדָמָה !

וְהָאֶרֶץ בְּעִבּוּרָה תִּשְׁאָה שְׁמָמָה .

אֶקְנֶא בְּצִפְּרִים ,

לֹא תִשְׁיָגַם יַד גִּבֹּר ;

בְּאֶרֶץ יִרְאוּ צָרִים

לְפָנָיו תִּכְרַע כָּל-בָּרָה ?

עַד מָתִי יִד מִתַּעֲרָה יִשְׁנָה חֵיל

וְצִדְקַת הַצַּדִּיק בְּפֹה חֲשֵׁבֶת לֵיל !

עַתָּה כִּי דִרְשׁ הִגֵּנִי

אֶל הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה ,

נֶאֱרָאָה לְמִרוֹת עֵינֵי

יַד הָרָשָׁע וּרְמֵמָה . —

בְּיַד חֲזָקָה יַעֲזֹר עֹז בְּרָפָה כָח ,

וְתָם לְפָנָי רָשָׁע לֹא יִמָּצֵא מְנוּחַ .

שֶׁהָ תָם וְנָקִי בְּפִים

הַזֶּאֱבִי יִמְרָף בִּיעֹר ;

וּבִיעֹר , אֵי שָׁמַיִם ;

בְּזֶקֶן יִרְהֹב נָעַר

שְׁפָה מְעוֹלָל נִגְשׁ בְּחֶכֶם חֲרָשִׁים ,

וּבְנִשְׁוֹא פָנִים תִּמְשָׁלָנָה הַנָּשִׁים .

מִשְׁפָּחָא אֶמֶת תִּמְיִינָה ,

בְּחַמּוּתָן לֵב הַשָּׂרִים ;

שׂוֹד וְשֹׁכֵר תִּרְבִּינָה

קִרְנוֹת בַּעֲלִיָּהּ לְהָרִים .

הָאִשָּׁה בְּחֶכֶה הֵן בְּמַח תַּעֲלֵ

בְּרָפִים אֲשֶׁר לֹא כָרְעוּ לַבָּעַל .

מוֹכִיחַ חֶכֶם בְּשַׁעַר ,

יִרְדֹּף אֹיִב בְּזַעַם ;

יִחַר אֵף בְּסִיל וּבִיעֹר ,

וְיִשְׁלַח בָּרָק וְרָעַם .

וְהִיָּה הַמוֹכִיחַ לְרָשָׁע מוֹמוֹ ,

דָּמוֹ בְּעַפְּרָה וּבְגִלְלִים לְחַמּוֹ .

מִה-יַעֲשֶׂה זֶה הַגִּבֹּר ,

אֵיכָה יַעֲזֹר בְּעֹד פִּיהוּ ?

נָכוֹן בְּיָדוֹ אִיד וְשֹׁכֵר ,

כְּגִבֹּב עָלָיו יִרְעוּ .

אהב תחיות לב גבאים ;
 ואתם, לבכם שואל פתוח,
 ריב לבכם עם אלהים,
 ולמה זה בפנב התחל תחלתו ?
 התחל באנוש באל תחלתו !
 מתי רוח יערה,
 רוח דעת ותבונה ;
 ענן חשך יורה,
 והיתה האמת לאמונה !
 אז ישובו בני אדם פאחים יחד,
 איש שקט, שלאנו, שלו מפחד,
 לא תול עין פנחל,
 עד תבסנה עונת ;
 לא יטרף איש בשחל,
 רעו, בן-דת אחרת.
 לא יאבקו יחד לאמים את לאמים,
 וכל ישרי תכל ישתו בום פנחומים.

לא ילשין איש את אחיו,
 בנבים לא יפיה ;
 לא יתן בעפר פיהו
 פמישור עמו מוביח.
 דבר אמת ינשא על פנים,
 והיתה הארץ אז למעון שמים.

גם אנכי העני
 את אחי אשמשע
 לא אהיה חדל אני
 אהב, אח להתרועע.
 לא יורמו במים דברי שאנתי,
 ובצרה באש שלהבת אהבתי.

בישועת אל אנילה,
 אסיר שבמי מסבול ;

שמימה יעלו אבר.
 ובחרב בני איש כי יפל רב חלל
 לאכל גבלתם יעמו על השלל,

לא אפקד על העורב,
 אכל גבלת הפגרים ;
 לא אועם על עוף מרף,
 שתה דם האכזרים !
 הלגשר חום על איש, והוא לא עמיתו,
 כי לא יחבל איש על אלים דמות תבניתו.

מה זה תרבו בקשט
 על לא דבר, הנגברים,
 בים ובקשט ? —
 המבלי אין הי קברים ?
 מה ירגו בן-חלופ עד בא חליפתו ?
 ובן-אשפה, מה, מה יריק בני אשפתו ?

זה ידרוך בגלגל גאון
 עלי במתי התבל,
 ורחבו יתאון תאון
 לאסר מלכים בפבל ?
 וזה על עם נקי יעיר בלי-חטתו.
 יען אכלתהו אש קנאת דתו. (**)

הפפכם ! הזכחי אדם,
 שפכי דם אח מרחם,
 רק להרג נמויה ידם,
 אכלי עם אכלו לחם,
 הפכי אור לחשך ותבל לבית פלא,
 הפפכם ! הלא אלהים יריבון אלה

הן ישכן אל את-שפל-רוח,

*) Napoleon.

**) Die spanische Inquisition.

כִּי שָׁמַד, בֶּן־שֵׁם! מִנְאֵץ בְּעַמִּים;
וּלְאֵן אֲפֹא תִסַּע תִּשָּׂא רִגְלֶיךָ
וּלְאִי־זָה מִבְּמֹחַ מַעְדוֹת פָּנֶיךָ?

אוֹ אִם בְּבָלִי דַעַת תִּתַּע תִּנּוּעַ
וּבְלִי חֲשָׁבוֹן תִּנּוּד מַעִיר מִמְּדִינָה?
כְּשֶׁפֹּר מִתְנַדֵּד עַל דֶּרֶכוֹ פָּרוּעַ
אוֹ כֶּנֶס בְּפָלִיט, מָרֶם יְבִינָה
אֲנָה הוּא בִרְחַ נִשָּׂא רִגְלִיהוּ
וּלְאִי־זָה מְקוֹם מַעְדוֹת פָּנֶיךָ?

וּלְאֵן אֲפֹא עֲבָרִי תִתַּע תִּתְנַדֵּד
אִי שִׁחַר מוֹבְרָה בּוֹ תִמְצָא נֶחַת
הוּי גִלְמוּד בְּתַבֵּל נִפְרֵד וּבוֹרֵד!
הוּי גֵר, קָשָׁה אֵל כָּל גּוֹי בִּפְסַחַת!
הַבְּהִמִירָה, נוֹדֵד, שְׂבֵת בְּשִׁבְתָּ
תַעֲלֶם בְּתַמּוּרָה? אִם תִּשִּׂי עֲצָבָתָ?

* * *

נִסְתָּרָה דֶּרֶךְ בֶּן־עַמִּי נִסְתָּרָה
וּפְרוּזֵן הַחַיִּים חָדַל מִפְּנֵי,
בְּפִשּׁוּמוֹ שֶׁל עוֹלָם דַּעַתוֹ נִעְפְּרָה
עַל כֵּן מִסְעֵיו דְּמִיּוֹנוֹ יוֹרְנוּ;
וּמִסוּד חֲכָמָיו וּגְבוּרָתוֹ — לַחֹשׁ
רָגְלוֹ לַמִּסָּע עַל דֶּרֶךְ סוּד תַּחֲשׁ.

לֹא עַל פִּי הַפִּשָּׁט הַיְּהוּדִי נִוְסַע
לֹא בְּתֵר פִּסְחָר אוֹ בְּבִרְחַ,
רָזוּ לוֹ רָזוּ לוֹ יַחֲלֵם בְּדַעַ
(כִּצֹּר לוֹ יֵאָחֵב בַּסּוּדוֹת לְשׁוֹחַח —)
וּמִרְדָּף בְּלִי פִשָּׁט בִּי וּבִפְשׁוֹ נִבְהִלָה
הוּא נוֹדֵד בְּתַבֵּל עַל פִּי קִבְלָה

פִּשָּׁט הַפִּשָּׁט מַעוֹלָמוֹ וְעַל
וַיִּהְיוּ לוֹ חַיּוֹ בְּמִגְלַת־סִתְרִים,

אֲעִירָה בְּבִתְחֻלָּה
חֲבִנּוֹר וְחִנְקָל.
בְּרַפְתָּ שִׁירְתִּי לְרֹאשׁ אַחִי תְּבוֹאֲתָה
וּבְרִית מַלְח עוֹלָם אֲתָם אֲכַרְתָּה.
א"ב נֶאֱמַטְלָאֲבַעַר.

— o o o —

סוּד מִסְעֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.

אִם קִבְלָה הִיא נִקְבְּלִי.

עֲיִף גַּם עֲצוּב מִתְלָאָה מִסְכָּל
וּבְקָרְבוֹ רוּחוֹ נִכְאָה שְׁחוֹחַ,
נוֹדֵד הַיְּהוּדִי נוֹדֵד בְּתַבֵּל
נוֹדֵד וּמִבְּמֹחַשׁ וּמִחֲפֵשׁ מְנוּחַ;
וּלְאֵן, עֲבָרִי! תִּסַּע תִּשָּׂא רִגְלֶיךָ
וּלְאִי־זָה מְקוֹם מַעְדוֹת פָּנֶיךָ?

אִי נִתִּיב וְדֶרֶךְ שֵׁם לֹא נִעְבְּרָתָ
וְאֶהְלִים וְנִחְלִים לֹא שֵׁם דְּבִאֲתָ,
כְּרוּמָה וּסְפָרָד בְּאַרְבָּה נִנְעָרָתָ
וּבְרַמְנִיָּה וּמִרְקָה הַמַּעֲט עֲגִיטָ?
וּלְאֵן אֲפֹא תִסַּע תִּשָּׂא רִגְלֶיךָ
וּלְאִי־זָה מְנוּס מַעְדוֹת פָּנֶיךָ?

כָּל עִיר וּמְדִינָה לָךְ פֶּתַח וּפֶתַח
בֵּין כָּל גּוֹי כָּל שְׂבָט מִנְּיִנְתָּם תִּהְיֶה,
תַּחֲוֹר לַמַּרְעָה וְתִמְצָא קִרְבַּח
וְתִקּוֹ לַמַּרְגָּעָה וּיְבוֹאֲדָה גְּהִי;
וּלְאֵן אֲפֹא תִסַּע תִּשָּׂא רִגְלֶיךָ
אִי לָךְ מִפְּלֹט לוֹ מַעְדוֹת פָּנֶיךָ?

בְּאֲשֶׁר תִּלְךָ שֵׁם יִפְרָשִׁי לָךְ רִשְׁתָּ
וּמוֹקָשֵׁי מִנֹּת יִקְשׁוּן לָךְ צַמִּים,
(אִם לֹא בִי חִשָּׁה סְבָתָךְ תִּשָּׁחַת)

אלמנה שכולה *

כבו תבכה בלילה

(איכס 6)

על יבנה העיר באפל גרדמה
בוכי אור ימינו בךמי עצבת ;
אך לאט באנחה תפרע הדממה —
בחדר הנשיא אם שכולה דאבת .

על בנה היחיד היא בכה בגילות ,
עת מעתם אין כי יגונה יפרע ;
בכיה מה פך , אנחותיה צוללות —
לב רבן גמ יאל בוז לא ירנעו !

אל קול הבכיה בךמי הלילה
יקום ממפתו , מעיו יהסיו ;
יברע על ברפיו , ישא עיניו מעלה
ודמעיו בנחלים תחתיו נפיו .

היה אלמנה שכולה , היה ירושלם ,
גלמודה , שוכמה , ראשה תני מים ;
בין גלי קבריו
קונני לאסיריה
הדפים תנמקים בקצה שמם ;
"בגנה , פ' היום להורגים עיפו ,
דמעוהם גם הם בלילות ידעפו ;
בענים וקשי יום
הם יחווה בחלום
ועפר שממותה לנשק ישאפו !"

כבר כשלו ברפיו ובקרבו אין פח
ובשמה עיניו שמורותיו נסחפו —
ולבבו עוד סער , לנפשו אין נוח ,
על אחיז יריד , לקצה ים גרדפו .

(* ראה סנחורין ק"ד :

בה יראה קלדו מסביב סת-רעל
תפת הארץ ושעירים הדרים ;
ובשאפו רנח ובשאפו הצלה
הוא נודד גולה על פי המבילה .

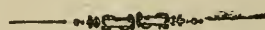
לא על פי הפשט היהודי נסע
בפשומו של עולם נתקו זמותיו ,
כי רצון משפטו הוא ראה ידע
אין מקום נאמן לתקע יתלתיו
ופשט הדבר משכלו נחלאה —
על בן הוא נודד על פי המבילה :

הם אמרו (מסוד חקמים ונבונים
ומלמד דעת חכמה גסתה)
כי ישנו מקום שאין לוידונים
שלמון ורשות בוז לעקש הישרה ;
"בישוקא דעלמא אית אתרא"*) הביעו
"דלא שלמא בה מחבלא" ויושביו ירנעו .

ושחות עצוב מתלאה מסבל
ובקרבו סודו מפי המקבלים ,
נודד היהודי האמלל בתבל
נודד ופעמיו לא יפו בנעלים ;
ומחפש המקום שעל פי קבלה
אין בו זידונים ומלאכי חבלה !

צבי הכהן שערשעווסקי .

(*) ודל מ' תרומה , וילקוט ראובני מ' בראשית .

לזמן מתן תורתנו.

בני תורתנו אל תשקח ומצותי יצור
לבך: כי אֵלֶּךָ נָמִים וְשָׁנוֹת תִּימִים
וְשָׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ: (משלי ג' / ו' ג')

א

בְּמָרוֹם הַר סִינִי פָלַג לְשִׁמְךָ תַּעֲלֶה,
מִנְּבִכְיָיִם מִיָּם רַבִּים שָׁם מְפַכִּים;
וּמְקוֹר חַיִּים זֶה יִקִּיר מִיָּם זָכִים,
וַיְהִי לְמַעַן יִשְׁנֶעָה — עֲשֵׂה פֶלֶא.....
וְכָל דְּבָא וְשִׁפְלָה רוּחַ, כָּל הוֹלֵךְ שְׁחוֹת
מִן תַּעֲנִין כִּי יִשְׁתָּה — חַיִּשׁ יִחְלִיף בָּח!

ב

בְּמָרוֹם הַר אֵל, זֶה סִינִי בִקְדָשׁ סֵלָה,
עַץ הַחַיִּים שָׁמָּה יִפְרַח פָּרוֹחַ;
פָּרִיו תִּאֲוָה לְעֵינַיִם אַף יִתֵּן רֵיחַ,
וְלִסְפָּר מִיָּד מַעֲמֹו כָּל לָשׁוֹן תִּלְא.....
אֲשֶׁרִי הָאִישׁ לוֹ יִקְבִּים וְאַסְמִים,
מִלְּאִים פָּרִי הָעֵץ — וְחִי לְעוֹלָמִים;

ג

בְּמָרוֹם הַר סִינִי, בְּאוֹר שְׁבַעַת הַיָּמִים,
שָׁמָּשׁ צִדְקָה וּמִרְפָּא שָׁם זִרְחַת;
וּבִכְנֻפֶיהָ צְרוּרִים תִּימִים וְנַחַת,
עֲנֵג לְבוֹ-רַבִּב, גֶּדֶן לְנֶפֶשׁ אִישׁ תָּמִים.....
מִה-טוֹב לְנֹכַר מִיָּדָה לוֹ קִרְנִים,
לוֹ תִפֹּל לְחֻבֵּל מִנָּה אַחַת אַפָּיִם,

* *

*

תוֹרָה צִוָּה כְּנוֹ מִשָּׁה מְחֻזָּקֵנוּ
בְּחֵרֶב-הִיא הַשָּׁמָשׁ, הָעֵץ וְהָעֵין;
הִיא תִשְׁבִּיעַ בְּצִחְצֻחוֹת וְתוֹסִיף חַיִּין
הִיא תַּעֲוִדְנָהּ וְתַחַדֵּשׁ יָמֶינוּ.....
הִבָּה! נֹצֵר עֲדוּתֶיהָ כָּל הַיָּמִים
וּמֵאֲשֶׁרִים גִּהִיָּה-לְעוֹלָמִי עוֹלָמִים!
יְהוֹשֻׁעַ לְעוֹיִנוֹאָהָן.

עַל יִבְנָהּ הָעִיר בְּאֶפֶל גִּרְדָּמָה,
כּוֹכְבֵי אוֹר יִכְיִסּוּ בְּדָמִי עֲצָכָה;
גַּם הַנָּשִׂיא יָדָם, לָשׁוֹנוּ נֶאֱלָמָה —
אָבֵל לֹא תִשְׁקַע בְּהִיגּוֹ שְׁלֵהֶבֶת!
שְׁמוּאֵל שִׁבַּח קִנְטָאֲרָאוּיִטִּין.

צִיּוֹן!

1

אֵל מֶלֶךְ וְאֵל מֶמֶר — דְּמַעֵי יִדְמִיבוּ
צִיּוֹן, אֶת הַרְבִּיבָה!
לֹא אִשׁ וְשָׁמָשׁ — דְּמִינוּ יִאֲדִימוּ,
צִיּוֹן, אֶת שְׁמִיךְ

2.

וְאֵד יַעֲלֶה מִדְּמָעוֹת עֵינָיו
וְהִיָּה מֶמֶר שָׁמָיִם
וּמִי מְנוּחוֹת יִגִּיעֵנוּ רוּחָנוּ
אֶת רוּחַ אֲבֵלֵי יִירוּשָׁלַם!

3.

נָחַם לְנֶפֶשׁ דְּמַע עֵינָיו
וּמִרְפָּא לְרוּחַ גִּשְׁבֶּרֶת
לְנִדְבָאֵי לֵב יִאֲמִין יָדָיו
וְיִשְׁבִּית נֶפֶשׁ סַעֲרָתָהּ!

שרה שפירא.

—*—*—*—*—*—

נִמְחָא כְּנָפֵי וַיִּקְרָא ,

וַיַּעַן מִן הַסַּעֲדָה :

אָמְנָם בֶּן , הָיוּ יָמִים ,

דִּוּר בְּעֵינֵיהֶם חֲכָמִים .

דִּוּר לֹלָא בְּקִרְתָּ וּלְלֹא תְבוּנָה ,

דִּוּר הַקְדִּישׁ אֵד אֶת הָאָמוּנָה ,

בֵּין אָמַת לְשֹׁקֵר הָעָם לֹא חֲקְרוּ ,

עַל כָּל קוֹל קוֹרֵא אָמַת אָמְרוּ :

הַתְּרַנְגֵּלֶת קָרְאָה בְּכָל גְּבוּרְתָּהּ ,

וּבֵין הַבְּרִיּוֹת הִשְׁמִיעָה עֲצָתָה ,

וַיִּקְנֶא גַם הַבְּרַבּוֹר בְּשִׁירְתָּהּ ,

וּבְתֵבֶל אֹן אֲנִדְרָלְמוֹסִיָּא הִיָּתָה ,

עַד כִּי קָם פְּלוּנִי הַחֲסִיד ,

אֶת אֱלֹהֵי רָאָה וַיִּדְאָג לְעֵתִיד ,

כִּי בְּרַבּוֹת הַיָּמִים ,

יְהִיו כָּלָם חֲכָמִים ,

גַּם בְּהִמּוֹת וּשְׁנָרִים ,

אֲלָפִים וְעֵרִים ,

סוּסִים וּבָקָרִים ,

יְהִיו לְשִׁרּוֹת וְשָׁרִים ,

כִּי תִקְנֶאָה, תִּכְבּוֹד וְהַנְּאֻנָּה ,

כָּלָם לֹדָה יִתְאוּ אֵד תִּאָּוָה ,

אֶת כָּל אֱלֹהֵי הַבֵּין וְרָאָה ,

וַיַּחֲתוּם בֶּן עַל הַצֹּאֵה .

אֲנִכִּי אֶקְרָא לְקוֹל הַתּוֹר ,

אֶקְרָא לְיוֹם וּלְאוֹר ,

יִשְׁנִים אַעֲזוֹר מִשְׁנָתָם ,

אֲוִילִים וּסְכָלִים מִתְּרַדְמָתָם ,

בְּכָקֵר בְּכָקֵר מוֹסְרִי לָמוּ אֲטִיָּה ,

כִּי רוּחַ מִמְרוֹם מִלְּפָנֵי יַעֲמוּף ,

הָרוּחַ דּוֹבֵר בִּי וּמָלְתוּ עַל לְשׁוֹנִי ,

וְאֶכְבֵּד אֶת יְיָ מְהוּנִי וּמְגֻרֹנִי ,

וְאֶתְנֶה פְתִיּוֹת אֵד שֹׁקֵר קוֹלְכֹן ,

שִׁיחַת עוֹפּוֹת .

בְּתוֹךְ הַלּוֹל , שָׁמָּה תַּחַת הַכִּיּוֹרִים ,

יֵשְׁבוּ וַתְּדַבְּרָנָה תְּרַנְגֵּלוֹת שְׁתֵּים :

מַה פִּשְׁעֵנוּ וּמַה חֲטָאתֵנוּ ,

כִּי נִפְלִינוּ בְּמִשְׁפָּטֵנוּ מִהַתְּרַנְגוֹל דּוֹדְנוּ ,

הֵן חֵק לְיִשְׂרָאֵל הוּא, מִשְׁפָּט בְּכָלִי דַעַת ,

לְשִׁחוּמִי וּלְהַשְׁמִיד תְּרַנְגֵּלֶת הַקּוֹרֵאֵת .

אָהָה, מַדּוּעַ זֶה וְלָמָּה ?

לְחַנֵּם יִשְׁפְּכוּ אֶת דָּמָה ,

וּתְרַנְגוֹל מִתֵּים יַחֲרִישׁ בְּקִרְיָאתוֹ ,

וְעוֹד פֶּה לָפָה יִבְיַע חֲכָמָתוֹ ,

וּבְנוֹרָא עֲלִילָה ,

יִתְנוּ לוֹ תְּהִלָּה ,

יָמִים הָיוּ אֲשֶׁר גַּם לְהַתְּרַנְגֵּלֶת

הָיָה הַמִּשְׁפָּט וְהִיכָלֶת ,

לְקוֹרֵא בְּקִרְיָאת הַגָּבֵר ,

וּמִשְׁלַחַת מִנֵּת וְדָבָר ,

טָרֶם הִיָּתָה בְּאֶרֶץ ,

לְהִבְיֵא עֲלִינוּ קֶרֶן ,

הוּא תַּמָּה, עֲנִתָה הַשְּׁנִיָּה מַה תִּתְּפִלָּאִי ?

הַכִּי אֶת הָאֲנָשִׁים טָרֶם תִּדְעִי ?

מוֹשְׁלִים בְּזָרַע עַל תְּמִימִים וְעֹנִיִּים ,

וְכַפִּים חֲמֻגָּרִים יִשְׁפְּכוּ דָמֵי נָקִיִּים ,

וְזֶה לָמוּ דֶרֶךְ כָּסֶל רַבּוֹת בַּיָּמִים ,

לְהַעֲרִיץ וּלְהַקְדִּישׁ כָּל דּוֹרֵשׁ דָּמִים .

הֵן גַּם הַשּׁוֹחֵט, לוֹטֵשׁ הַמַּאֲכֵלֶת

חֲסִיד יִקְרָא, אָהָה ! אֲוִלֶּת .

הַתְּרַנְגוֹל עֹבֵר עַל פְּתִיָּהּ ,

וַיִּשְׁמַע אֶת דְּבָרֶיהָ ,

צארפאקאיע פֿעלא, כ"א תמוז תרמ"ו.

יִדְדִי אֲלֹפִי וּמִיֻדְעִי רֵב הָעֶרֶךְ, כַּשְׁמֶךְ כֵּן
מִהֲלַחֲךָ: אִישׁ אֲמוּנִים וְיִשָּׁר דֶּרֶךְ, דִּרְ עֵהרְלִיךְ גַּי.

זה ימים רבים אנכי הרה ללת תודה וברכה לך על דברי
השירה הנפלאה אשר שרת לשמי ולזכרי לבקשת מיודעיני היקרים
בני עירך, ואני מקשה לילד; כי הנת רוח השיר נשאך על
ההרים הרמים ועל הנבעות הנשאות, עד ראש ההרי קדם עד
תאות נבעות עולם, ומשם אצלת לי ברכה והשפעת עלי רוב
טובה אשר לא אוכל לקבל. כי מה אני ומה פעולתי בישראל
כי נשאת ראשי בין ראשינו החתומים, בין משוררי קדם, והתנני
לבונה חרבות עולם, למשובב נתיבות לשבת!? קטנתי מכל
התהלה אשר מדות אל חיקי; מרום משפךך כנגדי, מרום
ונשא ונבה מאד, עד כי לו גם ארים ראשי ואלך בקופה
וקופה ובגרון נמוי לא אניע לכף רגליו. ואמר אל לבי, עתה
הנה אנכי בא להודות לך על דבריך, הלא היה אהיה ככהשתע
וכפתי המאמין כי כל הדברים האלה נאמרים בכבוד ראש, והם
אינם אלא דברי נביאות ומיטב השיר! על כן שמתי לפי מחסום
בעוד שירך לנגדי, ושלחתי לך ברכתי בכלי שני על ידי הרר"ו
לונץ יידינו:

כבר אמרתי במכתבי להרר"ל כי לדעתי אין להדפיס את
השיר הזה בחיי, ואולי גם לא בחיך, פן נהיה לבו גם שנינו
ואתה כת"ח המפרנס, ואני כמקבל פרנס. . . .
כה דבר אלי הרר"ל. אפס כי החברים לא הסכימו
עמו, ובכן נמנו ונמרו לתתה בדפוס וראה כל העם כי מכבדו
יכבדו. ואלה דברי המגלה:

לוֹיֹת חֵן

לראש נשיא משוררי ישראל ברורותיו רבי
יהודה ליב גדרון: ביום הפרדו מעל מכבריו
ואוהביו יושבי ריגא אשר בליבוניאה בראש חדש סיון
תרמ"ו: ובטרם לכתו לדרכו המציאו אליו לוית חן
כסף טהור מעשה דפנא והיותה לו למשמרת להזכיר
אהבה ותודה: וזאת אשר דבר לו בשם חושבי שמו
ויברך אותו אוהבו ואלוף נעוריו אברהם אבלי
דוקטור עהרליך:

1.

וְאַתָּה יְהוּדָה גִּדְרֹון	לְשֹׁפֶת קֶדֶשׁ אֶרֶון
הֵיא גַם לֹי הִיא כִּידֹון	לְפִלְיָן לְמִנְצָה
עֹזר אֶתָּה לְשׁוֹר	מוֹסְרֵי אֶסֶר תִּסְרִיר
לֹא עוֹד מְלִין תִּתְּקִיר	כִּי אוֹצְרוֹ פִּתְּחִי
רַבַּת אֶתָּה תְּעַשִּׂיר	הַרְבֵּה יִסְלַח יִשְׁעִיר
נִתַּל שׁוֹמֵר לֹי שׁוֹר	וְלִכְל־תִּתְּפֹצוֹ שְׁלַח
תִּפְרַח תִּגַּל צִיָּה	רוּחוֹ אֶתָּה תִּיָּה
כִּי הִנֵּה מְרַחֲבֶיךָ	נְתִיב עֲלִיו עֲדָה:

אַךְ תִּקְנָאָה תֵּאבֵל בְּדֵי עוֹרְכֵן,
תִּקְנָאָה, זְמֶרֶת מִתְרַנְּגוּלִים לְהַתְחַקוֹת,
הֵן שִׁירוֹתֶיכֶן צִנְמוֹת שְׂדוּפוֹת וְרִקּוֹת,
וְלִמָּה לָכֵן לְקִרְוֹא בְּגֵרוֹן,
אִם שְׁאָר רוּחַ אֵין בַּעַת וְכִשְׁרוֹן,
חֲדָלוּ לָכֵן מִהֲלֹאוֹת אֶת הָעֵם,
וְלֹא יִשְׁפְּכוּ לְחֵם אֶת הַדֶּם,
לִכְנֶה נָשִׁי, אִם חַיִּים תִּתְּפֹצְנָה,
עַל הָאֶפְרָתִים אוֹ עַל הַכִּיָּצִים תִּרְפֹּצְנָה.
דַּעוּ נָא צִעִירִים,
שָׂרִים בְּשִׁירִים,
כִּי דוֹר בְּקִרְתָּ עֲתָה,
חֲרַפּוּ הוֹחֲדָה וְגַם מִרְמָה,
אִם אֵין לָכֵם כִּשְׁרוֹן מִנְעוּרֵיכֶם,
אַל תִּבְלוּ בַּהֲבֵל אֶת עֲתוֹתֵיכֶם,
לְמַדּוֹ נָא מִתְרַנְּגוּל דֶּרֶךְ אֶרֶץ,
וְאַל בְּמַת הַשִּׁירָה, אַל תִּפְרָצוּ פָּרִץ.

י"ג הכהן גאלדבערג

מגלת יהודה

מאת

דוקטור עהרליך.

אמר אברהם: כשבת משוררנו הגדול מו"ה יהודה
ליב גארדאן זה מקרוב ימים אחדים בריגא עלה על לב אוהבי
שפת עבר אשר שם להראותו אות לטובה אות אהבתם ותורתם
על כל עלילותיו אשר עשה למען עמו ולמען לשון קדשו. וישלחו
להם אנשים אנשי צורה את הדוקטורין איכלסון וברודא ואת
הסוחרים הר"ר שלום שווארצבארם ולונץ. ויבואו הברורים אשר
נקבו בשמות אל המשורר כצאתו את העיר ויקריבו לו בשם מכבדיו
לוית כסף מעשה דפני. אף בקשו ממנו לערוך בכתב את אשר
דחש לבם ולבי דבר טוב, ואכתוב לפניהם את השירה הבאה.
ויתנוה על יד סופר סת"ם ויכתוב אותה כתיבה תמה על קלף
בעין מגלת ספר (אדריפס). ויגע הדבר אל האיש אשר חפצו
ביקרו ולא אבה להם כי במקום גדולתו שם ענותנותו. וזה אשר
נתב אלי לאמר:

b.

כָּסֶל אֵין וְרִתָּה
שְׁמָצָה עַל-כְּלִי-הָאָרֶץ
עִם הַכֹּל הַתְּבַאֵשׁ
לֵאמֹר קְרוֹב לוֹ קֶרֶן
וְאָמַר לוֹ לֹא-עִם
וּמַעֲשִׂים גְּדָרֵי פֶרֶץ
לֹא חָבֵל עַל עֲבֹרֹת
יֵד אֵל הַרְבֵּה פָּדָה.

7.

מַעַל עֲסִדּוֹ יֵצֵר
בְּמִצּוֹק בְּצִרְתָּה
אַתָּם הַקִּים נָחֵם
עֲלִימוֹ חֵישׁ נִגְלָתָה
כְּלִיעֵיט הָרִים הַשִּׁיב
וְהָיָה לָהֶם עֲגֻרָתָה
אֵל צִי עֵדֶר מִלָּח
צָפוּי אֵל הָרֹב חֲדָה.

8.

דִּבֶּר אֶל-הַנְּבִיאִים
בְּשִׁירוֹ שְׁלוֹם וְיִשָּׁע
יַעַד מוֹסֵר הָנָה
וְיֹכִיחוּם עַל-שִׁשָּׁע
יָבוּזוּ קִדְּשִׁי
לִבָּם מִדֶּרֶךְ רָשָׁע
מוֹסְרֵי דוֹר אֵיתָנִים
צָפִים אֲנָשֵׁי מִדָּה.

9.

חֲסִיר־לֵב אֵין בִּינָה
נָתַן לָנוּ אֲבִינוּ
וְנִבְיָאִים בֵּן אֲפָסוּ
מִחֲבִירֵינוּ יָבִינוּ
זוֹ אֵל מַעֲשֵׂה הָרִים
הַשִּׁיבוּ עוֹד אֵל פִּינוּ
עֲבָרִים פָּרָצָה לְהִדָּה
נִדְּרוֹן עֲרִיָה עָדָה.

מִנָּה זֹה הוֹתָה
וְרַע יִשְׁחָק לָתֶת
וּבְתוֹךְ שִׁלְג וְאֵשׁ
אִישׁ מִנְהוּ וְיֹאשׁ
כְּל־אִישׁ אֹתוֹ זָעַם
טָהַר דָּתוֹ הוֹנֵעַם
אֵי לַחֹת הָעֲדוּת
הָאֵם קִצְרָה מִפְּדוּת

אֶת-הַחֲסִדוֹ לֹא עֲצַר
מִדֵּי נִפְשָׁם הַתְּקַצֵּר
נָצַח בְּכִשְׁל פָּחֵם
וּזְרָע צוֹר נָחֵם
אֶל-דְּרֹתָם הַקָּשִׁיב
וּשְׁטוֹן יִשְׁעוֹ הַשִּׁיב
כִּי אֵל חֲנוּן סֵלָה
מִלֵּאָה אֵל גּוֹי שְׁלָח

הַקִּים לָהֶם רָאִים
הַמָּה בְּשִׁמּוֹ בָּאִים
אוֹ כִּי הָעַם הָעֲנָה
לְמַקְדָּשָׁיו צָנָה
יַעַן לְכַתֵּם עִם-שָׂוֵא
וְיַעֲנוּם עַד יוֹם שָׁב
מִי יִשְׁיֵב קְדָמוֹנִים
יִשְׁפּוּ לְבָנִים

אָפָס אֶל-נִהְיָה-נָא
כְּמִנְכְּרֵי מִתְנָה
כְּתִי אֵל נִהְרָסוּ
אֵה עוֹד נִמְרִים עָשׂוּ
הַפְּלִיצִים וּבְחִירִים
שָׁרִים וְלִשׁוֹן עֲבָרִים
וּבְרָאשׁ צוֹפֵי הַדּוֹר
וּכְלָב שָׁלֵם לַעֲדָה

2.

לִשְׁאֵת אֶת-הַמִּשְׁאֵה
וְהָיָה שִׁירָהוּ פַעַם
וּמִקּוֹר חַיִּים פָּתַח
וְיִתְהַלֵּף. כִּרְעַם
כְּהוֹלֵף בְּחִלִּיל
עַל יוֹם עֲבָרָה וְזָעַם
חֵן וְיִשָּׁע יַעֲטֹף
כִּי תִאֲשָׁם הָעֲדָה.

3.

הַדְּמִיעוֹת בְּמִסְתָּה
יָפָס יִהְיֶה לָמִים
הַיְּהוּא מִי רֹאשׁ יִשְׁקָה
יַעֲיֵב חוּג הַשְּׁמָקִים
יַעֲלֹ לְבוֹ יִשְׁמַח
מִכְּבִיב יַעֲבֹעֲתִים
יִרְעַם יָם יִשׁ עַר
יַפְצָה רִנָּה תוֹרָה.

4.

כִּי נִבְצַר אֵה נִגְדָּע
הָכֵם וְיִגְדֵּל יִתֵּר
בֵּת עֲמֹ שִׁבְנָה בֵּין
אֵין בְּרִית לָהּ וְנִתֵּר
נִחְלָה נִפְשָׁה עֲבָר
אֲכָר מִנוֹם וְסִתֵּר
שְׂדֵי מַחֲסֵה צִלָּה
לְדֶרֶךְ לָהּ צָדָה.

5.

אוֹר רוֹתָה סֵר חֲשָׁף
דֶּרֶךְ אֲבוֹת נִשְׁשָׁה
גַּם אֵין דִּבֶּר נִגְרַע
לְאִסְף אֵלֶיהָ חֲשָׁה
וְאֵל הִיא נִפְשָׁה שֶׁרַק
אֶת-תְּפִירָתָה זֹה יִרְשָׁה
לֹא לָהּ הֵם יִאֲמָר
חֲדָק חֲלָף חֲמָדָה.

וּבְחִקְמָתוֹ עָשָׂה
כֹּה פֶזֶר כֹּה כָּסָה
סִבֵּת שְׁלוֹם מִתָּה
פַּעַם מִפֶּן הוֹתָה
פַּעַם יִרְן בְּלִיל
פַּעַם יִסְפֵּד בְּלִיל
פַּעַם כְּטִל יִטֹּף
פַּעַם כְּשׁוֹט יִשְׁמֹף

הַשְׁתָּה עֵינָיו לְמִטֵּר
לְבִי-מִי זֶה לֹא יִתֵּר
עַת יִשָּׁח יִדְבָּה
וְיַעֲנֵן כִּי יִדְבָּה
אֵה יוֹם דְּמָעָה יִמַּח
כִּי אוֹ חֲדוּה מַצְמַח
יַעֲנָה עוֹנָה וְעַר
הַר גַּעֲזָן יִתְגַּעֵר

רוּחַ עֲמֹ יִרַע
וּכְמוֹ כֹּלְכֵל דֶּרֶדֶע
הוּא רָאָה וַיִּבֶן
בְּצִאֵת מִיט הַגֶּן
מֵאֹ שִׁבְרָה גִבֵּר
קָדֵר שְׁמִשָּׁה וּכְבֵּר
לֹוֹלִי שְׁהִיָּה לָהּ
וּדְבָרוֹ גֵּר הִגְלָה

וּבְגוֹרָה עִם שִׁשָּׁף
אֲחֵר הַבֵּלֶם מִשָּׁף
וּמִרֵּת זֹר הַזֹּרַע
מִכָּל סָכֵל וְרַע
רָאָה עַל-זוֹאת שֶׁרַק
וְהִשְׁתַּח הַתְּפִירָק
אוֹ בְּבִאֲשֵׁים הַיָּמֵר
חֵק נִכְרִי יִשְׁתַּמֵּר

8. III

מפילוסופי יון וערב עד חכמינו עתה ;
הגידו נא לי : מה למעלה , מה למטה ?
ומה האדם ? מאן הוא בא ולמה ?
ומי הוא השוכן במרומים שמה ?

המיתם יהמו הנלים במצולה ,
העבים חיש ירוצו דרכם הסלולה ,
סובב סבב הזלף הרוח ברעש ושאון ,
הספר יגיה אורו בגגה וגאון ,
ינוצצו הפוככים , יחלו כימה וכסיל –
ולמענה פיהם יחכה – הבסיל .

אברהם יעקב פאפירנא .

ידו בכל

שיר-עם ברומניה .

א

כל אסון וגנע ,
כל פיד ופגע ,
כל קטב ודבר ,
כל רעה ושקר :
יד היהודי בכל !
ברמה נשמע קול ,
מידו נבראה
כל שפעת הרעה ,

אף היהודי
הוא היחיד
היוצר מראש
שרש פדה ראש

ב

מידיו המוראות
תקרנה כל הרעות
המתחדשות לבקרים

10.

מי כמהו מורה
דרך חציו מורה
בי יועף בי יתרה
במסלה פיו בורה
אם יעריך ונמל
ישוב יבנה על-תל
מסלול חדש ברא
בו גלחם גם שרה

11.

הפרנוהו אכן
תורה ותשאות חן
גדרון ברופ יהיה
ויהודה גור ארניה
יבא רעיו רבו
לאמר חקמה הבו
ובשם העברה
מאת חשביו לניה

הישאלות

(בעקבות היינריך היינע) .

באישון לילה על חוף הים שמה
עומד עולי-ימים בנפש נדחמה ,
ראשו מלא שזק , אמלה לבתו
ובשפתים דלקים לגלים ישים דברתו .

הוי , פתרו נא לי , פתרו חידת החיים ,
זאת החידה העתיקה בימי השמים ,
החידה האומה , הסתומה מני אז
החידה , לשוא עליה בועת אפים
יגעו אנשי-ידים לא אנים למו רז –
מאשפי בכל עד חרטמי מצרים

וְהַבָּנִים "בְּיוֹנִים תִּמְצוּ
יוֹנָה לַעֲשׂוֹת הַשְּׂמֹת

אך היהודי וכו'

ו

אם הבנים המתאוננים
בגבור מניין מתרוננים
ברעים גבורתם לפלח
את השעיר המושמח –
היהודי בן הכות!
הוא הוא מהפך להקות
"הבנים" לחיות רעות
לפרוע בקרבו פרעות

אך היהודי וכו'

י. ה. ראבניצקי .

הפלה לאביב .

ברוך באוק. עת היקרה,
שלום לך ירח זיו הנעים
ברוך באוק. שמש התפארה
שלום לכם שדות חמדת עינים

שלום לכם שמי ספירים
לכם ציצים ושושנים
– לכם אגלי טל מזהירים
בשדות עמקים וגנים

שלום לכם גבעות והרים
ביבקרן עשב נשקפו
שלום לכם עצי היערים
עלים נחמדים עטפו
שלום רב לך, יובל, הזמנה סביב

ברוך "הבנים" היקרים;
לפניו מלך בלהות
עשה בחרבו נפלאות,
וסביבו מלאכי רעים
יצאו במחלות פראים.

אך היהודי וכו'

ג

אם אורחים אבדים
אליל השקר עובדים,
אליו יקריבו יגיעם
ויתעו בהיכלו בקיאים –
היהודי בן הכות!
הוא הקוסם הכוס
ו"הבנים" יבקשו פניו
להשקותם נחל עדניו.

אך היהודי וכו'

ד

אם אפרים צדיקים
מעקת דברים עתקים
תחת הפרחת ברכה
נפישם לעפר שחה –
היהודי בן הכות!
הוא מתחכם להרוס,
ו"הבנים" נגזרים
מידי "קחל" הזרים.

אך היהודי וכו'

ה

אם חבל הסוחרים
לשון המשחית מוכרים
שארת ישרם ותמדתם
רוחם נפשם ונשמתם –
היהודי בן הכות!
הוא מביע בזאת,

לא איש הוא—תולעת
לדגלי אלופי העשר
ועל אנשי-הדעת
על אלה ידועי-הדר
ירמוס ברגל גאון
זה עבד המאון
זה בעל השגל
זה ראש העגל .

הינים, חזנים, ורפנים
ללברל הרפה, לעג וקלס
אלה "גלי קדש" "האחשיתרנים"
אלה—יתבו לו אחורי הדלת.

והוא גם הוא חל ברל
הגביר הגדול והגורא
אשר כל אבד יתום ודל
ישמחוהו לו בעד אגורה .

ב

גביר לברל מי יודע
גביר לברל אני יודע :

ציצת ומטפות
לו—קלס והרפות
נפשו קצה גם "בהקפות"
בתורות-מוסר מעלפות .

על כל עשירת הדברים !!
על כל מצות התורה
יעבור בגלוי, במסתרים
וימחק בכתנת מהורה .

במנבעת שחורה
בנעלי הידים

במימי תבלת יפים זבים
שלוס לכל מחמד האביב
תפלה אחת אפלל מפעמקים :

כי תקוננו הנשארה
תפרח בכל פרחי תפארה
הסערה כי לא תעקרנה
הרעם כי לא יחללנה

שמש אביב בקרנים
כי תזהיר עליה
ומלקוש בעתו משמים
יטיב את עליה
יצחק אשר נידון .

גביר ליבעראל

או

שרץ העוף

וכל שרץ העוף טמא הוא לכם :
(דברים י"ד י"ט) .

א

גביר לברל מי יודע
גביר לברל אני יודע :

קדש אין לפניו !
תורתו — השקלים
הוא ראש לשועלים
ולארייות — זנב .

טוב הוא לרע, ורע—לטוב,
פה יפור, שם לא ישלם—חוב,
לאקטריססה יתן מתנה
ויגזל—יתום ואלמנה ,

המוסר לו—פוקה
והמדה לו—חקקה

לא תורה לו, ולא אמונה
לא חכמה, ולא תבונה
לא שרש לו, ולא ענף
ומפל עולה, רשע, פשע
בלבו—שרש או ענף
להרל גמור—באמור!

תאזינו—מים שאין להם סוף!
לדעותיו—אין שרש, אין נוף
הוא חלול גריק, הוא יצלצל כרתף
טוב הוא לרע, ורע—לטוב
לתקוף הוא—שרץ, ולחלש—עוף
להרל גמור! באמור!

גביר להרל מי יודע
גביר להרל אני יודע:

הוא לא אדם, הוא—קוף!
הוא—שרץ העוף! ...

ד"ר קאמינער

—*—*—*—

במטפחת צחורה
בארץ המכנסים
במטהר הנעלים

ידקדק בויזיט לצפורה
בהשמחיה עמוקה
בשבע פריעות לדבורה
בגתנית-יד, דחוקה.

ג

גביר להרל מי יודע
גביר להרל אני יודע:

אדות תלמוד-תורה וישיבות
הוא לא ירבה מצות ומריבות
הוא משפיל, להרל, איש נדיבות!
טוב טוב לו קערה עם לביבות
מפל תלמיד רבני וראשי הישיבות...

הוא לא יריב על דבר "על גה"
חלילה! — באין נחשב לו "שש"
זאת התורה העבריה
במרביתו—גלגל החמישי...

להרל הוא יבז לתובת הקדמונים
ויחובב כל שנוגין-נוני האחרונים
בבית המדרש, הוא אחרון לאחרונים
ובמעמד — הוא ראשון לראשונים!

ד

גביר להרל מי יודע
גביר להרל אני יודע:

התפלה לו—ארפה
התורה לו—מבוקה

רחשי לב.

1.

אש אוכלה קרבי יוקדת, ;
תשוקה כבירה עזה כמות.
לעוף אליה ארץ מולדת,
להסיר יגוני ולמחות עצבת,
עפרה אחינו, ארצה אביה,
על שברך אקונו, אנשק רגביה,
אשפוף דמעתי, בתיק הורתי,
ובזרעות אם עדינה, אעירה קינה,
אתן עיני דמעה את ראשי מים,
על הרבין אשא קינה נהי,
אזכרה ציון, אזכרי ירושלם,
וזכרונך בחדתי נחם לי יהי!

2.

על שברך בת-עמי, על פבורך פי גלה,
לפי כי יחמה, מעי יחמרו,
נפשי תשמפך עליה אהללה,
רעיוני נבוכו-קרבי יסערו,
סחר תקנתה, יעיב ערפל,
כמו זאת תעודתה, שבת בשפל,
ואת מערה עניה, שוכנת ציה,
גולה וסורה, בגולה עצורה,
גדרת מקנה זה שנות אלפים,
ואל פל עברי תבל בעברה גדרת,
שם הובא צנאנה בעל החיים,
ותתערבי עם שונים ואת ארצה שכחת.

3.

אף לא מזדון לב לא מאון ומרי,
גם לא מרב עשר מלכך רחקה,
בזעם וקצף ובאש חמת קרי,
הקיאנה מקרבה ואת עדיה פרכה...
ומאז קדמו שמה, הדי נורא גורלה,
אין מקים יריעומה, אין נוטה אהללה.

4.

הלנצח אל קנא יעשן אפה,
ורחוקה מבניה תשאה שממה,
ציון תפארתנו קרית מוששה,
ולעולמים מבניה תעזוב האדמה,
תשקיפה ממעונים, אל שוכן רמה,
ועורר ישנים, מפעמקי אדמה,
ראה בעיניך, עני עפה,
כי מאד נקלונו, בעיני אויבינו,
הפץ עליהם עברות אפה,
הכנע קשי ערפם וזרעם שברה,
נקום לעינינו נקמת עפה,
ובנאות מחשפנו האר נא אורה.

5.

אלה אל חנון עינינו נשואות,
כי תחן עם כל הולך שחות,
ותשלח אלינו מבשר תישועות,"
ויוציא עשוקים מיד עושקם בח,
יחלץ עניים, מעני וקרין,
ועלו מושיעים, לשפוט הארץ,
יחיש נחומים, לגוי קדומים,
ומבני אל-מות, ימחה עצבת,
ישיב בנים אל חיק הורתם,
ויתדו בשמחה פני אם עדינה,
בנים געזבים ישובו על נחלתם,
ושערי ירושלם יבאו ברגה!

אהרן מירסקי

8.

הבילי דומה לחזיר בתכונתו,
בעצמו יאכל... ויאסוף חלב לזולתו.

9.

בכל עת אהב הרע,
אם ייש לך המטבע.

10.

אוהב נאמן הריש,
אם יתנה אהבה לאיש,
לא יחלל אותה חיש.

11.

עשר וחסר, דמות אחת לשניהם,
ועל כן ישנו רבים למראה עיניהם,
בחשכם לחזיק בידי עשר,
והנה נאחז בנדם חסר.

12.

העשר הוא קל רגלים,
והקבד, בעל כנפים.
ונמחר משניהם, החיים.

13.

בארצות רבות עברתי,
ועם בני עמים שונים דברתי,
וכלם מחזיקים בשטה אחת,
והיא, לבלי תת, נרק לקחת.

14.

הסוס ידלח ברגליו
בגשתו אל מי משתהו.
יען הוא רואה במשקע הפנים,
כי גם סוס זולתו, חפץ חיים.

נביע-נענן

מכתמים

מאת

יהודה ליב ניימאן.

1.

אם בלבדך אחי אלהים איננו,
גם בכל אפסי תבל לא תמצאנו.

2.

פעם כל הבלי שוא תשמור פתי,
ופעם, גם את צור ילדה תשי.

3.

האיש האמלל בתיחו,
גם אם יפול על גבהו,
יפצע את חטמהו.

4.

הצבועים יליטו במסוה את פניהם,
אך ישפחו להליט גם את ידיהם.

5.

שלשה לא יסכנו בחיים.
לחם באין שנים,
מאור באין עינים,
וחכמה בלי יראת שמים.

6.

מי שיש לו מנה רוצה מאתים,
ולך אין כל, ואתה רוצה אלפים?

7.

הבסקה יענה את הכל,
אבל גם יענה את הכל.

ולא יבית כי יעתיקנה מרעהו ,
היושב במקלו , ונפשו שוקקה במהו :

22.

שְׁלֹשָׁה הֵם בְּעֶכְרֵי הָאָמֶת ,
אָמוֹנֵת שְׁוֹא וּמַפְקָה
הַשְׂכָּלָה מִשְׁכָּלָה ,
וְרַמְיָה מִתַּפְסָּמֶת .

23.

הַשְּׁבוּר , עֵינָיו עִכּוּסוֹ ,
הַזּוֹלֵל , עֵינָיו דְּכַרְשׁוֹ ,
וְהַחֲכֵם , עֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ .

24.

הַיְדַעַת מִמֶּנָּה עֹשֶׁר הָאִישׁ הַהוּא נוֹצֵר !
מִתַּקְפָּה בְּעִיר לֹאֲדוֹ , וְחִלּוּאָה בְּבֵית הָאֶצֶר .

25.

בַּמִּצְרָה יִבְחַן כֶּסֶף , וּבִכְסֵף – גָּבֵר ,
וְאֶהְרֶת גֵּר – בְּהָמִית עֲלִינוּ יוֹם שׁוֹר וְשֶׁבֶר .

26.

מוֹכִיחַ גֵּר שׁוֹכֵב , מִתְעַרֵּה בְּמִשׁוֹכָתוֹ ,
זוֹרֵעַ עַל צָחִית סָלַע , אֵת מִזְרַע תְּבוּאָתוֹ .
וְכֵן תִּכְוֹתֵב מִכְתָּמִּים אֶף-כִּי מֵאָה ,
לְאִישׁ אֲשֶׁר אֲזוּנוֹ עֶרְלָה , אוֹ אֵין בּוֹ דָּעָה .

אִישׁ מִהֲלֵל הַכֹּל
אוֹ בּוֹזֵה הַכֹּל
אִזּוֹ בָּלְבוֹ אֵין כֹּל .

15.

דְּבַר עִם לוֹעֵז כְּלִשׁוֹנָהוּ ,
עִם עֹשִׂיר כְּחַפְצָהוּ ,
וְעִם כְּסִיל כְּאֻלְתָּהוּ .

16.

הָאִישׁ הָלֹז אֲשֶׁר זֶה מְקֻרֹב בָּא ,
עֹשֶׂה תוֹרָתוֹ קִרְדּוֹם לְחֻטּוֹב בָּהּ ,
אֶךְ אִישׁ אֶחָד הַבֵּית עָלָיו לְחַמּוֹ ,
נִבְרָא וְהִנֵּה אֶחָה ! קָהָה קִרְדָּמוֹ .

17.

לוֹ הִבִּיאוּ מְכוּנָה מִחֲבִימַת פְּתֵי הָעִירָה ,
כִּי אִזּוֹ יַעֲצִיתָהּ לְחַת כָּל כְּסָפָהּ בְּמַחִירָה .

18.

אֲצִילִי עַמּוּנוֹ יַחֲקוּ בַּקָּפִים אֵת זוֹלָתָם ,
יְהִי צוּעָנִי , אוֹ גִרְגָּשִׁי , אִם רַק לֹא מִבְּנֵי עֲדָתָם .

19.

בְּעִיר קִמְנָה אוֹ בְּסָפָר ,
נִחְשָׁב גַּם עֶגֶל לְשׁוֹר פָּר .

20.

"לֹא לַחֲכָמִים לֶחֶם" אָמַר מֶלֶךְ יְרוּשָׁלַּיִם ,
וְאֵנִי טָרָם חֲכָמָתִי , וְאֲשֶׁב בְּגִקְיוֹן שְׁנָיִם .

21.

שְׁלַחַן חַמִּיּוֹם מִמִּפְתַּח קִמְנָה פְּרוּשָׁה עָלֶיהוּ ,
כָּל אִישׁ יִמְשֹׁכָנָה אֶךְ אֵל צִדְדוֹ ,

מיפיותו של יפת באהלי שם.

מאמרי-מדע והגיון, על ענפי החכמות הכלליות, הקי היופי והנשגב,
דעת הכמת הרשים ומלאכת מחשבת בישראל ואדם.

היוניות והספרות העברית שתיהן כאחת פרסו מצודתן על כל העמים והלשונות הנאורות. שתיהן היו לבסיס לתחיים הרוחניים לכל האומות המשיכיות, שתיהן ירדו פלאים בשנות החשך בימי הבינים ושהתהן התעוררו לתחיה בהקיץ אירופא מתרדמתה בראשית העת החדשה. אך בעת אשר סבות שונות התאחדו למען החליש פעולת הרוח והספרות העברית על העמים ולעשותה לבלתי נכרת בחיים, פעולת הרוח והספרות היונית עצמה וגברה חיל, בתור „קלאסיציזם“ חצבה היא את עמודי חנוך בני הנעורים והבונן אשיות הליטרטורא החדשה הכללית, עד כי גם אנחנו העברים, בהתעוררנו עתה להחיות עמנו תחיה רוחנית, כחדלנו לאט לאט לרכב על כנפי דמיונות ובהתקרבנו אל החיים ההיים ואל הדעה הזמנית כמו שהיא, נאלץ עתה לדרת מעלה אחת ממרחמי גאותנו הלאומית, אשר בכל דעתנו את היתרון המוסרי של רוח היהדות על ההיליניות, בכ"ז כצאהנו בעקבות חכמינו התלמודיים לא נמנע גם היום מהשכין יפיותו של יפת באהלי שם ולתת גם בקרב מהנינו מהלכים לרוח אשר עמדה לעמים הנאורים להחיותם, ולספרות אשר בעזרתה ועל ידה התחנכו ויגדלו המתוקנים שבאומות העולם. בהיותנו העם היותר עתיק, ועם זה גם הלאום היותר צעיר שבעולם; בתור עם עתיק, לנו עבר וזכרונות והחפץ להורות לאחרים; בתור לאום צעיר, לנו עתיד ותקות והחיבה להשכיל מכל כל מדינו.

רוח היונים, כרוח כל העמים, כלולה בסיס ביהר שאת, *Kat'ēsonēn* בשירתם העתוקה. השירה היא האותות הבכירה להפראוא בספרות כל עם, כמו שהרגש בכור לאחיו ההגיון. לפני התעורר האנשים לחשב מחשבות ברע וכתבונה ובסדר הגיוני, כבר רמזו להוציא במלים את ההתפעלות הפתאומית אשר תפעם

מבוא לשירת היונים.

בעד קהל הקוראים העברים.

א השקפה כללית על השירה ההילינית

בתור הקדמה להעתקת האיליאדה לשפת עבר

I רוח השירה

בני שם ובני יפת רחוקים במחם, בני שם בחייהם והלך נפשם כרחוק מורח ממערב. ובני יפת קרובים היו תמיד בשבתם ותחנוותם, במשאם ומתנם, ומימות עולם התלכדו בדברי ימיהם; מראש מקרמי ארץ עד היום הזה לא חדלו מבוא אלה באלה, אך לא כרעים וכאחים כי אם כמתנגדים ומקנאים, הלוכים זה עם זה לא היה כי אם למלחמה, וקרבתם לקרב, ככל זאת היו שתי משפחות העמים האלה תמיד משפיעים ומושפעים אשה על אחותה ויאצילו מדעותיהם אלה על אלה. האגדות העתיקות תזכרנה את בן הקדם (Kadmus) בא לארצות המערב ומיסד ההשכלה היונית; את היונים שבים על עקבם במסעות מלחמה אל קצה אויב הקטנה מקום מוצאם; את הפיניקים נודדים אל המערב ליסד ממלכה חדשה, קרתא חדתא (Karthago) ואת פליטי מרוי נודדים לאימאליא לכונן כך של רומי. דברי הימים ימלאו אחרי האגדות. מלחמות ומסעות-גבורים כשלשלת ארוכה תמשכנה והתשרנה קשר אסיף את משפחות המערב והמזרח, תסכסכנה את הפרסים בהיונים, הרומים בהקארטאגנים, המושלמנים בהנוצרים, נוסעי הצלב בהערבים, האינדוגרמנים בהסמיטים, עד היום הזה.

כרחוק בני שם ובני יפת בכלל, סיונים וסעננים. כן רחקו היונים מהעברים בפרט. ובכל זאת הרוח היונית והרוח העברית, או הספרות

השני בקצתו יוצא מהראשון ובקצתו מסובב ממקרים צדדים. —

II. חמר השירה

בהחמר תקחנה חלק בראש [פאגדוז] האגרות. לכל עם בעמרו על דעתו שרדו מקדמוניותיו זכרונות אהובים, מסורות הולכות מדור אל דור מימי ילדותו; קצתן מיוסדות במקרים אמהים ומפוארות במחזות הרמיון וקצתן אינן מיוסדות כלל והן כחלום חזיון לילה אשר יהנה בו איש בהקיצו משנתו. גרגיר האמת אשר בהזכרונות ילבש לבושים אשר יאהב העם, ויתגלגל בכדור-שלג בעד אלפי דורות, מתגדל ומתעצם מזמן לזמן עד עת הכתב, "דברי הימים" האלה בספר על ידי מליצים ומשוררים. מובן מאליו כי לפי זאת כל המסורות והאגדות נושאות תמיד חותם העת שבה התמו להתפתח ולבשו צורה ספרותית העומדת לעד, ולכן הן כראי מלוטש לחפץ העם, רווח ואמונתו בומנים שונים מחיו ההיסטוריים.

שרש האגדות מרחף על פני [לנסי כעולם נני הלסים והנפילים] תהום ההשערה. כל העמים העתיקים יערכבו מוצאם והולדם עם מוצא והתחוללות כל העולם, ויתחקו לחקר הדורות אשר מראש מקדמי ארץ עד הימים שידעו לבקש מהם חשבון. לנו העברים יש ספור יצירה העולם לפי רוח אמונתו בזמן היותו לאום, ספור מתחיל מאל אחד קדמון ומראה השתלשלות הדורות עד התכונן העם האהוב ליצור. ליונים אין אל אחד בורא פתאומי, ולכן אין להם יצירה אחת כי אם התחוללות לאִשית ושנויי צורות (*μεταμορφώσεις*) שאין להם קץ למפרע. לפני דורות בני האדם יחשבו להם היונים דורות אלהים אדירים ובני אלים. צאוס (*Zeús*) האדיר, "אבי האלהים ובני האדם" הוא כעצמו בן האל קרונוס (*Krónos*) כלומר: העת) אך גם קרונוס איננו האל הראשון. לפי היווד בספרו הולדות האלהים (*Theogonie*), המושל הראשון הוא התאָאָס (*Chaos*), אחריו הארץ *γῆ* השאול (*Tartáros*) והאהבה. הארץ תולידה את השמים, (אוראָנוס) החרים והימים. השמים והארץ תולידו את המיטאָנים (ענקים או נפילים), אך אוראנוס (אלהי השמים) שנא את בניו ולא נתן אותם לראות באור החיים, עד אשר השיאה הארץ את בנה הענק קרונוס להחליש את אביו ולגוול ממנו הממשלה [אגדה שאילה מאגדות הכנענים, ומעשה קרונוס מקביל למעשה חם בן נח] וקרונוס ואחותו רהיא (*Rhea*) תולידו את היסמאי (*Vesta*), את דימיטר (*Ceres*) אלילת התבואה, את הירא (*Juno*), את האדים (*Pluto*) שר השאול, את פוויידון (*Neptun*) שר המים ואת צאוס

למראה כל יופי, לשמע כל ערב, למעם כל נעם ולרגש כל נשגב. לאט לאט החלו לתת לבוש שלם להתפעלות ורגש, לכונן, ע"י צרוף ההגיון אל ההרגשה, שירים לירים (של השתכחות הנפש) מסודרים, שקולים וערוכים בטוב טעם, שירי עלילה קמנים או מליצות התפעלות.

בהפרד בני האדם ובהחלק העמים למשפחותיהם, בהסתכסך עניני ההיים כרכות דעות בני האדם ובהתחזק רוח המין האנושי, גדל גם ערך השירה והפרד לראשים רבים ולנשיות שונות. אם נשתמש בהשמות המוכנים עתה (ובלעדי אשר יכוננו להמושגים העתיקים) נוכל להניד כי אצלנו העברים גברה הנטיה הלירית, שירת הנפש, השתכחות הרגש העז, הרמיון הנלהב; השירה הסוביעקטיבית אשר בה ישפוך איש את שיחו בתם לבבו ויתאר משאות נפשו, הגיונו וחפצו. אצל היונים גברה הנטיה העפית, שירת הרוח, מעשה הדעת והמחשבה וההתבוננות בחיים! השירה האביעקטיבית שאין בה נפש מדברת שמחה או עצבה כי אם ציר שלאנן ושלו, חכם בעיניו ומתאר אחרים.

אך מן הנמנע הוא שלא תמצאנה בספרות-עם כל הנשיות אם מעט ואם הרבה, נפרדות או משלבות. גם בכתבי היונים עלינו להבחין את הלייריק בצדו של העפאָס ועוד נטיה משלבת משהיה: השירה החזיונית והדראמאטית. מוצאת האחרונה אין לנו בהספרות העברית כי אם שריר אחד בלתי-שלם, מזמן עתיק: ספר שיר השירים. אם השתלם השיר הדראמאטי בישראל עוד יותר מאשר נמצאהו בהשיר אשר לשלמה לא נוכל לדעת כי לא שרד לנו כל ספר אחר כמתכתנו; אך בכל אופן לא יכלה להגיע הנטיה הזאת להשתלמותה כמו אצל היונים, מפני כי מזמן קדום גררו מחוקקינו בעד דמיונו העצום שהוא יסוד כל ההתחקות והציור, ועצרו בעד התפתחות חזיונות שוא ומדוהים בנמעם בלבנו אמונה באל אחד נעלה ורדישת האמת המהורה, בעת אשר היונים כאות נפשם בראו להם אלילים ואלילות, בני האלהים ובנות האלהים ונבורים ילודי בני האלהים ובנות האדם, שהם ראשי המרברים בהחזיונות הדראמאטים והספורים העפים.

לכל חלקיה שונה השירה היונית מהעברית בפרטות בשני דברים שהם הכל: בהחמר והצורה. השני בהחמר הוא שנוי ראשי, מיוסד בההבדל הרב והעצום בין שני העמים ביחס מקום מושבם, סביבותיהם, העובדות עליהם לפני היותם לעם, אגדותיהם ותרבותיהם והתפתחות לאומיותם. השנוי

את השנים האלו לשנות 1193 – 1184 לפני סה"נ. צא ולמד מזה את מספר כל המלחמות והנכחות והנפלאות אשר תכיל האגדה המרויאנית בשלמותה. עיקר המעשה הוא כי פאריס או אלכסנדרוס בן פריאמוס מלך טרויא גול בארץ יון את הילינא הופה אשת כַּנְלָאוֹס מלך שפארטא. למען השיבה אל אישה ולהנקה מהטרויים יעלו נשיאי יון כאיש אחד למלחמה, בתוכם אחי מנלאים, אֶנְאִיִּמֶנוֹן מושל מיקיני, מפקד צבאות היונים, על ידו סֶנְטָלוֹס ממירינס, נְסִטוֹר הוקן מפילוס, אֶכְלָס מלך המיריאדנים, בן פלאוס והגראידא (בהם המים) טהושים, ירדו פאטרוקלוס, איאקס וטוקרוס בני טעלאמון מהאי שלם (Salamis), איאקס הצעיר, ריאֶגֶקְס בן תודוס (Tydeus), אדיססוס מהאי אימהאקא אשר לו נקדשו עשרים וארבע הספרים אשר ב האדיססוס לא להומירוס, ועוד אחרים, כלם גבורים עצומים נקובי שם העולים ככלות ולהשמיד את המרויאנים ולהרוס את מבצר פריאמוס. אך הדבר לא נקל, כי משוכני האלימפ יעמדו אחרים לימין בני טרויא. עי"ז תאריך ותכבד המלחמה, גם פטרוקלוס, רע כאח לאכלס ראש גבורי יון, יפול שדוד בהלחמו עם הקטור בן פריאמוס, עד אשר ירחם צאוס את היונים ויסגיר בידם את אויביהם.

על הקורא העברי לזכור תמיד אמונת פיונים בקראו האגדות האלה, כי אינן ירושת עם אשר נגלו אליו האלהים מתוך האש, לא רעיונות לאום קדוש מרחם כעם ישראל אשר על ערש ילדותו כבר עמד הגיון מתנשא לכל לראש וחפץ לאומי דוחה הכל ויוצא לרד לפניו גוים ולדרוך על כמותיהם — כי אם חזיונות עם פשוט בימי ילדותו, עם בעל כשרונות גבוהים, דמיון עז, אך דעת פשוטה אשר לא תחולל נפלאות אף גם לא תבקש חשבונות רבים, אשר בראותה את השמש בצהרים לא תאמר: „האל אשר לא ידעתי אכנה אמר יהי אור!“ כי אם: „אל-השמש (הליום) ירכב על סוסיו על פני השמים“. בעיניה לכל הר וגבעה רוח חיים, לכל נהר נפש, לכל ים נשמה, כד רגש בקרב ולב איש הוא אל בפני עצמו. אך כל האלים האדירים לא קדושים וטהורים המה בזוים לחיים האנושים, כי אם כבני אדם גם הם יאכלו וישתו, יאהבו וישנאו, יתחרו ויקנאו באתרים, יתגרו מלחמה אלה באלה ובבני האדם, גם עוד ידיעותם הכללית ועצמת ידם הרבה מוטלת בספק. כי אף שפעמים אין מספר ישנה וישלש הומיר: „אך האלהים — הם ידעו הכל“, „אך האלהים — הם יוכלו הכל“ (Θεοὶ δὲ πάντα οὐκ ἔγνωσαν, οὐκ ἔδυναντα) בכל זאת ישבח לפעמים את אמונת עצמו ויהן את אחר מיציריו להשתמש במרמה וכזב למען

שר השמים. צאוס נלחם בהטיטאנים ובעזרת אחיו ואחיותיו הוריר לארץ נצחם וישליכם לעמקי הטארטארוס (שאול), והוא ובניו ואחיו במספר שנים עשר ימשכו לבדם בתבל, בשמים ובארץ, ובחרו למשכן כבודם את מרומי האלימפ (הר בצפון ארץ יון). ילידי צאוס הם: העלמה אתיני (פאללאס אמהענע או Minerva) אשר בחסדה הנן על הערים והמדינות, החכמה והדעת; אפוללו (Apollo) אלהי הסדר והמשמר, השירה והזמרה, ארטימס (Diana) אלילת רקיע הלילה, היערים והשרות, היפֶיסטוס (Vulcan) [תוכל קין], חורש נחשת וברזל, אלהי האש, עושה חזיונים, ארעס (Mars) אלהי הנבזרה, לו הנצח במלחמות! אפרודיטי (Venus) אלילת האהבה [היא האשרה או אסטרמי אשר לבנענים, אלילת הזמרה]; הרמס (Mercur) שליח האלהים, אליל המסחר. לשנים עשר האלילים הראשים יספחו עוד אלילים משנים מושלים ביקום או בחיי האדם כמו: היבי (Hēr) הנערות או העלמות הנצחית; גֶאניֶיד, נער פריני אשר אהב צאוס ויעלהו אליו למרומים לחיי-נצח. היבי וגאנייד ישכנו עם האלהים במרומי האלימפ, יערבו לפניהם את הקֶקֶטֶר ואת הצֶמברוויא (מאכל ומשקה האלהים) לבד זה: איריס, אלילת הקשת בענן, ארבע אלילות העתים (Horae), אליל השמש (Helios), אילת השחר (Eos); שלשה אלילות החיים והמזל (Parcae), אלילת הנקם (Nemesis) וכאלו. אין מספר להאגדות אשר ידע העם היווני מחיי אלהיו, ודמיונית הכוב האלה הם העיקר והיסוד להשירה ההילינית, כי בהן כלולה הרוח הלאומית אשר להיונים.

מחיי האלהים תעבור האגדה לחיי סגנונים הגבורים, למעשי תקפם ועלילות נכורתם. לבד גבורי ימי קדם הרקלס, בן צאוס ואלקמיני, גבור הדארים, וטהיואוס גבור היוֹאִנים, יספרו להם היונים ספורים אין קץ מחיי גבורים אחרים, ראשי שבטי ההילינים ויוצאי ירך האלילים. חמר לשירים אין קץ, עפים ודרמאטיים, נתנו האגדות מפעולות הגבורים ההם במסע הארגאנויטים, במלחמת השבעה על עיר טהיבי, ובפרט במלחמת שבטי היונים על טרויא באויה הקטנה. אנחנו לא נדבר פה כי אם על האגדה הזאת האחרונה, יען כי היא יסוד האיליאדה להומרוס.

המסע לטרויא והמלחמה בקרית פריאמוס הוא כספור יציאת מצרים להיונים. עשרים וארבעה ספרים שכתב הומיר (או שחזברו בשם הומיר) בהאיליאדה לא יכילו כי אם עפיוודא מצערה, ספורים מהמעשים במשך חמשים ואחד יום מימי מצור טרויא. אך ימי המצור לטרויא ארכו עשר שנים. על הרוב יקבעו

המעלות האנושיות שהן לתפארת ולתהלה לכל העמים מימות עולם. בני עמנו התפקדו תמיד למספר שולפי חרב ויוצאי צבא — והם כל בני ישראל מבן עשרים שנה ומעלה, רק לאנשי המלחמה הנבחרים נתן כבוד ויקר, המה היו לשם על פני כל העם; לעשות את בניהם לשירי צבא לוחמי בעד עמם ונוקמי מאויביהם ("אויבי ה'") היתה משאת נפש האמהות העבריות כנפש נשי יוון אשר עלו על החומות לראות במות בניהם על שדה קטל. כהבנות העדינות אשר בשירי הנבחרים לכל עם, כן קשרו בנות ישראל כתרם לשבי מלחמה ויקבלו פניהם בתפם ובמחולות: "הִנֵּה יְשׁוּעָה בְּאַלְפֵינוּ וְנָדָר בְּרַבְבוֹתֵינוּ".

אכזריות בלי נשיאות פנים (Sans parden et merci) נגד אויבי עמו ביום קרב היא ההלל הנבחרים מעולם, כמו "לא תחיה כל נשמה", "תמחה את זכר עמלק" שהן מצות לישראל. לעמת רב הקטל אשר בספור הומיר ישים נא הקורא את הובח הרב אשר בספורי כבוש ארצנו, בספרי יהושע והשופטים, אל החרוזים הצנינים (ספר הכ"א של האיליאס חרוז 180—183):

אַף אֶבְלֶם מִדֶּר וַיְנַוֵּל אֶת חַיֵּהוּ בְּחֶרֶב
כִּי אֶל הַבָּטָן נָפַד בַּטָּבֹר וַיִּשְׁפְּכוּ
מִקְצֵי מִקְרָבוֹ לְאַרְצָן וַיַּעֲנִיפוּ בְּסֶפֶת בַּחֲשָׁדָה.

ישוה נגד זכרונם ספורים עברים כמו: וישלח אהוד את יד שמאלו, ויקח את החרב מעל ירך ימינו ויתקעה בבטנו, ויבוא גם הנציב אחר הלהב ויסגור החלב כעד הלהב כי לא שלף החרב מבטנו, ויצא הפרשדונה (שופטים ג'). מעשים כאלה רבים בהומיר. היונים בהללם את הצדקה או הטובה (ἀγαθός) כוונת תמיד אל כח איש ואונו ובגנותם את הרעה כוונת תמיד אל החלישות ומרד הלב. על פטרוקלוס ועזו יאמר אבלם, "טוב" (חרז 107) ועל עצמו (109)

אַבִּי אִישׁ בְּפִיר נָטִיב וּבֵת אֱלֹהִים לוֹ הַתְּלַתִּי.

כלומר: חזק ורב אונים. אך המובן הזה תחת "הטוב והישר" נמצא גם בקדמוניות ישראל, כי ספר הישר, הוא ספר גבורים כמו ספר מלחמות ה' אשר אבד ממנו ואשר הכיל בחרוזים (אולי בהקואמטרים לפי אשר נאמר להלן) דברי ימי מלחמות ומות אנשים ישרים (braves-טאפֶּער) בעד עמם, ואין פה המקום להאריך בזה.

III צורת השירה

גם ברברנו על הצורה בראשית כל ירחפו סגור לפנינו הספרים העפים. כמי השילוח — או כמי קפסוס ^{ססופי} נחל אתונא, ההולכים גם המה לאט, יצעד לו העפאם

רמות את האלהים, ולפעמים גם אפיקורסות נצנצה בו לכפור בנבורת האלים ויתרון כחם במלחמה עם בני אדם. בכלל רבות מאד הסתירות בשירי הומיר, אך אין משיבין על האגדה היוונית כמו שאין משיבין על אחותה העברית.

אדמה פוריה אחרת להשירה, היא שדה ממר לירי אשר בה נפגש גם אנחנו עם היונים ואשר בה יפגשו כל העמים בשירותיהם: שדה הרגשות הפרטים, האהבה והנקמה, המלחמה והשלום, החשוקה וההתענוגים, היין והגשים, הטבע כחסנו ותפארתו, בשנויו ומפלתו, החדד והנעימות, הששון והעצב או החיים בכללם ובפרטם. רב החמר הזה יתן אבני בנין להשירים הלירים, מהם לשירי הגיון קטנים כשירי אנאקריאון, ומהם שירי הסקה לות אשר בתוך הדראמות. מזהלות השירים האלה נודעות לנו ותוכנם לא רחוק ממנו. אמנם גם שם ימצאו שמות בני אלים תמורת מושגים ורמזים על אנדרות רבות נבריות לנו, אך הרוח החופפת עליהם, רוח שירת הנפש, תאיר את פניהם ותזכיר אותנו בכל עת כי שלנו הם, ילדי ארץ הקדם, כי ממורת שמש מוצאם וקולם קול שירת בני-שם.

בהיות החמר הזה קרוב לנו, לא נאריך בו פה, כי הכלית המבוא לפתוח שערי השירה היותר רחוקה מאנחנו ושבה עיקר כחם של בני יפת, ודכן נעבור מזה לדבר מלים אחרות על אדות הצורה.

אך עוד הערה אחת כללית לנו על כוח טעמי דבר התכן. עין עברית המבטת בזמן הזה על העולם של שירי היונים ככלל והומיר בפרט, תשתומם לתהלת הגבורה שהיא כהחוט האדום הנכר מרקמת כל השירים, והבנו לאכזריות ונקמת האויב המהוללה לפעמים בתשכחות נעתרות ומבטאים ציניים* אשר לא נוכל שאת. אמנם מוזרה לנו בזמן הזה עד מאד רוח הנבורה והנקמה; אך היו ימים לישראל אשר בה התהללנו גם אנחנו. ע"י שפלותנו, והשפלת עצמנו בימי הגלות ואף כי במשך הדורות האחרונים ככתה בתוכנו נחלת העצמה והעז והבטחון על כחו שהיא הנפש החיונית לכל עם כמו לכל איש פרטי, כי עצמת הגוף היא יסוד עצמת הרוח. לפנינו בהיות בני ישראל על אדמתם, הצמינו גם אבותינו בכל

(* הציניסמוס (Cynismus) הוא האופן להוציא את כל רוחו מכלי דעת כשת ומכלי שים לב לתכן חמלים אם יעורר געל נפש או כאב אנוש בלב אחרים, כמנהג הפילוסופים הציניקים, תלמידי אנטיסטנס מאתונא, בחייהם ותהלוכם, היותר ידוע שבהם הוא "החכם" דיוגניס. פתרון ציניקוס (Κυνικός) — חי דרך הכלבים.

הנגינה תבוא המיד על התנועה הארוכה .
בהשירים אשר בשפות החדשות בעקבות השירה היונית
עוזבו הסופרים את משקל התנועה ויערכו את המדות
רק לפי הנגינה וההברה , וכן עשינו גם
בהתקוותנו העבריות . קנה המדה (מטרון) לחרוזים
עפיים הוא הרקטילום (פתרוננו: אצבע , כי מראה
שלשת חלקיו כמבנה אצבע היד) , ותמונת
ההקסמטר האמתית היא לפי זה

$\frac{1}{\text{U}} \text{U} \mid \frac{1}{\text{U}} \text{U} \text{U} \mid \frac{1}{\text{U}} \text{U} \text{U} \mid \frac{1}{\text{U}} \text{U} \text{U} \mid \frac{1}{\text{U}} \text{U} \text{U} \mid \frac{1}{\text{U}} \text{U} \text{U}$

אך התמונה הזאת השתנה ע"י כי א) ההנועה
האחרונה הפול תמיד באופן שאין להרגל האחרונה
כי אם ארוכה וקצרה וחרוז כזה יקרא קאטאלקטי;
ב) שתי קצרות התאחדנה לארוכה אחת ברוב
הרגלים ולכך האחרונה באופן שתמונת הרקטילום
תהפך לתמונת ספאנדקס ($\frac{1}{\text{U}} \text{U}$) . בכל
חרוז המצא הפסקה (Caesur) מבדילה את החרוז
לשני חלקים . הצאזור תבוא על הרוב אחרי הארוכה
שברגל השלישית , לפעמים גם אחורי הארוכה שברגל
הרביעית או החמישית . לפי זה תמונת ההקסמטר
היא על הרוב כזאת :

$\frac{1}{\text{U}} \text{U} \text{U} \mid \frac{1}{\text{U}} \text{U} \text{U} \mid \frac{1}{\text{U}} \text{U} \text{U} \mid \frac{1}{\text{U}} \text{U} \text{U} \mid \frac{1}{\text{U}} \text{U} \text{U} \mid \frac{1}{\text{U}} \text{U} \text{U}$

כמו בהחרוז הרומי

Qui fit, Maece nas, || ut nemo quam sibi sortem

או העברי (איליאדה כ"א חרוז 232)

מִי־חָבַא בְּזָרְבִּי נִי־סָ || בְּזָרְלִים הָאֶרֶץ .

דבר שלא נוכח הוא עד היום זה אם כמערס נכתבי
נמצאו המטרון גם על גבול ישראל בכתבי
הקדש . חלוק הדעות בזה רב מאד . יש אשר לא ישמעו ולא
יאבו לדעת כל סדר ומשמר מעטרי בכה"ק , ויש אשר יחפצו
למצוא בתוכם את כל התמונות השונות אשר לחרוזי
היונים . היהודים ההיליניסטים ובראשם ירדיה
האלכסנדרוני (Philo) השתדלו להוכיח בדרכם לעיני
הגוים כי גם מבנה החרוזים היונים לקוח מעם ישראל
וכי ספרי משה וכל הנביאים כתובים בחרוזים . כן
יאבה גם יוסף (פלאוויס יאועפוס) להוכיח כי מזמורי
דוד שקולים במרימטרים ופנטמטרים** וכי שירת
הים והאזינו כתובים רק בהקסמטר

צער אחר צער בלי טהירות וחפזון ; כהולך לשוח
וכילך קמן המשתאה לכל אשר יראה ומביט בתמהון
על הדברים היותר פשוטים אשר ימצא בדרכו כן העמוד
השירה הזאת הנאיבית על כל מדרך כף רגל לתאר
בארוכה וברב מלים באר היטב את המעשים היותר
פשוטים והתנועות היותר קלות של גבורי הספור . אם
יתאר הומיר תמונת איש , והציגו כמו חי מכף ראש ועד
רגל עד אם לא נותר בו מתום שלא יהיה נוכח למבין ,
אם יספר פעולת איש יחדור לערכה עם כל קטנותיה
ופרטיה ודקדוקיה בצאתה לאור . בהזכירו שם איש או
מקום או כל דבר עצם כללי או פרטי דא יעבור עליו
מבלי תת סימניו על ידי הוספת שם תאר הנאות לו ,
או גם שמות התאר כפולים ומשלשים הקשים מאד
על פי הרוב להעתיקם כי אין כל לשון בעולם עשירה
כשפת יון בשמות התאר אשר תבא לה לכל הערכה
קטנה ולכל סימן דק על ידי הרכבת שמות . הקורא
הרגיל לעוף ביעף על כנפי שירת מזמורי דוד ואסף
ומליצה ישעיהו או איוב , ירד פה ממרומיו ויכיר לדעת
כי מתהלך הוא בבקעה , כי איננו רוכב בערבות כי
אם מתהלך בארצות החיים . ובכל זאת גם השירה
הזאת נחל איתן , כורם שוטף היא נודדת בשכלת
ההקזאמטרים השלולים והשקטים ורוח סערה פורצת מתוך
מנוחתה וצוררת בכנפיה נפש ולב איש השומע להכו ,
ונכוחים חרוזי שיללער בהדיסמטיון* על עוזו ההקסמטר .

גלי הקסאמטרים יִשְׁמְפוּהָ בְּשִׁאוֹן בְּשִׁבְלָתָהּ

אַחֲרֵי וְקָדְמָה כְּגִבִּי הִרְאָה בַּקִּיָּצִית הַיָּם .

מבנה השירים היונים הוא המיד סמרוים ומקלס
מחרוזים שקולים , במדות שונות , אשר
על פיהן יבדילו בין שירים מחרוזים סאפיים , אסקלע
פיאדאיים , אלקיים וכאלה נקראים על שמות ממציאיהם .
החרוזים הראשים להעפאם הם ההקסאמטר בעל שש
והפנטמטר בעל חמש , רגלים* או מדות . המדות
להחרוזים רבות מאד , הראשיות הן ארבע התמונות :
יאמבוס (Jambus) או תנועה קצרה ותנועה ארוכה

$(\frac{1}{\text{U}} \text{U})$

טרנִי־אָקס (Trocheus) או תנועה ארוכה ותנועה קצרה

$(\frac{1}{\text{U}} \text{U})$

דאקטילום (Dactylus) או ארוכה ושתי קצרות

$(\frac{1}{\text{U}} \text{U} \text{U})$

אנאפסטס (Anapaestes) או שתי קצרות וארוכה

$(\frac{1}{\text{U}} \text{U} \text{U})$

* דייסמטיון (Διςμετρον) , כלומר חרוז כפול הוא שם
לחרוז כולל היקסאמטר ופנטאמטר (חרוז של שש וחרוז של חמש
רגלים) גם יחד , כהמורים שהעתיקנו פה .

* Philo Jndaens, De vita Mosis.

** Antiq. Jud. VII, 12 § 3.

כפי הנחזין להבנת שירי הומיר, נביט בזה בהשקפה היסטורית על השירה בעצמה כמו שהתפתחה אצל היונים ונעביר לפנינו את ראשי המשוררים מימות עולם עד כלות הקלאסיציזם העתיק. כנודע הוסיפה הספרות היונית להתפתח גם אחרי אבדן חרות העם ובמשך ימי הביניים כל ימי ממלכת הביזאנטינים עד הלכר קונסטנטינופול ע"י המירקים (בשנת 1453) ובעת החדשה בהנער עם היונים מתרדמתו ובשובו לתחיה חיתה גם הספרות שנית. אך אנחנו לא נשים עין בזה כי אם על הספרות העתיקה והעת שהיתה לאות ולמופת לכל העמים, עת עמוד עם יון במרום מעלתה, בעודו שוקט על שמרו ועד לא נשבת מטהרו: עד ימי אלכסנדר הגדול והתקופה המוקדונית לעם יון. את הזמן הזה הקדום נחלק לשנים: לתקופת התפתחות הכחות לשבטי יון הנפרדים, מימות עולם עד ימי מלחמת הפרסים; ולתקופת האחדות והגבורה הלאומית מימי הפרסים עד אלכסנדר המוקדוני.

I. התקופה הראשונה.

מינות הומירוס עד מלחמת הפרסים.

מי הוא הומיר? מה הוא הומיר? האם איש הוא? אין איש יודע לא רק את קבורתו, כי גם לא את מולדתו ואת זמנו. הומיר הוא המשורר היותר עתיק, "אבי משוררי יון" וספריו הם הכנית כל העת העתיקה, עת האגדות להיונים. אך יש אומרים שהומירוס לא היה ולא נברא ויפרישו את המלה *Ὅμηρος* מחבר, איש אוסף שירים עתיקים השגורים בפי העם. גם היונים בעצמם לא ידעו את מקום וזמן המשורר הגדול והנכבד על פני כל, אשר את שיריו למדו על פה מראשם ועד סופם. את זמן חייו הקדימו ואחרו סופרי העתים לקבוע במספרים רחוקים זה מזה עד ערך חמש מאות שנה. על מקום מולדתו הריבניה שבע ערים שעליהן נעשו ההרוזים:

*Ἑπτὰ πόλεις διερίσσαντες περὶ ρίζαν Ὀμήρου
Σμύρνα, Πόδος, Κολοφών, Σαλαμίν, Ἴος,
Ἄργος, Ἀθήναι.*

שבע ערים הן אשר פָּעַד מולדת הומיר תְּרִיבִּינָה: כְּמִיֶּנָּא, רודוס. קולופון. (שְׁלֹם*) יאֶם אֶרְגֹּס אֶתֹנָא.

אך גם להחרו זה כשבע גרסאות שונות באופן שאין קץ לההשערות על אדות מקום מולדת המשורר. אך עד לפני מאה שנה האמינו למצער כל העמים אמונה שלמה באחדות המשורר הומירוס, כמו שמאמינים אנחנו באחדות הבורא ובאחדות תורת

טריס*). אחרי ידידיה ויוסף הכהן החזיקו גם אבות הכנסייה הנוצרית, הירונימוס, אוגוסטין, איזידור היספאלניוס וטהיאודורט ובעת החדשה הפרופסור גומארס מגרָאֶנִינגֶען. לפי דברי הירונימוס (Prolegomena in Hiobum) כל ספר איוב מן "אחרי כן פתח איוב את פיהו" והלאה כתוב הקסאטמרים, המומורים קי"א וקי"ב במשקל הטרימטר היאמבי וכן הקינה אני הגבר (איכה ג') והקינות א' וב' בחרוזים סאפיים**). אך כבר יגיעות רבות יגעו חכמים גדולים ולא מצאו ידיהם להבחין את החרוזים בכתבי הקדש, ואף כי להראות שירים שלמים כנויים בשירי היונים. בכל זאת ראויה הדעה העתיקה לשום אליה לב ברב או במעט, כי אף אם לא נאמין בשבוישי המקראות בכתבם, ידוע לכל כי המבטא העברי נשתנה בכל העתים והומנים ושנוי ההברה הסיע את יתדות המשקל וכלכל את החרוזים אשר בלתי ספק היו לפני יוסיפוס. זעיר שם זעיר שם נמצא גם עתה מקראות קצרים ופסוקים ממומעים אשר נוכל להציגם כהקסאטמרים כמו:

מִי כְּמִכָּה בְּאֵלִים אֲדֹנִי מִי כְּמִכָּה

נֶאֱדָר בְּקֶדֶשׁ | נִדְרָה תְּהִלֹּת | עֲשֵׂה | פְּלֹא

פְּשָׁעֵי רִים | עָלִי | רָשָׁא | וְכִי בִי כִים | עָלִי | עֲשֵׂב

הֵלֵא הוּא אֲבִיךָ קִנְיָה הוּא | עֲשֵׂה | וַיִּכְנֶנָּה

או ביחזקאל (כ"ז) אִיךָ אֲבִיךָ נִזְנֶה מִיָּמִים הָעִיר תִּהְיֶה לְהָלֵךְ

החרוז האחרון הזה יכול גם חמש עשרה תנועות כהחרוזים אשר בהעתקתנו. את המספר הזה בחרנו לבלתי סור מהדרך הנהוגה עד עתה בהשיר העברי לספור ולא לערוך התנועות, ויען כי על הרוב יכול הקסאטמטר עברי חמש עשרה תנועות שלמות לבר השואים והחטפים. אם סופרינו העתיקים כתבו בחרוזים "הירומים" או לא, לנו בזמן הזה, אחרי אשר רבשנו לנו בשפתנו את כל או את רוב התמונות אשר לשירת העמים, רק לתפארת לנמוע בתוכנו גם את ההקסאטמטר בתמונתו החדשה אשר איסד בהעתקתי.

ב. מְשֹׁרְרֵי יוֹן.

אחרי אשר ערכנו לפני הקוראים את רוח השירה היונית בכלל ואת מהות חמרה וצורתה בקצרה

*) ib. II, 16, § 4, IV, 8, § 44.

**) Hieronymus, Epist. ad Paulum, Opera. Omnia T. II p. 709 ed. Martianay.

*) אין זה סאלאמיס האי כי אם עיר שלם הנוסדה מבני-שם על האי קפריסין (Cyprus).

רבים עומרים עליה בביתה ולא יתנו לה מנוחה, על פי עצת אתני ילך מעלעמאך בן אדיסוס לבקש את אביו, אשר אותו העצור בביתה האלילה קאליפסו; הספר החמישי עד השלשה עשר: אדיסוס בלב ים, האל פוידון ישבר את אניתו ובעמל יציל את נפשו לארץ הפאיקים אשר יאספו אותו בכבוד ואשר להם יספר את פרשת נדודיו עד היום ההוא; בהספרים י"ג עד י"ט יבקש לו אודיסוס נקמה בשוכו לביתו מהגברים אשר סבבו על אשתו ואשר הרסו את נכסיו, יתורע אל בנו המבקש אותו ואל מינקתו הזקנה. בהספרים כ' עד כ"ד יעשה נקמה בשכניו הרעים, ימותם, ויתורע לאשתו אשר חתה עליו בכליון עינים. גם בראש השיר הזה יבקש המשורר עזרת המונח למען ספר את תהלת גבורו:

„שירי גא בת האלהים שיבת איש נהד פאך
גבר דגם בעז אשר מעת עיר טרניא נהרסה
בבות תעה בתבל יצא וילמד את דרך
ערים וקדינות בבות, גם בים צרות אפפתו...”

שירי הומיר יכלו את מוסדות אמונת היוונים, את כל אהוב יחמור, קרוש ונשגב להם מימי קדם, ולכן כבדו אותם על כל. את יראת הכבוד לשם ולזכר הומיר ידשו גם הרומאים ואחריהם העמים החדשים. הוראץ יקרא להומיר: הגדול והנפלא, וככה יכבדהו גם ציצערא. — לשם הומיר מיוחסת גם פארודיא להאליאדה הנקראת באטריסאמאסיא (מלחמת הצפרדעים והעכברים).

אחרי הומיר עלינו להזכיר את הקוליקים סקיקליס (μυκλός=חג, מענלה) או את שירי המשוררים אשר העתיקו בימי פיוסמטראטוס יחד עם שירי הומיר. חוקן שבהם ארקטיוס חי בימי האלימפאדה הראשונה (בערך 776 לפני סה"נ) הצעיר והאחרון אבגנון בימי האלימפאדה הנ"ג (שנת 569). מכלם לא נשאר ספר שלם כי אם שירי שירים (פרגמנטים), רבם התחקות ותוספות על שירי הומיר, כמו האליאדה הקטנה של לעסכס, הרימות איליון מאת ארקטיוס, שיבת הנבורים (Νόστοι) מאת אגיאס ובאלה,

משירת הנבורים שונה מעט השירה ססידאקטס כיזיוס. העתיקה הכתובה ברוח דידאקטי להשכל וללמד. ראש המשוררים ברוח הזה הוא היזוד (Hesiod) אשר חי כמאה שנים אחרי הומיר. הוא היה רועה ועובד אדמה ויהפאר כי בנות השיר (תמונות) מהר היליקון הן בעצמן אצלו עליו מרוחן ויקדישוהו למשורר. הספרים המיוחסים לו הם: א) המעשים והימים (Ἔργα καὶ Ἡμέραι) שיר להשכל, ידבר

משה, עד שקם פתאם בשנת 1795 הפילולוג הגדול פר. אויג. וואלף ובהקדמה להומיר (Prolegomena ad Homerum) כפר בעיקר מציאות המשורר וזיכר כי אין הומיר כי אם אספת שירים קטנים וגדולים אשר שרו מפי השמועה על אדות גבורי ימי קדם, בתחלה על שפת הים באויא הקטנה מקום מוצא היונים, משם עברו השירים ויתפשטו בארץ ההילונים ויתגלגלו מדור אל דור עד אסוף אותם פיוסמטראטוס, המושל ביון. אך יהיה איך שיהיה, הספרים המיוחסים להומיר הנם לפנינו ולא חדלו מהיות לפלא ולמופת בתור השירה היותר עתיקה אשר לבני יפת.

שירי הומיר הם האליאדה והאדיססעה, כל אחד יכיל עשרים וארבעה ספרים. האליאדה כתובה ברוח אדיר וחזק, בשפה נשגבה ובתמונות נפלאות, תוכנה תהלת הגבור הנערץ אכלס. בעד עלמה אשר אהב ואשר לקחו ממנו מרעיו יתקצף אכלס על שבטי עמו ויסר פניו מבוא בעזרתם; אמו מזימים בת המים תחלה את אל אלהי האלימפ שינקם מהיונים נקמת אכלס (הספר הראשון); קצף אכלס ינקמת צאוס, היונים יכנעו לפני המרויים בשלש מלחמות, בפעם האחרונה יפול שרוד גם פאטרוקלוס יריד הפעלירי (ספר ב' עד י"ו); אכלס יעתר לשבטי עמו ולאגממנון איש ריבו ויצא עמהם יחד למלחמה הרביעית לנקום נקמתם פטרוקלוס ולהביא השועה להילונים, אלהי האלימפ יתחלקו לשתי מחנות, מהם עוורים להיונים, מהם להמרויים, לאחרונה יכה אכלס בעזרת האלילה אתני את הגבור המרוי הקטור בן המלך פריאטוס (הספרים י"ח—כ"ג) פריאטוס ידרוש מיר היונים את גו ההמיר ובני טרויא יקברוהו בבכי תמרוים (הספר האחרון). כל השיר יסוב אפוא על קצף אכלס, אשר אורו יחפוז לפאר המשורר. הלא כה דבריו בראש הספר:

„שירי גא בת האלהים את תמת בן פלאוס ואת קצף
אכלס אשר קעות בבות המיט על ראש הצבים
נאשר גפשות גבורים רבים נעצומים לשאלה
הוריד ואת גנם שם לקלבים תפוצת למחר” —

האדיססעה, הצעירה והיותר נעימה מאחתה האליאס, היא ספר נדודי הגבור אודיססוס אחרי הרימות טרויא. זמן הפעולה קצר משל האליאדה, כי לא יכיל רק ארבעים יום, אך בתוך השיר כעין עפיוורא ימצא ספור ימים קדומים (ספר ט'—י"ב) גם להאודיססא עשרים וארבעה ספרים: ספר א' עד ד' ישורר שירת בית אודיסוס בחיותו בדרך למרחוק. אשתו פינולופאיה שומרת לו אמונים, אף כי גברים

הוא הושיע להם פארמאננס בעת צרתם ע"י רוח גבורתו ומליצתו הנפלאה החוצבת להבות, ויהי נכבד בספרטא כשני להומיר כל בני חייו, ואחרי מותו למדו כל העם את שיריו על פה. משרידי מומוריו נעתק פה חרוזים אחדים (הם על משקל חרוזים=כפולים, הקסמטרים ופנטמטרים):

שיר מלחמה.

נשגב מות אמיין הלב (* אֲשֶׁר בֵּין הַחַלּוּצִים לְמִלְחָמָה;
עמו וארצו יצא, ונפל בגבור בקרב;
אף ללכת בגולה ולעזוב את ארץ מולדת,
לנוד בקרב עם זר, איום הוא ונורא מאד.
נודר מארץ לארץ, ואמו ואביו אשר זקנו
וילדים בכים עמו. ואשתו אשר אהב בשבי —
נבזה ונמאס האיש, אין משים אליו לבו לחמלה,
אין אשר ירחם אותו, אין מי יבגדו לעד.
לכן בחיל וכן בעד נחלת אבות יקרים עמדו,
נפשכם בשקטת לבב בעד בניהם התרפו למות!
קומו בהורים וגשו, בצבא הלחמו יחד,
מורא לא יעלה על לב, מנוסה אף קלון לכם! —

אבי שירי האהבה (*Ἐρωτικὸν μέλος*) הוא המשורר העלעני מימנערמוס מעיר קולופון, חי בערך 630. שירי הגה והי ושירי אהבה ברוח עצבת אשר שר לאהובת נפשו, אשר בהם יתאונן על אברן ימי הנעורים, על נבול ציץ החיים, כפעסמיסמט מהעולם החדש וכן דורו של ביראן (פאעט אנגלי), וראו לנו את כלות הרוח העפית המהורה יחד עם ילדות העם ושלות ותמימותו, ותחתיהן נמצא את החיים הקשים ועצבו ורגזו של עם יודע את עצמו.

עוד שרדו להוכיז משוררים שנים עלענים, האחד נודע בין חכמי יון, הוא המחוקק והמשורר הנשגב סאלאן, מורע המלוכה (מגוע המלך קודרוס), נסע ויעבור ארצות רחוקות, ויעסוק בחיים המדיניים אשר לאהונא ובשיריו הניע את בני עירו לשוב וללכוד את האי סאלאמס. בשנת 594 נבחר למושל ראשון ויתן חקים ומשפטים לעמו, בשיריו יעיר לאהבת ארץ מולדת ולמלחמה נגד מושלים עריצים בעד החפש והדרור.

השני הוא המשורר מהעאגנים (Theognis) ממע-נארץ חי בערך 540, גם הוא מבני האצילים, על ידי ההתפוכה הדמוקראטית נאלץ להגלות מעירו ולשבת בסיציליא. לו תיוחס אסיפת שירים בדיסטיכין כוללת

(* מטירטאוס קבל את הרעיון הזה הוראן בחרונו הנודע:

Dulce et decorum est pro patria mori.

על העבודה, הנהגת הבית, החיים המוסריים והימים הטובים והרעים שבשנה. כמעט כל חרויו החלק הראשון (המעשים) הם משלי מסר כמו משלי שלמה וכן סירא. (ב) תולדות האלהים (*Θεογονία*) בו ידבר המשורר על יצירת העולם ויסדר את משפחות האלהים כנוכח למעלה, יספר בפרטות את מלחמות כל דורות בני אלים. (ג) ספר לוחות הנשים (*Katalogoi gynaikeōn*) תולדות הגבורות, בנוח האדם הנודעות להלה אשר לקחו להם בני האלהים לחלק הרביעי. אשר לספר הזה שם בפני עצמו הקגון (מגן הרקולס) ידבר על תולדות הגבור הגדול הירקלס. לדונמא על תכן השירה הרקלאקטית נעתק חרוזים אחדים (ספר המעשים והימים, חרוז 285 ושחריו):

נעים ונקל תעון, בלי עמל אותו תבצאה,
רחבה וקצרה מאד המסלה אשר אקיו הובילה;
אף לצדקה האלהים יקדישו ועת אפס, (*
בב לה תהרה מאד וכתה תרום מעל הארץ.
עליו תלאה בהחלה להעפיל, עד כי אם עליה —
בשפת תהלה עליו אן ולא עוד תבשל לנצח.

כמעברה רחבה מבזמן העתיק, זמן שירי כגיון הדמיון הרב ושירי גבורים, לזמן החיים המדיניים אשר בו התפתחה הליריק, יהיו לנו ימי המשוררים העלעניים, בחרויו דיסטיכין ובחרוים יאמביים. בהעלעניא לא יעמוד המשורר בארץ החלומות, לא יעלה למרומי האלימפ, כי אם ממעמקי החיים יביט סביבו ויוציא את רוחו ברגש על הדברים הנעשים תחת השמש, על הרוב יהיו להם ענינים מדיניים לחמר, אך גם על החיים הפרטיים בעצמם ומעשים שונים ילדי יום יכוננו את שיריהם ברוח עצבת נעימה חודרת אל הלב. השם עלעניא (*ēlēos*) נתון בהחלה לשיר הומה בחלילים, אח"כ היה לכנוי לכל חוות קשה (*sérieux*) ושיר הסיבב על מחזות החיים. אבי המשוררים העלענים הוא קאללינוס, חי בערך 700 שנה לפני סה"נ, אך ממנו לא נשאר ספר שלם כי אם פראגמטנט אשר בו ילחוב לב בני הנעורים לצאת למלחמה בעד עיר מולדתו עפעווס ולמות מות גבורים על שדה קטל.

היותר נעלה בהמשוררים העלענים הוא טירטאוס (*Tyrtaeus*) הנודע להחלה חי בזמן המלחמה המעססענית השניה, אשר בשיריו הנשגבים נתן עצמה ועז בלבבות אנשי המלחמה ולפי האגדה

(* החריו הזה היה למשל בהספרות העתיקה.

וְלִחְמָה בְּרֶחֶף, וְנִרְשָׁה רוּחוֹתָיו
הַעֲלָה בְּמִדְרָגָה, לְפָנַי יָנוּם לָחֶם !
וּבְצֹפֶה בְּיָדָיו כִּלְאָה עַל כָּל גְּדֻלָּתוֹ
אֶת הַגְּבִיעַ, לְפָנַי נִשְׁתָּה וְנָחֵם !

(אלקיאדס)

הִנֵּה וְהִפְלִיאִים *
סָפוּ ! וְתַצֹּת לִילָה בָּאֵי !
כֹּה רָגָעִים וְשָׁעוֹת גְּדִים —
וְאֵנִי, אֶתָּה, לְבָדִי אֲנִי !

(כאמפא)

ה צ מ א

לְרוֹנֶה הַשָּׁמַיִת הַאֲדָמָה,
כִּמְנָה יִשְׁתֶּה. עֲצִים צִמִּים;
יָם יִשְׁתֶּה גְּדֻלוֹת בְּצִמָּה
וְשִׁמְשׁ שִׁמְשֵׁה כִּתְלוֹךְ בְּגִמִּים.
כִּן הַשִּׁמְשׁ שִׁמְשֵׁה יָהֵם —
כִּי הוּא זֶה הַפְּרָעָנִי,
וְלִמָּה בָּלֵב טוֹב שָׁמָּה
לֹא אֶשְׁתָּה, רָעִי, גַּם אֲנִי ?

(אמאקריאון)

ה ח ש ק (ערסאס)

בְּתַצֹּת לִילָה, עַת בְּשִׁקְטָה
כּוֹכְבֵי עַשׁ וּכְסִיל יִדְיוֹן
וְאֲנִשִּׁי תִּבְלַע עֵינַי נִפְשׁ
מִעֲבֹדָה יִתְלַפֵּן כֶּחַ
לְשָׁבֵד בְּשִׁחַ אֶף יִנְיָמוּ —
פְּתָאֵם צַעַד רָגֵל תִּשָּׁק
הוֹלֵךְ וְקָרֵב אֲנִי שְׂמִיעָנִי,
וּכְבֹּד יִסִּיר תְּבָרִים.
מִי זֶה דּוֹפֵק לְשֵׁם בְּדִלָּתָה
וְתִתִּירֵנִי ? כֹּה שְׂאֲלֵתִי.
פֶּתַח נָא פֶּתַח, עֵנָה הַנֶּעֱרָר,
לִקְרֹא אֲנִי, אֵל תִּירָאֲנִי.
הַעֲהֵה אֲנִי בְּרוּחִי הַיִּיחִי
בְּאֵין כּוֹכְבִים וְאֵין יָהֵם.

(* Pleiades כוכבים הנקראים בעברית בשם הכולל

כִּימָה (איוב ל"ח).

(**) המוטהאלאגיא תתאר אז אליל החשק (ערסאס) כנער קטן בעל כנפים פוסח על רגליו ומווין בקשת ובחצים, כי יורה חץ ללב איש, ונפל ברשת האהבה שאין תרופה למכתה.

1389 חרוזים על אמן הלב, על רוח נדיבה, כלם ברוח גאה וגאון נגד העבדים המתפרצים מפני אדוניהם. גם שירי אהבה ויין לא שכח בארץ גלותו, כמו שירי החרוזים האלה:

השפָּרוֹן (Theogn. 503—506)

בָּהֶר, הֵדָה אֶנְפִּיקְרִישׁ, מִשְׁכָּר רֹאשִׁי, וְתִנּוֹן
יְכַבִּיר אֶכְפוּ עָלַי, וְלֹא עוֹד לְבִינִתִי אֲנִי עוֹר.
סְבִיבִי וְסֹב הַבֵּית, בְּעֶמְקֵי אֶתְעוֹדֵד אֶקְוֶה
אֶרְאֶה אִם כְּבִינִתִי הוּא אֶף בְּגָלִי יוֹשִׁים בְּפֶדֶר —

בין היומבאגראפִים (כותבי חרוזים על הרוב מרכבים מיאמבים) הכי נכבד המשוור ארִילֹלוֹס. הוא גם ממציא הטרימטר העממי והמונת העפאדים (Σεπφδοι), הרכבת חרוז ארוך וחרוז קצר. בעקבותיו יצאו גם סימאנדים מעיר אמורגוס והיפפאנאקס מעפֶעֶזוס אך שניהם לא השיגו את מורם.

כל השירים האלה נכתבו על הרוב סמומזיים במבטא יוני, אך הנהיבות החדשות אשר חפתחנה מעתה על ידי התעוררות הליריק הצאנה מתוך שבטי האֶאֶלים והדָארים. הראשונים בראו את השירה הפֶּעֶרִית (מומור μῆλος=Chausou) אשר על ידה ובשמה נוצרו המעלות אדיות; האחרונים יצרו השירה הקֶאֶרִית או שירי המקהלות (מחול χορος). מטרפולין של השירים או "המומזורים" האֶאֶלים היה האי קסבוס, שם ראו אור או שם חיו המשוררים הלירים סזינס סמעלִים היותר נשגבים, שם שרו על כל הגיון רוחם ועל כל רגש לבבם, על האהבה ועל השנאה, על החמה ועל הנקמה, על הכאב ועל הששון, על היריעות ועל התענוגים. שם חיו אלקאוס (Alcaeus) אבי השירה ההגיונית, שם פרחו סאפֶאָ גאון היונים, האשה היפה והמשוררת הנעימה, הראש והראשון למשוורי האהבה והיין, רבו של הוראץ, הוא המשורר אנאק-ריאון (בערך 540) אשר חי, שתה וישורר שמונים וחמשת שנות חיי חלדו עד מותו (לפי האגדה) מיתה חנק על ידיו הענבים אהובי נפשו, משלשתם נביא רוגמאות קצרות לשירה ההגיונית המעלית. אך פה נעווב את הממרום היוני ונעתיק החרוזים ברוח העת החדשה.

בְּנִשְׁם וּבְרוּחַ יָבוֹא מוֹשֵׁל הַשָּׁמַיִם
בְּסוֹפָה וּבְמִעֲרָה כִּמְרוֹמִיו יִפְרֹץ פְּרִין;
וּבְנִסְחָ לְשִׁמָּה בְּכָר קָפְאוּ הַכִּיִּים,
וְתִתְרַף לְשִׁלֹּךְ לְרִחוֹ סְבִיב עָלַי אֶדְעִי.

שירה מיוחדת היא שירה הדוֹיִטִּים כדוֹיִטִּים הִירָאמִיִּים אשר באה להוֹנִים מעוֹבְדֵי האֱלִילִים באוֹיָא וְתָהִי לַהֵם לִזְמֵרֹת תְּהִלָּה וּכְבוֹד לְאִלִּיל בְּאֶבְדֹּם, אֱלֹהֵי הַיָּין. כְּעִבּוֹדֹת הָאֵל הָאֲדִיר הַזֶּה הָיוּ לְהִלָּנִים סוֹדוֹת פְּרִטִּים (מִסְעֲרִיין) וּבְהִתְלַחֲבוֹת יִתְרָה נִהְנוּ כְבוֹד לִשְׁמוֹ בְּשִׁתּוֹתָם לִשְׁכֵּרָה, וְאֵת הַהִתְלַחֲבוֹת הַזֹּאת מִלֹּא גַם הַמּוֹמְרִים הַקְּדוּשִׁים הַבְּאֶכְאֲנִים. בְּמִשּׁוֹרֵי הִרְטֹהִירָאמִים נִדְרַע אֲרִיָּאן, חֵי בַעֲרָךְ 600, מוֹמֵר עָלֵי כְבוֹד וְנִבֵּל, אֲשֶׁר לְפִי הָאֲגֵרָה הִצִּילָה אוֹתוֹ שִׁירָתוֹ הַנְּפִלָּאָה מִמֶּר הַמוֹת כֹּאשֶׁר חִפְצוֹ לְהַשְׁלִיכוֹ פֶּעַם אַחַת אֶל הַיָּם, כִּי לִשְׁמַע קִילוֹ הִתְאַסְפִּי דְגֵי הַיָּם וְאַחֵר הִדְלַפִּינִים נִשָּׂא אוֹתוֹ יְבִיאֶהוּ הַחֲרָבָה. אֲנִדּוֹת כֹּאלָה רְבוֹת מְאֹד בְּרָאוּ לַהֵם הַיּוֹנִים לְהוֹדוֹת בְּהֵן עֲצֻמַּת הַשִּׁירָה וְהוֹמֵדָה, וְמָה שִׁסְפְּרוּ מֵאֲרִיאָן יִסְפְּרוּ גַם מִמְשׁוֹרִים אַחֲרִים וְאֵף כִּי מִהַמְשׁוֹרֵר הַגָּדוֹל אֲרַפְּאִים (Orpheus) שֶׁלֹּא הָיָה לְעוֹלָמִים וּשְׁשִׁמּוֹ רַק פֶּרְסוֹנִיפִיקִיָּא שֶׁל הַשִּׁירָה הִרְמָה. מִמֶּנּוּ יִסְפְּרוּ כִּי לֹא לְבַד אֱלֹהִים וְאֲנָשִׁים שִׁמַּח בּוֹמִירוֹת, וְחִית הַשְּׂדֵה וְדִגַּת הַיָּם וְנִהְרִים אֲדִירִים וְעֵצֵי הַיַּעַר לֹא שִׁמְעוּ וַיִּחֲלוּ לְקוֹל שִׁירוֹ*, כִּי גַם עֵרֵב בִּלְבוֹ לִרְדוֹת שְׁאוֹלָה אַחֲרֵי אֲשֶׁתוֹ אוֹרִידוֹקִי הַמֵּתָה וּבַעֲוֹן שִׁירָתוֹ הַנִּשְׁגָּבָה הִרְךְ אֶת לִבִּי מוֹשֵׁל אֶרֶץ צִלְמוֹת לְהַשִּׁיב לוֹ אֶת אֲשֶׁתוֹ מַעֲמָקֵי הַשַּׁחַת.

II. הַתְּקוּפָה הַשְּׁנִיָּה.

יָמֵי מַלְחַמַּת הַפְּרָסִים (500) עַד מוֹת אֶלְכְּסַנְדֵּר הַגָּדוֹל (300).
(לְסִפְּרוֹת)

אִם בְּהַתְּקוּפָה הָרִאשׁוֹנָה הָיוּ לָנוּ דְּבָרִים רַחֲמֵי כֹלֵהוֹת עַל יוֹנִים, אֲפָלִים וְדוֹרִים כְּעַל שְׂבָמִים נִפְרָדִים, עֵתָה מִזְמַן מַלְחַמַּת הַפְּרָסִים וְהַלָּאָה רַק עִם אַחֵר וְשִׁפָּה אַחַת הֵם אֲשֶׁר עָלִיהֶם נָשִׁים מִבְּטָנוֹ. יָמֵי הַמְצוֹר וְהַמְצוֹק מִחוּץ אַחֲרָיו אֵת הַשְּׂבָמִים לְאֲגוּרָה אַחַת, כֹּלֵם יַחַד יִצְאוּ מִקְצוֹי אֶרֶץ הַיָּלָלִים וְנִאֲסְפוּ לְעִמּוֹד בְּעַד מוֹלֶדֶתָם נִגְדַּרְבוֹת אֶלְפֵי הַפְּרָסִים צְבָאוֹת קַסְעֵרְקֶסֶס. אִם הַמַּסַּע לִמְרוֹא הַנִּיחַ בִּלְבַּד כֹּל הַיּוֹנִים רוֹשֵׁם אֲנִדִּי לְחַבֵּל הַמֵּאֲחֵד אֶת לְאוֹמִיוֹתָם, הַמַּלְחָמָה בְּפְרָסִים הַנִּיחָה רוֹשֵׁם הִיִּם תוֹרִי וְהַקְּשֶׁרֶם לְנִצָּח לִלְאוֹם בְּחִיָּהם וּבְהַגִּיוֹנָם. אַחֲוָא הִיָּתָה לְמִשְׁנֵב לְהַרוֹחַ הַהִילִינִי וְהַשְּׂבָלָה כֹּל הַיּוֹנִים. אִם גַּם בְּהַרִּיב הַמִּדְיָנִי בֵּין הָאֲרִיצוֹת הָאֲחֵרוֹת גְּבֵרָה וְעֵלְתָה חִלְפוֹת יָד סְפָאֲרָטָא אוֹ מְהִיבִי לְנִהַל הַהִיגִימוֹנִיָּא עַל כֹּל הַיּוֹנִים, אֲסִמְקָא נִשְׂאָרָה הַמִּיד מַעֲוֹ לְהַשְׂבִּילָה הַלְאוֹמִית, מַעֲוֹן הַחֲכָמִים וְהַסְפִּירִים, הַמִּלִּיצִים וְהַמְשׁוֹרִים.

(* Arte materna rapidos morautem fluminum lapsus celerisque ventos blandum et auritas fidibus canoris ducere quereus.

(Horat. Carm. I, 12).

וּבְהַתְּקוּפָה הַשְּׁנִיָּה שֶׁמֶסְפֵּר
רִאשִׁי נִמְלֵךְ רִסְפִּי לְיָלָה.
בְּנִפְרוֹ מַעֲוִי לֹא יִהְיִי
וְאַחֲרָיו, אֶת הַיָּלָה.
אוֹר בְּמִנְחָה הִישֵׁב הַעֲלִיתִי.
וְאֵת בְּלִתּוֹתֵי לוֹ פִּתְחֵתִי
וְהִנֵּה נִעַר בְּקִנְיָם
שֶׁמֶס בְּחִצִּים וּבְקִשָּׁת
בָּא לְאִטּוֹ אֶלֵי הַתְּרָדָה.
אֶל הָאָה אֲשֶׁר בְּיָדִים
אוֹתוֹ אֲנִי הַקְּבִבְתִּי עֲתָה
אֲתָם בְּיָדֵי יָדֵי הַנִּעַר
וּמִקְנָעוֹת רִאשֵׁנוֹ מִיָּם
אוֹבִיט. וַיְהִי בִּי סֵר קֶרֶחַ.
כִּי הֵם בְּעִירוֹ קָעַט וְנִעַן:
הִבָּה אֲפּוֹא נָא וְהִנֵּנִי
לְבִשּׁוֹת פֶּעַם אֶת הַקִּשָּׁת
אִם סָפֵל לֹא נִבֵּשׁ יִתְרָה.
דְּבָה — וּבְצִרְעָה נִשְׁכָּת
בְּקֶרֶב לְבָבִי בָּא בְּחִצִּי.
אֲוִי קִים וְעָלִי יָרִיעַ:
עֲלִיבָה עֲמִי, אֲסִפְנִי בֵּית
כִּי לֹא נִמְקַ וְיִתְרָה בְּקִשָּׁת —
אֵף אֲשֶׁם בְּלָבָה בְּלָבָה נִצָּח!

(אֲנִקְרִיאן)

לְעֻמַּת הַשִּׁירָה הַזֹּאת הַמַּעֲלִית רַק סִפְּרוֹת קִסְמוֹת
מַעֲמָה הוּא אֲשֶׁר נִכְבַּל לְהַצִּיג מֵאֲחֻתָּה שִׁירָה —
הַמַּקְהֵלוֹת, כִּי עִיקַר הַתְּפַתְחוֹת וְזֹאת הָאֲחֻרּוֹנָה הִיָּה עַל
שְׂדֵה הִדְרָאמָא. כְּמִשּׁוֹרִים קְאָרִים עוֹמְדִים בְּפָנֵי
עֲצָמָם נִכְבַּל לְחִשּׁוֹב אֶת שְׁלֹשֶׁת אֱלֹהִים:

(א) אֶלְקִמָּאן (*Alkmaion*), חֵי בַעֲרָךְ 600,
מִשְׁבֵּט לִוְרִי, נִוֹלַד כְּעַבְדֵּי בְּמִדְיָנָה סְפָאֲרָטָא. הוּא מִיסַר
שִׁירָת הַמַּקְהֵלוֹת מִשּׁוֹרֵר תְּהִלּוֹת וְהַשְּׂבָחוֹת לְאֱלֹהִים,
עַל הַדֵּר הַמִּבְכֶּה וְעַל כֹּל אֲדִיר וְנַעֲלָה (הַיִּמִּנִּים, פְּאָאָנִים).
(ב) סְטֵעוֹיִכּוֹר, בַּעֲרָךְ 600, מִשּׁוֹרֵר סִינִילִי מַעִיר
הַיִּמְעֵרָא, הִנְהִיג אֶת חִלּוֹקֶת, הַמַּקְהֵלוֹת לְשִׁלְשָׁה חִלְקִים,
אֶת הַחֲמֵר לְשִׁירוֹ לֶקַח עַל הָרֹב מִהוֹמִיר.

(ג) אִיבִיקוֹס מַעִיר רֵהֲעִיָּאן, בַּעֲרָךְ 536,
הוּא אֲשֶׁר בְּחִיּוֹתוֹ הָיוּ נִדְרִים הוֹמֹת בְּיָדֵי שׁוֹדְרִים בְּנִסְעוֹ
פֶּעַם אַחַת לְחַג הַמִּשְׁחָקִים הָאִיסְטֵהִים, וְאֲשֶׁר עַל
יָדֵי מִשְׁפַּח הַמַּקְרָה בְּשׁוֹדְרָיו הָיוּ לְמַשֵּׁל "עוֹפּוֹת אִיבִיקוֹס"
הַיּוֹדֵעִים מִשִּׁיר שִׁלְלָעַר.

מרחפת בכבודות בחרוזיה הקטנים ולא תפיש כנפים לעוף ברוח אמוץ ולהתעלם בשחקים. לעמית זאת שירת הדראמא הוא המקום שיתגדרו בו היונים, ואליו נביא את הקורא במלים מעטים.

הראשון אשר יוכל להקרא ממציא הדראמא כדראמא המשחקי הוא טהעספס חי בערך (535) אשר ערב בראשונה להציג על הבמה בשירת המקהלות והדיסטוכים לכד המשורר עוד איש משחק קרא ועונה למקהלה או למשורר. צעד גדול הלאה עשה פֶּרִינֶדָּס (490) אשר לקח את החמר לשיריו מהחיים וימי החוה ובהציגו לפני הנאספים פעם אחת את הדראמא מפלת מילעט (*Melēton alēōtes*) נגע המראה עד לבנם ויכבו כלם, עד כי יצאה הפקודה שלא יוסף להראות הדראמא הזה וישלם אלף דרַסְמִים בעד הכאב אשר הסב לבני עמו. המשורר הגדול אֶשִׁילֹס הוא יוצר הדראמא ביפיו ועוזו והוא גם המרום ברוחו בין כל החזוים הדראמאיים אשר להקלאסציזם. בנוגע להמשחק הוא הציג ראשונה שני אנשים (אקטארים) משחקים לשיריו לכד המקהלה, אחריו הוסיף סוֹפּוֹקֶלֶס ויצג שלשה ויקצר את שירי המקהלות ובדרך הזה הוסיף ללכת גם אברופירס אשר בימיו השתלם הדראמא היוני ויתקרב אל המחזות והמשחקים יצירי העת החדשה. החמר להמחזות לקוח, כפי דברי אֶשִׁילֹס בעצמו, „בפתותים קטנים” מהשלחן הערוך אשר בספרי הומיר. האגדות אשר דברנו עליהן למעלה. ואשר היו המיד יסוד לעפאס לא חדלו גם מלכונן אשיות הדראמא. אך ברבות הימים התגדרה באגדות רק הטראגדיה, וממנה התרחקה הקאמדיה אשר בחרה במחזות מהחיים ההוים.

תכלית הטראגדיה היא לפי הסטאגדיה אריסטוטלס להיטיב את האדם על ידי „הערת רחמים ומורא”. בעת אשר המעשים והאגדות החלופנה על פנינו ובזכרוננו אחת לאחת מבלי אשר נשים לב להתקשרותם הפנימית, החווה המאמין בההשגחה העליונה, במשפט האלים ובגורה קדומה שאינה עשויה לשנות (*Fatum*) יחבר מעשים שונים בקשר פנימי (*ῥέσις*) שהוא סכסוך הפעולות, בהגיע הסכסוך במשך המחזה בתוך עד מרום קצו תראה לפנינו נקודת הססה או *zavazka* הקאטאס-טרופה אשר תהפך בה פתאם הפעולה (*καταστροφή*) משם תרד הפעולה לאט לאט על ידי פתוח התרעבה אשר קשר המשורר (*ῥέσις*) (*Розвязка*). לכל איש ואשה אשר יביא החווה רוח מיוחד (קאראקטער) אשר ישאר נאמן לו עד צאתו. הפעולה לא תוכל לצאת מגדר האפשרות ולכן לא יעיל החווה פילא בקופא דמחטא. לכד אלה על המשורר לשמור לפי

העפאס העתיק אשר כבר בהתקופה הראשונה שב אחרנית מפני השיר הירידאקטי והעלעגיא, חדל כמעט בימים האלה, ימי התנועות הרבות המדיניות, רק אחדים הם אשר נסו את כחם בשירים עפיים, כמו פאניאזיס, דוד הירודוט סופר דברי הימים (480) בשיר „מעשי הרקלס”, אֶשִׁירִילֹס (430) בשיר ספורי על מלחמות הפרסים (*Περσικά*) לאנטימאכוס (410) בשיר על „מסע השבעה נגד מיהבי” (*Θηβαίς*).

העלעגיא אשר שרשה ברגש עצב על אכזריות מאשרת תהפך להיות הרגש הזה מתמיד במשך הימים למעשה מכונה ותקבל צורת עפיגראס. המשוררים לא יוסיפו לדבר ברגש בשיר ארוך על אדות ענין אחד, כי אם בדברים קצרים, בחזוים אחדים, בדיסטיכון אחד ויצאו את רוחם על דבר גדול ונעלה בעיניהם. משורר עפיגראמאטי נודע לתהלה הוא סימאָנידס מהאי קעאָס (468—556). הוא כותב בתובות או מכתמים קצרים בסגנון הכתבת הידועה אשר למלחמת טהערטיאָפֶּלָא על מות שלש מאות יונים עם לאָטינאָס מות גבורים:

הֶלֶךְ, בִּי תְבוּא לְסִפְיָרְךָה הַיְדֵה בִּי רֵאִיתָ

אוֹתָנוּ שׁוֹרְקִים פֹּה. מָתִים בְּפִיָּצָה וְכֹה.

אך גם שירים לירים קצרים כתב סימאנידס. כליל השירה הלירית הוסיפה להתפתח ביד משוררים שונים ובראשם פינדארוס מטהובי (442—522) אשר כברו אלכסנדר הגדול ויחס על ביתו בהרסו את כל עיר מולדתו. הוא כתב שירים אלימפיים (*Odes*) לאלהים האורדים במליצות נשגבות אשר תשיגינה לפעמים גם את מליצת הנביאים. אך המליצה היונית לא תוכל לעמוד במרום גבעת הרגש הנשגב, רגעים אחדים תתעופף מרום ובחזוים אחדים נרמה לשמע הזון לב אסף או סופר איוב—ופתאם תפול לארץ והקיץ הקרא מקול מפלת השירה והדיסארמוניא שבין הנשגב והתפל, והבין לדעת כי לא שירת בני שם היא.

גם משוררות אחדות נודעו מהזמן הזה שחברו מומורים קטנים, בהן קארינגא היפה, ומעלעוילאל טעיר ארגוס (510). לכד זה מומורים רבים אוספו אספה בזמן מאוחר (בימי חכמי אלכסנדריה) מבלי אשר נודע שם מחברם. אך על השירה הזאת לא נעמוד הרבה כי לא עליה יתעברו היונים בעברים, בכל שירי המומורים והמקהלות אין אף אחד אשר ירום לעמיד בגבה אַסְתֵּהִיתִי של אחד מומורי התחילים והאון העברית הגעל בהשירה אשר בחפצה להיות לירית לא תצטר כה להשיג את מומורי בני שם וכדוב בפני נשר היא

הסלע לעמקי השאול, ושמה ישאר עד אשר ירד שמה מחפץ לבב אחר האלילים כפרו. האגדה הזאת היא יסוד הררצמא.

ה-ז) הטרילאגיא אוקסמִיָא (Ὀρθεσία) על שם ארסמִעס (ידיד פילאדס) הורג אמו ונוקם נקמת אביו. חמר שלשת המחזות לקוח מאגדת בית מנמלום האורור אשר נתן חמר לררצמות אין קץ גם למשוררים אחרים. (נאָמעה יספר בקצרה את הולדות בית מנמלום בהמחזה איפִיגניא אשר חבר בעקבות הררצמא היוני אשר בשם הזה).

בכה מלוי, בעונו רעיונותיו ובהערכת החיוון נעלה אָשילוס על כל אשר לפניו ואשר לאחריו. תמונתו עזות ורמות, רוחו כביר ונשנב מראה דמיון עצום ורגש שלהבתיה. אותו יציג וויקטאר הוגא בין ראשי משוררי הבל, בין האנשים אשר כהמות ימים רבים המון רוחם, יחד עם איוב וישעיהו, יובנל, דנטי ושקספיר.

השני הוא המשורר סופוקלס, חי בשנות 495—405. בהיותו זקן ושבע ימים העמידו בן הבכור מראגה על ירושתו לפני השופטים כחסר-דעה, אך החווה הישיש הראה לשופטיו את רוחו השלמה והבריאה בקראו לפניהם אחד מחזיונותיו. מהמחזות הרבות, יותר מטאה, אשר הציג לפני דורו לא נשארו לנו כי אם שבע.

א) אִיאָס, הוא אחד מהגבורים אשר עלו להלחם על מרויא. החמר לקוח מימי הגבורות העתיקות.

ב) עלֶקטֶרה (Ἠλέκτρα) בת אנאמִמִּנון וקלימִמִּנ-סטרא, אחות איפִיגניא ואורסמִעס; ג) המלך איריפּוֹ (Ἰριδίπους τῷσαντος) איריפּוס על קולונוס.

ד) אנטיגוֹנה (Ἀντιγόνη), תוכן כל אלה אגדות בית מנמלום אשר ארר צעאים לנצח, ביחד עם אגדות מיכי שיבת גבורי טרויא.

ו) הטריכיניות (Τραχινίαι), אגדה מהרקולס לאשתו דאיאנירא אשר יסודה "עון מאהבה".

ז) פִּילוקִטֶמֶס, הררצמא הנודעה אשר עליה ירבה לדבר לעססינג בספרו לאַקָאָאָן. לגבורי טרויא הוגר ברוח נבואה כי בלי פִּילוקִטֶמֶס וקשתו הנפלאה לא יחרסו את טרויא, אך פִּילוקִטֶמֶס נשון מנחש ושובב נפצע באי למנוס כבר עשר שנים. אודיססוס ועאפִטאלֶס בן אכילס יסעו ללמנוס, על ידי תחבולה אשר יכין אודיססוס הערום יטה נאופטולים את לב החולה ללכת עמו, מבלי דעת אנה, פילוקטֶמֶס בשכבו לישון יפקיד את קשתו ביד מוליכיו. המקהלה השיא את נאופטולים לברוח עם הקשת הנפלאה (אשר היא לברה תביא תשועה לחיונים), גם אודיססוס לא יתנהו להשיב את הקשת, אך העלם הנריב בן אכילס לא

דברי אריסטוֹטִילוס את אחרות העת ואחדות המקום (מלחמה גדולה היתה למשוררי העת החדשה עד אשר יצאו חפשים מאסורי החקים האלה שהציגו חכמי יון להררצמא העתיק). חלקי המראנאָדיה הם: המבוא או פרָאָלֶאָג (πρόλογος) לפני שירת המקהלה הראשונה;

שירי המקהלות (χόροι) אשר גם להם חלקים שונים;

הוספות או עפיזאדיות (ἐπεισόδια) הן הן הפעולה העצמית שבין השירים;

סוף דבר (ἐξόδος) אחרי המקהלה האחרונה. ראשי המשוררים המראנאָרים הם השלשה אשר הוכרנו למעלה:

האחר, אָשילוס, בן אבֶפֶרוֹיוֹן (Euphorion) 456—525 חי בשנות 456—525 בימי מלחמות הפרסים

ובעצמו נלחם במלחמת מאַרצֶמהָאָן. מהררצמות הרבים אשר חבר (כערך שמונים נודעו עוד בשמם) לא נשארו כי אם שבעה (כל אחד מהארבעה הראשונים הוא חלק מררצמא משולש, טרילאָגיא):

א) מִבִּקִּשִׁי הַמֶּלֶט (Ἰκέτιδες) על דאָנאוס ובנותיו אשר נסו (לפי האגדה) מארץ מצרים ויצילו את נפשם לנכול ארגוס.

ב) הַפֶּרְסִים. המקהלה (אפיסת שרי הפרסים) תפאר את פעולות צבאות קסערקסֶס ונצחונם הרב במלחמות רבות. פהאוס בא רץ מגיד כי הוכו הפרסים מאת היונים אצל האי סאָלֶאָמִיס ותהפך שירת המקהלה לאבל כבד. ברגזה ובדאגה תקרא את רוח דריוש המת לעזרה והנה דמות דיוקנו עולה מאחורי הסצינה וקוראה להפרסים כי רק בעון קסערקסֶס ועצמת גאונו נפלאה מכתם וכי עוד ישובו ויָבוּ על יד פלאמאָאָן. קסערקסֶס בא בדרך מנוסתו ומבקש מות לנפשו אשר יבחר מחיי בשת ויתר עם המקהלה יאבל על אברן שרי הצבאות ואנשי המלחמה. החיוון הזה הנפלא בהערכתו והכתוב ברוח לאומי ואהבת עם הוא אחד מהיותר נשגבים אשר להקלאסִיציוֹן היוני.

ג) "מלחמת השבעה על מתיבי" אגדה עתיקה אשר כבר הוכרנה למעלה.

ד) פרומיטהוס בכבלי ברזל. האגדה תספר כי פרומיטהוס גנב את האש מאת צעאוס ויביאה לבני האדם לעשות בה כל מעשה מחשבת; האל הגדול התקצף על המגלה סוד האש וישלח את מלאכיו הכח (Κράτος) והשד (Βία) הגבורה המשרדת המערכות (גבורת שדי) לסחבו ולהביאו למדבר הסצימתי (הוא עתה נגב ארץ רוסיא) ויצו על האל היפִיסטהוס, חורש נחשת וברזל, לאסרו בכבלים אל סלע מוצק (אחד מהרי קיקו) אחרי כן ישליכו צעאוס ברעם וברעש יחד עם

חפצו ולמשול בו בכל אות נפשו ויעבוד בפרך ברעיו העבדים. לאלה יָדַע מוצא פי התרפים (אַרְאָקֶל) כי עתיד קלעאן לנפול ביד מוכר בשר, ובמצאם איש כזה יסיתו אותו לצאת לריבזֶל קלעאן. כה תתנהג הפעולה ברוח שחוק אף כי רוח מדינית הוצקה בה ככרוב הקאמאדיות אשר לו.

(ג) הֶפְנֵגִים (*Nepξλαί*), שחוק נעים על כל החכמים והחוקרים ובראשם סוקראטס. בין המדברים יבוא גם תלמיד צעיר אשר יספר דברים מבהילים ומעוררים שחוק מחכמות וחקירות סאקראטס. (ד) הֶפְנֵגֵּעוֹת (*ἑφνεες* וועספען). (ה) הֶפְנֵגִים (ו) הֶפְנֵגִים. (ז) ליויסטראטמה (*Λυσιστράτη*). (ח) חֶפְנֵגֵּעוֹת הַחֵג הַקְסִמֹּפֹרִי * (*Θεσμιοφορίαι*). (ט) הֶפְנֵגִים (*Βάτραχοι*). (י) הַמְאָקְסוֹת אֶפְנֹת (*Ἰλλοὶ*). (יא) אֶפְנֵגֵּעוֹת (*Ἰλλοὶ*).

לא נוכל להביא פה העתקות לדוגמא מהספרים האלה כאשר לא עשינו גם בכל החלק הזה. רק מתוך הפרחים הקטנים הלירים יכלנו לקטוף זעיר שם זעיר שם דוגמאות קצרות. אך המחזות הן שדות שלמות, ולמען הציג את הספרים האלה לפני קהל הקוראים העברים על המעתיק להביא חלק גדול מכל אחד. וזה יוצא מהחוג הקטן אשר שמנו לנו להמבוא הזה. לדוגמא על השירה העפית ועל הבאת השירה ההילינית בכלל בקהל ה', תתיצב פה לפני הקהל העברי, בתור מסה, העתקת הספר האחד ועשרים של האיליאדה להומירוס. בהתמונה אשר לקחנו להעתקה לא קבענו מסמרות ומאד ישמח כותב הטורים האלה אם יתעורר עי"ז מעתיק אחר לַהֲגִיד את עקרי ההשכלה ההילינית ושירי הומיר בראשם, ואחת היא אם יבחר בהדרך אשר סלנו לפנינו או יבקש לו מוכה ממנה. אולי יוסיף גם המתחיל את ידו (אף אם לא יגמור לעולם) להעתיק עוד ספרים אחרים מהשירה העפית או הדראמאטית, אך כל עיקר העבודה הלוי רק ברעת הקהל, אשר במח יבין פעולתי זאת וידע לערבה לפי תכליתה וכונתה.

אהרן בן זאב קאמינקא.

ישמע בקולם וישיב אותה להחולה, כי רוח הישר תנהלהו אף בהיות רעה נגר פניו.

סופוקלס יציג על הרוב בשירותיו מלחמת החובות המתנגדות בלב איש, הסתבכות חיי איש על יד "גורות" חיצוניות שגורו האלהים האדירים והמול המרומם אשר מפניו יכנעו גם בני אלים. את רוב גבוריו ילביש לבוש אנושי אשר יביא אהבה אליהם בלב הקורא ולא בהלה מפניהם.

המשורר הדראמאטי השלישי הוא אוריפידס, חי 405 — 480. מחזיונותיו שרדו כעשרים אופוסים שלמים (לכד פֶּרַנְמִנְטִים רבים): אלקיסטים, מעדעא (*Μήδεια*), היפוליט, ההרקלידים, אנדרומאכי (אשת הקמור), הִיִּקְלִי, מבקשי תשובה, הַבְּקִיִּים הַשּׁוֹמֵם מִכָּעַם (*Ἡρακλῆς μαινώμενος*), אִיאָן, בנות טרויא, היליני, עלעקמרה, איפיגניה בארץ טברים, אורסמס, בנות הֶפְאִינִיקִים (*Φόινισσαι*), איפיגניה עורנה באוילים — וכאלה.

מכל אלה יראה הקורא על נקלה כי בכללו רק החמר האחד והיחיד חוזר וסובב בכל השירים כעפים כהדראמאטים — אגדות האלילים והגבורים. אין קץ לההבלים הרבים אשר נספחו מדור דור לאגדות לעשות את התכונן, אך לא החמר הוא העושה יפיותו של יפת כי אם הצורה, בנין מגדלי השירים מאבני האגדות.

מחזות התוגה הבנויות על אשיות פאמלידיא המסורות ודמיון חפשי שונות מן הקצה אל הקצה מחזות-השחוק, הקאמאדיות. ממציאן הוא המשורר עפִיסֶאֶר מוס, חי בסיראקוסא עד 450. הוא חבר כחמשה ועשרים חזיונות קצתם מהחיים וקצתם גם הם מהמיטולוגיא, אך לא ברוח אמונים ולתכלית מוסרית כהטראגֶדִים כי אם לשעשוע ולשחוק. בין מלציו ההלצה נודעו בשם:

קֶרַטִינֹס 423 — 520. מחבר 21 קאמאדיות מחיי עם הארץ, ואבפוליס (*Eupolis*), נולד 446, אשר משנת השבע עשרה לימי חייו החל לחבר שירי שחוק ויהי יריד לאריסטופאנס ואח"כ מתנגדו. הגדול שבמשוררי השחוק והקאריקאטור, אבי

כל הלצים. הוא אריסטופאנס בן פִּלִיפּוֹס, 388 — 450. בני דורו נקבו את שמו בכנותם אותו בן סורר אשר להגראציות (שלושת אלילות היופי והנעם) מארבעים וארבע הקאמאדיות אשר חבר שרדו אחת עשרה: א) הֶאֶפְרִיִּים (*Ἀχαρνῆς*), ב) הַפְּרִיִּים (*Ἰππῆς*) אשר חבר נגר המושל קלעאן. דִּימוֹס (*Δῖμος*) כלומר ההמון, איש זקן בעל תאווה אך גם חכם בענייניו, לו שלשה עבדים, האחד מהם (קלעאן) רע מעללים, ידע להטות את אורנו ההמון אל

* את חתג הוה חגגו על שם האלילה צערסם שנקראת גם *Ἀγνὴτηρ Θεσμοφόρος* בהיותה המיסרת הסדר והמשטר בחיי בני האדם על פי חוקי הטבע, הוא גם חתג אשר עליו שר שיללער "Das eleutherische Fest".

15 כָּכָה גַם כִּפְּנֵי אֲבִירַי מִי שְׁמִינָר בְּיָדֵי הַעֲלִיָּה
מִלְּאָו וְרַמְתָּם מִשְׁאֹן כּוֹסִים וְרַבְּבֵיהֶם גַּם יָחַד .
אֶת עֲתָה אִישׁ הַאֲלֹהִים (1) בְּשֵׁפֶת הַיָּרֵא עַל הָאֵשׁ

הַשִּׁעִין וְהִתְנוּ קָדָר , וּבְאַחֵר הָאֲלִים בְּחֶרֶב
קָפְן וְשִׁמְעָר וּמִצְוֹת נִזְרָאוֹת יִחְשֹׁבָה ,

20 הַכּוֹת וְהַשִּׁנִּי מִסְּבִיב ; וְאִנְמַת כָּר מִכִּי הַחֶרֶב
עֲקָהָה בְּקֹר הַמִּלָּה וְהָדָם הַמִּים נִאֲדָמוּ .

כְּדָגֵי הַיָּם אֲשֶׁר מִהַפְּנִין הַנוֹקָא וְחִתָּו
מִנוֹם יִבְקָטוּ בְּחֹף וּבְמִפְרָצָיו נִפְשָׁם יִצִּירוּ

כִּי אֶת אֲשֶׁר יֵאָחֵז הָהֵם הַמִּגִּין יִבְדַּע בְּלַע :
כָּכָה גַם כִּפְּנֵי מְרֹצָא עַד מִימֵי הַנַּחֲלָה בְּרָעוּ

25 הַחֲסוֹת בְּיָרְבְּתֵי הַחֹף , וּבְאַשֶׁר יָדֵי הַמִּצְוֹת בְּכָדוּ
אֹז שְׁנִים אֲשֶׁר נִעְרִים עוֹד הַיָּם כִּמְצוֹת הַנַּחֲלָה
יָבֵר לֹ , קָדָן כְּנִימִיִּים , קַמְרָקְרוֹס כְּכָר זִנְפָּשׁ .

אוֹתָם הוֹצִיא מִהַיָּר , וְהֵם כְּנִלְדֵי אֵילָה נִבְכוּ ,
אֲחוֹר אֲפֶר אֶת יָדֵיהֶם בְּרָצוֹת רַבּוֹת הַיָּפִי

30 אֲשֶׁר עַד בְּלוֹשִׁם נִשְׁאָו , אִישׁ עַל רַקִּיַּת הַבְּהִלָּה ,
וְהוֹדִיקָם בְּשִׁבֵי לְאִנְיֹת רַחְבּוֹת הַיָּם
יִתְגַּם עַד יָד מְרָעִיו , וְהוּא הֵיטֵב יָשׁוּב וּבְכֹחַת יִשְׁאָפָה .

וְהִנֵּה כֵּן בְּרִימֹאם כֵּן רַבְּנוֹם כְּמוֹדוֹ כִּנְגָד ,
לִקְעוֹן גַּם מִהַיָּר : הוּא אֲשֶׁר לְפָנִים כָּבֵד לְקַחְהוּ

35 נִגְלָהוּ מִבֶּן אֲשֶׁר קָצְבִי , בְּעֶבְרִי בְּלִיָּה
מִכּוֹת רֹחוֹ , כִּי הוּא מֵאַחַת הַתְּאִנִּית בְּחֶרֶב
כָּרַת וְלִלְוִים לְפָעוֹר מִיָּהֵם אוֹפִנִים מְרַבֶּת ,
אֶת עֲלִיוֹ אֲכָלָם אֹז בְּשׁוֹד הַתְּנַגֵּר לְפָתַע

40 אֶל לִמְנוֹם הָאִי רַב־הַעֵם אֹזי שְׁקָהוּ וּבְכֶרְהוּ ,
שְׁמָה הַבִּיאוֹהוּ בָּעִים , וּבְמַחִיר בְּרִיזוֹן קָנְהוּ ;
אֶת עֵים נִמְצָא לֹ גּוֹאֵל אֲשֶׁר הִרְבָּה בְּעָרוֹ , אִישׁ רַעִי
עִיטוֹן הָאִימָרִי , בְּמַחִיר , וְאֵל אֲרִיסָה עִיר הַחֲלָה

שְׁכַח אוֹתוֹ , וּמִשֵּׁם הַתְּנַגֵּב וְשִׁב בֵּית אֲבִיהוּ .

40 אֶל לִמְנוֹם הָאִי רַב־הַעֵם אֹזי שְׁקָהוּ וּבְכֶרְהוּ ,
שְׁמָה הַבִּיאוֹהוּ בָּעִים , וּבְמַחִיר בְּרִיזוֹן קָנְהוּ ;
אֶת עֵים נִמְצָא לֹ גּוֹאֵל אֲשֶׁר הִרְבָּה בְּעָרוֹ , אִישׁ רַעִי
עִיטוֹן הָאִימָרִי , בְּמַחִיר , וְאֵל אֲרִיסָה עִיר הַחֲלָה

שְׁכַח אוֹתוֹ , וּמִשֵּׁם הַתְּנַגֵּב וְשִׁב בֵּית אֲבִיהוּ .

שְׁכַח אוֹתוֹ , וּמִשֵּׁם הַתְּנַגֵּב וְשִׁב בֵּית אֲבִיהוּ .

(1) חרוז 17 איש האל הים *Διογενής* וכן חרוז 75 , כי אכילעס בן פעלעוס (הפלידי) יתירם על ורע האלים , גם כל פצע וחבורה לא ישלטו בו בעבור כי אמו הטבילה אותו בנהר-שואל (מסיקס) ע ר ד ע ק ב , אמנם בעקב נפצע אח"כ מחץ פתאום [ולכן יאמר: "ע ק ב אכילעס" על מקום או ענין אשר יתיר עליו איש ער מאד] .

(2) איש רע *ἄστυς* (43 חרוז) , אורח , הכנס אורחים היחה קרושה אצל היונים ולאישי אשר בא בצל קורחו נשאר בעל הבית מורע ורע כל ימיו .

מִשְׁנֵי הָאֵלִיָּאָה

לְהוֹמִירוֹס * .

ספר העשרים ואחד (מִלְחָמָה בִּיאָר) .

תוכן הספר : אכילעס יקום נקמת פאטרוקלוס רעו אשר נפל ח"ל , ירדוף אהרי הטרויים עד לנהר שקמנדר (קסנטוס) , ואחז ויאמר שנים עשר מהם לכפר לפאטרוקלוס (1—33) את ליקעוֹן בן פריאס שליך בלי חמלה אל היאור (34—135) ואח"כ ינצח את אסטרופיאוס וילעג לשר המים אשר לא יוכל להציל את ילדיו (136—210) . הנהר יתגעש ויתקומם לנגדו בחרון אף , אכילל יסוג אחרו אך ער מזהר יקפיוֹ שנית אל המים , אז יתקעף הורם וירדוף אחיו בשאון (211—271) , אכיללעס בצרה , נעפטון ומינערווא יאמצוהו , ונגד היאור שקמנדר , המבקש גם עזרת נהר סינטיס , תשלח וינצח את שר האש ווילקאן ליבש המים (272—384) . מלחמות בני אלים : מארס , מינערווא , ווענוס ; אפאללא ונעפטון ; יונא ודיאנא ; מערקור ולאטניא ; (385—513) . כל האלהים ישובו למרומי האולימפ לכר אפוללא אצר ישים לטרויא פניו , אכילל ירדף את אויביו עד השער (514—543) , אניגור יעצור בעד אכילל וגם אפאללא יעתיקו בחבמה מן העיר בנוסו לפניו בדמות אניגור (544—611) .

1 בְּאַשֶׁר הִנִּיעוּ לִיאָר הַשְׁמֹמָה בְּעָנִים וַפִּי ,

מִשְׁבְּרֵי גְלִי שְׁמִינָר יִלִּד צֵעוֹם מִיָּהֵם לְנֶחֶח ,

אֹז יִתְלַק אֶת אוֹיְבִיו , וּבְכַמְעָה יִרְדֵּף הַתְּצִי

מֹל הַעִיר , מְקוֹם אֲשֶׁר הַמֹּל בְּגִרְאֲבִיא בִּירְאָה נִפְתַּח

5 נָכוֹ עַת כִּפְּנֵי הַקְּמוֹר מִהַנּוֹסִם בְּהוֹדוֹ נִמְנוֹ ;

עֲתָה שָׁם אֵלָה נִדְרֹו , וְעַב הָעֵין פִּרְעָה

הִיזִי בַת הָאֲלֹהִים לְעֶצוֹר בְּדֶרֶךְ ; וְהַתְּצִי

יָתֵר נִרְחָקוּ לִיאָר הַיָּהֵם בְּרָצִי הַמִּסָּף

מִפְּלֹ בְּשִׁאוֹן קְתוֹכוֹ וְכִי הַיָּאֵר הַתְּנַגֵּשׁוּ ,

10 גַּם מִעֲבָרָיו גְּבִל תִּרְעַשׁ וְיִצְחָה עֲקָתָה ,

קוֹל שׁוֹחֵי הַנֶּחֶח וְהִנֵּה אֲשֶׁר בְּדִכְיוֹ הַתְּנַקְרוֹ .

כִּי כְּמִשְׁק גְּבִים אֲשֶׁר מִהַאֵשׁ וְנִשְׁאָו לְכֶרֶת ,

אֵךְ הַחֶרֶב . עַת יִבְעַר תַּלְפִּיד בָּהֶם וְלֹא יִרָף ,

כִּי יִתְחַלֵּל קָפְתַע וְנִבְהִי וְנִדְפָּה מִיָּהֵם —

(*) ההעתקה היא בהקסמטרים כנשפת יונית וכל החרוזים בעלי מ"ו תנועות ומלועל . — משקל ב' המטוס יערך לתנועה אחת . ההפסק (ציור) בחוץ החרוזים כבידנית .